

ZDRAVKO MLINAR
ŽIVLJENJSKO OKOLJE V GLOBALNI INFORMACIJSKI DOBI

prva knjiga

PROSTORSKO-ČASOVNA ORGANIZACIJA BIVANJA
raziskovanja na Koprskem in v svetu

Ljubljana
2008

*To knjigo posvečam svojim hčerkama
Katji in Mojci*

Zdravko MLINAR

ŽIVLJENJSKO OKOLJE V GLOBALNI INFORMACIJSKI DOBI

1. knjiga

**PROSTORSKO-ČASOVNA ORGANIZACIJA BIVANJA:
raziskovanja na Koprskem in v svetu**

Izdajatelj in založnika: FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE in
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Za založbo: Hermina KRAJNC

Copyright © za slovensko izdajo po delih in v celoti FDV 2008, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

1. natis 450 izvodov

Jezikovni pregled: Jožica NARAT

Oblikovanje naslovnice: Dušan PODGORNIK

Prelom: B&V Co.

Tisk: Littera Picta d.o.o.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.334.5
711:316

MLINAR, Zdravko

Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Knj. 1, Prostorsko-časovna
organizacija bivanja : raziskovanja na Koprskem in v svetu / Zdravko Mlinar.
1. natis. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2008

ISBN 978-961-235-348-3
242478080

KAZALO

PREDGOVOR	xi
1 UVOD	1
2 RAZVOJNE PREOBRAZBE IN TRENDI SPREMEMB	9
Konec razvojnih procesov ter predvidljivosti sprememb?	10
Temeljne razsežnosti razvojne preobrazbe	12
O (ne)razumevanju globalizacije in informatizacije	19
Teorija in dejstva.....	19
Tokovi ljudi, dobrin in informacij.....	20
Svetovna razpršenost in povezanost.....	22
Približevanje globalni civilni družbi?.....	23
Ali "iluzija" o človeku kot neposrednem državljanu sveta postaja stvarnost?.....	24
Nekateri trendi v zvezi s prostorsko organizacijo bivanja	25
Individualizacija v gospodinjstvu, družini in stanovanju.....	25
Spremembe v velikosti in številu gospodinjstev.....	25
Trendi sprememb v družini.....	28
Samsko bivanje in procesi individualizacije v bivalnem okolju.....	31
Zaposlovanje žensk in družine z dvojno kariero.....	32
Vse večja stanovanjska površina na osebo.....	34
Rast/upadanje in staranje prebivalstva.....	35
Deinstitucionalizacija kolektivnih oblik bivanja.....	37
Perspektive povečevanja prostorske mobilnosti in zmanjševanje deleža avtohtonega prebivalstva.....	39
Trendi glede bivanja in gibanja turistov.....	40
Informatizacija in (tele-)komunikacijsko povezovanje posameznikov in gospodinjstev.....	42
Povečevanje in/ali skrajševanje prostega časa?.....	44
Opremljanje z gospodinjskimi aparati.....	45
Odpiranje v svet, povečevanje kriminala in "obrambne reakcije".....	46
Meje rasti: Višanje cen zazidljivega zemljišča.....	48
Prostori vsakdanjega življenja ter njihova spreminjajoča se vloga in razmerja	49
Razmerja med zasebnimi in javnimi prostori.....	49
Razmerja med notranjimi (zaprtimi) in zunanji (odprtimi) prostori.....	54
Prostori v naravnem in grajenem, umetno ustvarjenem okolju.....	55
Življenje v naravnem okolju.....	56
Industrijski odmik od narave in ponovno zbliževanje.....	58
Naravno okolje in "meje rasti": primer Kraškega roba.....	61
Umetne stene.....	63
Od svetovne in slovenske do lokalne (kopske) Agende 21.....	63
Park za življenje Dragonja.....	65

3	PROSTORSKA ORGANIZACIJA BIVANJA V MESTU IN OBČINI KOPER	67
	Naravne danosti, identiteta naselja in posameznika	68
	Težnje k razpršitvi in zgoščanju v prostoru	70
	Vse več omejitev, nadzora in konfliktov	73
	Dejanski in želeni način bivanja	76
	Kako zblíževati težnje prebivalcev in prostorske politike?	77
	Estetske vrednote, denar in poselitev	80
	Omejevanje in/ali spodbujanje priseljevanja?	81
	Spalna naselja, koncept soseske in Žusterna III	83
	Ločevanje in/ali mešanje različnih prebivalcev in različnih funkcij	88
	Dilema glede etnične strukture	91
	Mešanje stanovanjskih in drugih poslovnih prostorov	92
	Večnamenskost javnih prostorov	93
	Od "coninga" k "mešani rabi površin" – ne kar nasploh!	95
	Nameravane stanovanjske spremembe	96
	Spremembe v odnosih med Koprom in njegovim zaledjem	98
	Preusmerjanje naseljevanja in aktivnosti z obalnega pasu in oživljanje podeželja	98
	Poselitev in aktiviranje podeželja	102
	Vključevanje v evropski program Prepare	104
	Bivalne potrebe in spreminjanje odnosa do gozdnega prostora	105
	Nove spodbude za oživljanje vasi: primer Abitantov	106
4	TIPOLOGIJA ZASEBNOSTI IN PROSTORSKA ORGANIZACIJA BIVALNEGA OKOLJA	109
	Uveljavljanje in ogrožanje zasebnosti v bivalnem okolju	110
	Vizualna zasebnost	113
	Zvočna zasebnost	117
	Informacijsko-komunikacijska zasebnost	119
	Mehanizmi obvladovanja telekomunikacijskega vdiranja v dom	121
	Zasebnost glede obiskov	121
	Zasebnost glede na emisije (onesnaževanje)	123
	Ločevanje kadičev in nekadičev	125
	Zasebnost kot varnost	126
	Nasilje v družini: pravice posameznika in zasebnost bivališča	127
	Strah pred javnimi prostori in skupno varovanje soseske	127
5	INDIVIDUALNO IN SKUPNO V BIVALNEM OKOLJU: PROSTORI, IDENTITETA IN (NE) RED	131
	Urejanje bivalnih prostorov in individualizacija	133
	Individualna (ne)odgovornost v reševanju skupnih zadev	134
	Opremljanje in poosebljanje stanovanjskega prostora	135
	Notranji skupni prostori večstanovanjskih zgradb	136
	Nered v zunanjih prostorih	139
	Parkirišča, garaže in vedenja ljudi	139
	(Ne)urejenost in prometna varnost pešcev in kolesarjev	140
	Dvorišča, zelenice, parki	145

Prizadevanja za lepo in urejeno bivalno okolje	145
Turistične organizacije kot spodbujevalec urejanja in olepševanja okolja	145
Oblikovanje prostorov, identifikacija in odgovornost	148
Individualizacija prehrane in stanovanjsko načrtovanje	149
Druženje in (ne)povezanost stanovalcev	150
6 STRUKTURA PREBIVALCEV IN GRAJENO OKOLJE	153
Zapostavljenost otrok v prostorski organizaciji grajenega okolja	154
Prostori, nadzor in omejenost gibanja	154
Nove možnosti in spodbude za ustvarjalno vključevanje otrok in mladine	155
Otroci v vrtcih: Sorosov projekt "Korak za Korakom" v Bertokih	155
Odpрте površine v mestu z vidika potreb otrok: otroška igrišča	157
Osamosvajanje mladih in prostorsko ločevanje generacij	158
"Lagodno je biti doma"	160
Pod isto streho, vendar vsaj z ločenim vhodom	161
Samostojno skupinsko bivanje vrstnikov	162
Bivanje študentov in oživljanje mesta	162
Organizacija bivalnega prostora ter vloga in položaj žensk	165
Ženske v bivalnem okolju	165
(Ne-)moč, nasilje in bivališče	166
Materinski dom Talita Kum v Postojni	168
Stare in nove oblike bivanja starejših	169
Starostnostrukturne spremembe in bivanje ostarelih	169
Obalni dom upokojencev: Od alternative h komplementarnosti?	172
Javni odzivi na razmere v Domu	173
Odpiranje zavodov, pomoč na domu in varovanje oseb na daljavo	174
Uvajanje novih vzorcev bivanja starejših	177
Problem neizkoriščenih stanovanj starejših prebivalcev	181
Dom v bolnišnici in bolnišnica na domu	183
Bolniki in bolnišnice v spremembah	183
Podomačenje bolnišnice	184
Bivalno okolje za "ljudi s posebnimi potrebami"	189
Institucionalno varstvo otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami	191
Zbliževanje med domom in zavodí, reintegracija v domače okolje	191
Vzpostavljjanje stanovanjskih (bivalnih) skupin	194
Gibalno ovirani in arhitektura	196
Socialno ogroženi in stanovanjska oskrba	198
Samski delavci in njihovi domovi: Kdo jih (še) potrebuje?	200
Odvisniki od drog in bivanje v mestnem okolju	201
Nove oblike prostorske organizacije bivanja: zdravljenje odvisnikov, terapevtske skupnosti	203
Brezdomci pod mostom in vprašanje zavetišča	204
Geji in lezbijke in prostori njihovega druženja	205
Nove možnosti, ki jih prinaša internet	207

7 ČASOVNA RAZSEŽNOST BIVANJA	209
Od naključnega/posamičnega k načrtnemu upoštevanju časovne razsežnosti	210
Zapostavljena časovna razsežnost, informatizacija in globalizacija	210
Iz fevdalne v informacijsko dobo: primer gradu Vipolže	214
Spreminjanje razmerja med starim in novim: od izključevanja k nadgrajevanju	214
Kontinuiteta in/ali diskontinuiteta	216
Nesoglasja v strokovnem ocenjevanju	220
Kratkoročni interesi, nepredvidene spremembe in kakovost bivanja	222
Časovna (ne)diferenciranost in začasna raba prostorov	223
Nemoč posameznika in trajanje gradnje	224
Stanovanjsko varčevanje in odnos do prihodnosti	225
Zmanjševanje sezonske neenakomernosti v rabi prostora	226
Ali se približujemo 24 urni svetovni družbi?	227
Lokalni čas in globalno povezovanje: 24-urno delovanje v Luki Koper	229
Več fleksibilnosti v grajenem okolju	230
Preživela miselnost in prazna stanovanja v dvodružinskih hišah	233
Od zapoznelega reagiranja k vnaprejšnjemu, anticipativnemu delovanju	234
Kulturna dediščina in razvoj	235
Istrska vaška dediščina in odpiranje v svet	235
Prenavljanje grajenih struktur še ne zagotavlja oživljanja mesta	236
Zunanja podoba in življenje za fasado	240
Od posameznih spomenikov k celotnemu življenjskemu in/ali delovnemu okolju	241
Od prepovedovanja do partnerskega sodelovanja	242
Spomeniki, zunanost hiš, živahnost, promet ...	243
Staro in novo, domače in tuje v hrvaški Istri: primer Grožnjan	245
8 O BIVANJU IN MOBILNOSTI V PROSTORU IN ČASU	249
Prostorska mobilnost in bivalno okolje	250
Ali je na vidiku konec stalnega bivališča?	253
Bivanje ali prehodnost: instrumentalizacija domačega okolja za zunanje cilje	256
Kakovost življenja glede na razmerje med prebivalci in obiskovalci (turisti)	259
Počitnikarji, turisti in izletniki na Koprskem	261
Javni in osebni promet ter poselitev	263
Domače in tuje izkušnje	263
“Car sharing” – perspektiva zbliževanja osebnega in javnega v (stanovanjskih) naseljih	269
Izkušnje o souporabi avtomobila iz Edinburga	270
Koprski paradoksi: izpraznjeni terminali prometnih tokov	271
Življenje uhaja iz krajev na pota in v omrežja	273
“Bencinski servis” in še mnogo več	274
Počitniške hiše, hoteli, kampi in marine danes in v prihodnosti	275
Počitniške hiše in prostori za turiste	276
Turisti in sobodajalci	278
(Ne)primernost prostorov v hišah zasebnih sobodajalcev	278
Počitniška stanovanja in domovi delovnih organizacij	279
Bivanje v hotelih danes in v prihodnosti	280
Kampi – domače in evropske izkušnje	287
Marini v Kopru in Miljah: spopadanje ekonomskih, ekoloških in estetskih meril	290
Staro mesto Milje in marina: izkušnje in programi	291

Drugi pri nas, mi drugod: personalizirane počitnice	293
Množični turizem in njegova diverzifikacija	293
Internet in potovanja po svetu: fizično in virtualno	297
"Primer" – EU, internet in mladi Koprčani v Perpignanu	298
Učinki turizma in odzivi	300
Beneške izkušnje	300
Množični turizem in nemški prodor na Palmi de Mallorci	302
Mediteranska privlačnost, okoljske omejitve in vedenje turistov	303
Mobilni prostori, ljudje in storitve	305
Neupoštevano življenje v mobilnih prostorih	306
Potujoče skupine: primer Big Foot Mama in ameriški avtodom	307
Mobilne službe in storitve v (pred)informacijski dobi	308
Mobilna služba za nujno medicinsko pomoč in socialnovarstvene službe "na terenu"	308
Bibliobus in "muzej v kovčku"	310
"Catering": Pogostitev in druženje kjerkoli in kadarkoli	312
(Mobilni) šotori: začasno in občasno ni nujno neakakovostno	315
Bivalni prostori in življenjske razmere voznikov	316
Fizična odsotnost in telekomunikacijska povezanost z domom in službo: vozniki Intereurope	316
Na poti po Evropi v kabini in izven nje: osebne izkušnje voznika	319
Razgledi po svetu, izkušnje, primerjave	321
O bivanju in mobilnosti v pristaniškem mestu	323
Retrospektivna zabeležka o pomorskem prometu	323
Mesto in pristanišče: ločevanje in prežemanje	325
Luka Koper kot območje in/ ali omrežje?	328
Spopadanje med svetovno ekonomijo in ekologijo na Koprskem	333
ISO 14001, Luka Koper in bivalno okolje	333
Svetovni tokovi in svetovni okoljski standardi	336
Pristaniško mesto in pomorci: projekt kluba pomorščakov	339
Prostorsko–časovna organizacija bivanja in življenja pomorščakov	340
Ladja kot svet v malem: etnični mikrokozmos	343
Fizično ločevanje in telekomunikacijsko povezovanje	345
Plovba kot sredstvo in plovba kot užitek	348
Križarjenja in plavajoči hoteli iz Tržiča (Monfalcone)	348
Potujoči simpozij	350
Potovati, ne da bi zapustili svoj dom ali svoj kraj	351
Mobilnost stvari, dobrin, blaga	351
Nakupovalna središča: povečana izbira in/ ali osiromašenje bivalnega okolja?	351
Nedorečena lokacijska politika	351
Zakaj kupujejo v velikih nakupovalnih središčih?	353
Trendi h koncentraciji trgovine in njene meje	353
Lokalne danosti in blagovni tokovi nekdanj in danes	354
Naravni kamen in klesarski mojstri v Marušičih	354
Izvor predmetov za pripravo in uživanje hrane: pogled v etnološko zbirko	356
Odpiranje meja in odtok premične kulturne dediščine?	357
Hitra dostava pošilk po vsem svetu: Intereuropa in UPS	358

9 OD BIVALNEGA K INTEGRALNEMU IN USTVARJALNEMU ŽIVLJENJSKEMU OKOLJU	361
Od raziskovanja k spreminjanju	362
Akterji in interesi v reprodukcijskem ciklusu bivalnega okolja	362
Preozko upoštevanje razpona interesov in udeležencev	362
Preusmeritev k "vsakdanjemu urbanizmu"	363
Perspektiva vključevanja prebivalcev: planiranje kot vsakdanja življenjska praksa	363
Večnivojska povezanost in partnersko reševanje zadev	365
Kratkoročni interesi akterjev	365
Varčevanje s prostorom in (ali) varstvo pridobljenih ugodnosti (NIMBY)?	366
Spreminjajoča se vloga projektantov in uporabnikov	366
Kako utrjevati koprsko identiteto v kontekstu globalizacije?	367
Koprskse posebnosti in identiteta mednarodne firme	367
K integralnemu in ustvarjalnemu življenjskemu okolju	367
10 PRILOGE	373
Obvladovanje sprememb v občini in povezovanje v širšem prostoru	374
Razvojne spremembe in problemi obvladovanja prostora v občini	374
Moč in nemoč občine v razpolaganju s prostorom	374
Profitni interesi in prostorski razvoj občine	375
Aktiviranje razvojnih možnosti: pomoč za samopomoč	376
Načrtna določenost in fleksibilnost v prostoru	377
Spreminjanje namembnosti prostorov	378
Urejanje prostora in demokratizacija odločanja	378
Povezovanje in vloge v širšem prostoru	379
Razvojna vloga občine in države	380
Občina, republika in Evropska unija	381
Razvojne perspektive in problemi ob odprti meji	381
Odprava državne meje in "Evreregija Istra"	381
Bilateralno sodelovanje, neparitetne vloge in istrska identiteta	382
Lokalni razvoj v globalnem kontekstu	382
Izgubljanje zaščite in prednosti "na domačem terenu"	383
Pritegovanje strokovnjakov s specifičnimi znanji	384
Neposrednejši dostop do informacijskih virov	385
Družbeno prostorske spremembe in narodna identiteta	385
Gospodarska rast in "etnorazvoj"	385
Spreminjanje položaja narodnostnih manjšin	386
Znanje tujih jezikov	386
"Glokalizacija" ali getoizacija lokalne demokracije?	388
Ali bi večja samostojnost delov zares oslabil celoto?	388
Preživele predstave o državno teritorialni (re-)organizaciji in velikosti občin	391
Življenjska raznovrstnost in normativna uniformnost	393
Teritorialna zamejenost v času "glokalizacije"!?	395
Od enoglasne k večglasni Sloveniji: koprskse in istrske posebnosti kot izziv nereprezentativnosti središča	397
Sredobežnost in obmejnost v razvojni perspektivi	398
Središčnost in obrobnost uhajata geografiji	401
"Evreregija Istra": še ena teritorialna sprememba ali razvojni projekti in graditev zaupanja	401
Izhod iz slepe ulice?	403

Obmejne regije in Evropa	406
Uvod	406
Obmejne regije v kontekstu prehoda od območnega k omrežnemu povezovanju	407
Od vnaprejšnje in zunanje določenosti do inovativnih programov	407
Od državne periferije do transnacionalne mreže	410
Od avtonomije regije k enakopravni sodelujočnosti v oblasti	411
Dediščina igre zero sum: nezaupanje in (občutek) ogroženost(i)	413
Odpiranje in odpravljanje meja	413
Graditev zaupanja	415
Neparitetne vloge in uhajanje suverenosti	416
Razsežnosti aktivne vloge regij v kontekstu evropske integracije	418
Vsebina, metode in viri: vprašanja in spoznanja	422
 Nekatere značilnosti naselitve in prebivalstva v prostoru mesta Koper/Capodistria: karte	428
 LITERATURA	433
SEZNAM AVTORJEV SLIK	471
STVARNO KAZALO	475
ENGLISH SUMMARY	485

PREDGOVOR

Preden oddam leta 2008 knjigo v tisk, želim v tem predgovoru – dopolnilno k uvodu, ki sem ga napisal že prej – predstaviti še nekaj informacij o svojih izhodiščih za pisanje, o svojem razumevanju in samem nastajanju tega dela.

V predhodnih delih sem se v večji meri posvečal teoretskemu pojasnjevanju družbeno-prostorskih sprememb, s čimer sem poizkušal nakazovati usmeritve za prihodnost in hkrati uveljavljati novo področje sociološkega raziskovanja, ki sem ga zasnoval pod imenom prostorska sociologija. V njih sem osrednjo pozornost posvečal dolgoročnim spremembam in protislovjem družbenega razvoja v smislu enotnosti in spopadanja nasprotij z vidika človekovega osamosvajanja in povezovanja, individualizacije in globalizacije (socializacije), z vidika lokalne (teritorialne) identitete in krepitve svetovne družbe. Že pred dvema desetletjema sem se vključeval v zgodnje obravnave “informacijske družbe” in “globalizacije”. Toda pri tem sem razkrival, da velika imena, vseobsegajoči koncepti in nove knjige z obetajočimi naslovi ne vključujejo tako bogate vsebine, kot bi jo glede na to lahko pričakovali, pač pa veliko naključnosti in praznine. Splošne razlage brez podlage v empiričnih raziskovanjih so kmalu začele kazati znake brezplodnosti, ker so premalo koreninile v bogastvu raznovrstnosti v konkretnih družbenih okoljih.

Zato sem se odzval povabilu Mestne občine Koper, da bi s sodelavci Centra za prostorsko sociologijo Fakultete za družbene vede preučili nekatere sociološke vidike prostorskorazvojne problematike v okviru njihovega multidisciplinarno zasnovanega projekta “Koper 2020” (gl. Bizajl, Balaban, 1998). To je hkrati pomenilo, da se povrnem k empiričnemu raziskovanju, kot sem ga pred časom že opravljal v Velenju (1965 in še kasneje), Novi Gorici (1983) in drugod (v Ljubljani, Gorenji vasi idr.). V koprskem raziskovanju sem želel – poleg vrste praktičnih vprašanj v zvezi z neposredno rabo – upoštevati dolgoročne težnje k polarizaciji družbe v smislu hkratne krepitve posameznika in globalne družbe; polarizacijo na dom in svet in hkrati na prežemanje, tj. podomačenje sveta in posvetovljenje domačega; v tem kontekstu pa tudi prispevati k razumevanju praznjenja in s tem krize lokalne identitete in starega mestnega jedra. Na podlagi začetnih svetovnih in domačih izkušenj naj bi prispeval k ozaveščanju o spremembah, ki jih prinaša nova informacijsko komunikacijska tehnologija v dom ter v ožje in širše okolje. To pa je predstavljalo povsem novo in sociološko nepreučeno tematiko.

Koper kot mesto ob (vse bolj) odprtih mejah in “okno v svet” z najbolj heterogeno strukturo (priseljenege) prebivalstva, z bogato arhitekturno dediščino, multikulturalizmom in visoko stopnjo komunikacijske razvitosti, s programi regionalne agencije in z nedorečenimi vprašanji glede vključevanja v “evroregijo”, z več mednarodnimi (eksperimentalnimi) študijskimi projekti ipd. zasluži posebno pozornost. Pa tudi preučitev razlogov za

zaostajanje je lahko instruktivna za druge. Raziskava, osredotočena na eno občino (mesto), nam omogoča, da celoviteje spoznamo medsebojne odvisnosti, kar bi bilo na nacionalni ravni zaradi večje kompleksnosti težje dosegljivo.

Z vidika današnjih razmer in praktičnih možnosti za uporabo socioloških spoznanj v urejanju prostora je bilo mogoče največjo pozornost posvetiti težnjam k individualizaciji. Le-ta se pojavlja kot vseprisoten proces, ki se s skoraj nezadržno močjo uveljavlja v prostorsko-časovni organizaciji bivalnega okolja, omogoča predvidevanje in hkrati predstavlja izziv za korektivno ukrepanje.

Izhodiščno anketno raziskavo na Koprskem (več o tem v pogl. "Vsebina, metode in viri: vprašanja in spoznanja") sem zasnoval v treh sklopih: 1. bivalno okolje, 2. delovno okolje in 3. revitalizacija javne mestne sfere. Sam sem se osredotočil na prvega, Franc Trček je obravnaval drugega, Marjan Hočevar pa tretjega. V raziskovalnem poročilu smo občini podali vrsto konkretnih predlogov z vidika usmerjanja "prostorskega razvoja" in "urejanja prostora".

Po končani raziskavi za potrebe občine sem se odločil, da individualno in samostojno nadaljujem še raziskovanje bivalnega in (vse)življenjskega okolja na Koprskem in o tem napišem knjigo. Vrsta že pridobljenih informacij in možnosti za njihovo dopolnjevanje in nadgrajevanje je nudila priložnost, da v bolj poznanem okolju in v vsej pestrosti vsakdanjega družbenega življenja mesta, občine in regije preverjam in dopolnujem svoje splošnejše izhodiščne predstave.

Pri tem pa je nastala zadrega, ker sem s svojim zanimanjem in vprašanji prehiteval dejanske razmere in ozaveščenost ljudi o tem kaj prinašata informatizacija in globalizacija. Iz težnje, da bi vključeval vse najnovejše in čim določneje prepoznaval tisto kar je pred nami, pa je sledilo, da sem moral tudi zaradi tega svoje raziskovanje razširjati in podaljševati še več let. Ob težnji k boljšemu razumevanju prihodnosti, je moje sprotno predstavljanje konkretnega dogajanja včasih dobivalo značaj kronike krajevnih preteklosti. Iz navedenega pa sledi, da si *nisem* postavil za cilj predstavitev *trenutnega stanja* v konkretnem okolju, kar bi v kratkem postalo razvrednoteno, pač pa želim predvsem s sociološkega vidika razkrivati smeri sprememb in usmeriti pozornost na pojave, ki jih nakazujejo. Podajal naj bi usmeritve za "urejanje prostora", ki ga danes v praksi preveč obvladuje voluntarizem vsakokratnih formalno-pravnih določil ter različni partikularni, še zlasti profitni interesi.

Glede na izzive in zaostritve konfliktnih situacij v teku mojega raziskovanja, pa sem še posebej preučil: 1. nekatera temeljna vprašanja lokalne demokracije v kontekstu utrjevanja (centralizma) slovenske države in 2. spreminjajočo se vlogo (obmejnih) regij ob vse večji odprtosti v svet.

Preučena in preučevana snov je presegla obseg, primeren za predstavitev v eni knjigi. Tako sem se odločil, da v prvi knjigi poleg splošnih razvojnih trendov predstavim predvsem izhodiščno stanje, tj. bivalne razmere na Koprskem na pragu informacijske dobe. Po možnosti sem vključeval tudi primerjave z načinom bivanja oziroma življenja v preteklosti. Hkrati pa sem na podlagi najnovejših izkušenj iz sveta (literatura, internet, osebni stiki) dopolnjeval svoje preučevanje posledic vse bolj razširjene rabe nove tehnologije za prostorsko-časovno organizacijo življenja ljudi.

V svetovnem merilu in pri nas so bile v ospredju poenostavljene obravnave npr. tega, kako se iz leta v leto bolj širi uporaba osebnih računalnikov, interneta, elektronske pošte, mobilnih telefonov ipd. Nepreučene pa so ostajale posledice, ki jih ima vse to za stanovanjsko, urbanistično in prostorsko načrtovanje. Ostajalo je še veliko nejasnosti v družboslovnih obravnavah, hkrati pa trdna ukoreninjenost načrtovanja v tradicionalnem obravnavanju grajenega okolja iz predinformacijske dobe.

V tej knjigi predstavljeno vsebino naj bi torej razumeli v kontekstu širše zasnove obravnave, tako da ji bo sledila druga knjiga. Le-ta bo osredotočena na spremembe, ki jih prinaša informatizacija, še zlasti glede na možnosti za vzpostavljanje spodbudnega okolja za ustvarjalnost ("ustvarjalnega okolja"). Sledila pa naj bi še obravnava življenjskega okolja s specifičnimi poudarki z zornega kota "glokalizacije".

Na tem mestu (v prvi knjigi) se v večji meri posvečam človekovemu najožjemu okolju. To bi v prostorsko-fizičnem smislu lahko pomenilo najprej zamejitev na stanovanje, hišo, bivališče, a sem se dejansko osredotočil na nekoliko širše razumljeno okolje, tj. na *bivalno okolje*. Pri tem pa razumem bivalno okolje kot tisto, ki je (*eno*) funkcionalno opredeljeno, in to za razliko od *integralnega* (*vse*) življenjskega okolja, ki celostno vključuje vse sfere, kot so delo, bivanje, rekreacija in upravljanje.

Prehajanje od snovi prve knjige k nadaljnjim obravnavam tako pomeni tudi prenašanje poudarka od *bivalnega* k *integralnemu*, od *fizičnega* k *virtualnemu*, od *pasivnega* k *ustvarjalnemu* in od *lokalnega* h "*glokalnemu*" (ne da bi to razumeli kot alternative).

Hkratno vključevanje izkustvenih in teoretičnih elementov, konkretnih podatkov o veliki množici vprašanj in svetovne literature se je izkazalo kot obogatitev, a tudi kot zamudno početje in skoraj kot dvojno delo. Hkratna privrženost splošni teoriji in konkretni lokalni praksi v nekaterih pogledih celo otežuje sprejemljivost rezultatov tako na eni kot drugi strani (Mlinar, 1982 – o uporabi rezultatov raziskovanja mest).

Na tem mestu se želim zahvaliti prav vsem, ki so kakorkoli prispevali k nastanku te knjige, četudi jih zaradi njihove številnosti ne morem poimensko navesti. Poizkušal sem pridobiti izkušnje prebivalcev in poznavalcev v različnih vlogah in okoljih na Koprskem, po potrebi pa tudi od drugod s Primorske, iz Slovenije in sveta. Vsaka (pod)tema je terjala, da sem pritegoval poseben krog poznavalcev tako med avtohtonimi prebivalci kot priseljenci, med laiki in strokovnjaki, projektanti in uporabniki, mladimi in ostarelimi, upravniki stanovanjskih zgradb, stanovalci in brezdomci, študenti in profesorji, predstavniki nepremičninskih agencij ter lastniki ali kupci stanovanj, med vozniki Intereurope, pomorščaki itd. Izkušnje in informacije, ki jih vključujem v to knjigo, so mi posredovali arhitekti, urbanisti, gradbeniki, etnologi, zgodovinarji, zdravniki, socialni delavci, pedagogi, prometni strokovnjaki, kmetijski strokovnjaki, strokovnjaki za turizem, informatiki, strokovnjaki za javno upravo, predstavniki krajevnih skupnosti, policaji idr.

Prvotno anketno sociološko raziskavo (1998) smo zasnovali predvsem na povabilo tedanjega podžupana Tomaža Bizajla, ki je pokazal zanimanje in nudil podporo za preučitev prostorsko-socioloških vidikov razvojnih sprememb v MO Koper. Z občine so nam nudili strokovno pomoč zlasti glede virov – Mirjam Požeš, Georgi Bangijev, Drago Bratož, Graciela

Lovrečič, Rado Lipovec in drugi. Anketiranje je opravila družba CATI iz Ljubljane, predstojnik Zenel Batagelj (več o tem v pogl. 10).

V mojem nadaljnjem delovanju, ko sem v razširjeni zasnovi pripravljaj prav to in še drugo knjigo ter nadaljnje objave, pa so z mano sodelovali (podiplomski) študentje sociologije na FDV. Med njimi izstopa prispevek Jelene Aleksić, tako z vidika zbiranja potrebnih informacij kot tudi z urejanjem besedil za objavo; knjiga vključuje tudi zapise nekaterih njenih intervjujev. Ob zaključevanju svojega študija so pri mojem delu sodelovali še Maja Kotnik, Blaž Lenarčič, Matic Kavčič in Ariana Ferfila ter tedanji študent arhitekture Tomaž Berčič.

Oporo za to dejavnost na FDV je najprej nudil Center za prostorsko sociologijo, predstojnik Drago Kos, tajnica Janja Zvonar, kasneje pa sem se lahko v večji meri oprl na pomoč v okviru SAZU in njene biblioteke. Dušan Koman je sodeloval pri pridobivanju računalniško posredovanih virov; Drago Samec in Breda Pajsar sta mi bila v oporo pri pridobivanju obsežne domače in tuje literature, Ana Marija Batič je opravila potrebna administrativna opravila. Zahvaljujem se tudi avtorjem slik, ki so navedeni v seznamu, med njimi še posebej Zdravku Primožiču. Alberto Cernaz mi je omogočil dostop do redkih fotografij iz nekdanjega Kopra, geograf Dejan Rebernik pa je dovolil objavo prikazov nekaterih značilnosti naselitve in prebivalstva v prostoru Kopra. Hvala vsem.

Hvaležen sem tudi za pripombe, ki so mi jih dali na nekatere dele besedila Srna Mandič, Ivan Stanič in Marjan Kroflič. Občasno sem se lahko posvetoval tudi z bratom Brankom Mlinarjem in drugimi. Odgovornost za vse pomanjkljivosti pa je seveda samo moja.

Zahvaljujem se še za finančno podporo MO Koper pri našem raziskovanju in nastajanju te knjige.

1

UVOD

V tej knjigi se osredotočam na spremembe v prostorsko-časovni organizaciji bivanja in vsakdanjega življenja na Koprskem in v svetu.¹ Deloma se opiram še na raziskavo, s katero sem se najprej odzval na pobudo koprške občine in na njen izziv, ki ga je podala s svojim razvojnim projektom "Koper 2020". S tem je izkazala svoj interes, da preseže običajno zamejenost na "tukaj in danes", tj. le na sprotno, rutinsko reševanje lokalnih zadev, in da pridobi določena znanja, ki bi dajala usmeritve za prihodnji dve desetletji. Hkrati s prizadevanji za ohranjanje zelo bogate kulturne (arhitekturne) dediščine naj bi torej s prostorsko-sociološkega vidika prispevali k vnaprejšnjemu, anticipativnemu upoštevanju sprememb v bivalnem okolju in v prostorskem razvoju mesta in občine.

S tem delom se torej vključujem v prizadevanja, da bi presegli paradoks dosedanjega planiranja in urejanja prostora, ki je v tem, da je le-to skoraj praviloma zaostajalo za razvojnimi spremembami, namesto da bi bilo korak pred njimi in jih usmerjalo kot njihova predhodnica. To je še posebej pomembno, če upoštevamo, da v naslednjih letih in desetletjih ne bo šlo več za preprosto nadaljevanje v smislu "še več istega". Dozdaj prevladujoči vzorci prostorske in časovne organizacije bivanja postajajo v mnogočem neuporabni. Velike tehnološke spremembe in s tem spremembe v načinu življenja prihajajo v neskladje s togo fizično strukturo grajenega okolja, ki jo na Koprskem značilno predstavljata tako tista iz bolj odmaknjene predindustrijske kot tudi tista iz polpretekle industrijske dobe. Bodisi da gre za organizacijo (notranjih) bivalnih prostorov bodisi za njihovo okolico ali naselje kot celoto, povsod prihaja v tem smislu že danes do neskladij ali celo konfliktov, čeprav glavne spremembe šele pričakujemo. Doživljanje teh neskladij pa bistveno določa kakovost bivanja in vsakdanjega življenja ljudi.

Na Koprskem se srečujemo s še posebej dragoceno naravno in arhitekturno dediščino, ki zahteva varovanje, ohranjanje in omejevanje, hkrati pa z ambicioznimi programi gospodarskega razvoja. Vse to pa terja, da poleg običajne obravnave *prostorske* organizacije bivanja posvetimo večjo pozornost tudi *časovni* razsežnosti sprememb v bivalnem okolju, katera ostaja v prostorskem planiranju začuda nerazdelana ali celo povsem neupoštevana.

Zastavljajo se vprašanja kot npr., koliko z uvajanjem novega izključujemo staro, koliko in kako pa z novim lahko dopolnjujemo in *nadgrajujemo* tisto, kar prevzemamo iz preteklosti. Kako zagotoviti, da se *kratkovidnost* v načrtovanju v preteklih desetletjih, ki jo danes zelo boleče doživljajo prebivalci na številnih lokacijah v prostoru, ne bi ponavljala tudi v današnjem delovanju, ki se še bolj opira na kratkoročne profitne interese? Kako prese-

¹ Pri tem sta potrebni dve pojasnili: 1. Čeprav zaradi lažje razumljivosti predmeta obravnave uporabljam oznako, da gre za *vsakdanje* življenje, bom v nekaterih pogledih vendarle obravnaval tudi vprašanja v širših časovnih okvirih, npr. v zvezi z možnostjo dolgoročnega predvidevanja in načrtovanja; 2. čeprav smo izvedli anketo na območju mestne občine Koper (več o tem še v zvezi z izvedbo raziskave in nekaterih metodoloških spoznanjih v prilogi), uporabljam tudi ohlapnejšo oznako "na Koprskem", ker ne želim poudarjati in se omejevati na pridobljeno izkustvo le v *upravno-teritorialnih* mejah občine, saj tudi vsakdanje življenje ne zastaja v tem okviru, tako da različna vprašanja obravnavam v različnih prostorskih okvirih.

či dozdej značilno statičnost v načrtovanju, ko so vedno znova določali prostorsko organizacijo bivanja kot nekaj *dokončnega* in že s tem postavljali vse spremembe, ki bi jih povzročili sami prebivalci, izven legalnih okvirov?

Bolj kot bi radi v naprej in za *daljši čas* v prihodnosti realno predvidevali in obvladovali spremembe ter preprečevali probleme, bolj moramo upoštevati razširjeni prostor potencialnih vplivov in že pridobljenih izkušenj. V tem smislu sem že v izhodišču koprške raziskave poizkušal izpostavljati tudi vsebinska vprašanja, ki so sicer že jasno prišla do izraza v naseljih razvitih držav, ne pa tudi na preučevanem območju ali v Sloveniji nasploh. Moje delo je torej pomenilo tudi vnašanje nečesa tujega, *odmik* od pristno, *doživljeno domačega*; torej je šlo za obravnavanje problemov, ki prebivalcev večinoma (še) niso zadevali, npr. v zvezi s teledelom na domu in drugimi vidiki rabe nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Ob zaključevanju te knjige in s podrobnejšim vpogledom v dejanske razmere pa se pričakovane spremembe v kontekstu informacijske dobe uresničujejo tudi že na Koprskem, najprej v mestu, z določeno zakasnitvijo pa tudi na podeželju.

Sicer pa zasluži večjo pozornost vprašanje o nepredvidenih in nenameranih posledicah odločitev, ki zadevajo stanovanjsko gradnjo in bivalno okolje. To pa pomeni, da danes ni več mogoče ostati v ozkih, zaprtih lokalnih okvirih niti z vidika sprememb v fizičnih razsežnostih naseljevanja niti v družbenih razsežnostih bivalnega okolja in vsakdanjega življenja ljudi. Dogodki in odločitve, ki jih sprejemajo v Ljubljani, Bruslju ali Washingtonu, pa tudi v Avstraliji ali na Kitajskem ali drugod, lahko – neposredno ali posredno – posežejo v bivalne in življenjske razmere na Koprskem.² Prav na Koprskem in na območju Slovenske Istre se še posebej zgoščajo in spopadajo številni *interesi od zunaj*, ki lahko, bolj kot katero koli podaljševanje trendov znotraj lokalnih in regionalnih meja, določajo bivalne razmere in kakovost življenja prebivalcev.

Tako posamezniki in družine kot tudi lokalne oblasti se vse pogosteje znajdejo v situaciji, ko sami niso (več) zmožni rešiti določenega problema (npr. zbrati potrebna sredstva za nakup stanovanja ali hiše ali pa za zgraditev potrebne infrastrukture v krajevnem merilu, preprečiti onesnaženje morja, gibanje ilegalnih prebežnikov ipd). Ostajanje v starih, lokalnih okvirih, če torej nič ne storimo, pa glede na spreminjajoči se kontekst vendarle pomeni našo vse večjo nemoč, tako kot lahko po drugi strani *vključevanje* v evropske okvire pomeni finančno in strokovno *okrepitev* pri lotevanju zahtevnejših projektov bodisi na čisto ekonomski podlagi bodisi kot pridobivanje "pomoči za samopomoč".

Če v domačem okolju (še) ni prišlo do pričakovanih sprememb, je treba odsotnost domačih izkušenj pač dopolnjevati s tistimi od drugod. Tako v knjigi sicer izhajam iz temeljnih informacij, ki smo jih zbirali na Koprskem (več o tem še kasneje), vendar jih *dopolnjujem* s podatki iz *drugih krajev in držav*.³ Hkrati pa nakazujem določena merila, na podlagi katerih bi tudi

² Prav vračanje bivališč nekdanjim optantom se je zaradi njihove razpršenosti in organiziranosti po vsem svetu, še zlasti pa v ZDA, zaostriло kot politično vprašanje tudi v Washingtonu in celo v zvezi s takimi vprašanji, kot je vstopanje Slovenije v Nato; sicer pa je bila v Kopru poleti 2001, prisotna tudi ameriška enklava, t. i. začasna vojaška baza (šotorišče v Luki Koper), prav v zvezi z delovanjem Nata na Balkanu.

³ Glede na to, da so – z večdesetletno zamudo – prav zadnja leta v Sloveniji začeli uvajati nove oblike bivanja npr. za ljudi z omejeno samostojnostjo (varovana stanovanja za starejše ter bivalne oz. stanovanjske skupine, materinske domove in varne hiše za ženske in otroke idr.), v

lokalne oblasti in drugi akterji v občini lahko bolj selektivno uveljavljali takšno usmeritev.

Pozornost torej posvečam *novemu in nastajajočemu*, pa četudi je v konkretnem okolju komaj prisotno in (mogoče le v programih) prepoznavno. Primerjava z razmerami v naseljih najbolj razvitih držav pa predstavlja podlago za *ozaveščanje*, za *senzibilizacijo* za spremembe, katerim sicer še ne bi pripisovali posebnega pomena. *Manjšo pozornost* posvečam predstavljanju podatkov o *trenutnih razmerah*, ki bodo že v nekaj letih zastareli.

V kolikor vključujem tudi vprašanja, ki sodijo v standardni repertoar prostorskega in urbanističnega planiranja, pri tem poizkušam, da ne bi preprosto ponavljal že dostikrat obravnavanih vprašanj, tako da 1. posvečam večjo pozornost – doslej neupoštevanim – sociološkim vidikom in 2. v primerih, ko navzlic pogosto izpostavljanim zahtevam po razrešitvi določenih problemov le-ti ostajajo nerešeni, preusmerjam pozornost na pojasnjevanje, zakaj se to dogaja.⁴ Oboje pa zadeva ob temeljni problem prostorskega planiranja, tj. na t. i. *deficit implementacije*, torej na neuresničevanje predvidenega.

Koprsko raziskavo sem zasnoval tako, da sem svojo temo tj. spremembe v bivalnem okolju, obravnaval kot enega od *treh delov širšega sklopa*, v okviru katerega sta sodelavca komplementarno proučila še spremembe v *delovnem okolju* in (*revitalizacijo*) v *javni mestni sferi*. Prav informatizacija (v širšem smislu, pri tem mislim tudi na komunikacije) pa bistveno spreminja razmerja med njimi, saj teledelo na domu nakazuje reintegracijo funkcij dela in bivanja. Nekdaj živahni javni prostori postajajo opusteli, tako da se nenehoma pojavljajo zahteve po revitalizaciji starega mestnega jedra. Hkrati pa spoznavamo, da v stanovanjih in spalnih naseljih primanjkuje prostora za nove vsebine. To pa pomeni, da je treba posvetiti pozornost težnjam, ki so že v mednarodnem merilu dobile oznako "*domocentričnost*" in ki hkrati tudi v Kopru predstavljajo enega od pomembnih razlogov za omrtvičenje javnih mestnih prostorov.

Alvin Toffler (1980) je že v zgodnjih osemdesetih letih futuristično napovedoval, da se bo krepila vloga bivališča kot "elektronske kočee" in da dom postaja nekakšno središče družbe. Vendar, kot bomo videli, pri tem ne gre preprosto za alternativo javni mestni sferi; hkrati gre tudi za vse večje sproščanje in za *nevezanost* na čisto določeno lokacijo v prostoru. Prav to pa povzroča tudi zadrego v opredeljevanju bivalnega okolja, še posebej s sociološkega vidika. Vso pozornost zasluži zlasti razhajanje med:

1. določenostjo *prostorsko-fizične* strukture grajenega okolja,
2. širšim prostorom *bivanja in gibanja* prebivalcev v njihovem vsakdanjem življenju in
3. informacijskim, *virtualnim prostorom*, ki nima nobene zamejitve. Doslej se je premalo upoštevala medsebojna pogojenost teh treh komponent, tako npr. vse večja fluidnost in fragmentiranost bivanja in življenja ljudi

knjigo vključujem tudi prve pridobljene izkušnje o teh novostih iz drugih krajev Slovenije, čeprav se le-te še niso povsem uveljavile na območju preučevane občine in regije. Ko gre za informatizacijo in program "elektronsko mesto", povzemam in upoštevam ugotovitve že opravljenih analiz in pridobljenih izkušenj iz večjih evropskih, ameriških in slovenskih mest; podobno glede teledela na domu (telecommuting), glede bivanja turistov, kampiranja, kolesarjev idr.

⁴ Zakaj se brez ustreznega odziva že več desetletij ponavlja zahteva po odpravljanju arhitekturnih ovir v bivalnem okolju, zakaj ni pomembnejšega napredka v preprečevanju t. i. črnih gradenj ipd.?

na številnih lokacijah v prostoru kot tudi negibnost, sedentarnost in samoizključevanje iz okolja, kar vse spremlja delo z informacijami na domu.

V času, ko prehajamo od "prostora krajev" k "prostoru tokov" tudi bivalnega okolja ne moremo več obravnavati v fiksnem, zaprtem krogu, temveč bolj z vidika razhajanj in (delnih) prekrivanj, skladij in neskladij treh nakazanih in še drugih komponent. S tem ko izpostavljam prostorsko-časovno organizacijo vsakdanjega življenja, pa hkrati opozarjam, da tudi *vsakdanjost* ni (več) nekakšna toga, lokalno določena danost. Dokaj neopazno prihaja do sprememb, ki jih lahko označim kot *globalizacijo vsakdanjosti*, tako v fizičnem, geografskem, kot – in še zlasti – v virtualnem prostoru.

S to knjigo želim prispevati tudi k ozaveščanju o tem, kako se povečuje *raznoverstnost* življenjskih situacij in *oblik bivanja*, ki daleč presegajo utrjeno predstavo o klasičnem družinskem stanovanju (kot stalnem bivališču) in o stanovanjskem vprašanju. Še zlasti na območju istrskega območja gre za izziv, da večjo pozornost posvetimo tudi manj običajnim oblikam bivanja; ne le stalnega, ampak tudi različnim oblikam začasnega, prehodnega bivanja, ne le individualnega in družinskega, temveč tudi kolektivnega; ne le fiksnemu bivališču, ampak tudi bivanju v mobilnih prostorih. Po istrskih krajih se pojavljajo umetniške kolonije, skupinska so bivanja športnih teamov, osnovnošolci imajo svoje večdnevne šole v naravi, v okviru koprškega Centra za socialno delo skrbijo za dnevno varstvo za starejše, koprška škofija ima načrte za preureditev prostorov za duhovne vaje in delavnice (ki lahko trajajo dan, več dni, teden ali več tednov) v nekdanjem župnišču v Truškah, zajeti ilegalni prebežniki so krajši čas v prostorih za pridržanje v Kopru, potem pa po potrebi še v Ljubljani, v Velikem Otoku pri Postojni ali drugje. Ženske, ki so žrtve nasilja, lahko najdejo začasno zatočišče v t. i. varnih hišah, (bodoče) matere z neurejenimi življenjskimi razmerami se lahko prehodno nastanijo v materinskih domovih npr. v Novi Gorici, Postojni ali drugje, nekateri odvisniki od prepovedanih drog se vključujejo v komune v Kostanjevici, v Vremah, v Čadrgu (v Posočju), v Italiji in drugod. Hišo med Ankaranom in Serminom so namenili za bivalno skupino oseb s psihičnimi težavami. Tu pa je še bivanje v kampih, otroških kolonijah, na plovilih ipd. Šoferji Intereurope preživljajo večji del svojega aktivnega življenja v kabinah težkih tovornjakov po vsej Evropi; bivalnih prostorov pomorščakov ne uvrščajo v nobeno kategorijo prostorskega planiranja. Vsa ta pestrost oblik bivanja močno *presega* okvir *uradnih obravnav* pod imenom "urejanje prostora" in hkrati terja iskanje skupnih imenovalcev.

Glede na svojo obmorsko lego je celotno somestje Koper – Izola – Piran že doslej sodilo med najprivlačnejša območja za priseljevanje, sedaj pa se z vključenostjo v EU še radikalno razširja njegovo zaledje.⁵ Sedanje spremembe v širšem evropskem kontekstu s številnimi novimi spodbudami za povečevanje prostorske mobilnosti, nadalje, lokacijsko sproščanje za ljudi različnih poklicev na podlagi nove komunikacijske tehnologije, kot tudi že ugotovljene subjektivne težnje k naseljevanju in bivanju na tem submediteranskem območju, vse to predstavlja velik izziv za politiko in stroko. Prav

⁵ Tudi v tem pogledu se ne moremo opirati toliko na demografska gibanja v – dokaj izjemnih – devetdesetih letih, ki kažejo na zelo omejen obseg selitev.

tu še posebej prihaja do zaostritev nasprotujočih si teženj, s kakršnimi bodo tudi sicer imeli opravka v drugih razvojno propulzivnih naseljih: po eni strani *zgoščanje naselitve* prebivalcev ob okoljsko vse večjih omejitvah; po drugi strani pa vse *večja pričakovanja* glede zagotavljanja *zasebnosti* v bivalnem okolju. To je eden od največjih izzivov, ki terjajo inovativne rešitve v prostorsko-časovni organizaciji bivalnega okolja.

Najbolj korenite in vseprežemajoče spremembe prinaša širjenje uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije. V tej knjigi samo nakazujem, v drugi pa bom podrobneje obravnaval spremembe v kontekstu *informacijske dobe*. V zvezi s tem je razmeroma enostavno spremljati rast števila računalnikov, telefonov, uporabnikov interneta ipd.; dosti bolj zamotano – in večinoma še zelo sporno in nejasno – pa je vprašanje, *kakšne posledice* iz tega sledijo za prostorsko in časovno organizacijo bivanja in dela in drugih aktivnosti ljudi v mestu in na podeželju.⁶ Prostorsko-fizične strukture grajenega okolja izgublajo svoj dosednji pomen, saj ne preprečujejo tokov informacij; s tem pa se relativizirajo vse dosedanje delitve na javno in zasebno, notranje in zunanje ipd. Telo in misel se v prostoru zmeraj bolj razhajata. Vse pogostejše se soočamo s situacijami, ko sta fizična prisotnost in bližina med ljudmi v popolnem neskladju z dejanskim komuniciranjem na razdaljo. Mobilni telefoni – kot bomo videli – izničujejo oddaljenost in povzročajo dezorientacijo v prostoru.⁷ Hkrati pa se že zaostčujejo vprašanja, ali ne bomo z novo tehnologijo vsepovsod pod nadzorom, ali izgubljammo svobodo in sploh vsakršno možnost, da bi se še umaknili iz nadzorovanih prostorov? Ali je povsod nekakšen svetovni panoptikum?

Prav tokovi informacij največ prispevajo h *globalizaciji* vsakdanjega življenja, tako z vidika odnosov med ljudmi kot glede fizične strukture grajenega okolja. Kot je opozarjal že angleški sociolog Anthony Giddens (1996), globalizacija ne predpostavlja “nekaj tam zunaj”, izven nas, temveč jo je treba razumeti kot nekaj, kar je prisotno “tu med nami”. Poleg tega pa lahko dodam, da tudi ne gre le za vse večjo uniformnost in podrejanje, za odvisnost od nekakšnih zunanjih sil.⁸ Vse odločilnejšo vlogo dobivata – ne več toliko nuja in vnaprejšnje danosti same po sebi – prav proaktivna vloga

⁶ “International Association for Housing Science” je na svojem svetovnem kongresu (pretežno arhitektov) o stanovanjski problematiki, ki je bil v Ljubljani od 21. do 25. 5. 2001, le obrobno obravnavala ta vprašanja. Skupina prostorskih planerjev, ki so se povezali v okviru štiriletnega programa (TAN1, TAN2, TAN3, TAN4) v evropskem merilu in so se osredotočili na družbeno-prostorske posledice nove informacijsko-komunikacijske tehnologije v mestih, se je formirala prav na podlagi kritičnega spoznanja, da prostorsko načrtovanje ne dohaja dinamičnih sprememb na tem področju; pokazali so svojo senzibilnost za to, da bi splošno nakazane procese informatizacije in globalizacije ter prehod od “prostora krajev” k “prostoru tokov” konkretizirali z vidika urejanja prostorov vsakdanjega življenja.

⁷ Že ob sami izvedbi naše raziskave sem spoznal, kako nove možnosti komuniciranja izpodkopavajo doslej ustaljene predpostavke o stalnem bivališču ter prisotnosti na določenih lokacijah v prostoru. Že eno od vodilnih strokovnjakinj za izobraževanje na daljavo, ki vodi organizacijo MIREK s sedežem v Ljubljani, smo prekinili stik po telefonu, potem ko smo ugotovili, da se nam ni odzvala iz Ljubljane, temveč iz Cape Towna, iz Južne Afrike, kjer je sodelovala na mednarodni konferenci.

Glede tega sicer napovedujejo spremembe, ki jih prinaša GPS (General Positioning System), na podlagi katerega je mogoče vse bolj točno določiti lokacijo (uporabnika) mobilnega telefona v prostoru. Vendar pa razširjena dostopnost in s tem težnja k razpršenosti različnih aktivnosti ostaja.

⁸ S tem ko se razširja dostopnost v prostoru, tudi v arhitekturi ne gre več za tako prevladujoč vpliv enega vira in zgleda, kakršnega je po drugi svetovni vojni predstavljal za arhitekto funkcionalizem in internacionalizem (Le Corbusier, C.I.A.M.).

lokalnih akterjev in njihova sposobnost, da upoštevajo lokalne posebnosti kot razvojne možnosti v globalnem kontekstu. V tem smislu ne gre več (le) za vse večjo uniformnost, temveč (tudi) za hkratno krepitev lokalnega in globalnega, torej za t. i. *glokalizacijo*.

Danes vse bolj *presehamo* nekdanj značilno delitev na dom in svet, na *domače in tuje*, podobno kot v širšem merilu tudi delitev na domovino in tujino, kakor jo je doživljal in opisoval že Ivan Cankar (čeprav je šlo le za relacijo med Ljubljano in Dunajem). V času, ko v vaseh Slovenske Istre, vsaj pri starejših generacijah, še zasledimo tradicionalno izključujočnost (ko že priseljenca iz sosednje vasi le s težavo sprejmejo medse ali pa ga skorajda štejejo za "forešta", tujca), istočasno se zlasti v informacijski sferi *dokaj neopaženo* pojavlja vključevanje posameznikov, skupin civilne družbe, krajev in drugih akterjev v svetovna omrežja. To pa posredno ali neposredno pride do izraza v njihovi vlogi in dejanskem zasledanju lokalnega prostora. Dolgoročno pa se nakazuje perspektiva – podomačenje sveta in posvetovljenje domačega.

V knjigi obravnavam veliko število vprašanj, ki hkrati zadevajo usmerjanje sprememb na Koprskem in drugod, pa tudi specifična vprašanja v zvezi s preučevanim območjem. Takšna *večnamenskost* po eni strani predstavlja *zadrego*, kako upoštevati več interesov hkrati, po drugi strani pa tudi prednost, ker razširja obravnavo v razponu med konkretnim in splošnim. Prav v tem razponu je nenehna *potreba po "prevajanju"* v obeh smereh. Ugotavljam, da bogastvo spoznanj zaostaja na eni in drugi ravni. Bralci – potencialni uporabniki – v splošnih formulacijah pogosto ne prepoznajo svojega primera ali pa jih že oznaka, da gre za drug, ne pa za njihov kraj (občino, regijo, državo), odvrne od tega, da bi obravnavo sploh upoštevali.

V raziskavi sem se hkrati srečeval z razmerami in vsebinami, ki izhajajo iz različnih zgodovinskih obdobj ali pa so šele znanilke tistega, *kar prihaja*. Zato jih *nisem* poizkušal v celoti, brez ostanka, pojasnjevati le na podlagi *enega samega modela*. Kljub temu pa sem težil k temu, da v konkretnih primerih – v njih večina vpletenih dostikrat ni ozaveščena, da gre za splošnejši proces – opozarjam, kaj imajo skupnega z drugimi. Podobno pa tedaj, ko gre že v izhodišču za splošnejše formulacije, zlasti v modelih, ki jih prevzema prostorsko planiranje na vsedrжавni ravni, razkrivam potrebe po bolj diferencirani obravnavi, da ne bi zaradi posploševanja prišlo do neželenih posledic (ko se v naseljih npr. nakazuje prehod od homogenih k mešanim strukturam).

Za razliko od teoretikov postmoderne družbe, ki vidijo samo še raznovrstnost in nepredvidljivost, pa bomo videli, da tej raznovrstnosti vendarle še lahko razkrivamo njene skupne imenovalce. S tem pa postaja snov tudi z vidika upravljanja in planiranja bolj obvladljiva in spoznanja širše uporabna.

Koper je v preteklih desetletjih preživel hudo krizo svoje identitete, predvsem glede na skoraj popolno *diskontinuiteto* njegovih prebivalcev, glede na način življenja, ki je podlegel *kontinentalizaciji*, in celo fizično je izgubil prejšnjo identiteto otoka. Navzlic takšnim spremembam pa na gospodarski podlagi, še posebej s svojo Luko, hkrati doživlja svoj preporod, zlasti glede na svojo lokacijo. S tem dobi njegova zgodba kar paradigmatški pomen. Ko namreč v družboslovnih razpravah z metaforo nakazujemo, kako prihaja z odpiranjem v svet do preobrazbe od "*identitete kot otoka*" k "*identiteti kot križišču*", lahko to skoraj dobesedno spremljamo v Kopru.

Če pa nam otok simbolizira razmeroma izolirano skupnost (kakršne so še do nedavnega bile zlasti vaške skupnosti v njegovem zaledju), križišče pa odpiranje za tokove informacij, fizičnih dobrin in ljudi, potem nam koprski primer že veliko pove tudi o novih identitetah, ki nastajajo v kontekstu globalizacije tudi v drugih krajih kot tudi znotraj posameznega kraja. Hkrati pa nam daje ozaveščanje o tem usmeritve za opredeljevanje nalog, ki jih je treba postavljati v ospredje, da ne bi večja odprtost pomenila izgubljanja, temveč še pospešeno uresničevanje edinstvenih razvojnih možnosti prav na tej lokaciji.

Na podlagi preučevanja številnih socioloških razsežnosti sprememb in inovacij v bivalnem okolju na Koprskem se približujem pojasnjevanju inovacij in ustvarjalnosti v kontekstu integralnega, vseživljenjskega okolja. Na to bo osredotočena druga knjiga, ki bo obravnavala ustvarjalno okolje v informacijski dobi. Sledila pa naj bi še obravnava življenjskega okolja s poudarkom na procesu globalizacije.

Tematski razpored snovi v knjigi je takšen, da najprej predstavljam spremembe v prostorski in časovni organizaciji bivanja v širšem kontekstu razvojnih preobrazb in prepoznavnih trendov na Koprskem, v Sloveniji in v svetu. Temu sledi predstavitev bivalnih razmer ter zelenih načinov bivanja na podlagi izvedene ankete, pri čemer stopa v ospredje težnja k večji zasebnosti in hkrati k bolj neposrednemu stiku z naravo. Pri tem posebej obravnavam neskladje med velikim pritiskom za naseljevanje v (ob)mestnem, obalnem območju ter stagnacijo ali celo razpadanjem naselij v odmaknjemem, podeželskem zaledju. Sledi obravnava razmerja med individualnim in skupnim in širok spekter problematike različnih kategorij prebivalcev z njihovimi specifičnimi potrebami (otroci, mladi, starejši, ženske, bolniki, brezdomci, geji in lezbijke idr.) ter vprašanja v zvezi z individualizacijo in (de)institucionalizacijo bivanja. Posebno pozornost posvečam časovni razsežnosti bivanja ter mobilnosti v prostoru. Nazadnje pa sledi še poglavje – od bivalnega k ustvarjalnemu okolju. V prilogi vključujem še tri besedila, ki vsebinsko dopolnjujejo in kontekstualno razširjajo glavno, predhodno obravnavo, z vidika mesta, občine in regije; dodatno pa pojasnujem nekatere metodološka vprašanja in spoznanja v zvezi z opravljeno raziskavo.

2

RAZVOJNE PREOBRAZBE IN TRENDI SPREMEMB

KONEC RAZVOJNIH PROCESOV TER PREDVIDLJIVOSTI SPREMEMB?

Ob pristopu k raziskavi v koprski občini sem se spopadel¹ z naslednjim paradoksom. Praksa terja od nas določena predvidevanja o nadaljnjem prostorskem razvoju v prihodnjih desetletjih, v teoriji pa se pojavljajo razlage, po katerih v novonastajajočih razmerah sploh ni več primerno govoriti o razvoju. Kot da so stvari postavljene na glavo!? Doslej smo bili navajeni na to, da je praksa kazala svojo prostorsko in časovno zamejenost, teorija pa naj bi jo presegala in trasirala pot v prihodnost.

Največji izziv prostorskemu planiranju predstavlja teorija o postmoderni družbi, ki ne nakazuje le velikih sprememb, temveč celo *konec vsakršne regularnosti* in *predvidljivosti* ter s tem posredno tudi *konec načrtovanja*. Zagovorniki ideje o postmoderni družbi ali njeni interpretatorji (npr. Albrow 1996, Gibbins in Reimer 1999 idr.) izpostavljajo, da v času našega vstopanja v postmoderno družbo ne moremo več računati na regularnosti, kakršne smo poznali npr. v industrijski dobi, v kateri so vse dogajanje obvladovali značilni razvojni procesi (industrializacija, urbanizacija, institucionalizacija idr.). V postmodernem kontekstu pa so odprte možnosti za *spremembe v vseh smereh* (open ended transformation). Tu ni več linearne ali nelinearne napredovanja k prihodnosti, družbeno-prostorskih sprememb pa ne moremo več postaviti na nekakšen skupni imenovalac, ki bi ga predstavljal nek nov velik pojasnjevalni model (grand narrative). Gre bolj za *eklektično mešanje starih in novih* elementov v vrsti povsem različnih lokalnih in globalnih konstelacij. Pri tem se stapljajo doslej znane strukture, v ospredje pa stopajo *osebe kot akterji in njihove akcije*, ki dajejo pečat *lokalnim posebnostim* v vsakokratni situaciji. V bivalnem okolju prihaja do izraza vse večja *raznoverstnost, heterogenost* in kar nekakšen kalejdoskop življenjskih slogov posameznikov in skupin. Pri tem bodo ad hoc izstopale kombinacije različnih elementov, tudi v vsakdanjem političnem delovanju, centralno vodstvo pa bo izgubljalo možnosti in aspiracije, da bi vsiljevalo *uniformne politične rešitve*. Slednje se bodo razlikovale glede na vodstvo, agendo, organizacijo in podporo. Hkrati z vedno večjo *svobodo izbire življenjskih slogov* izginja dosedanja gotovost, v ospredje pa stopa *negotovost*.

Gornji prikaz predstavlja družboslovno-teoretski izziv, ki ga tudi praktično usmerjena dejavnost prostorskega planiranja na lokalni ravni in v Sloveniji kot celoti *ne more puščati ob strani*, še zlasti če gre za ambicijo po *dolgoročnem* usmerjanju prostorskega in družbenega razvoja. Prikazano ni le v nasprotju s temeljnimi predpostavkami prostorskega planiranja, temveč tudi s sedanjo ustavno oz. normativno ureditvijo naše države. Pri tem ostajajo odprta vprašanja o utemeljenosti nekaterih pojmovnih kategorij, kot je npr. *prostorski razvoj*, ki jih prostorsko planiranje v občinskem,

¹ Podobno pa tudi v razpravah o politiki prostorskega razvoja v okviru Ministrstva RS za okolje in prostor.

slovenskem in evropskem merilu sedaj še sprejema kot *samoumevne*. To pa je seveda izziv, ki presega okvire tukajšnje obravnave.

Kljub *nakazanim izzivom v teoriji* pa se še vedno soočamo s potrebo in možnostjo, da ob neobvladljivem mnoštvu problemov razkrivamo tudi dolgoročne(jše) trende in vodila za usmerjanje preobrazbe bivalnega okolja. Kot bomo videli, pa gre dejansko za povsem jasno prepoznavne trende tako znotraj življenjskega ciklusa posameznih generacij kot tudi v daljši razvojni perspektivi. Tako nam npr. statistični podatki v mednarodnem merilu že kar zadnji dve stoletji razkrivajo *trend k zmanjševanju družine* in gospodinjstva. Tudi pri nas je ta trend v prejšnjem stoletju značilno prepoznaven in ni videti razloga, da bi se te spremembe sedaj zaustavile. Pri tem ne zadostuje le demografska razlaga sprememb, kot so npr. upadanje natalitete, povečevanje števila ločitev, staranje prebivalstva in s tem večji delež ovdovelih; gre tudi za osnovnejši dolgoročni proces uveljavljanja človekove individualnosti, ki ga bom obravnaval kot družbenorazvojni *proces individualizacije*, hkrati pa tudi kot proces življenjskega ciklusa vsake generacije. S tem pa imamo že določeno izhodišče za predvidevanje nadaljnjih sprememb, podobno kot nam retrospektiva omogoča razumevanje sprememb v preteklosti.

Vsaj za zdaj gre torej še zmeraj za povsem razvidne dolgoročne smeri spontanega odvijanja sprememb v načinu bivanja in življenja ljudi, posredno pa tudi za agregatne, makrosociološke posledice takšnih trendov. V tem smislu gre npr. za vse večje potrebe po prostoru, ki naj bi zagotavljal več individualnosti in zasebnosti, kar pa se – kot bomo videli na osnovi opravljenih anketnih raziskave – izraža tudi kot pritisk k večji razpršenosti v prostoru ipd.

Poleg povečanega števila in deleža individualnih gospodinjstev ter njihovega zmanjševanja, kar je neposredna podlaga za načrtovanje stanovanj, se pojavljajo raznovrstne nove oblike skupnega bivanja, ki ne temeljijo na vnaprejšnji določenosti sorodstvenih odnosov, temveč na *izbiri družabnikov* na podlagi specifičnih interesov oz. lastnosti (npr. različne oblike bivalnih skupnosti, ki doslej načrtovalsko niso bile predvidene in torej nimajo podlage v obstoječi fizični strukturi grajenega okolja). Težnja k vedno bolj samostojnemu življenju ter uveljavljanje *edinstvene individualnosti* prihajata v nasprotje z dosedanko togo institucionalizacijo kolektivnih oblik bivanja, bodisi da gre za ostarele prebivalce ali bolnike bodisi za osebe z motnjo v duševnem ali telesnem razvoju. Povsod odkrivamo težnje, da bi si zagotovili višjo kvaliteto bivanja in življenja ravno v smislu *večje svobode izbire* in možnosti *vključevanja* oziroma *izključevanja* iz okolja. Večja svoboda izbire na dani lokaciji bi zmanjševala potrebo po preseljevanju bodisi zaradi možne *prilagoditve fizične strukture* bivališča (fleksibilnosti) bodisi že zaradi izhodiščne zasnove, ki vključuje tako izbiro prostorov, v katerih je zagotovljen *mir*, kot tudi takih, ki so namenjeni za *živahnost* dogajanja; podobno kot izbira med toplimi (sončnimi) in hladnimi (senčnimi), notranjimi in zunanji prostori, med delom in počitkom ipd.

Če poudarjam človekovo *individualnost* in pomen zagotovljenih možnosti za *zasebnost* v bivalnem okolju, pri tem ni mišljeno *frontalno izključevanje* iz družbe (kar je bilo v marksizmu dostikrat kritično obravnavano kot umikanje v malomeščanski svet na robu družbenega dogajanja). Gre bolj za korektiv v odnosu do prejšnje enostranosti, ko so načrtovalci šteli, da je

treba spodbujati ljudi ali pa jih (z določeno prostorsko ureditvijo) neposredno *navajati na intenzivnejše druženje* v sosesčini.

Industrijska doba ni bila naklonjena človekovi individualnosti (predindustrijska seveda še manj!). "Množična družba" in kolektivistične vrednote usmeritve so dobile svoj izraz tudi v arhitekturi in urbanizmu. Danes pa posameznik vedno bolj zavrača vnaprejšnje danosti in vse bolj uveljavlja *selektivni odnos* tako do fizičnih kot do družbenih razsežnosti svojega okolja. Varovanje *zasebnosti* stanovanja je dobilo pomen ene temeljnih *človekovih pravic*. V kontekstu naše kulturne in politične dediščine pa *človekova individualnost in zasebnost* nista predstavljali pomembnih vrednot – niti v okviru tradicionalne vaške skupnosti niti v času uveljavljanja socialističnega kolektivizma niti v odnosu do prizadevanj za nacionalno osamosvojitve (pri vsem tem pa gre le za tri različne verzije t. i. komunitarizma).

Snovanje prostorske organizacije bivanja naj bi torej vse bolj upoštevalo težnje k svobodni izbiri tako na dani lokaciji kot tudi glede na izbiro alternativnih lokacij. Doslej se tem težnjam ni posvečala zadostna pozornost, ne v fizično-prostorskem ne v družbenem smislu. Vse to pa je seveda treba upoštevati v kontekstu vse večjih okoljskih *omejitev* in trendov k standardizaciji (univerzalizaciji).

TEMELJNE RAZSEŽNOSTI RAZVOJNE PREOBRAZBE

Čeprav se v osnovi opiram na konkretno, empirično raziskavo sprememb, ki zadevajo prostorsko in časovno organizacijo bivanja na Koprskem, bi bilo vendarle nesmiselno začeti vse od začetka, kot da o tem tudi na sploh še ni nič znanega. Hkrati pa gre za tako kompleksno tematiko, da je na tem mestu nemogoče izčrpnije predstaviti množstvo relevantnih spoznanj in izkušenj. Zato se bom omejil samo na sumarni pregled nekaterih temeljnih razsežnosti pojavljajoče se razvojne preobrazbe, ki neposredno ali posredno zadevajo problematiko bivanja in bivalnega okolja. V naslednjem poglavju pa bom podrobneje in na podlagi statističnih podatkov prikazal izbrane trende, ki neposredno zadevajo družino, gospodinjstvo in stanovanje na Koprskem in drugod.

Ne da bi jih tu povzemal, se opiram na svoja že objavljena dela, v katerih sem obravnaval družbeno-prostorske spremembe in razvoj (Mlinar 1965, 1983, 1989, 1992, 1994, 1996 idr.). Med njimi izstopa razlaga, da lahko spremembe v prostorski in časovni organizaciji življenja ljudi pojasnujemo z vidika enotnosti nasprotij, osamosvajanja posameznikov in (pod-) skupin, uveljavljanja njihove različnosti in individualnosti na eni strani ter njihovega (vse bolj selektivnega) povezovanja in poenotenja v lokalnih in globalnih okvirih na drugi strani. Vendar se tudi *individualizacija* in *globalizacija*² že spopadata s fizičnimi, okoljskimi mejami rasti, na kar nas vsaj posredno opozarjajo zlasti razprave o trajnostnem razvoju. Tu je torej izhodišče za veliko razhajanje med vse bolj zaznavnimi *mejami* v bivanju in

² Podobne vsebinske preokupacije pa se v literaturi pojavljajo še pod drugimi imeni, čeprav dostikrat v povsem ločenih, zaprtih okvirih, ko gre npr. za razprave o individualni in kolektivni (teritorialni) identiteti. Zato se ne bom omejeval le na enega od možnih pristopov oz. konceptualizacij.

gibanju v fizičnem prostoru ter *brezmejnostjo* v virtualnem prostoru. V zvezi s tem kot temeljne razsežnosti razvojne preobrazbe izpostavljam naslednje:

1. Od utilitarnega k identitetnemu pomenu bivalnih prostorov in okolja. Medtem ko je šlo v preteklih desetletjih prvenstveno za to, kako pridobiti streho nad glavo, lahko v bodoče – še zlasti ob upadanju rasti prebivalstva in ob nadaljevanju ekonomske rasti – pričakujemo, da bo imela vedno večji pomen težnja, da bi lahko tudi v prostorsko-fizični strukturi grajenega okolja posameznik, družina ali kakšna druga skupina izrazili svoje posebnosti in edinstveno identiteto. Doslej so bivalni prostori služili predvsem za *namestitev* ljudi in stvari (še do nedavnega na koprskem podeželju in v mestu – tudi živali); po zadovoljitvi eksistenčnega minimuma pa dobiva bivališče vse večji simbolni pomen; od njihove “kontejnerske” vloge prehaja poudarek na identiteto. *Identiteta* pomeni *različnost in kontinuiteto*. Pri tem se najbolj krepi identiteta posameznikov in identiteta velikih (svetovnih) podjetij; oboje pa izpodkopava zgodovinsko krajevno in regionalno identiteto. Na Koprskem gre hkrati za *kontinentalizacijo*, in to zaradi množičnih priselitev in vplivov, ki so v temeljih oslabili prostorsko-fizično in družbeno identiteto tega obmorskega in (sub)mediteranskega območja. Hkrati pa gre za *litoralizacijo*, torej za usmerjanje vedno številnejših vsebin življenja na morsko obalo, ki se krepi obenem z zmanjševanjem vezanosti na določene prostore v notranjosti (Prelog 1973, 52), povzroča pa tudi najostrejše spopade posameznih in splošnih interesov v obalnem prostoru. Ozaveščanje o lastnih posebnostih v kulturni, politični in gospodarski sferi se hkrati izraža v nezadovoljstvu s podrejeno vlogo v odnosu do državnega središča (vzorec radialnih komunikacij) in navaja h krepitvi povezav s sebi podobnimi v smislu krepitve mediteranske identitete. Tu gre za širši kontekst prežemanja in spopadanja romansko-mediteranske in germansko-kontinentalne kulture in načina življenja.

2. Identiteta posameznika se uveljavlja v *procesu individualizacije* v okviru družine, gospodinjstva in stanovanja (o tem več v nadaljevanju). To je eden od najpomembnejših dolgoročnih procesov, na podlagi katerega lahko predvidevamo spremembe v prostorski in časovni organizaciji bivanja, tako z vidika ureditve in opreme prostorov kot tudi z vidika druženja stanovalcev in vse večje raznovrstnosti življenjskih slogov. Individualizacije ne razumem tako, kot je bilo uradno tolmačenje v prejšnjem političnem sistemu, tj. kot izključevanje iz širšega okolja, temveč bolj kot težnjo k samostojnosti in edinstvenosti, ki se krepi na podlagi selektivnega povezovanja in povečane izbire ljudi, dobrin in idej v lokalnem in globalnem merilu – torej glede na vsebino ter čas in prostor. V vseh teh pogledih človek vedno manj sprejema bivališče kot vnaprejšnjo danost, vedno bolj pa – vsaj načeloma, v smislu dolgoročnega spreminjanja – pušča svoj pečat v prostoru, tako da lahko govorimo o *poosebljanju* bivalnih prostorov.

3. V zvezi z gornjim se vse bolj krepi *individualna* in *družinska* oz. *skupinska zasebnost*, bodisi da jo upoštevamo kot eno od vrednot bodisi glede na dejansko, prostorsko-fizično strukturo bivališča. Tako se spreminja tudi *razmerje* med *zasebno* in *javno* sfero vsakdanjega življenja.

Več zasebnosti ne pomeni že samo po sebi več izoliranosti, večjo izključenost iz javnega mestnega življenja, pač pa *večjo obvladljivost vključevanja in izključevanja*. To pa terja pozornejšo obravnavo vprašanja, s katerimi

sredstvi lahko zagotovimo to obvladljivost, koliko npr. z načrtovano prostorsko-fizično strukturo, koliko s pravnimi in kulturnimi normami ipd.³ Višji materialni standard omogoča (finančno in prostorsko) hkrati tudi večjo družabnost v lastnem bivališču. Bivališče tako v vse večji meri dobiva tudi funkcijo prizorišča (več o tem gl. v Hočevar 1998).

4. Krepitev družinske zasebnosti kot vrednote, ki se uresničuje v grajenem okolju in ki glede na vedenje ljudi vse bolj opazno prihaja v nasprotje s temeljnimi *človekovimi pravicami*, še zlasti ko gre za pravice žensk in otrok, ki so izpostavljeni nasilju na domu, znotraj lastnega bivališča. Prav v današnjem času se že v mednarodnem merilu nakazuje zgodovinsko pomembno *prevrednotenje*, ki je v tem, da pravno zaščitena stanovanjska (družinska, skupinska) zasebnost ne more več biti razlog za nevmešavanje od zunaj, kadar gre za nasilje nad posameznikom.

5. Ker prostor za novo tehnologijo *izgublja* svojo dosedanje vlogo *zaščite* pred drugimi in *ovire* v dostopu do drugih, se s tem spreminja podlaga za prostorsko organizacijo bivanja. Namesto same razmestitve v prostoru bo kakovost bivanja vse bolj določena s fizično strukturo grajenega okolja. Takšno smer sprememb, ki kaže na *zmanjševanje* (če že ne izničenje) pomena *oddaljenosti*, pa spremlja – kot bomo videli na podlagi podatkov o cenah zazidljivih zemljišč – še druga smer. Prostor postaja *vse bolj dragocena dobrina* in bo kot taka vse bolj določala tudi način naselitve in nadaljnjo stanovanjsko gradnjo. Ta dvojnost – tj. po eni strani zmanjševanje pomena prostora z vidika oddaljenosti, kar navaja k razpršenosti bivališč, hkrati pa vse večje pomanjkanje in večje vrednotenje prostora kot kontejnerja človekovih bivališč in dejavnosti – predstavlja podlago za razumevanje in predvidevanje bivanja v prihodnosti. Moč tehnologije prometa in komunikacij se spopada z močjo ali nemočjo prostorskega planiranja, ki poizkuša preprečevati nadaljnje razprševanje. Toda naloga postaja vedno težja. Kako obvladati stihijske težnje k razpršitvi, ne le tistih na podlagi avtomobila (česar doslej še nismo dosegli), temveč tudi tiste na podlagi (prenosnega) računalnika, (prenosnega) telefona in interneta? Poleg lokacijskega vprašanja, kje ljudje prebivajo in kje delajo, pa gre tudi za *spremembo* v *mešanju* različnih aktivnosti na domu, v pisarni, na ulici ali v avtomobilu.

6. Namesto dosedanje samoumevnosti *stalnega bivališča* (prostora krajev) imamo tako vse več opravka s tokovi ljudi, dobrin (proizvodov) in informacij. Vedno bolj se briše razlika med stalnim in začasnim bivanjem; vedno težje je razlikovati med domačini (avtohtonimi prebivalci) in priseljenci oz. tujci. Gibanje ni več alternativa bivanju, saj so vse bolj razširjene tudi raznovrstne oblike dela in bivanja v teku gibanja oz. mobilnosti ljudi kakor tudi v *mobilnih prostorih* (vozilih, plovilih, ki so narejena za oba namena hkrati). Navzlic temu pa se povečuje telesna negibnost, *sedentarni način* dela in življenja, ki celo ogroža človekovo fizično eksistenco. Poleg – bolj ali manj – stalnih prebivalcev, imamo opravka z vse močnejšo kategorijo *gostov, obiskovalcev*, kar bo terjalo odziv tudi v načrtovanju stanovanj in bivalnega okolja. Vse to namreč prestopa danes običajne okvire koncentri-

³ Pri tem mislim tako na prostorsko ureditev kot na uvajanje – v zadnjem času zelo pogosto – t. i. regulacijskih mehanizmov, kot so rampe, ograje, grbine, količki itd., ki hkrati opozarjajo na krizo in neučinkovitost normativno določenega reda v bivalnem okolju (sociološko bi že lahko govorili o anomiji).

ranega obravnavanja gostov le v posebnih enklavah, kakršne predstavljajo hoteli. Hkrati pa postaja zaradi ekonomskih koristi in najbolj privlačnih lokacij ravno to vse bolj sporno in moteče za domačine in naravo.

7. Glede preobrazbe, ki zadeva *reintegracijo dela in bivanja*, ki smo jo upoštevali že v izhodiščni zasnovi naše raziskave v koprski občini, na tem mestu v skrženi obliki tabelarično povzemam še značilne razvojne spremembe, ki jih je pregledno predstavil Franc Trček (Trček 2001, 200). Pri tem je sicer izhajal iz delovnega okolja, vendar številne med njimi prestopajo okvire delovne organizacije in so relevantne tudi za prostorsko-časovno organizacijo življenja v bivalnem okolju in v širšem prostoru. Te spremembe (med drugim) zadevajo prehajanja, ki so nakazana v spodnji tabeli.

Tabela 2.1:
Spremembe
v prostorsko-
časovni
organizaciji
dela

od	k (h)
dejavnosti na enotni lokaciji	prostorsko razpršeni dejavnosti
fiksne delovne čase	fleksibilnosti delovnega časa
dela v stalno določenem okolju	delu na domu, terenskemu delu na več lokacijah
množične, industrijske proizvodnje	majhnim serijam, individualiziranim izdelkom
fizične dostopnosti	informacijski povezanosti
zaposlitve le v eni delovni organizaciji	več zaposlitvam hkrati
stalne zaposlitve	začasni zaposlitvi, pogodbenemu delu
mobilizacije kadrov na lokalno-regionalni ravni	globalnemu trgu delovne sile
zaposlovanja	samozaposlovanju
ločenosti dela, raziskovanja in izobraževanja	enotnemu delovno-raziskovalno-izobraževalnemu okolju
hierarhične delovne organizacije	omrežni delovni organizaciji
nadzora nad zaposlenimi	občasnemu, selektivnemu nadzoru

Povzeto po: Trček 2001, 200

Analiza tujih in domačih izkušenj o teledelu na domu nam bo pokazala tudi na specifične posledice zgoraj nakazanih sprememb za organizacijo in načrtovanje bivalnega okolja, ki se bo preobrazalo v *delovno-bivalno* okolje. To pa je le stopnja v krepitvi domocentričnosti, ki nam perspektivno nakazuje *preseganja razlike* med *bivalnim* in *vseživljenjskim okoljem*.

8. Vse pogostejše imamo opravka z vprašanji o kratkotrajnejši ali dolgotrajnejši *prisotnosti* in *odsotnosti* stanovalcev. Njihovo življenje se odvija na *vse številnejših lokacijah*. Hkrati z informatizacijo pa se zmanjšuje (negativni) pomen odsotnosti, saj prostorsko izključnost v smislu vprašanja – “ali si tukaj ali tam” oz. “kje si” – vse bolj nadomešča vsepovsodnost, ubikviteta. *Hipna dostopnost* vsaj v nekaterih pogledih nadomešča fizično *prisotnost*. Tudi upravljanje in vzdrževanje bivališča se že vse bolj lahko ureja na daljavo, kot bomo videli, tudi interkontinentalno. Odsotnim lastnikom v medkrajevnem merilu (počitniška stanovanja, hiše) in odstotnim izseljencem – (so)lastnikom iz časa pred drugo svetovno vojno in po njej – v mednarodnem merilu (Italija, ZDA, Kanada, Argentina, Avstralija idr.) se bo pridružil še nov val evropsko in svetovno razpršenih lastnikov starih in novih bivalnih prostorov.

9. Razširjena raba informacijsko-komunikacijske tehnologije bistveno povečuje zmožnosti prebivalcev za samostojno individualno bivanje in *zmanjšuje* potrebe po *institucionalnem*, zavodskem varstvu v domovih za starejše občane, v bolnišnicah ipd. Večja povezanost v smislu takojšnje pomoči na domu, kadarkoli jo kdo potrebuje, pomeni selektivno odzivnost okolja, ki zmanjšuje potrebe po kolektivnem bivanju.

10. Navezanost na dom/bivališče in na domači kraj temelji na čustveni in/ali razumski podlagi. V prvem primeru gre bolj za *navejanost* na določene prostore in vsebine, v drugem pa za ozaveščenost o alternativah in za namerni *izbor* med njimi. Prevladovanje enega ali drugega – kot bomo videli – se močno razlikuje glede na starost in izobrazbo in ima daljnosežne praktične posledice z vidika (ne)izkoriščenosti stanovanjskih površin ter materialnih in človeških virov sploh. Čustvena navezanost je najpomembnejša za otroke in starejše ljudi, ki težko sprejmejo ali sploh ne sprejmejo vse večje dinamike prostorske mobilnosti v družbi. Sledijo pa negativne posledice: bodisi psihološke, osebne, kadar posameznik pod pritiskom sprejme rešitev proti svoji volji, bodisi funkcionalne, materialne, npr. zaradi neizkoriščenih bivalnih prostorov.

11. Z večjo povezanostjo in mobilnostjo ljudi v prostoru se zmanjšuje teža, usodnost odločitev o alternativah, ne gre več za “*odločitve brez povratka*” (consumed choice). S tem ko se povečuje diferenciranost po vsebini, času in prostoru⁴ ob hkratnem povečevanju dostopnosti oz. mobilnosti, se nakazujejo možnosti preseganja črno-belih alternativ, ki jih je doslej izsiljevala življenjska nuja, npr. bivanje v zavodu ali v domačem, družinskem stanovanju. To je torej perspektiva razreševanja dilem v zvezi z institucionalizacijo in deinstitutionalizacijo bivanja. Namesto vključevanja v “totalne institucije”, ki hkrati pomeni izključevanje iz domačega življenjskega okolja, gre sedaj le za – časovno, prostorsko in vsebinsko – delno prekrivanje domače oziroma neformalne in formalno organizirane sfere vsakdanjega življenja. S tem pa se že nakazuje smer razreševanja – za marsikoga – danes še velike dileme.

12. *Informatizacija* in *globalizacija* vsakdanjega življenja. Največje spremembe v načinu bivanja in vsakdanjega življenja prinaša širjenje uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije. Kljub temu pa se še odpira razprava o razmerju med delovanjem v *geografskem* in v *virtualnem prostoru*. Informatizacija hkrati krepi tako domocentričnost kot globalno povezanost ter sproža odzive, kakršno je npr. geslo – “misli globalno in deluj lokalno”.⁵ Namesto še vedno prevladujoče miselne ukalupljenosti v sektorsko organizacijo vsakdanjega življenja (delo, bivanje, rekreacija, promet) – ki sicer terja pozornost z vidika njenega preseganja – postavljam v ospredje *neenako razširjenost* gibanja in *tokov ljudi, stvari in informacij* glede na lokacijo bivališča kot nepremičnine. Na podlagi takšnega izhodišča se nam odpirajo možnosti za pojasnjevanje sprememb in problemov z vidika prostorsko-časovne organizacije bivanja. Koliko npr. povečana dostopnost informacij nadomešča fizično mobilnost ljudi v lokalnem in globalnem merilu, koliko pa je to še dodaten izziv za mobilnost in za srečevanja ljudi, bodisi da so le-ta bolj osebne ali bolj poslovne narave, kot so različne delavnice, seminarji, konference, kongresi ipd.

⁴ Npr. glede bivanja ljudi z omejeno samostojnostjo, vzemimo ostarele, ko lahko gre za stopnjevanje od prilagoditve opreme in možnost pomoči na poziv, za varovana stanovanja, za dnevno ali nočno bivanje v varstvenih oddelkih, za bivanje v zavodu – domu upokojencev ali v negovalnem oddelku oz. bolnišnici.

⁵ V ZDA se hitro povečuje število skupin, ki si prizadevajo za pešcem prijazno življenje v naseljih v smislu – “*bodi lokalno, misli globalno*”. Leta 1996 so ustanovili nacionalno koalicijsko skupino – “America WALKS”; v Londonu je bila februarja 2000 mednarodna konferenca Walk 21.

Temeljnega pomena je predvsem spoznanje, da *informacije niso lokacijsko izključujoče* in da glede na njihovo dostopnost z vsega sveta vnašajo raznovrstnost, ki odstopa od lokalne kulturne dediščine in vernakularne arhitekture. V nekoliko manjši meri velja to za materiale, še bolj zožena pa je mobilnost ljudi (in vendarle se oboje postopoma širi).

Informatizacijo lahko razumemo tudi kot podomačenje tujega in v tem smislu kot *predhodnico*, ki povečuje *sprejemljivost razširjanja mobilnosti* v geografskem prostoru. Pavšalne razlage, da priseljevanje ljudi od drugod izničuje lokalne posebnosti, niso povsem točne in terjajo dosti bolj razčlenjeno preučitev.⁶ Globalni tokovi, kot bomo videli, lahko tudi spodbudijo uveljavljanje *lokalnih posebnosti* na podlagi novih lokalno-globalnih kombinacij glede na ljudi, materialnih dobrin in informacij, ki pred tem niso predstavljale pomembne vrednote.

13. Informatizacija kot človekova odtujitev od narave, "*denaturacija*" in "*nazaj k naravi*". Medtem ko so bila v industrijski dobi vsa pričakovanja glede izboljšanja bivanja in življenja najprej usmerjena v mesto in je temu postopoma sledila večja kritičnost, lahko v kontekstu nastajajoče informacijske družbe zaznavamo še višjo stopnjo odtujevanja od narave. Informatizacija nakazuje tako *odvečnost* človekovega *teles*a kot njegovega fizičnega, *naravnega okolja*. Hkrati s tem pa v razvitem svetu, ravno nasprotno, narašča pozornost do enega in drugega – tako med raziskovalci, celo sociologi, kot tudi med prebivalci. To zastavlja spet nove naloge stanovanjskemu načrtovanju ter prostorskemu in urbanističnemu planiranju.

Glede na svojo *naravno privlačnost* je to še posebej pomembno za Slovensko Istro; hkrati pa se že predvidevajo neželene, lahko tudi ravno nasprotne posledice. Privlačnost za druge lahko pomeni za domačine predvsem zgoščevanje, utesnjevanje, onesnaževanje. Zaostrujejo se nasprotja med profitno ekonomijo in prebivalci, ki želijo ohranjati doseženo kakovost bivanja in življenja v čim naravnejšem okolju (Molotch, 1976). Odpirajo se številne dileme. Koliko npr. vnašati naravo v bivališča in bivalno okolje, koliko pa gre za možnosti, da bi *bivališča približali naravi*, ne da bi odstopali od splošno sprejetega vzorca "decentralizirane koncentracije"? Ali so v določenih okoliščinah sprejemljiva tudi odstopanja od tega vzorca?

14. *Odpiranje* v svet in *zapiranje* (privatizacija) podlokalnih enot. Nadaljnja, na videz paradoksalna sprememba, na katero usmerjam pozornost, je v tem, da se hkrati z *odpiranjem* lokalne skupnosti v svet kažejo težnje – za sedaj spet bolj izrazito v mestih po svetu kakor pri nas – k *zapiranju* in (*samo*)*izključevanju* ožjih enot znotraj nje, in to na podlagi njihove privatizacije v obliki ograjenih elitnih naselij, t. i. gated communities. Takšne jasno prepoznavne težnje drugod povečujejo možnost za njihovo zgodnje razkrivanje pri nas, pa čeprav šele v rudimentarni obliki, in s tem za opredelitev ustrezne politike prostorskega razvoja. Odpiranje po eni strani olajšuje določene oblike kriminala (na Koprskem npr. promet s prepovedanimi drogami z vsemi posledicami za okolico) in zaradi ogrožanja varnosti spodbuja k *umikanju* v bolj privatizirano in nadzorovano okolje. Hkrati pa večja odprtost prinaša tudi večjo heterogenost in premoženjsko diferenciacijo in na tej podlagi vodi k nastajanju ekskluzivnih naselij.

⁶ Za turiste je značilna dvojna težnja: po eni strani prav iščejo kaj različnega od tistega, kar imajo v domačem okolju; hkrati pa želijo imeti zagotovila glede kakovosti, da lahko računajo na določeno raven namestitve in storitev, ki je tudi mednarodno standardizirana.

15. Emancipacijska vloga informatizacije in globalizacije povezovanja. Za razliko od prevladujoče pozornosti na širjenje (omrežij) povezav v prostoru bom načenjal tudi kompleksnejša vprašanja o tem, kako to dejstvo vpliva na notranje odnose in *razmerja sil med lokalnimi akterji*, in še nadalje, kako sprememba v porazdelitvi družbene (ekonomske, politične) moči vpliva na *spremembe v prostoru*. Tako kot lahko občina okrepi svojo vlogo v odnosu do države s samostojnim vključevanjem v transnacionalne povezave, tako lahko še posebno različne *manjšinske* kategorije prebivalcev *povečujejo svojo moč*, ki jo uveljavljajo – še zlasti v odnosu do politično in gospodarsko dominantnih subjektov v svojem okolju, npr. v t. i. lokacijskih konfliktih. S povečevanjem možnosti za (samo)organiziranje manjšinskih kategorij v mednarodnem (točneje v transnacionalnem) merilu se hkrati povečuje verjetnost, da bodo uveljavile svojo identiteto in interese v prostoru. Ostaja pa odprto vprašanje, kako doseči, da bi poleg svoje sedanje vloge, ko kot veto skupine predvsem le *zavrnilno reagirajo* na različne posege v njihovo bivalno okolje, prevzemali tudi bolj *afirmativne vloge* v svojem okolju.

S predstavitvijo na internetu vse večjo število subjektov neposredno vstopa v svetovno komunikacijsko omrežje. Z razširjanjem povezovanja in mobilnosti v prostoru se hkrati zmanjšuje tudi enostranska odvisnost med generacijami. To pa odpira možnosti za manj izključujoče odnose in za večjo strpnost med starimi in mladimi, tudi z vidika njihovega sobivanja (vsaj kot *korektiv* danes prevladujoči težnji k samostojnosti – s prostorskim ločevanjem med generacijami).

16. S prostorskim razširjanjem in z globalizacijo delovanja se spreminja tudi časovna organizacija vsakdanjega življenja. Gre za *relativizacijo lokalnega časa*, tako v smislu razširjanja, ekspanzije časovnih okvirov delovanja in dostopnosti posameznih funkcij (na 24 ur dnevno, na 7 dni v tednu in 365 dni v letu), kot tudi za večjo raznovrstnost prostorsko-časovnih vzorcev gibanja in bivanja ljudi.

17. Ekološke meje rasti nakazujejo hkrati meje individualizaciji in globalizaciji bivanja in gibanja z vidika prostora in časa. Namesto nadaljnje individualizacije, ki terja vse več prostora, vodi k večji razpršenosti naselitve, k povečanemu osebnemu prometu v primerjavi z javnim idr., z vsem tem pa k večji porabi energije ter večjemu onesnaženju okolja, se srečujemo z *mejami rasti*, ki pomenijo tudi *meje individualne svobode*. Namesto (do)sedanjega razširjanja fizične mobilnosti dobrin in ljudi na vse večje razdalje se krepijo zahteve, da je potrebno nasprotno, tj. preusmeritev k (večji) lokalni samooskrbi. Odpirajo se torej vprašanja, kaj nam prinaša perspektiva vse večjega razhajanja med fizičnim prostorom vsakdanjega življenja v lokalnem merilu ter virtualnim, informacijskim prostorom v svetovnem merilu.

18. V kontekstu *spreminjajočih se vrednot*, čeprav v tej knjigi ne bom posebej predstavil analize sprememb družbenih vrednot, ki izrecno ali le neizraženo vplivajo na prostorsko in časovno organizacijo vsakdanjega življenja, se vendarle zdi primerno, da te spremembe nakažem vsaj kontekstualno.

V tem smislu le sumarno povzemam, kako sem te spremembe nakazal že v začetku devetdesetih let (Mlinar, 1991) kot korenito prevrednotenje vrednot:

1. umika se *kolektivizem*, ki ga izriva vse bolj izrazito vrednotenje svobode in avtonomije posameznika;
2. *egalitarizem* (ki se je v prostoru izražal tudi kot uniformnost in brezbarvnost) nadomešča večja strpnost do razlik v materialnem bogastvu;
3. *načrtnost* (planiranje) izgublja dosedanje apriorno veljavo in s tem razširja prostor za večjo spontanost;
4. *usmeritev v prihodnost* postaja vse bolj odprta tudi za vključevanje elementov dediščine iz preteklosti;
5. večja demokratičnost umirja dosedanje *nestrpnost do drugačnega* (ko je bilo drugačno celo sinonim sovražnega);
6. *revolucionarnost* kot težnja k radikalni, kvalitativni preobrazbi prepušča svoje mesto reformizmu in pragmatizmu;
7. namesto *nematerialnih spodbud* na številnih področjih stopajo v ospredje materialne koristi in zasebniška posesivnost,
8. namesto prejšnje *grandomanije* se danes poudarja "majhno je lepo", naj gre za gospodarstvo (industrijo), turizem ali stanovanjsko gradnjo;
9. namesto uveljavljanja *človeka kot gospodarja nad naravo* prihaja danes do manj pretenciozne usmeritve, ki šteje človeka le za enega od členov v naravnem okolju.

O (NE)RAZUMEVANJU GLOBALIZACIJE IN INFORMATIZACIJE

Teorija in dejstva

Relativna novost družboslovnega obravnavanja globalizacije kot tudi izjemna vsebinska inkluzivnost in torej kompleksnost, ki jo zaobjema ta pojem, vsaj deloma pojasnjujeta njegovo neopredeljenost. Ne glede na veliko, skorajda modno pozornost, ki jo v zadnjem desetletju posvečajo globalizaciji tako raziskovalci kot različni udeleženci tega procesa in širša javnost, pove napoved te teme dostikrat komajda kaj o tem, o čemer se bo dejansko razpravljalo. Z nizanjem ilustrativnih primerov (npr. o satelitski telekomunikacijski povezanosti, o multinacionalnih korporacijah, o finančnih tokovih ipd.) ne moremo pričakovati, da bi lahko sploh kdaj izčrpali vsebino pojma in aktualne tematike.

S sociološkega vidika gre za paradoks, ki je v tem, da nekatere najbolj popularne metafore o globalizaciji dejansko največ prispevajo k *nerazumevanju* družbene preobrazbe, za katero dejansko gre. To je primer z McLuhanovo oznako družbe kot globalne vasi (global village; uporablja se tudi "global neighbourhood", gl. *The Commission on Global Governance*, 1995). Pri tem pa se ne upošteva, da gre sociološko za strukturno povsem različne značilnosti ene in druge.

Tabela 2.2:
Neskladje
med strukturnimi
značilnostmi

tradicionalne vaške skupnosti	in globalne družbe
strnjenost	razpršenost
podobnost	podobnost in različnost
vneprejšnja določenost	izbira
nediferencirano druženje	selektivno povezovanje
ena prevladujoča lojalnost	multiple lojalnosti
togost, stacionarnost	fluidnost, mobilnost

Tudi opredelitve globalizacije, ki jih podajajo (znani) družboslovci, nas ne zadovoljujejo, saj ostajajo preveč ohlapne. Giddens (1990, 64) upošteva splošno misel o medsebojni povezanosti in odvisnosti, ko piše, da globalizacija predstavlja krepitev svetovnih družbenih odnosov, ki povezujejo oddaljene kraje na tak način, da zelo oddaljeni dogodki vplivajo na lokalno dogajanje in obratno. Toda pri tem ostaja neopredeljeno, kaj to pomeni tako fizično geografsko (ali znotraj- ali medkontinentalne relacije) kot glede na družbeno-prostorske strukture (npr. da gre za transnacionalne vezi ipd.).⁷

Pomanjkljivost takšnih opredelitev je tudi v tem, da nakazujejo le enosmerne (če že ne linearne) spremembe od ožjega k širšemu, od lokalnega in nacionalnega h globalnemu, ne vključujejo pa – v smislu dialektike enotnosti nasprotij – tudi drugosmernih sprememb. Tu je prisotna le misel o *deteritorializaciji*, o preseganju meja teritorialnih skupnosti, ne pa tudi o *reteritorializaciji* globalnega in reafirmaciji teritorialnih identitet (ne več na osnovi frontalne ločenosti, izoliranosti, temveč ravno na podlagi selektivne globalne povezanosti).

Globalizacije ne moremo razumeti kot osamljenega procesa, temveč le v medsebojni odvisnosti in v spopadanju z drugosmernimi težnjami k diferenciaciji in individualizaciji. Hkrati z nadnacionalnim povezovanjem prihaja do krepitev subnacionalnih (pod)skupin in posameznikov. Gre torej za spremembe, ki jih je sicer v ožjih teritorialnih okvirih pojasnjeval Peter Blau (1977): po eni strani za "prodiranje diferenciacije v substrukture", hkrati pa za (re)integracijo teh osamosvojenih enot v širših teritorialnih okvirih.

Več sistematičnosti in razumevanja lahko dosežemo z razločevanjem dveh možnih analitičnih pristopov oz. razsežnosti, tako da lahko preučujemo:

1. globalizacijo z vidika *razširjenosti* in razširjanja določenih pojavov, ljudi, blaga in idej v svetovnem merilu, pri čemer gre za primerjalno analizo njihovih atributivnih značilnosti (v smislu logike množic), in
2. globalizacijo z vidika *povezanosti* akterjev in medsebojne odvisnosti enot po vsem svetu, pri čemer se povečuje *verjetnost*, da bo (tudi ne glede na oddaljenost) sprememba v eni enoti vplivala na spremembe v drugih enotah (gl. tudi Makarovič, 1995).

S prvega zornega kota gre za značilno obravnavo procesov *homogenizacije* in *diverzifikacije*, z drugega pa za povezovanje in osamosvajanje akterjev v različnih *omrežjih*. Največja možna razširjenost se pojavlja kot *ubikviteta*, *vsepovsodnost*. Toda s hiperdostopnostjo informacij izginja razlika med *prisotnostjo* in *odsotnostjo*, vse večje pozornosti je deležna teleprisotnost.

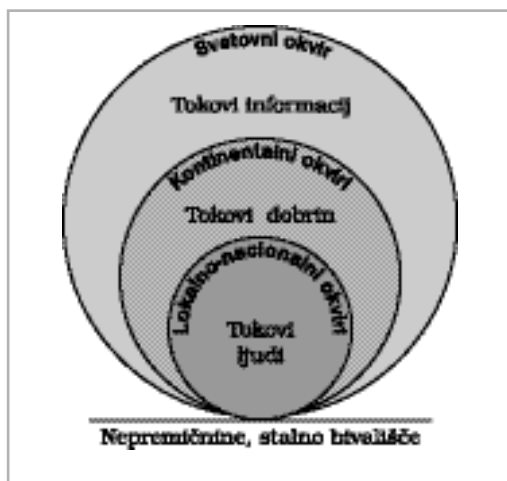
Tokovi ljudi, dobrin in informacij

Empirični podatki pa nam zastavljajo določene izzive, ki jih je treba teoretično pojasniti. Imamo splošno predstavo o tem, da se *globalizacija* kaže v intenziviranju povezanosti in medsebojne odvisnosti med ljudmi na vse

⁷ Tudi socialni antropolog Hannerz (1996, 17) se prvenstveno osredotoča na oddaljenost, kar pa ne vključuje strukturne označitve novonastajajoče družbe v svetovnem merilu: globalizacija zadeva vse večjo povezanost na velike razdalje vsaj prek državnih meja in še zlasti med celinami.

večjih razdaljah ter prek nacionalnih in kontinentalnih okvirov in da je to podlaga nastajajoče svetovne družbe. Obenem pa nas raziskave pri nas in v svetu opozarjajo na nekatera pomembna odstopanja, kot npr.:

1. Ko gre za identifikacijo prebivalcev z različnimi teritorialnimi okviri, danes še izrazito prevladuje lokalna navezanost, precej nižja je nacionalna, vse, kar je širše od tega, pa je skorajda povsem odsotno (več o tem Mlinar, 1997 ter Mlinar in Štebe, 2004). Z modeli tehnološko-ekonomske racionalnosti očitno ni mogoče zadovoljivo pojasniti emocionalne oz. družbene identifikacije.
2. Medtem ko so tokovi informacij (v znanosti, bančništvu, popularni kulturi idr.) zares globalnega značaja, pa se tokovi blaga (trgovina) pretežno odvijajo znotraj kontinentalnih meja; mobilnost (selitve) prebivalcev pretežno celo zastajajo v lokalno-nacionalnih okvirih.
3. Izziv (pavšalnim) predstavam o globalizaciji so tudi podatki, da se je v teku desetletja trgovina znotraj Evropske skupnosti povečevala, medtem ko je trgovina s preostalim svetom relativno celo upadala. Nekateri ekonomisti vidijo v tem krepitev nadnacionalnega regionalizma, in to na račun globalizacije. To pa spet pomeni, da je treba tudi na splošno, teoretsko pojasnjevati regularnosti v odnosih med posameznimi ravnmi teritorialne organizacije družbe. Očitno se globalizacija *ne odvija* enostavno kot *linearni proces*; toda nelinearnost še ne pomeni, da ne gre za nikakršno regularnost!

Slika 2.1: Prevladujoči prostorski okviri tokov ljudi, fizičnih dobrin in idej

Ob tem ko *naravno* in *grajeno okolje* v fizičnem smislu ostajata lokacijsko določeni danosti, pa gre za vse večjo dinamiko v prostorski giblivosti ljudi in stvari (fizičnih dobrin, proizvodov). Prebivalci se sicer na Koprskem, v Sloveniji in v evropskem merilu še pretežno "držijo" svojega stalnega bivališča, ali pa vsaj zamejujejo svojo delovno in rezidencialno giblivost na krajevne in državne okvire. Mednarodne primerjave kažejo, da smo v tem smislu še lokalno in nacionalno zelo zaprta družba.

Tako se za sociologa – raziskovalca pojavlja zadrega, kako hkrati s tem govoriti o globalizaciji ter o prehajanju "od prostora

krajev k prostoru tokov"? Celo znotraj krajev in občin prevladuje stacionarnost, čeprav ne več tako kot v (pred)industrijski dobi.

Vendar ta dejstva ne morejo ovreči spoznanj o splošnem, dolgoročnem toku h globalizaciji in individualizaciji. V naši koprski raziskavi bomo to videli v tem smislu, da gre za pomembne razlike med generacijami, saj mlajši dosti bolj nagibajo k izbiri kraja bivanja glede na svoje specifične interese in se manj ozirajo, manj vrednotijo domačnost ter možnost, da bi – tudi glede na poklicno kariero – ostali čim bližje domačemu okolju.

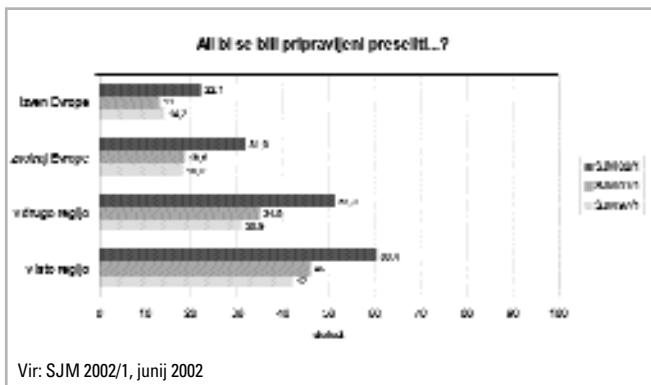
Veliko oporo moji razlagi dajejo podatki iz anket *Slovensko javno mnenje* in sicer odgovori na vprašanje "Če bi s tem lahko izboljšali svoje delovne ali življenjske pogoje, ali bi se bili pripravljeni, ali se ne bi bili pripravljeni preseliti:

- v drug kraj ali mesto v isti regiji,
- v drugo regijo,
- v drugo evropsko državo,
- izven Evrope?”.

Odgovori iz treh anket v času štirih let povsem *razločno in dosledno* kažejo, da se *krepi nagnjenost* k večji prostorski mobilnost v vseh teritorialnih okvirih. Okrepitev te težnje je sicer nekaj večja v ožjem, regionalnem in državnem merilu, vendar je opazna tudi v evropskem in svetovnem merilu. In podobno kot na podlagi koprskih podatkov tudi tu prednjačijo mlajši prebivalci in tisti z višjimi stopnjami izobrazbe.

Mobilnost ljudi, kot nakazujem z grafom, je torej prostorsko res še najbolj zamejena, vendar kaže na težnjo k razširjanju. Tokovi dobrin so že bolj kontinentalni oziroma evropeizirani, v Kopru pa z vidika delovanja Luke tudi interkontinentalni. Kolikor pa zadeva dobrine, ki se tako ali drugače (npr. kot gradbeni material) vključujejo v grajeno okolje po posameznih krajih, pa je tudi ta mobilnost dosti bolj omejena. Poleg domačih materialov se sicer uvaža keramiko iz Italije, pa še kamen iz Skandinavije⁸, les iz Rusije ipd.

Končno pa gre za tokove informacij oziroma idej, v katere se vključujejo tako strokovnjaki (arhitekti, urbanisti, gradbeniki ...), kot tudi (samo)-graditelji in stanovalci – “končni uporabniki”. Pri tem danes ni več takšnih enosmerno prevladujočih vplivov, kot so bili pred pol stoletja, npr. na relaciji Paris (Le Corbusier) – Ljubljana (Mihevc, Ravnikar idr.) – Slovenska Istra oziroma Koper, prek katerih je arhitektonski internacionalizem vstopal v lokalno specifične razmere. Danes gre za komuniciranje v smislu modela “mnogi z mnogimi”, ki pa na vsakem koraku vnaša tuje-roodne prvine.

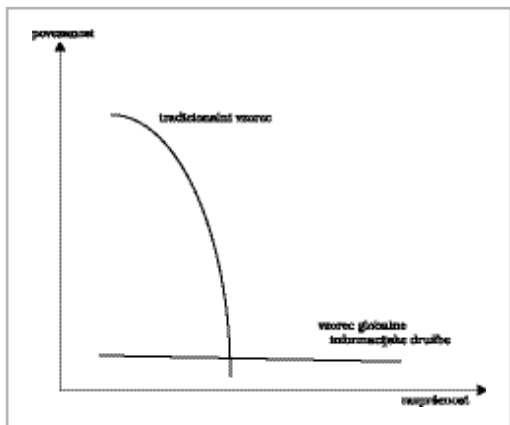

Graf 2.1: Nagnjenost k mobilnosti se krepi

Svetovna razpršenost in povezanost

V zvezi s težnjami k homogenizaciji (asimilaciji) in diverzifikaciji želim še posebej izpostaviti naslednje vprašanje: Ali intenzivnejša telekomunikacijska povezanost tudi ob svetovni razpršitvi pripadnikov posameznih teritorialnih skupnosti povečuje možnosti za ohranjanje njihove identitete? Glede na dolgoročni proces individualizacije in upoštevajoč že opravljene raziskave o migracijah lahko pričakujemo, da se bo v prihodnjih desetletjih povečevala težnja k bolj razpršenemu naseljevanju pripadnikov določenega naroda ali regije/občine izven meja nacionalne države. Vendar pa bo glede na intenziviranje “na razdalje neobčutljivih komunikacij” (distance insensitive communications) razpršenost izgubljala svoj negativni pomen za

⁸ Vendar to ni posebna novost, če vemo, kako so kamen že v času Beneške republike vozili na velike razdalje.

Slika 2.2: Razpršenost in povezanost ljudi v tradicionalni in informacijski družbi

pa s tem tudi posamezniki lahko vstopajo množično in neposredno v svet. Kot bomo videli, se tudi značilna lokalna vprašanja kot npr. kako oživljati staro mestno jedro Kopra, pojavljajo kot predmet razprave in povezovanja prek interneta v svetovnem merilu (npr. "Knjiga gostov" na internetni strani *Caprisa – kulturnega društva za oživljanje starega mestnega jedra Kopra*).

Iskanje (so)lastnika nepremičnine v vasi Loka pri Črnem Kalu je bilo prek internetnih povezav in celo solidarnostne pomoči med Istrani slovenskega in italijanskega porekla v Avstraliji uspešno zaključeno. In ta primer nakazuje še daljnosežne posledice v smeri zbliževanja lokalnega in globalnega, kar bom obravnaval še kot glocalizacijo.

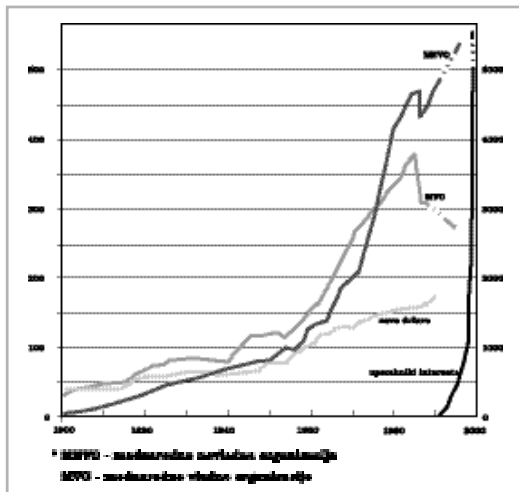
V kontekstu globalne informacijske družbe se nam nakazuje temeljna preobrazba, ko tudi *deteritorializacija* ne bo pomenila predvsem *denacionalizacije* (v smislu izumiranja naroda) in *delokalizacije*, temveč bolj njegovo glocalizacijo. Toda tu ne bo šlo več za povezanost kot avtomatizem vnaprejšnje danosti, temveč za reflektivno in selektivno.

Slika 2.3: Krepitev moči akterjev civilne družbe

Približevanje globalni civilni družbi?

Doslej so razumeli upravljanje na globalni ravni predvsem kot stvar, ki jo opravljajo države na podlagi medsebojnega sodelovanja; pri tem pa so izključevali t. i. nevladne organizacije (NVO), različna gibanja državljanov, multinacionalne ali transnacionalne korporacije idr. Vendar pa se povečuje število akterjev, ki dobivajo svoj glas in postajajo vplivni na globalni ravni v zvezi z reševanjem gospodarskih, političnih, kulturnih, okoljskih in drugih vprašanj. Vse to pa prihaja v nasprotje s trdno uveljavljenim sistemom nacionalnih držav, katerega izraz je tudi OZN, in postaja ovira za bolj sproščeno uveljavljanje teh akterjev.

Kot je razvidno iz grafičnega prikaza prihaja do temeljnih sprememb med akterji, ki se vključujejo in nastopajo v kontekstu svetovne družbe. Medtem ko sicer

gre za povečevanje števila (novih) držav, ki se vključujejo v OZN, pa je dosti bolj izrazita dinamika, ko gre za spremembe v številu mednarodnih vladnih organizacij (MVO); vendar le-te po številu v zadnjem času že upadajo. V velikem porastu pa je število mednarodnih nevladnih organizacij (MNVO), kar hkrati nakazuje krepitev akterjev civilne družbe. Skorajda neprimerljivo s tem pa je izjemno povečevanje števila posameznikov, ki se kot uporabniki interneta neposredno vključujejo v najrazličnejša svetovna omrežja, prek katerih skušajo reševati tako svoje osebne, lokalne kot tudi globalno-družbene probleme. Zadnji dve kategoriji skupaj simbolizirata naše približevanje globalno-informacijski civilni družbi.

Z izjemnim širjenjem rabe interneta se bistveno povečujejo možnosti državljanov za *samoorganizacijo*, kar je podlaga formiranja in delovanja vse številnejših podskupin, različnih družbenih gibanj ipd. Tehnološka moč sicer lahko poveča možnosti, da državna oblast nadzoruje državljane in njihova gibanja, še zlasti v tistih državah, kjer ni uveljavljeno spoštovanje človekovih pravic. Vendar, kot pravi Cairncross (1997, 357), je verjetneje, da bo prišlo do oslavitve oblasti nacionalne države. Odprava oddaljenosti ("the death of distance") bo privedla do premika oblasti navzdol k posamezniku ter preobrazila in okrepila demokracijo.

V tem smislu prihaja do spreminjanja komunikacijskih vzorcev, tj. do prehajanja od komuniciranja *enega z mnogimi* h komuniciranju *mnogih z mnogimi*. To implicira proces demokratizacije in teritorialne dehierarhizacije.

Ali "iluzija" o človeku kot neposrednem državljanu sveta postaja stvarnost?

Filozofi (Kant) in sociologi so že nakazovali perspektivo, kako se bo človek neposredno povezoval in vključeval v svetovno, vsečloveško skupnost, ali pa so kritično zavračali takšne ideje kot iluzije (Fiamengo) ali ideološko manipulacijo (Rupel, Calhoun idr.). Pred petimi desetletji je Ante Fiamengo (1959, 162) pisal o *iluzijah* o direktnem povezovanju posameznih individuumov v kozmopolis brez določene intermediarne, vmesne strukture. Kot takšen nujni vmesni člen je videl zlasti narod oz. državo; ob marksistično nakazani perspektivi o izumiranju le-teh pa predvsem komuno. To naj bi bila podlaga federalistične koncepcije integracije človeštva, medtem ko zanikanje vmesnega člena nujno vodi k hegemonistično-unitaristični koncepciji integracije človeštva (prav tam, 166).

Ne glede na takšne ali drugačne koncepcije in razlage pa je postalo očitno, da je hitro razširjanje nove informacijsko-komunikacijske tehnologije – še zlasti interneta – izjemno povečalo možnosti za *direktno* povezovanje posameznikov v svetovnem merilu. Spremenil pa se je tudi pogled na suverenost, saj prav ta pogosto služi kot pretveza za preprečevanje vmešavanja v notranje zadeve in kot opravičilo za kontrolo in omejevanje transnacionalnih komunikacij, prek katerih se uveljavljajo gibanja za večjo lokalno samostojnost in za zaščito človekovih pravic. Prav internet značilno uhaja kontroli na vseh ravneh teritorialne organizacije.⁹

Tisto, kar je doslej predstavljalo izjemnost, npr. židovska diaspora, v kontekstu povečane mobilnosti in globalne telekomunikacijske povezano-

⁹ Sicer pa tudi tehnična infrastruktura kaže, kako so postajali odvečni vmesni členi npr. pri krajevnem, medkrajevnem, mednarodnem telefoniranju.

sti postaja širše relevanten (če že ne splošno sprejemljiv) vzorec globalizacije teritorialnih identitet. S tem ko – na podlagi tehnoloških in političnih sprememb – prehajamo od populističnega k pluralističnemu modelu komuniciranja (Mlinar, 1999b), vstopa človek neposredno v svetovno areno. Pri tem ne gre za človeka kot monado, temveč za človeka, ki se (lahko) na mnoge načine vključuje v različna omrežja in omrežja omrežij. V tem smislu je značilno, da se sicer tudi število držav članic nenehoma povečuje; toda do nedavna se je hitreje povečevalo število vladnih mednarodnih organizacij, še hitreje narašča število nevladnih mednarodnih organizacij (ki sedaj že upada), skoraj neprimerljivo in eksplozivno pa se povečuje število posameznikov, ki se prek interneta povezujejo med seboj.

Ves ta opis pa dobi pravi pomen šele, če ga postavimo v teoretski okvir pojasnjevanja dolgoročnih teženj k individualizaciji in globalizaciji in h krepitvi civilne globalne družbe. Izkustveno preverjanje, katerega prikaz še sledi, pa nam bo pokazalo današnje stanje v kontekstu tega dolgoročnega procesa.

NEKATERI TRENDI V ZVEZI S PROSTORSKO ORGANIZACIJO BIVANJA

Tukaj bo podan pregled izbranih trendov, ki so neposredno ali posredno relevantni za predvidevanje sprememb v prostorski organizaciji bivanja. Glede na splošno težnjo, da se v praksi zanemarija *časovna razsežnost* prostorskega planiranja in da tudi v raziskovanju največkrat povsem prevlada problematika vsakokratnega *trenutnega stanja*, posvečam še posebno pozornost razpoložljivim podatkom (najprej predvsem statističnim) o prepoznavnih trendih. S tem se hkrati odzivam na prikazano post-modernistično razlago o tem, da danes ne moremo več govoriti o nikakršnih regularnih in predvidljivih (razvojnih) procesih.

Glede na to, da gre danes – vsaj v razvitem svetu – za medsebojno vse bolj odvisno dogajanje, lahko tudi trende sprememb spremljamo na več ravneh hkrati ter v ožjih in širših teritorialnih okvirih. V tem smislu želim hkrati opozarjati, da je treba presegati močno utrjeno prakso, ko se v načrtovanju izključujejo ali vsaj zanemarijajo in podcenjujejo vplivi in trendi, ki jih je mogoče razpoznavati le, če prestopimo meje obravnave določene teritorialno-politične enote. Ker pa podatki za konkretno občino, za Slovenijo in za države članice EU niso enako dostopni, jih bom v različni meri vključeval in dopolnjeval, odvisno od njihove dejanske razpoložljivosti.

S tem hkrati nakazujem izhodišča in izzive za vsebinsko osmišljanje medsebojnih odvisnosti med sociodemografskimi in tehnološkimi spremembami na eni strani ter prostorsko-fizičnimi strukturami grajenega okolja na drugi strani.

Individualizacija v gospodinjstvu, družini in stanovanju

Spremembe v velikosti in številu gospodinjstev

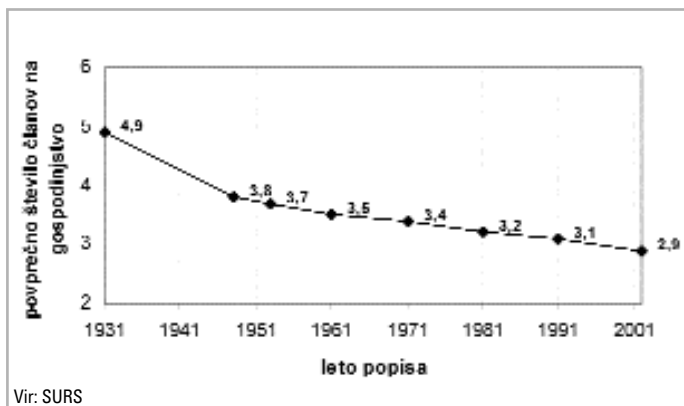
V ospredje postavljam dolgoročni, po nekaterih evropskih podatkih že več kot sto let prepoznavni trend *zmanjševanja velikosti* gospodinjstev. Pri tem je videti, da gre za vztrajno, nenehno zmanjševanje števila gospodinjstev

članov, ki je – čeprav zmerno skozi desetletja, pa vendarle – hitrejša, kot je spreminjanje prostorsko-fizične strukture grajenega okolja. Po podatkih iz statističnih popisov za Slovenijo je povprečno število gospodinjstev članov od leta 1931 do 1991, torej v šesdesetih letih, upadlo s 4,9 na 3,1. Podatki za razvitejše zahodnoevropske države pa kažejo, da se ta proces na tej točki gotovo ne bo ustavil, saj je povprečje za EU že leta 1991 doseglo 2,6; celo sosednja Italija, ki v tem okviru nekoliko zaostaja (značilna večja družinska in sorodstvena povezanost), je v istem letu dosegla število 2,8, Avstrija pa 2,6.

Upadanje povprečnega števila članov gospodinjstva se seveda izraža v povečevanju števila gospodinjstev na 1000 prebivalcev.

Trend povečevanja števila vse manjših gospodinjstev predstavlja ugodno podlago za to, da je v okviru danega stanovanjskega fonda manjša utesenjenost, vendar so hkrati prisotni tudi pomanjkanje in težave mladih ob formiranju novih gospodinjstev.

Tako v koprski občini kot v Sloveniji – enako velja za sosednji državi, Italijo in Avstrijo, kot tudi za EU nasploh – je v zadnjem času upadlo povprečno število članov na gospodinjstvo.

Vir: SURS

Graf 2.2: Povprečno število članov gospodinjstva ob popisih, Republika Slovenija, 1931–2002

Popis	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Število gospodinjstev na 1000 prebivalcev	239	307	328	342	337	345	366
Povprečno število članov na gospodinjstvo	4,2	3,3	3,1	3	3	2,9	2,7

Vir: SURS

Tabela 2.3: Število gospodinjstev na 1000 prebivalcev in povprečno število članov gospodinjstva ob popisih, občina Koper, 1948–2002

Manjša velikost gospodinjstev izraža po eni strani vrsto drugih demografskih trendov, npr. upadanje števila živorojenih otrok, povprečno število živorojenih otrok, povprečno število živorojenih otrok na eno žensko, višanje povprečne starosti matere ob rojstvu otroka, upadanje deleža sklenjenih zakonskih zvez (1975–98), upadanje deleža poročenih (po l. 1981) ter povečevanje deleža (tudi po l. 1981) samskih in (že od l. 1961) vdovcev in razvezanih.

Po drugi strani pa se, ne glede na objektivno, demografsko prestrukturiranje, izraža v vse manjših gospodinjstvih tudi subjektivna težnja k *individualizaciji bivanja* in vsakdanjega življenja nasploh. To se še najbolj izrazi to kaže v povečevanju deleža individualnih, samskih gospodinjstev. Pri tem gre za značilno razmerje med porastom števila prebivalcev, porastom vseh gospodinjstev in porastom števila samskih gospodinjstev. Kot splošen trend v slovenskem in evropskem merilu se pojavlja *najvišja* dinamika *rasti samskih gospodinjstev*, tej sledi skupno povečevanje števila vseh gospodinjstev, še nižja pa je rast prebivalstva.

Pri tem je značilno, da je v Sloveniji šele v desetletju med popisoma 1981–91 porast števila samskih gospodinjstev stopil na prvo mesto. Prej smo imeli intenzivnejše priseljevanje in s tem tudi večjo rast skupnega števila gospodinjstev. Specifika za koprsko občino pa je še zlasti močno priseljevanje, zaradi česar je bila v ospredju rast števila vseh gospodinjstev.

Catherine Bonvalet in Eva Lelievre (1997, 189) sta, predvsem na podlagi analize podatkov za Veliko Britanijo in Francijo, prikazali temeljno prestrukturiranje gospodinjstev z naslednjimi trendi, ki že od začetka dvajsetega stoletja skupno vodijo k doslednemu zmanjševanju povprečnega števila posameznikov na gospodinjstvo:

1. povečevanje števila ljudi, ki živijo sami, predvsem starejših žensk, zaradi različne pričakovane življenjske dobe;
2. povečevanje števila enostarševskih družin;
3. zmanjševanje števila parov, zlasti poročenih, ki imajo otroke.

Zelo nazorno je bila sprememba sestave gospodinjstev v preteklem stoletju (od 1900 in še napoved do 2010) prikazana za Nemčijo, ki da celo nakazuje slovo od družinskega življenja. Tako radikalne zaključke pa je že več drugih avtorjev kritično zavrnilo, češ da gre bolj za preobrazbo kot za konec družine.

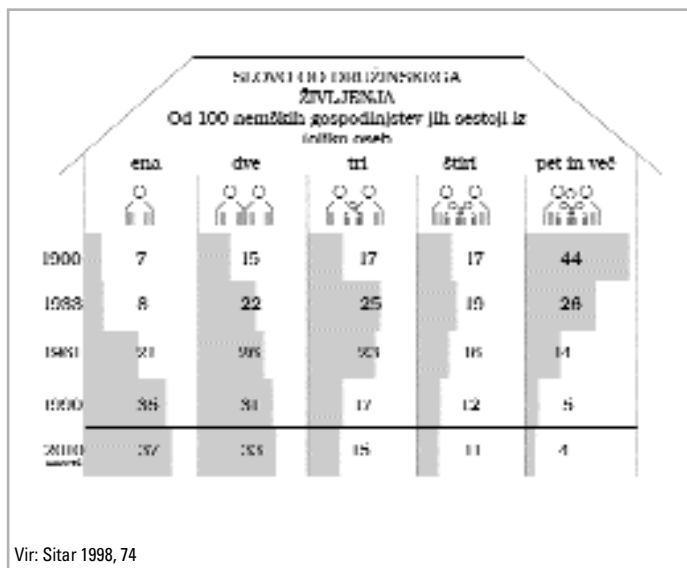
Razpoložljivi podatki za Slovenijo in za koprsko občino (za čas 1961–1991) nam kažejo, da ta preobrazba pri nas zaostaja; delež eno- do štiričlanskih gospodinjstev se je – v nasprotju s trendi v EU – celo povečeval. Le pet-, šest-, sedem- in veččlanska gospodinjstva so začela številčno upadati.

Tudi v ozadju tega demografsko dosti obravnavanega spreminjanja gre –

s sociološkega vidika – za proces individualizacije. Le-ta se izraža kot povečevanje individualne avtonomije že v načrtovanju družine. S tem pa že navezujemo ta vprašanja tudi na stanovanjske razmere, saj so prav te med najpomembnejšimi razlogi za omejevanje števila rojstev.¹⁰ Po drugi strani pa manjše število rojstev oz. otrok zmanjšuje utesenjenost v okviru razpoložljivih stanovanjskih površin.

S sociološkega vidika torej razkrivamo skupni imenovalec številnih že prikazanih sprememb v splošnem tren-

du *zmanjševanja* vnaprejšnje *sorodstvene določenosti* vsakdanjega življenja v družini oz. gospodinjstvu. Pri tem gre lahko za skupno bivanje mladih ali

Vir: Sitar 1998, 74

Tabela 2.4: Slovo od družinskega življenja. Delež nemških gospodinjstev z 1, 2, 3, 4, 5 in več osebami, 1900–2010

¹⁰ V preteklosti tu ni bilo take povezave, saj števila rojstev niso omejevali zaradi omejene stanovanjske površine. Tudi v najsiromašnejših stanovanjskih razmerah smo imeli družine z 10 in celo več otroki, saj ni bilo načrtovanja družine v današnjem pomenu.

starejših partnerjev brez otrok, za (večkratne) razveze in ponovne poroke ter v zvezi s tem za skupno bivanje z otroki iz prejšnjih zakonov ali izvenzakonskih skupnosti, večkrat za polsestre in za polbrate, ki lahko pripadajo celo različnim generacijam, za posvojene otroke, za otroke partnerjev istega spola, nadalje za otroke, rojene z umetno oploditvijo, idr. Kot pravi Dumont (v: Solly Dremman, ur., 1997, 190), so otroci lahko "moji, njeni, njegovi ali najini". Vse pogostejše se formirajo stanovanjske (bivalne) skupine, ki vključujejo – kot bomo še videli – ljudi s posebnimi potrebami, ki niso zmožni povsem samostojnega življenja, vendar pa med seboj niso v sorodu.¹¹

Gre torej za vse večjo kompleksnost, raznovrstnost in fleksibilnost v sožitju ljudi, kar predstavlja izziv in terja nadaljnje preučevanje tudi glede na naloge prostorskega planiranja in stanovanjskega načrtovanja. Kolikor se po eni strani zmanjšuje sorodstvena določenost – velikost in sestava skupine tistih, ki živijo v skupnem gospodinjstvu – toliko bolj se lahko povečuje *raznovrstnost stanovanj oz. bivališč*, ki jih je treba načrtovati, tako glede na njihovo velikost kot glede na notranjo in zunanjo ureditev fizične strukture grajenega okolja.

Trendi sprememb v družini

Povečevanje števila oz. deleža samskih gospodinjstev je eden od kazalcev preobrazbe in slabitve družine, na kar opozarja še vrsta drugih podatkov. Formalno se to kaže npr. v upadanju deleža sklenjenih zakonskih zvez na 1000 prebivalcev in povečanju deleža razvez na 1000 sklenjenih zakonskih zvez, kar je splošen trend v Sloveniji, v sosednji Italiji in Avstriji ter Evropi nasploh.

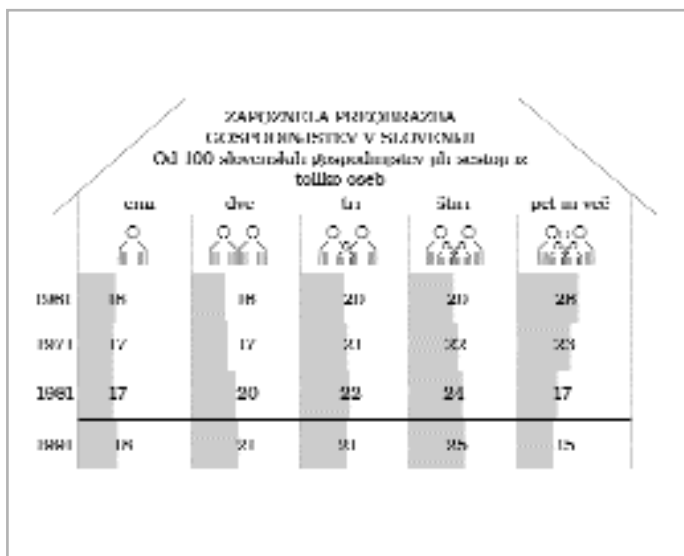

Tabela 2.5: Zapoznala preobrazba v Sloveniji. Delež slovenskih gospodinjstev z 1, 2, 3, 4, 5 in več osebami ob popisih, 1961–1991

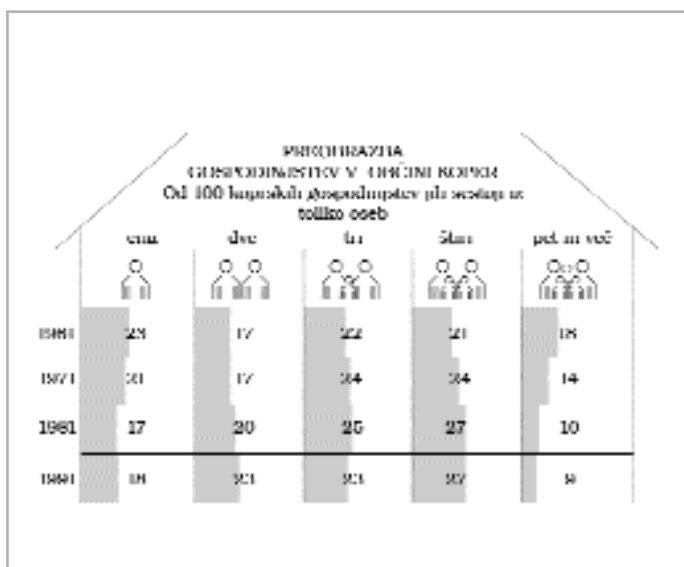
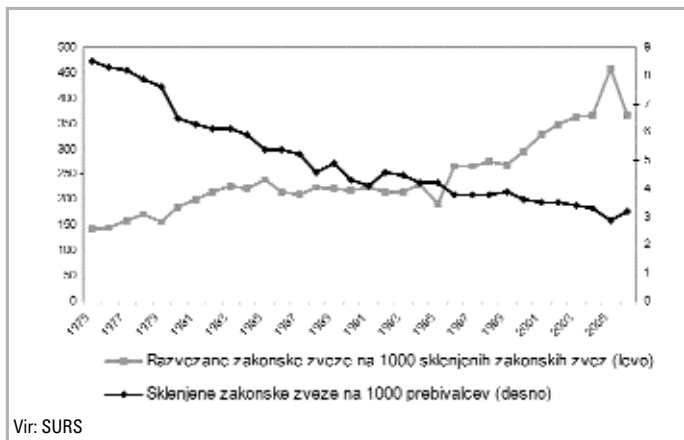

Tabela 2.6: Preobrazba gospodinjstev v občini Koper. Delež koperskih gospodinjstev z 1, 2, 3, 4, 5 in več osebami ob popisih, 1961–1991

¹¹ Tudi pojavljanje takšnih skupin lahko vendarle pomeni napredek v smislu individualizacije bivanja, vsaj v primerjavi z doslej prevladujočim institucionalnim, zavodskim bivanjem.

Graf 2.3: Sklenjene zakonske zveze na 1000 prebivalcev in razvezane zakonske zveze na 1000 sklenjenih zakonskih zvez, Republika Slovenija, 1975–2006

dezorganizacija družine, temveč bolj kot njena reorganizacija. Formalni status glede zakonskega stanu zmeraj manj označuje dejansko individualno ali skupno bivanje. Vse več je neporočenih, ki tvorijo družinske oz. izvenzakonske skupnosti.

Ob upoštevanju gornjega pa se vloga družine vendarle krči tudi zato, ker se zvišuje starost ženina in neveste ob sklenitvi zakonske zveze, kar je spet v zvezi z daljšim časom študija (od leta 1975 do 1998 se je starost povečala od 27 na skoraj 31 let za ženine ter od 23,6 na 27,8 za neveste). Prepoznaven je tudi trend povečanja deleža enostarševskih družin ter delež zakonskih parov brez otrok.

V tem zelo kratkem pregledu torej lahko le še sumarno opozorim in delno povzamem naslednje *splošne trende sprememb v zvezi z družino*:¹²

- prehajanje od trigeneracijskih na dvo- ali enogeneracijske družine ali gospodinjstva;
- število porok oz. sklenjenih zakonskih zvez se zmanjšuje;
- število razvez zakonskih zvez se povečuje, hkrati pa se povečuje tudi število ponovnih porok; vendar se problematizacija razvez nasploh zmanjšuje, saj se le-te pojavljajo v bolj civiliziranih oblikah (friendly divorce), nekdanji partnerji pa še naprej ohranjajo medsebojne stike, tako da jih je celo mogoče šteti za nekakšno menjavo partnerjev (Dumond 1997, 189);
- število izvenzakonskih skupnosti (partnerskih zvez) v času pred poroko in nasploh se povečuje, kar kaže na proces deinstitucionalizacije družine;
- vstopanje v zakonsko ali partnersko zvezo se odlaga na kasnejši čas (starost ženina in neveste se viša);
- število otrok v družini se zmanjšuje (več prvo- in drugorojencev);
- število enostarševskih družin se povečuje (samo mati z otroki ali samo oče z otroki);
- vedno večji delež staršev načrtuje rojstva, tudi glede na stanovanjske razmere;¹³

¹² Pri tem je skorajda presenetljiva podobnost sprememb v evropskih državah (z manjšimi odstopanji med njimi in znotraj njih), s čimer nam je tako z demografskega kot s sociološkega vidika na voljo trdna podlaga za predvidenja in načrtovanja v bodoče.

¹³ Prepoznavne so težnje, da se pojavlja več družin znotraj družine; različni člani družine različno gledajo na to, kdo tvori njihovo družino. Vse težje je torej določiti meje družine in povečuje se samostojnost vsakega posameznika, da določi meje svoje družine, vključno s pravicami in obveznostmi (Dumond, v: Draman, ur., 1997, 182).

Vse večji delež zakonskih zvez ne razpade s smrtjo, temveč z razvezo. Tudi v tem se izraža večja vloga *avtonomne presoje* posameznikov. V formalnem postopku ločevanja se (v zahodni Evropi) opušča iskanje krivde, glavna postaja le nezmožnost dogovora med zakoncema (Dumon, v: Solly Dremar, ur., 1997, 188).

Razveze se ne obravnavajo več toliko kot razpad oz.

- vedno večja je raznovrstnost družinskih oblik (dvo- in enostarševske družine, družine, ki ne temeljijo več na krvnem sorodstvu – posvojitve, istospolni starši, otroci iz več zakonov idr.);¹⁴
- v zvezi s tem se tudi povečuje razhajanje med partnerskim in starševskim odnosom (ko gre npr. za kohabitacijo, skupno bivanje starejšega para, in za hkratno vzdrževanje mreže tesnih stikov s potomci in družino; v angleškem jeziku se pojavlja oznaka LAT, "living apart together");
- spreminjajo se medgeneracijski odnosi v smislu povečevanja medsebojne strpnosti, kar pa zmanjšuje izključujočnost med generacijami;
- prisotna je dolgoročna težnja k večji samostojnosti mladih, iz ekonomskih razlogov pa hkrati podaljševanje bivanja pri starših (gl. o tem več kasneje na podlagi podatkov iz ankete);
- opredeljenost pripadnosti družini in meje družine postajajo vse manj jasno določene (tudi če mladi ostajajo doma, je to ostajanje doma zelo ambivalentno).

Vse navedeno kaže na temeljno preobrazbo, v okviru katere dobivata samostojnost in individualnost posameznika vse večjo vlogo, vendar pa to še ne pomeni konca ali slovesa od družine.

Vse te spremembe so neposredno ali posredno *povezane s stanovanjsko-bivalnimi* razmerami, bodisi da gre za formiranje ali razpad družine oz. zakonske zveze, za značilne spremembe v okviru njenega življenjskega ciklusa, bodisi za druženje in spolnost med partnerji ipd. V tem smislu gre tudi za skupne naloge socialne (populacijske, družinske) in prostorske politike na državni in lokalni ravni.

Prav povečevanje individualne samostojnosti znotraj družine, ki se opira na povečane možnosti stikov in povezovanje navzven, je tudi podlaga, da se navzlic krepitvi (vrednotenja) zasebne sfere družine in bivališča povečuje poseganje javnosti v notranje zadeve družine, kadar gre za spolno ali drugo nasilje nad posameznimi člani, otroci ali ženskami ipd.

Na vprašanje o tem, kakšen pomen pripisujejo posameznim vrednotam, so vprašani v naši anketi na prvo mesto postavili trdnost družine (zelo pomembno – 77,0 %, pomembno 21,5 %, vendar podobno visoko vrednotijo tudi svobodo posameznika: (72,1 %, 25,7 %)). Tako se še naprej ohranjata *latentna napetost* in potencialno spopadanje med individualnostjo posameznika in družino, kar je potrebno upoštevati tudi v prostorski organizaciji bivališča.

Čeprav vse večja mobilnost, ki pomeni tudi vse pogostejšo odsotnost posameznikov, skrajšuje čas skupnega bivanja oz. skupnega življenja družinskih članov, se s povečevanjem *informacijsko-komunikacijske* dostopnosti in povezanosti hkrati krepi domocentričnost, kar je lahko tudi podlaga za okrepitev nove, nehierarhično zasnovane družine. Natančnejše raziskovanje bo še pokazalo, v kolikšni meri nove ali povečane možnosti komuniciranja (mobilni telefon, internet idr.) lahko nadomestijo sicer že vse pogostejšo fizično odsotnost posameznih družinskih članov, podobno kot to velja za ohranjanje stikov z domačim krajem.

¹⁴ To sem ugotavljal že v raziskavi v Novi Gorici (Mlinar 1983) in drugih krajih (npr. v Velenju, 1965), kjer je bilo dosti samskih priseljencev.

Samsko bivanje in procesi individualizacije v bivalnem okolju

V tem poglavju še posebno pozornost namenjam tistim spremembam, za katere se zdi, da najbolj drastično kažejo na dolgoročni proces individualizacije, tj. samsko bivanje. Vendar to predstavlja – kot bomo videli – zelo heterogen pojav.

Zakonski in še posebej samski stan zmeraj manj izražata dejanski način bivanja in (ne)povezanosti posameznika z drugimi. Spontano vsakdanje življenje s svojo raznolikostjo vse bolj uhaja togo vnaprej določenim (legalnim) okvirom. Samski stan ne pomeni nujno samskega bivanja; hkrati pa tudi samskega bivanja v smislu samskega gospodinjstva ne moremo enačiti z izoliranostjo, saj ne izključuje različnih oblik partnerskih odnosov in intenzivnega druženja nasploh. Prav samski mladi odrasli prebivalci v mestih se najbolj vključujejo v družabno življenje, še zlasti v mestnih središčih.¹⁵

Povečevanje števila samskih gospodinjstev se večkrat izpostavlja (tako kot npr. Manuel Castells 1985) kot indikator dolgoročnega procesa individualizacije bivanja v prostoru; vendar gre pri tem za zelo različne vsebine, zlasti:

- za samskost kot izraz volje posameznika, ki se za to odloči v smislu izbire želenega življenjskega stila;
- za samskost kot nehoteno posledico spremenjenih okoliščin, npr. ovodvele ženske, ali za samca in samsko gospodinjstvo ostarelega človeka na vasi po odselitvi mladih;
- nasploh pa se povečujejo tudi materialne možnosti za samostojno, samsko bivanje, vsaj za razliko od razmer v tradicionalni vaški skupnosti (ko se sicer številni samci niso mogli osamosvojiti brez lastne zemlje in so ostajali znotraj razširjene družine), sedaj pa gre za samska gospodinjstva kot nedružinska gospodinjstva.¹⁶

V preteklosti so samsko bivanje šteli za nekaj nenormalnega in, kot je zapisal Roussel (1983, cit. v Hall et al. 1997, 163), je pomenilo nesrečo na robu družabnega življenja. Po drugi svetovni vojni se je to spremenilo, in sicer je glede na starost pomenilo:

- za mlade to, da so zapustili dom staršev;
- za srednjo starostno generacijo razveze;
- za starejše diferencirano smrtnost moških in žensk.

V novejšem času se zlasti povečuje število *mlajših odraslih samskih* prebivalcev, ki sploh niso bili poročeni in živijo v (velikih) mestih.¹⁷

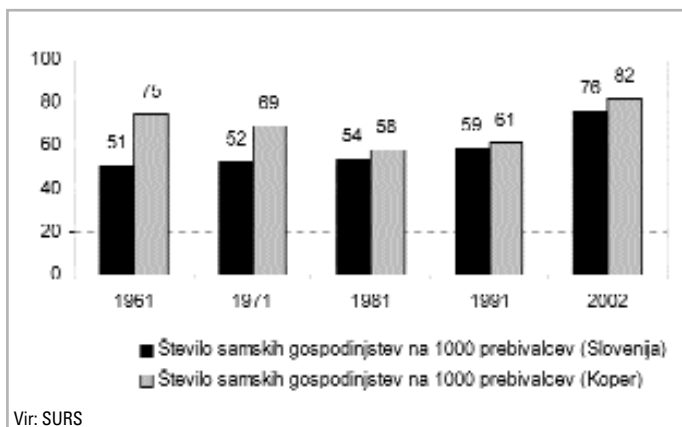
Število samskih gospodinjstev na 1000 prebivalcev v koprski občini je bilo, razumljivo, visoko v času najbolj množičnega priseljevanja (kar se izraža v grafu ob popisih prebivalstva leta 1961 in 1971), vendar je postopno upadalo do 1981. In šele od takrat se tudi v tej občini kaže dolgoročni trend, kakršen je značilen za Slovenijo in Evropo, tj. povečevanje števila samskih gospodinjstev. Na podlagi takšne preusmeritve in v skladu s sve-

¹⁵ Danes ima posameznik vsaj načeloma možnost, da ostane v družinskem domu, da se odloči za kohabitacijo ali za življenje skupaj s prijatelji, lahko pa živi tudi sam (cit. v Hall et al. 1997, 163).

¹⁶ V večjih francoskih mestih je prišlo do velikega povečanja števila gospodinjstev celo tam, kjer se celotno število prebivalcev zmanjšuje; gospodinjstva postajajo manjša, tako da do 75 % gospodinjstev tvorijo tista s samo eno ali dvema osebama (Ogden, Hall 1998, 367).

¹⁷ Ekonomsko oz. delovno aktivne so osebe, stare 15 let in več, ki so v referenčnem tednu – ko je bila izvedena statistična anketa – opravile kakršno koli delo za plačilo ali so v začasnem ali trajnem delovnem razmerju (SURs).

tovnimi trendi lahko pričakujemo, da se bo delež samskih gospodinjstev v bodoče tudi v koprski občini povečal; pri tem pa bodo nekdanje fizične delavce, ki so npr. stanovali v samskih delavskih domovih, vse bolj nadomeščali izobraženci, ki se bodo – tako ali drugače – vključevali v programe primorske univerze. Četudi se bo število samskih gospodinjstev povečevalo, pa kaže, da je bivanje v samskih (delavskih) domovih – vsaj v dosednji obliki – že preživeta oblika samskega bivanja. Pač pa lahko, kot sem že nakazal, pričakujemo vse večje zanimanje tako za stalno kot za občasno bivanje samskih oz. ovdovelih upokoencev.

Graf 2.4: Število samskih gospodinjstev na 1000 prebivalcev ob popisih, Republika Slovenija in Mestna občina Koper, 1961–2002

Zaposlovanje žensk in družine z dvojno kariero

Funkcije in organizacija stanovanjskih prostorov se spreminjajo, s tem ko se ženska ne omejuje več le na tradicionalne vloge gospodinje, matere in žene. Zato mora stanovanjsko načrtovanje in urbanistično planiranje spremljati tudi zaposlovanje žensk oz. spreminjanje deleža ekonomsko aktivnih žensk.

Kot nam kaže vrsta podatkov in raziskav (gl. npr. Rodnostno vedenje Slovencev, 1998), je bilo že v začetku dvajsetega stoletja na današnjem slovenskem ozemlju med vsemi zaposlenimi okoli 20 % žensk, ob popisu leta 1953 pa je bila med ženskami dobra tretjina delovno aktivnih. Od takrat do leta 1988 sta delež in število zaposlenih žensk vseskozi naraščala. Po tem letu je število zaposlenih žensk – verjetno zaradi splošne gospodarske situacije – sicer začelo upadati, a njihov delež se še vedno povečuje – glede na povečevanje števila brezposelnih moških. Tako je bil ob popisu leta 1991 delež delovno aktivnih žensk (v svoji populaciji) le za 5 % nižji od deleža delovno aktivnih v celotnem prebivalstvu oz. za 10 % nižji od deleža delovno aktivnih moških (v svoji populaciji).¹⁸

Z naraščajočo vključenostjo žensk na trgu delovne sile (in v izobraževalni proces) se povečujejo problemi pri usklajevanju vlog v sferi produkcije in reprodukcije. Delovna zakonodaja (pravica do plačanega enoletnega porodniškega oz. starševskega dopusta, možnost zaposlitve s krajšim delovnim časom) ter sistem javnega otroškega varstva v Sloveniji precej prispevata k usklajevanju med vlogami v teh dveh sferah, vendar problemi še vedno ostajajo. Nekatere ženske bi želele dalj časa ostati doma pri majhnih otrocih, druge bi želele delati krajši delovni čas.¹⁹

¹⁸ Problemi usklajevanja med poklicnim in družinskim življenjem variirajo s številom otrok in/ali s starostjo otrok, posebej najmlajšega otroka. Tako je žensk s tremi in več otroki najmanj med zaposlenimi materami, saj (naj)teže usklajujejo poklicne in družinske obveznosti. Ko otroci odrastejo, pa se te ženske (znova) zaposlijo.

¹⁹ V vseh slovenske Istre je tradicionalno nevesta po poroki prešla iz doma svojih staršev v dom svojega moža. Razmeroma hitro je minila doba, ko so bili zaposleni (v industriji) pretežno le

Statistične podatke o zaposlovanju žensk oz. o povečevanju deleža ekonomsko neodvisnih žensk lahko dopolnimo še z nekaterimi anketnimi podatki, npr. iz SJM 1999. Pri tem gre za stališča do zaposlovanja žensk glede na spremenjajoči se vlogi moškega in ženske v okviru gospodinjstva. Če upoštevamo razlike v odgovorih glede na starost vprašanih, lahko iz njih ugotovimo, da mlajše generacije *zmeraj bolj zavračajo* omejevanje vloge *ženske le na dom* in otroke; podobno pa to zavračajo tisti z višjo stopnjo izobrazbe.

Tako statistični podatki o dosedanjih trendih kot anketne ugotovitve o stališčih trdno nakazujejo nadaljevanje tega procesa. S tem pa je podan izziv za natančnejše raziskovanje posledic, ki jih ima ta tendenca za prostorsko organizacijo vsakdanjega življenja.

Čeprav pri nas še ni bila predmet večje pozornosti, štejem, da je treba (anticipativno) opozoriti na problematiko, ki se v angleškem jezikovnem območju označuje kot "*dual career family*". Podlaga za to je ravno proces zaposlovanja žensk in njihovega osamosvajanja, emancipacije, s čimer se končuje čas samoumevnega podrejanja poročene ženske možu tudi glede lokacije dela in bivanja.²⁰ Z vse večjim poudarkom na specifični strokovnosti vsakega od zakoncev ali partnerjev (izvenzakonske skupnosti) pa se – vsaj kar se tiče dela – pogostejše zaostri vprašanje *neskladnosti* med optimalno *lokacijo bivanja enega in drugega*.²¹

Najpogostejši način uskladitve takšnih lokacijsko divergentnih interesov je prevoz na delo na vse večje razdalje. Tukaj je torej podlaga za to, da lahko pričakujemo še povečevanje deleža vozačev (uporablja se neprimerna oznaka – dnevne migracije) v krajevnem, medkrajevnem in celo v mednarodnem merilu, če že ne dnevno, pa nekajkrat ali enkrat tedensko. To kaže že današnja praksa npr. na relacijah Koper–Trst, Koper–Ljubljana in – tedensko – tudi Koper–Dunaj ipd. (več o tem še kasneje).

Hkrati s tem pa se z intenziviranjem telekomunikacijskih povezav vendarle zmanjšuje potreba po vsakodnevni prisotnosti na delovnem mestu; vse pogostejše postaja delo na daljavo ali teledelo, ki omogoča novo obliko dela na domu. S tem se odpirajo možnosti za preseganje grozeče prostorske razcepitve družine. Medosebna fizična bližina na mestu skupnega bivališča in s tem ohranitev neposrednih, "face-to-face" stikov lahko dobi prednost (seveda v omejenih okvirih) pred čisto funkcionalnimi zahtevami delovnega procesa, ki se v vse večji meri lahko uresničujejo že na podlagi telekomunikacijske povezanosti.

Posebnost in prednost Kopra, ki s povečevanjem prometne dostopnosti in z odpravo državnih meja postaja še izrazitejša, je v tem, da se nahaja znotraj nastajajočega (ožjega in širšega) obalnega somestja; to pa bo zakoncema oz. partnerjema omogočalo, da bosta imela na voljo *večjo izbiro* dnevno (ali

moški in so ženske kot gospodinjke sledile možem v kraj njihove zaposlitve. Tudi če sta bila oba zaposlena kot delavec in delavka v tovarni ali drugod, z nižjimi stopnjami izobrazbe, sta večinoma našla delo v bližini, v Kopru, na območju treh občin ali pa mogoče eden tudi v Trstu ipd.

²⁰ Poleg samega dela oz. zaposlitve pa je glede na težnjo k individualizaciji seveda tudi vse več drugih različnih interesov (npr. z vidika prostočasnih aktivnosti), ki so lahko lokacijsko divergentni.

²¹ To potrjujejo izkušnje novogoriške Politehnike, ko bi sicer pritegnili novega sodelavca – profesorja, vendar jim to ni uspelo, ker niso mogli na Goriškem zagotoviti želene zaposlitve za oba zakonca.

nekajkrat tedensko) *dostopnih delovnih mest* in s tem večjo možnost za *uskladitev interesov*, hkrati s tem pa skupno bivališče v koprski občini ali drugje znotraj somestja.

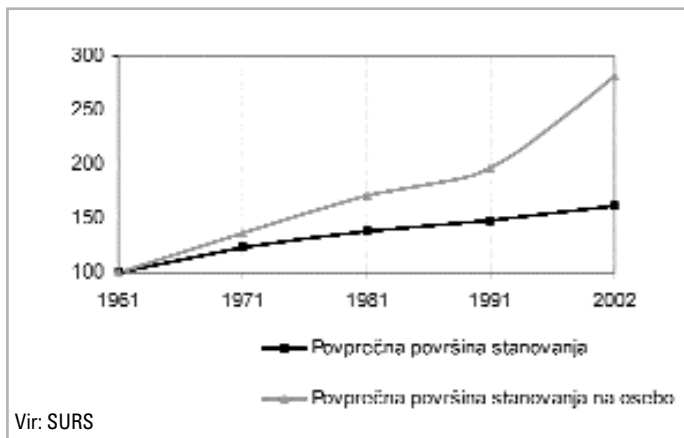
Vse večja stanovanjska površina na osebo

V zvezi s težnjo k individualizaciji bivanja in bivalnih prostorov ter z višjim vrednotenjem zasebnosti – tako v stanovanjih in stanovanjskih zgradbah kot v vzgojno-varstvenih zavodih (vrtcih), v domovih za ostarele, v stanovanjskih oz. bivalnih skupinah, v dijaških in študentskih domovih, v turističnih objektih, bolnišnicah, v medgeneracijskih odnosih idr. – je povsod razpoznaven dolgoročni trend sprememb, ki terjajo vse več prostora na osebo. To je vsebinsko izhodišče teženj, ki se uresničujejo, kolikor to omogoča stopnja ekonomske razvitosti ter naravne danosti, hkrati pa v veliki meri v odvisnosti od politike prostorskega razvoja. Čeprav gre za mikro-prostorsko-sociološko izhodišče, pa agregatni učinki hkrati bistveno določajo prostorsko-družbeno strukturo naselja in celotne države.

Kakovost bivanja in še zlasti možnosti njegove individualizacije so torej pomembno določene s tem, kolikšna je *stanovanjska površina (v m²) na osebo*.²² Tu gre za podatek, ki kaže na dolgoročni trend zmanjševanja gostote naselitve znotraj samega stanovanja, do česar prihaja glede na spreminjajoče se razmerje med obema spremenljivkama – stanovanjsko površino in številom stanovalcev. Povečevanje vrednosti tega indikatorja torej ni le zasluga stanovanjske gradnje, temveč tudi upadanja števila rojstev in s tem števila članov družine oz. gospodinjstva.

Glede na navedeno lahko ugotovimo, da je bilo v Sloveniji (1961–2002) povečevanje povprečne površine stanovanja na osebo hitrejše kot povečevanje povprečne površine stanovanja. Glede na upadanje rodnosti prebivalstva v Sloveniji se bo ta razlika verjetno še povečevala. To se navezuje na splošni *evropski trend*, ki kaže, da se relativno zmanjšuje delež povsem na novo zgrajenih stanovanj, povečuje pa *delež prenov in adaptacij* v že obstoječih stanovanjskih zgradbah in naseljih.

Povprečno število oseb v stanovanju je v istem času padlo v Sloveniji od 3,2 na 2,9 osebe, kar izraža tudi že prikazane demografske spremembe.

Graf 2.5: Povečevanje povprečne površine stanovanj in povprečne stanovanjske površine na osebo (1961=100), Republika Slovenija, 1961–2002

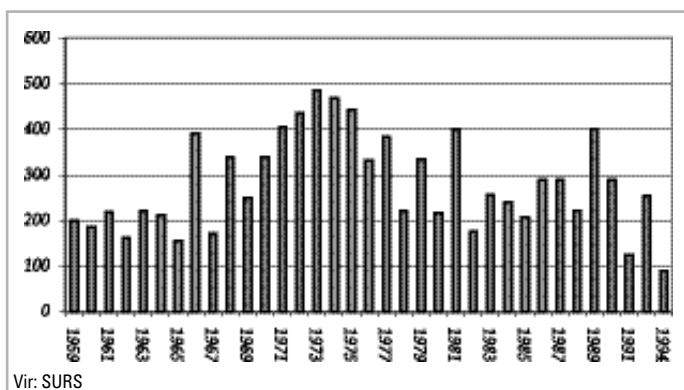
²² Podatek za leto 1993 zaradi sprememb v evidenci na novo zgrajenih stanovanj ne izraža dejanskega stanja, zato je iz tukajšnjega prikaza izločen.

S prostorsko-sociološkega vidika pa se ne moremo zadovoljiti le s faktografskim prikazom sprememb, zato želim opozoriti tudi na vsebinske posledice, do katerih prihaja v organizaciji vsakdanjega življenja ljudi. To zadeva tako funkcije prostorov kot odnose med stanovalci. Izraz stanovalci postaja vse manj primeren, ker ne vključuje bogatejše vsebine življenja ljudi v stanovanjih, kakor jo npr. nakazuje reintegracija dela in bivanja, rekreacije idr. Povečevanje povprečne površine stanovanj in povprečne stanovanjske površine na osebo npr. pomembno pogojuje prehajanje od prvenstveno *utilitarne k bolj estetski in identitetni funkciji* stanovanja. To je – kot bomo videli še kasneje – posebej opazno v dnevnih sobah, ki – z višjim prostorskim standardom – izgubljajo svojo “kontejnersko”, shranjevalno vlogo.

Prikazani statistični podatki hkrati nakazujejo podlago za razumevanje medčloveških odnosov v stanovanju, saj je ob takšnih trendih posamezniku omogočena vse večja vedenjska svoboda, individualnost in zasebnost v prostoru in času (povečuje se npr. delež tistih, ki imajo svojo sobo, v katero se po potrebi lahko umaknejo).

Za razliko od zgoraj prikazanih jasno izraženih trendov pa tega ni videti, ko gre za število dokončanih stanovanj bodisi v slovenskem merilu bodisi v

koprski občini. Pomen te informacije je bolj v tem, da lahko razkrivamo značilna obdobja stanovanjske gradnje in njihove značilnosti, še zlasti pa njen glavni val, ki je bil prisoten v Sloveniji približno v razponu od srede sedemdesetih do srede osemdesetih let, v Kopru pa z nekaj večjimi nihanji že prej in je dosegel višek 1973. leta.²³

Vir: SURS

Graf 2.6: Število dokončanih stanovanj, Mestna občina Koper, 1959–1994 (brez 1993)

Glede spreminjanja strukture po velikosti stanovanj – z ozirom na število sob, od eno- do pet- in večsobnih stanovanj – pa je značilno, da je bil od izhodiščnega leta 1981 do 1997 dosežen *največji porast največjih*, tj. pet- in večsobnih ter štirisobnih stanovanj. Tako se nakazuje – verjetno dolgoročnejši – trend povečevanja stanovanjske diferenciacije kot izraz spremembe političnega sistema ter s tem premoženjske in socialne neenakosti.

Rast/upadanje in staranje prebivalstva

Tu najprej izpostavljam trende demografskih sprememb, ki zadevajo število in starost prebivalcev. Dinamika teh sprememb prihaja na različne načine v neskladje s spremembami v fizični strukturi bivalnega okolja, kar pogojuje način in kakovost bivanja na danem območju. Upadanje rasti prebivalstva že opazno vodi do določenega sproščanja v bivalnih in skupnih

²³ Razpoložljivi podatki o številu dokončanih stanovanj v MO Koper v letih 2002–2007 pa so naslednji: 123 (2002), 136 (2003), 379 (2004), 350 (2005), 437 (2006), 440 (2007).

prostorih. Spremembe v starostni strukturi pa po eni strani pomenijo povečevanje deleža starejših, kar vsaj za en del terja njihovo *strnjevanje* na določenih lokacijah, kjer jim je zagotovljena večja pomoč (npr. v t. i. varovanih stanovanjih). Po drugi strani pa sicer upadajoči delež prebivalcev, ki ga predstavljajo mladi, teži – kot bomo videli na podlagi ankete – k večji samostojnosti z (iz)ločevanjem v lastna (individualna ali skupinska) bivališča, proč od bivališča staršev.

Pod takšnim zornim kotom lahko tudi v demografskih podatkih, ki sledijo, prepoznavamo stične točke s prikazom različnih vidikov individualizacije.

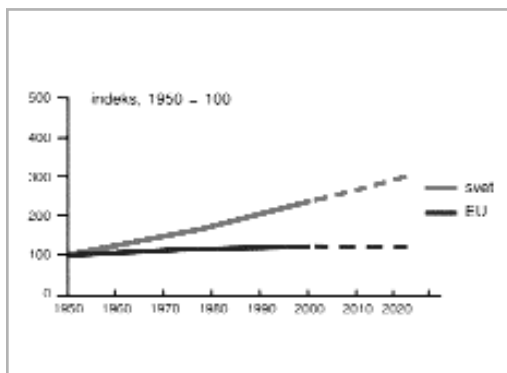
Naravna rast prebivalstva v Evropi je bila že dalj časa zelo nizka in kaže na trend nadaljnjega zmanjševanja. Tako se ob nizkem številu rojstev nakazuje, da bo v EU okrog leta 2020 prišlo do prehoda od rasti k upadanju števila prebivalcev.

Priseljevanje že sedaj predstavlja dve tretjini celotnega porasta prebivalstva in bo v prihodnosti verjetno njegov edini vir (ESDP 1999, 57).

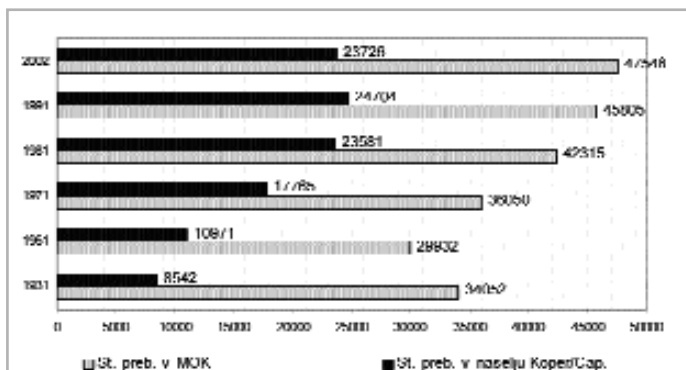
V Sloveniji pa ob negativni naravni rasti prebivalstva in ob zmanjšanju selitvenega prirasta število prebivalstva zastaja. Povprečno število živorojenih otrok na eno žensko v Sloveniji kaže tendenco upadanja (od 2,10 leta 1970 na 1,29 leta 1995).²⁴ To je povezano s trendom višanja povprečne starosti matere ob rojstvu prvega otroka.

Tako prihaja tudi do poznejšega formiranja samostojnih gospodinjstev. Kot je opozorila raziskava "Rodnostno vedenje Slovencev" (Mateja Kožuh-Novak, Lidija Andolšek-Jeras et al. 1998), mlajša generacija podaljšuje svoje vstopanje v odraslo dobo z odlaganjem starševske vloge, hkrati pa začne bolj zgodaj s spolnim življenjem. "Polovica vseh mladostnikov (50. percentil) začneja s spolnim življenjem pri 16 letih, kar je 1 leto prej kot njihovi 5–10 let starejši vrstniki (20–29) in 2 leti prej kot generacija, starejša od 30 let" (prav tam, str. 51). To pa s prostorsko-sociološkega vidika terja še posebno pozornost; ob teh podatkih namreč razkrivamo širjenje nekakšne nepriznane ali le delno priznane sfere življenja mladih, ki v tako zgodnji dobi še niso tudi prostorsko osamosvojeni.

Spreminjanje oz. rast prebivalstva na območju občine Koper se je sicer odvijala v specifičnih zgodovinskih

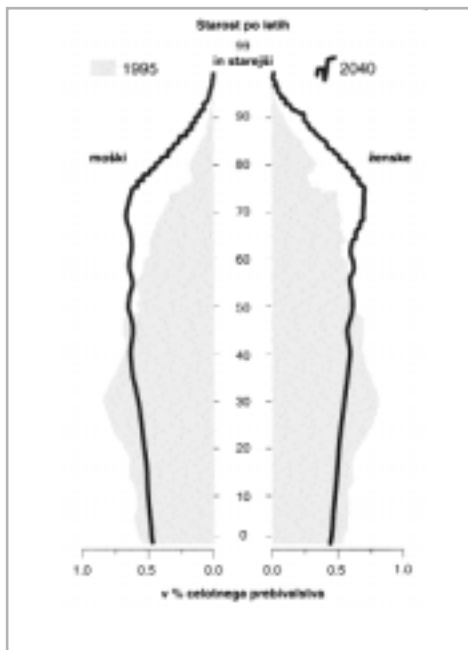
Graf 2.7: Demografski trend v Evropski uniji in v svetu, 1950–2020

Vir: SURS (l. 1991 priključene krajevne skupnosti Zazid, Rakitovec in Podgorje)

Graf 2.8: Število prebivalcev v naselju Koper / Capodistria ob popisih, 1931–2002

²⁴ Oboje močno izstopa v prispevkih 3. mednarodne konference Nacionalnega turističnega združenja, ki se je odvijala od 20. do 23. novembra 1996 v Mokricah na temo "Turistična tržišča po letu 2000"/"Tourist markets beyond 2000"; gl. Sirše, Novak (ur.) 1997.

Graf 2.9: Starostna struktura v Evropski uniji, 1995–2040

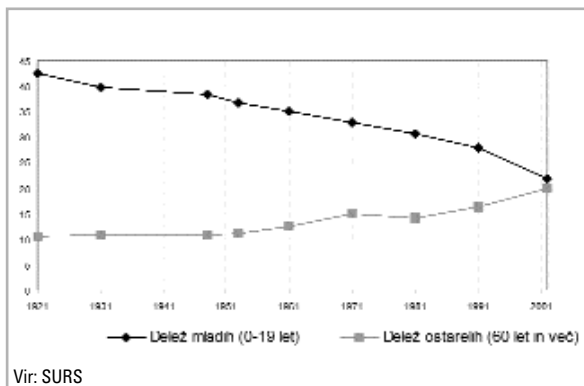
krajinsko privlačna in imajo ugodno klimo. V to kategorijo pa vsekakor sodi območje Slovenske Istre.

Tudi v Slovenji gre za podoben dolgoročni trend staranja prebivalstva: od leta 1931 do 1991 se je povprečna starost povišala z 28,6 na 34,1 leta.

Grafično prikazujem tudi izrazit trend zmanjševanja deleža mladih (0–20 let) in povečevanja deleža starih (60 let in več) v času od leta 1921 do 1991, kar je v skladu s splošnim evropskim trendom. Razmerje med obema deležema je še posebej problematično v koprski občini, kajti v njem prihaja do izraza staranje množice priseljencev iz časa intenzivnega zaposlovanja, ki je omogočilo val priseljevanja zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Če upoštevamo privlačnost obalnega območja in Slovenske Istre nasploh ter splošni trend k večji prostorski mobilnosti, lahko pričakujemo, da se bo povečalo zanimanje za naseljevanje upokojencev ne le iz drugih krajev Slovenije, temveč – podobno kot to že poznajo v Španiji – tudi iz drugih evropskih in izvenevropskih držav. O tem, kakšen odnos imajo Koprčani do tega, pa – na podlagi ankete – še posebej kasneje.

Graf 2.10: Deleži mladih in ostarelih v prebivalstvu Republike Slovenije ob popisih, 1921–2002

Vir: SURS

Deinstitucionalizacija kolektivnih oblik bivanja

Splošni trend k deinstitucionalizaciji značilnih oblik kolektivnega bivanja jasno potrjujejo podatki, ki kažejo, da gre v zadnjih dveh desetletjih za nasprotno usmeritev od tiste, ki smo jo spremljali kot razvojno spremembo pred tem. Na tem mestu se omejujem le na prikaz nekaterih izbranih

trendov, ki jih lahko prikažem tudi s statističnimi podatki, zlasti s področja zdravstva.

Tako smo npr. v preteklosti povečevanje *števila bolniških postelj* upoštevali kot značilen razvojni indikator, sedaj pa vidimo, da se to število v Sloveniji zmanjšuje že od leta 1976.

Opisano se ujema s trendom upadanja *povprečnega števila dni zdravljenja v bolnišnicah* Slovenije in prav tako kaže na upadanje. Oboje skupaj pa potrjuje splošno sociološko razlago o današnjih družbeno-prostorskih spremembah, v katerih so prejšnje toge, formalizirane oblike skupnega bivanja v zavodih vse bolj nadomeščane z drugimi, fleksibilnejšimi v vsakdanjem, domačem okolju.

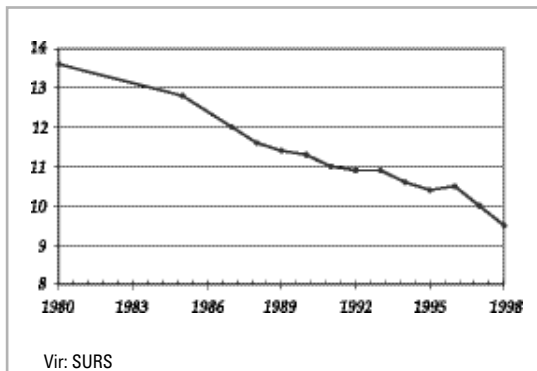
Bolj ali manj pa stagnira oz. se rahlo povečuje število sprejetih bolnikov. Kombinirani prikaz nam jasno prikaže sicer razumljivo divergenco: enako ali večje število sprejetih bolnikov ima na voljo zmeraj manjše število postelj. To pa je seveda možno le tako, da se hkrati *skrajšuje čas hospitalizacije*, kar (lahko) pomeni, da se proces zdravljenja *prenaša na dom in v domače okolje*.

Takšen prehod zdravljenja na dom bi bil sicer v skladu s splošno usmeritvijo k domocentričnosti (več o tem kasneje), npr. na podlagi in s pomočjo nove informacijsko-komunikacijske tehnologije in torej večje dostopnosti storitev na domu. Vendar pa podatki o zdravniških obiskih na domu odstopajo od takih pričakovanj.

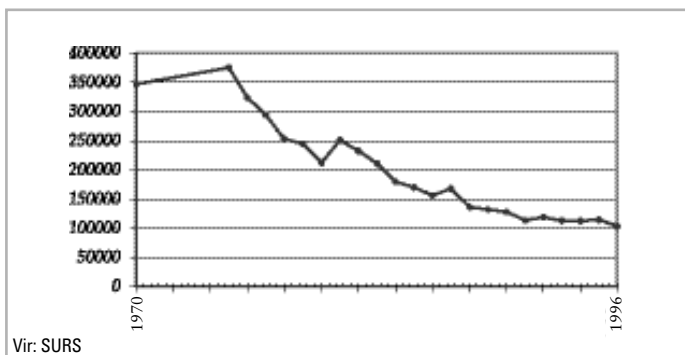
S tem razkrivamo paradoks in *kritično praznino*, ko se hkrati zmanjšuje obseg zdravljenja v institucijah in upadajo tudi obiski zdravnikov na domu. Tako torej deinstitucionalizacija zdravljenja in bivanja bolnikov izgublja svoj izhodiščni pomen. Prikazane spremembe niso prvenstveno izraz prizadevanj za humanizacijo bivanja, temveč bolj teženj po zmanjševanju stroškov in torej po ekonomski racionalizaciji poslovanja (zdravstvenih) zavodov.

V sociološko razlago teh sprememb lahko vključimo ne le dogajanje v krajevnem, temveč tudi v medkrajevnem oz. državnem merilu. Tudi s tega vidika – sicer dokaj neopazno – prihaja do sprememb v prostorski organizaciji razmeščanja uporabnikov storitev socialnih in zdravstvenih zavodov.

Razprševanje homogenih populacij, kakršne predstavljajo oskrbovanci takih zavodov – v kontekstu prehoda od institucionalnega izključevanja posebnih kategorij prebivalstva k *reintegraciji* le-teh v njihovo običajno bivalno in življenjsko okolje – terja drugačno prostorsko organizacijo tudi na ravni države kot celote. To

Graf 2.11: Povprečno število dni zdravljenja v bolnišnicah, Republika Slovenija, 1985–1998

Graf 2.12: Zdravniški obiski na domu, Republika Slovenija, 1976–1997

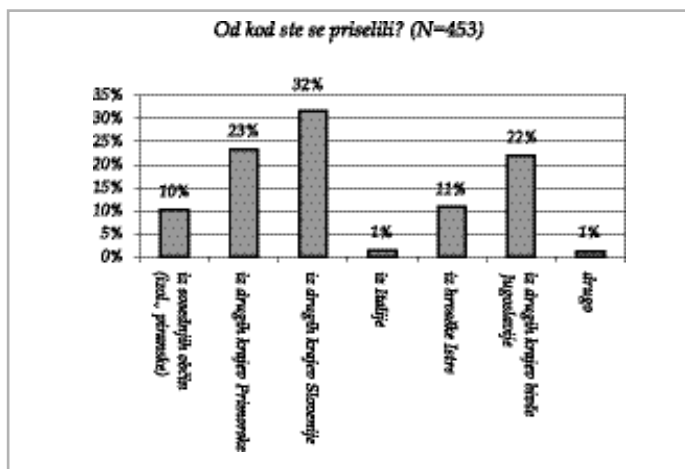
pomeni, da se bo verjetno zmanjševala velikost teh zavodov, hkrati pa se bo spreminjala tudi njihova razmeščenost na območju Slovenije, tako da bo omogočen tesnejši stik oskrbovancev s svojci v njihovem domačem okolju. Z večjo mobilnostjo pa bo tudi to vprašljivo.

Perspektive povečevanja prostorske mobilnosti in zmanjševanje deleža avtohtonega prebivalstva

Na splošno je zmanjševanje deleža avtohtonega prebivalstva statistično jasno prepoznavno na več ravneh teritorialne organizacije, npr. tako na nacionalni kot na lokalni ravni. V Sloveniji predstavljajo Slovenci vse manjši delež celotnega prebivalstva, in sicer 1953. leta 96,52 %, 1961. leta 95,65 %, 1971. leta 94,03 %, 1981. leta 90,52 %, 1991. leta 87,84 % in leta 2002 83,06 %. V občini Koper pa je šlo za posebne, lahko rečemo enkratne zgodovinske okoliščine zaradi državno-teritorialnih sprememb in je glede na povojni val priseljevanja delež neavtohtonega prebivalstva toliko večji. Tako – kot nam pokaže analiza podatkov iz naše ankete – je delež tistih, ki so bili rojeni v tej občini, tem manjši, čim višja je starostna kategorija prebivalcev. To je seveda posebnost, ki odstopa od splošnega trenda k povečevanju prostorske mobilnosti v teku časa in tudi od stališč oziroma nagnjenj glede mobilnosti, ugotovljenih v anketi; mlajši so opazno bolj

nagnjeni k mobilnosti kot starejši. Zato sem že v naslovu izpostavil, da gre za perspektive (torej ne za spremembe v preteklem obdobju).

Upad prostorske mobilnosti v devetdesetih letih lahko štejemo za *prehodno odstopanje* od *dolgoročnega trenda*, ki ga bo kmalu nadomestila večja mobilnost v razširjenih okvirih Evropske unije, legalno ali nelegalno pa tudi priseljevanje od dru-

Graf 2.13: Delež anketirancev, priseljenih iz sosednjih občin, iz drugih krajev Primorske oz. Slovenije, iz Italije, hrvaške Istre in nekdanje Jugoslavije

god. Prostorska mobilnost prebivalstva med državami članicami EU je bila doslej zaradi jezikovnih in administrativnih omejitev sicer relativno nizka. Vendar številne novosti, ki jih prinaša evropska integracija, kažejo na to, da se bo v *prihodnje povečevala* in tako v večji meri vplivala tudi na bivalne razmere v Sloveniji ter še posebej na izpostavljenih območjih, kakršno je Slovenska Istra. Dosti večja so bila migracijska gibanja znotraj držav, čeprav so v primerjavi z ZDA še zmeraj zelo omejena (ESDP 1999, 58).

Nakazani trend je lahko izhodišče, ki nam omogoči pravočasno *anticipacijo sprememb*, do katerih bo prihajalo v bivalnem okolju. S povečevanjem deleža neavtohtonih prebivalcev v kraju se bo npr. vse pogosteje zastavljalo vprašanje, kako opredeliti odnos oz. politiko do dileme: *etnična homogenost ali mešana struktura* prebivalcev ožjih stanovanjskih območij (v prihodnje ne bodo več čisto stanovanjska!). Vsaka večja *koncentracija tujcev* (ki bodo sicer izgubljali atribut tujosti) bo npr. zapletala prostorsko

organizacijo osnovnošolskega izobraževanja zaradi neenakih možnosti izbire in vključevanja otrok različnih etničnih in statusnih kategorij. Vprašanja o homogenih in/ali heterogenih (mešanih) *prostorskih enotah naselitve* podrobneje obravnavam v posebnem poglavju.

Splošni trend k zmanjševanju deleža avtohtonega prebivalstva predstavlja izziv tudi z vidika ohranjanja lokalne in regionalne identitete. Ali je mogoče pričakovati, da bomo ohranjali kraško-primorsko *regionalno arhitekturo*, ne glede na to, koliko se bo povišal delež priseljenega prebivalstva? Kot bomo videli, so lahko tudi priseljenci zainteresirani za ohranjanje lokalnih in regionalnih posebnosti, vendar pa hkrati prinašajo tudi določene elemente iz drugih okolij.

Tako na podlagi mednarodnih virov (npr. Wahlström 1991, 109) kot naše lastne raziskave – ki zadeva tudi stališča vprašanih do alternativnih možnosti študija in bivanja izven domačega kraja – lahko pričakujemo, da bodo prebivalci v prihodnje *dlje in/ali pogostejše odsotni z doma* kot doslej. To izhaja že iz povečevanja časovne in prostorske fleksibilnosti pri delu (npr. delo le za določen čas v okviru določenega projekta, delo v različnih podjetjih ipd.).

Glede na to lahko pričakujemo po eni strani vse večjo *neizkoriščenost* že razpoložljivega stanovanjskega fonda, po drugi strani pa vse večji pritisk za *opuščanje izključno lastniške rabe* stanovanj (za lastne potrebe) in večjo pripravljenost za njihovo oddajanje za plačilo tudi za krajša obdobja, četudi je to za sedaj še v nasprotju s pretežno *nekomercialnim* pojmovanjem stanovanja kot intimnega družinskega in osebnega prostora, ki včasih – kot dom – postane skoraj nekaj svetega.

Najprej torej izpostavljam vprašanje, ali bo tudi pri nas postopoma prevladalo bolj *utilitaristično gledanje* na bivališče/stanovanje, kakršno je npr. že značilno za ZDA, kjer se pojavlja v kontekstu velike prostorske mobilnosti. Drugo pa je vprašanje, *kakšno stališče* zavzeti in *kakšno politiko* opredeliti do teh pričakovanih sprememb.

Trendi glede bivanja in gibanja turistov

V raziskavi o spremembah v prostorski organizaciji bivanja se ne moremo omejevati le na prebivalce s stalnim bivališčem v določenem kraju. Če upoštevamo, da preživi posameznik vedno manjši del svojega življenjskega obdobja na enem mestu, tj. v kraju *stalnega bivališča*, potem je s tem podano izhodišče za to, da svojo pozornost usmerjamo tudi na *krajša bivanja* turistov v domačem kraju ali bivanja *domačinov kot turistov* drugod. Tako naj bi prispevali k temu, da turizma ne bi obravnavali izločeno, sektorsko, resorsko, saj se šele v celostni obravnavi pokažejo tudi neskladja in konflikti v odnosu med turisti in drugimi prebivalci ter področji javnega delovanja.

Pod takim zornim kotom lahko opozorim na dve *nasprotujoči si težnji*: po eni strani na težnjo turistov, da presežejo zamejenost, segregiranost v nekakšne ločene enklave velikih hotelskih kompleksov in da se v vse bolj raznovrstnih oblikah vključujejo v običajno, vsakdanje življenjsko okolje domačinov; po drugi strani pa gre za težnjo domačinov, da čim bolj zmanjšajo moteče poseganje v lastni življenjski ritem (promet, nočni mir...). Iz tega izhaja, da se bodo s povečevanjem števila turistov in z uresničevanjem takšne težnje *konflikti še zaostrovali*. Pri tem pa je olajševalna okoliščina v

tem, da diverzifikacija oblik bivanja in aktivnosti pomeni hkrati tudi večjo razpršitev v smislu zmanjševanja koncentrirane množičnosti.

S sociološkega vidika lahko tudi v turizmu razkrivamo skupni imenovalec s številnimi drugimi spremembami v oblikah in načinih bivanja. Že nakazano povečevanje raznovrstnosti in demasifikacija vodita k vse večji *individualizaciji in globalizaciji turizma*, ki se medsebojno pogojujeta.²⁵

Nurbert Vanhove (v: Sirše, Novak (ur.) 1997, 23–70) povzema in prikazuje vrsto značilnih trendov in – čeprav nesistematično – med njimi tudi on izpostavlja *individualizacijo in globalizacijo*. V bolj ali manj jasni navezavi na to pa obravnava:

1. *drobitev* letnih počitnic: glavne počitnice postajajo krajše, a hkrati je vse več tistih, ki jih imajo dva-krat ali večkrat letno;

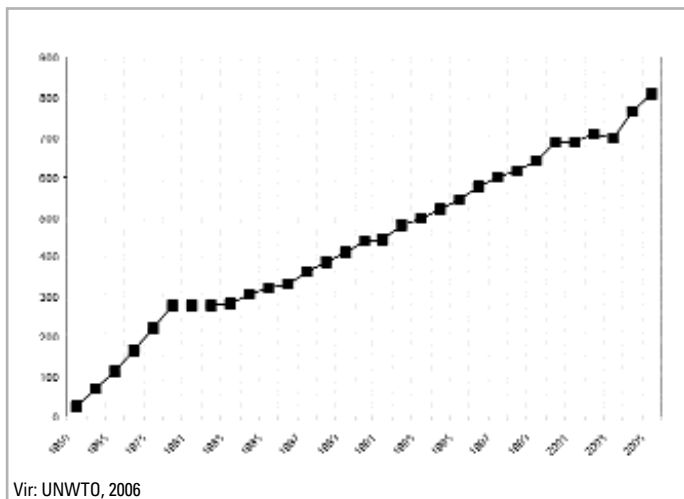
2. neodvisnejši turisti nasprotujejo množičnemu turizmu: zmanjšuje se pomen skupinsko organiziranih počitnic (več o tem Middleton V.T.C., *Whither the package tours*, Tourism Management, 1991); tržišče se vse bolj *usmerja na posameznike* z različnimi potrebami, dohodki, časovnimi omejitvami in potovalnimi interesi; množično trženje ni več prevladujoče; standardizacijo, omejeno izbiro in togo določenost počitnic nadomešča turizem, ki je bolj zelen, bolj individualen, fleksibilnejši in bolj segmentiranega značaja;

3. *aktivne* počitnice in specifični interesi: motivi za potovanje in bivanje v drugih krajih se vse bolj navezujejo na različne aktivnosti in doživetja, v tem pa se razlikujejo od tradicionalnih letnih družinskih počitnic, značilnih za mediteranska letovišča, ki nudijo ali so nudila le preživljanje počitnic oz. dopusta na plaži;

4. poleg navedenega se izpostavlja še vedno večja ozaveščenost o pomenu kakovosti; turisti tako glede bivanja, okolja, zdravstvene (ne)primernosti idr. – odvisno od njihove večje izobraženosti in izkušenosti ter informiranosti – pričakujejo večjo *možnost izbire*; “novi turisti” se bolj nagibajo k večji sproščenosti.

Poleg tega The European Travel Commission med drugim predvideva (prav tam, str. 47–48), da bo zaradi pogostejših kulturno in poslovno motiviranih primerov bolj naraščalo število turistov v mestih kot pa zaradi letnih počitnic na obali.

Ekonomska rast, več prostega časa za potovanja, razvoj letalstva in komunikacij, izboljšanje zdravstvenega stanja starejših ljudi v razvitih

Graf 2.14: Število mednarodnih turističnih prihodov v svetovnem merilu (v milijonih), 1950–2005
Vir: UNWTO, 2006

²⁵ Po predvidevanjih Svetovne turistične organizacije bo leta 2020 v Evropi skoraj 717 milijonov mednarodnih turističnih prihodov, kar pomeni več kot podvojitev v razmerju do leta 1995 (Tourism, 2020 vision, WTO 1999, 19).

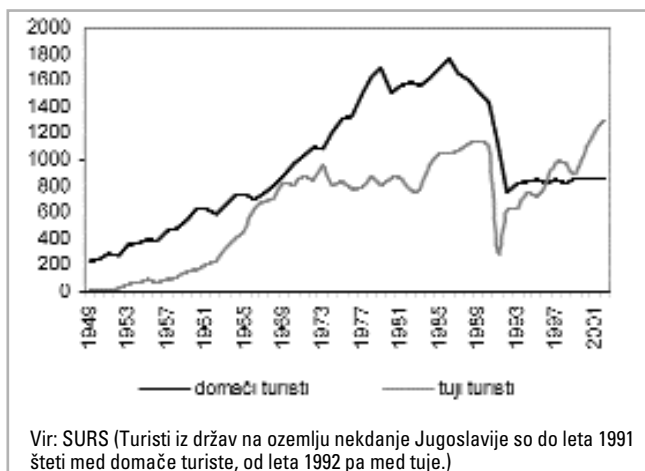
državah, zmanjšanje administrativnih ovir v zvezi z mednarodnimi potovanja, vse večje zanimanje za druge kulture in načine življenja ter občutek pripadnosti svetu kot celoti, to so dejavniki, ki jih je T. Baum (1995) izpostavil kot odločilne v razumevanju globalizacije turizma, v katero bo vse bolj vpleteno tudi območje Slovenske Istre.

Pri tem prihaja do nenehnega spopadanja teženj h globalni homogenizaciji proizvodov, življenjskih slogov, arhitekture, prehrambenih navad, zabave in številnih oblik vsakdanjega življenja na eni strani in nasprotnih teženj k ohranjanju in uveljavljanju specifičnih kulturnih identitet na drugi strani. Tako je J. R. B. Ritchie prišel do sklepa: "Kar nastaja, je paradoksalna situacija, v kateri *kulturna raznovrstnost cveti v morju homogenizacije*" (1991, 152, poudarek Z.M.).

Čeprav se naraščanje števila turistov kaže v svetovnem merilu kot zelo izrazit trend, pa v slovenskem in regionalnem merilu (obmorski kraji) kaže statistika velika nihanja, ki so predvsem v zvezi s političnimi spremembami pri nas in na Balkanu. Zaradi izjemnosti tega dogajanja gre bolj za odstopanja od splošnega trenda in je primerneje, da se *opiramo na svetovne trende*.

Vidna pa je večja stabilnost v podatkih o številu sob za turiste v Sloveniji in v obmorskih krajih kot tudi v podatkih o številu ležišč v turistične namene.

Kljub slabim domačim izkušnjam zaradi nestabilnosti v preteklih desetletjih daje svetovni trend trdnješo podlago predvidevanjem o nadaljnjem naraščanju števila turistov, in to tako z vidika krepitve gospodarske rasti kot tudi neposredno z vidika namestitvenih kapacitet zanje na Obali (o staljših vprašanih v anketi še kasneje). Vendar pa gre tudi za ekološke omejitve.

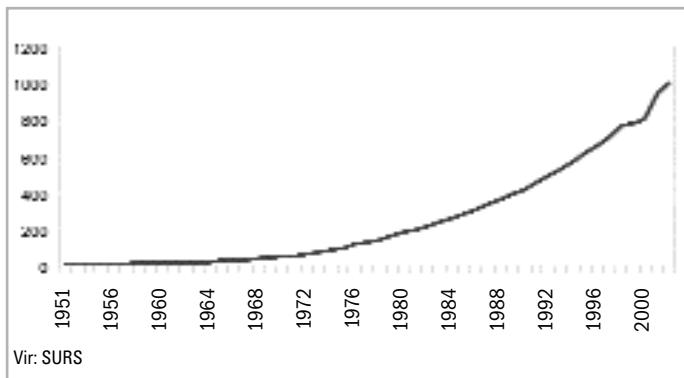
Graf 2.15: Število domačih in tujih turistov (v tisočih), Republika Slovenija, 1949–2002

Trend informatizacije in (tele)komunikacijskega povezovanja posameznikov in gospodinjstev

Kakor pomeni razširjanje rabe gospodinjskih aparatov²⁶ predvsem *sproščanje* (zlasti ženskih članov gospodinjstva) njihove prostorsko-časovne vezanosti na brez-vsebinsko servisno vlogo, tako jih po drugi strani informacijsko-komunikacijska tehnologija priteguje in – ne glede na kritični odnos, ki ga lahko imamo npr. do TV programov – bogati; prispeva pa tudi k zmanjševanju osebne odvisnosti posameznih družinskih članov (vzemimo "SOS-telefon" ali "Life-Line" ipd.) v okviru stanovanja in njegove okolice.

Širša raba nove tehnologije torej spreminja prostorsko organizacijo vsakdanjega življenja tako z vidika odnosov med člani družine oz. gospodinj-

²⁶ Pralne stroje so nameščali v kuhinje, kopalnice, kleti ipd., kar je le eden od številnih primerov, ki opozarjajo na potrebo po *večji fleksibilnosti* že v stanovanjskem načrtovanju, kar bi hkrati pomenilo manj dokončnosti in več upoštevanja še neznanih bodočih potreb.

Graf 2.16: Število telefonskih naročniških priključkov, Republika Slovenija, 1951–2002

večjemu vrednotenju možnosti informacijskega in fizičnega *izključevanja* nenadzorovanih posegov iz okolja. Vse bolj je jasno, da je *kakovost bivanja* funkcija *hkratnega* povečevanja *možnosti dostopa in izključevanja*.

Če bi prikazali, kako poteka razširjanje informacijsko-komunikacijskih tehnoloških inovacij, bi presegli okvir tukajšnje obravnave; pri tem imamo lahko v mislih širjenje uporabe radia, črno-bele in barvne TV, telefona, telefona s telefonsko tajnico, osebnega računalnika, dostopa do interneta, mobilnega telefona, elektronske varnostne (alarmne) naprave, videorekorderja, videokamere, glasbenega stolpa, pa tudi že kopirnega stroja, skenerja, tiskalnika idr. To sukcesivno in hkratno širjenje bolj ali manj sledi t. i. S krivuljam difuzije inovacij, pri čemer prav sedaj izstopa izjemno dinamičen porast uporabnikov mobilne telefonije (gl. spodnji graf) in tistih, ki imajo od doma dostop do interneta, in to tako v slovenskem merilu kot v koprski občini.

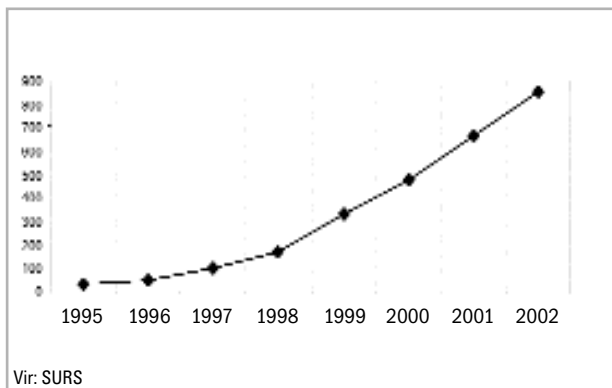
Ta občina sodi med komunikacijsko najrazvitejša območja v Sloveniji in v nekaterih pogledih prehiteva posamezne države članice EU; po številu telefonskih naročnikov na 100 prebivalcev npr. prehiteva Italijo, Avstrijo, Španijo idr. (gl. več o tem tudi v Trček 1998, 28).

Ob vsem tem pa je veliko bolj značilno in manj preučeno, kakšne so posledice takšnega razširjanja informacijske tehnologije z vidika prostorske (re)organizacije vsakdanjega življenja v bivalnem okolju in glede na to, kaj naj bi – anticipativno – upoštevali v načrtovanju “stanovanj prihodnosti” in v urbanističnem načrtovanju. Več o tem bom obravnaval še v zvezi s težnjami k domocentričnosti, nadalje teledelo na domu, težnje k večji disperziji dela in bivanja (na podeželju), zbliževanje med individualnim bivanjem

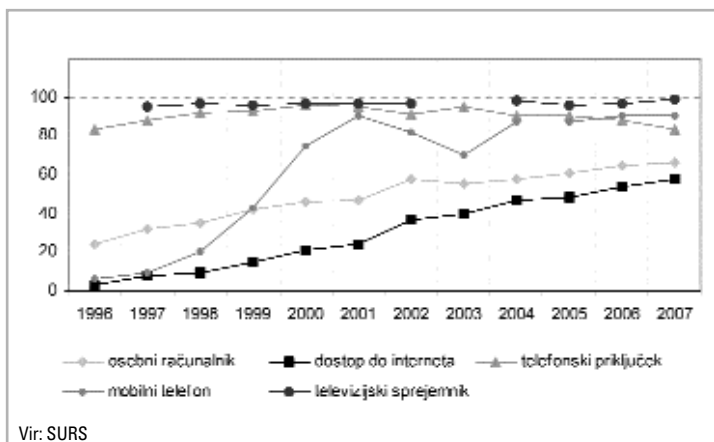
in zavodi, različni alarmni sistemi v zvezi z osebnim varovanjem, povezovanje preko interneta v svetovnem merilu idr.

Razširjena raba informacijsko-komunikacijske tehnologije torej korenito spreminja tudi prostorsko organizacijo vsakdanjega življenja ljudi. Pri tem je treba opozoriti na nevarnost, da bi npr. ob hitrem širjenju interneta *podcenili* dinamiko teh sprememb, bodisi znotraj bivališča bodisi z vidika

Graf 2.17: Število naročnikov mobilne telefonije, Republika Slovenija, 1995–2002

povečevane dostopnosti in s tem okrepljenih teženj k vse bolj razpršenemu naseljevanju, kar je v nasprotju s splošno sprejeto usmeritvijo prostorskega razvoja. Poleg vpliva na način življenja ljudi naj bi se posebna pozornost posvečala tudi preverjanju možnosti za *okrepljeno vlogo* (empowerment) bodočega uporabnika v samem procesu načrtovanja.

Graf 2.18:
Delež
gospodinjstev
z informacijsko-
komunikacijsko
tehnologijo, RS,
1996–2007

Povečevanje in/ali skrajševanje prostega časa?

V kontekstu industrijske dobe je delitev na delovni in prosti čas pomenila hkrati tudi prostorsko ločitev delovnega in bivalnega okolja. Vendar je v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja pritegovalo vse večjo pozornost tudi neformalno delo v okviru gospodinjstev in sive ekonomije ipd. Po eni strani je šlo za spoznanje, da je ta sfera delovanja – zlasti žensk – ostala nekako prikrita in neupoštevana. Po drugi strani pa je ekonomska in ekološka kriza vplivala na preusmeritev pozornosti na to, da lahko ljudje v gospodinjstvu in lokalnem okolju naredijo več sami za zadovoljevanje svojih potreb. Storitve, ki so bile na tržišču predrage, so se začele pojavljati doma, še zlasti glede na širšo dostopnost različnih orodij, naprav in aparatov. Neformalna ekonomija je vključevala aktivnosti izven formalne, plačane zaposlitve. Pri tem je značilno, da je šlo sicer v drugi polovici 20. stoletja za zmeraj večjo udeležbo žensk v plačanem delu. Vendar pa se je hkrati s tem – kot sem že nakazal – ni sorazmerno, če se sploh je, zmanjšala njihova obremenitev v gospodinjstvu.

Ob tem pa gre še za splošni trend, da je plačano delo vedno bolj osredotočeno na srednja leta v človekovem življenjskem ciklusu, hkrati s tem pa se podaljšuje "pripravljalni čas" in se daljša življenje po upokojitvi (Sanne 1983, 6). Zaposlitev se torej začne kasneje in konča prej, kot je bilo to v preteklosti.

Nasploh je v današnjem svetu delovni čas, gledano tako dnevno kot tedensko, vse krajši; narašča število plačanih "prostih dni" (public holidays) in čas plačane odsotnosti z dela. Toda zadnja leta se je *skrajševanje* delovnega časa *upočasnilo* ali pa je prišlo celo do nasprotnega. Delovni čas nekaterih zaposlenih, zlasti višje izobraženih in menedžerjev, se je povečal. Juliette Schor, ekonomistka s Harvarda, je v raziskavi *The Overworked American, The Unexpected Decline of Leisure* pokazala, da je v dveh desetletjih prišlo za povprečnega zaposlenega Američana do *zmanjšanja prostega časa* za 140 ur na leto. Čeprav se je ameriška produktivnost od petdesetih let potrojila, Američani tega v glavnem niso izkoristili s podaljševanjem prostega časa, temveč z višanjem osebnih dohodkov (Clark, <http://apolo4.bournemouth.ac.uk/>).

Navedeno nas torej opozarja na velika poenostavljanja, kadar gre za (pavšalne) ocene o povečanem obsegu prostega časa. Hkrati pa to predstavlja izziv za nadaljnje razčlenjevanje te tematike z ozirom na prostorsko organizacijo bivanja. Pomembno je zlasti razlikovanje, na katero sem opozoril že v raziskavi v Novi Gorici, tj. v knjigi *Humanizacija mesta* (1983), med tistimi, ki jim primanjkuje časa glede na njihove (visoke) aspiracije in tistimi, ki ga imajo odveč in ne vedo prav dobro, kaj bi z njim.

Opremljanje z gospodinjskimi aparati

Opremljanje gospodinjstev oz. stanovanj z gospodinjskimi aparati zadeva prostorsko organizacijo bivanja predvsem na dva načina. Po eni strani aparati, ki se kot tehnološke inovacije pojavljajo v teku časa, terjajo svoj prostor in svojo namestitve v okviru grajene strukture, ki v svoji zasnovi tega ni vključevala. Zato se je v starejših stanovanjih redno pojavljala določena zadrega, saj ni bilo primernega mesta vzemimo najprej za pralni stroj, nato za hladilnik, za zamrzovalno skrinjo, pomivalni stroj itd.²⁷

Po drugi strani pa je opremljanje z gospodinjskimi aparati vplivalo na obseg in/ali lokacijo posameznih aktivnosti gospodinjskih članov, še največ prav aktivnosti žensk (nekdanjih gospodinj). Pralni stroji so postali najpomembnejše *nadomestilo* za prejšnje naporno in zamudno gospodinjsko delo, ki so ga ženske, včasih tudi pozimi, opravljale celo ob vaškem ali mestnem vodnjaku, v skupni pralnici v bloku ali pa v kuhinji ipd.

Aparati se niso pojavljali v časovnem zaporedju po pomembnosti; pralni stroj je šele sledil električnemu štedilniku in likalniku, vendar pa se je v šestdesetih in sedemdesetih letih hitro razširil, tako da ga je že 1978. leta v Sloveniji imelo 80 % gospodinjstev. Podobno se je širila raba hladilnikov in se že približala zgornji meji.

Tabela 2.7:
Opremljanje
gospodinjstev s
trajnimi potrošni-
mi dobrinami, Re-
publika Slovenija,
1978–2004

Leto	Pralni stroj	Pomivalni stroj	Zamrzovalna skrinja	Hladilnik	Sesalnik za prah	Stroj za sušenje perila
1978	80,1	3,1	-	78,7	-	-
1983	89,8	5,0	-	88,0	-	-
1988	95,2	7,6	-	93,8	-	-
1990	93,3	9,9	84,9	94,8	81,4	-
1994	95,4	15,8	81,9	94,1	77,0	2,5
1996	93,1	19,6	84,4	95,1	81,7	8,5
1998	95,5	23,7	85,7	97,0	85,0	8,9
2001	96,5	31,5	86,6	97,2	86,3	13,9
2002	96,0	34,4	85,3	97,8	87,4	14,9
2003	95,6	37,5	83,9	97,9	88,6	15,6
2004	96,1	39,9	82,8	98,3	90,3	17,7

Vir: SURS

Veliko razširjenost je dosegla tudi raba zamrzovalnih skrinj (podatki so na voljo le za čas, ko gre že za stagnacijo). Manj je razširjen pomivalni stroj, ki tudi ne kaže večje dinamike rasti. Podrobnejša analiza bi seveda vključila še vrsto drugih aparatov, kot so: sesalnik za prah, električni bojler, različni kuhinjski aparati ipd.

²⁷ Že v osemdesetih letih so raziskovalci ugotavljali, da se obseg gospodinjskega dela (ki predstavlja pretežni del neformalnega dela sploh) v preteklih nekaj desetletjih ni dosti spremenil. Kot presenečenje se pojavlja naslednja ugotovitev: "Kljub vsem priključenim aparatom se zdi, da kuhanje, pranje itd. terja toliko časa kot pred tem" (Sanne 1983, 7). Ta "ugotovitev" sicer

V preteklih petdesetih letih je prišlo do pomembnih *razbremenitev* pri tistih gospodinjstvih opraviilih, ki so pred tem – tako časovno kot prostorsko – omejevala zlasti ženske v njihovem osebnostnem uveljavljanju. Čeprav so bila pričakovanja glede njihovega sproščanja od duhamornih opravil še dosti večja (glede na veliko tržno ponudbo različnih aparatov), je vendarle prišlo do določenega premika od *servisne sfere* stanovanjskega prostora (kuhinja, kopalnica, pralnica, sušilnica ipd.) do *komunikacijske sfere* stanovanja (dnevna soba, jedilnica), ki razširja vsebinske horizonte udeležencev. V tem lahko vidimo pomemben korak naprej v smislu izstopanja žensk iz zamejenosti v ozadje in njihovega vstopanja v ospredje (z Goffmanovo oznako – iz “*backstage*” v “*frontstage*”).

Razširjenost teh aparatov v vse večjem deležu gospodinjstev je v marsikaterem pogledu omogočila privatizacijo in individualizacijo funkcij, ki so jih prebivalci pred tem opravljali skupaj – bodisi na ravni naselja ali v sosesčini bodisi v večstanovanjski stavbi. Tako v Kopru kot v Sloveniji je v okviru nekdanje Jugoslavije prišlo celo do paradoksa, da so kljub kolektivistični razvojni usmeritvi povsem opustili skupno opravljanje takšnih funkcij, kot je npr. pranje, kar se v zahodnoevropskih in ameriških mestih še vedno odvija tudi v obliki javnih storitev ali v samopostrežni obliki v javnih lokalih.

Gospodinjstvi aparati večinoma niso bili načrtovani za skupno rabo in ne zagotavljajo potrebne varnosti, da bi jih lahko uporabljali tudi otroci. Veliko kuhinjskih aparatov je hrupnih, tako da izključujejo pogovor med družinskimi člani. Podoben vpliv imajo tudi majhne kuhinje v sodobnih stanovanjih. Tudi *mikrovalovna* tehnologija kuhanja, ki olajšuje pogrevanje hrane, vpliva tudi na to, da bodo družinski člani še bolj verjetno *jedli ob različnem času*.

Odpiranje v svet, povečevanje kriminala in obrambne reakcije

Podatki o kriminaliteti kažejo, da gre pri tem za veliko heterogenost, zato se bom na tem mestu omejil le na nekatere, za človekovo vsakdanje življenjsko okolje najbolj relevantne kazalce; le-ti kažejo izrazito zaostrovanje te problematike. Pri tem prav območje UNZ Koper še posebej izstopa v slovenskem merilu (čeprav je bilo v preteklosti značilno, da je bilo v zahodnem delu Slovenije relativno najmanj kriminala, v severovzhodnem pa največ). Vendar se Koper z bližnjimi območji pojavlja kot zelo *odprta prostor*: ob državnih mejah, s pristaniščem, s turizmom idr. Prav to pa na več načinov pogojuje tudi specifično pojavljanje in naraščanje števila kaznivih dejanj na tem območju. Nekatera sicer ne posegajo neposredno v vsakdanje življenjsko okolje prebivalcev, druga pa ravno nasprotno.

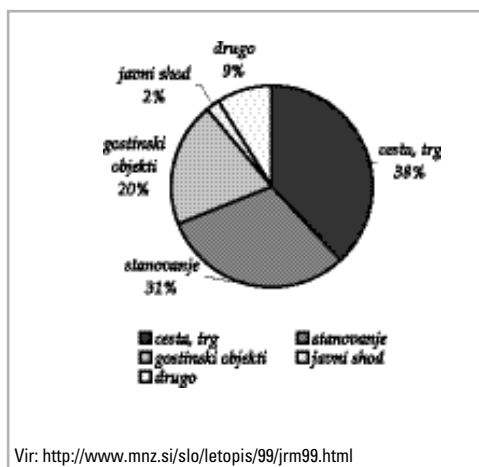
Najbolj dramatično se tudi v Sloveniji kot celoti povečuje število kaznivih dejanj in prekrškov v zvezi z mamili. Koprsko območje v tem pogledu presega tako državno kot tudi evropsko povprečje. To se povezuje z razmerami v bivalnem okolju, tako z vidika pogojev, ki to sprožijo, kot z vidika posledic, ki jih ima povečano število zasvojenecv ne le za njihove svojce, temveč tudi za druge prebivalce v stanovanjskih zgradbah kot tudi v zunanjih, javnih prostorih (več o tem še kasneje). Gre za vrsto neposrednih in

v nekaterih pogledih ni povsem točna (npr. ravno glede pranja), v celoti pa gre res za to, da mnoštvo raznih aparatov ni prineslo pričakovane sprostitev z vidika gospodinjstvih opravil.

posrednih posledic, bodisi v smislu neposredne fizične ogroženosti bodisi v smislu bojazni zaradi izpostavljenosti otrok idr.

Takšne razmere sprožajo obrambne reakcije med prebivalci, ki imajo občutek ogroženosti in spontano nastopajo z zahtevami po zaščitnih ukrepih ali pa organizirajo protestne akcije, s katerimi preprečujejo uresničitev posameznih projektov, npr. v zvezi z odpiranjem novih prostorov za zdravljenje odvisnikov od prepovedanih drog.

Povečano število odvisnikov od prepovedanih drog torej sproža številne odzive med drugimi stanovalci, hkrati pa ustvarja povsem nove potrebe tako v zvezi z njihovim zdravljenjem kot tudi v zvezi s potrebo po novih načinih bivanja za njih same (npr. terapijske skupnosti "Srečanje", ki jih organizira pobudnik iz Italije Don Pierino).

Graf 2.19: Kraj storjenih prekrškov javnega reda in miru, Republika Slovenija, 1999

Ta problematika se vklaplja v širši kontekst mladoletniške kriminalitete, v zvezi z njo pa dosega koprsko območje skupaj z ljubljanskim *najvišjo stopnjo* v slovenskem merilu.²⁸

Kadar gre za pojave v stanovanjih, se s tem načenja tudi aktualna tematika *nasilja v družini*, ki zadeva ženske in otroke – žrtve nasilja – še posebej *spolno nasilje* nad ženskami, pedofilijo idr. Podatki o kaznivih dejanjih zoper spolno nedotakljivost (kar seveda ni omejeno le na zasebno sfero oz. stanovanje) kažejo, da se njihovo število v devetdesetih letih rahlo povečuje. Evidenca o tem pa je seveda problematična in gotovo ne izraža dejanskega stanja; trenutno gre predvsem za večjo javno ozaveščenost o tej problematiki.

V svetu, še posebej v ZDA, je značilna težnja, da so probleme ogroženosti zaradi kriminala (podobno kot okoljskega vzdrževanja in dostopnosti lokalnih storitev) reševali s *privatizacijo javnih prostorov* in celo s *privatizacijo mestnih in predmestnih ulic*. V ZDA je preko 90.000 združenj lastnikov hiš (homeowner associations) in tako prihaja do privatizacije s prodajo mestnih in predmestnih ulic takšnim združenjem (npr. v Houstonu). V izjemnih primerih prihaja do *defenzivnega planiranja*, ko gre za načrte, ki določajo z vrati zaprte ulice, elektronsko kontrolo, usmeritev navznoter z enim samim vhodom v celo stanovanjsko območje ipd.

Takšna praksa fragmentacije javnih površin ter introvertnosti in *ekskluzivnosti*, s čimer naj bi zaščitili *vrednost nepremičnin*, je že bila kritično ocenjena npr. v Veliki Britaniji (Punter 1990, 14). Kljub temu pa lahko pričakujemo, da se bodo takšne težnje pojavile tudi pri nas, čeprav jih za sedaj v Kopru v tako ekstremni obliki še nismo zasledili.

Z odpiranjem v svet v smislu današnjih procesov globalizacije bodo ta vprašanja vse bolj stopala v ospredje, kar bom celoviteje obravnaval kasneje.

²⁸ Število kršitev po zakonu o javnem redu in miru sicer ne kaže na večje spremembe (na koprskem območju po letu 1994 celo rahlo upada), vendar je pri tem značilno, da se je izrazito povečalo število mladoletnih kršiteljev. Pri tem je za našo temo relevanten podatek o kraju, kjer so storjeni prekrški glede javnega reda in miru, pri čemer se stanovanje pojavlja v 31 % primerov, cesta ali trg v 38 %, gostinski objekti v 20 % idr.

Meje rasti: višanje cen zazidljivega zemljišča

Za dolgoročnejše trende glede cene zazidljivega zemljišča se je primerno opreti na podatke iz razvitejših zahodnoevropskih držav. Kot primer vzemimo ceno za zazidljiva gradbena zemljišča na območju nekdanje Zvezne republike Nemčije. Pri tem kot tipično ugotavljajo (Statistisches Bundesamt Hrsg., Datenreport 1999, Bonn 2000, 334), da se je z večjim številom prebivalcev v mestih močno povišala tudi cena gradbenih zemljišč. Od začetka razpoložljive statistike, tj. od 1962. leta, se je v povprečju *cena za kvadratni meter zemlje več kot devetkrat povečala*. Leta 1997 je stal kvadratni meter povprečno 107,88 DEM (najnižja dejansko plačana cena je bila le nekaj pfenigov, najvišja pa 18.000 DEM). Indeks cen za novogradnje stanovanjskih zgradb, če vzamemo, da je 1998=100, pa je znašal 1990. leta 79,9; 1980. leta 60,0; 1970. leta 31,2 in 1960. leta le 18,0. Iz tega je razvidno, da se je cena gradbenih *zemljišč povečevala* še dosti hitreje kot cena same stanovanjske gradnje.

Glede na objektivni trend večanja gostote prebivalstva (o tem še kasneje posebej za MO Koper) in močne subjektivne težnje k bivanju v družinskih hišah oz. k nižjim gostotam, lahko zaradi restriktivne usmeritve prostorskega načrtovanja pričakujemo, da bo zazidljivo zemljišče vse težje dostopno. *Cena zemlje* bo tako predstavljala *vse večji delež sredstev*, potrebnih za pridobitev določene stanovanjske površine, in tako odločilni korektiv spontano izraženih stanovanjskih preferenc za bivanje v družinski hiši z vrtom ali na samem.

V Zahodni Nemčiji so 1977. leta stroški za pridobitev enega kvadratnega metra stanovanjske površine znašali 2509 DEM, 1970. leta 695 DEM in 1960. leta 386 DEM (prav tam, str. 148).

Gornje nas izostreno opozarja na naraščajoči pomen, ki ga dobiva zemlja kot omejena dobrina in *tako tudi vse bolj omejevalni dejavnik v nadaljnji stanovanjski gradnji*. Verjetno bo njena vloga *odločilnejša* kakor sicer ugotovljene *subjektivne težnje* ljudi k razpršeni družinski gradnji oz. naselitvi in tudi odločilnejša kot vsi *pravni predpisi*, ki urejajo način pozidave. Vse težja dostopnost zazidljivih zemljiških površin sicer sama po sebi še ne pomeni nujno tudi omejevanja (gradnje) stanovanjskih površin in individualizacije bivanja, v kolikor se v večji meri opiramo na gradbeno-tehnične rešitve, ki omogočajo, da dosežemo visoko stopnjo zasebnosti tudi znotraj goste zazidave oz. visoke gradnje. Vendar nam tudi izkušnje iz (obalnega pasu) Slovenske Istre potrjujejo, da se zmanjšuje delež tistih, ki jim je – če sploh še – dostopna najprivlačnejša oblika bivanja, tj. v hiši na samem ali v hiši z vrtom v naselju.

PROSTORI VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA TER NJIHOVA SPREMINJAJOČA SE VLOGA IN RAZMERJA

V kontekstu zgoraj prikazanih razvojnih preobrazb želim končno še posebej osvetliti spremembe v vlogah in medsebojnih razmerjih nekaterih temeljnih prostorov, namenjenih za vsakdanje življenje ljudi. Neposreden, praktičen izziv za obravnavo teh vprašanj je bila zaskrbljenost zaradi zmiranja javne mestne sfere, ki je bila v preteklosti v Kopru značilno *mediteransko živahna*. Do tega naj bi v času *avtomobila in informatike* prihajalo zaradi umikanja ljudi v svoje zasebne prostore. S tem je bilo načeto vprašanje sprememb javnega in zasebnega življenja kot vprašanje sprememb, ki se dogajajo v zunanjih (odprtih) in notranjih (zaprtih) prostorih.

S tem ko se osredotočam na spremembe v bivalnem okolju, se ne omejujem le na bivanje in bivališče v ožjem smislu, torej na tisto, kar značilno predstavlja zasebne prostore, temveč me še posebej zanimajo vprašanja, ki zadevajo spremembe v razmerjih med zasebnim in javnim ter notranjim in zunanjim. Pri tem želim izpostaviti, kaj se objektivno pojavlja v okviru teh kategorij, stališča do teh sprememb in njihovo razumevanje.

Razmerje med zasebnimi in javnimi prostori

Vzemimo najprej pomen zasebnega in javnega.²⁹ Zasebnost bivanja je v preteklosti, še zlasti v kontekstu prejšnjega političnega sistema, simbolizirala izključevanje iz družbe. To naj bi bila sfera obrobne, trivialnega življenja in omejenega, vsebinsko osiromašenega malomeščanskega sveta. Zato vrednotenje zasebnosti bivanja niti v politiki niti v arhitekturi ni našlo svojega pravega mesta. Prevladovala je usmeritev k socializaciji funkcij družine, kar se je praktično uveljavljalo zlasti v različnih oblikah institucionalizacije funkcij družine in gospodinjstva.

Za razliko od takšnega "zero sum" razumevanja³⁰ medsebojne izključnosti javnega in zasebnega izpostavljam na tem mestu drugačno razumevanje te relacije. Namesto da bi apriorno gledali na zasebno kot na *izključevanje*, nakazujem, da gre pri tem predvsem za *obvladovanje*. Zasebna sfera bivališča (hiša, stanovanje) ne pomeni nujno izolacije v odnosu do drugih ljudi, saj se – odvisno pač od materialnega standarda – celo *povečujejo možnosti druženja* v zasebnih prostorih. Vendar to ni druženje kogar koli s komer koli, temveč gre za *hoteno, selektivno druženje po volji človeka*. Tu celo razkrivamo značilno dialektiko: bolj ko posameznik ali družina nadzoruje tako v fizičnem kot družbenem smislu vplive iz okolja, kar je značilnost bivanja višjih družbenih slojev, več je tudi družabnega življenja v domačih prostorih.³¹

²⁹ Nekateri avtorji razlikovanje med zasebnim in javnim preprosto vežejo na razlike v številu udeležencev, vendar gre – kot bomo videli – sociološko bolj za merila dostopnosti kot pa za število fizično prisotnih. Prisotnost enakega števila ljudi ima lahko enkrat pomen javnega nastopa, drugič pa povsem zasebnega srečanja.

³⁰ Gre za razumevanje v smislu "igre z ničelno vsoto", kar pomeni "kolikor eden pridobi, toliko drugi izgubi".

³¹ Že kot raziskovalec sem v Kopru opazil razliko, saj so me ob intervjujih največkrat povabili na dom tisti domačini, ki se lahko ponašajo z najlepšimi bivališči, ki jim nudijo veliko zasebnosti in so na najlepših lokacijah ipd. To se ujema tudi z opažanji iz drugih krajev, ko gre za druženje nasploh.

V zvezi s tem je značilna ugotovitev: čim nižja je izobrazbena stopnja prebivalcev, tem bolj izključujočo vlogo določajo dnevni sobi, tako da jo namenjajo le za goste in je domači skorajda ne uporabljajo (o tem še kasneje).

Tudi *vključevanje v javno sfero* je bilo lahko – v kontekstu množične družbe in socializma – kljub posameznikovi fizični prisotnosti v dogajanju v javnih prostorih zelo omejeno. Pojavljal se je največkrat le v pasivni vlogi *gledalca, poslušalca, opazovalca* , ne pa kot aktivni subjekt določenega dogajanja.³³ Javno nastopanje je za večino ljudi le nastopanje v vlogi publike, tj. pripadnika anonimne množice. Zato današnja drobitev javnosti na vse večje število raznovrstnih skupin in oblik delovanja (torej spet določena stopnja privatizacije) ne pomeni nujno zmanjšane vloge človeka v javnosti. Gre bolj za njeno prestrukturiranje, ki terja ustrezne spremembe tudi v fizični strukturi grajenega okolja. S povečanim številom manjših skupin se hkrati povečujejo možnosti, da le-te delujejo – osredotočene vsaka na svoje naloge – v večji meri v notranjih prostorih. Toda takšen prehod od zunanjega k notranjemu ne pomeni, da bi se s tem ljudje prenehali ukvarjati s pomembnimi javnimi zadevami. Celo nasprotno, lahko gre še za bolj temeljito, poglobljeno ukvarjanje z njimi.³⁴

Gre torej za nekakšno *dihotomizacijo* in *polarizacijo* *javnega in zasebnega* , ki vsako zase pomeni osiromašenje v vsakdanjem življenju ljudi. Sociološka razvojna perspektiva, ki jo nakazujem, je torej ravno v tem, da se povečuje *obvladljivost medsebojnega vplivanja* , kar terja tudi temu ustrezno prostorsko organizacijo. Preseganje polarizacije pa pomeni, da ljudje težijo k temu, da bi si ustvarili pogoje za selektivno družabnost v svojem domu, hkrati pa iščejo določeno stopnjo intimnosti in izključevanja v javnih ali poljavnih prostorih v t. i. intimnih kotičkih.³⁵ Pri tem pa je treba razlikovati primere, ko v ozkem krogu obravnavajo svoje zasebne ali pa tudi javne zadeve. V javnem lokalu, v Biomotelu Vodišek, se je npr. občasno sestajal krog vodilnih mož, ki je bil zelo enoten in je sprejemal odločitve o tem, kdo, kaj in kako bo gradil v Kopru.

Kot prvi primer prehajanja iz javnih odprtih v zasebne zaprte prostore lahko vzamemo kar klasično gospodinjsko opravilo, t.j. pranje perila. Ker je bila voda redka in težje dostopna dobrina le na ravni naselja (mesta,

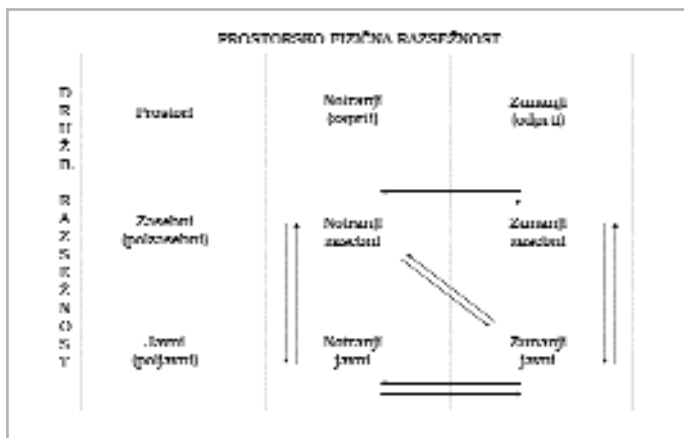
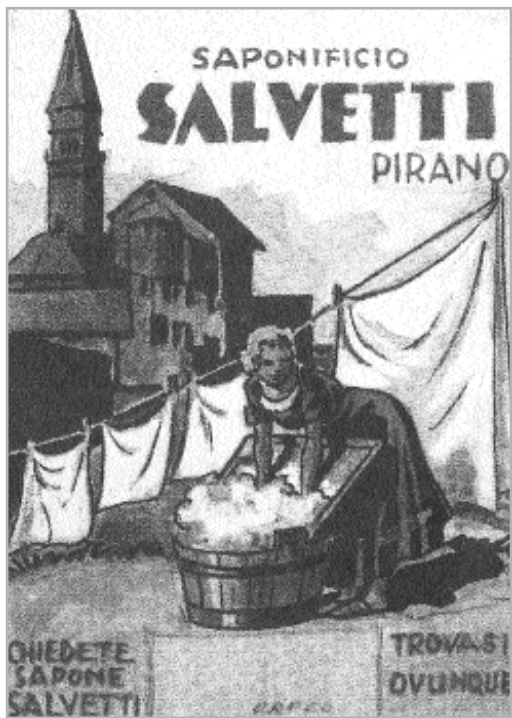

Tabela 2.8:
Spremembe
v prostorih
vsakdanjega
življenja

³³ Res pa je, da bi še zlasti v ugodnih klimatskih razmerah, kakršne so v slovenski Istri, lahko preurejali odprte javne prostore in jih tako gradili, da bi bolj ustrezali raznovrstnosti družbenega delovanja v vse večjem številu različnih skupin (tudi po velikosti). Vendar je javno za sedaj še zmeraj simbol predvsem za velika, množična shajanja.

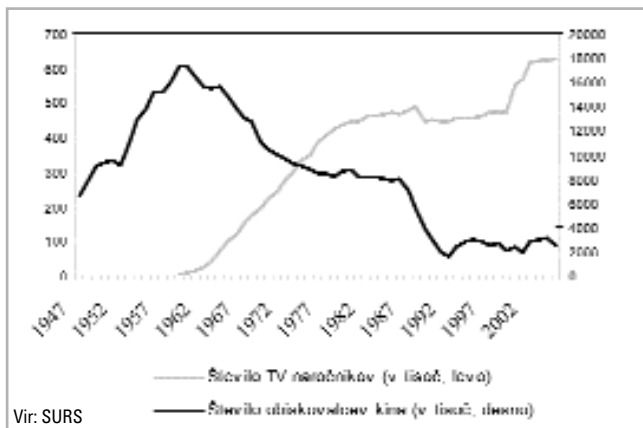
³⁴ Takšne intimne kotičke je v svojem načrtu prenove restavracije nekdanjega hotela Triglav opredelil že arhitekt Mihevc; ob prenovi iste zgradbe sedanjega hotela Koper pa so v tem smislu preuredili dotedanjo avlo hotela.

³⁵ "Javni prostor je vse manj prostor za srečanja in druženje in vse bolj prostor nevarnosti in strahu" (Polič 1996, 37).

Slika 2.4: Pranje in sušenje po staršem

Graf 2.20: Število obiskovalcev kinematografov in število televizijskih naročnikov, Republika Slovenija, 1947–2005

vasi), so tudi perice lahko opravljale svoje delo le na določenih lokacijah, kjer so se zbiral bodisi ob potokih, rekah, vodnjakih ipd.

To je opisoval že Jakomin (1996, 41): "V vasi je bilo veliko 'lavandjer' (peric). Prale so 'štracé', to je perilo za mestno gospodo in tudi za dom. Ni jih bilo malo, saj je znano, da so bile družine nekoč zelo številne in ženske so rade skrbele za snago. Zato so moški ženskam pripravili v spodnjem delu vasi, kjer je tekla voda, lep in primeren 'puč' oziroma 'peč' ...

Kdor je šel mimo poleti, je navadno slišal veselo klepetanje in smeh, obenem pa udarce z lopato po mokrem perilu. Perice so si trdo služile svoj kruh."

Značilen primer prehajanja iz *javne v zasebno* sfero – če vzamemo te spremembe z vidika notranjih prostorov – predstavlja tudi zmanjševanje števila obiskovalcev v kinodvoranah, hkrati z razširjeno rabo informacijsko-komunikacijske tehnologije,

konkretno zlasti z gledanjem televizije doma. Najprej se je obisk kinematografov povečeval in dosegel najvišjo točko pred nastopom televizije, nakar je, hkrati s povečevanjem števila televizijskih naročnikov, upadal. V zadnjih letih so tako pri nas kot v drugih državah opazne pri tem spremembe, to je določeno nihanje, v glavnem pa stagnacija, kar pa terja še temeljitejšo proučitev, ali gre morebiti za dolgoročnejšo preusmeritev.

V podobnem smislu gre za vlogo številnih drugih tehnoloških inovacij (videorekorderja, CD-jev), še zlasti pa za spremembe v zvezi z rabo osebne računalnika na domu ter z vključevanjem v svetovno omrežje, internet. Pri vsem tem pa gre seveda za dvojno dogajanje. Po eni strani gre za spremembo lokacije znotraj lokalnega prostora (pri čemer gre za fizično *alternativno prisotnost* na eni ali drugi lokaciji, torej za fizično izključnost, ob možni komunikacijski povezanosti); po drugi strani pa gre za spremembo

od neposrednega, medosebnega stika h komuniciranju v okviru elektronskih omrežij.

Tudi številni drugi primeri, ki so v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni simbolizirali socializacijo funkcij družine, kažejo danes na vračanje posameznih funkcij, kakor bomo videli v zvezi s procesom deinstytucionalizacije. Gre za vračanje dela, izobraževanja, zdravljenja, varstva ipd. na dom oz. v gospodinjstvo. Pri vsem tem pa je

FRANCISCANERKLOSTERHOT IN FIRENZE

H. Tante glänzt gefirn zu fahen, was
 Maxima Sonntag A.M. zu Einn
 kommen soll. - Andersseite

Slika 2.5: Ob vodnjaku: druženje iznuje

Slika 2.6: Vodnjaki brez nekdajne vloge in ljudi

A black and white photograph of a traditional stone well. The well is a large, cylindrical stone structure with a flat top. Above the well is a decorative metal frame consisting of two vertical posts connected by a curved arch. A bucket is hanging from the arch. The well is set in a courtyard with a building in the background. The building has a window with a decorative frame. The ground around the well is covered with leaves and debris.

³⁷ Ko gre za *občasne potrebe*, bi lahko le-te upoštevali v zazidalnih načrtih, tako da bi za skupine stanovanj (zgradb) predvideli *večje skupne parkir-*

Slika 2.7: Koncert učencev češke glasbene šole v lapidariju Pokrajinskega muzeja

Tudi v zunanjih in (pol)javnih prostorih posameznih ustanov, kot je npr. lapidarij Pokrajinskega muzeja v Kopru, ali v odprtih prostorih na vzvišeni legi nad mestom v okviru mestne vrtnarije ipd. se kažejo prizadevanja za njihovo oživljanje kot prizorišč kulturnega in družabnega značaja.

Podobno gre za aktiviranje notranjih (pol)javnih prostorov za kulturne prireditve, kot npr. za koncerte v Stolnici in drugih cerkvah, za javno predstavitev zgodovinske dediščine v samostanskih prostorih ipd.

V bodoče lahko pričakujemo, da bo – ob nadaljnjem povečevanju stanovanjske površine na osebo in stanovanjskega standarda nasploh – prihajalo do *pogostejšega druženja* ljudi na domu, kar bo občasno vključevalo tudi *večje število* udeležencev. Le-ti bodo prihajali tudi *iz bolj oddaljenih krajev* (ne le iz soseščine) in bo zato potrebnih še več prostorov za avtomobile. To bi torej pomenilo še večje zadrege in konflikte v okolici, predvsem pa nadaljnje razvrednotenje javnih, odprtih prostorov na podlagi delitve – druženje v zasebnih, parkiranje v javnih prostorih.³⁸

Sliki 2.8: Nove kombinacije funkcij oživljajo odprte prostore: mestna vrtnarija

ne površine, ki bi jih lahko izmenično uporabljali obiskovalci oz. udeleženci družabnih (ali pa tudi poslovnih) srečanj na domu. Upoštevajoč takšno usmeritev, pa bi morali še posebej preučiti tudi možnosti za preureditev že obstoječih naselij in stanovanj.

³⁸ Slovenija, Slovenska Istra pa še posebno, je izjemno restriktivna glede prostorov za avtodome, saj je v vsej državi – po razpoložljivih informacijah – le ena oskrbovalna postaja za njih. V tem pogledu odstopa od drugih evropskih držav (da niti ne govorimo o skandinavskih državah).

Razmerja med notranjimi (zaprtimi) in zunanjimi (odprtimi) prostori

Podobno kot na relaciji zasebno-javno gre za pomembne spremembe in dileme tudi na relaciji med notranjimi (zaprtimi) in zunanjimi (odprtimi) prostori. Temeljna kritika stanovanjske gradnje v industrijski dobi je v tem, da je človeka preveč (iz)ločila iz naravnega okolja. Še zlasti na obalnem območju Slovenske Istre je prišlo do diskontinuitete v odnosu do prejšnjega oz. nekdanjega načina življenja.³⁹ To je bilo življenje v naravnem okolju. S tem ko so ljudje pretežni del dneva prebili zunaj, na prostem, pa je bilo hkrati njihovo bivališče toliko bolj zaprtega tipa, vendar ni vključevalo številnih funkcij, ki jih je pridobilo kasneje in jih pridobiva še danes.

V polpreteklem obdobju je šlo za napredek v tem smislu, da je bivališče dobilo notranji dostop do takšnih funkcij (potrebščin, naprav...), kot jih je omogočil priključek na vodovod in kanalizacijo, električno in telefonsko omrežje, plinovod ipd. Povečala se je možnost shranjevanja pokvarljivih dobrin (hladilnik, zamrzovalne skrinje ipd.), večja je informacijska dostopnost, informacije se lahko shranjujejo neposredno v stanovanju ipd. Z višanjem dohodkov oz. materialnega standarda lahko gospodinjiski člani zadovoljujejo vse več svojih potreb neposredno v stanovanju.

Tudi tehnološke inovacije, kot je npr. *iznajdba sifona*, so z dostopnostjo tekoče vode omogočile izključevanje neprijetnih vonjav in s tem sanitarije v notranjih prostorih. V tej navidezno malo pomembni novosti pa je zajeto povsem *ново načelo* v prostorski organizaciji vsakdanjega življenja, ki v kontekstu zgoščevanja naselitve dobiva vse večji pomen. Namesto da bi se *znebili neželenega* s prostorskim (iz)ločevanjem, odmikanjem, oddaljitvijo, dosežemo to z novimi tehnološkimi rešitvami. To postaja temeljna podlaga za zagotavljanje vse bolj cenjene zasebnosti ob visokih gostotah naselitve.

Hkrati pa gre za danes vse bolj izrazite težnje k *večji odprtosti, mobilnosti* in – kar bom obravnaval še posebej – k *stiku z naravo*. To se izraža tako v praksi domačinov kot turistov, ki želijo – in to ne glede na svoj dohodek – bivati tudi v kampih, avtomodih ipd. Vendar pa glede takih teženj še nimamo ustreznega odziva in izoblikovanih navad, kakršne so npr. že drugod po svetu, ko gre za prirejanje piknikov na prostem; tu so še preživela gledanja na *izključnost funkcije zelenih površin*, gozdov ipd.⁴⁰ Gozdarji pri nas še v zadnjem času izraziteje izpostavljajo vprašanja o rekreacijskih, turističnih in podobnih funkcijah gozda; torej tudi tu ni presežena toga izključnost posameznih funkcij, kar je pri nas – za razliko od Skandinavije ali ZDA – pomenilo tudi apriorno *izključevanje gozdnih površin* za bivalne namene.

Na področju športne arhitekture in prostorskega planiranja smo priče vse več kritik t.i. kontejnerske arhitekture (Eichenberg, 1988). Sodobni plavalni pripomočki (vodni tobogani, nepravilne oblike) bolj poudarjajo zabavo in telesna občutja kot pa trening in tekmovanje, in tako komercial-

³⁹ Kot kontrast pa še zapis o preteklosti: "Otroci smo stalno živeli v naravi, ves dan na prostem. ... Igrali smo se, se podili po travnikih, po vasi, med njivami, šele v šoli smo se počutili neka-ko ujete in prisilno zaprte. ... Odmor je bil prekratek, zato je razumljivo, da smo ob koncu pouka kar stekli na cesto in bi nas nihče ne ustavil. V tistih časih promet še ni ustvarjal težav. Cesta je bila vsa naša, le tu pa tam je pridrdral mimo kak voz, ki pa smo ga slišali že od daleč." (Jakomin, 1996, 106).

⁴⁰ Glede na to prihaja do pogostih nasprotij med lastniki, ki želijo "modernizirati" stare hiše z majhnimi okni, kar bi spremenilo njihov zunanji videz, ter omejitvami, ki jih (v konkretnih primerih) določa Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Piran.

ne in alternativne arhitekturne prakse skušajo uveljavljati nove usmeritve. Tekači, deskarji, kotalkarji in karnevalski festivali so ponovno osvojili ulico kot prostor kulture telesa in iger. Nove socialne politike si to prizadevajo uporabiti kot osrednji dejavnik pri ponovnem vzpostavljanju skupnosti, pri politikah družbenih omrežij in pri zaščiti lokalne identitete (Eichenberg, 1988).

Prostori v naravnem in grajenem, umetno ustvarjenem okolju

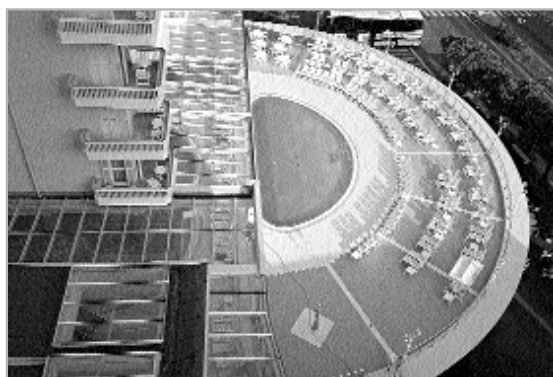
Kot smo videli, že težnja "ven iz notranjih (zaprtih) v zunanje (odprte) prostore" vključuje motivacijo *približevanja naravi*. Toda tudi zunanje prostore človek vse bolj spreminja, s tem pa tudi ti zmeraj manj predstavljajo pristno naravno okolje; vse *bolj nas obdaja umetno ustvarjeno* okolje, bodisi da je načrtovano kot tako, bodisi da predstavlja le stranski proizvod npr. komercializacije, ki je sedaj v največjem vzponu. V tem smislu se širi tudi *informatizacija fizičnega okolja*, ki zmeraj bolj postaja le nosilec določenih simbolov, ti pa vse bolj *prekrivajo naravne danosti in lokalne posebnosti* (genius loci) ter določajo prostore v povsem umetnem okolju. Pri tem gre zlasti za reklame, ki se pojavljajo v številnih oblikah kot element t. i. mestne opreme.

Glede na vse to uvajam v tem poglavju še dodatno razlikovanje med naravnim okoljem in grajenim/umetnim okoljem. Na podlagi tega razlikovanja poizkušam spremljati in pojasnjevati tako izrazite subjektivne težnje ljudi kot tudi spremembe v načrtovanju stanovanjskih in drugih objektov (gl. poglavje o dejanskem in zelenem načinu bivanja).

Tako na Koprskem kot v današnjem razvitem svetu sploh stopajo v ospredje organizirana prizadevanja za ozaveščanje ljudi, še zlasti pa otrok in mladine, o pomenu varovanja naravnega okolja in naravne dediščine. V tem smislu že osnovnošolski program vključuje tudi "šo-

lo v naravi", kar je hkrati z vidika predmeta tukajšnje obravnave tudi priložnost in izziv za urejanje potrebnih bivalnih in učnih prostorov za skupine učencev na najprimernejših lokacijah. Tako že sedaj na obalnem območju deluje Center šolskih in obšolskih dejavnosti v Fiesi – Dom Breženka. Cilj programa *Življenje v naravi* in enotedenskega bivanja v domu

Breženka je omogočiti otrokom *neposreden stik z naravo*, spoznavanje *lokalnih naravnih posebnosti* in znamenitosti, ob tem pa tudi spodbujati sodelovanje in delovanje otrok v skupini, strpnost in *skupinskega duha* ter porajanje novih prijateljstev. V dopoldanskem času se učenci seznanjajo s posebnostmi alpske flore in favne, značilnostmi podzemnega in kraškega sveta, specifičnimi lokalnimi biotopi (močvirja, mlake, mokrišča, morja) ter s posebnostmi lokalne

Slika 2.9, 10:
Voda v notranjih
in zunanjih
prostorih hotela

arhitekturne in kulturne dediščine, z lokalnimi običaji in načinom življenja; medtem ko so popoldnevi namenjeni različnim športnim in zabavnim dejavnostim.

Na podlagi dosedanjih izkušenj je v pripravi podobna šola v naravi na drugi zanimivi lokaciji – v Ospu.

Retrospektivna analiza nam pokaže, da živimo v tretjem značilnem obdobju glede na razmerje bivanje in narava:

1. V predmoderni dobi – velja zlasti za podeželsko kmečko okolje in za submediteransko območje Slovenske Istre – je šlo za bivanje v naravnem okolju, saj so npr. *kmetje*, *ribiči* in *solinarji* veliko svojega časa preživel zunaj, na prostem. Tedaj torej ni bilo takšne potrebe, kot je danes, da bi si z gradnjo bivališč zagotavljali čim bolj odprte notranje prostore in – v tem smislu – stik z naravo.

2. V industrijski dobi je z večjimi koncentracijami prebivalstva prihajalo namerno in nezavedno do odtujevanja od narave, ko je šlo – zlasti v visokih večstanovanjskih zgradbah – za množično stanovanjsko gradnjo.⁴¹

3. Danes se spet srečujemo z zahtevo po večjem “stiku z naravo” oz. po vračanju v naravo, čeprav gre sedaj za bistveno drugačne razmere in vse bolj za reakcijo na informatizacijo (kot obliko denaturacije).

Slika 2.11a:
Motivi iz kmečkega življenja.

Življenje v naravnem okolju

Da ne bi tukaj na novo prikazoval nekdanjega življenja kmetov v vaškem oziroma podeželskem okolju, se lahko oprem na opis, ki ga je Dušan Jakomin (1996, 84–85) kot domačin podal v svoji knjigi *Skozi vasi do ljudi: Sv. Anton pri Kopru*. Čeprav pri tem ne gre za sociološko študijo, se zdi dragocena pristno doživeta izpoved avtorja, ki sledi:

“Rad bi na poseben način spojil vse elemente sobotnega večera in jih kot drobce mozaika sestavil v celotno obliko. Ti drobci so vse, kar nas je obdajalo, ljudje, živali, narava, svojstvenost poletnih večerov, ko se narava najbolj odpre človeku. /.../

Vas je oživela šele, ko se je bližal mrak, do takrat je bila skoraj napol prazna, zvečer pa so se ljudje in živali vračali domov. Redkokdaj so šli kmetje sami, skoraj vedno so stopali v družbi, posebno če je bilo več bratov ali sosedov. Eni so se vračali z oslom in vozom, drugi z motiko na rami ali z drvni za ogenj. Marsikdo je držal v roki zdravilno zelišče za čaj, drugi je nosil grozdje, sadje ali celo zajčke, ki jih je med košnjo našel v detelji. Zdaj jih je nesel otrokom. Redkokdaj se je kmet vračal domov praznih rok. /.../

Mož se je vesel vračal domov k družini, fant k dekletu. Po večerji bo šel

⁴¹ Tržišče naj bi sicer omogočalo večji vpliv bodočih stanovalcev – uporabnikov; vendar pa uporabniki niso bili tudi kupci stanovanj. Stanovanja so kupovala predvsem velika podjetja – Tomos, Luka Koper idr.

na pogovor z vaščani, zato je že zdaj bolj sproščen. Ob času vračanja domov se je dvigal iz dimnikov sivkast dim – večerja se je kuhala z domačimi drvmi. Vračale so se tudi krave s paše. /.../

Njihov pastir jih je, preden so šle v hlev, odpeljal k vodnjaku, da jih je napojil. Pri tem je običajno zvižgal, da so lažje pile. Osel je navadno stopal sam, nekako ločeno od krav, kakor da bi se ne hotel družiti z njimi. /.../

Med hišami je bilo slišati lajanje psov v raznih intonacijah. Kokoši so bile že v svojem kurniku in so dremale. /.../

Zadnje lastovke so cvrkutaje švigale naokoli in lovile "večerjo" za mladiče ter se nazadnje stisnile k njim v gnezda po hlevih ali pod streho bližnjih hiš. Prileteli so prvi netopirji in nekam nerodno fiftotali. Kos je že odpel svojo melodijo, v daljavi so se iz bližnjih mlak oglašale žabe s svojim rega-rega. Neviden se je oglašal čuk, včasih tudi skovir. Njegov krik ni bil priljubljen, ker je marsikdo verjel, da ne naznanja nič dobrega. Mačke so se ovijale okrog nog domačinov ali so pri peči tiho predle. Beseda, ki je najbližja občutenju tega večera, je spokojnost in priprava na naslednji dan. /.../

Vse, kar se je na sobotni večer dogajalo, se je zlilo v nekakšno nenapisano naravno simfonijo, ki je povezovala vse glasove v čudovito celoto, pravo večerno pesem narave, živali in človeka".

Slika 2.11b, c:
Motivi iz kmečkega življenja.

Čeprav gornji opis ne vključuje tudi "temnih strani" takega življenja v naravnem okolju, vendarle lahko predstavlja izhodišče za konfrontacijo z današnjimi razmerami in trendi k odtujevanju od narave.

Sicer pa je bilo v preteklosti značilno, da kmetje niso živeli le na podeželju, temveč so vsekozi predstavljali tudi pomembno kategorijo prebivalcev, ki so živeli v samem mestu Koper. To so bili t. i. paolani, ki so stanovali zlasti na jugovzhodnem območju otoškega Kopra, in so dnevno hodili na delo v bližnjo okolico, tako kot nam na primer kaže slika – koscev v Šalari.

V severovzhodnem predelu starega mesta Koper, zlasti v Bošadragi, so bivale ribiške družine in to območje je bilo najrevnejše v mestu. Podobno kot so kmetje večji del svojega dneva preživeli na poljih, so tudi ribiči večino časa preživeli na prostem, bodisi na morju ali pa ob obali. Tudi to nam ponazarja stara slika ribičev z ulovljenimi ribami v Bošadragi. Na sliki

desno je družina Steffe (lastnik slike Mario Steffe); to je ena od redkih, ki so ostale v Kopru po letu 1956. Še danes tipična ribiška družina. Posnetek, ki je nastal na pomolu Sv. Peter (Sanpieri) ob Bošadragi, kaže ulov cipljev. Tu so v preteklosti koprski ribiči imeli štiri take pomole, kasneje le še enega (iz poročanja Alberta Cernaza).

Na podlagi študije, ki jo je naredila Zora Žagar (1993, 117), in v kateri je

obravnavala solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega mora, imamo na voljo nekaj informacij tudi o solinah in solinarjih ter njihovih bivalnih razmerah v Kopru. Soline v Kopru so obsegale 255 hektarjev in so bile v lasti premožnih mestnih družin, ki so delo na solinah oddajale v najem sezonskim delavcem, predvsem ženskam. Svoječasno so bile soline – ob kmetijstvu in ribištvu – pomembna, predvsem dopolnilna dejavnost, saj so ob delu na polju opravljali tudi poletno, sezonsko delo v solinah. Kamnite hiše so bile v solinah redke, kajti ljudje so prihajali na delo iz bližnje okolice, tako da ni bilo večje potrebe po sezonskih bivališčih.

V zvezi s solinami v Sečoveljah pa je Boris Križan (1987, 6–7) zapisal, da je šlo za kolonska razmerja med gospodarji in obdelovalci solin. Pri tem je dal “gospodar solinarju v najem eno ali več solinarskih enot – fondov, orodje in nekaj denarja za življenje in delo v solinah. Solinar se je zavezal, da bo obdeloval fond in stanoval v solinah med poletno sezono. Pridelek sta si solinar in gospodar delila na pol ...” (Prav tam, 9).

“Sezonsko poletno delo je bilo vezano na bivanje v solinskih hišah. Razpadajoče stavbe v Sečoveljskih solinah ostajajo nema priča nekdaj močno razvite neagrarne panoge gospodarstva. ... Solinarju je pri pobiranju soli pomagala družina.

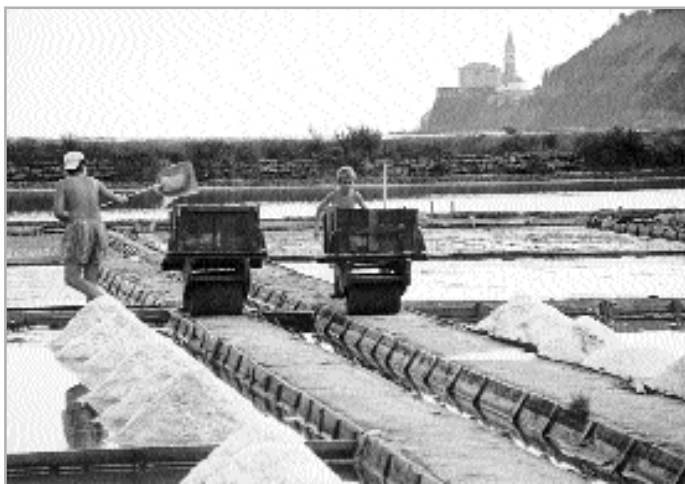
... Poletno sezonsko delo je dolga leta povezovalo Piran s solinami. Od tam je bila velika večina lastnikov solin in solinarjev – najemnikov.” (Prav tam, 13).

Industrijski odmik od narave in ponovno zblíževanje

Množična stanovanjska gradnja za zaposlene v industrijski dobi pa je radikalno prekinila z zgoraj opisano tradicijo. Zapustila nam je grajeno okolje, ki ga danes večina prebivalcev sprejema

Slika 2.12: Ribiči na pomolu Sv. Peter (Sanpieri)

Slika 2.13: Solinarji pri delu v naravnem okolju (Seča)

kvečjemu kot zasilno ali začasno rešitev in kot nekakšno *odskočno desko* za ponovno vračanje k naravnemu okolju. Hkrati pa so prepoznavne težnje v načrtovanju novih stanovanj, da bi se *vse več elementov naravnega okolja*, npr. več svetlobe, zelenja (zimski vrt), vodne površine, kurišča, domače živali, pogled na morje ali planine ipd., vneslo v samo bivališče. Obenem pa gre za večjo odprtost in povezanost z zunanjimi prostori (balkoni, terase, zimski vrtovi, bazeni, fontane ipd.). Ureditve, v katerih prihajajo bolj do izraza elementi naravnega okolja, še posebej izstopajo v gradnji hotelskih in rekreacijsko-turističnih objektov vzdolž vse slovenske obale, npr. v Portorožu: najprej hotel Palace z dograditvijo notranjega bazena, s katerim so hkrati tudi pomembno presegli prejšnje sezonsko omejeno delovanje, dalje hoteli Morje in hotel Bernardin. Goste privabljajo s segrevano morskovo vodo; v notranjih prostorih najdemo še naravno ali simulirano zelenje in poslikave sten s podvodnimi motivi, podzemlje z vidnimi koreninami, steklene stene in njihovo odpiranje na teraso z zunanjim bazenom ter pogled na morje itd. Terme Čatež pa so v koprski občini zgradile Aquapark Žusterna, v Izoli je v gradnji poslovno-turistično-stanovanjski kompleks z velikimi vodnimi površinami (jezerom) idr.

Podobna pozornost *svetlobi, vodi, zelenju* ter povezovanju notranjih in zunanjih prostorov je posvečena v novem objektu Mladinskega okrevališča in zdravilišča Debeli rtič (arh. M. Urbar in arh. D. Lečnik). Tudi v hotelu Koper (prejšnji Triglav) v mestu, ki ga promovirajo kot mestni hotel, oživljajo zunanjo teraso kot stičišče z okolico (zunanja postrežba, glasba, prizorišče raznih prireditev).

Ob tem postajajo tudi projektanti vse bolj kritični do polpretekle prakse, ko so se pogosto – če se sploh so – gradili ozki balkoni vzdolž stanovanjske stavbe, ki niso omogočali takšne ureditve bivanja v odprtem prostoru (z mizo in stoli), kakor si jo lahko privoščimo na značilni terasi. Takšno prakso si lahko pojasnimo predvsem z veliko nižjimi cenami take gradnje, saj je lahko ozek balkon zgolj konzolni betonski podaljšek, ki ne potrebuje posebne opore (nosilcev) niti pri sami gradnji niti kasneje.

Med *vprašanji*, ki smo jih v anketi postavili v zvezi z gradnjo in urejanjem novih stanovanj ter v zvezi z organizacijo bivalnega okolja sploh, iz-

stopa, da pripisujejo prebivalci največji pomen zahtevi, da je treba zagotoviti večjo *odprtost bivališča in stik z naravo* (95,5 %; kot nepomembno le 3,5 %, ne ve 1,0 %).

V Kopru ni šlo toliko za realizacijo določenega koncepta pozidave, npr. pod vplivom urbanističnih vzorcev Le Corbusierja, po katerem bi kombinirali značilnosti mestnega in podeželskega življenja; bolj je šlo za konkretne interese udeležencev, zlasti gradbenih podjetij, ki so lahko v času sproščanja tržnega gospodarstva odločilno vplivala na način pozidave.⁴² Rezultat množične povojne

Graf 2.21:
Pomembnost
odprtosti in stika
z naravo

⁴² Glede na določene značilnosti starega Kopra (veliko prikritih zelenih površin – o tem študija arh. J. Balaban idr.) in izkušnje ter domiselnost prenove v drugih mestih pa vendarle pričakujemo, da bo zgoraj izpostavljeni vrednoti mogoče uveljavljati tudi v starem mestnem jedru – če jih bodo načrtovalci kot tako pomembne zares upoštevali že v svojem izhodišču.

stanovanjske gradnje pa je vseeno tudi v Kopru podoben tistemu, ki ga je prikazal Lewis Mumford: težnje, da bi ustvarili mesto z "zgradbami v parku", so v praksi privedle do tega, da smo dobili "zgradbe na parkiriščih".

V zvezi s tem naj bi uveljavljali čim širši razpon možnosti, kako zagotavljati ponovno zблиževanje človeka z naravo v njegovem vsakdanjem okolju. Z večjim vključevanjem narave v bivalno okolje lahko pričakujemo, da bi se hkrati zmanjševala razpršenost naseljevanja izven strnjenih naselij in potreba po sekundarnih bivališčih (vendar bi morali to razmerje še natančneje preučiti).

Ob vsem tem gre za izzive, da še določeneje opredelimo čim več izbirnih možnosti o tem, kako zagotavljati ponovno zблиževanje človeka z naravo v njegovem vsakdanjem okolju. Do katere mere bi večje vključevanje narave v bivalno okolje zmanjševalo razpršenost naseljevanja? Koliko bi se na tak način zmanjšala potreba po sekundarnih bivališčih oz. počitniških hišah in stanovanjih? Kako odgovori na ta vprašanja variirajo glede na specifične lokalne in regionalne razmere, npr. na submediteranskem območju za razliko od predalpskega ipd.?

Glede na vse navedeno se zastavlja tudi vprašanje, ali ima bivanje v utesnjenih prostorih ob ozkih ulicah starega mestnega jedra in oživljanje tega jedra sploh kakšno perspektivo, ko pa ljudje na podlagi ankete in tudi na druge načine izražajo predvsem svojo težnjo "nazaj k naravi" in k večji zasebnosti bivanja. Videti je, da je mogoče prav ti dve, v naši raziskavi najbolj izpostavljeni težnji stanovalcev na ožjem območju starega mestnega jedra najtežje in v najmanjši meri upoštevati. Tudi večdesetletno izseljevanje predvsem tistih z višjim družbenoekonomskim položajem dodatno zaostrojuje to vprašanje v Kopru, še veliko bolj pa v Piranu.

Končno naj nakažem, kako se ob spoznavanju o omejitvah naravnih danosti in vse večjemu pomanjkanju prostora na obalnem območju, na urbanističnih delavnicah pojavljajo tudi različne zamisli o možnosti, da bi celo izgradili umetni otok. Na sliki je predstavljen predlog za takšen otok v bližini Izole (v obliki delfina), pri čemer se avtorja Franci Steinman in Leon Gosar opirata na predvideno izgraditev predora med Izolo in Koprom. Predlog je nastal kot odgovor na problem čistilne naprave za vse tri obalne občine in problem odlaganja zemljine iz predora. Z otokom bi podaljšali obalno črto in pridobili dodatnih 45.000 kvadratnih

Sliki 2.14, 15: Načrti za poslovno-turistično-stanovanjski kompleks PC Livade

Slika 2.16: Predlog za izgraditev umetnega otoka

metrov površin (za rekreacijo ipd.). Tudi pri tem pa v razliko od večih predlagateljev – arhitektov, okoljevarstveniki nasprotujejo takšnemu posegu v naravo.

Naravno okolje in "meje rasti": primer Kraškega roba

V razliko od nekaterih razvojnih raziskav na istrskem podeželju, ki preprosto priporočajo, da naj razvoj temelji na pritegovanju čim večjega števila turistov, je Planinska zveza Slovenije v sodelovanju s Turističnim društvom Osp v publikaciji *Stene Kraškega roba* (Karo et al., 1989) zelo trezno predstavila možnosti in omejitve še zlasti z vidika športnega plezanja na tem območju. Pri tem si prizadevajo spodbujati ozaveščenost o okoljskih mejah rasti. V zvezi s tem pa so tudi izoblikovali *Naravovarstveni red v plezališčih na območju Kraškega roba*, ki izraža zelo spoštljiv odnos do naravne dediščine in hkrati prostorsko in časovno izdiferencirano pristopa k naravnim danostim. To je zapisano v naslednjih sedmih točkah:

1. "Vzhodni del Kraškega roba (vzhodno ob poti, ki po višini prečka Črnokalsko steno) je namenjen rezervatnemu varstvu, zato je v njem *plezanje prepovedano*.

2. V zahodnem delu Kraškega roba so možne športne in rekreativne dejavnosti, zaradi velikih naravovarstvenih vrednot pa za te dejavnosti veljajo nekatere *prostorske in časovne omejitve*. Te omejitve imajo tudi močan vzgojni značaj.

3. V stenah nad Črnim Kalom, v Mišji peči, v Steni nad vasjo (Osp) in Babni ni omejitev plezanja.

4. Velika stena (Osp) je razdeljena na plezalni *in rezervatni del*. Meja je Italijanska smer. V plezalnem delu je plezanje dovoljeno od *septembra do konca februarja*.

5. Plezanje v omenjenih stenah je možno *le po obstoječih smereh*. Nadelava novih smeri je možna *le ob soglasju* vseh zainteresiranih.

6. V stenah Kraškega roba velja *prepoved* organiziranja *množičnih prireditev* in kurjenja.

7. Dogovor *obvezuje* športne plezalce in alpiniste, kot je zapisano v častnem kodeksu PZS" (poudaril Z. M.).

Podrobnejšo obrazložitev, kot jo je v nakazanem okviru pripravil Igor Maher, pa med drugim vključuje naslednje:

"Območje Kraškega roba združuje izjemne geomorfološke, botanične in zoološke kvalitete, ki opravičujejo *rezervatno varstvo*. Pestra naravna in kulturna krajina na prehodu iz sredozemskega v celinski svet je v planskih dokumentih opredeljena za *krajinski park* Osnovna značilnost in zanimivost geološke zgradbe Kraškega roba je luskasta zgradba, ki je *edinstvena v Sloveniji* ... Strokovne študije so potrdile izredno pestrost življenja, saj je evidentiranih dobrih 160 živali. Od tega jih je kar 28 endemnih in 277 na podlagi mednarodnih kriterijev uvrščenih med *ogrožene*. V skalnih biotopih

so najbolj ogrožena skupina ptice, med njimi pa najbolj izstopa devet vrst, za katere so značilne manjše populacije in *velik teritorij* ter *dolgo* gnezditveno obdobje.⁴³

Na podlagi inventarizacije naravnih donosnosti so z vidika *varovanja naravne dediščine* najbolj pomembne lokalitete: stena pod Socerbskim gradom, udornica Jama pri Ospu, Osapska jama ...

[Ob] plezanju prihaja predvsem do problemov v stenskih okoljih, kjer so najbolj ogrožene ptice ... Navpične in previsne stene so dolgo ponujale *varno zavetje pred vplivi človeka*. Primerno oblikovane stene pogosto predstavljajo edino možno gnezdišče, torej se pred motnjo *nimajo kam umakniti*. Pojav plezanja je torej ogrozil okolje, kjer ni drugih direktnih vplivov (z izjemo lovstva in kraje jajc). Kraški rob je sicer več kilometrov dolg sistem sten. Vseh je kar 59, skupna dolžina pa presega 27 kilometrov. Vendar je za gnezdilce pomembnih le 10 sten ... Kar v šestih od desetih za gnezdenje primernih stenah pa prihaja do *križanja z interesi plezalcev*.

Plezanje ima različne vplive na različne ptičje vrste. Nekatere se na motnjo prilagodijo in gnezdijo tudi v prisotnosti plezalcev, druge pa so izredno občutljive na *najmanjšo motnjo*.⁴⁴ [Slednje] so tudi najpogostejši gnezdilci v stenah Kraškega roba in zato najpogostejše *motene s strani plezalcev*. Problematične so torej neprilagodljive in težko prilagodljive vrste, ki so zato tudi najbolj *ranljive in ogrožene*. Zaradi ohranjanja biološke pestrosti, ki se je vse premalo zavedamo, ima varovanje takih vrst in *njihovih življenjskih prostorov* prednost pred ostalimi dejavnostmi, sploh če gre za dejavnost, kjer se lahko prilagajamo razmeram. Plezalci *lahko izberemo* drugo, bolj primerno skalno okolje ali celo *umetno plezališče*, ogrožene vrste te možnosti izbire nimajo več. Verjetno nimamo pravice, da bi jih zaradi zadovoljevanja trenutnih potreb po rekreacijskih užitkih, *silili v izumrtje*.

Poleg ptic so med najbolj ogroženimi še rastline skalnih razpok in rastlinstvo pod stenami, kjer neurejen dostop in sestop, *taborjenje in parkiranje* lahko ogrožata redke rastlinske združbe, kot je primer v termafilnem listopadnem gozdu pod Mišjo pečjo. Rešitev tega problema je v *omejitvi širjenja plezališč* in novih smeri ter v *ureditvi poti* pod stenami" (poudarki Z. M.).

Planinska zveza poudarja, da je obravnavano območje možno in potrebno zavarovati. Pri tem že načeloma zavzema stališče, da imajo v tem *varovalnem režimu naravne danosti prednost* pred dejavnostmi človeka, če te niso življenjskega pomena. Temu pa se morajo prilagajati plezalci in drugi rekreativci. "Potrebe po prilagajanju in določenem odrekanju se zavedamo

⁴³ Primer tovrstne občutljivosti je velika uharica. Vznemirjena ptica lahko zapusti gnezdo in mladiče, občutljiva pa je tudi v času pred gnezdenjem, ko se nanj šele pripravlja. Velika uharica je praktično občutljiva celo leto, medtem ko je pri ostalih vrstah čas občutljivosti omejen v glavnem na čas od februarja do avgusta, kar je upoštevano pri določitvi *varstvenih režimov* v stenah. Kavka je najbolj občutljiva od aprila do julija, skalni golob od februarja do avgusta, navadna postovka od marca do julija, planinski hudournik od marca do julija in puščavec od aprila do julija.

⁴⁴ Pri tem navajajo, da je vzhodni del Kraškega roba manj obremenjen s človekovimi dejavnostmi: je manj poseljen in obdelan, manj je prometnic in rekreativnih dejavnosti. In tako, da je lažje vzpostaviti zeleno rezervatno varstvo (vendar pa so v javnih razpravah o problemih, ki jih povzročajo številni planinci, ki npr. hodijo skozi vas Podpeč, izražali tudi drugačna stališča). V zahodnem delu pa je poleg plezanja tudi precej naselij in obdelanega sveta, obratuje kamnolom, gostejše je prometno omrežje, tu že poteka avtocesta idr., zato štejejo, da na tako obremenjenem območju plezanje izgublja prevladujoči negativni pomen za stensko življenje.

in jo spoštujemo, istočasno pa smo mnenja, da obravnavani prostor prene- se tudi določen obseg *plezalske aktivnosti*.⁴⁵

V PZS štejejo, da razdelitev na vzhodni in zahodni del za plezalce pome- ni zavestno *odrekanje širjenju plezališč* na Kraškem robu. Delitev na rezer- vatni in "rekreacijski" del jim pomeni *veliko odrekanje*, ki pa je smiselno, saj bodo tako zagotovljeni pogoji za nemoten razvoj pestrega življenja. Ker so prepričani, da so v vzhodnem delu zagotovljene kar najugodnejše razme- re za varstvo narave, naj bi bil v zahodnem delu varstveni režim bolj ohla- pen in namenjen predvsem *okoljski vzgoji*, kar bo lahko imelo velik, *dolgo- ročen pomen*.

Pri tem pa sprejemajo tudi omejitve, da v občutljivo naravno okolje ne sodijo *množične prireditve* in je zato *smiselna prepoved* tovrstnih prireditev. V ta namen bodo izkoriščali *umetne stene v urbanem okolju*.

Umetne stene

S tem se odpira drugi kompleks vprašanj, ki zadeva za sedaj še ne povsem opredeljen odnos do umetnega okolja, ki po eni strani predstavlja obliko razbremenjevanja naravnega, hkrati pa tudi tisto, česar ne cenimo ali – vča- sih – celo odločno zavračamo. Če nadaljujemo z že načeto temo – z umet-nimi plezalnimi stenami – se le-te pojavljajo kot praktična rešitev, ki pa ne more nadomestiti naravnega "izvirnika". Ko so se v osemdesetih uveljavila tekmovanja v športnem plezanju, se je pojavila potreba po umetnih stenah.

Po besedah Toma Česna, predsednika Komisije za športno plezanje pri Planinski zvezi Slovenije, je do uvajanja umetnih sten prišlo predvsem iz dveh razlogov: eden je bila težnja po vse večji zahtevnosti treninga, drugi pa plezalska tekmovanja, ki so jih želeli približati občinstvu oziroma medi- jem. Tako so umetne stene postale bolj ali manj posrečen posnetek narav- nih plezališč, ki so jih lahko prilagajali različnim sposobnostim plezalcev, jih uporabljali tudi v slabem vremenu in še zlasti v mestnih okoljih. Tako Tomo Česen ugotavlja, da je šlo za revolucijo v razširjenosti plezalnega športa, čeprav še vedno več ljudi pleza v naravi kot pa po umetnih stenah. Sicer pa še ugotavlja, da "smo tisti, ki smo doživeli Osp v začetkih, lahko kar malo nostalgичni na tiste čase, ko je vladal mir in je bila pod stenami peščica plezalcev".

Ob tem plezalci pripominjajo, da je veliko večji užitek plezati v naravi, na soncu, vetru, svežem zraku, in opazovati naravo, medtem ko je v dvoranah slab zrak idr. Umetne stene na prostem pa niso najboljša rešitev (in so v upadanju), ker niso zaščitene pred vremenskimi vplivi. Nekateri plezalci se bolj specializirajo za umetne, drugi za naravne, večina pa združuje oboje.

Od svetovne in slovenske do lokalne (kopske) Agende 21

Če okolja ne obravnavamo le kot danost, ampak tudi kot izziv za opredeli- tev aktivnega odnosa do njega, še posebej z vidika *akterjev civilne družbe* (bom obravnaval kasneje) in zlasti nevladnih organizacij, potem se zdi pri- merno, da že tukaj povzamem nekatere usmeritve in naloge, ki jih vključu- je "Agenda 21 za Slovenijo" (1995). Tu gre sicer za vsebinska vprašanja, ki

⁴⁵ Na Obali je ena manjša umetna plezalna stena blizu Kopra in jo je postavilo Plezalno društvo Koper ter jo uporabljajo samo njegovi člani; je precej majhna in zato za dobre, zahtevne ple- zalce niti ni zanimiva.

daleč presegajo zastavljeni okvir obravnave v tej knjigi, v kateri se želim bolj osredotočiti na tisto, kar neposredneje zadeva prostorsko-časovno organizacijo človekovega bivanja. Vendar pa se zdi primerno, da doslej izoblikovane splošne usmeritve, ki temeljijo na svetovnih in slovenskih izkušnjah izpostavim tudi že v začetku obravnave konkretnih razmer na Koprskem.⁴⁶

Agenda 21 za Slovenijo nakazuje, da bi morale državne institucije pravzaprav spodbujati uvajanje *novih življenjskih stilov*, ki so v skladu z načeli trajnosti. Saj je temelj trajnostnega življenja etika, ki temelji na medsebojnem spoštovanju in skrbi za druga živa bitja. V tem smislu se nekateri ljudje odločajo, namesto nevrotičnega potrošništva, za zmerno blaginjo, gradijo ekonaselja, ki porabijo veliko manj energije od običajnih, se odločajo za javni transport in za mestna jedra brez avtomobilov.

Cilji v mestih in naseljih so po Agendi 21 naslednji:

- visoka kakovost življenja
- partnersko in harmonično razmerje med mestom in podeželjem
- mesta in naselja, ki so v skladu z naravnim okoljem

Pri tem pa konkretizira naloge, ki so vse relevantne tudi za koprsko občino, kot na primer:

- priprava lokalnih Agend 21 za posamezna mesta in naselja, programov za trajnostni razvoj in medsebojno usklajevanje razvojnih programov in investicij
- dajanje prednosti kulturnim, izobraževalnim in socialnim programom pred programi kvantitativnega materialnega razvoja
- razvijanje prometnih strategij, ki zmanjšujejo potrebe po uporabi avtomobilov in dajejo prednost razvoju sodobnih javnih prevoznih sredstev, spodbujajo pa tudi uporabo koles in peš hojo
- spodbujanje mešanih funkcij in dela na domu
- upoštevanje regionalne krajinsko-arhitekturne tradicije
- izrabo odpadkov
- učinkovito čiščenje odpadnih voda
- povezovanje z drugimi mesti v Sloveniji in tujini i.dr.

Tudi v nadaljnjem splošnem prikazu, ki ga vključuje Agenda 21 za Slovenijo, lahko prepoznavamo konkretno problematiko na koprskem. S tem pa se vzpostavlja nekakšen skupni imenovalec za povezano in učinkovitejše delovanje v slovenskem in svetovnem merilu. To je vidno v tem, ko se izpostavlja, da promet v mestih narašča čez razumne meje, medtem ko je uporaba javnih prevoznih sredstev v zatonu. V predmestjih se gradi nakupovalna središča, največja slovenska mesta nimajo čistilnih naprav za odpadne vode in obremenjujejo naše reke, razpršene gradnje pa z odplakami ogrožajo podtalnice. V redkih naseljih imajo organizirano ločeno zbiranje odpadkov, številne komunalne deponije bodo zapolnjene, lokacij za nove

⁴⁶ Le te se opirajo na Agendo 21, ki so jo sprejeli junija 1992, ko so se v Riu de Janeiru na konferenci o okolju in razvoju zbrali voditelji iz 179 držav. To srečanje je bilo največje srečanje svetovnih voditeljev v zgodovini, spremljal pa ga je tudi Svetovni forum nevladnih organizacij. Po podatkih Agende 21 imamo v Sloveniji več kot 70 nevladnih neprofitnih organizacij, ki se ukvarjajo s problematiko okolja. Regionalni center (REC) pa navaja, da le te često predstavljajo zdravo mešanico strokovnega poznavanja, aktivistične gorečnosti in vizionarnosti.

pa ni. Podeželska naselja in krajina izgubljajo kulturno identiteto in arhitekturno tradicijo. Tako da je potrebno postaviti novo definicijo napredka.

Glede tranzita Agenda ugotavlja, da gre za dvorezen meč; v gospodarskem smislu je to velika prednost, po drugi strani pa je to veliko breme za naše okolje. In prav to je osrednja dilema za Luko Koper.

Tako, v zvezi s transportom Agenda 21, izpostavlja med drugim še naslednje naloge:

- preusmeritev daljinskega tovornega tranzita na železnico
- ohranitev *sedanjih zmogljivosti* v luki in marinah
- spodbujanje *skupne rabe avtomobilov*
- razvijanje *lokalne samooskrbe*

Zahtevi, da je potrebno širiti *skupno rabo avtomobilov* in uveljavljati *lokalno samooskrbo* se najbolj očitno spopadata s spontanimi težnjami k vse večji *individualizaciji* in *globalizaciji* v prometu.

Nadalje se ugotavlja, da sta turizem in rekreacija danes poglavitni dejavnosti, ki omogočata zaslužek na osnovi vrednosti okolja in narave. Po drugi strani pa se pojavljajo tudi protislovja, in sicer *množica ljudi*, ki imajo radi naravo se vanjo podaja, tudi *naravo ogroža*. Zato pravi Agenda 21, da je cilj turizem, ki bo temeljil na naravnih vrednotah in ne bo agresivno posegal v naravno okolje, hkrati pa bo zagotavljal dohodek prebivalstvu. Kako to zares tudi uresničevati pa ostaja še precej nedorečeno?!

Naloge na področju turizma so po Agendi 21 med drugim naslednje:

- *skrajna omejitev gradnje* novih stavb za turizem
- *strogo presojanje vplivov na okolje* pri vseh vrstah turizma
- uvajanje različnih inštrumentov za *regulacijo obiska* in *predpisov o obnašanju* obiskovalcev na zelo obiskanih območjih.

Ena izmed glavnih smernic za razvoj "mehkega turizma" je ta, da imajo pri bivanju prednost zasebne sobe in *manjši penzion*, ki *zmanjšujejo* občutek ujetosti v *turistični geto*. Tako ne bo potrebno graditi hotelskih silosov in apartmajskih naselij, za katere moramo žrtvovati dragoceno krajino. Poleg tega pa je potrebno, da arhitektura bivališč upošteva tradicijo. Omeniti velja da se zavzemajo tudi za to, da so hoteli in gostinski lokali oskrbovani z *biološko pridelano hrano*, ki pa naj bo tudi *lokalnega izvora*, se pravi del krajevnih kultur. Tudi to pomeni izziv in spopad s splošnim trendom k globalizaciji.

Park za življenje Dragonja

Primer izrazito okoljsko in mednarodno zasnovanih prizadevanj v skladu z nakazanimi usmeritvami Agende 21 na območju Slovenske Istre predstavlja park za življenje Dragonja (gl. Komat, Geister, (ur.), 1999). S to tematiko se je ukvarjalo že več raziskovalcev, občinskih in državnih služb in civilno-druženih akterjev. Zato se na tem mestu omejujem le na kratko informacijo, ki se opira na uvodno besedilo Andreja Sovinca, evropskega koordinatorja akcijskega plana Parki za življenje pri Svetovni zvezi za varstvo narave v že navedeni publikaciji.

"Svetovna zveza za varstvo narave (IUCN-The World Conservation Union) je pobudnik akcijskega plana za zavarovana območja v Evropi "Parki za življenje" (Parks for Life). Cilj tega programa je vzpostavitev ustrezne, učinkovite in dobro vodene mreže zavarovanih območij za ohranitev krajine in biotske raznovrstnosti Evrope. Zavarovana območja so

namreč najbolj učinkovito orodje za ohranitev najvrednejših še preostalih naravnih območij. Po IUCN-ovi razdelitvi se zavarovana območja delijo po ciljih upravljanja in tudi po stopnji človekovega vpliva. Tako je npr. v krajinskih parkih najpomembnejše varstvo krajine ob zagotavljanju tistih oblik človekovih aktivnosti, ki so v sožitju z naravo.

Akcijski plan Parki za življenje omenja Sredozemlje kot eno prednostnih območij, ki jih je treba posebej varovati in ohranjati. Hkrati opozarja, da je ta regija, ki velja za jedro biodiverzitete v Evropi, tudi med najbolj ogroženimi. Ogroža jo človek s svojimi nepremišljenimi posegi, med katerimi je posebno agresiven sodobni turizem; po nekaterih predvidevanjih se bo število turistov v že tako preobremenjenem Sredozemlju do leta 2025 še podvojilo.”

To vprašanje podrobneje obravnava tudi Frane Adam (2001) v Zaključnem poročilu o izdelavi dela strokovnih podlag za program upravljanja Krajinskega parka Dragonja, Ljubljana, FDV.

3

PROSTORSKA ORGANIZACIJA BIVANJA V MESTU IN OBČINI KOPER

NARAVNE DANOSTI, IDENTITETA NASELJA IN POSAMEZNIKA

Posebnosti bivalnega okolja na območju Slovenske Istre so bile doslej že večkrat predmet zanimanja in preučevanja strokovnjakov s področij geografije (Požeš 1990, Titl 1993), arhitekture (Perossa 1998), etnologije (Šuklje 1952, Ravnik 1995), umetnostne zgodovine (Bernik, 1968; Benčič Mohar, 1993) in drugih. Pri tem je značilno zlasti iskanje in izpostavljanje posebnosti tega območja v širšem mediteranskem kontekstu. To lahko razumem – zlasti v novejšem času – kot izraz povečanih prizadevanj za razkrivanje in rekonstrukcijo *regionalne identitete*, kar je še posebno pomembno za tri obalne občine, ki so v slovenskem merilu doživele najbolj dramatične populacijske spremembe po drugi svetovni vojni.¹

Raziskovalci so doslej bolj preučevali fizične razsežnosti bivanja in preteklost kakor njegove družbene razsežnosti in sedanost ter smeri spreminjanja v prihodnosti. Prvič pa se lotevamo sociološke preučitve te tematike na območju koprške občine in Slovenske Istre; marsikatero vprašanje, ki ga tu izpostavljamo, pa v sociologiji še sploh ni bilo obravnavano.

Med naravnimi danostmi izstopajo: podnebne razmere, klima; konfiguracija terena, relief; razpoložljivost gradbenih materialov; izpostavljenost oz. zaščita pred vetrom, osončenost, bližina morja, obdelovalne površine idr.

Pomen teh danosti se je neenakomerno spreminjal.² Na splošno pa lahko rečemo, da se je *zmanjševala stopnja odvisnosti* od njih hkrati z razvojem tehnologije proizvodnje, gradnje, prometa in komunikacij. Proizvodnja opečnih korcev je lahko nadomestila strehe iz kamnitih ploščic, beton in opeka pa sta dopolnjevala ali nadomeščala kamnite zidove. Omejena dostopnost in razpoložljivost (pretežno le krajšega, hrastovega) lesa na območju Slovenske Istre je že določala tudi podolgovato obliko stavb z značilno dvokapno streho (Benčič Mohar 1993, Fister 1986, Požeš 1990). Z izboljšanimi transportnimi možnostmi pa je les izgubljal pomen *regionalno specifične določilnice* kraško-primorske arhitekture.

Podobno kot se je zmanjšala odvisnost od razpoložljivih gradbenih materialov v bližnji okolici, se danes pri gradnjah manj ozirajo tudi na podnebne razmere. Namesto tradicionalno značilnih *nizov stavb* so novi objekti na podeželju medsebojno oddaljeni in niso več tako postavljeni, da bi drug drugega ščitili pred vetrovi (Požeš 1991, 58). Pri novogradnjah pa je estetski užitek, ki ga omogoča odprt pogled na morje, postal odločilnejši kakor izpostavljenost burji ali pa osončenje.

Zelo zgoščeno in ilustrativno je to navezovanje in prepletanje naravnega in grajenega okolja prikazala Eda Benčič Mohar v prispevku z naslovom *Stavbarstvo v Slovenski Istri* (2001, 91–92), katerega najznačilnejši del tu predstavljam:

¹ Pač pa se pomen bližine morja še povečuje, v bodoče pa se bo morebiti znova povečeval tudi pomen obdelovalne zemlje.

² Do tega je prihajalo glede na spreminjajočo se dostojnost in povezanost s širšim svetom.

“Stavbarstvo v Slovenski Istri

/.../ Specifično naravno okolje in oblika terena sta narekovala lego in obliko posameznih objektov ter uporabo lokalnih gradbenih materialov. Na tej osnovi so se izoblikovale zakonitosti gradnje, po katerih so se domačini spontano ravnali. Od tod izvirajo skupne poteze, ki dajejo enoten pečat stavbarstvu Slovenske Istre. Za gradivo so vedno uporabljali kamen lokalnega izvora: apnenec ali peščenjak. Strešne in stropne konstrukcije, notranja stopnišča, ganki, okna in vrata so bili iz hrastovega lesa. Strehe so bile prvotno kamnite ali slamnate, kasneje pa so jih izpodrinili opečni korci. Lega objektov je prilagojena terenu: večinoma se nizajo vzporedno s plastenicami. Okna in vrata so praviloma zbrana na tisti fasadi, ki se odpira na zavetrno in osončeno stran. Lega, orientacija in način gradnje objektov so narekovali tloris vzdolžnega pravokotnika. Eno- ali večnadstropna osnovna stavbna celica je s treh strani zaprta. Zaključuje jo položna dvokapna streha, katere sleme poteka vzporedno z daljšima stranicama tlorisnega pravokotnika. Strešni napušči so kratki, na zatrepnih fasadah pa jih ni. Siloviti lokalni vetrovi, ki pihajo s severa in vzhoda, gradnje večjih napuščev niso dopuščali. Včasih sicer naletimo na podaljšan, lepo oblikovan lesen napušč, a je vedno omejen le na glavno, zatišno fasado. Osnovna celica istrske hiše deluje navzven zaprto, kot mala trdnjava.

Zaradi enotnega pristopa h gradnji vlada znotraj vasi red, ki ga zlahka razberemo kljub živi razgibanosti stavbnih gmot. Osnovna pravila so se oblikovala in prenašala iz roda v rod skozi več stoletij. Zato se je vsaka nova gradnja, dozidava ali nadzidava nevsiljivo vključila v dano okolje in ga obogatila.”

Vir: Benčič Mohar, 2001, 89–92

S tem načenjamo tudi vprašanje, kako ohranjati značilno strnjeno in s tem *identiteto gručastih vaških naselij*. Z zmanjševanjem pomena rodovitne zemlje za podeželsko prebivalstvo se je hkrati umikala še ena od omejitev, zaradi katere se je v preteklosti uveljavljala *strnjena naselitev*. Medtem ko je bil v preteklosti kmet tisti, ki je varoval plodna kmetijska zemljišča in zato gradil na njihovem obrobju, pa sta ob spremenjeni strukturi prebivalstva to skrb morali prevzeti država in občina. Zakonsko varstvo kmetijskih zemljišč omejuje pozidavanje le-teh prek zunanjega roba starega vaškega naselja.

V zvezi s tem se utemeljeno ugotavlja, da se bodo z “nadaljevanjem dosedanjega razvoja ... gručaste vasi preobrazile v dolga, nepregledna obcestna naselja *brez pravega središča* in *brez robov*, pa tudi *brez prave identitete*. Taka naselja danes že lahko opazujemo v neposrednem zaledju Kopra (Škocjan, Bertoki, Prade, Pobegi, Čezarji, Pridvor).” (Označil Z. M.). Te spremembe zadevajo eno izmed temeljnih vodil urbanizma in varstva kulturne dediščine, po katerem naj bi se ohranili *dediščina vernakularne arhitekture in identiteta tradicionalne gručaste vasi*.³ V tem smislu gre za ohranjanje pomembnih vrednot, ki terjajo zaradi anarhičnih teženj današnjih graditeljev tudi restriktivne ukrepe. Gre torej za zapoznelo ozaveščanje o

³ V okviru “planerske delavnice” v obalnih občinah so bila sicer izražena različna stališča o tem, ali naj bi: 1. nadaljnji razvoj podeželja omejevali oz. vezali izključno na že obstoječa jedra podeželskih krajev; 2. formirali tudi nova naselja. V obeh primerih pa bi se uveljavljal vzorec prostorske organizacije, pri katerem gre za “decentralizirano koncentracijo” prebivalstva.

tem, kako izgubljam krajevne in regionalne posebnosti (v znatni meri prav zaradi modnega modernizma v arhitekturi)⁴, kar poskušajo danes korigirati vse številnejša prizadevanja za ohranjanje stavbne dediščine.

S sociološkega vidika je pa vendarle treba opozoriti, da pri tem ne gre le za kontinuiteto, temveč tudi za *diskontinuiteto*. Dediščina fizične strukture grajenega okolja iz preteklosti namreč predpostavlja tudi določene odnose med ljudmi, ki danes niso več sprejemljivi. V tradicionalnih kraških naseljih praktično ni bilo možnosti za uveljavljanje človekove individualnosti in zasebnosti tako znotraj zgradb kot v odprtih prostorih pred njimi.⁵ Danes nam ne gre več le za identiteto naselja in za teritorialne identitete na sploh, ampak postaja vse pomembnejša identiteta posameznika.

V kontekstu postmoderne (informacijske) družbe, ko se "*vse, kar je trdno, staplja v zraku*", je vse težje uveljavljati – sicer v arhitekturi močno priljubljene – toge geometrične vzorce prostorske organizacije naselja. S preseganjem okvirov eksistenčne nuje in naravnih danosti stopa v ospredje vzpostavljanje bolj svobodnih odnosov med ljudmi tako z možnostjo *vključevanja* kot *izključevanja*. To pa pomeni, da je treba razkrivati in presegati tudi enostranosti *komunitarne miselnosti*, ki na podlagi bogate dediščine tradicionalizma (vaška skupnost), socializma (komuna, soseska) in nacionalizma (nacionalna enotnost s podrejanjem lokalnih in regionalnih posebnosti) še pomembno določa predstave o primerni prostorski organizaciji na vseh ravneh. Sestavni del te enostranosti je tudi nepozornost do individualne različnosti in neupoštevanje potrebe po človekovi intimni, osebni sferi oz. nerazvitost takšne potrebe zlasti med nižje izobraženim prebivalstvom. Dejstvo, da je dvorišče pred hišo ali za njo, ne zadeva le spremembe namembnosti (npr. prostor za živali ali za avtomobil) in dostopnosti, temveč zadeva tudi človekovo potrebo po umiku v *intimno, osebno sfero* in možnost izključevanja drugih. Za to pa v velikih družinah, ki so prebivale v enem ali dveh prostorih – kot kažejo etnografske študije za Slovensko Istro – ni bilo nobenih možnosti. Danes ne gre več le za to, da bi imel nekdo ograjeno dvorišče zaradi vetra ali prekrit zunanji prostor z latnikom iz vinske trte zaradi sence, temveč gre tudi za zagotavljanje vizualne in akustične zasebnosti glede na sosede in mimoidoče.

TEŽNJE K RAZPRŠITVI IN ZGOŠČANJU V PROSTORU

Splošni trend v razvitih državah k suburbanizaciji oz. poseljevanju izven strnjeneja jedra mesta na vse širših območjih bo v Slovenski Istri še dodatno podkrepjen zaradi obalne lokacije Kopra, Izole in Pirana. Prav v obalnem pasu cene zemljišč že sedaj najbolj naraščajo in to bo dodaten razlog

⁴ Arhitekt Moškon je ob tem zapisal: "Danes postajajo značilnosti posameznega kraja vedno bolj zabrisane, uniformirane in medle: mesta in mesteca so podobna vsakemu novemu mestu na naši polobli; razlikujemo jih le še po starih mestnih jedrih, če so se sploh ohranjala kot priče svoje dobe in razvoja. Novi pomoderni premiki v arhitekturi in urbanizmu si zadnje desetletje tudi pri nas prizadevajo to stanje popraviti z arhitekturo spomina in kraja." (Moškon 1992, 17).

⁵ Tudi v obalnih mestih – Kopru, Izoli in Piranu – je bila zaradi varnosti na prvem mestu strnjenost, četudi je to pomenilo utesnjenost in medsebojno izpostavljenost prebivalcev, npr. v zelo ozkih ulicah.

(push factor) za preseljevanje globlje v zaledje, kjer so (in bodo) nižje cene nepremičnin. (Ob tem lahko pričakujemo, da se bo podeželsko zaledje cenovno vedno bolj jasno zdiferenciralo na območje s pogledom na morje in na preostalo zaledje.)

Izkušnje od drugod nam kažejo (Gerdon, Richardson 1997, 98–100), da se zmanjšuje *pomen oddaljenosti od mesta* in da se število *delovnih mest najhitreje povečuje* na podeželju in v predmestjih; tovarne in pisarne sledijo težnjam zaposlenih in se selijo tja, kjer le-ti želijo živeti. Trend k decentralizaciji mest se nadaljuje; lokacijske možnosti, tako za gospodinjstva kot za podjetja, se še zlasti razširjajo z večjo telekomunikacijsko dostopnostjo; tudi delovna mobilnost (t. i. dnevne migracije) se relativno hitreje povečuje znotraj samega zaledja. V kolikor bi šlo pri tem za uveljavljanje *policentričnosti*, bi lahko v koprskem primeru ocenili to kot pozitivno v primerjavi s sedanjim stanjem, ko gre za izrazito prevlado enega središča. Toda spontani tok sprememb (v svetu in pri nas) kaže, da le-te prehajajo okvire *policentričnosti* in težijo k še večji razpršitvi. Tu pa je seveda izziv za *korektivno vlogo* prostorskega planiranja, ki v Sloveniji sprejema usmeritev k *decentraliziranemu zgoščevanju*.

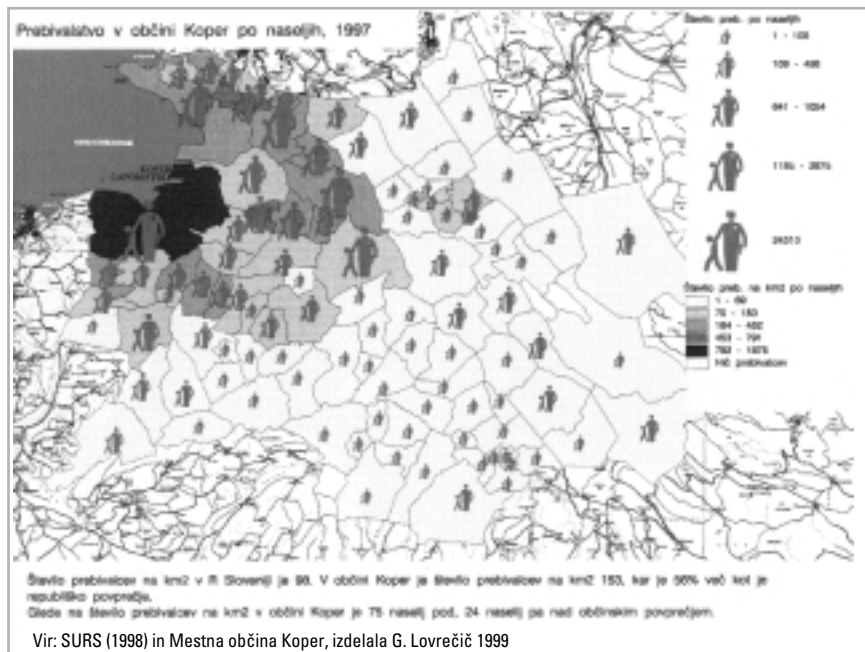
Hkrati pa gre za izziv, da bolj razčlenimo in konkretno utemeljimo tudi *sredstva in načine*, kako naj bi takšne splošne težnje obvladovali. V tem pogledu pa v prostorskem planiranju še niso predstavili zadostnih zagotovil in mehanizmov, s katerimi bi se – glede na dozdej neobvladljive težnje k razpršenosti – lahko zares učinkovito zoperstavili prikazanim trendom v svetu.

Čeprav na območju Slovenske Istre in v slovenskem merilu še ni prišlo do ekstremov, kakršni so znani v svetu kot ekstenzivna suburbanizacija, bi vendarle morali upoštevati kritike, ki izpostavljajo negativne *izkušnje z množičnim nizanjem družinskih hiš* na vse širših območjih. Bolj ko se širi takšna pozidava, več je potrebnih avtomobilov, več cest in parkirišč, več električnih in drugih omrežij, hkrati pa naj bi imela vsaka hiša svoj pralni stroj, več televizorjev, svojo kosilnico, svoj bazen ipd. V zvezi s tem kaže upoštevati dejstvo, da celo v ZDA, ki so znane po svojem ekstremnem, grobem individualizmu (*rugged individualism*), vse bolj spoznavajo brezperspektivnost takšne prakse in terjajo preusmeritev k strnjenemu mestu namesto dosedanje širitve (*urban sprawl*), preusmeritev k večsrediščnemu naseljevanju ipd.

Dosedanje enostavno agregiranje oz. dodajanje “še več istega” je torej treba spremeniti. Pri tem je bila v preteklih desetletjih temeljna napaka v tem, da so bili ti korektivi zasnovani predvsem omejevalno, ne pa z afirmativnimi predlogi primernejših vzorcev pozidave, ki ne bi temeljili le na skupnih samozadostnih enot, kakršno predstavlja družinska hiša.⁶

Značilne posebnosti koprskega in obalnega območja Slovenske Istre nas že takoj v začetku navajajo k temu, da izpostavimo temeljno protislovje, ki zadeva perspektivo nadaljnjega razvoja. Po eni strani je za to območje značilna – vsaj v slovenskem merilu – *izjemna privlačnost*, ki vključuje tudi možnosti za dinamično gospodarsko rast (npr. v navezavi na širšo

⁶ Za pomanjkanje takšnih rešitev pa ni mogoče kriviti posameznikov, saj gre za strokovno in upravno-politično zahtevne naloge, ki terjajo inovativne rešitve v državnem in regionalnem merilu (kakršne se nakazujejo v strokovnih osnovah za prostorski plan RS, npr. vzorci morfologije pozidave, ki upošteva tako potrebo po zasebnosti oz. individualnosti kot tudi potrebo po zgoščanju in skupnih prostorih oz. funkcijah, kakor jih predlaga npr. arh. Viktor Pust).

Karta 3.1: Prebivalstvo v občini Koper po naseljih, 1997

dejavnost Luke in s tem povezanih storitev, podobno pa še na vrsto drugih razlogov, ki zadevajo ugodno klimo). Po drugi strani pa se prav ob takšnih možnostih nadaljnje rasti gospodarstva ter priseljevanja ljudi na to območje – kljub nekaterim prehodnim zastojem – hkrati nakazuje zgoščanje v tem prostoru in se s tem *zaostrujejo različne omejitve in kontrole*.

Ceprav Slovenska Istra v fizično-geografskem smislu predstavlja periferijo slovenskega državnega ozemlja, pa v družbeno-ekonomskem in tudi kulturnem pogledu krepi svojo vlogo, ki nikakor ni periferna. Območje koprške občine je hkrati del tistega *nacionalnega ozemlja*, ki ima za Slovenijo še poseben, *simbolni pomen* in predstavlja posebno simbolno vrednoto.

Statistika nam kaže, da je v Republiki Sloveniji 98 prebivalcev na km², v občini Koper pa 153, kar je 56 % več, kot je republiško povprečje (v občini Koper je 75 naselij pod, 24 pa nad občinskim povprečjem).

V zvezi z ugotovitvijo, da je gostota poselitve v občini Koper višja od slovenskega povprečja, da se še povišuje in da spada med najvišje v Sloveniji, urbanisti že sklepajo, da bo treba začeti s poseganjem v demografske procese: "Treba bo *zaustaviti in nadzorovati* proces priseljevanja in dolgoročni demografski trend usmerjati predvsem na osnovi naravne rasti." (Balaban 1999, 33). Tu se torej nakazuje še več kontrole, hkrati pa tudi vprašanje, ali je možno te procese zares obvladovati. To je vprašljivo tako glede na ekonomske interese domačih podjetij, ki ne sledijo občinskim usmeritvam, kot glede na izražene težnje prebivalcev Slovenije (npr. v anketi SJM94), da bi se naseljevali na območju treh obalnih občin. Poleg tega pa gre še vedno za priseljevanje iskalcev zaposlitve z območij nekdanje Jugoslavije, medtem ko se s širitvijo EU večja zaledje sproščene mobilnosti, zlasti zaradi privlačne (sub)mediteranske lege. Torej se bo nakazano *zgoščanje* zelo verjetno *nadaljevalo*, hkrati pa tudi težnje, da bi ga *omejevali*, ter različne posledice za domače prebivalstvo. Na to že kažejo tudi višje cene nepremičnin.

Slika 3.1: Velika koncentracija stanovanj v Prisojahu – v čigavem interesu?

Glede na dolgoročno razhajanje med trendom, ki kaže na vse večje povpraševanje po prostoru, še zlasti na koprskem območju, ki pripada t. i. sončnemu pasu evropskega kontinenta, in zazidljivimi površinami kot *omejenimi danostmi*, je utemeljeno pričakovati:

1. da se bodo stroški za zemljišča kot delež v celotni stanovanjski gradnji povečevali;
2. da bo zato prihajalo še do nadaljnjega *zgoščanja pozidave in bivanja* v prostoru;
3. da bo to pomenilo vse *večjo konfliktnost* med interesi različnih uporabnikov prostora;
4. da se bo prav zaradi tega še ohranjalo določeno poseganje *oblasti* v reševanje teh vprašanj.

S tem ko bo *cena zemlje* predstavljala *vse večji delež sredstev*, potrebnih za pridobitev določene stanovanjske površine – kot sem ta trend že prikazal s podatki za Nemčijo – bo hkrati tudi *vse bolj omejevalen dejavnik v nadaljnji stanovanjski gradnji* in korektiv spontanosti izraženih stanovanjskih preferenc. To bo verjetno vplivalo *odločilneje* kakor sicer ugotovljene subjektivne težnje ljudi k razpršeni družinski poselitvi in tudi odločilneje kot vsi *občinski in državni regulativi*, ki urejajo način pozidave.

Slika 3.2: Tokijski vodni park: ali je to tudi naša prihodnost?

Konec koncev pa tudi dogajanje na istrski obali lahko postavimo v svetovni kontekst in si zastavimo vprašanje, kakšne so dolgoročne perspektive nenehnega *zgoščanja* v (sub)mediteranskem sončnem pasu Evrope? Ob povečevanju dostopnosti tega pasu za vse širše zaledje – in ob upoštevanju že današnje prenatrpanosti v glavni sezoni in ob koncu tedna, ki jo domačini že trpko doživljajo – lahko na tem mestu predstavim izziv, ki ga kaže

slika iz dežele, kjer je problem gostote že danes izjemno zaostren, t. j. sliko iz Japonske.

Povabilo v Tokijski vodni park se glasi: *“Dobrodošli v vodni park, kjer se lahko znebite pritiskov in stresa prenaseljenega mesta in se sprostite z vašimi prijatelji v pomirjajočem uživanju sonca, zabave in škropljenja”*.

Vse več omejitev, nadzora in konfliktov

Naseljevanje neposredno ob *morski obali*, ki je bilo še pred nekaj desetletji dopustno (dosti bolj množično sicer na območju hrvaške Istre), je danes že skorajda *izključeno*. Tisti, ki so si že pridobili pravico izključnega dostopa do obale ali pa opravljanja določenih dejavnosti (industrija), jih sedaj izgubljajo.

Pozidava ni dovoljena na *varstvenih območjih* izvira Rižane in predvidena sta še dodatna zaščita in varovanje naravnih lokalnih *vodnih virov*, določenih po katastru. Izključena so območja naravnih parkov, npr. Dragonja in Kras idr. Nadalje gre za omejitve pri pozidavi kmetijskih in gozdnih zemljišč ter za uvajanje *posebnih režimov pri obdelavi oz. izkoriščanju plodne zemlje*. Poleg omejitev, ki se pojavljajo zaradi samega *zgoščanja* v prostoru (pomanjkanje prostora), je povečano tudi omejevanje porabe naravnih dobrin. Za Slovensko Istro pomeni to še posebej *omejeno porabo vode*, najprej za gospodarske dejavnosti, potem pa tudi za vse druge. Koprčani plačujejo najvišjo vodarino v Sloveniji.

Z občinskim odlokom je omejena *velikost zazidalnih parcel* v mestu na 700 m², na podeželju na 750 m² (skupaj z gospodarskim objektom na 1200 m²).⁷

Povpraševanje (potrebe) po prostoru vpliva na višanje cen, ki že sedaj dosegajo v slovenskem merilu pa tudi v primerjavi s sosednjimi državami zelo visoko raven. V *ekonomskem smislu* tako omejujejo ali povsem onemogočajo dostop in razpolaganje z želenimi zemljiškimi površinami. Vendar primerjave z nekaterimi drugimi državami kažejo, da je pri njih strošek za zemljišče v primerjavi s stroškom za gradnjo stanovanjske hiše še dosti večji kot pri nas (gre skorajda za obrnjeno razmerje). Pričakujemo torej lahko, da bo v prihodnosti izključno razpolaganje z zemljiščem ekonomsko vse težje dostopno.

Hkrati z naraščanjem števila osebnih avtomobilov, ki je eden od najbolj očitnih znakov težnje k individualizaciji, se povečujejo *omejitve* dostopa na posamezna območja (npr. v posamezne mestne predele, v posamezne ulice) oz. veljajo omejitve za določene kategorije prebivalcev (npr. za tiste, ki ne stanujejo na določenem območju), lahko pa je dostop omejen le v določenem času. Na nekaterih mestih je tudi parkiranje dovoljeno le omejen čas ali pa zgolj na podlagi plačila vse večjih pristojbin, ki so določene glede na čas. Prostore, ki so bili v preteklosti prosto dostopni za vsakogar, posamezna podjetja in ustanove zapirajo z rampami, čuvaji ali kako drugače, da bi zagotovili prostor za svoje sodelavce, obiskovalce, kupce ipd.⁸ Do številnih konfliktnih situacij ne prihaja le v Kopru, ampak tudi v vaseh, predvsem tistih, ki so privlačna za obiskovalce, in posebno ob določenem času.

V prikazanih razmerah se pojavljajo nove in nove normativne omejitve, ki hkrati predpostavljajo ali izrecno določajo tudi posebne *kontrolne mehanizme*. Namesto pričakovanega sproščanja, do katerega naj bi prišlo s spremembo političnega sistema, sedaj s prostorsko-ekološkega vidika – nekoliko presenečeni – razkrivamo vse večje in raznovrstnejše omejitve glede tega, *kje, kdaj, kaj in za koga* je nekaj *dopustno ali nedopustno*. Pričakovanja o vse večji individualni svobodi in samostojnosti se tako soočajo z ravno nasprotnimi težnjami. Postavlja se torej vprašanje, ali bo vsakdanje člove-

⁷ Problemi v zvezi s pomanjkanjem prostora in iskanjem možnosti za večjo gostoto so se pojavljali celo v razpravah (Odbor za okolje in prostor, Mestna občina Koper) o predlogu "Odloka o upravljanju pokopališč in pokopališkem redu". V zvezi s tem je na primer predlog, da naj se na mestnem pokopališču "predvidi tudi možnost drugih načinov pokopa, ki bi omogočali *večjo gostoto*, npr. *vertikalno večanje pokopa*" in "možnost uvedbe progresivne lestvice plačevanja najemnine za grobne prostore". Primorske novice (6.6.1998; poudaril Z.M.) so v zvezi s tem poročale: "*Na koprskem pokopališču že nekaj let kronično primanjkuje grobnih polj, v kratkem pa naj bi uredili nov del pokopališča, kjer bodo lahko uredili dodatnih 200 klasičnih grobov. S tem naj bi gnečo na pokopališču vsaj za nekaj let odpravili. Prostih je tudi nekaj prostorov za žarne grobove, sicer pa pripravljajo tudi projekt za širitev 'žarnega' dela pokopališča*".

⁸ Med omejitvami, ki so značilne za staro mestno jedro, najprej izstopa ta, da je tu možno parkirati le s *posebnimi dovolilnicami*. Te lahko dobijo le stalni stanovalci mesta, ki lahko imajo le po eno dovolilnico oz. dovolilnico za en sam avto. Prepoved parkiranja pa velja za avtomobile, ki prihajajo iz okolice in od drugod. Sicer imajo dovolilnice intervencijska vozila, gasilci in policija, vozila prve pomoči in vozila varnostnih služb. Dostavna vozila lahko kupijo enodnevno dovolilnico, morajo pa imeti tudi urejen potni nalog. Dostava je dovoljena le v določenem času. Pri tem pa je omejena še velikost tovornih vozil. Popolna zavora za promet oz. parkiranje je tudi na nekaterih mestnih trgih in ulicah. Medtem ko je prostorska (prometna) stiska v starem mestnem jedru značilna zlasti za dopoldanske ure, pa se v popoldanskem času preseli v predele Semelede in Markovca. Stanovalci ob Cesti na Markovec so s protestnim pismom (sto podpisov) opozorili na neznosne razmere v svojem bivalnem okolju (nevarnost pri prečkanju ceste, hrup, slab zrak, pomanjkanje prostorov za parkiranje idr.).

Sliki 3.3,4:
Prepovedi in
omejitve
v mestnem
prostoru

kovo življenje *vse bolj reglementirano* in podvrženo različnim kontrolnim organom in institucijam. Zagotavljanje *prostorskega reda* ob vse večjem zgoščevanju naselitve ter različnih aktivnosti postaja še bolj zamotana in strokovno ter politično zahtevna naloga.

Občina je ustanovila "*Samostojno službo za komunalni nadzor*", ki nadzira neposredno izvajanje predpisov s področja javnega reda in miru, prometa ter drugih občinskih odlokov in zakonov. V tem okviru je začelo z delom dvanajst uniformiranih občinskih redarjev. Ustanovljeno je bilo tudi javno podjetje za *prisilni odvoz vozil* (od februarja 1996), ki je pridobilo koncesijo za odvažanje vozil s pajkom. To pa povzroča številne konfliktna situacije.⁹ Občinski redarji kljub visokim kaznim dnevno *kaznujejo* oziroma zapišejo okrog sto vozil. Zoževanje razpoložljivih zemljiških površin v izvenmestnem prostoru pa je v veliki meri opredeljeno tudi s programom varstva kmetijskih zemljišč in s tem zaščiteno *pred spremembo namembnosti*.¹⁰

Nadalje je z vidika naše teme relevantno delovanje Inšpektorata Republike Slovenije za okolje in prostor (Enota Koper), ki je okrepilo svojo kontrolno vlogo s tem, da so k delu inšpektorjev pritegnili še nadzornike. Z dodatnim angažiranjem mlajših nadzornikov, ki

so jih – po posebnem projektu – pritegnili kot brezposelne (krijejo le polovico stroškov njihove zaposlitve), da bi lahko sproti in ob natančnejšem vpogledu spremljali vsak gradbeni poseg na območju občine. Urbanistična inšpekcija še zmeraj deluje na podlagi Zakona o urejanju naselij in drugih posegov v prostor iz leta 1984 (Ur. list, 14. 6. 1984, št. 18). Ob tem pa je značilno, da pretežni del njihovega delovanja oz. intervencij urbanistične inšpekcije temelji na prijavi prizadetih iz neposredne sosesčine.

Problemi prostorskega (ne)reda se kažejo tudi v delovanju *sodnikov za prekrške*. Število prekrškov se je v zadnjem desetletju povečalo za več kot 100 odstotkov. Pri tem izstopajo zlasti prometni prekrški. Tu bi lahko dodali še podatke o delovanju policije, sodišča, različnih varnostnih služb, ki delujejo tudi kot posebne privatne firme ali pa znotraj delovnih organizacij ipd. Vendar to že presega okvir te obravnave.

V Kopru – tako kot v svetovnem merilu – gre za temeljno dilemo, ali bo nadaljnja gospodarska rast (npr. širjenje dejavnosti Luke) nudila tudi več *sredstev* in s tem možnosti za zagotavljanje bivalnega okolja, v katerem bo človek lahko uveljavljal večjo kakovost življenja, ali pa bo ta rast nasprotno pomenila še več *neželenih in neobvladljivih posegov* v vsakdanje bivalno okolje prebivalcev. V tem pogledu bi prebivalce zelo prizadel zlasti povečan delež *razsutega tovara* v celotnem prometu Luke. V zvezi s tem je bil za nekatere sporen dogovor z luko v Trstu.

⁹ Vozniki pa najdejo skrita mesta v ozkih ulicah in trgih, od koder pajek ne more odpeljati naplačno parkiranega vozila.

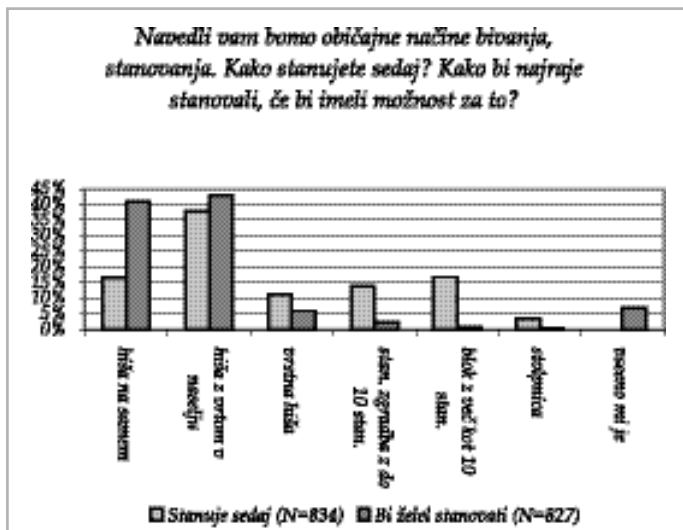
¹⁰ Urbanisti sicer kritično pripominjajo, da so pravzaprav oni bolj varovali kmetijska zemljišča kakor kmetijci, ki so le blokirali druge interesente, niso pa afirmativno prispevali k novim programom, npr. s spodbudami za biološko pridelavo hrane. Vsekakor gre za pomanjkanje sodelovanja, ki je nujni predpogoj za to, da bi bolj vsestransko upoštevali javne interese.

Dejanski in zeleni način bivanja

Če bi upoštevali subjektivne težnje prebivalcev koprške občine, bi prišlo do zmanjšanja deleža v vseh kategorijah, ki predstavljajo (večjo) gostoto naselitve, povečal pa bi se delež bolj razpršene naselitve. Tako bi se najbolj *zmanjšal* delež tistih, ki prebivajo v stanovanjskih *blokih z več kot 10 stanovanji*, najbolj pa bi se *povečalo* razmerje v kategoriji "hiša na samem". Vprašani torej skoraj v celoti frontalno zavračajo bivanje v bloku ali stolpnici (sprejema ju le 0,7 % oz. 0,4 % vprašanih), hkrati pa bi jih kar devet desetlin prebivalo v družinski hiši (če tu upoštevamo tudi vrstno hišo).¹¹

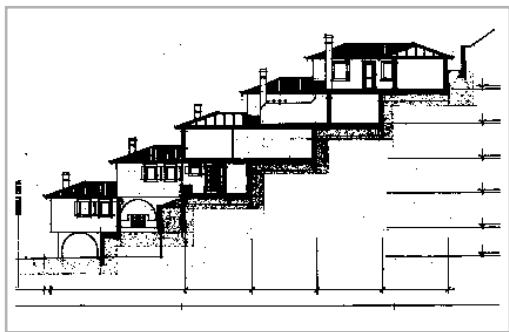
Na vprašanje iz naše ankete (Katero urbanistične in druge razvojne ukrepe naj bi podpirali v občini Koper?) med drugim 50,2 % vprašancev odgovarja, da podpira "razpršeno pozidavo izven strnjenih naselij", 41,0 % jo zavrača (6,8 % ne ve). Medtem ko že *sedaj živi v hiši na samem* 16,7 % vprašanih, pa bi jih *želelo* tako stanovati kar 41,0 %. V anketi SJM se je delež tistih, ki bi želeli živeti v hiši na samem, tako povečeval, da je znašal 1969. leta 18 %, 1978. leta 24,6 % in 1980. leta 28,2 %. Razhajanje in nasprotja med subjektivnimi nagnjenji prebivalcev in prostorsko politiko se torej s časom še zaostrojuje. Ti odgovori sicer ne predstavljajo presenečenja, saj sem podobna nagnjenja oziroma porazdelitev odgovorov razkrival že pred tremi desetletji, ko sem takšno vprašanje vključil v anketo SJM 1969 (gl. tudi Mlinar 1974). Presenetljiva pa je ravno stabilnost teh stališč, in to ne glede na politične in druge spremembe, s tem, da se celo krepi težnja k bivanju na samem.

Iz dodatno opravljenih intervjujev sledi, da med razlogi za bivanje v hiši izstopajo razmeroma manjša bližina sosedov, večja neodvisnost, mir, večja povezanost z naravo (vrt, terasa...), večja stanovanjska površina, več možnosti za ureditev dodatnega, npr. poslovnega prostora, hiša pa je za nekatere tudi oblika vlaganja denarja ipd. Za tiste, ki so že kot otroci živeli v hiši, hiša pogosto pomeni tudi razmeroma hitrejšo, enostavnejšo, dostopnejšo rešitev stanovanjskega problema. Gre za gradnjo na zemljišču, ki jim ga odstopijo starši, za zemljišče, podedovano od sorodnikov, ipd., kar pa graditelje tudi omejuje pri izbiri lokacije. Po drugi strani pa v zvezi z bivanjem v večstanovanjskih zgradbah izpostavljajo tudi prednosti takega bivanja, npr. lažje vzdrževanje, manjša stanovanjska površina, ki jo je treba čistiti, vzdrževati, urejati, bolj meščanski način življenja idr.

Graf 3.1: Dejanski in zeleni način bivanja anketirancev

¹¹ Do podobnih ugotovitev sem prišel tudi v raziskavi v Novi Gorici (Mlinar, 1983), na italijanski strani pa sociolog Alberto Gasparini v svoji raziskavi v Gorici, ki jo je predstavil v knjigi *La casa ideale* (1975).

Slika 3.5: Prvi načrt za pozidavo s terasastimi atrijskimi hišami nad Cesto na Markovec

cijami izstopajo npr. Ankaran, Hrvatini, tudi Žusterna, pri tem pa se že zavedajo, da tam ni več prostora za novogradnje.

Kako zblíževati težnje prebivalcev in prostorske politike?

Ugotovitve iz ankete o stališčih (preferencah) prebivalcev MO Koper – podobno kot že predhodne v anketah SJM – o želenem načinu bivanja se torej bistveno razhajajo s splošno usmeritvijo prostorske politike, ki je opredeljena na državni in občinski ravni. Medtem ko prebivalci težijo k večji *razpršenosti*, politika terja *zgoščanje* in *zaokroževanje*, tako da nova razpršena gradnja praviloma ni več dovoljena. To je razvidno iz naslednjega: “Pri urejanju naselij je potrebno izkoristiti stavbna zemljišča v naselju z aktivno prenovo obstoječega stavbnega fonda, s sanacijo degradiranih urbanih območij in z *aktiviranjem nezadostno izkoriščenih stavbnih zemljišč*. *Izjemoma se lahko naselje širi* v primerih, če razvoj znotraj strnjeneja naselja ni možen ali bi bistveno poslabšal kvaliteto bivalnih pogojev... Nova *razpršena gradnja ni dovoljena*, razen za potrebe kmetijske dejavnosti in dopolnilnih dejavnosti kmetij zaradi potreb prestrukturiranja kmetijstva.” (UL RS, 19. 2. 1999).

Gre torej za zelo *zahtevno določilo*, ki se frontalno spopada z (do)sedanjo prakso, s trendi k večji razpršenosti na osnovi informacijsko-komunikacijske tehnologije, s povečevanjem prometne dostopnosti v širšem prostoru, z večjo vlogo zasebne lastnine, z višanjem osebnih dohodkov in aspiracijami po večjih stanovanjskih površinah ter s subjektivnimi težnjami glede želenega načina bivanja. Ker se že v preteklih desetletjih takšna politika dejansko ni (uspešno) uresničevala, se odpira vprašanje: Katere in kakšne so tiste *sile, nosilci* in *sredstva*, ki zagotavljajo *uresničevanje* takšne usmeritve? V tem pogledu pa se zdi, da še nismo dobili zadovoljivega odgovora. Nasploh pogošam iskanja stičišč in dialoga med nasprotujočima se usmeritvama.

Vendar reševanja tega vprašanja ne bi smeli zamejevati v poenostavljeno *črno-belo* razlikovanje in alternativo v smislu – blok ali družinska hiša! Vrsta pomanjkljivosti, ki jih prebivalci navajajo v zvezi z bivanjem v bloku, niso nujna značilnost le-teh; večstanovanjske zgradbe sicer danes – kot je razvidno iz ankete – *pomenijo večjo utesnjenost in več motenj*, toda lahko bi tudi v njih zagotovili prostore za nemoteno delo, višjo stopnjo želene vizualne in akustične zasebnosti ipd.; glede na klimatske razmere bi se *veliko večji del* vsakdanjega življenja družine ali posameznika lahko odvijal v *odprtih prostorih* tudi v sklopu večstanovanjskih zgradb.

V tem smislu bi lahko podpirali že mednarodno izražena prizadevanja za večjo *pestrost oblik* bivanja (za to se zavzema npr. arh. V. Pust idr.), hkrati

pa tudi za uresničevanje konkretnih projektov na Koprskem, ki zagotavljajo tako večjo odprtost oz. *stik z naravo* kot tudi *več zasebnosti*, kljub temu pa relativno *gosto pozidavo* (npr. že pred časom izdelani načrt atrijsko-terastih stanovanjskih zgradb arh. B. Zabukovca ali zazidalni načrt arh. J. Balabanove idr.).

Arh. Ivanšek je v svoji knjigi "Enodružinske hiše" (1988) že nakazal smer, kako bi lahko presegli slabosti pozidave s prosto stoječimi družinskimi hišami oziroma t. i. parcelni urbanizem: "Čim manjše je zemljišče, tem važnejše je, da ga pravilno izkoristimo. Najslabše je brez dvoma izkoriščeno takrat, ko hišo postavimo na sredo zemljišča, zemljišče samo pa razbijemo na ozke pasove na vseh štirih straneh hiše, ki vsak zase ni uporaben, vsi skupno pa bi lahko pomenili dobro uporabno površino, če bi bili združeni v celoto. Namestitev prosto stoječe hiše *čim bolj v kot ali na rob zemljišča* je zato eno izmed osnovnih pravil boljše izrabe manjših zemljišč. Maksimalno izkoriščenost zemljišča dosežemo seveda takrat, če eno stran hiše naslonimo na mejo parcele. Takšna namestitev sicer izključuje uporabo te strani hiše za namestitev oken, daje pa druge terenske prednosti, ki jih je treba oceniti glede na izgubljanje možnosti."

Dosedanjo prakso gradnje bi bilo mogoče v prihodnje preusmeriti, tako s postopnim uvajanjem *bolj raznovrstnih stanovanj* kot tudi stanovanjskih *zgradb* (po velikosti, kvaliteti, opremljenosti, lokaciji ipd.), kar bi zmanjšalo apriorno negativen odnos do večstanovanjskih zgradb kakor tudi možnosti segregacije prebivalcev. Načrtovalci se zlasti usmerjajo k vzorcu vila-blok, ki predstavlja nekakšen kompromis med enodružinsko hišo in blokovno gradnjo.

Čeprav v Kopru ne gre za čisto polarizacijo družinska hiša – blok, kakršna je že izzvala kritični odziv strokovne javnosti (gl. npr. Pust 1988; Ivanšek 1988), je vendarle nenehno prisotna težnja, da bi se prebivalci z *najvišjimi dohodki izselili iz zgradb in območij z najvišjo gostoto naselitve*. Nekateri strokovnjaki napovedujejo, da bo prej ali slej potrebno rušenje takih stolpnic, kot so na Prisojah, vendar je za sedaj realneje načrtovati, kako bi izboljšali bivanje znotraj obstoječih zgradb. V prid temu gre tudi dolgoročni trend, da se zmanjšuje – kot smo videli – velikost gospodinjstev in povečuje število individualnih gospodinjstev, tako da bo v istih stanovanjih manjše število stanovalcev. Odvisno je le od nadaljnjih trendov pri gibanju dohodka, torej od ekonomske zmožnosti za kritje vzdrževalnih stroškov za večjo per capita stanovanjsko površino.

Upoštevajoč izkušnje preteklih desetletij je danes v obalnih občinah prevladala usmeritev, ki jo včasih izražajo predvsem z negativno definicijo: ne potrebujemo niti blokovne gradnje niti širših območij individualne pozidave. Radikalnejša, bolj zelena usmeritev pa je: omejiti, če že ne zaustaviti (in še kaj odpraviti, npr. letališče v Portorožu) nadaljnje pozidavanje širšega obalnega območja. Takšen pogled na prihodnost izraža stališče: "Mi smo glede kapacitet svoje že dosegli, potrebno je doseči le še višjo kakovost."

Bivanje v novih (ali adaptiranih) visokih večstanovanjskih zgradbah bo lahko bistveno drugačno, kakor je bilo do sedaj značilno bivanje v blokkih, ki je prišlo na slab glas. Utrjene negativne predstave, stereotipi bodo določen čas sicer še odvrčali ljudi od bivanja v blokkih, vendar bodo prej ali slej odločilne objektivne spremembe na boljše: bolj kakovostna in bolj prostorna stanovanja z zanesljivejšo tehniko (npr. dvigalom), z lepim razgledom;

stanovalci z drugačno izobrazbeno in dohodkovno strukturo ipd. Tako lahko pričakujemo, da bo tudi bivanje v blokih postalo *sprejemljivejše*, v določenih okoliščinah (npr. ob višjem standardu notranjih prostorov in hkrati s pogledom na morje ipd.) pa *celo privlačno*. Ugodno bo vplival tudi trend k zmanjševanju števila gospodinjstskih članov, s tem pa se bo povečevala stanovanjska površina na posameznika.

Korektiv v odnosu do današnjih izrazitih teženj k bivanju v družinski hiši se nakazuje s trendom povečevanja deleža *samskih gospodinjstev*. Glede na to se bosta zmanjšali potreba in smiselnost gradnje družinskih hiš. Zato lahko že v prihodnjih dveh desetletjih pričakujemo določen premik v usmeritvi ne le od velike (dvodružinske) k manjši (dejansko) enodružinski hiši, temveč tudi od hiše k stanovanju v različnih sklopih bolj zgoščene pozidave.

Ob vse pomembnejših estetskih vrednotah – glej o tem še posebej – lahko pričakujemo, da se bo sicer še povečal pritisk, da bi dopuščali zazidljivost hribovitih predelov z lepim razgledom, saj bodo najvišje dohodkovne kategorije sposobne prevzemati tudi visoke stroške za privlačne in prestižne lokacije. Zato bo toliko pomembnejša čim bolj določna opredelitev meril, ki bodo lahko v oporo strokovnim službam pri varovanju javnih interesov.

Nacionalni stanovanjski program izraža vsaj toliko v anketi ugotovljene težnje glede želenega načina bivanja, da izpostavlja zahtevo po *manjših*, skrbnejše in *človekovemu merilu primerneje* zasnovanih sosedstvih z racionalno rabo zemljišča. Takšna usmeritev je sicer okvirno sprejemljiva, hkrati pa je tako *nedoločna*, da terja še temeljito analizo in operacionalizacijo, če naj bi učinkovala v praksi. Zahteve, da je treba graditi manjše in nižje objekte, ne bi smeli razumeti tako – kot so jo pred leti nekateri v Ljubljani – da bi uvajali novo uniformnost, npr. z *določanjem največje dopustne višine* (etažnosti) stanovanjskih zgradb. Takšna zahteva je neživiljenjska, saj ne upošteva niti različnih naravnih danosti niti velikih razlik glede primernosti za prebivalce po starosti ali glede na družinski status ipd., hkrati pa zanemarja tehnološke izpopolnitve (večjo zanesljivost dvigal idr.), zato je ne bi kazalo posnemati. Približevanje človekovemu merilu tako ne pomeni *pavšalnega omejevanja*, temveč predpostavlja tudi velike individualne razlike in torej *raznoverstnost* bivalnih okolij.

Ekstremni primeri velikih blokov in stolpnih na Markovcu, v Prisojeh in ob starem mestnem jedru niso izraz želja njihovih stanovalcev, temveč predvsem dejstva, da le-ti niso imeli vpliva na gradnjo, in dokaj arbitrarnega odločanja *profитno motiviranih* gradbenikov.

Stopnja navezanosti na teritorialna območja

Prebivalci koprške občine so sicer navezani tako na svoj kraj, kot tudi na svojo občino ter na Slovensko Istro (Obalno regijo) in na Slovenijo kot celoto. Bistveno manjša pa je stopnja njihove navezanosti na vse širše teritorialne enote (na območje srednjeevropskih in bližnjih držav, na Evropo in svet kot celoto). Če pa jih sprašujemo o tem, na katero od navedenih območij so *najbolj navezani*, pa dobimo dosti bolj izdiferencirano sliko: na prvem mestu *močno izstopi navezanost na svoj kraj*, ki daleč presega vse drugo; preko nacionalnih okvirov pa navezanost skorajda sploh več ne seže.

Visoka stopnja *navezanosti na kraj* se z višjo stopnjo izobrazbe relativno *zmanjšuje*; pač pa je večja pri tistih, ki živijo na vasi oz. na podeželju, ki

imajo obdelovalno zemljo in manj osebnih stikov z ljudmi v drugih državah. V teh znakih torej prepoznavamo značilni profil klasičnega, "starega lokalizma" (Strassoldo, 1990). Pri tem gre torej še *bolj za navezanost na danosti*, za relativno zaprtost in *nizko senzibilnost* za dogajanje in možnosti v širših teritorialnih okvirih.

Posebnost, ki jo razkrivamo na podlagi naše ankete v primerjavi z našimi predhodnimi ugotovitvami na ravni Slovenije kot celote (SJM 1993/1) je v tem, da na Koprskem razkrivamo *močnejšo občinsko in regionalno identifikacijo*. Tako je navezanost na regijo Slovenska Istra (Obala) močnejša kot pa navezanost na Slovenijo v celoti, medtem ko do sedaj znani splošni vzorec izraža obratno zaporedje.

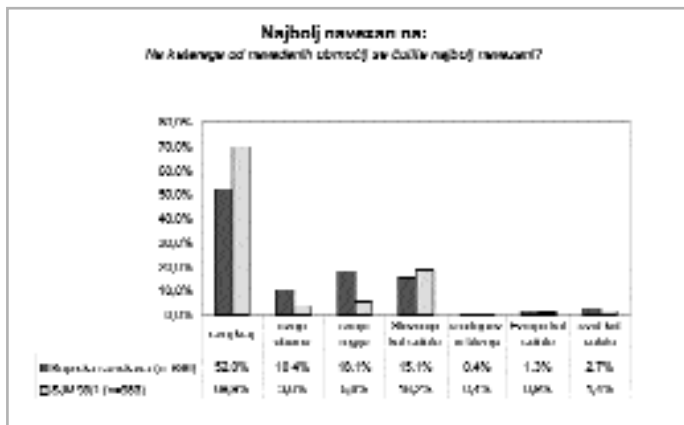
Navzlic etnični heterogenosti prebivalstva v Koprski občini (zaradi priseljevanja) torej razkrivamo znake močne regionalne identifikacije. To se izraža tudi z izpostavljanjem lastnih posebnosti in v zahtevi po njihovem priznavanju s strani drugih.

Estetske vrednote, denar in poselitev

Dokaj neopazno prihaja do spreminjanja vrednot, ki vplivajo na težnje v poseljevanju in se uveljavljajo bodisi v legalni ali nelegalni obliki. Vsaj prehodno se je zmanjšalo *vrednotenje zemlje* glede na njeno kmetijsko funkcijo in v primerjavi s tradicionalno prakso kmečkega prebivalstva (glej Požeš 1991), v nasprotju s tem pa je vse večje pomanjkanje zazidljivih površin. Povečal pa se je pomen *estetskih vrednot*, kar se kaže npr. v velikem interesu za lokacije, ki omogočajo lep pogled na morje, na krajino, na staro mesto ali vas (četudi to pomeni severno stran in izpostavljenost burji ipd.).

Estetske vrednote postajajo pomembnejše, kot pa težave zaradi dostopa na višje lege in stroški v zvezi s tem. Estetika v povezavi z vse večjo dohodkovno (premoženjsko) diferenciacijo bo izhodišče za vse večje težnje k lokacijam, ki doslej že *à priori* niso prišle v poštev za stanovanjsko pozidavo, npr. hiša v strmini ali na vrhu hriba. Pripravljenost za prevzem tudi *izredno visokih stroškov* bo krepila težnje k *izjemnim lokacijam*.¹² Pri tem pa se bo zaostrovalo nasprotje med estetiko z vidika posameznika (posameznega objekta) in estetiko z vidika širšega območja, ki terja omejevanje poseljevanja ne glede na zadostna finančna sredstva.

Vendar v tej smeri še ni prišlo do poenotenja niti v teoriji. Območja v neposredni bližini obale (vzemimo npr. Oltra, Ankaran) se pozidavajo s počitniškimi hišami; pri tem so očitno močnejši tržni interesi kot ekologija in dolgoročni razvojni programi za najbolj privlačen obalni pas.

Graf 3.2: Navezanost na teritorialna območja – MO Koper (1998) in SJM (1993)

¹² Pri tem ne gre le za negotova predvidevanja, temveč že za dejstva, ki se v izrazitejši obliki kažejo na območju hrvaške Istre, npr. z nakupi parcel tudi za 400 000 nemških mark in več in z gradnjami velikih počitniških hiš tudi za 2 milijona nemških mark.

V že zgrajenih soseskah, tudi tistih iz novejšega časa, je že navzven opazna utesnjenost zaradi visoke *gostote naselitve*, kar je vidno v *pohojenih zelenih površinah*, v oteženih prehodih, npr. zaradi *parkiranja avtomobilov na pločnikih*, in v drugih oblikah spremenjene namembnosti zemljišč. Iskanje razlogov za takšno naselitev pa nas – kot bomo še videli – privede do profinitnih interesov gradbenih podjetij.

Razprave o prostorski organizaciji obalnega območja (npr. Planerska delavnica) so nakazale še *nadaljnje omejitve*: da je npr. “treba *preprečiti pozidavo* območij, ki omogočajo doživljanje značilnih struktur v prostoru”, da je “treba *omejiti zazidavo* leg, izpostavljenih pogledom z morja” ter da “ni dopustna gradnja novih marin” in da se je “treba *izogibati* marinam z zaprtim režimom”. Podobno so poudarjene “robne omejitve širitve Luke in spremljajočih dejavnosti”.

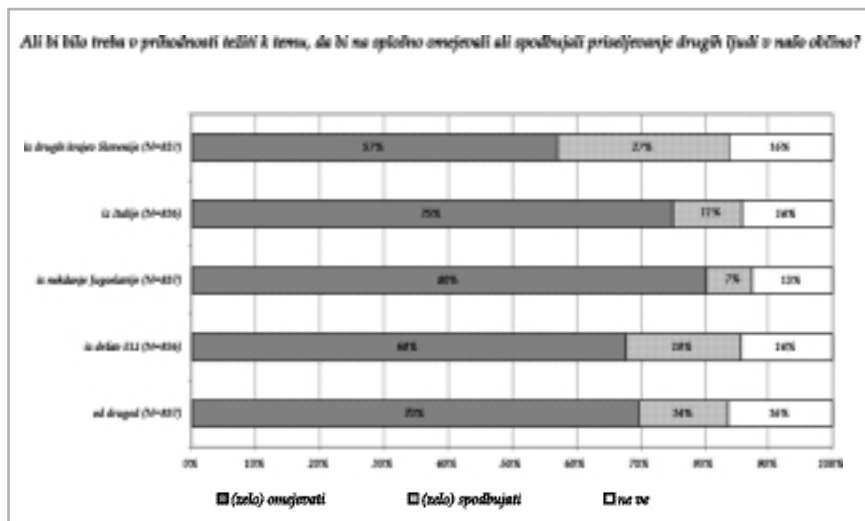
OMEJEVANJE IN/ALI SPODBUJANJE PRISELJEVANJA?

Večina naših anketirancev zagovarja stališče, da je treba na splošno omejevati, ne pa spodbujati priseljevanje drugih ljudi na območje občine, naj bodo iz drugih krajev Slovenije, še bolj iz Italije in najbolj iz nekdanje Jugoslavije. Vendar pa le omejevanje priseljevanja – kar nasploh, za kogar koli – ne bi bilo primerno izhodišče za (hitrejši) razvoj občine.

Pomembneje je *uveljavljati selektivnost* glede na potencialni prispevek ali breme možnih priseljencev: ali gre za tiste, ki računajo na bolj aktivno ali pasivno rabo prostora v občini; za priseljence, ki bi prispevali h kakovosti bivanja domačega prebivalstva ali k *poslabšanju*. Za zgled bi si lahko vzeli razvojno najbolj prodorna mesta po svetu, ki uveljavljajo *aktivno politiko* s pritegovanjem razvojno najpomembnejših človeških in materialnih virov. To pomeni, da ne gre za opredelitev enkrat za zmeraj, temveč za nenehno iskanje in pritegovanje razvojno najbolj prodornih akterjev, med drugim prav s ponudbo *kakovostnega bivalnega okolja*.

V razvojnih prizadevanjih v koprski občini je lahko zelo zapeljivo in nevarno prepričanje, da je – ob že zagotovljeni naravni privlačnosti – mogoče zavzeti *pasivno držo dopuščanja namesto aktivne vloge iskanja* in pritegovanja razvojnih virov v svetovnem merilu. Prav *načrtno, vnaprejšnje urejanje* naravno in kulturno privlačnega bivalnega okolja lahko pomembno prispeva k uspehu takih prizadevanj.

V zavesti ljudi še prevladujejo stare in nediferencirane predstave o množični prostorski mobilnosti (priseljevanju) prebivalcev in o negativnih posledicah tega tudi z vidika njihove nastanitve. *Manjka* pa *ozaveščenost* o tem, kako nujno je aktivno *pritegovati* različne strokovnjake in druge, ki bi lahko neposredno ali posredno prispevali k razvoju kraja in občine. V prihodnje bi morali upoštevati, da bo *kakovost bivanja* – kot opozarjajo sicer še maloštevilni tujci, ki delujejo v Kopru (npr. v OMV Istrabenzu) – ena od pomembnih osnov za motiviranost in pripravljenost visoko izobraženih strokovnjakov iz drugih držav, da bi se za krajši ali daljši čas vključevali v razvojne aktivnosti občine in regije, npr. v zvezi z uveljavljanjem nove univerze, z mednarodnim delovanjem posameznih gospodarskih organizacij ali z uresničevanjem različnih programov v okviru socialnega razvoja ipd.¹³

Graf 3.3: Stališča anketiranih domačinov do ukrepov glede priseljevanja

Glede na vse to bi morali na novo opredeliti in upoštevati tudi kadrovsko funkcijo stanovanja in kakovosti bivalnega okolja.

V zvezi s tem smo zastavili še vprašanje, na podlagi katerega lahko tudi bolj vsebinsko diferenciramo odgovore po pomenu; glede na delež odgovorov jih lahko razvrstimo takole (gl. graf 3.4):

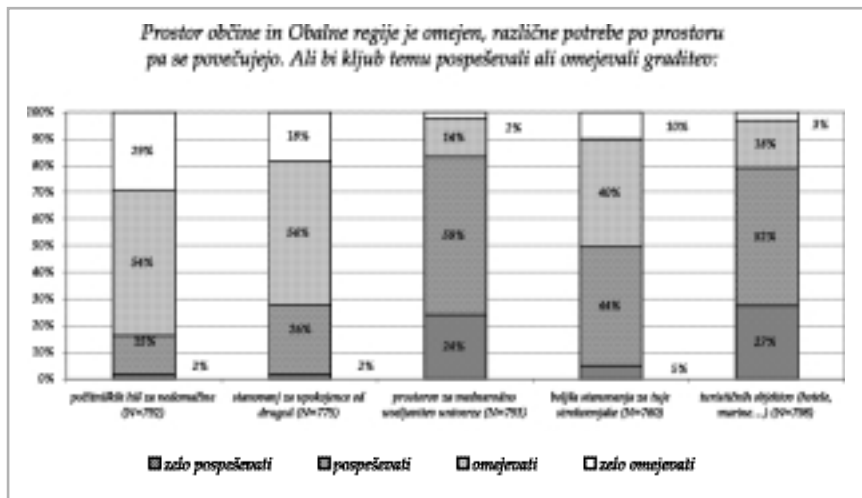
1. graditev prostorov za mednarodno uveljavitev univerze,
2. g. turističnih objektov (hoteli, marine ...),
3. boljša stanovanja za tuje strokovnjake,
4. stanovanja za upokoјence od drugod,
5. graditev počitniških hiš za nedomačine.

Univerza in turizem sta torej tisti dve razvojni možnosti, ki jima prebivalci občine pripisujejo največji pomen. Navzlic dejstvu, da je prostor občine in Obalne regije omejen, anketiranci izražajo podporo graditvi prostorov za mednarodno uveljavitev univerze in graditvi turističnih objektov. Glede na to pa že preseneča manjša podpora graditvi boljših stanovanj za tuje strokovnjake. Vendar se tudi ta zadnji podatek ujema z opažanji, do katerih so prišli že v nekdanjem vodstvu Luke Koper (B. Korelič). Gre še vedno za močan preostanek uravnilijskega egalitarizma, ki omejuje pritegovalnost tujih strokovnjakov, če bi jim morali nuditi visok zaslužek. Izrazito pa je zavrnilijsko stališče v smislu, da je treba omejevati graditev stanovanj za upokoјence od drugod in počitniške hiše za nedomačine.

Prebivalci občine izražajo v anketi najbolj *odklonilen odnos* do gradnje *počitniških hiš* za nedomačine in le malo manj za upokoјence od drugod. Največjo podporo pa dajejo gradnji prostorov za mednarodno uveljavitev univerze (gostujoči profesorji in tuji študentje, raziskovalci ipd.).

¹³ Kolikor posamezniki v tem smislu že delujejo (npr. zdravnica iz Nemčije v reševanju problematike odvisnikov v Kopru), le-ti niso bili načrtno pritegnjeni, temveč so se priselili iz drugih razlogov.

Graf 3.4: Ali naj bi pospeševali ali omejevali graditev

SPALNA NASELJA, KONCEPT SOSESKE IN ŽUSTERNA III

Eno pomembnejših vodil v prostorski organizaciji stanovanjske gradnje in vsakdanjega življenja, ki ga je prevzela naša urbanistična praksa v šestdesetih letih, je predstavljal koncept soseske. Čeprav je izhajal od drugod (Perry 1929, "neighbourhood unit"), je hkrati s potrebo po ekonomsko in tehnološko učinkoviti gradnji velikega števila stanovanj na eni (skupni) lokaciji zelo ustrezal *kolektivistični* usmeritvi, ki je poudarjala preseganje družinskega zasebnitva s socializacijo funkcij družine in z organizirano skupnostjo stanovalcev. Namesto preprostega dodajanja novih enot v brezoblični rasti in širjenju mesta je bilo treba še zlasti v času najbolj množične stanovanjske gradnje snovati prostorsko in funkcionalno relativno zaključene enote s svojim lastnim središčem in identiteto.

Prav v zvezi s tem pa se pojavi težavno vprašanje, kdaj pridemo do tiste meje v rasti mesta, ki terja preskok od enostavnega, količinskega širjenja v novo kvaliteto. Kakor sem ugotovil že v Novi Gorici (Mlinar 1983), tako je tudi v Kopru prišlo – nekako po inerciji – do miselnega zastoja v načrtovanju, saj so bili *predolgo* vezani na predstavo o *enem samem središču*. To pa je bil vsaj eden od razlogov za gradnjo novih, izključno stanovanjskih, torej spalnih naselij, kot so Semedela, Šalara, Olmo, Žusterna (starejši del) in v precejšnji meri celo Ankaran. V njih ni bilo poleg stanovanj zagotovljenih tudi t. i. spremljajočih dejavnosti. Četudi so formalno dobile status krajevne skupnosti, jim to seveda še ne zagotavlja tudi drugih funkcij.

Drugi razlog, zakaj je bilo v Kopru (Novi Gorici) težje uveljaviti koncept soseske kakor npr. v Ljubljani ali Mariboru, je v tem, da gre za manjše mesto, v katerem se gradi manj stanovanj, zato je potrebnega dosti več časa, da se dejansko izoblikuje takšna nova enota. To bi torej terjalo bolj dolgoročno in ne le značilno pragmatično obravnavo, ki se le sprotno odziva na pojavljajoče se potrebe.

Kljub vse višji stopnji individualizacije vsakdanjega življenja (kar prostorsko pomeni večjo razpršenost) in nekaterim negativnim ocenam koncepta soseske (npr. Tepina 1996) ostaja soseska vendarle pomembna:

1. z vidika prostorsko *manj mobilnih* prebivalcev, kot so otroci, ostareli ipd.;
2. z vidika *reintegracije dela* (izobraževanja, rekreacije...) in *bivanja*, še zlasti na podlagi rabe nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, kar prinaša vsebinsko obogatitev življenja v dosedanjih stanovanjskih (ali celo spalnih) naseljih;
3. kot oblika zagotovljenega strnjenega prostorskega razvoja naselij, oprta na omrežje javnega potniškega prevoza.

Koncept soseske torej *ni primerno* kar *pavšalno zavračati* kot preživel in neustrezen vzorec prostorske organizacije naseljevanja v mestnih naseljih. Pretirane koncentracije stanovanj v blokovskih zgradbah ne moremo enačiti (do česar pa prihaja v nekaterih strokovnih razpravah) s konceptom soseske kot urbanistično relativno zaokrožene in notranje povezane enote in pri tem obeh obravnavati kot nekaj preživelega. Nasprotno, koncept soseske, vendar ne le kot stanovanjskega (spalnega) naselja, kakršen se je uveljavil v šestdesetih letih, temveč kot organizirane urbane enote s številnimi funkcijami, dobiva pomen tudi v *kontekstu informacijske družbe*. To je prostor vsakdanjega človekovega življenja, ki se dopolnjuje in spopada (izključuje) z njegovim delovanjem v virtualnem prostoru in z njegovim vključevanjem v svetovna omrežja.

V Kopru naletimo na naslednji paradoks: zgrajenih je bilo sicer več povsem novih stanovanjskih naselij, a brez celovite urbanistične zasnove; hkrati pa je bila izdelana vsebinsko najbolj celovita in še zlasti s prostorsko-sociološkega vidika *najbolj eksplicitno* opredeljena zasnova novega naselja Žusterna III, ki pa večidel sploh ni bilo zgrajeno. S tridesetletno časovno distanco pa vendarle lahko pokažem tako na današnjo aktualnost temeljnih idej kot tudi na nekatere spremembe in na značilne vzroke, zaradi katerih je prišlo do drugačnega uresničevanja ali neuresničevanja prvotnih načrtov.

Arhitektka Lučka Rozin – Šarec in Aleš Šarec, s sodelavci, sta na jugoslovanskem natečaju za urbanistično in arhitekturno ureditev območja Žusterna III leta 1978 prejela prvo nagrado za svoj elaborat "PROVE". V nadaljevanju bom povzel nekatera temeljna načela prostorske organizacije, ki sta jih predložila v svoji urbanistični zasnovi tega naselja.

Med temeljnimi načeli, na katera sta se avtorja opirala v projektu Žusterna III, naj povzamem naslednje:

1. *Celovitost, mestnost naselja*. Integrirano večfunkcionalno okolje, integracija stanovanj z ekološko ustreznimi delovnimi mesti in drugimi dejavnostmi v pritličjih stanovanjskih objektov in v posebnih večnamenskih objektih ob osrednji ulici in trgih, ravnovesje med mestom in naravo – povezava zgradb v stavbne sklope okoli skupnih trgov, dvorišč in ulic. Omogočanje in spodbujanje interakcij in komuniciranja ljudi kot bistven pogoj za mestnost naselja; oblikovanje javnih, poljavnih in zasebnih zunanjih prostorov in ureditev v stiku z zelenjem in sistemom parkov; oblikovanje prostorov ob križiščih komunikacijskih smeri.

2. *Javni promet in prostor za pešce*. Javni promet in prostor za pešce kot temeljni element zasnove in razvoja naselja: uvedba posebne avtobusne steze s postajališči in glavne ulice za pešce kot hrbtenice, tj. osrednje osi naselja. Žusterna III naj bi postala prvo slovensko naselje, ki bo zgrajeno po načelu integracije dela in bivanja, s prednostno vključitvijo javnega

potniškega prometa in hkratno dostopnostjo osebnega avtomobila na robu naselja.

3. *Merilo človeka, humano okolje.* Upoštevanje človeka in njegovih potreb, kreativnosti, možnosti za bivanje v skupnosti in za uveljavljanje posameznika. Naselje je namenjeno prvenstveno pešcem, druženju na prostem v ambientu manjših in zmerno visokih objektov, neposrednim stikom z zelenimi površinami in naravo. Pogoji za integracijo in sožitje različnih starostnih in drugih skupin prebivalcev, sistem manjših in večjih trgov, ulic, piacet, stanovanjskih dvorišč, individualnih atrijev in vrtov, skupni notranji in zunanji prostori v vsaki sosedski enoti. Čim bolj enakovredni bivalni pogoji za vse kategorije prebivalcev in njihove specifične potrebe. Raznolike bivalne možnosti za ljudi z različnimi življenjskimi navadami in za različne oblike družinskih in drugih skupnosti, raznolika struktura in razporeditev stanovanj v posameznih objektih in sosedskih enotah, fleksibilna in variantna zasnova stanovanj. Majhna sosedska enota s 150 do 200 stanovanji, ki ima 6 do 12 stanovanj na en vhod in stopnišče.

4. *Prilagoditev naravnemu prostoru.* Prilagoditev naravnemu okolju, konfiguraciji terena in obstoječi vegetaciji, ohranitev pogledov iz osrednjih trgov in ulic – zlasti na morje – orientacija stanovanj proti zelenju idr. Predvidena je bila t. i. nizka in gosta zazidava, kjer je dana možnost za dobro oskrbo prebivalstva, obenem pa je še vedno ohranjen neposreden stik s terenom, in to za čim več ljudi.

5. *Kontinuiteta v razvoju.* Upoštevanje morfološkega razvoja naselij na tem območju, kar se izraža v oblikovanju ambienta primorskih naselij v značilnem merilu sklenjenih sklopov zgradb, s trgi in ulicami, ki omogočajo značilno primorsko druženje na prostem; zgledovanje po arhetipu istrske mestne hiše; upoštevanje značilnosti načina življenja in kulturne tradicije; ohranitev obstoječih objektov in kvalitetnih kmetijskih zemljišč.

6. *Prilagodljivost za spremembe.* Upoštevanje načela nedokončanosti, zasnova mesta kot sistema struktur, ki se lahko spreminjajo in prilagajajo novim nepredvidenim družbenim potrebam in načinu življenja. Gradbene konstrukcije omogočajo večnamensko fleksibilno uporabo objektovnih prostorov, rezervne lokacije omogočajo poznejše dopolnitve. Možnost za etapno gradnjo naselja, tako da je v vsaki fazi zgrajeno in opremljeno zaokroženo stanovanjsko sosedstvo v skladu z aktualnimi potrebami uporabnikov – nove potrebe in spremembe se bodo odrazile v raznolikem oblikovanju posameznih sosedstev v okviru osnovnega koncepta naselij.

7. *Svojskost naselja.* Identiteta in značaj mesta, ki naj sledi iz njegovih specifičnih funkcij, sociodemografskih značilnosti, morfologije in oblikovnega izraza. Zaščita in razvoj elementov, ki so bistveni za razpoznavnost in opredelitev skupnosti – poudarjen značaj istrskega mesta ob morju in dominantne lege na pobočju pod Markovcem ter stik z morjem, osrednja povezujoča mestna ulica, prečne peščene ulice po grebenih, stanovanjska sosedstva ob skupnih trgih, zelene grape med sosedstvi, hierarhija pomensko določenih javnih in poljavnih zunanjih mestnih prostorov (trgi, piacete, notranja dvorišča itd.), raznolikost v oblikovanju posameznih funkcionalno zaključenih enot.

8. *Vključenost naselja v širši prostor.* Le-ta je bila mišljena v družbeno-ekonomskem smislu glede na funkcije v regionalnem merilu, glede na strukturo prebivalstva in delovnih mest, glede na skladnost z naravnimi in

antropogenimi danostmi in kot maksimalna prilagoditev obmorski legi.

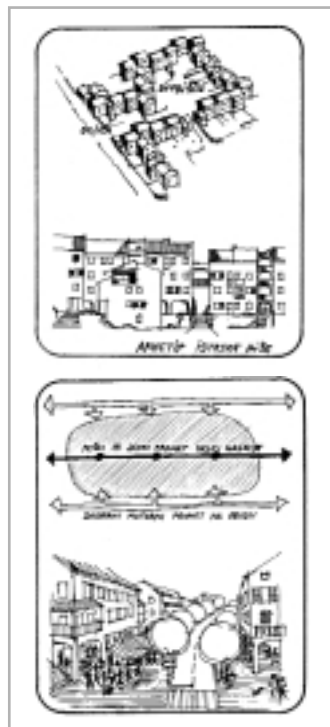
V tem naselju naj bi ob koncu stoletja bivalo 13000 in delalo 4000 ljudi. Žusterna torej ni bila več zasnovana kot klasično spalno naselje, temveč "kot aktivno mesto, kamor bodo ljudje (tudi) prihajali na delo, kjer se bodo srečevali in rekreirali". Pri tem je že prišla do izraza kritična zavrnitev funkcionalizma v urbanizmu, arhitekturi in prostorskem planiranju. Zasnova stanovanjskega območja Žusterne III je vključevala hierarhijo bivalnega prostora, tj. razčlenjenost na:

- *zasebno stanovanje*, ki omogoča človeku umik iz javnosti,
- *sosedsko enoto* kot osnovo za oblikovanje sosedске skupnosti,
- stanovanjsko *območje soseske*, ki predstavlja teritorialno, funkcionalno, organizacijsko, arhitektonsko ureditveno, po možnosti pa tudi upravno celoto (Rozin Šarec 1979, 15).

Poudarek je bil na sosedskih enotah, v katerih bi bili ustvarjeni fizični pogoji za povezovanje, še zlasti za majhne otroke, ki so vezani predvsem na življenje v stanovanjskem območju. Tu naj bi prihajalo tudi do sodelovanja stanovalcev pri urejanju in vzdrževanju tega prostora, s tem pa bi se krepil njihov občutek *pripadnosti* in *soodgovornosti*.

Z odmikom treh desetletij takšne bogate vsebinske razčlenitve ne kaže puščati ob strani, saj lahko retrospektivno še jasneje razkrivamo dolgoročni pomen ali morebitno preseženost posameznih meril. Glavni razlog, zakaj je prišlo do prekinitev v uresničevanju prikazane urbanistične zasnove Žusterne III, vidim v koncu *množičnega* zaposlovanja in s tem priseljavanja ter naseljevanja ob izteku industrijskega obdobja in s spremembo političnega sistema. Imidž tega projekta v javnosti je okrnilo tudi odstopanje od izhodiščne zasnove, do česar je prišlo pri sami gradnji, ko so zaradi pocenitve (ali večjih profitov gradbenega podjetja) nelegalno zgradili za eno do tri nadstropja višje zgradbe, kot so bile prvotno načrtovane. Dvorišča, kjer naj bi bile po načrtu zelenice z igrali za otroke, so zabetonirali in postala so parkirišča za avtomobile. Cesta, ki naj bi predstavljala osrednjo os naselja, namenjena za pešce in avtobus, sedaj dejansko služi kot vozišče in parkirišče za osebne avtomobile. Hkrati se je spremenila tudi struktura stanovalcev: med njimi je visok delež priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, z nizko stopnjo izobrazbe in nizkim dohodkom, kar je predstavljalo še dodatne razloge za opustitev nadaljnje gradnje na podlagi prvotne zasnove. V devetdesetih letih je postalo to območje v tržnih razmerah dostopno le za prebivalce z relativno visokimi dohodki, kar že nakazuje težnje k notranji homogenizaciji novega dela naselja, kar istočasno pomeni tudi k segregaciji, ki se bo verjetno povečala v prihodnosti.

Večina idej, predstavljenih v okviru temeljnih načel urbanistične zasnove Žusterne III, je ohranila svoj pomen; glede nekaterih pa je do danes prišlo do prevrednotenja, tako da jim življenje v praksi ni sledilo, čeprav si prostorska politika še zmeraj prizadeva za njihovo uresničevanje (npr. preusmerjanje v prid javnemu prometu); glede nekaterih se je spremenila tudi ta politika. Ne nazadnje pa vrsta idej, ki so bile že zgodaj izpostavljene

Slika 3.6: Nekateri poudarki iz Projekta Žusterna III, arh. Lučka Rozin – Šarec in arh. Aleš Šarec, 1989

Slika 3.7: Zgrajeni del Žusterne III

snova Žusterne III pretehtano uravnorežena, saj se je izognila takšnim enostranostim. Upoštevala je tako identiteto naselja kot njegov kontekst, zgleduje se po vzoru mediteranskih mest, a upošteva sodobno tehnologijo in način življenja, prežemanje naravnega in grajenega okolja, prepletanje delovnih mest in stanovanj, dane razmere in možnost spreminjanja v bodoče, možnosti vključevanja, druženja in možnosti za zasebnost, dostopnost za javni in osebni promet ipd. Pri tem ne gre za vsiljevanje čisto določene rešitve, temveč je vseskozi prisotna *možnost izbire* med javnim in zasebnim, živahnim in mirnim, med pogledom v skupno dvorišče (nadzor nad otrokom) in v nevtralen javni prostor, med vzhodno in zahodno lego, senco in soncem; kupcem je omogočena izbira več variant istega stanovanja idr.

Ob vsem tem pa je šlo za (pre)velika pričakovanja glede tega, do katere mere in kako je mogoče že s prostorsko-fizično strukturo grajenega okolja vplivati tudi na način življenja. To se kaže npr. z dveh vidikov: 1. omogočanje obmorsko specifičnega načina življenja; 2. stopnja sodelovanja in druženja stanovalcev. Tako je zasnova (Programska izhodišča) med drugim vključevala: "V novem naselju naj bodo...podani pogoji za značilen in specifičen način življenja, znan v naših *obmorskih mestih*, ki ga odlikuje *bivanje na prostem, druženje v skupnem zunanjem prostoru*, ki prinaša življenje na ulice in dvorišča in daje bivanju v *gostem naselju poseben čar* in omogoča interakcijo prebivalstva. Z oblikovanjem raznolikih in preglednih prostorsko opredeljenih enot, *sosedstev*, v katerih se prebivalci različnih starostnih skupin med seboj spoznavajo in povezujejo, pa bodo zagotovljeni pogoji za *integracijo prebivalcev* in za učinkovito oblikovanje organiziranih družbenih skupnosti" (str. 3).¹⁴

v zasnovi, šele danes dobiva širše priznanje in pomen. Nekatere izhodiščne ideje imajo celo večjo težo, kot jo ima trenutna praksa, ki – kot bomo videli – včasih zahaja v velike enostranosti (ko gre npr. za opuščanje že tako minimalnih skupnih prostorov v večstanovanjskih zgradbah).

V tem pogledu še posebej preseneča, kako je bila za-

¹⁴ Izstopa zlasti veliko pričakovanje glede organiziranja prostora v *sosedske enote*, kot je razvidno iz naslednje razlage: "Z oblikovanjem fizičnega prostora ter skupnih notranjih in zunanjih ureditev, kjer se lahko odvija sosedsko življenje, je zato okvir za sodelovanje stanovalcev samih. Urejanje in vzdrževanje tega prostora naj bi pri njih razvilo *občutek pripadnosti in soodgovornosti*. Osnovno vodilo urbanistične zasnove je zato organiziranje prostora v *sosedske enote*, v katerih bi bili ustvarjeni fizični pogoji za integracijo in dobro počutje, obenem pa tudi za družbeno organiziranost."

Aktivnosti Osnovne šole Antona Ukmarja, ki je locirana ravno na tem območju, potrjujejo, da je mogoče npr. pri učencih spodbuditi – vsaj za določen čas – občutek soodgovornosti za vzdrževanje nasadov, ki so jih sami zasadili; vendar pa takšna višja identifikacija predpostavlja organizirano aktivnost; zgolj ureditev fizičnega prostora ne bi zadostovala, da bi se lotili skupnih akcij.

Bivanje na prostem je gotovo odvisno od prostorske ureditve, vendar le v povezavi z vrsto drugih pogojev, za katere vidimo, da so še bolj odločujoči (npr. varnost, zlasti za otroke, vezanost na TV ali delo z računalnikom ipd). Glede na razlike, ki smo jih v zvezi z (ne)urejenostjo skupnih prostorov ugotovili med posameznimi bloki, pa je šlo prvenstveno za *vlogo posameznikov*, ki ponekod spontano prevzemajo vlogo organizatorjev akcij v skupnih prostorih, drugod pa takih posameznikov ni.

S povečevanjem raznovrstnih interesnih dejavnosti v prostem času se še povečuje njihova razpršenost v prostoru. S pojavom nakupovalnih središč Hipermarket – Mercator in Supernova i. dr. slabi predvidena možnost, da bi lahko stanovalci kot pešci nakupovali v neposredni bližini. Druženje se bolj krepi znotraj posameznih generacij (mladi npr. tudi v prostorsko bolj oddaljenih disko klubih) kakor med stanovalci. Z višjo izobrazbo prebivalcev se bo še povečevala selektivnost njihovega druženja prek okvirov načrtovanih sosedstev.

Vendar pa identiteta in identifikacija z okoljem nista izgubili pomena, saj celo turistična društva spodbujajo tekmovanja v urejanju okolja na takšni podlagi. Tudi teledelo na domu bo okrepilo prisotnost, aktivnosti in druženje ljudi v bivalnem okolju (ki ne bo le bivalno, ampak bolj vseživljensko).

Predvidena vloga *javnega mestnega prometa* kot *osnovnega* in *primarnega* medija povezovanja se do danes ni uresničila. Toda zahteva po izboljšanem standardu javnega prometa, da bi bil enakovreden standardu individualnega prometa, postaja danes programsko še bolj aktualna. Zasnova Žusterne III pa je med prvimi pri nas postavila zahtevo, da mora biti mestni *javni promet* speljan *skozi stanovanjska območja*, individualni avtomobilski promet, ki je bolj moteč, pa na obrobju naselja.

LOČEVANJE IN/ALI MEŠANJE RAZLIČNIH PREBIVALCEV IN FUNKCIJ

V Kopru kot relativno majhnem mestu je težje kakor v velikih mestih in metropolah razkrivati težnje v *prerazporejanju prebivalcev* in *funkcij* v prostoru. Poleg tega so na delu hkrati različne silnice: prve delujejo bolj v smeri ločevanja (notranje homogenizacije prostorskih enot), druge pa težijo k mešanim strukturam. Še posebej pa je značilno, da se tako pri nas kot drugod v (razvitem) svetu pojavlja veliko *razhajanje* med usmeritvami prostorskega *planiranja* (vključno z raznimi programskimi listinami mednarodnih forumov) in dejanskimi, *objektivnimi* trendi sprememb. Prve se večinoma nagibajo k mešanim strukturam, drugi pa – še zlasti v kontekstu novega političnega sistema in tržnega gospodarstva – krepijo homogenizacijo/segregacijo.¹⁵ Tako ostaja odprto eno temeljnih vprašanj: Kako se bo spremenjalo razmerje sil med prvimi in drugimi? Usmeritve prostorskega planiranja na državni ravni – tako z vidika *družbenega položaja* posameznih

¹⁵ Vrsta raziskav o segregaciji v ameriških mestih (ZDA kot klasična dežela kapitalizma) je v preteklih desetletjih kazala na težnje k slabitvi segregacije, razen tiste, ki temelji na rasni podlagi. Z višjo stopnjo globalizacije pa spet prihaja do izrazitejšega ločevanja posameznih (etničnih in drugih) elementov.

[illegible]

Ker ta tematika presega okvir tukajšnje obravnave, se lahko oprem na že opravljeno raziskavo *Morfološka in socialnogeografska zgradba slovenskih mest*, ki jo je na podlagi analize statističnih podatkov, tudi za mesto Koper, opravil Dejan Rebernik (1996). Čeprav je moja pozornost osredotočena na *bivalno* okolje, nam njegova predstavitev nudi potreben vpogled v zgradbo celotnega mestnega območja z vidika temeljnih funkcij, kot so centralne dejavnosti, industrija, luka, zelene in rekreacijske površine ter pretežno stanovanjska območja. Slednja pa še razločuje glede na njihovo starost in gostoto pozidave, kakor jih predstavljajo starejše in novejši blokovske soseske, soseske enodružinskih hiš in (če upoštevamo prevladovanje stanovanjskih prostorov) še stari in novejši del mestnega središča.¹⁶

¹⁶ Starost in gostota pozidave pa še ne dajeta zadostne podlage za to, da bi navedene enote upravičeno označevali kot soseske, saj – kot sem že nakazal – soseska predpostavlja tudi določeno stopnjo notranje povezanosti.

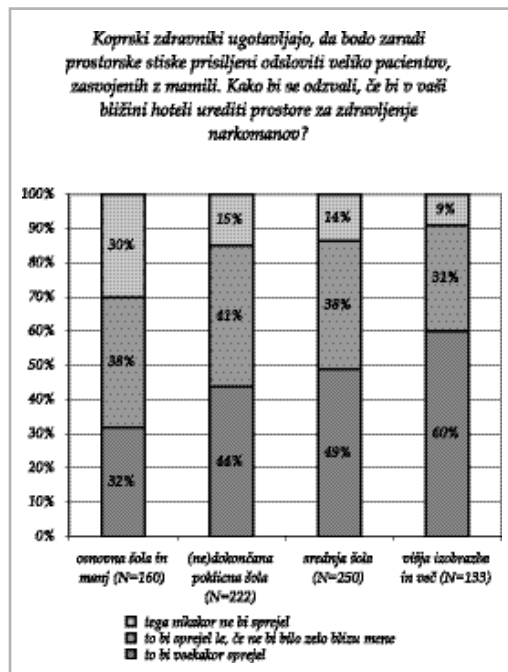
cona – izdvojen v jugozahodnem delu mesta. Celotna zgradba, ki jo prikazuje Rebernik, pa se močno približuje idealnemu tipskemu vzorcu funkcionalistično zasnovanega *coninga* z delitvijo na cono bivanja, dela, rekreacije in prometa.

Vrsta kazalcev, kot je npr. delež prebivalcev z višjo izobrazbo, delež vodilnih delavcev, stanovanjska površina na osebo, povprečna velikost stanovanj ali socialnoekonomski položaj (kot indeks), pa razkriva, da so se celo v kontekstu socialistične družbe uveljavljale težnje k prostorskemu ločevanju na podlagi razlik med višjim in nižjim družbenim položajem. Pri tem kot elitno območje še posebej izstopa Žusterna, ki je tudi sicer med ljudmi dobila oznako "Dolina faraonov". Značilni drugi ekstrem, tj. območje z najnižjim socialnoekonomskim položajem in hkrati visokim deležem neslovenskega prebivalstva, pa predstavlja zlasti Bošadraga, tj. severovzhodni predel starega mesta.¹⁷

Prizadevanja, da bi načrtno vplivali na (pre)razporejanje prebivalcev v prostoru, na njihovo ločevanje ali mešanje, pa načenjajo še vrsto bolj specifičnih vprašanj, če gre za dohodkovno-premoženjske razlike, za starostne kategorije, zaposlitev v delovni organizaciji, narodnost, (ne)stalnost bivanja (domačini, počitnikarji, turisti), zdravje in individualnost (bolniki, osebe z duševno ali/in telesno motnjo, odvisniki od drog idr.), bivanje samcev, spolno usmerjenost idr.

V zvezi s temi kriteriji prihaja na območju koprške občine in regije občasno do zaostritev oz. konfliktov, še zlasti tedaj, ko naj bi prišlo do kakšne nove *koncentracije ene od teh kategorij* prebivalcev na določeni lokaciji. Tako se aktualizirajo vprašanja o (ne)strpnosti npr. v zvezi s centrom za zdravljenje narkomanov na Markovcu ali v Olmu. Do zavrnitve predloga zazidalnega načrta "Dolge njive" v Ankaranu je prišlo predvsem zato, ker bi po predloženem načrtu to pomenilo dodatno koncentracijo (socialnih, dejansko najemnih) stanovanj v kraju, kjer se že sicer – na širšem obalnem območju – pojavlja znatna koncentracija zavodov, ki vključujejo bolnike, invalide ipd.

Izkušnje od drugod so že večkrat pokazale, da mešati skupine z različnim življenjskim stilom in družbenoekonomskim položajem v isti prostorski enoti dejansko ni vodilo do njihovega pričakovanega zblíževanja. Tisti, ki se čutijo superiornije, se, brž ko je to mogoče, preselijo drugam, tisti, ki se čutijo inferiorne, pa se rajši izolirajo in se družijo le med seboj (Fondo de la Vivienda ISSSTE 1976, 36). Mešanje ekonomsko

Graf 3.5: Stališča do ureditve prostorov za zdravljenje odvisnikov od drog – glede na izobrazbo anketirancev

¹⁷ V anketi smo v zvezi s prenovo (celotnega) mestnega jedra zastavili vprašanje: "Ali se strinjate (s stališčem), da je prebivanje v starem mestnem jedru primerno za tiste, ki si ne morejo zagotoviti česa boljšega?" S tem se jih strinja le 35,4 %, drugi, tj. večina, pa zavračajo, da naj bi se v starem mestnem jedru naseljevali le revnejši prebivalci. Seveda pa bi morali to vprašanje še nadalje razčlenjevati, saj gre za različne razmere po posameznih predelih.

kontrastnih skupin še zdaleč ni vodilo k pestrejšemu in zanimivejšemu načinu življenja, temveč je ustvarjalo sovražnosti in konflikte (Keller 1966). Iz tega so sledili predlogi – npr. študije “The Social Module of Housing” – da naj bi bila osnovna enota, tj. tista, kjer se še vzpostavljajo neformalni medosebni odnosi, relativno homogena (npr. razlike v ceni hiš naj ne bi presegale 20 %), pač pa bi različne skupine ljudi imele skupne servise.

Dilema glede etnične strukture

Vse pogostejše se bo zastavljalo vprašanje, kako opredeliti odnos (politiko) do dileme: etnična *homogenost* ali *etnično mešana struktura* prebivalcev ožjih stanovanjskih območij? Vsakršna večja koncentracija tujcev (ki bodo postopno sicer izgubljali atribut tujosti) bo zamotavala vprašanja o prostorski organizaciji in sožitju z *avtohtonimi* prebivalci, npr. glede osnovnošolskega izobraževanja (zaradi neenakih možnosti izbire in vključevanja otrok različnih etničnih in statusnih kategorij). Po drugi strani pa bi bilo problematično tudi poseganje v prostorsko integriteto etničnih manjšin. V lokalni politiki se pojavljajo različni načini reagiranja na težnje k prostorski *koncentraciji* posameznih etničnih skupin, npr. v eni ulici (zaustavljena je bila takšna težnja Albancev, ki so kupovali hiše v Čevljarski ulici v Kopru) ali v manjšem naselju ipd. Vse to ostaja še nepreučeno, kot nekakšna *neformalna praksa*. Vendar pa izstopa možnost, da lahko občina vsaj v določenih primerih s *funkcionalno opredelitvijo* (namembnosti) posameznih območij *preprečuje* tujo *etnično koncentracijo*; gre torej za regulativ, ki se ga poslužujejo tudi države.

V latentni obliki je pozorna tudi širša javnost in občutljivo reagira na sleherne težnje, ko bi ob odprti meji z Italijo prišlo do naseljevanja, ki bi spremenilo sedanjo etnično strukturo v prostoru občine. Vendar s sociološkega vidika (tj. zaradi individualizacije prostorske mobilnosti) ni pričakovati množičnih premikov niti pri odprti meji.¹⁸

Tudi pravice italijanske manjšine, npr. do dvojezičnih napisov, so teritorialno določene. Težnja k individualni mobilnosti in razpršitvi pa uresničevanje le-teh problematizira. To spet na svoj način opozarja na nova vprašanja, ki se bodo odpirala v zvezi s težnjo k deteritorializaciji, do katere prihaja s pogostejšim spreminjanjem stalnega bivališča. *Pravice*, ki jih ima posameznik na podlagi *teritorialne pripadnosti* (lokacije bivališča), *slabijo* s krepitvijo univerzalizma in individualizma.

Glede na program revitalizacije starega mestnega jedra pa je zlasti sporna nepredvidena lastniška utrditev priseljenih delavcev iz nekdanjih jugoslovanskih republik na že nekdanj revnejšem območju mestnega jedra, tj. na območju Bošadrage.

V zvezi s tem se pojavlja ideja o potrebi *oplemenitenja*, *gentrifikacije* starega mestnega jedra. Z naselitvijo višjih slojev pa opozarja, da tudi v prostorskem razvoju občine ne gre enostavno le za usmeritev proti ločevanju oz. segregaciji (glej tudi Hočevar 1998).

Čeprav je v manjših naseljih, vzemimo na podeželju, tudi možnost za segregacijo in vzpostavljane izključujočih enklav manjše, se je v javnosti

¹⁸ Ob tem pa je vendarle treba upoštevati veliko utesnjenost prebivalcev Trsta, ki težijo k bivanju v bolj naravnem okolju z nižjo gostoto naselitve, v zaledju. Prav v zadnjem času gre za zaostritev ob načrtovanju za naselitve na Krasu.

vendarle že pojavila vrsta pomislekov in je bila izražena bojazen, da ne bi prišlo do koncentriranega naseljevanja pripadnikov drugih etničnih skupin. Tako so se pojavljali razlinani pomisleki proti multikulturalnosti, kot se jo danes propagira, kajti da to utegne biti korak v smeri izgube lastne identitete. Kot primer so navajali Padno, v kateri se je naselilo več muslimanskih družin, ki se v devetdesetih letih še niso vključevale v življenje ostalih vaščanov. Te družine so živele bolj same zase v svojem getu in so svet zase. V zvezi s tem so navajali primer, ki se nanaša na zapuščeno in propadajoče župnišče v Padni in so ga hoteli prodati, z denarjem pa obnoviti vaško cerkev. Javilo se je več interesentov, med katerimi se je vnel spor, katerega je rešil škof z odlokom, da se župnišča ne proda nikomur. Čez čas se je javil eden izmed tam bivajočih muslimanov in zaprosil, naj zgradbo prodajo njemu, ter da je pripravljen plačati višjo ceno, kot kdorkoli drug. Na vprašanje, zakaj tako, pa je odgovoril: "Mi muslimani imamo namen kupiti vse, kar je naprodaj v Padni. Čez čas bomo tu zgradili džamijo. Zahtevali bomo svoje šole in razvijali bomo svojo kulturo. Tu nameravamo ustanoviti muslimanski center za Istro". Taki primeri da vodijo k izgubi suverenosti in v stanje, ko ne bomo več lastniki naše imovine ter stanje, ko ne bomo mogli več svobodno odločati o svoji usodi.

Gre za zelo nedorečeno vprašanje, ki bo še terjalo tako strokovno, družboslovno kot politično razjasnjevanje. Vsak ukrep pravzaprav protislovno zadeva pravice manjšin na eni strani in bojazen, da bi se današnja večina znašla v vlogi manjšine na prostoru, ki ga zaseda (primer Palma de Mallorca).

Mešanje stanovanjskih in poslovnih prostorov

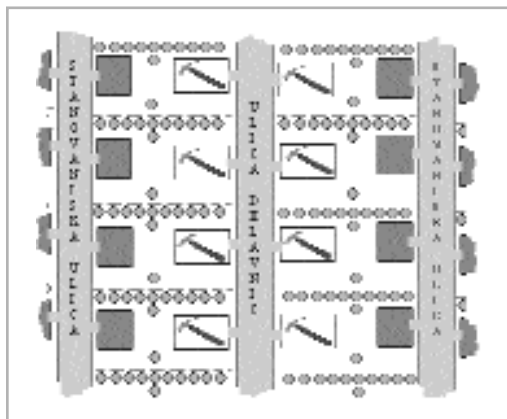
Težnja k *reintegraciji dela in bivanja* pomeni usmeritev k povsem drugačni prostorski organizaciji, kot se je izoblikovala po drugi svetovni vojni v Kopru. K temu je treba dodati težnje k reintegraciji sicer prostorsko ločenih funkcij, kot so izobraževanje, šport, rekreacija, kulturno delovanje idr. Pri tem gre za paradoks v tem smislu, da je nova usmeritev v prostorskem planiranju, ki zavrača prejšnjo delitev na cone, načeloma splošno sprejeta, njena konkretna uresničitev pa se pogosto onemogoča.

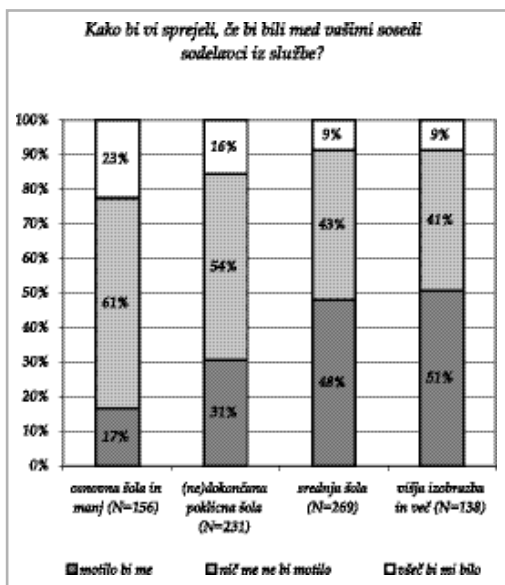
Na podlagi dosedanjih izkušenj 78,2 % anketirancev izraža stališče, da je "mešanje stanovanj in poslovnih prostorov... v večji meri moteče kot koristno"; le 17,8 % se jih s tem ne strinja (drugi neopredeljeni). Ker pa se bodo v bodoče najbolj širile ravno informacijske dejavnosti, lahko pričakujemo, da bo to dosti manj moteče.

Glede na dosedanje izkušnje bi lahko upoštevali rešitve iz nekaterih italijanskih mest, kjer so načrtovalci uporabili zanimiv vzorec namestitve prostorov za bivanje in prostorov za delo na isti parceli, vendar z ločenimi dostopi iz sosednjih ulic. Na ta način so sicer omogočili bližino bivalnih in delovnih prostorov, hkrati pa zmanjšali moteče mešanje obeh funkcij, do česar prihaja, kadar gre za dostop iz iste ulice.

Nekdanjega ločenega naseljevanja *delav-*

Slika 3.8: Delo in bivanje: na isti parceli in v dveh ulicah

Graf 3.6: Sodelavci iz službe kot sosedi – glede na izobrazbo anketirancev

je znano, prihaja do večjega vsebinskega prekrivanja teh dveh sfer, tako da posameznik tudi v svojem prostem času nima miru in se ne more "izklopiti" iz službenih obveznosti.¹⁹ Poleg tega pa gre seveda preprosto tudi za fizične motnje.

Tudi glede na starost smo ugotovili statistično pomembne razlike, in sicer v tem smislu, da se delež tistih anketirancev, ki jih ne bi motilo, če bi imeli za soseda sodelavca iz službe, s starostjo povečuje. To torej pomeni, da so kategorije mlajših anketirancev tiste, ki so v tem smislu najbolj izključujoče.

V zvezi s tem pa se odpira še povsem nov kompleks vprašanj z razširjanjem rabe nove informacijsko-komunikacijske tehnologije in s tem teledela na domu, kar bom obravnaval še posebej. Razlika je že v tem, da teledelo na domu sicer predstavlja reintegracijo dela in bivanja (čeprav praviloma le nekaj dni v tednu), ne pa tudi bližine bivanja zaposlenih iz iste delovne organizacije.

V Kopru sta bili zgrajeni naselji Šalara in Olmo kot "tovarniški naselji" v času množičnega zaposlovanja v podjetju Tomos in v drugih podjetjih. Vendar to že predstavlja zgodovino, ki se ne ponavlja.

Večnamenskost javnih prostorov

Dosti neopazno prihaja do sprememb, ko dosedanje enonamenski javni prostori dobivajo še nove in nove vloge. V vsakdanjem življenju ljudje sicer opažajo te spremembe kot posamične, gre pa za to, da prispevamo k ozaveščanju o širši razvojni preobrazbi. Bodisi da gre za zunanje ali notranje prostore, za stacionarne ali

Slika 3.9: Picerija v prostorih nekdanje samostanske kapelice

¹⁹ Na najbolj drastičen primer sem sicer naletel v "tovarniškem naselju" Kidričevo pri Ptujju, kjer se je kadrovik pritoževal, kako celo zvečer prihajajo delavci k njemu v stanovanje v zvezi z reševanjem njihovih problemov v podjetju.

mobilne, povsod razkrivamo podobne težnje. Tako čakalnica postaja tudi pisarna, v železniškem vagonu je hkrati postrežba s pijačo, jedajo in časopisi, podobno v frizerskem salonu itd.

Tudi cerkev ni več izključno le prostor za opravljanje verskih obredov, za bogoslužje, temveč dobiva tudi druge funkcije. V mejah sprejemljivosti prirejajo tu tudi koncerte ipd. Pač pa je bila negativno ocenjena adaptacija nekdanje samostanske kapelice v hotelu Adria convent v Ankaranu, kjer so prostor preuredili v picerijo.

“Koncerti po cerkvah

Samo cerkvene skladbe in brez vstopnine

Na osnovi dokumenta o koncertih v cerkvah, ki ga je 5. novembra 1987 izdala Kongregacija za bogoslužje, je 7. marca 1988 Slovenska škofovska konferenca izdala posebno odločbo, ki velja za vse tri slovenske škofije.

Ker so se v zadnjem času zelo namnožili cerkveni koncerti ali – bolje – koncerti po cerkvah, o katerih beremo v dnevnem časopisju, kakor tudi v Družini, je prav, da osvežimo bistvene točke te določbe.

1. Cerkveni prostor je prvotno namenjen bogoslužju in le drugotno drugim primernim namenom.

2. Cerkveni koncert je nastop vokalne ali instrumentalne skupine ali posameznika, ki zunaj bogoslužja izvajajo skladbe, ki so sicer namenjene bogoslužju ali so v tesni povezavi z njim. Pri vokalnih skladbah je to razvidno iz besedila, pri instrumentalnih pa iz namembnosti. Zelo neprimerno je, če se v cerkvi izvajajo operne arije ali narodne pesmi ali Gallusovi madrigali, ki imajo – čeprav v latinščini – posvetno vsebino.

3. Prireditelj koncerta (župnik) mora ob pravem času narediti prošnjo na ordinarija z navedbo koncertnega datuma, cerkve, ure in programa s skladbami in skladatelji.

4. Ordinarij daje dovoljenje za vsak primer posebej; splošnih dovoljenj ni.

5. Iz spoštovanja do svetega prostora morajo biti izvajalci – v primerni obleki in primerne vedenja – zunaj prezbiterija.

6. Cerkveni koncert zahteva uvod in razlago, ki uvede poslušalce v duhovno sporočilo skladb.

7. Vstop mora biti prost in brezplačen. Izjemoma se lahko pobirajo prostovoljni prispevki.”

Vir: Družina, št. 48, let. 40, Ljubljana 15. decembra 1991, str. 10

Med športnimi aktivisti se nekateri že zgledujejo po izkušnjah iz drugih evropskih držav (primer Barcelona), kjer se uveljavlja usmeritev, da je poleg posebnih, velikih športnih površin, dvoran in objektov šport vse bolj vključen v vsakdanje življenjsko okolje prebivalcev. S tem prihaja do vedno bolj *projektno definiranih prostorov*, kar omogoča večjo fleksibilnost in multifunkcionalnost. Ker je ob vse večji raznovrstnosti interesov vedno težje zagotavljati hkratno prisotnost večjega števila udeležencev, bi morali tudi v urbanističnem planiranju bolj računati na *manjše skupine in posameznike*.

Značilen primer predstavlja mala košarka, ki vključuje le od 3 do 6 igralcev, fitnes (za bližnje stanovalce) ipd. S tem bi hkrati zmanjševali delitev na elitni šport in pasivno publiko. Namesto nastopanja pred publiko in sedaj poudarjene *prizoričnosti* bi šlo bolj za pristne potrebe samih udele-

Slika 3.10:
Koncert orkestra
ameriške vojske
v koprski stolnici,
1997

žencev. Tako naj bi presegali dosedanje *getoizacijo športa* v (velikih) prostorih izven vsakdanjega bivalnega okolja. Vendar pa s tem ne zanimamo hkratne potrebe po velikih prostorih in objektihi. Tudi pri tem gre za težnjo k večnamenskosti, kakor jo značilno ponazarja tudi nova večnamenska dvorana Bonifika, ki nudi prostor za različne športne, kulturne in druge prireditve.

V bodoče bo treba že v osnovi drugače pojmovati funkcionalnost in funkcije prostorov, tj. predvsem z vidika možne vsebinske obogatitve in različne rabe v teku času. Na ta način naj bi razkrivali *velike rezerve* že razpoložljivih, a še *neizkoriščenih površin*. Vzorčni primer predstavlja sukcesivna večnamenskost prostorov Dijaškega doma za *dijake (študente) in turiste*, sicer že dolgotrajna praksa, ki pa postaja še posebej pomembna s predvidenim naraščanjem števila študentov po uvedbi univerzitetnega študija. Podobno bi lahko zasnovali večnamensko rabo takšnih prostorov nastajajoče univerze, kot so predavalnice, npr. za različna srečanja, delavnice za udeležence iz domačega okolja in od drugod. Osnovne šole že sedaj nudijo svoje telovadnice različnim skupinam športnikov (vendar pomeni to bolj druge uporabnike kakor drugo funkcijo, namen).

Najbolj neracionalna je bila gradnja (čistih) *zaklonišč*, saj pri njih ni bila že vnaprej predvidena dvo- ali večnamenska raba prostorov. Še celo izhodiščna namembnost je (bila) samo hipotetična: morebitna potreba v morebitnih kritičnih razmerah. Zaradi togih omejitev, ki jih določa zakon, zaradi večjega števila lastnikov istega prostora ter pomanjkanja zainteresiranosti in domiselnosti za oddajanje teh prostorov v druge namene je na splošno stopnja njihove izkoriščenosti še vedno zelo nizka (Scheriani 1998). Med značilnimi drugotnimi uporabniki zaklonišč so gasilci, taborniki, glasbene skupine, fitnes klub, namiznoteniški klub, Rdeči križ, jamarsko društvo in civilna zaščita.

Od "coninga" k mešani rabi površin – ne kar nasploh!

Ob preusmerjanju prostorskega planiranja in distanciranju od funkcionalizma v arhitekturi in urbanizmu, npr. CIAM-ovih načel o ločevanju funkcij v prostoru (coning) je treba preprečiti, da ne bi prišlo do poenostavitve in absolutizacije v nasprotni smeri.

V naši raziskavi smo zlasti na ožjem, mestnem območju razkrili številne *konfliktne situacije*, ki nas opozarjajo, da takšna *načelna* preusmeritev ni kar splošno uporabna v vseh konkretnih razmerah. Predvsem terja večjo razčlenitev, diferenciacijo glede na to, do katere mere nove oblike mešanja funkcij povzročajo ne le vsebinsko obogatitev, ampak tudi več medsebojnih motenj (npr. hrup, emisije, vizualno izpostavljenost ipd.), s tem pa lahko tudi *poslabšanje kakovosti* bivanja in življenja prebivalcev na takih območjih. Ugodna okoliščina je predvsem to, da informacijske dejavnosti, ki se

najbolj širijo, niso tako moteče kot različne obrtne dejavnosti, ki jih že poznamo, npr. mehanične delavnice ali dejavnosti gradbenih podjetij (mešano obrtno-stanovanjsko območje ob Šmarski cesti v Kopru).

To pa pomeni, da je treba še veliko natančnejšega preučevanja o tem, katere rabe oz. funkcije ali aktivnosti bo tudi v *prihodnje* primerneje prostorsko *ločevati*. Na turistično privlačnih območjih treh obalnih občin je očitno, da bi mešana raba površin še bolj zaostрила že znane konflikte zaradi neskladja interesov domačinov in turistov – obiskovalcev (npr. konflikte zaradi obratovalnega časa posameznih lokalov, moteče prireditve v bližini stanovanjskih zgradb ipd.).²⁰

Uveljavljanje novega vzorca mešane rabe bo oteženo zaradi zafiksirano utesnjene fizične strukture grajenega okolja pa tudi – glede na visoko gostoto pozidave – *nasprotovanj* potencialno motenih prebivalcev, kot se je to že pokazalo v Semedeli, Olmu, Ankaranu idr. Ne le da gre (oz. bo šlo) za pomanjkanje prostora za vse bolj raznovrstne aktivnosti, povečevali se bodo tudi medsebojno *moteči vplivi*. V tem smislu lahko pride do ogrožanja miru, ki ga vendarle nudijo sedanja homogena, spalna naselja. Novosti, ki jih prinašata npr. informatizacija in deinstitucionalizacija (zmanjševanje deleža prebivalcev, ki bivajo v različnih zavodih), bodo terjale spremembe prostorske organizacije vsakdanjega življenja z urbanističnega, sociološkega in arhitektonskega vidika, npr. prostore za teledelo, bivalne skupine, domači fitnes ipd.

Konkretni *primer*, kako bi lahko z bolj mešano rabo prostorov prispevali k oživiljanju koprskih spalnih naselij, bi bila gradnja nadomestnih stanovanj za sedanje stanovalce v pritličjih (zlasti večjih) zgradb, ki so najbolj izpostavljeni zunanjim motečim vplivom (akustično, vizualno, varnostno ipd.), in bi tako sproščene prostore preurejali za različne nemoteče dejavnosti.

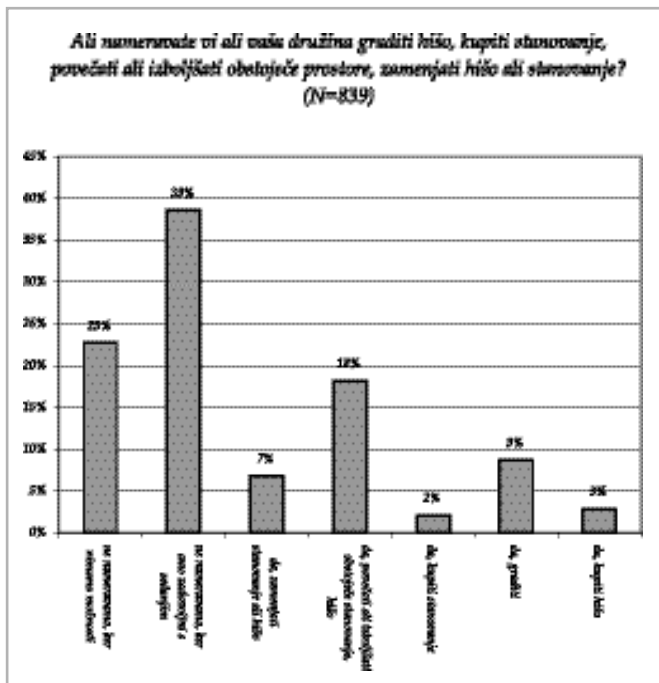
NAMERAVANE STANOVANJSKE SPREMEMBE IN ZADOVOLJSTVO Z OBSTOJEČIM

Kakšne namene imajo stanovalci glede sprememb, kot so: nakup hiše, gradnja hiše, nakup stanovanja, povečanje ali izboljšanje obstoječega stanovanja ali hiše in zamenjavo stanovanja ali hiše?

Med tistimi, ki imajo namen kaj spremeniti, je na prvem mestu povečanje ali izboljšanje obstoječega stanovanja, hiše, na drugem mestu je gradnja hiše, nato pridejo zamenjave stanovanja ali hiše ter nakup hiše in nakup stanovanja. Glede na starost sta dve najbolj izstopajoči kategoriji, tj. tista, ki vključuje stare od 18 do 24 let, in tista s 35 do 44 let starimi, ki nameravajo povečati ali izboljšati obstoječe prostore.

Hišo namerava graditi relativno največ anketirancev, starih med 35 in 44 let ter 25 do 34 let. Hkrati pa so v teh dveh kategorijah tudi tisti, ki so najmanj zadovoljni z obstoječim stanjem. To lahko razumemo v tem smi-

²⁰ Seveda pa tudi pri tem ne gre le za prostorsko-fizično ureditev, temveč tudi za pozornost do ljudi in za medsebojno povezanost ter obzirnost med prireditelji aktivnost v javnih prostorih in bližnjimi stanovalci. V tem smislu je še zlasti zgledna dejavnost *Primorskega poletnega festivala*.

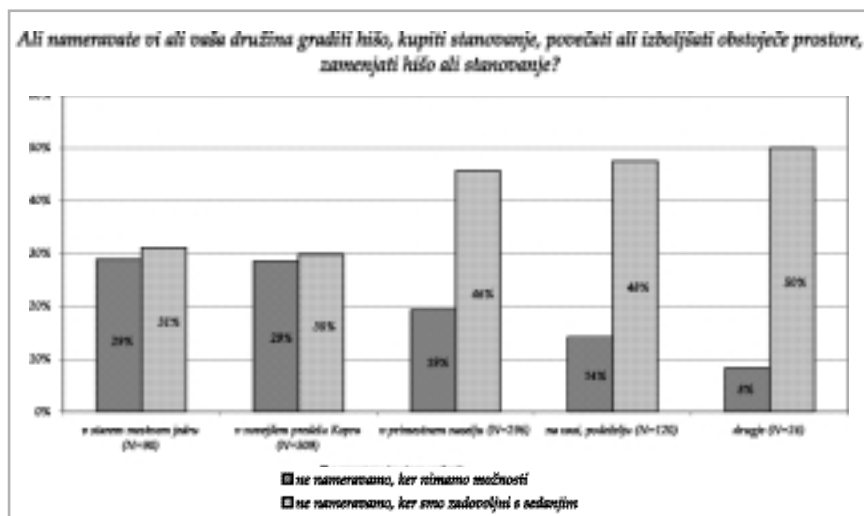
Graf 3.7: Nameravane stanovanjske spremembe

slu, da imajo mlajši od njih lahko še stanovanje pri starših (še ne računajo na samostojno gospodinjstvo), starejši pa so bolj zadovoljni s tistim, kar so si že zagotovili.

Ničesar ne nameravajo spreminjati tisti, ki so zadovoljni s sedanjim stanjem in jih precej živi na podeželju, oz. tisti, ki nimajo možnosti za to, da bi kaj spremenili, in večinoma živijo v mestu. Zadovoljstvo z obstoječim, še zlasti na podeželju in med starejšimi, ne pomeni nujno, da gre objektivno za višjo kakovost bivalnih razmer, saj imamo prav tu dostikrat opravka s tradicionalno letargijo in torej s pomanjkanjem aspiracij za izboljšanje stanja.

Relativno *velik delež zadovoljnih* z obstoječim v primestnih naseljih in na podeželju lahko vključuje tako tiste, ki so svoje (visoke) cilje že uresničili, kot tudi tiste, ki si jih niso niti zastavili. Tudi razčlenitev glede na tip sedanjega bivališča kaže podobno, da je relativno največ zadovoljnih s sedanjim stanjem med tistimi, ki prebivajo v hiši z vrtom v naselju in v hiši na samem.

To nam nakazuje, da bo v bližnjih prihodnosti osrednja dinamika spreminjanja stanovanjskih razmer zadevala predvsem različne *adaptacije, povečave in izboljšanja obstoječih* stanovanj in stanovanjskih hiš. V primerjavi s tem pa relativno malo vprašanih predvideva, da bodo kupili stanovanje; teh je celo dosti manj kot tistih, ki bi gradili hišo.

Graf 3.8: Nameravane stanovanjske spremembe – glede na kraj (lokacijo) njihovega bivanja

SPREMEMBE V ODNOSIH MED KOPROM IN NJEGOVI ZALEDJEM

Preusmerjanje naseljevanja in aktivnosti z obalnega pasu in oživiljanje podeželja

Izzivalna je ugotovitev, da imamo na eni strani ljudi, ki živijo utesnjeno in moteno v obalnem pasu s pretirano gostoto naselitve, hkrati pa – sicer nekoliko odmaknjeno – območje, ki se prazni in gospodarsko nazaduje, stavbna dediščina pa celo fizično razpada; ob tem pa so tudi že prikazane težnje prebivalcev k bolj razpršeni naselitvi, kar bi lahko *organizirano (pre)usmerjali* na podeželje.

Možnost poselitve obstoječih vaških jeder v smislu *decentraliziranega zgoščanja* naj bi hkrati prispevala tudi k *revitalizaciji* le-teh (v zvezi s tem so bile že izdelane posebne kmetijske in urbanistične študije za dolino Rižane, za Osp-Gabrovico, Koštabono-Puč, za Gradin idr.). Z naraščanjem števila ljudi na demografsko ogroženih območjih bi se povečala tudi možnost za *boljšo lokalno oskrbo* vsaj v izbranih močnejših središčih (kot jih npr. predlaga Urbanistika 1999). Vendar bi lahko nekatera od teh središč načrtno bolj okrepili, tako da bi postopoma zmanjševali sedanjo monocentrično prevlado mesta Koper, ki bo (nedvomno) še okrepljena s pravnim priznanjem njegove regionalne funkcije. Tako bi dolgoročno ustvarjali realno podlago tudi za morebitno večje število manjših občin (več o tem Mlinar 2000). S prilivom novih sredstev od novogradenj pa bi tudi lažje reševali vprašanja komunalne infrastrukture starih vaških jeder.

Preusmerjanje iz obalnega pasu na podeželsko zaledje naj bi vključevalo:

1. *preseljevanje*, do katerega bi prihajalo ob ohranjanju dosedanjih delovnih mest ali pa ob vzpostavljanju novih v zaledju, pri čemer predstavlja veliko novost možnost samozaposlitve na podlagi teledela, in to v številnih poklicih s pretežno umskim delom (o tem še posebej); v perspektivi torej bivanje v bolj naravnem okolju ne pomeni več nujno odrekanja stikom s svetom;

2. *oživiljanje* podeželskega prostora z vzpostavljanjem infrastrukture za različne rekreacijske in druge aktivnosti, kar bi povečevalo obisk in zadrževanje prebivalcev iz urbaniziranih območij na podeželju;

3. različne projekte razširjanja *informacijsko-komunikacijske* dostopnosti tako z ustanavljanjem posebnih središč v (nekaterih) krajevnih skupnostih ("telehiša" ali "telecenter" ipd.) kot tudi z dostopnostjo za vsa gospodinjstva;

4. uspešnost prizadevanj za oživiljanje podeželskega zaledja je hkrati odvisna tudi od tega, koliko bo *povečan vpliv* podeželskega *prebivalstva* na ravni občine in (bodoče) pokrajine; upravno-politične spremembe bi morali bolj neposredno povezovati s koncepcijo prostorskega razvoja in prostorskega plana v občini in regiji.

Oživiljanje podeželja *ne bo zadovoljivo*, če bi se omejili le na prenovu *stanovanjskega fonda*, posebno če bi šlo v glavnem za počitniška stanovanja. Izrazita koncentracija delovnih mest na ožjem urbaniziranem območju občine Koper in širša porazdelitev stanovanj predstavljata izhodiščni izziv za reševanje problemov koprškega podeželskega zaledja. Vse večja *lokacijska fleksibilnost* različnih post-industrijskih dejavnosti nakazuje ugodne možnosti za zmanjševanje tega neskladja.

Presegli naj bi sedanji paradoks, da so hkrati s prostorsko-razvojno politiko, ki favorizira oživljanje podeželja, dejanske možnosti za odpiranje novih delovnih mest, tudi z upravnega vidika, na podeželju še bolj omejene kot v mestu. Tako npr. obrtniki raje iščejo možnosti, da bi se približali mestu (kjer tudi lažje dobijo gradbeno dovoljenje v obrtni coni), kot da bi locirali svojo dejavnost na podeželju.

Glede na ugotovljena stališča v anketi prebivalci sicer že podpirajo *preusmerjanje naseljevanja* iz obalnega pasu v zaledje (53 % anketiranih ga podpira, 16 % zelo podpira, 20 % zavrača in 2 % močno zavrača), vendar pa se zdi, da to za ljudi še ne predstavlja prioritete naloge na ravni občine, ki bi jo zelo izpostavljali.

Odgovori na vprašanje iz ankete – “Ob obali prihaja do prenaseljenosti, podeželsko zaledje pa se prazni... Ali bi se, pod določenimi pogoji, preselili v zaledje, izven obalnega pasu?” – nam kažejo, da bi se (pač pod določenimi pogoji) v glavnem bili pripravljeni preseliti, razen tisti v starosti 65 let in več; relativno največ pa bi jih to sprejelo v starosti 25–35 let.

Preusmerjanje naseljevanja na podeželsko zaledje bi lahko predstavljalo velikopotezni projekt, ki bi terjal sočasno angažiranje akterjev na več ravneh. Posameznik je v zvezi s tem skoraj povsem nemočen (če npr. v celem naselju ni kanalizacije), tako da se – brez pomoči – lahko le pasivizira ali pa ločeno išče (ne)legalno rešitev izven strnjene naselja. Nasprotno pa so tudi

kraji (npr. Manžan), ki so uspešno razrešili svojo komunalno problematiko prav na podlagi sočasnega delovanja posameznikov, krajevne skupnosti in občine.

Pred leti je imela glavno pobudo občina, tako da so bili uspešno uresničeni nekateri programi za revitalizacijo podeželja (ceste, vodovod, telefon). Vrsta določil pa je tudi državnega značaja, npr. obseg in način varovanja kmetijskih zemljišč in kulturne dediščine. *Propadanje* posameznih stavb in naselij pa izraža tudi dejstvo,

Slika 3.11:
Porušena hiša
v Ospu: kdo so
lastniki ruševine
in kje so?

da so *lastniki razpršeni po vsem svetu*, tako da bi se lahko včasih dokopali do rešitve šele s povezovanjem v svetovnem merilu.

Nerešeno lastništvo

“Stanje je pereče: veliko objektov je v ruševinah ali na robu fizičnega propada. Samo varovanje kulturne dediščine, tako skozi Družbeni plan kot normativno, ne more preprečiti njenega nezadržnega propadanja. V kolikor ne pride do ustrezne revitalizacije celotnega območja, bo slednje, kar se tiče kulturne dediščine, v celoti degradirano. Velika ovira kakršnemukoli razvoju, je med drugim *nerešeno lastništvo*, pa naj gre za objekte dediščine ali parcele, določene za novogradnje. Pri tem nastaja dvojna škoda: stare hiše brez pravega gospodarja propadajo, na njivah pa rastejo novogradnje. Okrog večjih in bolj dostopnih naselij, kot sta na primer Gradin in Pregara, se kaže “Vračanje življenja”, predvsem v razmahu novogradenj okoli vaških jeder, razsejanih na najbolj neprimernih mestih ter gabaritno in oblikovno v kontrastu s plemenito lokalno stavbno tradicijo”

Vir: CRPOV KS Gradin“, 2001,16

Problem neurejenega lastništva dobesedno paralizira gradnjo in (legalno) prenovu. V zemljiško knjigo so vpisani lastniki še iz časa Marije Terezije. Pod Italijo so bili stroški za prepise zemljišč tako visoki, da so se člani družin, namesto da bi prepis formalno uredili, med seboj le neformalno dogovorili, komu kaj pripada; tako je danes glede lastništva formalno še veliko nerazčiščenega, nejasnega. Za mnogimi so se izgubile sledi oz. bi iskanje solastnikov terjalo veliko denarja in časa.

Tega problema naj ne bi reševali le v občinskem, ampak tudi v državnem merilu, in to ob sodelovanju več ministrstev, npr. pravosodnega in ministrstva za okolje in prostor, pa tudi z informiranjem in (brezplačno ali cenovno dostopno) pravno pomočjo v zvezi z urejanjem lastniških razmerij ipd.

Med najpomembnejše zahteve v zvezi z možnim preseljevanjem – na podlagi odgovorov v naši anketi – sodijo: zagotoviti potrebno komunalno opremljenost, izboljšati prometne zveze, večje možnosti za pridobitev lokacije za gradnjo hiše, nove možnosti za zaposlitev ali samozaposlitev, možnost za pridobitev večje parcele, razpoložljivost lokacij z lepim razgledom, obdelovalna zemlja idr.

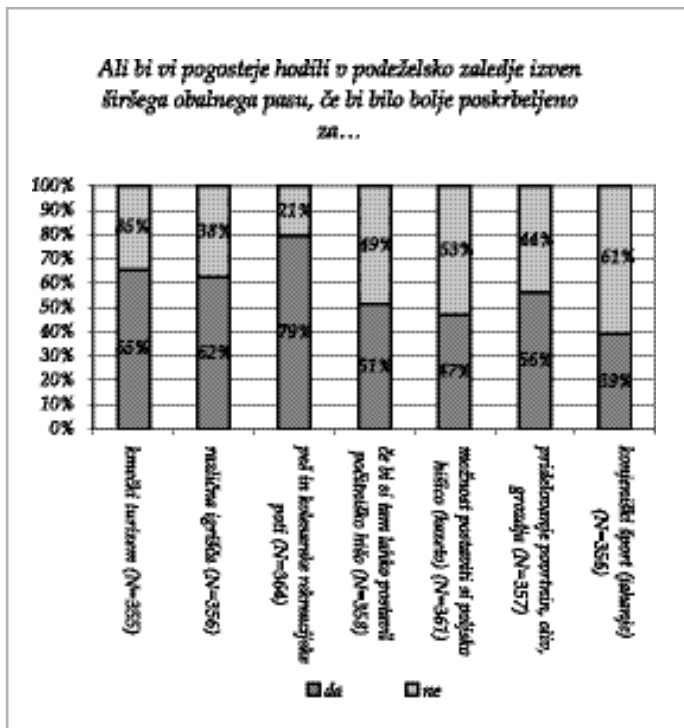
	18–25 let	26–34 let	nad 65 let
če bi zagotovili potrebno komunalno opremljenost	80,0 %	85,4 %	61,9 %
če bi tam lažje dobil lokacijo za zgraditev hiše	83,4 %	83,4 %	57,1 %
če bi izboljšali prometne zveze	80,0 %	81,3 %	76,1 %
če bi bila organizirana boljša oskrba	86,7 %	80,1 %	71,5 %
če bi se tam ponudila možnost za delo	93,4 %	75,0 %	52,4 %
če bi tam lahko kupil večjo parcelo	73,3 %	73,0 %	61,9 %
če bi se tam zmanjšali stroški bivanja	76,7 %	70,9 %	38,1 %
če bi dobil lokacijo z lepim razgledom	56,6 %	70,9 %	57,2 %
če bi dobil najemno stanovanje, hišo	43,7 %	54,2 %	61,9 %
če bi dobil zemljo za obdelavo	50,0 %	48,9 %	52,3 %

Tabela 3.1: Razvrstitev pogojev, ki bi jim moralo biti zadoščeno, da bi se preselili na podeželje, po pomembnosti – glede na starost anketirancev

Doslej je bilo videti, da gradnja novega (npr. izven vaškega jedra) že sama po sebi pomeni nekakšno alternativo in torej opuščanje starega (npr. znotraj starega vaškega jedra). Organiziran pristop, ki bi lahko odprl širše možnosti poselitve v navezovanju na obstoječa vaška jedra in v smislu *decentraliziranega zgoščanja*, pa bi bil lahko komplementaren in bi hkrati prispeval tudi k revitalizaciji le-teh (glej v zvezi s tem tudi posebne študije, ki so jih izdelali v Investbiroju, v Urbanistiki, študija CRPOV – Osp-Brezovica idr.). Tako bi se z naraščanjem števila ljudi povečala tudi možnost za *boljšo lokalno oskrbo* vsaj v izbranih močnejših središčih, kot jih npr. predlaga Urbanistika 1999. Če bi ob tem bolj fleksibilno in diferencirano omogočali tudi gradnjo na *večjih parcelah*, bi s tem povečali *motiviranost* za naseljevanje na podeželju.

Pri tem ne gre le za eno, čisto določeno kategorijo prebivalcev, saj so v igri zelo različni motivi. Nekateri se ob upokojitvi ali kot druga generacija začenjajo zanimati za povratak na podeželje. Nekateri le iščejo najcenejšo uresničljivo možnost, da bi prišli do lastnega bivališča. Spet tretji pa želijo po osamosvojitvi otrok in/ali ob manjši vezanosti na delovno mesto živeti v tesnejšem stiku z naravo ipd.

Druga oblika preusmerjanja z obalnega pasu na podeželsko zaledje pa zadeva *različne aktivnosti*, v katere bi se dnevno, tedensko ali vsaj občasno vključevali prebivalci najbolj urbaniziranih naselij. Od njih postavljajo

Graf 3.9: Privlačnost podeželja za rekreacijo

kjer bo zagotovljen dostop iz večjih oddaljenosti in bivanje posebnih skupin udeležencev najraznovrstnejših aktivnosti, ki jih gojijo člani zelo številnih profesionalnih in interesnih skupin. V tem smislu smo na Obali (zlasti v Portorožu) že poznali različne oblike kongresnega turizma, a v bodoče – ob težnji k zamikanju od obale – bi lahko preverjali možno ureditev potrebne infrastrukture (v ta namen) tudi v zaledju. Vendar pa to dogajanje očitno uhaja iz dosedanjih miselnih okvirov prostorskega planiranja, ki je še preveč ujeto v predstave iz *predinformacijske dobe*. Prostorsko planiranje na območju Slovenske Istre mora po eni strani upoštevati interese domačega prebivalstva, ki ne želi, da bi istrsko podeželje preplavili priseljenci ali počitnikarji od drugod, hkrati pa nima zadosti učinkovitih sredstev in možnosti, da bi vzpostavilo za to potrebne zapore, ne da bi hkrati ustavljalo razvoj v tem prostoru.

Protesti domačinov v Podpeči in v Podgradu – kot to prikazujem še drugod – kažejo, da se jim je življenje v vasi zaradi številnih turistov, planincev, plezalcev, zmajarjev, jadralskih padalcev, motokrosistov in drugih obiskovalcev poslabšalo in da “*postaja včasih kar neznosno*”. Prišlo je že do več nasilnih spopadov, do posegov policije ipd. Vse to pa predstavlja nekakšno streznitev, ko gre za programe za revitalizacijo podeželja. Vendar pa to presega zastavljeni okvir obravnave na tem mestu. Pri tem je bistveno, da najde tudi podeželje tu svoj interes in ne postane le *objekt poseganj od zunaj*. V tej smeri tečejo tudi prizadevanja v okviru programa CRPOV Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Iz takšne raziskave na območju KS Gradin predstavljam nekaj tehtnih spoznanj, v katerih avtorji nakazujejo, kako naj bi aktivirali sedanji “mrtvi kapital” tega podeželskega območja.

vprašani v ospredje: peš in kolesarske rekreacijske poti, kulturne prireditve, aktivnosti v zvezi z obnavljanjem arhitekturne dediščine, kmečki turizem, različna igrišča, pridelovanje oliv, grozdja idr. Vse to pa ne predstavlja nujno pridobitev, ki bi bile v korist podeželskemu prebivalstvu.

Med motivi, zaradi katerih je podeželje privlačno za prebivalce, izstopajo peš in kolesarske rekreacijske poti, sicer pa gre za veliko raznovrstnost teh motivov, kar je v skladu s trendom k vse večji raznovrstnosti prostoračasnih aktivnosti (več o tem Jeršič 1998).

V bodoče bodo imele vse večje vloge tiste lokacije,

Razvojna območja, možnosti in cilji

“Predvsem za razvoj turizma obstajajo izrazite prednosti: bogata kulturna tradicija v idiličnem podeželskem okolju z neokrnjeno naravo, razmeroma blizu obale, pa vendar odmaknjena v mir in tišino. Razvoj turizma je tesno povezan z naravno in kulturno dediščino, ki sta največji kvaliteti območja. Kulturna dediščina zaenkrat leži kot mrtev kapital: prazna in nevzdrževana, predstavlja celo fizično nevarnost za prebivalce. Gledano z drugega zornega kota, pa bi vključena v novo sodobno življenje naselij, predstavljala pravo iztočnico za razvoj turizma. Ta bi moral temeljiti na domači, specifični ponudbi. Obnovljeni objekti kulturne dediščine, lokalna kulinarika, domače sorte vina, itn., bi morale postati pglavitne krajevne atrakcije. V tej povezavi bi bilo smiselno odpreti marsikatero tradicionalno domačo obrt, ki bi postala del pestre turistične ponudbe. Enako velja za stare šege in običaje, ki so bili vezani na letna praznovanja. Vsaka vas je imela tudi svoj praznik, vezan na ime patrona cerkve. Praznike so popestrili s plesi, sejmi procesijami, ipd. ter seveda s prazničnimi jedilniki. Obnova tradicionalnih naselij ni pomembna le zaradi možnosti razvoja turizma. S tem bi bilo ustvarjeno visoko kakovostno življenjsko okolje – ne le za obiskovalce, ampak predvsem za domačine, ki se večinoma še ne zavedajo vseh naštetih prednosti.”²¹

Nekateri predlagajo nove namembnosti za prostore v starih stavbah, bodisi za kmetijsko-turistične programe s kulturno vsebino (slikarska galerija, slikarska šola, muzeji). Vsi pa se osredotočajo izključno na domačo, s poudarkom na lokalno specifično. Zanimivi predlogi so prišli prav iz vseh vasi in zaselkov.”

Vir: CRPOV KS Gradin“, 2001, str. 17–18

Če se bo z močnejšim vključevanjem v Evropo povečevala tudi *kompetitivnost za prostor* v ožjem obalnem pasu, kar bo še nadalje povzročalo višanje cen nepremičnin pa tudi storitev, bo to že zaradi stroškov sililo ekonomsko šibkejše kategorije k odseljevanju iz tega območja. Pred nami je torej čas intenzivnejšega *prestrukturiranja in diferenciacije v priobalnem območju*, kar pa se ne bo odvijalo enakomerno, tako da se bodo posamezni naselitveni stanovanjski sklopi nižjega standarda ohranjali še naprej.

Poselitev in aktiviranje podeželja

Kot sem že nakazal, se z vidika naseljevanja na splošno sprejema vzorec *decentraliziranega zgoščanja*, torej organizirane, strnjene poselitve na podeželju, ki bi razbremenjevala obalni pas. Različni pa so že pogledi na to, ali naj bodo jedra teh poselitev le obstoječa vaška naselja ali pa naj bi formirali še nov, različna pa so tudi mnenja o tem, v katerih naseljih naj bi prišlo do večje ali manjše nadaljnje rasti in kako naj bi to dosegli.

²¹ Pri tem pa že razkrivajo, da se zadnja leta odnos domačinov do kulturne dediščine močno spreminja. “Prej izrazito odklonilen odnos polagoma izpodriva zavedanje o izjemnih vrednotah okolja, ki se kaže predvsem v naravni in kulturni dediščini. Pojavili so se posamezniki, ki v tem vidijo možnost razvoja in lastnega zasluzka. Nekateri so se že povzpeli nad običajno nerganje okrog ovir, ki jih ustvarja prisotnost kulturne dediščine in razmišljajo kako bi svoj, zaenkrat mrtev kapital najbolje vnovčili. Redki so se že tudi finančno opogumili in začeli s preno vo starih domačij za lastne potrebe (stanovanja, kleti, počitniške hiše,...) ali za vnos turistične in kulturne dejavnosti. Mnogi so izoblikovali že povsem konkretne načrte, vendar so večkrat naleteli na velike ovire, zlasti kar se tiče *neresenih pravno-lastniških* zadev, pomanjkanje finančnih virov, težave pri pridobivanju ustreznih dovoljenj, ipd. /.../”.

Slika 3.12: Plodna kmetijska zemljišča: kot meja širitve (počitniških) naselij, Sončni park, Ankaran

težno ležijo na zatišnih, osončenih južnih in zahodnih pobočjih. Njihova skupna značilnost je sklenjena pozidava kot posledica težnje po čimbolj racionalni izrabi prostora. To je pripeljalo do zanimivih in včasih kar osupljivih arhitekturnih rešitev znotraj vaških ambientov.

Pri tem se vseskozi srečujemo s paradoksom, da danes občudujemo nekdanjo prilagojenost naravi, ki je konec koncev izhajala iz človekove nemoči, da bi si lahko izbral drugačne rešitve. Čim bolj se je povečevala ustvarjalna oziroma produkcijska moč človeka, tem večja je bila tudi verjetnost, da je – na osnovi nove tehnologije proizvodnje in transporta – začel odstopati od naravnih danosti v svojem neposrednem okolju. Prav v današnjem procesu globalizacije prihaja do tega, da bo svetovna raznovrstnost dostopna v vsakem kraju, na vsaki lokaciji. To pa se spopada z nekdanjo lokalno specifikko.

Dosedanje upadanje števila prebivalcev zlasti v bolj oddaljenih podeželskih območjih je bilo v veliki meri posledica pomanjkanja temeljne infrastrukture v vaških naseljih. To se je začelo kazati, ko je koprška občina izvedla veliko akcijo za asfaltiranje cest, izgradnjo višinskega vodovoda, napeljavo telefona in izgradnjo kanalizacije (to zadnje še poteka).

Velika, že vložena sredstva pa brez večjih zgostitev niso racionalno izkoriščena. S povečanim številom ljudi na nekaterih izbranih lokacijah bi se hkrati povečale možnosti za boljše lokalno oskrbo.

Vendar prihaja pri tem do omejitev zaradi varstva *kmetijskih zemljišč*, ki je preveč togo določeno, tako da skoraj izključuje vsakršen *medsektorski dialog* o razvojnih programih. Brez potrebe predstavlja njihovo blokado, saj navsezadnje brez oživljanja podeželskih *naselij* ne moremo oživljati *kmetijstva*. Tako na državni kot na občinski ravni bi lahko uveljavljali večjo medsebojno povezanost kmetijskih in nekmetijskih razvojnih programov v kontekstu temeljnega vzorca prostorske organizacije podeželja.

Konzultirani kmetijski strokovnjaki na Koprskem ocenjujejo, da zaradi varovanja (kvalitetnih) kmetijskih zemljišč *ni treba ustavljati* (individualne) *stanovanjske gradnje* na podeželju kar nasploh. Opusteli kamniti pašniki ter flišasta in lapornata zemljišča v višjih predelih, torej zemljišča od šeste ali sedme kategorije naprej, bi lahko na izbranih območjih brez škode namenili za stanovanjsko pozidavo (le okvirno nakazano – npr. v okolici Koštabone, Puč, Gračišča, Movraža, Sočerge oz. na širšem ozemlju od Marezig naprej proti Gradinu). Pri tem bi s prilivom finančnih sredstev za novogradnje hkrati veliko lažje reševali še nerešena vprašanja komunalne infrastrukture starih vaških naselij.

Kot piše Eda Benčič Mohar (1993, 2001) nam današnja podoba vasi pripoveduje o prebivalcih, ki so bili še v prvi polovici 20. stoletja mali kmetje, koloni na zemlji veleposestnikov. Pove nam, kako zelo je bil mali istrski kmet odvisen od naravnega okolja. Zato ga je moral dodobra spoznati in se mu venomer prilagajati z namenom, da ga izkoristi v svoj prid. O sožitju med človekom in njegovim okoljem pričajo naselja, ki so neprisliljeno vraščena v dani prostor in sestavljajo z njim urbano celoto. Pre-

Relativno ugodna (potencialna) dostopnost (do 30 minut), razgled, zračnost, večje parcele in bivanje v naravnem okolju pa bi vsaj za določene kategorije prebivalcev predstavljale zadostno privlačnost in izboljšanje kvalitete njihovega bivanja.

S pospešeno informatizacijo (kot bomo še videli) se povečuje dostopnost številnih storitev; s tem pa se zmanjšuje dosedanja neprivilčnost podeželskih krajev kot lokacij za različne npr. intelektualne, vzemimo projektant-ske, študijske, izobraževalne, rekreacijske in druge aktivnosti.

Vključevanje v evropski program PREPARE

Tudi podeželje slovenske Istre se vključuje v evropske aktivnosti za pospeševanje razvoja podeželja. Pri tem močno izstopa program *PREPARE*, ki ga v nadaljnjem le na kratko povzemam.²²

V izhodišču predstavljajo vrsto dosedanjih prizadevanj za razvoj podeželja ter odziv in podporo ter vključitev lokalnega prebivalstva v razvojne načrte od njihovega začetka. Mnogo preteklih naporov in prizadevanj pri razvoju podeželja v EU – npr. Celostnega Mediteranskega programa ni doseglo svojih ciljev iz preprostega razloga, ker so jih uvajali “od zgoraj navzdol”. Glede na to so odgovorni v EU spoznali, da je ključno pri uvajanju razvojnih programov na podeželju, vključevanje lokalnega prebivalstva ter partnersko sodelovanje na lokalni ravni med različnimi sektorji in akterji. To so upoštevali tudi pri izdelavi programa *PREPARE*.

Cilj programa *PREPARE* (*Pre-Accession Partnership for Rural Europe*) je krepitev civilne pobude in mednarodnih izmenjav izkušenj v zvezi z razvojem podeželja, še zlasti v 10 državah kandidatkah za članstvo v EU. Pri tem je bilo ugotovljeno, da civilna družba, v obliki aktivne lokalne demokracije in nevladnih organizacij, v teh državah še vedno ni dovolj razvita.

Tudi *PREPARE Slovenija* si postavlja za cilj krepitev gibanja za razvoj podeželja z namenom, da bi “sproščali energije” lokalnega prebivalstva. v smeri prispevka vsenacionalnem prizadevanjem za razvoj podeželja. Prav tako pa bo lahko spodbudil procese, da se bodo včasih mala sredstva iz javnega proračuna oplemenitila s sredstvi lokalnega prebivalstva, ki bodo spodbujeni da sodelujejo pri tem razvoju. Tak odziv pa bi lahko imel velik spodbujevalni učinek na Koprskem in Sloveniji.

Iniciativna skupina *PREPARE* poizkuša spodbujati ustanavljanje in vitalnost lokalnih akcijskih skupin ali podobnih oblik združevanja v vaseh in podeželskih skupnostih v Sloveniji. Te skupine naj bi delovale v korist teh skupnosti, pri čemer naj bi vključevale energijo in resurse ljudi, sodelovale z lokalnimi oblastmi, interesnimi skupinami, vlado in ostalimi. Skupine se lahko razlikujejo po načinu delovanja, ustanovitve in namena. Lahko so neformalne v svoji strukturi, lahko postanejo formalne (npr. kot združenja ali ekonomske interesne skupine), kjer bodo “kanal” za distribuiranje sredstev, sklepanje pogodb in ostalih legalnih aktivnosti. Na njih lahko gledamo kot na potencialno *gibanje*, ki ima kumulativni pozitivni učinek v sproščanju energije podeželskega prebivalstva širom Slovenije, da razrešuje svoje lastne probleme.

²² V zvezi s tem glej tudi *PREPARE Slovenia: Report on the 9th “Regional Workshop held at Lucija on Thursday 21 February, 2002”*

Iniciativna skupina izpostavlja, da ima Slovenija kar nekaj že pripravljenih "točk rasti", v obliki projektov svetov vinskih cest, projektov CR-POV, združenih projektov Po poteh dediščine, skupin, ki so sodelovale pri čezmejnem sodelovanju, kakor tudi ostalih interesnih skupin na področju kmetijstva in razvoja podeželja. Vir: Delavnica *PREPARE* (poročilo), 2001

Bivalne potrebe in spreminjanje odnosa do gozdnega prostora

Glede na ugotovljeno težnjo k zblževanju z naravo, na Koprskem pa še posebej glede na že sprejeto usmeritev k razbremenjevanju obalnega pasu bi morali bolj zdiferencirano opredeliti tudi odnos do potencialne rabe sedanjih in nastajajočih (zaraščanje) gozdnih površin. Veliko hitrost zaraščanja (v državnem merilu smo v 20-ih letih izgubili ok. 20 % kmetijskih zemljišč) so strokovnjaki ocenili kot katastrofalno. Pri tem so upoštevali, da se bodo – sodeč po izkušnjah iz Avstrije – po priključitvi k EU te spremembe še pospešeno nadaljevale. Slovenija je že sedaj najbolj gozdната država v srednji Evropi, zato je izziv za ohranjanje kulturne dediščine še toliko večji. Toda videti je, da bi lahko – bolj realno kot (le) z državnimi subvencijami za ohranjanje kulturne dediščine – vplivali s spremembami v planiranju poselitve in z dejansko *prisotnostjo ljudi* v podeželskem prostoru.

Raziskava (Kobler, 2000) na območju jugozahodne Slovenije je pokazala, da se najhitreje zaraščajo kmetijske površine z večjim naklonom, z večjo nadmorsko višino, z večjo oddaljenostjo od prometnic, na območjih z večjim deležem starega prebivalstva in z večjim odseljevanjem (depopulacijo), s kmetijami brez delovne sile idr. Na območju Slovenske Istre pa so vendarle tudi določene specifičnosti, med njimi zlasti bližina morja in še posebej pogled na morje, kar postaja pomembnejše, kot so neugodnosti, ki so bile doslej odločilne, npr. težavna dostopnost v strmini, severna lega in izpostavljenost burji ipd.

Demografsko ogrožena območja koprške občine in Slovenske Istre v celoti se intenzivno zaraščajo, še zlasti v predelih, ki ne omogočajo pogleda na morje. Zato je najprej vprašanje, kako *zadržati* in na novo *pritegniti* prebivalce za stalno naselitev prav na to območje. Čeprav *priseljenci iz mesta* ne bi obdelovali (večjih površin) kmetijskih zemljišč, bi vendarle posredno ali neposredno vplivali na dejansko rabo zemljišč. Posredno npr. v tem smislu, da bi v okrepljenih naseljih vplivali na zmanjševanje nadaljnega odseljevanja. Neposredno pa s tem, da bi vsaj na manjših površinah (kar bi predpostavljalo, da bi jim bolj fleksibilno in nasploh dopuščali tudi večje parcele) uveljavljali rekreacijske in druge funkcije.

Značilno je, da se tudi gozdarjem pri nas šele v zadnjem času postavljajo določena vprašanja o rekreacijskih, turističnih in podobnih funkcijah gozda. Torej gre tudi tu za preseganje toge izključnosti posameznih funkcij, kar je pri nas pomenilo tudi *apriorno izključevanje gozdnih površin za bivalne namene* (v razliko od skandinavskih in drugih držav). Prav nedorečenost naše prostorske politike v zvezi s tem pa nima opravičila, če upoštevamo, kako le-ta, neposredno ali posredno, pogojuje način naselitve in kakovost bivanja velikega deleža prebivalstva, tako na območju Slovenske Istre kot Slovenije v celoti.

Nove spodbude za oživljanje vasi: primer Abitantom

Zamiranje odmaknjenih podeželskih krajev v koprskem zaledju skozi več desetletij ni izzvalo primerne pozornosti in odziva oblastnih in civilno-druženih akterjev na lokalni in državni ravni. Šele v zadnjem času – skorajda prepozno – se pojavljajo različne pobude in aktivnosti, da bi preprečili nadaljnje propadanje in spodbudili oživljanje posameznih naselij. Med njimi v javnosti izstopa primer Abitantom. K temu je prispevala pobuda Miloša Ivančiča, ki je prek Radia Koper – Capodistria in v sodelovanju s Krajevno skupnostjo Gradin sprožil prvo širšo akcijo za pomoč temu kraju.

Kasneje pa so še posebej izstopale mednarodne likovne delavnice, ki jih je organiziral Lions Club Koper Capodistria ob podpori MO Koper, Kulturnega društva za oživljanje mesta Kopra – Capris, KS Gradin idr.

Poleg tega pa je v okviru MO Koper tekla priprava celostne prostorske dokumentacije v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo in Zavodom za varstvo kulturne dediščine, OE Piran idr.

V skrženi obliki (prirejeno) podajam prikaz problematike, ki ga je že pred časom pripravil Miloš Ivančič.

“Nekaj podatkov in misli o Abitanti

Abitanti so zelo lepa, skoraj prazna in napol porušena vasica v notranjosti Slovenske Istre, le 50 metrov od meje s Hrvaško. Do nje vodi slaba cesta iz Gradina. Abitanti imajo danes samo še eno prebivalko Iko Perič (medtem je že umrla), eno od nekdanih dalmatinskih nevest, še danes brez slovenskega državljanstva. Občasno sem prihaja še nekaj “vikendašev”. V vasi je 18 hišnih števil, večina hiš propada. Nekatere stavbe so arhitekturno zelo zanimive in so spomeniško zaščitene. Že stavbe dokazujejo, da je bila vas nekoč bogata. Pred vojno je v Abitanti živelo okrog 130 prebivalcev, ki so imeli kar 150 glav živine. Živel so od kmetijstva in prodaje pridelkov v Trstu. Odseljevanje iz vasi se je začelo že v času velike gospodarske krize pred II. sv. vojno, ko so odhajali v Ameriko in Avstralijo, najhuje pa je bilo po končni ureditvi meje z Italijo. Po vojni se je večina ljudi odselila v Trst, v kasnejšem času, ko se je razvila industrija v obalnih mestih, pa v Koper in Izolo.

Z akcijo oz. javnima radijskima oddajama “Abitanti so v Istri” smo zbrali nekaj denarja, s katerim je krajevna skupnost izboljšala dostop do kraja. Vas je že dobila telefon. Akcijo za oživitev Abitantom sem začel, ker so takrat ogromno časa porabili za razprave o izumiranju ptic v Škocjanskem zatoku, nihče pa se ni spomnil na to istrsko zaledje, v katerem propadajo cele vasi, in to na najbolj občutljivem obmejnem območju. Abitanti so simbol te pozabljenosti.

Drugi problem so neurejene cestne povezave, tako pot do Kopra, kot do Portoroža (če bi obnovili 12 km ceste po dolini Dragonje, bi bile te vasi lahko neposredno povezane z našim največjim turističnim centrom in bi postale njegovo naravno zaledje). Vendar je to prišlo v nasprotje z načrti za ureditev parka za življenje v dolini Dragonje. Poseben problem Istre je neurejeno lastništvo nepremičnin, ki imajo zaradi neurejenega dedovanja in vpisovanja sprememb lastništva v zemljiško knjigo številne lastnike po vsem svetu. Na tisti krpi zemlje med dvema stolpoma Starcev je računalnik izpisal za 6 strani formata A3 lastnikov.

Veliko težav je ljudem prinesla nova meja v Istri, ki je prekinila naravne poti in vsakodnevne stike med prebivalci, ki so vedno živeli skupaj. To bi

radi ublažili z dvema mejnima prehodoma: Hrvoji in Brezovica. Veliko problemov imajo nekateri z državljanstvom. To so ljudje, ki so bili rojeni v sosednji vasi in so se preselili zaradi poroke ali pa so kdaj zaradi dela živeli v Buzetu ipd. V Istri propada veliko kulturnih spomenikov. Na srečo je posebnemu odboru uspelo začeti z obnovo Hrvojskega stolpa. Poleg ljudi, vasi in kulture tu izumirajo tudi domače živali. S tega dela Istre je izginil znameniti vol boškarin, tu v Abitanti pa je še edina muša. Propada ves ta zaledni del Istre. Abitanti so samo simbol tega propada. Vedno več je praznih vasi. Prazni so sosednji Mučenigi, na drugi strani Zanigrad in Zabrežec, tudi Dilici, ki so neprimerno bliže mestom. Ta istrski človek, njegova kultura in vasi so očitno tako daleč od sedanjih preokupacij centralistične Slovenije, da se bo to propadanje še nadaljevalo.”

Vir: <http://www.capris-d.si/vasi/abitanti/indexS.html>

Sliki 3.13, 14:
Mednarodna
likovna delavnica
v Abitanti (Lions
Club)

pravi, da prej dajejo prednost “parku robide” kot ljudem. Kljub temu pa vidi določen napredek, saj že nekaj hiš v vasi obnavljajo; najlepšo med njimi naj bi dobile Obalne galerije Piran, vendar za zdaj še propada zaradi neurejenih lastniških razmerij. Žal pa – poleg težav zaradi dokumentacije o lastništvu – tisti, ki bi bili pripravljeni kaj storiti, ne dobijo potrebnega svetovanja v zvezi z obnavljanjem starih hiš.

Čeprav so dosedanje spodbude in aktivnosti več prispevale k ozaveščanju javnosti o potrebnih posegih, kot da bi same neposredno fizično in finančno reševale problem Abitantov, je vendarle presenetljiva velika odzivnost širše javnosti. To je lahko vsaj prva stopnja k – sicer zapoznelemu – reševanju problema.

Miloš Ivančič je pisno in ustno izpostavil predvsem nasprotje med interesi domačinov za prenovo in vzpostavljanje boljših cestnih povezav z obalnimi mesti in stališči okoljevarstvenikov, za katere

4
**TIPOLOGIJA ZASEBNOSTI
IN PROSTORSKO-ČASOVNA
ORGANIZACIJA BIVALNEGA OKOLJA**

UVELJAVLJANJE IN OGROŽANJE ZASEBNOSTI V BIVALNEM OKOLJU

Tako objektivne, materialne omejitve v graditvi bivalnih prostorov, kot tudi "komunitaristična" miselnost, ki se ohranja kot dediščina (podeželskega) tradicionalizma in socializma, so doslej odpravljale pozornost do vprašanj o individualni svobodi in zasebnosti bivanja. To je prišlo do izraza tudi v načrtovanju fizične strukture grajenega okolja po drugi svetovni vojni. Danes pa je že čas, da konkretnije izpostavimo to praznino ter vsebino, pomen in načine uveljavljanja zasebnosti, ne da bi s tem zahajali v drugo enostranost.

Glede na že pojasnjeno pričakovanje, da se bo – tako z ozirom na prostorsko politiko, ki terja *zgoščanje* naseljevanja v Sloveniji in v evropskem merilu nasploh, kot glede na spontano *zgoščanje* na *obalnem območju* zaradi privlačnosti – zaostroval problem zasebnosti v bivalnem okolju, posvečam tej temi večjo pozornost.

Retrospektivna analiza načina bivanja in vsakdanjega življenja nasploh, ki jo vključujejo nekatere že opravljene zgodovinske in etnološke študije na območju Slovenske Istre (Ravnik 1995), nam kaže, da so bile te možnosti v preteklosti zelo omejene. Hkrati pa se tudi z nadaljnjim ekonomskim razvojem možnosti za uveljavljanje zasebnosti posameznika in družine ne povečujejo. Medtem ko višji stanovanjski standard pa tudi uveljavljanje norm mestne civilizacije to olajšujeta, se v nekaterih drugih pogledih hkrati povečuje izpostavljenost, ranljivost posameznika in družine zaradi različnih zunanjih vplivov. Stanovalci morajo *proti svoji volji* prenašati številne motnje, ki zmanjšujejo njihove možnosti, da bi si v primernih časovno-prostorskih okvirih na svoj način organizirali delo in življenje. Hkrati pa gre za poseganje v zasebnost tudi v tem smislu, da lahko proti volji posameznika (družine) drugi spravljajo v javnost informacije, ki zadevajo njegovo osebno življenje.

Čeprav zasebnost – še zlasti v kontekstu *mediteranskega sloga* življenja – do zdaj niti v Kopru oz. istrskih mestih niti v vaseh ni predstavljala posebne vrednote, lahko pričakujemo, da bo v bodoče tudi tu dobivala večji pomen in terjala spremembe v prostorski organizaciji bivanja. Zato ne sprejemam tistih razlag, ki poudarjajo le *kontinuiteto* v odnosu do tradicionalnega načina bivanja in naselitve, saj bi to pomenilo, da se odrekanje novemu vrednotenju človekove osebne svobode, ki mora dobiti svoje "priznanje" v organizaciji grajenega okolja.

Z vse večjim *zgoščanjem* v prostoru in s tem, ko ni več mogoče računati na *zaščitno vlogo* prostorske *oddaljenosti*, je potrebna toliko bolj domiselna prostorska organizacija, da bi zmanjšali medsebojne interference v vsakdanjem življenju ljudi. Pod tem zornim kotom obravnavam vprašanja o tem, kako zagotoviti višjo stopnjo zasebnosti, *ne kot apriorno izključevanje*, temveč kot podlago za svobodno izbiro v druženju in stikih z drugimi ljudmi.

Stopnjo zasebnosti ugotavljamo glede na to, v kolikšni meri si posameznik ali družina lahko zagotovi bivalni prostor, ki ga obvladuje kljub posegom drugih ljudi (od zunaj), oz. prostor, kamor se lahko umakne iz veliko bolj nadzorovane sfere javnosti, po drugi strani pa glede na to, ali ima

posameznik možnosti, da se umakne tudi pred tistimi, s katerimi živi v istem stanovanju. V zvezi s tem je torej treba spremljati tako *družinsko* kot *individualno* zasebnost.

Gre torej za obvladljivost potencialnih vplivov od zunaj ter za takšno notranjo organizacijo stanovanjskih prostorov, ki zagotavlja najnižjo stopnjo medsebojnih motenj, interferenc med člani družine, gospodinjstva ali kakšne druge skupine (so)stanovalcev v istem bivališču.

V tradicionalnem istrskem kontekstu ni bilo niti na vasi niti v mestu dosti možnosti za zasebnost. Podnebne razmere (vročina, mraz, burja), varnost, dragocenost zemljišča ipd. so določale značilno strnjeno obliko naselitve in s tem prostorsko-fizične okvire medsebojne izpostavljenosti in druženja prebivalcev v naseljih. Velike družine in omejeni bivalni prostori dostikrat niso omogočali niti elementarne členitve, ki bi nudila individualnost in zasebnost bivanja posameznim družinskim članom. Po deset in več jih je spalo v enem prostoru, večji del celo brez lastne postelje. To je predstavljalo nekakšno *skupnost iz nuje*, zaradi pomanjkanja, utesnenosti. Tu ni bilo prostora za umik v zasebnost, tako da posameznik ni imel svoje lastne intimne sfere.

Tudi v času množičnega zaposlovanja in naseljevanja v Kopru je bilo v ospredju le eksistenčno vprašanje, kako zagotoviti streho nad glavo – vendar sedaj že manjšim družinam. To pa je pomenilo večjo stanovanjsko površino na osebo. Postopoma smo se približali novemu standardu, ko gre za vprašanje, ali ima vsak posameznik svoj prostor, *svojo sobo*, kamor se lahko po potrebi umakne tudi pred drugimi člani družine oziroma drugimi (so)stanovalci.

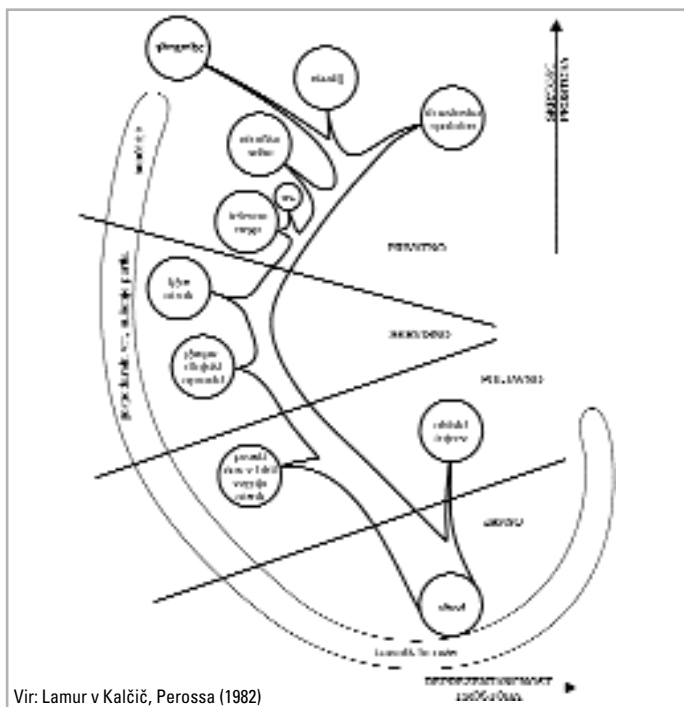
Na podlagi odgovorov iz opravljene ankete ima danes zagotovljen svoj osebni prostor že 85 % vprašanih, ki živijo v individualnih hišah, 70 % v

vrstnih hišah in 77 % v nizkih blokih, v visokih večstanovanjskih zgradbah pa ima svoj osebni prostor približno polovica vprašanih.

Če ob tem upoštevamo trende k upadanju števila prebivalcev, zmanjševanju velikosti gospodinjstev idr., je tu podana realna podlaga, da tudi v naših razmerah posvetimo večjo pozornost organizaciji stanovanjskih prostorov na osnovi njihove *diferenciacije* po sferah glede na *stopnjo njihove intimnosti* oziroma zasebnosti (glej Lamur v Kalčič, Perossa 1982).

V zvezi z obravnavo zasebnosti švicarska pravna teorija (Šelih 1980, 161) razločuje tri področja:

Slika 4.1: Notranja organizacija stanovanjskih prostorov: stopnje zasebnosti

Vir: Lamur v Kalčič, Perossa (1982)

1. *Področje skrivnosti*, kamor spadajo vsi dogodki iz posameznikovega življenja, ki jih želi le-ta odtegniti drugim, razen ko želi neko skrivnost deliti še s kakšno drugo, vendar posebej določeno osebo. Tu gre predvsem za dogodke, ki so po svoji vsebini povsem vezani na posameznika. Lahko bi torej tudi rekli, da gre v tem primeru za intimno sfero človekovega delovanja.

2. *Zasebno področje*, kamor spadajo dogodki, ki jih posameznik deli z ljudmi, s katerimi je tesno povezan, torej člani družine, sorodniki, prijatelji, sodelavci ipd.

3. *Javno ali splošno področje*, kamor spadajo vse tiste človekove dejavnosti, pri katerih se posameznik kaže kot sočlovek in kot sodobnik drugih. Gre torej za tista ravnanja in dogodke, ki so drugim vedno zaznavni in navadno nastanejo prav v stiku z njimi.

V vseh teh primerih gre za *moč ali nemoč posameznika in družine, da obvladuje*, to je dopušča ali izključuje določene vplive v zasebno sfero svojega stanovanja ali bivalnega okolja tako glede na notranje kot tudi zunanje bivalne prostore. Kolikšna je ta (ne)obvladljivost, pa je odvisno tako od prostorsko-fizične strukture naselitve kot tudi od kulture bivanja, pravno-normativne ureditve, nove tehnologije idr. Vse to obenem določa kakovost življenja ljudi v bivalnem okolju.

V okviru opravljene raziskave sem izdelal *tipologijo zasebnosti*, ki predstavlja vodilo za dosti bolj razčlenjeno in vsebinsko obogateno obravnavo te problematike, kot smo jo poznali doslej. Tako v anketi prebivalcev kot v intervjujih s strokovnjaki z neposrednim opazovanjem in še na druge načine smo razkrivali problematiko glede na: 1. *vizualno*, 2. *zvočno* in 3. *informacijsko-komunikacijsko* zasebnost, 4. *zasebnost glede obiskov*, 5. *emisijsko* zasebnost in 6. *zasebnost kot varnost*.

Na taki konceptualni podlagi sem zaznaval številne probleme, ki ogrožajo kakovost bivanja in življenja z vidika prostorsko-fizičnih in prostorskodružbenih razsežnosti bivalnega okolja. S tem pa lahko opozarjam na potrebo, da tudi urbanistično planiranje ter stanovanjsko načrtovanje postaneta *bolj senzibilna* za vse te razsežnosti bivanja.

Za koprsko občino z bogato kulturno oz. stavbno dediščino je pomembno tudi iskanje odgovorov na vprašanje, kako obravnavati razmerje med dvema vrednotama, *zasebnostjo* in stavbno (arhitekturno) *dediščino*. Kdaj ima prednost ena od njiju, ki opravičuje žrtvovanje druge, kdaj pa – in predvsem to naj bi bila glavna smer iskanja – je mogoče uvesti spremembe, s katerimi bi uveljavljali eno in drugo.

V Kopru ter v istrskih mestih in vaseh ter v mediteranskem okolju nasploh gre za značilno arhitekturno dediščino strnjene in goste naselitve, kar predstavlja estetsko vrednoto in celo eno od temeljnih oznak njihove lokalne identitete. Torej prihaja še do *specifične zaostritve* vprašanj o zasebnosti bivanja. Hkrati pa takšna podedovana fizična struktura ni več v skladu z današnjim vrednotenjem človekove individualnosti in zasebnosti. V ozkih ulicah – tudi če pustimo ob strani vprašanja svetlobe, vlage ali fizične utenjenosti ipd. – si je ob včasih le dvometrski razdalji med stanovanjskimi zgradbami na nasprotnih straneh ulice težko zagotoviti željeno stopnjo zasebnosti in se izogniti motečemu poseganju drugih v osebni prostor, bodisi vizualno, akustično, z vidika emisij, informacijsko idr.

Kljub temu pa je – tudi v širšem mediteranskem prostoru – že veliko

izkušenj s tem, kako je mogoče uspešno razreševati to nasprotje, ne da bi eno vrednoto (povsem) žrtvovali v prid druge.¹ Pri tem gre tako za adaptacije fizične strukture kot tudi za spremembe v strukturi uporabnikov – stanovalcev. Napaka današnjega stanja v Kopru, Piranu in drugih istrskih mestih je prav v tem, da so postali lastniki stanovanj v takšnem okolju tisti, ki ne občutijo pomanjkanja zasebnosti (priseljeni delavci z nizko izobrazbo in nizkimi dohodki), hkrati pa *ne vrednotijo in ne znajo ceniti* kulturne dediščine; zato oni ne morejo postati nosilci programov za revitalizacijo.

Na osnovi podatkov iz ankete je razvidno, da se *občutljivost* za posege v zasebnost na splošno povečuje s *stopnjo izobrazbe*; nekoliko presenetljivo pa je, da se zmanjšuje s starostjo. Iz številnih pogovorov povzemam, da gre pri tem še za veliko variabilnost med posamezniki. Tudi nekaterih izobraženec v Kopru in drugih istrskih mestih značilna izpostavljenost sosedom (preko ulice) ne moti in celo želijo živeti v takem ambientu.

VIZUALNA ZASEBNOST

Vizualno zasebnost obravnavam glede na to, v kolikšni meri si posameznik ali družina lahko zagotovi bivalni prostor, ki ga tako obvladuje, da lahko po potrebi izključuje (v)pogled drugih ljudi (od zunaj). Gre torej za možnost vizualne izključitve javnosti, kar se popularno označuje kot uresničitev težnje, *“da nisi vsem na oči”*. Pri tem gre po eni strani za splošno potrebo, da se človek umakne iz veliko bolj nadzorovane sfere javnosti in si lahko privošči večjo sproščenost tam in tedaj, kjer in kadar ni vizualno izpostavljen drugim ljudem. Ob splošni težnji k *večji sproščenosti* (zmanjševanju kontrole) v postmoderini dobi pa gre na območju Slovenske Istre še za specifično okoliščino, ki otežuje optimalno urbanistično ureditev. Prav tu je namreč še posebej poudarjena potreba in možnost, da se – ob ugodnih podnebnih pogojih – organizira bivanje v čim bolj *odprtem prostoru*. Težnja k odprtosti prihaja torej v nasprotje s težnjo k (vizualni) zasebnosti; razreševanje tega nasprotja (najprej pa sploh ozaveščanje o tem) pa bi moralo postati ena od prednostnih nalog v stanovanjskem načrtovanju in urbanizmu. Iz ankete sicer vidimo, da izpostavljenost stanovalcev pogledom od zunaj (pogosto ali zelo pogosto) v povprečju moti le eno petino vprašanih, kar pa se lahko v nekaterih mestnih okoljih tudi do skrajnosti zaostri.

Hkrati s pričakovanjem, da se bodo v prihodnosti – z višanjem stopnje izobrazbe in dohodka – povečevale potrebe po vizualni zasebnosti, pa se bo krepila tudi težnja po neoviranem razgledu v širši prostor, še zlasti v prostor s posebnimi estetskimi kvaliteta, kot je npr. pogled na morje, na staro mestno naselje ipd. Če bi podrobneje analizirali, kje so *najprivlačnejše lokacije* (ki se z uveljavljanjem tržišča nepremičnin že izrazito kažejo tudi v cenah zemljišč), bi lahko iz tega povzeli še natančnejše napotke za nadalj-

¹ Zastavljeni okvir te obravnave mi ne dopušča, da bi tu širše in primerjalno, v mednarodnem merilu, prikazoval razlike v tem, kako vrednotijo in prakticirajo zasebnost, npr. glede na vpliv religije, na Nizozemskem (kjer ne zagrinjajo oken na ulico), ali pa v arabskih državah in drugod.

njo stanovanjsko gradnjo.² V tem smislu celo preseneča ugotovitev, da omogočajo veliko vizualno zasebnost in hkrati odprtost pogledov ravno stanovanja v višjih nadstropjih večstanovanjskih zgradb (torej tudi ob visoki gostoti pozidave, kot je na Markovcu ali v Prisojeh).

Z višanjem stopnje izobrazbe in dohodka se zvišuje zahtevnost v smislu vizualne zasebnosti, hkrati pa se krepi težnja po neoviranem razgledu v širši prostor. Sicer pa je kar 95 % koprskih anketirancev menilo, da je pri gradnji in urejanju novih stanovanj pomembno zagotoviti večjo odprtost in stik z naravo (balkon, terasa, veranda, vrt). Na splošno gre za protislovno težnjo, da bi stanovalec imel neomejene možnosti *videti, a hkrati ne bi bil viden*.³

Večjo mero vizualne zasebnosti si prebivalci zagotovijo s postavljanjem (višjih) ograj, z zasaditvijo dreves in grmovij, s pergolami, nadstreški, tendami, roletami in žaluzijami, zavesami, senčniki ipd. Izhodišče pa je podano že v načrtih, ki določajo temeljno strukturo grajenega okolja. Večjo vizualno zasebnost in *hkrati odprtost* zagotavljajo npr. atrijska stanovanja v terasastih blokkih, če se ohranjajo potrebni razmiki med njimi.⁴ Najmanj (vizualne in zvočne ...) zasebnosti imajo stanovalci v najnižjih nadstropjih večstanovanjskih zgradb, saj so izpostavljeni tako pogledom mimoidočih kot pogledom stanovalcev iz nasproti stoječih stavb, hkrati pa so zaradi lažje dostopnosti tudi relativno bolj izpostavljeni potencialnim nasilnim vdorom (ker pred okna zasajajo rastje, da bi si zagotovili vizualno zasebnost, po drugi strani s tem omogočajo potencialnim vlomilcem bolj neopazen vdor v stanovanje).

Prosto stoječa hiša na *sredi parcele* je na vse štiri strani izpostavljena pogledom sosedov. Gre za poselitve na podlagi najbolj poenostavljenega vzorca prostorske organizacije, ki temelji le na dodajanju posameznih enot, kar je dobilo tudi oznako parcelni urbanizem. Arh. Ivanšek (1988, 99) je med drugim takole označil njegove posledice, prav z vidika zasebnosti bivanja:

“Prosto stoječa hiša je torej tip hiše, ki daje projektantu in stanovalcu relativno največjo individualno svobodo. Toda ta svoboda ni tako neomejena, kot se zdi na prvi pogled. Enako svobodo uživa tudi sosed, tudi on si lahko okna namesti na vseh štirih fasadah, zunanja mesta tam, kjer mu je najbolj všeč. Ko pa takšna svoboda vodi do tega, da je iz ene kuhinje možen pogled v sosedovo spalnico, iz enega jedilnega kota v sosedovo dnevno sobo in ko na terasi ni mogoče spregovoriti besede, ki je ne bi slišal tudi sosed na svoji terasi, se te relativne prednosti kaj lahko spremenijo v absolutne slabosti.”

V zvezi s tem bi morali spremeniti predpise o tem, da je obvezen odmik od parcelne meje (s sosedom) najmanj štiri metre. Že takšno določilo je, ne glede na prizadevanja projektantov in urbanistov, namreč imelo za posledico značilen tip razmeroma nizke gostote pozidave z družinskimi hišami, a hkrati z nizko stopnjo vizualne in zvočne zasebnosti. Predvsem pa gre za vprašanje, koliko je koncepcija celotnega naselja izdelana vnaprej in koliko

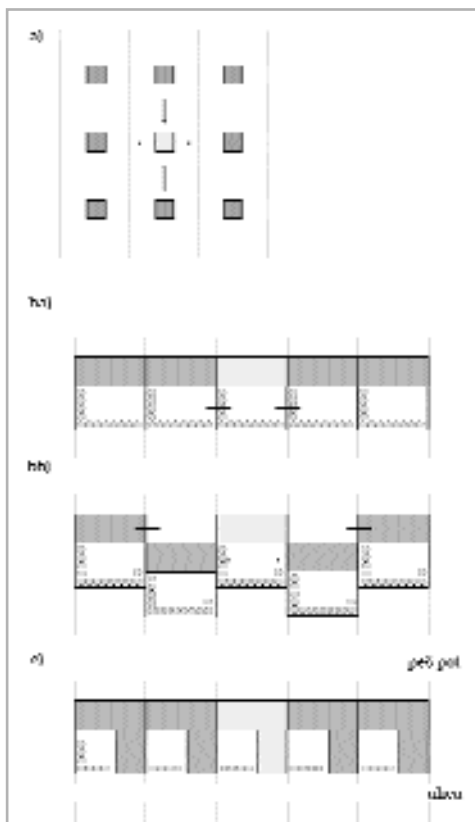
² Želenim vzorcem poselitve (glede na to temo) se lahko močno približamo tudi s tem, če dobimo vpogled v to, kako so si svoje “stanovanjsko vprašanje” rešili najvplivnejši posamezniki v kraju (npr. v Žusterni – t. i. Dolini faraonov). To pa seveda ne pomeni, da bi bil tak vzorec uporaben tudi kot množična rešitev.

³ V zvezi s tem sem že pisal (Mlinar 1983) o dveh zakonih dostopnosti: vsakdo si želi prost dostop do drugih, a hkrati nadzorovati dostop drugih do sebe.

⁴ Ta pogoj ni bil upoštevan npr. v ljubljanskem naselju Koseze, saj je v fazi gradnje prišlo do znatno večje zgostitve, kot jo je s svojim načrtom predvidel arh. Viktor Pust.

vključuje bolj domiselno prostorsko organizacijo (morfologijo), ki dobi potrditev s sprejetjem zazidalnega načrta, koliko pa gre le za dodajanje posameznih primerov. To pa je eno od *temeljnih vprašanj* urbanizma sploh. Drugačna razporeditev hiš (da bi se npr. stikale hrbtne strani sosednjih zgradb) bi lahko zagotavljala dosti več prostora, intimnosti in zasebnosti na istih zemljiških površinah.

Na Koprskem predstavlja značilen primer takšnega parcelnega urbanizma pozidava z družinskimi hišami sredi parcel v Pradah (blizu Bertokov pri Kopru); do pozidave z družinskimi hišami blizu parcelnih robov, ki omogoča nekaj več zasebnosti, pa je prišlo v Ankaranu.

Slika 4.2: Gostota poselitve in stopnja zasebnosti: nižja gostota še ne zagotavlja višje zasebnosti; glej a, b in c

a) Vzorec prosto stoječih hiš na sredini parcele: nizka stopnja zasebnosti (velika izpostavljenost sosedom)

b) Poselitveni vzorec vrstnih hiš – vmesna rešitev:

ba) varianta: v ravni črti

bb) varianta: z zamiki

c) Poselitveni vzorec atrijskih hiš: višja gostota in visoka stopnja zasebnosti, večinoma z zamenjenim, včasih odprtim razgledom

Lahko pričakujemo, da se bo z večjo diferenciacijo prebivalcev po dohodku povečeval interes za bivanje v (nižjih) večstanovanjskih zgradbah, v katerih bi lahko – za one z višjimi dohodki – zagotovili tudi nadstandardna stanovanja (le-teh v Kopru v večstanovanjskih zgradbah ni bilo, so pa bila v večstanovanjskih hišah v starem mestnem jedru).

Zaradi različnih naključnih ali manj pomembnih objektivnih in subjektivnih okoliščin pa v dosednji stanovanjski gradnji v Kopru vizualna zasebnost ni bila zadosti upoštevana. Problemi se pojavljajo tako v zvezi z bivanjem v naseljih (stavbah), ki so bila zgrajena na podlagi *uradno sprejetih* zazidalnih načrtov, kakor tudi zaradi *naknadnih posegov* samih stanovalcev v

pozidani prostor. Ravno prizadeti sosedje pa so tisti, ki prijavljajo spremembe v svoji okolici, do katerih je prišlo brez njihovega soglasja. Pri tem gre za primere, ko sosed ugovarja zaradi gradbenega posega (npr. nadzidava hiše, nova okenska odprtina v steni), češ da gre za *motenje intimnosti* ("mi gleda v skledo", "mi gleda v spalnico"...); ali pa nova sprememba predstavlja vizualno motnjo, ki sosedu *zoži, utesni razgled*. Med prijavami inšpekciji za okolje in prostor celo močno izstopajo vizualne motnje, kot so zakrivanje razgleda in poslabšanje zunanjega izgleda, šele temu pa sledijo prigovori zaradi motenja intimnosti in omejevanja zračnosti.⁵

⁵ Pogosti so primeri, da si kdo poveča zgolj bivalni prostor – si npr. podaljša streho in zapre balkon – ter s tem sproži negativen odziv pri sosedih zaradi motenj v vizualnem smislu, pa naj gre za motenje intimnosti, za omejevanje razgleda ali za estetsko poslabšanje okolice.

Podrobnejša obravnava bi morala upoštevati tudi razlike med posameznimi kategorijami prebivalcev. Tako na primer *otroci* potrebujejo *nižjo stopnjo zasebnosti* kot odrasli. To je opazno na otroških oddelkih v bolnišnicah, kjer se s starostjo otrok po sobah zmanjšuje njihova vizualna izpostavljenost osebju že iz hodnika; ravno nasprotna pa je težnja v domovih za ostarele, kjer skušajo povečati učinkovitost in poenostaviti opravljanje svoje nadzorne vloge kar z "mimohodnico" po hodniku in hočejo imeti zato okenca v sobnih vratih. Zaposleni imajo drugačen časovni ritem in s tem tudi drugačne potrebe kot tisti, ki preživljajo ves dan doma, v stanovanju. Hkrati pa gre pri nas, kjer imamo še zelo omejeno tradicijo mestnega načina življenja, tudi za to, da je treba zavestno vplivati na *kulturo bivanja in sožitja* v kontekstu večje gostote naselitve.

Z razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije se odpirajo novi problemi zaradi posegov v vizualno zasebnost. Alojzij Finžgar je v svojem delu "Osebnostne pravice" (1985, 102–108) s pravnega vidika opozoril na "pravico na lastni podobi". Pri tem opozarja, da je vprašanje varstva človekove podobe postalo posebno pereče z razvojem fotografije, zlasti z iznajdbo teleobjektivov in mikrokamer. "Pravica na lastni podobi" je posebna osebnostna pravica ali pa jo obravnavamo kot pravico do nedotakljivosti osebnega življenja. Za značilne kršitve gre npr. z objavljanjem slik iz zasebnega življenja, ki pridejo v javnost, čeprav gre tudi za fizično izključitev javnosti (npr. vrtni prostor z ograjo ipd.). Različne pravne ureditve upoštevajo kršitve pravice do osebnega življenja v primerih, ko gre za uporabo posebnih aparatov za slikanje na daljavo, npr. fotografiranje dogodkov v stanovanju, gledanje skozi okno, gledanje skozi ključavnico ali napravljeno odprtino, opazovanje s pomočjo ogledala, opazovanje pri kopanju v kopalnici idr. (Finžgar 1985, 132–133).

Videotelefonija na domu bistveno razširja vizualno dostopnost do samega sebe in do okolice; v primerjavi s slušno dostopnostjo močno spreminja naravo telefonije ter odpira vrsto novih vprašanj o razmerju med javnim in zasebnim (Moran 1993, 45). Kot ugotavlja Moran, je vizualna dostopnost do sebe varovana v vseh kulturah in dom predstavlja v tem smislu pomembne meje.

"Možnost, da vdre videoklic v zasebno sfero, lahko spremeni percepcijo doma kot varnega, zasebnega območja 'izza zastorov' ('back-stage' area) in vodi do tega, da se človek tudi na domu obnaša kot v javnosti (npr. glede na mentalno stanje, obleko, držo ipd.). Zavest o tem, da je možna ali verjetna javna vizualna dostopnost v dom, verjetno spremeni vedenje ne le uporabnika videofona, temveč vseh članov gospodinjstva, ki se npr. čutijo obvezane, da napravijo dober vtis s tem, da so lepo oblečeni, nekateri člani gospodinjstva pa naj bi se umaknili iz vidnega polja (npr. v času trajanja poslovnega pogovora)." (Prav tam, 46).

Videotelefonija odpira vrsto novih vprašanj o razmerju med javnim in zasebnim (Moran, 1993, 45). Z *videotelefonijo* npr. se izpostavlja tudi notranja (ne)urejenost ter opremljenost stanovanja kot tudi različni osebni predmeti, ki sicer značilno sodijo v *intimno sfero* posameznika ali družine. V tem smislu vidimo, da videotelefonija – podobno pa tudi *interaktivna televizija*, kadar se uporablja na domu – predstavlja delikatno poseganje v intimno osebno sfero in terja ustrezne zaščitne ukrepe. Vse to se lahko pojavlja v zvezi z delom, zabavo ali zdravljenjem na domu.

ZVOČNA ZASEBNOST

Do katere mere si prebivalci zagotovijo želeno zasebnost, je seveda v veliki meri odvisno od načina naselitve, kar vključuje tako tip zgradbe kot (sicer s tem povezano) gostoto naselitve. Odgovori na vprašanje v naši anketi – *“Kako pogosto ste v svojem bivališču izpostavljeni hrupu od zunaj in znotraj zgradbe?”* – nam to pričakovano zvezo izrazito in dosledno potrjujejo. Zvočno zasebnost si je očitno najtežje zagotoviti v (največjih) večstanovanjskih zgradbah, ki so locirane v mestnem okolju. Vendar jo je, kot nam kažejo izkušnje v mednarodnem merilu, mogoče s potrebnimi finančnimi sredstvi, tehnologijo in z domiselno prostorsko organizacijo doseči tudi v takih primerih, celo v New Yorku, sredi Manhattna.

Z vedno bolj zgoščeno naselitvijo ljudi in z razpršitvijo različnih zaseb-

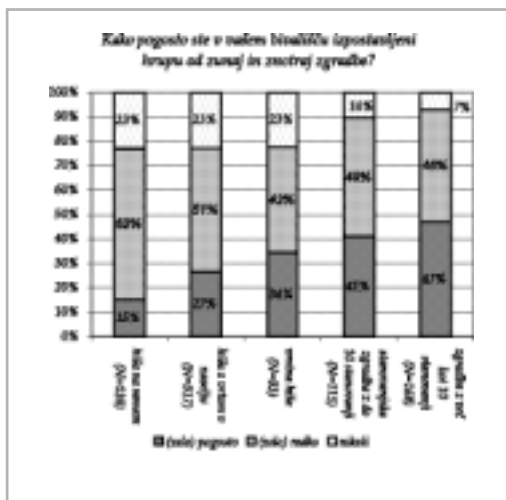
nih in drugih (gospodarskih in negospodarskih) dejavnosti po prostoru in v času 24 ur se bo možnost medsebojnih *motečih vplivov* z vidika zvočne zasebnosti *še povečevala*. Olajševalna okoliščina je v tem, da gre za vse bolj *informatizirane* dejavnosti, ki so manj moteče (kot npr. doslej značilne mehanične delavnice), zlasti če gre za delo z računalnikom na domu.⁶ Spalna naselja so ob vsej svoji vsebinski osiromašenosti zagotavljala vsaj več miru in manj zvočnih motenj, toda z vključevanjem različnih gostinskih, servisnih, rekreacijskih aktivnosti se število motenj (in prijav na Inšpekcijo za okolje in prostor) povečuje.

Število zvočnih motenj bi zmanjšala predvsem primernejša urbanistična ureditev

grajenega okolja pa tudi kvalitetnejša zvočna izolacija, kakor jo lahko nudi fizična struktura večstanovanjskih zgradb, kar bi bilo boljše, kot da bi moteče dejavnosti preprosto izločili iz naselja (čeprav kar 78,2 % koprskih anketirancev ne odobrava mešanja stanovanjskih in poslovnih prostorov).

Podobno bo v prihodnje vse težje zagotavljati zvočno zasebnost z vidika časovne organizacije vsakdanjega življenja. Težnja k individualizaciji, ki se izraža v vse večji časovni fleksibilnosti pri delu in v prostem času, bo hkrati pomenila tudi večjo *razpršenost v času 24 ur*, kar bo oteževalo tudi prizadevanja za optimalno časovno organizacijo, tako da bi bile zvočne motnje med ljudmi (ne le stanovalci) čim manjše.

Čim bolj se na podlagi tehnoloških pridobitev krepi moč posameznika (razni stroji, aparati) ali njegovo udobje (npr. klima naprave), tem pogostejše imamo opravka tudi s stranskimi, neželenimi posledicami njegovega delovanja ali njegove prisotnosti. Nekoliko presenetljivo se med razlogi za prijave akustičnih motenj pri Inšpekciji za okolje in prostor pojavlja *delovanje klimatizerjev* (še zlasti v nočnem času).

Graf 4.1: Izpostavljenost anketirancev hrupu v različnih tipih stanovanjskih zgradb

⁶ V širšem smislu tudi z računalnikom posredovane komunikacije (CMC) in uporaba drugih medijev, npr. ob javnih, poljavnih in zasebnih srečanjih, predstavlja možne izvore zvočnih motenj za stanovalce v sosesčini.

Tehnološke inovacije na dva načina moteče posegajo v zvočno zasebnost posameznika in družine:

1. Po eni strani se povečuje število zvočnih motenj, ki jim je človek nemočno izpostavljen celo v svojem stanovanju, tako da ga motijo pri delu, rekreaciji ali počitku. Gre torej za ogrožanje osebnega ali družinskega miru kot pomembne vrednote, ki kot taka dobiva tudi že pravno zaščito.

2. S tehnološkimi inovacijami pa prihaja do vse večje izpostavljenosti osebne, intimne sfere, tako da posameznik ne more več z gotovostjo sam odločati o tem, kdo naj kaj sliši ali ne sliši. Brez njegove *vednosti* ali *privoljenja* lahko posnamejo njegov glas; povečane so možnosti prisluškovanja, tako da ne more več učinkovito zadrževati želene tajnosti in intimnosti svojega osebnega in družinskega življenja. Čim višji je družbeni položaj posameznika, tem bolj se za te osebnosti zanima javnost in tem težje jim je zagotoviti ustrezno zaščito tudi v smislu zvočne zasebnosti.

Starejši se pritožujejo nad zadrževanjem mladih na stopniščih zgradb, ki nimajo mladinskih sob ali pa jih ne uporabljajo. Značilni primeri medgeneracijskih konfliktov pa zadevajo zlasti *veliko hrupnost* novih glasbenih aparatov v stanovanjih kakor tudi izven njih (vzemimo tranzistorski radio na plaži, ki moti na desetine kopalcev). Mopedist lahko z eno samo vožnjo ponoči zbudi veliko število stanovalcev. Vendar je državna pa tudi občinska intervencija v tem pogledu še zelo ohlapna.

Do zaostrenih *nasprotij in protestov* zaradi zvočnih motenj v zasebni sferi okoliških prebivalcev prihaja npr. v Žusterni zaradi delovanja diskoteke Ozare, v bližini Zelenega parka (gostinski lokali in diskoteka Playtime na terasi poslušajo vso noč do 6. ure zjutraj), v okolici Mladinskega kulturnega centra, ob trgovini Noč in dan in v središču Ankarana (hrup zaradi delovanja dveh barov) idr. Podobno prihaja, zlasti v poletnem času, do konfliktov – ob posegih varnostnikov, policije, sodnikov za prekrške, organov krajevnih skupnosti, občine idr. – v zvezi z zabavami mladih in turistov, zaradi *nočnega hrupa* v gostinskih lokalih ali pa na parkiriščih, kjer mladi prirejajo t. i. havba žure.

Načeloma gre za vprašanje, koliko se lahko en interes uveljavi le na škodo drugega, koliko pa je mogoče priti do rešitve, ki upošteva eno in drugo stran. Izkušnje nakazujejo, da gre večinoma za oboje: tako za zmanjševanje motenj z *omejevanjem* obratovalnega časa v nočnih urah in z omejevanjem *glasnosti* udeležencev,⁷ zlasti pa za iskanje rešitev, s katerimi bi omogočili nemoteče ali čim manj moteče upoštevanje obeh nasprotujočih interesov.

Slika 4.3: Drugač-nost mladih in moteči hrup: Mladinski kulturni center

⁷ Nekateri prebivalci, ki živijo blizu cerkve v Kopru (podobno tudi v Portorožu), so protestirali zaradi zgodnjega in glasnega jutranjega zvonjenja, še posebno ob koncu tedna, ko se zaradi tega zbudijo. S tem so bila nakazana vprašanja za preverjanje in dogovarjanje med občino in cerkvijo glede omejevanja preglasnega, prepogostega in prezgodnjega zvonjenja. Še bolj se je takšno nasprotje med cerkvijo in krajanji zaostriло v ljubljanskih Dravljah, kjer je na pritožbe bližnjih stanovalcev okoljski inšpektorat župnijskemu uradu izdal odločbo, da mora zmanjšati glasnost motečega zvonjenja. V enem letu je pristojni organ dobil štirinajst pritožb krajanov zaradi takšnega motečega zvonjenja v večih slovenskih krajih.

Na splošno lahko iz dosedanjih izkušenj povzamemo, da je mogoče bolj načrtno in medsebojno povezano, sinhronizirano delovati na tri načine:

1. Z vidika *prostorsko-fizične ureditve in razmestitve* aktivnosti v naseljih. Pri tem se nakazuje potreba, da bi hrupno aktivnost (mladih) v nočnem času *bolj odmikali* od stanovanjskih območij in objektov; vendar pa to predstavlja odstopanje od danes poudarjene usmeritve k mešanim strukturam in k bogatejši raznovrstnosti, kot so jo nudila dosedanja spalna naselja. Ko pa gre za trgovine, ki delujejo nepretrgoma 24 ur, je očiten tudi interes, da bi bile čim bližje in da bi bile čim lažje dostopne prebivalcem, ki jih potrebujejo. Ko gre za oživljanje starega mestnega jedra in za programe mestnega turizma, je ta podobno lokacijsko vezan na specifični kulturni, mestni ambient, pri čemer pa so moteni tamkajšnji stanovalci. Zato bi bilo treba še natančneje, konkretnije preučiti, kako v dani fizični strukturi grajenega okolja uveljaviti spremembe, ki bi zmanjšale moteče učinke posameznih aktivnosti v nočnem času;

2. Z vidika možnega vplivanja na (bolj) *kulturno vedenje udeležencev*, zlasti mladine, da bi bolj osvojili določene kulturne norme, kar je predpogoj sožitja z drugimi v kraju. Gre za enega izmed številnih primerov, ki terjajo vključevanje vzgojno-izobraževalnih in kulturnih institucij.⁸

3. Z vidika *kazenskih* sankcij in neposrednih posegov policije, kar pa doslej ni bilo učinkovito. Policija je le prijavljala prekrške tržni inšpekciji in ta je spet le predajala prijave sodnikom za prekrške; tu pa so tovrstne zadeve skoraj pravilom zastarale.

Potrebna bi bila še natančnejša sociološka analiza značilnih *konfliktnih situacij*, in to kot podlaga za izdelavo konkretnih vzorcev časovno-prostorske organizacije lokalnega življenja. Tako naj ne bi predvsem omejevali ene, druge ali obeh nasprotujočih si strani (npr. z omejevanjem otroške igre pred zgradbo, da stanovalci v spodnjih nadstropjih ne bi bili moteni), ampak naj bi iskali ustreznejšo *časovno-prostorsko razporeditev* nasprotujočih si aktivnosti prebivalcev.

INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKA ZASEBNOST

Informacijsko-komunikacijska zasebnost v bivalnem okolju sicer vključuje tako vizualno kot zvočno komponento (ki sem ju že obravnaval), vendar sta znak ali slika in glas posredovana na specifičen način, preko določenega kanala, medija. Razširjena raba novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij nenehoma povečuje vdiranja v zasebne sfere družine in posameznika ter hkrati sproža tehnološke in druge odzive na to. Prav informacijski zasebnosti se danes v mednarodnih strokovnih obravnavah posveča največ pozornosti. Toda le-te večinoma *ne zadevajo* prostorsko-fizične strukture *grajenega okolja* in s tem predmeta prostorskega in urbanističnega planiranja ter stanovanjskega načrtovanja. Nekateri avtorji, ki so preučevali širjenje telefonskih komunikacij, so že opazili neskladje med tem, kako npr. postavljamo veliko strožje meje in varovalne mehanizme, ko gre za fizično

⁸ Ne le šol, ampak tudi kulturnih organizacij, ki same pripravljajo različne prireditve – na bolj ali manj primernih mestih – in lahko vplivajo na svoje člane.

vstopanje drugih ljudi v stanovanje, medtem ko veliko bolj *liberalno sprejemamo neželene vdore* npr. preko *telefona*. Na eni strani imamo npr. kazensko pravno zaščito nedotakljivosti stanovanja. Vsak protipravni vstop v tuje stanovanje je prepovedan in se kaznuje (Finžgar 1985, 133). Nepriemerljivo s tem pa smo izpostavljeni najrazličnejšim vdorom preko telekomunikacijskih kanalov.

Informacijsko-komunikacijska tehnologija, ki postaja med prebivalci občine Koper vse bolj razširjena (doma je že 1998. leta imelo računalnik 37 % anketiranih), vodi na eni strani do zblíževanja posameznika in sistema, hkrati pa bo lahko s povečanimi možnostmi neopaznega zbiranja in povezovanja (ter kraje in podtikanja) podatkov iz raznih informacijskih sistemov ter (ne)upravičenega *videofonskega nadzorovanja* zelo učinkovito vdírala v osebno sfero človeka.

Ne le da nam manjka ustrezna zakonska regulativa, ampak še v kontekstu novega družbeno-ekonomskega in političnega sistema nimamo utrjenih norm, ki bi se *zoperstavljele komercialno motivirani agresivnosti*, ki ne spoštuje meja zasebnosti in vsiljivo ter moteče posega v osebno življenjsko sfero (vsiljivost reklame v medijih, reklamni letaki in plakati, telefonski klici ipd.), podobno kot se ta agresivnost pojavlja v javnih mestnih prostorih. Pri tem ne gre le za vsiljivost reklame v tisku, na radiu in televiziji. Še bolj grobo in vsiljivo postaja vdíranje v zasebnost, ko gre npr. za poskuse *prodaje blaga po telefonu*. Telefonski klic zmoti posameznika pri delu, počitku, pogovoru ipd. Različne kategorije ljudi take impulze različno doživljajo; delovno obremenjeni, utrujeni, bolni jih občutijo kot motnjo, tisti, ki se sicer dolgočasijo, so osamljeni in pogrešajo več družabnosti, pa vidijo v tem dobrodošlo poživitev in priložnost za pogovor.

Medtem ko je pred leti posameznik še poskušal pobegniti od vseh telefonov in se mu je zastavljala dilema, ali naj npr. tudi svojo počitniško hišo priključi na javno telefonsko omrežje, danes v glavnem že ne gre več za da ali ne, saj mu je z mobilnim telefonom *povsod omogočena vključitev*, a hkrati *tudi izključitev*. Lokacija bivališča in njegova oddaljenost torej v tem smislu izgubljata svoj (nekdanji) pomen; pomembna je njegova volja, njegova *odločitev*.

Do sedaj je bilo značilno, da je telefon 24 ur dnevno grobo posegal v zasebni prostor. V tem smislu je, hkrati s spoznanjem o njegovi neizogibnosti, postajal tudi vse bolj moteč. Zato gre hkrati za prizadevanja, da bi uporabnik bolj obvladoval zunanje klice, kar omogočajo telefoni, ki vizualno predstavijo telefonsko številko, od koder prihaja klic. To nudi uporabniku možnost, da se *sam odloči*, ali bo odgovoril na klic ali ne. V tem smislu predstavljajo napredek *avtomatski telefonski odzivniki*, t. i. telefonske tajnice. Pri tem je bistveno, da ne gre več za *preprosto alternativo: ali izpostavljenost komur koli in kadar koli* ali pa popolna *izključenost* vsakogar in ob vsakem času. Niti eno niti drugo ni sprejemljivo. Pač pa gre za to, da si – med drugim – že z možnostjo tehnične manipulacije posameznik zagotovi optimalnejšo časovno organizacijo svojega vsakdanjega življenja.

Čeprav bivanje doma simbolizira človekovo zasebnost in svobodo za razliko od različnih institucionalnih oblik kolektivnega bivanja, se z novo tehnologijo kibernetikega prostora *kontrola razširja* in na različne načine posega tudi v zasebno bivalno sfero.⁹

Nekatere značilne probleme in življenjske situacije, ki zadevajo informa-

cijsko-komunikacijsko zasebnost, bom obravnaval še na drugih mestih, npr. v zvezi s teledelom na domu; opozoril bom še na velike spremembe, ki jih v prostorsko organizacijo vsakdanjega življenja prinaša množična raba prenosnih telefonov in računalnikov idr. Vseskozi gre za nasprotujoče si težnje – povečevati dostopnost do drugih in obvladovati dostopnost drugih do sebe, tako glede na prostor in čas kot glede na vsebino.

Mehanizmi obvladovanja telekomunikacijskega vdiranja v dom

Ob širjenju vsesplošne dostopnosti do računalniško posredovane komunikacije za otroke, se starši bojijo, da bi otroci dobivali dostop do internetnih vsebin, ki zanje niso primerne (zlasti pornografija in razne oblike nasilja). Zato se poslužujejo raznih ukrepov, s katerimi otroku *preprečijo dostop* do neprimernih vsebin. Eden izmed takih ukrepov je lahko “*požarni zid*” (firewall), podobno kot se jih poslužujejo v podjetjih. Požarni zid preprečuje nezaželene vstope v ali iz komunikacijskega omrežja. Sicer pa obstaja možnost nadzora uporabe interneta s programskim paketom *Net Nanny*. Net Nanny, staršem v odnosu do njihovih otrok omogoča *filtriranje* oziroma omejitve dostopa do določenih spletnih strani, nadziranje on-line dejavnosti, zaščito osebnih podatkov, blokiranje IRC-a in novinarskih skupin, blokiranje iskalnih strojev (brskalnikov), prilagoditev za vsakega uporabnika in podobno. V večini primerov se starši odločajo za blokiranje spletnih strani, ki vsebujejo seksistične, nasilne vsebine, oziroma tekste, ki promovirajo dejanja, ki so prepovedana z zakonom, na Koprskem pa še zlasti vsebine, ki propagirajo ilegalne droge... Take vrste zaščite so potrebne, ker starši niso vedno prisotni, ko se otroci priklopijo na internet, tako so lahko straši brez skrbi, tudi če so otroci sami doma.

Manj zaskrbljujoče, pa hkrati vendarle dosti moteče pa je vdiranje reklam na televizijo ter s tem tudi v dom, proti čemur se posameznik počuti povsem nemočnega. Podjetji iz Silicijeve doline pa sta v tem smislu napravili videorekorder TiVo, s pomočjo katerega posnamemo tv program *brez reklam*. In tako spustimo v hišo, le tisto, kar želimo. Podobno smo že omenili tudi pri (mobilnih) telefonih, ko se prikaže številka klicočega, kar omogoča našo selektivno odzivnost.

ZASEBNOST GLEDE OBISKOV

Vse večja individualizacija v vsakdanjem življenju, kar vključuje večjo samostojnost in različnost med posamezniki, se izraža tudi v obiskovalskih navadah prebivalcev. Danes namreč posameznik (družina) z obiski praviloma ni več postavljen pred *izvršeno dejstvo*. Nekdanjo spontanost ali le okvirno določenost glede časovne (ne)primernosti obiska, ki je bila značilna še zlasti za podeželje, je *zamenjalo konkretno predhodno dogovarjanje*. V tem smislu se je povečal vpliv posameznika na to, *s kom, kje in kdaj se bo družil* oziroma *se ne bo družil*. Povečana pozornost do drugega v veliki meri

⁹ Tako npr. nadzorniki pri American Express še naprej spremljajo delo zaposlenih, ki so se odločili za delo na domu, da bi še naprej zagotavljali natančno kontrolo (Sherman 1993, 14–24).

temelji na bolj razširjeni rabi telefona (kar 94,5 % vprašanih ima doma telefon, pri čemer je treba prav v zadnjem času upoštevati še presenetljivo hitro in množično širjenje rabe mobilnih telefonov).

V preteklosti pa so se bolj opirali na nekatere pavšalno znane okvire o tem, kdaj so (ali niso) primerni obiski (npr. v nedeljo popoldne, ne v času glavnih poljskih del ipd.). Večja spontanost v druženju in manj dosledno najavljanje oz. dogovarjanje za obisk se sicer še vedno pojavlja (zlasti) v manj razvitih okoljih, med prebivalci z nižjo stopnjo izobrazbe in pri bolj neformalnih prijateljskih stikih.¹⁰ Na sploh pa nam odgovori iz naše ankete (1998) kažejo, da se dve tretjini vprašanih večinoma ali celo vedno najavlja, tudi če gre na obisk k ožjemu prijatelju.

Znanci, prijatelji ali sorodniki se *ne najavljajo*, če gre za redna srečanja (npr. enkrat ali večkrat tedensko ob istem času, npr. redni nedeljski obiski). Redkeje se najavljajo tisti, za katere je značilno manj dinamično življenje (npr. upokojenci, gospodinje – zlasti v dopoldanskem času). Tudi sosede si večinoma preko telefona najavljajo obiske.

Če upoštevamo tudi informacije o tradicionalnih načinih druženja v vaseh koprskega zaledja (in ne le odgovore iz ankete iz l. 1998), se nakazuje *trend, da so obiski na domu vse bolj načrtovani*, pri čemer lahko izpostavim vsaj dva temeljna razloga:

1. po eni strani gre za večjo obzirnost in spoštljivost do drugega posameznika (družine), kar terja pridobitev njegovega soglasja;

2. po drugi strani pa gre za nujo glede na vse večjo diverzifikacijo življenja in manjšo predvidljivost o tem, kje se posameznik nahaja v prostoru in času.

Najavljanje je v največji meri prisotno pri tistih ljudeh, ki živijo precej dinamično življenje, so zaposleni in imajo več obveznosti zunaj službe, ali pa se ukvarjajo z različnimi aktivnostmi v prostem času (hobiji, šport ...). Gre za tiste, ki jim na splošno primanjkuje časa in si ga torej tudi težje najdejo oz. vzamejo za tak namen. Na splošno se ljudje na Koprskem *najavljajo* v naslednjih primerih:

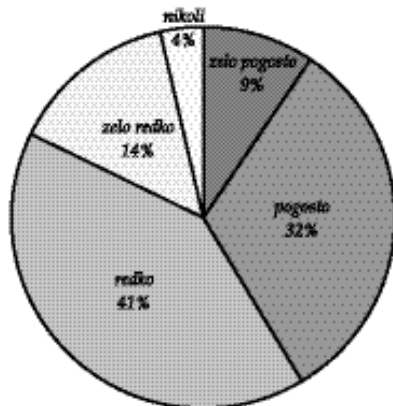
- če se redkeje videvajo,
- če so prostorsko bolj oddaljeni,
- obiske najavljajo sodelavci iz službe,
- najavljajo se, kadar potrebujejo določeno uslugo,
- kadar srečanje terja več časa.¹¹

Zaradi vse večje diverzifikacije življenjskih ritmov in dinamike v posameznikovem vsakdanjiku se *podaljšuje tudi čas od najave do srečanja*. Tako najavo za isti dan ali celo isto uro vse bolj nadomešča najava za nekaj dni vnaprej. S tem pa že nakazujem, da se uveljavlja vse *večja načrtnost* (druženja tudi) v zasebnem življenju in v širši sferi civilne družbe. To spoznanje nam tudi v širšem družbenem kontekstu odpira nove perspektive. Kljub slabitvi *centralnega državnega* planiranja, kakršno je prevladovalo v okviru

¹⁰ Ilustrativno lahko dodam, da smo v sklopu anketiranja srednješolcev (1998) v Kopru postavili tudi vprašanje: "Ali se pred odhodom na obisk k prijatelju najaviš oziroma dogovoriš ali pa greš, ne da bi se prej najaval?" Odgovori kažejo, da le 4 % vprašanih odgovarja "grem, kadar koli se mi zahoče, brez najave", 59 % se jih včasih prej dogovori, včasih ne, 37 % pa jih brez predhodnega dogovora praviloma ne gre na obisk.

¹¹ Na podlagi nestandardiziranih intervjujev se nakazuje težnja, da večino srečanj vnaprej najavljajo, tudi med sorodniki, pa čeprav živijo v neposredni bližini.

Kako pogosto prihaja do poseganja v zasebne prostore
vašega bivališča s strani nepovabljenih obiskov
(npr. znancev, prijateljev, akviziterjev)? (N=839)

Graf 4.2: Pogostost nepovabljenih obiskov

prejšnjega političnega sistema, pa to ne pomeni manj načrtnosti nasploh. V današnjih razmerah se namreč razširja tako krog tistih, ki načrtujejo kot tudi raznovrstnost vsebin, ki so predmet načrtovanja. Medtem ko se sorodniki, prijatelji, znanci pred obiskom napovejo, predstavljajo veliko motnjo akviziterji, ki prihajajo *na dom ponujat* razno blago (41 % vprašanih zelo pogosto ali pogosto zmotijo nepovabljeni obiski, med njimi tudi akviziterji). Prihod akviziterja lahko pomeni motnjo posameznika ali družine pri delu, počitku, obedu, glede na družbo, ki je že v stanovanju ipd.

Čeprav pomeni po eni strani taka prodaja tudi dostavo na dom, torej nekaj pozitivnega, je po drugi strani to večkrat prav zato motnja, ker ne izhaja iz vnaprej izražene želje in naročila. Pojavlja se tudi telefonska

prodaja, ki je prav tako lahko moteča.

Akviziterje in druge nepovabljene, zlasti pa nepoznane obiskovalce ljudje spuščajo do praga stanovanja in z njimi pogosto komunicirajo skozi priprta (ali celo zaprta) vrata. Akviziterstvo očitno predstavlja moteče poseganje v zasebnost bivališča in bi ga morali omejiti z ustreznimi občinskimi in državnimi predpisi ter kontrolo njihovega uresničevanja. Velika podjetja imajo napise o prepovedi akviziterstva in vratarje, ki akviziterjem onemogočajo vstop v podjetje.

Tudi s sosedi – v večstanovanjski zgradbi – se stanovalci pogosto pogovarjajo kar na pragu ali na stopnišču kot nevtralnem prostoru. Sorodnike in prijatelje pa gostijo v dnevni sobi ali kuhinji. Dnevna soba je v večini primerov tudi namenjena za obiske, tako da ima za nekatere celo bolj funkcijo občasnega reprezentiranja družine oziroma stanovalcev, kakor da bi služila za vsakdanjo lastno uporabo.

Več kot dve tretjini anketirancev se sicer ne strinja s stališčem, da naj bo "dnevna soba urejena in pripravljena za goste, četudi jo zato domači manj uporabljajo". Konkretna opažanja pa vendarle kažejo na pogosto prakso, da se omejijo ali celo odrečejo vsakdanji rabi določenega prostora in ga – pač po svojem razumevanju in okusu – posvetijo prvenstveno predstavljanju svoje identitete obiskovalcem. To še zlasti preseneča tedaj, ko gre za manjša stanovanja in razmeroma veliko prostorsko utesenjenost.

ZASEBNOST GLEDE NA EMISIJE (ONESNAŽEVANJE)

Napredek v kulturi in kakovosti bivanja se kaže v tem, v kolikšni meri se zmanjšuje razširjanje neprijetnih ali celo škodljivih emisij od povzročitelja na stanovalce v notranjih in zunanjih prostorih. Pri tem gre lahko za smrad, prah, odpadke, različne pline, žarčenja ipd. V nekaterih primerih gre bolj za vprašanja medčloveških odnosov in poseganja v intimno sfero

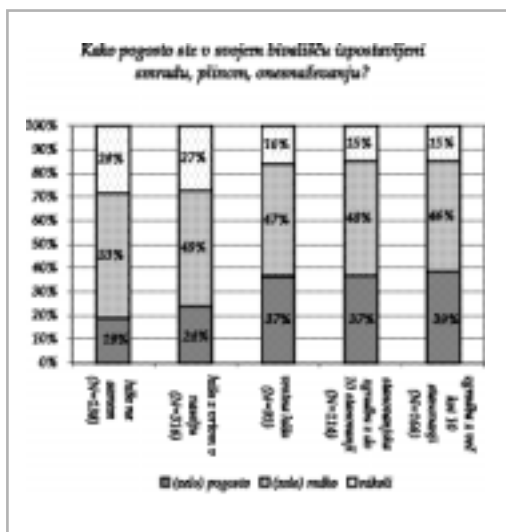
(telesne vonjave ipd.), v drugih pa ta problematika prehaja preko meja zasebnosti v skupno problematiko naselja in v splošne javne zadeve (npr. onesnaženje ozračja). S tega zornega kota lahko presojamo napredek z vidika organizacije notranjih prostorov stanovanja, lahko pa tudi glede na neželene vplive med sosednimi stanovanji ali zgradbami ipd.

V vsakdanji praksi v Kopru nas na to opozarjajo številne konfliktnе situacije, ki prihajajo do izraza tudi v pogostih prijavah takšnih motečih posegov v zasebne prostore na koprsko Inšpekcijo za okolje in prostor. Na te motnje pa se je mogoče odzvati predvsem na dva načina: s spremembami, tj. s korektivnimi *posegi v grajeno okolje*, in s spremembami *vedenja* oz. delovanja vpletenih subjektov. Eno in drugo pa povezujejo tehnološke inovacije, kar lahko ponazorimo s sesalnikom za prah. Z njegovo uporabo je močno upadlo število konfliktov med stanovalci, do katerih je prej prihajalo zaradi stepanja in prahu z balkonov v višjih nadstropjih ali pred stanovanjsko zgradbo.

V obalnih mestih je bilo še do povojnega časa značilno, da v stanovanjih niso imeli stranišč na izplakovanje (WC); smrdljive fekalije so odvažali v sodih in odvažali po napol odprtih uličnih kanalih. Kljub občinskemu odloku, ki je to prepovedoval, so še v 60-ih letih nekatere kmetje – paolani imeli npr. v Bošadragi tudi osle. V revnejših domačijah na podeželju pa v preteklosti sploh ni bilo dosledne *ločitve* med bivalnimi prostori *za ljudi* in prostori *za živino*. Danes gradbeno-tehnične rešitve, zlasti urejen in razvejan sistem kanalizacije, kopalnice v stanovanjih in drugi sanitarni prostori, ventilacija prostorov ter zaostreni sanitarni predpisi in družbene norme o (ne)kulturnem obnašanju dvigajo raven kvalitete bivanja.

V skladu s pričakovanji nam anketni podatki potrjujejo, da so stanovalci tem bolj izpostavljeni smradu, plinom in onesnaževanju, čim bolj se povečuje gostota naselitve – od hiše na samem in hiše z vrtom v naselju k vrstni hiši in večstanovanjskim zgradbam (7 do 10 in več kot 10 stanovanj). Podobno velja za poseganja v zasebne prostore bivališča (zelenica, dvorišče), ko gre za odmetavanje odpadkov.

Z vidika notranje organizacije stanovanjskih prostorov v modernih stanovanjih že sama fizična struktura in prezračevalne naprave omogočajo izločanje ali vsaj omejevanje nezaželenih vplivov (vonjav) na prisotne ljudi. Sicer pa je, kot sem že nakazal, največje spremembe prinesla razširjena raba tehnološke inovacije, ki jo predstavlja sifon oz. WC, kar je – z napeljavo vodovodov v stanovanja – omogočilo ponotranjenje te funkcije v stanovanjski prostor. Neželeno širjenje vonjav iz kuhinje pa se je zmanjšalo s tehničnimi rešitvami, kot so zračniki, pa tudi z dejstvom, da ljudje doma

Graf 4.3: Izpostavljenost smradu, plinom, onesnaževanju

vse manj kuhajo (kar je pomembno za spreminjanje položaja žensk). Čeprav kar 84,4 % vprašanih meni, da je "pri gradnji in urejanju novih stanovanj" zelo pomembno ali pomembno *ločiti kopalnico in stranišče*, dejansko – zaradi omejene stanovanjske površine – še zmeraj večinoma nimajo možnosti za to.

Ločevanje kadilcev in nekadilcev

V razmeroma kratkem času so bile dosežene pomembne spremembe v omejevanju kajenja in v *prostorskem ločevanju kadilcev in nekadilcev*. Gre za enega najuspešnejših posegov države, na podlagi katerega je v nekaj letih prišlo do velike spremembe v vedenju ljudi. Le-ti so kot kadilci in nekadilci posvojili nove pravne norme in jih sprejeli tudi kot moralne in kulturne norme, s katerimi se uveljavljata obzirnost in sožitje med ljudmi. Kadilci se samoomejujejo v kajenju ali pa se umikajo v zunanje prostore.¹²

Medtem ko se kajenje v javnih prostorih omejuje zakonsko, omejitve kajenja v zasebnih (stanovanjskih) prostorih narekuje lepo vedenje. Postalo je neolikano kaditi v navzočnosti nekadilcev – še zlasti otrok – in v tujih prostorih, brez izrecnega dovoljenja lastnikov ali drugih navzočih. Hkrati pa je bilo s sociološkega vidika opazno postopno mehčanje prepovedi v javnih prostorih od avtoritativnih opozoril "prepovedano" k milejšim "ni dovoljeno" pa vse do "hvala, ker ne kadite". Pri tem je šlo vendarle tudi za odzivnost do kadilcev, da ne bi postali nekakšni pregnanci, državljani drugega reda, na kar je v sarkastični obliki opozorila Svetlana Makarovič v knjižici "Prekleti kadilci" (2001).

Rešitev problema pasivnega kajenja je ne samo v *prostorskem ločevanju* kadilcev in nekadilcev (v javnosti), ampak tudi in predvsem v dviganju ozaveščenosti o škodljivosti kajenja in v utrjevanju kulturnih norm, ki se tičejo obzirnosti in sožitja. Spet tu pa se, kot še v številnih drugih primerih, zastavlja vprašanje, kaj lahko dosežemo s spremembo *pravnih predpisov*, kaj pa šele s *fizično preureditvijo* prostorov oz. grajenega okolja.

Sedaj so, kot piše v imenu kadilcev S. Makarovič, kadilke in kadilci "izgnani ob kakršnem koli vremenu na pločnik", čeprav morajo hkrati proti svoji volji prenašati "gojzarsko glasbo" iz avtobusnih zvočnikov, ker je vseh šoferju, prebivalci iz okolice cerkve "nabijanje zvonov ob vsakem dnevnem ali zgodnjem jutranjem času" ipd.

Ta razmišljanja nas opozarjajo na številne primere iz vsakdanjega življenja, ko lahko znotraj določenega prostora posameznik, večina ali manjšina deluje proti volji drugih, ki nimajo možnosti za izbiro alternativne lokacije.

¹² Zelo zahtevni sanitarno-tehnični predpisi so najprej sprožali veliko kritičnih odzivov med podjetniki, ki so imeli zaradi tega dosti večje stroške ali pa so se morali odpovedati določenim storitvam.

ZASEBNOST KOT VARNOST

Vse večja odprtost in dostopnost ter gibljivost ljudi znotraj občine in tudi preko državnih meja (Koper kot obmejno in pristaniško mesto!) vpliva tudi na naraščanje števila nekaterih kaznivih dejanj, še zlasti tistih, ki zadevajo širjenje odvisnosti od prepovedanih drog (tatvine, nasilje). S tem pa se povečuje tudi negotovost prebivalcev in občutek, da niso dovolj varni in zaščiteni. Kar 38 % anketirancev nima občutka varnosti, kar še posebej velja za določene predele mesta.

Zato se povečujejo prizadevanja, da bi si *osebno varnost kot tudi varnost premoženja* zagotovili s tehnološkimi rešitvami, npr. z nameščanjem alarmnih sistemov, kamer, senzorskih naprav, kupal oz. pri individualnih hišah z omejevanjem dostopa z (višjimi) ograjami, z zaklepanjem vrat, z opozorili na hudega psa ipd. Tako naj bi preprečili morebitne vdore v bivališče; vse pomembnejši način zagotavljanja varnosti pa postajajo tudi intervencije zasebnih varnostnih služb – v Kopru sta to npr. Atran in Varnost – ki prevzemajo nadzor nad posameznimi objekti, predvsem poslovnimi pa tudi stanovanjskimi, naj gre za družinske hiše, večstanovanjske zgradbe oz. kolektivna bivališča, kot je npr. obalni dom za ostarele.

Iz številnih razgovorov se nakazuje ugotovitev, da se počutijo ogroženi v stanovanjih zlasti starejši ljudje, ženske in otroci ter na splošno nemočni (fizično šibkejši). Zlasti neprijetno se počutijo ob prisotnosti neznancev na stopniščih večstanovanjskih zgradb, v kletnih prostorih in v dvigalu. V dostopnih skupnih prostorih, npr. na terasah nekaterih večstanovanjskih blokov na Markovcu, se namreč zbirajo odvisniki od prepovedanih drog.¹³

Večina staršev ne pušča svojih otrok samih na dvorišče, ker se bojijo, da bodo njihove *otroke nadlegovali* (starejši) mladostniki. Otroci se tako *večino časa igrajo v stanovanju*, na igrišču pa le v spremstvu staršev. Glede na to je značilno uvajanje ograjenih in varovanih otroških igrišč (več o tem kasneje).

Poseganje v zasebne prostore bivališča z nasilnimi vdori seveda ni kar nekakšna vsakdanja praksa, vsaj z vidika konkretne družine ali posameznika ne. Vsekakor občutek ogroženosti bolj zadeva gibanje v javnih prostorih.

K večji varnosti bi lahko prispevali z drugačno prostorsko ureditvijo in z gradbenimi

Slika 4.4: Veliko je načinov zagotavljanja zasebnosti bivališča: klasična varianta

¹³ Ker so celo razpoložljivi garažni prostori nezavarovani, nevzdrževani in odmaknjeni pogledom stanovalcev – podobno kot kletni prostori – ostajajo tudi ti neizkoriščeni. Tipičen primer so garažne hiše na Prisojeh in Markovcu. Ker so zaradi neurejenega upravnništva slabo vzdrževane (razbite luči, popisani zidovi, veliko smeti, razbitih steklenic), v njih le malokdo parkira. Pač pa se sem zatekajo odvisniki, kar je značilno prav zato, ker gre za *nenadzorovan prostor*.

Slika 4.5: Tudi z zelenjem poskušajo stanovalci preprečiti narkomanom dostop do terase (na Markovcu)

(konstrukcijskimi) rešitvami, npr. z manjšim številom stanovanj na eno stopnišče in eno nadstropje, z vgrajevanjem domofonov, z boljšo razsvetljavo ipd., s čimer bi zagotovili *večji nadzor nad zunanjimi prostori*, pa tudi z organizacijskimi rešitvami, s pogostejšimi policijskimi obhodi in z ustanavljanjem t. i. *sosedskih straž*, ki so se uveljavile v ZDA. Na podlagi svetovnih izkušenj bi lahko kritično ocenili možnosti urbanističnih ukrepov, s katerimi omejujejo in nadzorujejo dostop tujcev npr. v določeno ulico ali naselje. Vendar se s tem že nevarno posega v pravico svobode gibanja. Pri tem gre za *privatizacijo javnih prostorov* celo v tem smislu, da posamezne asociacije stanovanjskih lastnikov odkupijo od mesta kar cele ulice, da lahko potem povsem obvladujejo dostop in upravljanje določenih stanovanjskih območij (več o tem še kasneje). Vprašanje o zasebnosti kot varnosti bivanja se tako razširja od samega bivališča na širše stanovanjsko območje.

Nasilje v družini: pravice posameznika in zasebnost bivališča

Zgornji naslov zadeva splošno sociološko usmeritev, ki sem jo formuliral na podlagi analize dogajanja v obravnavanem desetletju tako v občini Koper kot tudi v slovenskem in mednarodnem merilu. Čeprav je zasebnost in nedotakljivost stanovanja in družinskega življenja vse pomembnejša vrednota in se je kot taka še premalo uveljavila v snovanjih prostorske organizacije bivanja, pa hkrati razkrivamo, da ta vrednota postaja drugotnega pomena v razmerju do *temeljnih pravic človeka* kot posameznika, zlasti pa človekovega dostojanstva.

Gre torej za razreševanje paradoksa, ki so ga izpostavila gibanja za žensko emancipacijo z geslom: *“Ni nevarnejšega mesta, kot je dom.”* Pretečeno desetletje je dramatično izpostavilo prikrito dogajanje med štirimi zidovi, tj. nasilje znotraj družine, zlorabo in zapostavljanje fizično šibkejših žensk, otrok, starejših idr. Nasilje in zatiranje v družini in stanovanju *opravičuje* tudi *poseganje* javnosti v zasebno sfero.

Iz tega pa sledijo tudi implikacije prostorsko-fizične narave, npr. potreba, da zagotovimo *možnost umika v alternativno stanovanje*, v *materinski dom*, varno hišo ipd. Prav tedaj, ko prizadeti takšnih možnosti nima, se njegov položaj še posebej poslabša in se nasilje še povečuje. Glede na to je *utemeljena podpora* novim oblikam bivanja, ki so se začela pojavljati v zadnjem času, tako da bodo postala redna praksa po vsej Sloveniji.

Strah pred javnimi prostori in skupno varovanje soseske

Kot sem že nakazal, so vse pogostejša opažanja, da se starši bojijo puščati otroke na igrišča in jih raje zadržujejo v stanovanju. Ko ugotovijo, da v bližnje prostore zahajajo tudi narkomani – le-ti puščajo po tleh igle, steklenice ipd. – poskušajo preprečiti prisotnost svojih otrok v teh prostorih tako

zaradi fizične ogroženosti (okužbe) kot zaradi družabnih stikov z odvisniki od prepovedanih drog, da ne bi prišli pod njihov vpliv.

Ta problem se pojavlja tako v stanovanjski okolici kakor tudi v okolici posameznih šol in vrtcev. Zelo uspešno delovanje "Zelene straže", ki jo je organizirala Osnovna šola Pinka Tomažiča (čiščenje in skrb za okolico šole), je bilo po štirih letih prekinjeno, ko so se tam začeli pojavljati narkomani. Sledile so *zahteve*, da je *treba zapreti* tudi zunanje šolske prostore. Zaradi pojavljanja narkomanov na klopcah v parku ljudje niso prihajali več tja s svojimi otroki.

S podobnimi problemi se srečujejo v številnih drugih krajih po svetu in tudi v Sloveniji. Slovensko podjetje Abradon d.o.o. (Bilten Jablotron Ltd.) se v svojem promocijskem gradivu sklicuje na angleške izkušnje takole: "Kdor potuje skozi majhne vasice po notranjosti Anglije, lahko pogosto vidi table, ki so videti kot prometni znaki. Vendar niso. Na trikotnih tablah so narisani starši in otroci, med njimi pa je policist. Za pojasnilo je še napis na spodnjem robu table: 'Neighbourhood Watch Area'. Znak daje razločno vedeti, da se prebivalci v tem naselju, v tej okolici poznajo in skupno pazijo na svojo lastnino, ter pri tem sodelujejo s policisti. Osnova tega angleškega sistema je izrazita odgovornost posameznikov za javno dobro in povezuje tako skupne kot tudi osebne interese prebivalcev. Takšna organiziranost skupnosti ne zagotavlja samo varovanja pred kriminalom, ampak tudi skrb za čisto okolico, javne prostore, kot tudi večjo varnost v cestnem prometu. Če dodamo k temu še sodelovanje s policijo, v interesu katere je spodbujati 'medsosedsko pomoč', dobimo ... skupnost, ki nudi ... varnost ... in večjo kvaliteto bivanja. ... Ob takšnem načinu organiziranosti se stanovanjci med seboj bolje spoznajo in vedo, kdo stanuje v neposredni sosesčini in kdo je na tem območju tujec."

Ilustrativno naj navedem še pobudo iz ljubljanske soseske Murgle, kjer je iniciativni odbor z anonimno anketo ugotavljal pripravljenost krajanov za vzpostavitev skupnega varovanja na tem območju.

Skupno varovanje soseske: fizično in informacijsko

"V Ljubljani so že soseske, ki imajo celovit sistem skupnega varovanja (Mostec...), mnoge zaokrožene soseske že razmišljajo o uvedbi kolektivnega varovanja, zato bodo soseske, ki ne bodo premogle takšnega varovanja, še bolj na udaru, še posebej, če konfiguracija naselja (visoke atrijske ograje, enostaven vstop vlomilcev prek atrija v objekt, premalo garaž itd.) tako kot v Murglah kar 'vabi' delikvente..."

V vsako tretjo hišo v Murglah je bilo v zadnjih nekaj letih vlomljeno, skoraj ni družine v našem naselju, ki ne bi imela 'izkušenj' z vlomi v njihovo vozilo ali celo s krajo avtomobila. Vedno več je primerov nasilniških dejanj zoper šolarje, starejše krajanke ter objestnih in hrupnih voženj po pešpoteh... Tudi v objekte Teniškega kluba Murgle je bilo v tem času več vlomov... Varnostno stanje v naselju je vsako leto slabše in slabše. Mnogi krajanje so se že odločili za drage varnostne ukrepe, ki pa bi v resnici bili učinkoviti, če bi se naselje odločilo za kakšno obliko skupne varnosti. Vsako noč se v naselju oglašajo alarmne naprave, vendar če ni hitre reakcije v naselju stalno prisotnega varnostnika, je alarmna naprava skoraj neučinkovita; mnogi sosedi so se pripravljene angažirati v sosedski pomoči ('neighbourhood watching'), a komu naj sporočijo svoja opažanja (policija reagira, če

gre že za začetno kaznivo dejanje); mnogi razmišljajo o vzpostavitvi varnostnih ukrepov (varna vrata, okna, kamere, alarmne naprave, povezave domofon-GSM itd.), a potrebujejo strokovni nasvet ter usklajenost sistema varovanja z okolico; vedno bolj je nevarno, če stanovalci zalotijo vlomilca ali nasilneža (v takšnem primeru ni ogroženo le premoženje, ampak celo stanovalčevo življenje, kar dokazujejo nekateri primeri, o katerih smo lahko brali v zadnjem času)... V naselju potrebujemo stalno prisotno strokovno pomoč, ki bo delovala preventivno, a bo hkrati tudi sposobna hitre reakcije v primerih neposredno ogrožene varnosti!¹⁴

Vir: MOL, Oddelek za lokalno samoupravo, Gerbičeva 16, 1000 Ljubljana, julij, 2002

Zgoraj navedeno predstavlja sicer spontan, vendar prekomeren odziv na določene pojave. Pri vsem tem pa gre tudi za vprašanje, koliko se na tak način hote ali nehote zožuje sfera človekove svobode, t.j. tiste vrednote, ki je bila najbolj značilna za sproščanje človeka iz nekdanje, tradicionalne vezanosti in podrejenosti posameznika neposrednemu okolju. Ali je torej pot do večje varnosti hkrati pot v izgubo že pridobljene svobode bivanja in gibanja?

¹⁴ V okviru svoje pobude so še podrobneje nakazali, kaj bi skupno varovanje obsegalo:

- “izdelavo zloženke s priporočili za izboljšanje varnosti ter dviga samozaščitne in varnostne kulture v soseski;
- namestitev opozorilnih napisov, da je soseska profesionalno varovana;
- (postopna) namestitev varnostnih kamer za nadzor ključnih prometnih vozlišč ter drugih kritičnih točk v naselju;
- vzpostavitev stalne varnostne službe v naselju, ki preventivno kroži po naselju (kateri lahko krajani sporočajo opažanja in ki reagira na alarme oz. druga opozorila oziroma znake...) ter dogovor o učinkovitem sodelovanju s policijo;
- individualno svetovanje pri izbiri varnostnih ukrepov;
- tekoče analiziranje varnostnih podatkov o naselju ter izdelavo priporočil za izboljšanje varnostnih ukrepov.”

5

INDIVIDUALNO IN SKUPNO V BIVALNEM OKOLJU: PROSTORI, IDENTITETA IN (NE)RED

Če iščemo skupne imenovalce raznovrstnih problemov, ki grenijo ljudem vsakdanje življenje, moramo vsekakor izpostaviti kompleksno in spremenljajočo se razmerje med *individualnim* in *skupnim* v bivalnem okolju. To zadeva:

1. razmerja med prostorsko-fizičnimi enotami za individualno in skupno rabo,
2. vedenje, ravnanje prebivalcev v zvezi s tem razmerjem,
3. odnose med prebivalci v zvezi z individualno in skupno rabo prostorov.

Ad 1) Merilo razvoja (napredka) ne more biti (le) v tem, koliko se povečuje delež prostorov za individualno rabo na račun skupne, prav tako ne obratno (kar je bila vsaj nominalno težnja v času socializma). Pomembno je predvsem presegati vnaprejšnjo določenost, omejenost, "usojenost" le enega ali drugega. V tradicionalni istrski hiši na vasi praktično *ni bilo prostora*, ki bi bil namenjen le *posamezniku* (kvečjemu zakonca sta včasih imela posebno sobo). Deset ali več članov družine je bilo v skupnem prostoru, brez možnosti, da bi se kdo od njih lahko umaknil v svoj lastni prostor.

V nadaljnji stanovanjski gradnji smo se kljub kolektivističnim vrednotam v času socializma postopoma vendarle približevali uresničevanju težnje razvitega sveta, da bi lahko vsak posameznik razpolagal tudi s svojim osebnim prostorom (sobo).

Kasneje pa vsaj v večstanovanjskih zgradbah spet opazamo ekstrem, ki je v tem, da razprodajajo še tiste minimalne skupne prostore, ki so jih dotlej imeli. Če to temelji na novem političnem sistemu, pa je vendarle treba opozoriti, da se niti v klasičnih kapitalističnih državah ne odrekajo raznovrstnim skupnim funkcijam in prostorom v večstanovanjskih zgradbah.

Ad 2) Kot bomo še videli, je vedenje prebivalcev bistveno drugačno, ko gre za njihove lastne oziroma družinske prostore, kakor tedaj, ko gre za – bodisi notranje ali zunanje – skupne prostore. V prvem primeru izstopa skrb za urejenost in lepoto. Bivališče je vedno manj le neke vrste kontejner, torej prostor za namestitev ljudi in stvari. Namesto gole funkcije zavetišča in shranjevanja ali "strehe nad glavo" (kar je bilo jedro stanovanjskega vprašanja še v času množične gradnje in dodeljevanja stanovanj) vse bolj izstopa poudarjanje individualne in družinske identitete. Utilitarna raba prostorov dobiva drugotni pomen v odnosu do ureditve, s katero stanovalci simbolno izpostavljajo svojo (edinstveno) identiteto.

Foto 5.1: Kmečka spalnica v Slovenski Istri nekdanj

Hkrati pa gre – ne le v Kopru, temveč tudi v urbanizmu v mednarodnem merilu – za vprašanje o (ne)odgovornosti za vzdrževanje skupnih prostorov, naprav in zadev.¹ Na tem mestu se bom omejil na značilne probleme v ožjem, bivalnem okolju, čeprav se podobna vprašanja zastavljajo tudi v lokalno-nacionalnih in lokalno-globalnih odnosih.

Občutek odgovornosti za skupne (zunanje) prostore po eni strani zadeva lastništvo, npr. razmejitev funkcionalnih površin posameznih zgradb od drugih javnih površin. Po drugi strani pa gre tudi za *nelastniške motive* – za krepitev občutka odgovornosti, zlasti za povečano identifikacijo zaradi lastnega prispevka (v delu, z denarjem ipd.) in z vzgojnim delovanjem z mladimi.

Ad 3) Glede odnosov med prebivalci, ki zadevajo vprašanja o individualni in skupni rabi prostorov, pa se kaže, da priseljenecem manjka tradicija *mestne kulture*. Zelo težavno je *vzpostavljanje potrebnega sodelovanja*, hkrati pa je veliko nediscipline v izpolnjevanju obveznosti in pravil (uradno registrirani prekrški pa tudi prijave sosedov in drugih prizadetih) glede posegov in sprememb v bivalnem okolju. Individualnost kot dosežek (osebni avtomobil) se z vso agresivnostjo izkaže kot znak lastne majhnosti v odnosu do drugih (npr. v zahtevi, da naj otroško igrišče postane parkirišče).

UREJANJE BIVALNIH PROSTOROV IN INDIVIDUALIZACIJA

Kot temeljna dolgoročna usmeritev v načrtnem izgrajevanju prostorske organizacije bivanja ostaja – uveljavljanje *enotnosti raznolikosti* v fizičnem in družbenem okolju. Tako kot se po eni strani načrtovalci skoraj nikoli ne morejo povsem približati edinstvenim željam vsakega potencialnega uporabnika, tako po drugi strani uporabniki, ki delujejo vsak zase, nikoli ne morejo doseči enotnosti raznolikosti.

Najbolj drastičen in konkreten primer takšne neusklajenosti v grajenem okolju predstavlja barvna slika garažnih vrat v nizu garaž v Šalari. Vsak lastnik se je neodvisno od drugih, levo in desno, odločil sam zase in izbral barvo po svojem okusu. Presenetljivo se nam torej v fizičnem grajenem okolju *izraža slika odnosov* med ljudmi. Tako kot je v tem primeru v ozadju “neodvisnost”, v smislu nesodelovanja lastnikov garaž, ki se izraža v barvah, tako imamo še nešteto drugih pojavnih oblik neskladij, ki so še dosti bolj moteče – z vidika celote oziroma konteksta določenega posega v prostor. Načrtovalci – strokovnjaki praviloma poskrbijo za enotnost v okvirih obravnavane prostorske enote, pri čemer pa – navzlic veliki pozornosti, ki se jo v urbanizmu in arhitekturi posveča vprašanju usklajenosti s kontekstom – prihaja do neskladij z okolico. Arhitekt Mihevc v obrazložitvah svojih projektov v Kopru (na Obali) ob vsaki priložnosti poudarja njihovo skladnost z okolico; hkrati pa je poskrbel za že “znamenita” ekstremna odstopanja, ki kvarijo fizično identiteto starega mesta.

Vloga prebivalcev pa praviloma nastopi s faznim zamikom, ko znotraj enotne (včasih tudi uniformne) zasnove izražajo svoje individualne potre-

¹ Kot smo videli, sta si v okviru projekta Žusterna III že arhitekta Lučka in Aleš Šarec zastavljala vprašanje, kako naj bi s prostorsko organizacijo naselja spodbujala občutek odgovornosti prebivalcev.

be, okus ter družbeno (finančno, politično) moč. Slednja postaja vse pomembnejša predvsem v smislu velikopoteznih posegov v prostor. Nakazujejo se že takšni posegi tujega kapitala, kar pomeni velika finančna sredstva in zato lahko tudi toliko *večja neskladja* v odnosu do stavbne dediščine (vzemimo primer t. i. Tonicity, veliki hotel-ski kompleksi v hrvaški Istri ipd.). Tako kot je tradicionalno človekova *nemoč* – vsaj toliko kot pogosto hvaljeni smisel za usklajenost, harmonijo – preprečevala odstopanja od naravnega in že grajenega okolja, tako danes – zlasti finančno in politično – vse močnejši akterji lahko povzročijo toliko večja neskladja v prostoru.

Z vidika *mediteranskih posebnosti* vsakdanjega življenja v odprtih prostorih mesta je v času po drugi svetovni vojni prišlo do dramatičnega "opustošenja". Za Koper, podobno kot za druga mesta, je bil značilen *živahen utrip* mestnega življenja pred hišami, na ulicah in trgih, ob obali... otroci so se igrali, starejši so sedeli pred hišo ali opazovali življenje z oken, mladi so se sprehajali po nekaterih ulicah, sosedje so se pogovarjali tudi preko ulice ipd.

V zvezi s tem se odpira vrsta nalog in možnosti za oživljanje javne mestne sfere (več o tem glej tudi – Marjan Hočevar, 1998).

Slika 5.2: Ločeno, individualno odločanje ne vodi do "enotnosti raznolikosti": garaže v Šalari

Slika 5.3: Druženje po starem: v Hrastovljah še ne izginja

Individualna (ne)odgovornost v reševanju skupnih zadev

Na podlagi številnih preučenih primerov na območju mesta Koper ugotavljam, da v fizično ali informacijsko *nepreglednih situacijah*, ko niso točno opredeljene in vidne dejanske vloge posameznikov v reševanju skupnih zadev, najpogostejše prihaja do dejanj ali opustitev, ki so v *škodo drugih stanovalcev* v zgradbi ali javnega dobra v naselju ali občini. Pri tem gre lahko za vprašanja porabe vode, za porabo energije pri ogrevanju s centralno kurjavo, lahko za odmetavanje odpadkov in različne oblike onesnaževanja v notranjih in zunanjih prostorih, za prisvajanje javnih površin ali zelenja, npr. cvetlic v javnih nasadih, ali pa tudi za namerno uničevanje v različnih oblikah vandalizma.

Doslej ponujene rešitve niti v mednarodnem merilu niso v celoti sprejemljive oz. zadovoljive. Če le *povečujejo nadzor* – v smislu Newmanovega "ubranljivega prostora" ("*defensible space*") – potem se hkrati zanemari težnja človeka, da bi živel v mestnem okolju bolj *sproščeno* in *svobodno*. Koprskе izkušnje iz primerov različnih oblik skupne (po)rabe kažejo, da je mogoče *preprečevati neodgovorno ravnanje* predvsem z jasnejšo individualizacijo vlog posameznikov, ne pa s kolektivnimi sankcijami.

Gornje lahko konkretizirano prikažem v zvezi z vodooskrbo. Na območjih treh istrskih občin se prek javnega vodovodnega omrežja oskrbuje 98 % prebivalstva in 90 % območja. Prebivalci so se v preteklosti (vzemimo pred

Slika 5.4: "Tomo-sova" stolpnica in individualna (ne)odgovornost

l. 1950) večinoma oskrbovali iz številnih javnih zbiralnikov na dostopnih mestih. Individualne hišne priključke so imeli le nekateri objekti v mestnih jedrih, večje stanovanjske zgradbe in hoteli, kasneje pa se je *večalo število individualnih priključkov*, ne le zaradi hitrega naseljevanja, temveč tudi zaradi *prehajanja od skupnih k individualnim priključkom* v večstanovanjskih zgradbah.

Kjer pa ima še vedno po več gospodinjstev *skupni števec* za ugotavljanje porabe vode, se med njimi pojavljajo kdaj tudi nečisti računi, zaradi katerih prihaja do občasnih zaostrenih konfliktov tudi v javnosti. Najbolj značilen primer predstavlja t. i. Tomosova stolpnica (kasneje Istrabenzova in občinska), v kateri kar 40 % gospodinjstev ni plačevalo vode, katere *poraba ni bila individualizirana* (hkrati pa so plačevali račune za elektriko – seveda glede na dejansko porabo).

*Neodgovornost in nedisciplin*a se tako najlaže združujeta tedaj, ko je prikrita, tako da ni lahko ugotoviti dejanske porabe ali pa uporabiti sankcij (izklop vode v celi stolpnici pomeni predvsem kaznovanje tistih, ki so svoje obveznosti izpolnili).

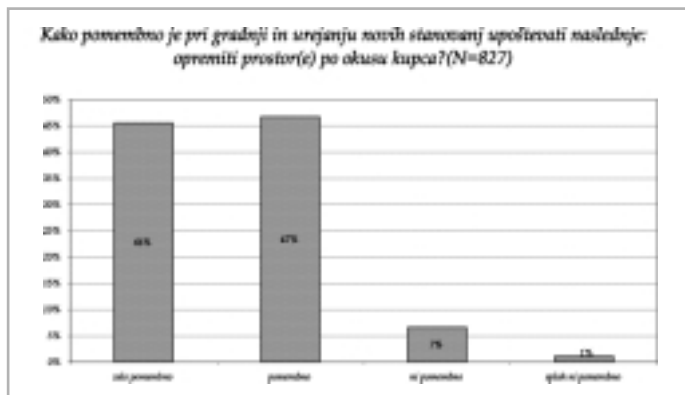
Opremljanje in poosebljanje stanovanjskega prostora

Vpogled v številne projektantske izkušnje na območju Slovenske Istre nam potrjuje, da posamezniki kot naročniki načrtov in potencialni uporabniki – zlasti glede na svojo izobrazbo – uveljavljajo svoje vse bolj raznovrstne in edinstvene okuse in hkrati s tem postajajo vedno bolj nenadomestljivi udeleženci v procesu načrtovanja in gradnje. V širšem sociološkem smislu pa to pomeni, da se bodoči stanovalci vključujejo v (re)produkcijski proces kot soudeleženci v oblikovanju svojega bivalnega okolja.

Tudi če ne gre za individualno gradnjo in sodelovanje potencialnega uporabnika v teku samega projektiranja, tržišče samo terja vse bolj anticipativno upoštevanje pričakovanih kupca, saj šteje večina (zlasti bolj izobraženi) – po anketnih podatkih – za pomembno ali zelo pomembno, da se pri urejanju novih stanovanj prostori opremijo *po okusu kupca*.

Težnja k individualni samostojnosti je razvidna (med drugim tudi) iz velike podpore, ki jo je dobilo stališče: "Četudi bi imel več sitnosti, bi raje sam opremljal novo stanovanje, kot pa da bi bilo vse vnaprej določeno" (soglašala 92 % vprašanih).

Graf 5.1: Vloga uporabnika v opremljanju stanovanja

Tako lahko pričakujemo, da bo zaradi zmanjševanja števila članov gospodinjstva in z bolj selektivnim odnosom do razpoložljivega inventarja prihajalo v prihodnosti do vse izrazitejšega *poosebljanja* stanovanjskih prostorov. Po eni strani se bo zaradi lažje splošne dostopnosti dobrin v katerem koli času *inventar na domu zoževal* na tisto, kar je zares

potrebno v določenem času, po drugi strani pa se bo krepila težnja, da vsak posameznik simbolno tudi v materializirani obliki dograjuje (in celo časovno razširja, tudi v preteklost) izražanje svoje življenjske poti in identitete.

Posamezniki glede na svoj osebni okus in glede na svoje (finančne) zmožnosti na različne načine urejajo notranje prostore. Iz anketnih podatkov je razvidno, da skoraj devet od desetih anketirancev notranje prostore oz. svoje bivalno okolje ureja in krasi z rožami, vsak šesti z umetniškimi slikami, vsak četrti pa s posterji in plakati. Z rožami relativno pogosteje okrašujejo svoje bivališče starejši, s posterji in plakati pa izrazito mlajši, tj. stari od 18 do 24 let (še mlajši niso bili vključeni v anketo). Z izobrazbo pa narašča tudi olepševanje bivališča z umetniškimi slikami.

Glede pomena in razmerja med praktičnostjo in lepoto (estetiko) stanovanja gre okvirno za nekakšno razdvojenost prebivalcev. Vendar je relativno več tistih, ki bolj cenijo prvo kot drugo. Če so že pri zunanjem izgledu bivališča (bolj ali manj) vezani na določila spomeniškega varstva, so notranji prostori tisti, ki jim omogočajo veliko svobodo v izražanju svojega okusa in svoje individualnosti.

Vendar so predvsem manj izobraženi tisti, ki imajo tudi manj možnosti (sredstev) za polepševanje in se bolj zavzemajo za praktično uporabnost, koristnost. Čim višja pa je stopnja izobrazbe, tem bolj skrbijo za to, kako bi polepšali ali okrasili svoje stanovanje (razpon od 36,4 % do 53,1 % vprašanih, ki skrbijo za to). Glede na razlike po starosti smo ugotovili, da na splošno *mlajši* pripisujejo relativno *večji pomen estetiki*, medtem ko so starejši (zlasti nad 55 let) relativno bolj praktično usmerjeni.

Lepo urejenost stanovanjskih prostorov poskušajo ljudje pokazati še zlasti v prostoru, ki je namenjen gostom in je torej najbolj reprezentativne narave. Reprezentativna funkcija je za nekatere celo pomembnejša kakor redna uporaba za vsakdanje življenje družinskih članov; vendar smo ugotovili, da to velja relativno bolj za manj izobražene anketirance.

Notranji skupni prostori večstanovanjskih zgradb

V zadnjih desetletjih je prihajalo do velikih sprememb tako pri gradnji kot uporabi skupnih prostorov v večstanovanjskih zgradbah. Pri tem mislim na prostore, kot so (bili) pralnice, sušilnice, kolesarnice, hodniki, prostori za sestanke oz. večnamenski prostori, prostori za smeti idr., in na spremembe njihove namembnosti.

S tehnološkim razvojem (pralni in sušilni stroj) postajajo *pralnice in sušilnice* odvečne, saj so ljudje skrb za perilo večinoma prenesli v svoja stanovanja. Poleg pralnih strojev uporabljajo danes tudi sušilne stroje ali pa uporabljajo za sušenje svoje balkone, ne pa skupnih notranjih prostorov, razen v redkih primerih, ko sušijo na skupnem podstrešju ali terasi večje kose perila. Pralnice in sušilnice so bile zgrajene le v – danes že – starejših blokih po drugi svetovni vojni, stanovalci pa se o njihovi namembnosti odločajo različno: nekateri jih uporabljajo celo kot prostor za sestanke, drugi jih prodajo² ali oddajo v najem, nekatere pa zapuščene čakajo na novo namembnost.

² V bloku na Nazorjevem trgu so pralnico prodali skupaj z garsonjero, ki je preurejena postala enosobno stanovanje. Tako so si lastniki stanovanj zmanjšali stroške vzdrževanja skupnih prostorov in delež pri pokrivanju ostalih skupnih stroškov, kjer plačuje vsako stanovanje svoj del glede na kvadraturo.

Kolesarnice so tisti skupni prostori, katerih potrebnost za stanovalce večinoma ni bila vprašljiva niti v preteklosti niti ne bo v prihodnje. Smiselno je torej, da načrtovalci posvetijo več pozornosti prav kolesarnicam in seveda tudi kolesarskim stezam, ki pa so že poglavje zase. V nekaterih primerih so v blokiih, kjer jih projektanti niso predvideli, stanovalci sami poskrbeli, da so kak neuporabljan ali manj potreben skupni prostor spremenili v kolesarnico.

Čeprav je bilo kolesarjenje na Obali doslej relativno zelo malo prisotno (kot ovira se navaja hribovitost terena), pa lahko glede na ugodne klimatske razmere in vse bolj poudarjane težnje k bolj zdravemu načinu življenja v bodoče pričakujemo, da bo postalo bolj množično.

Prostori za sestanke oz. večnamenski prostori so najbolj podrejeni različnim interesom vsakokratnih stanovalcev. V preteklosti so ti prostori pogosteje služili za raznovrstno druženje stanovalcev: za uradne sestanke, različna praznovanja, pa tudi za zbiranje starega papirja idr. Danes so se ti prostori ponekod ohranili, kljub temu da jih večinoma le redko uporabljajo (npr. še vedno za sestanke, kot blagajniški prostor za plačevanje skupnih stroškov, kot shrambo skupnega orodja), v drugih primerih pa so stanovalci presodili, da jih sploh ne potrebujejo, in so jih zato oddali v najem za različne namene ali pa so jih prodali.³

V blokiih, kjer nimajo (več) primernege prostora za ta namen, se stanovalci zbirajo in sestankujejo kar na hodniku.⁴ Očitno pa hodnik res ni primeren prostor za reševanje zahtevnejših skupnih problemov, npr. v zvezi z investicijskimi in vzdrževalnimi odločitvami, organizacijo in izvedbo skupnih akcij ipd.

Hodniki. Za stanovalce so nezaželeni dolgi in temni hodniki v večstanovanjskih zgradbah. Projektanti se tega že zavedajo, vendar se zaradi težnje oz. pritiska, da bi pocenili enoto stanovanjske površine, včasih pa zaradi sprememb prvotnih načrtov (npr. zaradi težav pri prodaji večjih stanovanj kot v primeru zgradbe Porton) še vseeno pojavljajo. Stanje hodnikov kot odraz (ne)urejenosti bloka je v veliki meri odvisno od medsebojnih odnosov stanovalcev, njihove starostne in narodnostne sestave ter družbenoekonomskega položaja, čeprav – po mnenju poznavalcev – ne obstaja vzorec ali recept, ki bi sam po sebi prinašal urejenost.⁵ Občasno prihaja do vandalizma, ki ga povzročajo skupine mladih od drugod.⁶

V zvezi z gornjim se zdi razumljivo, da se v stanovanjskem načrtovanju nasploh uveljavlja težnja, da se zmanjšuje dolžina (prisotnost) hodnikov znotraj večstanovanjskih stavb. Pri tem se uveljavlja prepričanje, da je *bolje*

³ Cesta na Markovec: prostor so oddali v najem enemu od stanovalcev za skladišče; Kozlovičeva: sstanovalcu so oddali prostor, ki ga rabi za boksarski trening; Regentova: prostor so oddali vrtcu – sedaj imajo, po dogovoru, sestanke kar v prostorih vrtca. S tem so zadovoljni in jih ne moti.

⁴ Razlogi so različni. Navajajo, da je tako najhitreje končan sestanek, da ne razpredajo predolgo; drugi razlog je v tem, da starejši ne morejo po stopnicah, saj je prostor za sestanke v kleti ali kakem drugem nadstropju, blok pa je (dostikrat) brez dvigala.

⁵ Nezaželeni sstanovalci so zlasti alkoholiki in odvisniki od prepovedanih drog, ki večkrat onesnažijo hodnike ali polomijo vrata, in nasploh skupine ljudi, o katerih drugi stanovalci menijo, da so umazani in nekulturni.

⁶ Tako so – največkrat v večjih blokiih, a to ni pravilo – zelo umazani, uničeni opleski, polomljena stikala. Primeri vandalizma: zažiganje vsebin poštnih nabiralnikov ali škatel, v katerih stanovalci ob nabiralnikih zbirajo odpadne reklamne letake, zažiganje tipk zvoncev, domofona, prevračanje smeti ipd. O vandalizmu v zunanjih prostorih pa še kasneje.

zagotoviti *več stopnišč* in se tako izogniti (dolгим) hodnikom. Tako naj bi tudi s sociološkega vidika zagotovili večjo varnost (ali vsaj občutek le-te) in obvladljivost notranjih prostorov. Koprške izkušnje iz zadnjih let kažejo, da se kupci najbolj izogibajo prav nakupu stanovanj v zgradbah z večjim številom stanovanj ob dolgih hodnikih. Sedanje težnje se usmerjajo k trem ali štirim stanovanjem na enem stopnišču.

V določenem smislu se torej spet približujemo staremu *beneškemu vzorcu*, ko so tudi v večstanovanjskih zgradbah imela stanovanja neposredni, zunanji vhod (več o tem Perossa 1998), podobno kot poskušajo doseči mladi na Koprskem, kadar ostanejo v hiši staršev.

Skupne prostore za smeti so projektanti večstanovanjskih zgradb pogosto postavljali v notranjost zgradbe. V nekaterih zgradbah pa so te prostore preuredili v kolesarnice ali skladišča ipd. Z odmetavanjem smeti po jaških (gradnja le-teh je bila pogosta konec 70-ih in v začetku 80-ih let) pa so bili zaradi nevestnosti posameznih stanovalcev pogosti problemi. Zato so to začeli opuščati in postavljati kante za smeti ob vhodih oz. v neposredni bližini blokov. Zaradi smradu in umazanije okrog kant tudi tega ne sprejemajo kot zadovoljivo rešitev in vprašanje "*Kam s smetmi?*" ostaja *nereseno*. Ljudje jih ne želijo niti v notranjosti blokov niti pred njimi.

Konec koncev pa se s praktičnega in še posebej s sociološkega vidika približujemo rešitvi problema predvsem z ukrepi, s katerimi je mogoče vplivati na vedenje stanovalcev in njihovo (ne)disciplino ter zagotoviti spoštovanje norm, ki omogočajo njihovo sožitje.

Za javnost in stroko je doslej ostajalo dokaj neopazno dejstvo, da prihaja do velikih razlik med vedenjem stanovalcev v posameznih večstanovanjskih zgradbah tako glede vzdrževanja prostorov kot glede povezanosti in sožitja stanovalcev. Pavšalne ocene dejanskega stanja v mestu (kraju, naselju) so torej zelo neprimerne. Na podlagi številnih pogovorov s stanovalci in upravniki zgradb ugotavljam, da je pri tem največkrat *odločilna vloga* kakega *posameznika*, ki lahko s svojo aktivnostjo in vplivom doseže velike učinke tako v funkcionalnem smislu kot v smislu medčloveških odnosov. Vendar ostaja takšna vloga prikrita za formalno enakim položajem, npr. kontaktne osebe s podjetjem, zadolženim za vzdrževanje in upravljanje. Kot zelo pomembne pa so se izkazale tudi razlike med temi podjetji, zlasti glede na prizadevanja, da bi vzpostavila tesne stike in odzivnost na potrebe stanovalcev in si s tem pridobila njihovo zaupanje ter pripravljenost za sodelovanje.

V strategiji spreminjanja bivalnih razmer se torej ne bi smeli le na splošno opirati na *formalne vloge* in *položaje*, temveč bi morali identificirati *najuspešnejše akterje* in – podobno kot se v mednarodnem merilu izpostavljajo uspešne, inovativne prakse – na njihovih izkušnjah in/ali z njihovo pomočjo programirati izboljšave v širšem merilu.

Slika 5.5: Nered v prostoru: neupoštevanje pravil o ravnanju s (kopensovnimi) odpadki

NERED V ZUNANJIH PROSTORIH

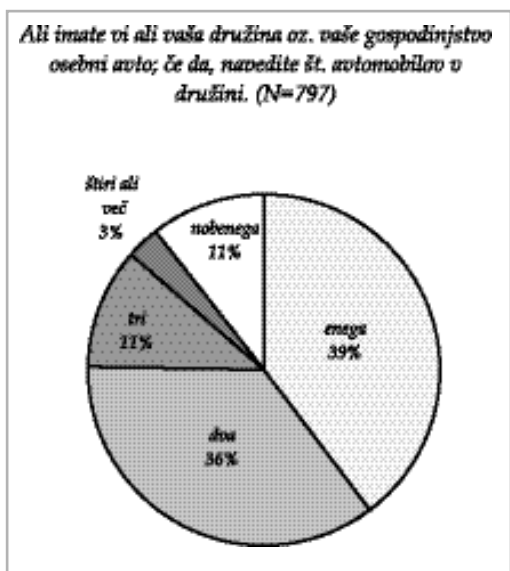
Parkirišča, garaže in vedenje ljudi

Po podatkih iz ankete ima že več kot polovica družin oz. gospodinjstev dva avtomobila ali celo več. Ljudje pa se nenehno pritožujejo zaradi *pomanjkanja* in *neurejenosti* parkirišč in garaž. Ob nepravilnem parkiranju (uničevanje zelenic, zasedenost pločnikov ...) prihaja do uničevanja zelenic, do zasedenosti pločnikov, nedostopnosti za intervencijska vozila, oviran je odvoz gospodinjstevskih in kosovnih odpadkov. Pri vsem tem pa prihaja do pogostih medsebojnih sporov itd. Javna opozorila in svarila ostajajo brez učinkov.

V preteklosti, ko je bilo manj avtomobilov, so parkirišča in garaže zadostovale za potrebe stanovalcem. Ob sami gradnji blokov (npr. Krožna c., Kozlovičeva in Cesta na Markovec) je bilo uradno načrtovano: 1 *parkirišče* ali 1,2 parkirišča na 1 *stanovanje*. S povečevanjem števila avtomobilov pa prihaja do vse večjega nereda in konfliktov.

Dodaten problem predstavljajo še zapuščeni avtomobili, ki zasedajo parkirna mesta, ker jih njihovi lastniki ne odpeljejo na odpad. Gre za paradoks, ki je v tem, da garaže na Markovcu in v Prisojah – navzlic pomanjkanju le-teh – niso primerne za varno uporabo. Do tega prihaja (sedaj predvsem še na Markovcu) zaradi neurejenega lastništva, kar je povezano s slabim vzdrževanjem, dalje ni organiziranega nadzora, kar privablja razne klope mladih in še posebej odvisnikov od prepovedanih drog, omogoča vandalizem, tako da poškodujejo tudi avtomobile; iz bojazni pred tem pa se lastniki avtomobilov teh prostorov izogibajo itd.

Na odprto vprašanje "Ali lahko navedete katerega od pomembnih problemov v nadaljnjem razvoju koprške občine?" so med številnimi odgovori problemi parkiranja, parkirišč in garaž že na drugem mestu, takoj za cestnoprometnimi povezavami. Ker pa se oboje prepleta in prekriva (ter se pojavlja še v drugih kategorijah odgovorov, npr. kot osebni in javni promet, ekologija, problemi

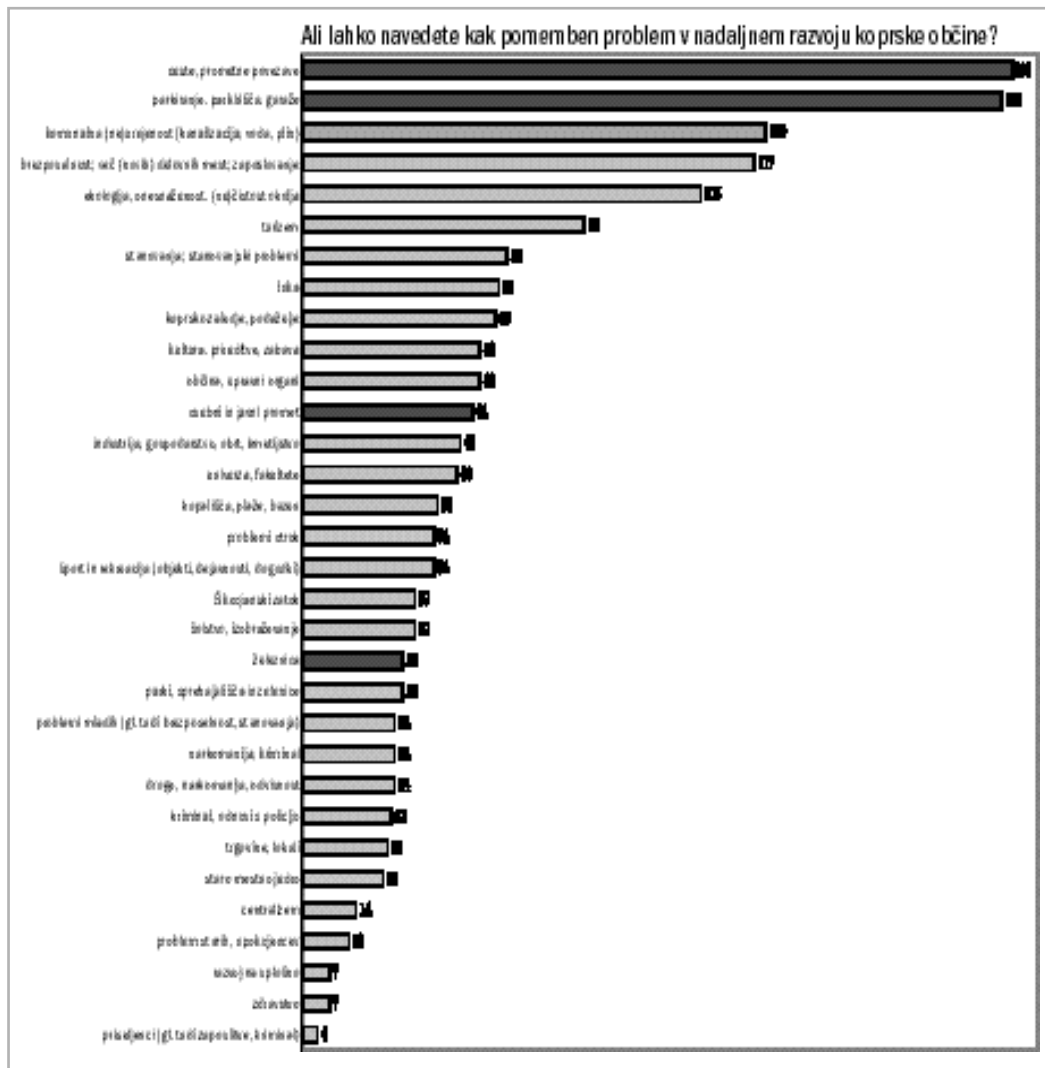
Graf 5.2: Število avtomobilov v gospodinjstvih anketirancev

otrok, sprehajališča, staro mestno jedro ipd.), torej ta *problemski sklop* nasploh izstopa kot *najpomembnejši*.

Vzroki za nezadovoljstvo stanovalcev so v številnih pogledih *protislovni*, njihove zahteve medsebojno izključujoče. V istih zgradbah se pritožujejo nad oddaljenostjo parkirišč,⁷ hkrati pa jih zelo moti hrup s parkirišč (vžiganje avtomobilov, loputanje z vrati, glasen avtoradio), ki so v neposredni bližini, tik pod okni.⁸

⁷ Večja oddaljenost parkirnih mest predstavlja problem predvsem za starejše stanovalce in mlade družine (za matere, ki prihajajo domov z nakupov, s številnimi vrečkami, otroškim vozičkom in še z enim otrokom ipd.). V primeru bloka na Cesti na Markovec je parkirišče pod blokom, do vhoda v blok s parkirišča pa vodi še natanko sto stopnic.

⁸ V primeru večjega bloka na Prisojah so se zaradi hrupa stanovalci odločili zapreti del parkirišča, neposredno pred blokom, s cvetličnimi koriti.

Graf 5.3: Promet in bivanje med razvojnimi problemi koprsko občine

Na podlagi odgovorov iz ankete bi kar *tri četrtine* vprašanih dalo *prednost javnemu* prometu, čeprav bi to pomenilo večje omejitve za osebna vozila. Toda vprašanje, koliko lahko prometna politika računa na dejansko podporo pri konkretnem uveljavljanju prednosti za javni promet (ki pa nujno vključuje tudi omejitve za osebni promet), ostaja odprto.

Ob nezadovoljstvu z obstoječimi razmerami se pojavlja tudi rivalstvo med stanovalci sosednjih blokov, ko gre za razmejitev parkirišč. Stanovalci bloka ob Krožni cesti bi si radi pridobili izključno lastnino oz. pravico do parkirišča ter postavili zaporo, ki bi preprečevala dostop stanovalcem drugega bloka ipd.

(Ne)urejenost in prometna varnost pešcev in kolesarjev

Prihaja do značilnih konfliktnih situacij zaradi prometa v posameznih naseljih. Kvaliteta bivalnega okolja se s povečevanjem avtomobilskega prometa na najbolj prehodnih območjih iz leta v leto slabša.

Ko so avtomobili že močno izrinili nekdanjo mediteransko sproščenost

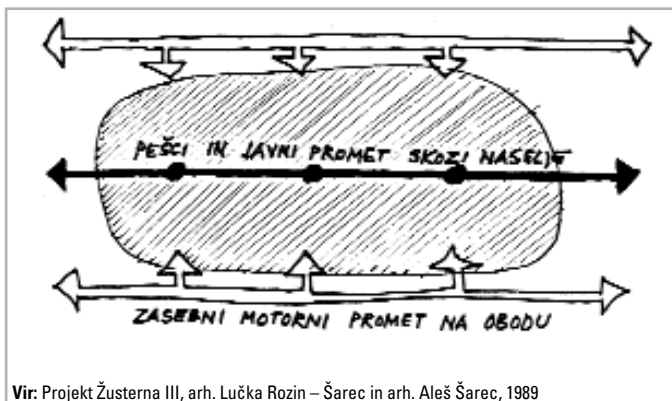
Slika 5.6: Premalo in preveč prostora za osebne avtomobile

prometne površine. Tako smo razkrili značilne utesnitve javnih/skupnih površin, *kadar le-te gradbenikom niso zagotavljale profita*, kakršnega je nudila stanovanjska pozidava (cena m² stanovanjske površine).

Čeprav je zahteva po ločitvi avtomobilskega prometa od pešcev v urbanizmu že splošno sprejeta, ta ločitev na preučevanem območju *(še) ni bila ustrezno uveljavljena* niti v smislu horizontalnega niti glede na možnosti vertikalnega ločevanja, niti v mestnem območju niti v širšem prostoru občine Koper.

V Kopru je bilo to vprašanje najbolj celovito obravnavano v zasnovi naselja Žusterna III; peš cone oz. omejeno gibanje z avtomobili (dovolilnice) pa v starem mestnem jedru.

Vertikalno ločevanje pešcev in avtomobilov pa praviloma spet povzroča negotovosti stanovalcev glede varnosti njihovih otrok (npr. nova zgradba ob osrednjem trgu v Ankaranu).

Vir: Projekt Žusterna III, arh. Lučka Rozin – Šarec in arh. Aleš Šarec, 1989

Slika 5.7: Prednost pešcem in javnemu prometu

bodo prav ti anketiranci v konkretnih okoliščinah dejansko ravnali v skladu z izraženim stališčem. Drugi problem pa je v tem, da nas niti velika večina ne razdoljuje skrbi za maloštevilno manjšino tistih, ki so pri tem še posebej težko prizadeti; to pa – podobno kot pri urgentnih, intervencijskih vozilih – terja tudi razmislek o izjemnih primerih in rešitvah zanje.

Vse več je različnih opozoril, ki omejujejo gibanje z avtomobili v naseljih, še zlasti v mestnem prostoru. Hkrati z vedno večjo zaščitenoostjo pešcev

bivanja in življenja ljudi pred njihovimi domovi in na ulici, je sledilo omejevanje in izločanje prometa z nekaterih ulic; na drugih pa se je tranzitni promet še povečal.

Številni razgovori s strokovnjaki oziroma poznavalci problematike urbanizma preteklih desetletjih so nas opozorili, kako in zakaj je prihajalo do tega, da niso bile izgrajene (včasih sicer z načrti predvidene večje)

Več kot štiri petine koprskih anketirancev podpira ali zelo podpira stališče, da sta red in varnost v naselju pomembnejša, kot da "prideš z avtom do vrat". To po eni strani daje močno oporo urbanistom v njihovih prizadevanjih, da *izločijo* promet z *osebnimi avtomobili* iz ožje-stanovanjskih območij in ustvarijo varne peš poti. Hkrati pa ta podatek o načelni podpori še ne daje jamstva, da se

se na vsakem koraku pojavljajo različne prepovedi in grožnje s kaznimi, kar spet odstopa od klasične prednosti mestnega življenja, tj. sproščenosti. Kljub temu pa nam statistika kaže, da se več prometnih nesreč (v RS) zgodi v naseljih kot pa izven naselij.

V zvezi s tem si zaslužijo še posebno pozornost in preučitev naslednja vprašanja:

1. Koliko večjo varnost in večji red v naseljih lahko dosežemo že z ustreznimi predpisi in (ostrejšim) sankcioniranjem?

2. V kolikšni meri so potrebni fizični posegi, kot je npr. vzdrževanje reda s fizično odstranitvijo nedovoljeno parkiranih vozil (pajki)?

3. V kolikšni meri lahko uveljavimo želeni red že z ustreznimi oz. ustrežnejšo prostorsko organizacijo naselja, torej predvsem v okvirih prostorskega in urbanističnega planiranja?

4. Nenazadnje pa lahko k obvladovanju sedanjega prometnega nereda prispeva "prometni monitoring" na osnovi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, o čemer še kasneje.

V zvezi s prvim smo se skorajda že približali nekakšni – če to označim s sociološkim terminom – anomiji, tj. stanju, ko ne veljajo več nikakršna pravila. Še zlasti pri parkiranju se pojavljajo *množične kršitve* javnega reda; nasploh pa predstavljajo prometni prekrški najpogostejši predmet obravnave pri sodnikih za prekrške. Ob tem se večinoma zanemarija dejstvo, da niso pomembni le pravni predpisi, ampak da imajo lahko veliko vlogo tudi kulturne norme. Le-te zadevajo splošno obzirnost in spoštljivost v odnosu do drugih ljudi. Pri tem je opazno, da – tudi v okviru istega pravnega reda RS – vozijo *koprski vozniki* dosti *obzirneje* v odnosu do pešcev kot pa npr. ljubljanski.

Dejstvo, da v zadnjih letih kar množično postavljajo razne fizične prepreke – količke, grbine, rampe ipd. – bi skorajda lahko razumeli kot nekakšno vdajo normativnega reda; samo zadosti groba *fizična prepreka* še nekaj zaleže. Gre torej za neopazno prehajanje od družbene k fizični regulaciji in uveljavljanju prostorskega reda.

Posebno pozornost posvečamo najbolj ogroženim, kot so otroci, ostareli, in nekaterim kategorijam invalidov. Postopoma se povečujeta število in raznovrstnost teh kategorij prebivalcev, ki so upoštevane v ureditvi javnih prostorov. Statistični podatki pa kažejo, da so – za razliko od splošnega prepričanja – še bolj kot otroci *ogroženi predvsem starejši* prebivalci. To velja že za tiste v starosti 55 do 64 let, še posebno pa za stare 65 let in več (Mužič, Vzajemna, št. 7–8, 2000, str. 14). Če sodimo po številu mrtvih na 100 000 prebivalcev v Sloveniji, je ogroženost slednjih kar desetkrat večja kakor npr. v kategoriji pešcev, starih 15 do 18 let.

Doslej so zahteve – tako na lokalni kot državni ravni – da je treba urediti posebne poti in prostore za kolesarje, že več desetletij ostajale brez vidnejšega učinka.⁹ Zato ne bi bilo smiselno, da bi jih le še enkrat *ponovili*. Pač pa je treba izpostaviti vprašanje o tem, kdo so *glavni akterji*, ki naj bi delovali v reševanju teh vprašanj kot gonilne sile. V tem smislu pa gre bolj za družbeno kot fizično (tehnično) razsežnost problema.

⁹ Gre za podobno usodo kot pri zahtevah, da je treba odpraviti arhitekturne ovire za gibalno motene prebivalce.

Kolesarska zveza Slovenije se osredotoča in omejuje na tekmovalni šport, pri tem pa ostaja ob strani interes vseh drugih kolesarjev. V Kopru deluje kolesarska sekcija v okviru Planinskega društva. Pričakujemo pa lahko, da bodo glede na spremembe v slovenskem merilu bolj samostojno nastopali. Tu sta doslej delovali Mariborska in Ljubljanska kolesarska mreža, ki sta skrbeli, da so kolesarjenje vključevali v vse relevantne, prometne in urbanistične načrte ter izvajali tudi "politični pritisk na vplivne osebe na ravni občine, mesta in države" idr. Z njuno pobudo in povezavo je bila takšna mreža ustanovljena tudi na ravni Slovenije kot celote.

Koper ali pa somestje Koper-Izola-Piran bi se lahko vključilo v European Cyclists Federation, ki je formirala omrežje "*kolesarjem prijaznih mest*". Njihov cilj je, da si izmenjujejo informacije in spodbujajo drug drugega, ko gre za izboljševanje razmer v interesu kolesarjev.

Prometna varnost otrok

V zvezi s prometno varnostjo otrok ugotavljamo velike razlike tako znotraj mesta Koper kot po posameznih predelih občine in regije. Še posebno pozornost so doslej posvečali prometni varnosti *peš poti v šolo*. Pri tem lahko razkrivamo vrsto paradoksalnih situacij, ki jih lahko razberemo iz že pripravljenih kartografskih prikazov po posameznih šolskih okoliših, kot npr.: čeprav je ena od izhodiščnih predpostavk za vsako stanovanjsko soseško predvsem varna pot v šolo, je v primeru Semelede ravno nasprotno. Nadalje, čeprav bi pričakovali, da so otroci v podeželskih krajih na poti v šolo varnejši kot v mestu, nam razpoložljive karte s konkretnimi označbami glavnih dostopov v šolo kažejo, da so le-ti v šolskem okolišju nekdanje OŠ Janka Premrla Vojka v starem mestnem jedru označeni z zeleno (varni!), medtem ko so vsi dostopi do osnovne šole v Marezigah označeni rdeče ("prometno nevarni odseki in nepregledni prehodi"). Nevzdržne razmere so v dolini Rižane idr.

Slika 5.8: Uspesabljajanje učen-
cev za večjo
varnost

Ukrepi za reševanje te problematike so seveda tako prostorsko-planski, gradbeno-tehnični, z vidika prometnega režima, predvsem pa nas seveda s sociološkega vidika zanima možnost vplivanja na udeležence v prometu, v tem primeru torej na otroke oziroma učence v osnovnih šolah. Gre za razvejano in bogato dejavnost koprskih osnovnih šol, ki nenehoma, še posebej pa ob določenih akcijah, poizkušajo ozaveščati učence in njihove starše o razmerah in primernem vedenju v prometu. Šole organizirajo različne projekte, kot ilustrativno nakazuje tudi slika.

Evropski dan brez avtomobila

Pomemben prispevek k ozaveščanju prebivalcev o negativnih vplivih avtomobilskega prometa na kakovost življenja in okolja predstavlja pobuda Evropski dan brez avtomobila, ki ob podpori slovenskih državnih oblasti tudi na Koprskem sproža vrsto aktivnosti. Iz Biltena Ministrstva za okolje in prostor ter internetne strani Mariborske kolesarske mreže lahko povzamemo naslednje:

Mestne uprave pri nas in preko meja se z različnimi ukrepi bolj ali manj uspešno trudijo odpraviti prometni kaos, ki vsak dan hromi življenje v mestnih središčih. Čeprav v odpravljanje težav vlagajo velika finančna sredstva, postaja očitno, da se prometnega kaosa zgolj z novimi cestnimi površinami ne da rešiti. Velja pravilo: "Kdor seje ceste, žanje promet". Povprečna hitrost vožnje z avtomobilom se, zaradi gneče na cesti, stalno zmanjšuje, povečuje se dolžina vsakodnevnih potovanj in iskanja ustreznega parkirnega prostora. Vedno več časa preživimo ujeti v dolgih kolonah avtomobilov, izgube delovnega časa gredo v stotine milijonov tolarjev.

Namen dneva brez avtomobila

Lani se je v akciji "Evropski dan brez avtomobila" pridruživilo 1269 mest iz 26 evropskih držav, od tega 26 slovenskih. Glavni namen akcije je ozavestiti prebivalce o problemih povezanih z onesnaževanjem zraka, hrupom, pomanjkanjem parkirnih mest in z nepravilnim parkiranjem ter drugimi posledicami, ki jih povzroča avtomobilski promet v mestih. Zelo vzpodbuden je podatek, da so se na dan lanske akcije v Ljubljani za polovico znižale koncentracije benzena, dušikovih oksidov, torej vrednosti tistih parametrov, ki so najbolj odvisni od gostote prometa in so bile primerljive z vrednostmi ob koncu tedna. ...

Ta dan je priložnost, da prijetneje doživimo svoje mesto, hkrati pa spodbujamo vožnjo s prevoznimi sredstvi, ki manj obremenjujejo okolje!

Prednosti kolesa in kolesarjenja

- Za izdelavo stotih koles potrebujemo manj surovin in energije kot za izdelavo enega osebnega avtomobila.
- Vozimo se brez zapravljanja dragocenih, neobnovljivih virov energije.
- Na enem parkirnem prostoru za avtomobil lahko parkiramo do devet koles.
- V mestnem okolju je najhitrejša in najbolj prilagodljiva prometno sredstvo.
- Je relativno poceni ob nakupu in pri vzdrževanju.
- Krepi zdravje in izboljšuje splošno počutje.
- Kolesarjenje ponuja več možnosti za srečevanje in stike med ljudmi.
- Omogoča neposreden stik z okolico.

MO Koper kot udeleženka Evropskega dneva brez avtomobila

Petek, 21. september:

- Okrogla miza "Koper brez avtomobila",

Sobota, 22. september:

- Zapora Pristaniške ulice, brezplačni avtobusni prevozi za dostop v mesto,
- Predstavitev vozil na električni pogon, spretnostna vožnja s kolesi,
- Stojnice, boljši trg za kolesa in kolesarsko opremo, skiroji, rolke,...

Slika 5.9: Ozaveščanje javnosti

Dvorišča, zelenice, parki

Dvorišča ob nekaterih večstanovanjskih zgradbah, ki so včasih služila za vsakodnevno druženje mlajših in starejših stanovalcev (nekatera so bila urejena celo kot mini park, z rožami in grmičevjem, ki ga je urejalo nekaj stanovalcev), so danes pogosto zanemarjena. Izpostavljena pa so tudi zunanjim negativnim vplivom (kraje, smeti, polomljena oprema), zato lastniki, nekako vdani v usodo, še manj skrbijo zanje. Njihova neurejenost občasno

Slika 5.10: Bližnjica! Ali so pešci premalo disciplinirani ali pa je bilo načrtovanje preveč neživiljenjsko (geometrizem)?

sicer izzove čistilne in urejevalne akcije ožjega kroga stanovalcev, ki pa nimajo širše podpore stanovalcev, včasih le-ti izražajo celo negativen odnos do teh akcij.¹⁰

Tudi ko gre za dvorišča, zelenice in parke, je največji problem, kako zagotoviti redno vzdrževanje, kajti ljudem primanjkuje občutek odgovornosti za skupne dobrine (pohojene zelenice, onesnaženost s smetmi, živalski iztrebki ipd.).¹¹

PRIZADEVANJA ZA LEPO IN UREJENO BIVALNO OKOLJE

Turistične organizacije kot spodbujevalec urejanja in olepševanja okolja

Turistična zveza Slovenije v okviru projekta "Moja dežela – lepa in gostoljubna" vsakoletno spodbuja tekmovanja za *najbolj urejen kraj* (ulico, hišo, kamp, hotel ...), v katera se vključuje Istrska turistična zveza pa tudi vrsta turističnih društev v koprski občini. Ugotovili smo, da to tekmovanje zelo spodbudno vpliva na zanimanje in prizadevnost občanov v posameznih krajih (npr. v Ankaranu), kar pa je – podobno kot pri (ne)urejenosti posameznih večstanovanjskih zgradb in njihove okolice – v veliki meri odvisno od vodilnih posameznikov in posameznic v teh društvih. Ob tem še nekatera območja oz. kraji v občini ostajajo ob strani, četudi imajo pomembno naravno in kulturno dediščino, ki bi jo lahko aktivirali v korist kraja in obiskovalcev.

V urejanju bivalnega okolja na območju Slovenske Istre gre za vrsto posebnosti. Že zaradi razlik v naravnih pogojih se je izkazalo, da nekatera merila za ocenjevanje lepega okolja, ki veljajo za kontinentalno Slovenijo, tu niso (v celoti) uporabna. Medtem ko so za Gorenjsko značilni cvetoči balkoni (nageljni), v Istri rože zaradi suše in vročine hitro venejo. Značilno je drugačno rastje, npr. oleandri, ki jih zasajajo okoli hiš. Tudi glede na gospodarske razmere v preteklosti so "skrbeli predvsem za košček kruha, rože pa so bile šele drugotnega pomena".

In glede na to so torej merila, *kaj je lepo in urejeno*, v Istri drugačna kot v drugih regijah. Tu se npr. šteje za urejeno že tista hiša, ki ima čisto korto (dvorišče). Tako postane bolj razumljivo, da tudi za akcijo Turistične zveze

¹⁰ Tisti, ki takšne akcije vodijo in se jih udeležujejo že več let, pravijo, da naletijo celo na posmehovanje in odpor drugih (predvsem mlajših in novejših) stanovalcev.

¹¹ Kot lastniki dvorišča morajo stanovalci sami plačevati za odvoz kosovnega odpada. "Neznanci" iz drugih blokov pa ga skrivaj odlagajo na dvorišče ali zelenico. Zaradi tega prihaja med stanovalci do občasnih sporov.

Slovenije “Moja dežela – lepa in gostoljubna” na območju Slovenske Istre ni bilo dosti zanimanja. Tako obveščenost kot zanimanje sicer precej varirata glede na razširjenost turizma in turistične organiziranosti po posameznih krajih. Vendar pa se z leti širi krog ljudi, ki jo poznajo in se vanjo vključujejo. Priznanja, ki jih podeljuje Turistična zveza Slovenije in so predstavljena v medijih, so pomembna moralna spodbuda, ki ljudi nadalje motivira, da se *bolj angažirajo v urejanju* svojega kraja in da se širi krog udeležencev. Vendar pa so učinki vidni šele po določenem času. V okviru Istrske turistične zveze imajo tudi na novo ustanovljena turistična društva po posameznih krajih pomembno vlogo pri vzpostavljanju bolj odgovornega odnosa ljudi do (širšega) bivalnega okolja in do uveljavljanja estetskih vrednot v njem.

Kjer je aktivno ožje jedro turističnega društva, se razširi tudi krog ljudi, ki se vključujejo v urejanje in opleševanje svojega okolja. Primer za to je Ankaran, kjer že več kot 20 let potekajo akcije za ocenjevanje ulic, hiš, vrtov, balkonov ipd., pri čemer je gonilna sila prav turistično društvo in njegova predsednica. Te akcije so spodbudile ljudi, tako da že cele ulice tekmujejo med seboj.

V oceno kraja je vključeno: “urejenost kraja kot celote, opremljenost kraja s turistično infrastrukturo, urejenost urbanih elementov” (zgradb, npr. zunanji izgled trgovin, hotelov, šol, vrtcev ter snažnost ulic in pločnikov), urejenost zelenih površin (pokošenost, nenasmetenost zelenic), vzdrževanost parkov in otroških igrišč – skratka vse, kar vidijo turisti in kar prispeva h kakovosti bivalnega okolja in življenja v kraju. Pri tem je pomemben dogovor slovenskih občin in Turistične zveze Slovenije o uresničevanju tega projekta, ki tudi koprsko občino zavezuje, da spodbuja k sodelovanju vse zaselke, naselja, javne institucije in zasebnike, domove za ostarele, bolnišnice, šole, hotele idr.¹²

Sicer pa tudi Turistična zveza Slovenije ugotavlja, da niso prebivalci vseh regij in krajev enako zavzeti za sodelovanje v akciji za urejanje kraja ipd.: “So kraji, ki dajejo občutek, da je prebivalcem vseeno, v kakšnem okolju živijo. Težave nasta-

Sliki 5.11,12:
Turistično društvo v Ankaranu pomembno sooblikuje krajevno okolje: ob otvoritvi razstave cvetja

jajo tudi zaradi nerešenih lastninskih odnosov; če niso znani in prisotni lastniki, to negativno vpliva na izgled kraja.”

Podobno skuša tudi mednarodna organizacija Entente Florale, ki ima že 25-letno tradicijo in vključuje države, kot so Velika Britanija, Francija, Belgija ipd., pospeševati ocvetličenje mest in vasi, urejanje parkov, zelenih površin, okolju prijazen razvoj mest ipd. in tako prispevati k večji kakovosti življenja v naseljih. V Sloveniji so se v to mednarodno tekmovanje prve vključile Slovenske Konjice in prejele zlato priznanje kot najlepše urejeno mesto (med vaškimi naselji pa bližnje Žiče), priznanje pa je prejelo tudi Velenje in v letu 2000 še Nova Gorica. Kraji Slovenske Istre pa se za zdaj še niso vključili v to tekmovanje.

Ocenjevalna merila, ki jih upoštevajo pri tem tekmovanju, zadevajo:

1. kakovost načrtovanja in vzdrževanja zelenih površin ter vključevanje značilnosti naravnega okolja;

2. prizadevanja in angažiranost lokalnih (mestnih) oblasti, udeležbo lokalnega gospodarstva (hotelov, restavracij, trgovin, tovarn idr.) ter sodelovanje prebivalcev lokalne skupnosti ali skupin ljudi, pa tudi individualno udeležbo (ko gre za hiše, vrtove, balkone...);

3. celostno vizijo ali načrt ozelenjevanja kraja, njegovo čistost in kakovost grajenega okolja (trgi, ulice, zgradbe, ulična oprema ...).

Ob vsem tem naj še s prostorsko-sociološkega vidika opozorim, da stopnja (ne)urejenosti izraža tudi določeno regionalno specifično tradicijo, ki se je izoblikovala na podlagi naravnih danosti. V tem smislu se v manj razvitih okoljih podaljšuje stara podeželsko-kmečka miselnost, da “lahko vse še kdaj prav pride”, da torej *ničesar ne kaže zavreči*. Marsikaj, kar ustvarja *našarjenost* v prostoru in je torej pravo nasprotje prostorskemu redu, samo čaka na morebitno kasnejšo rabo. Prisotnost teh stvari je torej z vidika aktualne rabe *odvečna*, moteča in *neestetska*, dostikrat pa celo higiensko, sanitarno oporečna. Izhaja lahko iz morebitne (ali predvidene) rabe v kasnejšem času ali pa predstavlja neke vrste ostanek dejanske rabe v preteklosti. Gre torej za značilno medsebojno odvisnost prostorske in časovne organizacije bivalnega okolja (o čemer še kasneje).

Tak neurejen preostanek je lahko večji, kadar gre za večje, odprte prostore, npr. na dvorišču, kakor tedaj, ko se je treba (vzemimo jeseni, pred nastopom zime) omejiti, da bi spravili vse potrebno v zaprte prostore. *Večji* razpoložljivi *prostor zmanjšuje* potrebo po *selekciji*, izbiri

Slika 5.13: Neurejenost: tudi prekinitev s tradicijo je potrebna

predmetov v posesti ali vsaj ne sili k takojšnji odločitvi o tem; omogoča odlaganje tako odločitve kot njene izvršitve.

V tem smislu lahko pojasnujemo tudi tradicionalne regionalne razlike

¹² Po opažanjih na sedežu Turistične zveze Slovenije gre za še “nezadostno obveščanje javnosti in ozaveščanje o pomenu urejenega okolja preko medijev”. V ta namen bi lahko “intenzivneje vključevali sredstva javnega obveščanja”, v našem primeru Primorske novice. Poleg tega je še “premalo lokalnih tekmovanj po mestih: za izbor najlepšega trga, najlepše ocvetličene soseske, najbolj urejene ulice ali uličnega bloka, najlepšega parka itd.” tako v lokalnem kot državnem merilu.

med Istro z ugodnejšo klimo na eni strani in severno Primorsko ali Gorenjsko na drugi strani. Tudi takšna razlaga vedenjskih razlik pa lahko pomaga razumeti (primerjalno) nekoliko manjšo motiviranost za urejanje in lepševanje bivalnega okolja na istrskem podeželju, zato pa hkrati tudi večjo potrebo po delovanju takšnih akterjev, kot so turistična društva, ki lahko vplivajo na spremembo tradicionalnega odnosa do (ne)reda v prostoru.

Tudi v tem primeru pa imamo opravka z nekakšno dialektiko enotnosti nasprotij. Tako kot je danes praviloma v ospredju prizadevanje za vse večji red v prostoru in negativno vrednotenje ostankov že kar tradicionalne neurejenosti v južnoevropskih predelih, tako vendarle naletimo tudi na kritiko nasprotnega, kar se zdi značilno za srednjeevropska območja. V zvezi s tem nekateri celo govorijo o fetišizmu reda in čistoče. V publikaciji Funkcionalni in tehnični standardi za projektiranje stanovanjskih objektov v Republiki Sloveniji (Ljubljana, ZRMK, 1991, 13) najdemo naslednjo oceno:

“Posebna oblika stanovanjskega fetišizma v srednji Evropi je patološka ali tipična drža, ki ceni red in čistočo v stanovanju bolj kot njegovo ustreznost bivalnim potrebam. So primeri, ko na mesto osrečujočih odnosov med ljudmi stopijo stvari, predmeti. Bleščeča čistoča stanovanja dostikrat govori o tiranskih odnosih med stanovalci, o kontroli in samokontroli, tihih ali izrecnih prepovedih (predvsem do otrok) spreminjanja stanovanja po svojem okusu in potrebah. Po drugi strani so stanovalci žrtve, podložniki svojega pohištva, ta ima svoje stalno določeno mesto, ne sme se ga odrgniti ali opraskati (= uporabljati!?), po parketu se hodi samo z natikači... Otroci se ne smejo igrati v takem prostoru, zato se zatečejo na ulico, kjer je nevarni promet: na trato spet ne smejo stopati – in tiranija se prenese navzven in na celotno bivalno okolje.”

Oblikovanje prostorov, identifikacija in odgovornost

V naši koprski raziskavi smo – podobno kot prej že v drugih krajih – na vsakem koraku razkrivali značilno neskladje: stanovalci se sicer zavzeto ukvarjajo z vzdrževanjem in, tako ali drugače, tudi z lepševanjem *svojih lastnih prostorov*, hkrati pa ne kažejo, da bi se identificirali in imeli občutek odgovornosti za skupne notranje in zunanje prostore.

Z oblikovanjem in opremo skupnih, odprtih prostorov pred in med stanovanjskimi bloki, tako da bi se stanovalci z njimi (bolj) identificirali, bi lahko posredno vplivali tudi na krepitev občutka *odgovornosti* za njihovo *vzdrževanje*, ki je danes ponekod zelo pomanjkljivo. Izkušnje iz Kopra (vzemimo OŠ Antona Ukmarja, podobno OŠ Pinka Tomažiča, OŠ Janka Premrla – Vojka idr.) nam potrjujejo že staro tezo, da sodelovanje v ustvarjanju, oblikovanju krepí tudi odgovornost za vzdrževanje.

Pri tem torej ne gre le za funkcionalno-tehnični vidik samega vzdrževanja, temveč gre hkrati – še posebej pri otrocih in mladini – za še pomembnejšo *vzgojno in moralno razsežnost* te problematike. Prav tu namreč vidim *vsebino*, ki bi lahko *zapolnjevala praznino* v vsakdanjem življenju mladih, ki so dostikrat prepuščeni sami sebi, brez spodbud in usmeritev za vključevanje v različne programe, ki bi lahko prispevali tako k oblikovanju lepega in funkcionalno urejenega fizičnega okolja kot tudi k sožitju med prebivalci (npr. občutek soodgovornosti za ljudi v okolici, ki potrebujejo pomoč).

Kot je ugotavljala ravnateljica OŠ Pinka Tomažiča, je pri tem treba razločevati med otroki staršev z višjim družbenoekonomskim položajem in

visokimi aspiracijami, ki se tudi v okviru prostega časa vključujejo v številne aktivnosti, in otroki revnejših staršev, ki finančno ne zmorejo kriti takšnega vključevanja (mogoče pa niti nimajo takšnih aspiracij), tako da njihovi otroci ostajajo bolj prepuščeni ulici.

Izobraževalni program osnovnih šol že vključuje določene vsebine o varstvu okolja ter naravne in kulturne dediščine. Vendar pri tem *prevladuje skrb za fizično okolje*, manj pozornosti pa se posveča ljudem, ki živijo v šol-

Sliki 5.14,15: Tudi otroci, učenci lahko sooblikujejo naše okolje

Nekdanja OŠ J. P. Vojka(levo)

Semedelska cesta (desno)

skem okolišu, tako tistim, ki izstopajo s svojo ustvarjalnostjo, kot tistim, ki ostajajo pozabljeni s svojimi problemi. Tudi ravnatelj(ce) osnovnih šol soglašajo z oceno, da je ta vidik *medčloveških odnosov* relativno *zapostavljen*. Gre torej za izziv, da bi še zlasti družboslovne razsežnosti bivalnega okolja v večji meri vključevali v vzgojno-izobraževalne programe in s tem prispevali k ozaveščenosti in občutku soodgovornosti za dogajanje v okolju.

INDIVIDUALIZACIJA PREHRANE IN STANOVANJSKO NAČRTOVANJE

Ugotovitev, da bo vse večja raznovrstnost potreb in okusov – po posameznih gospodinjstvih in med njihovimi člani – morala priti do izraza tudi v stanovanjskem načrtovanju in urbanizmu, lahko ilustriramo v zvezi s pravo hrane. V tradicionalni kmečki družini je veljalo: *ena jed v skupni skledi za vso družino*, danes pa kar dve tretjini vprašanih odgovarja, da pri njih redno (36 %) ali pogosto (31 %) upoštevajo, da imajo člani družine različne okuse, ena četrtnina, da včasih, le 8 % vprašanih pa izjavlja, da tega nikoli ne upoštevajo.

Pri tem prihaja do sproščanja tradicionalne prostorske in časovne vezanosti in nekdanje samoumevne vnaprejšnje določenosti, *kdaj, kje in s kom* bo kdo jedel. Vse to postane stvar odločanja in se spreminja z vse večjo dostopnostjo do raznovrstnosti v času in prostoru. Z vidika stanovanjskega načrtovanja je torej relevantno, da gre za vse več razhajanj med posamezniki v zvezi s tem, kje bo kdo jedel (ali doma v stanovanju ali v lokalu ali na delovnem mestu ali na potovanju v kakem drugem kraju ipd.), kdaj bo jedel (ob istem času kot drugi družinski člani ali ob različnih časih dneva ali tedna, tudi kako pogosto ipd.) in s kom bo jedel (sam, z nekaterimi ali vsemi člani družine, z drugimi povabljenimi, s poslovnimi partnerji ipd.). Vse torej postaja fluidno in individualizirano, vsaj če ne gledamo le na

trenutno stanje, temveč razvojno, dinamično, perspektivno. Le nekaj več kot *polovica* vseh anketirancev (58 %) redno, tj. skoraj vsak dan, *obeduje skupaj* z vsemi drugimi družinskimi člani, ki stalno prebivajo doma.

Z večjimi dohodki pa tudi z večjo razgledanostjo in izkušnjami, ki jih ljudje prinašajo s svojih potovanj, se povečuje raznovrstnost prehrabnenih navad in okusov. Čim bolj specifične zahteve in pričakovanja ima posameznik glede svojega okusa, tem težje jih izrazi in uveljavi preko drugih. To pa terja, da se že v pripravo hrane sočasno vključuje vse več družinskih članov in celo gostje (kot je to že običaj npr. v Skandinaviji). Takšne spremembe pa terjajo tudi drugačno prostorsko organizacijo kuhinje in stanovanja.

V kuhinji mora biti prostor za *več sodelujočih*, česar značilna laboratorijska kuhinja ne omogoča, saj – kot bom to še prikazal v zvezi z emancipacijo žensk – je šlo pri tem vzorcu predvsem za racionalizacijo njihovega dela. Danes pa so že značilna iskanja drugačne ureditve, npr. s postavitvijo delovne mize na sredo prostora, kar omogoča dostop več sodelujočim.

DRUŽENJE IN (NE)POVEZANOST STANOVALCEV

Če se osredotočimo na večstanovanjske zgradbe, se povezanost med stanovalci v zadnjih letih postopoma zmanjšuje le na občasno izkazano solidarnost ob kakšnih tragičnih dogodkih¹³ in na srečanja ob zelo redkih sestankih (pa še to vedno isti ljudje). Stanovalci se med seboj pozdravljajo, le redki pa se tudi družijo.

Kot najpogostejša (okrnjena) oblika druženja stanovalcev se kažejo majhne, (po različnih kriterijih) oblikovane skupinice družin ali posameznikov: pogosto se družijo družine iste narodnosti ter se (tudi vsakodnevno) obiskujejo, se gostijo s kavami ipd.; ponekod ima nekaj bližnjih sosedov bolj pristne, domače odnose, medsebojno si pomagajo, skupaj urejajo rože na notranjem hodniku, ki vodi do njihovih vrat; včasih pa se stanovalci, ki že dalj časa živijo v istem bloku in se boljše poznajo, zbirajo zvečer pred blokom na klepet ali pa se pomenkujejo v dvigalu in pred njim. Pogostejša so druženja otrok in najstnikov, prav tako pa tudi nekaterih stanovalcev v blokih, ki imajo kakšne posebne skupne interese (vdove/vdovci ...).

Prav tako potekajo v različnih blokih tudi "skupne" čistilne akcije. Čistijo predvsem okolico, odstranjujejo kosovni odpad, ki se nabira na njihovih dvoriščih (Prisoje, Cesta na Markovec), čistijo pa tudi notranje oljne opleške, saj to ni delo čistilke (Krožna ulica).¹⁴

Graf 5.4: Vsakodnevno obiskovanje s sosedi – glede na izobrazbo anketirancev

¹³ Tako npr. ob smrti zbirajo denar za rože in svojce, se udeležijo pogreba ipd. Prav poseben pa je primer manjšega, starejšega bloka na Nazarjevem trgu: interni upravnik prevzema ključne (stanovanj, poštnih nabiralnikov), vnaprej pa denar za skupne stroške, predvsem za starejše, ki morajo za dalj časa v bolnico ali zdravilišče; vendar pride do tega bolj poredkoma.

V nekaterih primerih, npr. v manjšem bloku na Prisojah, so stanovalci zaradi bolj ali manj pomembnih skupnih zadev v nenehnih sporih. Dogovor o kakršnem koli rednem, organiziranem sodelovanju je skorajda nedosegljiv.¹⁵

Vse kaže na to, da je stopnja povezanosti in sodelovanja med stanovalci posamezne zgradbe odvisna predvsem od tega, če je med njimi posameznik, ki prevzame vlogo gonilne sile v reševanju skupnih zadev.

S sociološkega vidika je treba bolj izpostaviti eno od značilnih *pavšalnih in napačnih predpostavk*, da je treba v načrtovanju stanovanj in naselij stremiti za tem, da bi uvajali takšne vzorce prostorske organizacije bivanja, ki bodo navajali ljudi k (*čim*) *višjim stopnjam povezovanja in druženja*.¹⁶ Takšno izhodišče ne upošteva razlik med ljudmi in tudi tukaj ugotovljene težnje k vse večji selektivnosti v vzpostavljanju stikov med ljudmi ne; prav tako ne upošteva socioloških spoznanj o utesnjujoči vlogi neformalne socialne kontrole in o "terorizmu" ter pridušenosti človekove individualnosti v majhnih skupnostih. Seveda pa pri tem vendarle obstaja potreba po vsaj minimalni kooperativnosti, ki ne posega v osebno življenje posameznih stanovalcev ali v intimno sfero posameznih družin.

Bolj kot ureditvam, ki pomenijo *nujnost srečevanja* med prebivalci (tradicionalno npr. v istrskih vaseh ob skupnem vodnjaku), naj bi posvetili pozornost ureditvam, ki ne pomenijo nikakršnega vsiljevanja, pač pa se z njimi ustvarjajo možnosti ali priložnosti za srečanja *na nevtralnem terenu*. Ravno ta nevtralnost dopušča izbiro: bodisi naslednji korak k medsebojnemu stiku in zblíževanju bodisi ohranitev določene distance.

¹⁴ "Skupne" so zato v narekovaju, ker je vprašanje, koliko je akcija sploh skupna, če se je že nekaj let udeležuje le po nekaj stanovalcev, pa še to zmeraj isti ljudje. Za podobne številke in iste ljudi gre pri udeležbi na sestankih etažnih lastnikov.

¹⁵ Ti različni problemi so: čiščenje skupnih prostorov, saj jih morajo po razporedu čistiti stanovalci sami (npr. posamezno stanovanje pride na vrsto vsakih 6 mesecev za čiščenje skupnega hodnika), alkoholizem, hrup, neplačevanje skupnih stroškov, nezmožnost dogovora o kakršnem koli vzdrževanju ali celo investicijah; posledica: zaradi nenehnih sporov nihče od stanovalcev ne uporablja skupnega dvorišča, še za igro otrok ne, čeprav je blok tudi brez balkonov.

¹⁶ Med vrsto primerov takšnih prizadevanj izstopa tisti, ko so načrtovalci v Nemčiji določili, da se je dvigalo ustavljalo le v vsakem drugem nadstropju. S tem naj bi povečali verjetnost, da se bodo stanovalci srečevali na stopnišču in vzpostavljali tesnejše medsebojne stike.

6

STRUKTURA PREBIVALCEV IN GRAJENO OKOLJE

ZAPOSTAVLJENOST OTROK V PROSTORSKI ORGANIZACIJI GRAJENEGA OKOLJA

Otroci so tista kategorija prebivalcev, ki poleg starih ljudi relativno največ časa preživijo v najožjem okolju svojega bivališča (igrišča, vzgojno-varstveni zavodi in šole so večinoma locirani blizu bivališča), zato jim je treba posvečati toliko več pozornosti z vidika prostorske organizacije bivanja. Dejanjsko je o tej tematiki v mednarodnem merilu na voljo že bogata literatura, pojavlja pa se tudi v urbanističnih raziskavah v Sloveniji.

Kljub temu se v dosedanjem urejanju stanovanjskih naselij tako v Kopru kot drugod po Sloveniji specifičnih potreb otrok ni upoštevalo v zadostni meri.¹ *Zapostavljenost otrok* v prostorski organizaciji bivalnega okolja posebej pojasnjujeta dva razloga: eden je v tem, da odstopajo od povprečja in od prvenstvene obravnave potreb odraslih, drugi pa v tem, da njim namenjeni prostori *ne zagotavljajo profita* gradbenim podjetjem. Površine za otroke se skopo odmerjajo že v načrtovanju naselij, poleg tega pa jih zmanjšujejo še gradbeniki, ki ne upoštevajo niti načrtovanih prostorov.

Prostori, nadzor in omejenost gibanja

Zaradi pomanjkanja primernih igrišč (premajhna površina, neprimerna lokacija npr. zaradi bližine prometne ceste, nedomiselnost v opremljanju igrišč) iščejo otroci prostore za igro na neprimernih krajih. Zbirajo se na stopniščih² in v vežah (kjer so dostikrat nezaželeni, ker motijo nekatere odrasle), na parkiriščih (problematično z vidika varnosti), na zelenicah, ki naj bi bile po mnenju nekaterih predvsem za okras (na kar kažejo ograje in napisi o prepovedi hoje po travi) in drugih neprimernih krajih.

Že opravljene raziskave so pokazale, da so otroci, ki stanujejo v stolpnica in večnadstropnih blokih, *manj časa zunaj*, na prostem, ker je za starše slušni in vidni stik z njimi otežen. Hkrati pa promet z nepremičninami v Kopru kaže, da ravno mlade družine najbolj iščejo stanovanja v blokih. Seveda zaradi nižje cene!? Posebno predšolski otroci so prikrajšani za bivanje na prostem, ker so odvisni od stalne prisotnosti odraslih. V pritličjih stanovanjskih objektov pa večinoma ni zagotovljenih prostorov za igro otrok.

Poleg samih prostorov pa je glavni problem predvsem v tem, da ni zagotovljenega *pedagoškega vodenja* (strokovnega ali laičnega) in *varovanja otrok* na igriščih (strokovnjaki in drugi odrasli občani). Le-to bi moralo biti nevsiljivo, tako da bi ga otroci občutili kot svetovanje in pomoč pri organizaciji, ne pa kot nadzorovanje, kontrolo. Zaostajamo tudi za mednarodnimi

¹ V Kopru npr. ni celovitega pregleda nad prostorsko razmestitvijo in dejansko rabo otroških igrišč; na voljo je le tisto, kar vključuje posamezni zazidalni načrti, ki pa so bili izdelani že pred časom.

² Enega od ekstremnih primerov je predstavljala t. i. Tomosova stolpnica, ki sploh ni bila načrtovana za družinska stanovanja, kar so postale sicer predvidene garsonjere. Kasneje pa je njeno stopnišče postalo glavni igralni prostor otrok.

izkušnjami. Dela z otroki in še posebej z mladoletniki ne omejujejo le na formalno, za otroke določene prostore, temveč angažirajo za delo z njimi tudi "ulične delavce" (street workers).

Nove možnosti in spodbude za ustvarjalno vključevanje otrok in mladine

Znane so že splošne usmeritve, ki naj bi jih upoštevali v oblikovanju otrokovega okolja (gl. npr. Makarovič, Mlinar et al., 1997; Gulič, 1989). Le-to naj bi vključevalo čim več snovi in predmetov, s katerimi je mogoče kaj napraviti, z njimi na različne načine eksperimentirati, jih kombinirati ipd., da bi se razvijala njegova ustvarjalnost. Ker pa so znotraj stanovanja možnosti za delo z materiali, ki dopuščajo svobodnejše oblikovanje, omejene, poleg tega pa je otrok (pri igri) zaradi majhnosti stanovanja fizično utesnjen, naj bi bilo v odprtih prostorih v bližini njegovega bivališča čim več naravnih igral (zemlja, v kateri je mogoče kopati rove, grmičevje za skrivanje, talne površine, po katerih je moč risati s kreda) in možnosti za druženje z drugimi otroki, ki imajo podobne interese, ipd. Tudi na Koprskem se že dalj časa kritično ugotavlja, da so otroci in mladi preveč prepuščeni samim sebi. Pri tem pa se nekako vendarle stopnjujoče nakazuje naslednje:

1. najpogostejše se ugotavlja, da "nimajo nobenih" ali da "nimajo potrebnih" (ustreznih, pokritih) notranjih in zunanjih prostorov;

2. drugo zadeva spoznanje, da prostori niso dovolj, potrebno jim je zagotavljati vsebinsko usmerjanje, bolj s poudarkom na spodbujanju kot na kontroli, nadzoru (gl. Sedmak et al., 2000)

3. še višjo stopnjo pa vidim v tem, da bi se jih (poleg telesnega gibanja) na podlagi tehnoloških inovacij, še zlasti na podlagi informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki jo že tako prav oni najhitreje osvajajo, usmerjalo k novim vsebinam; s temi novimi vsebinami pa lahko *izpolnijo praznino* svojega vsakdanjega življenja in presežejo *odvečnost* svojega prostega časa, hkrati pa tudi prispevajo k bogatitvi vsakdanjega življenja odraslih.

Prav zadnje odpira novo obdobje v življenju ljudi v mestu: otroci in mladi naj ne bi bili *prostorsko in vsebinsko (iz)ločeni* od sveta odraslih. Igra naj ne bo (le) tisto, kar jih ločuje od drugih, pa četudi pred računalnikom. Z igro (igraje) se lahko vključujejo v razkrivanje in spreminjanje svojega vsakdanjega življenjskega okolja – tako fizičnega kot družbenega; ne le da poslikavajo betonske stene, vplivajo lahko tudi na odnose med prebivalci (saj to že počnejo, ne da bi se zavedali, ko npr. zbližujejo starše različnih družbenih položajev). Zgodnje delo z računalniki je lahko podlaga, da bi se z večjim zanimanjem seznanjali tudi s prvinami družboslovnega raziskovanja in se kot otroci oziroma učenci – raziskovalci vključevali v *razkrivanje* in *reševanje* problemov ljudi v svojem bivalnem okolju (to zadeva vprašanja o participaciji, o čemer še kasneje).

Kreativnost otroka pa se razvija tudi skozi *sooblikovanje* njegovega *lastnega bivalnega prostora*, zato naj bi mu starši ne le dopustili, temveč naj bi ga spodbujali, da bi urejal sobo (tudi) po lastnem okusu in interesih.

Otroci v vrtcih: Sorošev projekt "Korak za korakom" v Bertokih

Prihaja do pomembnih sprememb v prostorski organizaciji dnevnega bivanja otrok, ki izražajo dolgoročne težnje k bolj sproščenemu uveljavljanju individualnosti vsakega otroka, hkrati z vse večjo strpnostjo do različnosti drugih. Pri tem še zlasti izstopa organizirano uvajanje inovativnega Soroše-

vega programa mednarodne asociacije "Korak za korakom" (ISSA) in Pedagoškega inštituta iz Ljubljane, v katerega se je vključil Vrtec Koper – enoti Bertoki in Šalara (glej Vonta, 2000).

Kot osrednjo usmeritev izpostavlja ta program individualizacijo, tako z vidika posameznega otroka kot glede na ureditev in oblikovanje prostorov. Otroku omogočajo, ga spodbujajo in mu pomagajo, da uveljavlja svojo samostojnost, se uči *odločanja in odgovornosti*. Pri tem upoštevajo, da je vsak otrok enkratna osebnost z individualnimi razlikami, ki se kažejo v hitrosti razvoja, v starosti, spolu, temperamentu, učnem stilu, interesih, potrebah, razvojni stopnji, samopodobi in različnih družinskih kulturah. Glede na to tudi prostorsko diferencirajo in individualizirajo igro otrok v skupinah – vključujejo jih npr. v *različne igralne koticke*. Pri tem pa se v dejavnost vrtca *vključujejo tudi starši oz. družine*; starši prevzamejo kdaj vlogo vzgojiteljev (predstavijo različne poklice, berejo zgodbe, organizirajo rojstne dneve svojih otrok, spremljajo otroka na sprehodih, letovanjih, izletih ...), sodelujejo v načrtovanju dela in reševanju problemov.

V preteklosti so se starši vključevali dosti manj intenzivno (le govorilne ure in roditeljski sestanki) in so imeli bolj vlogo pasivnih opazovalcev. Sedaj se njihovo sodelovanje povečuje; izjema so nižje izobraženi priseljenci, ki niso dosti zainteresirani za sodelovanje. Pri tem v Bertokih poudarjajo: Ne vzgajamo le otrok, tudi starše! Tako v vrtcu, še bolj pa v Osnovni šoli Prade (ki je tudi vključena v program Korak za korakom) ugotavljajo, da otroci prevzemajo načelo strpnosti, torej zmožnost poslušati drug drugega. Hkrati pa postajajo tudi zahtevnejši, saj terjajo, da je vse argumentirano: "*Želijo parlamentirati!*"

Fizična utesnjenost sicer omejuje vsebinsko diverzifikacijo; prostori, zgrajeni po starih normativih – ko je še prevladovala frontalna organizacija delovanja (vsi hkrati so sedeli, spali) – so postali premajhni. Vključevanje staršev ustvarja *nove prostorske potrebe*: predvidena je dozidava sobe za starše. Otrokom naj bi bila omogočena tudi možnost za *večjo zasebnost*, prostor, kamor se lahko umaknejo – v zasebno sfero. Iz zgoraj navedenega nadalje sledi, da naj bi tudi v načrtovanju vrtcev v bodoče vnašali *več fleksibilnosti*, npr. možnost občasne predelitve večjih prostorov za različne namene oz. (pod)skupine.

Gre torej za pomembne novosti v vsebinskem in prostorsko-organizacijskem zornem oziru. Pridobljene izkušnje nakazujejo možnosti za zmanjševanje razlik in ločenosti med bivanjem doma (v družini) in bivanjem v zavodu, kar sicer obravnavam tudi kot deinstitucionalizacijo.

Sliki 6.1.2: Odpiranje vrtcev, vključevanje staršev: Bertoki

"Za večino otrok je vstop v vrtec velika prelomnica, ki jih iz toplega domačega okolja pahne v morje neznanih obrazov, predmetov in novih pravil. Kako dramatičen in težaven bo otrokov odziv, je odvisno od veliko faktor-

jev, ki jih vsi starši vrtničkarjev dobro poznamo./.../ Vstop naše Ane v bertoško skupino medvedkov je bil za hčerko in tudi zame zelo težak: ne vem, kateri je bilo huje – njej ali meni. Potoki solz so bili vsakdanjost kar precej časa. Ana je bila precej navezana na dom in ni prenesla tako velike spremembe. Po drugi strani pa je izredno radovedna – tako kot velika večina otrok – in jo nove stvari, ki jih lahko raziskuje, močno pritegnejo. Počasi so se zato tudi v vrtcu začele dogajati spremembe.

Otroku so dane možnosti, da se usmeri v dejavnosti, ki ga zanimajo, vendar je dejaven tudi na drugih področjih, ki jih v svojem razvoju ne sme zanemariti. Otrokom je dana možnost izbire koticov, ki obsegajo vse od igranja s kockami do hišice s punčkami, pisanja, risanja, branja...

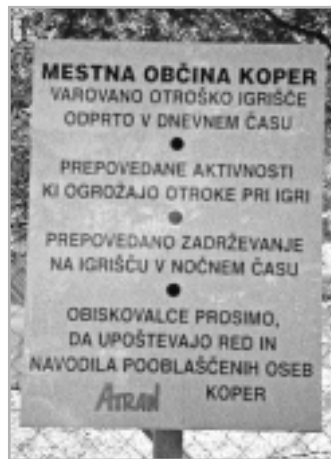
Vrtec že dolgo časa ni več ustanova, ki otroke varuje, dokler starši ne končamo z delom. Spominjam se svojega vrtca. Vsi smo morali početi tiste stvari, ki so nam jih za tisti čas predpisali. Ni nam bila dana možnost izbire, kot jo imajo naši otroci. In program "Korak za korakom" otroku ponuja ravno to: možnost izbire med stvarmi in dejavnostmi, ki ga zanimajo. Niso enostransko usmerjeni, ker ne smejo vztrajati pri določeni dejavnosti ves dopoldan, ampak naj bi zamenjali vsaj tri koticke, seveda vse v sklopu svojih interesov./.../ Starši se medsebojno spoznavamo, sklepamo prijateljstva in se družimo tudi v prostem času. Všeč mi je, da sta naš dom in vrtec povezana. Le obiski na domu bi še morali zaživeti. Gotovo tako čutijo tudi drugi starši, saj je vrtec za otroka kraj, v katerem preživi več ur, in lepo je zaupati otroka komu, ki je po svoje del družine." (K. Podgajski 2001, 60–61)

Odprte površine v mestu z vidika potreb otrok: otroška igrišča

Na podlagi izkušenj in preučevanj se je izoblikovala načeloma že doslej jasno opredeljena usmeritev: za otroka naj bi bilo igrišče učni, delovni in raziskovalni prostor, prostor, na katerem dobiva njegova biološka potreba po gibanju določen smisel, prostor, kjer navezuje prve stike z vrstniki in se srečuje s širšim krogom odraslih. Igrišče mora uresničevati funkcije zabave, spodbujati pa mora tudi dejavno, samostojno in ustvarjalno igro (igralni elementi in materiali, ki niso do konca obdelani, drevesa za plezanje, peskovnik), omogočati mora druženje (skupinsko igro) in vključevati tudi mirne koticke za igro posameznih otrok po svoje (vidik individualizacije, ki je – hkrati z družabnostjo – lahko vodilo v načrtovanju).

Obstoječa igrišča otrokom sicer nudijo določene možnosti za ustvarjalno igro, npr. s peskovniki; toda to so peskovniki, v katere se iztrebljajo živali ali pa so ljudje iz njih pobrali pesek za svoje potrebe, kot npr. na igrišču v Hrastovem gaju v Ankaranu. Druga igrala, kot so gugalnice in tobogani, pa uporabljajo otroci le kratek čas – potem pa jih zdolgočaseni zapustijo – saj taka oprema v njih ne vzbuja radovednosti, želje po raziskovanju in ustvarjanju. V tej opremi ni nič *nedognanega*, neznanega, *nič se ne da spremeniti*.³ Tako pomanjkanje možnosti za aktivno in ustvarjalno igro pri otrocih vodi do zdolgočasnosti in neustvarjalnosti, hkrati pa tudi agresivnosti in uničevalnosti. Poleg tega so ta igrala – tudi če bi jih otroci želeli uporabljati – pogosto tarča vandalizma, ki ga spet lahko pojasnimo na podobni osnovi.

³ Gre za podobno vnaprejšnjo določenost in dokončnost, kot je sploh značilna za načrtovano stanovanjsko gradnjo, ki postavlja potencialnega uporabnika pred *izvršeno dejstvo* in s tem *paralizira* njegovo sodelovanje.

Slika 6.3.4: Nadzor in zapiranje odprtih prostorov za otroke

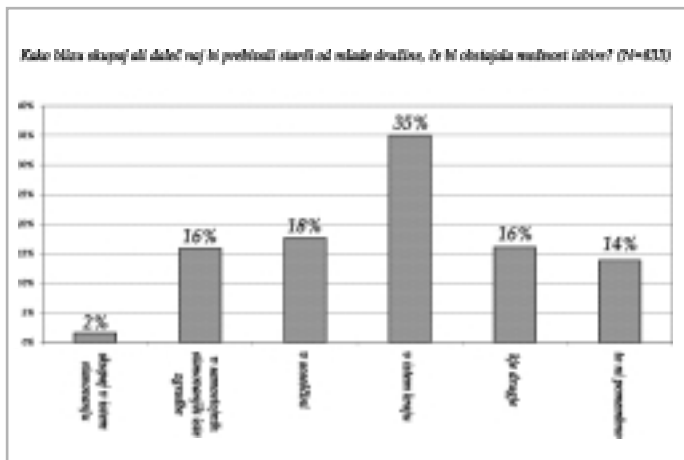
Tako prihaja do paradoksa, da po eni strani *igralne površine* obstajajo, vendar so *zanemarjene* in *neizkoriščene* (npr. Valdoltrino igrišče), po drugi strani pa obstaja splošno prepričanje, da otroci “nimajo kam iti”. Starši neradi puščajo svoje otroke na igrišče zaradi nevarnosti, ki bi jim bili s tem morebiti izpostavljeni, saj slišijo, da se na njih zbirajo tudi odvisniki od prepovedanih drog in mladostniki, ki nadlegujejo mlajše oziroma se (tudi) po igrišču vozijo z motornimi kolesi; pa tudi *zaradi strahu* pred tem, da bi *otroka nadlegoval*, (spolno) zlorabil kak “neznanec” ipd.

Tako se spet srečujemo s paradoksom: otrokom želimo zagotoviti možnosti za sproščanje v odprtih, zunanjih prostorih, hkrati pa nas zaostrovanje vprašanj o njihovi ogroženosti sili k ograjevanju in nadziranju teh prostorov. V občini Koper se že uvajajo “varovana otroška igrišča”, na katerih so prepovedane “aktivnosti, ki ogrožajo otroke pri igri” ter “zadrževanje na igriščih v nočnem času”.

OSAMOSVAJANJE MLADIH IN PROSTORSKO LOČEVANJE GENERACIJ

V kontekstu dolgoročnih razvojnih trendov (individualizacije) predvidevamo vse močnejše težnje mlajših generacij *k večji samostojnosti bivanja*, tako z vidika spreminjanja medsebojnih odnosov v družini in gospodinjstvu kot tudi v smislu hitrejšega odseljevanja mladih iz stanovanj svojih staršev in formiranja ločenih, samostojnih gospodinjstev.

Na vprašanje – “Kako blizu skupaj ali kako daleč narazen naj bi prebivali starši in mlada družina, če bi obstajale možnosti izbire?” – smo dobili tako porazdeljene odgovore: skupaj, v istem stanovanju 1,6 %, v samostojnih stanovanjih iste zgradbe 15,8 %, v sosesčini 17,6 %, v istem kraju 35,1 %, kje drugje 16,1 %, ni pomembno 13,8 %. Relativno največji delež vprašanih sprejema kot najprimernejšo možnost bivanje staršev in mlade družine *v istem kraju*, a ne v sosesčini. Takšen izbor si lahko razlagamo kot težnjo, da bi si mladi zagotovili določeno distanco, kot predpogoj za svojo osamosvojitve, hkrati pa vendarle še želijo imeti tudi možnost za – bolj ali manj – pogoste stike s starši. To bi bilo oteženo, če bi prebivali v drugem

Graf 6.1: Stališča do skupnega oz. ločenega bivanja staršev in mlade družine

de družine prebivale v kakem drugem kraju.

V kontekstu osamosvajanja mladih – še zlasti če bi izločili ekonomske omejitve – se torej že zelo razločno nakazuje usmeritev k *prostorskemu ločevanju generacij*. Glede na to je torej paradoksalno, da – kot bomo videli – hkrati vendarle razkrivamo še močno prisotno težnjo h gradnji dvodružinskih hiš, v katerih naj bi poleg stanovanja staršev dobila svoje stanovanje tudi mlada družina.

Takšno neskladje lahko pojasnimo predvsem z dveh vidikov. Po eni strani gre za preživelost, tradicionalno miselnost starejše generacije, ki podcenjuje težnjo mladih k večji samostojnosti, kot je bila značilna v preteklosti. Po drugi strani pa so zaradi ekonomskih omejitev in celo zmanjšanih možnosti, da bi prišli do lastnega stanovanja, tudi med mladimi še močna pričakovanja, da bi našli vsaj začasno rešitev pri starših, da je potrebna le (pre)ureditev, prezidava ali dozidava stanovanja ali hiše staršev. Vendar pa to ne predstavlja dolgoročneje rešitve.

Glede na navedeno bi lahko k reševanju stanovanjske problematike mladih pristopili s posebnimi programi ukrepov, ki se *ne bi* (tako kot se sedaj) omejevali le na *finančne ugodnosti* za mlade družine, temveč bi vključevali tudi *vzorčne rešitve*, ki bi lahko bile smernice za *adaptacije* v okviru že obstoječega stanovanjskega fonda (npr. zgraditev samostojnih vhodov tudi v značilnih dvostanovanjskih hišah).

Ob tem naj bi upoštevali, da tako v koprski občini kot v slovenskem merilu za več desetletij zaostajamo v uvajanju *novih oblik sobivanja mladih*, še posebej med študentsko populacijo. Ker se čas izobraževanja podaljšuje in ker se ljudje vedno kasneje odločajo za družinsko življenje, bo treba v bodoče v večji meri računati tudi na različne *nesorodstvene in nedružinske oblike (skupnega) bivanja*. Tudi pri tem naj bi v načrtovanju upoštevali tako vse bolj izrazito potrebo po zasebnosti in miru kot tudi po druženju in zabavi.

Raziskava o pričakovanjih mladoletnikov v ZDA (C. Goldscheider in F. Goldscheider 1987) je pokazala, da približno 70 % anketiranih pričakuje, da bodo odšli z doma staršev še pred poroko. Tako se torej izpostavlja relativno nova kategorija – *“predporočna stanovanjska samostojnost”* (“premarial residential independence”). Pri tem je bilo ugotovljeno, da več fantov kakor deklet pričakuje, da bodo živeli posebej, ločeno od gospodinjstva star-

kraju. Skoraj povsem nesprejemljivo pa je bivanje v istem stanovanju. Zato sta močnejše prisotni le še dve vmesni kategoriji, tj. prebivanje v sosesčini in v samostojnem stanovanju v isti zgradbi. Pri tem izstopa značilna razlika: *starši si bolj želijo bližine* mladih, npr. v stanovanju iste zgradbe ali v sosesčini, hkrati pa je med mlajšimi anketiranci relativno večji delež tistih, ki štejejo za primernejše, da bi mla-

šev. Takšne težnje so pogostejše med mladimi, ki pripadajo družinam z relativno višjim družbenoekonomskim položajem in si torej lažje privoščijo svoje lastno gospodinjstvo.⁴ Samostojno bivanje v lastnem gospodinjstvu mladih pred poroko je v ZDA postalo že nekakšna splošno sprejeta norma, pa čeprav to terja tudi visoko ceno z vidika študija (izobraževanja), ne nazadnje pa pride do zapoznelega formiranja nove družine. Nasploh pa gre za naslednji *dolgoročni trend, ki kaže da upada starost, pri kateri mladi zapuščajo dom svojih staršev* (Goldscheider and Lebourdais, 1986).

Večje poudarjanje samostojnosti in vedno večja raznovrstnost življenjskih stilov in interesov torej že znotraj danega gospodinjstva in stanovanja povečujejo težnjo, da bi se vsakdo, še zlasti pa mladi, prostorsko-fizično (iz)ločil in nemoteno uveljavljal svoje posebnosti, bodisi sam bodisi s svojimi družabniki.⁵ Vprašanje pa je, kako visoko ceno samostojnosti so mladi še pripravljeni plačevati. Kdaj postane ta cena previsoka, tako da se ji raje odrečejo ali popustijo pri svojih zahtevah, da bi s tem zmanjšali predvsem njeno materialno breme?⁶

“Lagodno je biti doma”

Nekateri starši nekoliko resignirano in kritično razkrivajo tudi nasprotno težnjo, npr.: “Naši otroci so ugotovili, da je najbolj *lagodno biti doma*. Iti na svoje je kar zahtevno, saj je treba plačati stanovanje ipd.” To je značilno zlasti za družine nekaterih izobražencev in vodilnih gospodarstvenikov, ki vsaj v materialnem smislu zagotavljajo mladim največje ugodje. Prezaposleni in veliko odsotni starši skušajo v materialni obliki tudi “poravnati svoj dolg” do otrok. V takih okoliščinah pa si mladi ne izoblikujejo ustreznega občutka lastne odgovornosti. S tem že pojasnjujemo pojav, ki je pritegnil pozornost širše javnosti v Franciji in Italiji. Opozarjajo, da *se mladim ne mudi od doma* in da še pri tridesetih letih živijo na račun staršev. Podobno kot opozarjajo v Italiji, da “mamoni” (mamini sinčki) predstavljajo razvajence, za katere sta značilna sebičnost in parazitstvo (večji del zaslužka zapravijo za zabavo), tako tudi starši na obalnem območju pogosto opažajo podobne probleme.

Pri tem pa gre še za poudarjeno posebnost tega območja, ki se mladim predstavlja predvsem s svojo turistično naravnano zunanostjo, *z bliščem in zabavo, uživanjem in potrošnjo*. To pa ne vključuje pozitivnega vrednotenja dela in ustvarjalnosti, ki lahko predstavljata edino realno podlago za preživetje v vse bolj tekmovalnem svetu.

⁴ Pri tem je za ZDA značilno, da ne gre le za pomoč npr. bogatejših staršev, temveč tudi za to, da je pri njih – v primerjavi s stanjem pri nas – bolj poudarjena samostojnost mladih kot pomembna vrednota. Uveljavljajo jo tudi s tem, da se vzdržujejo s svojim lastnim (dodatnim) delom, četudi bi lahko dobili pomoč od staršev ali pri starših. Podobno dokazujejo svojo zmožnost za večjo samostojnost tudi s tem, da gredo raje študirat v kak drug kraj, kot da bi izkoristili priložnost in stanovali še naprej doma pri starših.

⁵ Fizična ločenost pomeni manjšo odvisnost tudi glede časovne organizacije in ritma vsakdanjega življenja, ki se lahko med starejšo in mlajšo generacijo močno razlikuje; če sta skupaj, lahko ena doživlja to kot moteče, druga pa kot omejujoče (včasih pa se tudi časovno dopolnjujeta).

⁶ Koprskim dijakom smo v pilotski anketi zastavili naslednje vprašanje: “Nekateri mladi vidijo prednosti v tem, da lahko čim dlje stanujejo pri starših, drugi pa se želijo čim prej odseliti oziroma se osamosvojiti. Kaj pa ti?” Dobljeni odgovori kažejo, da večina mladih ne razmišlja zgolj alternativno – čim dlje živeti pri starših ali čim prej se osamosvojiti. Kar dve tretjini namreč osamosvojitev z odselitvijo od staršev pogojuje s tem, da bi se odselili, če bi to “dopuščalo finančno stanje”. Te odgovore razumem tako, da bi to sicer bilo lepo in zaželeno, toda za to ne bi bili pripravljeni plačati (pre)visoke cene.

V takšnih okoliščinah postaja seveda razumljivo, da koprski dijaki med problemi, ki naj bi jim v nadaljnjem razvoju koprsk občine posvetili večjo pozornost (če posebej upoštevamo prav probleme mladih), *na prvem mestu* izpostavljajo *področje zabave*, tako da (po številu odgovorov) to izstopa daleč pred vsem drugim. Hkrati pa se že na drugem mestu pojavljajo droge in kriminal.

Osamosvajanje mladih – kot smo videli – torej na dva nasprotna načina vpliva na spremembe znotraj tega določene fizične strukture bivalnega okolja. Po eni strani prihaja v primerih, ko ustanavljajo svoja lastna gospodinjstva drugje, do *praznjenja prostorov* in do neizkoriščenih stanovanjskih površin. To je manj vidna oblika razhajanja med fizično strukturo in družbenimi spremembami, ki pa v bolj ekstremnih primerih, zlasti na podeželju, vodi tudi do degradacije v fizičnem smislu (razpadanje zapuščenih hiš in stanovanj ipd.).

Hkrati pa prihaja z *zgoščanjem naselitve* do problemov prostorskega (ne)reda, kajti tega prvotni zazidalni načrti niso predvidevali. Prihaja do nadzidav in dozidav, ki odstopajo od prvotnega zazidalnega načrta z estetskega, funkcionalnega in socialnega vidika.

Pod isto streho, vendar vsaj z ločenim vhodom

Nekakšna kompromisna rešitev se v praksi nakazuje tedaj, ko si lahko mlada družina uredi stanovanje s posebnim, *ločenim vhodom* v eni od etaž v hiši staršev. Pri tem gre za različne konkretne situacije in variante. Včasih se

Slika 6.5: Pod isto streho z ločenima vhodom

starši umaknejo iz enega dela hiše, kdaj drugič se uredi posebni dostop do sicer neuporabljenih prostorov v prvem nadstropju ali pritličju, lahko pa gre le za izkoristek parcele, na kateri se postavi prizidek ali samostojno stoječa hiša.

Poleg neposredne fizične pomoči, ki jo nudijo starši, gre še za finančno podporo ali pa starši celo kupijo stanovanje za svojega otroka, ne glede na njegovo lokacijo.

Značilni so tudi primeri, ko mladi ostajajo doma zaradi družinske obriti ali podjetja, v katerem so zaposleni in ki ga vodijo starši skupaj z otroki (npr. mehanične delavnice, prevoznništvo ipd.). Vendar si mladi tudi v primerih, ko ostanejo pod isto streho s starši, želijo urediti življenje čim bolj samostojno. Na vsak način skušajo vzpostaviti samostojno gospodinjstvo z *ločnim kuhanjem* in "drugimi obredi", čeprav sprejemajo starši te omejitve včasih z užaljenostjo in se počutijo odrinjene ter nekoristne.

Kot nam kažejo konkretne izkušnje iz Kopra, prihaja do največjih nasprotij, prepиров, nesoglasij, sporov, kadar gre za *skupna gospodinjstva* staršev in nove, mlade družine v istem stanovanju. Ob materialnih (finančnih) in funkcionalnih ugodnostih (npr. domače otroško varstvo) izstopa zlasti problem, da so mladi preveč izpostavljeni vmešavanju in nadzoru staršev. Triindvajsetletna žena (poročena štiri leta) pravi naslednje:

- "Ne veš, kdaj narediš kaj narobe,
- stene v stanovanju so tako tanke, da se vse sliši,

- uskladitev želja in načina mišljenja dveh generacij je zelo težavna,
- nenehoma moraš paziti na druge – kaj naj narediš...”.

Še posebej pa se ta in podobna vprašanja zaostrijo v odnosu *tašča – snaha*. Ta odnos sociološko simbolizira najgloblje poseganje v intimno sfero druge osebe, in to v situaciji, ko ena teži oziroma ima vsaj objektivno večje možnosti, da uveljavlja svojo dominantno vlogo v odnosu do druge.

Ob tem postane razumljiva ocena, da je bila za mlado družino rešitev oz. izboljšanje celo to, da so se lahko preselili nekam drugam v podnajemniško stanovanje. *Prostorska ločitev od staršev* pa je obenem pomenila *izboljšanje odnosov* z njimi. Otroci vidijo dedka in babico, ko si to želijo, in obratno. “Bolje je tako kot biti skupaj, rajši se imamo!”

Vendar je pri tem treba upoštevati, da se v mednarodnem merilu danes že kaže *povečevanje strpnosti*, v določenem smislu torej zmanjševanje medsebojne izključnosti med generacijami. K temu sodi temeljna miselnost preusmeritev, ko si starejša generacija ne prizadeva več, da bi izoblikovala predvsem zvesto kopijo same sebe, temveč si zavestno zastavlja cilj, da bi tudi sama čim več *prispevala k osamosvajanju* mladih. Pri tem je seveda mišljena večja samostojnost s hkratnim prevzemanjem večje odgovornosti.

Samostojno skupinsko bivanje vrstnikov

Z naraščanjem pomena samostojnosti mladih in hkratnim podaljševanjem časa šolanja, kar podaljšuje tudi njihovo finančno odvisnost od staršev, se pojavljajo *nove oblike sobivanja*, ki izražajo oboje, tj. tako težnje po osamosvojitvi kot tudi omejene materialne možnosti mladih.

Gre za oblike skupinskega bivanja, ki so v tujini že jasno prepoznavne, pojavljati pa se začnajo že tudi pri nas (bolj kot v Kopru so sicer prepoznavne v Ljubljani). Mladi tako stanujejo ločeno od staršev (starejše generacije) in niso izpostavljeni njihovi kontroli. Izognejo se konfliktom, ki izhajajo iz asinhronosti njihovih življenjskih ritmov in iz različnosti njihovih interesov. Hkrati pa so vključeni v *nesorodstveno skupino*, kar je pomembno tako z vidika druženja, zabave kot tudi nižjih stanovanjskih stroškov. Podrobnejša analiza bi pokazala, koliko prihaja do takšnega skupinskega bivanja zaradi pomanjkanja sob v študentskih domovih in zaradi zmanjševanja stroškov bivanja, koliko pa gre za namerno izbiro določenega življenjskega sloga. Vsaj hipotetično lahko pričakujemo, da bo slednje postajalo vse bolj pomembno.

Ker se čas izobraževanja podaljšuje in se ljudje vedno kasneje odločajo za družinsko življenje, je treba v bodoče v večji meri računati s takimi *nesorodstvenimi oblikami bivanja*. Načrtovali naj bi bivališča, ki bi hkrati omogočala tako veliko mero zasebnosti in miru kot tudi druženje in zabavo (kar mladi visoko vrednotijo).

BIVANJE ŠTUDENTOV IN OŽIVLJANJE MESTA

Študentske bivalne zmogljivosti je treba presojati kot sestavino (programa) rasti Primorske univerze. Glede na to lahko pričakujemo, da bo z naraščanjem števila študentov temu v prihodnje posvečena vse večja pozornost.⁷ Tudi v tem primeru ne gre za vzpostavljanje povsem novih bivalnih pro-

storov na podlagi vnaprej opredeljenega koncepta (zamisel o univerzitetnem kampusu v Ankaranu ni bila sprejeta), temveč gre bolj za ureditev in nadgrajevanje že obstoječih zmožnosti na raznih lokacijah. Kot je bilo ugotovljeno (Prinčič, Röhler v Čok in Gomezel Mikolič, 2000, 24) za reševanje prostorske problematike šolstva, velik del šolskih objektov ni bil zgrajen namensko, temveč je šlo za adaptacije, rekonstrukcije in sanacije starih objektov. Podobno velja tudi za bivalne prostore za študente. V tem smislu bo odločilnega pomena prav potreba po sinhronizaciji pri reševanju tega vprašanja, in to s programi *revitalizacije* starih mestnih jeder v sklopu so-mestja Koper-Izola-Piran.

S prostorsko-sociološkega vidika eno temeljnih izhodišč za *predvidevanje potreb* po bivališčih za študente zadeva že sam koncept univerzitetnega študija: Ali bo šlo za univerzo, ki bo prvenstveno računala na svoje neposredno, regionalno zaledje, ali za njeno zasnovo v širšem, državnem ali celo mednarodnem merilu?

Kljub različnim pogledom se zdi, da je – kot je poudarjal Danijel Božič (Primorske novice, 1. 10. 1999) – prevladala usmeritev, “da bi nove študije zasnovali mednarodno in da bi visokošolsko ‘cesto’ naredili, kolikor je mogoče, dvosmerno”. Večja *mednarodna odprtost* in *dvosmernost* mobilnosti študentov pa pomeni, da se bo s tem povečeval tudi delež študentov, ki ne bodo prebivali doma, pri starših, temveč bodo potrebovali posebno namestitev v času študija.

Pri tem gre na obalnem območju za pomembno *sezonsko* komplementarnost: bivalne prostore študentov lahko v letnem (oz. počitniškem) času uporabljajo tudi turisti,⁸ kakor je že utečena praksa – npr. v Dijaškem domu v Kopru. Gre torej za časovno organizirano večnamenskost, kar ne pomeni le prispevka v smislu racionalizacije (zmanjševanja stroškov), temveč tudi prispevek k oživiljanju starega mestnega jedra z vidika ene ali druge funkcije prav v *času mrtvila* (več o tem še posebej).

Druga posebnost življenjskega sloga študentov (nekoliko podobno turistom) pa zadeva časovno razsežnost z vidika *dnevnega ritma*, tj. zlasti živahnost v nočnem času, kar je lahko moteče, če so njihovi prostori v bližini ali so celo pomešani s stanovanji drugih mestnih prebivalcev.

Po vseh dosedanjih razpravah je videti, da prav nameščanje študentov v starem mestnem jedru Kopra predstavlja najbolj realno izhodišče za njegovo oživiljanje.

Slika 6.6: Dijaško-študentski dom v starem mestnem jedru Kopra

⁷ Ker je ta tematika predmet posebnih raziskav, se na tem mestu omejujem le na nekaj splošnejših vprašanj (gl. tudi Čok in Gomezel Mikolič 2000).

⁸ V Benetkah se je število prebivalcev v dvajsetih letih sicer zmanjšalo za polovico, tj. na le še 70.000 prebivalcev na otoku, od teh pa je bilo 30.000 študentov, prvenstveno študentov arhitekture (Ingersoll 1999).

Pri tem gre večinoma za samce, za katere je že sicer tudi v mednarodnem merilu značilno, da se v največji meri navezujejo na storitve v mestnem jedru; poleg tega gre za starostno kategorijo, ki

1. najlažje sprejema večjo dinamiko (pa tudi hrupnost) mestnega življenja;

2. se najbolj približuje podanim predlogom (gl. tudi Hočvar 1998 v okviru raziskav – Koper 2020) za oplemenitenje (gentifikacijo) starega mestnega jedra s pritegovanjem ljudi z višjimi stopnjami izobrazbe;

3. bolj kot drugi prebivalci sprejema tudi različne oblike skupinskega bivanja, kar bi bilo mogoče urediti znotraj pestre morfologije stavbne dediščine mestnega jedra.

Nasploh bi morali upoštevati, da se bosta z višanjem izobrazbe prebivalstva in z večjo raznovrstnostjo interesov povečevala tudi *število in delež neavtohtonih študentov*, četudi se bi zmanjševala rast prebivalstva v občini in regiji. Hkrati pa bo prihajalo do vse večje časovne, prostorske in vsebinske fleksibilnosti in diverzifikacije izobraževalnih in raziskovalnih aktivnosti z različnim številom udeležencev, kar bo terjalo tudi ustrezno odzivnost v grajenem okolju.⁹

Glede na prestrukturiranje delovne sfere, ki se že več kot desetletje izraža v zmanjševanju števila nizko kvalificiranih samskih delavcev in s tem v *sproščanju prostorov* v nekdanjih *samskih delavskih domovih*, pa so možne tudi te navezave (takšne pobude so že bile npr. v Domu luških delavcev). Vendar se bodo prej ali slej tudi glede bivanja študentov pokazale težnje k deinstitucionalizaciji (samostojnost, raznovrstnost življenjskih slogov, sproščenost), ki bi jo lahko uveljavljali z adaptacijami prostorov v starem mestnem jedru. Nekdanja "doslednost", ki je bila v bistvu uniformnost v samskih domovih, se je že preživela in jo bodo nadomeščale nove oblike bivanja, ki bodo omogočale tako več zasebnosti kot tudi več možnosti za družabnost.¹⁰

Izhodiščna usmeritev Visokošolskega središča v Kopru je nakazovala namestitev v Dijaškem domu, pri zasebnikih (s koncesijo) in z gradnjo novega študentskega doma. S sociološkega vidika je značilno, da je sedanja mešana struktura stanovalcev – študentov in dijakov – v zgradbi Dijaškega doma že privedla do določenih nasprotij glede ostrine notranjega režima bivanja. Študentje kot odrasle osebe zavračajo omejitve in nadzor, ki je sicer še sprejemljiv za dijake-mladolletnike, zadeva pa vprašanja o prostorih njihovega intimnega, spolnega življenja. S tem ko se – kot je ugotovila že prikazana raziskava o rodnosti v Sloveniji – začena spolna aktivnost že v zgodnejših letih, pa se odpirajo nova vprašanja tudi o režimu njihovega bivanja.

Obširnejša obravnava bivanja študentov v kontekstu delovanja Univerze na Primorskem sledi v 2. knjigi.

⁹ V tem smislu, vsaj kolikor zadeva samo prizorišče dogajanja, imajo že določene izkušnje v novo zgrajeni Osnovni šoli Cirila Kosmača v Piranu, kjer lahko po potrebi odprejo ali predelijo prostore, ki jih potrebujejo tako za lastne učence kot za udeležence številnih srečanj v slovenskem in – še zlasti – v mednarodnem merilu, ob sodelovanju z Unescom.

¹⁰ Radikalna, kritična ocena življenja v samskem domu je izpostavljala, da je šlo za "skladišče delovne sile", v katerem sta bila zatrta osebna svoboda in izražanje osebne identitete (Šoš, 1976).

ORGANIZACIJA BIVALNEGA PROSTORA TER VLOGA IN POLOŽAJ ŽENSK

Ženske v bivalnem okolju

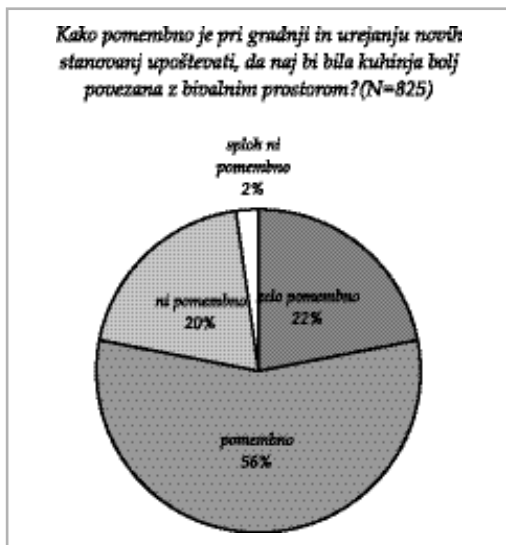
Ob vrsti raziskav specifične vloge in položaja žensk nasploh odpiram na tem mestu le nekatera specifična vprašanja z vidika te obravnave. Le-ta pa niti v lokalnem niti v državnem merilu doslej še niso bila eksplicirana. Koliko so npr. specifične potrebe žensk kot – še vedno glavnih – nosilk gospodinjanskega bremena upoštevane v načrtovanju stanovanj ter v prostorski organizaciji naselja? Ali oblikujejo bivalno okolje predvsem moški po svojih (pristranskih) predstavah? Koliko sprememb v organizaciji bivalnega okolja prinaša dejstvo, da postajajo specifične potrebe žensk vedno manj specifično ženske in da vedno bolj zadevajo vse člane gospodinjstev?

Svetovna literatura kritično obravnava stanovanjsko in urbanistično načrtovanje, češ da le-to ne upošteva bivalnih in življenjskih posebnosti žensk in da je bivalno okolje oblikovano pretežno po predstavah moških.

V Kopru in v Slovenski Istri je doslej imela pomembno vlogo že vrsta arhitektk, ki so delovale kot projektantke ali urbanistke.¹¹ Kljub temu pa tema zasluži pozornost, saj smo tudi v neposrednih stikih s stanovalkami ugotavljali njihov težji položaj in neprimerno ureditev notranjih in zunanjih prostorov v zvezi z naslednjimi vprašanji: njihova varnost oz. ogroženost, fizična (iz)ločitev npr. ženske-gospodinje v kuhinji, nezadostna pozornost na potrebo po stiku z otroki v zunanjih prostorih (nadzor), otežena gibljivost matere z otrokom ipd.

Najbolj značilno vprašanje zadeva prav težnjo, da kuhinja ne bi bila več ločena od drugih prostorov (jedilnice, dneвне sobe), v katerih se odvija družabno življenje, da bi se lahko tudi ženska – kolikor še ohranja dosedanja vlogo gospodinje – bolj enakopravno vključevala v družbo.

Z vidika stanovanjskega načrtovanja je zanimiva informacija na osnovi odgovorov na naslednje vprašanje “Kako pomembno je pri gradnji in urejanju novih stanovanj upoštevati, da naj bi bila kuhinja bolj povezana z bivalnim prostorom?”. Vprašanci iz naše ankete pripisujejo velik pomen temu vprašanju, saj jih kar 78 % odgovarja z modaliteto *pomembno* ali *zelo pomembno*. To pomeni, da lahko vsaj na tri načine vplivamo na preseganje dosedanje izključitve ženske iz družabnosti v stanovanju: po eni strani že arhitekti – projektanti lahko predvidijo večjo stopnjo fizične odprtosti kuhinje do drugih prostorov, kar je glede na manjši obseg kuhanja doma tudi tehnično bolj sprejemljivo; nadalje, gre za tehnološke izboljšave (ventilacije ipd.) in nenazadnje za

Graf 6.2: Stališča anketirancev do večje povezanosti kuhinje in bivalnega prostora

¹¹ V Sloveniji so ženske relativno močno udeležene med *diplomiranimi arhitekti* (ok. 40 %); ko pa gre za vpliv žensk kot potencialnih uporabnikov na projektante (družinskih hiš) v Kopru – med temi projektanti – prevladuje mnenje, da je njihov vpliv na izoblikovanje *notranje organizacije prostorov* celo odločujoč.

spremenjene vloge članov gospodinjstva, ki se bolj enakopravno vključujejo v kuhinjska opravila.

V mednarodnem merilu je opazno, da se vsi člani gospodinjstva in celo gostje vedno bolj *vključujejo v kuhinjska opravila*, kar terja spremembo v stanovanjskem načrtovanju. Potreben je npr. *večji prostor* in hkratna dostopnost do delovnih prostorov in naprav, torej njihova drugačna, središčna namestitve v kuhinji. Seveda pa lahko gre tudi za izmenično prisotnost družinskih članov v kuhinji. S spremenjenim načinom življenja pa se zmanjšuje čas priprave hrane doma. Če se bo višal dohodek, bo to omogočalo pogostejše obedovanje v restavracijah, klubih, v prostorih rekreacijskih aktivnosti in nasploh izven doma. To predpostavlja tudi določene spremembe v urbanističnem planiranju, še zlasti v povezavi s pogostejšim delom na domu. Pri tem je treba računati tako na pogostejšo dostavo hrane na dom kot na večjo potrebo po gostinskih lokalih v sedanjih spalnih naseljih.

Skrb za otroka – predvsem v najzgodnejšem obdobju – je še vedno zlasti skrb žensk,¹² s tem pa so pogostejše izpostavljene fizičnim naporom pri premagovanju arhitekturnih ovir (otroški voziček). V preteklih zazidalnih načrtih (arh. J. Balaban, arh. L. R. Šarec) je bila upoštevana možnost *vizualne in akustične povezave oz. nadzora otrok v zunanjih prostorih* neposredno iz kuhinje.

Čeprav so ženske na vseh področjih družbenega življenja vedno bolj enakopravne, bi morale upoštevati, da so fizično šibkejše, in zato posvečati večji pomen *vprašanju varnosti*, tako v samem stanovanju in okolici kot v okviru celotnega naselja. Iz opravljenih intervjujev sledi, da ženski občutek ogroženosti npr. preprečuje, da bi se v večernih urah udeleževala aktivnosti v mestnem jedru, če bi se morala po Semedelski cesti ob morju in skozi neosvetljeni podhod sama peš vračati domov na Markovec ipd. S tem pa opozarjajo tudi na urbanistično neurejenost tega območja,¹³ kjer bi lahko zagotovili vsajčasne rešitve. Sicer pa gre tako za prostorsko (ne)urejenost kot tudi za delovanje telekomunikacijsko organiziranih varnostnih služb, kar že prehaja v splošno tematiko o varnosti v bivalnem okolju.

(Ne)moč, nasilje in bivališče

Povsem na novo se odpirajo široka problemska področja, za katera niti na Koprskem niti v širši družbi do sedaj nismo imeli potrebne senzibilnosti, npr. za nasilje nad ženskami in otroki. Na ta vprašanja so sicer že določeni odzivi, vendar niti v občini niti v regiji doslej še ni bil zgrajen *materinski dom* ali *varna hiša* oz. zavetišče za pretepele ženske in matere z otroki, ki jih najdemo že marsikje drugje v Sloveniji. Slovenija pa spet že več desetletij zaostaja za razvitimi evropskimi državami, npr. za Veliko Britanijo. Ženske z območja Slovenske Istre morajo v kritičnih situacijah torej še zmeraj iskati rešitev drugod po Sloveniji.

Materinski domovi, varne hiše ali zatočišča za pretepele ženske torej že delujejo v nekaterih slovenskih mestih, ne pa še v koprski občini oz. v

¹² Po podatkih Urada za žensko politiko vzame dopust za nego in varstvo otroka (najdaljši del t. i. porodniškega dopusta) le 0,6 % moških.

¹³ Le-to sodi med tiste javne prostore, ki so v nekakšni prehodni, čakalni dobi in ostajajo neurejeni, pri tem pa ni opredeljen program časne rabe (funkcije).

Slovenski Istri, tako da morajo Koprčanke iskati tovrstno začasno namestitev v Postojni, Ljubljani, Novi Gorici ali drugod. Res pa se v nekaterih primerih nosečnice celo želijo umakniti iz domačega okolja, kadar npr. ne nameravajo obdržati otroka pri sebi.

Pač pa je tudi v Kopru potekal *poskusni program* (s podporo treh ministrstev) v Centru za pomoč žrtvam kaznivih dejanj, npr. posiljenim ženskam, žrtvam nasilja v družini, otrokom, žrtvam tatvin, ropov idr., ki ga je ustanovila družba B&Z; svetovalci in prostovoljci delajo v okviru programa javnih del, svetovanje pa poteka brezplačno in anonimno 24 ur na dan.

Novi načini komuniciranja, npr. SOS telefon, odpirajo ženskam s posredovanjem informacij možnosti za umik iz nasilnega okolja in s tem zmanjšujejo njihovo odvisnost.

Varne hiše nudijo ženskam in otrokom zavetje pred nasiljem. Da so potrebe po varnih hišah velike, kažejo primeri, ko prihajajo vanje tudi ženske z otroki iz bolj *oddaljenih krajev*.

Načeloma naj bi bile varne hiše na skrivnih lokacijah, da bi tako nudile varnost pred nasilnimi možmi. Dostop do njihove pomoči naj bi bil možen le preko telefona.¹⁴

Bivanje v varnih hišah je urejeno za *določen čas*, možno je podaljševanje do enega leta. V mnogih primerih pridejo le za nekaj dni, da se poleže najhujše, in se potem vrnejo k partnerju, druge ostanejo dalj časa. Povprečno pa ženske – podatek se nanaša na varno hišo v Mariboru – v njih preživijo štiri mesece.

Organizacija prostorov varne hiše je prilagojena potrebam žensk z otroki, ki številčno prevladujejo, to je mati z dvema otrokoma. Tako so sobe triposteljne, kar v večini primerov omogoča vsaj delno zasebnost matere in otrok in ohranjanje družinske skupnosti.

Pravna zaščita zasebnosti stanovanja oz. bivalnih prostorov vodi do paradoksalnih posledic, ki so v tem, da se tako še olajšuje nasilje v družini in podaljšuje možnost izključevanja šibkejših članov družine, zlasti žensk in otrok. Toda prav v današnjem času prihaja do temeljnega prevrednotenja tudi v tem smislu, da postaja spoštovanje človekovega dostojanstva in pravic človeka kot posameznika pomembnejše kakor nedopustnost "vmešavanja v notranje zadeve".¹⁵

Država in različne skupine civilne družbe ponujajo roko žrtvam nasilja znotraj družine oziroma stanovanja z odpiranjem posebnih telekomunikacijskih kanalov in z začasnimi, alternativnimi bivališči v primerih stiske.

Materinski domovi so namenjeni nosečnicam, porodnicam, materam z otroki, trpinčenim materam in otrokom, ki so poleg osebne stiske še v materialni tiski, in nudijo tako kot zavetišča in varne hiše *začasno bivanje* do enega leta, izjemoma do treh let (Škofljica pri Ljubljani), večinoma pa eno leto in pol.

Takšen dom predstavlja *prehodno rešitev* stanovanjskega problema. Glede na stanovanjsko vprašanje lahko v materinskih domovih ločimo dve

¹⁴ Tu pa so prizadete gluhe in naglušne ženske in otroci. Ker ne morejo (intimno) uporabljati telefona in sprejemati slišnih informacij, je njihovo komuniciranje z varno hišo in navzven možno le preko telefaksov, elektronske pošte, ojačevalnikov zvoka, kar pa otežuje ohranjanje zasebnosti.

¹⁵ Daljnosežnost tega spoznanja lahko podkrepim tudi primerjalno, saj ugotavljam to tudi, ko gre za vmešavanje v notranje zadeve posameznih držav.

skupini mater: akutne brezdomke – tiste, ki potrebujejo dom le za nekaj mesecev, da “pokrpajo svojo socialno mrežo”, in kronične brezdomke, ki so brez stanovanja, s tako nizkimi dohodki, da si stanovanja ne morejo najeti. Pri tem računajo na možnost, da bi si pridobile socialno stanovanje, vendar so možnosti za to zelo omejene.

Materinski domovi so lahko organizirani po načelu domskega dela in po načelu *stanovanjskih skupin* v dislociranih enotah (ob strokovni pomoči psihologa, socialnega delavca in delovnega inštruktorja).

Materinski dom Talita Kum v Postojni

Materinski dom v Postojni je bil sprva namenjen le samskim materam z otroki, da bi na tak način začasno razrešile svoj stanovanjski problem. Ker pa je prihajalo vse več prošenj žensk, ki so bežale pred nasiljem partnerjev, ali očetov svojih otrok so njegovi primarni namembnosti dodali tudi pomoč trpinčenim ženskam. Tako je danes materinski dom namenjen samskim materam z otroki, ki s to obliko namestitve začasno razrešijo stanovanjski problem in ženskam oz. materam z otroki, ki bežijo pred nasiljem v družini ter starostnikom, ki potrebujejo celodnevno oskrbo.

V domu je na voljo 42 ležišč, od katerih jih je 12 namenjenih potrebam materinskega doma (samske matere z otroki in trpinčene ženske), drugo pa starostnikom. Starostniki so nameščeni v sobah z enim ali dvema ležiščema, ki imajo večinoma lastno v nekaterih primerih pa tudi skupno kopalnico in sanitarije. Ženske v materinskem domu imajo na razpolago eno ali dvoposteljne sobe (odvisno če ima otroka) z najnujnejšo opremo. Vsaka soba ima svojo kopalnico in sanitarije. Hiša še ni v celoti prilagojena starostnikom (ni hišnega dvigala, kopalnice niso prilagojene njihovim potrebam..).

Čas bivanja trpinčenih žensk in samskih mater z otroki je omejen na eno leto. V tem času si morajo, s pomočjo strokovnih delavcev, urediti pogoje za normalno življenje in svojo namestitev, medtem ko je čas bivanja starostnikov neomejen.

Osebe, ki potrebujejo storitve materinskega doma v Postojni vzpostavijo stik preko telefona. Stevilka in naslov sta javna in tako dostopna vsakomur, kajti to ni “varna hiša” (kot na primer v Ljubljani), s skrito lokacijo in podatki.

Večkrat se tudi dogaja, da moške oziroma partnerji žensk, ki so našle varno zatočišče v materinskem domu, grozijo po telefonu osebjem doma, ali pa celo osebno prihajajo pred zaprta vrata hiše.

Ker so varovanci doma tudi starostniki je v hiši 24 ur na dan prisoten član osebja. Hiša je zaklenjena od 21h do 7h zjutraj, izhodi v tem času pa so dovoljeni le po dogovoru z osebjem doma. Gibanje je prosto, če gre ženska (mati) v mesto ali pa bo dalj časa odsotna mora s tem seznaniti osebje doma. Dnevni obiski v materinskem domu morajo biti predhodno najavljeni. Poleg takih ukrepov imajo varovanje doma urejeno tako, da se vhodna vrata lahko odprejo zgolj z notranje strani, z zunanje strani pa jih odpre lahko le osebje doma.

Materinski dom je pred kratkim dobil tudi dostop do interneta. Uporabljajo predvsem storitev elektronske pošte (pošiljanje in sprejemanje vlog), in zlasti gre za nujne primere, ki zahtevajo takojšnjo vselitev.

Oskrbovancem je v domu na voljo telefon s predplačilnim sistemom

(telefonske kartice), osebam, ki imajo denarno stisko, pa je, v primeru ko gre za nujni klic, dovoljena uporaba telefona v pisarni. V zadnjem času je pri samskih materah in trpinčenih ženskah opažen nekolikošen porast posesti mobilnih telefonov, vendar imajo oskrbovanke finančne težave, tako, da si mobilne telefone težje privoščijo.

Vodstvo doma sodeluje s Centrom za socialno delo v primerih, ko imajo v oskrbi osebe iz njihovega območja. Nekoliko večje sodelovanje se je začelo ko je bila v oskrbo doma sprejeta ženska iz Kopra. Razlog za intenzivnejše sodelovanje je v razreševanju zelo zahtevnega socialnega problema trpinčene ženske.

Primer oskrbovanke iz Kopra

Gospa Ana (ime je spremenjeno) je v svoji domovini spoznala sezonskega delavca, se z njim poročila in preselila v našo državo (Koper). V novi domovini je ostala brez zaposlitve in ekonomsko popolnoma odvisna od svojega moža. Velike razlike novega socialnega okolja in gospodovalnost tašče so se iz dneva v dan stopnjevale in pogojevale konflikte v njihovih medsebojnih odnosih.

Sledilo je rojstvo otroka, ki jih je začasno zblížalo, ampak kljub temu je z leti postalo življenje v tej skupnosti nevzdržno. Ana je začela navezovati stike tudi z drugimi ljudmi in s priložnostnimi zaposlitvami postajala vedno bolj samostojna, kar je ustvarjalo ponovne napetosti v družini.

Družina se je ponovno zblížala, ko se je po nasvetu strokovnih služb umaknila v Anino domovino (razlog te preselitve je bila spolna zloraba hčerke s strani sorodnika). Ker se mož in hčerka v novem okolju nista znašla so se vrnili nazaj v Slovenijo.

V času odsotnosti so izgubili stanovanje v Sloveniji, zato sta se mož in hčerka nastanila pri moževi mami, kjer pa ni prostora za Ano.

Ana je po dvajsetih letih bivanja v Sloveniji (brez slovenskega državljanstva), in nekaj dnevih brezdomstva v okolici Kopra našla začasno namestitev v najbližjem materinskem domu v Postojni.

STARE IN NOVE OBLIKE BIVANJA STAREJŠIH

Starostnostrukturne spremembe in bivanje ostarelih

O širši problematiki ostarelih so v slovenskem in mednarodnem merilu na voljo že številni viri, sociološke raziskave, urbanistični in projektantski normativi, vladni in nevladni programi ipd., zato bom tu obravnaval le nekatere izbrana vprašanja.

Glede na veliko časovno zgostitev priseljevanja v Koper in obalno urbanizirano območje ("obalno somestje") z bližnjega podeželja in od drugod v šestdesetih, sedemdesetih in delno še osemdesetih letih bo tudi še v prihodnosti prihajalo v stanovanjskih naseljih do velikih strukturnih *neuravnoteženosti*, zlasti z vidika *starostne strukture*.

Ker v prihodnje *ni pričakovati* tako *množičnega* naseljevanja (v krajšem obdobju), vsaj glede na zaposlitvene potrebe in možnosti ne, bo verjetno tudi starostna neuravnoteženost manjša in lahko pričakujemo *postopno*

heterogenizacijo. Pač pa lahko pride do neskladij na drugačni podlagi: če bi npr. zaradi privlačnega okolja in morebitne gradnje naselij za upokojujence prišlo do njihovega bolj množičnega priseljevanja tudi iz širšega evropskega zaledja.

V že obstoječih naseljih (zlasti tistih, ki so bila zgrajena v času največjega priliva priseljencev) se bo s staranjem prebivalstva potreba po *vse večji pomoči še zaostrovala*; zlasti še zato, ker se bo *hkrati z njimi starala tudi fizična struktura* grajenega okolja, ki bo terjala vedno večja vlaganja in aktivnosti za prenovu. Problem, ki se že danes nakazuje, je zlasti v neskladju med vse bolj *zahtevnim* vzdrževanjem starejših stanovanj in naselij in relativno (finančno, organizacijsko, fizično) vse *manjšimi zmožnostmi* ostarelih prebivalcev. To bo terjalo vključevanje drugih akterjev, ki bodo prevzemali nase vlogo vzdrževanja in upravljanja, če bodo lahko *hipotekarno* bremenili sedanje lastnike stanovanj.

S staranjem prebivalcev, ki so se naselili v večetažnih *zgradbah brez dvigala* (p+4 in še mansarda, včasih še kletna raven), se bo zaradi zmanjšane pokretnosti nesorazmerno povečevala njihova odvisnost od pomoči drugih. Zaradi (starostno) *neprilagojenih stanovanjskih zgradb* oz. njihove neprimerne opreme se bo relativno povečal delež tistih, ki bodo na stara leta iskali namestitve v domovih za ostarele.

Večje koncentracije ostarelih po zgradbah in naseljih nudijo tudi določene prednosti glede možne organizacije pomoči ostarelim na domu. Namesto da bi posamezniki opuščali svoja stanovanja, da bi se nastanili v posebnem (javnem ali zasebnem) zavodu, tj. v domu za ostarele, ki bi jim zagotovil potrebne storitve, je mogoče tudi te *storitve približati ostarelim* prebivalcem, ki živijo na danem območju. To potrjuje že uspešno organizirana pomoč na domu, ki jo je uvedel Center za socialno delo v Kopru. Ob tem pa lahko pride do sicer nenamerne zapostavljenosti ostarelih na bolj oddaljenih območjih na podeželju.

Ker je opravljanje socialnovarstvenih dejavnosti sedaj zakonsko omogočeno tudi v zasebnem sektorju, se odpirajo možnosti za *ustanavljanje zasebnih domov*, še zlasti tistih z *nadstandardno kakovostjo bivanja*. Pojavlja se že vrsta pobud (pa tudi nejasnosti in ovir), da bi angažirali tudi *zasebna finančna sredstva* in druge vire. Pri tem gre za vprašanje, kako preseči značilno *premoženjsko imobilizacijo* in povečati delež tistih lastnikov stanovanj in hiš, ki bi bili pripravljeni to lastništvo pretopiti, tako da bi si z novo gradnjo prav za svoje specifične potrebe zagotovili svoji starosti ter zdravstvenemu in tudi premoženjskemu stanju *primernejšo obliko bivanja*.

Prvi primer zasebno organiziranega varstva ostarelih v Sloveniji je v svoji hiši v Gažonu uvedla domačinka, ki si je pred tem pridobila potrebne izkušnje s tovrstnim delom v Trstu. Temu je šele z zamudo sledila sprememba zakona o socialnem varstvu, ki omogoča opravljanje socialnovarstvenih dejavnosti tudi v zasebnem sektorju. Pri tem gre za koncesionarne zavode, ki naj bi opravljali storitve za ostarele v manjših domovih oz. penzionih. S pridobljenim dovoljenjem bo zasebnik opravljal te dejavnosti kot nepridobitne. Tako se odpirajo možnosti tudi za zasebne domove z nadstandardno kakovostjo bivanja, kakršnih prej nismo imeli ne na območju Slovenske Istre in ne v celotni Sloveniji.

V okviru uradne politike na državni ravni je bila sicer sprejeta (pre)-usmeritev, da naj ne bi več gradili prevelikih domov in da nudijo *manjši*

Slika 6.7: Prvi primer zasebno organiziranega varstva ostarelih, Gažon

za pomoč na domu. Skoraj tri četrtine (73,1 %) vprašanih iz naše ankete se strinja s stališčem: "Človek naj bi tudi *na stara leta ostal v istem stanovanju*, čeprav bi bil zato stanovanjski prostor manj izkoriščen." Gre torej za velik emocionalni pomen, ki pa ima tudi – ekonomsko – visoko ceno. Podobno se jih približno dve tretjini (65,8 %) strinja s trditvijo: "Čeprav bi lahko našli zase primernejše bivališče, bi raje ostali tam, kjer so *že navajeni*." Za (naj)starejše je pomen te navajenosti, ki izključuje racionalno presojo, še večji.

Ker gre za vrsto novosti, in to z vidika gradnje ustrežnejših in uporabni-kom prijaznejših prostorov, z vidika informacijsko-komunikacijske tehnolo-gije in organizacije pomoči ostarelim, je videti, da še niso povsem opre-deljene vloge posameznih akterjev. Ali se naj npr. *občina le odziva* na pobude, ki prihajajo do nje od zasebnikov, društev, zavodov idr., ali naj bo *tudi sama spodbujevalec* ali pa predvsem integrativni dejavnik, da bi prišlo do dokaj kompleksne povezave javnih in zasebnih gradbenih, projektant-skih, finančnih, zdravstvenih, socialnih in drugih udeležencev v takšnih projektih?

V primerjavi s preteklo prakso pri nas vstopamo danes glede bivanja ostarelih v novo obdobje, hkrati pa to ne pomeni dosti novega glede na prakso v razvitih državah. Gre za (pre)usmeritev, v kateri dobiva vse večji pomen kakovost bivanja in ne (le) namestitvene zmogljivosti (Program raz-voja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005). Temeljne usmeritve v zvezi z gradnjo in funkcijami so precej določ-no opredeljene na nacionalno-državni ravni, pri čemer se najbolj upošteva-jo izkušnje iz razvitih evropskih držav.

V bodoče lahko glede na trende v svetu in glede na našo splošno socio-loško razlago pričakujemo še *časovno* dosti bolj *diferencirane* oblike bivanja ostarelih. Njihova povečana raznovrstnost in fleksibilnost se že nakazuje v tem, da vključuje:

1. kratkotrajne oz. občasne namestitve;
2. dnevno varstvo, dnevne centre;
3. nočne namestitve idr.

Na ta način pa se tudi že močno zabrisuje groba, dihotomna delitev in dostikrat mučna dilema – ali ostati doma ali se preseliti in se povsem vklju-čiti v zavod. Meja med tem se torej tudi časovno zabrisuje.

domovi bolj humano bivanje za ostarele. Glede na omeji-tve z ekonomskega vidika pa gre za nenehno iskanje ne-kakšnih kompromisnih reši-tev.

V skladu s težnjami k deinstitucionalizaciji naj bi iskali tudi rešitve, da bi sta-rostnik ostal v domačem okolju. V tem smislu je tre-ba oceniti še nove oblike bivanja (stanovanja za stare ljudi kot tudi varovana sta-novanja) in nove možnosti

Obalni dom upokoјencev: Od alternative h komplementarnosti?

Zaradi potreb po reševanju problemov ostarelih je bila pomembna zgraditev novega doma upokoјencev v Kopru, katerega otvoritev je bila leta 1980. Pred tem je potrebe po zavodskem varstvu starih pokrival dom v Izoli, v katerem so bile razmere izjemno neugodne. Novi dom je vključeval ostarele iz Kopra, z območja Slovenske Istre, poleg tega pa tudi iz drugih krajev Slovenije; v zadnji skupini je šlo zlasti za starše, ki so se priselili, da bi bili bližje svojim (že odraslim) otrokom in vnukom, ki so se na tem območju naselili že predčasno. Večja *stopnja odvisnosti* torej na stara leta vpliva na to, da prihaja vsaj v določenih primerih *tudi prostorsko do ponovnega zblížanja* med dvema generacijama. To je še zlasti pomembno za Koper in obalno območje, ko gre za stek dveh okoliščin: po eni strani za klimatsko privlačnost tega območja in po drugi strani za manjšo vezanost ostarelih (vsaj z vidika zaposlitve, delovnega mesta) po upokoјitvi.

Na začetku, ko dom še ni bil v celoti zaseden, so poleg ostarelih sprejemali vanj tudi druge, ki sicer ne bi spadali v tak dom, npr. invalide, prizadete, in sicer predvsem zaradi stiske, pomanjkanja ustrežnejših možnosti.

Velikost Obalnega doma upokoјencev v Kopru je sicer v okviru doslej prevladujočih normativov, manj pa v skladu s splošnim trendom k zmanjševanju takšnih domov in socialnih zavodov nasploh; bolj sporna je bila predvidena gradnja prizidka, ki se očitno opira bolj na ekonomsko kot na socialno-humanitarna merila.

Okrog 200 oskrbovancev je razdeljenih v dva oddelka, in sicer v *negovalni* in *stanovanjski* oddelek. Prvi predstavlja nekakšno negovalno bolnišnico, kamor dostikrat vključujejo oskrbovance po prekinjenem zdravljenju v bolnišnici, ko jim je še nadalje treba zagotavljati urejeno zdravstveno oskrbo, specialiste, usposobljen sestrski kader ipd. Delež oskrbovancev v negovalnem oddelku se relativno povečuje, v stanovanjskem pa je vsako leto manjši. Prav zahtevnost intenzivnejše nege, ki je svojim staršem ne morejo zagotoviti otroci (dviganje, obračanje, osebna higiena ...), postane v večji meri odločujoča kakor sicer splošne preference glede načina bivanja samih staršev ali njihovih otrok.

Sicer pa, kot ugotavlja direktor doma, skoraj nimajo stanovalca, ki ne bi imel treh ali štirih diagnoz. Po šestdesetem letu ni skoraj nihče povsem zdrav. Ena od opravljenih analiz je npr. pokazala, da jih od 192 prisotnih le 108 ni potrebovalo dietne prehrane, 84 pa jih je bilo razvrščenih v 11 različnih kategorij glede na vrsto diete. To hkrati kaže na znatno *odzivnost* doma v zvezi z *raznoverstnimi potrebami* v smislu diferenciacije in individualizacije.

Razlogi za sprejem v domove za ostarele so – po podatkih Skupnosti socialnih zavodov Slovenije – starost (v letu 1999 je bilo tako v 54 % vseh vključenih v slovenske domove za starejše), hujša duševna in telesna obolenja (30 %), neurejene stanovanjske in družinske razmere (11 %) in drugi razlogi (5 %).

Vendar pa stopnja individualizacije v takšnih zavodih nikoli ne more doseči želene ravni in to je eden od glavnih razlogov, zaradi katerih želi posameznik čim dalj časa prebivati v svojem domu, zasebno.¹⁶ Zaradi

¹⁶ Kljub impresivni raznoverstnosti v pripravi hrane pa gre še zmeraj za dejstvo, da imajo posamezniki lahko že iz zdravstvenih ozirov (če niti ne upoštevamo individualizacije zaradi raznoverstnih okusov) zelo velike težave, ko ugotovijo, da pravzaprav ne sodijo v nobeno od prizna-

prostorske stiske so danes oskrbovanci razporejeni še tako, da je v eni sobi samo eden ali pa sta dva ali največ trije. Večinoma si želijo enoposteljne sobe, čeprav je lahko prednost tudi v tem, da imajo v sobi še nekoga, ki jim lahko po potrebi pomaga.

Javni odzivi na razmere v Domu

Problematika Obalnega doma upokojencev v Kopru se je v določenem času zaostрила, tako da je dobila svoj odziv tudi v javnih obćilih. Na tem mestu v skrćeni obliki predstavljam dva takšna prispevka.

V prvem Tone Kladnik, socialni delavec in dober poznavalec problematike starejših na Koprskem, razkriva tudi sociološko osrednjo temo, t. j. omejevanje ćlovekove zasebnosti in individualnosti v mikro-prostoru večposteljne sobe Doma.

Pekel večposteljnih sob

Naši domovi so znani po tem, da je v njih na voljo le 20 odstotkov enoposteljnih sob. Te naj bi stanovalcem zagotavljale pravico do zasebnosti in individualnosti, kar je osnova eksistenćnega minimuma vsakega ćloveka.

Omogoćile naj bi jim, da bi imeli v domu 'svoj dom'. Le tako bi lahko sami odloćali o tem, ali želijo biti v drućbi ali ne. Ob sprejemih si jih želi več kot 80 odstotkov bodoćih stanovalcev. Većposteljne sobe so zaradi pogostega vstopanja osebja, obiskov in pogovorov zelo 'nemirne'. Pogosto prihaja v njih do obojestranskih motenj. Če mora ćlovek deliti sobo s tujcem, je to zanj velika izguba zasebnosti. Ta izguba ne traja le kratek čas, kot v bolnišnici, temveć gre za trajno izgubo zasebnosti do smrti enega od stanovalcev, in preživeli mora sobo zopet deliti z novim prišlekom. Naivno je misliti, da se bosta tuja ćloveka, ki po naključju prideta skupaj v dvo- ali većposteljno sobo, razumela in podpirala. Ravno nasprotno. Vsak je obremenjen s svojimi skrbmi, boleznimi in navadami. Izsiljeno skupno bivanje pripelje do trajnega stresa. Dvo- in većposteljne sobe so tudi dodatna obremenitev za osebe in ćustvena obremenitev za svojce oskrbovancev, zaradi obćutka krivde. Tudi v primeru, če si bodoći stanovalci ob sprejemu v dom, da ne bi bili osamljeni, raje izberejo dvoposteljno sobo, je to prej izjema kot pravilo. Najprej želijo v dvoposteljno sobo zaradi strahu, da ne bi bili osamljeni, kasneje, ko v resnici doživijo to skupno življenje, pa si še kako želijo enoposteljne sobe. To skupno življenje je namreć lahko tudi takšno: eden kadi, drugega to moti; eden smrći, drugi ne more spati; eden želi odpreti okno, drugi ne; eden želi ugasniti luć, drugi ne; eden želi gledati TV, drugi ne.

Pojavijo se tudi težave z uporabo sanitarij. Enega stalno tišći na potrebo in mora na stranišće, drugi pa tam sedi in bere časopis, ki si ga sicer v navzoćnosti sostanovalca ne upa brati. Eden je natanćen esteta, drugi pa umaže sanitarije, prho in kopalno kad in brezskrbno uporablja kopalno rokavico in zobno šćetko drugega.

nih kategorij. V Obalnem domu upokojencev upoštevaćo naslednje diete: sladkorno, želodćno-žolćno, pasirano, navadno, neslano, kombinirano, želodćno-žolćno pasirano, sladkorno pasirano, kombinirano pasirano, sladkorno neslano in strogo pasirano navadno. Kljub takšni raznovrstnosti pa ostaja vprašanje individualizacije še zmeraj odprto; do tega sklepa sem prišel, ko sem v času svojih dvodnevnih pogovorov z oskrbovanci na povabilo enega od njih pri kosilu preveril tudi svojo dieto.

Žal, ostaja dejstvo, da število dvo- in večposteljnih sob tudi v novozgrajenih domovih raste, čeprav vsi kazalci kažejo na to, da naj bi vsaj 80 odstotkov kapacitet, glede na potrebe in želje stanovalcev, predstavljale enoposteljne sobe.”

Vir: Primorske novice, Sobota, 14. maj, 2001, str. 24

Drugi objavljeni komentar pa je napisala sorodnica enega od oskrbovancev in, v skrčeni obliki, vključuje:

Pismo bralke o domu upokoјencev

“V koprskem domu upokoјencev res vlada malce nenavadno vzdušje. Tam smo imeli danes že pokojnega svojca. Dom je na pogled zelo lep, urejen, čist. Toda zidovi niso vse. Znotraj njih te marsikaj preseneča, čudi in zbija nelagodje.

Na praznovanjih, ki jih res ni malo poteka vse brezhibno, angažiranosti osebja ne moreš oporekati. Pri oskrbovancih pa začutiš nekakšno navajeno “poslušnost”, zadržanost in pogrěšaj živahnost pristne spontanosti.

Če si zgolj na obisku svojca, se srečaš z novimi razsežnostmi. Predvsem z nekim globokim strahom oskrbovancev. Bojijo se celo pozvoniti, da jih ne bi nadrli. Ne dobijo čaja, češ da ga ni več, čeprav to ni res. Zelo dolgo morajo prositi za kakšno malenkostno uslugo, ki pa je zanje zelo pomembna. Nima jo nobene zasebnosti, saj jim sme osebje v vsakem trenutku “pospravljati” po predalih in omaricah. Gotovo je delen vzrok njihove slabovoljnosti tudi prostorska stiska, saj so stlačeni v premajhne sobe, kjer ni prostora niti za najnujnejše pohištvo; nimajo svoje omare, nimajo mize in stolov. Balkoni so povsem prazni, brez skromne mizice in stolov. Še obiskovalci nimajo kam sedeti, kar te nehotе navda z občutkom, da si v bolnici. ...

Domski zdravniki se menjujejo kot po tekočem traku, da si niti imena ne utegneš zapomniti. ...

Hodniki koprskega doma, ki se sicer bleščijo od čistoče, pa so hladni in brezosebni, saj na njih manjka sproščenost in prisrčnost medosebnih stikov, ki je opazna v mnogih drugih domovih.”

Vir: T.T., Jana, št. 11, 13. 3. 2001

Da ne bi na podlagi gornjega zašli v enostransko prikazovanje dejanskega stanja moram opozoriti, da je šlo v javni polemiki tudi za drugačne, ugodnejše ocene. Predvsem je treba razlikovati objektivne okoliščine od prizadevanj domskega osebja (kar je sicer tudi že zgoraj nakazano). Celo arhitekta – projektanta, ki je na primer načrtoval sobo z dvema posteljama, ne moremo kriviti za današnje razmere, ko je dejansko soba postala tri-posteljna in zato oskrbovanci nimajo minimalnega prostora za shranjevanje svojih osebnih stvari. Druga nepredvidena okoliščina pa je nenehno povečevanje deleža težko obolelih in nepokretnih, kar odstopa od nekaterih temeljnih predpostavk: npr. ni prišlo do pričakovane živahnosti v prostorih za druženje ali v zunanjih prostorih.

Odpiranje zavodov, pomoč na domu in varovanje oseb na daljavo

Kot sem nakazoval že doslej, sama prostorsko-fizična struktura grajenega okolja ni zadostna podlaga, da bi lahko pojasnili uspešnost ali neuspešnost določenega programa sprememb v vsakdanjem življenju ljudi. Zato moram

na tem mestu poleg samih namestitvenih kapacitet osvetliti tudi spremlja-joče aktivnosti, še zlasti vključevanje ostarelih, ki ne živijo znotraj zavoda. Podobno kot sicer tudi drugod v Sloveniji in po svetu so v koprskem Centru za socialno delo – že kmalu po otvoritvi Doma – prišli do spoznanja, da izločitev starostnika iz domačega okolja samo zaradi tega, ker nekaterih svojih potreb ne zmore več opravljati sam, ni utemeljena.

Tako je bil ob sodelovanju Obalnega doma upokoencev, Centra za socialno delo in občine (tedanji SIS-i) 1984. leta zasnovan *prvi program pomoči na domu*. Dom je odprl svojo *zunanjo dejavnost*. Ob tem, da nudijo gospodinjsko pomoč in dnevno razvažajo kosila, pa kar nekaj časa ni prišlo do vsebinske obogatitve programa zunanje dejavnosti doma upokoencev. Čeprav so potrebe in strokovne usmeritve, koncepti jasni, pa je šlo več kot deset let za določeno stagnacijo, predvsem zaradi omejenih materialnih sredstev.

V okviru Centra za socialno delo so uveljavili tudi zamisel o *Posredovalnici Stik*. Po eni strani zbirajo informacije o potrebah starejših, po drugi strani pa evidentirajo ljudi, ki so pripravljeni prostovoljno ali za plačilo nuditi določene storitve. Sodelavci centra jih povezujejo, tako da se potem sami naprej dogovarjajo o konkretnih storitvah in njihovi ceni oz. plačilu.¹⁷

Od leta 1991 pa se odvija tudi *program javnih del* kot akcija na ravni celotne države. V Kopru je v tem okviru stekla pomoč starim, bolnim in invalidom, pri čemer gre za gospodinjsko pomoč in družabništvo, kar vključuje starostnike na njihovem domu v mestu in v primestju.

Nova informacijsko-komunikacijska tehnologija omogoča, da kljub *fizični ločenosti* posameznik *ostaja povezan* z drugimi, kar mu hkrati zagotavlja dosti večjo varnost tudi tedaj, ko bi morebiti potreboval nujno pomoč. Tehnični pripomočki lahko uspešno kompenzirajo upadanje slušnih, spominskih in motoričnih sposobnosti, tako da se lahko podaljšuje samostojno bivanje v domačem okolju. Na podlagi izkušenj v razvitih zahodnih državah je bilo ugotovljeno (Helton 1988, cit. v: Hojnik 1993, 6), da informacijska tehnologija starostnikom omogoča:

- da ostajajo čim dlje aktivni v svojem delovnem in bivalnem okolju oz. družini;
- omogoča elektronsko povezovanje s prijatelji, trgovino, banko, zdravnikom;
- varno bivanje v stanovanju z varovalnim alarmnim sistemom, reševanje osebnih problemov s pomočjo različnih servisov, dostopnih preko računalnika, zmanjšuje probleme v zvezi s sluhom, vidom in spominom;
- zmanjšuje potrebe po mobilnosti izven stanovanjskega okolja.

Pri vsem tem gre najprej za vlogo telefona, preko katerega je mogoče vzdrževati stik s starostniki, ki živijo sami in so hkrati odvisni od drugih. Nadaljnji napredek pa predstavljajo različni alarmni sistemi.

¹⁷ Sodelavci Centra so vzpostavili stik z zasebniki, ki nudijo različne usluge, in preverili, ali bi bili pripravljeni nekatere od teh opravljati tudi na domu: ali bi npr. frizerji šli tudi na dom starostnikov, v njihova stanovanja. V stiku s trgovci so ugotavljali, ali so pripravljeni dnevno dostavljati hrano po domovih. Stopili so tudi v stik z mizarji in drugimi obrtniki, da bi približali druge storitve starostnikom v mestu in na podeželju. O tej akciji so seznanjali tudi krajevne skupnosti ter pritegovali in razširjali krog tistih, ki so izrazili svojo pripravljenost, da proti plačilu ali prostovoljno sodelujejo v programu skrbi za stare. Na podlagi individualnih razgovorov z njimi so jih vnesli v skupne seznane, ki tako predstavljajo pregled različnih možnih odzivov na potrebe starih v občini.

V okviru Centra za socialno delo Koper so po večletnih pripravah oktobra 2001 odprli nov Center za pomoč na domu Mali princ (Piccolo Principe), ki v sodelovanju z Bogdan Lesjak Security d.o.o. Koper in Varnost Koper d.o.o. uvedel varovanje na daljavo na podlagi sistema za priklic pomoči "Homelink Extra" (proizvajalec Scantronic). Ta center je zametek enega od desetih regionalnih centrov, ki jih je vlada sprejela v okviru programa za varstvo starejših oseb v Sloveniji, in se pridružuje že obstoječim centrom v Ljubljani, Celju, Slovenj Gradcu in Novi Gorici.¹⁸ Najprej je v pomoč predvsem starejšim občanom v koprski občini, kasneje pa naj bi vključeval celotno obalno-kraško regijo. Varovanje na daljavo je namenjeno:

- posameznikom in parom, starejšim od 65 let, ki so večji del dneva sami;
- tistim, ki so doživeli izgubo ali se iz različnih vzrokov ne počutijo varne;
- mlajšim od 65 let, katerih zdravstveno stanje zahteva tovrstno podporo;
- tistim, katerim se življenjski prostor zaradi bolezni zoži na bivanje v stanovanju in obstaja pri njih možnost za nenadni poslabšanje zdravja (Mali princ – Center za pomoč na domu, 2001).¹⁹

Varovanje na daljavo je oprto na elektronsko opremo, ki je razporejena po celem varovančevem *stanovanju*, ta pa ima na vrhvi okoli vratu ves čas *rdeči gumb*, na katerega pritisne ob kakršni koli *nevarnosti*, *ogroženosti* (npr. slabost, poškodba, lahko pa tudi vlom, tatvina, nasilje drugega človeka itd.). S pritiskom na gumb se v centru na računalniku enega od dveh stalno zaposlenih operaterjev (ki sta prisotna ves čas med 7. in 21. uro) izpišejo podatki o tem varovancu (naslov, telefonska številka, zdravstveni opis – morebitne kronične bolezni, poškodbe itd.). Operater pokliče varovanca po telefonu, ta pa lahko odgovarja, četudi ne more do telefonske slušalke, saj so zvočniki razporejeni po stanovanju (če npr. leži na tleh). Operater s spraševanjem ugotovi, ali je potrebna medicinska pomoč ali intervencija varnostne službe (konkretno Varnost Koper d.o.o.). Potem stopi v stik z *zdravstvenim domom* ali s *službo za varovanje*, ki nadalje ukrepa. Če operater preko telefona ne more dobiti dovolj informacij o stanju varovanca, ga lahko *obišče na domu*, kar je možno, saj sta vedno prisotna dva operaterja – dopoldne oba zaposlena operaterja, popoldne pa en operater in – prva leta – vojak na civilnem služenju vojaškega roka. Če pride do sprožitve rdečega gumba po 21. uri, se klic na pomoč samodejno preusmeri na Varnost Koper d.o.o., ki posreduje na enak način.

V bodoče lahko pričakujemo, da se bo *zmanjševala razlika* med zasebnim bivanjem in skupnim bivanjem v zavodih, kot so domovi upokojenцев. Pri tem bo šlo za vse večjo informacijsko povezanost ter fizično gibljivost in fleksibilnost, kar se v razvitejših državah že danes kaže npr. v različnih oblikah *dnevnega varstva* ostarelih. Vse bolj pogosto bo šlo torej za *različne kombinacije bivanja na več lokacijah*, odvisno od namena oz.

¹⁸ V Sloveniji je bil najprej uveden alarmni sistem Life line, in sicer v okviru Centra za pomoč na domu pri Domu upokojenцев Ljubljana-Center, Tabor-Poljane.

¹⁹ Spremljevalne dejavnosti "Malega princa" so tudi:

"... organiziranje predavanj za starostnike, njihove svojce in drugo zainteresirano javnost; svetovanje svojim starostnikom, ki potrebuje vsestransko pomoč druge osebe, o tem, na kakšen način si lahko olajšajo obremenitve. Svetovanje je lahko individualno, družinsko ali skupinsko; svetovanje ob drugih vprašanjih, povezanih z razvojem procesov staranja; podpora individualnemu projektному delu." (Prav tam.)

vsebine aktivnosti. Pri tem bodo prihajale vedno bolj do izraza raznovrstne zasebne pobude, tako na profitni osnovi kot tudi na podlagi humanitarnega prostovoljstva.²⁰

Bolj kot za pomanjkanje finančnih sredstev gre za togost in nedomiselnost, saj bi lahko npr. ostareli, ki so lastniki stanovanj, neustreznih za njihove potrebe, svoje *premoženje uporabili kot vložek* (finančno ali fizično) v okviru novo zasnovanega bivalnega kompleksa *posebej za ostarele*, ki bi vključeval zdravstvene, rekreacijske in druge službe.

V prihodnosti lahko pričakujemo, da se bo spreminjala tako narava zavodov za ostarele kot tudi odnos ljudi do njih.²¹

Uvajanje novih vzorcev bivanja starejših

Glede na različne oblike pomoči na domu se je uveljavilo razlikovanje med stanovanji za stare ljudi in varovanimi stanovanji. V dosedanjih razpravah se je izoblikovalo naslednje razumevanje: *stanovanje za stare ljudi* je polnovredno manjše stanovanje, načrtovano za potrebe starega človeka. Namenjeno je tistim starim ljudem, ki hočejo obdržati samostojnost, ki zmorejo živeti sami in voditi lastno gospodinjstvo, vendar z občasno organizirano pomočjo pri hišnih opravilih, osebni higieni in v času bolezni. Pomoč je potrebna le ob določenih dnevih ali urah, po dogovoru, po potrebi ipd., izvajajo pa jo javne službe, zasebniki, nevladne organizacije. Vodenje lastnega gospodinjstva še v visoki starosti in v ustreznem stanovanju ohranja psihofizično dejavnost starega človeka.

Stanovanje mora dajati staremu človeku občutek varnosti z več vidikov: zdravstvenega, psihosocialnega, tehničnega in ekonomskega. Zato je treba upoštevati vse dejavnike: izbiro lokacije, tipologijo stanovanjskih zgradb, smotrno načrtovanje, dosledno gradnjo brez arhitektonskih ovir, načine grupiranja stanovanj, nudenje raznih oblik organizirane pomoči, financiranje ...

Varovana stanovanja so za tiste stare ljudi, ki ne morejo več živeti povsem samostojno in potrebujejo pomoč in nego. To izvaja bližnja socialno-zdravstvena služba ali posebej za to organizirana služba. Pomoč in nego mora omogočati neprekinjeno 24 ur. Preko signalnih naprav mora biti povezana z vsemi stanovanji, ki morajo biti družna zaradi omogočanja hitre pomoči in ekonomičnosti dela.

Varovana stanovanja so zato posebej grajene, funkcionalno povezane in starejšim osebam prilagojene stanovanjske enote. Pravilnik o njihovem

²⁰ Ponudba podjetja Comett v Ljubljani na kratko vključuje naslednje: "Starost, osamljenost in bolezen so stanja, v katerih vsak človek potrebuje pomoč. Pokličite nas, kajti nudimo Vam:

- nego in varstvo, pomoč pri gospodinjstvih opravilih, pripravo oz. dostavo hrane (tudi dietne), merjenje krvnega tlaka, spremstvo na preglede in preiskave, fizioterapijo, pedikuro in frizerske storitve, ortopedske in sanitetske pripomočke za nego telesa, kozmetiko za nego telesa pri težje pokretnih osebah, obutev za občutljive noge ...;
- na Vašo željo Vas spremljamo tudi na dopust, v gledališče ali kino, na sprehod, organiziramo krajše izlete ...;
- za Vas bodo vsak dan (tudi ob sobotah, nedeljah in praznikih) skrbele – le nekaj ur ali pa 24 ur dnevno – prijazne in izkušene negovalke in medicinske sestre. " (oktober 1995)

²¹ Že prva sociološka raziskava o tem, ki ima naslov *Potrebe in delovni potenciali ostarelih* (Jezernik 1987), je pokazala, da samo 14 % starejših sodi, da so domovi za ostarele najboljša rešitev za človeka, 39 % je domove za ostarele povsem odklonilo, 38 % pa bi nanje pristalo le pod pogojem, če ne bi našli drugega izhoda, oz. menijo, da so domovi za ostarele primerni le za onemogle. S spremembami k vse večji fleksibilnosti in gibljivosti, nakazanimi zgoraj, pa se bo do verjetno tudi ta stališča spreminjala.

delovanju je v veljavi šele od aprila 1999, zato v praksi še niso razširjena. Bi pa – tako kot po celi Sloveniji – tudi v Kopru pomenila kakovostno dopolnitev institucionalne oskrbe starejših občanov.

Varovana stanovanja so kot oblika pomoči starejšim opredeljena v Programu razvoja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005. Pri tem pa se pojavlja vprašanje, koliko starostnikov lahko – glede na pretežno nizke pokojnine – tako zaživi svoje tretje življenjsko obdobje. Kot odgovor se tu pojavlja soinvestiranje starostnikov v izgradnjo takšnih kompleksov. S *prodajo lastniških stanovanj* in nepremičnin, ki funkcionalno ne ustrezajo potrebam starejših (npr. zasebne hiše s stopniščem, a brez dvigal), bi si lahko zagotovili sredstva za nakup varovanega stanovanja.

Koper z okolico predstavlja s svojo ugodno klimo zaželeno območje za starostnike iz vse Slovenije,²² predvsem pa bi nudil domačinom, življenjsko povezanim z morjem, možnost za preživljanje starosti na veliko bolj kakovostni ravni kot doslej, in to ob spoštovanju zasebnosti, individualnih potreb in želja. Vendar pa gre pri tem za prostorske in druge, objektivne in subjektivne, omejitve.

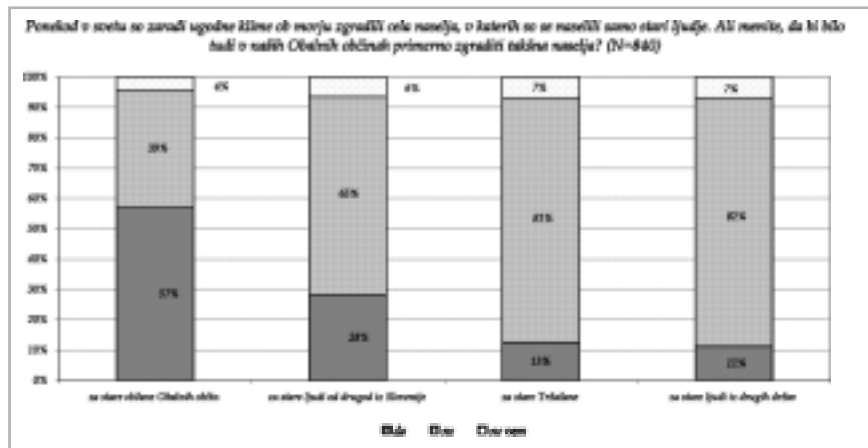
V naši anketi smo zastavili vprašanje, kakšno je stališče prebivalcev obalnih občin do prakse, uveljavljene v svetu, da *ob morju* gradijo *naselja prav za stare ljudi*. 57,0 % vprašanih misli, da bi bilo primerno graditi taka naselja za stare občane obalnih občin; za gradnjo naselij za stare ljudi iz drugih slovenskih krajev jih je le 28,2 %, za stare Tržačane 12,5 % in za stare iz drugih držav 11,3 %.

Gre torej za sporočilo anketirancev, da sicer (komajda) večin-

Slika 6.9: Koncentracija starejših v obalnem pasu? Hotel "Delfin"

Graf 6.3: Stališča do gradnje naselij za stare ljudi

²² Že zdaj se pojavljajo primeri (sicer maloštevilni), da starostniki, ki prodajo ali podarijo svoje premoženje otrokom v drugih delih Slovenije, potem kupijo stanovanje na Obali in v ugodni klimi uživajo svojo starost.

sko sprejemajo takšno možnost, če bi šlo za naselja za domače prebivalce z območja Slovenske Istre, hkrati pa to večinsko zavračajo, če bi šlo za ostarele z drugih območij Slovenije, še bolj pa, če bi šlo za ljudi iz drugih držav.

Varovana stanovanja se kot vmesna oblika bivanja in varstva starejših med značilnim družinskim stanovanjem in zavodom začenjajo pojavljati šele zadnja leta. V letu 2000 sta se tudi v Kopru pojavili dve pobudi. Ena vključuje kompleks desetih varovanih stanovanj ob robu naselja Olmo (arh. Vrabec), druga pa jih predvideva (podjetje Dom) v sklopu večstanovanjske zgradbe Porton II, ki je neposredno ob robu starega mestnega jedra (arh. Bergant).

Pri tem se je že mogoče opreti na nekatere splošne urbanistične in arhitekturne smernice (Vovk 1998, 1994) ter na prve izkušnje iz nekaterih drugih krajev, zlasti pa na že zelo pestre in bogate izkušnje iz drugih držav.²³

Doslej je šlo največkrat za določene navezave na že delujoče domove za ostarele (npr. Ilirska Bistrica, Podbrdo, Tolmin, Impoljca) ali na zdravilišča (Moravske Toplice, Laško itd.), po potrebi tudi na bolnišnico (Slovenj Gradec) ipd. Pri tem je šlo lahko za adaptacijo z manjšim številom novih stanovanj (npr. v Podbrdu) ali pa tudi za večje število stanovanj (v Moravskih Toplicah – 86 stanovanj).

Zelo se razlikujejo tudi glede na raznovrstnost storitev in skupnih prostorov, ki so (ali bodo) na voljo stanovalcem (Apart hotel varovanih stanovanj v Laškem npr. vključuje recepcijo, knjižnico, ambulanto, kavarno, trgovino, rekreacijske prostore in letni vrt). Manjši kompleksi se bolj opirajo na dostopnost do eksternih storitev. Stanovalci bodo večinoma lastniki, včasih tudi najemniki; lastnik je lahko vsakdo, medtem ko so lahko dejanski uporabniki le starostniki, stari nad 65 let (vendar je že bil primer, da so njihovi otroci ta stanovanja obdržali).

Okvirna zasnova načrta v primeru Olmo je predvidela, da bo bivanje v varovanih stanovanjih nekako komplementarno z že obstoječim vrtcem, kar naj bi bilo bolj ugodno kakor velika koncentracija starejših prebivalcev na enem mestu. Z igrami in športom (predvideno balinišče idr.) naj bi se zblížali novi in stari prebivalci kraja.²⁴ Ocenjena je dostopnost v radiusu 500 m, kjer je "vse, kar človek potrebuje": trgovine, banka, ambulanta, lekarna, avtobusna postaja; tu bodo parkirišča za stanovalce in obiskovalce itd.

V tem primeru se postavljata – podobno kot v vseh drugih – s sociološkega vidika dve temeljni vprašanji: 1. Kako se s prostorsko organizacijo razrešuje hkratno vrednotenje zasebnosti in družabnega življenja? 2. Kako se to spreminja glede na starost oz. zdravstveno stanje stanovalcev? Pomembno je torej, da že v načrtovanju presežemo doslej značilno statičnost in da predvidimo spremembe, do katerih bo prišlo npr. z nadaljnjim staranjem stanovalcev (povečevanje deleža tistih, ki potrebujejo nego ipd. in zato drugačno prostorsko ureditev).

²³ Že vseljena, v fazi gradnje ali priprave se varovana stanovanja pojavljajo v Ilirski Bistrici, Posočju, Impoljci, Moravskih Toplicah, Laškem, Medvodah, kot pobude tudi v Preddvoru, Slovenj Gradcu idr. Pri tem gre za različne kombinacije zasebnih, občinskih in državnih vlaganj; pričakujemo pa lahko, da se bo razmahnila – za sedaj še zadržana – zasebna pobuda. Premalo je še poznan novi koncept bivanja; to velja tudi za velikost potreb prebivalcev in možnosti njihovih materialnih vlaganj. Gre za velike neizkoriščene potencialne, hkrati pa posamezniki in tudi že manjše skupine starejših lastnikov npr. v Semedeli neorganizirano iščejo take rešitve.

²⁴ Pričakovanja o takšnem medgeneracijskem zblízanju se, kot sem že prikazal po izkušnjah iz drugih držav, doslej dostikrat niso uresničila.

Vsaj programsko je bil doslej notranji režim bivanja najbolj ekspliciran za "*Hotel za starejše – Vivat*" (v kraju Moravske Toplice, kjer je šlo za nadstandardna varovana stanovanja). Izpostavili so šest točk, in sicer:

1. *Samostojnost*: pri tem poudarjajo, da si bodo stanovalci lahko urejali življenje samostojno, v skladu z dosedanjimi potrebami in navadami; zagotovljena da jim bo najvišja možna mera zasebnosti, diskretnost in želeni mir.

2. *Varnost*: stanovalcem bo v vsakem trenutku zagotovljena popolna oskrba in pomoč; ob poslabšanju zdravja tudi celovita zdravstvena oskrba.

3. *Udobje*: prostore bodo opremili v skladu s potrebami stanovalca, ki bo lahko v njih namestil tudi svoje pohištvo in želene predmete; vsaka apartmajska enota ima veliko svetlobe in prost razgled po pokrajini.

4. *Oskrba*: poleg dnevne prehrane, čiščenja, pomivanja, pranja in likanja ter celodnevnega zdravstvenega varstva in nege so stanovalcem zagotovljene tudi specialistične zdravstvene, farmacevtske, kozmetične, frizerske, pedikerske in druge storitve.

5. *Sožitje*: zagotovljeni so klubski in gostinski prostori, knjižnica in čitalnica, glasbena in plesna dvorana ter športni in rekreacijski objekti; vrsta storitev, ki jih sicer nudi zdravilišče; predvideni so izobraževalni programi idr.

6. *Sprostitev*: možnost neposrednega vključevanja v središče kraja; zdravo, čisto in mirno naravno okolje – sprehodi, izleti in rekreacija.

V Obalnem domu upokoјencev marsikaj od načrtovanega – npr. čitalnica oz. klubski prostori – ni zaživelo. Razlog je lahko predvsem povečan delež stanovalcev (oskrbovancev) v *slabšem zdravstvenem stanju*. Ko gre za varovana stanovanja, ne bi smeli ponujati le rešitev v smislu *ustopnih pogojev*, temveč tudi odzivnost na *proces staranja*, kar terja bistveno drugačno ureditev in odpira nove dileme. Ali naj bi npr. oskrbovanca s poslabšanim zdravjem premestili (spet) drugam, v negovalni oddelek?!

V današnjih razmerah, tj. v začetni fazi pri uvajanju nove oblike bivanja ostarelih, ko v širšem krogu potencialnih akterjev in prizadetih še ni jasnih predstav o njihovi vlogi in pričakovanih koristih, je toliko pomembneje, da bi *občina* pri tem prevzela *spodbujevalno* in *usmerjevalno vlogo*. Računa lahko tudi na odzivnost starejših prebivalcev in njihovih svojcev; podobno je prišlo do velikega odziva na nacionalno stanovanjsko varčevalno shemo.

Posebej bi kazalo še preučiti specifično problematiko ostarelih na podeželju, ki so z vidika nekaterih programov zapostavljeni (zaradi nedostopnosti); hkrati pa so že tradicionalno tudi najbolj nemobilni in v tem smislu samoizključujoči.

Ena od splošnejših usmeritev, ki bi jo morali upoštevati v dolgoročnem planiranju o primernih oblikah bivanja prebivalcev z omejeno samostojnostjo, ki potrebujejo pomoč drugih ljudi, je naslednja: zaradi povečane prostorske mobilnosti (individualizacije) prebivalcev se bo povečevala razpršenost stalnih bivališč sorodnikov in prostorska oddaljenost med njimi; s tem pa se bo (kljub komunikacijskemu zblíževanju) zmanjševala možnost za pomoč med sorodniki, ki je danes še v številnih primerih temeljna in nenadomestljiva.²⁵

²⁵ O tem je pisal že angleški sociolog Bulmer (1987), ko je kritično ocenjeval, kakšna je pravzaprav dejanska vloga (lokalne) skupnosti. Pri tem je ugotovil, da je vse govorjenje o skupnosti na koncu zreducirano na pomoč nekaj najbližnjih sorodnikov in potem med njimi še naprej predvsem na ženske, tj. na pomoč, ki jo nudijo matere, hčérke, sestre ipd.

S tem je treba računati dolgoročno (izkušnje so že na voljo iz evropskih držav in še zlasti iz ZDA). V prihodnjem desetletju pa bo pomoč sorodnikov še vendarle imela veliko vlogo, in sicer vsaj v sledečih značilnih oblikah:

1. kot neposredna, osebna pomoč ob stalni ali občasni fizični prisotnosti,
2. z organizacijo potrebne oblike oskrbe in pomoči za sorodnika,
3. glede na dopolnilno in korektivno vlogo v odnosu do dejavnosti institucij (npr. do doma za ostarele, do bolnišnice ipd.),²⁶
4. z delovanjem v društvih in drugih oblikah civilne pobude in samoorganiziranja sorodnikov ter njihovih varovancev (npr. Društvo Sonček, Sklad Silva ipd.).

Če vzamemo bivalno problematiko v širšem smislu (ne le kot vzpostavljanje materialne infrastrukture), pa sodi v to obravnavo tudi delovanje medgeneracijskih skupin, katerih srečanja v Kopru (v povezavi z mrežo letih po vsej Sloveniji) bogatijo življenje starostnikov (Kladnik, Ramovš 1992).

Pridobljene izkušnje kažejo, da – kljub nekaterim drugačnim ocenam, na katere smo naleteli v naši raziskavi in ki izražajo predvsem podjetniško miselnost – (so)delovanje oz. pomoč na podlagi solidarnosti med ljudmi ni le stvar preteklosti in (tradicionalnega) podeželja. Neuradna, volonterska dejavnost pri reševanju bivalne problematike “ljudi s posebnimi potrebami”, kot so duševno in telesno moteni, ali pa problemov ostarelih, otrok in mladine pomembno dopolnjuje delovanje upravnih organov in pristojnih institucij. V skladu s *krepitvijo civilne družbe* pa se bo njena vloga krepila še naprej.²⁷

Pri tem gre tako za angažiranost posameznikov in skupin pri vzpostavljanju bivalnih prostorov, npr. podarjena hiša v Fijerogi in veliko prostovoljnega dela za njeno prenovu (Sklad Silva), preurejanje prostorov v Božičih (Društvo Sonček) ipd.

Izstopajo posamezni bližnji sorodniki, ki skrbijo za prihodnost odvisnega svojca, kot tudi posamezne osebnosti – strokovnjaki, ki s konkretno angažiranostjo uveljavljajo bolj vizionarske humanitarne razvojne programe ob neposrednem vključevanju mednarodnih izkušenj in domačih raziskav. Ker nimajo trdnega institucionalnega izhodišča, je toliko bolj razumljivo, da uveljavljajo projektni pristop (v financiranju) ter individualnost in sploh aktivno vlogo uporabnika, izbor izvajalcev ipd. Ravno to pa so najbolj obetavni elementi dolgoročne razvojne usmeritve.

Problem neizkoriščenih stanovanj ostarelih prebivalcev

Če ostanejo ostareli v lastnem stanovanju ali hiši, so razpoložljivi prostori dostikrat zelo neracionalno in omejeno izkoriščani, in vendar skoraj štiri petine prebivalcev soglaša s stališčem: “Človek naj tudi na stara leta ostane

²⁶ V tem smislu so npr. prav svojci oskrbovancev sprožili spomladi leta 2001 v Primorskih novicah kritično razpravo o stanju v Obalnem domu upokoencev.

²⁷ V razmeroma kratkem obdobju bivanja in delovanja nemške zdravnice Ulrike Blatter v Kopru, ki se je kot prostovoljka in v smislu civilne pobude angažirala pri reševanju problematike mladih zasvojenecv od droge, se je pokazalo, kako daljnosežno je lahko takšno prostovoljstvo tudi v povsem netradicionalnem kontekstu in na podlagi solidarnosti ter strokovnosti v mednarodnem merilu. Pri nas smo navajeni na bolj togo ločevanje sfere osebnih oz. družinskih prostorov in neformalnih, prijateljskih odnosov na eni strani ter sfere delovanja za javno dobro, ki se praviloma (še) odvija bolj uradno in v posebnih, javnih prostorih.

v istem stanovanju (hiši), četudi je zato stanovanjski prostor manj izkoriščen.”

Navajenost na določen prostor in čustvena navezanost nanj je dostikrat pomembnejša kakor sama funkcionalnost ali finančni kriterij oz. učinki. V tem smislu je značilno naslednje stališče iz ankete: “Lahko bi sicer našel zase kakšno primernejše bivališče, toda rajši ostanem v bivališču, na katero sem že navajen”; s tem soglaša dve tretjini vprašanih. *Navajenost, inercija* je torej močnejša kakor racionalna presoja prednosti in slabosti danega. To je torej še zelo omejujoč dejavnik, ki ne zadeva le emocionalnosti, ampak ima tudi številne druge posledice. Pri tem gre tako za *neizkoriščenost* stanovanjskih površin kot tudi za večje stroške in napore, ki so potrebni za to, da bi si posameznik zagotovil potrebno pomoč – za svojo starost – na neprimeri ni lokaciji ali pa bi se celo izpostavljal življenjskim tveganjem.²⁸ Seveda pa ima tudi navajenost na dano okolje svoje – sociološko zanimivo – nasprotje, t. j. *naveličanost*. Naveličanost istega je izhodišče za iskanje različnega kje druge in s tem za prostorsko mobilnost, vendar predvsem mlajših prebivalcev.

Čeprav se razmere v zadnjem desetletju hitro spreminjajo, gre pri nas – primerjalno v mednarodnem merilu – še vedno za zelo omejeno mobilnost ljudi in tudi za omejen promet nepremičnin. Tako imamo opravka z nekakšno *imobilizacijo materialnih virov*, ob kateri razkrivamo *paradoks*, da veliko prebivalcev sicer razpolaga z znatnim premoženjem, ki bi dostikrat več kot zadostovalo za to, da bi si zagotovili svojemu življenjskemu ciklusu primerno bivališče, vendar si zaradi svoje stacionarnosti in imobilizacije (niso npr. pripravljeni prodati svoje velike dvostanovanjske hiše) ne morejo zagotoviti *primernejšega bivališča*. S prebujanjem podjetniških zamisli, da bi npr. na podlagi zasebnih sredstev gradili – kot je na Zahodu že uveljavljena praksa – *nadstandardna stanovanja za starejše ljudi*, pa se take pobude soočajo s pavšalnimi zavrnitvami oz. konstatacijami, da “pri nas še nismo tako bogati”, da bi si lahko privoščili kaj takega. Lastniki nepremičnin bolj sledijo vzorcu stare kmečke družbe, namesto da bi na podlagi prometa nepremičnin optimizirali svoje bivalne razmere.

V zvezi s stališčem – “če bi rabili drugačno stanovanje (hišo), bi raje poskrbeli za adaptacijo, preureditev na sedanjem mestu, kot da bi se preselili v katero drugo” – je *dve tretjini* anketirancev odgovorilo pritrdilno. To velja zlasti za manj izobražene.

V zvezi z velikimi potrebami po *gradnji* (varovanih) *stanovanj za ostarele* (glej o tem še posebej) bi bila potrebna še temeljitejša preučitev teh vprašanj, zlasti o *racionalnih* in *emocionalnih* razsežnostih sedanje imobilizacije virov, hkrati pa v kontekstu celotne starostne strukture prebivalstva. Pri tem se lahko opiramo na nazorno posplošitev “nagnjenj k spremembi bivališča glede na starost”, ki jo je podal Sanne (1983). Tudi on je ugotovil, da je sprememba bivališča precej verjetna v najzgodnejši dobi (otroci kot člani mlade družine), potem se precej zmanjša okoli 15. leta, doseže najvišjo točko pred 30. letom in potem vseskozi upada do pozne starosti.

²⁸ Npr. konkretno – ostareli mož na vasi, tj. v Dvorih pri Movražu, ne bi “pod nobenim pogojem” spremenil svojega bivališča, četudi mu “ta mladi” nudijo prostor v novi hiši poleg stare; v primeru, da bi moral iti v dom za ostarele, pa je njegov odgovor: “Rajši umrem tukaj, kot da bi šel v dom.”

DOM V BOLNIŠNICI IN BOLNIŠNICA NA DOMU

Bolniki in bolnišnice v spremembah

Današnje območje Slovenske Istre je bilo pred koncem druge svetovne vojne navezано na bolnišnico v Trstu. Potem so bile na voljo le zasilne rešitve v prostorih od Ankarana do Pirana, dokler niso zgradili nove bolnišnice (začeli so jo graditi leta 1972 in dejansko še danes ni dokončana). Na sedanjí lokaciji so dobili veliko (205 ha) zemljišče, na katerem naj bi – po prvotni zamisli – ne bila le *mediteranskemu okolju primerna bolnišnica*, temveč naj bi jo dopolnjevala še vrsta drugih objektov in dejavnosti.

V njenem snovanju – kot se tega spominja dr. Boris Filli – so upoštevali edinstveno lokacijo ob morju na 105 m nadmorske višine in z izredno lepim pogledom na morje. To bi bila prva bolnišnica, ki jo srečajo Evropejci, ko pridejo na morje. Glede na to je bilo zamišljeno, da bi ob bolnišnici zgradili tudi prostore za turiste – goste oz. obiskovalce dalj časa prisotnih bolnikov; ob tem pa še zdravstveno šolo, naselje za zdravnike in medicinske sestre, zdravstveni dom, dom za stare ljudi idr. Pacienti naj bi imeli tudi možnost za bivanje v zunanjih prostorih. Na vrhu bolnišnice naj bi bila terasa z restavracijo in s senčnikom odprta za vse ljudi. Pri tem so računali na širše zaledje in na kombinacijo s turizmom, tako glede na prostore v sami bolnišnici (zamisel o 800, nato gradnja za 630 postelj, ki pa se je ustavila pri številki 340) kot tudi glede na zamišljeno gradnjo bungalovov za 2 do 4 ljudi v njeni okolici.²⁹ Računali so npr. na dializne paciente, ki bi sami in s spremstvom prihajali na to območje. Po načrtu so v bolnišnici predvidevali dvo- in petposteljne sobe. Arh. Kristl je – podobno kot Klinični center v Ljubljani – zasnoval t. i. dvokoridorni sistem s prostori na obeh straneh dveh hodnikov, kar pa je – ob že sicer neugodni umetni klimi – vsaj za del osebja pomenilo tudi bivanje v prostorih brez dnevne svetlobe idr.

Tehnološke, medicinske, sanitarne, politične in druge spremembe v zadnjih treh desetletjih so prav na primeru izolske bolnišnice še posebej zaostrile neskladja zaradi toge prostorsko-fizične strukture. Skrajševanje časa hospitalizacije bolnikov³⁰ ter uvajanje t. i. *dnevne bolnišnice* z vse večjo vlogo *ambulantnega zdravljenja* in s povečano usposobljenostjo ter opremljenostjo bolnikov za samopomoč *na domu* so vzrok za to, da je postalo marsikaj od prvotne zasnove brezpredmetno. Čim krajša je npr. hospitalna doba, tem manj je možnosti, da bi lahko bolniki izkoristili tudi lepe zunanje prostore, balkone, terase, vrt v okolici ipd.³¹ Tudi za porodnico pride v kratkem času, ko je v porodnišnici, to komajda v poštev. Danes že tudi arhitekti, kot ugotavlja arh. Vladimir Sekavčnik, ki je poleg arh. Kristla in drugih sodeloval pri načrtovanju izolske bolnišnice, računajo s tem, da so vse bolnišnice praktično že akutne bolnišnice.³² To pa pomeni, da so

²⁹ H gradnji (na podlagi samoprispevka) so pritegnili tudi bližnje občine iz hrvaške Istre; v “oddelek za podaljšano zdravljenje” so poskušali pritegniti tudi Tržačane idr.

³⁰ V Bolnišnici Valdoltra, kjer je bila ležalna doba za operacijo kolka 15 do 20 dni, je danes že dosti krajša; zgledujejo se celo po izkušnjah iz ZDA, kjer so jo skrajšali na 4 do 6 dni. To pa so lahko dosegli s predpripravami pred vstopom v bolnišnico. Tako npr. fizioterapevti seznanjajo in usposablajo paciente že izven bolnišnice, tako da vstopijo – opremljeni z vsemi predhodnimi izvidi – pripravljeni za takojšnjo operacijo in za stanje po njej.

³¹ Podobno ugotavlja arhitekt, ki je izdelal načrt za Obalni dom upokojencev na Markovcu, v katerem pa se povečuje delež tistih, ki pravzaprav potrebujejo negovalno bolnišnico.

³² Znan je projekt pediatrične bolnišnice iz Kanade, ki naj bi bila vsa v zelenju in vzorni primer kakovostne rešitve za otroke; pri tem pa so spregledali, da otroci, čim si opomorejo, odidejo

preživele nekdanje predstave o bolnišnicah, kakršni sta po svoji zasnovi bili v Sežani in na Golniku (zdraviti jetiko na soncu).

Današnje negovalne bolnišnice morajo biti manjše in bližje domačemu okolju, tako da lahko bolniki računajo na *pogoste obiske svojcev* (npr. v času dveh do treh mesecev, ko gre za poinfarktna stanja). Takšna je praksa na Finskem, kjer gradijo manjše negovalne bolnišnice za 60 do 100 postelj. V Idriji so odprli takšen oddelek za 30 postelj.

Z vidika usmeritev za prihodnost se v mednarodnem merilu hkrati nakazuje dve težnji: gradnja bolnišnic kot velikih, tehnološko visoko opremljenih središč in gradnja večjega števila majhnih bolnišnic. Na eni strani gre torej za krepitev manjšega števila centralnih klinik z najdražjo tehnologijo – aparaturami in strokovnimi znanji; hkrati pa še za povečevanje števila skromnejše opremljenih bolnišnic, ki so bližje in v bolj domačem okolju bolnikov, so pa z uveljavljanjem telemedicine vse bolj povezane s prvimi (kot se to značilno kaže na Švedskem).

Podomačenje bolnišnice

Tudi za *bolnike* oz. uporabnike zdravstvenih storitev velja, da imajo vrsto specifičnih potreb, zaradi katerih običajni način bivanja večkrat ni zadovoljiv. Po drugi strani pa je problematična tudi njihova izločitev iz vsakdanjega življenjskega okolja, če morajo v bolnišnico, ki je bolj ali manj oddaljena od njihovega doma. Nakazal sem že trend k deinstitucionalizaciji, ki nas opozarja, da *merilo razvitosti* danes niso več podatki o (čim večji) vključenosti zdravljenja v zdravstvene institucije. Krepijo se zahteve in povečujejo se možnosti za manj izključujoče razmerje med domom in bolnišnico. Ne le da se skrajšuje čas bivanja (ležalna doba) v bolnišnici, gre tudi – kot večkrat poudarja dr. Pavle Kornhauser – za “*humanizacijo hospitalizacije*”. Najbolj kritičen odnos do bolnišnice kot relativno zaprte institucije pa se pojavlja v zvezi z zdravljenjem otrok. Ravno otroke najbolj prizadene njihova izločitev iz družine in domačega okolja. Zato je razumljivo, da so se prav v zvezi z njimi, torej na porodniško-ginekoloških in pediatričnih oddelkih, najprej in v najbolj radikalni obliki pojavile zahteve, da je treba doseči *večjo odprtost in podomačenje bolnišnice*.³³ Prizadevanje za podomačenje bolnišnic je danes splošno sprejeto tudi v mednarodnem merilu.³⁴

domov. Hkrati je treba upoštevati tudi kritične ocene, ki zadevajo pretirano zaverovanost v tehnologijo, funkcionalnost in introvertnost, umetno klimo, umetno svetlobo ipd., kar je v Sloveniji, od Kliničnega centra naprej, vodilo v dehumanizacijo. Kot korektiv takšne prakse arh. Princes poudarja, da je potrebno bolnikom vedno zagotoviti občutek, da so v *stiku z zunanjim svetom*, tako *vertikalno* (v zagrebški bolnišnici, za katero je izdelal načrt, so že zagotovili takšen stik s posebnimi kupolami) kot *horizontalno*, ko nameščeni senzorji tudi samodejno regulirajo stopnjo odprtosti do zunanjih prostorov.

³³ Na to temo sem bil pozoren že pred dvajsetimi leti v svoji raziskavi v Novi Gorici oz. v knjigi “Humanizacija mesta” (1983), saj mi je pomenila značilen primer dolgoročnega trenda k deinstitucionalizaciji vsakdanjega življenja, kar se danes – še bolj izrazito – potrjuje.

³⁴ William Ruddick v knjigi “Bringing the Hospital Home”, ur. John Arras (1995, str. 168), piše, kako je bolnišnica postala pravo nasprotje, antiteza domu z veliko razosebljene rutine, neudobnosti, tveganj, hitcega osebja, motečih drugih bolnikov; v njej da se podobno kot v vojski zanemarjajo ali podrejuje želje posameznikov, da bi tako lažje vzdrževali institucionalni red in se učinkovito borili s sovražnikom (tukaj z boleznijo in smrtjo). Vendar hkrati opozarja, da takšna slika neprijaznega in negotoljubnega prostora v veliki meri predstavlja stereotipno nasprotje lastnega doma. Pri tem se pozablja, da lahko bolezen in nega celo prostorno bivališče in družinske odnose spremenita do take mere, da postanejo razmere doma podobne tistim v bolnišnici; to lahko pomeni izgubo siceršnjega udobja, intimnosti in medsebojnega zaupanja.

Do srede štiridesetih let so ženske v Sloveniji večinoma rodile z babiško pomočjo doma kakor že več stoletij pred tem. Zaradi *varnosti* mater in novorojencev pa so porodi postopoma prešli pod nadzor zdravnikov, ki so priporočali porod v ustanovah. Porod v porodnišnicah je po 2. svetovni vojni hitro dosegel 90 % žensk, nadalje še celo 98 %. Za sedaj še ni "zaznati večjega (obnovljenega) zanimanja za porod doma. Narašča pa v zadnjih letih število nosečnic, ki sicer *želijo roditi* v porodnišnicah, vendar v bolj prijaznem, domačem okolju." (Andolšek-Jeras et al., 2000, 2–3.)

Roditi v domačem okolju, toda ...

"Zavedam se, da si veliko žensk želi roditi v domačem okolju. O tem se je nazadnje pri nas razvila velika debata prav pred desetimi leti, ko smo dograjevali ljubljansko porodnišnico. Takrat so to zagotavljali tudi nekateri zdravniki, češ, saj bi se dalo tudi domače okolje prirediti za varen porod. Že, že, sem takrat dejala in enako ponavljam tudi danes: Vse se da prirediti, končno lahko žensko tudi doma spremljata porodničar in babica. A kaj, če se kaj zaplete? Kaj, če je treba zelo na hitro narediti carski rez? Kaj, če začne ženska močno krvaveti? V takih primerih sta, recimo v dvanajstem nadstropju stolpnice ali pa kjerkoli, kjer ni porodnišnica tako rekoč na vogalu, najboljši porodničar na svetu in najboljša babica popolnoma brez moči. Brez moči pa zato, ker nimata na voljo najsodobnejše opreme, ki jo premore vsaka slovenska porodnišnica in ki je v takem primeru nujno potrebna. Ne nazadnje, če se dotaknem še stroškov vodenja poroda in rojevanja doma, pa bi porodničar in babica, ki sta doma na voljo eni sami ženski, v tem času v porodnišnici lahko pomagala vsekakor več kot eni porodnici in več kot enemu otroku, ki prihaja na svet. Porajajo pa se tudi želje po zasebnih porodnišnicah. No, to je vsekakor nekaj drugega kot rojevanje doma. Ko bo slovenska zakonodaja predvidela zasebno porodništvo, bo zagotovo zahtevala tudi v teh primerih za porodničarje in babice vse potrebno strokovno znanje, ki se zahteva v podobni državni ustanovi, poleg tega pa tudi vso opremo, ki je potrebna tudi za opravljanje najbolj zahtevnih postopkov, ki jih je v porodništvu včasih pač treba opraviti. Še nekaj je v zraku, da se izrazim slikovito: zapiranje majhnih porodnišnic. Na letošnjem posvetu v Moravskih Toplicah nam niso bili predstavljeni tehtni argumenti za to, da bi to bilo smotno. Številke iz drugih evropskih držav pa povedo, da so lahko finančno upravičene tudi porodnišnice, ki imajo le nekaj sto porodov na leto. Seveda se morajo temu ustrezno organizirati in racionalizirati. Sicer pa, pri sedanjih nizki nataliteti pa sploh, ne moremo vsega gledati skozi denar. V manjši porodnišnici veliko odtehta domačnost okolja in osebja, k tveganju, ki ga pri naša zapiranje take porodnišnice, pa doprinese povečana oddaljenost do naslednje najbližje porodnišnice."

(Revija Dojenček, posebna izdaja revije Naša žena, marec 2001, revija za bodoče mame in očete, uvodni intervju z dr. Andolškovo – Predstavitve porodnišnic, str. 86, Ljubljana, Naša žena.)

Ko je Splošna bolnišnica Izola dobila Unicefovo priznanje "*Baby's friendly hospital*", kar je tudi širšo javnost opozorilo na te spremembe, pa je bilo to hkrati opozorilo, da gre za dogajanje v *svetovnem merilu*. Unicefova akcija, v katero so se vključevale slovenske bolnišnice, je pomenila pomembno spodbudo, da so tudi v izolski bolnišnici pospešili uvajanje *sobivanja matere in otroka*, kar v stroki označujejo z angleškim izrazom kot "rooming

in". Kljub temu ostajajo pomisleki, saj za nekatere porodnice, npr. za tiste po prvem ali težkem porodu, to ni zadovoljiva rešitev.

Ce pa to spremembo v izolski bolnišnici osvetlimo v širšem kontekstu, se razkriva dolga pot od prvih tovrstnih primerov v svetu do slovenske in izolske uvedbe. "Rooming in" so namreč v ZDA začeli prakticirati že v štiridesetih letih prejšnjega stoletja (Rice 2000); v osemdesetih letih je sobivanje matere in otroka v zahodni Evropi postalo že splošno sprejeta praksa; sprejete so bile pomembne mednarodne *listine o pravicah otrok*, pri čemer sta imela svojo vlogo OZN in Evropski parlament; z vidika vzgoje in bolnišničnega šolanja pa tudi Unesco idr.

"Magna charta za pravice otroka v bolnišnici"

Pravica do najboljšega možnega zdravljenja je osnovna pravica, še zlasti za otroka.

1. Otroci naj bodo sprejeti v bolnišnico le tedaj, ko jim na domu ni mogoče nuditi ustreznega zdravljenja.

2. Hospitalizirani otroci naj imajo pravico, da so njihovi starši ali skrbniki ves čas ob njih.

3. Vsem staršem je na bolnišničnem oddelku potrebno zagotoviti možnost bivanja z njihovim otrokom, jim pomagati in jih vzpodbujati, naj ostanejo ob njem. Starši naj ne bodo obremenjeni niti z dodatnimi stroški tega bivanja niti z izgubo dohodka. Da bi starši lahko sodelovali pri negi svojega otroka, jih je potrebno stalno informirati o poteku zdravljenja ter jih vzpodbujati k aktivnemu sodelovanju.

4. Otroci in starši imajo pravico biti informirani na način, primeren starosti in njihovi duševni zrelosti. Izvajajo naj se ukrepi za lajšanje telesnih ali čustvenih stisk.

5. Otroci in starši imajo pravico do soudeležbe pri odločitvah, ki se tičejo zdravljenja. Vsak otrok naj bo zaščiten pred nepotrebnimi posegi in preiskavami.

6. Otroci naj bodo oskrbovani skupaj z otroki enakih razvojnih potreb. Otroci naj ne bodo sprejeti na oddelke, namenjene odraslim bolnikom. Za obiskovalce hospitaliziranih otrok naj ne velja nikakršna starostna omejitev.

7. Otroci naj imajo v bolnišnici možnost igre, rekreacije in šolanja, primerne njihovi starosti ter zdravstvenem stanju. V ta namen naj bodo prostori na oddelku načrtovani v skladu z njihovimi potrebami ter opremljeni z ustreznim pohištvo in drugo opremo.

8. Za otroke naj skrbi osebje, ki je šolano in usposobljeno tako, da se lahko ustrezno odzove na telesne, čustvene in razvojne potrebe otrok ter njihovih družin.

9. Skupina, ki skrbi za otroke v bolnišnici, naj zagotovi neprekinjeno nego.

10. Otroci naj bodo med zdravljenjem obravnavani z občutkom in razumevanjem, njihovo zasebnost je potrebno spoštovati ob vsakem času.

Vir: Evropska konferenca za pravice otroka, Leiden, maj, 1988

Slovenska praksa je bila tradicionalno navezana na avstrijsko-nemški vzor togo formalno določenega reda in zaprtosti. Šele s prevlado anglo-ameriških vzorov, v Kopru in Izoli pa tudi s poznavanjem večje odprtosti bolnišnic v Trstu in Vidmu (Udinah) se je postopoma uveljavljala večja

sproščenost.³⁵ Ob razumevanju, da je tudi najboljša bolnišnica za otroke slaba, so se npr. na Derčevih pediatričnih dnevih (Kornhauser 1989, 342) zavzemali za to, da je treba na otroških oddelkih *ustvariti čim bolj domače vzdušje*. Neovirana, časovno neomejena navzočnost staršev je predpogoj, da se bo bolnik lažje in hitreje vživel v novo, zanj tuje okolje.³⁶ Namesto vprašanja, ali, koliko časa in kdaj naj sploh bodo dovoljeni obiski (včasih so materam dovoljevali le pogled skozi šipo), se vse bolj obravnavajo le oblike sožitja otroka in matere oz. staršev. Tako se *elementi domačega okolja* postopoma *vključujejo* tudi v bolnišnico: ne le da so z bolnikom njegovi najbližji, gre tudi za opremo, oblačenje, večjo sproščenost v hišnem redu, za vključevanje vrtca ali šole, za ureditev prostorov idr.

Takšno usmeritev prevzemajo tudi arhitekti in jo upoštevajo v prostorski ureditvi že kar od vhoda v bolnišnico naprej. To je npr. izrazito poudarjeno tudi v zasnovi nove pediatrične klinike v Ljubljani.³⁷

Kljub takšnim težnjam pa se je v javnosti pojavila kritika, ki opozarja, da bolniki še niso deležni dolžnega spoštovanja zasebnosti in intimnosti, kot npr.:

“Pacienti na ogled

Izolska bolnišnica med delavnikom. Vrste čakajočih pred specialističnimi ambulantami so dolge, ljudje nestrpni in utrujeni od dolgega čakanja na pregled. Med čakanjem si krajšajo čas z opazovanjem dogajanja na velikem glavnem hodniku bolnišnične stavbe. Njihove poglede vse pogosteje pritegnejo bolnišnični pacienti, ki jih medicinske sestre na premičnih posteljah vozijo na preglede v posamezne ambulate. Nemočno ležijo na posteljah, napolnjeni in nemočni, da bi se branili pred radovednimi pogledi. V njihovih očeh se zrcali žalost, saj so jim odvzeli del dostojanstva in vso pravico do zasebnosti. Mnogi med čakajočimi se zgražajo in upajo, da sami česa podobnega ne bodo nikoli doživeli. Zdravljenje v bolnišnici je že samo po sebi lahko neprijetna zadeva, omenjene vožnje na preglede v specialistične ambulate pa so kaplja čez rob pri zaščiti dostojanstva in intimnosti pacienta. Težko je pričakovati, da bodo svoj glas povzdignili bolniki na zdravljenju, saj so običajno tiho in večinoma potrpežljivo prenašajo dogajanja znotraj bolnišničnih zidov. Ali res ni mogoče kako drugače urediti prevoza bolnišničnih pacientov v posamezne ambulate?”

(Zlatica Kasal, *Pacienti na ogled*, Primorske novice, št. 38, 12. 5. 2000.)

³⁵ Pavle Kornhauser (1989, 341, 338) je še konec osemdesetih let zapisal: “Žal ugotavljamo, da ima večina vodilnih pediatrov v Sloveniji še vedno odklonilno stališče do sproščenega režima obiskov, celo do sožitja matere s svojim otrokom v bolnišnici”... Medtem ko sta medicinska diagnostika in terapija, tudi v pediatriji tako silovito hitro napredovali, se organizacija zdravstva, zlasti s področja bolnišničnega delovanja, ni ustrezno prilagajala spremenjenim možnostim ... v ospredju so tradicija, ustaljeni načini dela, odpor proti spremembam. Saj je veliko lažje uvesti v bolnišnico novo tehnologijo, kot spremeniti medicinsko doktrino ali hišni red.”

³⁶ Z vidika celostne prostorsko-sociološke obravnave človeka – bolnika pa je presenetljivo, kako izključujoče se odvijajo te razprave v zaprtih strokovnih krogih posameznih zdravniških specializacij tudi tedaj, ko je problematika dejansko v veliki meri skupna.

³⁷ “Znatne površine in prav posebno arhitektonsko obdelavo pa bo predstavljala glavna vhodna avla. Izredno važen je namreč prvi vtis za občutljivega malega bolnika in njegove starše. V tem prostoru se namreč ne sme zaznati bolnišnična atmosfera, pač pa domače okolje, prijetne barve, mnogo zelenja, možnost igranja, sprehajanja, sedenja, razne prireditve itd.” (Sekavčnik 1997)

V stari porodnišnici v Kopru so že 1990 l. začeli poskusno uvajati delni "rooming in", čeprav za to še niso imeli primernih prostorov, saj je bilo najprej po 9 in nato po 6 postelj v eni sobi.³⁸ Pri tem pa so se želeli opreti tudi na stališča neposredno prizadetih in so zato izvedli dve posebni anketi med nosečnicami in porodnicami; prvo še v starih prostorih leta 1996, drugo pa po preselitvi (le-ta je bila 1997) v izolsko bolnišnico leta 1999. Ugotovitve je predstavila Mirjana Grižon v poročilu "Uvajanje 24-urnega sobivanja matere in otroka v izolski porodnišnici" (2000).

V prvi anketi so s presenečenjem ugotovili, da je malo (le 12 %) vprašanih izrazilo željo po 24-urnem sobivanju z otrokom. Zato so ga tudi v novih prostorih uvajali postopoma: najprej preko dneva in na željo matere tudi ponoči. V drugi anketi so izrazile že malo večji interes, da bi imele otroke večji pri sebi.

Upoštevajo tudi v anketi izraženo željo, da bi bil ob porodu prisoten njen partner;³⁹ nadalje pa še željo, ki jo je sicer izrazilo le nekaj odstotkov vprašanih, da bi bil pri porodu prisoten (še) kdo drug, npr. mati ali prijateljica. Z vključenostjo v projekt NNP so se tudi povečala prizadevanja za tesnejši in pristnejši stik z varovankami. Nosečnicam, ki obiskujejo šolo za starše, pred porodom omogočijo ogled porodnišnice in jim poleg predstavitve prostorov dajejo dodatne informacije tudi o projektu NNP. Septembra 1999 so dokončno uvedli 24-urno sobivanje z otrokom za vse matere. Pri tem so prepričani, da se tako matere bolj *usposobijo* za večjo *samostojnost*, ki jo bodo potrebovale doma. Nasploh pa si prizadevajo, da bi bila porodnišnica prijazna obema, tako otroku kot materi.

Akcija, ki sta jo leta 1999 skupno sprožili organizaciji Unicef in WHO kot "Baby-Friendly Hospital Initiative", da bi uveljavili *globalni standard* v porodništvu., je bila po oceni predstojnika oddelka v tem času dr. Ravnikarja kar odločilnega pomena za dokončno uvedbo 24-urnega sobivanja septembra leta 1999. To po eni strani predstavlja značilen primer, kako danes različni *svetovni akterji* vplivajo na uvajanje sprememb v načinu bivanja

Sliki 6.10,11:
UNICEF ter sobivanje matere in otroka

³⁸ Pač pa so že imeli prirejeno triposteljno sobo za matere, ki so želele imeti otroke pri sebi preko dneva.

³⁹ Po podatkih, ki jih predstavlja "Perinatologia-Slovenica" (Verdenik, Pajntar 1998, str. 30), se prisotnost očetov pri porodih v slovenskem merilu hitro povečuje.

v konkretnem lokalnem okolju, kar bom še posebej obravnaval kot spremembe v smislu *globalizacije*. Hkrati pa gre pri tem tudi za značilen primer neskladja, ki se ob takih spremembah pojavlja v odnosu do fiksne prostorsko-fizične ureditve. Celo v izolskem primeru, kjer so šele nekaj let v novih prostorih, je šlo za hitrejše spremembe, kot so pričakovali, tako da je posebna *soba za dojenčke* ostala *prazna*.

Napredek v medicini, ki se kaže v tem, da je le-ta vse manj invazivna (manj grobih posegov v telo), ter boljša prometna povezanost in višji bivalni standard na domu so omogočili uvedbo t. i. *dnevne bolnišnice*. Ta program so uradno uvedli l. 2000, v manjši meri pa so to dejavnost opravljali že prej, vendar ne pod tem imenom.

Zaradi skrajšanega časa hospitalizacije v izolski bolnišnici nimajo bolnišnične šole (imeli so jo v Valdoltri, vendar je iz istega razloga tudi tam nimajo več). Imajo pa varuško, nekakšen mini vrtec.

Sedanji predstojnik ginekološko-porodniškega oddelka dr. Deisinger poudarja po eni strani prizadevanje, da bi nudili čim bolj domače okolje, hkrati pa tudi vse večjo možnost odločanja in izbire, kar povečuje individualizacijo, tako da je zmeraj manj uniformnosti in togo vnaprej določenih postopkov; narašča pa število alternativnih možnosti poroda. Z večjo domačnostjo se povečuje tudi sodelovanje samih pacientov. Ob tem pa je značilno, da se s skrajševanjem ležalne dobe zmanjšuje število obiskov.

Odpiranje bolnišnice lahko razumemo bolj dobesedno, v fizičnem smislu, tj. bolnišnice kot zgradbe, lahko pa ga – kot to poudarja sociolog, pomočnik direktorja Bolnišnice Valdoltra mag. Ciril Mezek – postavljamo tudi v kontekst dveh modelov razumevanja zdravstva:

1. doslej je prevladoval *medicinski model zdravstva*, ki vso pozornost osredotoča (zamejuje) na *bolezen* in temelji na bolnišničnem zdravstvu, kar je drago in potratno in daje omejene rezultate, čeprav se tako porabi okrog dve tretjini vsega denarja, namenjenega za zdravstvo;

2. drugi pa je *socialni model zdravstva*, ki osrednjo pozornost posveča ohranjanju in krepitvi *zdravja* ter poudarja prosvetljenost ljudi in njihovo vlogo z vidika preventive ter pomen osnovnega zdravstva in vloge osebnega zdravnika.

Prvi izraža prepričanje, da je edina prava medicina bolnišnična medicina; z zamudo pa vendar prav sedaj tudi uradna politika uveljavlja preusmerjanje k drugemu modelu, zlasti s krepitvijo preventive. To pa bo nujno imelo posledice tudi za prostorsko organizacijo vsakdanjega življenja ljudi, ki je sicer osrednji zorni kot obravnave v tej knjigi.

BIVALNO OKOLJE ZA "LJUDI S POSEBNIMI POTREBAMI"

Čeprav danes še ne moremo izkustveno obravnavati številnih posameznosti, je vendarle nesporno spoznanje, da se dolgoročno *povečuje raznovrstnost* življenjskih stilov ter bivalnih potreb in okusov prebivalcev. Naloga prostorske in stanovanjske politike in načrtovanja je torej v tem, da poveča pozornost in odzivnost na ta trend, tako da sprotno odkriva njegov pomen v konkretnih oblikah. To pa lahko dosega vse bolj le v odvisnosti od sodelovanja uporabnikov, tako tistih, ki imajo večje izrazne zmožnosti in z njimi

že intenzivneje sodelujejo arhitekti – projektanti na območju Slovenske Istre, kot tudi tistih, ki potrebujejo večjo pomoč, da bi se sploh lahko dokopali do primerne rešitve za svoje edinstvene potrebe.

Kot izhaja že iz mojega teoretskega izhodišča in kot potrjujejo številna fragmentarna opažanja v praksi, lahko utemeljeno pričakujemo, da se bo sedanja načrtovalska praksa, ki se za sedaj omejuje le na nekaj značilnih kategorij prebivalcev, kot so ostareli, otroci, invalidi, samski ipd., vse bolj izkazovala kot preveč groba in toga, saj ne vključuje množstva življenjskih situacij v novih razmerah. Nakazano opiram tako na razvojno, sociološko razlago procesa individualizacije kot tudi že na nekatere zaznavne spremembe v stanovanjski gradnji.⁴⁰

V smislu *dolgoročne sociološke usmeritve* nakazujem naslednje: po eni strani lahko štejem za napredek, da se v praksi posveča vse večja pozornost "ljudem s *posebnimi potrebami*" (vsaj v odnosu do prejšnjega pavšalnega, nediferenciranega obravnavanja stanovalcev in njihovih potreb), hkrati pa želim opozoriti tudi na *zamejenost* takšne obravnave. Le-ta namreč implicitno predpostavlja, da ima večina prebivalcev "*normalne*" potrebe, le nekateri odstopajo s svojimi posebnimi potrebami; za slednje je treba njihovo *bivalno okolje posebej načrtovati*. Napredek naj bi bil v tem, da je zares poskrbljeno za nekatere takšne, zakonsko posebej opredeljene kategorije – tako je npr. določen delež stanovanj (stavb) prilagojen njihovim potrebam – eventualno pa tudi v tem (čemur se posveča že manjša pozornost), da bi identificirali še *druge kategorije* prebivalcev, ki naj bi jim priznali poseben status (pravice).⁴¹

Da to ni le abstraktno razmišljanje in "akademska" tema, nam npr. potrjuje zavzetost in volontersko delovanje (ki dobiva značaj gibanja) posameznikov/posameznic in skupin na področju neuradnega socialnega dela, še zlasti v prizadevanjih za bolj individualizirane programe pomoči duševno motenim na območju občin Koper, Izola in Piran.

Pozornost do ljudi s posebnimi potrebami pa vključuje še drugo zamejitev: vsaj v praksi se usmerja le na t. i. podprivilegirane kategorije prebivalcev, ki odstopajo od povprečja zaradi različnih motenj in omejitev, ne vključuje pa posebnih potreb, ki terjajo različne prostorsko-časovne ureditve zaradi posebnih in izjemnih zmožnosti, interesov in ustvarjalnosti v polklicnem in pristočnem delovanju.

Za prebivalstvo Slovenske Istre je že sedaj značilna – v slovenskem merilu – izstopajoče visoka heterogenost. Z mednarodno odprtostjo pa se bo raznovrstnost življenjskih stilov in bivalnih preferenc še povečevala.

⁴⁰ V zvezi s slednjo je npr. tudi arh. Vladimir Brezar – ob pojavljanju zahteve, da je treba posvečati posebno pozornost "značilnim skupinam prebivalstva" – zastavil vprašanje: "Ali ne bi kazalo graditi stanovanj, ki bodo enako ustrezna za vse, npr. vsa stanovanja naj bodo primerna tudi za ovirane, torej brez arhitektonskih ovir in ozkih vrat – saj je to dobro tudi za zdrave?" (Rokopis, oktober 2000, podčrtal Z. M.) To bi lahko bila dolgoročna usmeritev, vendar bi morali še konkretnije preučiti njene finančne implikacije in ugotoviti primerno postopnost in uresničljivost.

⁴¹ Vendar pa so iluzorna pričakovanja, da je (bo) mogoče *taksativno popolno*, izčrpno identificirati vse posebnosti in jih umestiti v ustrezne državno regulirane "kalupe identitet". Tu je potreben *preskok v miselnosti* od kategorialnega k individualnemu: vsi se razlikujemo med seboj in vsakdo je nekaj *edinstvenega, enkratnega*! Le pod takšnim zornim kotom se odpirajo možnosti za upoštevanje celotnega razpona razlik. Vendar pa takšnega vključevanja ni mogoče doseči paternalistično, skrbniško, od zgoraj navzdol, temveč predvsem z omogočanjem in spodbujanjem *avtentičnega izražanja* teh individualnosti, ki dobijo svoj izraz tudi v grajenem okolju.

Institucionalno varstvo otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami

Posebno delikatno je (iz)ločanje iz običajnega, vsakdanjega življenjskega okolja, ko gre za otroke in mladostnike, zlasti ko pomeni to tudi fizično oddaljevanje, ne le iz družine in njenega neposrednega stanovanjskega okolja, temveč tudi iz domačega kraja (občine). Do tega prihaja pri otrocih in mladostnikih s "*posebnimi potrebami*", kar največkrat pomeni, da ne gre za hoteno, želeno, temveč izsiljeno rešitev v okviru objektivnih okoliščin.⁴²

Z večjo gibljivostjo (dnevni in tedenski prevozi) in z razširjeno uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije se vsaj do neke mere povečajo možnosti za ohranjanje povezav med družino in otroki, ki so vključeni v zavode v drugih krajih in jih ravno ta oddaljenost najbolj prizadene. Do največjih sprememb lahko pride v prihodnosti ravno v tem smislu, da povečane možnosti za komunikacijsko povezanost ne bodo le zmanjševale negativnih posledic takšnega (iz)ločevanja otrok z omogočanjem pogostejših stikov. Prej ali slej se bo namreč pojavilo tudi vprašanje, ali je *današnja oblika agregiranja in segregiranja otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami* na eni ali več lokacijah v Sloveniji sploh še potrebna. In ali bodo še naprej otroci/mladostniki tisti, ki bodo vstopali v bolj ali manj opredeljene zavode, institucije, ali pa se bodo te institucije, zlasti njihovo vse bolj *mobilno strokovno jedro*, v večji meri približevale njim v njihovem domačem okolju? Vrsta znakov kaže na krepitev drugega.

Zbliževanje med domom in zavodi, reintegracija v domače okolje

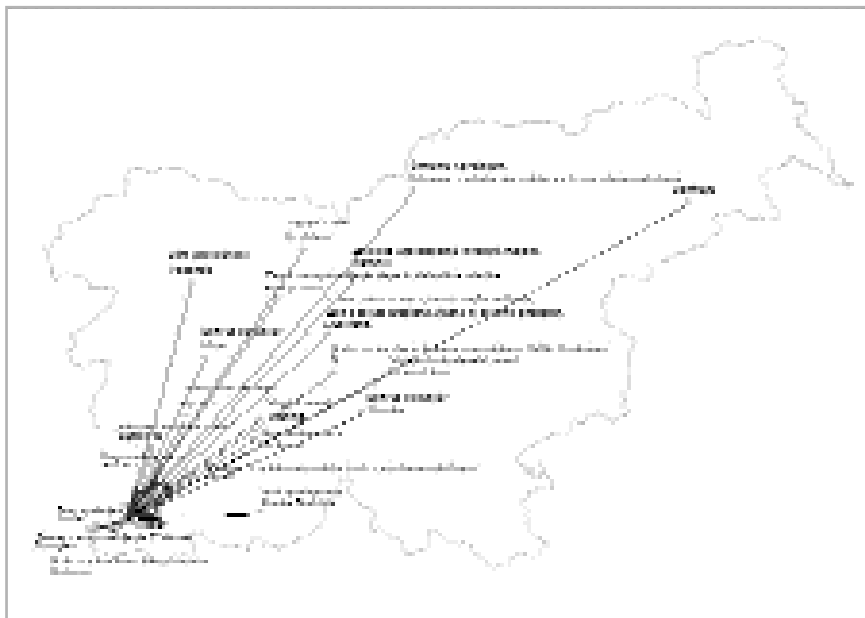
Med običajnim načinom bivanja doma, v lastnem (tudi najetem) stanovanju, in dozdaj značilnim bivanjem v zavodih, institucijah se pojavlja vse več *prehodnih, vmesnih* kategorij in pri tem prihaja do medsebojnega *zbliževanja*. Na podlagi preučitve vrste konkretnih primerov na Koprskem in v celotni Sloveniji⁴³ lahko nakažem naslednje *stopnjevanje*:

1. bivanje le v domačem stanovanju ali hiši,
2. bivanje doma in pomoč od zunaj (patronaža, zdravniški obiski na domu ipd.),
3. bivanje doma in v dnevnem varstvu (npr. varstveno-delovni center "Barčica" v Kopru ali v prostorih društva "Sonček" idr.),
4. bivanje v stanovanju bivalne skupine z varstvom v domačem ali drugem kraju,
5. bivanje v varovanem stanovanju v širšem sklopu dopolnjujoče infrastrukture in pomoči,
6. bivanje v (reformiranem) manjšem zavodu v bližnjem, domačem okolju,
7. bivanje v zavodu, oddaljenem od domačega kraja.

Takšna razvejanost nakazuje v dolgoročnejsi perspektivi preseganje grobe ločitve med domom in institucijo, hkrati pa tudi obsežen program nalog, ki ga bodo morali usklajeno izvajati številni udeleženci v občinskem, regionalnem in državnem merilu.

⁴² V okviru Centra za socialno delo deluje komisija za razvrščanje otrok z motnjami v razvoju, ki po določenem postopku odloča o *razvrstitvi* in ureja namestitve v ustrezni zavod. Pri tem jih je sicer večina napotenih v dva zavoda na Obali, torej relativno blizu, hkrati pa se vključujejo tudi v druge zavode, npr. v Kamniku, Ljubljani, Škofji Loki, Vipavi, na Igu pri Ljubljani idr.

⁴³ Pri tem sem marsikaj dodatno osvetlil z izkušnjami, ki mi jih je posredoval g. Parazajda, predstojnik Centra Dolfke Boštjančič Draga pri Igu.

Karta 6.1: Vračanje oskrbovancev v domače okolje in manj vključevanja v zavode MO Koper, S. Koprivec 2000

Namesto dosedanjega (iz)ločevanja posameznih kategorij odvisnih v posebne zavode je v okvirih socialnovarstvenega delovanja prevladala usmeritev k reintegraciji v domače okolje.⁴⁴ V tem smislu naj se ne bi le zmanjševala velikost teh zavodov, ampak naj bi se tudi spreminjala njihova *razmeščenost na območju Slovenije*. Tako naj bi bil omogočen tesnejši (pogostejši) stik oskrbovancev s svojci v njihovem domačem okolju.

Z vidika ekonomske racionalnosti je vsekakor ugodnejša (cenejša) rešitev – namestitvev, vzdrževanje in oskrba – večje število oskrbovancev na enem mestu kot pa njihova razpršitev na več manjših skupin ali posamično na območju mesta, občine ali regije. Kljub temu da terja *razpršitev* večje napore (več individualizirane pomoči, dnevne ali tedenske prevoze ipd.), ostaja kot *temeljna humanitarna usmeritev* za prihodnja desetletja.

Spremembe v fizični infrastrukturi grajenega okolja pa ne bodo zadostne, če jih ne bodo spremljala prizadevanja za spreminjanje miselnosti ljudi, ki se bodo tako pogostejše srečevali s prebivalci s posebnimi potrebami. Ob njihovi večji prisotnosti bodo morali spremeniti svoj način delovanja tudi policaji, pravniki, arhitekti idr.

Vračanje v “normalno” vsakdanje okolje bo intenziviralo določene probleme, ker bo s tem odpadla zaščita, ki jo imajo oskrbovanci v različnih zavodih. To pomeni, da bodo – še zlasti ob vse *večji tekmovalnosti* – izpostavljeni bolj grobim odzivom v svojem okolju, kjer ne bodo mogli uspešno tekmovali z drugimi in se bodo tako vsaj nekateri pojavljali v vlogi “*izgubarjev*” (kot kažejo izkušnje v Osnovni šoli Antona Ukmarja).

Stališča vprašanih iz naše ankete so razvidna iz njihovega večinskega

⁴⁴ Drugačne težnje pa v koprski občini razkrivamo pri tistih, ki so prvenstveno *podjetniško-racionalistično usmerjeni*. Le-ti postavljajo na prvo mesto stroške upravljanja in vzdrževanja infrastrukture, racionalizacijo v smislu ekonomije obsega ipd. Pri tem lahko gre za podaljševanje tradicije samskih delavskih domov, za koncentracijo socialnih stanovanj, za nadaljnje povečevanje doma upokojujencev ali za omejitve v zvezi s formiranjem manjših bivalnih skupnosti za telesno ali duševno motene idr.

strinjanja (75,4 %) s trditvijo: "Duševno in telesno prizadeti naj živijo med drugimi prebivalci, čeprav je to mogoče za koga moteče." Vendar takšna načelna podpora upade, kadar pride do konkretizacije (na to kaže npr. tudi odpor proti ureditvi ambulate za zasvojenca z drogami na Markovcu in v Olmu).

Retrospektivna analiza prostorskega razmeščanja različnih socialnih zavodov (domovi za upokojence, zavodi za duševno in/ali telesno motene, za duševne bolnike ipd.) nam je pokazala velika odstopanja od vzorca racionalne prostorske razmestitve tako v regionalnem kot v državnem merilu. Temeljni razlog za to je v tem, da so zagotavljali bivanje v teh zavodih in zato njihovo lokacijo kot nekaj subsidiarnega, kar je bilo podrejeno številnim drugim naključnostim glede razpoložljivosti prostorov.⁴⁵

Večina teh lokacij je bila že doslej na neprimernih ali vsaj neoptimalnih mestih, še posebej pa postajajo problematične glede na težnje k deinstitucionalizaciji in reintegraciji v domače okolje. V nadaljnjem planiranju njihove prostorske razmestitve bo nujno upoštevati v večji meri avtonomno določena merila te socialne dejavnosti kakor zunanje in naključne, priložnostne okoliščine.

Koprčani s posebnimi potrebami so danes razporejeni po različnih zavodih po vsej Sloveniji, tudi več kot 200 km daleč od domačega kraja. Na ta način čutijo posledice *dvojne izključitve*: najprej že s tem, da morajo živeti v zavodu, instituciji, potem pa še zaradi oddaljenosti. Lokacija teh zavodov je bila v državnem merilu podrejena številnim drugim naključnostim v zvezi z razpoložljivostjo prostorov.

V skladu z dolgoročnimi usmeritvami k deinstitucionalizaciji na področju socialnega varstva se z večdesetletnim zaostankom za prakso v drugih državah sedaj razmeroma hitro širi ideja o vzpostavljanju *bivalnih (stanovanjskih) skupin* (skupnosti). Medtem ko so varstveno-delovni centri za osebe z motnjo v duševnem ali telesnem razvoju, ki v njih delajo in preživijo del dneva, že bolj uveljavljeni – v Kopru je takšen center z imenom Barčica – je sedaj v ospredju koncept bivalnih (stanovanjskih) skupin. V njih naj bi – v smislu pomoči za samopomoč – dosegli (čim) bolj samostojno bivanje manjših skupin varovancev, tako da pri tem ne bi šlo več niti za klasično obliko odvisnosti in pasivizacije v okviru institucij niti za prvenstveno odvisnost od sorodnikov.

Prihaja do velikih sprememb tako znotraj zavodov oz. institucij (kakršna je npr. Psihiatrična bolnišnica v Idriji, ki vključuje bolnike iz obalnih občin) kot tudi z vzpostavljanjem novih oblik bivanja, s katerimi začenjamo zapolnjevati praznino med zavodom in družino. Po eni strani gre za notranje prestrukturiranje in liberalizacijo zavodov, v katerih se življenje vse bolj odvija v manjših bivalnih enotah, bolj po meri človeka,⁴⁶ hkrati pa za izvenbolnišnične oblike bolj individualiziranega, pa vendarle tudi kolektivnega bivanja.

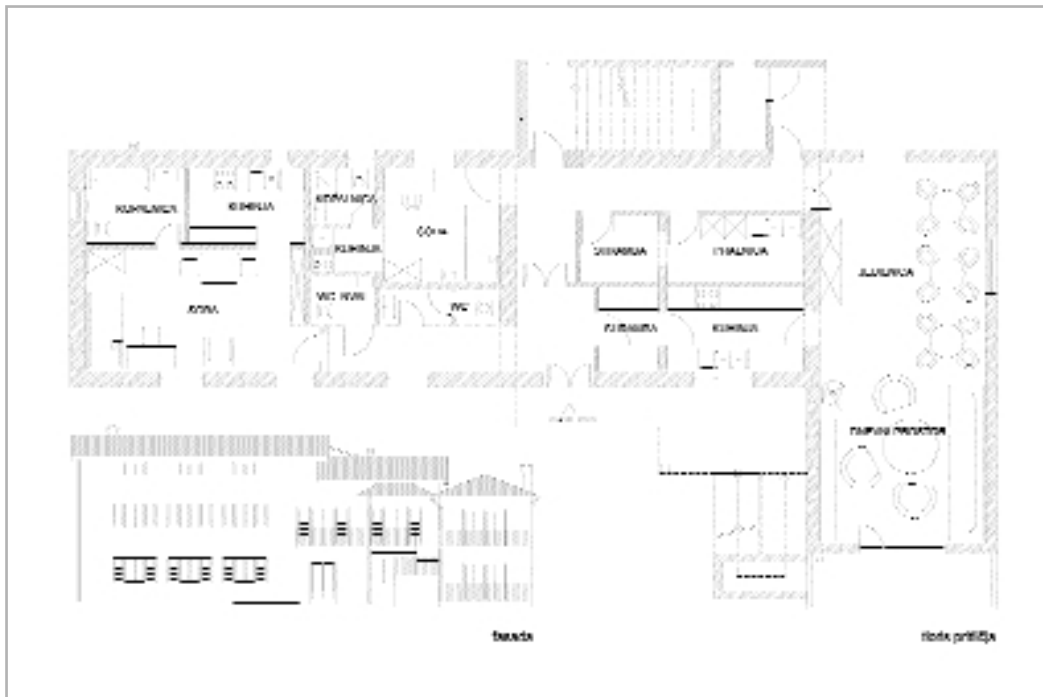
⁴⁵ To je razvidno iz dejstva, da je npr. šola za duševno motene otroke dobila prostore v zgradbi nekdanjega samostana v Strunjanu; za otroke s cerebralno paralizo – Društvo Sonček – so pridobili prostore v nekdanjem vojaškem objektu v Božičih ob meji z Italijo, psihiatrična bolnišnica v Idriji je v nekdanji kasarni, podobno kot je tista v Hrastovcu v nekdanji graščini; tudi dom za ostarele v Predvorju je v nekdanji graščini.

⁴⁶ Idrijska bolnišnica se je "v petindvajsetih letih tako spremenila, da je ni več prepoznati. Postala je središče kulturnega, umetniškega, kreativnega in filozofskega naprežanja" (prim. dr. J. Felc, Primorske novice, 21. 3. 1998). Podatki o sprejemu pacientov in pacientk z območja

Vzpostavljane stanovanjskih (bivalnih) skupin

V občini Koper so bivalne (stanovanjske) skupine relativno nov pojav. Dosedanje izkušnje iz drugih krajev kažejo na veliko *mobilizacijsko vlogo same ideje*; v njeno uresničevanje se značilno vključujejo akterji na vseh ravneh, npr. starši prizadetih, centri za socialno delo, občinski in državni organi. Strateško-razvojnega pomena je prav medsebojno dopolnjevanje akterjev pri mobilizaciji človeških in materialnih virov za novo obliko skupnega (in hkrati individualiziranega) bivanja in življenja.⁴⁷

Med pobudami z območja Slovenske Istre⁴⁸ je najbolj izdelan razvojni projekt Centra za socialno delo – “Stanovanjska skupina za mlajše duševne bolnike” (Koper 2000). Predhodna pobuda je že iz leta 1994 v zvezi z možno adaptacijo stanovanjskega objekta na lokaciji med Serminom in Ankaranom.

Slika 6.12:
Načrt adaptacije
hiše za bivalno
skupino

koprskse enote ZZSZ sicer še ne kažejo – vsaj glede na njihovo število – trenda k deinstitutionalizaciji, ki ga nakazujem v širšem razvojnem kontekstu. Vendar pa gre hkrati za pomembno notranjo spremembo, saj je v njenih prostorih že sedem stanovanjskih skupin.

⁴⁷ Tako kot predstavlja bolezen ali invalidnost svojca v številnih primerih izredno moralno, fizično in psihično breme za najbližje sorodnike, ki iščejo rešitev oz. pomoč v (širši) skupnosti, tako so po drugi strani prav oni tisti, ki postanejo zaradi tega najbolj dojemljivi za potrebe drugih. to izražajo s svojo angažiranostjo kot *pobudniki, organizatorji, darovalci* sredstev (npr. hiše na vasi v koprskem zaledju – v fjerogi; ali zemlje – v škofljici pri Ljubljani za bivalno skupino v sklopu centra D. Boštjančič idr.) ali s prostovoljnim delom, kot ponudniki strokovnih storitev (npr. načrt novega objekta) ipd. tu se torej dokaj neopazno širi sfera pestrih oblik angažiranja (v smislu) civilne družbe, pomoči in samopomoči, kar nadomešča prejšnje institucionalno “razdolževanje” ljudi v okolici prizadetega posameznika.

⁴⁸ Medobčinsko društvo slepih in slabovidnih Koper je 1999. leta pristopilo k formiranju “bivalne skupnosti”, da bi svojim članom omogočilo študij in usposabljanje v bližini doma ter vključitev tistih, ki so ostali sami, a niso v celoti sposobni skrbeti sami zase, odklanjajo pa institucionalno varstvo. Potrebo, da bi organizirali bivalne skupnosti za osebe z zmerno in težjo motnjo v duševnem razvoju v odrasli dobi oz. v času, ko ostanejo brez (pomoči) staršev, so izrazili (1998) tudi v Centru za usposabljanje Elvire Vatovec.

Predloženi program upošteva, da v dosedanjih razmerah ni bilo možnosti za izbiro pri usposabljanju za samostojno življenje in pri prevzemanju odgovornosti. *Izločitev iz domačega okolja* in namestitve v socialno-varstveni zavod je bila dostikrat edina možnost. Stanovanjska skupina naj bi vključevala uporabnike, ki nimajo rešenega stanovanjskega vprašanja in nadaljujejo bivanje v socialno-varstvenem zavodu Dutovlje, čeprav bi ob ustreznih pomoči zmogli bivanje v domačem okolju.

Večja stanovanja naj bi omogočila sobivanje do 4 uporabnikov (drugi predlogi, npr. Škofljica, tudi do 9) v strnjem mestnem okolju. Predvidena je po spolu mešana populacija in že natančno vnaprej določena časovna organizacija bivanja (v smislu – vstajanje, zajtrk ...). Prav to zadnje verjetno preveč sledi institucionalnemu redu in tudi najnovejše raziskave opozarjajo na potrebo po še večji individualizaciji.

Zveza društev za cerebralno paralizo Slovenije "Sonček", ki je organizirala več stanovanjskih skupnosti (v Kranju, Ljubljani in Mariboru, pa tudi v starem mestnem jedru v Kopru), je med drugim izpostavila sledeča *pravila in načela* delovanja stanovanjskih skupnosti:

1. pravica do izbire, kje in kako bo kdo živel, po načelu samoorganizacije lastnega življenja;
2. ni nadzora in kontrole, ampak podpora v tistih situacijah, ki jih posameznik ne zmore rešiti in ko si želi pomoči;
3. pravica do lastne sobe, do zasebnosti in intimnosti, hkrati pa možnost druženja z ostalimi stanovalci v skupnosti;
4. stanovanjska skupnost je tudi prostor za socialno učenje; če sami ne zmorejo vseh opravil, jim pomagajo sostanovalci ali negovalec, ki si ga izbere stanovalec sam;
5. pravica do upravljanja oz. razpolaganja z denarjem za plačevanje stroškov bivanja;
6. možnost učenja in samostojnega odločanja o svojem življenju. (Vir: Sonček – stanovanjske skupnosti, prospekt.)

Društvo – Sklad Silva je adaptiralo staro kmečko hišo, ki so jo starši prizadetega otroka poklonili skladu za tak namen. Zaradi *oddaljenosti* od mesta pa bo bolj primerna le za nujne namestitve in druga srečanja v Fijerogi.

Prenovljena stara *kmečka hiša v Fijerogi* (od Kopra oddaljena 14 km) je (bila) namenjena za stanovanjsko skupino *odraslih oseb z motnjo v duševnem razvoju*, vendar postopka, da bi pridobili državno koncesijo za opravljanje te dejavnosti (tj. bivalno skupnost), v Skladu še niso sprožili. Za osebe z motnjo v duševnem razvoju, ki sicer živijo doma, dan pa preživljajo v t. i. delavnicah pod posebnimi pogoji oziroma v varstveno-delovnih centrih,⁴⁹ ter za njihove starše ali skrbnike predstavlja hiša prostor *oddih, druženja, izobraževanja in ustvarjalnega preživljanja prostega časa*.

Skład Silva je tako organiziral mnoge ustvarjalne in praktične *delavnice* (keramične, slikarske, glasbene, gospodinjske spretnosti ipd.), *seminarje* in *družabna srečanja*, hiša pa lahko po želji predstavlja tudi prostor za krajši oddih ali *počitnice*. V Fijerogi, kjer živi le še 15 prebivalcev, so osebe z duševno prizadetostjo in njihovi spremljevalci vedno dobrodošli in lepo

⁴⁹ Varstveno-delovni center Koper vključuje dve enoti dnevnega varstva v Kopru, po enega v Izoli in Portorožu ter stanovanjsko skupino Mimoza v Izoli.

sprejeti, včasih se na povabilo celo vključijo v delček njihovih dejavnosti ali se z njimi družijo.

Tako kot delovanje Sklada je bila tudi hiša v Fijerogi večinoma prenovljena z *donatorskimi* sredstvi in *prostovoljnimi* delom. Hiša ima električno in vodovodno napeljavo in telefon, kabelske televizije nima; v pritličju so uredili prostorno kuhinjo, dnevno sobo (kjer se zadržujejo začasni stanovalci hiše), kopalnico in stranišče ter večji *večnamenski* prostor, kjer se odvijajo *skupinski* dogodki in prireditve. V prvem nadstropju je urejenih 5 spalnic (najbolj individualni, osebni prostori v hiši), kopalnica in manjša čajna kuhinja na širšem hodniku. Naenkrat lahko v hiši bivajo 4 osebe z motnjo v duševnem razvoju in en spremljevalec.

Sklad Silva predstavlja enega od prvih primerov, ko so se osebe z motnjo v duševnem razvoju v Sloveniji organizirale kot "skupina za samopomoč". Hkrati pa poudarjajo bolj individualiziran pristop – bodisi v skupini, zavodu ali doma – tako da lahko prizadeti kot uporabnik nadzoruje izvajanje storitve, ki mu je namenjena.

Postopoma se nakazujejo spremembe, ki zadevajo socialno-zdravstveno sfero nasploh. Pri tem gre tako za *decentralizacijo* dosedanjih velikih zavodov kot za *deinstitucionalizacijo* zdravljenja. Slednje vključuje organiziranje komplementarnih in alternativnih, polhospitalnih in neformalnih *vmesnih struktur* med osnovnim in bolnišničnim zdravstvom, kot so mini centri, dnevni centri, skupine za samopomoč, stanovanjske skupine (skupnosti), ki so sicer strokovno vključene, organizacijsko pa so izven sedanjih zdravstvenih institucij (Viktorija Gorjup, Intermediarna organizacija ..., 1994, tipkopis). Ta prizadevanja so okrepljena s pomočjo brezposelnih na osnovi razpisa javnih del.

Novi koncepti bivanja bodo terjali tudi njihovo operacionalizacijo z vidika prostorskega oz. stanovanjskega načrtovanja, ki doslej te oblike bivanja ni poznalo. Prostorska organizacija bivališča za takšne skupine se mora razlikovati od klasičnega družinskega stanovanja tako po številu članov kot po stopnji njihove (ne)samostojnosti, glede na strukturo skupine (tudi po spolu) in tudi glede na 24-urno prisotnost skrbnika. Pogrešamo sicer še bolj natančne opredelitve prostorske in vsebinske organizacije bivalnih skupin. Vendar pa prav zaradi opiranja na prostovoljne oblike pomoči (ko gre npr. za ureditev prostorov v hišah, ki so jih podarili sorodniki na raznih lokacijah) optimalnega vzorca ni mogoče dosledno uveljavljati.

GIBALNO OVIRANI IN ARHITEKTURA

Že v izhodišču lahko izpostavim dve izraziti protislovji. Po eni strani ljudje sicer vsesplošno, "plebiscitarno" podpirajo reševanje teh vprašanj. Kar 91 % anketirancev soglaša s tem, da je "probleme arhitekturnih ovir za omejeno gibljive (invalidne)... treba *odpraviti, tudi če bi to podražilo*⁵⁰ stanovanjsko gradnjo". Hkrati pa morajo prizadeti še nadalje opozarjati na skorajda brezštevilne primere takih omejitev npr. v Kopru in Ankaranu,

⁵⁰ V nekem ameriškem primeru je izračun pokazal, da so se stroški gradnje brez arhitekturnih ovir v primerjavi z običajno gradnjo povečali za manj kot 0,1 % celotne investicije, v drugem pa bi bili dodatni stroški manjši od 0,5 % celotne investicije. (Vovk, Neuman 1975.)

podobno kot v drugih krajih Slovenije.⁵¹ Drugo protislovje pa je v tem, da se senzibilnost za odstopanja od povprečja spet ustavlja le pri nekaterih najbolj vidnih primerih: zelo so npr. na ulici opazni “vozičkarji”, malo manj slepi in slabovidni s svojimi palicami, še manj pa tisti, ki so sploh nemobilni. Tisti, ki so *najhuje prizadeti*, npr. nemobilni in vezani na svoje stanovanje ali posteljo, pa nadalje ostajajo (bolj) prepuščeni sami sebi, saj “*niso na očeh javnosti*”.

Graf 6.4: Stališča do odprave arhitekturnih ovir kljub podražitvi gradnje

re pomanjkljivosti, ker so zahteve bolj opredeljene glede dostopa do stanovanja kot pa glede notranje ureditve prostorov.

Hkrati pa bi kot pomembno dolgoročno (pre)usmeritev morali upoštevati, da te teme ni mogoče izčrpati v smislu taksativnega naštevanja posebnih potreb in kategorij prebivalcev, temveč da gre konec koncev za uveljavljanje teženj k individualizaciji prostorsko-fizične ureditve grajenega okolja.

Večjo pozornost bi morali posvetiti tudi možnostim in oblikam izražanja specifičnih potreb invalidov (in sploh manjšinskih kategorij prebivalstva), da bi presegli njihovo sedanjo nemoč, ki jo izražajo s paradoksalno ugotovitvijo (npr. v Ankaranu): “*Premalo nas je, invalidov, da bi lahko kaj dosegli!*” Konec koncev je (ne)reševanje te problematike spet odvisno od porazdelitve družbenopolitične moči. V tem smislu postane predvsem nemoč sinonim za njeno nereševanje. Prav to torej lahko s sociološkega vidika izpostavljam kot pomembno, a hkrati v urbanizmu zapostavljeno izhodišče, da bi lahko odpravili značilen “*deficit implementacije*”. Gre za to, da

Večina se ne zaveda, da je v življenju vsakdo kdaj oviran, “prizadet” za krajši ali daljši čas (otročstvo, poškodba, starost ...) in da se torej vsaj *občasno* znajde v *položaju manjšine*.

V zvezi z odpravljanjem arhitekturnih ovir se zdi nesmiselno, da bi še enkrat ponovili že tolikokrat postavljene zahteve. Vrsta študij v slovenskem in mednarodnem merilu je že ugotovila, kaj je treba upoštevati v načrtovanju stanovanj oz. naselij. Večjo pozornost pa bi morali posvetiti vprašanju, zakaj še po več desetletjih ni prišlo do zadovoljivega uresničevanja teh zahtev. S formalno-upravnega vidika gre za nedoslednost v zvezi z izdajanjem *uporabnih dovoljenj*, ki jih dejansko sploh ne izdajajo, zato tudi ni preverjanja, ali so bile upoštevane predpisane zahteve. Pri predpisih gre sicer za nekatere

⁵¹ Na podlagi konkretnije preučitve te problematike v Ankaranu smo ugotovili, da se kljub predpisom, ki zahtevajo odpravo ovir za invalide, le-te še vedno pojavljajo, tudi pri novogradnjah. Nasploh je glede tega veliko nedoslednosti. Ovre so tudi v dostopih do javnih zgradb (npr. v novem oskrbnem centru) in v gibanju po samem naselju. Turisti – invalidi nimajo primerne dostopa niti do morja niti do bazena. Kjer so avtomobili na pločnikih, je mesto za invalide le na cestišču ipd. To problematiko smo že pred leti preučili tudi v Novi Gorici (Mlinar 1983).

se ob omejevanju na čisto tehnična vprašanja in na državnoupravne postopke/ukrepe podcenjuje tako družbeni vidik kot dejanska vloga posameznih udeležencev v konkretnih okoliščinah (npr. tako invalidov kot gradbenih podjetij). Z novo informacijsko tehnologijo se povečujejo možnosti za akcijsko *samoorganizacijo* invalidov in drugih oseb z gibalnimi ali drugimi motnjami, podobno kot to velja za druge manjšinske skupine prebivalcev, s tem ko se vse lažje povezujejo lokalno in v širšem prostoru.

Odstranjevanje kot tudi nevgrajevanje novih arhitekturnih ovir naj bi torej uveljavljali v bolj neposrednem stiku z gibalno različno motenimi prebivalci; posebne potrebe enih lahko predstavljajo nove ovire za druge skupine (npr. nestrokovno poglobljanje robnikov lahko ovira slepe in slabovidne).

Pri tej temi pridemo kmalu do spoznanja, da se dolgoročnejša usmeritev ne more ustaviti pri parcialnih rešitvah le za ljudi s posebnimi potrebami, ločeno in le v določenih segmentih (objekti) bivalnega okolja, saj bi s tem še zmeraj omejevali mobilnost in življenjski prostor prizadetih.

SOCIALNO OGROŽENI IN STANOVANJSKA OSKRBA

Med ljudmi, ki so na Koprskem udeleženi pri pripravi in gradnji socialnih stanovanj, se pojavlja prepričanje, da morajo biti socialna stanovanja siromašnejša, tako da ne bi nudila podlage za lagodno in dokončno rešitev, ampak da bi še vedno na nek način pritiskala na stanovalce in jih spodbujala, da bi se – ob primerjanju z drugimi – tudi sami trudili za izboljšanje svojih stanovanjskih razmer.

Ob tem je treba upoštevati tudi želje najemnikov socialnih stanovanj. Kot opazamo iz neposrednih stikov z njimi, si sicer ne želijo koncentracije teh stanovanj, hkrati pa mednarodne sociološke raziskave kažejo, da tudi ne želijo biti umeščeni v prostor s prevelikimi socialnimi oz. materialnimi razlikami. Vsaka koncentracija (kot potrjujejo npr. izkušnje v Ankaranu) je problematična tako za same najemnike kakor za prebivalce v njihovi okolici. V bodoče naj bi torej načrtovali bolj razpršeno porazdelitev socialnih stanovanj, *pomešano z drugimi* kategorijami stanovanj. V tem smislu je podana tudi podpora javnega mnenja, saj se npr. skoraj 70 % anketirancev ne strinja s stališčem:

“Socialna stanovanja naj bi gradili posebej, da to ne bi motilo premožnejših prebivalcev v okolici.” Vendar pa je trdnost te podpore vprašljiva, čim pridemo od splošnega stališča h konkretizaciji, ki vključuje tudi morebitno lastno prizadetost.

Graf 6.5: Stališča do ločene gradnje socialnih stanovanj – glede na izobrazbo

Kakor je neprimerno zgoščanje socialnih stanovanj v starem mestnem jedru, tako so sporni tudi predlogi, da bi jih (pre)usmerjali na čisto določene lokacije na podeželju, kjer bi stanovalci lahko dobili v najem tudi vrt ali njivo in bi si s tem lahko sami še izboljšali svoj materialni položaj. Izkušnja pa hkrati opozarja na problematičnost te prakse, kolikor prihaja pri tem do koncentracije določene kategorije prebivalcev, tako da nastajajo nekakšne socialne (in etnične) enklave.

Socialni delavci opažajo, da je eden od razlogov za nemoč upravičencev za socialna stanovanja tudi v tem, da "se sami ne znajo organizirati", tako da prihajajo k njim in skušajo najti rešitev le kot posamezniki, ne opozorijo pa na svoje probleme javnosti kot skupina; to nas opozarja, da problematike z oznako "socialna stanovanja" ne smemo omejevati le na dodeljevanje teh stanovanj, ki bi tako dobilo preveč paternalistični značaj; spodbujali naj bi tudi samoorganiziranje prosilcev socialnih stanovanj, kar se kot model že uspešno uveljavlja na nekaterih področjih socialnega varstva.

Prosilcev za socialna stanovanja naj ne bi obravnavali kot homogeno kategorijo, torej vseh enako, saj se dejansko razlikujejo tako po *zmožnosti* kot po *pripravljenosti*, da bi kaj prispevali za rešitev svojega stanovanjskega vprašanja. Upoštevali naj bi spodbude in oblike njihovega možnega vključevanja (npr. delovni vložek mladih brezposelnih, načelo postopnosti pri izboljševanju ipd.), ne pa pristajali na razumevanje – tako pri načrtovalcih kot prosilcih – da gre za enkratno in dokončno rešitev.

Reševanje socialnih stanovanj se pojavlja v zvezi s problematiko revščine, ki v občini Koper zadeva relativno manjši segment prebivalstva (po odgovorih iz naše ankete se jih 3,7 % močno omejuje tudi pri nakupu hrane, 2,1 % pa jih živi v velikem pomanjkanju). Prav zato pa je toliko bolj nevarno, da ne bi tega za nekatere zelo hudega problema zapostavljali, ker je njihov delež v celotnem prebivalstvu občine relativno majhen.

Ostaja vprašanje, katera politična stranka je (ali bo) pripravljena to problematiko "posvojiti" s svojim delovanjem. Reševanje problematike ostarelih je opazno napredovalo tudi zaradi političnega vpliva, ki ga imajo upokojenci v občinskem in državnem merilu, za reševanje socialnih stanovanj pa se kaže manjša politična (strankarska) zainteresiranost.

Ceprav se pogosto poudarja, da "sociala ne sodi v mestno jedro", se njegova prenova ne bo odvijala enako na vseh območjih pa tudi realno ni, da bi jo – vsaj kratkoročno – kar v celoti izločili. Potrebno je še prostorsko in časovno bolj zdiferencirano obravnavanje revitalizacije mestnega jedra (o tem še posebej).

Dosedanje razmeščanje socialnih stanovanj je bilo bolj *priložnostno* (v samskem domu, v novi zgradbi, vendar kot nadomestilo za prvotno načrtovane poslovne prostore v Bazoviški ulici, prenova večstanovanjske zgradbe v Dekanih ipd.). Na podlagi pridobljenih – domačih in tujih – izkušenj pa je sedaj možno bolj sistematično pristopiti k temu vprašanju, da se ne bi prilagajali zgolj naključno razpoložljivim prostorom.

Podrobnejša preučitev in program v zvezi z reševanjem problematike socialnih stanovanj bi morala torej podati konkretne ugotovitve glede vprašanj:

1. o lokaciji, tj., kje naj bi jih locirali;
2. o koncentraciji ali razpršitvi, tj., koliko naj jih bo skupaj na enem mestu;
3. o tem, kakšna naj bodo ta stanovanja;

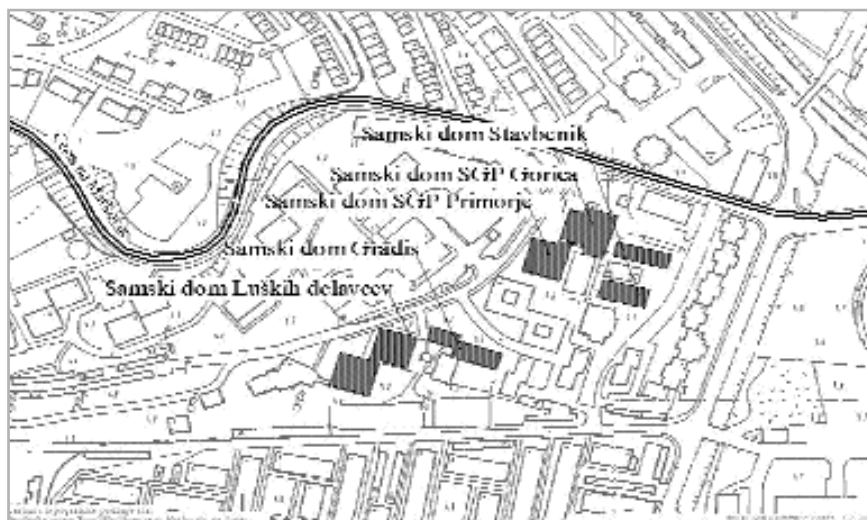
4. o tem, za koga so namenjena oz. kdo so potencialni upravičenci – predvsem glede na potencialni lastni prispevek.

SAMSKI DELAVČI IN NJIHOVI DOMOVI: KDO JIH (ŠE) POTREBUJE?

V času, ko se – namesto prejšnjega ekstenzivnega širjenja – dejansko zmanjšuje zaposlovanje delavcev (v Luki gre npr. za naslednji upad: največje število zaposlenih je bilo 1.700, v začetku devetdesetih let je upadlo na 800, in potem upadalo še naprej), tudi nastanitvene zmogljivosti za samske delavce so začele presegati dejanske potrebe. Samske delavske domove so v preteklih desetletjih zgradile velike delovne organizacije, kot so Luka, gradbeni podjetji Stavbenik in Primorje, bolnišnica Valdoltra, Tomos in drugi. Potem pa jih adaptirajo (npr. Stavbenik v Olmu) za socialna stanovanja ali pa dobivajo drugačno vlogo. Zastavilo se je vprašanje, ali so sploh še potrebni in primerni, vsaj taki, kot so bili v svoji zasnovi? Ali se ne izenačujejo s preprostejšimi hoteli?

Zgrajeni so bili tako, da so obsegali posamezne sobe in skupne prostore (sanitarije, restavracija, uprava ipd.) ali pa enosobna stanovanja (samski dom bolnišnice v Valdoltri, Tomos – stolpnica ...), ki so dejansko postala družinska stanovanja, v katerih je zelo utesnjeno prebivalo več družinskih članov.

V izhodišču je šlo za delavce ene delovne organizacije, glede na zmanjševanje potreb pa nekateri sedaj (npr. Dom luških delavcev) nudijo svoje nastanitvene zmogljivosti tudi drugim. Luka, ki zaposluje stalnejše delavce, omogoča le-tem nastanitev v samostojnih stanovanjih in (adaptiranih) hišah, s tem da jim je nudila ugodne kredite tudi na podeželju. Sicer pa se nastanitev začasno prisotnih diferencira. Delavci – Poljaki, Čehi, Slovaki in drugi, ki delajo v Luki v zvezi z uvozom avtomobilov iz Koreje – in nekateri

Karta 6.2:
(Nekdanji) samski
delavski domovi
v Kopru
Vir: Mestna občina
Koper, izdelal
S. Koprivec, 2000

šoferji prebivajo v Motelu, poslovneži na krajšem ali daljšem obisku pa v hotelu Pristan.

Slovinci oz. domačini skorajda ne živijo več v samskih delavskih domovih: zagotovijo si namreč boljše možnosti samostojnega bivanja ali pa ostajajo pri starših. Veliko večino predstavljajo delavci iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Med njimi se povečuje delež tistih, ki niso več (stalno) zaposleni v koprskih podjetjih. Gre za skupine mobilnih delavcev številnih kooperantov, ki se nastanijo za krajši čas (npr. le za štirinajst dni, tri tedne). Pri tem pa se kvalificirani delavci, specialisti, zlasti iz Hrvaške, raje nastanijo v hotelih. Domačini, ki delajo na gradbiščih (vozniki, strojniki idr.), se rajši vozijo tudi iz bolj oddaljenih krajev, da bi lahko bili zvečer doma pri svojih družinah. Dom Stavbenika v Kopru so preuredili, tako da ima višji bivalni standard in se odpira tudi za turiste.

Za sociološko pojasnjevanje je zanimiva *analiza hišnih redov*, v katerih razkrivamo najznačilnejše probleme, do katerih prihaja zaradi nizke bivalne kulture delavcev. Še posebej je obdelan domski red, predstavljen kot "deset zapovedi", ki so ga izdelali v SGP Primorje.

Samski delavski domovi – kakršne smo poznali doslej – torej dolgoročno nimajo perspektive, saj jih bodisi preurejajo bodisi zapirajo.

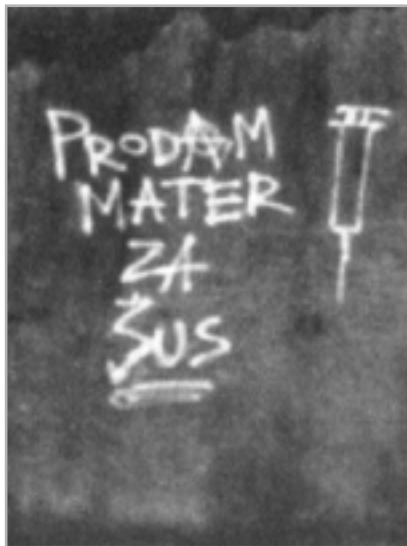
ODVISNIKI OD DROG IN BIVANJE V MESTNEM OKOLJU

Zasvojenost z drogami dobiva še posebej v Kopru in na obalnem območju nepričakovane razsežnosti. Vse bolj postaja očitno, da ne gre le za probleme posameznikov in njihovih družin, saj zadeva problem tudi bližnje stanovalce posameznih zgradb ali stopnišč, sledovi njihove prisotnosti (igle) pa povzročajo skrb staršev zaradi varnosti njihovih otrok v vrtcih in na otroških igriščih, Osnovna šola P. Tomažiča je npr. opustila prejšnje aktivnosti učencev v zvezi s čiščenjem okolice, hotelski gost je bil izpostavljen nasilju v parku ipd. Prišlo je do ostrega nasprotovanja prebivalcev na Markovcu in v Olmu, da bi v njihovi bližini uredili ambulanto za zdravljenje odvisnikov od prepovedanih drog (češ da bi to zmanjšalo vrednost njihovih nepremičnin) idr.

Na tem mestu se omejujem predvsem na specifični zorni kot problematike, tj. na nekatere prostorsko-sociološke vidike.

Pojavljanje odvisnikov od prepovedanih drog – potem ko se je začelo na trgih starega mestnega jedra – se osredotoča na dvoje območij z visoko gostoto naselitve: na Markovec (popularno Narkovec) z velikimi bloki in stolpnici, kjer je najhuje, in na Olmo – Prisoje, spet z značilnimi stolpnici in veliko koncentracijo stanovalcev. V obeh primerih pa veliko število mladih razen stopnišč in ceste skorajda nima drugih prostorov in infrastrukture. Po prvotnih urbanističnih načrtih je tam sicer bila predvidena vrsta igrišč, klubov ipd., vendar tega niso zgradili.

Slika 6.13: Posnetek z Markovca

Hkrati z ugotovitvami – kar sem že obravnaval – da mladi nimajo potrebnih prostorov, pa so, paradoksalno, (novi) lastniki stanovanj v večstanovanjskih zgradbah še tiste minimalne skupne prostore, ki so jih imeli, odprodali ali dali v najem, tako da dobivajo najemnino in se dozdevno izognejo težavam, kako obvladovati hrupno shajanje mladih. Le-ti so za stanovalce moteči tudi zunaj (konflikt zaradi edinega igrišča v starem mestnem jedru). Parkirišča dobivajo prednost pred igrišči.

Ob nekakšni odvečnosti mladih v neposredni okolici bivališča pa jim avtomobili omogočajo bolj koncentrirano shajanje v javnih prostorih v mestu, npr. t. i. *havba žuri* (havba party) na parkiriščih ali pa še v širšem prostoru obalnega somestja (Gavioli v Izoli).

Življenjski stil mladih je na obalnem območju pod močnim vplivom komercialno-turistične usmeritve, ki poudarja blišč, spektakel in uživanje (pesem: "Smisel življenja je ležanje na plaži, z možgani na "off" in čivavo na straži ..."; Zmelkoow). Ob takšni *klimi uživanja* ostaja zapostavljena *klima ustvarjalnosti*, prevzemanja odgovornosti zase in za druge, solidarnost. Mladi in otroci se – ob pomanjkanju specifičnih programov zanje – vključujejo na tržišče, ki je s profitnim motivom usmerjeno k pritegovanju turistov.

V občinskem programu športnih aktivnosti izstopa prizadevanje, da bi *povečali število prvakov*, torej ozka usmeritev k tekmovalnemu, elitnemu športu, kar postavlja večino v pasivno vlogo opazovalcev in navijačev. Tako dobiva množično vključevanje mladih v raznovrstne športno-rekreacijske aktivnosti le drugotni pomen. Še zlasti poleti, ko šole prekinejo s poukom, se tako pojavlja praznina v prostem času mladih, ki bi jo lahko zapolnili z bogatejšo vsebino različnih programov.

Ideje, ki so sedaj v ospredju delovanja nekaterih terapevtskih skupnosti za odvisnike po svetu – spodbujanje soodgovornosti, neravnodušnosti, samopomoči in medsebojne pomoči, prostovoljstva, razvijanje edinstvenih potencialov posameznika – bi lahko v konkretiziranih oblikah uveljavljali že predhodno, z vidika celotne populacije. Zelo pomemben prispevek predstavljajo številni *raziskovalni projekti učencev* in njihovih mentorjev v šolah. Le-te pa bi ob sedaj prevladujoči naravoslovni usmeritvi lahko še močno obogatili in jih hkrati približali lastni, osebni problematiki učencev in njihovega bivalnega okolja, če bi vključevali več družboslovne vsebine. Takšni raziskovalni projekti bi lahko precej prispevali k *ustvarjalnemu* preživljanju prostega časa mladih v počitniškem času.

Dr. M. Krek ugotavlja, da imamo premalo preventivnih, terapevtskih in rehabilitacijskih programov; občina, ki je pristojna za osnovno zdravstvo, je doslej dala zanje le malo sredstev. Njen vpliv na to dogajanje je lahko neposreden ali pa tudi posreden, npr. z reševanjem problema brezposelnosti (ki je tudi generirala narkomanijo) ali s prostorskim planiranjem, s katerim bi lahko zmanjšali zadrege in konflikte v zvezi z lokacijo posameznih programov za odvisnike, za katere so doslej iskali prostore bolj po naključju (npr. izpraznjeni vrtec); nadalje gre za "ostrino" nadzorstva nad preprodajalci drog ipd.

Ob navedenem pa ostaja verjetno najpomembnejše to, kar najbolj uhaja možnosti za javni poseg, to je intergeneracijska *praznina v okviru družine* in gospodinjstva oz. *stanovanja*. Ob vse večji individualizaciji delovanja in življenja odraslih, ob dvojni zaposlenosti in dveh profesionalnih karierah,

ob pogostejših krajših in daljših odsotnostih, ob nadurnem delu (da niti ne omenjamo tradicionalnejših ali bolj znanih obalnih posebnosti – pomorščake, ribiče, voznike Intereuope, turistične delavce, celodnevno zaposlene v Trstu idr.), hkrati z navedenim pa se krčijo še sorodstveni stiki, so mladi vse bolj prepuščeni sami sebi. Tu se izkaže, da je pomembnejša od pomanjkanja prostorov praznina v teh prostorih, ki jo zapolnjuje brezosebna in skomercializirana TV. Z naslednjo trditvijo – “Namesto topel dom čakata danes otroka doma le praznina in televizija” – se strinja dobra polovica vprašanih (52,6 %), kar kaže, da so ljudje glede tega danes (še) nekako razdvojeni. Starejši odrasli anketiranci se bolj strinjajo s to trditvijo kot mlajši.

S tega zornega kota je še posebej pomembno zasnovati *program oživljanja soseske* in – kot nakazujem posebej – ustvarjanja možnosti za zbliževanje dela in bivanja, kar naj bi vplivalo tudi na ponovno okrepitev medgeneracijskih odnosov, zlasti če bodo ti odnosi temeljili na večji enakopravnosti in strpnosti do razlik v življenjskih slogih.

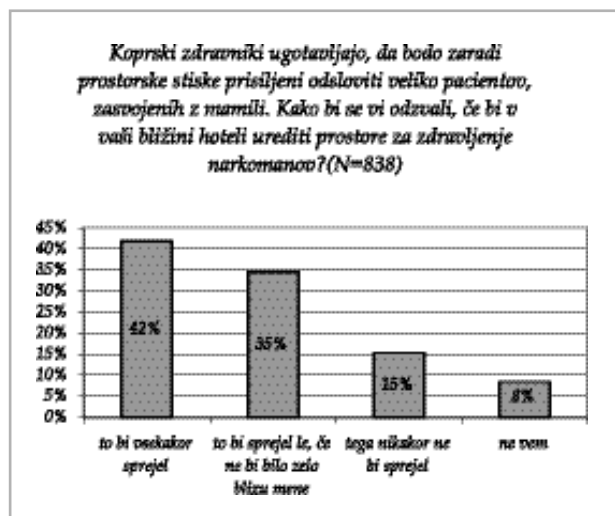
Nove oblike prostorske organizacije bivanja: zdravljenje odvisnikov, terapevtske skupnosti

Če naj bi usmerjali nadaljnje spremembe, se ne moremo omejevati na spoznanja iz analize tistega, kar na Koprskem že obstaja – če sploh – temveč je treba vključevati tudi izkušnje drugih in od drugod. Tu mislim zlasti na izkušnje v zvezi z vzpostavljanjem in delovanjem terapevtskih skupnosti. Namesto da bi odvisniki odhajali v takšne skupnosti v tujino, naj bi po izbranih in prilagojenih prostorsko-organizacijskih vzorcih omogočili njihovo formiranje v domačem okolju. Gre za zapozneli odziv tako na državni kot na občinski ravni.

Vendar pobude za ustanovitev skupnosti za zdravljenje odvisnikov naltijo skoraj povsod na bolj ali manj odklonilna stališča bližnjih prebivalcev.

Glede na velike probleme pri pridobivanju lokacij za ustanavljanje skupnosti za zdravljenje odvisnikov smo Koprčanom v anketi postavili naslednje vprašanje: “Kako bi se odzvali, če bi hoteli v vaši bližini urediti prostore za zdravljenje narkomanov?” Odgovori so bili takšni: 42 % vprašanih bi to brezpogojno sprejelo, 35 % le pogojno (če ti prostori ne bi bili preblizu), 15 % tega nikakor ne bi sprejelo, 8 % se jih ni opredelilo. Iz tega je razvidno, da je relativna večina t

Graf 6.7: Stališča koprskih anketirancev do ureditve prostorov za zdravljenje narkomanov

15 % tega nikakor ne bi sprejelo, 8 % se jih ni opredelilo. Iz tega je razvidno, da je relativna večina t

Dva vzorca terapevtskih skupnosti sta že upoštevana v nacionalnem programu: Don Pierinova Srečanja in Projekt Človek. Oba temeljita na italijanskih izkušnjah in sta predstavljala podlago za vzpostavitev nekaj terapevtskih skupnosti v Sloveniji. V prvem primeru gre za azilske terapevtske skupnosti, ki temeljijo na laični samopomoči zasvojenцев, tako da

le-ti za tri leta prekinemo povezavo z domačim okoljem. V drugem primeru, v okviru Projekta Človek, pa bolj poudarjajo strokovno znanje oz. pomoč in povezanost z odvisnikovo družino in domačim okoljem ter skušajo doseči njegovo resocializacijo, potem ko je že razrešil problem fizične odvisnosti od prepovedanih drog. Vendar – kot je ob slovenski predstavitvi knjige Don Maria Picchija (1995), pobudnika tega projekta, poudaril Jože Ramovš – Projekt Človek ni alternativa azilskim in laičnim sistemom.

Tretja pobuda, in to domačega izvora, pa je na Koprskem Projekt Morje, ki se pojavlja v okviru Rdečega križa Koper in je pridobil lokacijo v nekdanjih gradbiščnih provizorijih pri izolski bolnišnici. Le-ta poleg navedenih upošteva še druge mednarodne izkušnje in računa na postopno uveljavljanje lastnega programa, pri čemer poudarjajo reintegracijo v domače okolje; v perspektivi pa naj bi vzpostavili še eno enoto na kmetiji v okolici Kopra. Pri tem se močno opirajo na izkušnje, sredstva in na – posebej za te potrebe – ustvarjeno omrežje neformalnega, izveninstitucionalnega sodelovanja (v smislu delovanja civilne družbe), ki ga je v Kopru vzpostavila v mednarodnem merilu nemška zdravnica. Več o tem v zvezi z novimi možnostmi samoorganiziranja na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije pa kasneje.

BREZDOMCI POD MOSTOM IN VPRAŠANJE ZAVETIŠČA

V obravnavi različnih načinov bivanja v mestnem prostoru ne moremo mimo tistih, sicer maloštevilnih prebivalcev, ki sploh nimajo (pravega) bivališča. Gre za brezdomce, ki na Obalo večinoma prihajajo kot klošarji od drugod, iz vse Slovenije, saj je tu podnebje ugodnejše pa tudi ljudje so, po njihovem mnenju, strpnejši do njih.

Uradno se kot pomembno vprašanje v skrbi za brezdomce izpostavlja t. i. teritorialno načelo. Pomoč v različnih oblikah naj bi nudili le brezdomcem domačinom. V tem smislu potem večina brezdomcev v Kopru in na Obali ne bi bila upravičena do pomoči preko uradnih služb socialnega varstva. Ta zamejitev pa ne velja za dejavnost koprške Karitas, ki redno nudi pomoč brezdomcem, ne glede na njihovo teritorialno poreklo. Ta vprašanja se bodo v prihodnosti še zaostila, zlasti ob odprtih državnih mejah in s sproščanjem mobilnosti v evropskem (v nelegalnih oblikah pa tudi v globalnem) merilu.

Nasploh pa bi bilo napačno, če bi obravnavali brezdomce kot homogeno skupino ljudi. Poleg nekaterih podobnosti so med njimi tudi velike razlike (ali gre npr. za neozdravljivega alkoholika ali za koga, ki je le začasno brez zaposlitve in nepreskrbljen). Običajno jih poenostavljeno enačimo s klošarji. Od teh pa odstopajo tisti, ki so se objektivno sicer znašli v položaju brezdomca/brezdomke, vendar si hkrati po svojih močeh prizadevajo, da bi si zagotovili skromno, dostojno bivališče.

Zavetišča za brezdomce, ki že delujejo v Mariboru, Celju in Ljubljani, so zaživela na pobudo občin in s sodelovanjem različnih prostovoljnih dobrodelnih organizacij. Način dela zavetišč je takšen, da najprej poskrbijo za izboljšanje bivalnih razmer brezdomcev, ne da bi poskušali bistveno spremeniti njihov način življenja. Kasneje, ko se ob rednem obiskovanju spoznajo

Slika 6.14: Tudi brezdomci imajo svoj "dom" – pod mostom

V koprski Karitas si prizadevajo, da bi tudi na območju Slovenske Istre ustanovili primerno zavetišče. To vprašanje bi lahko reševali skupaj za vse tri občine, vendar tudi v tem primeru ne bi bila zaželena večja koncentracija brezdomcev na eni lokaciji, saj bi s tem verjetno sprožili tudi odpor bližnjih prebivalcev.

z delavci zavetišča, pa jih ti skušajo motivirati za drugačno življenje. Tisti, ki se za to odločijo, so deležni nadaljnje pomoči različnih služb (naprej jim skušajo poiskati delo, potem pa namestitev v katerem od samskih domov, kajti odtegnitev od starega okolja je eden izmed pogojev za to, da bi dosegli želene spremembe).

V Kopru so si nekateri pod mostom, ki jim služi za streho, iz zavržene opreme (jogiji, fotelji ...) in v družbi s sebi podobnimi improvizirali bivališče in svojevrstno zelo fluidno bivalno skupino.

GEJI IN LEZBIJKE IN PROSTORI NJIHOVEGA DRUŽENJA

Poleg že nekako klasično obravnavanih strukturnih kategorij prebivalcev, ki zahtevajo posebno pozornost z vidika prostorske organizacije vsakdanjega življenja, načenjam na tem mestu tudi vprašanja, ki se na Koprskem na videz niti ne zastavljajo. Vendar prav sociološki pristop zmeraj terja, da raziskovalec *razkriva* tudi *sfero prikritega, nepriznanega, nelegitimnega, preziranega*.⁵² Medtem ko v obravnavah, ki zadevajo fizično strukturo grajenega okolja, dajejo le-te praviloma prednost zunanjemu videzu, fasadi, bom na tem mestu izpostavljaj vprašanja, ki so na Koprskem komajda prepoznavna, v Ljubljani že imajo določene organizacijske oblike v prostoru, v Amsterdamu, Londonu, Berlinu, San Franciscu in drugod pa že predstavljajo splošno sprejeto temo v lokalnem življenju in politiki kot tudi v urbani sociologiji. S tem že v izhodišču nakazujem, da je mogoče ravno na podlagi takšnega primerjalnega pristopa predvidevati, kaj se bo v zvezi s tem dogajalo tudi v konkretno proučevanem okolju – na Koprskem – v prihodnjih letih.

⁵² "V svetu, v katerem so geji stalno nadlegovani, preganjani in kjer se jim ves čas dopoveduje, da sploh ne bi smeli obstajati, je bila zasebnost dolgo časa skoraj nujna. Toda ta umik v zasebnost je gejem in gejevski skupnosti onemogočil, da bi živeli odkrito, da bi vzpostavili sebe kot razločno in artikulirano družbeno prisotnost in da bi si izborili najosnovnejše pravice in elemente državljanstva, ki ga uživajo drugi ljudje in skupine. Zgodovinsko je bila za geje zasebnost pogoj varnega obstoja. Toda varnost, ki jo ponuja zasebnost, je del kompleksnega odnosa do gejevske svobode" (Bronski, 1998, 158).

Medtem ko – kot bomo videli – na Koprskem spolne manjšine *niti skupinsko niti individualno* še nimajo moči, da bi *javno izrazile* svojo identiteto in zahtevale svoje mesto v lokalnem prostoru, imamo v Ljubljani, zlasti med mladimi, vrsto organizacij ter javnih in poljavnih prostorov, v katerih se srečujejo lezbijke in geji.⁵³

Podobno kot so značilne razlike v strpnosti do pojavljanja istospolne usmerjenosti glede na velikost kraja, gre za pomembne razlike tudi v času. To nam zelo nazorno kažejo podatki iz anket *Slovensko javno mnenje*, v okviru katerih je bilo že štirikrat zastavljeno vprašanje v zvezi z naslednjo trditvijo: "Homoseksualnim osebam bi morali prepovedati javno izražanje njihove spolne usmeritve." Ugotavljamo, da se je delež tistih, ki se s tem strinjajo, takole zmanjševal: 1995 – 27,2 %, 1997 – 16,9 %, 2001 – 15,5 % in 2002 – 14,8 %. Iz tega je razvidno, da se *strpnost do spolne drugačnosti* v Sloveniji nasploh *povečuje*. To pa je lahko izhodišče tudi za predvidevanja o spremembah glede načinov izražanja identitete spolnih manjšin v prostorih vsakdanjega življenja.

To se navezuje tudi na konkretne primere v Kopru, npr. na dve učenki, ki sta svojo istospolno usmerjenost razkrili v šoli brez večjih pretresov, hkrati pa so starši eno od njiju spodili od doma. Na podlagi informacij, ki so nam jih posredovali aktivisti in aktivistke lezbičnih in gejevskih skupin, ugotavljamo, da na obalnem območju nekako še ni prišel čas, ko bi se bili istospolno usmerjeni pripravljeni javno izraziti, se vidno družiti ali organizirano nastopati⁵⁴. Le posamezniki se tu prikrito družijo ali pa konec tedna hodijo drugam, npr. v diskoteko v Devinu, kjer se zbirajo geji, v Ljubljano, večkrat pa tudi v večja evropska mesta (npr. na *Love parade* v Berlin idr.).

Posredovane izkušnje tudi kažejo na razlike znotraj posameznih mest, kjer najdejo istospolno usmerjeni razmeroma največ svobode v večjih naseljih oziroma soseskah in v velikih stanovanjskih blokih, kjer prevladuje velika anonimnost – kjer nihče nikogar ne pozna in se tudi za nikogar ne zanima. To je pa seveda *v nasprotju* s prevladujočo težnjo v urbanizmu in stanovanjskem načrtovanju, ko projektanti nenehoma postavljajo v ospredje prednostno usmeritev k *čim večji povezanosti* med sosedi! Seveda pa so tudi med istospolno usmerjenimi razlike. Tako se npr. gejevski aktivisti

⁵³ Kot to prikazuje Miha Lobnik, vodja skupine LeGeBiTra in organizator ene od mednarodnih konferenc v okviru IGLYO (International Gay and Lesbian Organization, Ljubljana 2002), je Ljubljana edina v državi, ki nudi tradicionalno osvobojene gejevske prostore. To so na eni strani zaprti, javni lokali (in dve savni), ki so deklarirani kot gejevski oz. lezbični lokali ali lokali za homoseksualce (klubi: K4 – Roza disko ob nedeljah; Tiffany (za geje) in Monokel (za lezbijke) v Mestu Metelkova; prostori ŠKUC-a v stari Ljubljani (občasno), prostori društva LeGeBiTra na ŠOU Ljubljana (kjer se dogajajo druženje, samopomoč, predavanja, svetovanje, psihosocialna podpora, aktivizem ...); na drugi strani pa so to odprti, neformalni kraji srečevanja, shajanja, t. i. štrik placi (ang. crusing places) – klasične lokacije, kjer se zbirajo homoseksualci vseh vrst in iščejo priložnosti za spolne stike (železniška postaja, park Tivoli, plaža Bele skale v Izoli, mariborski Ribnik itd.). Te lokacije (običajno so temačne, malce odmaknjene od najživahnejših predelov mesta; so adrenalinske in imajo pridih avanture, skrivnostnosti; delujejo povezovalno, zanje vedo vsi, tudi heteroseksualci; to so t. i. javne tajne) obiskujejo različni homoseksualci, zlasti so priljubljene med prikritimi, ki imajo sicer žene in družine in so prepričani, da bi razkritje njihove homoseksualnosti uničilo njihovo življenje, kariero, ogrozilo eksistenco; na te štrik place hodijo iskat spolne stike; med nekaterimi javnimi oz. političnimi geji so zelo nepriljubljeni, obsojajo jih dvoličnosti.

⁵⁴ Kot pravi Miha Lobnik, gre za *majhnost* obalnih mest, ki ne zagotavljajo dovolj *anonimnosti*, kar ne daje potrebne *varnosti*. Celó v sosednjem, precej večjem Trstu se geji ne morejo (oz. si ne upajo) na ulici držati za roke.

zavzemajo za čim več odprtih, deklariranih gejevskih lokalov in prostorov, medtem ko prikritim homoseksualcem ustrezajo skrite, nejavne lokacije.

Prej ali slej bodo ta vprašanja postala predmet zavestnega opredeljevanja v okviru *lokalne politike* in celo prostorskega planiranja, kakor je to že prisotno npr. v Haagu, Amsterdamu, Kölnu in drugod. V prvih dveh imajo shajališča gejev, ki so jih poimenovali gejevska rekreacijska območja, znotraj širših mestnih rekreacijskih oz. parkovnih površin. Lokalne oblasti so poskrbele za ustrezno komunalno službo in nasploh sodelovale v pogajanjih med geji in bližnjimi stanovalci. Mestna oblast se ni pri tem postavila na nikogaršnjo stran. V Kölnu, na primer, policija ponoči nadzoruje, obiskuje mestne parke, da bi geje ščitila pred nasilneži (npr. skini), in ne da bi jih preganjala!

Nove možnosti, ki jih prinaša internet

Nove informacijske in komunikacijske tehnologije, zlasti pa *internet*, so spremenile, predvsem pa olajšale življenje tako *aktivističnih* lezbičnih in gejevskih skupin kot tudi posameznikov in posameznic. Prvim je, kot je pojasnila mag. Tatjana Greif iz ŠKUC – LL, internet *olajšal in pospešil delovanje* pri sklicevanju in organizaciji konkretnih politično-civilnih akcij, tiskovnih konferenc⁵⁵ in razpošiljanja gradiv, izjav, manifestov zainteresiranim javnostim ali partnerskim organizacijam, s katerimi preko interneta lažje in hitreje navezujejo stike, razvijajo različne oblike sodelovanja in se povezujejo v mednarodna omrežja. Večina takšnih (aktivističnih) skupin ima svoje dobro obiskane spletne domače strani, tako tudi ŠKUC – LL na svoji ponuja vse pomembne in aktualne informacije o knjižnici, izsledkih raziskav, revijah in drugih publikacijah, o založbi in političnih dokumentih.

Na ravni posameznika ali posameznice pa internet predstavlja predvsem medij za navezovanje *stikov in poznanstev*, izmenjavo *mnenj in izkušenj* – tak je primer klepetalnic, ki zaradi *anonimnosti* predstavljajo *varen* način druženja. Tudi na tem mestu se izkaže, da internet ni le nekakšna alternativa, temveč je lahko tudi spodbuda za pogostejša srečevanja v fizičnem prostoru.

Prvi gejevski "penzion" – F6: roza žur na vasi

"V majhni istrski vasi nad dolino Dragonje je končno nekdo pogruntal, da smo pedri denar. V svoji hiši je pred kratkim odprl prvi gejevski penzion pri nas – ali po domače rečeno pedrski kmečki turizem brez domačega mleka in jajc. In to v vasi, ki ne šteje več kot 20 prebivalcev, kjer vsak vsakogar pozna in vsi vedo vse o vsakomur in bi pričakovali, da bo pritisk na roza penzion toliko močnejši in večji, ker so zaradi oddaljenosti od večjih kulturnih in socialnih središč prebivalci hišic iz istrskega peščenjaka, stisnjenih med oljčniki in vinogradi, veliko bolj konservativni in netolerantni. Pa vendar ni tako. Še nikogar niso grdo pogledali, še manj pa, da bi ga z vilami nagnali iz vasi.

Gospod Marjan, lastnik kluba F6, po telefonu ni bil ravno navdušen, da bi njegovo gejevsko oazo, v kateri gostom jamči popolno diskretnost, obiskala

⁵⁵ ŠKUC – LL tako npr. prek elektronske pošte obvešča in pošilja gradiva vsem slovenskim medijem pa tudi izbranim specializiranim medijem v tujini.

naša reporterska ekipa. Po nekajminutnem prepričevanju, da smo vendarle do gejev prijazna revija, pa je popustil in na kratko razložil pot do F6. Do roza centra v Šavrinskem hribovju najlaže pridete tako, da se iz Kopra po Šmarski cesti zapeljete do Pomjana in tam pri edini vaški gostilni zavijete desno. Ko po kakšnih dveh ali treh kilometrih na cesti zmanjka asfalta, pomeni, da ste na cilju. Avto parkirate na začetku vasi in med približno petnajstimi hišami poiščete tisto, ki ima številko šest.

Glede na to, da je to na vasi, bi človek pričakoval veliko kmečko izbo s kaminom, okoli katerega bi lenobno poležavali gejevski parčki, se počasi mečkali, pili kozarce rdečega vina, se malo ljubili in poslušali zvoke škripajočih polken, ki jih maje ostra zimska burja. Romantika in sanje. Užitek, ki ga ne ponudi noben vele mestni še tako prefinjen pederplac. F6 sicer nima kamina, je pa za razvajene mestne potrošnike, ki so prepričani, da je zanje idealen prostor bivanja New York, majhna kmečka hišica, katere dejanska vsebina je čisto nekaj drugega od pričakovane, pravo presenečenje. Bodimo natančni: nekaj več kot sto kvadratnih metrov, disko, dark room, šank, dve spalnici, agencija za posredovanje partnerjev, gejevska vroča linija, bodoči sedež društva prijateljev homoseksualcev, v kratkem pa si bo gospod privoščil še svojo revijo. Verjetno cenjeni bralci razmišljate, koliko ljudi je zaposlenih v zasebnem roza centru. Takole na oko bi človek izračunal, glede na to, da je center na vasi, nekako pet oziroma plus podpisani, zaposlen za PR, šest. Ampak resnica je spet drugačna. Omenjene dejavnosti ureja in izvaja gospod Marjan sam. Gospod Marjan ima lastnosti Barbapape. Hkrati je v vseh sobah, pri telefonu, za šankom, gramofonom ... pri tem pa ves čas z izvirnimi šalami zabava svoje goste. In to čisto vsak dan v tednu med osmo zvečer in drugo uro zjutraj. Predusem pa je gospod ponosen na svoje goste. Najbolj na znane in priznane umetnike med njimi...

Obiskovalcev je bilo kakšnih petnajst in se niso hoteli navedljati fotografu. Stari so bili od 20 do 50 let, od deklariranih gospodov do takih, ki svoje spolne identitete še dolgo ne bodo našli, od mesarja do dramskega umetnika, od policista do radijskega voditelja. Vsi združeni v prijetnih večernih uricah.

Catch F6 je enak kot v vseh drugih pederplacih. Obilica zabave, hitro pecanje in, če bog da, na koncu še navaden fuk. Idealno mesto za vse, ki menijo, da je najboljši način za spoznavanje in odkrivanje drugih ljudi seksualen. F6 pa je zaradi svoje diskretnosti idealno pribežališče tudi za tiste, ki jih je sram, da so geji. Žalostno, a resnično. Nekateri ljudje so pač močni in so močnejši od te bebave svetovne krščansko-meščanske morale, drugi pa si šepetajo: "Saj me nisi videl tukaj."

Vir: Amor Toplak, Mladina, št. 4/2001

7

ČASOVNA ORGANIZACIJA IN KAKOVOST BIVANJA

V tem tematskem sklopu poskušam prispevati k ozaveščanju o številnih vprašanih, ki sicer zadevajo časovno razsežnost bivanja, vendar so se doslej pojavljala le vsako zase, tako da jih niso obravnavali povezano in celovito pod enotnim zornim kotom. V tem smislu torej iščem stičišča in skupne imenovalce tako različnim vprašanjem, kot so makro časovno-prostorski okviri razvojnih sprememb ali pa mikro časovno-prostorske situacije v vsakdanjem življenju ljudi, ki jih poskušam pojasnjevati v kontekstu prvih¹. Ob takšni vsebinski razširitvi pa bo vse pomembnejša naloga, ki presega okvir tukajšnjega dela, bolj jasno razločevati in hkrati notranje razčlenjeno obravnavati problematiko *družbenorazvojnih* sprememb na eni strani ter sprememb z vidika *življenjskega ciklusa* posameznika ali družine; oboje pa tudi z vidika fizičnih struktur grajenega okolja ter neskladij, do katerih prihaja pri vsem tem.

Ker pa se praksa, kakršno razkrivam v MO Koper in drugod, že nekako spontano nagiba predvsem k tistemu, kar je *tukaj in danes*, postane že s tem naloga sociološke raziskave, da usmeri pogled tudi drugam, tako v (bolj odmaknjeno) *prihodnost*, kot tudi v *preteklost*. V letnih programih posameznih oddelkov koprške občinske uprave najdemo predvsem *konkretne objekte* (npr. severna obvozna cesta, prenova Pretorske palače, čezmejna kolesarska pot Porečanka ipd.). Na tem mestu pa bom poskušal v nekoliko bolj posplošeni obliki izpostaviti tisto, *kar je skupno številnim* konkretnim zadevam. Pri tem gre vsekoli za predpostavko, da časovna organizacija predstavlja pomembno določilnico kakovosti bivanja.

OD NAKLJUČNEGA/POSAMIČNEGA K NAČRTNEMU UPOŠTEVANJU ČASOVNE RAZSEŽNOSTI

Zapostavljena časovna razsežnost, informatizacija in globalizacija

Ker se tako država kot občina načeloma *omejujeta* le na *prostorsko* organiziranost vsakdanjega življenja ljudi, se njihovi številni *problemi in tudi konflikti* načrtno ne preprečujejo in razrešujejo. Kljub utemeljenim opozorilom družboslovcev o potrebnosti *hkratnega prostorsko-časovnega spremljanja in usmerjanja* sprememb, se za sedaj še ohranja stara praksa.

Kot nam kažejo izkušnje iz Kopra in od drugod, so *današnji problemi*, ki zadevajo kakovost bivanja in sploh življenja ljudi, v veliki meri posledica dosedanjega zapostavljanja časovne razsežnosti v prostorskem in urbanističnem planiranju ter stanovanjskem načrtovanju. Gre torej za paradoks, da so ne le občani, temveč tudi strokovnjaki, ki so poklicno zadolženi za to,

¹ Na primer problem, ki ga predstavlja standardizirani čas ob semaforiziranih prehodih za pešce tistim, ki odstopajo od povprečja, kar hkrati odstopa od dolgoročnih trendov k časovno-prostorski individualizaciji. V zvezi s tem se je kar 76,8 % vprašanih v anketi SJM 94/3 strinjalo s stališčem: 'pri semaforiziranih križiščih je potreben daljši čas za prehod čez cesto za starejše pešce, čeprav morajo vozniki čakati več časa.'

da bi ljudi pripravljali na prihodnost, s svojo miselnostjo dejansko *ujeti ali celo utopljeni v sedanjosti*. Zato pa pogosto prihaja do *nepredvidenih* in *neželenih sprememb*, ki bi se jim lahko izognili oziroma jih preprečili, če bi t. i. prostorsko urejanje predstavljalo predhodnico dejanskih sprememb, ne pa da jim – tako kot danes – z večjim ali manjšim zaostankom le sledi.

V MO Koper so poskušali – kot sem nakazal že v uvodu – v dveh smereh presegati to zamejenost na sedanjost. Po eni strani izstopa delovanje *zgodovinarjev* in umetnostnih zgodovinarjev, ki se lahko opirajo na razmeroma bogate vire (vsaj o samem mestu) in na fizično prisotno stavbno dediščino. Po drugi strani pa je šlo za zavestno prizadevanje občine, da bi z *Razvojnimi projekti Koper 2020* poskušala razkrivati tudi usmeritve za *prihodnji dve desetletji*. Tako bi se lahko – morda še prej kot drugod – približevali odgovoru na vprašanje, kako naj bi *preteklost postavljali v funkcijo usmerjanja za prihodnost*. Vendar je to težavna naloga. Zgodovinske obravnave ostajajo tako na območju Slovenske Istre kot drugod značilno na ravni idiografske obravnave posameznih pojavov ali dogodkov, s tem pa zadržujejo tudi preteklost kot nekakšno sfero samo zase. Tudi če bi dosegli višjo stopnjo posploševanja, bi lahko le-ta v času, ko gre za korenite družbene preobrazbe, le v manjši meri služila tudi kot *podlaga za predvidevanje in usmerjanje* za prihodnost, še zlasti če ostanemo znotraj meja mesta in občine.

Hkrati pa je vrsta opravljenih analiz v okviru *Razvojnega projekta Koper 2020* kljub pozivu, da bi predstavljale iztočnice za delovanje v prihodnjih dveh desetletjih, vendarle zastala v okvirih prevladujočih razmer in miselnosti svojega časa.

Čeprav v tem tematskem sklopu izpostavljam *časovno organizacijo* bivanja in bivalnega okolja, takšna oznaka pravzaprav pomeni določeno poenostavitve zaradi lažjega razumevanja. Dejansko se zavzemam za hkratno *časovno-prostorsko* spremljanje sprememb, kakor to nakazuje časovna geografija (Hägerstrand 1977). Danes je že splošno sprejeto, da se razširjajo prostorski okviri življenja ljudi, hkrati pa pogrešam ozaveščenost, da to pogojuje in omogoča vključevanje tudi v *širše časovne okvire* njihovega delovanja.

Ko gre za razmerje med starim in novim, hkrati vidimo, da se staro največkrat pojavlja kot lokalno, novo pa kot globalno. Vendar bi bilo napačno, če bi to razumeli kot nekakšno mehanično delitev in medsebojno izključujoče se kategorije. Vse pogostejša so namreč tudi prizadevanja, da bi *stara lokalno* uveljavili *kot globalno*. Najznačilnejša pot za ohranjanje in oživljanje kulturne dediščine je ravno njeno izpostavljanje za obiskovalce v geografskem in virtualnem prostoru. V prvem primeru posebnosti starega postanejo privlačna točka za obiskovalce, ki kot turisti vstopajo v prostor vsakdanjega življenja domačinov. V drugem primeru, kot bomo še videli v zvezi z delovanjem društva za oživljanje starega mestnega jedra Capris, pa gre za virtualno obiskovanje z vsega sveta. Le-to nam razkriva presenetljivo velik interes in *reaktiviranje stikov* z nekdanjimi domačini pa tudi z drugimi, razseljenimi po vsem svetu. Razkrivanje lokalne preteklosti hkrati pomeni razkrivanje njihovih korenin pa tudi izziv in spodbudo za morebitno vključevanje v reševanje aktualnih problemov v okolju, iz katerega izhajajo. Tako kot dobi raziskovanje preteklosti pomen v tem, da postane razgrinjanje identitete kraja, tako tudi ta kolektivna identiteta predstavlja prispevek k identiteti posameznika, ne glede na njegovo trenutno lokacijo².

Tako se v informacijski dobi odpirajo *nova vprašanja*, ki doslej niso našla mesta v razpravah o prostorskem razvoju in planiranju ali o spomeniškem varstvu. Na primer, kakšen bo vpliv razširjene rabe nove informacijske in komunikacijske tehnologije na razmerje med zasebno in javno sfero življenja v mestu in s tem na prizadevanja za *revitalizacijo starega* mestnega jedra Kopra? Ali se bodo z rabo interneta še bolj praznili in še bolj opusteli javni prostori starega mesta?

Širjenje rabe informacijsko-komunikacijske tehnologije odpira povsem nove možnosti uveljavljanja fleksibilnosti prostorsko-časovne organizacije dela in življenja ljudi. To se navezuje na možnosti asinhronega komuniciranja (prek računalnika), ki dovoljuje zadrževanje in dostopnost sporočil ter pogovore z več udeleženci v daljših časovnih obdobjih. Udeležence lahko ločujeta čas in prostor, ne da bi bile komunikacije bistveno motene.³ Asinhrone komunikacije spodbujajo interakcijo med posamezniki in skupinami, katerih (delovni) ritmi niso medsebojno usklajeni. Tako lahko se lahko vsakdanje življenje bogati z raznovrstnostjo povezav med asinhronimi življenjskimi ritmi. Vendar pa smo s tem postavljeni pred nov problem, tj. izguba neposrednih stikov med ljudmi.

Z globalizacijo izginjajo nekatere klimatsko pogojene razlike v časovni organizaciji vsakdanjega dela in življenja, npr. *opoldanski premor* v času največje vročine. Tudi centralizacija odločanja je pomenila manjše upoštevanje *regionalne časovne specifičnosti* z vidika dnevnega, tedenskega in letnega ritma. Vendar sedaj šole po svoji presoji uvajajo določene razlike, tako da npr. zaradi vročine deset dni pred drugimi v državi končajo s poukom in da je nadomestni pouk vsako prvo soboto v mesecu.

Izhajajoč iz konkretnih razmer v bivalnem okolju, kot sem jih že prikazoval v prejšnjih poglavjih, nadalje sledi, da je danes eno temeljnih vprašanj – kako razširjati prostorsko-časovne horizonte *ozaveščenosti in odgovornosti* posameznika in različnih skupin. Ohranjanje naravne in kulturne dediščine kot tudi prizadevanja za trajnostni razvoj – oboje dobiva pomen v svetovnem merilu, kot sem že nakazal z Agendo 21. Pri tem pa se dokaj neopazno povečuje tudi nevarnost, da postane človek podrejen ali instrumentaliziran kot orodje zgodovine.⁴

Obravnave stavbne in urbanistične dediščine v obalnih občinah in v slovenskem merilu večinoma zastajajo še v *predinformacijski dobi*. Na uradni spletni strani MO Koper se za sedaj pojavlja le *Izbor iz kulturne dediščine*, ki le nakazuje nekatere spomeniško zaščitene objekte v mestu in na podeželju. Razprave o tej problematiki na internetu še niso zaživele, čeprav gre za veliko število prizadetih. Pač pa je značilno, da je zgodovinska preteklost posameznih krajev in krajevnih skupnosti na območju Slovenske Istre eno najbolj priljubljenih izhodišč za vse večje število *domoljubno motiviranih prostovoljcev*, ki so hkrati ljubitelji nove informacijsko-komunikacijske

² Koprski etnologinja Zvona Ciglič ugotavlja, kako se iz leta v leto povečuje število obiskovalcev iz drugih držav in kontinentov, ki iščejo svoje korenine po krajih Slovenske Istre, in se oglašajo v muzeju, da bi dobili še kakšne informacije v zvezi s tem.

³ Sinhrona komunikacija postaja vedno dražje, ker je zanje (npr. v produkcijskem procesu) potrebna delovna sila, ki pogosto brez dela čaka, da koristna komunikacija lahko steče, medtem ko asinhrona komunikacija postaja vse cenejša, ker so sporočila dosegljiva na zahtevo.

⁴ Spomnimo se samo, do kakšne podreditve in instrumentalizacije ljudi ter njihovega vsakdanjega življenja je privedlo veliko poslanstvo v imenu zgodovinskih interesov delavskega razreda!

tehnologije. Nova tehnologija že sama po sebi predpostavlja, hkrati pa tudi omogoča predstavljanje vedno večjega števila informacij o oddaljenem okolju. Kot najbolj naravno se zato pojavlja iskanje informacij o lastni preteklosti. Tu je izhodišče za zbiranje in predstavljanje zgodovinskega gradiva, ki dosega – hkrati s povečevanjem števila internetских uporabnikov – vse širši krog ljudi tako v lokalnem kot svetovnem merilu. Na Koprskem se to kaže, ko gre za delovanje računalnikarjev – zanesenjakov, ki odpirajo in vodijo spletne strani, na katerih *predstavljajo preteklost* posameznih krajev, ali pa se celo angažirajo v akcijah za njihovo oživljanje. Takšno delovanje v virtualnem prostoru se torej prepleta z aktivnostmi fizično prisotnih ljudi. (Tako so se n. pr. člani Kulturnega društva za oživljanje Kopra – Capris hkrati angažirali tudi v akcijah za oživljanje skorajda že povsem zapuščenega vaškega naselja Abitanti ipd.). Tako se širi ozaveščenost ljudi o pomenu kulturne dediščine in njihovo vključevanje v raznovrstne programe za njeno ohranjanje in oživljanje. O takšni udeležbi več še kasneje.

V Portorožu so aprila 2001 na peti evropski konferenci ministrov, odgovornih za kulturno dediščino, v okviru aktivnosti Sveta Evrope sprejeli resolucijo št. 2, s katero so pristopili k ustanovitvi *Omrežja evropske dediščine* (The European Heritage Network). To omrežje naj bi med drugim nudilo *portal kulturne dediščine*, da bi lahko učinkovito razširjalo informacije v elektronski dobi in pospeševalo interaktivne strokovne forume, pri tem pa vzpodbujalo ljudi, še zlasti mlade, da naj skrbijo za izvirno dediščino. Med drugim bodo v prihodnjih aktivnostih Sveta Evrope prirejali *Dneve evropske dediščine*, pri čemer bodo vzpodbujali čezmejne aktivnosti in specifično angažiranost mladih ljudi.

Informatizacija pa ni le nujno prijazna do preteklosti, temveč jo lahko v določenih materializiranih oblikah tudi izriva ali zakriva, kar še zlasti velja za reklame v mestnem okolju. Zavod za varstvo kulturne dediščine v Piranu se že pogosto spopada z agresivnimi reklamnimi napisi in panoji, ki po svoji velikosti in obliki predstavljajo razvrednotenje in nekakšno *vizualno onesnaženje*, še zlasti v značilnih zgodovinskih miljejih.

Z vidika revitalizacije celotnega starega mestnega jedra pa je značilno, da se – po dolgotrajnih razpravah in številnih variantah – kot najbolj obetajoča nakazuje revitalizacija na podlagi uvajanja nove univerze, ki predstavlja značilno informacijsko dejavnost. Tako je v Kopru, primeri podobnih prizadevanj pa so še drugod, npr. v Štanjelu in v Goriških Brdih, ko gre za grad Vipolže. Vse to simbolizira prehod iz srednjega veka v informacijsko dobo, v katerem se poskuša ohranjati *kontinuiteta* starih *fizičnih struktur* grajenega okolja prav na podlagi *diskontinuitete*, torej z uvajanjem novih *druženih vsebin*, ki bi našle svoje mesto v istih prostorih. Umeščanje *univerzitetnih programov* v že obstoječe fizične strukture, kot to nakazuje namestitev Fakultete za humanistične študije v prostorih nekdanje Armerije in Foresterije. Hkrati s pripravami bivalnih prostorov za študente predstavlja to po prevladujočih ocenah najboljšo *kombinacijo starega in novega* v koprskem mestnem jedru.⁵

⁵ Za podobna prizadevanja gre tudi v Štanjelu, ki naj bi postal lokacija določenih univerzitetnih programov. Tam usmerjajo pozornost zlasti na znameniti Ferrarijev vrt, ki ga je zasnoval arhitekt Maks Fabiani. Ustanovili so že Ustanovo Maks Fabiani, ki se osredotoča prav na informacijsko dejavnost, saj si njeni člani prizadevajo za zbiranje, arhiviranje in publiciranje gradiva

Ob vsem tem se nam nakazuje perspektiva, da preteklost in prihodnost v urejanju prostora ne bosta več obravnavani kot ločeni sferi, vsaka zase, pač pa naj bi preteklost v vse večji meri prispevala k usmerjanju za prihodnost, kar bo mogoče toliko bolj, kolikor bolj bomo poskušali tudi *lokalno preteklost* presojati v kontekstu *globalne prihodnosti*.

Iz fevdalne v informacijsko dobo: primer gradu Vipolže

Kot primer, ki predstavlja mednarodna prizadevanja za aktiviranje kulturne dediščine v novih razmerah, prikazujem projekt (sodelovanje univerz iz več držav, s podporo Phare, EU) *Meduniverzitetno središče za medkulturne evropske študije na gradu Vipolže*. V starih prostorih gradu Vipolže v Brdih naj bi živila povsem nova vsebina, ki je zasnovana v skladu s pričakovanji o izgrajevanju odprte informacijske družbe. V razpoložljivem gradivu lahko preberemo naslednje: "Vrniti briškim gradovom nekdanji pomen ne pomeni povratka nekdanjih lastnikov, grofov Bagueri, Coronini, Formentini, Teuffenbach itd. Pomeni povratek glasbe, knjig, slik, izobrazbe, kulture. Pomeni lahko naselitev univerzitetnega središča, kjer se bodo študentje, profesorji, umetniki in znanstveniki srednjeevropskih dežel počutili kot doma. Projekt *Meduniverzitetno središče za medkulturne evropske študije* na gradu Vipolže pomeni nadaljevanje in nadgradnjo dolgoletnih delavnic v Smartnem in v *Hiši umetnikov* v Humu, na *Festivalu poezije in vina* v Medani ter slikarske in arhitekturne delavnice v letu 1996..."

"Naloga tega meduniverzitetnega centra na gradu Vipolže je združiti znanstvenike, umetnike, učitelje kot tudi odgovorne iz političnega ter družbenega življenja pri skupnem izvajanju mednarodnega (preko državnih meja segajočega) medkulturnega evropskega študija. V ta namen naj bi redno potekale prireditve (npr. simpoziji, konference, seminarji, literarni večeri, performansi) na določene teme, ki naj bi jih sodelujoče univerze vsakokrat določile za tri leta vnaprej. Teme naj bi bile izbrane ob posebnem upoštevanju zgodovine ter geografske lege gradu Vipolže ter njegove regije v trikotniku med Italijo, Avstrijo in Slovenijo in bi morale služiti spodbujanju sodelovanja, ki naj zajame vsa področja življenja v okviru evropske mednarodne (preko državnih meja se razprostirajoče) regije" (Iz predlagane *Izjave o namerah*, ki sta jo sestavili univerzi v Salzburgu in Bologni. Vir: "Trg grad park" – arhitekturna delavnica Brda 96, Fakulteta za arhitekturo Ljubljana, Università di Trieste, Technische Universität Graz).

Spreminjanje razmerja med starim in novim: od izključevanja k nadgrajevanju

V zvezi s spreminjanjem razmerja med starim in novim v bivalnem okolju si najprej oglejmo mednarodno izkušnjo.

Za prva desetletja po drugi svetovni vojni je bilo značilno, da so tako v zahodno-evropskih kot v ameriških mestih brez zadržkov *frontalno rušili*,

arhitekta Maksa Fabianija; izdajanje publikacij s področja arhitekture, urbanizma, umetnosti in znanstveno-tehničnih raziskav s področij, na katerih se je uveljavljal Fabiani; podeljevanje nagrad za najboljše arhitekturne in urbanistične rešitve, prenove ter urejanje prostora; podeljevanje štipendij za raziskovalno delo na navedenih področjih; strokovno svetovanje pri obnovi arhitekturnih spomenikov ter organiziranje arhitekturnih oz. urbanističnih delavnic in predstavitev razstav. Pri tem pa so pridobili tudi mednarodno podporo.

“buldožirali” mestna območja, izbrana za prenovo. Šele kasneje je prišlo do spremembe, tako da je *zgodovinska dediščina* postajala vse pomembnejša vrednota (analizo za Francijo nam podajata Ogden in Hall, 2000, 372–373). Namesto pretežno ekonomskih interesov, npr. pritegniti terciarne dejavnosti za okrepitev mestnega jedra, so začeli poudarjati družbene in kulturne funkcije zgodovinskih mestnih središč in njihovo družbeno simboliko (Rockefort, 1996, 99, cit. v Ogden, Hall, 2000, 372). Ob odpravljanju slumov so se krepili pritiski, da bi v zgodovinskih središčih *manj rušili in več ohranili* (npr. v Grenoblu, gl. Novarina, 1997, 135).

Z navedenim sem le razširil prostorsko-časovni okvir, v katerega želim postaviti konkretna opažanja in dognanja raziskave na Koprskem. Hkrati pa gre za konkretizacijo in utemeljevanje teze *o težnji k prehajanju od izključnosti (inkompatibilnosti) h komplementarnosti*, ki sem jo izpostavil že pred leti (Mlinar, 1986)⁶.

Ta splošni trend se v drugi polovici 20. stoletja potrjuje tudi v Kopru: od radikalnejših posegov in rušenj v starem mestnem jedru (Belveder) do prednostnih vrednotenj in upoštevanj starega, četudi to terja omejevanje novega (projekt graditve poslovnih prostorov – Toncij).

Dejansko in natančneje pa bi morali v

Slika 7.1: Dva-kratni sporni poseg: izgraditev avstrijske jetnišnice in rušenje kompleksa na Belvederu

konkretnih primerih razlikovati, kdaj gre:

1. preprosto za kontinuiteto (podaljševanje, posnemanje) starega;
2. za diskontinuiteto, ki se tudi prostorsko lahko izraža:
 - a) z ločevanjem starega in novega ter
 - b) ob strnjenosti enega in drugega;
3. za prežemanje in medsebojno prilagajanje.

Med arhitekti – projektanti gre za velike razlike v tem, kako v svojih načrtih vrednotijo staro in novo, regionalno in internacionalno in koliko *izvirnosti* uveljavijo v *kombiniranju* teh prvin. Tu ne gre le za ekstremne posege, npr. arh. Mihevca, temveč za razlike med rešitvami iz (naj)novejšega časa (Volksbank, Barka, Porton idr.). Do sedaj še ni bilo doseženo poenotenje v strokovnem ocenjevanju teh vprašanj.

Kulturna dediščina se včasih obravnava premalo diferencirano. Še zlasti takrat, ko gre za *način življenja* v določenem grajenem okolju, postaja marsikaj iz preteklosti očitno brezpredmetno ali z vidika današnjih vrednot nesprejemljivo. Današnje gledanje na neenakost med ljudmi (n.pr. nekdanje prostorsko izločevanje služinčadi), vrednotenje človekovega dostojanstva in njegove individualnosti, upoštevanje njegove zasebne sfere (osebnega prostora) je v neskladju s posameznimi razsežnostmi dediščine grajenega okolja na območju Slovenske Istre. Glede na to bi morali večjo pozornost posvečati vprašanju, kdo (naj) prevzema in kako naj se *porazdeli dodatno breme ohranjanja starega* v primerih, kadar to ni v interesu lastnika oz. uporabnika ali je celo v nasprotju z njegovim interesom.

Prebivalci v naši anketi izražajo visoko podporo *ohranjanju tradicije*

⁶ Na splošno pa gre konec koncev za enotnost nasprotij med starim in novim, med kontinuiteto in diskontinuiteto, ki se ji tudi v bodoče ne bo mogoče izogniti.

kraško-primorske arhitekture (76 % jih podpira ali zelo podpira). Stališče "držati se tradicije kraško-primorske arhitekture, ne glede na ceno" prebivalci koprške občine (vsaj kot vprašani v anketi) dosti bolj podpirajo kot pa stališče "dopuščati graditeljem svobodno uveljavitev posebnih potreb in okusov". Seveda pa ostane še vedno odprto vprašanje znanja in domiselnosti, kako presegati njuno medsebojno izključevanje.

V zvezi s prenovo koprskega starega mestnega jedra pa smo v anketi zastavili vprašanje: "Ali se strinjate (s stališčem): stanovalci starega mestnega jedra imajo pravico, da si zunanost svoje hiše uredijo po svojih potrebah, tudi če to ni v skladu s tradicionalnim istrskim izgledom." Takšno stališče podpira le 20,7 % anketirancev, zavrača pa 73 % (ne vem 6,3 %).

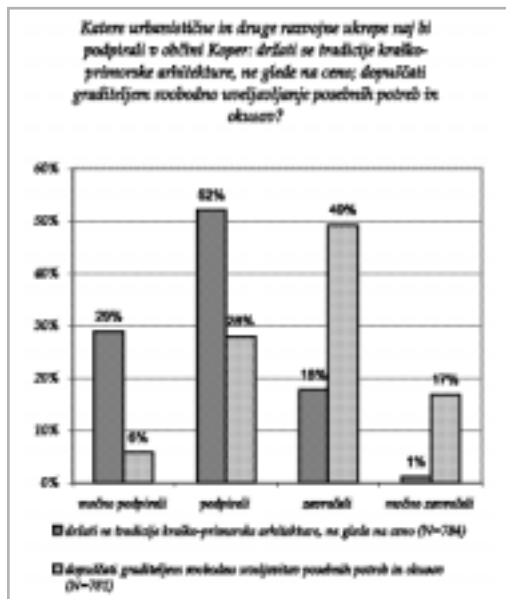
Zaščitniki starega naj ne bi nastopali le v apriorno določeni vlogi konzervatorjev, neodvisno od razvojnih programov občine. Vključevali naj bi se kot eden od pomembnih partnerjev v usmerjanju prostorskega razvoja in v *nenehnem dialogu* s težnjami po razvrstjenju starega, *ne pa kot frontalna blokada* katerekoli spremembe. Naj ne bi torej prišlo do ponovitve primerov, ko se je zaščita sprevrgla v svoje lastno nasprotje in, ko *v imenu zaščite* prihaja do še *hitrejšega propadanja* (nekateri za takšen primer štejejo vas Krkavče) tudi v domači, koprski občini?

Kontinuiteta in/ali diskontinuiteta

Vprašanje o kontinuiteti in diskontinuiteti zadeva srž problematike časovno-prostorske organizacije bivanja tako z vidika vsakdanjega delovanja v praksi kot glede na splošnejše razprave, ki zadevajo identiteto mesta, naselja, rodbine ter različnih teritorialnih in neteritorialnih skupin in posameznikov. Posebnost Kopra je v tem, da po eni strani izstopa s svojo *kontinuiteto* kot največje ohranjeno *srednjeveško mestno jedro* v Sloveniji, hkrati pa tudi s svojo *diskontinuiteto*, saj se je več kot 90 % prebivalcev po drugi svetovni vojni odselilo, tako da je prišlo do skorajda popolne zamenjave prebivalstva. Če nekoliko poenostavimo, imamo torej hkrati opraviti s fizično kontinuiteto ter družbeno (demografsko, kulturno) diskontinuiteto. To je eno od pomembnih neskladij, iz katerih izhajajo težave, če že ne kriza današnje Koprške identitete.

Sicer pa se (dis)kontinuiteta že navzven izraža tudi v poimenovanju mestnih ulic in trgov. Vendar gre tudi pri tem za različne rešitve. Očitna je radikalna prekinitev s preteklostjo v času po drugi svetovni vojni, hkrati pa je prav za Koper značilna strpnost do preteklega v času slovenske osamosvojitve. Osrednji trg v Kopru se še vedno imenuje Titov trg. Značilno za težnje k (re)afirmaciji koprške identitete pa je npr. to, da so Hotel Triglav preimenovali v Hotel Koper. Obenem pa gre za dvojezične napise, v slovenščini in italijanščini.

S poudarjeno usmeritvijo h komercializaciji in turizmu se – tako kot

Graf 7.1: Stališča do ohranjanja tradicije kraško-primorske arhitekture in do svobodnega uveljavljanja potreb in okusov

drugod po svetu – krepijo težnje, da bi vse okolje postalo temu prirejeno; s tem pa bi tudi izgubljalo svojo avtentičnost. Konkretno iz pogovorov s starši in vzgojitelji pa povzemam njihovo zaskrbljenost, ker mladi na obalnem območju živijo v nekakšnem *izumetničenem svetu spektakularnosti*. Nadaljevanje v tej smeri bi pomenilo, da se bo naravni, spontani način vsakdanjega življenja umikal vnaprejšnji *narejenosti* in *prirejenosti*, tako da nič ne bi bilo več prepuščeno samo sebi, da bi govorilo samo zase.

Nasploh torej ne gre niti samo za kontinuiteto, kar poudarjajo predvsem strokovnjaki, ki se ukvarjajo z varstvom naravne in kulturne dediščine, niti za diskontinuiteto, ki se ekstremno pojavlja v različnih oblikah rušenja in torej fizičnega odstranjevanja objektov, kar je spet vse pogostejše predmet kritike. Spodbude k ohranjanju, ki se krepijo, predstavljajo odziv na izginjanje stvari, s katerimi se sicer srečujemo v svojem življenju. Ali pa gre za reagiranje na razvrednotenje identitete nekdanjih naselij.⁷ Na evropski ravni danes – podobno kot v Sloveniji in na Koprskem – *obžalujejo*, ker je bilo v mestih toliko porušenega in nadomeščenega z novimi zgradbami brez posebnih kvalitete. Zelo malo od tega, kar je bilo zgrajenega v današnjem času, bodo prihodnje generacije ocenjevale kot vredno in primerno za vključitev v zgodovinsko dediščino (*Green Paper on the Urban Environment*, 1990). Svet Evrope se v številnih aktivnostih neposredno in posredno zoperstavlja razvojnemu programom, ki terjajo rušenje v obstoječih naseljih.

Med vrsto obravnav te problematike izstopajo naslednje misli, ki jih je v svoji knjigi zapisal Stane Bernik že 1968. leta: "Sodobni in perspektivni razvoj Kopra je terjal posege v historično jedro, vendar se zastavlja vprašanje: Ali ni bilo mogoče odločneje upoštevati spomeniškega karakterja koprške historične aglomeracije, da bi se kljub sodobnim procesom ohranile njene osnovne značilnosti (zgrajenost, krajinska slika) in da bi se nekateri najpomembnejši ambienti *ohranili nedotaknjeni, vendar regenerirani*, seveda z obvarovano pristnostjo in neponarejenostjo." (Bernik, 1968, 96.) Tako zastavljena naloga je očitno zelo zahtevna, saj tudi še po več kot treh desetletjih ostaja aktualna in ne bo verjetno nikoli povsem uresničena. Še danes so odzivi načrtovalcev in projektantov na takšno usmeritev povsem različni, tako kot so različni tudi med njimi in konzervatorji.

Prelog je kritično izpostavljал vprašanje o regionalnem značaju arhitekture na Jadranski obali, četudi se je zavedal, da ga ni mogoče postavljati v okviru nekakšnega historicizma. In vendar so potrebne arhitektonske rešitve, ki bi bolj upoštevale posebnosti tega dragocenega življenjskega okolja. Že v samem pejzažu vidi določene elemente, ki že vnaprej kažejo na vprašljivost predimenzioniranih objektov in na uporabo nerazčlenjenih mas. To izhaja iz razčlenjenosti obale in iz terasatega vzpenjanja reliefa, kar je treba brezpogojno upoštevati pri gradnji novih objektov in njihovem grupiranju.

Pri tem je Prelog (1973, 34) nadalje opazil, da "nova naselja organizirajo po načelih, ki so povsem *tuja mediteranskemu tipu* aglomeracije, saj gre očitno za določeno shemo, ki je – čeprav importirana iz povsem drugih geografsko-zgodovinskih okolij – dobila prednost pred regionalno gradbeno tradicijo".

⁷ Arhitekt Aleš Prinčič, dobitnik Plečnikove nagrade za arhitekturo, je v zvezi s tem povedal naslednje: "Z nekontrolirano in razpršeno gradnjo, ki ne temelji na *kontinuiteti*, kaže narod svojo nekulturo. Hiše, kot jih imamo danes v Furlaniji in na Primorskem, so gotovo dokaz, da je naša kultura pozabila na kontinuiteto." (Primorske novice, 3. 7. 1998, str. 22.)

Pretežna večina novih objektov vzdolž jadranske obale je nastala brez upoštevanja regionalnih posebnosti; pri nekaterih ignorirajo celo geografsko-klimatske posebnosti tega okolja. Največ napak izhaja iz nepremišljene in *šablonske uporabe* vzorcev t. i. internacionalne arhitekture (npr. velike steklene površine, svetle kovine ...), čeprav bi z njihovo ustvarjalnejšo uporabo lahko uspešno razrešili tudi razmerje do že zgrajenih in naravnih ambientov. Kako to doseči bolj konkretno, pa ostaja še precej nedorečeno.

“S tem ko se odziva na težnje urbaniziranega človeka, da bi preživel svoj prosti čas v okolju, ki je različno od tistega, v katerem sicer živi (pa tudi v dejavnosti, ki so povsem drugačne od vsakdanjih), je turizem odkril med drugim tudi privlačnost *regionalnega gradbenega izročila* v oblikovanju gostinskih objektov. Veliko število posameznih objektov pa tudi celih naselij je nastalo vzdolž vseh obal Sredozemskega morja, od Francije do Grčije, od Maroka do Jugoslavije, in to v težnji, da bi nove gradnje opredelili ambientalno, regionalno.” (Prelog, 1973: 56.)

Pri tem ne gre za regionalizem kot stil določenega zgodovinskega obdobja, temveč bolj za večje pokoravanje naravi, naravnemu okolju in njegovim elementom, ki se stalno nahajajo na danem geografskem območju. Gre za ponovno izpostavljanje odnosa do naravnega okolja, ki ga je gradnja v industrijski dobi zapostavljala. V zvezi s tem je tudi odrekanje *prevelikemu merilu* in togemu *geometrizmu*. Turistična arhitektura pri tem včasih zahaja tudi v poceni scenografijo pohodov v “staro”, “vaško”, “naravno”, tako kot to režira turistično gospodarstvo. Nastajajo pa tudi domiselne kombinacije starega in novega, npr. Bernardin (ožji del brez Emone), prenova Budve po potresu (arh. Kobe). V nekaterih primerih gre za povsem nova naselja, ki dajejo videz starega; med prvimi je bilo zgrajeno tako hotelsko naselje Haludovo na Krku, ki je bilo postavljeno kot ribiška vas s svojo lučico.

(Ne)spoštljiv odnos do kulturne (arhitekturne) dediščine in njene kontinuitete lahko preverjamo tudi glede na ohranjanje videza starega mestnega jedra. Najostreje kritike so bili deležni dejanski in nameravani posegi arh. Mihevca v staro mestno jedro. Pri tem ne gre le za njegovo razumevanje

razmerja med starim in novim, ali razmerja med regionalizmom in internacionalizmom.⁸ Njegovi nekdanji sodelavci vedo povedati, da je šlo tu-

Slika 7.2: Izstopajoča (Mihevčeva) stolpnica v mestnem jedru

⁸ V strokovni literaturi najdemo tudi dosti ugodnejše ocene Mihevčevega delovanja kot npr.: “Mihevc je v urbanizmu našel dialog med urbanističnim *funkcionalizmom* in z novimi teoretskimi smernicami na eni strani in *tradicionalizmom* z zgodovinsko preizkušenimi prostorskimi rešitvami na drugi strani tako, da je vzpostavil nove vrednote in kvalitete v prostoru z različnimi tipi turističnih naselij, z varovanjem zelenih površin, z novimi industrijskimi in stanovanjskimi površinami in usklajevanjem tradicionalnih prostorskih vrednot z novimi razvojnimi perspektivami. Krajinska podoba slovenske obale je prav tako rezultat preproste discipline, ki obsega določene principe členjenja gradbenih mas, uporabo avtohtonih materialov, enotno kritino s korci, dosledno sončno zaščito s polkni ter ohranjanje in varovanje terasastih območij in sklenjenih zelenih površin.” (Kralj Pavlovce, 1999, 2–3).

di za ideološke in politične motive in ne le za arhitektonske oziroma estetske. Prav glede na to bi bilo potrebno ta vprašanja osvetliti tudi s sociološkega vidika.

Enotnost raznolikosti starega in novega kot načelo, ki naj bi ga upoštevali v oblikovanju grajenega okolja, sicer predstavlja eno temeljnih usmeritev, vendar pa v praksi dobiva zelo različne interpretacije, tako med arhitekti – projektanti kot med tistimi, ki skrbijo za varstvo kulturne dediščine.⁹ Med prvimi – seveda je odvisno tudi od lokacije – nekateri bolj *sledijo* tradicionalni regionalni arhitekturi, in to iz lastnega, osebnega razumevanja *skladnosti med starim in novim* ali pa zato, ker so pod pritiskom izrecnih zahtev strokovnjakov za varstvo kulturne dediščine.

Slika 7.3: Kako se novo vključuje v kontekst na robu starega mestnega jedra? Izziv: poslovno-stanovanjski objekt Mandrač, arh. Vojteh Ravnikar

V zadnjem primeru nekateri arhitekti – projektanti izražajo svoje nezadovoljstvo, ker čutijo, da so *omejeni v izražanju* svoje *kreativnosti* in delujejo le v okvirih in po že znanih vzorih *anonimne arhitekture*. Nekaterim pa je tudi po presoji (strokovne) javnosti uspelo na lasten način nadgraditi staro in torej inovativno povezati komponente starega in novega. Končno pa gre za zelo samostojne nastope nekaterih uveljavljenih

avtorjev, ki s svojo avtoriteto lažje uveljavijo svoje individualne odločitve.

Med številnimi podatki, ki kažejo na spreminjanje odnosa (stališč) ljudi do razmerja med starim in novim, imamo na voljo odgovore na vprašanje, ki sem ga zastavil v okviru ankete *Slovensko javno mnenje*, in sicer najprej že leta 1969, potem pa 1986: “Kaj pa v primeru, ko se pred urbaniste postavlja alternativa?”

1. ohraniti lepo staro naselje oziroma zgradbe, četudi predstavlja to omejitve za promet, neudobna stanovanja ipd.;
2. odstraniti staro naselje oziroma zgradbe in predvsem poskrbeti za udobno in praktično ureditev naselja;
3. ne vem, neodločen, drugo.

Tabela 7.1: Ohraniti staro naselje, ali dati prednost praktični ureditvi?

Leto	1969 v %	1986 v %
Ohraniti staro naselje...	27,5	42,3
Prednost – praktična ureditev	59,0	37,2
Ne vem	13,5	20,5
Skupaj v %	100	100

Vir: SJM/69, 86

Delež tistih, ki se zavzemajo za *ohranitev starega*, se je *povečal*, delež tistih, ki bi *rajši odstranili staro*, da bi dali prednost udobni in praktični ureditvi, pa se je *zmanjšal*.

⁹ Arh. Živa Deu je (sicer bolj v zvezi z razmerami na podeželju) zapisala: “Izgubila se je kontinuiteta, ki se je v zgodovinskem razvoju stavbarstva, prilagojenega okolju in naravi človekovega življenja in dela, oblikovala z nepretrganim razvojem znanja, vrednot in meril. Arhitekturno oblikovanje novih objektov namreč ne upošteva več vrednot in znanja, ki so se razvijali v stavbarstvu okolja. Še več, raziskovalci stavbnih struktur v podeželskem okolju ugotavljajo, da novo stavbarstvo ne le da ni nadaljevalo in na podlagi novih bivalnih potreb in znanja dopolnilo graditeljskih izkušenj, temveč jih je *celo* degradiralo in izničilo.” (Deu, 2001, 14).

Podobno vprašanje smo zastavili v raziskavi stališč prebivalcev Slovenije v zvezi z graditvijo avtoceste (SJM 94/3, vpr. 3.01). Vprašanje se je glasilo: "Ali je v naštetih primerih treba spremeniti potek trase, čeprav bi bila daljša, dražja in s prometnega vidika manj ugodna, ali ne?" To vprašanje se zelo približa dilemam, ko so ob graditvi avtoceste pri Serminu naleteli na arheološko najdišče. Iz odgovorov je med drugim razvidno, kakšen pomen prebivalci pripisujejo ohranjanju spomeniško zaščitene stavbe in arheoloških najdišč v primerjavi z vrsto drugih vrednot, kot so viri pitne vode, varnost in nemotenost delovanja šol, bolnišnic, domov za ostarele, varstvo redkih ptic idr. Vzemimo samo ugotovitev, da sicer relativni večinski delež (49,3 %) vprašanih daje prednost ohranjanju spomeniško zaščitene stavbe, ki naj jo ne bi porušili, četudi bi to terjalo spremembo poteka trase avtoceste, ki bi bila zato daljša in dražja. Primerjalno gledano pa je takšna podpora precej manjša, kot pa tedaj, ko gre za vire vode, za šole ali bolnišnice in celo za gnezdenje redkih ptic.

	da	ne	ne vem	skupaj
Ali spremeniti potek avtoceste ...?				v %
1) kadar cesta naleti na pomemben vir zaloge pitne vode	87	7	6	100
2) kadar se cesta povsem približa šolam, bolnišnicam, domovom za ostarele ipd.	81	11	8	100
3) kadar cesta naleti na kmetijska zemljišča	63	23	14	100
4) kadar cesta razdeli naselje na dva dela	59	25	16	100
5) kadar naleti cesta na pomembno arheološko najdišče	54	22	24	100
6) kadar bi bilo treba porušiti spomeniško zaščiteno stavbo	49	28	23	100
7) kadar naleti cesta na močvirje, kjer gnezdi redke ptice	82	11	7	100

Tabela 7.2:
Spomeniška
zaščita, četudi
dražja/daljša
cesta

Vir: SJM 94/3

Nesoglasja v strokovnem ocenjevanju

Pri odločanju o teh vprašanjih se od primera do primera pojavlja *veliko subjektivizma, arbitrarnosti in nedoslednosti*. Po drugi strani pa so strokovne skupine, ki delujejo na tem področju, izpostavljene izjemno *velikim pritiskom* zaradi materialnih in drugih koristi prizadetih. Razreševanje te problematike zato ne bi smelo biti več zamejeno le na umetnostnozgodovinske in arhitektonske vidike, temveč bi moralo vključevati tudi sociološke, politološke in druge analize *vrednot, interesov, akterjev in procesov odločanja*.

Med arhitekti – projektanti pa so velike razlike v tem, kako v svojih načrtih vrednotijo staro in novo, regionalno in internacionalno in koliko izvirnosti uveljavijo v kombiniranju teh prvin. Brez večjega poenotenja v strokovnem ocenjevanju teh vprašanj, ni mogoče pričakovati, da bi presegli dosedanje prakso in njeno materializirano podobo, ki že več desetletij izzi-va kritične odzive v javnosti.

Kot ugotavlja Peter Fister je zaradi negativnega ocenjevanja "domačijske arhitekture" strah pred upoštevanjem razpoznavnih sestavin *regionalno do- ločljivih arhitektur* dovolj močan, da so *le redki, ki si upajo* graditi mimo *modnega zavračanja* vseh podobnosti z nekdanjo "ljudsko arhitekturo".

"Popularno je mnenje, da je simbolnost nekdanje "ljudske arhitekture" vezana na zastarelost, nesodobnost, celo na ekonomsko nesposobnost današnjih prebivalcev in lastnikov starih stavb. Od tu izvirajo ne le rušenja ali grobe predelave, ampak tudi odpor proti novim stavbam, ki bi *preveč spo-minjale* na stavbarstvo izpred nekaj generacij. Ob to mnenje je mogoče po- staviti sicer nasprotno, a mnogokrat enako škodljivo mnenje, da je zelo

“modno” imeti drugo bivališče (vikend) v okviru neke “stare” stavbe – v katero in na katero potem lastniki navlečejo vse, kar naj bi dišalo po starem. ...”domačijstost” v arhitekturi je slaba le tedaj, ko izraža nesposobnost in neinventivnosti arhitektov. Kadar pa je postavljena kot tisti del najgloblje simbolike, ki jo mnogi imenujejo *genius loci*, tvori najvišje kvalitete. To je bila v preteklosti tudi tista splošno razumljena vrednota “ljudske arhitekture”, ki je mnoge modno oblikovane stavbe niso zmogle in zaradi katerih še danes *razpoznavamo pokrajine* in ljudi predvsem po njihovem na videz preprostem stavbarstvu in skoraj nikoli po avtonomistični (ali celo “avtistični”) ekskluzivni arhitekturi.” (Fister, 1993, 4–5, poudarki Z. M.).

Ne nazadnje gre za poizkuse, da se specifika določene lokacije, npr. bližina Luke, z določenimi simboli tudi bolj ali manj neposredno¹⁰ izrazi. Tako sta arh. Darko Lečnik in arh. Milojka Urbar zasnovala zgradbo Porton, ki simbolizira ladjo – ob ulici, ki vodi v Luko in kjer je bilo včasih morje – vendar brez elementov tradicionalistične arhitekture.

Za podoben poizkus “v malem” je šlo pri oblikovanju restavracije v nakupovalnem središču Mercator – Hipermarket, ki je bila člen verige McDonald’s in je bila oblikovana kot ladja.

Kot sem že nakazal pa še posebej nerazjasnjena ostajajo vprašanja, kako ohranjati živo dediščino, ko gre za *način življenja* v določenem grajenem okolju. Očitno postaja marsikaj iz preteklosti brezpredmetno ali z vidika današnjih vrednot nesprejemljivo. Današnje vrednotenje človekovega dostojanstva in njegove individualnosti, upoštevanje njegove zasebne sfere, t.i. osebnega prostora, je v neskladju s posameznimi razsežnostmi fizične strukture grajenega okolja iz preteklosti.

Med drugim se to danes izraža že v Kopru, še bolj pa v Piranu in v drugih mestih po svetu, kjer prebivalci niso več pripravljeni živeti v stanovanjih, ki jim

Sliki 7.4,5: Perilo na ulici: spoštovati mediteransko tradicijo ali današnje vrednote – nje zasebnosti?

ne zagotavljajo minimalne stopnje zasebnosti v ozkih ulicah (brez svetlobe). Gre pa tudi za protislovja, kot ga kaže naslednji primer: sušenje perila na ulici postaja vse manj sprejemljivo (v nekaterih primerih to izrecno prepovedujejo), hkrati pa predstavlja značilno mediteransko tradicijo; ali pa – prostorom za služinčad očitno ni mogoče zagotoviti nekdanje funkcije, čeprav jih fizično ohranjamo.

¹⁰ Razhajanja v ocenah med drugim zadevajo vprašanje, koliko je sprejemljiva neposrednost izražanja določene funkcije oz. objekta (ladje, ali pa analogno rcimo železnice oz. lokomotive ipd.).

Kratkoročni interesi, nepredvidene spremembe in kakovost bivanja

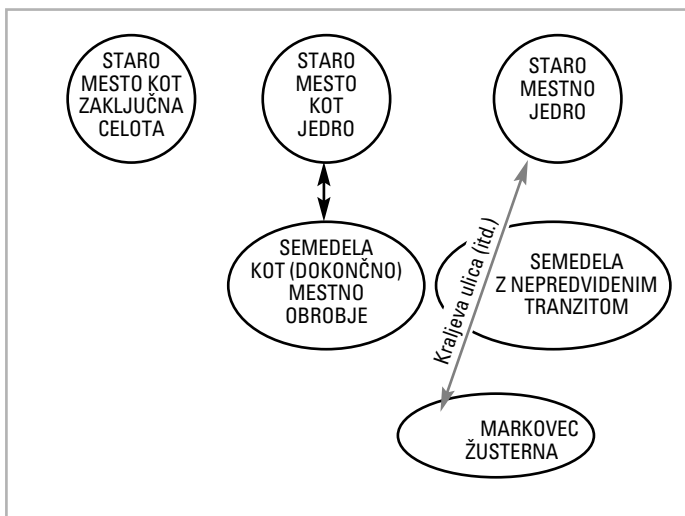
Reševanje številnih problemov, ki včasih tudi do skrajnosti poslabšajo bivalne razmere prebivalcev, se večinoma omejuje na trenutne razmere. Pri tem pa puščajo ob strani vprašanja o (bolj odmaknjenih) izhodiščih in vzrokih, zaradi katerih je do tega prišlo. Izpostavljam zlasti dve takšni izhodišči: eno je že zasnova prostorske ureditve, ki je bila opredeljena v (zazidalnih) načrtih ali pa niti ni bila izrecno in natančneje določena, drugo pa predstavlja sama gradnja naselja, ki – pod vplivom določenih interesov – že kar praviloma odstopa od načrtov. Z obeh vidikov pa razkrivamo določeno *časovno zamejenost* in nepoznavanje ali neupoštevanje dolgoročnejših potreb in trendov sprememb. Pri zasnovah in načrtovanju gre lahko tudi za določeno *kratkovidnost*, pri gradbenikih pa za izrazito komercialno pogoje *kratkoročne interese*. Glede na organizacijsko in finančno odvisnost prvih se slednji lahko uveljavijo tudi že v samem načrtovanju.

V tako nakazanem kontekstu postane razumljivejša današnja (prometna) problematika Semele, ki je bila zasnovana kot spalno naselje na robu mesta (skorajda kot predmestje), in to ob trdni predpostavki, da predstavlja že neke vrste *skrajni domet širjenja* mesta. Takšna predstava je hkrati s profitnim interesom našla svojo materializacijo v *poddimenzioniranih* skupnih površinah in komunalnih ureditvah (cestah, pločnikih, kanalizaciji ipd.), s čimer je nastalo ozko grlo ob vse bolj tranzitnem značaju Semele in ob nadaljnjem širjenju mesta.

Prikazani primer ni le koprski posebnost. Gre bolj za splošno prakso (podobno smo ugotavljali že v raziskavi v Novi Gorici, Mlinar, 1983). Prav posebna privlačnost obalnega območja pa hkrati bolj izpostavlja akterje in interese v tej igri kot tudi nejasnosti in odprta vprašanja v zvezi z demografsko stagnacijo (domačega) prebivalstva, hkrati pa z vse večjo odprtostjo v evropski prostor in s potencialno večjim priseljevanjem.

Kakor je negotovo dolgoročneje predvidevanje, pa je vendarle gotovo in nesporno, da konkretno – še zlasti v sistemu, ki temelji na zasebni lastnini – *prevladujejo kratkoročne rešitve*.¹¹ Iz tega pa izhaja, da je temeljna naloga prostorske *razvojne politike* in načrtovanja, da to časovno zamejenost presega.

Nove spodbude v tej smeri predstavljajo mednarodne usmeritve k *trajnostnemu razvoju*, ki v odločanje o urejanju prostora vnašajo tudi *interese*

Slika 7.6: Današnji problemi kot posledica kratkovidnega planiranja: Semele

¹¹ Pri tem naj opozorim, da so tudi načrtovalci pod močnim pritiskom konservativne miselnosti okolja, ki zlahka ironizira poskuse tistih, ki si drznejo preseči zamejene okvire prevladujoče miselnosti o tem, kaj je v danih razmerah še primerno ali dopustno.

naslednjih generacij. V tem kontekstu pa se odpira vrsta konkretnih nalog: kako npr. v večji meri urejati *rezervate* za *nepredvidljive* bodoče potrebe.¹²

V večini primerov tehnološke spremembe oz. novosti terjajo še več prostora na danem mestu (npr. za pralni stroj, za računalnik ipd.), včasih pa je tudi nasprotno, npr. zaradi nepričakovane, zgodnje odselitve mladih. Glede na to je – potem ko niti v enem niti v drugem primeru nismo pravočasno predvideli spremembe – mogoče vsaj naknadno *spodbuditi* nove, *na-domestne* rabe prostorov. Nepredvideno neizkoriščene prostore v dvostanovanjski hiši je npr. mogoče uporabiti za prav tako nepredvideno teledelo na domu.

Večjo pozornost bi morali posvetiti vprašanju, kakšna je vloga posameznih akterjev glede na časovno razsežnost planiranja. Politični funkcionarji se – ne glede na znanje in osebne lastnosti – tako na občinski kot na vsedržavni ravni prvenstveno osredotočajo na *čas* svojega *mandata*. Urbanisti in projektanti se *utapljajo v tekočem*, bolj ali manj rutinskem delu, tako da se celo tisti, ki imajo osebni interes za razširjanje horizontov svojega delovanja, večinoma omejujejo na borbo za preživetje. To pomeni, da – seveda z izjemami – puščajo ob strani tako novosti v širokem krogu relevantnih strok kot tudi konkretne, praktične izkušnje iz drugih držav o tem, kako upoštevati spremembe v prihodnjih desetletjih. Glede na to pa je omejena tudi njihova vloga v odnosu do naročnikov oz. potencialnih uporabnikov. Načrtovalcem primanjkuje tako *znanja o prihajajočih spremembah* kot tudi časa, da bi bodoče uporabnike ozaveščali o tem.

Če k vsemu temu dodamo še kratkoročne interese *gradbenih podjetij* in drugih profitno motiviranih gospodarskih akterjev, vidimo, da se bo po vsej verjetnosti dosedanja problematika – zlasti zaradi hitrih informacijsko-tehnoloških in političnih sprememb – še zaostrovala. Celo raziskovalci – npr. v okviru *Razvojnega projekta Koper 2020* ali v pripravi strokovnih podlag za *Prostorski plan RS* – kaj hitro in neopazno zdrsnemo na raven obravnave *trenutnih razmer*.

Časovna (ne)diferenciranost in začasna raba prostorov

Številni primeri iz koprške občine nas opozarjajo, da potrebujemo *časovno* bolj *zdiferencirano* obravnavo rabe oz. funkcije prostorov, da bi *s tem aktivirali neizkoriščene* možnosti v čakalni dobi na bolj (do)končno opredelitev ali uresničitev njihove namembnosti.

Čim večje bo povpraševanje po – notranjem ali zunanjem – prostoru, tem večji pomen bo dobila tudi opredelitev *namembnosti za krajši čas*. Tu gre najprej za ekonomsko racionalnost, npr. velike *začasne parkirne površine* ob Ogrlici, kjer je predvidena pozidava, ali pa za začasno oddajanje stanovanjskih prostorov v najem. Hkrati pa gre tudi za estetiko (ne)urejenosti v času, ko se le čaka na dokončnejšo ureditev.

Čakanje na dokončnost ima za posledico očitno že *previsoko ceno*, ko gre npr. za neurejenost obalne (Semedelske) ceste in območja med mestnim jedrom in Semedelo. Če minevajo desetletja, ne da bi na tako dragocenem prostoru – tudi če le začasno – dopustili določene vsebine, je to očitno značilen primer togosti, nefleksibilnosti prostorsko-časovne organizacije.

¹² Le-te je npr. že vključeval zazidalni načrt *Žusterna III*. Danes pa razen nekaterih izjem, kot so npr. avtoceste, le-ti skorajda ne najdejo več svojega mesta v načrtih.

Slika 7.7:
V pričakovanju
nove funkcije,
Luka Koper

Velike degradirane in neizkoriščane so t. i. čakalne površine v zvezi z nadaljnjim širjenjem luke (gl. tudi Koželj et. al., 1998).

Nevarnost, ki v nekaterih primerih spremlja začasno namembnost prostorov, pa je v težnji, da se to *začasno ustali in utrdi* do te mere, da potem poskuša pridobiti status dokončnega (npr. zasilni pomožni prostori vrtičkarjev) ali pa je prva stopnja v prizadevanju do uveljavitve cilja (npr. izgradnja bivališča), ki ni v skladu z javnim interesom na dani lokaciji.

Omejenost na prostorsko razsežnost načrtovanja in torej neupoštevanje predvidljive dinamike v različnih časovnih okvirih (dneva, tedna, sezone, generacije ipd.) je eden od pomembnih razlogov, zaradi katerih prihaja tako do konfliktov zaradi preobremenjenosti v prostorski enoti kot tudi do neracionalnosti zaradi neizkoriščenosti prostorov ter do nejasnosti, kako usmerjati zaporedno večnamenskost prostorov. V tem smislu predstavlja izzivalni primer v Kopru – podobno je tudi v drugih mestih – odsotnost programa, kako časovno organizirati rabo prostorov, ki so bili namenjeni le za otroška igrišča, nato pa so *več desetletij* nekakšen *zapuščen* preostanek, ki (vsaj načrtno) ne dobi nobene druge funkcije ali pa jo dobi le naključno.

V nasprotju z dosedanja prakso, ki je večinoma predpostavljala *dokončnost* načrtovanih prostorskih ureditev, bi torej morali usmerjati pozornost (tudi) na *prehodni, začasni* oz. spreminjajoči se pomen vsake takšne ureditve notranjih in zunanjih prostorov in upoštevati *časovno zaporedje* različnih funkcij istih prostorskih enot. *Življenjski cikel* generacij prebivalcev ni upoštevan v *statično zasnovanem urbanizmu*.

S pomanjkanjem razpoložljivega prostora bodo dobivale relativno večji pomen *rezerve* doslej *neizkoriščenega prostora* prav z vidika časovne organizacije vsakdanjega življenja ljudi. *Časovno-prostorske rezerve* so eden največjih neizkoriščenih potencialov, ki bi jih lahko aktivirali, da bi s tem zmanjšali probleme prekomernega zgoščanja ljudi in dogajanja v prostoru, bodisi da upoštevamo dnevni, tedenski ali letni cikel ipd.

Z večjo občutljivostjo za razlike v času bi prispevali k *oživljanju danes puščobnih* prostorov, katerih vloga je le v tem, da čakajo na svojo dokončno namembnost oz. ureditev. Uvedba posebne postavke o ukrepih za *večji izkoristek* takšnih časovno omejenih možnosti za uporabo notranjih in zunanjih prostorov v prostorske akte bi hkrati pomenila spodbudo, da bi širši krog akterjev takšnim *začasnim ureditvam* posvečal večjo pozornost.

Nemoč posameznika in trajanje gradnje

Pridobitev ustreznega bivališča predstavlja eno najzahtevnejših nalog v življenju posameznika (družine), tako da se znajde pred njo dostikrat povsem nemočen. Ta njegova nemoč v odnosu do *prezahtevne naloge* – ki sicer

predpostavlja določeno prispevek za več generacij – ga lahko povsem *paralizira*. Še večkrat pa jo poskuša s pomočjo drugih ali brez nje preseči z dolgotrajnejšim reševanjem te naloge. Čim manjša je pomoč, tem bolj prihaja v nasprotje z zahtevami države oz. okolja, ki – vsaj v primeru (motečih) samograditeljev – temu nasprotuje.

Podaljševanje časa gradnje je seveda bolj primitivna in moteča rešitev, kot bi jo predstavljala ustrežnejša *časovna organizacija financiranja* gradnje in nakupa stanovanja, kakršna je redno na voljo v razvitih državah. Prav odsotnost finančnih možnosti v preteklih desetletjih je toliko bolj navajala ljudi k samograditeljstvu, z znanimi posledicami: "Slovenec najmanj deset

let gradi hišo, vloži vanjo vso kreativnost, vsa sredstva in ves prosti čas; medtem mu odrastejo otroci, ne prebere nobene knjige, nima časa za družabno ali družinsko življenje..." (Šarec, Dnevi arhitekture, 1979, v: AB 68/69, 1984, 31).

Anketiranci dajejo presenetljivo visoko podporo naslednjemu stališču: "Ker ljudem primanjkuje denarja, jim je treba dovoliti, da gradijo tudi dalj časa, čeprav je to moteče za okolico" (soglašajo kar 91 % vprašanih).

Z vključevanjem v EU lahko pričakujemo, da se bodo tudi v reševanju stanovanjskega vprašanja povečevale možnosti, da bi posameznik (družina) hkrati z večjimi možnostmi kreditiranja lahko *skrajševal čas gradnje* in ne bo več tako nemočen, kot je bil doslej. Prostorsko odpiranje v svet torej prinaša posamezniku in drugim ak-

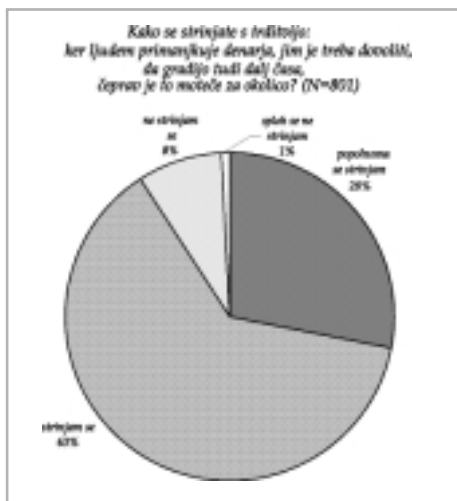
terjem tudi *večjo časovno obvladljivost* naloge. Podobno pa velja tudi za občino, ki sedaj dobiva nove možnosti, da pritegne finančna sredstva ki jih potrebuje za financiranje infrastrukture za stanovanjsko gradnjo.¹³

Stanovanjsko varčevanje in odnos do prihodnosti

Na anketno vprašanje o tem, za kaj varčujejo, preseneča ugotovitev, da se postavka "*za novo hišo ali stanovanje*" pojavlja *še na petem mestu* (25,9 %), medtem ko se pred tem zvrstijo že: namensko varčevanje za otroke, za potovanja ali počitnice, za življenje po upokojitvi, za avtomobil; šele za avtomobilom se pojavi hiša ali stanovanje. Tudi varčevanje za otroke je največkrat povezano z reševanjem njihovega stanovanjskega vprašanja in ob takšni razlagi pride stanovanjsko varčevanje celo na prvo mesto. Kljub temu pa preseneča velik delež tistih, ki varčujejo za potovanje in počitnice.

Razčlenitev podatkov glede na izobrazbo nam kaže, da kategorije prebivalcev z višjimi stopnjami izobrazbe na splošno tudi izražajo večji interes (objektivno gre seveda tudi za večje možnosti) za varčevanje za različne namene. To velja tudi za varčevanje za potovanja ali počitnice.

Po eni strani smo ugotovili, da je stanovanjsko vprašanje predvsem vprašanje mlajše generacije, po drugi strani pa gre za zelo pomembno *medgeneracijsko solidarnost*, ki je bila doslej – ob slabih kreditnih možnostih

Graf 7.2: Ali dopuščati daljši čas gradnje zaradi pomanjkanja denarja

¹³ Marsikaj od nakazanih splošnih ugotovitev pa seveda ne bo veljalo, če se bo povečevala gospodarska kriza.

posameznikov pri finančnih institucijah – še pomembnejša, kot bo verjetno v prihodnosti. Ob tem se odpira še poseben sklop vprašanj, ki zadevajo *regionalne razlike in posebnosti* glede varčevanja. Varčevanje pa kaže na splošen *odnos ljudi do prihodnosti*. V pogovorih z (avtohtonimi) domačini so le ti večkrat izpostavljali, da Istran živi in uživa življenje predvsem v *sedanjosti, živi bolj za sproti*. Takšno značilnost bi lahko razumeli kot izraz (sub)mediteranskega okolja, n.pr. za razliko od – vsaj stereotipno – gorenjske škrtosti, ki jo je omenjal Anton Trstenjak. Množično preseljevanje in prostorska mobilnost, ter telekomunikacijska povezanost nasploh pa verjetno zabrisujejo te razlike (kar bi terjalo še natančnejšo preučitev).

Zmanjševanje sezonske neenakomernosti v rabi prostora

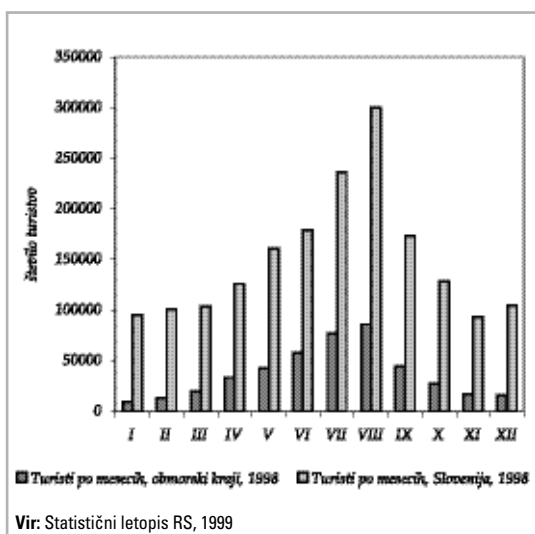
S povečano dostopnostjo iz širšega evropskega zaledja bodo sezonska, turistična in druga nihanja lahko še izrazitejša (npr. z vključevanjem obiskovalcev iz Srednje in Vzhodne Evrope).

Sezonsko variabilnost doživljajo ljudje po eni strani kot *poživljajoče* spremembe v siceršnji enoličnosti, monotonosti življenja v istem okolju. Vendar pa so zlasti v obalnem pasu Slovenske Istre sezonske neenakomernosti fizično, ekonomsko in socialno *moteče*. Znale so preobremenitve infrastrukture, ko gre npr. za promet, vodo, rekreacijske površine idr. v poletnem času. Z ekonomskega vidika gre za nizko izkoriščenost dosedanjih vlaganj, za motnje v zvezi z nestalno zaposlitvijo, kar ima nadaljnje moteče vplive na družinsko življenje idr. Številne pritožbe so zaradi *odsotnosti lastnikov* izven glavne sezone, ko gre za vzdrževanje in upravljanje stanovanjskih zgradb ipd.

Statistični podatki nam kažejo značilno sezonsko koncentracijo turistov v slovenskih obmorskih krajih junija, julija in avgusta, kar je podobno kot v celotni Sloveniji.

Danijela Tomšič (1997) takole komentira sezonsko neenakomernost na obalnem območju in še posebej v Piranu: "Problematika Pirana je od vseh trenutno najbolj pereča. Bistvo je neravnotežje sezonskih in izvensezonskih dejavnosti in zasedenosti mesta. Vsakršna prenova v smislu povečanja turističnih (vikendaških) kapacitet oz. gradnjo apartmajev za trg (pred leti prenova hotela Piran, objekta piranske bolnice, številne privatne prenove za prodajo in gradnjo lastne stanovanjske hiše v zaledju) stanje poslabšujejo. Toliko razvpit problem parkiranja je problem sezone oz. koncev tedna in kot tak predstavlja bolj finančno kot prostorsko vprašanje (najboljši primer je garažna hiša pod Metropolom v Portorožu, ki je celo leto prazna razen v poldrugem mesecu v sezoni in predstavlja tako prostorski kot finančni polom). Rešitev parkiranja bi predstavljala rešitev le enega izmed problemov v mestu, nikakor pa ne revitalizacije oz. vrnitve življenja v mestu".

Vse to pa navaja k prizadevanjem za *desezonizacijo rabe prostora*, in sicer tako v smislu *podaljšanega časa rabe* prostorov, objektov in naprav ter angaži-

Graf 7.3: Število turistov v RS in slovenskih obmorskih krajih leta 1998 – po mesecih

ranja človeških virov prek dosedanjih meja poletne sezone. Takšna so npr. prizadevanja hotelov v Portorožu pa tudi v Žusterni, v Kampu Adria, v Mladinskem zdravilišču in letovišču RK na Debelem rtiču idr. Hkrati pa gre za vse večjo vlogo *mestnega* in *kongresnega* turizma, ki nista vezana na letni čas.

Pri tem gre pogosto tudi za *dopolnjevanje namembnosti* (rabe) prostorov v različnih sezonah, kar je značilno zlasti za študentske domove in turizem.¹⁴

Druga oblika prizadevanj za desezonizacijo turizma, ki prav v zadnjem času najbolj izstopa, pa že zadeva zmanjševanje odvisnosti od naravnih letnih ritmov. V tem smislu se pojavlja *celoletno delovanje* hotelov, s tem ko so začeli graditi pokrite bazene oz. vodne parke s toplo vodo in različnimi aktivnostmi. S tem, ko imamo poleg naravnega okolja vse več tudi različnih "umetnih okolij", se tudi časovno zmanjšuje odvisnost od *naravnega ritma* teh aktivnosti, tako, da n.pr. hoteli sedaj nudijo tudi "*nočno kopanje*" v svojih bazenih. Takšno časovno sproščanje je podobno tistemu, ki sem ga že prikazal s prostorskega vidika, t.j. ko lahko rečemo, da *denaturacija* pomeni tudi *delokalizacijo*, tako kot n.pr. ureditev "riviere" izven morske obale.

Ali se približujemo 24 urni svetovni družbi?

Medtem ko posvečamo znatno pozornost večji prostorski dostopnosti (do raznovrstnosti), ostajajo dokaj neopažene spremembe, ki pomenijo časovno širitev izbire – značilno je zlasti 24-urno poslovanje. Prebivalci in celo strokovnjaki opažajo večinoma le posameznosti ne pa tudi trendov (regularnosti). V Kopru so v javnosti posvečali veliko pozornosti spornim primerom v zvezi z obratovalnimi časi gostinskih lokalov. V državnem merilu se občasno zaostrijo nasprotja med sindikati in delodajalci glede večizemskega dela in še posebej nočnega dela žensk i.p.d. Ob tem pa pogrešam ozaveščenost, da gre nasploh za pomembne spremembe in za splošni trend približevanja "*24 urni družbi*" v svetovnem merilu. Tudi to pa je že nekakšna logična posledica dolgoročnih procesov individualizacije in globalizacije.

Svoboda izbire se ne povečuje le z večjo dostopnostjo dobrin, storitev in idej v prostoru, ampak tudi s časovnim razširjanjem dostopnosti. To nenehoma ustvarja pritisk k razširjanju aktivnega dneva (Glej tudi Melbin, 1978), in danes se celo že nakazuje, da vstopamo v "*24 urno družbo*", kar bi s časovnega vidika pomenilo najvišjo možno stopnjo individualizacije v vsakdanjem življenju ljudi. Po drugi strani pa prav razširjanje stikov in tokov v svetovnem merilu vodi k večji časovni razpršenosti aktivnosti ljudi v teku 24-ih ur, tako v okviru geografskega, kot virtualnega prostora. To – kot bomo videli – najbolj jasno prihaja do izraza v zvezi z delovanjem Luke Koper.

Današnje stanje na Koprskem nam po eni strani kaže na vrsto 24 urnih dejavnosti "klasičnega tipa", hkrati pa vendarle lahko že razkrivamo tudi nekatere nove pojavne oblike. Ilustrativno lahko opozorim na naslednje:

- zdravstvo (urgentna služba – Prehospitalna enota Zdravstvenega doma Koper, laboratorij, rentgen, transfuzija, dežurni zdravnik/ca v zdravstvenem domu),

¹⁴ Za hrvaško Istro, z večjim številom zaposlenih v turizmu, je znana še druga oblika komplementarnosti: svoje delo v obmorskih krajih v poletni sezoni dopolnjujejo z delom v zimskoturističnih središčih t. i. alpskega loka.

- lekarna¹⁵
- hotelirstvo (repcija),
- gostinstvo (bari, nočni klubi, diskoteke, koncertna prizorišča z gostinsko ponudbo),
- igralništvo (zahteva več poklicev – natakarij/ce, varnostniki, krupjeji...),
- policija,
- carinska služba,
- špedicija,
- transport (javni prevoz, tovorni prevoz),
- varnostne službe,
- mediji (zlasti radio v primeru govornega nočnega programa, sicer avtomatično predvajanje glasbe; dežurni novinarji oz. fotoreporterji),
- (poklicni in prostovoljni) gasilci
- civilna zaščita oz. dežurni zaposleni na Upravi za zaščito in reševanje,
- kampi (repcija),
- trgovine (veriga Noč in dan),
- dežurne bencinske črpalke,
- službe za pomoč na cesti (AMZS),
- meterološka postaja,
- dom za ostarele (različni poklici – negovalke, medic. sestra, zdravnik.),
- idr.

Največje spremembe v časovni organizaciji vsakdanjega življenja pa prinašajo nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki hkrati spremenjajo tudi način delovanja že zgoraj navedenih dejavnosti. Tako lahko v nujnih primerih bodisi iz bolnišnice, luke, gasilske postaje... nemudoma vpokličejo dodatno pomoč, in torej omogočajo časovno bolj selektivno angažiranje, ko je zares potrebno (kar v celoti lahko močno zmanjšuje število stalno fizično prisotnih, dežurnih, sodelavcev).

Kot novost podjetja Emona Obala Koper – po ameriškem vzorcu “convenience store” – so odpirali trgovine “Noč in dan”, ki so delovale neprekinjeno 24 ur. S podjetniškega vidika je Emona Obala tu našla tržno nišo, ki se pojavlja dopolnilno k sicer vse večji koncentraciji trgovine v velikih nakupovalnih središčih, kot sta Mercatorjev Hipermarket in Supernova. S tem so poizkušali potrošniku zagotoviti občutek gotovosti, da mu bodo vsakdanje potrebščine na voljo ob katerem koli času dneva.

Vendar je uvajanje tega programa pomenilo pomemben prelom s tradicionalno časovno organizacijo, in hkrati povzročalo vrsto konfliktnih situacij v neposredni okolici teh trgovin. Temu je bila tu-

Slika 7.8: “Noč in dan”: mladi kupci v nočnem času

¹⁵ Edina lekarna, ki na južnem Primorskem deluje 24 ur vsak dan, je osrednja lekarna na Titovem trgu v Kopru. Ob nedeljah in praznikih čez dan dežurajo tudi v Luciji, v nočnem času pa deluje le lekarna v Kopru. Ob njeni posodobitvi Primorske novice (6.1. 1998) navajajo, da je namen približati farmacevta kupcu in omogočiti boljše svetovanje, na zasebnejši način, kot je to potekalo do sedaj. V lekarni so za paciente uredili tudi poseben prostor za izdajo zdravil med dežurstvom, tako, da ponoči ni treba čakati na cesti. Obenem pa so prostor s pomočjo boljše opreme tudi funkcionalneje uporabili. Specifičnost s časovnega vidika torej terja tudi prostorsko specifične rešitve.

di v Kopru posvečena velika pozornost (glej na primer Sobota 24. 6. 2000) predvsem glede na pritožbe sosedov zaradi hrupnosti strank in onesnaževanja okolice¹⁶. Le nekaj se jih je obdržalo, a pod drugim imenom

Na naša vprašanja v anketi (1998), kaj vse pogrešajo v Kopru smo dobili odgovore, ki kažejo, da je interes za 24-urne trgovine predvsem med mladimi; s starostjo pa se zmanjšuje. To se zdi v skladu s splošnim odnosom starostnih kategorij do dnevno-nočne časovne organizacije življenja.

Lokalni čas in globalno povezovanje: 24-urno delovanje v Luki Koper

S tem, ko se krepijo povezave in tokovi ljudi, dobrin in informacij v vse širšem prostoru nujno prihaja tudi do relativizacije lokalnega časa, tako da ni več mogoče delovati v *ustaljenih časovnih* okvirih, n.pr. le podnevi. V Kopru ta vprašanja za sedaj zadevajo še omejen krog ljudi, ki so vpleteni v *globalne tokove*. Zato je tudi pomen tukajšnje obravnave bolj v tem, kar lahko pričakujemo *v bodoče*, kot pa v tem, kar že obstaja.

Potovanja ljudi na velike in vse večje razdalje sicer postajajo pogostejša in v toliko so verjetnejša tudi *odstopanja* od običajnega *dnevnega ritma* v gospodinjstvu, sosesčini in javnih službah.

Takšna potovanja se prvenstveno navezujejo na letalski prevoz in na večja letališča (n.pr. Frankfurt), ki pa so oddaljena od Kopra in nimajo neposredne zveze z dnevnim ritmom življenja na koprskem¹⁷.

Večje kopske banke se preko sistema SWIFT vključujejo v svetovne denarne tokove. Preko tega sistema so lahko banke prisotne on-line 24 ur na dan. Vendar pa banke opravljajo transakcije večinoma v okviru svojega rednega delovnega časa, tako da zaposlenim zaradi tega ni treba delati ponoči.

Najpomembnejše dejavnosti v Kopru, ki se vključujejo v globalne tokove pa zadevajo pomorski blagovni promet in torej Luko Koper ter s tem povezane špedicijske nadzorne in druge službe.

Dejavnosti pristanišča se odvijajo skozi ves dan in se ne ozirajo na pravila lokalnega časa (npr. na običajni začetek in zaključek delovnega dne). Ladje, ki želijo vpluti v luko, namreč ne morejo čakati, da bi se, denimo, ob 7. uri zjutraj pričel običajni delovni dan. Zato so v luki *ves čas, 24 ur na dan*, dostopne nekatere – nujne in za pomorstvo značilne – službe oziroma storitve¹⁸.

Ob tem so v celoten postopek vplutja ladje v pristanišče *24 ur dnevno* vključene *tudi obalne službe*, ki v imenu države poskrbijo za osnovni nadzor

¹⁶ Stanovalci Koprskega Portona so se pritoževali na večih mestih zaradi kaljenja nočnega miru ter vandalizma in zahtevali, da krajevna skupnost s pomočjo občine doseže skrajšanje delovnega časa ipd. Policija je poostрила nadzor ob obeh takšnih trgovinah.

¹⁷ Prihodi letal na Brnik in v Ronchi (iz oddaljenih krajev) so le izjemoma v poznem, nočnem času.

¹⁸ Za vplutje, sidranje oziroma varen privez ladje v pristanišču sta ves čas neizbežni *vlečna* in *t.i. pilotna služba*. Prva, Adria Tow d.o.o. s svojimi vlačilci pomaga ladji, ki čaka na odprtem morju, vpluti v pristanišče. Tu jo prevzame druga, služba za pilotažo, Piloti d.o.o. Ta med vleko ladjo usmerja in ji natančno kaže pot plovbe do priveza ter skrbi tako za varnost plovbe, kot tudi za (ekološko) zaščito morja. Pomembno vlogo pri obveščanju in koordinaciji vseh teh dejavnosti ima *kommunikacijska tehnologija*, zlasti mobilni telefon, faks, elektronska pošta, VHF radijska postaja. Glavni posrednik informacij med ladjo in pristojnimi obalnimi službami je t.i. agent, zakoniti izbrani zastopnik ladje oz. ladjarja. Agent organizira protokolarni obisk na krovu ladje pred vplutjem v luko, še pred tem pa po prejemu obvestila z ladje (po faksu ali e-pošti) obvesti pristojne službe o morebitni zamudi in vrsti ter količini tovora (carinsko službo mora npr. o tem obvestiti vsaj 24 ur pred prihodom ladje).

in varnost – obalna policija, Uprava za pomorstvo in Carinarnica – Izpostava Luka Koper. Vse tri skupaj opravijo prvi, t.i. protokolarni obisk na krovu ladje, ko je ta še na morju.

Na videz preprosto vplutje in privez ladje v luko zahteva natančno organizacijo dela več členov dejavnosti t.j. služb in njihovih storitev, pri čemer je ključna njihova 24-urna dostopnost, pa tudi dobra in jasna medsebojna komunikacija.

Adria Tow d.o.o. in Piloti d.o.o., prva kot vlečna in druga kot služba za pilotažo, delujeta na podlagi mesečnega, tedenskega in dnevnega delovnega načrta, ki ga za 24 ur vnaprej sestavita na osnovi informacij o prihodih ladij, posredovanih s strani Uprave za pomorstvo. Za njuno delo je značilno, da se morata *povsem prilagajati splošnemu (svetovnemu) ritmu plovbe*. To pomeni, da poleti promet (frekvenca prihodov ladij) občutno upade, povečan pa je v jesenskem in pomladanskem času; večina prihodov ladij v dnevu je skoncentrirana na zgodnji popoldanski (lokalni) čas. V primeru izrednih prihodov ladij imata organizirano dežurstvo; nekateri zaposleni, ki v določeni izmeni niso na delu, so *vselej dosegljivi* (običajno jih po potrebi pokličejo po mobilnem telefonu, s čimer se zmanjšuje število fizično prisotnih).

Če se v pomorstvu torej kaj upošteva, to nikakor ni lokalni čas, temveč bolj potrebe gospodarstva oziroma ritem trgovine, pa tudi *naravne razmere* (vreme, podnebje ipd.). Menjavanje *plime in oseke*, ki ga je mogoče predvideti na podlagi luninih men, je eden od glavnih dejavnikov, ki se (še vedno) upošteva pri načrtovanju *prihodov in odhodov ladij* vl iz pristanišča. Večje in težje ladje namreč za varno vplutje v luko potrebujejo določeno globino vode, zato se kljub skrbnemu časovnemu načrtovanju (ob upoštevanju luninega koledarja) včasih zgodi, da mora ladja na odprtem morju počakati na plimo ali na ugodnejše vremenske razmere (npr. konec neurja ali močnega vetra), da lahko steče postopek vplutja. Kljub temu pa se je *predvidljivost* močno povečala in je skorajda neprimerljiva z nekdanjim pomorskim prometom z jadrnicami n.pr. med Koprom in Benetkami. Z jadrnico je tedaj – kot še danes – plovba lahko trajala pol dneva, ali pa tudi več dni, pač odvisno od vetra oziroma vremena.

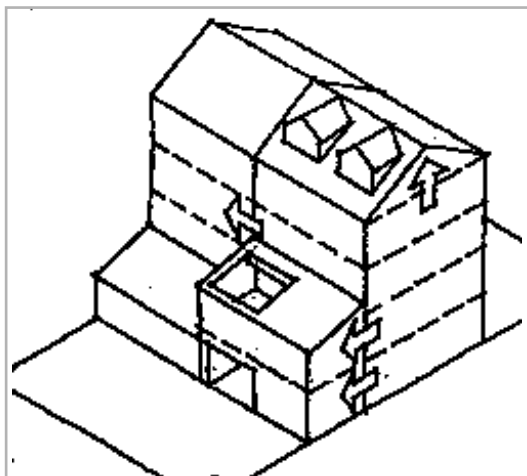
Več fleksibilnosti v grajenem okolju

Fleksibilnost fizične strukture grajenega okolja je zelo omejena tako glede notranjih prostorov kot glede prizidavanja dodatnih prostorov. Toge *dokončne rešitve* onemogočajo potrebne spremembe (pridobiti dodatno sobo, prostor za garažo idr.), v tem pa je osnova za nezadovoljstvo stanovalcev, ki – vsaj na dani lokaciji – sprememb v svojem življenjskem ciklusu pogosto ne morejo uveljaviti tudi v fizični strukturi svojega bivališča. V zvezi s tem so, kot je ugotovil arh. Viktor Pust, že v 70-ih letih nekateri sociologi in arhitekti namesto stroge vnaprejšnje določenosti začeli zagovarjati bolj sproščeno, fleksibilno oblikovanje oz. uporabo. Fleksibilnost uporabe stanovanjskega prostora zadeva:

1. možnost spremenjene rabe prostorov glede na *življenjski cikel*,
2. možnost izbire med *različnimi rabami* stanovanjskih prostorov,
3. možnost spreminjanja ureditve, opreme prostorov in
4. (predvsem pri enodružinski hiši) možnost širitve stanovanjskega prostora z *dograditvami* (Pust, 1997).

V zvezi s tem pa je tudi Peter Gabrijelčič (1997, 13) zapisal, da se "... rojeva svet, v katerem je najvišja vrednota svobodna izbira posameznika, ki se želi individualno odločati tudi o tem, kje in kako bo živel in delal. Kom-pleksnost je temeljna značilnost nove urbanizacije, ki tvori razpršen, frag-mentiran in navidez nepovezan sistem, kjer veljajo pravila različnosti in iz-jemnosti, *začasnosti* in *nedokončanosti* in *stalne odprtosti* urbanistične zas-nove. Grajene urbane strukture *izgubljajo* status *trajnih*, solidnih objek-tov. To niso več zaključeni objekti z določenimi in dokončanimi arhitek-turnimi sporočili, pač pa fleksibilna tehnološka orodja, ki so se sposobna *nenehno prilagajati*." (poudarki Z. M.).¹⁹

V koprski občini skoraj tri četrtine (74 %) anketirancev pogreša več možnosti, da bi lahko *sami prilagajali* (spreminjali) hišo ali stanovanje po svojih potrebah in okusu. Gre sicer za znano staro temo, ki pa prav ob vstopanju v informacijsko dobo, ko so potrebne velike spremembe (poleg tistih v okviru življenjskega ciklusa), dobiva novo aktualnost in terja odziv strokovnjakov – arhitektov, gradbenikov, pravnikov idr.

Slika 7.9: She-matska predstavi-tev rastoče hiše (dozidave, nadzi-dave in prizidave)

Tradicionalno je bilo na istrskem pode-želju značilno dozidavanje hiš v nizu, kar je pomenilo fleksibilnost vsaj v smislu večgeneracijskega sosledja in dodajanja novih bivalnih prostorov, hkrati z osa-mosvajanjem mladih družin oz. gospo-dinjstev. V ožjem smislu pa gre za kon-cept rastoče hiše, ki dopušča spremembe v smislu dozidav, nadzidav in prizidav. Vendar pa današnja dinamika tehnoloških sprememb (avtomobil, pralni stroj, raču-nalnik ipd.) ter finančnih možnosti teh sprememb v odnosih med ljudmi (osa-mosvajanje in življenjski stili mladih) ipd. terjajo še dosti večjo fleksibilnost grajene-ga okolja.

Za (obalno) istrsko območje je še posebej pomembna fleksibilnost, ki omogoča preureditev stanovanja v času glavne turistične sezone, tako da je mogoča nastanitev turistov, ne da bi le-ti posegali v zasebno sfero družine in obratno. Tako je stanovanja v bližini Umaga zasnoval arh. Perossa. Dodatni prostor je lahko vključen v stanovanje, ali pa – ker ima tudi samostojen vhod lahko predstavlja enoto zase, ki lahko služi za različne namene: za turi-ste, za samostojni delovni prostor, za osamosvajajočega člana družine, za stare starše idr.

Pomen fizične (ne)fleksibilnosti bivališča je seveda bistveno odvisen od mobilnosti stanovalcev. Najslabše za stanovalce je tedaj, ko je njihovo biva-nje po eni strani trdno določeno s togo fizično strukturo, hkrati pa imajo najbolj omejene možnosti za mobilnost (ali pa celo nimajo na voljo nikakr-šne alternative).

¹⁹ "So naravi prijazna, saj jih je mogoče po uporabi odstraniti ali uporabiti za drugačne namene. Postopen proces infiltracije industrijskih proizvodov v gradbeni proces je bistveno spremenil fizične karakteristike današnjih gradbenih konstrukcij. V tem evolucijskem procesu je general-ni trend usmerjen k proizvodnji lahkih in fleksibilnih "gradbenih" elementov, ki lažje sledijo sodobnim urbanističnim trendom." (<http://www.gradbenik.net/arhiv/31997.html>).

V raziskavi *Kakovost življenja v Sloveniji*, 1994, FDV (Mandič, 1996, 118), so pridobili podatke o dolžini bivanja v sedanjem stanovanju anketiranca.

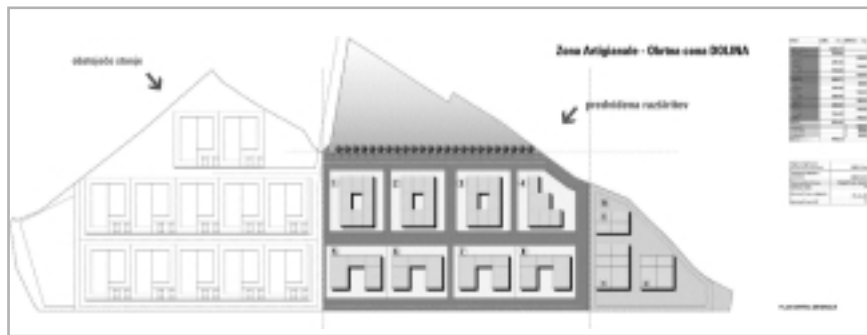
Tako je bila ugotovljena povprečna dolžina bivanja v sedanjem stanovanju (anketiranci, ki so v njem že od rojstva, niso upoštevani), ki znaša 18,4 leta. Pri tem postaja očitno, da v tako *dolgih razdobjih bivanja v istem stanovanju, na enem mestu* številne spremembe v družini in gospodinjstvu ne dobijo ustreznega izraza tudi v fizični strukturi grajenega okolja²⁰.

Z upadanjem števila novogradenj se zmanjšuje možnost za preselitve v ustreznejša stanovanja in se s tem okrepi iskanje izboljšav na danem mestu. To je bilo značilno že v času naftne in ekonomske krize v osemdesetih letih, ko se je izredno *povečalo število adaptacij* (Mlinar, 1989). Tudi podatki urbanistične inšpekcije iz Kopra kažejo za devetdeseta leta še na množico različnih prezidav in dozidav, kar se izraža v pritožbah in konfliktnih odnosih med sosedi.

Nasploh pa se nenehno vrstijo primeri *nepredvidenih* in *neželenih* sprememb, iz katerih je razvidno, da je dejansko dogajanje prehitelo naša pričakovanja. Tako npr. danes – kot bomo videli – postaja aktualno, kako si zagotoviti potrebne prostore za *teledelo na domu*, kar se doslej sploh ni pojavljalo v načrtovanju stanovanjskih naselij. Rešitev bo lahko le v manjši meri v novih, drugačnih načrtih in v novi gradnji, pretežno pa bodo zadoščale adaptacije že obstoječih stanovanj.

Prostorsko in urbanistično planiranje ter stanovanjsko načrtovanje je doslej premalo vključevalo tudi možnost nepredvidenih sprememb. Ker pa do njih dejansko nenehoma prihaja, je potem toliko težja potrebna naknadna prilagoditev grajenega okolja.

O tem nas prepričujejo tudi izkušnje iz (nekdanjega) zamejstva, konkretno iz občine Dolina. Tam so pred leti že zgradili obrtno cono, ki je bila, podobno kot koprška obrtna cona v Šalari, izgrajena kot nekaj dokončnega. Kot taka je obrtnike omejevala v rasti njihove dejavnosti; to je bila hkrati podlaga za bolj domiseln načrt, ki sta ga izdelala arhitekta – brata Paolo in Roberto Starec (Starec Architetti Associati) iz Boljunca v občini Dolina za *Konzorcij obrtnikov Dolina*, ki je član *Slovenskega deželnega gospodarskega združenja*. Novost je prav v večji fleksibilnosti, ki je že vnaprej načrtovana tako, da je poslovne enote – module možno na različne načine dopolnjevati oziroma kombinirati (gl. sliko).

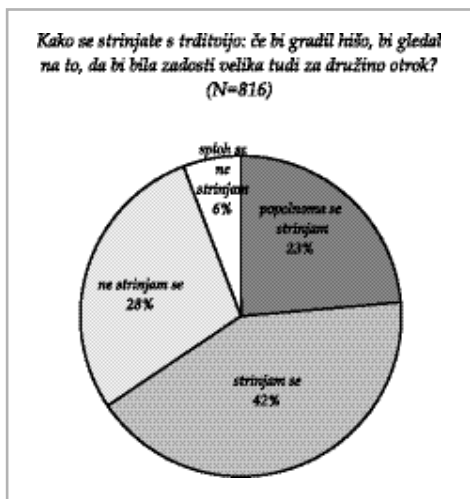
Slika 7.10: Od togosti k fleksibilnosti: Obrtna cona Dolina, arhitekta brata Starec

²⁰ Za ZDA navajajo, da je že kar nekaj časa dolžina dobe brez preselitve v povprečju manj kot 5 let, kar je seveda neprimerljiv s predindustrijsko in zgodnjo industrijsko dobo.

Preživela miselnost in prazna stanovanja v dvodružinskih hišah

Dejstvo, da kljub pomanjkanju stanovanj zlasti za mlade družine *ostajajo* številna stanovanja v družinskih hišah *prazna*, ker se ne uresničujejo pričakovanja staršev, da bodo tudi ta mladi ostali v domači hiši, predstavlja velik izziv za stanovanjsko politiko in načrtovanje. Zaradi preživele miselnosti starejše generacije ostajajo *neizkoriščene* tolikšne *stanovanjske površine*, da bi – po nekaterih ocenah – z njimi pokrili vse temeljne stanovanjske potrebe v občini.

Na vprašanje “Ali se strinjate s trditvijo: če bi gradil hišo, bi gledal na to, da bi bila zadosti velika tudi za družino otrok?” je skoraj dve tretjini anketirancev odgovorilo, da se strinjajo ali popolnoma strinjajo. Kljub že dobro znanim zadregam zaradi neizkoriščenih prostorov, do katerih prihaja, ker se ne uresničujejo pričakovanja starejše generacije, se torej še vendarle *večina potencialnih graditeljev* nagiba h *gradnji dvodružinske hiše*. Pri tem izstopa ugotovitev, da bi dvodružinsko hišo gradili predvsem manj izobraženi: *kar 81,2 % tistih z osnovno šolo ali manj!* Tu je gotovo izziv, ki terja javno obravnavo!

Graf 7.4: Gradnja dvodružinskih hiš tudi za družino otrok

Glede na dolgoročne razvojne trende se zmanjšuje verjetnost, da se bodo prikazana pričakovanja staršev v prihodnosti uresničevala. To pa pomeni še več *neizkoriščenih* stanovanjskih površin ali pa – vsaj z vidika mladih družin – še več neprimernih, zasilnih namestitvev v nasprotju z njihovimi osamosvojitvenimi težnjami.

Nekakšna kompromisna rešitev se v praksi nakazuje tedaj, ko si mlada družina lahko uredi stanovanje s posebnim, *ločenim vhodom* v eni od etaž v domači hiši. Pri tem gre za različne konkretne situacije in variante. Včasih se starši umaknejo iz enega dela hiše, včasih pride do ureditve posebnega dostopa do sicer neuporabljenih prostorov v prvem nadstropju ali pritličju, včasih pa gre le za izkoristek parcele, na kateri se postavi prizidek ali pa samostojna stoječa hiša.

Slika 7.11: Nova generacija v prizidani hiši: tradicija se (nekoliko po svoje) nadaljuje

Ko gre za prazna, neizkoriščena stanovanja, bi lahko opredelili *program za spremembo* namembnosti takšnih površin v skladu z novimi (tehnološkimi) pridobitvami in problemi. Tako npr. za teledelo ali za “home fitness” v času, ko se poudarja domocentrčnost v kontekstu informacijske družbe. Ko sprejemamo nove koncepte in oblike bivanja, bi lahko v takšnih prilagojenih hišah našle svoj prostor različne stanovanjske skupine, lahko bi bila varovana stanovanja ipd. Še

posebej pa gre seveda za pomembno postavko v *samozaposlovanju* in reševanju problema brezposelnosti. Prav zagotovitev potrebnega prostora je ena od najtežje uresničljivih zahtev, da posameznik sploh lahko začne z lastno dejavnostjo. Že pridobljene izkušnje v zvezi s *spodbujanjem samozaposlovanja za brezposelne* pa kažejo, da so bili uspešni zlasti tisti posamezniki, ki so imeli na voljo neizkoriščene domače prostorske kapacitete; težko pa so preživel tisti, ki so morali zanje plačevati (visoke) najemnine. Nasploh so bili obremenjeni s pretirano visokimi zahtevami (standardi) glede same infrastrukture, kar je terjalo tako velika vlaganja, da so odstopali od številnih zamisli oz. programov; prostori pa ostajajo še nadalje neizkoriščeni.

Koprski arhitekti-projektanti pa že razločno zaznavajo, da mlajše generacije samograditeljev prevzemajo drugačen vzorec družinske hiše, ki je dejansko *le enodružinska* in s tem tudi *manjša in cenejša*, a kljub temu nudi večjo zasebno bivanje. Hkrati pa v nepremičninskih agencijah ugotavljajo, da je od vsega *najtežje* prodati *dvostanovanjsko* hišo! To izrazito zadeva prav sociološko razlago in predstavlja osnovo za predvidevanja nadaljnjih sprememb – z vidika individualizacije in osamosvajanja mladih.

Ob vsem povedanem pa je treba upoštevati odločilni pomen vsakokratnih gospodarskih razmer; če se le-te poslabšajo, se hkrati poveča tudi odvisnost mladih od staršev in se zmanjšajo možnosti za osamosvojitev v lastnem stanovanju in gospodinjstvu. Prav do tega je prišlo v zadnjem desetletju.

Dodatna razlaga za skupno bivanje je lahko – poleg ekonomskih omejitvev – tudi *večja strpnost staršev* do *drugačnega* življenjskega sloga mladih. Z večjo strpnostjo se povečuje možnost sožitja generacij v istem bivališču; to pa – kot potrjujejo tudi novejša raziskave v Franciji in drugod – lahko do neke mere oslabi težnje k osamosvajanju z *ločevanjem*. Vprašanje pa je tudi, koliko bodo mladi na območju Slovenske Istre sledili južnoevropskemu vzoru (Italija, Španija), po katerem mladi ostajajo dalj časa v bivališču staršev.

Od zapoznelega reagiranja k vnaprejšnjemu, anticipativnemu delovanju

Prostorsko urejanje dostikrat z večjo ali manjšo *zamudo sledi dejanskemu* dogajanju, čeprav bi moralo *biti pred njim*. Tako se šele ex post, potem ko so posamezniki ali že celo večje število prebivalcev uvedli določeno spremembo, ugotavlja, da to iz enih ali drugih vidikov ni primerno; npr. stanovalci so si sami postavili *nadstreške nad parkirnimi mesti* v Kopru in Ankaranu, čemur je sledila množica odločb občinskega organa z zahtevo za njihovo odstranitev, kar pa je seveda ostalo neuresničeno. Ob odsotnosti vnaprejšnje afirmativne vloge tako pride do *zapoznelega zavrnilnega reagiranja* uprave, ki pa ga prizadeti prebivalci ne upoštevajo, kar pomeni, da tudi vnaprej slabi njena avtoriteta. Takšni konfrontaciji in konfliktom bi se lahko izognili:

1. če bi hitreje razkrivali in se *anticipativno, vnaprej* strokovno pripravljali na pojavljajoče se spremembe in potrebe, ne pa se le (z zamudo) odzivali nanje;

2. če se v komuniciranju z občani ne bi omejevali le na klasično *oblastno delovanje*, temveč bi vzpostavljali – kot to ugotavljamo še v številnih drugih situacijah – bolj *partnersko sodelovanje*, ki bi vključevalo več medsebojnega informiranja, kot tudi strokovno svetovanje na podlagi anticipativno

izdelanih *vzorcev reševanja* posameznih vprašanj in različnih usmerjevalnih *gradiv ter napotkov*.

Z novo informacijsko in komunikacijsko tehnologijo se možnosti za eno in za drugo še močno povečujejo.

Če bi se prebivalci, ki želijo z nadstreški zaščititi svoje avtomobile na parkirišču – kar ni le stvar enega samega primera – lahko oprli na določene vzorce možnih rešitev in se ne bi soočali le s prepovedmi in omejitvami, bi se že s tem zmanjšala verjetnost, da se bodo lotevali različnih nesprijemljivih improvizacij.

KULTURNA DEDIŠČINA IN RAZVOJ

Istrska vaška dediščina in odpiranje v svet

France Stele (1944, 12) je pisal o tem, da predstavlja kmečka kultura zaključen kulturni krog in vzporednico visoki, svetovni, medstanovski in mednarodni kulturi. In pri tem naj bi bilo značilno “za kmečko kulturno sredino ..., da si vsak vpliv od zunaj priredi po svoje” (poudaril Z. M.). Če je to še veljalo pred drugo svetovno vojno, pa gotovo ne velja več danes, v globalni informacijski dobi, še zlasti pa ne na koprskem podeželju, ki je oslabelelo z množičnim odseljevanjem in z opuščanjem kmetovanja nasploh. Vaške skupnosti izgubljajo svoje nekdanje posebnosti predvsem glede na način življenja in glede na svojo identiteto, četudi ohranjajo svojo fizično, zunanjo podobo. Tudi njih preplavlja svetovna kultura, tako da nikakor *ne morejo več* prirediti vsakega vpliva od zunaj po svoje. Pri tem vidimo, da ni pomagal niti poziv, ki se mu je pridružil tudi Stele: “Oživimo zopet stare šege in navade! Izročena kmečka kultura ne sme zamreti!” (Prav tam, 21.)

Že sredi prejšnjega stoletja pa je postalo jasno, da se ni mogoče kar frontalno zapreti pred svetom. Zato je šlo bolj za retorično vprašanje: “Ali naj se zakrknemo in izključimo vsak vpliv sodobne civilizacije in napredka ali pa naj se mu vdamo in žrtvujemo zanj vso dediščino naših očetov?” Čeprav je – kot pravi Stele (prav tam, 22) – odgovor izredno težaven, pa vendarle “(s)kušnja uči, da, kar se zakrkne pred napredkom, odmrje, in v življenju uspeva samo, kar je zmožno za odpor v danih razmerah. Odreči se pridobitvam novega časa se torej ne smemo!” Pri tem je računal s tem, da se tudi kmet ne bo mogel odreči udobnejšemu stanovanju, pripravnemu orodju, uporabnejši stanovanjski opreми, večji čistoči in skrbi za zdravje.” V gmotni kulturi bomo torej sicer sprejemali vse, kar spoznamo, da je za nas primerno in ugodno, ne bomo se pa odrekli nekemu nujno potrebnemu kritičnemu stališču in ne bomo se prenaaglili. Vodovod, kanalizacija, elektrika, zdravo zračno stanovanje, razne zdravstvene zahteve bomo kar se da pospeševali; pri obliki stanovanjske hiše, tipa naselbine, sestava stanovanjskih in gospodarskih poslopij v enoto itd. pa bomo ohranili konservativno stališče in poskušali ohranjati krajevna izročila, dokler se ne prepričamo, da so škodljive našemu zdravju, sodobnim načelom gospodarstva itd.” (Prav tam, 25.)

Žal tudi takšna konkretizacija vsebuje še *veliko nejasnosti* in *potencialnih konfliktov*, ko gre za delovanje v praksi. Če bi bila odločilna sodobna gospodarska načela, bi to pomenilo še dosti več *rušenja starega*, kot smo ga

danes že pripravljeni sprejeti. Ko gre za stara vaška ali mestna jedra, postane očitno, da *niti zdravstveni razlogi* nimajo prednosti pred obliko stanovanjske hiše in tipom naselitve ipd.

Vrsta raziskovalcev istrskega podeželja je že razkrivala, da tu strnjena vaška naselja odstopajo od poenostavljenih teoretskih modelov o tradicionalnih vaških skupnostih, ki predpostavljajo homogenost (podobnost) znotraj in različnost navzven (v razmerju do drugih). Čeprav že v fizičnem smislu izstopa naselje kot celota, pa natančnejša analiza razkriva tudi veliko notranjo raznolikost, ki izraža graditeljsko sposobnost in individualnost še zlasti pri hišah premožnejših domačij. V raziskavi CRPOV v Krajevni skupnosti Gradin so to prikazali takole: "Območje Krajevne skupnosti Gradin se ponaša z izjemno bogato kulturno dediščino. Bolj kot *posamezni objekti* pridejo do izraza *naselja kot celote*. Njihova neokrnjena podoba v kulturni krajini kaže za Istro značilna strnjena naselja, locirana največkrat na izpostavljenih visokih legah. V bližini vsake vasi naletimo na manjše zaselke, ki so se verjetno razvili iz domačij razširjenih družin. Znotraj naselij so razmeroma dobro ohranjene stare komunikacije in ambienti. Stavbarstvo kaže na izjemne *graditeljske sposobnosti* domačega človeka, ki je s smislom za funkcionalnost in z izostrenim posluhom za naravno okolje oblikoval prave mojstrovine. Kljub bolj ali manj enotnemu konceptu organizacije domačij, materialom, načinu gradnje ipd. odsevajo stavbe *izjemno raznolikost v oblikovanju* tako zunanjščin kot notranjščin. Posebno domiselno so izdelani ognjiščni prizidki, dimniki in baladurji. Težnje po estetskem oblikovanju pridejo do izraza zlasti na *hišah premožnejših* domačij, pri oblikovanju vaških vodnjakov in kapel – torej objektov, ki so imeli znotraj vaških skupnosti poseben pomen" (CRPOV KS Gradin, 2001, 14).

V širšem merilu je to razmerje med deli in celoto nakazal tudi že Stele (1944, 27), ki je zapisal: "*Osební okus* se javlja samo v celoti podrejenih posameznosti; njegov izraz pa je vseeno tako močan, da ljudska kultura *ne pozna* problema tako imenovanega mehaničnega *posnetka, kopije* in se izraža v živahni mikavnosti in iskreni *izvirnosti* ... Kakor se neprisiljeno razlikujejo med seboj stanovanja in posamezni domovi, tako se razlikujejo tudi vasi po tem, kako so razvrščene hiše med seboj in kako je izrabljeno zanje po naravi dano zemljišče s svojimi značilnostmi."

Glede na takšno bogastvo kulturne dediščine je seveda razumljivo, da je avtor izoblikoval zahtevo, da jo je treba ohraniti. Ob tem pa je bil nekoliko *poenostavljeno optimističen*, ko je zapisal: "Vse te po zemljepisno očrtanih skupinah dane osnovne posebnosti in značilnosti vasi, domov in stanovanj preteklosti lahko ohranimo tudi za novi, civilizirano naprednejši čas, *če le hočemo, ne da bi oškodovali* naprednejše oblike življenja ... V izročene okvire, ki jih bodo previdni stavbarji priredili za življenje novega časa, bomo namreč *nedvomno lahko vključili vse zahteve* sodobne civilizacije, kolikor spadajo v kmečko hišo in gospodarski obrat." (Prav tam, 28.)

Vsakdanja življenjska praksa ni niti na Koprskem niti drugje (povsem) potrdila takšnih pričakovanj. Skupni imenovalec odstopanj od te dediščine pa vidim tudi tu v težnjah k individualizaciji in globalizaciji. Individualizacija kot dolgoročni proces bi se sicer lahko uveljavljala v različnih oblikah prostorske in časovne organizacije bivanja, npr. v bolj razpršeni, s strokovno pomočjo načrtovalcev (in vnaprejšnjo zasnovo bolj domiselne

prostorske organizacije) pa tudi v bolj strnjeni obliki naselitve. Najpreprostejši vzorec uveljavljanja individualizacije temelji na prostorskem *ločevanju od drugih na podlagi oddaljenosti*. To je vzorec, h kateremu spontano težijo iskalci in graditelji stanovanjskih hiš in s tem povzročajo vrsto negativnih posledic v prostoru ter obsodbo (strokovne) javnosti. Njihovo izstopanje iz starega strnjenege vaškega naselja, npr. v Podgorju, je lahko znak nemoči (lahko pa seveda preprosto nepripravljenosti), da bi ustregli vsem zahtevam spomeniškega varstva, tako da rajši postavijo novo hišo izven starega jedra naselja. S tem se nenehoma odpira vprašanje, kje je tista meja, do katere varstveni ukrepi še dosegajo nameravane učinke, kdaj pa že povzročajo *nasprotno od pričakovanega*, ko postanejo kontraproduktivni.

V Hrastovljah ni bila niti domačinom dovoljena nobena novogradnja, le konzervirali so obstoječe stanje. S tem je – po ocenah nekaterih strokovnjakov – prišlo do blokade, ki je povzročila znatno škodo. Mlade družine so se – dokler ni bil izdelan ureditveni načrt – selile iz vasi. Dve novi gostišči sta bili zgrajeni izven strnjenegega naselja, središče vasi, ki je bilo z odlokom razglašeno za spomenik (hiša št. 38 s soslednjimi hišami, ambient s portonom št. 22), pa prazna propada (Ravnik, 1995, 46).

Individualizacija se že nasploh uveljavlja v nasprotju z dediščino goste, strnjene naselitve, ki je bila značilna za Slovensko Istro. Ko pa postane še breme dodatnih zahtev zaradi spomeniškega varstva za posameznika – objektivno ali subjektivno – previsoko, se le-ta umakne, pobegne iz zaščitene stavbe ali naselja zlasti v nedovoljeno gradnjo na obrobju. Tako *iz enega problema nastaneta dva*. Izpraznjena zaščitena bivališča še hitreje propadajo, hkrati pa se v nasprotju z načrti pojavljajo škodljivi posegi v prostor izven strnjene celote. (O tem tudi Glažar, ur., 1997, 31.)

To je eden izmed najbolj značilnih primerov *nenameravanih in neželenih posledic* urejanja prostora. Zaščita, še zlasti tedaj, ko se omejuje le na *prepo-vedi*, ne da bi hkrati vključevala tudi afirmativno vsebino in partnersko sodelovanje z uporabniki, dejansko še *pospeši propadanje* zaščitenegea.

Podobno kot je problem, ko se (podeželski) prebivalci srečujejo z omejitvami svobodne izbire zaradi kulturne dediščine, prihaja do zapletov tudi ob vse večji raznovrstnosti ponudbe, s katero se graditelji srečujejo ob povečani odprtosti v svet. (Samo)graditelji se ne omejujejo več na okoliške danosti, temveč sledijo tudi vzorom in *zgledom od drugod* – preko medijev, v trgovinah ipd. S tem pa – namerno ali ne – odstopajo od lokalne identitete.

Raziskava z naslovom *Inicialni razvojni načrt: Krkavče, Puče, Koštabona, Bič*, ki jo je opravil Invest biro Koper d.d. 1997. leta med drugim ugotavlja, da je nujno poskrbeti, da se kulturna dediščina ohrani in vključi v življenjski utrip naselij. "Prvi korak pri tem je sicer težka, a vendar rešljiva naloga, da se vsebina opuščenih objektov prenese v roke potencialnih uporabnikov. Za revitalizacijo naselij je nujna sanacija in obnova posameznih stavb. Pri tem je bistvenega pomena za vsak poseg poteka v skladu z lokalnim stavbarstvom in brezpogojnim spoštovanjem obstoječe dediščine. Nujno je ohraniti podobo naselij v prostoru, kar pomeni obdržati zunanji obod, urbanistično zasnovo in nepozidano okolico (vplivno območje). Gradbeni posegi znotraj vasi pa morajo ohraniti mikro lokalno stavbno specifiko v obliki, gabaritih, razmerjih, materialnih in vseh detajlih." (str. 27).

Prenavljanje grajenih struktur še ne zagotavlja oživljanja mesta

S sociološkega vidika je še posebej moteča *enostranskost* dosedanjih obravnav časovne razsežnosti bivanja in bivalnega okolja, ki se kaže v tem, da se vsa pozornost osredotoča na t. i. *grajene strukture*, medtem ko *družbena vsebina* in spremembe v življenju ljudi ostajajo v ozadju kot nekaj drugotnega. To je splošna praksa ne le na Koprskem in v vsej državi, ampak tudi drugod. Ko gre za časovno, zgodovinsko razsežnost, bi to enostranskost lahko razumeli glede na večjo ohranjenost in pričevalnost stavbne dediščine, odsotnost in diskontinuiteto pa glede na nekdanji način življenja. Vendar očitno ne gre le za pomanjkanje objektivnih možnosti, saj niti tam, kjer imamo žive priče nekdanjega življenja, tega ne izkoriščamo.

Takšno stanje se podaljšuje kljub vse bolj očitnemu dejstvu, da samo ohranjanje in prenavljanje grajenih struktur ne zagotavlja tudi njihovega oživljanja. *Tlakovanje trgov in prenavljanje fasad* in podobno, kot kažejo že dosedanje izkušnje iz Kopra, Pirana, Kamnika in od drugod, *ne daje zelenih in pričakovanih učinkov*. Veliko temeljnih vprašanj pri teh prizadevanjih ostaja prikritih in torej neupoštevanih. Osrednja vsebinska problematika je dosti širša.

V zvezi s koprskim starim mestnim jedrom v tem smislu že povzema določene izkušnje Mirjam Požేశ, ki je glede revitalizacije mestnega jedra zapisala naslednje: "Danes ne ugotavljamo samo, da mesto ni okrepilo svoje vloge v centru mesta, temveč da celo izgublja svoj nekdanji položaj, da se prazni, da odhajajo tako dejavnosti kot prebivalci. Razmišljamo, da morda dejavnosti, ki smo jih usmerjali oziroma želeli imeti v starem mestnem jedru (specializirane trgovine in obrti, kulturni prostori – galerije, muzeji ...), niso primerni, saj te dejavnosti ne zmorejo stroškov prenove in vzdrževanja objektov. Razmišljamo, da je gradnja poslovnih in trgovskih objektov na obrobju napaka in da so te nove površine razlog in vzrok za praznjenje starega mesta." (Požేశ, 1999, 4.)

Tudi nekateri konzervatorji se (že) zavedajo, da omejevanje na fizične strukture ne zagotavlja revitalizacije. Danijela Tomšič (1999, 3), vodja območne enote Zavoda RS za varstvo kulturne dediščine v Piranu, je pri tem že poudarjala, da trajnostnega razvoja historičnih jeder ni možno doseči le z *materialno prenovo* (infrastrukture, prevozov, bivalne strukture, zelenih površin ...); pri celostni revitalizaciji je treba upoštevati tudi nova organizacijska *pravila sobivanja*. Toda pri tem ostaja nedorečeno, kaj to konkretno pomeni.²¹

Moja Guček v svojem delu *Anonimna arhitektura v prenovi Kopra* kot konzervatorica in arhitektka sicer razširja svojo pozornost tudi na tiste predele mesta, ki nimajo izrazite estetske vrednosti, vendar pa le obrobno omenja nekatere družbene razsežnosti v kontekstu te stavbne in urbanistične dediščine. Tako navaja, da so socialne značilnosti objektov odvisne od

Slika 7.12: Kdo naj bi še kahal na odprtem ognjišču?

²¹ Peter Fister je že v sedemdesetih letih opozarjal, da "je neločljiv del arhitekture tudi njena vsebina" in "da ni mogoče izvesti celovite ohranitve kakršnegakoli arhitekturnega spomenika, če ne ohranimo (obnovimo) tudi njegove vsebine" (Fister, 1974, 14).

lastnika, ki jih je naročil ali zgradil, zato so objekti lahko plemiške palače, hiše premožnejših meščanov ali pa bivališča najnižjega sloja meščanov, med katere so sodili manjši trgovci in obrtniki, ribiči, poljedelci in solinarji. Opirajoč se na že predhodno študijo Staneta Bernika (1968) opozarja na *socialno sestavo* mestnega prebivalstva na obrobju starega mesta, še posebej pa v predelu Bošadrage na severovzhodnem robu otoka. Za razliko od tega pa gre v osrednjem delu starega mestnega jedra za večje stanovanjske objekte, kot so plemiške palače in večnadstropne stanovanjske stavbe premožnejših meščanov iz vrst trgovcev, bankirjev in uradnikov, kar vse se izraža tudi v tem, da je tu največ arhitekturnih spomenikov.²² Omenjene so tudi mestne četrti, ki so se razlikovale med seboj glede na prevladujoče dejavnosti in sestavo prebivalstva.

Seveda pa ob vsem tem pogrešamo informacije o *dejanskem načinu življenja* v okviru teh različnih grajenih struktur. Veliko pozornosti je bilo sicer posvečene prenovi posameznih palač, vendar pa je malo znanega o nekdanjem življenju v teh palačah in o tem, kaj od tega je *združljivo ali nezdržljivo z današnjimi družbenimi vrednotami* in sodobnim načinom življenja. Kot samoumevno je bilo sprejeto, da so nekdanje *družinske palače* prevzele različne *javne funkcije*. Pri tem pa bi vendarle morali še natančneje preučiti, kako izostriti selektivni odnos do preteklosti tudi z vidika načina življenja, npr. glede na drugačne odnose med ljudmi z vidika njihove neenakosti ipd.²³

Časovno razsežnost lahko upoštevamo retrospektivno ali pa kot izhodišče v programih za revitalizacijo, vendar se ni mogoče v nobenem primeru izogniti *vključevanju prebivalcev* (uporabnikov, lastnikov in drugih akterjev). Na tem mestu le opozarjam, da kljub zahtevam po vsebinski razširitvi teh obravnav še ni prišlo do pomembnejše spremembe. Zato je treba razkriti tudi osnovo za takšno inercijo; le-to pa vidim predvsem v *profesionalni sestavi strokovnih skupin* v zavodih za varstvo kulturne dediščine, tj. podobno kot v drugih institucijah, ki delujejo na področju prostorskega in urbanističnega planiranja ter stanovanjskega načrtovanja na lokalni in nacionalni ravni. V tem profesionalnem sestavu prevladujejo arhitekti in umetnostni zgodovinarji, ki že s tem – zavedno ali ne – *zamejujejo vsebinski domet* delovanja teh institucij.²⁴ Še najbolj so se družbeni vsebini in

²² "Glede na visoke adaptacijske stroške, ki so povezani s katerokoli od kategorij spomeniško-varstvene zaščite, predstavlja prenova 100 m² bivanjske površine v starem mestnem jedru po oceni nekaterih prenoviteljev tudi do tretjine večji strošek kot individualna novogradnja ali nakup novozgrajenega stanovanja enake velikosti" (Hočevnar, 1998, 40).

²³ Tej problematiki se je močno približal Andrej Studen (1995) v svoji študiji *Stanovati v Ljubljani: socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljancev pred prvo svetovno vojno*. Pri tem je poleg prikaza higienskih razmer v notranjih in zunanjih prostorih avtor obravnaval tudi strukturno spreminjanje družine in gospodinjstev ter stanovalcev in posebno pozornost posvetil stanovanjski kulturi nižjih slojev, npr. služkinj idr.

Piranski zavod, ki se je lotil prenove Židovskega kareja v Piranu, kar ocenjujejo kot uspešen, zgleden primer, se je oprl tudi na analizo demografske in socialne strukture prebivalcev tega območja.

²⁴ To vsaj načeloma priznava tudi konzervatorska stroka, saj npr. Maja Črepinšek (1992) v *Varsvju spomenikov*, 34 piše: "Izkušnje nekaterih evropskih držav (Nemčija, Francija, Nizozemska, Danska) kažejo, da bo v prihodnje treba pritegniti k sodelovanju razširjen krog sodelavcev: pravnike, sociologe, menedžerje, finančne strokovnjake, bančnike itd., vendar bodo iniciative za sodelovanje morale prihajati iz vrst arhitektov, naravovarstvenikov idr. Nove naloge postavljajo pred spomeniško-varstvene službe zahteve, ki jim v sedanji strokovni sestavi ne bodo kos ..."

dejanskemu življenju znotraj fizičnih struktur grajenega okolja v preteklosti približali *etnologi*, ki so že vključeni v strokovne time, a hkrati prav oni najbolj neposredno – kakor je o tem pisala že Mojca Ravnik – spoznavajo praznino tam, kjer naj bi družbena vsebina dopolnjevala fizične strukture. Tudi zastopanost strokovnih sodelavcev na Investbiroju v Kopru, ki je svojčas predstavljal celo eno izmed največjih projektantskih organizacij v Sloveniji, se ujema z gornjo razlago.

Na vprašanje “Kako pomembni so krajani (domačini) pri zaščiti konkretnih predmetov nepremične dediščine?” je Nace Šumi v slovenskem merilu odgovoril: “Včasih nismo delali ničesar brez sodelovanja z domačini, kar je edino prav. Samo če z njimi *sodelujete, vzamejo spomenik za svoj*, sicer jim ga odtujite. Gre za t. i. politični kriterij konzervatorstva. Vedno smo se trudili, da bi *pridobili čim več* takih ljudi. Stele je svoj čas vzpostavil cele mreže zaupnikov, da bi izvedel, kaj se dogaja na terenu. Včasih smo bili bolj obveščeni, kot smo danes.” (Stanič, 1999, 4.)

V času pospešene *informatizacije* bi lahko pričakovali nasprotno, tj. boljšo seznanjenost o dejanskem stanju in večjo povezanost z ljudmi. Vrsta projektov in prizadevanj na Koprskem, v Sloveniji in v mednarodnem merilu ima takšno usmeritev (npr. projekt Onix). Konkretno izkušnje iz posameznih krajev pa potrjujejo, da lahko profesionalno delovanje, ki se ne zapira samo vase, spodbudi *širši krog domačinov*, da se začnejo vključevati v prizadevanja za *ohranjanje starega*; bodisi da gre za nepremično dediščino ali za predmete premične dediščine. S tem se spreminja, v določenem smislu deinstitucionalizira, dejavnost in sploh poslanstvo zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine ter muzejev. Pomembna postaja njihova *pedagoška vloga*. To spoznanje je že prisotno pa tudi bolj ali manj uveljavljeno po posameznih krajih.

Nace Šumi pa še dodaja: “Država mora skrbeti predvsem za ključne, najpomembnejše spomenike, pri drugih pa imajo dejansko glavno vlogo ljudje, ki živijo v njihovi bližini. Brez sodelovanja ljudi smo nemočni. Regionalni zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine temu niso kos.” (Prav tam.) Tudi ob tem prepoznavamo potrebnost *partnerskega sodelovanja*, npr. med lokalnimi prebivalci, regionalnimi zavodi in centralnimi državnimi organi. Če prevlada le eden izmed njih (odvisno je sicer, za kakšen spomenik gre), ne moremo pričakovati optimalnih rešitev.²⁵

Zunanja podoba in življenje za fasado

V okviru obravnave razmerja med fizično strukturo grajenega okolja in spremembami v dejanskem življenju ljudi je za sociologe še posebej izzivalno sedanje osredotočanje in hkrati zamejevanje pozornosti na zunanjo podobo. Tako arhitektonski kot umetnostnozgodovinski in krajinarski pristop poudarjajo *zunanjščino*, *zunANJI videz*, naj gre za pogled na posamezno

²⁵ Ob tem Šumi še kritično ocenjuje težnje k centralizaciji: “Zavode vidijo na ministrstvu samo še kot svoje informatorje, kar je odločno premalo ... Zavodi bi morali ostati skrb regijskih občin; centralizacija, ki poteka zdaj, bo povzročila veliko škodo spomeniškovarstveni službi oz. spomenikom, dediščini. Slovenija je namreč zelo razčlenjena, pokrajine se med seboj zelo razlikujejo in vsaka zase kaže tudi specifično podobo umetnosti. Republiški zavod ne more študirati umetnosti po pokrajinah, ker je prebogata, preveč razčlenjena; to lahko naredijo le zavodi z dobro kadrovsko osnovo – ti pa delajo na etnični pogon. Prav tega goriva pa bo zdaj po teh spremembah vse manj.” (Prav tam.)

zgradbo, ulico ali za pogled na mesto ali (staro) vaško naselje ipd. V presoji za odločitev o ohranjanju Škocjanskega zatoka je bilo kot pomembna vrednota izpostavljeno, da se preko njega ohranja vhodni *pogled na mesto*. Kritična obravnava izgubljanja identitete Kopra kot mesta na otoku je izpostavila, da je otoška struktura mesta danes opazna edino le še s pogleda iz Semele in Markovca. Zahteve po širjenju marine v Koprro so bile zavrnjene zaradi motenja pogleda, ker bi bilo to v nasprotju s potrebo, da varujemo in ohranjamo značilno silhueto mesta.²⁶

Sociološki izziv pa je zlasti to, kar ostaja in bo ostalo prikrito za zidovi in neupoštevano. In prav naloga sociologa je v tem, da razkriva, kaj je za površino. V tem smislu je najbolj vzorno delo opravil ameriški sociolog Alvin Gouldner, ki je izpostavil ravno razlikovanje med ospredjem (front stage) in ozadjem (back stage), kot se kaže npr. v razliki med zelo urejenim videzom restavracije na eni strani in pripravljalnimi, delovnimi prostori, kot je kuhinja in podobno, na drugi strani. Ob vse večjem pomenu *estetskih razsežnosti*, ki se navezujejo predvsem na elitnost in reprezentativnost, se namreč kaj lahko oddaljimo od druge dolgoročne težnje (ki je dobila že tudi svoj mednarodno potrjeni izraz v številnih dokumentih), da (se) je treba vse bolj vključevati tudi v vsakdanje bivalno okolje *navadnega človeka*.

To bi terjalo še vrsto posebnih etnoloških, socioloških in drugih raziskav, ki vsebinsko daleč presegajo okvir tukajšnje obravnave in usmeritve k informatizaciji in globalizaciji. Delno pa se to vprašanje razjasnjuje tudi v sledečem poglavju.

Od posameznih spomenikov k celotnemu življenjskemu in/ali delovnemu okolju

Ob razkrivanju dolgoročnejših trendov in usmeritev v odnosu ljudi in institucij do preteklosti je tako na Koprskem kot v mednarodnem merilu prepoznavna težnja, da bi se razširjalo varstvo od bolj ali manj *izjemnih posameznosti*, ki so posebej izpostavljene kot spomeniki, na širše celote, kot so ambient (trgi, ulice ...), včasih tudi na celotno naselje, tako da bi se nazadnje približalo *celotnemu* zajemanju naravne in kulturne dediščine širšega območja, ki vključuje mesto in podeželje. Tudi ta trend oz. takšno usmeritev so že večkrat nakazovali. Tako je npr. znani strokovnjak za mediteransko zgodovinsko dediščino (v okviru projekta *100 Mediterranean historical settlements*) že pred časom (1988, 833) pisal o evoluciji zavesti, o potrebi ohranjanja ne samo posameznih konstrukcij, temveč tudi zgodovinskih celot, in to ne le z vidika njihovega fizičnega ohranjanja, temveč tudi življenja prebivalcev teh zgodovinskih območij, kar vpliva tudi na fizično ohranjanje zgodovinskega okolja. Nadaljnji argument za takšno usmeritev pa je naslednji: da bi vzpostavili zvezo identitete lokalne skupnosti

²⁶ Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Piran je nasprotoval gradnji večje marine tudi v Izoli, ker bi predstavljala motnjo ob pogledu na staro mestno jedro. Da gre pri tem za dejansko pomembno estetsko vrednoto, nam potrjujejo tudi izkušnje in cene v prometu nepremičnin – torej ne gre le za kaprico določenih posameznikov ali institucij. Takšna estetska merila, ki zahtevajo ohranjanje kulturne dediščine, so postala pomembnejša kakor morebitne neposredne gospodarske koristi, kar se je značilno pokazalo v zavrnitvi prvotnega načrta za gradnjo poslovnih objektov Tonicity na podlagi tujih vlaganj. Moteča je bila prevelika višina zaradi oviranega pogleda na staro mestno jedro in tlorisno odstopanje od značilnega vzorca mestne ulice. Tisto, kar je glede takšnega, estetskega kriterija moteče, je le neenotnost in določen subjektivizem v presojah, ki imajo daljnosežne posledice.

z njenim okoljem, moramo ohraniti ne le izjemne, simbolne primerke, temveč tudi lokalna delovna mesta in soseske (Hareven, Langenbach, 1982, 120).

V koprskih okvirih je takšne usmeritve upoštevala Mojca Guček, s tem da se je osredotočila na anonimno arhitekturo, torej tudi na območja brez opaznejših estetskih prvin, kar vključuje predvsem stanovanjsko arhitekturo, ki priča o načinu življenja v preteklosti.²⁷ Tudi ocena dosedanjega prostorskega planiranja v MO Koper opozarja na "odsotnost celostne in prostorske strategije revitalizacije historičnega mestnega jedra in zgolj nizanje posameznih ukrepov, ki niso dovolj povezani med seboj" (Mlakar, 1999).

Od prepovedovanja do partnerskega sodelovanja

Reševanje vprašanj o kulturni dediščini je bilo v preteklih desetletjih omejeno, ker ni bil vzpostavljen sistem partnerskega sodelovanja. Država je – sicer tudi to neuspešno – uveljavljala predvsem svojo *restriktivno vlogo* v obliki raznih prepovedi, v manjši meri pa afirmativno vlogo, s tem da bi bila soudeleženeц v posameznih projektih. Takšna ureditev pa je vodila do nezaželenih in nepričakovanih posledic, bila je pravzaprav kontraproduktivna. To se je izražalo v velikem številu nedovoljenih posegov v prostor, ki so pomenili škodo za kulturno dediščino. "V anarhiji pozakonjenih črnih gradenj smo znova *naivno upali*, da bo vse težave dediščine in kulturnih spomenikov v prostoru *rešil zakon*. *Zakon o varstvu kulturne dediščine* (1999) tega ne more sam in *brez osveščenih ljudi*. Očitno smo želeli veliko preveč." (Župan, 2001, 2.)

Z novim zakonom je sicer bolj opredeljena *pomoč države*, ki jo le-ta nudi lastnikom spomenikov, bodisi kot brezplačne nasvete, ki jih dajejo strokovnjaki regionalnih zavodov, kot je Območna enota Zavoda za varstvo kulturne dediščine RS v Piranu, bodisi kot olajšave pri dohodnini in z doodeljevanjem subvencij na podlagi razpisov.

S tem je bil storjen korak naprej, da bi prišli do optimalnega razmerja med interesi oz. zmožnostmi posameznika, krajevne skupnosti, občine in države.²⁸ To pa je odločilnega pomena za to, da se ne bi ukrepi spomeniškega varstva zaradi svoje prevelike zahtevnosti v odnosu do posameznika – še zlasti ko gre za dolgoročno pomembne zadeve v javnem interesu – *sprevracali v blokado* vsakršnega delovanja ali pa celo v spodbudo za *nelegalne posege* v prostor, kot nam to kažejo primeri iz preteklega obdobja. V

²⁷ V širšem kontekstu pa je relevantna še naslednja ocena: "Še v nečem sta si učinka arhitekture in spomeniškega varstva podobna – oba sta v svojem elementu le, kadar je treba obvladovati posamezne objekte. Pri arhitekturi to pomeni predvsem, da arhitekt vsako svojo stvaritev oblikuje, kot da bi bila položena v prazen prostor, kot da bi vedno znova ustvarjal na tabuli rasi ... Tako se sodobni arhitekturi posreči oblikovati mesto le kot adicijo vedno novih in novih posameznih arhitektur in ne kot hierarhično strukturo s prepletom pomenov, vlog in življenjskih soodvisnosti." (Pirkovič, 1989, 96.) Takšna ocena je preveč pavšalna in poenostavljena, opozarja pa na problem, tj. iskanje optimalnega razmerja med delom in celoto.

²⁸ Kritične ocene o tem, do kakšne nepopravljive škode je prihajalo v zadnjih desetletjih na kulturni dediščini, se v sredstvih javnega obveščanja kar vrstijo. Pri tem predvsem arhitekti ocenjujejo neprimerno arhitekturo, ki izničuje estetske vrednote značilnega primorskega stavbarstva. Arh. Marta Kunaver npr. v Primorskih novicah: "Vsak dan smo priče neustavljivi poplavi brezoblične, sposojene, nove, prostoru vsiljene gradnje nekakšnih 'podeželskih vil', ki si ne zaslužijo naziva arhitektura. Izkrivljene podobe nekritično privzetega, kaotično vržene v nemočni prostor, nepopravljivo pačijo kvaliteto krajine ... ravno tam, kjer je denar, kjer naj bi bivala kultura, ni posluha za sožitje arhitekture s čudovito lepo krajino. Žakaj ravno tu prevladuje najbolj egoistično lomastenje po prostoru?"

mednarodnem merilu je že dosti bolj zdiferencirana vloga soudeležencev, pač glede na to, koliko gre za osebno zadevo, koliko pa za javni interes v ožjem ali širšem prostorsko-časovnem okviru.

Občanom prijaznejše institucionalno varovanje kulturne dediščine, ki predpostavlja drugačno razumevanje *vloge države* in se hkrati opira tudi na vse večjo *dostopnost informacij* (večja preglednost in hitrejše reagiranje), pri naša tudi večjo učinkovitost tega delovanja.

Ob tem pa ostaja dejstvo, da gre dostikrat preprosto za nedisciplino in za grobo uveljavljanje individualnih interesov na račun in v škodo ohranjanja kulturne dediščine. Glede na številne konkretne izkušnje z območja treh obalnih občin je z vidika delovanja nekdanjega Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran Daniela Tomšič zaostрила prav ta vidik nedovoljenega poseganja v prostor oz. nedelovanja pravne države: "Nesankcioniranje samovoljnih posegov predstavlja na Obali *največji prostorski problem*, saj se urejanje prostora, vključno s samo prenovno starega mestnega jedra, njim ciklično podreja. Nespoštovanje gabaritov, zlasti njihov samovoljni dvig, enačenje višin posameznih stavbnih enot, gradnja teras, balkonov, megalomanski svetlobni reklamni napis, poseganje v notranja in zunanja dvorišča (jemljejo mestu identiteto in kvaliteto življenja), pri čemer je napačna izbira materiala in izvedbe zaradi kratkoročnosti celo zanemarljiva. Dejstvo je, da je *spoštovanje* pridobljenih gradbenih *dokumentov* na Obali *izjema*, tako v starem mestnem jedru kot zlasti na njegovem novem obodu." (Tomšič, 1998a, 11, poudarki Z. M.)

Sociološko bi takšne razmere – nekoliko pretirano – že lahko označili kot anomalijo, torej kot stanje, v katerem skorajda ne veljajo nobene norme več.²⁹

Spomeniki, zunanost hiš, živahnost, promet ...

Čeprav revitalizacija starega mestnega jedra predstavlja kompleksno tematiko, ki sicer ni moje osrednje predmetno področje v tej knjigi, s sociološkega vidika pa jo je obravnaval že Marjan Hočevar (1998, 45), želim na tem mestu vseeno izpostaviti vsaj nekatera pridobljena spoznanja. Najprej se lahko opremo kar na odgovore na vprašanje: "Kaj se vam osebno zdi od spodaj naštetega najbolj pomembno pri obnovi in oživljanju starega koprškega mestnega jedra?" Iz spodnjega prikaza je razvidno, da večina anketirancev (64,2 %) na prvo mesto postavlja zaščito in obnovo kulturno-zgodovinskih spomenikov, kar je mogoče razumeti tako, da v starem mestnem jedru vidijo predvsem nosilca identitete mesta. V skladu s tem je tudi nizek

²⁹ Vendar je lahko razlog za odstopanja od dovoljenega tudi v neživiljenjskem predpisovanju, in to ne glede na vse regionalne razlike. V zvezi s tem je P. Fister (1993) opozoril: "Predpisovanje okusa je na primer še po drugi vojni šlo tako daleč, da so morala biti vsa okna enotno izdelana po jugoslovanskih standardih – te standarde pa je izdelala komisija v Beogradu, ki ji je tedaj predsedoval izučen krojač. Leta 1945 je slovensko Ministrstvo za kmetijstvo izdelalo tudi navodilo za gradnjo kmečkih hiš s priloženimi načrti – to so bila hkrati merila za ugotavljanje gradenj, ki temu predpisu niso ustrezale ... Namesto iz stoletnih izkušenj v določenih okoljih zgrajenih meril za vrednotenje arhitekture so obveljali *za vse in povsod enaki enoumni predpisi*, ki naj bi zagotavljali kvaliteto. Če je arhitekt ali samograditelj nameraval postaviti novo stavbo, *ni bilo treba* nič več *poznati posebnosti*, ki sta jih ustvarila narava ali človek. Prvi je iz revij izbrskal idejo in jo v najboljšem primeru po birokratskih predpisih, ki naj bi bili za vse okoliščine enaki, prilagodil investitorjevemu žepu, ne da bi se zmenil za prostor, kjer bo stavba stala. Drugi je kupil poceni tipski projekt, ki je bil *enak za vse* ..." (Poudarki Z. M.)

1. zaščita, obnova spomenikov	64,2
2. obovitev zunanosti hiš	52,3
3. živahnejši utrip	44,1
4. prometna ureditev	38,1
5. prisotnost fakultet	28,1
6. delovna mesta	25,8
7. storitve, trgovine, gostilne	21,2
8. pogoji bivanja za stanovalce	14,5

Tabela 7.4: Pomembno pri obnovi in oživljanju mestnega jedra

delež odgovorov anketirancev, ki vidijo pomen v “izboljšanju, posodabljanju pogojev bivanja za stanovalce” (14,5 %). Če je torej takšna razlaga pravilna, potem je tudi razumljivo, da že na drugo mesto po pomembnosti sodijo “obnovitvena dela zunanosti, stanovanjskih hiš, poslopij, trgov”.

Gornje ugotovitve ne zanikajo moje prejšnje kritične ocene glede pretiranega poudarjanja mestne zunanjsčine, ki dostikrat prikriva realne življenjske razmere in aktualne vsebine. Res je sicer, da celo večina slikovnega gradiva, ki danes priča o življenju v preteklosti, izpostavlja predvsem zunanjo prizoriščnost, kakor jo lahko vidimo tudi na spodnji sliki (lastnica Lucija Rasman).

Slika 7.13 : Nekdanja istrska noša, boškarini in vino na martinovanju v Kopru

Slika kaže voz z voli na povorki ob martinovanju v tridesetih letih prejšnjega stoletja na Carpacciovem trgu. Že ta zunanjsčina pa nas opozarja na to, kako npr. izgineva nekdanja istrska noša, kako smo skoraj že povsem izgubili istrske vole – boškarine, ki so jih nadomestili traktorji idr.³⁰

Hkrati pa anketiranci že na tretje mesto postavljajo “prizadevanja in ukrepe za živahnejši utrip in za več javnega dogajanja v mestnem jedru”. Takšna prizadevanja so tudi dejansko vse bolj prisotna, ne le ob velikih

³⁰ Menda je v Slovenski Istri samo še en boškarin v vasi Truške, v hrvaškem delu Istre pa v Višnjanu pri Poreču tega vola skušajo rešiti s tem, ko predstavljajo njegovo rejo v okviru kmečkega turizma. Kot je ugotovil Alberto Cernaz, je bilo včasih v Istri značilno, da so imeli vole in krave predvsem Slovenci in Hrvati, italijanski kmetje pa so bili – verjetno predvsem zaradi večje utesenjenosti v mestu – bolj vezani na osle.

Slika 7.14: Ena od akcij mladih na mestnih ulicah

dogajanjih, kot so *Primorski poletni festival*, *Koprška noč* ipd., temveč vse bolj spontano, tudi nastopanje različnih mladinskih skupin, naj bodo to glasbeniki, košarkarji, skaterji, različne študentske skupine. Med njimi ne gre le za tiste, ki to delajo neposredno iz lastnega zadovoljstva, ampak tudi za tiste, ki si sami zavestno prizadevajo prav za oživljanje starega mestnega jedra.

Sicer pa se ta obsežna tematika seveda navezuje na vrsto drugih, kot npr. na vprašanje koncentracije trgovinske dejavnosti v dveh nakupovalnih središčih, ki pušča za sabo omrtvičenje prej živahnih ulic v mestnem jedru; še zlasti pa seveda na enega od najbolj obetajočih razvojnih programov Kopra, tj. na univerzo. Več kasneje.

nosti v dveh nakupovalnih središčih, ki pušča za sabo omrtvičenje prej živahnih ulic v mestnem jedru; še zlasti pa seveda na enega od najbolj obetajočih razvojnih programov Kopra, tj. na univerzo. Več kasneje.

Staro in novo, domače in tuje v hrvaški Istri: primer Grožnjan

Na tem mestu vključujem tudi določene izkušnje v zvezi s poskusi za revitalizacijo starega istrskega mesteca – Grožnjana. Pri tem gre (le) za *osebne izkušnje in poglede*, ki nam jih je posredoval oblikovalec in fotograf iz Grožnjana – *Sergio Gobbo*. Sergio

Gobbo živi v Grožnjanu, studio ima v Izoli in Grožnjanu; ima dvojno državljanstvo; študiral je v Benetkah. Sodeluje pri skupinskih razstavah Društva oblikovalcev Slovenije, hrvaškega likovno-umetniškega društva, grožnjanskega društva likovnih umetnikov, na razstavah Unije Italijanov in po svetu. Kot vsak Istran ima v sebi multikulturnost.

Ugotavlja, da v zvezi z revitalizacijo Grožnjana ni dosti novega. Edina mednarodna dejavnost je poletna šola Glasbene mladine, vendar mesto (za)živi samo kratko poletno obdobje, potem pa spet vse zamre. Politika, ne občinska in ne državna, nima izdelane strategije, programa za obnovo starih istrskih mest. Vse je prepuščeno zasebni pobudi, ta pa je velikokrat blokirana tako kot npr. njegova. Prihajajo sicer Italijani, Nemci in kupujejo hiše ter jih razmeroma dobro tudi obnavljajo, vendar vlagajo le v svoje hiše, ne pa v mesto, regijo. Čeprav bi bila mogoče rešitev prav to, da bi vse proste hiše v osrednji Istri prodali tistim, ki imajo takšno dejavnost, da si to lahko privoščijo (in v taki hiši tudi bivajo) – vsaj ne bi tako propadale.

Grožnjan je v finančnih aferah, v katere so vpleteni lokalni in regionalni politiki stranke na oblasti – brez razpisov so pokupili najlepše hiše; on pa npr. ni mogel pošteno kupiti še ene stare hiše v mestu, ki bi jo primerno obnovil in razširil dejavnosti studia, s čimer bi odprl tudi nekaj delovnih mest. Rad bi odprl tudi zasebni muzej o Avstro-Ogrski. Nacionalnemu parku Brioni je nekoč ponudil, da bi staro trdnjavo preuredil v pomorski muzej držav nekdanje Avstro-Ogrske, kar je skoraj uspelo, v zadnjem trenutku pa je bil načrt prekinjen, ker je pomembnejši lokalni politik obljubil trdnjavo nekemu italijanskemu mogotcu. Tam naj bi naredil casino,

Slika 7.15:
Grožnjan: risba,
arh. B. Iskra

vendar se to ni zgodilo. Poskusili so tudi z gledališkim festivalom, ki ga je vodil Rade Šerbedžija, ki je prinesel sicer nekaj publicitete in veliko finančno izgubo. Trenutno išče primeren objekt za muzej kjerkoli na Jadranski obali. Bil je tudi med ustanovitelji IDS (Istrske demokratske stranke), pa so ga kasneje “odžagali” oziroma je odstopil sam, ker je začutil, da prihaja do korupcije.

Pred desetimi leti je skupaj s skupino strokovnjakov iz Istre in Zagreba ter ob pomoči hrvaškega ministrstva za kulturo delal na projektu etnološkega in ekološkega parka osrednje Istre, pri katerem je bil glavni svetovalec gospod iz Anglije, ki je bil že tedaj mnenja (zaradi podobnih izkušenj s parki v Angliji), da je večina hiš primerna za vikende in kmečki turizem. Za primerjavo vzemimo Toskano; ta ima danes vse mogoče prebivalce, samo pravih Toskancev je zmeraj manj (npr. britanski princ Charles, pop ikona David Bowie, druge pop in filmske zvezde z vsega sveta)! “V Grožnjanu pa vse galerije, katerih kakovost se iz leta v leto slabša, skupaj ne zaležejo za eno galerijo npr. v San Gimignanu,³¹ kjer je kakovost celotne ponudbe zelo visoka – v umetniškem in obrtnem smislu – to pa je hkrati tudi standard v Evropi. Tako Grožnjan vse bolj izgublja podobo mesta umetnikov.”

Istra že od nekdaj gradi svojo identiteto na multikulturnosti. Zato bi morali turizem razvijati v smeri, ki upošteva kulturno in prostorsko bogatost Istre, hkrati pa bi se morali prostorski in drugi strokovnjaki bolj zaveti, da je Istra stvar celotne Srednje Evrope, da si je ne more lastiti ena

³¹ San Gimignano leži 56 km južno od Firenc in je verjetno eno slavnějšíh majhnih mest v Italiji. V zgodovini je bilo postojanka številnim romarjem na poti v Rim in iz njega. Patricijske družine, ki so nadzirale mesto, so dale zgraditi 72 hiš s stolpi, ki so simbolizirali njihovo bogastvo in moč. Do danes se jih je ohranilo le še 15, mesto pa je kljub temu obdržalo fevdalni videz in vzdušje. V mestu je tudi vrsta pomembnejših likovnih umetnin iz 14. in 15. stoletja. Kot znana turistična destinacija je zlasti poleti množično obiskano; večina turistov je dnevnih izletnikov. www.knowital.com/Towns/sienandsan/html/san_gim_main_menu.html; www.sangimignano.com/sghomei.htm idr.

država. Zadnje čase je zelo uspešno oddajanje apartmajev ali kar celih starih, prenovljenih hiš v Istri (vse manj pa je interesa za najem posameznih sob), zato se je tudi sam odločil sprejeti ponudbo sosednje občine, da kupi in prenovi nekaj starih hiš, ki jih bo namenil turistični ponudbi.

“Grožnjan je samo preprosto lep, vendar je lep predvsem pogled nanj ali z njega. Predstavlja sožitje narave in arhitekture, torej je treba zaščititi celotno krajino. Zato je pomembno kakovostno prostorsko planiranje in ideja o parku osrednje Istre (morda na ravni Srednje Evrope) je spet aktualna. Razlika med Slovenijo in Hrvaško je v tem, da je v hrvaški Istri še nekaj prostora, da ni vse dokončno pozidano, ohranjen je še profil starih vasi itd.”

V Grožnjanu je ena sama skromna in zelo draga trgovina; edino gostilno nekdo kupuje in upa, da bo spet zaživela in poživila tudi mesto. V mestu skorajda ni več domačinov – Italijanov (samo še okoli 15 do 20), naselili pa so nekdanje policaje idr. V mestu ni niti kanalizacije in nič ne kaže, da bi jo kmalu dobili. Vztrajal bo v Grožnjanu, otroke bo vozil v Slovenijo v italijansko šolo, za to pa bo moral več potrošiti. Skratka, obnaša se, kot da meje ni.

Ideja o Grožnjanu kot *mestu umetnikov* je zamrla. Primerneje bi bilo govoriti o *mestu umetnosti* in ne o mestu posameznih umetnikov. Grožnjan uspeva samo poleti, ko je fluktuacija umetnikov in drugih obiskovalcev največja. Umetniki so sicer nekaj časa dobivali hiše napol zastonj ali v najem za 99 let. Zdaj pa so to večinoma ostareli ali pa neaktivni umetniki. Včasih je bilo umetniško dogajanje živahnejše, četudi samo čez poletje. Zdaj je v mestu nekaj deset priseljencev – iz Zagreba, Ljubljane, en Nemec in ena Hrvatica, poročena z Nemcem ... Zagrebška Glasbena mladina ima trenutno dvakrat več nočitev, kot jih prinašajo vse druge dejavnosti skupaj, zato njihovo dejavnost zelo podpira. Hrvaško kulturno ministrstvo je odkupilo osrednjo staro mestno hišo, skoraj vilo, ki jo bo namenilo dejavnostim Glasbene mladine, ki že tako upravlja s približno petnajstimi hišami v mestu. Vse bolj zori zamisel, da bi Glasbena mladina razširila svojo dejavnost, pogovarjali so se že o raznih umetniških delavnicah, tečajih, šolah, tudi z drugih umetnostnih področij (oblikovanje, arhitektura, novi mediji ipd.).

V osrednji Istri nemška podjetja preprodajajo nepremičnine in služijo na račun velikih razlik v cenah. Od domačinov kupijo pod ceno, preprodajo pa po visokih cenah. Prepoved kupovanja nepremičnin na Hrvaškem je veljala samo za Italijane in Slovence. Tuji kapital je močno prisoten tudi drugod: v okolici Pulja so prisotne italijanske firme, ki vlagajo v kampe, hotele ..., okolica Fažane, Umaga in Rovinja je španska; Kamenjak, ki je bil po njegovem (pre)pozno razglašen za park, je bil slovenski, dokler ga niso bolj zaščitili kot naravno znamenitost. V slovenskih medijih so bile razlage, da je to pač politična protislovenska poteza; on se strinja, da je bilo treba nekaj ukreniti, saj je bil tam že čisti prostorski kaos (prikolice vsepovsod) in velika onesnaženost.

Ker pogosto fotografira iz letala, vidi, da se je prostorska struktura Istre že močno spremenila, zlasti v Sloveniji; na hrvaški strani je še ostalo nekaj stare prostorske zasnove, a bo tudi to kmalu izginilo. “Istra ni več istrska, ker so ljudje drugi in nimajo prav nobene zveze z istrsko mentaliteto ali identiteto. Jasno se vidi, da je prostor oziroma krajina močna načeta, skoraj

uničena.” V Sloveniji se je sicer izboljšala kakovost življenja, stanje kulturne dediščine pa se slabša (nad Piranom si ob hišah gradijo bazene); ljudje živijo zelo dobro, dediščina pa izginja, propada.

V politiki je pogorel tudi zato, ker so ga obtožili, da je agent zavoda za varstvo kulturne dediščine, saj je nekaj posameznikov prijavil inšpekciji; običajno zaradi posegov, kot so višanje strehe, širjenje hiše, dozidavanje, nova, večja, neustrezna okna ipd. Danes lahko nekdo z denarjem kupi celo vas in sploh ni nujno, da bo upošteval pravila varovanja kulturne dediščine; ta se enostavno ne upoštevajo, zlasti kadar je vmešana politika. “Pri nas je pravi Texas.” (Intervju opravila: Jelena Aleksič)

8

O BIVANJU IN MOBILNOSTI V PROSTORU IN ČASU

PROSTORSKA MOBILNOST IN BIVALNO OKOLJE

Velike spremembe glede bivanja in mobilnosti ljudi na Koprskem in v svetu kakor tudi v strokah, ki se s tem ukvarjajo, nas opozarjajo tako na izboljšave kot na številne nove probleme, konflikte in paradokse, ki terjajo širšo, celoviteje zasnovano razlago in delovanje. Dejansko pa se praksa osredotoča na posamezne probleme in ukrepe, kar nenehno spremljajo nepredvidene in neželene posledice (na drugih področjih). Težnja k celovitosti pa naleti na preveliko kompleksnost, ki je kot taka spet neobvladljiva.

V tej zagati predstavljajo korak naprej prizadevanja v prostorskem planiranju in urbanizmu, da bi presegli dosedanje sektorsko organizacijo življenja, ki je ločevala sfero *bivanja, dela, prometa in rekreacije*. Vendar promet tudi v strokovnih obravnavah še vse preveč nastopa kot nekakšen sektor sam zase. Manjkajo pa obravnave, ki bi promet in prostorsko mobilnost nasploh upoštevale kot sestavino in način vsakdanjega življenja. Zato bom v tem poglavju po eni strani razširil vsebino obravnave in poskušal povezovali doslej ločevane tematske sklope ter razkrivati njihove skupne imenovalce (bivanje in mobilnost; promet in selitve; mobilnost in deinstitucionalizacija; mobilnost in stanovanjska segregacija; blagovni promet – koncentracija trgovine – kriza mestnega jedra ipd.). Po drugi strani pa hkrati vendarle tudi zamejujem vsebino obravnave, pač glede na izhodišča (naslov) knjige kot celote. Na tem mestu se bom osredotočil na mobilnost oziroma tokove ljudi in dobrin, da bi lahko v nadaljnjem (v drugi knjigi) s posebnim poudarkom obravnaval tudi tokove informacij. Hkrati pa poskušam preusmerjati pozornost na to, kako se ti tokovi medsebojno pogujejo in kako vse to vpliva na kakovost bivanja in življenja ljudi. Ali povečevanje enih pomeni povečevanje ali zmanjševanje drugih in koliko?¹

Ob tem želim izpostaviti nekatere posebnosti koprskega prehajanja iz “prostora krajev” v “prostor tokov”, pri čemer – glede na Luko – daleč prednjači blagovni promet. Kot bomo videli, gre celo za nekakšen koprski paradoks, saj so (bili) hkrati s tem skorajda opuščeni terminali kot vstopne/izstopne točke javnega – avtobusnega, železniškega in pomorskega – prometa. Prav storitve v zvezi z blagovnim prometom pa so tiste, s katerimi se Koper najbolj vključuje v svet in hkrati v informacijsko družbo. Kljub temu so se dolgo zadrževale *ločnice* med Kopro kot pristaniščem in Kopro kot bivalnim okoljem, ki zagotavlja določeno kakovost življenja.² Le-te niso le prostorske in funkcionalne, temveč (vsaj za nekatere kulturnike) tudi na simbolni ravni.

S to obravnavo želim opozoriti, kako neopazno prihaja do določenega zaostajanja in osiromašenja, kajti prostorsko planiranje oz. urejanje prostora ostaja v utrjenih okvirih upravno-teritorialnih enot in državnih resorjev.

¹ Ob tem se seveda nakazuje možnost za še podrobnejšo obravnavo, ki bi poleg ljudi, (fizičnih) dobrin in informacij posebej vključevala še finančne tokove – denar. To bom le delno upošteval v prikazu telebančništva; sicer pa tudi denar predstavlja le specifično informacijo.

² Pri tem pa tudi v mednarodnem merilu najdemo literaturo, organizacije in diskusijske forume, ki so sicer namenjeni pristaniščem in mestom, a se dejansko osredotočajo le na pristanišča.

Vse večji delež življenja ljudi pa uhaja iz teh okvirov ravno s tem, da se vključujejo v različne tokove in omrežja. Da bi razumeli glavno dinamiko današnjega dogajanja in tisto, kar bo še pomembnejše v prihodnosti, je treba povečati pozornost tudi do vsega *prehodnega* in *minljivega*; upoštevali naj bi – tudi ne glede na trenutne dejanske razmere – teoretsko nakazane usmeritve o tem, kako se “vse, kar je bilo trdnega, staplja v zraku”, kako se torej povečuje nekakšna *fluidnost v prostoru*.

Pod tem zornim kotom je treba večjo pozornost³ posvečati marsičemu, kar se je doslej zdelo obrobnega pomena oz. da sploh ne zadeva bivanjske problematike ljudi. Bivanje ne zadeva le stanovanja ali stanovanjske hiše ter stanovanjske soseske ali naselja, temveč tudi bivanje v t. i. mobilnih prostorih, v vozilih in plovilih na kopnem, morju in v zraku, dalje na počivališčih, v motelih in hotelih, v avtodomih, na letališčih idr. Z večjo vsesplošno mobilnostjo se zabrisuje razlika med stalnim in začasnim bivališčem, med domačimi (avtohtonimi prebivalci) in priseljenimi (tujci); povečuje se raznovrstnost oblik shajanja, druženja in bivanja glede na čas in vsebino, število udeležencev in glede na oddaljenost kraja, iz katerega prihajajo, itd. V tokove mobilnosti se ne vključujejo le posameznik in skupine, temveč tudi sama bivališča, s tem ko na kopnem in še posebej na morju najdemo kar mobilna stanovanja ali “plavajoče hotele” in – po projektih sodeč – celo “plavajoča mesta”.

Doslej grajena stanovanjska naselja na Koprskem – in večinoma tudi drugod po svetu – niso bila zasnovana tako, da bi omogočala shajanje in bivanje večjega števila ljudi. Prav danes pa vstopamo v čas, za katerega je značilna *velika variabilnost*, nenehna nihanja med veliko koncentracijo ljudi in tej sledečo praznino, kot je to opazil tudi že znani arhitekt Rem Koolhaas v svojem besedilu *Generično mesto* (1999). Olajšana mobilnost, ki jo omogoča osebni avtomobil, pa bo dobila – kot nam kažejo že izkušnje na podlagi delovanja Obala.net-a – še dodatne spodbude za bolj množično občasno druženje v informacijski dobi.

Tudi oživljanje starega mestnega jedra bo vse bolj odvisno od dogajanja in ne le od stalno prisotnih institucij.

Skupni imenovalec številnih sprememb, ki jih bom obravnaval v zvezi s prostorsko mobilnostjo, pa je težnja k večji svobodi izbire posameznika, torej spet v procesu individualizacije, ki ga omogoča povečan dostop do raznovrstnosti. Vendar se prav na primeru osebnega prometa najbolj jasno kažejo tudi te prostorsko-ekološke meje individualizacije, kar terja odločnejšo preusmeritev v (lokalni) politiki in planiranju.

Kako bo povečevanje mobilnosti pogojevalo prostorsko-časovno organizacijo bivanja? Medtem ko se vse več ljudi – še zlasti mlajših in bolj izobraženih – zanima za selektivno vključevanje v najrazličnejše programe v zvezi z delom in prostim časom na vse večjih razdaljah od svojega sedanjega (“stalnega”) bivališča, lahko pričakujemo večjo raznovrstnost oblik njihove prostorske mobilnosti.⁴

³ Če bi zapisal – *preusmeriti* pozornost, ne bi bilo primerno, saj ne gre preprosto za alternativo; tudi še ob povečani mobilnosti bo namreč treba reševati vprašanja, kako se le-ta spopada s trdnimi strukturami grajenega in družbenega okolja.

⁴ V tej smeri so naravnani številni programi EU, ki spodbujajo in podpirajo mobilnost prek nacionalno-državnih meja, v katere se vključujejo tudi učenci, študentje, osnovne šole, fakultete z območja Slovenske Istre.

Pri tem kaže upoštevati tako klasične oblike stanovanjske mobilnosti (selitve) kot tudi vse večjo raznovrstnost krajših in daljših odsotnosti in bivanj v drugih krajih, bodisi da gre za posameznike ali skupine. Vse bolj sproščena mobilnost v lokalnem in širšem prostoru pomeni obliko demokratizacije v smislu krepitve odprte, civilne družbe. Gre za vse bolj neposredno povezovanje in udeležbo, in ne le prek državnih in drugih uradnih predstavnikov.⁵

Navedeno nam nakazuje dolgoročno težnjo k zblíževanju med domačim in tujim, torej k podomačenju gostov, obiskovalcev. Na podobne težnje pa je opozoril že nizozemski sociolog Van der Berg, specialist za mestni turizem. V zvezi s tem je namreč ugotovil, da je v globaliziranem svetu z vse večjo mobilnostjo ljudi tudi vedno težje razmejevati turizem od vsakdanjega oziroma stalnega življenja v mestu. Klasični turizem kot togi rezervat pa je le ena od možnosti (gl. Hočevar, 1998, 76).

Sedanja delitev bivališč na tista, ki prevzemajo potujoče oz. kratkotrajno prisotne goste v hotelih, in na zasebna bivališča domačinov torej ne ustreza več pestrosti povezovanja in mobilnosti ljudi.⁶

Urbanisti v skandinavskih državah so že uveljavili različne vmesne rešitve: poleg sobe za goste v stanovanju ali hiši imajo tudi *prostore za goste*, ki so lahko občasno na razpolago tudi na ravni soseske ipd.

Mobilnost pri nas ni upoštevana niti v načrtovanju stanovanjske opreme oz. pohištva. Postavlja se vprašanje, če smo že presegli razmere, v katerih se je porodilo reklo, da pomeni *trikrat se preseliti* isto kot *enkrat pogoreti*. V tem pogledu so v ZDA očitno uveljavili že vrsto praktičnih rešitev (npr. vzdane omare ipd.), ki so bolj v skladu z visoko mobilnostjo.

Nasploh pa bi bilo napačno sklepati, da bo večja mobilnost ljudi samodejno krepila le t. i. *mešane strukture*, in to bodisi funkcionalno ali glede na družbeni položaj prebivalcev (kar je sicer postalo splošno vodilo v prostorskem planiranju v naši državi). Bolj sproščena mobilnost nudi tudi večje možnosti – vsaj za nekatere z večjo družbeno močjo – da se ločijo od drugih v prostoru (npr. v obliki posebnih, zaprtih naselij, t. i. gated communities, kar bom še obravnaval v zvezi z globalizacijo).

Tudi promet, ki so ga v urbanizmu obravnavali kot poseben sektor, se v odnosu do bivanja nenehoma pojavlja v navzkrižju dveh nasprotujočih si teženj, tj. težnje k *ločevanju* od drugih vsebin in težnje k *prežemanju* z njimi. V preteklosti je šlo za bolj izključujoči vlogi *bivanja* in *gibanja*; danes pa gre bolj za prizadevanja, da gibanje (mobilnost) ne bi predstavljalo povsem izključujoče funkcije v odnosu do vseh drugih. Vozila in plovila dobivajo opremo ali nudijo storitve z vse bogatejšo vsebino. Za potovanja z vlakom *Inter City Slovenija* (ICS) npr. med Koprom in Ljubljano so Slovenske železnice začele uvajati različne storitve, namenjene zlasti poslovnem in študentom. Potnikom nudijo različne časopise in revije ter druge informacije, možnost, da naročijo taksi kar med potjo, podobno tudi rent-a-car pod ugodnejšimi pogoji. V Ljubljani pa je na postaji tudi možnost za

⁵ Učenci in učitelji z Osnovne šole Škofije so bili npr. na obisku pri svojih evropskih partnerjih v Nemčiji; z Osnovne šole Cirila Kosmača iz Pirana na Norveškem ipd. Toda v nekaterih takšnih primerih je nastala zadrega, ko tujim gostiteljem niso mogli zagotoviti podobnega bivanja, tj. bivanja pri družinah pri nas.

⁶ Elektronska pošta in internet predstavljata še veliko dodatno spodbudo za medosebna zblížanja v svetovnem merilu (o tem gl. Maja Abram v pogl. 8).

najem kolesa. Na vlaku imajo poseben bife z ločenim prostorom za kadilce, nudijo tudi previjalne mize za dojenčke; v prvem razredu imajo potniki na voljo slušalke za poslušanje glasbe in izbirajo jo lahko med tremi kanali. Pri vodji vlaka pa si lahko brezplačno izposodijo mobilni telefon. Občasno na vlakih prirejajo tudi razne animacije, npr. turistične. To velja tudi za potovanja v muzejskih garniturah med Mursko Soboto in Koprom, kjer vozi t. i. *Poezija ekspres*. Sicer pa v sodelovanju s šolami za učence občasno prirejajo nekakšne akcije osveščanja pod imenom "*En dan šole na vlaku*".⁷

Da imajo zgoraj prikazane podrobnosti tudi širši pomen, nam potrjuje program *The Coupé* (V. d Beld in De Boer, predstavljen v okviru TAN 2, str. 23), s katerim poskušajo na Nizozemskem uveljavljati "večrazsežnostno rabo javnega prometa". Pri tem se zavzemajo za to, da bi povečali privlačnost in trajnejšo rabo teh prometnih sistemov, tako da jih ne bi uporabljali le za prevoz, ampak tudi za izobraževanje, strokovno izpopolnjevanje, sestanke, zabavo, skupne obede, pisarniško delo, rabo interneta idr. Kupe na vlaku naj bi nudil primerno izolacijo za vse te in še številne druge funkcije.

Tako kot lahko potovanje nudi zeleno ločitev iz vsakdanjega življenjskega okolja, lahko po drugi strani tudi omogoča, da se že na poti, med vožnjo urejajo vse številnejše zadeve tudi izven vozila. V primeru ICS železnica razširja storitev prevoza z vlakom na storitve in možnosti izven vlaka (npr. parkiranje, taksi, rent-a-car, najem kolesa, povezave z minibusom idr.). Tako tudi promet ne pomeni več nujno nekakšne izključitve, temveč vse bolj postaja sestavina vsakdanjega življenja. Vključevanje vse bolj pestre vsebine v samo potovanje pa pomeni, da se zblížujeta in prežemata nekdanjeločena *bivanje in gibanje*.

Tudi oživljanje pomorskega potniškega prometa ob slovenski obali in v svetovnem merilu ne temelji več (le) na tem, da bi to bil način, sredstvo za dosego določene destinacije, temveč postaja tudi *samo sebi cilj* – kot užitek. Podjetje Aquamarine, ki je uvedlo v poletnih mesecih redno potniško linijo med Ankaranom in Portorožem je računalo predvsem na to, da bi pritegnilo potnike, ki jim bo sama vožnja prijetna zlasti zaradi lepega razgleda z morske strani.

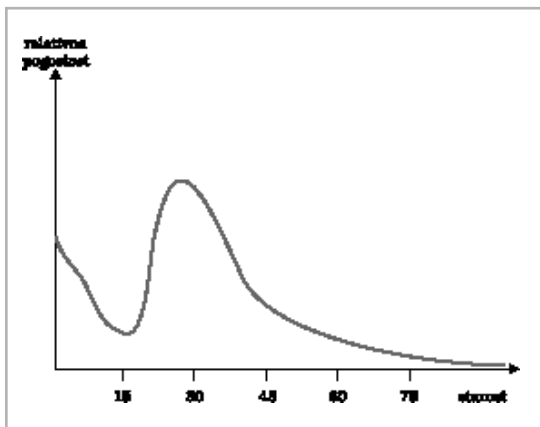
ALI JE NA VIDIKU KONEC STALNEGA BIVALIŠČA?

Slovenska Istra ima za seboj sicer že zelo burno zgodovino različnih selitev in preseljevanj, ki so občasno pretresala to območje, vendar vstopa sedaj v povsem novo obdobje. V preteklosti je šlo bodisi za nekakšen sedentarni način življenja na enem in istem mestu od rojstva do smrti in skozi številne generacije bodisi za izjemne okoliščine, npr. v zvezi z epidemijo kuge (1630–31) ali glede na zunanje, državne posege, ki so sprožali selitve prebivalstva. Tudi če je šlo za začasno odsotnost prebivalcev, je ta izhajala iz ekonomske nuje in je predstavljala način preživetja. Medtem ko je šlo v preteklosti večinoma za enkratne življenjske premike, pa je pred nami perspektiva vse večje mobilnosti, ki postaja sestavina načina življenja in

⁷ Tako kot v poletnih mesecih vozi v Koper kopalni vlak, vozijo sicer še zdraviliški vlaki, muzejski vlaki idr.

spremlja posameznika vse njegovo življenje. V tem smislu lahko predvidimo, da bo posameznik zmeraj *manjši del svojega življenja* preživel v kraju oziroma krajih *stalnega bivališča*.

Statistika selitev nam tega za sedaj še ne potrjuje (pri čemer je treba upoštevati izjemnost preteklega desetletja po razpadu nekdanje Jugoslavije). Določneje pa je ta težnja prepoznavna že iz medgeneracijskih primerjav o nagnjenjih anketirancev.⁸ V literaturi povzemajo tudi regularnosti znotraj življenjskega cikla (glej graf).

Graf 8.1: Spremembe bivališča glede na starost, Sanne, 1983

Kraj *stalnega bivališča* je bil v preteklosti praviloma izenačen s krajem rojstva. Tako je prihajalo do značilnega kopičenja sorodnikov v istem zaselku ali naselju, kar še danes odraža značilna imena krajev na koprskem podeželju, kot so: Kocjančiči, Gregoriči, Marušiči ipd. Dokler je bila posameznikova življenjska pot že vnaprej določena v zaprtem krogu družinske in vaške skupnosti, le-ta seveda ni mogel uveljavljati svojih edinstvenih nagnjenj in sposobnosti. Prav njihovo aktiviranje pa je danes izhodišče za vsakršno strategijo lokalnega, regionalnega in nacionalnega razvoja.

Tradicionalno kraj rojstva⁹ ni pomenil hkrati in avtomatično že tudi optimalne lokacije, na kateri bi posameznik lahko razvil in uveljavljal svoje edinstvene potenciale. Z višanjem izobrazbe ljudi – kot nam nakazuje analiza današnjih razlik glede na izobrazbeno stopnjo anketirancev – se bo hkrati krepila težnja, da bi si posamezniki zavestno in zmeraj *bolj selektivno izbirali* svojim dispozicijam *primerno lokacijo* v vse širšem prostoru. Ostajanje – nekako po inerciji – na istem mestu skozi več generacij bo vse bolj odstopalo od visokega vrednotenja človekove individualnosti in samostojnosti. Povečuje se občutljivost za razlike v prostoru glede možnosti za uveljavljanje posebnih in celo edinstvenih potreb, interesov in sposobnosti posameznikov.

Stalno bivališče bo – kljub podatkom, ki kažejo, da je današnja mobilnost še zelo omejena – *izgubljalo pomen stalnosti*, saj bo človek preživel krajša in daljša obdobja svojega življenja v več krajih. Pa tudi znotraj določenega kraja in regije se bo še močno povečevala mobilnost, pač glede na spreminjajoče se potrebe in možnosti posameznika v času njegovega življenja. Do tega bo prihajalo v zvezi z njegovim izobraževanjem, delom, zdravjem, pristočnimi interesi idr.¹⁰ Nasploh se bo povečevala (stanovanjska)

⁸ Za Anglijo imamo na voljo podatke, da sicer večina ljudi sedaj živi na večji oddaljenosti od svojih sorodnikov, kot pa so živeli v preteklosti. Vendar 72 % starih staršev še vedno vidi svoje vnuke enkrat na teden, kar kaže na zelo majhen radij intergeneracijske mobilnosti. John Giray je to preprosto povedal z naslednjimi besedami: "Več kot polovica odraslih Britancev živi na območju, ki je do pet milj oddaljeno od kraja, kjer so bili rojeni" (Morley, 2000, 112).

⁹ Danes gre kvečjemu za regijo, pač glede na lokacijo regionalne porodnišnice, v našem primeru v Izoli.

¹⁰ Izolan Igor Furlan, strokovnjak, ki živi in dela v znameniti Silicijevi dolini v Kaliforniji, opozarja na izredno mobilnost in nestalnost, ki izhaja že iz tega, da v izredno kompetitivnem gospodarstvu podjetja nenehoma propadajo in nastajajo nova; sodelavci pa so vse bolj opredeljeni le za čas izvedbe določenega projekta in ne kot trajno zaposleni.

mobilnost v teku življenjskega ciklusa¹¹ (v zvezi s tem glej tudi Mandič, 1996; Verlič, 1997).¹²

Glede na to lahko pričakujemo tudi močno *povečanje prometa z nepremičninami*. Le-ta bo izražal spreminjajoče se potrebe in okoliščine posameznika in družine v okviru dneva, tedna ali sezone in določenih starostnih obdobij. Namesto nekdanje podeželske tradicije, ko se je človek rodil, živel in umrl na istem mestu, se bodo povečevale možnosti in potrebe, da bo posameznik *simultano ali sukcesivno imel več domov*. Poleg lastnega stanovanja je tu še stanovanje staršev, potem stanovanje zakončevih staršev, pri nekaterih še počitniška hiša ali stanovanje, nadalje si Koprčani že neredko zagotovijo dodatno bivališče v Ljubljani za čas študija (svojih otrok) ali za omejeni čas opravljanja svojega dela v Ljubljani, npr. kot upravno-politični funkcionarji, kot poslanci ipd.

S tem ko domača podjetja postajajo podružnice velikih tujih oz. multinacionalnih korporacij, se povečuje število primerov, ko Koprčani za določen čas prebivajo na njihovih sedežih v drugih državah; podobno pa lahko pričakujemo, da se bo povečevalo *število tujih državljanov*, ki bodo krajši ali daljši čas delovali kot strokovnjaki, menedžerji ipd. v podružnicah večjih mrežnih podjetij v Kopru ali na območju Slovenske Istre, čeprav so danes taki primeri še maloštevilni. OMV-Istrabenz, Cimos, Husquarna (Tomos) in druga podjetja si že pridobivajo določene izkušnje v tem smislu.

Vprašanje "Kje je moj dom?" se bo relativiziralo ali pa zaostrovalo, kot bomo še videli, ob pogostejših razvezah zakonskih zvez, ob ločenem življenju partnerjev in tudi ob časovni fleksibilnosti takšnih partnerstev.

Glede povečevanja prostorske mobilnosti v prihodnosti ostaja do neke mere še odprto vprašanje, koliko se bomo približevali znanemu ameriškemu vzorcu mobilnosti, koliko pa bo razširjanje telekomunikacij nadomeščalo fizično gibanje v prostoru. Kot bomo še videli, je zlasti značilno, da se s širjenjem teledela na domu zmanjšuje potreba po dnevni prevozi na delo. Vrsta znakov kaže, da se ameriškemu vzorcu velike prostorske mobilnosti v določeni meri sicer približujemo tudi v evropskih okvirih, vendar bodo vsaj v kratkoročnem smislu razlike še ostajale. Z večjo razširjenostjo elektronskega komuniciranja (računalniško omrežno povezovanje, kibernetski prostor) se v določenih pogledih *zmanjšuje potreba po potovanjih* znotraj določenega kraja kot tudi medkrajevno in mednarodno. Vendar vplivi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije niso enosmerni. Z njenim razširjanjem se namreč pojavljajo tudi *nove spodbude* in razlogi za potovanja, o čemer še kasneje.

Nadaljnje ugotovitve, da so mlajši prebivalci mobilnejši od starejših in tisti iz večjih, urbaniziranih krajev bolj od onih iz manjših krajev in s podeželja ter da so mobilnejši tisti z višjo izobrazbo kot tisti z nižjo, nam nakazujejo tudi določene *trende za prihodnost*. Čeprav bi bilo treba podrobneje

¹¹ S čimer pa doslej niso računali npr. v primerih, ko so zgradili delavnice oz. t. i. dislocirane obrate v manjših krajih, češ da bodo v njih delali samo domačini.

¹² Stopnjo stanovanjske mobilnosti ugotavljamo glede na odstotek gospodinjstev, ki so se v določenem letu preselila. V tem smislu nam podatki iz do zdaj opravljenih raziskav kažejo, da gre za velike razlike med državami; najvišja je v ZDA,¹³ kjer dosega 17,2 %, na Nizozemskem 10,1 %, relativno zelo nizka pa je v Avstriji, kjer dosega 3,8 %, in še nekoliko nižja v Sloveniji, kjer znaša med 2 do 3 % (Mandič, 1996; Harsman, Quigley, 1991). Pri tem je bilo ugotovljeno, da se je v petih letih, tj. med letoma 1989 in 1993, vsaj enkrat preselilo 12,8 % anketiranih (projekt *Kakovost življenja v Sloveniji*, 1994, FDV).

analizo za koprsko občino še posebej opraviti, ne vidim posebnega razloga, da ugotovljene tendence ne bi veljale tudi za to občino. Med razlogi za preselitev v drugo stanovanje pa se seveda ne pojavljajo le lastnosti samega stanovanja, npr. kakovost, velikost itd.; dostikrat so pomembnejši drugi razlogi, npr. bližina (novega) delovnega mesta in družinski razlogi.¹³

BIVANJE ALI PREHODNOST: INSTRUMENTALIZACIJA DOMAČEGA OKOLJA ZA ZUNANJE CILJE

Na tem mestu želim opozoriti na problematiko *nasprotij med bivalno in tranzitno funkcijo* v odprtih in zaprtih prostorih. Izpostavljam torej vprašanje: Kako bi lahko preprečili, da bi dosedanje ali nekdanje bivalno okolje služilo le kot sredstvo za zunanje cilje in destinacije? To vključuje spreminjeno vlogo ulice kot tudi spremembo razmerja med bivalnimi in prehodnimi prostori v stanovanjskih stavbah in v samih stanovanjih; pod istim zornim kotom pa lahko to problematiko spremljamo tudi v širših prostorskih okvirih, tj. medkrajevno pa tudi v globalnem, svetovnem merilu. Prav za Koper je to še posebnega pomena, saj dejavnost njegovega glavnega gospodarskega akterja – Luke – temelji na tranzitnem prometu. Hkrati pa je koprška občina tranzitno območje za tokove iz tržaške in ljubljanske smeri proti Istri in obratno.

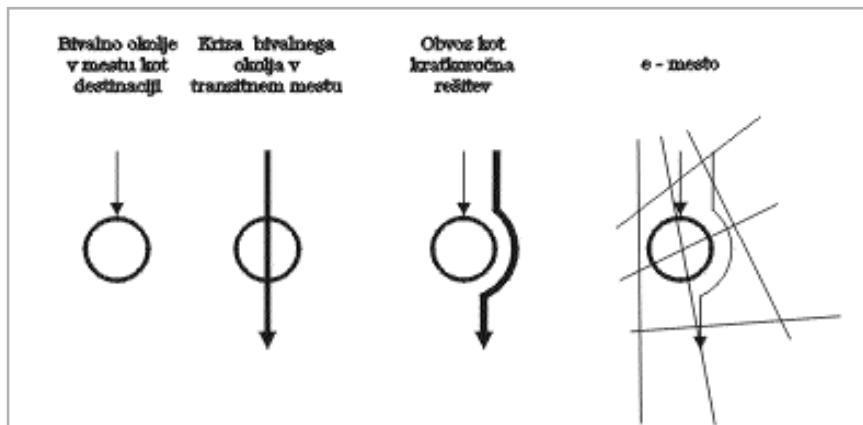
Glede na mojo usmeritev v tej knjigi, da se ne omejujem le na prikazovanje obstoječega stanja, temveč poizkušam razkrivati tudi možne dolgoročnejsše usmeritve, bom na tem mestu najprej predstavil štiri značilne modele, ki pojasnjujejo razmerje med bivanjem in gibanjem v prostoru. Z razvojem tehnologije prometa in s povečevanjem deleža prometa na večje razdalje se hkrati povečuje verjetnost, da se bivalno okolje spremeni v nekakšen *tranzitni pas*. Šele v okviru te dolgoročne težnje je mogoče razumeti tudi prave vzroke največjih problemov, ki so jim prebivalci – tako na Koprskem kot drugod – izpostavljeni v današnjih razmerah. Zaradi neozaveščenosti udeležencev planiranja in političnega odločanja o teh dolgoročnih spremembah prihaja do *nepredvidenih in neželenih* posledic njihovih odločitev, ki znižujejo kakovost življenja stanovalcev na zadevnih območjih. Predstavljam torej naslednje modele, ki naj prispevajo k anticipativnemu reševanju oziroma preprečevanju takšnih negativnih posledic.

1. Kot izhodišče jemljem bivalno okolje v mestu *kot destinaciji*: pri tem gre za značilen primer zlasti v kontekstu omejenih tokov ljudi in dobrin. V takšnem primeru je – idealno vzeto – izključena tranzitna vloga bivalnih prostorov. To bodisi zadeva medkrajevna ali znotraj-krajevna razmerja. Značilen primer za drugo je *vzorec "slepe ulice"* (fr. cul de sac).

2. Kot nasprotje prvemu, drugi model nakazuje krizo bivalnega okolja v izrazito *tranzitnem* mestu. Kot bomo videli, glede na našo prakso planiranja, do tega celo večinoma prihaja, ne da bi to vnaprej predvideli; in prav zato so neželene posledice takega tranzita še veliko hujše (lahko bi

¹³ Po podatkih ankete *Kakovost življenja v Sloveniji* (1994, FDV, N = 1908) so glavni razlogi za selitev v (sedanje) stanovanje naslednji: družinski (34,6 %), v zvezi s stanovanjem (34,4 %), v zvezi z zaposlitvijo/študijem (10,3 %), selitev skupaj s starši (9,7 %) in razlogi v zvezi s krajem (1,9 %).

Slika 8.1: Bivalna in tranzitna funkcija v prostoru

načrtovali širše ceste, pločnike, potrebne odmike stanovanjskih stavb, varnostne ukrepe glede otrok ipd.).

3. Danes je v ospredju, kot nekako *ex post*, naknadno, reševanje oziroma popravljanje napačnih ukrepov, tretji model, katerega bistvo je obvoz, *odmikanje* tranzita od bivalnega okolja ali mesta kot celote. To je hkrati nekakšen današnji domet razmišljanja o tej temi in na to se osredotočajo tudi razprave v Kopru in v večini drugih krajev. Vendar tudi tega ne moremo šteti kot dolgoročno oziroma dokončno rešitev. S tem ko se zmanjšuje pomen oddaljenosti, ki je v preteklosti že sama po sebi predstavljala ločnico med zelenim in neželenim (neželeno pač izločimo iz svoje bližine!) je tudi obvoz vse manj dejanska rešitev; to nas preusmerja k iskanju globalnih okoljsko sprejemljivih ukrepov.

4. Kot četrti model izpostavljam "e-mesto". Le-ta nas opozarja na dogajanje v fizičnem in virtualnem prostoru, pri čemer gre za nadomeščanje fizičnih tokov v geografskem prostoru z informacijskimi tokovi v virtualnem prostoru. V tem smislu model nakazuje razbremenjevanje, ki je hkrati okoljsko sprejemljivo; vendar pa hkrati predpostavljam, da lahko gre tudi za odstopanja od tega pravila (še dodatne spodbude za fizične tokove).

Gornje misli lahko konkretiziramo v koprskem okolju, kjer se je na nekaterih mestih kakovost bivanja poslabšala do skrajnosti in sprožila protestne odzive prebivalcev. Izkušnje kažejo, da je šlo za *kratkovidnost* in *podcenjevanje* kasnejše *rasti mesta* (npr. Semedela, Markovec ipd.) ter za podcenjevanje *rasti prometa*, zlasti – glede na prvo – tranzitnega. Hkrati pa je šlo za podcenjevanje teženj, ki so vodile k nadaljnjemu naraščanju individualnega avtomobilskega prometa, kar je izhajalo iz pričakovanja, da se bo prednostno uveljavljal javni promet, ki pa se je dejansko celo zmanjševal.

Za naprej je sicer mogoče računati na večjo ozaveščenost o nujnem izločanju tranzitnega prometa iz stanovanjskih območij, med drugim tudi zaradi *organiziranih protestov* prizadetih občanov na nekaterih lokacijah. Vendar bo ostala tudi v bodoče vrsta neugodnih okoliščin za reševanje te problematike:

1. glede na predviden porast turizma v slovenskem in hrvaškem delu Istre se bo tranzitna obremenitev koprskega prostora (v širšem smislu) še povečevala;
2. omejene možnosti financiranja;

3. odpor potencialno prizadetih prebivalcev ob uveljavljanju alternativnih poti;

4. ne nazadnje pa so še vedno prisotni profitni interesi gradbenikov in drugih, ki so v preteklosti prispevali k zoževanju javnih površin in celo prometnih poti.

Z razširjanjem prometne dostopnosti in s povečevanjem mobilnosti ljudi v prostoru (po številu avtomobilov koprška občina prednjači pred vsemi drugimi in je že prehitela sosednja italijanska območja) se spreminja razmerje med prostori, ki jih ljudje uporabljajo za svoje bivanje, in tistimi, ki jim prvenstveno služijo za prehod (translokacijo) na poti do določenih ciljev (destinacij).

Čim daljše so njihove poti oz. čim bolj oddaljene so njihove destinacije, tem bolj se spreminja razmerje *med prehodnimi in namembnimi prostori* v škodo oz. na račun drugih. Prostori, ki so bili včasih ob bolj stacionarnem načinu življenja namenjeni bivanju, postajajo vse bolj instrumentalizirani, tako da njihova raba ni prvenstveno določena s potrebami domačinov na določeni lokaciji, temveč predvsem kot prehod in *sredstvo za to*, da dosežejo neke *druge destinacije*.

Vse kaže, da se bodo problemi v zvezi s tem še zaostrovali, in sicer na vseh ravneh: v *meddržavnem merilu*, saj posamezne države že danes omejujejo tranzitni promet (značilno zlasti Švica, Avstrija, medtem ko si v koprski občini Luka naravnost prizadeva, da bi pritegnila in povečala tranzitni promet blaga); glede na *medkrajevno prostorsko mobilnost* ljudi znotraj občine (krajani Podpeči – kot to navajam še na drugih mestih – npr. ne vzdrži več navala številnih planincev, turistov, športnikov, saj gre v enem dnevu skozi vas tudi več kot 500 ali celo več kot 1000 ljudi in tam parkirajo tudi do 300 avtomobilov);¹⁵ in glede na *promet znotraj posameznih naselij*, kjer je komunikacijska funkcija povsem prevladala nad bivalno. Katastrofalne in povsem neživljenjske pa so postale razmere v tistih naseljih, kjer se pojavljajo vsa ta tranzitna gibanja hkrati, kakor je npr. bilo v dolini Rižane.

V ožjem merilu pa lahko pod istim zornim kotom kritično ocenimo gradnjo *večstanovanjskih zgradb*. Tudi pri tem lahko podobno razlikujemo med pretežno bivalno in komunikacijsko funkcijo prostorov. Slednja postane problematična v stanovanjskih zgradbah z večjim številom stanovanj na en vhod v zgradbo. V takih primerih je bivanje stanovalcev moteno in

Slika 8.2: Variantni predlog poteka obvoznice (urbanistična delavnica)¹⁴

¹⁴ Variantni predlog, ki so ga izdelali v okviru urbanistične delavnice (pod vodstvom mag. Lučke Ažman Momirski) l. 2000, uveljavlja večji odmik od mesta, kot pa "uradni predlogi", tako da cesta ne izloča iz mesta dodatnih površin za morebitno stanovanjsko pozidavo.

¹⁵ Kot so že prikazale Primorske novice (Cek, 5. 5. 1998), izletniki s svojimi avtomobili ovirajo krajevni promet, spuščajo odvezane pse brez nagobčnikov, trgajo zaščitene in nezaščitene rože, odmetavajo smeti in cigarete, ne spoštujejo zasebne lastnine ipd. In na osnovi tega zaključujejo: "Ljudi ne podimo stran in se ne zapiramo sami vase, če nas pa nekdo neprestano nadleguje, se bomo morali temu enkrat upreti."

osiromašeno zaradi dolgih, ozkih in slabo osvetljenih hodnikov. To še dodatno prispeva k občutku nelagodnosti in odtujenosti od vsega, kar je izven vhodnih vrat v samo stanovanje.

Končno lahko kakovost bivanja, ki jo – po izkušnjah koprskih arhitektov – zahtevajo zlasti mlajši in bolj izobraženi iskalci stanovanj, vidimo tudi v težnji k načrtovanju bolj odprtih prostorov *znotraj stanovanja*, tako da se pri tem hkrati *zmanjšuje potreba* po posebnih *hodnikih*. Gibanje naj ne bi bilo izločeno in omejeno le na to funkcijo, temveč obogateno s spremljajočimi doživljajskimi vsebinami (Kresal, 1986, 38).

Nakazani zorni kot analize bivalnih razmer torej predstavlja izziv za podrobnejšo preučitev in za izdelavo programa konkretnih akcij na posameznih ravneh. Hkrati pa ob tem spoznavamo, da marsikaj, kar danes štejejo za rešitev npr. na ravni naselja, ostaja problematično v dolgoročni perspektivi in v globalnem merilu. Obvoz, t. i. bypass, kot vzorec za odpravljanje tranzitnega prometa je sicer še marsikje glavni cilj (katerega uresničenje se odmika predvsem zaradi velikih stroškov). Konec koncev pa to tudi ne bo več sprejemljiva rešitev v smislu trajnostnega razvoja. Z vidika onesnaženja okolja ne bo več zadovoljivo, da bi se le-to le prostorsko odmaknilo ali se porazdelilo na širšo površino (podobno kot so to poskušali z gradnjo visokih tovarniških dimnikov), temveč gre tudi za *absolutne meje* onesnaženja. Ozaveščanje o teh mejah pa lahko temelji le na poznavanju razmer v svetovnem merilu. V takšnem razširjenem kontekstu – kot sem nakazal že v zvezi z Agendo 21 – pa gre tudi za vprašanje, kako *omejiti mobilnost* ljudi in dobrin sploh, kako *zmanjšati porabo energije* ipd.

Lokalna rešitev v smislu *bypass modela* se prej ali slej izkaže kot *ne-rešitev* na lokalni in globalni ravni. Odmik tranzitnega prometa iz naselja (v Kopru npr. s Ceste na Markovec, od vasi Bertoki ali iz naselij ob cesti v dolini Rižane, kjer so bivalne razmere neznosne) lahko pomeni bistveno izboljšanje. Problem pa se potem spet pojavi v širšem merilu, ko gre za onesnaževanje kmetijskih površin in pridelkov ipd. Nasploh se soočamo s tem, da ob reševanju problematike z odmikanjem trčimo na globalne meje tega odmikanja.

Kakovost življenja glede na razmerje med prebivalci in obiskovalci (turisti)

Pri tem vprašanju se nakazujejo *protislovne težnje*. Po eni strani gre za prizadevanja, da bi pritegnili *čim več turistov* in uveljavljali turizem kot eno najbolj etravnejših gospodarskih dejavnosti, po drugi strani pa gre za številna *negodovanja domačinov* zaradi prometne prenatrpanosti in ogrožanja ali poseganja v njihovo zasebno lastnino ipd.¹⁶ To se kaže tako ob obali kot v vaseh v zaledju. Znanе so že navedene zaostritve v Podpeči in Podgorju, na nezadovoljstvo domačinov naletimo tudi v Ankaranu, Ospu, Hrastovljah, Borštu, Laborju in seveda v Portorožu, Opatiji, Benetkah in drugih turističnih krajih.

Koliko bo predvideno naraščanje števila (deleža) obiskovalcev v razmerju do prebivalcev pomenilo poslabšanje ali izboljšanje kakovosti vsakdanjega življenja za domačine, bo vse bolj odvisno od prostorskega planiranja, zlasti

¹⁶ John Tibbitts ugotavlja, da so si turisti in domači prebivalci pogosto vsak k sebi, saj prvi vidijo le privlačne strani turističnega območja, v njih uživajo in se vrnejo domov, ne da bi opazili probleme, povezane s turističnim gospodarstvom. Na drugi strani pa lokalni prebivalci živijo tudi z negativnimi vidiki turizma – prometno nasičenostjo, onesnaženostjo, gradnjo cest ipd. (www.iopa.sc.edu/scgov/Articles/Tourism.htm).

pa od vključevanja občanov v različne planerske postopke in aktivnosti. Tako se le-ti ne bi znašli zgolj *v vlogi objekta teh sprememb*.

Čeprav *množičnost obiskovalcev* (turistov) na območju Slovenske Istre še zdaleč ni primerljiva s tisto, ki jo dosegajo v obmorskih turističnih območjih ali v mestih kulturne dediščine (heritage cities) v Italiji, Španiji, Veliki Britaniji in drugod,¹⁷ se po izgradnji avtoceste vsaj v določenih časovno-prostorskih enotah povečuje preko kritične meje znosnosti. Če se za tako povečan pritok in pretok ljudi ne bodo že vnaprej predvideli javni in zasebni prostori, bodo obiskovalci toliko bolj *moteče posegali v bivalno okolje* in vsakdanje življenje domačinov. Nevarnost je prav v tem, da bi zaradi ekonomskih interesov enostransko intenzivirali promocijo programov za obiskovalce, ne da bi jih spremljale vzporedne aktivnosti, ki bi zaščitile interese s tem prizadetih prebivalcev. Ta zaščita ne pomeni nujno le *ločevanja*, temveč tudi *vključevanje domačinov* v skupne programe.¹⁸

V zvezi s tem je povsem neprimerno, da avtorji nekaterih razvojnih raziskav (kot sem npr. že prikazal za območje Osp – Brezovica) kar *pavšalno* in poenostavljeno pozivajo, da je treba *pritegniti čim več turistov*, pri tem pa ne razčlenijo pogojev, omejitev in možnih negativnih posledic za prebivalce in okolje.

Pavliha (1998) je zelo nazorno prikazal začarani krog, v katerem se znajdejo razvojna prizadevanja, ki računajo na (večje) širjenje turizma, kot sledi: "Turistični investitorji želijo graditi svoje objekte na razglednih krajih, neposredno na obalnih območjih in sredi zelenih površin. Ta težnja vodi v razpršeno gradnjo, pri čemer se v primeru nadaljnjega razvoja postopoma pozidujejo tudi zemljišča za rekreacijo v naravi, zaradi katerih ljudje sploh prihajajo v turistične kraje. To se dogaja na ožjih obalnih sektorjih, na sončnih in razglednih področjih gorskih pašnikov, na senožetih gorskih dolin itd. Množični turistični obisk omogoča visoko turistično potrošnjo in s tem ugodne gospodarske učinke turističnih storitvenih dejavnosti, toda hkrati se krepijo tudi težnje po novih turističnih zmogljivostih in s tem po večjih turističnih naseljih. ..." (Prav tam, 51).

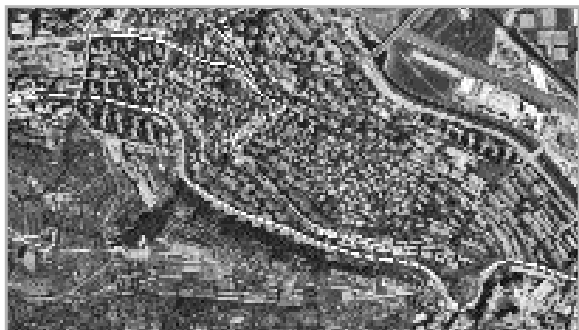
Glede na to nakazuje, da "pretirana obljudenost v takšnih krajih in njihovih okolicaх lahko, zaradi močno zmanjšane estetske pokrajinske privlačnosti in občutka zadovoljstva v naravi, povzroči neugodno počutje turistov. Takšni turistični kraji niso več pogodu turistom, ki si močno želijo stik z naravo, četudi v kultivirani krajini, ter več miru in udobja na rekreativskih površinah." (Prav tam, 51).

V nadaljnjem širjenju turizma gre še za naslednji *dve nasprotujoči si težnji*: po eni strani za težnjo turistov, da bi presegli zamejenost v nekatere ločene enklave velikih hotelskih kompleksov ipd. in da bi se v vse bolj raznovrstnih oblikah vključevali v vsakdanje življenjsko okolje domačinov; po

¹⁷ Za primerjavo vzemimo podatek, da Benetke letno obišče okrog 12 milijonov turistov. To pomeni izjemno neuravnoteženost med turisti in občani, tako da so scene normalnega vsakdanjega življenja postale velik spektakel, iz katerega se umika vse več domačinov; večina tistih, ki ostajajo, je starih preko 60 let (Ingersoll, 1999).

¹⁸ Tudi Nemški forum nevladnih organizacij o okolju in razvoju (1998, 5) je opozoril na omejitve z vidika trajnostnega razvoja; poleg želenih posledic širjenja turizma gre tudi za neželene kot so: izguba kulturne identitete in tradicionalnih vrednotnih sistemov, razpadanje družine, povečevanje kriminala, prostitucije, alkoholizma in odvisnosti od drog (Report on the 7th Meeting of the Commission on Sustainable Development, German NGO Forum on Environment & Development, 1998, 5).

drugi strani pa gre za težnjo domačinov, da bi čim bolj zmanjšali moteče poseganje v lastni življenjski ritem (promet, nočni mir ...). Iz tega izhaja, da se bodo z vedno večjim številom turistov in z uresničevanjem njihove težnje *konflikti še zaostrovali*. Pri tem je olajševalna okoliščina v tem, da diverzifikacija oblik bivanja in aktivnosti hkrati pomeni tudi zmanjševanje (negativnih posledic) množičnosti.¹⁹

Karta 8.1: Transitni promet v stanovanjskem naselju Semedela, Koper

Vendar pa je en vidik vse večje raznovrstnosti tudi *raznovrstnost po številu* udeležencev. To se kaže tudi v Kopru (oz. na obalnem območju), kjer se ob težnji k večji raznovrstnosti javnih prireditev pojavljajo tudi prireditve, kot je *Koprška noč*, *Rumena noč* i. dr. z veliko množico obiskovalcev.

Počitnikarji, turisti in izletniki na Koprskem

Da ne bomo razpravljali le o razmerju med stalnimi prebivalci (danes je seveda tudi to vse bolj relativno!) in obiskovalci oziroma turisti kar nasploh, moramo diferencirati vsaj naslednje kategorije ljudi, kakor se s svojimi specifičnimi značilnostmi dejansko pojavljajo zlasti v Ankaranu kot najbolj turističnem območju koprške občine. Hkrati pa je tudi s sociološkega vidika potrebno in zanimivo razločevati:

- prebivalce s stalnim bivališčem,
- počitnikarje, vikendaše,
- turiste, ki bivajo v hotelih in podobnih namestitvenih obratih,
- izletnike, ki prihajajo le na dnevni obisk,
- potnike oziroma goste, ki so prvenstveno le v prehodu.

Vsaka od teh kategorij ima specifično vlogo v prostorsko-časovni organizaciji življenja v kraju, kakršen je Ankaran ali pa tudi mesto Koper; hkrati pa gre tudi med njimi za zelo različne odnose. Značilno je zlasti, da prebivalci s stalnim bivališčem, kot se je pokazalo v naši anketi (1998), okvirno izražajo zelo pozitiven odnos do turistov, hkrati pa zelo odklonilnega do počitnikarjev – vikendašev. Iz domačih in tujih izkušenj pa sledi tudi vse večje zaostrovanje odnosov do (enodnevnih) izletnikov, kar z dograditvijo avtoceste iz Ljubljane do Kopra postaja še bolj izpostavljeno kot problem. O tranzitnem prometu govorim drugod.

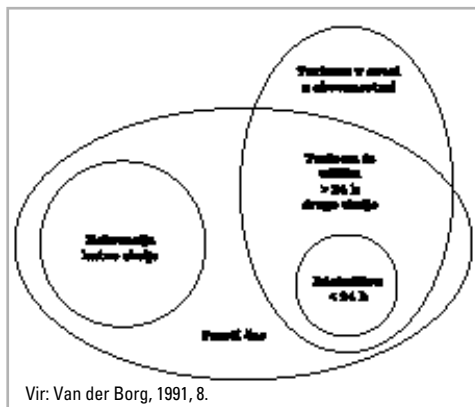
V mednarodnem merilu je Jan van der Borg (1991) prispeval še bolj razdelano shematsko razlago, v katero je vključil prosti čas, rekreacijo, turizem in izletništvo. Rekreacija se zmeraj pojavlja znotraj razpoložljivega prostega časa, le-ta pa kot razlika v odnosu do delovnega časa. Rekreacijo opredeljuje kot vse aktivnosti, ki zadovoljujejo potrebo po užitku. Seveda pa ves prosti čas ni namenjen rekreaciji (vzemimo npr. čas za študij, versko delovanje ipd.).²⁰ Kot kaže spodnja slika, je nadalje treba razlikovati med rekreacijo

¹⁹ V Brugu npr. namenoma dovoljujejo posebna območja ("zlate trikotnike") in obdobja (sezono) za turistično koncentracijo, da bi na drugi strani omogočili in ohranili obdobja in območja, ki so mirnejša in ne pretirano turistično obiskana. V mirnejših obdobjih leta imajo prebivalci mesto tako bolj zase (Glasson et al., 1995, 151).

²⁰ Seveda pri tem ostaja odprtih še dosti načelnih vprašanj, zlasti v zvezi z razlikovanjem med delom, ki ga praviloma obravnavajo kot nekaj neprijetnega, čeprav je vsaj za nekatere delo hkrati tudi njihov hobi, njihov užitek.

in turizmom. Slednji praviloma pomeni vse aktivnosti in bivanje izven običajnega, vsakdanjega okolja; večinoma gre za potovanje zaradi užitka, ki je povezano tudi z rekreacijo. Bivanje in potovanja zaradi užitka v vsakdanjem okolju, kot to razlaga Van der Borg (1991, 7), predstavljajo rekreacijo, ne pa turizma. Končno pa gre še za razmerje med turizmom in izletništvom, ki se pojavljata izven vsakdanjega okolja. Vendar turizem predpostavlja prenočevanje na določeni destinaciji, izletništvo pa se pojavlja znotraj časovnega okvira 24 ur.

Na podlagi zgoraj nakazanih razločevanj se odpira pestra problematika, ki presega okvir tega dela. Le ilustrativno lahko prikažem nekatera vprašanja, ki jih izpostavljajo v okviru KS Ankaran.

Slika 8.3: Prosti čas, rekreacija, turizem in izletništvo

Gre na splošno za dva nasprotna trenda. Po eni strani se povečuje izpostavljenost kraja vse večjemu številu interesentov, ki bi se v takšni ali drugačni obliki želeli vključiti v ta prostor, kar stalni prebivalci dostikrat sprejemajo z nejevoljo. To namreč doživljajo kot utesnjevanje, izrivanje in motenje v njihovem prijetnem domačem obmorskem okolju. To zadeva probleme v zvezi s parkiranjem v času glavne turistične sezone, nočni hrup idr.

Po drugi strani pa izkušnje zadnjih nekaj let kažejo, da ne gre za nujno, vnaprej določeno izključujočnost. Vrsto problemov izpred nekaj let, ki so zadevali zlasti večinoma odsotne lastnike počitniških stanovanj, danes že uspešneje rešujejo. V tem smislu bi pred časom podana izjava: "Ankaran je ponesrečena kombinacija turistično-bivalnega naselja," vsaj z vidika zgoraj nakazanih razmerij lahko izgubila svojo težo (če pustimo ob strani druga vprašanja, kot je npr. bližina luke). Za sedaj seveda še ni zadovoljive rešitve temeljnega prigovora, da "vikendaši ne čutijo nikakršne navezanosti na kraj" in da niso zainteresirani za reševanje skupnih problemov bodisi v zgradbi ali okolici.²¹

Glede posegov v njihov prostor na KS Ankaran izpostavljajo, da niso imeli vpliva na nastanek novega naselja Sončni park, v katerem živi le približno 10 % stalnih prebivalcev. To pa ima posledice tudi za kraj kot celoto.

V Ankaranu že sicer ni mogoče zagotoviti potrebnih trgovin in drugih storitev, že zgrajeni prostori za različne obrtne dejavnosti so ostali prazni, Ankaran pa še naprej ostaja nekakšno spalno naselje; ker ljudje delajo v Kopru, Izoli in drugod, tam opravijo tudi potrebne nakupe, v Ankaranu pa trgovine zapirajo. Podobno kot v starem mestnem jedru Kopra se tudi v KS Ankaran ponavlja zahteva po oživljanju njihovega kraja, kar seveda še zlasti velja za čas izven turistične sezone. V ta namen pa se odpirajo nove možnosti, ki za sedaj še niso izkoriščene, namreč možnosti informiranja in spodbujanja krajanov, kakor se v širšem merilu to že dogaja prek interneta, npr. portala Obala.net.

²¹ Vseskozi pa se odpira vprašanje, koliko več ugodnosti za počitnikarje pomeni hkrati manj ugodnosti za domačine. Precej pogosto je npr. naslednje stališče: "Počitniško stanovanje je luksuzna dobrina, ki jemlje možnosti domačemu prebivalcu, da si pridobi stanovanje, ki pa je zanj eksistenčnega pomena. Tam, kjer so zgradili vikende, bi bila lahko stanovanja za domačine."

Dolgoročna razvojna usmeritev bo po eni strani še vse bolj strogo upoštevala okoljske omejitve, hkrati pa bi vendarle lahko razkrivala in izpostavljala tudi možnosti, da bi presegali današnjo medsebojno izključujočnost z vnašanjem rešitev, ki pomenijo korist za obe strani.

JAVNI IN OSEBNI PROMET TER POSELITEV

Domače in tuje izkušnje

Na Koprskem – podobno kot na ravni države in v mednarodnih forumih – vse bolj stopa v ospredje zahteva, da je treba *prednostno* uveljavljati *javni promet* in temu prometu ustrezno prostorsko organizacijo naselitve ter vsakdanjega življenja sploh.²² Kako zmanjšati odvisnost od osebnega avtomobila, ki nastopa kot izhodišče *in posledica razpršene naselitve*, in številnih s tem povezanih ekoloških in osebnih problemov ljudi?

Tema daleč presega zastavljeni okvir obravnave v tej knjigi in je bila predmet posebnih raziskav tako na Koprskem kot v slovenskem in mednarodnem merilu. Na podlagi podatkov iz ankete sem že nakazal osnovne informacije o tem, koliko imajo prebivalci avtomobilov in, kakšna so njihova stališča, ki izražajo večinsko podporo *javnemu prometu* (le-ta je večja zlasti med starejšimi prebivalci), in kako nasploh izpostavljajo širšo problematiko avtomobila in prometa kot osrednji problem koprške občine.

S prostorsko-sociološkega vidika tudi v tej temi razkrivam skupni imenovalec s številnimi drugimi, ki se kaže v konfliktu med težnjo k nadaljnji *individualizaciji prometa* ter težnjo k skupnemu/*javnemu* prevozu. Izstopata predvsem dva razloga, ki postavljata meje individualizaciji prometa: prvi zadeva medčloveške odnose, zlasti solidarnost do tistih, ki se zaradi psihofizičnih omejitev ne morejo vključiti med voznike; drugi pa zadeva prostorske in okoljske omejitve, zaradi katerih postaja raba osebnega avtomobila omejena ali nemogoča.

Vendar gre v prometni politiki za *temeljno razhajanje* med *planskimi* usmeritvami in *dejanskim* ravnanjem prebivalcev. Z vidika prostorske politike prevladuje zahteva, da je treba dajati *prednost javnemu prometu*. Pri tem pa je treba več pozornosti posvetiti dejstvu, da je bila taka prednostna usmeritev načeloma prisotna že več desetletij, pa se je kljub temu povečevalo število osebnih avtomobilov in se je obseg javnega prometa v občinskem in državnem merilu celo *zmanjševal*. Tudi drugod po svetu, npr. v Barceloni, opažajo, da se delež prometa z osebnimi avtomobili še povečuje; odločnejše preusmeritve pa uveljavljajo na Danskem in Nizozemskem.

Najizrazitejši primer individualizma, ki je dobil svoj izraz v širjenju predmestnih naselij in v zvezi s tem v vse večjem številu avtomobilov, predstavljajo ZDA. Tako je npr. Kunstler (1993, 107–114) prikazal, kako se na takšni podlagi *povečuje in ohranja razpršena naselitev*, kar hkrati pomeni več asfalta in cementa za nove ceste, mostove in parkirne prostore. Vsaka predmestna hiša je potrebovala svoj pralni stroj, svojo kosilnico za travo, več telefonov, klimatskih naprav.

²² Celo v ZDA se hitro množijo različne skupine in aktivnosti, ki zavračajo "urban sprawl", tj. nadaljnje ekstenzivno širjenje in razprševanje naseljevanja, in terjajo uveljavljanje strnjene, kompaktne mesta. Trenutno izgubijo v ZDA zaradi pozidav 7000 akrov zemljišč dnevno.

Z relativno nizko gostoto naselitve so imele ZDA v primerjavi z Zahodno Evropo veliko večjo potrebo po individualiziranem avtomobilskem transportu. Predmestna naselja so prekinila vse tradicionalne povezave življenja v skupnostih in jih zamenjale z avtomobili in televizijo. Reagan je imel ekonomsko strategijo, ki je temeljila na neomejeni rabi avtomobilov in na neoviranem "razvoju" pokrajine.

In kot kritično ocenjuje Kunstler, Američani ne storijo skoraj nič, da bi se *pripravili na konec romantičnih sanj ameriške avtomobilske dobe*. "Doba avtomobilov, kot smo jo poznali, se bo hitro končala, vendar pa bodo avtomobili še vedno z nami" (prav tam, 124). Včasih so imela mesta po ZDA ulice, ob katerih so rastle drevesa, sedaj pa so povsod parkirani avtomobili, hiše stojijo povezane brez vmesnih prostorov, skratka, ulica je postala podobna sobi na prostem. Rezultat tega pa je, da ne želi nihče več biti na taki ulici, razen seveda znotraj avtomobila.

Kot je o tem pisal že John Tibbitts v besedilu *Preparing for Tourism's Next Wave*, želijo ameriški upokoјenci živeti v krajih z lepimi plažami ob morju, ob močvirjih ali jezerih. Zato se je v zadnjih dvajsetih letih mnogo upokoјencev preselilo iz večjih mest v manjše in mirnejše podeželske kraje. Nekateri so se naselili v samotnih vaških kotičkih, večina pa jih želi imeti dostop do letališč in bolnišnic, torej mestno infrastrukturo, ker bi radi udobno potovali in imeli primerno zdravstveno oskrbo. Zato običajno izbirajo podeželske kraje v bližini večjih urbanih središč. Ko kmetijska ali hribovska območja preuredijo za upokoјence, postanejo priljubljeni počitniški kraji za turiste ali za tiste, ki so na poti do zelo oddaljenih mest. Zaradi porasta novih prebivalcev in turistov so se v zadnjih dveh desetletjih razmahnila ruralna območja v bližini večjih mest po ZDA.

Nekdaj podeželska območja so se zelo hitro razvila, vendar pa se soočajo tudi z okoljsko škodo, nastalo zaradi razpršitve hiš, cest, pisarn in nakupovalnih središč, ki zasedajo neposeljen prostor. Tako so npr. številna podeželska območja v Južni Karolini doživela hiter in razpršen razvoj.

Glede na takšne – tako svetovne kot domače – izkušnje torej (še) nimamo opredeljenih potrebnih in zadostnih mehanizmov, s katerimi bi dosegli, da bi bilo v bodoče kaj drugače, razen da že pomanjkanje prostora ter vse višja cena goriva ipd., torej *omejitve* v smislu *trajnostnega razvoja*, objektivno omejujejo rabo osebnega avtomobila. Četudi težnje k individualizaciji mobilnosti v prostoru ostajajo, se bo takšna usmeritev spopadala z vse večjimi stroški (za parkiranje, garaže, gorivo ...).

V zvezi s tem lahko povzamem nekatere ugotovitve, do katerih je prišel Moshe Safdie, avtor knjige *The City after the Automobile* (1997). Safdie je izdelal načrt za znameniti stanovanjski kompleks, ki je bil zgrajen kot vzorčna rešitev za *Habitat 1967* v Montrealu. To je bil nov koncept bivanja v mestu, s katerim naj bi zagotovil visoko gostoto naselitve in hkrati zadosti zasebnosti v vsaki stanovanjski enoti. Tako naj bi razrešil paradoks sodobnega urbanizma: željo človeka, da bi imel svojo hišo z vrtom dovolj odmaknjeno od problemov mesta, hkrati z željo po živahnosti mestnega jedra. Arhitekt Safdie je bil prepričan, da, če bodo ljudje lahko stanovali v hiši z vrtom sredi mesta, ne bodo več imeli razloga, da bi se odselili v predmestje. Tako je izdelal model, v katerem je polagal hišo na hišo, tako da je vsaka tvorila strešni vrt za naslednjo, gornjo enoto.

Vendar je avtor po treh desetletjih v svoji knjigi o mestu in avtomobilu

(1997, 11) zapisal: "Ugotavljam, da sem s tem, ko sem ta paradoks zamejil le na čisto arhitekturno vprašanje, pogrešil in sem ga napačno razumel. V šestdesetih letih smo bili arhitekti prepričani, da lahko vplivamo na urbani razvoj, revitaliziramo mestno jedro in stabiliziramo širjenje predmestij.". Dejansko se je predmestno širjenje nadaljevalo tako, da je sedaj postalo očitno, da temeljni problemi preteklih desetletij predstavljajo kompleksne ekonomske in tehnološke trende in ne gre le za to, da bi iznašli nove tipe stanovanjskih zgradb (1997, 9–12). Problemi suburbanizacije in razpršene naselitve, ki temelji na rabi avtomobila, se tako še podaljšujejo.

V zvezi s tem pa so ugodnejše izkušnje iz mesta, ki ga takorekoč kar oblegajo množice turistov v Angliji, t. j. Canterbury. Canterbury leži v jugovzhodni Angliji, 100 kilometrov od Londona. Mesto ima mednarodni ugled, čeprav je majhno, saj ima le 41.000 prebivalcev. Na leto ga obišče skoraj 10 milijonov obiskovalcev, kar predstavlja precejšen pritisk na obstoječo infrastrukturo. Cilj prometne strategije in upravljanja z obiskovalci je zagotoviti uravnotežen sistem, ki naj bi zaščitil tako okolje kot tudi identiteto in dediščino mesta. Strategije vključujejo upravljanje z avtomobilskim in avtobusnim prometom ter ponujajo zanimive rešitve, npr. kolesarjenje, pešačenje in javni promet, ki vključuje obsežen sistem "parkiraj in se odpelji" ter tehnike upravljanja obiskovalcev (Parker, 2000).

Omejevanje rabe osebnega avtomobila je na Koprskem aktualno predvsem tedaj, ko gre za *kratke razdalje* znotraj mesta, npr. med Smedelo in starim mestnim jedrom.²³ Težje pa je njegovo nadomeščanje na relacijah med mestom in manjšimi naselji oz. območji z razpršeno naselitvijo. Dolgoročno lahko prostorsko načrtovanje prispeva k večji dostopnosti z javnim prometom, tako da se uveljavlja poselitveni vzorec "decentralizirane koncentracije". Vendar (do)sedanji predlogi MO Koper ne vključujejo izrazitejših koncentracij na podeželskem zaledju mesta, ki bi omogočile tudi intenzivnejšo javno prometno povezanost.

Poleg razlik glede na način naselitve pa gre seveda za pomembne razlike med posameznimi kategorijami prebivalcev. V naših neposrednih stikih smo ob najrazličnejših življenjskih situacijah razkrivali veliko prizadetost tistih, ki iz različnih razlogov ne morejo osebno uporabljati avtomobila. Značilno gre predvsem za prizadetost mladoletnikov, ki živijo izven mesta in so izključno vezani na poredke javno-prometne povezave. V konkretnem primeru, ko se je družina preselila iz mesta na vas, so mi takšen problem prikazali celo kot šokanten za mladoletnika. Podobno doživljajo to problematiko mladoletniki v Ankaranu, ker so prikrajšani zaradi omejenih možnosti vključevanja v različne pristočasovne aktivnosti – nogomet, tenis, balet idr.

Druga značilna kategorija prebivalcev, ki ne more neposredno uporabljati avtomobila, so številni starejši ljudje. Pri njih ne gre za iste potrebe, recimo za zabavo, rekreacijo, temveč za še bolj elementarne razloge kot je npr. obisk zdravnika ipd.; spet so seveda predvsem prizadeti tisti iz bolj oddaljenih krajev od mesta.

Tretjo značilno kategorijo pa predstavljajo zaposleni, ki so vezani na zelo

²³ Prav na to pa se osredotoča tudi evropski projekt *Adonis*, pri čemer se med drugim ugotavlja, da povečan delež *javnih prevozov* v mestu (Aarhus, Danska) terja hkrati tudi *več peš hoje*. Na vprašanje, ali bo sploh kdaj možno zagotoviti potrebno infrastrukturo za take vožnje na kratke razdalje, pa odgovarjajo z – NE.

specifične časovne zahteve kot je npr. nočno oziroma večizmensko delo. To se še vse bolj zaostrojuje s fleksibilizacijo delovnega časa. Tako npr. v zdravstvu, kjer je delo že tradicionalno organizirano večizmensko, za prevoz zaposlenih ni posebej poskrbljeno

Fleksibilizacija delovnega časa se na področju zdravstva odraža v težavah s prevozom. V zdravstvu je delo tradicionalno organizirano večizmensko, pri čemer ni posebej poskrbljeno za prevoz zaposlenih. Javni (avtobusni) prevoz je slabo organiziran, predvsem v zaledju Kopra, in je vse težje skladen z vse bolj različnimi individualiziranimi in heterogenimi delovnimi ritmi, s tem pa tudi s potrebami po prevozu lokalnih prebivalcev – zdravstvenih delavcev. Zato je lastni, *osebni prevoz* nujen predpogoj za opravljanje takšne službe. Medicinska sestra, ki dela v bolnici isti dan v dopoldanski in nočni izmeni, ima med eno in drugo izmeno prostih le nekaj ur. Časovno in finančno se je potratno voziti v oddaljeno istrsko vas, zato gre v tem času v mesto po opravkih ali se druži ob kavici s svojimi sodelavkami.

Fizična oddaljenost je ovira tudi za uporabnike zdravstvenih storitev oziroma paciente z bolj oddaljenega podeželja na Koprskem. Ovirani so predvsem starejši ljudje brez lastnega prevoza, zato se morajo ob pomanjkanju avtobusnih povezav zanašati na sorodstveno ali sosedsko pomoč tako pri prevozu do bolnice ali zdravstvenega doma kot tudi zaradi drugih, vsakdanjih opravkov. Med tednom odpelje avtobus zgodaj zjutraj, nazaj pa zgodaj popoldne (ko se domov vračajo šolarji). Vsi, ki imajo opravke izven teh "klasičnih" terminov, so prisiljeni, da uporabijo osebni prevoz ali da jim priskočijo na pomoč njihovi bližnji (npr. starši morajo otroke na popoldanske izvenšolske interesne dejavnosti in krožke pripeljati in odpeljati), kar pomeni tudi dodatne napore, vire in strategije pri *časovni organizaciji družinskega življenja*.

Delež javnega prometa se v primerjavi z uporabo osebnega avtomobila razlikuje glede na namen potovanja. Manjši je za delovna, večji pa za šolska potovanja.

Nasploh se prebivalci obalnega območja – kot ugotavlja Tomaž Guzeli – zelo veliko vozijo z osebnimi avtomobili in hkrati zelo z javnim prometom. Odnos med osebnim avtomobilom in javnim prometom znaša 85:15, kar obalno območje uvršča med kraje oziroma območja z zelo slabo urejenim prometom, saj pretirana raba osebnih avtomobilov povzroča vrsto problemov. Pri tem pa je nadalje ugotovil, da na tem območju ljudje razmeroma več hodijo peš, kar je posledica nekoliko krajših potovalnih razdalj, in je povezano tudi z dejstvom, da se tu zelo malo vozijo s kolesi. Zelo majhen delež kolesarjev Guzeli pripisuje za kolesarje neugodnim topografskim razmeram in neustreznim možnostim (neurejene kolesarske poti) ter neustreznemu odnosu do tega prometnega sredstva. Ugotovljeno je bilo, da ljudje ne kolesarijo niti tam, kjer topografske razmere to omogočajo. Celo tam, kjer je bil ugotovljen največji delež kolesarjenja, t.j. na območju Bertokov, Dekanov in Škofij, ta znaša 8%, kar je približno povprečje v prometno urejenih evropskih mestih.

Tomaž Guzeli je v svoji študiji *Zasnova prometnega sistema na obalnem območju* (1996) nakazal, da bi ob nadaljevanju sedanje razvojne smeri delež potovanja z osebnim avtomobilom do leta 2020 dosegel (skupno) 85,1 %, z javnimi prometnimi sredstvi pa le še 14,9 %. Tu je torej velik izziv za *spopad s sedanjimi trendi*, ki terja posebno obravnavo.

Tabela 8.1: Izbor prometnega sredstva v Zürichu, v Ljubljani in na obalnem območju

	Delež opravljenih potovanj (v %)		
	Zürich	Ljubljana	Koper, Izola, Piran
peš	28,00	27,00	35,00
kolo	7,00	10,00	2,00
moped, motor	1,00	1,00	1,00
osebni avto – voznik	21,00	32,00	40,00
osebni avto – sopotnik	6,00	10,00	13,00
javni promet	37,00	20,00	9,00
skupaj	100,00	100,00	100,00

Vir: Guzelj, 1996, 22

Na tem mestu ne mislim nakazati zadosti konkretnih in hkrati celovitih rešitev obravnavane problematike, ampak bi rad izpostavil le nekatere ugotovitve in usmeritve.

Razmerje med javnim in osebnim prometom – podobno kot med individualno (razpršeno) in blokovsko – večstanovanjsko (zgoščeno) pozidavo – ostaja že pol stoletja nerazrešeno vprašanje. Tudi če je (prostorska) politika na lokalni in državni ravni vseskozi dajala *prednost javnemu*, kolektivnemu prometu, je vprašanje ostajalo odprto; dejanski trendi v prometu so bili namreč povsem *nasprotni od predvidenih*. Prav takšno razhajanje med politiko in dejansko prakso predstavlja enega od temeljnih razlogov za to, da je prometna problematika v koprski občini (kot so to izpostavljali prebivalci v naši anketi in podobno v anketi, ki jo je objavila Ninamedia) danes nekakšen “problem številka ena”; podobno pa bi verjetno lahko rekli za Slovenijo nasploh.

Nakazano neskladje se celo vse bolj zaostruje: po eni strani še nadalje upada število potnikov v avtobusnem prometu in stagnira v železniškem, hkrati pa se krepi odločenost v prostorskem planiranju, celo v mednarodnem merilu, da je treba omejevati promet z osebnimi avtomobili in bolj podpirati uveljavljanje javnega prometa.²⁴ Ta zaostritev je prišla do izraza že v polemiki med strokovnjaki – urbanisti (npr. v reviji Urbani izziv, let. 9., št. 2/98 in letnik 10, št. 1/99), kjer je Andrej Pogačnik objavil besedilo *Osebni avtomobil, uresničevanje davne sanje človeštva*, Aleš Šarec pa članek *Po vsakih sanjah se človek enkrat zbudi*.

V Sloveniji nasploh pogrešam natančnejšo analizo vzrokov, zaradi katerih je *skozi desetletja* (celo v novih stanovanjskih naseljih) prihajalo do izrazitega neskladja med načrtovanim oziroma predvidenim in dejanskim. Preveč je bilo apriorizma in premalo *povratnih vplivov* na podlagi dejanskega izkustva. Zgoraj nakazana polemika pa bi se morala nadaljevati tako glede pretekle izkušnje kot glede na dejstvo, da prav v zadnjem času tudi v državah z najbolj poudarjenim individualizmom, npr. v ZDA, prihaja do preusmeritve, ki terja prednostno upoštevanje javnega prometa v urejanju prostora. Pri tem pa ne gre preprosto za alternativo, pač pa za tolikšno raznovrstnost življenjskih razmer ljudi v prostoru občine in regije, da jih ni mogoče v celoti zadovoljivo urejati le na podlagi enega samega modela. Vse večje pomanjkanje prostora pa zahteva tudi vse večjo časovno diferenciacijo.

²⁴ V okviru prejšnje države je bilo izhodišče prostorske in prometne politike v drugačnih vrednotah, tj. nasploh v večji privrženosti kolektivizmu (zavračanje zasebnega in individualizma); danes pa je temeljno izhodišče ekologija in trajnostni razvoj. Le-to pa nas spet vrača nazaj k iskanju *skupnih rešitev*, k nekakšnemu kolektivizmu iz nuje.

V Kopru so uvedli nov parkirni režim: na enem od osrednjih parkirišč (za tržnico), kjer je bilo doslej parkiranje brezplačno, so začeli zaračunavati parkirnino. S tem so želeli obiskovalcem tržnice in mestnega jedra zagotoviti možnost kratkotrajnega parkiranja. Brezplačno je le še uro in pol trajajoče parkiranje in v tem času uporabniki sedaj dejansko zapustijo parkirišče.²⁵

Tako je "mirujoči promet" vedno *manj mirujoč*. Uvedeno spremembo pa lahko hkrati razlagamo z dveh vidikov: po eni strani kot znak, da postaja individualna mobilnost z osebnim avtomobilom vse dražja, kar naj bi prebivalce preusmerjalo na druge možnosti; po drugi strani pa je to pritisk k bolj tekočemu prometu, kar omogoča vključevanje večjega števila ljudi na istem, omejenem prostoru.

Bolj realno, kot bi bilo uveljavljanje ene od alternativ osebno – javno, je predvsem povečevanje raznovrstnosti: tako kot se npr. poleg togega vztrajanja pri uporabi avtobusov – klasične oblike in velikosti – pojavljajo tudi razna manjša vozila (minibus, kombi ipd.), se lahko osebni avto souporablja tudi za več oseb, ki imajo iste ali podobne poti (slednje je že enkrat izsilila naftna kriza), ali pa je določeno število avtomobilov posebej namenjeno in nameščeno za individualno uporabo prebivalcem. Novost pa je v tem, da tudi v razvitih državah stopa danes v ospredje skupna uporaba avtomobila (car-sharing) kot eden od načinov reševanja prometne krize. Vendar ne moremo pričakovati, da bodo ljudje z lahkoto sprejemali takšne omejitve individualnih "časovno-prostorskih poti" zaradi usklajevanja z drugimi, dokler bodo še zmogli sami prevzemati ceno osebnega prevoza oziroma dokler jim bo to dopuščeno.

Zgoraj navedeno predstavlja le nekaj primerov od številnih sprememb, ki jih v tem delu poskušam postaviti v dolgoročni perspektivi na skupni imenovalce – gre za *meje individualizacije* (in globalizacije). Za obalno območje Slovenske Istre pa imajo ta vprašanja še poseben pomen, ker se povečuje število obiskovalcev, ki prihajajo na to območje prav z osebnimi avtomobili.²⁶

Povsem na novo pa se zastavljajo še vprašanja, kakšna bo pri vsem tem vloga nove informacijsko-komunikacijske tehnologije (kar bom obravnaval v drugi knjigi). Le okvirno naj nakažem dvoje: po eni strani bo elektronski monitoring omogočal večjo obvladljivost (večjo preglednost, nadzor in disciplino), hkrati pa bo še krepil težnje k razpršenosti v prostoru. To pomeni, da se bo še zaostrovalo nasprotje med sproščenostjo informacijskih tokov in zamejitvami mobilnosti zaradi ekoloških razlogov.

²⁵ Ob tem pa parkirni režim vključuje tudi cenovno ugodne enoletne abonmaje za prebivalce mestnega jedra oziroma za tiste ulice, kjer ne morejo parkirati.

²⁶ Pri tem je pomembno, da tudi v prostorskem planiranju ne bi ostajali na ravni *predpostavk* o tem, kaj se bo zgodilo na podlagi določenih ukrepov. Ob primerni postopnosti bi hkrati tudi preverjali, s katerimi ukrepi oziroma sredstvi (omejevalnimi in spodbujevalnimi, fizičnimi in upravnimi) lahko dosežemo večje ali manjše učinke v preusmerjanju od osebnega k javnemu prometu. Predvsem pa nam globalizacija omogoča, da tudi pri tem ni treba, da bi spet sami "odkrivali Ameriko", saj je vse več izkušenj dostopnih drugje.

“Car sharing” – perspektiva zblíževanja osebnega in javnega v (stanovanjskih) naseljih

Prometna kriza pri nas in v svetu nam kaže, da se približuje konec *individualizma z izključevanjem* na podlagi lastništva osebnega avtomobila. Na tisoče avtomobilov je dnevno v uporabi le nekaj minut, na splošno pa manj kot eno uro, zato postaja absurdno, da terjajo zase vse več dragocene- ga prostora. Neuporabljeni stojijo in izsiljujejo svoj prostor v stanovanjskih naseljih, na dovoljenih in nedovoljenih površinah v mestnem središču in ob njem, pred pisarnami, posegajo v zelenice, odvzemajo otrokom prostor za igro, ovirajo tekoči promet, onemogočajo dostop, ko gre za vozila ur- gentne medicinske pomoči idr.

Glede na to je razumljivo, da se tudi v mednarodnem merilu zastruje zahteva: ločiti *lastništvo in rabo avtomobila*, da bi lahko intenzivirali njego- vo dejansko rabo in s tem zmanjšali potrebne prostore, infrastrukturo in stroške. Kot najpomembnejša novost devetdesetih let v tem smislu (nekate- ri jo celo označujejo kot revolucijo v reševanju problemov mobilnosti) se pojavlja *organizacija skupne rabe* avtomobilov po soseskah in (stanovanj- skih) naseljih pod imenom “*car sharing*”. Do pomembnih, uporabnih izku- šenj, ki jih ne smemo zanemarjati, so prišli prav v zadnjih letih še zlasti v Švici, Veliki Britaniji, Nemčiji in ZDA.

V izhodišču gre za preprosto idejo: namesto da bi vsak posameznik kupo- val svoj lastni avto in ga potem v povprečju rabil manj kot eno uro na dan, naj večje število ljudi uporablja manjše število avtomobilov, ki so rezervirani za njih na določeni lokaciji in jih lahko individualno uporabljajo po potrebi (Reinhart, www1.mobility.ch/mobilmanager/IntSummeryE.html). Na ta način naj bi povečali uporabno zmožnost velikega avtomobila ter zmanjšali stroške in neželene prostorsko-okoljske učinke. Souporaba avtomobilov se je začela neodvisno pojavljati po posameznih krajih in državah po Evropi (temu so sledili v ZDA), največji uspeh pa so dosegli v Švici. Najpogostejše gre za krožne vožnje, tako da posameznik po telefonu rezervira avto, ki ga prevzame na določenem mestu v svoji soseski in ga po opravljeni vožnji vrne na isto mesto. Skupna raba torej ni mišljena (le) kot skupni prevoz večjega števila oseb (npr. na delo), kot nam je poznan iz časa naftne krize, čeprav lahko vključuje tudi to. Gre bolj za skupno organizirano *razpoložli- vost* avtomobilov, kar še vedno omogoča – še zlasti z novo informacijsko- komunikacijsko tehnologijo – individualno izbiro v času in prostoru.²⁷

Nasploh pa gre za raznovrstne oblike in namene. Poleg skupne rabe, ka- tere izhodišče je soseska in so vožnje kratke v zvezi z nabavo dobrin ter z družabnimi in rekreacijskimi aktivnostmi, so lahko na voljo tudi vozila, ki jih uporabljajo počitnikarji ali turisti, ali pa gre za skupno rabo, ki jo orga- nizirajo posamezna podjetja za svoje zaposlene.

Predvsem pa je pomembno, da se s širjenjem takšne skupne rabe hkrati preusmerja pozornost na možnosti za *kombiniranje* različnih oblik mobil- nosti v lokalnem in širšem prostoru, kar hkrati navaja tudi k pogostejši rabi kolesa in javnih mestnih prevoznih sredstev ter k hoji. Tako naj bi tudi zapolnjevali praznino med osebnim in javnim prevozom.

²⁷ Ob določenih omejitvah glede na (ne)vključenost v širša omrežja takšnih organizacij gre lahko hkrati za še večji izbor, npr. glede na tip avtomobila za mestne vožnje, za hribe, za prevoz to- vora ipd.

V ZDA pospešujejo souporabo avtomobilov kot primerne predvsem za tiste prebivalce, ki prevozijo na leto 5000 do 10 000 kilometrov in ne potrebujejo avtomobila za vsakdanji prevoz na delo. V Nemčiji poudarjajo, da je pri tem mogoče računati predvsem na prebivalce v mestih, v Švici pa tudi na tiste, ki živijo v predmestju in v večjih podeželskih krajih (skupno naj bi tako zajeli 12 % voznikov).²⁸ Gostejša naselitev je torej po eni strani izhodišče, pogoj za souporabo avtomobilov, slednja pa je hkrati rešitev, ki takšno naselitev omogoča.

Tako se postopoma uveljavljajo ekološke oblike mobilnosti. Na podlagi pridobljenih izkušenj pa se pojavlja tudi nov vzorec poslovnih dejavnosti v podjetjih, ki bi prevzemala *skrb za vse storitve*, ki zadevajo potrebe v zvezi z *mobilnostjo* v določenem naselju.²⁹

Povsem nove možnosti pa se nakazujejo še s telekomunikacijskim dopolnjevanjem in nadomeščanjem dosedanjih oblik mobilnosti.

Izkušnje o souporabi avtomobila iz Edinburga

Kot ugotavlja Daniel Mitter v svoji študiji *Reducing travel!? – A case study of Edinburgh, Scotland* (www.ecovillages.org/scotland/scns/Transport.html), Edinburg ni bil zgrajen za avtomobilski promet, saj ni povezan z avtocestnim omrežjem in nima notranjega sistema obvoznic. Želja, da bi zaščitili srednjeveško arhitekturo v mestnem središču (predvsem za potrebe turističnega gospodarstva), je preprečila takšno uničenje zgodovinske urbane strukture. Do nedavnega so ohranjali proste površine okoli središča, zdaj pa združenja lastnikov stanovanj in novi poslovni kompleksi povprašujejo po vmesnih prostorih zaradi očaranosti nad preteklostjo.

Edinburg ima bogato stanovanjsko ponudbo. Večino mestnega središča tvorijo raznovrstne in diferencirane soseske. Medtem ko neznatno visok delež ljudi živi v središču, je tudi 40 % delovnih mest v Edinburgu zgoščenih v središču. To pa zagotavlja odlično dostopnost z javnim mestnim prevozom, saj prebivalci skoraj polovico vseh prihodov in odhodov na svoja delovna mesta opravijo z vlakom ali avtobusom. Navajajo ga kot vzor pri prizadevanjih za trajnostne vzorce mobilnosti.

Edinburg je prvo mesto v Veliki Britaniji, ki ima od leta 1995 dovoljenje za načrtovanje in izgradnjo stanovanjskih sosesk in kompleksov brez avtomobila. Gradnja stanovanjskega kompleksa s 120 lastniškimi in najemniškimi stanovanji v bližini mestnega središča je trajala od leta 1998 do 2000. Novi stanovalci so (ali bodo) morali podpisati pogodbo, s katero se zavežejo, da ne bodo imeli lastnega avtomobila, lahko pa ga bodo na podlagi skupnega urnika souporabe avtomobilov po potrebi najeli. Tako prihranjen prostor nameravajo uporabiti za skupne prostore, igrišča ipd., prav tako pa je pričakovati, da se bodo razvile tudi dodatne storitvene dejavnosti (trgovina idr.). Urnik souporabe avtomobilov je že sedaj prezaseden, kar kaže na obstoječo in doslej zavirano povpraševanje po souporabi avtomobila. Očitno bo takšen razvoj prispeval k zmanjšanju (avtomobilskega) prometa, čeprav ima zaradi skromnega obsega še premajhen vpliv na celoten Edinburg.

²⁸ Največja car sharing organizacija v Švici je Mobility Car Sharing Switzerland, ki deluje na 700 lokacijah v več kot 300 krajih z več kot 30.000 člani.

²⁹ Podjetja, ki sedaj prodajajo stanovanja vključno s parkirnimi prostori, bi lahko vključevala tudi storitve v zvezi z mobilnostjo, kot to nakazujejo v "The Carsharing Library".

Leta 1998 so v Marchmontu, predelu Edinburga, kjer živi večinoma srednji sloj, vzpostavili prvi sistem souporabe avtomobila, ki ga uporabnik plača toliko, kolikor ga dejansko uporablja. Vodenje tega sistema naj bi bilo zaupano zasebnemu podjetju za najem avtomobilov, ki naj bi krilo tudi vse finančne stroške. Sofisticirana programska oprema, ki je k projektu pritegnila tri podjetja, omogoča zaposlenim, da v Edinburgu ali kjerkoli v Veliki Britaniji upravljajo s sistemom souporabe avtomobila, in sicer prek enega klicnega centra. Sistem vključuje predvsem voznike, ki letno prevozi-jo 7000 kilometrov ali več. Zagotavljal naj bi 24-urni dostop do dobro ohranjenih in vzdrževanih avtomobilov. Iz Marchmonta nameravajo si-STEM razširiti na celotno mesto, vendar je treba za to zagotoviti dovolj us-treznih parkirnih površin.

Koprski paradoksi: izpraznjeni terminali prometnih tokov

Ko je Stane Bernik kot umetnostni zgodovinar prikazoval prostorsko orga-nizacijo starega obzidanega mesta Kopra, je zelo izpostavil vprašanje o tem, kakšno pozornost so nekdani meščani namenjali vstopajočim v njihovo mesto. Čeprav je šlo za naselje na otoku in znotraj mestnega obzidja, so ob obodu izoblikovali značilne mestne trge, prek katerih so obiskovalci vsto-pali v mesto.

Ob najpomembnejših koprskih vratih Muda, ki so bila z mostom pove-zana z obrežjem in bila tako glavna prometna vez s celino, so zgradili tudi najlepše izoblikovani trg, danes imenovan Prešernov trg, z znamenitim vodnjakom Da Ponte. In v zvezi s tem tudi Bernik izpostavlja kot osnovni motiv, ki je nedvomno vodil oblikovalce tega trga, ustvariti majhno prese-nečenje za obiskovalce mesta znotraj obzidja ob njihovem vstopu. Pri tem pravi, da gre za prefinjeno uverturo v doživetje mesta. Tu ne gre za ozke te-mačne ulice, temveč se ob vstopu v mesto odpre širok, svetel in zračen pro-storen trg: "zdi se, kot da bi prišli v 'lijak', skozi katerega nas bo vsak čas vsrkalo mesto" (Bernik, 1968, 57).

Zgornji prikaz lahko štejemo za izziv v primerjavi z današnjo ureditvijo in vlogo javnih prostorov, ki predstavljajo stičišče tega mesta z zunanjim svetom.

Če na tem mestu izpostavim najprej značilne točke vstopanja (izstopa-nja) v tokove javnega potniškega prometa, tj. avtobusno postajo, železniško postajo in javno пристanišče pomorskega prometa, razkrivam pri tem v Ko-pru naslednji paradoks. V času, ko se v svetovnem merilu – v sociologiji, prostorskem planiranju in tudi že v arhitekturi – pojavlja zahteva, da se je treba preusmeriti od preveč statičnega in zamejenega obravnavanja "pro-stora krajev" k bolj dinamičnemu in odprtemu "prostoru tokov", se izkaže, da imajo ti prometni terminali v Kopru povsem *obrobno vlogo*; lahko bi re-kli, da so skorajda izpraznjeni in omrtvičeni. Če k temu dodamo še letalski promet, pa je vsaj delovanje Aerodroma Portorož v Sečovljah spet zelo omejeno. Kako torej lahko govorimo o odpiranju in vstopanju v svet, o Kopru kot slovenskem oknu v svet ipd.? Ali smo potem upravičeni govoriti o globalizaciji? V čem je torej zastoj ali nesporazum? Koliko gre pri tem za posledice konkretne prostorske ureditve in predhodnega načrtovanja v Ko-pru, koliko pa za splošne trende?

V zvezi s splošnimi trendi je najprej potrebno opozorilo, da ne gre preprosto za nekaj, kar doslej še ni bilo doseženo, temveč da gre celo za

nazadovanje v primerjavi s preteklimi desetletji, ko je bil javni potniški promet v državnem merilu že dosti bolj množičen. To nazadovanje pa dejansko ne pomeni zmanjševanja mobilnosti ljudi nasploh, temveč le *zmanjševanje javnega* potniškega prometa ob hkratnem nepričakovanem velikem povečanju prevoza z osebnimi avtomobili, s katerimi so vsaj doslej vozniki lahko uveljavljali težnjo "od vrat do vrat".

V tem smislu pa izpraznjeni prometni terminali niso le koprski paradoks, saj gre za splošno težnjo v svetu, da se krepijo *neposredne povezave*, hkrati z izločanjem vmesnih členov oziroma posrednikov tako v potniškem kot blagovnem prometu in v telekomunikacijah (mobilni telefon, elektronska pošta, internet). Pri vsem tem pa gre predvsem za *individualizacijo prometa*, s katero se je hkrati povečala njegova prostorska razpršitev. To pa je prav za staro mestno jedro Kopra pomenilo izgubo nekdanje živahnosti, že glede na to, da je bila le-ta vezana tudi na nekdanjo avtobusno postajo ob potniškem pristanišču na zahodnem robu starega mesta.

Dodatno pa so takšne posledice sledile še iz tega, da so zgradili novo železniško in avtobusno postajo na odmaknjeni lokaciji (zaradi nerealnih pričakovanj o nadaljnji rasti mesta) vzhodno od starega mestnega jedra. Tako najdemo sedaj mrtvilo, opustelost na obeh straneh: na novi lokaciji terminala in v samem jedru. L. 1998 so se s tem npr. ukvarjali v okviru mednarodne urbanistične delavnice "Koper – integracija mesta" (gl. Ažman Momirski, 1998).³⁰

Sledila so velika pričakovanja usmerjena v to, da bo Koper z vrnitvijo dela Luke zaživel polno življenje. Začeli so graditi severno obvoznico, da bi z njo sklenili krog okoli mesta, vanj pripeljali ljudi ter dejavnosti ter *uredili pomol za potniške ladje* (Primorske novice, 26. september 2000, št. 77).³¹

Oživljanje turističnega pomorskega prometa na zasebno pobudo, ki se je začelo ob podpori obalnih občin v poletnih mesecih, povezovanje tovrstnih pobud prek foruma županov jadranskih mest, visoka gostota cestnega prometa ter vse bolj otežena raba osebnega avtomobila idr. nakazujejo možnost, da zaživi potniško pristanišče. Šele s tem bi se lahko vrnil k izhodiščnim vprašanjem o njegovih funkcijah in načinih, kako bi lahko vsebinsko obogatili te stične točke med bivanjem in mobilnostjo v prostoru. Spodbudno je vse pogostejše pristajanje velikih ladij z množico turistov na križarjenju po Sredozemlju.

Pri vsem tem pa ostaja prav za Koper kot pristaniško mesto še značilno neskladje med blagovnim prometom (pretovor nad 15 milijonov ton), ki je v nenehni ekspanziji, in potniškim pomorskim prometom, ki je skorajda izumrl. S tem pa načenjam vprašanja, v kolikšni meri tudi Luka Koper poguje kakovost bivanja v pristaniškem mestu.

³⁰ Tako kot je bil odmik terminala javnega potniškega prometa od obale/morja značilen za čas (industrijsko obdobje in miselnost), ko je pomorski potniški promet povsem usahnil, tako se kasneje pojavlja težnja, da je treba urediti osrednji terminal za vse tri oblike prometa spet ob morju ali vsaj v povezavi z morjem.

³¹ Pri tem se pojavljajo nekateri pomisleki, da ne bi takšna obvoznica predstavljala nove ločnice med mestom in morjem (Plazar v: Ažman Momirski, 1998, 35). Glede na to se je pojavil tudi predlog, t.j. da naj bi severno obvoznico preoblikovali v mestno promenado.

Življenje uha iz krajev na pota in v omrežja

Ob večletnem spremljanju dogajanja v medijih, na internetu in neposredno na Koprskem in na celotnem območju Slovenske Istre sem se srečeval s številnimi zapisi in poročili, ki navidez nimajo nič skupnega. Na internetu smo npr. lahko brali, kako je podružnica Društva za zdravje srca in ožilja za Slovensko Istro ob Svetovnem dnevu srca organizirala pohod od Vanganela do Marezig. Pri tem so si v izhodišču in na cilju izmerili krvni tlak. Na poti pa so uživali v lepotah in znamenitostih istrskega podeželja. Vse več pozornosti se posveča ureditvam oziroma otvoritvam kolesarskih poti. Npr. na kraškem območju v okviru pilotnega projekta Kras, pri čemer poudarjajo, da je zaradi blage klime mogoče kolesariti v vseh letnih časih in si ob tem ogledati številne kraške pojave – jame, brezna, posebno kraško arhitekturo idr. Jeseni 2002 so ob 100. obletnici nekdanje ozkotirne železnice Trst – Poreč, imenovane Porečanka (Parenzana), poročali o otvoritvi *Poti zdravja in prijateljstva*, ki poteka po njeni trasi. Le-ta omogoča gibanje na prostem: kolesarjenje, pešačenje/ pohodništvo, rolkanje ipd.

Neodvisno od že navedenega so pripravili projekt *Istrska vinska turistična cesta*, ki povezuje vinorodna območja refoška in malvazije kot simbolov istrske vinogradniške tradicije. Pot prehaja skozi znamenite kraje in mimo spomenikov naravne, kulturne in zgodovinske dediščine, npr. mimo jame Grad, vojaških utrdb v Črnem Kalu, Benkove hiše s kamnitim portalom, skozi Kubed idr. Na poti ne manjka značilnih istrskih jedi, kot so mladi šparglji s tartufi, bobiči, bakala, hrostole, fritule, fuži, pršut in kuhani štruklji. Istrska vinska turistična cesta je vključena v državno omrežje poti, ki povezujejo tri vinorodne dežele in štirinajst vinskih okolišev.

Nakazana je bila tudi možnost, da bi vidne ostanke nekdanjih ilirskih utrdb – Sermin, kaštelir nad Elerji, kaštelir nad Dekani, Tinjan, kaštelir nad Podpečjo, kaštelir nad Zazidom, Lačna nad Kubedom, nad Dvori, Pomjan, pri Gažonu, Varda nad Izolo idr. povezali v "*verigo kaštelirjev*" (Repič – Vogeltnik, 1994). Vsi ti ostanki utrdb pa se nahajajo neposredno nad Koprskim zalivom z lepim razgledom.

Pojavlja se že vrsta jahalnih poti po istrskem podeželju, ki se jih poslužujejo domačini in turisti. Tu je še zamisel o poti po istrski kulturni dediščini idr. Sicer pa so v Sloveniji znane še številne tematsko zasnovane poti, ki pritegujejo ljudi iz lokalnih in širših območij; vzemimo npr. Fabianijevo pot od Štanjela do Kobdilja, ki obiskovalcem nudi vpogled tako v kraško arhitekturo kot delovanje znamenitega arhitekta Fabianija in njegove družine. Najbolj razširjene pa so različne učne poti, kot so npr. gozdna učna pot, naravoslovna učna pot, vodna učna pot idr. To nam kaže na vsebinsko bogatitev tovrstnih aktivnosti na in ob različnih poteh; poleg rekreacije in sprostitev gre torej tudi za pomembno izobraževalno vlogo.

Tudi v širšem, državnem in mednarodnem merilu, se pojavljajo in na novo oblikujejo projekti poti, kot je npr. evropska čezalpska pešpot *Via Alpina*; znana je že *Evropska pešpot E6*.

Gornji prikaz nas opozarja, da navkljub vsej pestrosti in raznovrstnosti navedenih primerov, vendarle v njih razkrivamo določene skupne prvine. S sociološkega vidika je nesporno zelo pomembna ta, da v vseh gornjih primerih ne gre (več) za klasično vlogo poti in potovanja kot sredstva za dosego določene destinacije, temveč je "potovanje" (pohodništvo, kolesarjenje, sprehanje, rolkanje ...) samo sebi namen. Kasneje bomo videli, da to

velja tudi za plovbo po morju, kadar imamo opravka npr. s križarjenjem. Iz navedenega izvajam, da hkrati s prostorskim razširjanjem mobilnosti, prihaja do preobrazbe prostorske organizacije vsakdanjega življenja nasploh; nekdanj krajevno ostro zamejeno vsakdanje življenje danes uhaja iz takšnih lokalnih zamejitev. Vse več tega življenja se odvija na poti, ob poti, ob križiščih in v omrežjih teh poti. To velja za fizični, geografski prostor, kasneje pa bomo videli, kako se na podlagi nove telekomunikacijske tehnologije oblikujejo tudi svetovna omrežja.

Iz preteklosti so nam znana pota, po katerih so ženske iz šavrijskih hribov nosile kmetijske pridelke v Trst, kot je to npr. prikazano v knjigi *Potepanja po poteh Savrinke Marije* (Ledinek in Rogelja, 2000). Prav na tem primeru pa lahko izostrimo razlikovanje med nekdanjimi potovanji, ki so bila povsem instrumentalnega značaja, vzemimo s ciljem, da pridobijo določeno materialno korist, in navedenimi primeri različnih poti oziroma gibanj, ki nimajo tega zunanjega cilja.

Z vidika prostorskega in urbanističnega planiranja gre pri vsem tem za velik izziv, saj nakazano "razlivanje" življenja prek robov kraja oziroma strnjenege naselja, predstavlja pravo nasprotje opredeljenim planskim usmeritvam in celo že normativnim določilom. Tako (planerska) tradicija kot današnje okoljske zaostritve temeljijo na trdnih zamejitvah zaokroženih, strnjeno naseljenih območij. Torej gre za vprašanje, s kakšnimi sredstvi se bo lahko prostorsko planiranje in prostorska politika nasploh zoperstavila opisanim težnjam? Pri tem ne gre le za poselitev v ožjem smislu, saj nam vsakdanje življenje kaže skorajda neizmerno pestrost tega razlivanja.

V vmesnem prostoru, med lokalnimi/regionalnimi in globalnimi omrežji, lahko s koprskega zornega kota izpostavim omrežno delovanje (nekdanje) družbe OMV Istrabenz.

"Bencinski servis" in še mnogo več

Poleti 2002 je OMV Istrabenz v Kopru odprl stoti "bencinski servis". To jemljem kot izziv za to, da opozorim na spremembe, do katerih je – skoraj povsem neopazno – prihajalo v preteklih desetletjih. Oznaka bencinski servis je namreč postala precej preozka za dejansko vsebino delovanja oziroma storitev, ki jih ta družba nudi potnikom. Čeprav že bencinski servis predstavlja razširitev od nekdanjih bencinskih črpalk ipd., je danes vendarle očitno, da gre tu še za samopostrežne trgovine, kavne avtomate na žetone, ob tem lahko najdemo bar ali bife, ponekod tudi bankomate, prodajo gospodinjskega plina, menjalnice, avtopralnice (tudi sesalci na žetone). Te storitve so bile razširjene po vsem omrežju Istrabenzovih bencinskih servisov v Sloveniji, kar potrjuje izhodiščno misel, da danes številne funkcije vsakdanjega življenja prehajajo meje tradicionalne krajevne zamejenosti. Družba OMV Istrabenz je že sama v tem smislu poudarjala, da širi "sodobne oskrbne točke za mobilne kupce po vsej Sloveniji" (www.istrabenz.si).³²

Na Koprskem (še) ni imela večjih oskrbnih postaj, kakršne že delujejo po svetu. Vendar pa bencinska servisa Dobrenje – vzhod in Dobrenje – zahod na avtocesti Maribor – Šentilj že vključujeta vsebinsko bogatejšo

³² Pri tem poudarjajo, da so njihovi servisi opremljeni po najvišjih ekoloških standardih, ki večinoma presegajo predpisane domače in evropske normative. Na servisih si vozniki odpočijejo, oskrbijo vozilo in opravijo nakup v založenih samopostrežnih trgovinah.

ponudbo, in sicer poleg črpalke še motel, zunanje otroško igrišče, postajališče za avtodome, zunanjo umivalnico, otroški kotiček v restavraciji, savne, tuše z umivalnico, previjalnico za male otroke, pa tudi menjalnico, telefonsko govorilnico in samopostrežno trgovino.³³ Dodatne storitve npr. avtomehanične pa lahko zagotovijo na poziv v najkrajšem času.

V zadnjem času za manjše skupine (do 20 oseb) prirejajo tudi različne seminarje za zunanje najemnike, ki jim po želji priskrbijo tehnično opremo in so jim na voljo z dodatno ponudbo.

Tako kot navedeno lahko predstavlja vzorec za nadaljnjo bogatitev vsebine oskrbnih postaj, pa je hkrati konkretna lokacija precej specifična in poslovno neugodna glede na to, da vključuje predvsem tokove potnikov – delavcev iz nekdanjih jugoslovanskih republik in turiste iz vzhodne Evrope.

Mreža bencinskih servisov je organizirana po načelu franšiznega poslovanja. Družba je lastnik zemljišč, objektov in blaga.

Na vseh območjih, kjer je deloval, se je OMV Istrabenz Koper vključeval tudi v lokalno dogajanje, pri čemer so izpostavljali, da je eno od njihovih temeljnih načel poslovanja odgovornost do naravnega in družbenega okolja.³⁴ Lokacija njihovih servisov je seveda odvisna tudi od drugih dejavnosti v okolici in skupaj z njimi se včasih izoblikujejo nova *trgovsko-servisna središča*, kakršno nastaja ob Mercatorjevem Hipermarketu v Kopru.

Glede na zgoraj prikazano lahko sklenem, da izkušnje delovanja in prostorske organizacije OMV Istrabenz potrjujejo, da vse bogatejša vsebina vsakdanjega življenja prehaja ali pa se na novo poraja na ali ob poteh in v omrežjih prek krajevnih meja.

POČITNIŠKE HIŠE, HOTELI, KAMPI IN MARINE DANES IN V PRIHODNOSTI

Počitniške hiše in prostori za turiste

Medtem ko postajajo stalna bivališča zmeraj manj stalna in se skrajšuje čas bivanja turistov na enem mestu, nasploh pa se povečuje dostopnost do raznovrstnosti v prostoru, lahko pričakujemo, da bo tudi *fiksna in izključna vezanost* človeka oz. družine *na eno lokacijo* počitniškega (sekundarnega) bivališča zmeraj manj sprejemljiva. Če pa bi tudi v urbanističnem načrtovanju (mestnih) naselij bolj kot doslej upoštevali obe temeljni težnji anketirancev – želijo si več zasebnosti in tesnejši stik z naravo – bi tudi s tem zmanjšali potrebo po iskanju takšnih stalnih počitniških bivališč izven kraja svojega stalnega bivališča.³⁵

³³ Trgovino so zaradi omejenega prometa kasneje zaprli; nekaj časa so ob koncih tedna v motelu prirejali tudi zabave.

³⁴ Pri tem se primerjajo z razmerami v Italiji in ugotavljajo, da imajo ekološko varnejše bencinske servise (dvoplaščne rezervoarje) in vsebinsko bogatejšo ponudbo.

³⁵ Problematiko sekundarnih bivališč oz. počitniških hiš in stanovanj so s prostorskoplanskega vidika v slovenskem merilu širše obravnavali že na drugih mestih (Jeršič, 1999, Stanič et al., 2000). Statistični podatki za Slovenijo kažejo, da se je "število stanovanj za občasno uporabo v rekreacijske namene in počitek" (kot taka definira počitniška stanovanja Statistični urad Republike Slovenije) povečalo s 4.300 (ob popisu leta 1971) na 26.134 (ob popisu leta 1991). V koprski občini je bilo leta 1991 prijavljenih 435 počitniških stanovanj. Vendar ta podatek verjetno ne odraža dejanskega stanja, saj je veliko stanovanj, ki so večino časa prazna, zaradi visokih davkov prijavljenih kot stalna bivališča.

V opredeljevanju določnejše politike do *gradnje počitniških hiš/stanovanj* (za nedomačine) se sicer ponuja ugotovitev iz ankete o izrazito *odklonilnem odnosu* prebivalcev občine do te možnosti. Vendar pa dejanske razmere terjajo *bolj zdiferencirano* in ne kar pavšalno zavrnilno politiko za celotno občino in regijo. Glede na dokaj pasivno in sezonsko rabo prostora vsekakor ne gre za optimalno namembnost in tudi anketiranci dajejo prednost gradnji turističnih objektov (hotelov, marin, športnih objektov), s katerimi naj bi pritegovali tuje turiste.

Glede na sproščanje tržišča nepremičnin in povečano vlogo zasebnega lastništva pa bo tudi vloga občine omejena, saj so stanovanja, *namenjena za stalno prebivanje* v vseh treh občinah Slovenske Istre, kupovali zainteresirani iz Ljubljane in od drugod za *počitniške* namene. Ekonomski interes zasebnih lastnikov (posameznikov in celo hotelov, ki prenavljajo in prodajajo posamezne apartmaje) se v vseh treh občinah uveljavlja *kljub nasprotovanju občin*.

Pričakujemo pa lahko tudi nekatere pozitivne posledice, če se bo na ta način krepila *bolj mešana struktura* "oplemenitenje" (gre namreč za vključevanje "višjih slojev") stanovalcev npr. blokov in stolpnic s pogledom na morje v naseljih, kjer bi sicer prišlo do socialne in fizične degradacije. Tudi v podeželskem okolju ponekod ugotavljajo (npr. v KS Šmarje za zaselek Dilici), da prihaja s tem do *novih razvojnih spodbud* in aktivnosti, ki vnašajo novo življenje v doslej propadajoča naselja.

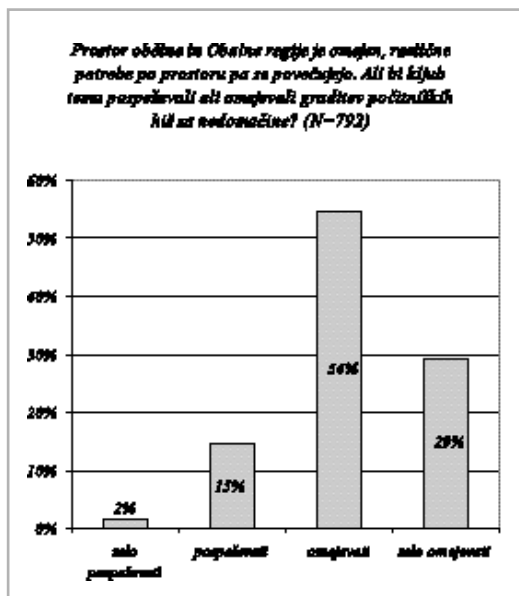
Ob osamosvojitvi Slovenije se je začel velik naval na obalne občine za gradnjo sekundarnih bivališč in z naravno prepoznano možnostjo letovanja na slovenski obali (Stanič et al., I, 2000, 24). Vendar pa domačini izražajo izrazito odklonilen odnos do tega, da bi ljudje od drugod gradili počitniške hiše na tem območju; podobno restriktivno ali odklonilno je tudi stališče z vidika prostorske politike vseh treh občin.

Kar 83 % anketiranih odgovarja, da je treba gradnjo počitniških hiš za nedomačine na območju obalne regije omejevati ali zelo omejevati, le 17 % pa, da jo je treba pospeševati ali celo zelo pospeševati.

Med razlogi proti gradnji počitniških stanovanj za nedomačine izstopajo:

a) počitniška bivališča so večji del leta prazna, hkrati pa se pojavljajo na najbolj privlačnih lokacijah;³⁶

b) povečano povpraševanje dviguje ceno zemljišč oz. nepremičnin, zaradi česar postanejo le-ta še teže dostopna za domačine; med počitnikarji je največje povpraševanje po garsonjerah (pa tudi po eno- in dvosobnih

Graf 8.2: Stališča do gradnje počitniških hiš za nedomačine

³⁶ Npr. gradnja 42 "luksuznih" apartmajev ob obali v Ankaranu. V Portorožu so se zaostрила nasprotja med podjetniškim interesom ter občino, ki želi preprečiti omrtvčenje elitnih prostorov. Posamezna hotelska podjetja so (raz)prodajala svoje kapacitete, tako da so jih preurejala in ponujala kupcem kot apartmaje (npr. Hoteli Morje v Portorožu).

stanovanjih), zato so prav te relativno najdražje;³⁷ enosobna stanovanja v Južni Primorski so nasploh najdražja v RS;

c) zaradi odsotnosti lastnikov večji del leta se pojavljajo težave z upravljanjem in vzdrževanjem;

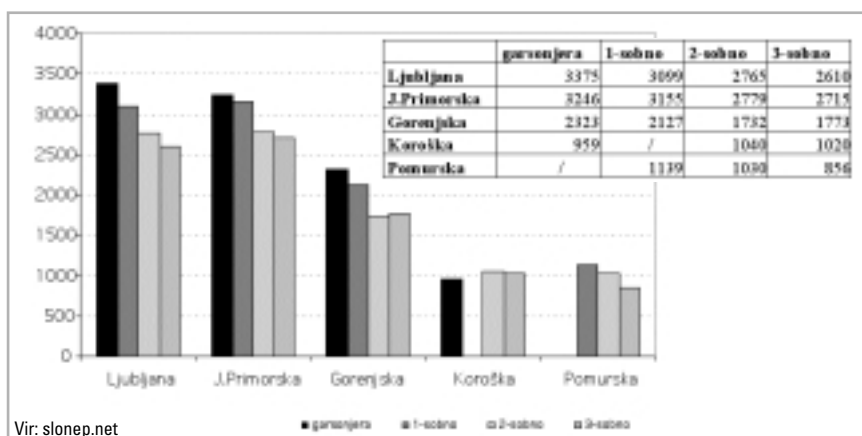
d) s svojo prisotnostjo v sezonski konici najbolj neugodno obremenjujejo komunalno (voda, prostor, parkirne površine);

e) omejeno ali onemogočeno je delovanje nekaterih lokalov, trgovin, servisov ipd.³⁸

Medtem ko so naši anketiranci verjetno imeli za nedomačine predvsem t.i. vikendaše z drugih območij Slovenije, pa v bodoče lahko pričakujemo, da bodo stopala v ospredje vprašanja bivanja počitnikarjev iz drugih evropskih držav. Oporo za to predvidevanje nam nudijo že opravljena raziskovanja, ki kažejo, da se Evropa sooča z novim razvojnim vzorcem sekundarnih bivališč (Pettersen, 1999, 7). Ugotavljajo namreč, da so zrela faza tradicionalnih turističnih destinacij in veliki okoljski pritiski turizma v metropolitanskih območjih Evrope vzrok, da turisti iščejo nove in bolj obrobne evropske destinacije. Podatki kažejo, da gre npr. za velik porast števila britanskih počitnikarjev in lastnikov sekundarnih bivališč v Franciji, Nemčiji in na Švedskem. Nekateri to razumejo kot mednarodni proces nadaljnega razprševanja poselitve v prostoru, kar je razumljivo glede na vse manjši vpliv državnih meja. Seveda pa ne kupujejo vsi sekundarnih bivališč v tujini zato, da bi se tja preselili, in je torej pomen tega razprševanja v prostoru manjši. Glede na to Pettersen (prav tam) z geografskega vidika opozarja, da bo v bodoče potrebno vse bolj upoštevati prostorska razmerja, manjši pomen pa bodo imela razmerja med upravno-političnimi enotami, prek katerih se odvija ta mobilnost ljudi.

Pri tem pa počitnikarjem oziroma vikendašem ne gre kar nasploh očitati, da ne skrbijo za ohranjanje arhitekturne dediščine in regionalnih arhitekturnih posebnosti, saj prav ti želijo uživati v *mediteranskem* ambientu. Prihaja pa do neskladij med pričakanji domačinov na podeželju in občine v celoti, ki išče možnosti za pospešen razvoj, na eni strani in usmerje-

Graf 8.3:
Povprečne
oglaševane cene
stanovanj po
regijah, sept. 2008

³⁷ Najbolj želene in tako tudi najdražje so garsonjere v prvem nadstropju in s pogledom na morje, podobno kot so v hotelih dražje sobe z lepšim razgledom.

³⁸ Ta vprašanja se zaostrejo tam, kjer prihaja do največje koncentracije takšnih primerov, torej manj v občini Koper, najbolj pa v občini Piran (zlasti v Luciji ali pa v Portorožu, kjer npr. v 20-stanovanjskem bloku najdemo le 4 ali 5 stanovanj s stalnimi stanovalci).

nostjo počitnikarjev, ki iščejo predvsem svoj mir in samoto, na drugi strani. Vendar tudi med slednjimi najdemo nekatere, ki prihajajo z novimi idejami, pobudami in osebnimi zvezami, ki so potrebne za razne izboljšave v kraju.

Še zlasti bi kazalo več pozornosti posvečati vprašanju, v kolikšni meri bi lahko s korektivi do zdaj prevladujočih vzorcev prostorske organizacije mesta (s katerimi bi lahko prebivalci v večji meri dosegli tisto, kar so doslej najbolj pogrešali, tj. tesnejši stik z naravo in več zasebnosti) zmanjšali potrebo po stalnem, fiksnem sekundarnem bivališču izven mesta.

Turisti in sobodajalci

V že nakazanem kontekstu povečevanja prostorske mobilnosti bodo prebivalci dalj in/ali pogostejše *odsotni z doma* kot doslej. Glede na to lahko pričakujemo:

1. po eni strani vse večjo neizkoriščenost že razpoložljivega stanovanjskega fonda;

2. po drugi strani pa vse večjo potrebo po opuščanju izključno lastniške rabe stanovanj za lastne potrebe in večjo pripravljenost za njihovo *oddajanje za plačilo*, tudi za krajša obdobja,³⁹ četudi je to pri nas še v nasprotju s pretežno *nekomercialnim pojmovanjem* stanovanja kot intimnega družinskega in osebnega prostora, ki postane kot dom včasih skorajda nekaj svetega.

Tako se odpira dilema o temeljnem pomenu stanovanja oz. bivališča in o spremembah v zvezi s tem: Ali bo bivališče dobivalo v bodoče bolj identitetni ali bolj *instrumentalni* pomen? Ali se bomo tudi pri nas približevali današnji ameriški praksi, v kateri bolj izstopa pragmatična utilitarnost, ali pa bo izključnost na podlagi izražanja identitete posameznika in družine preko njihovega bivališča močnejša kakor materialne koristi (stroški)?

(Ne)primernost prostorov v hišah zasebnih sobodajalcev

Izkušnje z oddajanjem zasebnih prostorov za turiste so različne. V posameznih primerih prihaja do osebnega zblizanja in do trajnejše povezanosti med sobodajalcem in turisti, tako da se le-ti redno vračajo na isto mesto in se v obojestransko zadovoljstvo⁴⁰ med preživljanjem počitnic tudi družijo. Večkrat pa gre za to, da se oddajajo sobe ali apartmaji, ki so zadosti ločeni, da ne prihaja do medsebojnih stikov niti v pozitivnem niti v negativnem smislu. Nekateri sobodajalci pa se začasno, sezonsko utesnijo, da lahko del svojega – po svojem okusu in za sebe urejenega – družinskega prostora zaradi zaslužka odstopijo turistom. V takih primerih se turisti nastanijo v prostorih, ki jim vsiljujejo pečat in identiteto sobodajalca.

Kljub nakazani raznolikosti je opazno:

1. da se zmanjšuje število tistih, ki nudijo sobe za turiste,⁴¹ in
2. da se zmanjšuje tudi interes turistov, saj je manj povpraševanj po takšnem bivanju.

³⁹ Takšna je že danes praksa tam, kjer se pojavlja največja stanovanjska in sploh prostorska mobilnost prebivalcev, tj. v ZDA.

⁴⁰ Takšne so izkušnje Ade Marije Butinar, predsednice Turističnega društva Ankaran in sobodajalke v lastni hiši; vendar tudi ona upošteva, da so med gosti v tem pogledu pomembne razlike.

⁴¹ Eden od razlogov je tudi v tem, da se ob težavah, kako priti do stanovanja za družino otrok, izkoristi prostor, ki je bil prvotno namenjen za turiste.

Te spremembe se pojavljajo hkrati s tistimi, ki kažejo na odklanjanje bivanja v velikih hotelih, ki so preveč neosebni. "Turist želi storitev po (lastni) meri," nekoliko pozno, z zamudo ugotavljajo v Portorožu. Tega pa ne dobi niti v velikem hotelu niti pri (tistih) sobodajalcih, ki mu ne zagotavljajo želene distance in zasebnosti. Povečuje pa se interes za počitniška stanovanja, ki so zgrajena prav za potrebe gosta.

Značilni razlog za neizkoriščene stanovanjske prostore pa je v tem, da se stanovanja ne obravnava kot blago, temveč kot nekaj svetega, kar je trajno namenjeno izključno domačim, pa čeprav to pomeni, da daljši ali krajši čas ostaja prazno – neizkoriščeno.

Skoraj dve tretjini vprašanih soglaša s stališčem: "Tudi če bi imel veliko stanovanje, bi se raje odrekel zaslužku, kakor da bi oddajal sobe v najem," kar lahko razumemo v kontekstu vrednotenja zasebnosti v bivalnem okolju.

Med koprskimi sobodajalci se pojavljajo različni primeri: od tega, da oddajanje stanovanjskih površin sprejmejo kot način življenja (skupaj z dobrimi in slabimi stranmi), s čimer so računali že v načrtovanju lastnih stanovanjskih površin (povečan obseg), do tega, da jih neracionalna gradnja in napačna pričakovanja v zvezi s prihodnostjo otrok (gradnja dvostanovanjskih hiš) v preteklosti zavezujejo, da oddajajo prazne površine stanovanja iz finančnih razlogov. Za vzdrževanje prevelikih hiš so primorani oddajati prazne prostore, čeprav si zaradi varovanja zasebnosti tega ne želijo.

Sobodajalci pa kljub oddajanju prostorov in žrtvovanju prostega časa za goste večinoma ne dovolijo večjega poseganja v svoje zasebno življenje. Iz intervjujev s sobodajalci izhaja, da kot goste najrajši sprejemajo zakonske pare, manj pa skupine mladih, še zlasti skupine mladih Italijanov. Oddajanje delavcem iz drugih krajev Slovenije, ki so na občasnem delu na obalnem območju, ni preveč zaželeno, saj prinaša nižje cene in dosti dela; to velja za kategorijo visoko kvalificiranih delavcev. Nižje kvalificirani delavci pa so pri sobodajalcih nezaželeni in jim sob ne oddajajo.

Počitniška stanovanja in domovi delovnih organizacij

Splošna značilnost je zmanjševanje števila ali celo opuščanje skupno organiziranih počitniških bivališč. To kažejo tudi statistični podatki o številu gostov v delavskih počitniških domovih v Republiki Sloveniji in v slovenskih obmorskih krajih: oboje kaže na upadanje. Podjetja se vse bolj osredotočajo le na dejavnosti, ki so podlaga za povečanje dobička, opuščajo pa socialne funkcije pri kolektivnem zagotavljanju večje kakovosti bivanja za svoje delavce. Kljub temu je npr. Luka še obdržala počitniške hiše in stanovanja v Čezsoči, na Pokljuki in v Rogaški Slatini (zdravilišče). To je dopustno tudi za upokoјence Luke in po potrebi tudi za druge, zunanje kandidate. Počitniške prikolicе pa so opustili.

Drugo, sociološko pomembno izhodišče pa je v tem, da tudi med zaposlenimi *upada* zanimanje za *skupno preživljanje počitnic*, še zlasti ko gre za tiste z višjimi stopnjami izobrazbe. Glede na to je skupno počitnikovanje – za bolj izobražene in tiste z višjimi dohodki – zanimivo, ko gre za druženje več družin, ki se medsebojno razumejo in torej že vnaprej načrtujejo družabno preživljanje počitnic po lastnem izboru.

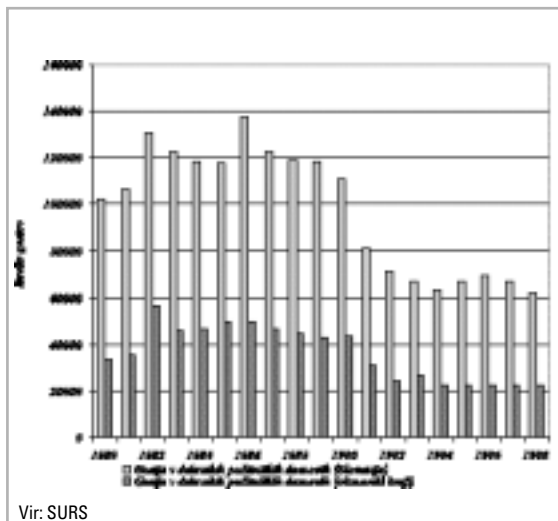
Ta tema bi zaslužila še posebno, podrobnejšo analizo, saj gre za velike spremembe, na voljo pa je zelo malo podatkov o tem, in to tako na občin-

ski kot na republiški ravni, npr. tudi glede počitniških domov slovenskih podjetij in organizacij na Hrvaškem.

Bivanje v hotelih danes in v prihodnosti

V sklopu obravnave vse večje prostorske mobilnosti nasploh, še posebej pa na območju Slovenske Istre, moram posebno pozornost posvetiti bivanju v hotelih danes in v prihodnosti. Tudi pri tem poizkušam med brezštevlnimi posameznostmi izpostavljati tisto, kar nakazuje na *dolgoročneje trende sprememb*. In celo tedaj, ko bi preprosto opisoval aktualno dogajanje na obalnem območju in v širšem merilu, bi v takšnem opisu kmalu lahko začel prepoznavati (že vseskozi v tej knjigi nakazovane) dolgoročne težnje k globalizaciji (standardizaciji) in individualizaciji (diverzifikaciji). Glede prve težnje se bom osredotočil na uvajanje mednarodno zasnovane kategorizacije hotelov in nastanitvenih objektov nasploh. Le-ta pravzaprav predstavlja le specifično obliko standardizacije, ki olajšuje mobilnost ljudi v globalnem merilu. Drugo težnjo pa bom konkretiziral predvsem z vidika prizadevanj za specializacijo (kar v seštevku pomeni večjo raznovrstnost, diverzifikacijo), kar je hkrati sestavni del projekta pospeševanja kakovosti v gostinstvu. Eno in drugo pa pogojuje spreminjanje vloge hotela v razmerju do njegovega okolja, npr. znotraj mesta Koper in Slovenske Istre.

S kategorizacijo uradno označujejo "kakovostno razvrščanje nastanitvenih obratov po vrstah nastanitve, zahtevnosti opremljenosti ter po vrstah in obsegu storitev" (Bizjak, 1997, 15).⁴² "Sistem zvezdic" predstavlja zagotavljanje minimalnih tehničnih pogojev in minimalnih storitev, ki jih mora doseči določen nastanitveni obrat za določeno kategorijo. To pomeni, da izraža predvsem materialni vidik opremljenosti in storitev. Kot ugotavlja Stane Bizjak, vodja projekta kategorizacije v Sloveniji, je ta sistem obvezen in na žalost edini, ki so ga doslej izvajali tudi na obalnem območju. Vendar pa pri tem še ne pridejo do izraza bistveni elementi lokalnih in regionalnih posebnosti. Te elemente je mogoče zaslediti šele pri t.i. Znaku kakovosti, kjer se ocenjuje zelo širok izbor elementov in še zlasti tudi nematerialni vidiki opremljenosti in storitev, kot so lep razgled, prijeten ambient, okus, čistoča, prijaznost, krajevne posebnosti idr. Najbolj izrazite posebnosti, tako po namenu kot tudi po urejenosti prostora in celovite infrastrukture, pa je mogoče ugotavljati pri t.i. *specializaciji*, kjer se posamezni obrati opredelijo za ponudbo, ki je namenjena prepoznavnim ciljnim skupinam, da bi pridobili "znak specializacije".⁴³

Vir: SURS

Graf 8.4: Število gostov v delavskih počitniških domovih v RS in slovenskih obmorskih krajih v letih 1980–1998

⁴² Sistem kategorizacije je uradno zasnovan na treh ravneh: 1. minimalni standardi opremljenosti in storitev za kategorizacijo oziroma označevanje nastanitvenega obrata z zvezdicami, 2. kakovostne norme za pridobitev znaka kakovosti in 3. standardi dodatne specializirane opremljenosti in storitev za pridobitev znaka specializacije.

⁴³ Na Obali so pretežno že kategorizirani vsi nastanitveni obrati; največ nekategoriziranih je sobodajalcev.

Čeprav kakšnih inovativnih primerov ni opaziti, pa je očitno, da so tudi gostinci na obalnem območju spoznali, da je potrebno slediti trendom turistične ponudbe konkurenčnih destinacij, ki so – kot ugotavlja Bizjak – žal že zelo pred nami. Upravne enote v občinah Slovenske Istre so torej opravile kategorizacijo hotelov in drugih nastanitvenih obratov na podlagi usmeritev o standardiziranju kakovosti, ki so jih prej izoblikovali v okviru programa Phare, oprli pa so se še na irski model in tako izoblikovali slovenska izhodišča, zapisana v Pravilniku o merilih in načinu kategorizacije nastanitvenih obratov (Ur.l. RS 23. 5. 1997).

Na podlagi standardizacije kakovosti, ki jo predstavlja kategorizacija hotelov po "sistemu zvezdic" od ena do pet, postaja dejanska kakovost vedno bolj prepoznavna. Takšna kategorizacija pomeni zgoščeno informacijo o dejanskih razmerah in s tem večjo preglednost, transparentnost, kar pomeni predvsem zaščito gostov, uporabnikov, bolj kot pa ponudnikov. Kategorizacija hotelov po zvezdicah omogoča večjo predvidljivost kakovosti v mednarodnem merilu na osnovi enakih meril.

Navedeno predstavlja nekakšno uniformiranost, ki pa hkrati omogoča tudi uveljavljanje nasprotnega, t.j. vse večjo raznovrstnost, diverzifikacijo glede na opremljenost in storitve v hotelih. Gre za nekakšno drugo plat medalje, ki so jo upoštevali tudi v okviru projekta Kakovost v gostinstvu, s tem ko si prizadevajo, da bi upoštevali *različne ciljne skupine* ter želje in potrebe gostov kot *posameznikov*.

Tako so tudi bolj diferencirano izoblikovali kriterije opremljenosti in storitev za trinajst posebnih področij (Bizjak, 1997, 100). Identifikacija in opredelitev teh področij oz. specializacije hotelov in nastanitvenih obratov nasploh ne pomeni le zapisa obstoječega stanja, temveč hkrati tudi *spodbudo* za dolgoročno usmerjanje njihovega delovanja. Celovitejša in razčlenjena predstavitev meril je hkrati napotilo za iskanje stikov z vse raznovrstnejšimi ciljnimi skupinami.⁴⁴ Med njimi so nekatera še posebej pomembna za koprsko občino in Slovensko Istro, kot npr. tista, ki jih v nadaljnjem na kratko povzemam:

1. *Tipični* nastanitveni obrat: hotel nudi za kraj in določeno območje značilno opremljenost in posebnost (atmosfera); objekt je zgrajen v tipičnem in tradicionalnem arhitekturnem slogu; nudi tradicionalne jedi in pijače, oskrbo z lokalnimi izdelki, osebje je oblečeno v tipične obleke, družabne prireditve, ki izražajo tipične folklorne običaje in melodije.

2. *Zgodovinski* nastanitveni obrat: hotel je urejen v zgodovinsko pomembni zgradbi in s pomembnimi kulturnozgodovinskimi sporočili in značilnostmi; je kulturni spomenik in pod nadzorstvom strokovne organizacije za zaščito kulturne dediščine; če je obnovljen, mora ohranяти vse zgodovinske značilnosti; oprema in dekoracija sta urejeni v kulturnozgodovinskem slogu.

3. *Športni* nastanitveni obrat: hotel nudi specializirano opremo, naprave in storitve, ki so prilagojene potrebam profesionalnih in amaterskih športnikov ter drugim gostom hotela za izvajanje določenih športnih aktivnosti;

⁴⁴ V Priročniku za izvajanje kategorizacije Kakovost v gostinstvu (1997) v okviru prizadevanj za "znak specializacije" opredeljujejo kriterije opremljenosti in storitev trinajstih področij. Vendar je pri tem predvsem pomembno ozaveščanje, da gre za dolgoročni proces nenehne in še nadaljnje diferenciacije, ki se konec koncev izteka v upoštevanju povsem edinstvenega gosta kot posameznika.

imeti mora vse športne naprave in opremo, testirano po mednarodnih normah (t.i. a test), športno infrastrukturo v sestavi hotela ali v neposredni bližini hotela, za vsako posamezno disciplino vse elemente športne infrastrukture, ki so potrebni za celovito pripravo športnika, prostor za shranjevanje opreme, fitnes kabinet idr.; med minimalnimi storitvami so npr. športni animator, ki je prisoten v času obratovanja športnih objektov, zagotovljena zdravstvena pomoč idr.

4. *Družinski* nastanitveni obrat: zunanje in notranje igrišče za otroke, otroški vrtec in igralnico z animatorjem (če ima več kot 30 sob), prehod v sosednjo sobo, dodatna ležišča za otroke; omogočati mora varstvo otrok (z vzgojitelji najmanj 8 ur dnevno), otroške porcije jedi z otroškim jedilnikom, zdravniška oskrba (dosegljivost zdravnika pediatra po telefonu) idr.

5. *Poslovni* nastanitveni obrat nudi posebno opremo in storitve za poslovne goste. Imeti mora prostor za manjša srečanja (3–4 ljudi), tehnično opremo in pripomočke na zahtevo gosta (npr. osebni računalnik, tiskalnik itd.), v sobi udobno pisalno mizo, možnost sprejemanja in oddajanja faksa na recepciji 24 ur dnevno idr.

6. *Konferenčni* nastanitveni obrat nudi prostore, specializirano opremo in storitve za organiziranje konferenc in kongresov v konferenčnem centru, ki je v sestavi ali izven nastanitvenega obrata. Prostori in oprema so lahko v lasti konferenčnega obrata ali pa je njihova oprema pogodbeno zagotovljena. Priročnik za izvajanje kategorizacije ob tem spet navaja prostorske in opremne značilnosti – npr. eno osrednjo in tri dodatne konferenčne prostore, tehnično opremo za konferenčne predstavitve, osebne računalnike s tiskalniki, simultano prevajanje, poznavanje tujih jezikov, organiziranje obkongsresnih aktivnosti idr.

7. *Luksuzni* hotel (nastanitveni obrat), ki mora kot notranjo opremo vključevati starinsko pohištvo ali narejeno v starem slogu iz dragocenega lesa, priznane blagovne znamke s poznanim oblikovalcem; med talnimi, stenskimi in stropnimi oblogami mora imeti hotel npr. ploščice in tapete svetovno znanih proizvajalcev oziroma blagovnih znamk; nadalje naj bi bile v hotelu dragocene slike priznanih slikarjev, brežhibno in izvirno vzdrževan vrt idr.; med storitvami – sprejem na recepciji in koktajl, prenos prtljage od avtomobila do sobe in obratno, najmanj 30 vrst vin na izbiro in jedi po naročilu.

Strokovnjaki za to področje pogosto kritično opozarjajo, da hotelirji in sploh gostinci ne znajo ponuditi "tipično našega", "domačega". Vendar je že mogoče opaziti določena prizadevanja v tej smeri npr. v prenovljenih hotelih Koper in Žusterna (Terme Čatež), saj si vodstvo hotela prizadeva, da bi ga domačini sprejemali kot svojega, kot "naš hotel"; hkrati pa nenehoma iščejo in izpostavljajo krajevne in regionalne posebnosti, s katerimi bi pritegnili različne ciljne skupine.⁴⁵ V izhodišču upoštevajo, da naj bi bil to značilni mestni hotel, pri čemer računajo, da hotel sam zase ne more ponuditi takšne raznovrstnosti glede na specifične interese gostov, kot jo

⁴⁵ Tako kot podjetje Terme Čatež že na internetu ponuja organizacijo porok na srednjeveškem gradu Mokrice, kjer mladoporočencem nudijo poroko v Viteški dvorani, pogostitev v grajski restavraciji in namestitev v stilsko opremljenem apartmaju, tako bi se njihov Hotel Koper – seveda ob ustreznem sodelovanju z občinskimi oblastmi – verjetno lahko opiral na razpoložljiva koprsko staro-mestna prizorišča (kot npr. na Pretorsko palačo, eminentni mestni simbol, kjer sicer že sedaj potekajo poročni obredi).

lahko tedaj, če v svojo ponudbo vključijo ožje in širše zaledje, kot npr. znamenite Hrastovlje, plezališče pri Ospu, oljarno v Krkavčah, mesto Piran, Sečoveljske soline, vinsko pot, kolesarske in planinske poti, naravne znamenitosti doline Dragonje.⁴⁶ S svojo ponudbo so se že obrnili na številna društva (podobno tudi na podjetja), pri čemer še zlasti računajo na tista, ki imajo svoje aktivne podružnice na Koprskem.

Ceprav je bilo skozi desetletja, še zlasti za portoroške hotele, značilno, da niso pritegovali svojega istrskega zaledja, lahko glede na povedano pričakujemo, da bo ravno *iskanje posebnosti* za številne *ciljne skupine* ter *individualne interese* terjalo tudi prostorsko razširitev njihovega delovanja. To lahko podkrepimo tudi z italijanskimi izkušnjami, ki kažejo, da je vse več gostov, ki iščejo *garni* hotelsko nastanitev (torej nočitev z zajtrkom). Le-ta je le nekakšno izhodišče za goste, ki se ne zadovoljijo le s "tremi s-i" – morjem, peskom in soncem (ang. sea, sand and sun), temveč se aktivno vključujejo v brezštevilne poslovne in pristočasne dejavnosti (tudi) izven samega hotela.

Z navezovanjem na koprsko in istrske značilnosti se hkrati približujemo kategoriji zgodovinskih nastanitvenih obratov. Z vidika notranje ureditve samega objekta, njegove opreme (v tem pogledu so vendarle urejeni nekateri gostinski lokali) in storitev trenutno nobenega od koprskih hotelov ne moremo uvrstiti v to kategorijo. To je kar izrazito neskladje glede na dejstvo, da se Koper kot mesto ponša ravno s svojim – v Sloveniji najbolj celovito ohranjenim – srednjeveškim jedrom. Torej je to hkrati izziv za prihodnost. Seveda pa že danes staro mestno jedro predstavlja eno od znamenitosti, na katero se sklicujejo koprski hoteli v svojih (internetnih) predstavah, čeprav v še zelo nerazčlenjeni obliki. Spremembe v tej smeri bodo lahko sledile iz intenzivnejšega sodelovanja akterjev mesta in občine, tako kot sicer k temu že spodbuja razvojna politika na nacionalni ravni.

"Znak specializacije" hoteli lahko pridobijo tako, da se usmerjajo na nakazane in druge ciljne skupine. Pri tem dejansko ne gre za njihovo medsebojno izključnost, saj nam koprške izkušnje kažejo, da se ponudba več hotelov vsebinsko medsebojno bolj ali manj prekriva. Še najbolj izrazito je med zgoraj izpostavljenimi področji specializacije opredeljen hotel *Pristan*, namreč kot *poslovni hotel*. Le-ta se predstavlja kot hotel s štirimi zvezdicami, ki leži sredi poslovnega središča in gostom ponuja mirno delovno okolje, prostore za sestanke, srečanja, izobraževanje ali počitek po napornem delovnem dnevu. Ima 10 sodobno opremljenih sob in 8 apartmajev, ki jih gostje lahko spremenijo v uporabne pisarne. Vse sobe so opremljene s kopalnico, kabelsko televizijo in video rekorderjem, telefonom, mini-barom in klimatsko napravo. Vsak apartma ima poleg spalnice še sobo za sestanke za 4–6 oseb, ki je opremljena z računalnikom, priključkom za internet, tiskalnikom in faksom. Njihovi gostje so pretežno poslovneži, ki se povezujejo z največjimi

⁴⁶ Spremembe, ki so jih uvedli ob adaptaciji zgradbe nekdanjega Hotela Triglav, torej sedanjega Hotela Koper, razkrivajo nove poudarke oziroma vrednote hotelskega vodstva. Le-ti so v tem, da se hotel ne navezuje le na mestno okolico in na podeželsko naravno in kulturno dediščino, temveč tudi v sami zgradbi hotela uveljavlja večje vrednotenje narave in naravnega. To se npr. kaže v fizičnem odpiranju objekta s tem, ko so postavili kupolo nad recepcijo, v vhodnih prostorih namestili fontano in zelenje, osvetlili restavracijo, pa tudi v dekoraciji, ko uporabljajo izključno le sveže cvetje idr.

Hkrati pa so ob tej adaptaciji težili k večji intimnosti v prostorih, npr. znižali stropove (nekdanje šolske zgradbe), v restavraciji postavili premične pregrade, s katerimi je arhitekt poizkušal "razbiti" monotonost večjega prostora, podobno je zasnoval intimne koticke v avli idr.

podjetji v Kopru (Luka Koper, Intereuropa, Banka Koper, Istrabenz ...) v neposredni bližini hotela. Medtem ko so poslovni gostje oziroma partnerji teh podjetij pred tem pogosto bivali v portoroških hotelih, naj bi Pristan le-te zadržal v Kopru.

Večinoma pa se vsi konkretni primeri hotelov na Koprskem le deloma uvrščajo v eno od opredeljenih kategorij. V kategorijo športno usmerjenih hotelov se glede na svoje goste sicer uvrščajo tako Hotel Koper, Hotel Vodišek kot Hotel Pristan (čeprav v različnih cenovnih razredih) in prenočišče Prisoje. Glede na že zgoraj izpostavljena merila pa vsem tudi nekaj primanjkuje. Posamezni hoteli pa imajo po posameznih merilih tudi določene prednosti, npr. Hotel Žusterna⁴⁷ glede na svoj bazenski kompleks Aquapark in neposredno bližino novega olimpijskega bazena ob obali. Prenoišče Prisoje se predstavlja kot primerno za nastanitev večjih skupin športnikov, ki so dejansko tudi njihovi redni gostje, kot člani različnih klubov in društev iz Slovenije in iz tujine. Vsi hoteli pa se sedaj že lahko opirajo tudi na delovanje večnamenske dvorane Bonifika ter na vrsto športnih infrastrukturnih objektov mesta kot celote (npr. atletski in nogometni stadion).

Ravno na športnem področju lahko s prostorsko-sociološkega vidika razkrivamo za Koper še posebej pomemben vidik globalizacije. Koper po eni strani uveljavlja svojo primerjalno prednost s svojo klimo in v zvezi s tem z *odprtimi prostori* za športne aktivnosti skoraj skozi vse leto. Hkrati pa *tekmovalni športi*, ki so organizirani v mednarodnem merilu, terjajo izločitev vsakršnih (motečih) lokalnih posebnosti za eno ali drugo od tekmujočih strani. To pa je najpopolneje doseženo v zaprtih športnih objektih, kar pa je ravno v nasprotju s koprskimi prednostnimi usmeritvami k odprtemu prostoru. Vkolikor pa gre vendarle za tekmovalne aktivnosti na prostem, pa morajo športni objekti točno slediti svetovnim standardom tako kot npr. dimenzije olimpijskega bazena in nogometnega igrišča.

Sociologija in geografija (gl. npr. Bale, 1993 in 1995) športa torej v tem smislu neposredno pojasnjujeta *meje uveljavljanja* lokalnih in regionalnih *posebnosti*, kakršne sicer skušamo uveljaviti na območju Slovenske Istre. To pa ne izključuje možnosti, da hoteli in njihovi programi ne bi uveljavljali vrsto drugih lokalnih posebnosti, ki neposredno ne zadevajo samega tekmovanja pri njih nastanjenih športnikov.

Svetovni trend k vse večji raznovrstnosti ciljnih skupin ter interesov in okusov posameznikov deluje kot pritisk, da tudi hotelirji v svojem lokalnem in širšem okolju vse bolj iščejo posebnosti in edinstvene priložnosti, ki jih vključujejo v svojo ponudbo. Kot ugotavlja Stane Bizjak (osebna komunikacija), so uspešne tiste destinacije, ki težijo k ustrezni kakovosti in poudarjenim posebnostim, kar zbujata dodaten interes pri turistih, ki so vedno bolj v ospredju, to so "raziskovalci *posebnosti* in *različnosti*" in ljudje, ki jih vsakodnevna monotonost vedno bolj utruja in si želijo sprememb, vsaj v svojem prostem času. To zahteva od "hotelirjev" veliko budnost in sprem-

⁴⁷ S svojo dejavnostjo Hotel Žusterna posega tudi v kategorijo zdraviliških hotelov/ nastanitvenih obratov, s tem ko vključuje "Wellness center Justinopolis". Le-ta ponuja kardio-fitness, lepotilne (fango, alge ...), sprostivne programe ter programe hujšanja. Nekdanja pričakovanja, da bi dejavnost izolske bolnišnice povezali s hotelsko ponudbo, se niso uresničila. Kot ugotavlja Ivan Rener, nekdanji direktor Hotelsko-turističnega podjetja Simonov zaliv d.d., postaja danes pomembnejša preventivna kot kurativna dejavnost; hkrati pa danes nismo več "enoslojna družba", tako kot je nekdanj bolnišnica nediferencirano vključevala vse prebivalce.

ljanje trendov, ki se porajajo v konkurenčnih deželah, da bi jih prehiteli s posebnostmi, ki jih nudi slovenska obala. Posebnosti v kraju in ožjem ter širšem zaledju – kot bomo videli še kasneje – ne bi smeli razumeti kot nekaj vnaprej in dokončno danega; dejansko gre za njihovo nenehno razkrievanje, glede na to, da lokalne posebnosti lahko na novo osmišljamo v razširjajočih se teritorialnih okvirih.

Prisotnost globalizacije je na več načinov najbolj prepoznavna v primeru, ko gre za konferenčne hotelske oziroma nastanitvene obrate. To je prepoznal – kot smo videli – že avtor prikazanih meril za pridobitev znaka specializacije, ki je prav v tem primeru izpostavil, da so prostori in oprema lahko v lasti konferenčnega obrata ali pa je njihova uporaba pogodbeno zagotovljena. Prav udeleženci konferenc in kongresov ter drugih (mednarodnih) srečanj predstavljajo najbolj variabilno postavko v hotelski dejavnosti. Z odpiranjem v svet, kar bom obravnaval še kasneje, se nasploh povečuje variabilnost, t.j. raznovrstnost glede na številčnost udeležencev posameznih srečanj. Le-ta pa se spopada s togostjo prostorsko-fizične (infra)strukture in z miselno togostjo v poslovnem delovanju.

V portoroškem Avditoriju npr. ugotavljajo: "Problem so tudi hotelirji, ki mislijo, da je izvedba kongresa nujna v hotelu samem, in da je to enostavna storitev. Tako se npr. Bernardin zapira vase; človek ne opazi, da se v Portorožu odvija kakšen kongres; gostje so preprosto ves čas v hotelu, namesto da bi s kongresom živelo celo mesto in bi imeli od tega korist/ posel tudi drugi ponudniki storitev! Bolje bi bilo, da bi imeli na Obali več kongresnih centrov, ki bi bili seveda dobro povezani z drugimi – hotelirji, gostinci, agencijami za izlete, turističnimi društvi idr."⁴⁸

Kot so to spoznali že v mednarodnem merilu, kaže ponoviti tudi v našem primeru, da vstopanje v globalno informacijsko družbo ne more biti uspešno, če ne presežemo samoumevnosti podaljševanja konvencionalno-tradicionalne miselnosti oziroma načina delovanja. Gre za miselno in organizacijsko usposabljanje za soočanje z variabilnostjo, kar je vendarle lažje doseči, kot pa fizično vzpostavljati nove objekte (gl. o tem tudi kasneje v poglavju o cateringu).

V zvezi s tem npr. Jana Tolja, nekdanja direktorica Avditorija, ugotavlja: "Če bi hoteli(rji) na Obali delovali povezano, sodelovali, bi lahko naenkrat sprejeli 15.000–20.000 kongresnih ali drugih gostov, zdaj pa jih lahko sprejme naenkrat okoli 5.000–7.000, kar je malo, glede na prostorske zmogljivosti in druge možnosti; problem je v nepovezanem delovanju, vsak varuje 'svoj vrtiček' ".⁴⁹ Seveda pa bo z večjo odprtostjo v svet prihajalo tudi do večje diferenciacije glede na samo fizično velikost hotelskih objektov. Sedanje stanje nam kaže, da naši hoteli zavzemajo nekakšno srednjo kategorijo, daleč od največjih v svetovnem merilu (npr. s takimi, ki imajo tudi po 6.000 postelj), in hkrati v neskladju s težnjo, da se gradi tudi vse manjše

⁴⁸ Takšno zapiranje je sicer značilno npr. za karibske države, kjer pa je velika revščina in je razumljivo, da turistični delavci ne želijo kongresov odpirati navzven ter razkazovati te revščine. Razmere na območju Slovenske Istre niso takšne, prej predstavljajo izziv v nasprotnem smislu.

⁴⁹ Dodatni pomen prizadevanj v tej smeri je v tem, da so kongresi najkompleksnejši segment turizma. Kongresni gostje so namreč premožni in zahtevni – praviloma spijo v visoko kakovostnih sobah/ hotelih s 4 ali 5 zvezdicami. Poleg tega so visoko motivirani, da si v kratkem času (4–5 dni), ko so na kongresu, ogledajo znamenitosti in razne prireditve in so za to pripravljeni tudi dobro plačati. Pri kongresnem turizmu se združujejo posamični turistični proizvodi, ki se sicer ločeno ponujajo oz. tržijo, zato gre za "najvišjo stopnjo turizma".

hotele. Slednja bi konec koncev terjala nekakšno paviljonsko ureditev, za kar na slovenski obali preprosto ni prostora.⁵⁰

Zgoraj predstavljena kategorija luksuznih hotelov ima po eni strani omejen praktičen pomen za aplikacijo na obravnavanem območju, hkrati pa glede na posamezna merila vendarle razkriva razvojne smernice za vse druge hotelirje. Pri tem namreč značilno izstopajo določene vrednote, kot so npr. svetovno uveljavljena identiteta bodisi oblikovalcev (pohištva, opreme), slikarjev, blagovnih znamk ipd.; nadalje starinske dragocenosti in starinski slog, domiselna, izvirna urejenost in brezhibna vzdrževanost, širok izbor, ki se konec koncev izraža prav v najvišji stopnji individualizacije storitev glede na potrebe in okus gostov.

Tako kot zgoraj navedeno nakazuje temeljno dolgoročno usmeritev, ki se osredotoča na identiteto in individualnost z vidika gostov, pa nam že sedanja hotelska praksa razkriva podobno usmeritev tudi z vidika hotelskega osebja. Če k temu pristopim v nekoliko bolj opisnem slogu, lahko omenim že navzven izpostavljeno individualnost hotelskega osebja (nosijo priponke z imenom) in celo obvestilo na nočni omarici kot npr. "Danes vam je sobo pospravila Marcela Marušič".

Gre torej za identiteto oziroma individualizacijo tako z vidika udeležencev, gostov in gostiteljev kot tudi opreme in storitev. Vseskozi pa izstopa perspektiva, da posvečamo vse večjo pozornost edinstveni osebnosti človeka. Hkrati pa je zaznani zastoj na celotnem področju turističnega delovanja povezan tudi z vprašanjem o (ne)prepoznavnosti identitete Slovenije kot celote. Tudi pri tem se nakazuje dolgoročna smer reševanja; to pa vidim v predstavljanju Slovenije kot sestavnega dela širših teritorialni identitet. V zametkih se to že spontano pojavlja s tem, ko npr. obalna mesta in posamezni turistični dejavniki izražajo pripadnost širšemu mediteranskemu območju.

Sicer pa lahko svetovna spoznanja o povezovanju med hotelom in njegovim lokalnim okoljem uporabimo kot podlago tudi za predvidevanja o spremembah, ki jih lahko pričakujemo na Koprskem. Medtem ko je bil program klasičnega tipa hotela namenjen skoraj izključno hotelskim gostom, se danes v svetu vse bolj uveljavlja prepletanje takšnih storitev s tistimi, ki so namenjene prebivalcem mesta, v katerem se hotel nahaja. Hotel ne vključuje le prostorov za bivanje, ampak tudi za delo in zabavo. S tem pa se nakazuje tudi potencialna krepitev njegove vloge npr. v koprskem starem mestnem jedru, kjer je še zlasti zaostreno vprašanje o revitalizaciji javnega programa.

Informatizacijo, ki med drugim zadeva tudi delovanje hotelov, bom podrobneje obravnaval kasneje. Naj le nakažem, da bo informatizacija v številnih pogledih še dodatno spodbujala odpiranje hotelov v ožje in širše okolje. Hotel bo vse manj zamejen s samim fizičnim objektom, njegovo delovanje se bo vse bolj izražalo tako v omrežni organizaciji samega podjetja kot v njegovem vključevanju v širša omrežja nasploh.

⁵⁰ Vzorec v stilu znane Vile Tartini, postavljene znotraj razkošnega parka v Strunjanu, pač v slovenskih razmerah ne more biti vzorec za širjenje hotelskih zmogljivosti v prihodnosti. To pa je lahko dodatni razlog za prizadevanje (pre)usmerjanje v širše istrsko zaledje.

Kampi – domače in evropske izkušnje

Horst Nitschke, glavni urednik revije *ADAC Campingführer*, je v svoji predstavitvi trendov v (kamping) turizmu na Gospodarski zbornici Slovenije 1993. leta nakazal, kako rastoče blagostanje v Zahodni Evropi vodi k:

- vse močnejši individualizaciji in
- povečevanju možnosti porabe zasluženega denarja.

Zahodnoevropska družba se je v preteklih štirih desetletjih spremenila od družbe, ki je videla glavni smisel v delu in zaslužku, k družbi prostega časa. V tem času kontinuiranega razvoja je prišlo do:

- tega, da so si ljudje pridobili več potovalnih izkušenj,
- kar je povečalo ozaveščenost o pomenu kakovosti,
- ob hkratni vse večji okoljski ozaveščenosti.

Vse to spremljajo večja izbira: 1. počitniških destinacij, 2. časa preživljanja počitnic, 3. načinov preživljanja počitnic.

Pri tem Nitschke ugotavlja, da danes nimamo več "fanatičnih" kampistov; kategorija kampistov se zmanjšuje, počitniški in prostočasovni interesi ljudi pa so vse bolj diferencirani. Kampi niso več povezani le v mreži med seboj, ampak se neposredno povezujejo z drugimi oblikami počitnikovanja; povečuje se preživljanje počitnic v klubih, mestih; modno je dvotedensko popotovanje z avtodomom po zahodnih ZDA idr. Tako za kampiranje kot za druge oblike turizma je značilno, da je odločitev za cilj potovanja vezana na določeno *doživljajsko vsebino*. Cilj ni le kamp, ampak dosti bolj ciljni kraj, ciljna regija. Vsak upravitelj kampa se mora vprašati, kakšna je "prostočasovna kultura" njegovega kraja, ali je kamp vključen v turistične interese kraja ali je zanj tujek. Zahtevnost turistov se povečuje, kar velja tudi za kampiste. Eden glavnih motivov za kampiranje kot oblike počitnikovanja pa je vseskozi želja po neposrednem in *pristnem doživetju narave*.

Približno ena četrтина vseh turističnih prenočitev v Evropi je v kampih, pri tem pa kampiranje ne predstavlja (več) nekakšnega socialnega turizma, vsaj ne v tem smislu, da bi šlo za obliko počitnikovanja socialno šibkejših slojev. Ob tem pa ima kampiranje pomembno povezovalno vlogo za ljudi.

Takšen prikaz evropskih izkušenj glede smeri spreminjanja (kamping) turizma dopolnjuje že prikazane trende glede bivanja in gibanja turistov (pogl. 2) in nas hkrati uvaja v konkretne razmere, kakršne so danes na obalnem območju.

V obmorskih krajih v Sloveniji se je povprečni čas bivanja s 6,2 dneva v šestdesetih letih skrajšal na 4,1 dneva v zadnjem desetletju. Lahko torej predvidevamo, da bo v prihodnosti vse pomembnejše tudi tisto, kar lahko ponudi zaledje: rekreacija v naravi oz. izletniški turizem.⁵¹ Glede na vse močnejšo težnjo k raznovrstnosti ter na vse večjo ozaveščenost o škodljivih učinkih sonca, o onesnaženosti morja in gneči na plaži bo v zaledju (mir, samota) vse več turistov, "pa če bomo to hoteli ali ne" (Dekleva, 1990).

Obiskanost kampov ob morju je sicer še vedno velika. Kamp Adria v Ankaranu po obisku sodi v kategorijo velikih kampov, podobno kot portoroški. Po drugi strani pa – po podatkih podjetja Adria iz Novega mesta – prodaja prikolic v Evropi nasploh upada. Uporaba prikolic ob slovenski obali postaja vse bolj stacionarna.

⁵¹ Npr. jahalni šport, za katerega so – po podatkih iz naše kopske ankete – zainteresirani predvsem mladi, dalje kolesarjenje, pohodništvo, za kar naj bi bili zainteresirani predvsem starejši. Nekaj tega v svojo ponudbo že vključujejo t. i. turistične kmetije.

Upad prodaje prikolic izraža predvsem dejstvo, da podjetja ne kupujejo več prikolic za počitniško bivanje svojih zaposlenih ali pa jih kupujejo bolj poredko. Tako je npr. Adria, ki je edini proizvajalec prikolic v Sloveniji, leta 1980 prodala 25.000, leta 1998 pa 4786 prikolic, torej petkrat manj. Vendar gre pri tem za vrsto okoliščin, ki zadevajo tudi tehnološke, gospodarske in politične spremembe v tem času. Z vse večjo razširjenostjo letalskih prevozov, kar hkrati večinoma pomeni tudi prevozov na večje oddaljenosti (značilno za potovanja v Španijo, Grčijo, Turčijo ipd.), se zmanjšuje možnost uporabe prikolic. Tudi cenovno so takšni prevozi vse bolj dostopni širšemu krogu ljudi. Obenem pa se zmanjšuje razlika v ceni bivanja v hotelu v primerjavi s ceno bivanja v kampju.

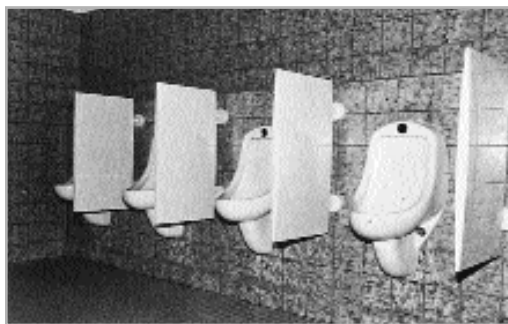
Za nemoteno sobivanje so pri kampiranju – še bolj kot v hotelih – pomembna določena pravila igre, saj tu ni sicer značilnih grajenih struktur, zaradi česar je *medsebojna izpostavljenost* toliko večja. Glede na to je razumljivo, da dobi v kampju še pomembnejšo vlogo hišni red, ki npr. terja, da je treba paziti na red in čistočo, da se ne sme z radijskim sprejemnikom motiti sosedov, da je treba spremljati otroke v sanitarije, biti še bolj uviden ob nedeljah ipd. Gostje si torej tudi v kampih ne morejo privoščiti popolne sproščenosti; glede na prostorsko *utesnjenost* sta iz obzirnosti do drugih tudi tu potrebna disciplina in *samoomejevanje*.

Ker gre pri kampih za preprostejšo, včasih bolj improvizirano obliko bivanja z večjim deležem *funkcij v skupnih prostorih*, to ne zagotavlja zasebnosti in intimnosti običajnega stanovanja. Kljub temu pa prav to ostaja eno od meril kakovosti bivanja, kot kažejo trije primeri (ADAC, 1992) iz Nemčije.

Spreminjajoči se pomen kampiranja lahko pojasnujemo na dveh zelo različnih osnovah. Gre za cenejšo različico bivanja v času in kraju počitnikovanja, hkrati pa za obliko bivanja, ki se najbolj približa težnjam "nazaj k naravi". Višja življenjska raven zmanjšuje njegov pomen, odtujevanje od narave (življenje v mestih) pa ga spet povečuje. Od sprememb v enem in drugem bo torej odvisno, kako se bo spreminjala tudi vloga kampiranja in njegova prostorsko-časovna organizacija.

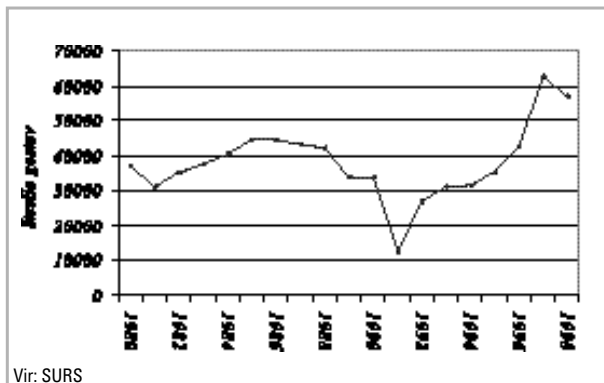
Ta vprašanja zadevajo tematski sklop, ki ga bom še kasneje obravnaval kot težnje k individualizaciji v smislu povečevanja raznovrstnosti *življenjskih stilov bivanja*.

Na prostorsko-časovno organizacijo kampiranja na Koprskem pa vse

Slika 8.4: Stopnjevanje zasebnosti v kampih

bolj vpliva mednarodna povezanost akterjev na tem področju, kar se med drugim kaže v delovanju Evropskega združenja za kampe (EFCO).⁵² Z vključevanjem Slovenije (ki ima okrog 50 kampov oziroma zmogljivosti za 18.000 gostov) v EFCO lahko pričakujemo, da se bo ta mednarodni vpliv

Graf 8.5: Število gostov v kampih v obmorskih slovenskih krajih med leti 1980 – 1998

še povečal, še zlasti z vidika uveljavljanja mednarodno sprejetih standardov.

Narašča pa zanimanje za sicer dražje *avtodome*, ki dejansko omogočajo svobodnejšo individualno izbiro lokacij in kreiranje počitnic po lastni izbiri.⁵³ Problem je pomanjkanje oskrbovalnih postaj v Sloveniji, zaradi česar se mnogi tuji turisti z avtodomi zadržijo v Sloveniji le krajši čas. Ob tem spet naletimo na paradoks, da zaradi *varstva*

narave preprečujemo (turistom) bivanje v naravi.

Tu se zastavlja vprašanje o primernosti (pavšalno) restriktivne politike v zagotavljanju primernih prostorov za avtodome na celotnem območju občine, regije in države.

Podobno kot število gostov v obmorskih kampih narašča tudi število gostov v hotelih. Opazen je tudi porast števila gostov v penzionih. Kljub naraščanju števila gostov – podobno tudi v Italiji, Španiji in Franciji – število sob v obmorskih krajih (fizična struktura, nastanitvene kapacitete) *stagnira*.

Ker se povečuje ponudba z večjim udobjem za goste, lahko pričakujemo, da privlačnost hotelov in podobnih nastanitvenih objektov v prihodnosti ne bo upadla. Vendar bo šlo bolj za bivanje v manjših hotelih (primer Italije, npr. Rimini) in v apartmajskih naseljih, kjer je mogoča višja stopnja zasebnosti in individualizacije bivanja, kot pa za počitnikovanje v velikih hotelskih kompleksih.

Čeprav je obisk v mladinskih počitniških domovih po osamosvojitvi precej upadel, je v zadnjih letih že presegel raven izpred dvajsetih let. Zanimanje za bivanje otrok in mladih (tudi iz zdravstvenih razlogov – ugodni klimatski pogoji) v takih domovih ostaja; nedavno je bil prenovljen in dograjen kompleks Rdečega križa Slovenije na Debelem rtiču.

Mladinski turizem naj bi sledil že uveljavljenim vzorom v Evropi. Turistična zveza Slovenije, Urad za mladino in Počitniška zveza Slovenije naj bi si tako že zadali cilj ustanoviti vsaj pet mladinskih hotelov v Sloveniji; tako naj bi eden razbremenil kampe na Obali, v katerih mladi sedaj šotorijo.

Večja sproščenost mlajših turistov prihaja v nasprotje z določili prostorsko-časovnega reda (javnega reda in miru), bodisi glede njihovih aktivnosti, ko pridejo na zabave in prireditve, bodisi zaradi njihovih

⁵² Evropsko združenje za kampe (EFCO) deluje od leta 1978 in vključuje sedemnajst držav članic ali skupaj 20.000 kampov, ki lahko prenočijo skoraj 11 milijonov obiskovalcev letno in zaposluje 1,6 milijona delavcev.

⁵³ V skandinavskih državah za razliko od južноеvropskih držav in Francije še vedno obstaja veliko povpraševanje po počitniških prikolicah. Skandinavski zakoni dovoljujejo tudi divje kampiranje, torej prenočevanje izven kampov. Poleg tega je dobro razvita mreža t. i. oskrbovalnih postaj, kjer se lahko potniki – turisti oskrbijo z vodo, odlijejo fekalije, odpadke ipd.

Sliki 8.5, 6: Pro-
storski (ne)red in
"kontinentalni
vrečarji"

podstandardnih rešitev, ko gre za prenočevanje. Slednje je značilno za t. i. kontinentalne vrečarje, ki na širšem območju Portoroža sprožajo negodovanje domačinov ter intervencije policije.

Marini v Kopru in Miljah: spopadanje ekonomskih, ekoloških in estetskih meril

Marina Koper po eni strani simbolizira iskanje stika z morjem in naj bi najbolj značilno promovirala pomorsko in mediteransko usmeritev Slovenske Istre tudi z vidika bivanja ljudi, po drugi strani pa so prav ta prizadevanja trčila na meje rasti, tako da je prihajalo do ostrih nasprotovanj njeni širitvi z ekološkega in – po določenih merilih – estetskega vidika, ki se upošteva pri varovanju kulturne dediščine.

Po eni od razlag je problem v tem, da je v Kopru prevladala kontinentalna miselnost, saj gre za mesto priseljencev, ki so sicer vplivni v odločanju, nimajo pa občutka povezanosti z morjem in ne čutijo potrebe, da bi na prav takšni podlagi snovali razvojne programe v tem obmorskem mestu.⁵⁴

Na pripombe glede ekološke spornosti širitve v Marini izpostavljajo argument, da je prav bližnje kopališče eno najbolj čistih na Obali in da je bolj urejeno, kot je bilo prej. Ob tem pa še: "Najlaže je nekaj prepovedati, (alternativnih) predlogov za boljše rešitve pa ni. Kdor se ustavi, izgublja." Z estetskega vidika imamo na eni strani stališče (v mestnem svetu), da "bodo *jambori* jadrnic *kvarili veduto mesta*," na drugi strani pa "čoln je vedno *okras vodne površine*" (ter pripombe, da ne potrebujemo betonskih konstrukcij, temveč da gre lahko za priveze čolnov ob lesenih kolih ter ob podaljšanem valobranu).

Povečuje se interes tako v domačem kot v mednarodnem merilu; preko 600 čolnov čaka na privez. Trend v Evropi kaže, da število *plavil narašča, obalni prostor pa je omejen*.

V Marini Koper sedaj prevladujejo gostje iz Avstrije in Nemčije ter domači lastniki bark. Le-ti ne izstopajo s svojimi dohodki (gre zlasti za srednji sloj), temveč bolj s svojo čustveno navezanostjo na morje, tako da dostikrat

⁵⁴ To se postavlja v primerjavo s povsem drugačnim odnosom do morja na Tržaškem (npr. v Sseljanu, Devinu, Tržiču – Monfalcone ...) – od koder izhajajo tudi glavni promotorji koprskе marine – kjer so znali izkoristiti prednosti, ki jih ponuja morje. Podobno se daje za zgled Saint Tropez, ki je iz majhnega ribiškega naselja postal zbirališče mondene družbe, uredili pa so manjšo marino in kanale s čolni. Drugi pa navajajo vrsto nasprotnih argumentov, npr. z ekološkega vidika.

Slika 8.7:
"Stara" Marina
Koper

posvečajo tej aktivnosti na morju in ob njem ves svoj prosti čas in denar. Za večino je pomemben *pristen stik z morjem*, le maloštevilni poslovneži imajo motorne jahte (ne jadrnice) kot svoj statusni simbol. Za uporabnike je pomembno, da pridejo iz zaprtih prostorov svojega stalnega bivališča in so na morju čez dan, le redki pa izplujejo za 7 do 10 dni. Narašča delež tistih, ki prihajajo le za 2 do 3 dni.

Danes je mednarodno značilen trend k vse pogostejšemu izposojanju plovil (čarterske baze), kar pa terja več prostora, ki ga v Kopru ni na voljo; po- gostejše je tudi zimovanje plovil, zato jih manj prevažajo, kot so jih včasih.

Zaradi pomanjkanja prostora za športna igrišča ponuja Marina še fitness in s tem priteguje tudi domačine.

Tuji gostje večinoma tudi prenočujejo na svojih plovilih in ne bivajo v mestnih hotelih. To je mogoče na jahtah (ne čolnih), ki vključujejo ležišča ter možnosti za kuhanje in sanitarije. Jadrnice in moderne jahte nadomeščajo hotele in so torej nekakšna *bivališča ali hoteli na vodi*.

Glede na znatne stroške in tudi napor, ki ga terja ta dejavnost, tu ni pričakovati velikega razmaha v smislu množičnega športa. Zahtevnost – glede poznavanja pravil, ki jih povprečna publika ne pozna – pa omejuje popularizacijo tega športa.

Staro mesto Milje in marina: izkušnje in programi

Medtem ko Koprčani iščejo načine, kako bi v večji meri uveljavili prednosti svoje obmorske in obalne lege, pa že dalj časa ostajajo nerazrešene dileme v zvezi s predlogi in projekti za širjenje marine. Po eni strani se izpostavljajo velike možnosti, da bi z marino dosegli turistično poživitev obalnega območja in starega mestnega jedra ter zelene gospodarske učinke. Hkrati pa gre za pomisleke in nasprotovanja z vidika varstva naravne (čisto morje in obala) in kulturne dediščine (ohranjanje prostega pogleda na staro mestno jedro ipd.).

Glede na to se zdi potrebno pritegniti tudi izkušnje od drugod, še zlasti iz bližnjega mesta na italijanski strani državne meje, tj. iz prijateljskega mesta oz. občine Milje. Podobno kot Koper imajo tudi Milje svoje staro mestno jedro ob obali in tudi oni razmišljajo, kako bi v času po izgubi svoje nekdanje industrijske gospodarske osnove to izkoristili. Kot so o tem poročale že Primorske novice (6. 7. 2001), so v miljskem zalivu na zapuščenem delu obale ob cesti proti Lazaretu zgradili marino Sv. Rok (Porto San Rocco) s stanovanjskim naseljem, v okviru katere oddajajo priveze in bivalne prostore.

"Marina ... ponuja 514 privezov za jadrnice do 60 metrov dolžine, za oskrbo in popravila plovil pa bodo skrbeli v bližnji ladjedelnici. Na kopnem se bohoti 15 stanovanjskih zgradb v stilu beneško-istrskih mestec s 400 stanovanji, poleg tega pa se Sv. Rok postavlja z manjšim hotelom, podzemnim parkiriščem, jahtnim klubom, restavracijo, kongresno dvorano s 300 sedeži, pokritim bazenom, fitness centrom, celo vrsto trgovin in še marsičem. Za nakup stanovanja je treba odšteti od 40 do 50 milijonov tolarjev."

Medtem isti vir primerjalno navaja, da nautiki na slovenski obali pogrešajo več zasebnosti, ker se lahko po pomolih sprehaja kdorkoli. Italijanske marine so zaprtega tipa in visokega standarda. Tudi pri nas nekateri že povprašujejo po dodatnih storitvah, npr. bazenih. Po drugi strani pa je nekaterim gostom v obalnih marinah vseh prav preprostost in domačnost.

V nadaljevanju se opiram na informacije, ki jih je podal Danilo Šavron, občinski svetovalec občine Milje in poznavalec obravnavane teme.

V Miljah so bile vse od stare Avstrije do druge svetovne vojne tri ladjedelnice, ki pa so po vojni začele počasi propadati, s tem pa tudi vse druge, manjše spremljevalne (obrtne) dejavnosti, ki so zaposlovale še več ljudi – če je npr. ladjedelnica zaposlovala približno 1000 ljudi, so jih te spremljevalne dejavnosti zaposlovale okrog 3000. Ko je to ugasnilo, je začelo pred 25 leti ugašati tudi celotno območje, zlasti pa mesto Milje. Zlati časi miljske ladjedelnice so bili tik pred drugo svetovno vojno. Po drugi vojni so *ladjedelnštvo preselili* v Trst, vojaško ladjedelnštvo pa stran od državne meje.

Stara miljska ladjedelnica je bila 20 let *zapuščena* in italijanska država ni imela interesa, da bi to območje uredila in sanirala. Potem so se pred nekaj leti pojavili italijanski *zasebniki s kapitalom* in začeli z marino. Treba je bilo narediti valobran (kot zaščito pred vetrom in valovi, ker je precej odprto morje, kar za marino sicer ni najbolj primerno), za kar so pridobili velika nepovratna *finančna sredstva od EU* (po sprejemu načrta na miljskem občinskem svetu) – njegova lastnica je sedaj italijanska država. Ostali objekti so v rokah zasebnih vlagateljev, tj. italijanskih bank in podjetnikov. Valobran je bil tudi poseg, zaradi katerega so *protestirali okoljevarstveniki* (ki pa so tudi sodelovali v občinski komisiji, ki je o tem odločala). Sicer pa ni prišlo do omembe vrednega konflikta med njimi in raziskovalci, morda tudi zato, ker je šlo za oživljanje degradiranega območja v bližini tržaške industrijske cone. Zelo značilno za miljsko marino je tudi to, da so obnovili stari kamniti dok (mesto, kjer so popravljali in servisirali ladje). Najprej so ga sicer kar zasuli, potem pa so ga po posredovanju krajanov *obnovili* in zdaj je to neke vrste stavbni kulturni spomenik.

Marina se ne povezuje dobro s svojo širšo okolico, niti z mestom ne. Zdaj načrtujejo ureditev *sprehajalne pešpoti*, s katero bi povezali marino in staro mestno jedro. Tik nad marino je staro, zapuščeno in zanemarjeno delavsko naselje, kjer so nekoč bivali ladjedelniški delavci. Tudi samo *mestno jedro* so začeli v *Miljah* pred kratkim počasi obnavljati. Deželna vlada podeljuje subvencije tistim, ki so pripravljeni obnavljati stare hiše in stanovanja, vendar po posebnih predpisih (točno določene barve fasad, oblike oken ipd.). Interesa za to ni toliko, kot so pričakovali. Eden od razlogov je, da so v *starem mestnem jedru* ostali predvsem *starejši prebivalci*, čeprav je tudi nekaj mladih. V starem jedru je tudi precej priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik, a so v javnosti čisto neopazni (nimajo državljanstva). Mladi ostajajo v *Miljah*, vendar ne v starem jedru, *raje gredo na obrobje*, ker je tam več prostora (npr. za avtomobile) in več bolje ohranjenih hiš/stanovanj. sploh pa je značilno veliko pomanjkanje prostora, tako da so tudi z nasipavanjem razširili potrebne površine ob morju.

Splošni trend je, da se iz mest (Trsta) preseljujejo na deželo – gre predvsem za mlajše in premožnejše ljudi (večinoma tržaški podjetniki, trgovci ...), ki si lahko privoščijo nakup zemljišča in novogradnjo. Naseljujejo se na območju nad marino, kjer je nad starim delavskim naseljem zraslo novo

naselje, tj. več sto novogradenj. Prevladuje prepričanje, da je nad miljsko marino kakovost življenja večja, vse je lepo urejeno, parki ...; vendar si takšno preselitev lahko privoščijo le višji srednji sloj, ne pa delavci. Milje bodo povsem *izgubile* svoje *avtohtono prebivalstvo*. Na tem območju je bilo Slovencev včasih približno polovica, zdaj pa le še desetina mladih med seboj govori slovensko.

Ob marini je turistično naselje (zdaj gradijo že drugi hotel); z vsakim privezom najemnik najame za daljše obdobje tudi stanovanje, ki pa ni njegova trajna last. Najemniki privezov so predvsem Nemci, Avstrijci in Italijani iz pokrajine Veneto; nekateri Tržičani pa tu najdejo celo svoje novo stalno bivališče. To niso posebno petični gostje, so pa razmeroma premožni. Vsi privezi in turistična stanovanja kar nekaj časa niso bila oddana. Ob marini je tudi veliko lokalov in restavracij, trgovin, odprli bodo tudi lekarno, vendar zaenkrat s temi *spremljevalnimi storitvami* še ni toliko zaslužka, kot bi pričakovali. Njihov cilj je, da bi se odprlo še dvesto novih delovnih mest. Zadnja leta se uspešno širi kulturna ponudba (razstave, manjši koncerti, gledališke predstave), ki ima odziv tudi pri domačinih, ki prihajajo iz Milj, Trsta in širše okolice.

Po njegovem Kopra in Milj ni mogoče primerjati – Milje so postale obrobni kraj, Koper pa je "srce slovenskega pomorstva", predvsem pa je z Miljami neprimerljiv zaradi uspešnosti Luke Koper. Očitno MO Koper dobro skrbi za javne usluge in infrastrukturo (kar se še zlasti vidi na mejnih prehodih v Lazaretu in na Škofijah), kar je v Miljah in sploh v Italiji slabše. V Miljah bodo naredili velik muzej, za katerega so dobili od bank brez težav veliko denarja. Ne vlagajo pa v infrastrukturo, ker za to ni interesa pri italijanskih bančnikih. Vprašanje je, če je tako majhen kraj, kot so Milje, primeren za tako veliko kulturno ustanovo.

Sodelovanje med občinama Koper in Milje je omejeno in veliko premalo izkoriščeno. Odprte so velike možnosti *čezmejnih projektov* in pridobivanja *sredstev od EU* (npr. program Interreg). Vendar predvsem na italijanski strani za to ni dosti interesa, čeprav bi se lahko s tem npr. na obeh straneh uredila infrastruktura, mejni prehodi ipd.

Čisto ob meji, pri Nazaretu, načrtujejo izgradnjo še nove marine in turističnega naselja. Za to se zanimajo italijanski zasebni vlagatelji. Temu zelo ostro *nasprotujejo okoljevarstveniki*, ker gre za edini del peščene obale, ki ima v ekološkem smislu visoko vrednost. Vendar kaže, da občina ne bo popustila, saj gre za veliko investicijo in velike denarje (na podlagi intervjuja z D. Šavronom; zapisala J. Aleksić).

Drugi pri nas, mi drugod: personalizirane počitnice

Množični turizem in njegova diverzifikacija

V razvitem svetu je opazna (pre)usmeritev od družbe, ki je postavljala v ospredje delo in zaslužek, k t. i. družbi prostega časa. Večje blagostanje pa se izraža v povečanih možnostih za raznovrstno porabo denarja in v *večji svobodi izbire* sploh. Značilna je:

1. večja izbira počitniških destinacij, kar pomeni, *kje* preživljajo svoje počitnice;
2. večja izbira časa za preživljanje počitnic, kar pomeni, *kdaj* jih preživljajo;
3. večja izbira načinov za preživljanje počitnic, kar pomeni, *kako* jih preživljajo.

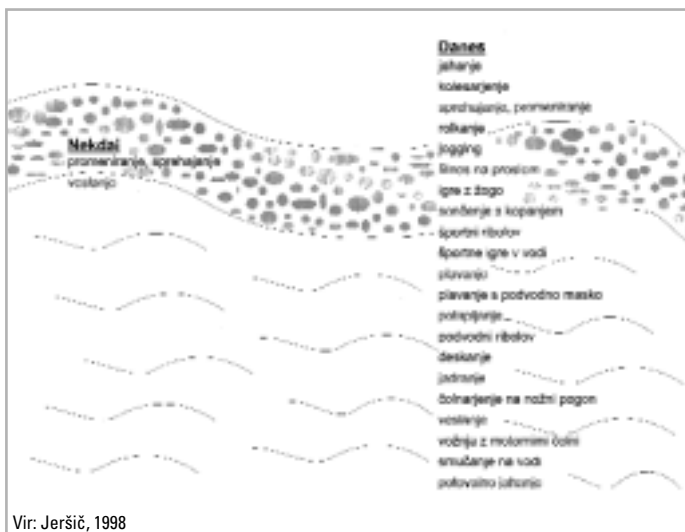
Mediterranski turizem je bil že v evropskem merilu ocenjen, da zaostaja zaradi svoje splošne usmerjenosti v nediferencirano sprejemanje gostov za *mnogo* preživljanje počitnic z zagotavljanjem *morja, sonca in peska*.

V šestdesetih letih so pričakovali, da se bo – z višjimi dohodki in več prostega časa – podaljševal (strnjeni) čas počitnikovanja. Dejansko pa gre za nasprotni trend,⁵⁵ saj turisti *skrajšujejo čas*, ki ga preživijo na svojih glavnih letnih počitnicah, in svoje *počitnikovanje porazdelijo preko leta* (M. J. Marchena Pomez, 1999, 21). To ima negativne posledice za hotelirstvo, saj je treba zagotoviti večje število turistov, da obdržijo enako stopnjo zasedenosti.

V tem kontekstu se tudi nekateri hotelirji na območju Slovenske Istre že preusmerjajo. V Hotelu Koper so navezali stike z najrazličnejšimi društvi in organizacijami, ki prirejajo občasna srečanja svojih članov glede na njihove specifične interese v zvezi z njihovim delom ali prostim časom. Nasplošno bodo morali hotelirji bolj računati na *kratkotrajnejša bivanja*: na obiske kulturno-zgodovinskih znamenitosti (mest, vasi) ob koncu tedna, na poslovna potovanja, na izlete v naravo⁵⁶ ipd., hkrati pa tudi na *posameznike in skupine*, ki bodo želeli iz prav posebnih razlogov ostati *dolj časa*.

Glede na *diverzifikacijo okusov in preferenc* se bo – kot nam kažejo lokalne in svetovne izkušnje – zmanjševal pomen splošneje opredeljenih turističnih paketov različnih posrednikov (tur operatorjev), vse bolj pa bo šlo za t. i. *personalizirane počitnice*. Posamezniki bodo vse bolj *sami neposredno načrtovali* svoje počitnice. S pomočjo interneta si jih bo vse več lahko zagotovilo potrebne informacije o kateri koli potovalni destinaciji na svetu, turistične organizacije pa bodo morale zagotavljati vsebinsko zelo pestro ponudbo. Pri tem bo šlo vse bolj za povezovanje in prežemanje pasivnega in aktivnega preživljanja prostega časa ("pleasure leisure" z "work-leisure" ali "active-leisure").

V portoroški poslovalnici Kompasa d.d. opažajo, da se čas standardnih, konvencionalnih turističnih paketov izteka. To se kaže predvsem v opaznem povečevanju števila individualnih rezervacij za potovanja (v tujino) v zadnjih letih. Potencialnim turistom ne zadostujejo več le programi, ki jih razpisujejo potovalne agencije, temveč je tudi pri skupinskih aranžmajih vedno več *specializacije*, predvsem v smislu *vsebin in poudarkov* pri turističnih ogledih. Tako so v portoroški poslovalnici Kompasa d.d. že imeli

Vir: Jeršič, 1998

Slika 8.8: Prostočasne športne aktivnosti v obalni regiji

⁵⁵ Podatki za Nizozemsko kažejo izreden porast *drugih in tretjih počitnic* v istem letu (Henk Kroon, 1995, 43); podobno je v Španiji (sicer precej v navezavi na razna praznovanja).

⁵⁶ Kot opozarjajo priprave za Park za življenje Dragonja in še vrsta drugih primerov, pa so tudi tu ekološke omejitve.

skupine kulturnih delavcev in ustvarjalcev, novinarjev, šolskih delavcev, biologov idr., ki so se dogovorili za tematsko in strokovno zelo specifične potovalne aranžmaje. *Organizirana (skupinska) potovanja* sicer ostajajo, vendar bodo namenjena tistim, ki ne znajo, zmorejo ali želijo potovati sami (starejši, tisti, ki ne znajo tujega jezika, ipd.). Tako kot doslej bodo vključevala *klasične potovalne destinacije* in programe, ki vsebujejo ogleda najznačilnejših kulturnih, naravnih in etnoloških znamenitosti, temeljijo pa na penzijski ali hotelski nastanitvi in hrani.

Trend diferenciacije in individualizacije je mogoče zaznati tako v potovalnih destinacijah – ki so vse manj klasične in množične – kot tudi v vsebinah in motivih za potovanja. Pri individualnih potovanjih ne gre le za vedno večjo *fizično oddaljenost*, ampak tudi za vse bolj *diferencirano vsebino*

ponudbe in aktivnosti.⁵⁷ Vse več je turistov, ki želijo biti neodvisni in bi radi sami načrtovali pot, saj tako niso vezani na skupinske turistične ogleda. V enem kraju lahko ostanejo, dokler želijo, vezani niso na določene ure obrokov, ogledov ipd., ni se jim treba nikomur prilagajati, kar je sicer značilno za skupinska organizirana potovanja.

Takšna individualna potovanja imajo tudi pomembno prostorsko-bivalno posebnost: gre za turiste, ki poleg neodvisnosti in svobode iščejo na potovanju tudi pristnejši stik z določenim lokalnim okoljem, kjer se ustavijo po svoji želji. Zato konvencionalne hotelske ali penzijske nastanitve v teh primerih niso zaželeni, raje najemajo *zasebne sobe, bungalove*, za krajši čas uporabljajo *motele, kampe*, najemajo cela *stanovanja* (zlasti v ZDA, kjer so najemnine razmeroma nizke).⁵⁸

V svetu se po eni strani širijo veliki *hotelski sistemi*, hkrati pa narašča število *malih podjetnikov*, ki se vključujejo v svetovna omrežja.

Glede *bivalnih standardov* je v slovenskem merilu opaziti prizadevanja (strategijo) za doseganje višje kakovostne ravni, zaradi česar so določeni minimalni standardi in poseben pravilnik o *kategorizaciji nastanitvenih obratov*, kot so hoteli, moteli, penzioni, apartmaji, kampi, turistične kmetije, marine idr. Gostinski obrati so tisti, ki opravljajo pridobitno dejavnost, minimalni standardi pa ščitijo uporabnike in ne ponudnikov. S prostorskega vidika sta pomembna

Slika 8.9: Kompasova ponudba iz leta v Avstralijo

⁵⁷ Tako so npr. v porastu potovanja v evropske prestolnice ter na vzhodno in zahodno obalo Severne in Južne Amerike (npr. Mehika, Argentina). Gre za destinacije, ki ne ponujajo le možnih ogledov in obiskov kulturnih in/ali naravnih znamenitosti, temveč jih popotniki obiskujejo iz čisto določenih individualnih zanimanj in razlogov: npr. obiski športnih prireditev (olimpijade, svetovna prvenstva v raznih športih), posebej znane aktivnosti (npr. bungee jumping v Mehiki, adrenalinski športi, pohodništvo itd.) ali pa želijo opazovati posebne rastlinske ali živalske vrste (pogosto ptice), se voziti z avtomobilom po puščavi, prevoziti Ameriko od vzhoda do zahoda ali obratno (zelo modno je – tako pri nas kot v svetu – najemanje avtomobilov ali motorjev).

⁵⁸ V Mehiki je že skoraj običajno, da tudi turisti – tako kot domačini – spijo v lesenih kolibah, si kuhajo sami v stanovanjih, bungalovih in kampih ali pa jedo v lokalnih gostilnah, kjer je edino mogoče spoznati lokalne ali regionalne kulinarčne posebnosti, o katerih se pogosto prej pozanimajo v turističnih vodnikih, predvsem pa preko interneta. Pri organiziranih potovanjih, kjer je nastanitev hotelska, je hrana običajno standardizirana (meso, zelenjava, priloge) in le v manjši meri vključuje lokalne kuhinje.

predvsem Pravilnik o minimalnih tehničnih pogojih (23/96) in gradbena zakonodaja, ki jo pripravlja Ministrstvo za okolje in prostor.

Pri tehničnih standardih ne razlikujejo med alpskimi in mediteranskimi območji. V naši turistični dejavnosti postavljajo zahtevo, da se je treba približati bivalni kulturi, kakršno imajo gostje v domačem okolju. To pomeni, da se upošteva predvsem način življenja *evropskih turistov*. Pri tem naj bi se vendarle tudi upoštevalo, da se turisti v mediteranskem okolju združujejo več v odprtih prostorih. Kljub temu pa naj ne bi bili utesnjeni v notranjih prostorih.⁵⁹

Hkrati je vse pomembnejše *iskanje in izražanje posebnosti našega okolja*, in to v prizadevanju, da bi pritegnili želene kategorije uporabnikov. Gostje želijo videti in doživeti, česar še ne poznajo, naj gre za naravne danosti, arhitekturo, kulinariko, pijače, duhovno kulturo ipd. Nastanitev (tehnična infrastruktura) je samo predpogoj in ne motiv potovanja, glede slednjega pa je v ospredju kaj specifičnega na vsaki destinaciji.⁶⁰

V skladu z mojo teoretično razlago dolgoročnih razvojnih trendov (diverzifikacija, individualizacija, ponovno uveljavljanje lokalnih posebnosti in identitete) so tudi mednarodne izkušnje o množičnem in nemnožičnem turizmu, ki jih je v zgoščeni obliki predstavil R. Jung (1980) z razlikovanjem t. i. trdih in mehkih potovanj (gl. tabelo). Pri tem – med drugim – izpostavlja *posamična* potovanja, nadalje potovanja po željah posameznika in *ne po modi* okolice, upoštevanje *posebnega* življenjskega sloga ipd. Vendar pa bi pri vsem tem lahko zašli v enostranost, če ne bi upoštevali, da raznovrstnost pomeni tudi nasprotno težnjo.

Trda potovanja	Mehka potovanja
množični turizem	posamična, družinska in prijateljska potovanja
malo časa	veliko časa
hitra prevozna sredstva	redna (tudi počasna) prevozna sredstva
določen program	spontane odločitve
potovati po modi okolice	potovati v skladu s svojimi notranjimi željami
uvožen življenjski slog	za deželo značilen življenjski slog
znamenitosti	doživetja
udobno in pasivno	naporno in aktivno
malo ali nič duhovnih priprav	predhodno zanimanje za obiskano deželo
nepoznavanje tujih jezikov	učenje tujih jezikov
vzvišen odnos do domačinov	veselje do spoznavanja novih ljudi
nakupovanje (shopping)	prinašanje daril
spominki	spomini, zapiski, spoznanja
hitre fotografije in razglednice	fotografiranje, zapisovanje, risanje
radovednost	taktnost
hrupno	umirjeno

Tabela 8.2: Množični in nemnožični turizem z vidika vedenja turistov, 1980

Vir: Jung v: Mihalič, 1993, 156

V primerjavi z drugimi državami, npr. s Španijo, je turistična dejavnost na Obali še precej *zaprta v svoje lokalne meje* in preveč v odnosu do tujega kapitala. Terme Čatež so morda označile skromen začetek novega obdobja tudi na Koprskem. Pa še pri tem se je pokazalo, da sta se obe strani (tako

⁵⁹ Upoštevali bi lahko italijanske izkušnje, kjer npr. najdemo v enem kraju kar 40.000 postelj, vendar hotelirji pretežno delujejo po vzorcu garni (le nočitev z zajtrkom), kar gostom omogoča vključevanje v množstvo raznovrstnih aktivnosti zdravstveno preventivnega in kurativnega značaja, v športne aktivnosti, golf, plesne šole idr.

⁶⁰ Portorož se v skupni ponudbi hotelov, apartmajev, penzionov, zasebnih sob, počitniških stanovanj, kampov, marin, letališča, casinoja, avditorija idr. že predstavlja pod imenom *Mediterranska Slovenija*.

Čatež kot Koper) le s težavo prilagodili ena drugi. Z domače strani so bili pomisleki proti sprejemanju zunanje firme v ta prostor, na drugi strani pa so morali spoznati, da ne gre za izključno ekonomsko (profitno) logiko same firme, ampak da morajo upoštevati tudi interese kraja, t.j. mesta Koper, kot že kar tradicionalno delajo domača podjetja s svojimi solidarnostnimi prispevki.

Internet in potovanja po svetu: fizično in virtualno

“Primer Maja”

Vedno sem bila navdušena nad tujimi deželami in tujimi ljudmi in želela sem si velikih potovanj. Kot študentka sem si zaradi znanega študentskega pomanjkanja finančnih sredstev lahko privoščila le krajša potovanja, predvsem po Evropi. Vendar sem tudi na ta način spoznala veliko ljudi z različnih koncev sveta in z večino med njimi sem si izmenjala naslove in telefonske številke, da bi obdržali stike še naprej. Ker pa nisem ravno vestna pri pisanju pisem, je preteklo kar nekaj časa, preden sem pismo napisala, še več pa, preden sem ga odposlala, zato so se navezana poznanstva in prijateljstva počasi izgubila.

Zadnja leta pa sem postala pri pisanju pisem veliko bolj vestna, vendar se nisem spremenila jaz, ampak je napredovala tehnologija, saj ima že skoraj vsak posameznik svoj elektronski naslov in dostop do interneta. Čeprav sem bila na začetku precej skeptična glede elektronskih pisem, in to predvsem zaradi svojega odnosa do pisanja, sem z veseljem ugotovila, da sem pri pisanju e-pošte veliko bolj vestna. Razloge vidim predvsem v dejstvu, da je e-pošta neizmerno hitrejša od navadne (t. i. snail mail), saj dobim odgovor večinoma še isti dan, ne glede na to, ali sem pisala sosedu ali nekomu na drugi konec sveta.

In prav e-pošta je omogočila, da sem obdržala stike z različnimi ljudmi, ki sem jih spoznala po svetu. Z nekaterimi smo postali prijatelji in se tudi obiskujemo. Tako sem obiskala prijatelje v ZDA, pri katerih sem spoznala njihove prijatelje iz Japonske in preko e-pošte obdržala stike tudi z njimi. Poleti 2001 sem obiskala tudi Japonsko in nekaj dni preživela pri teh dopisnih prijateljih.

Preostali del potovanja pa sem si organizirala kar preko interneta. Tako sem sestavila itinerarij ter izbrala in rezervirala hotele (tako za potovanje po ZDA kot po Japonski). Največji problem pri vsem pa je bila prevelika količina informacij, ki sem jih zbrala. Iskanje podatkov po internetu zahteva določeno usposobljenost za delo z računalnikom, vendar samo tehnično znanje ni dovolj, saj največji problem predstavlja selekcija informacij, ki so na voljo na nešteti spletnih straneh. Največ časa pa mi je vzelo razvrščanje pomembnih, zlasti pa uporabnih informacij.

Včasih se je bilo treba za iskanje informacij o tem, ali je potrebna viza ali cepljenje, kakšno je podnebje itd., obrniti na vrsto različnih institucij oz. na turistične agencije, ki so ali pa niso nudile vse potrebno za potovanje. Takšne usluge pa so bile in so še vedno drage, poleg tega pa v Sloveniji ni dovolj velikih agencij (z izjemo Kompas, kjer lahko organizirajo potovanja po meri), ki bi ponujale aranžmaje tudi za bolj eksotične dežele, kot je npr. Japonska. Preko interneta pa lahko neposredno vstopaš v svet in si na ta način veliko manj odvisen od agencij in institucij.

Predvsem pa mi pri organiziranih potovanjih manjka možnost spoznavanja ljudi, njihovega načina življenja, kulture, kar me pri vsakem potovanju najbolj navdušuje. Na Japonskem sem poleg starih prijateljev srečala veliko novih in zanimivih ljudi z različnih koncev sveta, enega celo iz našega mesta, in z nekaterimi navezala stike, ki jih še vedno vzdržujem. Z lastnikom hotela, kjer smo bivali v Tokiu (nastanjeni smo bili v manjšem hotelu v zasebni lasti, t. i. Ryokan, ki ima skupni prostor, kjer se zvečer navadno zberejo stanovalci ter izmenjajo mnenja in občutke), smo se zmenili, da nas bo obiskal, kajti zelo ga zanima življenje v tako drugačni kulturi, v istem hotelu pa smo spoznali še druge zanimive osebe iz ZDA, Velike Britanije, Danske ... Prav široka raba interneta mi je omogočila potovanja po želji, za enkrat le v bolj razvite države, vendar se tudi manj razvite države informacijsko hitro razvijajo. Tako je že mogoče rezervirati hotele v Peruju, pogledati, kakšno je vreme v Gani, ali pa prebrati novice iz Tajske. V nekaterih državah prebivalstvo še vedno nima elektrike, a je na internetu možno najti kar lepo število spletnih strani tudi o njih. Tako imajo tudi nerazvite države možnost, da se predstavijo zelo široki publiki, ki je brez novih tehnologij nikakor ne bi imele.

Z internetom torej lahko potujemo na dva načina: kakor sem opisala zgoraj ali pa tako, da enostavno sedimo za računalnikom in spoznavamo dežele in ljudi kar preko miške, tipkovnice, ekrana in telefonske linije.

Maja Abram, Koper, marec 2002

"Primer" – EU, internet in mladi Koprčani v Perpignanu

Evropska unija s svojimi številnimi programi spodbuja in podpira mobilnost prek nacionalnih meja, še zlasti, ko gre za mlade. Nove komunikacijske možnosti npr. internet pa olajšajo (samo)organiziranje mladih ter njihova potovanja po Evropi, na katerih si pridobivajo koristne izkušnje ne le osebno, temveč tudi za svoj domači kraj – v našem primeru za Koper kot mesto in za njegovo podeželsko zaledje.

Skupina Yota (Young Travel Abroad) je majhna skupina mladih fantov in deklet, predvsem dijakov s Koprškega, ki so se združili zaradi skupne želje po potovanjih in spoznavanju drugih krajev in dežel. Poleti 2001 so prvič skupaj odpotovali v *Perpignan* v južni Franciji ob Sredozemskem morju in ob meji s Španijo, kjer so se 15 dni družili z mladimi iz *Madžarske, Portugalske in Francije*. Ob spoznavanju Perpignana in okoliških krajev, njihovih naravnih in kulturnih znamenitosti so se seznanjali z lokalno kulturo, tradicijo, zgodovino in umetnostjo.

Navedeno so lahko uresničili ob pomoči, ki jim jo je nudil *Movit – zavod za razvoj mobilnosti mladih*. Tega pa finančno podpira Evropska unija s ciljem, da bi spodbujali in olajšali bi- ali multilateralno sodelovanje mladinskih (nevladnih) organizacij, zlasti pa mladinske izmenjave in s tem spoznavanje drugih evropskih držav in kultur.

Mladi Koprčani so se organizirali kot neformalna skupina YOTA v okviru Kulturno-izobraževalnega društva Pina. Predstavili so se v Pinini reviji *Navigator* in na internetu iskali mednarodne stike. Na to predstavitev se je takoj odzvalo nekaj sorodnih mladinskih organizacij z različnih koncev sveta, dokončno sodelovanje pa so sklenili s francosko agencijo Concordia, ki je bila gostiteljica dvotedenskega multilateralnega tabora v Perpignanu.

Tabor v Perpignanu je finančno podprla EU v okviru programa *Mladina*,

ki je dopolnilo njenih mladinskih programov *Socrates* in *Leonardo da Vinci*, namenjenih izobraževanju in mobilnosti mladih. Program *Mladina* je namenjen mladim med 15. in 25. letom iz držav članic Evropske unije ter nekaterih pridruženih članic. Svojo finančno podporo osredotoča na mladinske skupine, ki se ukvarjajo z mednarodno izmenjavo, različnimi lokalno-civilnimi pobudami, prostovoljnim delom, organizacijo pritočasnih dejavnosti mladih; nadalje na lokalne oblasti, ki se ukvarjajo z mladino, ter na civilnodružbene organizacije. Temeljni cilji programa *Mladina* so spodbujanje mobilnosti, iniciativnosti, medkulturnega učenja in solidarnosti med mladimi iz različnih evropskih držav.

27 udeležencev tabora v starosti med 15 in 19 let je prvih pet dni preživel v običajnem turističnem kampu v obmorskem mestu Perpignanu. Skupno štiridnevno bivanje in druženje so nadaljevali v kampu blizu vasice v hribovitem območju v notranjosti, šest dni pa so prebili v penzionu v mestecu St. Laurent de France. Vsako od skupin so spremljali malo starejši vodje – prostovoljci, ki so skrbeli za varnost in izvedbo vseh načrtovanih dejavnosti in projektov v času mladinskega tabora.

EU je konkretni multilateralni projekt podprla tako, da je vsa finančna sredstva namenila francoskim organizatorjem, le-ti pa so jih dopolnili še z drugimi viri, npr. s prispevki komercialnih sponzorjev, lokalnih oblasti ter prispevki udeležencev.

Osnovne smernice o organizaciji in dejavnostih tabora so bile znane unaprej; izleti in ogledi regionalnih in lokalnih naravnih in kulturno-zgodovinskih znamenitosti⁶¹, ustvarjalne delavnice, ki so jih sami sproti zasnovali in glede na temo izletov in pripetljajev prejšnjega dne⁶². Izdelke so zadnji dan tabora razstavili in predstavili tudi lokalnim prebivalcem. Za zaključek so izdelali tudi svojo spletno stran (<http://www.multimania.com/knitonce>) z interaktivnim zemljevidom – z lokacijami, ki so jih obiskali ali kjer so bivali.

Edina zadrega, ki so jo udeleženci občutili na začetku tabora, je bilo oteženo sporazumevanje, saj francoska skupina ni dobro govorila angleško in so potrebovali nekaj časa za adaptacijo, da so se potem lahko vsi pogovarjali v angleščini. Domačini so povsod sicer prijazni do turistov, vendar skoraj nihče ne zna angleško ali kak drug jezik, kar zelo otežuje medsebojno komunikacijo.

V St. Laurentu jih je sprejel tudi župan mesta, sicer pa so jih v času tabora obiskali tudi predstavniki Evropske unije za program *Mladina*.

V majhnem obmorskem mestecu Collioure, ki slovi po slikarjih Matisu in Derainu, se jim je zdel zanimiv način njune predstavitve. S steklom zaščitene reprodukcije slik so razstavljene na mestnih lokacijah (npr. na nekaterih stenah hiš, na trgih ali parkih), kjer so te slike nastale, z dodatnimi tekstovnimi razlagami o likovnem in splošnokulturnem pomenu teh umetnin za mesto in širšo regijo; tako je vse mesto postalo nekakšna galerija in

⁶¹ Šlo je na primer za ogled nekaj manjših srednjeveških vasi in starih, dobro ohranjenih hribovskih vasi, za kraške jame in gorske soteske, za pohod v hribe, ogled znane tovarne sončnih kolektorjev, krajši jahalni pohod ipd. Poudarek je bil na celostnem spoznavanju ožje regije, kjer je tabor potekal.

⁶² Ob prehrani so imeli tudi nacionalne obroke, da bi s tem predstavili del značilne nacionalne kulinarne dediščine; slovenska skupina je svojim kolegom razložila, da gre pri slovenski kuhinji za vplive sosednjih držav – na Obali zlasti za vpliv sosednje Italije.

hkrati *slikarski atelje*; turista – obiskovalca pa motivirajo h gibanju in odkrivanju celotnega mesta.

Spoznali so, da je Perpignan težko primerjati s Koprom, saj je to veliko večje mesto, veliko približno kot Ljubljana; poleg tega je bolj svetovljansko, urbano, živahno v smislu številnih kulturno-zabavnih dogodkov in javnih prizorišnih prostorov ter polno turistov. Koper je bolj provincialen in ni toliko odprt v svet. V mestnem jedru Kopra je živahno le ob konicah ter med šolskim letom zaradi šolarjev, deloma poleti zaradi turistov. V Perpignanu, ki ga je sicer možno obhoditi, je ob vsaki uri podnevi in ponoči veliko ljudi na ulicah – vsaj v poletnem, torej sezonskem času.

Pred raznimi kulturnimi spomeniki (npr. stolna cerkev, mestna hiša itd.) so postavljene table, kjer so v petih evropskih jezikih natančno podane informacije o pomenu konkretne znamenitosti, njenem likovnem in kulturno-zgodovinskem ozadju itd. Medtem pa je na prenovljeni Pretorski palači v središču starega Kopra nameščena tabla s skromnim pojasnilom v dveh ali treh jezikih.

Mesto Perpignan je nastalo s širjenjem grajskega obzidja v smeri od gradu (na griču) proti ravnini; baje da je imelo kar tri obzidja, ki pa se danes ne vidijo več. Na vsakem koraku je v mestu mogoče opaziti poskuse in zavedanje, da je treba poudariti (tudi tržiti) bogato zgodovinsko-kulturno dediščino mesta, kar potrjujejo številne table z napisi in pojasnili o pomenu kulturnih spomenikov, velik mestni muzej na gradu, veliko kulturno-zabavnega dogajanja na več mestnih trgih.

Tudi za podeželje (kolikor so ga pač spoznali) velja, da so vasi bolj urejene in razvite; predvsem ni videti propadajočih hiš, ali kar celih zaselkov, kar je sicer realnost Slovenske Istre. Razvitost vasi se vidi na več ravneh: veliko več mladih živi na podeželju, osnovna infrastruktura je bolj kakovostna (trgovine, gostilne, pošte, banke ipd. so v vsaki vasi), javni prevoz je pri njih pogostejši kot pa v naših vaseh Slovenske Istre, kjer so pred nedavnim še ukinili več avtobusnih prog. Tako so naši ljudje bolj vezani na lastni, individualni avtomobilski prevoz; mladi se denimo težje udeležujejo obšolskih dejavnosti, krožkov, športnih aktivnosti ali kulturnih prireditev, starejši pa imajo s prevozom težave predvsem v zvezi z obiskovanjem zdravnikov ipd.⁶³

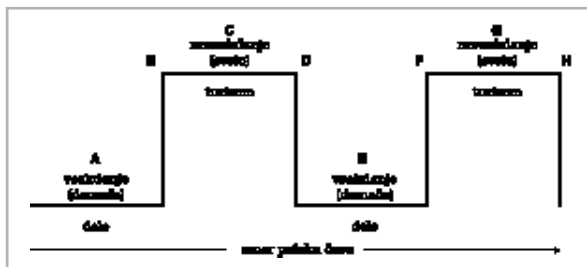
Učinki turizma in odzivi

Beneške izkušnje

Kot smo že videli torej nekatere poenostavljene strokovne analize in priporočila vidijo glavne razvojne možnosti preprosto v tem, da bi pritegovali čim večje število turistov. Tudi izsledki že iz naše ankete v MO Koper, 1998 kažejo, da občani pravzaprav največ pričakujejo prav od turizma in nove, primorske univerze.

Glede turizma poizkušam na tem mestu vnašati več "treznosti" s tem, da opozarjam tudi na negativne posledice in omejitve za takšno usmeritev. V tem pogledu se lahko oprem celo na svarilne ugotovitve Svetovne turistične organizacije (WTO), v okviru katere so na srečanju *World Tourism*

⁶³ Vir: po pripovedovanju Sonje Pišler, voditeljice skupine YOTA, zapisala J. Aleksić
<http://www.movit.si/mladina/mladina.htm>
<http://www.multimania.com/knitonce>

Graf 8.6: Časovni vzorec izmenjanja kontrastov vsakdanjega in nevsakdanjega, prirejeno po Leach, 1961, 134

Ta vprašanja se navezujejo na težnjo, da se turisti v počitniškem okolju "osvobodijo" siceršnje vsakdanje zadržanosti in utesenosti in tako v nevsakdanji situaciji še bolj moteče in izzivalno nastopajo v odnosu do domačih prebivalcev.⁶⁴ Gre za temo, ki so jo že obravnavali tudi v okviru socialne antropologije, v smislu, da si s potekom časa izmenjavajoče sledijo vsakdanje (profane) in nevsakdanje življenjske situacije (gl. graf 8.6).

Splošno sprejeta ideja, da je v prostorskem planiranju potrebno preiti od homogenih k "mešanim strukturam" in funkcijam, se torej tudi v takih primerih izkazuje kot velika poenostavitev.

Dosti bližje Kopru pa so *benetške izkušnje*, ki so še posebej pomembne prav z vidika posledic, ki jih ima naraščajoči množični turizem za občutljivo razmerje med obiskovalci in domačini.

Naraščajoče število obiskovalcev ima lahko pozitivne učinke za lokalno skupnost, zlasti v smislu zasluzka in zaposlenosti, vendar pa lahko postane pritisk turizma na zgodovinska mesta prevelik, če bi se obseg lokalnega turizma neprestano povečeval. Če število turistov preseže mejo nosilnosti v turizmu, lahko negativni učinki turizma prevladajo nad pozitivnimi ...

Benetke imajo danes manj kot 80.000 prebivalcev⁶⁵ in dnevno sprejmejo skoraj 50.000 obiskovalcev. Izseljivanje prebivalstva in ekonomskih dejavnosti je deloma posledica kopičenja turističnih dejavnosti. Verjetno je število obiskovalcev v Benetkah že doseglo ali celo preseglo mejo nosilnosti v turizmu.

Turizem je skupaj s posebno fizično strukturo po mnenju mnogih benetških komentatorjev osrednji vzrok za vztrajno urbano krizo Benetk.

V Benetkah je prišlo do stagnacije rezidencialnega turizma, ki jo spremlja razmah izletniškega turizma. V Benetkah, pa tudi v Brugem je turizem izpodrinil druge dejavnosti in funkcije mesta iz središča na obrobje. Nekateri socialno-ekonomski izračuni so pokazali, da bi Benetke lahko prenesle približno 25.000 turistov, kar je občutno manj od dejanskega števila dnevnih obiskov – na višku sezone so jih našteali tudi 200.000 dnevno. Pri tem gre za konflikt med prebivalci in turisti, saj oboji uporabljajo iste mestne storitve. Povzeto po: Glasson et al., 1995, 105–115

⁶⁴ Še posebej se zaostruje nasprotje med starejšimi prebivalci v starih mestih ob morju z ustaljenimi vsakdanjimi ritmi in turisti, ki si npr. svojo počitniško spremembo okolja še dodatno popestrijo s podaljšano – bolj ali manj hrupno – večerno/ nočno zabavo. Znanе so mnoge konfliktnе situacije iz slovenskega obalnega območja, že desetletja pa nekakšen klasičen primer predstavlja Opatija, kjer starejši prebivalci tik ob hotelih pritožujejo zaradi nočnega hrupa. Splošno sprjeta ideja, da je treba v prostorskem planiranju prehajati od homogenih k mešanim strukturam in funkcijam, se v takih primerih izkaže kot velika poenostavitev.

⁶⁵ Prebivalstvo Benetk se je v petdesetih letih skoraj prepolovilo; nekateri se še spominjajo Benetk iz začetka 50-ih let, ko so bile prenaseljene in so ljudje živeli celo v majhnih prostorih, namenjenih hranjenju živil in drugih hišnih predmetov.

Množični turizem in nemški prodor na Palmi de Mallorci

Največji balearski otok, ki ima okoli 630.000 prebivalcev, sodi med najbolj priljubljena počitniška območja Evrope. V preteklih letih je preživljalo počitnice na Mallorci okrog sedem milijonov ljudi letno. V konicah sezone je bilo na otoku tudi do 700.000 počitnikarjev, med katerimi največji delež (približno polovico) predstavljajo nemški turisti, sledijo pa jim Angleži z okoli 30 %. Mallorca pa postaja vse bolj zanimiva tudi nasploh, kot bivališče za tujce. Več kot 35.000 Nemcev preživi na otoku vsaj tri mesece ali več.

Takšno veliko zanimanje se izraža tako v izredno povečanem prometu s stanovanjskimi nepremičninami kot tudi v njihovih naraščajočih cenah. Nenehna gradbena dejavnost je v polnem razmahu. Še zlasti na južni in vzhodni obali se pojavljajo povsem nova naselja, bistveno pa se spreminjajo tudi obstoječa naselja (Höchlich, Wastermann, 2000, 3).

Z gospodarskega vidika predstavljajo te spremembe na otoku izjemen uspeh tako za same domačine kot za številne druge podjetnike, ki delujejo v prometu z nepremičninami, v projektiranju, gradbeništvu, prometu in seveda v gostinstvu in turizmu. Hkrati s tem pa se pojavljajo tudi kritični odzivi. Prvi zadeva že gospodarski vidik, kjer z zamudo ugotavljajo, da so vsaj na določenih območjih dopustili prevelik razmah množičnega turizma, kar je hkrati do določene mere razvrednotilo privlačnost posameznih lokacij. Drugi kritični odziv je okoljski, podobno kot se ta vidik nasploh zaostruje v širšem mediteranskem merilu. Tretji odziv pa zadeva občutljivo razmerje med domačini in priseljenci, pri čemer se kritična ost nanaša prav na stalno naseljevanje v krajih in na območjih, ki so bila v preteklosti izključno španska. Tega problema se zavedajo tako Španci sami, kot tudi v Nemčiji, Veliki Britaniji in drugod, od koder prihaja največ novoselcev.

Ena od študij, ki je naletela na buren odziv v Nemčiji, je npr. pokazala, da je več kot 80 % vsega prebivalstva na otoku tujcev, *staroselcev* je samo še *slabih* 20 % in nimajo na dogajanje na otoku praktično *nobenega* vpliva več. Študija nadalje ugotavlja, da so bili predniki staroselcev mali kmetje, ki so v glavnem že v prejšnji generaciji poceni razprodali vso zemljo, s katero so začeli trgovati tujci, v glavnem Nemci, Avstrijci in Švicarji, in to veliko dražje. Na ta način so bili domačini v veliki večini izločeni iz poslov, ki jih je začel prinašati turizem. Na Palmi de Mallorci so danes pretežno *nemške* banke, *nemške* gostilne, *nemške* trgovine, *nemške* turistične agencije, *nemški* hoteli. Vse to je v večinski lasti nemških podjetnikov in tako le-ti obračajo ogromno denarja, ki priteka iz turizma na tem območju. (Delo, 7. 9. 1996, 43.)

Zgoraj prikazno je R. Dumont še nadalje razčlenil, s tem ko je najprej ugotovil, da prihaja do nakupovanja sekundarnih bivališč v tujini, navzlic dejstvu, da je to le redkokdaj dobra naložba; dosti bolj verjetno pa finančno izguba. Kljub temu pa, kot ugotavlja, ni nikoli toliko ljudi kupovalo svojih počitniških hiš in stanovanj v oddaljenih, prekomorskih krajih, k čemer prispevajo učinkovite globalne komunikacije, intenzivnejši čezmejni tokovi dobrin in storitev ipd. Tu pa se pojavi dilema: ali porast čezmejnih lastniških sekundarnih bivališč ne načenja tiste edinstvenosti, ki jo kot turisti iščemo? Ali množice ljudi, ki jih prepoznavamo kot Američane, Nemce ali Avstralce in začasno bivajo v istem letovišču na Mallorci ali na provan-

salskem griču, predstavljajo svet, ki mu grozi kulturna homogenizacija? To za sedaj velja le v velikih in znanih letoviščih. Vendar pa so vidni znaki globalnega tržišča kot npr. oblikovane majice, verige trgovin in restavracije s hitro hrano. Kljub vsemu je mogoče najti kraje, kjer je globalizacija še ni prodrla (R. Dumont, <http://www.tax.deloitte.com/intouch/1201/intouch-feature.htm>).

Meditranska privlačnost, okoljske omejitve in vedenje turistov

Koprsko območje se tako s svojimi razvojnimi perspektivami kot tudi z omejitvami in problemi vključuje v širši mediteranski prostor. Le-ta pa v svetovnem merilu izstopa tako s svojo izjemno privlačnostjo, še zlasti za turiste, kot tudi s pozornostjo, ki mu jo posvečajo mednarodne vladne in nevladne organizacije, kar bom obravnaval še kasneje. Na tem mestu pa želim izpostaviti predvsem tisto, kar zadeva turiste z vidika njihovega vedenja v bivalnem in naravnem okolju. Prav ta vprašanja pa so precej natančno razčlenili v okviru globalne nevladne organizacije WWF International, ki se že štirideset let ukvarja s to tematiko.

Omenjena organizacija je že izpostavila dejstvo, da spada Mediteran s 175 milijoni obiskovalcev (leta 1996) med svetovna območja z največjim navalom turistov, ki se zgoščajo zlasti v poletnem času. Hitro spreminjanje rabe zemljišč, do česar prihaja zaradi vse večjih potreb po nastanitvi naraščajočega števila obiskovalcev, ogroža obstoječi ekosistem. Zato predlagajo *posebne ukrepe za turiste*, ki naj bi ublažili *ekološko škodo* zaradi množičnega turizma (1999, 7):

1. namesto da se kopate, se raje tuširajte – tako se bo zmanjšala poraba vode in se bo prihranila energija, potrebna za segrevanje vode;
2. kolikor mogoče zmanjšajte uporabo izdelkov za osebno nego ter pralnih sredstev za perilo; hotelske brisače in posteljno perilo večkrat uporabite;
3. reciklirajte časopise in revije, ki jih berete; zmanjšajte število brošur, zemljevidov, zloženkov, publikacij; tiste, ki jih ne potrebujete, vrnite;
4. spoštujte okolje, hodite po označenih poteh v naravi, ne odstranjujte rastlin in ne hranite živali, ne lovite jih; iz morja ne jemljite koral, školjk in drugih spominkov, saj lahko to resno poruši naravno ravnovesje v morju; če imate čoln, ga ne sidrajte na koralnih grebenih ali v njihovi bližini, v takšnih območjih plujte posebej pazljivo;
5. ne kupujte školjk ali drugih živalskih izdelkov kot spominkov, ker s tem spodbujate nadaljnje ropanje rifov in obal – izdelki, narejeni iz ogroženih vrst, so prepovedani s *Konvencijo o mednarodni trgovini z ogroženimi živalskimi in rastlinskimi vrstami* (CITIES);
6. zmanjšajte porabo vrečk, prtičev in papirnatih skodelic pri uživanju hitre hrane in reciklirajte embalažo za pijače (veliko je je mogoče vrniti v obtok);
7. namesto avtomobila uporabljajte druga prevozna sredstva, npr. vlake, avtobuse ali kolesa; skupaj uporabljajte taksije in za prevoze z/na letališča uporabljajte vlake; voznike spodbujajte k ugašanju motorjev, kadar ne vozijo;
8. spoštujte lokalno kulturo, navade in verske kraje; neobčutljivo vedenje kot npr. fotografiranje ljudi brez njihovega dovoljenja ali neupoštevanje lokalnih navad je lahko žaljivo; upoštevajte, da je v nekaterih državah (npr. muslimanskih) nesprejemljivo ali prepovedano biti (napol) gol;

9. zmanjšajte vpliv vaših rekreativnih dejavnosti – športov, ki škodijo okolju, ali izbirajte manj škodljive načine (npr. golf igrišča, ki reciklirajo vodo);

10. spoštujte pravila in zakone, bodite pozorni na znake in obvestila, obnašajte se odgovorno (npr. ne prižigajte ognja, kjer je to prepovedano).

Med mediteranskimi državami je onesnaževanje zaradi turizma še posebej prizadelo Francijo. V njenem mediteranskem delu se prebivalstvo podeli podvoji. Poleg tega so površine v kampih prekomerno zasedene, tako da veliko kampov posluje brez dovoljenja oblasti. Francoska vlada upa, da bo uspela pozornost z obalnih območij preusmeriti v notranjost (kar ji je sicer že uspelo v primeru francoskih Alp), zato je predložila program, s katerim naj bi se razvita območja izmenjevala z zavarovanimi območji, kjer so še ohranjeni naravni viri. Vladni program skuša s spodbujanjem in predstavljanjem drugih projektov (kot npr. zabavišni parki, vodni parki, nacionalni naravni parki) zmanjšati turistično prenasičenost obalnih območij.

V Italiji pa so npr. v zadnjih tridesetih letih pozidali več kot polovico plaž (kar so nekateri poimenovali kalifornizacija), ki so nasičene z restavracijami, počitniškimi hišicami in drugimi bivalnimi objekti, trgovinami idr., namenjenimi spodbujanju turizma. Posledica tega je izlivanje odplak in drugih urbanih odpadkov neposredno v morje brez kakršnegakoli nadzornega sistema. Kljub velikim vsotam denarja, porabljenega za čistilne naprave, so te le redko res učinkovite – tako jih od 300 postavljenih na Siciliji dejansko deluje 5 do 6.

Zgoraj razčlenjena vsebina ne predstavlja le splošnih pozivov k trajnostnemu razvoju, ki jih je že kar v izobilju, pač pa mobilizacijski izziv za preverjanje vsakdanjega ravnanja številnih domačih in gostujočih udeležencev sprememb v okolju, ki ga tu proučujemo. Na tej podlagi lahko tako hotelirji kot domačini in obiskovalci spoznavajo, v katerih pogledih še niso osvojili novih standardov vedenja, ki jih danes terja ekološko osveščena svetovna skupnost.⁶⁶

Da ne bi ostajali le pri opozorilih in usmeritvah od drugod, lahko ob tem dodam, da je tudi že raziskava *CRPOV Krajevne skupnosti Gradin* (2001, 7) izrazila podobne usmeritve za koprsko podeželje. Pri tem so izpostavili, da ni več mogoče razvijati množičnega industrijskega turizma z velikimi zmogljivostmi, temveč da je treba ponudbo v celoti prilagoditi naravnim in družbenim razmeram na konkretnem območju. "To pomeni razvijati turistične kmetije in druge oblike individualne ponudbe, ki mora biti preprosta, namenjena gostom, ki so se pripravljene odreči neskončnemu udobju in se sami aktivno vključiti v življenje in delo prebivalcev. Trajnostni turizem pomeni toliko obiskovalcev in tak način ponudbe, kolikor jih prostor prenese. Temu je potrebno prilagoditi tudi vso ostalo ponudbo: domača tradicionalna hrana, izdelki domače obrti, prodaja kmetijskih pridelkov, različne oblike aktivnosti v naravi, označitve poti."

⁶⁶ Primerjalno lahko v zvezi s tem navedem tisto, kar je izpostavil že John Tibbitts za razmere v ZDA, kjer turisti in upokojenci na splošno pričakujejo zelo visoko življenjsko raven. Tako npr. pričakujejo, da bo kakovost javnih uslug (voda, kanalizacija, policijska in gasilska zaščita) enaka ne le v mestih, ampak tudi na podeželju. Turisti in upokojenci zahtevajo "dom stran od doma" ("home-away-from-home") tudi sredi divje narave – hotel na plaži, restavracijo v močvirju, kočjo v hribih ...

MOBILNI PROSTORI, LJUDJE IN STORITVE

Bivanje ljudi v mobilnih prostorih zadeva bodisi tiste oblike prostorov, ki so prav posebej namenjeni za "bivanje v gibanju", kot je npr. avtodom ali – v bolj omejenem smislu – bivanje v počitniških prikolicah ipd., ali pa gre za "bivanje" le toliko, kolikor je – praviloma v krajšem času – potrebno, instrumentalno v odnosu do neke druge funkcije. V tem drugem smislu na tem mestu odpiram temo o mobilnosti storitev oziroma služb. Iz analize posameznih primerov prostorsko-časovne organizacije delovanja npr. Zdravstvenega doma Koper, Centra za korekcijo sluha in govora Portorož, Knjižnice Srečka Vilharja, Pokrajinskega muzeja Koper ter različnih gospodarskih in drugih servisov si lahko izoblikujemo splošnejšo predstavo o dolgoročnejših trendih za krepitev mobilnosti služb nasploh.⁶⁷

Namesto dosedanje enosmernosti, ko so le prebivalci, uporabniki, pacienti ipd. iskali pot do različnih institucij ali služb, sedaj tudi te iščejo pot do ljudi prav tam in tedaj, kjer in kadar jih potrebujejo. To omogoča že večja fizična mobilnost v prostoru; še večje učinke pa – kot bomo videli – dosežemo z vključevanjem nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Le-ta postaja podlaga za večjo občutljivost in odzivnost na potrebe prebivalcev kjerkoli v lokalnem ali regionalnem prostoru kot tudi v širšem smislu.

V vsakdanjem življenju opažamo v zvezi s tem le posameznosti, s širšim razgledom pa razkrivamo, da gre za splošen dolgoročni trend – kot sem nazikal že uvodoma – v kontekstu prehajanja od prostora krajev k prostoru tokov.

Nekaj knjig iz knjižnice kroži v širšem občinskem (regionalnem) prostoru, del osebja Zdravstvenega doma Koper tvori ekipo, ki kot Prehospitalsna enota (PHE) deluje v posebnem vozilu na terenu, v okviru Pokrajinskega muzeja v Kopru deluje muzejska pedagoginja, ki po vrtcih predstavlja stare zgodovinske predmete, Avto-moto zveza Slovenije npr. iz svoje koprške ali postojnske baze nudi pomoč voznikom kjerkoli v njunih okoliših. Podobno razni servisi gospodinjskih naprav, inštalaterji, električarji idr. že delujejo kot mobilna služba, saj imajo del svoje delavnice in rezervne dele kar v vozilu.

Mobilni prostori ne vključujejo le ljudi, temveč tudi stvari in informacije v različnih medsebojnih kombinacijah. Včasih je bolj poudarjeno eno, včasih pa drugo ali tretje.

V ospredju je interes za mobilnost ljudi – potnikov – v vseh oblikah kopenskega, pomorskega in zračnega prometa. Vendar, kot bomo videli v primeru voznikov tovornih avtomobilov in pomorščakov, je vloga ljudi dostikrat le instrumentalna glede na glavni cilj, kot ga predstavlja prevoz blaga. V posebnih primerih pa je glavni smoter mobilnosti celo razširjanje informacij, tj. tedaj, ko je le-to potrebno v materializirani obliki, kot so knjige; na ta način deluje tudi potujoča knjižnica – bibliobus. Tudi ta nakazuje, da gre za stacionarne ustanove, ki se tudi same poskušajo približati ljudem na dom ali vsaj v njihovo bližnje, domače okolje.

⁶⁷ S tem nakazujem tudi možnost preseganja ozkega razumevanja deinstitutionalizacije, ki so jo zlasti ob prvih poskusih (prav v bližnjem Trstu) upoštevali bolj v smislu *ukinjanja* socialno-varstvenih zavodov (npr. za osebe z duševno prizadetostjo) kot pa v smislu odpiranja in prostorskega razširjanja njihovega delovanja, kar danes uresničujejo različne mobilne službe.

Neupoštevano življenje v mobilnih prostorih

V kontekstu prostorskega planiranja pogrešam ozaveščenost o tem, da preživijo ljudje vedno manjši del svojega življenja v kraju svojega stalnega bivališča. Če torej v raziskovanju in v stanovanjskem (prostorskem) planiranju osredotočamo pozornost le na stalno bivališče in njegovo okolico, nam *uhaja vse večja sfera vsakdanjega življenja* in problematika odnosov (nasprotja) med stacionarno in mobilno populacijo. Dejansko se *povečuje delež časa*, ki ga ljudje preživijo – ne le v drugih krajih – temveč tudi v t. i. *mobilnih prostorih* (mobile spaces) v krajevnem in medkrajevnem prometu. Upoštevač pomorsko orientacijo Slovenske Istre pa bom obravnaval tudi specifične bivalne razmere pomorščakov.

S tem torej poskušam opozoriti na dogajanje, ki doslej ni bilo deležno potrebne pozornosti, bodisi da imamo v mislih vsakodnevna ali občasna potovanja z osebnim avtomobilom brez prenočevanja ali pa počitniške prikolice, avtodome, tovornjake, potovanja z vlakom ali z različnimi plovili po morju, prav tako tudi z letali idr.. To pa se neposredno navezuje še na druge oblike prehodnega, začasnega bivanja v hotelih, motelih, kampih, marinah, obcestnih počivališčih ipd. Glede na dejavnost Intereurope Koper posebej obravnavam specifične delovno-bivalne razmere in probleme poklicnih šoferjev tovornih avtomobilov, ki prevažajo tovore na daljše razdalje in v mednarodnem merilu.

Tako naj bi postali pozorni do splošno sociološko in praktično pomembnih razlikovanj med *prisotnostjo* in *odsotnostjo*, kar doslej ni sodilo v običajni repertoar urejanja prostora. Opozarjam torej, da je treba tudi dogajanje v mobilnih prostorih vnašati v *prostorsko planiranje*, saj se njihov pomen nenehoma povečuje tako glede na število udeležencev, količino prostorov in čas, ki ga preživijo v njih, kot tudi glede na vsebino aktivnosti oziroma funkcije, ki se odvijajo v teh prostorih ali ob njih (prehranjevanje, spanje, branje, komuniciranje, poslušanje glasbe, v letalih tudi nakupovanje, gledanje filmov idr.), ter glede na asinhronost življenjskih ritmov v družini ali soseščini ipd., ki povzročajo konflikte med ljudmi.

S povečevanjem stikov in mobilnosti na večje oddaljenosti narašča tudi potreba, da se znotraj stanovanja zagotovi poseben prostor za goste. Delo na več mestih pa spremljajo tudi bivanje in bivališča na več lokacijah.

Kot sem že nakazal, je splošni sociološki trend v tem, da posameznik vedno manjši del svojega življenja preživlja na eni lokaciji oz. v kraju svojega stalnega bivališča. Število *prevoženih kilometrov* se iz leta v leto povečuje, tako da se danes že govori o nomadskem načinu življenja. Poseben primer so poklicni vozniki, šoferji, zlasti tisti, ki se vključujejo v mednarodni promet na dolge proge, kar hkrati pomeni dolgotrajnejšo odsotnost in ločenost od družine in domačega kraja. Podobno velja za trgovske potnike pa tudi za znamenite, vrhunske znanstvenike, umetnike, športnike idr. To pa pomeni tako za potujočega kot za družino (za otroke, za zakonca) pomembno motnjo v njihovem vsakdanjem življenju, tema zase pa so zdravstvene posledice (poklicne bolezni).

Potujoče skupine: primer Big Foot Mama in ameriški avtodom

V Koper in na območje Slovenske Istre prihajajo številne potujoče skupine glasbenikov, za katere so značilne neobičajne, zelo specifične prostorsko-časovne poti (v smislu časovne geografije). Njihovo bivanje v kraju je kratkotrajno, vezano le na njihov javni nastop, potem pa jih – v takšnem ali drugačnem ritmu – pot vodi spet drugam. S tem se nakazujejo elementi novega, *nomadskega stila* bivanja in življenja, ki se odmika od tradicionalne ustaljenosti in zamejenosti na domače okolje. *Dom in domačnost* sta za njih

Sliki 8.10, 11:
Sodobni nomadi:
pop glasbeniki
v Kopru

ima zložen baldahin, ki jim je po potrebi nudil senco. V notranjosti so nekakšna jedilnica in manjša kuhinja z vsemi potrebnimi elementi ter WC. Tu je tudi izvlečna miza z osebnim računalnikom in priključkom na internet. V zadnjem delu avtodoma pa so še klubska miza in usnjena sedežna garnitura ter v bližini nameščena vsa potrebna hi-fi oprema, televizija in "play station" (za igranje računalniških igrice). Prav tu so se najraje zadrževali, medtem ko so potovali in poslušali glasbo, gledali televizijo oziroma video in se pogovarjali.

vse bolj *delokalizirana*; pojavlja se nekakšen dom na kolesih. Hkrati pa slabijo ali se celo trgajo vezi s svojci in drugimi domačini, ki se ne morejo trajneje vključiti v takšno mobilnost (npr. dekleta fantov – glasbenikov, kot bomo še videli).

Slovenska pop-rock skupina Big Foot Mama je med svojo tritedensko turnejo po Sloveniji (avgust 2001) nastopila tudi na Titovem trgu v Kopru. Pri tem je imela možnost uporabljati sloviti ameriški avtodom, v katerem so se vozili že znani ameriški pop zvezdniki – npr. Papa Roach, Samantha Fox in Sting.⁶⁸

Prostorni avtodom jim je nudil res veliko udobje, vendar pa ne vključuje spalnih prostorov, saj je namenjen le za udobno prevažanje članov skupine z ene koncertne lokacije na drugo. Na zunanji bočni strani

⁶⁸ Avtodom je v lasti multinacionalke Jim Beam, ene večjih proizvajalk viskija. Poslovno – oglaševalska politika tega podjetja je med drugim tudi to, da v vsaki državi izbere eno (pop) rock skupino, katere pokrovitelj je. Glasbenike je na poti spremljala tudi hostesa, ki je skrbela za njihovo udobje v avtodomu. Obveznost izbrane skupine pa je, da se tri tedne na leto vozi z njihovim avtodomom po krajih, kjer koncertira, in tako oglašuje njihovo blagovno znamko.

Zaradi majhnih razdalj med slovenskimi kraji je življenje slovenskih glasbenikov veliko bolj običajno in urejeno kot npr. ameriških. Big Foot Mama ima koncerte razporejene skoraj skozi vse leto (ameriški glasbeniki jih imajo običajno skoncentrirane v več mesecev trajajočih turnejah) in igrajo enkrat tedensko, vedno v petek ali soboto. Igrajo le še v večjih mestih (Murska Sobota, Maribor, Slovenj Gradec, Velenje, Celje, Ljubljana, Nova Gorica, Tolmin, Ajdovščina, Postojna, Koper itd.). Takšna časovna organizacija jim omogoča, da med tednom živijo in delajo v različnih krajih kot npr. osnovnošolski učitelj, poslovnež, novinar ali svobodni umetnik.

Na dan, ko imajo koncert, se odpravijo na pot okrog pete popoldne, na prizorišču opravijo tonsko vajo, nato gredo na večerjo v eno od lokalnih gostiln, sledijo še zadnje priprave in začetek koncerta. Običajno se vračajo domov okoli pete ure zjutraj, tako da preostanek vikenda porabijo za počitek.

Na začetku so jih njihova dekleta še spremljala na koncertih, sčasoma pa so se naveličala čakanja in nekakšne utečenosti dogajanja ob koncertnem odru, na njem oz. za njim, tako da potujejo in koncertirajo večinoma sami.

Na obalnem območju imajo enkrat do dvakrat letno večji koncert. V Koprju so igrali na Titovem trgu – torej na odprtem, v središču starega mestnega jedra, kjer sta tudi ambient in pogled na osvetljeni stari trg prispevala k dobremu počutju tako občinstva kot nastopajočih (zapisala J. Aleksić).

Mobilne službe in storitve v (pred)informacijski dobi

Mobilna služba za nujno medicinsko pomoč in socialnovarstvene službe "na terenu"

Med primeri, ki nam kažejo kako večja mobilnost omogoča odpiranje institucij in razširjanje njihovega delovanja v prostoru, lahko kar na prvem mestu izpostavimo na novo ustanovljeno *Prehospitalno enoto* (PHE) Zdravstvenega doma Koper. Ta je očitno lahko usodnega pomena za ljudi, ki potrebujejo urgentno medicinsko pomoč, in sicer kjerkoli in kadarkoli, pač na območju, ki ga zajema. Čeprav so mediji temu posvetili "dolžno pozornost", je hkrati razumljivo, da šele s sociološkega zornega kota lahko to novost postavimo v širši kontekst, v katerem dobiva dolgoročen smisel in pomen. Mislim, da je prav specifična vloga sociologa v tem, da nenehoma prevaja med konkretnim in splošnim in obratno. Pa tudi iz praktičnih življenjskih in lokalno-političnih vidikov gre sicer za nekakšen drobec, vendar s pomembnimi posledicami še zlasti z vidika preseganja neenakosti med osrednjim, urbaniziranim in oddaljenim, podeželskim območjem. Tako kot to velja tudi za druge primere v tem sklopu, gre navidez predvsem za mobilnost v smislu službe na kolesih; dejansko pa je že na tem mestu odločilnega pomena tudi nova informacijsko-komunikacijska tehnologija (trenutno predvsem mobilni telefon). V nekoliko simbolični obliki, hkrati pa vendarle zelo tehtno, bi lahko rekli, da gre za približevanje stanju z oznako "*bolnišnica vsepovsod*".

Prehospitalna enota (PHE) Zdravstvenega doma Koper je edina mobilna služba za nujno medicinsko pomoč z zdravnikom v reševalni ekipi na Koprskem. Z ustanovitvijo PHE se je izboljšala kakovost nujne medicinske oskrbe na terenu – pomoč pride hitreje, kar je pomembno predvsem za oddaljene vasi Slovenske Istre, pa tudi medicinska oskrba je boljša, tako da se je zaradi tega zmanjšala umrljivost v raznih nesrečah, zlasti prometnih.⁶⁹

⁶⁹ Pred tem sta na Obali delovali le *reševalni postaji* v izolskem in koprskem zdravstvenem domu ter izolski bolnišnici, ki pa v ekipi v reševalnem vozilu ni imela zdravnika, zato so reševalci po-

Poleg tega obstaja še možnost *nujnega obiska na domu* (npr. dežurni zdravnik v Zdravstvenem domu Koper), ki pa se je v nujnih primerih in hujših nesrečah slabo obnesla, saj zdravniki pogosto ne morejo priti k ponesrečencu oziroma bolniku (ker imajo v ordinaciji dovolj dela)⁷⁰ ali pa težko pomagajo, ker niso *posebej usposobljeni* za delovanje v primeru nujne zdravniške pomoči, kot so to ekipe PHE, ki gotovo pomembno prispevajo h kakovostnejši in hitrejši nujni medicinski pomoči, pri kateri pa so še vedno prebivalci bolj *oddaljenih krajev* na slabšem, saj je potrebne *več časa*, da PHE prispe na kraj nesreče.

Obveščanje o nujnih primerih, lokaciji, vrsti nesreče in ponesrečencih ter njihovem stanju poteka prek stacionarnega telefona in splošne brezplačne številke 112 *Centra za obveščanje*. Njegov operater z eno potezo t.j. s prevezavo, preusmeri klic na eno od ustreznih služb (po lastni presoji na podlagi prvih informacij o nesreči), med katerimi je tudi PHE. Od *sprejetja* tega klica dalje reševalna akcija steče, ko se enota odpelje z reševalnim vozilom na kraj nesreče. Vmesnih korakov pri obveščanju ni, tako da je *pot informacije kratka*, reakcijski čas je veliko krajši, možnost nesporazumov in napak pa je prav tako zmanjšana.

Poleg stacionarnega telefona (kadar so v svojih prostorih zdravstvenega doma) ekipe PHE uporabljajo tudi mobilni telefon (kadar sprejemajo klic Centra za reševanje *med potjo*), ki jim omogoča sprejemanje drugih klicev na pomoč ter večkratni stik s ponesrečenci oziroma klicalci. Zdravnik – reševalec jim lahko tako že na poti daje nadaljnja in natančnejša navodila o tem, kako naj ukrepajo, ali pa se zdravnik lahko dodatno informira o resnosti in vrsti poškodb ter se na hitro akcijo po prispetju tudi bolje *pripravi* že v *vozečem vozilu*.⁷¹

Delovanje PHE Zdravstvenega doma Koper, ki pokriva območje vseh *treh mestnih obalnih občin*, je organizirano v *treh izmenah*, tako da je nujna medicinska pomoč dostopna *24 ur*. V vsaki izmeni je ena reševalna ekipa – en zdravnik in dva medicinska tehnika.

Ob tem, ko se v zadnjem času na območju Slovenske Istre hitro izboljšuje komunikacijska povezanost, pa je fizična dostopnost še nadalje otežena; v nekaterih primerih celo kritična. Glede komunikacij npr. predstavlja veliko izboljšavo uporaba GSM aparatov, saj ljudje lahko kličejo na pomoč praktično od vsepovsod in kadarkoli. Hkrati pa poznavalci ugotavljajo, da je od 20 % do 30 % vseh intervencij oteženih zaradi fizične (ne)dostopnosti. Do tega prihaja npr. zaradi prenatrpanosti ulic z avtomobili, zlasti v starih mestnih jedrih Kopra in Pirana.⁷²

nesrečencem lahko nudili le *prvo pomoč* in predvsem *prevoz* do zdravstvenega doma oziroma bolnišnice.

⁷⁰ Tu so v deprivilegiranim položaju spet predvsem ponesrečenci, ki se nahajajo na bolj oddaljenih lokacijah, zlasti v oddaljenih istrskih vaseh.

⁷¹ Ker med vožnjo sprejemajo nadaljnje klice, se lahko med potjo zgodi, da vozilo preusmerijo na kraj druge nesreče, če presodijo da ima več ali hujše ponesrečence. Tako se torej zgodi, da prvi ponesrečenec, h kateremu je bila PHE že namenjena, ostane brez nujne medicinske pomoči, ali da jo dobi mnogo kasneje, kar bi bilo mogoče rešiti s *povečanjem števila* takšnih prehospitalnih enot in v njihovi *enakomerni razmestitvi* na Koprskem. Med *prevozom* ponesrečenca proti zdravstvenemu domu ali bolnišnici lahko zdravnik oskrbi z osnovno *medicinsko oskrbo* (stabilizacija). V primeru *preobremenitev* (v silvesterski noči mobilni telefoni zaradi preobremenitve niso delovali) ali *ne-delovanja* oziroma *okvar* mobilnega telefonskega omrežja se poslužujejo tudi t.i. *CB postaj*.

⁷² V Piranu so imeli primer, ko so morali pacienta s srčnim napadom prepeljati na vozičku 200 metrov, da so prišli do intervencijskega vozila.

Dolgoročni trendi k vse večji prostorski mobilnosti so prepoznavni tudi v socialnovarstvenih dejavnostih. Le-te se zmeraj manj omejujejo le na določeno lokacijo, recimo na tisto, kjer je sedež določenega zavoda, ki je doslej vključeval svoje oskrbovance iz ožjega ali širšega zaledja. Ti zavodi se notranje (re)organizirajo tako, da ekipa njihovega strokovnega jedra deluje tudi kot mobilna služba "na terenu".

Za otroke in mladino s telesno prizadetostjo ter njihove družine na Koprskem tako postane pomembno, da najdemo tudi v predstavitvi Zavoda za usposabljanje invalidne mladine Kamnik naslednji zapis: "Mobilna služba je bila v Zavodu ustanovljena leta 1981 z namenom nuditi strokovno pomoč telesno oviranim otrokom in mladostnikom, ki živijo v domačem okolju in potrebujejo pomoč pri vključevanju v vrtec, šolo in širše socialno okolje. Člani mobilne službe tesno sodelujemo s starši, učitelji, asistenti in strokovnimi sodelavci, ki so v neposrednem stiku z otroki, mladostniki in njihovimi družinami, kakor tudi z različnimi institucijami.⁷³ /.../ Delo poteka neposredno na terenu (doma, v vrtcu, v šoli ...), na prošnjo staršev ali strokovnega delavca in prek rednih ambulantnih obravnav pri različnih strokovnih delavcih".

Na podoben način mobilni sodelavci Centra za korekcijo sluha in govora, ki ima sedež v Portorožu, prostorsko razširjajo delovanje Centra in se približujejo ljudem s težavami sluha in govora v njihovem domačem okolju.

Bibliobus in "muzej v kovčku"

Že pred tremi desetletji so se v Kopru odzvali na pobude, da je treba ustanove, kot je javna knjižnica, približati tudi ljudem izven občinskega oziroma regionalnega središča. Nove oblike komuniciranja sicer relativizirajo pomen takšnih prizadevanj, tako da bi lahko zastavili vprašanje: Kakšna je sploh prihodnost takšne oblike fizičnega "prevoza informacij" v elektronski oziroma digitalni dobi? Uvodoma naj le opozorim na neuresničena pričakovanja, da se bližamo "brezpapirni" družbi; v tem kontekstu gre bolj za dopolnjevanje kot za alternative.

Bibliobus Koper obiskuje kraje koprške občine pa tudi širše: Izolo, Piran, Ilirsko Bistrico, Divačo, Hrpelje – Kozino, vendar pa imajo največ postajališč v okolici mesta Koper, tj. tam, kjer ni drugih knjižnic in je interes ljudi za izposajo knjig dovolj velik. Deluje že od leta 1972, mrežo svojih postajališč spreminjajo glede na rast oziroma upadanje števila prebivalstva. Leta 1998 so dobili nov avtobus, ki je enkrat večji od prejšnjega, zato lahko ponudijo 5000 enot knjižničnega gradiva.

Z bibliobusom opravijo v dopoldanskem času več postankov na podežlju. Tu je obisk manjši, saj gre za maloštevilnejše in starejše prebivalce oziroma so ljudje tedaj na svojih delovnih mestih in v šolah. Zato ob dopoldnevih obiskujejo tudi vaške (podružnične) osnovne šole. Popoldanske postanke pa opravljajo v primestju, kjer je obisk prebivalcev – bralcev precej večji. Nasploh se ustavljajo na lokacijah, kjer je že tudi sicer pretočnost ljudi večja – npr. v bližini trgovin ali na trgih; sicer pa bibliobus čaka na svoje obiskovalce od 20 minut do največ 5 ur. Isti kraj obišejo enkrat do

⁷³ Pri tem navajajo, da delo članov mobilne službe izvajajo profesor pedagogike – koordinator, klinični psiholog, socialni delavec, defektolog, specialni pedagog, logoped, zdravnik – pediatr, medicinska sestra, fizioterapevt, delovni terapevt in po potrebi tudi zdravnik – specialist.

dvakrat mesečno ali celo vsak teden. Največ obiskujejo bibliobus osnovnošolci, medtem ko študentov in starejših skoraj ni. V štirih letih (do leta 2001) se je obisk povečal skoraj za 100 %, nato pa naj bi prešli na računalniški način izposoje knjig. Urnik obiskov po krajih je določen za celo leto vnaprej, o čemer obveščajo prebivalce na različne načine – po radiu, z letaki, v lokalnih časopisih ali pa obiskovalcem bibliobusa razdelijo urnike.

Glede na težavnejšo dostopnost ljudi v oddaljenem zaledju so zanimiva tudi prizadevanja knjižnice Cirila Kosmača v Tolminu, ki ima prav tako organizirano potujočo knjižnico, s katero pokrivajo veliko območje (kot od Ljubljane do Nove Gorice). Mesečno obiščejo petdeset teže dostopnih krajev od Trente do Podbrda. Snežni zameti, težko dostopne, ponekod celo kolovozne poti so botrovale uvedbi t. i. *dostavne knjižnice*, kar so dosegli s finančno pomočjo donatorjev, med katerimi je bil tudi Zavod za odprto družbo iz Budimpešte. Tako lahko z manjšim *poltovornjakom* enkrat mesečno brezplačno dostavijo različno knjižnično gradivo tudi v najbolj oddaljene vasi, kjer živijo večinoma starejši ljudje, pogosto brez možnosti prevoza v dolino. Glede na to ima potujoča knjižnica v teh demografsko ogroženih krajih tudi pomembno kulturno in socialno vlogo.

Pri tem pa že računamo s tem, da bodo – kot pravi g. Leban, ravnatelj tolminske knjižnice – “v prihodnje ravno knjižnice nekakšna informacijska središča s primerno tehnologijo in z usposobljenimi ljudmi, ki bodo brezplačno oziroma za minimalno nadomestilo omogočala dostop do znanja vsem, ne glede na njihov socialni položaj”. Ravnatelj tudi meni, da ne drži ugotovitve, da naj bi bralna kultura pri nas upadala zaradi vpliva televizije in interneta, gre le za njeno spreminjanje.

V njihovi knjižnici že od leta 1994 uporabljajo internet (ki je dostopen za člane vse leto), v poletnem, počitniškem času pa organizirajo tudi internetno kavarno ali internetno delavnico, kot jo imenujejo, kjer lahko obiskovalci brezplačno deskajo po internetu ali pa se udeležijo tečaja o osnovah njegove uporabe.

Ob vsem tem je značilno, da so prav učenci osnovnih šol postali glavni bralci, med katerimi krožijo knjige iz kraja v kraj.

Podobno kot sem zgoraj prikazal potujočo knjižnico, pa naj v kontekstu kulturnih dejavnosti izpostavim še tisto, kar bi lahko označevali tudi kot potujoči muzej ali kar kot muzej v kovčku. Muzeji se že sicer osredotočajo na premično kulturno dediščino, kar seveda vsaj v določenih primerih omogoča prenos oziroma mobilnost v prostoru. Pa tudi kadar gre za nepremičnine, morajo sodelavci muzeja veliko delovati “na terenu”, kot je to v Primorskih novicah (20. januar, 2001) prikazala Zvona Ciglič, ki pravi, da je: “izrazito terenski človek”. Pri tem ugotavlja, da bi bilo brez neposrednega stika z ljudmi, ki poznajo domač kraj in vedo za drobne skrivnosti, njeno delo dosti težje. S terena se v svoj delovni kabinet marsikdaj vrača opraskana, saj po navadi sledi prizadevnim vodnikom čez drn in strn, skozi robidovje in grmovje, ki zaraščata steze.

Ob tem pa so v Pokrajinskem muzeju v Kopru uredili tudi pedagoški oddelek, za katerega skrbi Tina Novak Pucer. V njegovem okviru pripravljajo pester pedagoški program za vse stopnje, od vrtca do fakultet. Imenovana s t. i. muzejskim kovčkom obiskuje vrtce in “malčke uvaja v skrivnostni svet muzejev (star ročni mlinček, deli ljudskih noš, orodje itn.). V pedagoškem oddelku bodo ob pomoči domačinov in strokovnjakov

prikazovali posamezne obrti (kamnoseško, kolarsko, kovaško, klesarsko) in ljudsko izročilo, prirejali bodo delavnice, seminarje, predavanja, projekcije dokumentarnih filmov.” (Prav tam, str. 7).

V muzeju zaradi vse večjega interesa domačih prebivalcev in obiskovalcev – povratnikov od drugod za podrobnejše informacije glede zgodovinske dediščine izražajo potrebo, da bi izoblikovali posebno mobilno enoto (npr. umetnostni zgodovinar, arhitekt idr.), ki bi svetovala in informirala zainteresirane po posameznih krajih oziroma lokacijah.

Vse večja mobilnost, v katero se vključuje tudi premična kulturna dediščina, pa lahko pomeni tudi tihotapsko organizirane pošiljke, kar je za koprsko občino kot tranzitno območje še posebnega pomena. Pred dvema letoma so cariniki na mejnem prehodu Škofije ustavili nekaj tovarnjakov z dragocenimi starimi predmeti kot so skrinje, secesijske omare, posamezni kosi pohištva, kmečki gospodinjski predmeti idr., ki so izhajali iz vse Slovenije, največ iz Prekmurja; namenjeni pa so bili v Furlanijo. V času vojne na Hrvaškem pa so veliko pokradenih predmetov iz cerkva, zlasti iz Slavonije, okolice Vukovarja, Srema, tihotapili preko meja.

“Catering”: Pogostitev in druženje kjerkoli in kadarkoli

Vse večja mobilnost ljudi terja spremembe tudi v njihovi oskrbi s hrano. Zlasti potovanja na večje oddaljenosti, najprej z ladjami in potem predvsem z letali, so terjala organizacijo posebne službe, ki je dobila ime “catering” (žal ustreznega slovenskega izraza za sedaj še nimamo). Pri tem je šlo najprej za oskrbo potnikov s hrano in pijačo, postoma pa je ta dejavnost dobivala bogatejšo vsebino. Hkrati s tem, ko se, ob vse bolj sproščeni prostorski mobilnosti, povečuje raznolikost oblik druženja in družabnosti, tudi catering označuje vse bolj raznovrstne oblike pogostitev na različnih lokacijah. Pri tem gre lahko za osebna praznovanja, za rojstne dneve, abrahamovanja, za poroke ali za osebne delovne uspehe, za jubileje podjetij in drugih organizacij, za pogostitve ob začetkih in zaključkih del, za predstavitve podjetij in njihovih novih programov ali izdelkov, za prednovoletna srečanja, za znanstvena in strokovna srečanja, za različne sprejeme, za pogostitve ob obiskih pomembnih osebnosti, nadalje še piknike idr.

Ko gre za “catering”, je mišljeno da določena gostinska organizacija, delno ali v celoti, prevzame skrb za prehrano ali za celotno organizacijo srečanja. Za to torej poskrbijo strokovno usposobljeni izvajalci, tako da se prireditelj lahko posveti le druženju z gosti. Gostinci pa “vse potrebno pripravijo, pridejo, postrežejo ... na koncu tudi pospravijo”, kot o tem piše Janez Bogataj (2001).⁷⁴

Na Koprskem in na širšem območju Slovenske Istre gre za veliko pestrost družabnih srečanj bodisi bolj zasebne ali javne narave, ki bolj ali manj sledijo, ali pa celo oživljajo tradicijo druženja na podeželju in v mestu. “Catering” v smislu predhodne priprave in dostave hrane ter morebiti še organizacije prireditve v celoti pa še ni tako razširjen. Nekateri ponudniki te storitve, kot npr. gostinec Vodišek v Kopru, za manjše skupine turistov – izletnikov na turističnih barkah pripravijo in jim postrežejo z ribami, škampi ipd.

⁷⁴ Z vidika podjetij gre pri tem za značilni “outsourcing”, torej za prenos določene naloge, ki ne sodi v glavno dejavnost podjetja, na zunanje specializirane izvajalce.

Največji ponudnik cateringa v Sloveniji, ki pogosto organizira pogostitve tudi na obalnem območju in na ladjah, je Hiša kulinarike Jezeršek iz Sore pri Medvodah. Pripravili so že vrsto sprejemov na katamaranu Prince of Venice, tj. na našem največjem plavajočem prireditvenem prizorišču, med plutjem ob slovenskem in hrvaškem obrežju, ali na poti med Portorožem ali Piranom in Benetkami.⁷⁵

Sledili so sprejemi za Drogo Portorož, Savo Tires, celjski Cetus in za udeležence različnih mednarodnih kongresov in poslovnih sestankov v Portorožu (Bogataj, 2001, str. 105). Poslovne partnerje Droge Portorož so pogostili na vožnji z ladjo ob slovenski obali. V Luki Koper so slovesnost, ki se je začela v samem pristanišču, "podaljšali" tudi s pogostitvijo na katamaranu.

Ob delovnem jubileju ter z vidika promocije trženja so sredi orodjarne v Tomosu priredili pogostitev za zaposlene in za poslovne partnerje. Podobno so ob zaključku srečanja oglaševalcev ter razglasitvi najuspešnejših oglaševalcev pogostili udeležence v vhodnem atriju portoroškega Avditorija. Tu se pojavlja še degustacija in pogostitev v kleti Vinakoper v Kopru; piknik v Forma vivi pri Portorožu, poslovno in prijateljsko srečanje v večji zasebni počitniški hiši na Obali idr. V Opatjem selu na Primorskem so postregli zaposlenim v poslovnem in trgovskem sistemu Mercator na srečanju, ki se ga je udeležilo 6200 gostov.

Kot je razvidno že iz zgornjega, gre torej za druženja in pogostitve na zelo različnih prizoriščih. Poleg že navedenih se kot taka pojavljajo tudi prostori v večjih stanovanjih, hišah ali vrtovih ob hišah, pa tudi v galerijah, muzejih, različnih dvoranah, v gradovih, turističnih jamah, včasih pa kar na prostem – na travnikih, gozdnih jasah idr.

Sicer pa se posamezni prebivalci koprške občine udeležujejo različnih srečanj s pogostitvami tudi drugod, npr. pevci ob nastopih pevskih zborov iz vse Slovenije v Šentvidu pri Stični (postregli so 10000 pevcem). Tudi člani Lions in Rotary klubov z Obale se udeležujejo večjih "elitnih" srečanj s takšno pogostitvijo v različnih krajih Slovenije.

Glede na to, da je oddaljenost zmeraj lažje premagovati, se to izraža tudi v razširjanju geografskega območja, na katerem delujejo takšni ponudniki "catering" storitev kot je Hiša kulinarike Jezeršek. To zadeva prevoz hrane in pijače ter po potrebi vsega inventarja (dekoracije, namiznega okrasja, jedilnega pribora, posod...).⁷⁶

Sedaj ni več problem niti razvažanje opreme in jedi na večje razdalje (po potrebi najamejo celo letalo), niti postavitve samega prizorišča.⁷⁷ Organizacijo olajšuje vse pogostejše komuniciranje s pomočjo elektronske pošte. Tega pred petimi leti še ni bilo, danes pa pri Jezerškovih dobivajo že več deset elektronskih sporočil dnevno, na katera sproti odgovarjajo.

⁷⁵ Eno prvih takšnih pogostitev so pripravili aprila 1994 za udeležence mednarodnega letnega konventa Reda sv. Fortunata na celodnevem izletu iz Portoroža do Benetk in nazaj.

⁷⁶ Prevozni stroški za catering so manjši kot jih imajo podjetja, ki postavljajo šotore; prvi namreč vse opravijo z eno vožnjo, drugi pa morajo večinoma na pot dvakrat.

⁷⁷ Tako kot so Jezerškovi na podlagi mednarodnih izkušenj začeli uvajati "catering" pri nas, tako sedaj prirejajo pogostitve ko gre za predstavljanje države in slovenskega gospodarstva (npr. na Svetovnem gospodarskem forumu v Davosu, v okviru WTC v Parizu in Zürichu) ob predstavljanju naših športnikov v Slovenski hiši v Albertvilleu, na predstavitvi Slovenije na Dunaju. Na Svetovnem gospodarskem forumu v Davosu so še s petimi kuharskimi ekipami iz drugih evropskih držav pripravili pogostitev za 2400 gostov.

Povečuje se povpraševanje po velikih prireditvah. Pri tem je nujno, da del kuhanja preselijo "na teren", na same prireditve, kar pa je hkrati postalo svojevrstno doživetje za udeležence, ki so ob tem prisotni. Gostje prihajajo na kraj srečanja z osebnimi avtomobili, vse več pa tudi z avtobusi, kar je pomembno zaradi prometne varnosti. Na najbolj množični prireditvi, Iskrijadi – srečanju zaposlenih v številnih tovarnah in obratih Iskre – so pogostili 16500 ljudi. Ko gre za rojstne dneve in razne obletnice, pa gre za manjše skupine 10 do 20 oseb. Včasih prav za srečanja postavijo šotor, v katerem lahko pogostijo tudi do 1500–2000 gostov.

Postavljanje prireditvenih šotorov, ki omogočajo tudi zimsko gretje in poletno hlajenje, je v svetu že znana praksa. Zadnja leta pa se ta praksa hitro širi tudi pri nas in simbolizira *vse večjo fleksibilnost*, kakršno terjajo nove oblike druženja, druženja, za katere (še) ni temu ustreznih prostorov znotraj dane fizične strukture grajenega okolja (o tem več še v naslednjem podglavju).

Četudi se je "catering" začel v zvezi z oskrbo potnikov s hrano in pijačo v letalih, vlakih, ladjah in avtobusih, se torej danes razširja vsebina in prostori ponujanja tovrstnih storitev, saj gre lahko za prostore v lasti naročnika, najete prostore ali povsem na novo postavljena prizorišča. Z vsebinskega vidika pa je opazno, da ne gre več le za preskrbo s hrano (vse manj se poje in popije), temveč ob tem tudi za organizacijo zabavnih in kulturnih prireditev, za to, da pritegnejo k sodelovanju pevske zборе, igralce, da v programe vključujejo folklorne ples, organizirajo ples za udeležence ipd. Vse pomembnejša postaja *estetika* in spremljevalne storitve, zlasti v smislu animacije in zabave. Ponudnik cateringa postaja nekakšen (so)organizator prireditve in svetovalec naročniku storitve, ali pa se omeji na svojo vlogo v ožjem smislu in postane eden od izvajalcev v sklopu organizacije, ki jo je prevzel kdo drug, npr. Turistično-informacijski center v Kopru ali pa podjetje, ki postavi šotore.

Povečuje se povpraševanje po tem, da organizirajo celotno "*prireditev na ključ*". To pa pomeni, da se tudi nekdanji catering spreminja. Ob tem ko se npr. Jezerškovi osredotočijo na pripravo hrane ter izvedbo postrežbe, pa se hkrati pojavljajo kot *organizatorji* vrste drugih storitev, ki jih opravijo za to specializirani podjetniki: slaščičarji, cvetličarne, po svetu imamo celo podjetja, ki poskrbijo le za drobní inventar (krožnike, kozarce ...), za zabavno-glasbeni program spet poskrbijo posebne agencije, nadalje so tu še osvetljevalci, podjetja, ki postavljajo šotore idr. Prepoznavne so težnje, da bo šlo v bodoče še za večjo delitev dela oz. specializacijo v organiziranju in izvedbi tovrstnih storitev.

Vse zgoraj opisano nam torej nakazuje *lokacijsko sproščanje* tovrstnega delovanja. Pri tem prihaja do prepletanja javnega in zasebnega, do diferenciacije in hkrati do številnih domiselnih novih kombinacij storitev in prostorov, kjer prihaja do druženja ljudi. Za pogostitev torej ne gre več le v *restavraciji ali doma*⁷⁸, saj se pojavlja iz dneva v dan v vse bolj raznovrstnih kombinacijah, ki nakazujejo vse večjo pestrost prostorsko-časovne organizacije vsakdanjega življenja ljudi. V tej smeri se nakazuje še posebno velik izziv glede na že siceršnjo pestro topografijo naravnega okolja in bogato

⁷⁸ Razmere v Sloveniji se v tem pogledu razlikujejo od že ustaljenega stila življenja v italijanskih mestih. Pri njih gre že tradicionalno za deljen delovni čas, tako da se vsakodnevno (npr. med 13. in 14. ali 15. uro) dosti več družijo s prijatelji in poslovnimi partnerji v lokalih ali pa hodijo na kosilo domov.

kulturno dediščino grajenega okolja v mestih in na podeželskem območju Slovenske Istre. V nakazanih trendih pa vidim, da se torej povečujejo možnosti za bolj sproščeno odvijanje družabnosti, ki naj bi obogatila tudi naselja, katera še vedno nosijo pečat uniformnosti industrijske dobe.

Izkušnje, ki so si jih pridobili Jezerškovi, pa bi bile v marsičem lahko uporabne v prizadevanjih za oživljanje tako posameznih vasi in zaselkov na podeželskem zaledju kot tudi starega mestnega jedra Kopra. Pri tem mislim zlasti na to, da so se Jezerškovi uspeli povezati z domačini, ki prevzemajo določene vloge ob teh srečanjih (vključujejo folklorne in pevske skupine, organizirajo igrane prikaze dediščine, gasilci dajejo v najem svoj inventar idr.) in tako prispevajo k popestritvi sprejemov in srečanj, hkrati pa imajo zainteresirani krajanji tudi priložnosti za dodatni zaslužek.

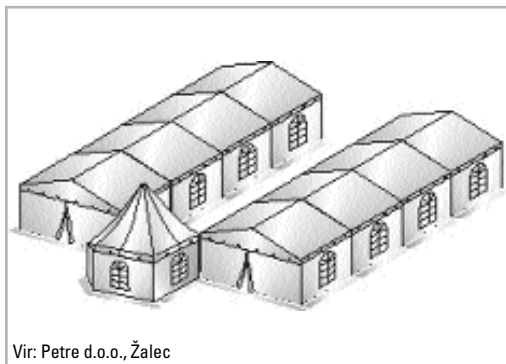
(Mobilni) šotori: začasno in občasno ni nujno neakovostno

Glede na občasna druženja in catering so se odprla vprašanja, ki zadevajo hitro ureditev potrebnih prizorišč. Pri tem pa se v zadnjem času uveljavlja specializirana dejavnost nekaterih podjetij, ki se osredotočajo prav na postavljanje šotorov. V postavljanju šotorov v Sloveniji izstopata podjetji Expo biro iz Maribora in Petre Žalec. V obeh ugotavljajo, da je zaenkrat še malo "navadnih" posameznikov, ki bi najemali šotore za zasebne oziroma družinske dogodke, vendar pričakujejo, da se bo njihov delež v bodoče povečeval. Kot naročniki za sedaj prevladujejo podjetja, ki se vse pogostejše odločajo tudi za manjše, poslovne, jubilejne in t.i. banketne prireditve. To je sicer dražje kot najem nekega lokala, dvorane, vendar so podjetja pripravljena vedno več vlagati v take namene, če to prispeva k uveljavljanju njihove javne podobe in imidža in utrjuje poslovne odnose z njihovimi partnerji. Glede na to pa se uveljavljata dve možnosti: 1. da goste pritegnejo v svoje, "domače" prostore, ali pa 2. da na druge načine (vsebinsko, lokacijsko) individualizirajo prireditve. Težnja k podomačenju je razpoznavna tako pri podjetniških, poslovnih prireditvah, kot pri zasebnih družinskih, prijateljskih srečanjih. Celo tedaj, ko gre za velike mednarodne kongrese, se vodilni organizator čuti nekako moralno zavezanega, da povabi vsaj najvidnejše udeležence k sebi na dom oziroma v prirejeno domače okolje. Podobno pa v neformalni sferi prijateljskega druženja povabilo na dom velja za znak večje pozornosti. Zaradi objektivnih omejitev (majhna stanovanja), pa je sedaj razumljivo, da zlasti izobraženci (ki so že veliko potovali po svetu in bivali v hotelih) vse pogostejše prirejajo tako srečanje tudi ob ustrezni ureditvi zunanjih prostorov (npr. nadstreški, pagode, paviljoni) v svojem domačem okolju.

Sicer pa, kot ugotavljajo v portoroškem Avditoriju, se z zaostankom spreminja gledanje na šotore tudi pri nas. Oni sami pri tem upoštevajo, da tudi veliko bolj mondana mesta, kot sta npr. Cannes (znani kanski filmski festival ima npr. pod šotorom tiskovno središče in druge dejavnosti) in Antibes na francoski rivieri, uporabljajo šotore.⁷⁹

Podjetje Petre Žalec pogosto postavlja svoje šotore, montažne strehe, paviljone in pagode v portoroški marini ob poslovnih predstavitvah novih

⁷⁹ V Avditoriju uporabljajo šotore, kadar je to želja naročnika oziroma, kadar je potrebno povečati prostorske kapacitete; npr. šotor uporabijo predvsem za razstave, pri zobozdravniških strokovnih srečanjih v šotoru pred vhodom pripravijo razstavo njihovih aparatov in pripomočkov.

Vir: Petre d.o.o., Žalec

Slika 8.12, 13:
Šotori: takojšnja
vzpostavitev
prizorišča

jadrnic in jaht; občasno pa tudi šotore za zabave (tudi na portoroški plaži) ali pol-poslovna srečanja za portoroške hotele. V Strunjanu so za turistično društvo, ki prireja “*dan kakijev*”, postavili šotor za 400–500 ljudi. To vključuje ogrevan prostor in odre, ki so potrebni za izvedbo programa društva in pridelovalcev kakija iz Strunjana (prikaz obrezovanja kakijev, kulinarčna ponudba jedi iz kakijev, zvečer zabavni program idr.). Šotor in stojnice so postavili pri gostišču Primorka.⁸⁰

Pri vsem tem ne gre le za čisto pragmatične vidike, za praktična vprašanja; ne gre le za priročne rešitve, ki dopolnjujejo catering storitve. Pač pa gre tudi za spreminjanje *vrednotenja stalnega* in *začasnega* ali občasnega prostora nasploh. Doslej je veljalo, da začasno prirejeni prostori pomenijo nižjo kakovost. Takšno prepričanje je še s svoje strani pogojevalo togost, kakršna je že sicer značilna za fizične strukture grajenega okolja. Lažja sestavljivost potrebnih komponent in njihov prevoz, mobilnost, pa omogočajo hitro postavitev potrebnih prostorov in ureditev prizorišča, kot tudi odstranitev ali preureditev.

Tako kot nove oblike shajanja – tudi večjega števila – ljudi, terjajo nove tehnične rešitve, tako velja obratno, t.j. da le-te predstavljajo dodatno spodbudo za večjo raznovrstnost druženja v odprtih in zaprtih prostorih, poleti in pozimi. Razlike med trajnim in začasnim, odprtim in zaprtim, javnim in zasebnim, se v tem smislu zabrisujejo.

BIVALNI PROSTORI IN ŽIVLJENJSKE RAZMERE VOZNIKOV

Fizična odsotnost in telekomunikacijska povezanost z domom in službo: vozniki Intereurope

Če naj izpostavim nekatere posebnosti prostorsko-časovne organizacije dela in bivanja v kontekstu vse večje prostorske *mobilnosti* in *telekomunikacijske* povezanosti prek krajevnih in državnih meja, se zdi potrebno, da storim to najprej s primerom poklicnih voznikov težkih tovornjakov, ki so zaposleni pri Intereuropi Koper. S tem želim napraviti korak naprej od sicer značilne zamejenosti na obravnavo problematike bivanja in na stanovanjsko vprašanje le v kraju stalnega bivališča, hkrati pa s tem bolj konkretno

⁸⁰ Sicer pa je podjetje Petre postavilo šotor (700 m²) za svetovno šahovsko olimpiado, novembra meseca (2002) na Bledu.

upoštevam vprašanja o *prisotnosti* in *odsotnosti* v kontekstu mobilne, informacijske družbe, ki jih načena sociološka teorija. Gre za specifične primere, ko niso mobilni le ljudje, temveč gre tudi za mobilne prostore.

Te posebnosti me prvenstveno zanimajo z vidika vsakdanjega življenja voznikov.⁸¹ Hkrati pa gre tudi za nov model prostorske organizacije delovanja podjetja. Značilno za Intereuropa je namreč to, da ima sicer sedež v Kopru, medtem ko večina od okrog 230 voznikov živi izven koprskih občine in regije, precej raztreseno v raznih krajih Slovenije, predvsem na Primorskem in Štajerskem. Delovanje podjetja pa ne zadeva prvenstveno prevoza iz Kopra drugam in nazaj, temveč gre pretežno za tokove med drugimi kraji iz Slovenije v druge države in vse bolj tudi med kraji drugih evropskih držav, ki pa jih telekomunikacijsko obvladujejo iz Kopra. Tako vozniki kot tovor in naročniki so večinoma od drugod. To pa že predstavlja prestopanje ozko lokalnih okvirov delovanja, kakršno je bilo značilno za pretekla desetletja.

Od skupno 960 zaposlenih v matični družbi Intereuropa d.d.⁸² je le 309 tistih, ki imajo stalno bivališče na območju MO Koper. Število voznikov zaposlenih v odvisni družbi Intereuropa Transport d.o.o. je 218. Gre torej za značilen vzorec mrežne firme s prostorsko *razpršenostjo zaposlenih* po številnih krajih, kjer imajo podružnice (Novo mesto, Ljubljana, Celje, Maribor, Jesenice, Sežana, Nova Gorica, Brnik),⁸³ ter v njihovi okolici in s poslovnimi partnerji po vsej Evropi; pri pomorskem prometu pa po vsem svetu. Vozniki so se organizirali v Sindikatu cestnega prometa Slovenije, katerega pobudnik in predsednik je prav nekdanji voznik Intereurope.

V strukturi zaposlenih prevladujejo tisti, ki se ukvarjajo z *informacijskimi opravili*, večinoma v zvezi z organizacijo prevozov v Evropi in po morju. To je špediterska dejavnost in razvojno-organizacijska dejavnost (finančna, kadrovska, pravna, informacijska služba, management, odnosi z javnostmi, investicije, nepremičnine), v manjšem obsegu pa še carinsko posredovanje na mejah.

Če upoštevamo, da ima *manj kot tretjina* zaposlenih v matični družbi stalno bivališče na območju koprskih regije in da gre za dejavnost, ki zadeva prometne tokove v evropskem in svetovnem merilu, in za voznike, ki so večji del časa na poti izven Slovenije,⁸⁴ postane očitno, da zasluži Intereuropa pozornost kot vzorec organizacije dela – s tem posredno tudi bivanja – v kontekstu odprte, mobilne, informacijske družbe.

Intereuropa je na področju transportne dejavnosti med prvimi v Evropi uvedla *satelitski sistem komuniciranja*, da bi s tem dosegla optimizacijo pretoka informacij med dispečerskim centrom v Kopru in vozniki (vozili) ter si zagotovila vsakokratni vpogled v to, kje se nahajajo njihova vozila (njihovo pozicioniranje) in njihovo varovanje.

⁸¹ Za razliko od običajnih obravnav prometnih tokov z geografskega, ekonomskega, tehničnega ali statističnega vidika postavljam tukaj v ospredje bolj človekovo plat.

⁸² V Koncernu Intereuropa jih je 2830.

⁸³ V okviru Koncerna Intereuropa deluje 5 družb v Sloveniji in še 16 v 11 evropskih državah; v osebni izkaznici Koncerna pa med drugim navajajo še: računalniško omrežje s 1500 terminali, članstvo v mednarodnih organizacijah – FIATA, IATA, FETA, FONASBA, BIMCO in IRU. Intereuropa d.d. je pridobila certifikat ISO 9002 za opravljanje storitev špedicije, transporta blaga in logistike.

⁸⁴ Odsotni so med tednom, dostikrat pa tudi konec tedna; v povprečju 70 do 75 voznikov ni doma konec tedna.

Decembra 1998. leta je uvedla sistem GSM-GPS, ki upravi zagotavlja, da lahko kadarkoli v 24 urah in po vsej Evropi ugotavlja lokacijo vozila in dejavnost voznika. GPS ali "*Global Positioning System*" predstavlja svetovni radio-navigacijski sistem, ki ga tvori konstelacija 24 satelitov in njihovih postaj na Zemlji. Ta sistem omogoča, da se lahko s pomočjo satelitov kot referenčnih točk do nekaj metrov (danes celo že do centimetra) natančno izmeri položaj objekta v prostoru; kot da bi vsak kvadratni meter na Zemlji dobil svoj edinstveni naslov. Voznik se v dispečersko službo ne javlja več po telefonu, ampak sporoča svoj "status" po satelitskem sistemu direktno v centralo v Kopru. Satelitski sistem tvorijo tri vidne aparature, nameščene v kabini tovornjaka. To so GSM telefon, displej za sporočanje statusov in tiskalnik za sprejemanje naslovov in drugih sporočil.⁸⁵ Medtem ko so pred leti iz Kopra pošiljali fakse na določene naslove ob voznikovi poti, pošiljajo zdaj naloge vsem kamionom direktno, in to 24 ur dnevno.

Navodila voznikom za uporabo satelitskega sistema (9. 10. 2000) pa vključujejo tudi naslednje določilo: "Sistem deluje na podlagi SMS sporočil, zato je pošiljanje in sprejemanje SMS sporočil za neposlovne namene neposredna obremenitev sistema na račun poslovanja. Posledično NI dovoljeno uporabljati telefona za pošiljanje in sprejemanje neposlovnih sporočil. Če voznik želi pošiljati in sprejemati SMS sporočila, si naj nabavi svoj GSM aparat!" Vendar so v praksi prešli na liberalnejši način, ki dejansko omogoča, da lahko vozniki na podlagi plačila uporabljajo ta sistem tudi za osebne potrebe. Seveda pa jih vse več uporablja tudi lastne mobilne telefone.

V preteklosti so vozniki tovornih vozil na krajših razdaljah komunicirali med seboj tudi preko CB (Citizens Band) radia; vendar imajo v firmi to za njihovo zasebno stvar. Z razširjanjem rabe mobilnega telefona pa CB tudi nasploh izgublja svoj nekdanji pomen.

Intereuropa se je s svojo prevozno dejavnostjo – potem, ko je bila v času nekdanje Jugoslavije prisotna že tudi v Iraku in Iranu ter v vzhodni Evropi – osredotočila na zahodne in srednjeevropske države. Torej ne gre preprosto za teritorialno širjenje v vse smeri in za povečevanje oddaljenosti, kot bi pričakovali v smislu splošnega vzorca globalizacije. Nekatere prevoze od drugod opravijo npr. le do določenih krajev v Sloveniji, kjer razložijo blago ali le odklopijo prikolico in jo pustijo, da jo prevzame kateri od manjših privatnih prevoznikov, morda tudi romunski, bolgarski ali bosanski prevozniki, ki vozijo v vzhodno Evropo.⁸⁶ Pri tem je odločilna ekonomska računica, vozniki pa so s tem manj izpostavljeni različnim nevarnostim. Intereuropi doslej še niso ukradli nobenega vozila. Vozniki so pa še vedno v nevarnosti, da jih okradejo (izrežejo šipe in poberejo iz kabine stvari, zlasti razne kartice) ali pa, da jim npr. na poti iz Belgije v Anglijo v času postanka na počivališču, ko gredo v gostilno, ilegalni prebežniki razrežejo cerado in se skrijejo med tovor ipd.

⁸⁵ V displeju so vneseni statusi, kot npr.: nakladam, na vožnji, okvara, parkiral, razkladam, carinjenje, motnja med prevozom, pavza, čakam na nakladalni nalog idr. V zvezi s tem imajo vozniki še natančnejša navodila. Hkrati pa Intereuropa – z vidika interesov svojih strank – uvaja možnost, da bodo lahko le-te preko GSM in preko elektronske pošte ter interneta spremljale svoje pošiljke na poti do cilja.

⁸⁶ V ZDA so na podoben način skrajšali čas odsotnosti voznikov na polovico, s tem ko vozniki z vzhodne in zahodne obale niso več vozili preko vse celine, temveč na določeni lokaciji (truck center) prepenjajo prikolice in se spet vračajo nazaj.

Na poti po Evropi v kabini in izven nje: osebne izkušnje voznika

Voznik težkega tovornega avtomobila Danijel Mlakar (roj. 1959) je zaposlen pri Intereuropi že od 1977. leta. Je poročen z ženo, ki dela doma; imata hčerko in sina. Zgradili so si hišo v Podvinu pri Polzeli, kjer imajo tudi vrt in sadovnjak oz. 30 arov zemlje (brez živali). V podjetju je znan kot tenkočuten opazovalec krajev in življenjskih razmer ter poklicnega življenja voznikov. O svojih vtisih je v osemdesetih letih pisal v nadaljevanjih v *Glasu*, listu Intereurope, pod naslednjimi naslovi: *S tovornjakom po Evropi, ... po Aziji, ... po Afriki*. V Koper prihaja občasno, tudi kot član Sveta delavcev Intereurope (v katerem je 14 predstavnikov delavcev iz posameznih območij Slovenije) in sindikalni poverjenik, redko zaradi tovara ali na družinsko-športna srečanja. Najdalj časa je bil na vožnji 28 dni, in to v Teheranu, še v času nekdanje Jugoslavije. Danes je večinoma na vožnji 5–6 dni v (zahodno)evropskih državah. Sedaj vozi tovornjak Mercedes-Actros, ki naložen doseže do 40 ton; pred tem pa je zamenjal že 5 vozil.

V enem letu je bil n. pr. 11 vikendov od doma. Kabina tovornjaka je njegov *nadomestni dom*, ki hkrati predstavlja njegovo delovno sobo (pisarno), dnevno sobo, jedilnico in spalnico; kuhanje v kabini jim (zaradi slabih izkušenj s plinom) ni dovoljeno. Kabina je danes že dosti udobnejša in večja, kot je bila v starejših vozilih. V kabini sta dve udobni postelji. V njej pa lahko tudi stojiš in telovadiš. Ob boljši izolaciji je manj hrupa motorjev, manj plinov in prepiha; tu so izpopolnjeni zračni sedeži z vzmetenjem, ki zmanjšuje tresljaje, gretje sedeža, klima naprave in gretje kabine, hladilnik za osvežilno pijačo idr. V poletnih mesecih se mu lahko pridruži na potovanjih tudi žena (l. 2001 je bila z njim meseca avgusta) in/ali otrok.

Praviloma on – tako kot drugi vozniki – spi v kabini, le izjemoma – če je tovornjak v popravilu (na servisih ne dovoljujejo, da bi tam tudi prespal) ali če je temperatura –30°C – spi v motelu ali hotelu. Kabina je danes povsem samostojen del avtomobila, tako da se lahko odmakne, "skipa" in mehaniki ob popraviljanju stroja ne vstopajo vanjo in je ne umažejo.

1998. leta je v kabino dobil tudi aparat GSM-GPS, kar je omogočilo, da so bili na upravi podjetja lahko v vsakem trenutku in kjer koli v Evropi v stiku z njim in so mu lahko sporočali nadaljnje naloge. To pa je bila tudi nova možnost za osebno rabo oz. za povezavo z domačimi (s plačilom stroškov), česar se D. Mlakar tudi pogosto poslužuje. Sicer pa vozniki vse bolj uporabljajo tudi osebne, mobilne telefone, tako da so sedaj dosti bolj *povezani z domom*.

V preteklosti je bilo drugače, saj je le redkokdaj telefoniral iz javne telefonske govornice. Ko doma še niso imeli telefona, je telefoniral k sosedu, da so šli po ženo, nakar je čez pol ure ali eno uro s ponovnim klicem vzpostavil stik z njo. Že za vzpostavitev mednarodne telefonske zveze iz nekaterih držav je bilo treba čakati uro ali dve. Tudi na stroške pogovora se je moral včasih bolj ozirati kot danes. Pred leti, v času, ko je bila žena noseča in je prispel po velikih zapletih iz Teherana v Ankaro, je po daljši odsotnosti poklical domov in spet zaslišal ženin in hčerin glas. O tem pogovoru pa je kasneje zapisal: "Že zdavnaj sem prekoračil znesek, ki sem si ga smel dovoliti za telefon. Ganilo me je, ko sem zaslutil, da si trgata slušalko iz rok, slušalko, ki je nista in nista marali odložiti ... Zavidal sem jima, ker imata druga drugo, v meni pa je kričala besedica SAM! SAM! SAM!"

Danes pravi: "Ko jih pokličem in jih čujem, se počutim, kot da sem tam

z njimi ... Na armaturo si postavim njihove slike pa slike staršev, doma, okolice in razmišljam ...” Sedaj telefonira pogosteje, včasih tudi vsak dan, kdaj na dva, tri dni ali po potrebi. Njegov osebni poudarek je v tem, da pred odhodom na pot uredi vse potrebno in da se doma o vsem dogovori, tako da gre na vožnjo neobremenjen z domačimi problemi in se lahko posveti svojemu delu.

Sicer pa se z dogajanjem v Sloveniji sprti seznanja tudi preko prvega programa Radia Slovenija; zlasti v večernih urah posluša poročila skoraj vsako uro, še zlasti pa “Studio ob sedemnajstih”. Žena mu na pot vsakokrat pripravi časopise preteklega tedna pa še knjige idr. Drugi vozniki pa le redkokdaj kaj berejo.

Čeprav se je tako tudi iz oddaljenih krajev informacijsko zblížal z domačim okoljem in hkrati dobobra spoznal Evropo, pa še vedno presoja bližino in domačnost predvsem glede na število prevoženih ur do doma. Ob vračanju s Škotske se že v Münchnu počuti kot doma.

Z uvedbo satelitske telefonske zveze s centralo podjetja preko GSM-GPS pa se je sploh zelo spremenilo delo in življenje šoferja, ne samo na boljše, tudi na slabše. S tem ko je šofer postal dosegljiv v vsakem trenutku, je postal delovni tempo za voznike veliko hujši. Pogostejši so nalogi za spremembo poti in za prevzem dodatnih poslov, zmanjšala pa se je predvidljivost pri delu. Včasih so bile potrebne temeljitejše vnaprejšnje priprave, sedaj pa iz *trenutka v trenutek* ne veš, ali bodo potrebni še kakšni dodatni prevozi, vse do takrat, ko ob povratku zapustiš kamion. Tudi ko je že na meji v Šentilju, še vedno ne ve in si ne upa sporočiti, kdaj bo doma. Ob tem pa – pravi Mlakar – se v firmi držijo pravila, da šoferja ne motijo v času počitka, ki ga le-ta označi na aparaturi, tako da ga kot poseben “status” voznika na potovanju vidijo tudi v centrali.

Veliko negotovost je povzročala *nepredvidljivost* v delovanju carine; na carini lahko čakaš eno uro ali pa 12 ur in več. V Milano bi lahko prišel v sedmih urah, lahko pa – zaradi carine – šele v treh dneh. Znotraj EU voznik ni več izpostavljen takšnim motnjam in lahko v predvidljivem času pripeleje tovor na cilj.

Tako pogoste spremembe in negotovosti kot tudi veliko čakanja povzročajo pri voznikih nervozo. “Za vse tiste dolge ure na mrazu ali na vročini, ki jih prečakaš v tovarnjaku, delavnici, poslovalnici, tovarni, na meji, se nihče ne zmeni. Merilo je le tahograf, ki beleži ure voženj, ti voznik pa se izgaraj... Čakanja ‘v službi’, na mejah, pri urejanju dokumentacije, pri zlaganju in razlaganju pa ti nihče ne prizna.” Toda za Danijela je, verjetno za razliko od večine drugih, čakanje predstavljalo – odvisno od okoliščin – tudi priložnost za to, da je lahko veliko bral pa tudi pisal in raziskoval posamezne kraje in okolja, kjer se je ustavljal. Vse, kar je napisal, je nastalo med čakanjem na vožnji. Žena, ki je z njim prepotovala vso Evropo, pa mu je pregledovala in urejala njegova besedila. Včasih, ko sta bila na poti redno po dva voznika (sedaj samo, če gre za kakšno nujno dostavo), se je tudi manj dolgočasil. Ko sem vprašal ženo Majdo, kaj jo najbolj skrbi v zvezi z moževim delom, je izpostavila nevarnost zaradi prometnih nesreč, možnost, da bi zaspal za volanom, da ga okradejo ali pa težave v zvezi z ilegalnimi prebežniki.

Avtoceste s po tremi pasovi v eno stran v Nemčiji so utrujajoče, čeprav so zgledne, so pa speljane tako, da ne vidiš skoraj nobenega kraja; pred

Slika 8.14: Danijel in njegova potujoča kuhinja/jedilnica

tem mestu, razpostavijo vozila tako, da lahko skupaj kuhajo na prostem. Sicer pa se srečujejo bolj mimogrede, si poblisnejo z lučmi, si pomahajo, potrebujejo in odpeljejo vsak v svojo smer. Danijel tudi po več mesecev ne sreča nobenega voznika – prijatelja. Tudi kadar se po naključju najdejo na istem mestu, se le z redkimi lahko pogovarja o določeni temi; ne znajo se umiriti, le hitijo in izražajo svoj nemir ali pa premlevajo svoje probleme, kot da bo konec sveta.

Razgledi po svetu, izkušnje, primerjave

Ob tem pa je Danijel vseskozi delal tudi primerjave in izpostavljaj razlike glede druženja v prostoru in glede odnosov med ljudmi po posameznih državah. Tako npr. pravi: "Vzljubil pa sem tudi francoske navade. Ko vstopi v njihovo gostilno nov gost, se najprej rokuje z vsemi že sedečimi, četudi jih še ni ali jih ne bo nikdar več videl. Ko občutim v svoji roki stisk takšne tuje roke, me ta navada zmeraj znova presune. Gost pa ne sede kamorkoli, temveč k mizi, kjer že nekdo sedi. Naslednji gost stori enako in to se ponavlja, dokler ne sedijo pri vsaki mizi po štirje." Opazoval je tudi vedenje Nemcev, ne le carinikov na Schwarzbachu, kjer je doživel hude neprijetnosti, ampak tudi njihova srečanja v lokalih, kjer so zelo zadržani. Tu ni slišati nobenega glasnega govorjenja, smeha, hrupnih šal ali premikanja stolov. Bojijo se za vsak pfenig; predno se razidejo, plača vsak svojo pijačo. Če se kdo obnaša drugače, več, da je tujec.

Z vidika medčloveških odnosov je Danijel pri svojem poklicnem delovanju doživil najbolj neprijetno zadržanost kar pri nas, hladno vzvišenost in formalno hierarhične odnose v Avstriji in Nemčiji, dosti večjo sproščenost v Franciji, najbolj sproščene in medsebojno spoštljive medčloveške odnose pa v Angliji, kjer bi prav zaradi tega sploh najraje živel, če bi že izbiral. Tam Danijel ni doživil vzvišenosti enih nad drugimi, naj gre za vratarja, direktorja ali policaja, za domačina ali za tujca, vsakdo je gospod. "Angleški vozniki (pa) so sploh slika zase. Skuštrani lasje, palci, ki gledajo iz strganih nogavic, hlače, ki pričajo, da si njihov lastnik briše vanje ves teden umazane roke – pri tem pa jih je eno samo preprosto srce, vedno pripravljeno pomagati ... Tudi zaradi njih mi je Anglija pri srcu."

Ko se je srečeval z različnimi ljudmi in posebnostmi njihovega načina dela, bivanja in življenja, je marsikaj od tega, kar ga je včasih najprej begalo, potem tudi sam prevzel ali pa vsaj bolj samostojno ocenjeval – prednosti

sabo imaš le beton in asfalt. "Taka vožnja naredi iz tebe avtomat in ni čudno, da je na teh cestah sleherni dan toliko strašnih nesreč." V Franciji včasih rajši pelje po lepi stari cesti, ki se vije po zanimivi krajini.

"Ko po dolgih vožnjah pridem domov," pravi Danijel, "se mi zdi, da se moram spet navaditi govoriti." Druženje med vozniki je zelo omejeno, saj se zlasti z mlajšimi niti ne pozna. Redkokdaj se v tujini zbere celo omizje voznikov v prijateljskem pogovoru; včasih pa, ko se dobijo na istem mestu, da lahko skupaj kuhajo na prostem.

in slabosti. Tako npr. v zvezi s prehrano v Franciji pravi: "Že zdavnaj sem vzljubil ne samo plesnive sire, temveč tudi krvave zrezke, vzljubil sem s posebno majonezo začinjeno solato, kruh, ki se v ustih kar topi, in seveda francosko vino ... Zanj ti sploh ni treba reči, saj je vračunano že v kosilo ... Če ne boš na cestah povzročil nobene nesreče, te ne bo zaradi vinjenosti kaznoval noben policaj ..."

Po dolgih letih svojih potovanj sicer ugotavlja, da se prilagaja in prevzema marsikaj od tistega, kar je videl, pri tem pa ne pozabi na svoje poreklo in domače okolje, še zlasti takrat, ko se srečuje z vzvišenostjo drugih, npr. na meji z Avstrijo. Res pa ima voznik, ki tudi več desetletij vozi po Evropi, le malo priložnosti, da bi vzpostavil pristne osebne in družinske stike s prebivalci po posameznih krajih. Pretežno se giblje v prostorih, ki jih sociološko označuje brezkravejnost (placelessness) in brezosebnost. Ob celodnevem čakanju, ko je dostavljal del hiše naročniku v Nemčiji, jima z ženo niso ponudili niti kave.

Pri gradnji hiše v domačem kraju je imel pred očmi tisto, kar je videl npr. na Nizozemskem, v Belgiji in drugod. Torej ni preprosto sledil domači praksi, ko so gradili ogromne hiše, da bi navzven pokazali svojo pomembnost, in mogoče računali še na sobivanje družin(e) svojih otrok. Sam si je želel manjšo hišo (kakršno so potem s pomočjo očeta in dveh bratov tudi postavili), saj je videl, kako imajo drugod lepo urejene hiše, v katerih je – za razliko od tukajšnjih – vse pametno izkoriščeno. Glede na to so s pomočjo ugodnega kredita, ki ga je leta 1985 prejel od Intereurope, na zidano pritlično etažo postavili še montažno hišo Jelovice. Pri tem z ženo računata s tem, da morajo ta mladi zaživeti po svoje. Vsaj začasno pa so vendarle že preuredili eno od dveh garaž v samostojno bivalno enoto za hčerko – študentko s fantom. Presenetilo pa ju je, kar sta spoznala v Nemčiji, da mladi na študiju le nekajkrat letno pridejo domov.

Danijel pa izpostavlja tudi primere, ko tisto, kar imamo (od) doma, predstavlja prednost, ki se ji nismo pripravljeni odpovedati. V Nemčiji in v Angliji npr. rajši sam nabavlja in si kuha hrano, kot da bi jedel njihovo slabo hrano (npr. v Angliji jajca, čipsi in šunka ipd). Pri tem seveda ne gre le za okus, ampak tudi za stroške.

Gre pa tudi za primere, ko pri nas še sploh nimamo določenih ureditev, s katerimi bi ugotovili *posebne potrebe voznikov* tovornjakov, kar pa nudijo francoski "Les Routiers": ne le ogromna parkirišča ter hrano in sanitarije, temveč tudi prostore za razgibavanje, trim steze, nižje cene (vikend pakete).

Danijelu Mlakarju je uspelo ohraniti tesno povezanost s svojo družino ne le zato, ker mu je to osebno pomenilo vrednoto, ampak tudi zato, ker se žena ni zaposlila in se je tako lažje prilagajala njegovemu delovnemu ritmu. Njegovo odsotnost je nadomeščala z večjo lastno prisotnostjo in s prevzemanjem vlog, ki jih sicer značilno opravljajo možje. Lažje je sprejemala nočne prihode in odhode pa tudi opravila v zvezi z gradnjo hiše, npr. v času uradnih ur in uradnih dnevo, ko je bilo treba pridobiti lokacijsko in gradbeno dovoljenje. S tem pa se nakazuje še nov kompleks problemov; ne gre le za neskladnost med delovnim in družinskim ritmom, temveč tudi za neskladnost prvega s časovno (tedensko) organizacijo *uradnega delovanja institucij*, ki ne upošteva poklicnih posebnosti voznikov.

Hkrati pa se že pojavlja ozko grlo v komuniciranju, s tem ko zlasti sin pa tudi hčerka vse več uporabljata internet in s tem zasedeta hišno telefonsko

povezavo. Rešitev je bila seveda v tem, da žena Majda v takih primerih ali ob odsotnosti od doma uporablja svoj mobilni telefon. Hčerka Manuela⁸⁷ pa si je že ustvarila svojo mrežo povezav po *internetu s posamezniki* v ZDA, Italiji in Angliji.

V zvezi s sociološko zastavljenimi vprašanji o *odsotnosti* oziroma *prisotnosti* se je – kot pravi Zoran Alijevič – v praksi utrdilo neformalno pravilo: "Šoferja ne sme nihče videti; če ga videvaš, pomeni, da pohaja, postopa." Torej gre že za nekakšno splošno sprejeto predpostavko, da se mora pač sprijazniti s tem, prevzeti breme nase ali pa se odpovedati temu poklicu.

Urejanje tega vprašanja v razvitih državah Evrope pa kaže, da se vendarle *skrajšuje čas odsotnosti z doma*,⁸⁸ hkrati pa se, kot smo videli, povečuje informacijska povezanost z domačim okoljem. Ne nazadnje pa pri Intereuropi ugotavljajo, da zlasti mlajši vozniki pogosto opustijo takšno delo (podobno kot precejen delež mlajših mornarjev prekine z delom na ladji). Starejši pa se stabilizirajo in ostanejo do konca zvesti firmi.⁸⁹ Vendar pa pogosta nevarnost, napetost, negotovost, čakanje in hitenje, dolgočasje in odgovornost, nenehne kontrole, grozeče kazni idr. neposredno ali posredno (alkohol) spodbujajo zdravje voznikov in – še posebej zaradi odsotnosti – tudi njihove družine. Kritična je *odtujitev* med voznikom in njegovo družino.

Sicer pa smo videli v primeru Mlakar, da voznik na poti spoznava veliko raznovrstnost življenjskih razmer, primerja različne načine življenja, marsikaj prevzame in prenese v domače okolje. Vsekakor gre za številne izzive, ki terjajo poglobljeno in vsestransko (tu se bolj omejujem na prostorsko-časovne razsežnosti) sociološko preučitev, in to ne le z vidika medicine dela, kar je bilo v ospredju doslej.

Nova komunikacijska tehnologija torej upravi podjetja omogoča še dosti večjo učinkovitost in popolnejši *vpogled in nadzor* v smislu *kdo, kje, kaj in kdaj*. Torej tudi ni več razlogov za nezaupanje, ki ga sicer izražajo delodajalci v odnosu do dela na daljavo, izven sedeža podjetja. Vozniki pa ob tem izpostavljajo tudi neugodje tako zaradi intenziviranega dela kot zaradi nenehne podvrženosti kontroli, in to policije na cesti (npr. popolna evidenca za 7 dni nazaj na tahometru) ter 24-urnega spremljanja s sedeža firme preko novega sistema komunikacij.

O BIVANJU IN MOBILNOSTI V PRISTANIŠKEM MESTU

Retrospektivna zabeležka o pomorskem prometu

V zvezi z odpiranjem v svet in vplivi, ki prihajajo iz sveta z vidika prostorsko-časovne organizacije vsakdanjega življenja v Kopru kot obmorskem mestu, je potreben pogled z distance tako v smislu zgodovinske distance

⁸⁷ Žena pravi, da sta z možem izbrala to ime, ko je bila v javnosti zelo popularna popevka z naslovom Manuela.

⁸⁸ Izhodišče za urejanje vprašanja je predvsem v tem, da v zahodnoevropskih državah prepovedujejo plačevanje voznikov na podlagi števila prevoženih kilometrov.

⁸⁹ Intereuropa je do l. 1993/94 to utrjevala tudi tako, da je vsem zainteresiranim, ki so bili pri firmi več kot 10 let, nudila stanovanja ali kredite za gradnjo hiše. Danes je kadrovska funkcija stanovanja postala že bolj izjemna; upošteva se le, kadar gre za pritegnitev pomembnega strokovnjaka oz. vodilnega delavca.

kot glede na trende sprememb za vnaprej. Retrospektivno lahko ugotovimo, da se je spreminjala ne le intenziteta, temveč tudi splošni pomen prometne povezanosti po morju. Pri tem bi izpostavil tri značilne situacije.

1. Najprej so pomorske povezave predstavljale prednost tako z vidika tokov oz. mobilnosti *ljudi* kakor tudi *dobrin* in *idej*; obmorski kraji na območju Slovenske Istre ter Mediterana nasploh so imeli zaradi večje medsebojne dostopnosti po morju določene razvojne prednosti.

2. V drugi fazi, to je z elektronskimi telekomunikacijami, pomorske povezave *izgubljajo* pomen za pretok *informacij* oz. *idej*. Le-te so v prejšnjem obdobju npr. prihajale iz Benetk v Koper tako dolgo kakor ljudje – potniki ali blago; z jadrnicami so npr. potrebovali približno pol dneva (vendar ob veliki negotovosti, pač glede na vetrove ipd.). Informacijski tokovi torej niso bili več specifično vezani na obmorske lokacije.

3. Konec 60-ih let prejšnjega stoletja pa je v slovenskih pristaniščih skoraj povsem *zamrl* pomorski *potniški* promet. Le tega je na krajših razdaljah vse bolj nadomeščal avtomobilski promet, na daljših pa letalski potniški promet.

V takšnem širšem razvojnem kontekstu je mogoče pojasnjevati tudi današnje konkretne razmere na Koprskem. Koper kot “slovensko okno v svet”, ki se kot takšno uveljavlja z dinamično širitvijo gospodarskega delovanja koprške luke, tako dobiva drugačen pomen, kot ga je pred stoletjem ali še prej uveljavljal Trst kot živahno pristaniško mesto. Širjenje pomorskega prometa – kar je vključevalo vse tri zgoraj nakazane komponente, tj. ljudi, blago in informacije – se je tedaj *dosti bolj* (neposredno) *izražalo* tudi v dinamiki vsakdanjega življenja ljudi v samem mestu. Čim dalj so segale povezave po morju in v zaledje, tem večja je bila heterogenost prebivalstva v mestu, ki je prihajala bolj ali manj do izraza tudi v fizični strukturi grajenega okolja npr. glede na njihovo versko pripadnost in identiteto. Kot je opozoril zgodovinar Pirjevec (1996), pa so v Trstu konec koncev le Slovenci izrazili svojo identiteto tudi na neverski način (npr. Slovenski narodni dom v Trstu).

Medtem ko se je z razglasitvijo Trsta za svobodno luko (1717. leta) na široko razmahnilo njegovo povezovanje s širšim svetom, pa so bila – kot je ugotovil zgodovinar Ferdo Gestrin (1962, 1497) – vsa druga okoliška pristanišča obsojena, da ostanejo majhna in nepomembna. To je seveda zamejilo potencialno vlogo Kopra in izpodkopavalo že doseženo moč Benetk na morju. S tem ko je bil Trst izbran za pglavitni emporij habsburške monarhije, je tudi Koper samodejno dobival bolj obrobno vlogo in je le *posredno* prek Trsta, podobno kot prej prek Benetk, lahko vstopal v povezave na večje razdalje.⁹⁰

Mesta v Slovenski Istri so že pod Benečani izgubila gospodarsko osnovo, na podlagi katere bi lahko imela večjo vlogo v pomorstvu in pomorski

⁹⁰ Že v “letu 1780 je priplulo v Trst 867 velikih ladij (beneških, tržaških, iz papeške države, neapeljskih, turških, grških, genovskih, dubrovniških, holandskih, danskih, švedskih in malteških), ki so prišle ne samo iz Jadranskega morja in neapeljskega kraljestva, temveč tudi iz Genova in Livorna, iz Francije, Hamburga ter Bergena in Levanta ter celo iz Kantona in Avstralije” (Gestrin 1962, 1498). Glede na takšne povezave je seveda razumljivo, da se je povečevala tudi etnična heterogenost mestnega prebivalstva, saj so se tu naseljevali bogati trgovci – Nemci, Židje, Grki, Srbi, Hrvati pa tudi Italijani in drugi ter delovna sila iz slovenskega zaledja in italijanskih krajev.

trgovini, tako da se Koper, Piran, Izola in Milje niso mogli več razviti v pomembnejša središča pomorske dejavnosti niti po propadu republike. Po Gestrinovi oceni so pristanišča v Slovenski Istri že pod beneško oblastjo dobila *povsem lokalni značaj* in so gospodarsko ter po številu prebivalstva v glavnem stagnirala. Vse stoletje ni imel npr. Koper nikoli več kot okoli 5.000 prebivalcev.

Benečani so v času svoje prisotnosti s svojo kopensko trgovinsko politiko vendarle dvignili pomen istrskih pristanišč kot središč neposredne in prehodne trgovine. S tem so omogočili neko višjo stopnjo gospodarskega razvoja teh mest v nadomestilo za izgubljeno oz. močno omejeno pomorsko dejavnost. Ob podpori Benečanov je postal Koper za daljši čas najvažnejše mesto za trgovino z zaledjem. V zvezi s tem so urejali prenočišča, hleve, skladišča tržne robe, skrbeli so za ceste idr. Ustanavljali so trgovske družbe, da bi trgovale z zaledjem, in vzdrževali tam svoje zastopnike ali imeli pooblaščenke. Bili so zelo odprti za naseljevanje tujih trgovcev v svojem mestu in tudi glede pridobivanja meščanskih pravic.

Povezava Trsta z železnico (1857) in neposredna pot iz Levante proti Daljnemu Vzhodu, ki se je odprla s Sueškim kanalom, sta dinamizirali njegovo rast, tako da je pred prvo svetovno vojno že predstavljalo največje pristanišče na Jadranu in je doseglo četrto mesto v Sredozemlju. Koper in Piran pa sta postala le *izhodišči krajših linij* obalne plovbe, predvsem ob navezovanju na Trst.

Po drugi svetovni vojni je bila vzpostavljena dobro organizirana obalna plovba, ki pa jo je začel izpodrivati vse bolj množičen cestni, avtomobilski promet. Ladje so izgubljale potnike in redna obalna plovba je bila ukinjena. S tem pa je zamrla tudi vloga koprškega potniškega pristanišča, kar je – hkrati s preselitvijo avtobusne postaje na bolj oddaljeno lokacijo, proč od pristanišča – močno omrtvilo staro mestno jedro Kopra. Avto je omogočil večjo razpršitev v prostoru, ki je hkrati pomenila odmikanje od starega mesta.

Paradoksalno pa se je hkrati s tem, in sicer po ustanovitvi 1957. leta, dinamično razraščalo veliko pristanišče za tovarni promet, imenovano Pristanišče Koper. Le-to se je hkrati s svojim povečevanjem tudi osamosvajalo in izločevalo iz okvirov starega mesta. Kot tako pa prekinja tradicijo nekdanjih mestnih mandračev.

Mesto in pristanišče: ločevanje in prežemanje

Če obravnavamo Koper kot nekakšno okno v svet ali "gateway city" za Slovenijo in širše evropsko zaledje, velja pri tem zamejitev na blagovne tokove, torej na pomorski blagovni promet. Pretovor prek 15 milijonov ton blaga letno v Luki Koper⁹¹ na poti v svet ali v Evropo idr. predstavlja hkrati z odsotnostjo rednega javnega potniškega pomorskega prometa izziv in izhodišče za pojasnjevanje posebnosti prostorsko-časovne organizacije življenja ljudi v Kopru kot *pristaniškem mestu*. Tako Luka kot številne spremljajoče dejavnosti, ki se neposredno ali posredno navezujejo nanjo (pomorske agencije, špediterji, prevozniki idr.), se vključujejo v *svetovno gospodarstvo*.

⁹¹ Po svojem prometu (brez nafte) se Luka Koper d.d. uvršča med največja severnojadranska pristanišča, za Ravenna, Benetkami in Trstom; vsa ta pa so skoraj neprimerljivo manjša od Rotterdama, ki je največje pristanišče na svetu.

V tej sferi gre torej že za visoko stopnjo globalizacije tako v fizično-geografskem kot tudi v informacijskem, virtualnem prostoru. To pa ne velja tudi za vsakdanje življenje in psihosocialno navezanost ter za identifikacijo ljudi, ki je – kot smo videli – izrazito in prvenstveno lokalna.

Z urbanističnega vidika in v mednarodnem merilu je že Han Meyer (1999) ugotavljal, da mesto in pristanišče predstavljata *dva prostorska sistema*, ki delujeta na dveh ekstremno različnih ravneh. Tu gre za povezovanje in napetost med *bivalno in prometno funkcijo*, ki hkrati pomeni konfrontacijo med lokalnimi in globalnimi omrežji. S sociološko terminologijo pa bi razmerja med mestom in pristaniščem lahko obravnavali na podlagi razločevanja “prostora krajev” in “prostora tokov”, o čemer je pisal zlasti Manuel Castells (1996).

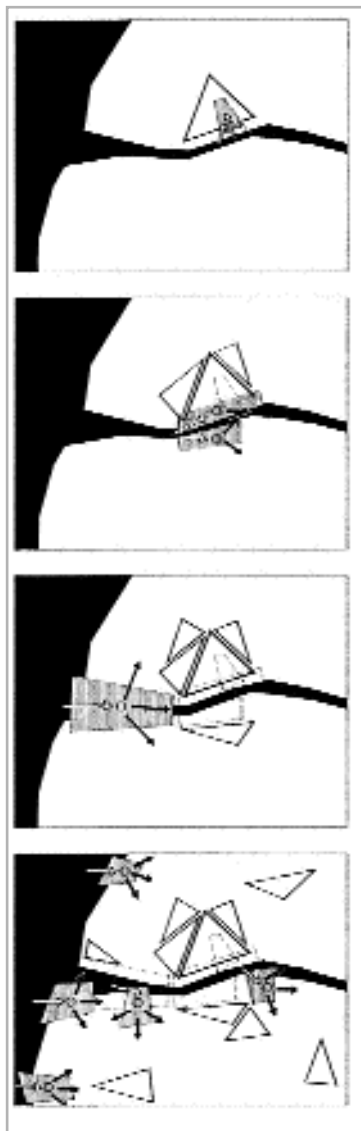
Ob tem se zastavlja vprašanje, ali imata mesto in pristanišče kot taka sploh kaj skupnega. Po svoje namreč daje koprski primer oporo razlagi, ki jo je podal francoski sociolog Bernard Poche (v Mlinar, 1992), češ da globalizacija zadeva predvsem tehnno-ekonomsko sfero racionalnega delovanja, medtem ko sta družbeno življenje in družbena identifikacija prebivalcev nekaj povsem drugega. Konkretno pa v samem mestu Koper skorajda ni opaziti, da gre za pristaniško mesto, kakršna smo poznali v preteklosti (npr. v Marseillesu, Genovi in v času pod Avstrijo celo v sosednjem Trstu), tj. polne živahnosti in pestrega dogajanja ob prisotnosti ljudi in dobrin *od vsepovsod*.⁹² To po eni strani zadeva tehnološke spremembe, ki so omogočile transport vse večjih količin blaga ob hkratnem zmanjševanju števila zaposlenih v lukah in na ladjah ter nove oblike hitrejšega potniškega prometa. Po drugi strani pa je vedno večji obseg tovarnega čezoceanskega prometa terjal tudi ločevanje in odmikanje pristanišča od stanovanjskih predelov in javnih mestnih prostorov. Luka je s približno 450 ha površin daleč preseгла okvire in tudi izstopa iz okvirov (starega) mesta. Poleg tega pa je razmerje med mestom in pristaniščem v posameznih obdobjih v veliki meri določeno tudi s prevladujočimi koncepcijami v prostorskem in urbanističnem planiranju. To je prišlo zlasti do izraza v funkcionalističnem vzorcu delitve prostora na posamezne cone, kakor je to npr. s svojimi načrti opredeljeval arhitekt Mihevc.

Za razliko od običajnega prikazovanja in *nizanja posameznosti* iz zgodovine Kopra se želim na tem mestu bolj opreti na pridobljene izkušnje in posplošitve v mednarodnem merilu, ki nam hkrati dajejo tudi določene usmeritve. V tem kontekstu se zdi pomembna zlasti posplošitev o značilnih *razvojnih fazah*, ki zadevajo razmerje med mestom in pristaniščem, vključno s pogledom v prihodnost, ki jo – opirajoč se na Kondratieffovo teorijo “dolgi valov” v času devetnajstega in dvajsetega stoletja – v knjigi *City and Port* predstavlja Han Meyer (1999, 21–24). Pri tem izpostavlja naslednje značilne faze, ki se približujejo tudi koprskemu primeru:⁹³

1. *Pristanišče znotraj mesta*. Tu se tudi skladišči in trguje z dobrinami. Pristan, nabrežje je tudi javna ulica. Do srede devetnajstega stoletja.

⁹² Obiskati pristaniško mesto v 19. stoletju je pomenilo, da si se seznanil z mikrokozmosom, ki je – tako je bilo videti – vključeval vse narodnosti, kulture in etnične skupine; obisk pristaniškega mesta je pomenil uvod v svet (Meyer, 1999, 32).

⁹³ Sedanje tovarno pristanišče v Kopru se – kot sem že nakazal – pojavi sicer pozno (leta 1957), tako da ne gre preprosto za enakomerno rast in kontinuiteto s prejšnjimi mestnimi pristanišči; obdobja, ki jih razločuje avtor, imajo v našem primeru lahko tudi znatne časovne zamike.

Slika 8.15: Struktura pristaniškega mesta

2. *Tranzitno pristanišče*: pristanišče vzdolž odprtega mesta. Tok dobrin teče mimo mesta oz. prehaja skozi mesto. Začne se delitev na mesto in pristanišče. Od konca devetnajstega stoletja.

3. *Industrijsko pristanišče* ob funkcionalnem mestu, oba kot samostojna pojava. Dobrine obdelujejo na območju pristanišča. Od sredine dvajsetega stoletja.

4. *Porazdeljeno, razpršeno pristanišče* (distribution port) in omrežno mesto. Mesto ponovno odkriva svoje pristanišče kot del mestne krajine; pristanišče pa ponovno odkriva mesto kot potencialni živčni center za logistično organizacijo in telekomunikacije.

Zgoraj navedeno predstavlja izziv za primerjalno analizo, ki presega okvire tukajšnje obravnave. Pri tem ne gre le za zgodovinska vprašanja, saj prikazana posplošitev razkriva določeno razvojno logiko,⁹⁴ kar nam daje usmeritev za prihodnost. Gre za razlago preobrazbe pristaniškega mesta, za njegovo prestrukturiranje v velikem razponu od devetnajstega do enaindvajsetega stoletja.

V zaprtem sistemu predmodernega mesta je bilo pristanišče večinoma končna destinacija na prometni poti; pristaniško infrastrukturo pa so vzpostavljali, kot ugotavlja Meyer, znotraj mesta, ki je bilo zaprtega značaja. Temu tipu je sledil odprti sistem, v okviru katerega je pristanišče postalo vez v dolgi transportni verigi, kar se je izrazilo v bolj linearni obliki lokalne prostorske organizacije. Pristanišče se ni več razprostiralo znotraj mesta, ampak ob mestu.

Z večjo (avto)mobilnostjo pride do preobrazbe tranzitnega pristanišča v industrijske komplekse. Skladiščenje in tranzit nista zagotavljala mestu zadostne dodane vrednosti. Zato so začeli pritegovati podjetja za dodatno obdelavo dobrin, ki so na poti skozi pristanišče. Nove obrate za takšno obdelavo so gradili v vse večji oddaljenosti od mesta.

Porazdeljeno, razpršeno pristanišče (distribution port) tvorijo različna specializirana distribucijska vozlišča, ki skupaj tvorijo omrežje. Tudi mesto izgubi obliko strnjene naselja in svojo usmeritev k zgodovinskemu mestnemu središču in postaja omrežje. Tako – v okviru Meyerjevega modela, ki se ujema tudi z več drugimi – nimata ne mesto in ne pristanišče več jasne oblike. Oba sta razdeljena na *specializirane fragmente*, ki se razprostirajo na območju prvotne krajine. Tako se kaže čas precejšnje nedoločenosti v prepletanju bivalne in prometne funkcije ter lokalnih in globalnih omrežij (Meyer, 1999, 24).

Hkrati z vključevanjem v svetovno prometno gospodarstvo pa se je v pristaniških mestih z daljšo tradicijo začela izgubljati nekdanja vloga lokalne trgovske elite, ki je v preteklosti obvladovala tudi pristanišče.

⁹⁴ Podobno sem na drugem mestu že sam (Mlinar, 1996) razkrival "evolucijo teritorialne organizacije" z vidika osamosvajanja regij ter njihovega vključevanja v svet.

Kot smo videli, so že zgodovinarji ugotavljali, da je bil Koper kot pristaniško mesto dolgo časa v senci Trsta, tako da je imel le obrobno vlogo in se je predvsem prek Trsta povezoval s svetom. Sicer pa je bilo značilno, da se je v zgodnejšem obdobju pomorskoprometna funkcija vključno z ribištvom (tako kot npr. v Bošadragi) in prometom s soljo neposredno vključevala v samo mesto na otoku. Staro mesto Koper je imelo kar *šest pristanišč*, ki so jih z notranjostjo povezovali obodni trgi. Najpomembnejše je bilo t. i. Veliko pristanišče na zahodni strani otoka, kjer so pristajale trgovske ladje, ki so plule na večje razdalje. Pristanišče pa se je neposredno navezovalo na Piazza del Porto, današnji Carpacciov trg, kjer se je odvijala večja trgovska dejavnost (Bernik, 1986, 12).

Slika 8.16: Pristanišče kot sestavni del mesta

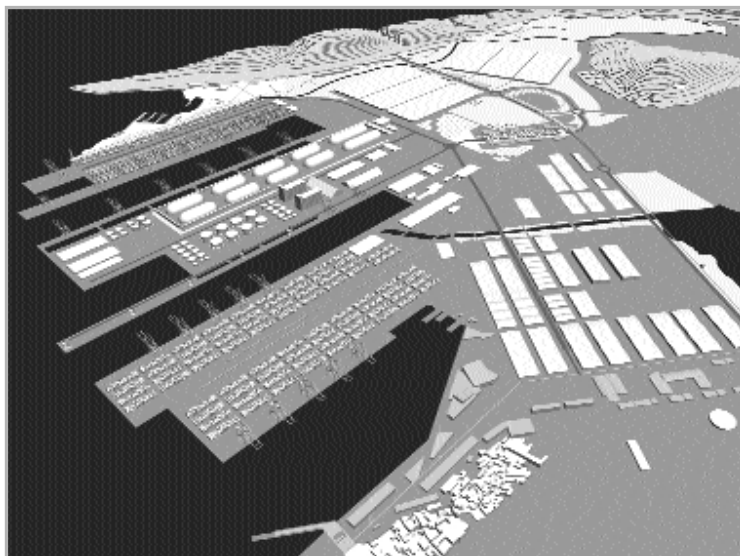
Če lahko v starem mestu Kopru govorimo o tranzitnem pristanišču v smislu Meyerjeve kategorizacije in periodizacije (od konca devetnajstega do srede dvajsetega stoletja), je tudi to bilo na istem mestu. Vendar že po funkciji ni bilo izrazito; hkrati pa se – glede na otoško lego – ni moglo razviti v značilni linearni obliki.

Današnje pristanišče, ki ga zaseda Luka Koper, pa je najbližje prikazane mu tipu “*industrijskega pristanišča*”, ki je preraslo območje mesta in se osamosvojilo ob mestu, predvsem pa poskuša povečati svojo vlogo z dodatno obdelavo dobrin in z nudenjem različnih storitev. Luka sicer danes še močno izpostavlja svojo rast, izraženo v količinah pretovorjenega blaga, ki danes že presega 15 milijonov ton. Vendar pa hkrati poudarja, da daje prednost dejavnostim, s katerimi lahko na istem območju povečuje dodano vrednost.

Zadnja zgoraj izpostavljena faza predstavlja sicer bolj usmeritev kot dejansko stanje. Kljub temu pa na podlagi predstavljenega Meyerjevega modela (sociološko bi rekli “idealnega tipa”) že lahko prepoznavamo določene elemente “porazdeljenega” pristanišča (distribution port) in omrežnega mesta. Oba predpostavljata, da se zadevna dejavnost in vse življenje opirata na visoko razvito informacijsko-komunikacijsko tehnologijo. S tem pa se krepijo težnje, ki v Kopru fizično sicer še niso dosti opazne, da se pristanišče preko svojih različnih specializiranih fragmentov in distribucijskih središč razširja v prostoru, tako da le-ta skupaj tvorijo omrežje. Če se bodo tudi na Koprskem uveljavljali v svetu že prepoznani trendi, potem niti pristanišče niti mesto kot celota ne bi več obstajala v dosedanjih prostorskih zamejitvah (značilno – novi prostori za avtomobile pri Sežani).

Luka Koper kot območje in/ ali omrežje?

Ker želim izpostavljati tisto, kar nam daje dolgoročnojšo usmeritev za prihodnja desetletja, na tem mestu upoštevam predvsem temeljno preobrazbo v prostorski organizaciji današnjega časa (Mlinar, 1996, Castells, 1996), to je prehajanje od *območne* k *omrežni* organizaciji dejavnosti in življenja

Slika 8.17: Prvo-nagrajena rešitev natečaja za prostorsko ureditev pristanišča in njegovo povezavo z mestnim jedrom, avtorjev Marca Venturija, Lučke Ažman Momirski, 2007

opredeljeno posebno območje, ki naj na več kot 400 hektarih služi le v ta namen. Nekateri računajo v nadaljnjem razvoju še na razširitev na prek 1600 hektarov.

Pri tem je za današnje stanje – gre za območja – značilna dinamika dogajanja na robovih, to je na razmejitveni črti med mestom in pristaniščem, pa naj gre za dogajanje, ki je za prebivalce mesta *ugodno ali neugodno*. Prav to in oboje hkrati se sedaj pojavlja: na eni strani se Luka v prid prebivalcev umika s severnega dela obale starega mestnega jedra, torej z območja, kjer je njena dejavnost (z ograjami ločena od javnih mestnih prostorov) prebivalcem mesta preprečevala neposredni stik z morjem. S tem so se odprle možnosti za ureditev potniškega pristanišča, zgrajena je severna obvoznica ob starem mestnem jedru, oživlja turizem na tem območju idr. Hkrati s tem pa se na severnem robu območja Luke zaostrojuje vprašanja, ki zadevajo ekološko moteče vplive na bližnje prebivalce krajevne skupnosti Ankaran, zlasti v soseskah Rožnik in Sončni park.

Glede na navedeno pa že vidimo, da ne gre preprosto le za odpravljanje pregrad med mestom in pristaniščem. Tako kot je ograja v mestu predstavljala za ljudi motečo zamejitev javnih mestnih prostorov in motnjo tudi v simbolnem smislu, tako zahtevajo na severni strani prav bližnji prebivalci od Luke (ustreznejšo) fizično ograditev, da bi zmanjšali onesnaženje okolja v stanovanjskih predelih.

Ker je celotno območje Luke Koper od 1998. leta opredeljeno oziroma ima status *ekonomske cone* (prej prostocarinske cone), to predstavlja nekakšno državo v državi in se tudi zaradi tega ločuje od prostega in spontanega odvijanja vsakdanjega življenja v mestu. Današnji status prostocarinske cone v Luki je ekonomska cona (EC) Luke Koper d. d., ki je poseben del prostocarinskega območja.⁹⁵ Gre za zaprto območje s *posebnim režimom varovanja*, ki vključuje tako davčno kot carinsko kontrolo. Podjetja v tej

nasploh. Takšna preobrazba že sama po sebi, torej implicitno, odgovarja tudi na vprašanje, kako se bo spreminjalo razmerje med mestom in pristaniščem. Dokler imamo opravka z območno organizacijo – podobno kot je urbanizem doslej razlikoval značilne cone – se tudi pristaniško območje povsem določno ločuje od mesta. Tako ima koprsko pristanišče že na podlagi prostorsko-ureditvenih pogojev

⁹⁵ Ustanovitelj ekonomske cone je Luka Koper; na njeno pobudo je bil sprejet tudi poseben zakon o delovanju in varovanju ter nadzornem režimu v EC; tako določen status bo imela EC do leta 2010, potem pa se lahko spremeni ali ostane enak.

⁹⁶ Pri nadzoru ladij gre za to, da predstavniki policije, Uprave za pomorstvo in carine opravijo

coni plačujejo nižji davek na dobiček (največ do 10 %) in imajo ugodnejše pogoje poslovanja ter dostop do različnih storitev – prevoznih, špedicijskih, celo gostinskih in trgovskih. Ekonomska cona je s tako imenovano carinsko ograjo ograjeno območje in ima tri nadzorovane vhode – cestnega, ki je glavni, železniškega (za izključno tovarni promet) in vhod z morja z ustreznim nadzorom.⁹⁶ V ekonomsko cono ne more nihče vstopiti brez znanega namena in dovoljenja, npr. poslovnega partnerja – podjetja, ki je locirano znotraj cone.

Slika 8.18: Nekdanja carinska ločitev mesta in pristanišča v Bošdragi

Zaposleni na območju EC imajo posebne *stalne dovolilnice* v obliki magnetnih kartic, s katerimi samodejno odpirajo rampe, ostali pa se morajo javiti na določeni kontrolni točki pri vhodu. Vsakdo mora dobiti dovoljenje varnostne službe, ki deluje v okviru Luke Koper. Le-ti nadzirajo vse obiskovalce, tovarna in osebna vozila (tuje ladijske posadke). Območje EC je tudi pod stalnim *videonadzorom* in je vedno osvetljeno, zlasti pomembnejši objekti; opravljajo pa tudi občasne obhode oz. preglede ograje in celotnega območja, kar opravlja terenska ekipa varnostne službe. Preostali nadzor pa opravlja tako kot na vseh drugih (cestnih) mejnih prehodih carinska služba.

Pri tem so pričakovali, da se bo z vstopom v Evropsko unijo nadzorni režim še poostрил, kar pa vsaj fizično ni opazno. Večjo pozornost posvečajo predvsem nadzoru na ladjah ter preverjanju posadk iz držav, ki niso članice EU. Glede na to se poostritev nanaša predvsem na vstop z morja, na pomole.

Nadzorni režim bi se lahko spremenil, če bi se Luka razglasila za odprto pristanišče. Potem bi izvajali kontrolo na samih pomolih in v pristaniških skladiščih, tako da ograja ne bi bila potrebna. V Trstu imajo del pristanišča, ki ni posebej nadzorovan, kar pa seveda še ne pomeni, da bi se lahko ljudje tam kar prosto sprehajali. Imeti morajo npr. vsaj vozovnico za potniško ladjo, ki je locirana na območju Luke, ali povabilo podjetja.⁹⁷

Na območje koprške Luke dnevno vstopa in izstopa več tisoč komercialnih vozil (brez osebnega prevoza zaposlenih in drugih). Povečuje se tudi zanimanje za obiske, ki jih organizirajo turistične agencije; njihovi vodiči pa so pooblaščenci Luke, zlasti nekdanji sodelavci, upokojenci. Odločili so se za prepoved osebnega prometa in za dodatne avtobusne prevoze za vse, ki se gibljejo na območju Luke. S tem naj bi izboljšali preglednost dogajanja in zmanjšali verjetnost nesreč ter drugih težav. Izjema bodo le posebne delegacije s spremstvom.

Zaposleni, ki imajo magnetno kartico, se gibljejo v t. i. zelenem pasu, ki označuje prosto pot, in jih dnevno ne pregledujejo.

Kljub navedenemu pa vendarle ostaja vrsta argumentov, ki nam nakazujejo drugačno dolgoročno usmeritev. Tudi ko gre za carinsko kontrolo, ki je eden od razlogov za prostorsko ločenost mesta in pristanišča, se dokaj neopazno pojavljajo pomembne spremembe. Čeprav je carina doslej predstav-

skupni pregled po t. i. ladijskem protokolu že na odprtem morju, potem pa lahko ladja vpluje v pristanišče.

⁹⁷ Za primerjavo naj navedem, da npr. urbanisti v Barceloni in Rotterdamu niso načrtovali pristaniških pomolov le za natovarjanje in raztovarjanje blaga, temveč je bila pomembna sestavina obeh načrtov prav to, kako to dejavnost prepletati s funkcijami javnega prostora. Na ta način naj bi dosegli, da bi ti prostori dobili večji pomen v vsakdanjem življenju prebivalcev mesta (Meyer, 1999, 383).

ljala značilno centralizirano državno institucijo, pa je sedaj značilno, da se tudi ta služba poskuša bolj približati tistim, ki so ji podvrženi: npr. da se ne zadržuje blaga na poti, temveč se ocarini kar na končni postaji oz. v podjetju. Tako se tudi *nadzorna funkcija prostorsko razpršuje*.

Še bolj pa to velja za številne spremljevalne dejavnosti pristanišča, kot jih opravljajo npr. špediterji, pomorske agencije, prevozniki. Pri tem je zlasti značilna sprememba t. i. *outsourcing*, ko gre za prenašanje posameznih nalog oz. opravil, ki ne predstavljajo osrednje dejavnosti podjetja, na zunanje izvajalce. Le-ti sicer lahko ostajajo tudi znotraj zamejenega pristaniškega prostora. Vendar se posamično ali v različnih kombinacijah pojavljajo tudi na širšem območju mesta, države ali tudi v mednarodnem merilu. V tem smislu se zlasti uveljavlja t. i. logistika, ki se ne omejuje več le na eno samo funkcijo, kot je npr. nakladanje/razkladanje, temveč vse bolj celostno vključuje celotno verigo v organizaciji blagovnih tokov – “od izvora do ponora”.

V Kopru deluje prek 60 različnih špediterskih podjetij in pomorskih agencij (nekateri kombinirajo obe funkciji), ki so sicer locirane dokaj strnjeno (po grobi oceni bi jih večinoma našli na površini 1 km²), to kaže, da bližina pristanišča še zmeraj predstavlja nekakšno komparativno prednost, saj je kljub vsem poenostavitvam pri delu z računalnikom vendarle še dostikrat potrebna fizična prisotnost, tudi na ladji.⁹⁸

Kljub vezanosti na bližino Luke pa se vendarle razširja prostor delovanja vpletenih akterjev. Tako ne gre le za lokacijo pisarne špediterskega podjetja, pač pa se na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije ustrezno delovanje razširja tudi na dom in ga lahko uvrstimo v širšo kategorijo – teledelo na domu. Ludvik Hrvatin, direktor Intertransa v Kopru, npr. ne deluje le v svoji pisarni, temveč je “v službi” (on duty) tudi doma: kadar ga npr. kapetan ladje pokliče z mobilnim telefonom, se lahko ta klic *prek pisarne preusmeri* tudi *na dom*. Če torej upoštevamo takšne primere z vidika mesta kot celote in hkrati splošno težnjo k povečevanju deleža tistih, ki so vključeni v teledelo na domu, potem postaja že bolj utemeljeno govoriti o trendih k ponovni reintegraciji mesta in pristanišča.

Tudi strokovnjaki za logistiko (Juhel, 1999, 7), ki so se sestali na mednarodnem seminarju o logistiki v Pekingu, ugotavljajo, da imajo sicer logistične storitve določene prednosti, če jih opravljajo blizu pristanišča, vendar ni nujno, da se tudi fizično odvijajo znotraj pristanišča. Dostikrat je celo primerneje vzpostaviti posebna območja logističnih storitev izven pristanišča, kjer je lažje najti primerno zemljišče za nižjo ceno; pri čemer pa ostaja temeljno merilo – čim lažje povezovanje z različnimi načini kopenskega transporta. Upoštevajoč te okoliščine se razvijajo kopenska logistična središča ali t. i. suha pristanišča oziroma konejnerska skladišča (prav tam). Ob tem pa je treba še upoštevati, da tudi uveljavljanje elektronske trgovine povečuje zahteve po hitri dostavi posebej naročenih pošilk na različne lokacije izven grosističnih in maloprodajnih izpostav.

⁹⁸ Iz praktičnih razlogov, npr. zaradi različnih nepredvidenih dogodkov ipd., je potrebna tudi fizična navzočnost v Luki. Tako je velika koncentracija teh podjetij v glavni stavbi Intereurope in še v eni od njenih stavb, kjer prevladujejo najemniki, nato v zgradbi “Barka” in v zgradbi, ki jo popularno označujejo kot “Čebelnjak”, ter sploh v ožjem poslovnem predelu blizu Luke – to je na območju Ogrlice.

⁹⁹ Ta vprašanja bom celoviteje obravnaval še v zvezi s posledicami razširjene rabe informacijsko-komunikacijske tehnologije. Na tem mestu pa naj navedem le značilen primer z drugega konca Slovenije, to so priprave za gradnjo enega največjih poslovnih središč v Sloveniji v

Tudi sama fizična dostava “od vrat do vrat” nam kaže, kako se nekdanja izdvojena pristaniška dejavnost sedaj razširja tako v lokalnem kot širšem prostoru. Oddaljenost – ob vse večji dostopnosti – pač izgublja nekdanji pomen, medtem ko ga pridobivajo različna *prometna vozlišča*, četudi so izven strnjenih naselij.⁹⁹

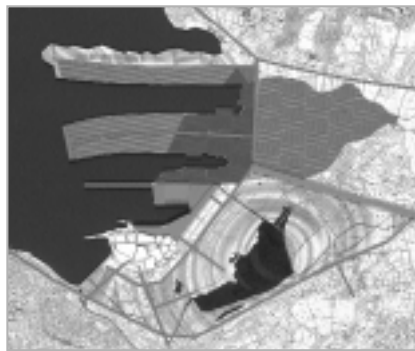
Objekti, ki so bili že doslej sicer vezani na pristanišče, vendar locirani izven njega, so predvsem rezervoarji naftnih derivatov, ki sta jih postavili podjetji Istrabenz in Petrol pri Srminu. Z njimi izravnavajo neskladje med velikimi zmogljivostmi tankerjev in omejeno propustnim kopenskim prometom. Odmik od pristanišča pa je potreben predvsem iz varnostnih razlogov. Tu je bil predviden tudi plinski terminal, vendar so se temu prebivalci krajevne skupnosti Bertoki uprli in ustavno sodišče se je odločilo v njihov prid.

Ne glede na navedeno pa – kot to presoja tudi izkušeni strokovnjak Ludvik Hrvatín – lahko računamo, da se bo po vsej verjetnosti tudi koprsko pristanišče odpiralo in širilo navzven, npr. na območju med Ankaranom in Srminom. To ne bo več nekakšna izključna namembnost le za pristaniške funkcije v ožjem smislu, temveč bo šlo vse bolj za tako imenovane “mešane strukture”. In tako se nakazuje sprostitev, kakršno lahko že najdemo v manjši meri v sosednjem Trstu, dosti bolj značilno pa v Rotterdamu, Capetownu, San Franciscu idr.

V okviru urbanističnih delavnic v Kopru in Izoli so pogosto izpostavljali zlasti primer Rotterdam, kjer se na širšem območju prepletajo različne funkcije v prostoru. V tem smislu so bili podani predlogi, da bi lahko tudi v Kopru pristaniško območje bolj odpirali za mesto in njegove prebivalce, za turiste idr.

Vendar razmere niso povsem primerljive.¹⁰⁰ Konkretni predlog, ki ga je podala skupina avtorjev – arhitektov, imenovana *Big Koper* (v oviru urbanistične delavnice, Ažman Momirski, 1999) nakazuje t. i. mešano strukturo javnega in poslovnega, kar se bo po vsej verjetnosti vsaj v omejenem obsegu uresničevalo v prihodnosti. Realna ocena pa seveda računa s tem, da v vsakem primeru ostajajo, že zaradi varnosti, določene dejavnosti, ki terjajo izključitev in/ali nadzor glede na siceršnje bolj spontano življenje ljudi v mestu.¹⁰¹

Podanemu predlogu pa je mogoče nasprotovati, saj predvideva podaljšanje luškega prostora v morje in s tem povečuje izpostavljenost Luke do zelo občutljivega širšega območja slovenske obale (ob tem prepuščam strokovnjakom, da presojuje alternativo, ki jo nekateri predlagajo: ta razširitev naj bi šla v notranjost, v vzhodni smeri).

Slika 8.19:
Odprtost tudi za
javnost?

Arnovskem gozdu med Žalcem in Celjem. To središče nastaja ob križišču avtoceste in cest proti Koroški in jugu države. Tu bodo uredili obrtno, poslovno in hotelsko-poslovno cono in nato še na 6 ha regijski center industrijskih prodajaln.

¹⁰⁰Med drugim tudi takšne mešane rabe prostora ne kažejo zmeraj na boljše rešitev, saj gre v primeru Rotterdam dostikrat za preostanke naselij, ki so se znašla znotraj razširjajočega se pristaniškega območja. Bivanje v takšnih okvirih pa je lahko tudi zelo neugodno.

¹⁰¹Za Capetown je npr. značilno, da tu sploh ni več prave luke v fizičnem smislu; ohranili so sicer še rezervoarje, vse drugo pa je odpadlo, tako da so lahko tu na novo uredili lepe sprehalne prostore, trgovine ipd.

Spopadanje med svetovno ekonomijo in ekologijo na Koprskem

ISO 14001, Luka Koper in bivalno okolje

Da bi lahko pojasnjeval okoliščine, ki vplivajo na *kakovost bivanja* na Koprskem, moram na tem mestu razširiti razpravo tudi na razmerje med gospodarsko rastjo in okoljem. Gospodarska rast se pojavlja v dveh vlogah: po eni strani je osnova za (večji) dobiček, za zaposlitev in tudi za večje dohodeke na ravni občine, hkrati pa ta ista rast povzroča različne negativne posledice z vidika okolja. V svetu so se najprej pojavljale težnje k zelo poenostavljeni delitvi na *zagovornike* in *nasprotnike rasti*, in sicer tako v sociološki teoriji (Logan, Molotch, 1987) kot tudi v vsakdanji lokalni politiki, v praksi. Začele so se pojavljati različne združbe, koalicije nasprotnikov profitno motivirane gospodarske rasti. Le-te so vodili predvsem tisti ljudje po posameznih krajih, ki niso odvisni od gospodarske rasti in lokalne ekspanzije zaradi dobička. Glede na to je značilno, da so imele takšne *koalicije nasprotnikov rasti* največji vpliv in so premagale poslovno "mašino rasti" (growth machine) še zlasti v značilnih univerzitetnih mestih v ZDA, kot so Palo Alto, Santa Barbara, Boulder, Ann Arbor.¹⁰²

Logan in Molotch sta bila – sicer še pred dvajsetimi leti – prepričana, da bi bilo v prid lokalne skupnosti, če bi oblast dobila "protirastna koalicija". Vendar je v nadaljnjem stopala v ospredje vse večja diferenciacija interesov. Tako v svetu kot tudi v Kopru prihaja le-ta do izraza npr. ob spoznanju, da prevladujoča usmeritev na ravni določene soseske ali krajevne skupnosti ni nujno ista kot na ravni mesta ali občine.¹⁰³

Tudi na Koprskem nam natančnejši vpogled v dejanske razmere razkrije diferenciacijo med prebivalci glede na to, kako se *porazdeljujejo koristi* in *neželenne posledice* delovanja in rasti Luke v prostoru. V podrobnejši analizi bi morali v tem smislu obravnavati različne interese glede na delitev dobička; nadalje gre za zaposlene, ki praktično niso izpostavljeni nobenim negativnim ekološkim posledicam luške dejavnosti; potem imamo zaposlene in med njimi več vodilnih delavcev, ki npr. živijo na območju KS Ankaran in so s tem hkrati izpostavljeni določenim onesnaženjem v okolju; hkrati pa imamo prebivalce npr. na območju naselij Rožnik in Sončni park znotraj KS Ankaran, ki so najbolj izpostavljeni hrupu oziroma ropotu in onesnaženju zraka in niso gospodarsko odvisni (zaposleni) od Luke. Glede na takšne razlike je tudi odzivnost teh različnih kategorij prebivalcev na delovanje Luke zelo različna. V enem ekstremu imamo pač tiste, ki so deležni le ugodnosti, ne da bi bili izpostavljeni tudi bremenom, v drugem ekstremu pa so zlasti prebivalci na neposrednem obrobju luškega prostora, ki plačujejo najvišjo ceno zaradi povečanega obsega dejavnosti v Luki.

Podobno tudi v svetovnem merilu vse bolj prevladuje razlaga, da je treba presegati poenostavljeno delitev in nasprotje med zagovorniki in nasprotniki nadaljnje rasti. Namesto tega se izpostavlja vprašanje: Kakšna rast? Kot odziv na to vprašanje pa se uveljavlja – *upravljanje, menedžiranje rasti*, ki vključuje tako omejevanje kot spodbujanje in usmerjanje takšne gospodarske

¹⁰²Takšne izkušnje seveda lahko povezujemo z dejstvom, da je tudi Koper postal univerzitetno mesto in postaja središče z vse večjim deležem visoko izobraženih prebivalcev, razgledanih in neposredno neodvisnih od Luke. Prav to pa je že danes značilno za glavne civilnodružbene akterje in akterke, ki javno izpostavljajo okoljsko problematiko v zvezi z delovanjem Luke, o čemer več še kasneje.

¹⁰³Vogel in Swanson (1989, 81) sta npr. opozorila, da politika soseske ni nujno bliže javnemu interesu, kot je tisto, kar je v prid poslovnem.

dejavnosti, kakršno npr. opravlja Luka Koper. V tem primeru gre npr. za osrednje vprašanje, v kolikšni meri bo nadaljnje povečevanje prometa v Luki temeljilo na okoljsko problematičnem povečevanju razsutega tovora npr. premoga in rude, koliko pa na povečevanju prometa v zabojnikih, kontejnerjih. Ko gre za prvo, pa se spet diferencirajo stališča in ukrepi, kot je med drugim pokazala razprava v mestnem svetu; pri tem je namreč šlo tako za razpravo o različnih ukrepih, s katerimi bi zmanjšali moteči hrup in prah, najradikalnejša zahteva pa je bila, da se pretovor razsutega tovora najkasneje v desetih letih *ukine*. Tudi krajan naselja Rožnik v okviru KS Ankaran so ob vrsti pripomb na gradivo *Aktivnosti Luke Koper na področju ravnanja z okoljem* (oktobra 1999) izpostavili kot zgled luko Bakar v sosednji Hrvaški, kjer so iz ekoloških razlogov premogovniški terminal celo zaprli. Kot nasprotje temu pa je bilo v omenjenem gradivu zapisano naslednje; "Z opravljenimi meritvami je bilo ugotovljeno, da obratovanje Luke ne povzroča škodljivih vplivov na njihovo bivalno okolje."¹⁰⁴

Temeljna smer reševanja teh vprašanj tako v kratkoročnem kot v dolgoročnem smislu, kot se nakazuje v Kopru in po svetu nasploh, pa niso predvsem alternative, temveč iskanje vzajemno sprejemljivih rešitev. To je bilo poudarjeno že v okviru urbanističnih delavnic, ki jih je organizirala arh. Lučka Ažman Momirski (1999). Pri tem so poudarili, da se ne kaže opirati na *alternativne scenarije* v nekakšni čisti obliki, kot npr. na ekonomski scenarij, na ekološki, kulturni ipd., ampak da je treba bolj iskati njihova stičišča.

Ob prvem spoprijemu s temi vprašanji so izstopale povsem nasprotne ocene. Tako se na eni strani izpostavlja, da gre v Kopru za prvo evropsko pristanišče, ki je pridobilo okoljski certifikat ISO 14001 za izvajanje vseh dejavnosti. Tuji obiskovalci (Američani, Nemci, Angleži, Kitajci idr.) so večkrat podajali ocene o tem, kako vzorno čista in urejena je koprška Luka v primerjavi z drugimi. In s tem imidžem si je Luka že lahko zagotovila tudi višje cene svojih storitev kakor nekatere druge jadranske luke. Hkrati s tem pa smo na drugi strani srečevali kritične ocene predvsem z ekološkega vidika: onesnaženje zraka zaradi prahu, premoga in koksa, ki ga v suhih in vetrovnih dnevih veter zanaša proti Ankaranu, maestral in drugi morski vetrovi proti Bertokom in Dekanom, burja pa proti Kopru in Žusterni. Prizadeti so izražali svoje nezadovoljstvo zaradi hrupa oziroma ropota, še zlasti v nočnem času od 22. ure zvečer do 6. ure zjutraj. Občasno so se v javnosti zaostрила določena vprašanja, npr. v zvezi z načrtovano *postavitvijo sežigalnice* organskih odpadkov ipd. Z ekološkega vidika so bili podani prigovori o prostorsko čezmerni, preveč ekstenzivni razširitvi Luke (Berce–Bratko, 1993) ipd. Na seji mestnega sveta so bila zastavljena še številna druga vprašanja, ki terjajo razjasnitev (npr. koliko je bilo onesnaženj z nafto) ali dodatno ukrepanje (nezadostna zelena meja, ograditev terminala za razsuti tovor idr.).

Veliki razpoložljivi prostori med drugim Luki Koper omogočajo, da se še nadalje v večji meri opira na naravne danosti in njihove prednosti, npr. v primerjavi s Trstom in Reko. Ta prednost pa je prostislovna, saj se izkaže, da je tu lahko tudi oblika zaostajanja za drugimi, saj je tu osnova, da se še

¹⁰⁴Pri tem je bilo sicer upoštevano predvsem to, da onesnaževanje ne presega zakonsko dopustnih meja.

nadalje ohranja velik delež ekološko najbolj spornega, tj. razsutega tovara.

Seveda ob tem nastopa še vrsta drugih razlogov, katerih obravnava pre-sega predmetno področje te knjige. Na urbanistični delavnici o prometni problematiki na severnojadranskem območju je npr. predstavnik Luke (Krumenaker) pojasnil, da tudi omejena kopenska prometna prepustnost terja, da vključujejo v svojo dejavnost tudi pretovor premoga z večjih ladij (ki zaradi večjega ugreza lahko pristajajo le v Kopru) na manjše, ki potem oskrbujejo posamezna italijanska mesta. Zaradi omejenih zmogljivosti železnice so v Luki našli poslovno "nišo" tako, da pretovorijo približno milijon do milijon in pol ton premoga, ki ne potrebuje (železniškega) kopenskega prevoza. Ta tovor v Luki raztovorijo, uskaldiščijo in ga po načelu "just in time" odpeljejo v termoelektrarne pretežno po morski poti. V razliko od omejitev kopenskega prometa, pa seveda nimajo problemov z zasičenostjo transportnih poti in infrastrukture, ko gre za pomorski promet.

Ob vsem tem pa se vendarle nakazujejo tudi določene *možnosti zbliževanja*. V dopisih, s katerimi so se na več naslovov obračali najbolj prizadeti krajanji naselij Rožnik in Sončni park, le-ti priznavajo, da je Luka v zadnjem času vendarle že *marsikaj naredila*, da bi bila njena dejavnost okolju prijaznejša kot nekoč; ne dvomijo torej, da se Luka trudi, da bi škodljive vplive (na terminalu za razsute tovore) omejila oz. odpravila. Vendar štejejo opravljeno za nezadostno. Izpostavljajo emisije *hrupa in ropota*. V zvezi s tem pa nameravajo nadaljevati s svojimi aktivnostmi skupaj s Koordinacijskim odborom krajevnih skupnosti za čisto okolje, ki je postal vpliven civilnodružbeni akter na Koprskem. Pri tem pa upajo, da bo Luka posvetila pozornost predvsem pridobivanju kvalitetnejšega tovara in sodobnejšemu načinu pretovarjanja (brez pretiranega hrupa in ostalih emisij). Predstavniki KS Ankaran vzdržujejo neposredne in posredne – prek občine – stike z Luko, ki jim občasno prispeva tudi sredstva za npr. ozelenitev, za delovanje športnega društva ipd.

V Luki pa izpostavljajo velika finančna vlaganja (v treh letih so v različne projekte za varovanje okolja namenili 1,5 milijarde tolarjev). Zgradili so novo kompostarno, kjer reciklirajo organske in anorganske snovi. S pomočjo strokovnih institucij redno merijo emisije in imisije snovi, tudi na željo krajanov, ki živijo v bližini pristanišča. Posodobili so posamezne terminale, čistilno napravo za odpadne vode idr. V septembru 2001 so oblikovali službo za odnose z javnostmi.

Ob vsem tem imajo v dolgoročnem smislu še poseben pomen prizadevanja, na katera so se obvezali s pridobitvijo certifikata mednarodnega okoljskega standarda ISO 14001. Predstavniki Luke jemljejo ta certifikat kot dokaz, da Luka ni tako problematičen onesnaževalec okolja, kot se v javnosti prikazuje, temveč da je odgovorna tako do naravnega kot do družbenega okolja. Pri tem gre za celovit okoljski standard, ki naj bi predstavljal podlago za pozitivno podobo Luke v javnosti, ki pa ga zaradi razmeroma nizke stopnje ekološke ozaveščenosti kot takega javnost še ne priznava.

V *Letnem poročilu* Luke Koper za leto 2001 je med drugim zelo zgoščeno prikazano, kako v podjetju izboljšujejo varovanje okolja v skladu s standardom ISO 14001, in sicer: "Vsako leto ocenjujemo vplive na okolje po štirih parametrih: glede na zakonodajo in smernice, mnenje javnosti in zaposlenih, ekonomsko poslovanje in obremenitve okolja ... Nastajanje prahu, plinov, odpadnih voda ter hrupa spremljamo z rednimi meritvami,

monitoringom, ki ga izvajajo pristojne institucije s pooblastilom Ministrstva za okolje, prostor in energijo.¹⁰⁵

Ob vseh teh vprašanjih pa moramo spremljati, koliko je njihovo reševanje odvisno od razvojne politike in konkretnih odločitev v samem podjetju, koliko pa gre za odvisnost od globalnih tokov in razmer v svetovnem merilu. Le primeroma lahko vzamemo časovno organizacijo dela v teku štiriindvajsetih ur. Kot smo videli že v sedmem poglavju, je prav za dejavnost Luke značilno, da se mora prilagajati času prihoda ladij in ne obratno. Vse to pa predstavlja ozadje, na podlagi katerega je potem treba iskati tudi za okoliške prebivalce zadovoljive rešitve glede nočnega hrupa.

Svetovni tokovi in svetovni okoljski standardi

Glede na probleme in nasprotja, ki se pojavljajo med Luko in okoliškimi prebivalci, predstavljajo prizadevanja Luke za vzpostavitev *sistema ravnanja z okoljem* na podlagi usmeritev ISO 14001, tako praktično kot simbolno, nekakšno novo poglavje v njenem delovanju tako z vidika odnosov do narave in prebivalcev v okolici. Kakor se problemi pojavljajo v zvezi s svetovnimi prometnimi tokovi prek Luke Koper, tako se hkrati pojavljajo tudi svetovne zahteve in usmeritve, ki spodbujajo ustrezno reševanje, še zlasti s *spodbujanjem dvosmernih komunikacij* med Luko in prebivalci.¹⁰⁶ Namesto nekdanje (večje) izključnosti, ki je bila nasploh značilna za razmerje med ekonomijo in ekologijo, novi standardi utrjujejo *odgovornost podjetja* za posledice lastnega delovanja v širšem prostoru. Tu gre za sistem ravnanja z okoljem, ki ga Luka uveljavlja kot sestavni del poslovnega sistema, v katerega se vključujejo vsi zaposleni in vse organizacijske enote, ki vplivajo na kakovost storitev, okolja ter na varnost in zdravje zaposlenih. Zaposleni tako prevzemajo nase skrb za racionalno rabo energije in za čim manjše možno onesnaževanje zraka, vode in tal. Novi standard jih navaja k temu, da *stalno razkrivajo*, kako njihove dejavnosti vplivajo na okolje, in da takšne vplive (še zlasti emisije v ozračje, prah, emisije hrupa, nastajanje odpadkov, nevarne snovi, porabo pitne in nastajanje odpadne vode ter porabo naravnih virov idr.) *zmanjšujejo* ali *odpravljajo*. Na podlagi prepoznanih vplivov na okolje in ocene njihove pomembnosti določajo *okoljske cilje* in programe njihovega uresničevanja. Celó v sodelovanju s poslovnimi partnerji se opirajo na izkazano kakovost, ki jo jamči mednarodni certifikat ISO 14001. Vzpostavljeni sistem ne le da terja ravnanje, ki je v skladu s pravnimi predpisi, temveč terja tudi nenehno *izboljševanje* stanja.

Temu posvečam večjo pozornost ne le zaradi konkretnega primera, temveč predvsem zato, ker se nam tu nakazuje *vzorec novega načina delovanja* v globalnodružbenem kontekstu. Svetovni standard predstavlja nekakšno objektivizirano merilo, ki lahko prispeva k zblževanju nasprotujočih si interesov tudi v lokalnem merilu. Po eni strani se s tem zmanjšuje arbitrarnost v presojanju in s tem tudi konfliktnost v procesu odločanja. Po drugi

¹⁰⁵Pri tem so n. pr. za l. 2002 navedli, da so si zadali naslednje cilje:

- pri emisiji prahu in hrupa v okolico ostati v zakonsko dovoljenih mejah,
- preprečevanje onesnaženja morja,
- doseganje čim večje skladnosti videza pristanišča s podobo okolice.”

¹⁰⁶V Kopru so si poleg Luke Koper, ki si je pridobila certifikat ISO 14000 (SIQ), pridobila določene certifikate tega standarda še naslednja podjetja: VARMIG Koper d.o.o. (akreditacijska hiša SIQ), HIDRAVLIKA BRŽAN Marezige (BVQI), VOLKAT d.o.o. (SIQ), CIMOS International (SIQ), ALUSUISSE Tomos d.o.o. (TMS), TAGROS d.o.o. (BVQI).

strani pa zavezuje konkretno podjetje, da posveča večjo pozornost posledicam svojega delovanja tako z vidika naravnega okolja kot z vidika okoliških prebivalcev. V tem smislu so v Luki že organizirali *anketiranje prebivalcev* s štirih območij: centra mesta, njegovega zaledja, predmestja in Miljskega hriba.¹⁰⁷ S podobnim namenom občasno organizirajo tudi *obiske prebivalcev* iz okolice in jih seznanjajo z novostmi. Na ta način prihaja do vzajemnega zblíževanja, čeprav so – po nekaterih ocenah – ti obiski še preveč podobni ekskurzijam, ki jih prirejajo za šolarje, učence.

ISO 14000 namreč od podjetij zahteva, da redno vzdržujejo stike z okolico oziroma lokalno skupnostjo. Pri tem gre pravzaprav za dve pričakovani:

- po eni strani mora podjetje skrbeti za obveščanje javnosti o svoji razvojni in okoljevarstveni politiki ter o ukrepih v zvezi s tem, npr. prek lokalnih časopisov ali interneta;
- po drugi strani pa morajo imeti podjetja že vnaprej predvidene možnosti za vzvratne komunikacije oziroma možnosti, da se lahko tudi krajani s svojimi vprašanji in pritožbami obračajo na podjetje; pri tem pa mora biti določeno tudi, v kakšnih oblikah se lahko podjetje odzove na to.

V zvezi s slednjim podjetja npr. prirejajo dneve odprtih vrat, izdajajo posebne tiskane novice o dogajanju v podjetju, ki jih razpošiljajo okoliškim prebivalcem, organizirajo redne ali izredne sestanke s predstavniki krajevnih skupnosti, opravljajo ali naročajo posebne javnomnenjske ankete, nekatera podjetja imajo celo posebne sezname aktivistov in mnenjskih voditeljev, ki jih vabijo na sestanke ipd. Sicer pa nekatera podjetja sproti, neposredno odgovarjajo na pritožbe prebivalcev po redni ali elektronski pošti ali prek telefona (o čemer morajo voditi posebno evidenco, tako da je vidno, kdo se je pritožil, predmet pritožbe in kako je podjetje na to odgovorilo), vse to pa lahko služi *presojevalcem*, ki npr. v imenu Slovenskega inštituta za kakovost in meroslovje spremljajo in *preverjajo dejansko uresničevanje* standarda ISO 14001. Ti presojevalci nenehoma sledijo dogajanju v podjetju, spremljajo objave v medijih in pregledujejo, kako podjetje rešuje konkretne, izpostavljene probleme (pritožbe).¹⁰⁸

Urejanje teh vprašanj je tako na Koprskem kot v Sloveniji nasploh še precej na začetku. V svetu pa že precej več pozornosti in sredstev namenja jo okoljskemu poročanju in prizadevanjem za pridobitev in ohranjanje določenega certifikata. To je razumljivo, saj lahko sicer *negativni medijski odzivi* povzročijo tudi poslovno krizo v podjetju (za to imajo nekatera od njih celo t. i. krizne time in torej že vnaprej predviden krizni menedžment).¹⁰⁹

¹⁰⁷Med drugim je bilo ugotovljeno, da največji ekološki vpliv Luke na okolico zaznavajo prebivalci Miljskega hriba, nekaj manjšega prebivalci centra, še manjšega pa prebivalci predmestja in zaledja. Glede odnosa Luke do varovanja okolja so najbolj kritični prebivalci Miljskega hriba ("Analiza zadovoljstva javnosti", Luka Koper).

¹⁰⁸Če npr. podjetje opravi meritve onesnaženosti zraka in pritožniki tudi po tem še niso zadovoljni, presojevalci pričakujejo, da bo podjetje sprejelo *dodatne, nadaljnje ukrepe za rešitev problema* – ta se mora rešiti! Če presojevalci vidijo, da problem ni rešen, dajo običajno podjetju 3 mesece časa za rešitev – potem morajo podjetja sama poročati presojevalcem, kako so napredovali. Če gre za zelo hudo problem, npr. za morebit resno ogroženost zdravja lokalnih prebivalcev, pa presojevalci sami pridejo nazaj v podjetje preverit novo stanje oz. izboljšave. Če po tem času problem še vedno ni rešen, lahko presojevalec poda predlog za odvzem certifikata (v Sloveniji ima ISO 14000 60 podjetij). Če ne gre za izredne primere, v Slovenskem inštitutu za kakovost in meroslovje (SIQ) opravljajo nadzor enkrat letno.

¹⁰⁹Za razliko od splošnih predpostavk presojevalci ugotavljajo, da podjetja v večinski tuji lasti pri

Nekatere nove oblike povezovanja med Luko in okoliškimi prebivalci, ki jih nakazuje na podlagi ISO 14000 vzpostavljen "sistem ravnanja z okoljem", so že takoj zaživele, pri drugih pa se – kot nam kažejo pripombe prebivalcev naselja Rožnik oziroma KS Ankaran – še zapleta. Bistvena ob vsem tem pa je dolgoročno usmeritev, ki jo ta novi sistem uveljavlja.¹¹⁰ Skorajda presenetljivo razkrivamo, da se prav v zvezi z okoljsko problematiko, ki sicer terja fizično ločevanje ("zeleni zid", "tamponska cona" ipd.) med mestom in Luko, hkrati odpira prostor za soudeležbo občanov v skupnem reševanju problematike z vidika njihove poslovno-gospodarske kot bivalne (rezidencialne) vloge. Medtem ko nam zgodovinska retrospektiva kaže, kako so se mesta in njihova pristanišča postopoma ločevala, imamo sedaj pred seboj novo težnjo k njihovi reintegraciji, vsaj v smislu partnerskega sodelovanja udeležencev na obeh straneh. Kot smo videli, se nenehoma širi krog udeležencev; le-ti niso več le formalni predstavniki podjetja – Luke, občine in/ali države, temveč se vključujejo tudi civilnodružbeni akterji; vsi skupaj pa so vpleteni v evropske in svetovne standarde in povezave. Pri tem pa se spreminja tudi razmerje med domačim in tujim, lokalnim in globalnim. Danes celo nekateri koprski civilnodružbeni aktivisti štejejo, da je za sedaj reševanje zgoraj obravnavanih okoljskih vprašanj lažje, ker so *vodilni* v Luki hkrati tudi *domačini*, ki so bolj dovzetni in razumevajoči za probleme okoliških prebivalcev. Zastavljajo pa vprašanje, kaj lahko pričakujemo v prihodnosti ob vse večji mobilnosti vodilnih kadrov v evropskem in svetovnem merilu. Tuji menedžerji, ki bodo le krajši čas delovali v Kopru, bodo imeli verjetno manj razumevanja za potrebe Koprčanov.

Vendar, kot to večkrat pojasnjuje tudi Marjan Svetličič, globalizacija koncem koncev terja od vseh udeležencev, da se ravna po določenih splošnih pravilih igre; vsi so izpostavljeni neusmiljeni konkurenci, ki ne dopušča velikih odstopanj v prevzemanju dodatnih bremen oziroma stroškov glede na specifične krajevne potrebe. Tako kot po eni strani v Luki Koper lahko še marsikaj storijo za ohranitev ali izboljšanje kakovosti bivanja okoliških prebivalcev (z vrsto ukrepov so sicer že v zadnjih letih pokazali, da je to mogoče, npr. vodne prhe, oroševanje rude in premoga za zmanjšanje prahu v zraku, "zelena zaščita" ipd.), tako po drugi strani spet ne gre le za povsem neodvisno odločanje vodstva Luke o tem. Hkrati s tem ko – v kontekstu globalizacije – poudarjamo zblíževanje v geografskem prostoru, se zmanj-

nas pogostejše in več vlagajo v certificiranje kakor domača. Glede okoljskega poročanja pa nasploh niso problem velika podjetja, temveč predvsem majhna oziroma obrtniki, ki nimajo dovolj sredstev, ljudi in znanja, da bi lahko ustrezno reševali ta vprašanja.

¹¹⁰ Podobno poteka uvajanje *Programa odgovornega ravnanja* (Responsible Care) na področju, ki zadeva bližnji Kemiplas d.o.o., tj. kemične in gumarske industrije. "Program odgovornega ravnanja je zaveza svetovne kemične industrije (CEFIC) k stalnemu izboljševanju zdravja in varnosti zaposlenih, zmanjševanju obremenjevanja okolja in k odprtosti v poročanju o teh aktivnostih." (www.dpvo-si). Pri tem nas lahko kar močno preseneti, da je Združenje kemijske in gumarske industrije pri Gospodarski zbornici Slovenije (GZS) podelilo med drugimi pravico do uporabe loga *Odgovorno ravnanje* Kemiplasu. Med temeljnimi načeli programa izpostavljajo, da je potrebno v podjetju na vseh ravneh gojiti čut odgovornosti za okolje, da je potrebno seznanjati javnost o možnih vplivih dejavnosti na okolje in ji omogočiti, da vpliva na delovanje podjetja, in še vrsto zahtev, ki so zelo podobne ISO 14000. Ob vsem tem pa na GZS pojasnjujejo, da so v konkretnem primeru upoštevali zlasti dolgoročno usmeritev in zavezo podjetja k zmanjševanju negativnih vplivov na okolje in obveščanju javnosti o tem, kaj so storili. Toda ali ne vodi takšna podelitev loga prav do nasprotnih učinkov, kot so bili mišljeni v izhodišču v svetovnem merilu, tj. k razvrednotenju tovrstnih priznanj nasploh?

šujejo tudi tiste razlike v ceni luških storitev, zaradi katerih že prihaja do preusmeritev blagovnih tokov k ugodnejšim ponudnikom.

Strokovnjaki še precej različno ocenjujejo, do kakšnih sprememb bo prihajalo v prihodnosti, npr. glede razsutega tovara. Nekateri enostavno računajo s tem, da bosta npr. premog in ruda potrebna tudi v bodoče in da se je pač treba sprijazniti tudi s posledicami, ki jih to povzroča. Strokovnjak v koprski pomorski agenciji pa dopušča možnost, da bi tudi razsute tovore že na mestu pridobivanja – bodisi da je to v Južni Ameriki (ruda) ali v Indoneziji ali v južni Afriki (premog) – še dodatno predelovali, obdelovali in pakirali, da bi s tem zmanjšali negativne učinke na okolje. Če pa bi s tem preveč narasli stroški, je odprta tudi možnost, da bodo transport takšnih tovorov preusmerili drugam ali pa ga omejevali in v večji meri uporabljali druge vire.¹¹¹

V reševanju vprašanj o pristaniškem mestu, konkretnije pa o razmerju med pristaniščem in bivalnim okoljem, se tako vpletemo v celotni kompleks svetovnega gospodarstva.¹¹²

S tem ko se Luka, podobno kot katerokoli drugo podjetje, svojim partnerjem v svetu predstavlja z ISO standardom, ne izkazuje samo svoje skrbi za okolje v ožjem pomenu, temveč tudi v komercialnem smislu utrjuje svojo identiteto na svetovnem tržišču. Prav v tem pa vidim utemeljenost tistih razlag, ki že danes zaznavajo in upoštevajo, da ekologija ni le breme za ekonomijo, temveč je lahko tudi ekonomska prednost. Kot sta v zvezi s tem zapisala že Sally L. Goodman in Det Norske Veritas (v prispevku *Ali je ISO 14000 pomemben element za poslovno preživetje?*), so nekateri še vedno prepričani, da ekološka učinkovitost pomeni višje stroške in manjši dobiček, vendar nam dejanske razmere pokažejo, da so ekološko učinkovita podjetja hkrati tudi dobičkonosna; ne gre za nasprotje, ampak za korelacijo.

Pristaniško mesto in pomorci: projekt kluba pomorščakov

V okviru okrepljene pomorske usmeritve se že pojavlja pobuda, da Koper ne bi bil le pristaniško mesto, preko katerega se pretakajo vse večje količine blaga, ampak da bi postal bolj privlačen in prijazen tudi za pomorščake. Gre za mednarodno preverjeno možnost, da bi jih – kljub zmanjševanju posadk na ladjah in skrajševanju časa, prebitega v pristanišču¹¹³ – vendarle lahko več pritegnili v mesto, ki si že sicer prizadeva spodbuditi različne oblike svoje *revitalizacije*. Če upoštevamo, da se v vsakem trenutku nahajajo v luki kake tri ladje s skupno približno 60 ljudmi in da se bo promet v bodoče še povečal, bi tudi v Kopru lahko sledili zgledom iz sveta in uredili posebne prostore za pomorščake.

¹¹¹Ob tem se spet ne moremo omejiti le na presoje vplivov na okolje in kakovost bivanja v enem kraju oziroma občini. Delovanje Luke je npr. neposredno povezano z življenjskimi razmerami v rudarskih mestih v Zasavju, podobno tudi z delovanjem toparne v Ljubljani, kjer so z uvoženim premogom iz Indonezije zmanjšali onesnaženost zraka.

¹¹²V ožjem geografskem merilu pa se to izraža v vzpostavljenih mehanizmih mednarodnega sodelovanja, kakršen je npr. Rempec (The Regional Marine Pollution Emergency Response Center for the Mediterranean Sea) s sedežem na Malti, ki je bil ustanovljen na podlagi Barcelonske konvencije. Luka Koper je vključena v Rempec, ker le-ta predstavlja pomembno obliko sodelovanja sredozemskih obmorskih držav ob razlitjih nevarnih snovi na morju. V takšnih nesrečah namreč Rempec aktivira sredozemsko enoto za podporo, pomoč in posredovanje.

¹¹³Veliko teh ladij se vendarle zadrži v luki po en dan ali več, nekatere tudi po en teden.

V tem smislu je že prišlo do ustanovitve neprofitnega društva *Klub pomorščakov*, ki vodi priprave (Branko Krznarič) v okviru projekta za ureditev prostorov in potrebne infrastrukture, ki bi omogočila, da zaživi nekakšno *stičišče* med mestom in pomorščaki. Pri tem gre za značilen primer doslej še neizkoriščene kombinacije lokalnih in globalnih virov, ki se odpirajo z večjo seznanjenostjo in povezanostjo v svetovnem merilu. Hkrati z interesi mesta in njegovega širšega zaledja, ki lahko ponudita svojo naravno in kulturno dediščino ter turistično privlačne lokalne in regionalne posebnosti, gre za potrebo pomorščakov, da se vsaj za krajši čas umaknejo iz svojega bivališča v železnem oklepu. V tem pa jih podpira tudi njihova ITF (*International Transport Workers' Federation*), ki ima približno pet milijonov članov po vsem svetu in finančno predstavlja najmočnejšo mednarodno sindikalno organizacijo sploh. Tako tudi pri koprskem projektu računajo, da bodo približno 60 % potrebnih sredstev dobili od ITF-a; poleg tega podpira ustanavljanje klubov pomorščakov tudi Katoliška cerkev, tj. *International Christian Maritime Association*.¹¹⁴ Dodatno pa računajo še na prispevek Luke, občine, države in ladjarjev.

Klub naj bi z nudenjem določenih ugodnosti predstavljal dodatno spodbudo za to, da bi se pomorščaki – ob izboljšanih možnostih prevoza – odločili za obisk mesta. Pri tem ni pomembno le tisto, kar jim bo v klubu na voljo (poleg klasičnih klubskih prostorov, gostinske ponudbe in osnovnih potrebščin tudi neke vrste "cybercaffe", splošne in turistične informacije, organizacija športnih tekmovanj z domačimi, sobe idr.), temveč tudi dejstvo, da bo koprski klub uvrščen v *svetovno listo klubov pomorščakov*. Ta pa je predstavljena v posebni knjižici, ki je na voljo pomorščakom povsod po svetu, tako da lahko že pred prihodom v luko predvidijo svoj obisk v kraju. Danes je pač postalo pomembno, da se vključuješ v svetovna omrežja!

Projekt *Klub pomorščakov* v Kopru naj bi bil primer, kako je v današnjih razmerah mogoče z lokalno-globalnim povezovanjem – tako v smislu informacij, izkušenj, zgledov glede ureditve, političnih vplivov in finančnih sredstev – upajati določeno novost v mestnem prostoru.¹¹⁵

PROSTORSKO-ČASOVNA ORGANIZACIJA BIVANJA IN ŽIVLJENJA POMORŠČAKOV

Glede na to, da Koper in Slovenska Istra še posebej poudarjata pomorsko usmeritev, za katero je (pre)malo razumevanja v celinskem delu Slovenije,¹¹⁶ bom na tem mestu nekoliko večjo pozornost posvetil bivalnim in življenjskim razmeram pomorščakov. Le-ti se glede na svojo *odsnovnost* in geografsko *razpršenost* še posebej počutijo kot nekakšna *pozabljena kategorija*

¹¹⁴Na voljo pa so tudi izkušnje in zgledi od drugod; s pomočjo ITF so odprli takšen klub v Romuniji.

¹¹⁵Pri tem se spreminja tudi metoda delovanja, saj akterji ne računajo le na svoj neposredni vpliv na lokalne in državne oblasti. Za dosego svojega cilja lahko uporabijo tudi svoje mednarodne (transnacionalne) stike z vplivnimi organizacijami, ki lahko – poleg lastnega prispevka – uveljavljajo svoj pritisk na slovenske akterje.

¹¹⁶Pri tem se slovenska kontinentalna miselnost pogosto primerja z drugačno usmeritvijo na Hrvaškem; Hrvaška pa je (bila) v primerjavi s Slovenijo že kar pomorska velesila, saj je pri njih registriranih približno 30.000 pomorščakov, pri nas pa približno 500.

državljanov; saj to – kot pravi upokojeni pomorščak ing. Jurij Švagelj – “kako živijo pomorščaki, nikogar ne zanima”. V marsičem je njihova problematika podobna vznikom tovarnjakov v mednarodnem prometu, vendar velja za njih v še bolj ekstremni obliki: potujejo na večje razdalje in so odsotni, (iz)ločeni iz družine, domačega kraja in države Slovenije še veliko več časa kot tovarnjakarji. Njihova plovba po svetu še bolj simbolizira tokove v smislu globalizacije in torej predstavlja tudi vnaprejšnje opozorilo na probleme, ki se bodo v prihodnjih desetletjih z vse večjo mobilnostjo še zaostrovali tudi glede prebivalstva nasploh. Takšen problem je npr. sobivanje in skupno delovanje etnično in kulturno *vse bolj heterogenih* skupin ljudi, kakršne predstavljajo ladijske posadke, ki po svojem geografskem poreklu izhajajo z vseh koncev sveta.

Vsaj navidezno gre za paradoks, da se pomorski *promet blaga* še zlasti preko kopske Luke povečuje, medtem ko se *število mornarjev* relativno ali celo absolutno zmanjšuje. Predvsem pa se zmanjšuje število stalno zaposlenih, saj je vse večji delež tistih, ki delajo pogodbeno in le za določen čas, npr. 6 ali 7 mesecev. V preteklosti so bile na ladjah večje posadke, npr. okrog 25 do 40 ljudi in več, postopoma pa se je njihovo število zmanjševalo, tako da imajo danes v mednarodnem merilu celo večje kontejnerske ladje (50.000–60.000 ton nosilnosti) posadke s komaj 10–20 ljudmi. Pač pa je v takih primerih značilno, da ladje servisirajo *posebne ekipe*, ki pridejo na ladjo le toliko, da opravijo svoje storitve.

Nova tehnologija je zmanjšala potrebo po fizičnem delu na ladji in povečala hitrost nakladanja in razkladanja tovora v пристaniščih. Le-to je včasih trajalo več tednov, tudi dva meseca in več, danes pa ladjo s kontejnerskim tovorom raztovorijo npr. že v 10 urah ali še prej (pšenice seveda ne prekladajo z lopato, temveč z vakumskimi cevmi ipd). V ZDA naložijo ali razložijo tudi po 40–45 kontejnerjev na uro; tako posadka nima (za)dosti časa, da bi sploh zapustila ladjo. Glede na boljšo opremljenost ladje pa so tudi manj motivirani za to, da bi kaj dodatno iskali v mestu.

Iz tega pa so sledile posledice tako za delo in življenje pomorščakov kot za пристanišče in пристaniška mesta, kakršno je Koper. Tudi velika pristaniška mesta, kot sta Marseille in Genova, nimajo več nekdanje živahnosti. Danes v Kopru skoraj ni sledi, da gre za *pristaniško mesto*, in to niti glede na ljudi, saj je le redkokdaj videti kakšnega pomorščaka, niti glede na lokale, klube in zunanje prostore, ki bi bili namenjeni prav njim.¹¹⁷ Celo prostitucija, ki so jo včasih, ko so bile še številčno močnejše posadke ladij, ki so se dalj časa zadrževale v pristanišču, morali zagotoviti,¹¹⁸ je izgubila svojo pomorsko funkcijo.

Dolgotrajno bivanje na ladji v *zaprtem krogu* večje ali manjše posadke (“vedno isti obrazi”), v okoliščinah, ko gre za nenehno medsebojno izpostavljenost in za omejene možnosti umika v zasebno sfero, povzroča napetosti in konflikte. V zvezi s tem je v poročilu *Zdravje in varnost na ladji* inšpektor mednarodne sindikalne organizacije ITF Branko Krznarič zapisal:

¹¹⁷V Kopru so sicer pred časom že imeli lokale, ki so bili namenjeni prav za pomorščake, in to na območju, kjer je sedaj marina.

¹¹⁸Pogosto se navaja, da so tako zahtevo postavili z večje japonske ladje celo kot pogoj, da bi sploh vpluli v koprsko luko. Kot odziv na to so organizirali “pomoč” z Rijeke, tj. avtobusni prevoz prostitutk v Koper. V dolini Rižane je deloval tudi gostinski lokal z večjim številom hišic, ki so služile takemu namenu.

“Službeni podatki govorijo, da so pojavi psihičnih obolenj, utesnjenost in paranoična stanja med pomorščaki dosti pogostejša kot med drugimi prebivalci ... Tu gre za monotona, dolga potovanja, nenehne stike z istimi ljudmi ves čas potovanja (skupaj z mentalno izolacijo) ter strese, ki jih povzroča vsakodnevni hrup. To lahko povzroči, da se pomorščak odzove s pretiranim uživanjem alkohola ali drog, kar še poslabša njegovo mentalno stanje.”.

Do tega je prihajalo še zlasti v preteklosti, ko je šlo za dolgotrajna čakanja z ladjo na sidrišču. Po izkušnjah, ki si jih je pridobil Beno Rupert, nekdanji poveljnik ladje, 2–3 mesece po izplutju ni bilo takšnih napetosti, kasneje pa so se povečale. Kadar pa je bilo dela veliko, napetosti ni bilo. Moderne ladje predstavljajo danes že prave *plavajoče tovarne* in *plavajoča stanovanja*. Na njih ima vsakdo svoje določeno mesto in naloge, posadke so manjše, manj je prostega časa in skrajšali so – tako kot na skandinavskih ladjah – neprekinjeni *čas bivanja na ladji* tudi na samo 2 meseca, tako da je postalo bivanje na ladji v tem pogledu veliko bolj znosno.¹¹⁹ Pri tem pa je prišlo do večje individualizacije, s čimer je hkrati zamrlo nekdanje dosti bolj živahno družabno življenje.

V preteklosti sta bila pri nekaterih tujih firmah po dva mornarja na eno posteljo. Pri Splošni plovi so bili včasih po štirje ali po dva v eni kabini, kdaj tudi po šest (npr. pripravniki, ki so spali na pogradih v majhnem prostoru pod pramcem, kjer je tolklo krmilo, tako da se ni dalo dobro spati). Šele sredi osemdesetih let so se razmere tako izboljšale, da je lahko imel vsakdo svojo kabino. Trend pri nas in v svetu pa je tudi v tem, da se povečuje *prostornost* in izboljšuje *opremljenost kabin* (večje postelje, WC, tuš, umivalnik, klima naprave, tudi že TV, hladilnik, včasih celo pralni stroj idr.). Najprej je le nekaj kabin imelo posamezne elemente opreme zase, medtem ko so druge imele še več skupnega. Najvišji bivalni standard in največje pravice sploh danes uživajo Skandinavci.

Prostorska ureditev ladje kaže na izrazito *hierarhično strukturo*. Poveljnik ladje ima svoje prostore na vrhu: posebej spalnico, dnevno sobo, delovno sobo, sanitarije ipd., torej kar pravo stanovanje. Nekoliko skromnejši so prostori častnikov, bolj utesnjeni in na nižji ravni pa so prostori mornarjev. Praviloma imajo mornarji svoj salon, častniki pa ločeno prav tako svojega. Druženje enih in drugih je bilo doslej povsem ločeno in hierarhizirano (delno je od tega odstopala praksa v nekdanji Jugoslaviji).¹²⁰ Poveljnik ladje praviloma nikoli ne sedi skupaj z mornarji. Po posameznih državah pa gre za še bolj zdiferencirano prostorsko ločevanje tudi med višjimi in nižjimi oficirji ipd.¹²¹ Opazna pa je težnja, da takšna prostorska hierarhična izključnost postopoma slabi.

¹¹⁹Pri tem pa je značilno, da prihaja do diferenciacije, kot je bila opisana na podlagi pogovora s posadko tankerja Queeny Margaret na liniji med Anglijo in Francijo: belgijski poveljnik je bil mesec dni na ladji in mesec dni doma, Filipincem so pogodbe trajale 12 mesecev, Romunom 9, ostalim Belgijcem pa 6 mesecev.

¹²⁰V tem pogledu so tudi sicer velike razlike med posameznimi državami; na angleških ladjah je ta hierarhija bolj izostrena, na francoskih in skandinavskih manj.

¹²¹Hierarhičnost v odnosih med pomorščaki – ki sem jo tu nakazal le s prostorskega vidika – seveda močno odstopa od bolj sproščenih odnosov v civilnem življenju na kopnem, še zlasti v družini. Zato je razumljivo, da ob vrnitvah pomorščakov v domače okolje prihaja do nasprotij, saj drugi niso navajeni na ukazovanje, kakršno je na ladji.

Ladja kot svet v malem: etnični mikrokozmos

Ob presenetljivi togosti in ohranjanju hierarhične strukture¹²² pa gre za velike spremembe z vidika *etnične heterogenizacije posadke*. Pri Splošni plovbi je bil v kontekstu nekdanje Jugoslavije na ladjah že vseskozi velik delež Hrvatov. V zadnjem obdobju pa se Slovenci, podobno kot pripadniki drugih razvitih držav nasploh, vse bolj omejujejo le na opravljanje vodstvenih, visoko strokovnih vlog, medtem ko druga dela prepuščajo mornarjem iz manj razvitih držav. Nasploh je značilno, da je v času, ko se povečuje konkurenčnost delovne sile iz azijskih držav, iz Latinske Amerike in od drugod, ki pristaja na neprimerljivo nižje dohodke, med Evropejci vedno manj mornarjev. Ladje postajajo nekakšen *mikrokozmos* in *izgubljajo* svojo nekdanjo *nacionalno identiteto*. Povečuje se razpršenost slovenskih pomorščakov in delež tistih, ki so zaposleni pri tujih ladjarjih, npr. pri italijanskih, norveških, nemških, grških, ameriških in drugih. Ladjarji na splošno gledajo na to, da bi bili vodilni na ladji pripadniki njihove narodnosti, vendar Splošna plovba ne more imeti na svojih ladjah samo slovenskih častnikov, saj jih sploh nima dovolj. Nacionalno-državna pripadnost je vse bolj nejasna, saj prihajajo udeleženci iz različnih delov sveta (lastnik, poveljnik, mornarji ...) in plujejo na različnih relacijah, opravljajo prevoze za različne naročnike, upoštevati morajo številne mednarodne standarde v poslovanju ter zahteve mednarodnega sindikata transportnih delavcev ipd.

Vsa težavnost *sobivanja* in *sožitja svetovne raznovrstnosti kultur in življenjskih stilov* se torej na ladji zgošča *na enem mestu*, v relativno zelo *zaprtem krogu*. To raznovrstnost so naši pomorščaki doživljali v zvezi z osebno higieno, delovnimi navadami oziroma odnosom do dela kot tudi pri prehranjevanju. Azijska kuhinja npr. ne pozna kruha in je bolj začinjena; tako filipinski kuhar ne zna pripraviti našim pomorcem ustrezne hrane. Arabci imajo spet svoje kulturne norme in bonton pri jedi (npr. riganje), ki za naše ljudi ni sprejemljiv. Slovenski pomorščaki se pojavljajo v vse bolj raznovrstnih, etnično, rasno in kulturno mešanih posadkah. Eden med njimi je npr. deloval na ladji, na kateri so bili le štirje belci in petdeset črncev. V drugem primeru je šlo za ladjo, ki je plula pod panamsko zastavo, vendar je bil njen lastnik iz Libije, ki je živel v Belgiji, njen poveljnik je bil Libijec, en častnik Poljak, po en strokovnjak iz Bolgarije in Jugoslavije, mornarji pa so bili Filipinci ipd. Nekateri slovenski pomorščaki se pojavljajo kot častniki pri tujih ladjarjih (vendar – kje je sploh še meja med domačim in tujim) in na ladjah, kjer ni nobene drugega Slovenca. Sociološko bi se lahko nagibali k poenostavljenemu sklepu, da gre pač za dolgoročni trend k vse bolj *mešanim strukturam*, kot se kaže tudi na kopnem in v družbi nasploh. Vendar je interes ladjarjev v tem, da se po možnosti izognejo veliki heterogenosti posadke in s tem različnim motnjam in zapletom, ki jih to povzroča. Takšna je tudi politika Splošne plovbe, kjer težijo, da ne bi imeli na ladji pripadnikov več kot dveh narodnosti. Praviloma si ladjar prizadeva, da bi si zagotovil vodilni kader, častnike (ali vsaj poveljnika in upravljalca stroja, mogoče pa še kuharja) iz svojega okolja. Danes bi bila značilna sestava posadke naslednja: poveljnik in upravljalca stroja sta npr. Nemca, drugi častniki (naj bi bili iste narodnosti) Hrvati, mornarji pa Filipinci. Podoben sestav bi vzpostavil grški ladjar.

¹²²Pomen takšnega reda je eden od poznavalcev označil takole: "Če se kdo ni razumel z vodilnimi, ni mogel živeti na ladji."

Večja heterogenost pa se pojavlja ob tudi sicer številnejših posadkah na *potniških ladjah*. Ko so npr. ob intervenciji ITF zaplenili in prodali potniško ladjo za turistična križarjenja *Ocean Glory*, se je izkazalo – po podatkih B. Krznariča – da je na njej delovala posadka 250 ljudi, ki so izhajali iz 24 držav z vseh koncev sveta.

Težavnost sožitja heterogene posadke, v katero se vključujejo posamezniki z vseh kontinentov, pa se vendarle zmanjšuje s *kulturnim poenotenjem sveta* in z višjo izobrazjenostjo prebivalstva. Kot pravi eden od poznavalcev te problematike: “Včasih so bile razlike med mornarji zelo moteče; danes pa imajo že vsi vsaj osnovno izobrazbo, tako da ne pride skupaj nihče na ladjo kar iz džungle.”

Ceprav večja etnična heterogenost posadke otežuje medsebojno sporazumevanje, pa po drugi strani vse boljše znanje angleščine le-to olajšuje. Pri tem dobivajo prednost etnične skupine, ki jo pač boljše obvladajo.¹²³

Bivanje in življenje na ladji pa močno bremeni tudi *homogena* sestava posadke po spolu; dejstvo je, da gre praviloma le za moške. Ženske so začeli zaposlovati le na večjih ladjah, medtem ko jih na kontejnerskih praviloma ni. Pač pa je več žensk na potniških ladjah, na katerih delujejo številne posadke, tudi po 800 do 1000 ljudi. Dejstvo, da *populacija istega spola* – kot na podlagi izkušenj ugotavlja dr. Šime Kopilović z Zavoda za zdravstveno varstvo v Kopru – dalj časa preživlja le na omejenem prostoru, povečuje medsebojno agresivnost.¹²⁴ Splošna plovba je načeloma dopuščala in še dopušča, da jih na poti spremljajo tudi njihove žene (vse bolj tudi partnerice). Vendar lahko to možnost izkoristijo predvsem častniki, ki imajo na ladji zagotovljen višji bivalni standard, tj. več prostora in več zasebnosti (tako da npr. niso vezani na skupne sanitarije ipd). Hkrati pa izkušnje kažejo, da je bilo to povezano z različnimi zapleti v medsebojnih odnosih na ladji. Za žene oz. partnerice so (lahko) bila takšna potovanja dolgočasna. Sicer pa so tudi omejene možnosti za takšno odsotnost od doma, ker so vezane na svoje otroke.

Spolno homogeni sestav posadke je izhodišče za vrsto specifičnih problemov, ki zadevajo pomorščake: prostitucija, homoseksualnost, spolne bolezni, aids.¹²⁵ Kljub težavam, ki se jim ob tem izpostavljajo, pa lahko glede na splošne emancipacijske trende pa tudi glede na njihov interes (saj se mladenke pojavljajo npr. v srednji pomorski šoli celo na strojni usmeritvi) pričakujemo bolj mešano strukturo posadk na ladjah.¹²⁶

Medtem ko se potreba po informacijah in telekomunikacijski povezanosti – kot bomo videli – radikalno razrešuje z novo tehnologijo, pa ostaja fizična odsotnost še naprej čustven in medosebni problem. Hkrati s fizično,

¹²³V tem pogledu so npr. Filipinci doslej imeli prednost pred Kitajci; z jezikovnim usposabljanjem pa se bodo lahko prav slednji množično pojavljali kot konkurenčna delovna sila, ki je pripravljena sprejeti delo s še nižjim plačilom in s podstandardnimi delovnimi in bivalnimi pogoji.

¹²⁴Na sovjetskih ladjah so sicer odprli možnosti za ženske, tako da so se pojavljale tudi med častniki, večkrat pa zlasti kot kuharice, čistilke ipd. Ženske se pogosteje pojavljajo tudi na skandinavskih ladjah.

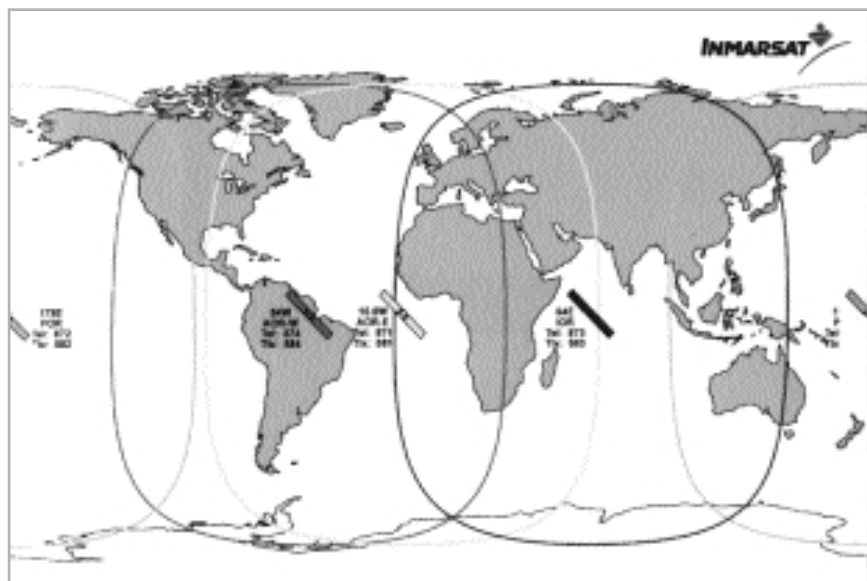
¹²⁵Prostitutke kot sporni korektiv neživljenjske (homogene) strukture posadke delujejo v pristaniščih, včasih pa pridejo za nekaj ur tudi na ladje. Ko je bila prevelika utesenjenost v kabinah, so prišli prav še hodniki ... V salonu posadke pa je zadosti prezervativov, kjer jih mornar lahko sam vzame (včasih se je moral za to obrniti na drugega častnika krova).

¹²⁶Za razliko od pomorstva pa je na rečnih plovbah že uveljavljena praksa, da kar cele družine iz Nemčije, Madžarske, Srbije idr. plujejo na tovornih rečnih ladjah.

prostorsko mobilnostjo pomorščakov je značilna tudi velika fluktuacija zaposlenih. Kot navadni mornarji se zaposlijo številni mladi, samski moški, ki to delo vzamejo (tudi) kot avanturo, ki si jo privoščijo za nekaj let. Pred poroko se praviloma soočijo s približno takšno zahtevo partnerice: "Ali daš ti odpoved podjetju ali pa jo bom dala jaz tebi." Tako ostanejo le redki, ki še želijo vse življenje ostati v takem poklicu.¹²⁷ Sploh pa povzemajo, da izkušen, izrazito družinski človek težko ostane dalj časa na ladji in v poklicu pomorščaka.

Fizično ločevanje in telekomunikacijsko povezovanje

Razvoj telekomunikacijske tehnologije bistveno spreminja povezanost pomorščakov z izhodiščnim domačim okoljem. Včasih je bila praktično edina vez pomorščakov z domom pošta, ki so jo prejeli ali odposlali iz Luke, kar je teklo nekako v tem smislu: "Pošljite pismo v Bombay in prejel ga bom čez 3 mesece." Izboljšavo je v šestdesetih letih predstavljala radiotelefoniya, ki pa je bila prvenstveno namenjena za službene komunikacije (preko *Rijeka radio*); osebna raba je bila zaradi težavnejšega vzpostavljanja zvez omejena pa tudi doma še niso imeli telefona. Sledilo je uvajanje *satelitskih komunikacij* in ukinjanje radiotelegrafistov. Pri Splošni plovbi je ladja Portorož prva dobila opremo za komuniciranje preko satelitov. Medtem ko so komunikacijo preko radijskih postaj opuščali, pa so uporabljali sistem INMARSAT, ki omogoča tako satelitske telefonske povezave kot tudi pošiljanje faksov in teleksov ter elektronske pošte (e-mailov). Preko tega sistema uporabljajo stacionarni in tudi mobilni telefon, ko je ladja še na odprtem morju.¹²⁸

Slika 8.20:
Inmarsat: satelitsko premoščanje oddaljenosti v pomorstvu

¹²⁷Gre za pogoste spremembe tudi v smislu prehoda z ene ladje na drugo znotraj istega podjetja in med podjetji. Kot ugotavlja upokojeni poveljnik ladje Beno Rupert, med ladjami ni dosti razlik in tako je po končanem dopustu dostikrat prišel na drugo ladjo; skupno je zamenjal kar 30 ladij.

¹²⁸Inmarsat je nastal kot pomorsko usmerjena medvladna organizacija pred več kot 20 leti, od 1999 pa deluje kot korporacija s sedežem v Londonu; v Sloveniji jo zastopa Akton d.o.o., Ljubljana. To je globalni mobilni sistem, ki je v začetku deloval za 900 ladij – uporabnikov,

Izboljšane komunikacije so hkrati z večjimi možnostmi prevoza za pomorščake zelo pomembne, zlasti če obolijo ali se poškodujejo. *24 ur dnevno* lahko dobivajo navodila zdravnika iz Kopra in prek *International Radio Medical Centre* iz Rima,¹²⁹ in to ob upoštevanju standardizirane zaloge zdravil, postopkov in opreme na ladji. V zvezi s tem lahko v nekaterih situacijah računajo tudi na helikopterski prevoz, ki ga nudijo agencije obalne straže npr. v ZDA. Na oceanskih ribiških ladjah, ki uporabljajo pri ribolovu helikopterje, pa – po osebnih izkušnjah poveljnika ladje Leopolda Kocbeka ob obolelosti zaradi malarije – računajo tudi na možnost, da obolelega na ta način prepeljejo na kakšno drugo večjo ladjo.¹³⁰

V določenih primerih pa na podlagi dobljenih informacij zdravnik iz Kopra svetuje, da se naj ladja vrne v pristanišče.¹³¹ Bolnika včasih pustijo v pristanišču; pri tem pa nastopijo težave, če bi ga bilo treba prepeljati domov z letalom (načeloma je psihiatrične bolnike, nezvestne in mrtve ljudi prepovedano voziti z letalom). Dr. Kopilović je že večkrat spremljal bolnike na takšnem povratku; npr. na povratku iz Kuala Lumpurja preko Dunaja. Tudi pri tem se v kritičnih situacijah zastavi vprašanje tipa: Ali naj 300 ljudi v letalu čaka zaradi kritičnega stanja (psihiatričnega) bolnika?

V zdravniškem svetovanju na daljavo, ko gre npr. za klic v duševni stiski, pa se razkriva *zaostala miselnost*, ki ne upošteva pridobitev informacijsko-telekomunikacijske tehnologije; zavarovalnica namreč ne plača storitve psihiatra, če pacient osebno ne pride v ambulanto. Brez fizične prisotnosti v ambulanti – kar za takega bolnika predstavlja tudi stres zaradi drugih ljudi – ne dobijo plačila.

Ob izboljšanju telekomunikacijske tehnologije pa je treba pripomniti, na kar opozarja strokovnjak za telekomunikacije v pomorstvu prof. Marjan Tončič, češ da pri mornarjih niti ne gre nujno za veliko potrebo po komuniciranju z domačim okoljem. Iz konkretnih opažanj izhaja, da se v njihovih pogovorih dostikrat kaže zadrega, ko *ne vedo več, o čem* naj bi govorili, tako da po trikrat vprašajo, kakšno je kaj vreme ipd. Pomemben pa je že občutek, da niso tako zelo odrezani od domačih.

Povsem zapostavljene so nove možnosti, da bi pomorščaki ohranjali stik in se vključevali v *politično dogajanje* svojega domačega kraja oz. občine in države Slovenije kot celote. Iz vseh stikov, ki sem jih imel z njimi, je razvidno, da praktično nimajo nikakršnega stika niti s tako pomembnimi političnimi dejanji, kot so volitve v občinski ali državni svet. O *teledemokraciji* torej sploh še ne moremo govoriti.

sedaj pa predstavlja podlago za povezovanje s telefonom, faksom in za pošiljanje podatkov več kot 210.000 ladjam, vozilom, letalom in prenosnim terminalom; to število pa se vsak mesec poveča za več tisoč. Najprej je deloval kot analogni, sedaj pa kot digitalni sistem; poleg službenih komunikacij (sprva kot varnostni sistem) omogoča tudi osebne stike pomorščakov z domačimi in prenos kakršnih koli podatkov kjerkoli in kadarkoli. Iz Slovenije je bila organizirana tudi navtična odprava *Horn 2000* kot prva plovba okoli sveta, pri kateri se mlajši člani posadke šolajo na daljavo preko sistema Inmarsat, ki je pod sponzorstvom družbe Aktion.

¹²⁹*International radio-medical centre/Centro internazionale radio-medico* v Rimu nudi takojšnje brezplačno svetovanje v vseh primerih bolezni ali poškodb, in to kadarkoli in kateremukoli pacientu na ladjah po vsem svetu, pri čemer ni važno, pod katero zastavo pluje. Gre torej za značilen primer tistega, kar danes označujemo ne le kot pomorsko medicino, ampak kot telemedicino ali teledravstvo, saj se pri tem opirajo na telekomunikacijske povezave.

¹³⁰Njega osebno so s helikopterjem prepeljali na japonsko ribiško ladjo matico (ki oskrbuje vrsto manjših) in mu solidarnostno nudili vso oskrbo na lokaciji zahodno od afriške obale.

¹³¹Dr. Kopilović je npr. svetoval v primeru, ko si je mornar zlomil roko, da naj se ladja, ki je bila že 24 ur vožnje iz Akapulka, vrne v pristanišče (dokončno pa se odločijo na ladji).

Hkrati s prizadevanji za zblížanje in večjo povezanost s pomorščaki na ladjah v smislu telekomunikacij pa gre tudi za potrebo *po nadzoru* in njihovem prostorsko-fizičnem *ločevanju* v pristanišču, da bi lahko preprečili razširjanje nalezljivih bolezni z drugih koncev sveta. Prav to je vloga že starodavne institucije – *karantene*, tj. prostorske osamitve za določen čas pred vstopom v mesto (vzemimo npr. še danes stoječo zgradbo izven obzidja v Dubrovniku). Ob nerazviti medicini je veljalo: “Ko na ladji zboli eden, je bolna cela ladja.” Podobno bi lahko rekli: “Ko je v mestu zbolel eden, je bilo bolno celo mesto.” Koper je v svoji zgodovini to tragično doživil ob pojavih kuge. Danes pa je ob sicer dosti večji mobilnosti ljudi nevarnost takšnega razširjanja relativno bolj obvladljiva. V Kopru in v Sloveniji *prave karantene sploh nimamo*. Karantena je včasih pomenila obliko osamitve, da bi lahko preverili, ali so pomorščaki zdravi. Danes pa z ladje že vnaprej sporočijo (izobesijo zastavico), da nimajo karantenske bolezni. Če ni zastavice, pilot ne pristopi in poklicati je treba zdravniško službo, ki gre prva na ladjo, da bi preverila, ali je utemeljen sum, da gre za karantensko bolezen, ali ne (ta vprašanja so se še posebej zastavljala l. 1995, ko je šlo za nalezljivo bolezen v Indiji). Drugi primer je bila ladja, za katero se je domnevalo, da je – preko Maroka – prišla iz Konga; počakati je morala na odprtem morju izven koprskih Luke toliko časa, da je minila inkubacijska doba.

Delo in bivanje na ladji ima za pomorščake dostikrat instrumentalni pomen za *kasnejše* življenje oz. za življenje *izven* ladje. V ospredju je motivacija, da bi čim več prihranili za domov. To pomeni, da je življenje na ladji vse bolj reducirano le na delo (ne le 8, ampak prej 12 ur) in nujni počitek. Tudi mladi mornarji, ki so bolj avanturistično motivirani, da bi ob delu na ladji videli svet, imajo ob vse večji dinamiki delovanja za to le malo možnosti.

Življenje pomorščakov je tako povsem *podrejeno funkcionalnim zahtevam* ladijskega prevoza in gospodarskim ciljem. To je vidno v časovni organizaciji delovanja, ki naj bi zagotavljala čim manj prekinitev, tako da se morajo zaradi tega odpovedati naravnemu življenjskemu ritmu. V prejšnjih desetletjih je bilo značilno, da se je – po izkušnjah Leopolda Kocbeka – ribiška ladja vrnila enkrat letno na remont in le takrat je imel 14 dni prosto; ali pa takrat, ko so še lovili ponoči z lučmi in se ob polni luni ni dalo loviti, tako da so bili en teden prosti in so lahko šli domov (ali pa so “iskali dekleta na Obali”). Šele ob močni vlogi ITF, tj. mednarodne sindikalne organizacije transportnih delavcev, se v spopadanju z ozko gospodarskimi ter profitnimi interesi izboljšujejo tudi bivalni in življenjski pogoji ter pravice pomorščakov v smislu temeljnih človekovih pravic. Ta prizadevanja pa so v nasprotju z delovanjem svetovnega tržišča delovne sile in s pripravljenostjo mornarjev iz manj razvitih držav, da pristajajo tudi na prav poniževalne pogoje.

Vendar pa bi bilo napačno, če bi kar na splošno predpostavljali, da se vsi želijo pogosto vračati domov ali v domače okolje. Marsikoga zanima vse kaj drugega prej kot domače gnezdo. Pa tudi nekateri delodajalci (značilno – v ZDA) delajo tako, da tisti, ki gre na dopust, s tem avtomatično izgubi delovno mesto, ki ga zasede nekdo drug.¹³²

¹³²Za razliko od tega pa v Rotterdamu, ki je največje zbirališče pomorščakov na svetu, tistim, ki ostanejo brez dela, po prijavi na njihovem uradu nudijo pomoč, ki vključuje brezplačno hrano in prenočevanje za šest mesecev.

Nekatere obravnavane trende torej lahko povzamem z naslednjim:

- zmanjšuje se čas odsotnosti z doma;
- povečuje se fluktuacija ter pogodbeno prevzemanje dela le za določen čas, hkrati pa negotovost idr.;
- vse večja je etnična heterogenost posadk, kar pomeni tudi večje razlike v kulturi in življenjskih slogih ter težje zagotavljanje sožitja v majhnem, zaprtem prostoru;
- opazna je težnja k vključevanju žensk, vendar s številnimi omejitvami in problemi;
- negativne posledice fizične odsotnosti iz domačega okolja in geografske razpršenosti po svetu se zmanjšujejo z vedno večjo telekomunikacijsko povezanostjo;
- slovenski pomorščaki se vse bolj osredotočajo le še na umsko zahtevnejša strokovna in upravljalna dela, kar jim zagotavlja tudi relativno boljšo kakovost bivalnih in življenjskih razmer;
- povečuje se število slovenskih pomorščakov, ki delujejo pri tujih firmah, s tem pa tudi razpršenost njihovih službenih in osebnih stikov, kar bo verjetno prišlo do izraza tudi v povečanem deležu etnično mešanih zakonov.¹³³

Ob tem pa tudi celinsko poreklo pomorščakov iz Slovenije ni več prvenstveno vezano na obalna območja, saj jih večina že prihaja *iz notranjosti* Slovenije, pretežno s Štajerske. Razširjena prometna in informacijska dostopnost hkrati pogojuje tudi njihovo rekrutiranje s širšega ozemlja. Tako lahko pričakujemo, da bo v *bodoče ta tradicionalna obalna posebnost zabrisana*.

PLOVBA KOT SREDSTVO IN PLOVBA KOT UŽITEK

Križarjenja in plavajoči hoteli iz Tržiča (Monfalcone)

Čeprav živimo v času vsesplošnega povečevanja prostorske mobilnosti ljudi, je v zadnjih desetletjih dokaj neopazno skoraj povsem zamrl pomorski potniški promet. Aktivnosti Luke Koper so povsem osredotočene na blagovni promet. Župani jadranskih mest pa se dogovarjajo o tem, kako bi spet oživili tudi potniški promet, pri čemer morajo v veliki meri računati na turistične tokove.

Pri tem pa gre tudi za spremembo samega pomena plovbe po morju: leta je bila v preteklosti bolj instrumentalne narave, tj. predvsem sredstvo oziroma način za dosego namembnega kraja. Danes pa se povečuje zanimanje za plovbo kot obliko sproščanja in užitka ter bivanja v naravnem okolju. Pri tem naj izpostavim zlasti večdnevno, večtedensko ali tudi dolgotrajnejše *križarjenje po morju*, ki presega prostorske okvire vsakdanje rekreacije, hkrati pa vendarle predstavlja tudi obliko bivanja v mobilnih prostorih.

Pri nas se povečuje povpraševanje po dopustovanju, ki ga izražajo ljubitelji križarjenja zlasti v dveh kategorijah: eni se usmerjajo na križarjenje na

¹³³Slovenski pomorščaki se včasih vračajo tudi z ženami od drugod, zlasti iz azijskih držav; vendar je dosti takšnih zakonskih zvez kmalu razpadlo.

motornih jadrnicah po Jadranu, še zlasti med stoterimi hrvaškimi otoki, kar npr. organizira turistična agencija Burin Club; drugi pa se vključujejo v križarjenja z večjimi, bolj opremljenimi in udobnimi ladjami po zahodnem Sredozemlju (Italija, Španija, Maroko, Tunizija, Francija, Malta), vzhodnem Sredozemlju (poleg Hrvaške še Grčija, Turčija, Sirija, Libanon, Izrael, Egipt, Ciper), okoli Evrope, ob Kanarskih otokih, Karibskih otokih, ob zahodni Afriki idr.

V prvi skupini je bolj poudarjen pristen stik z naravo, tako z morjem (v sicer težko dostopnih zalivih s kristalno čisto vodo) kot na otokih (po katerih se vozijo z gorskimi kolesi ter spoznavajo sicer odmaknjene krajinske lepote), hkrati pa tudi glede na hrano, vožnjo s kajaki ali kanuji v zalivih, možnosti za nudiste idr. Burin Club ponuja jadrnice za 10 do 34 oseb in poskuša ustreči željam raznovrstnih skupin turistov, naj gre za skupino poplavljačev, za pevski zbor, za poslovne partnerje, za krog prijateljev, ki praznuje rojstni dan, za arheologe, študente, dijake ipd. Kot poudarja predstavnik kluba David Hawlina, je skupna lastnost njihovih gostov prav to, da *imajo radi morje*. Privabljajo pa jih tudi programi zabave, izletov v mesta itd.

V drugi skupini pa gre – po izkušnjah agencije Mediteran International iz Portoroža – za križarjenja na ladjah, ki jih včasih označujejo tudi kot plavajoče hotele; pri tem je bolj v ospredju udobje, zabava, razvedrilo; na razpolago so večje kabine ali apartmaji, TV, telefon, več restavracij, bazen, kino, gledališče, drsališče, fitness, savne, terapije, frizer, otroški vrtec, teniška igrišča, zdravstvena oskrba, casinoji ipd. Povečuje se interes za bolj oddaljene destinacije, kot jih predstavljajo Karibi, Bahami, Indonezija, Indija in Japonska. Pri tem se kombinira letalsko potovanje s križarjenjem. Včasih gre za potujočo skupino udeležencev določenega kongresa, kar pa že predstavlja kombinacijo v smislu "prijetno s koristnim". Nasploh pa ob pestri ponudbi na ladjah posvečajo veliko pozornost bivanju, sprostitvi in uživanju. S tem ko gre za potovanja na večje oddaljenosti, pa hkrati tudi prese-gajo dosedanje sezonsko omejenost (na julij, avgust).

V zvezi s križarjenji po morju naj nazadnje predstavim še nekaj informacij iz bližnje, tržiške ladjedelnice, ki se odziva na povpraševanje po luksuznih ladjah na svetovnem turističnem trgu. Ker so temu posvetile pozornost že Primorske novice, tu vključujem njihovo predstavitev (in dodajam sliko, ki mi jo je podjetje Fincantieri odstopilo za objavo).

Slika 8.21:
Luksuzna križar-
jenja z "Veliko
princeso"

Zlato princeso so v letu dni zgradili v tržiški ladjedelnici za angleškega ladijskega velikana P&O. Našo pozornost pa je vzbudila predvsem zato, ker nosi v svojem trupu tudi slovensko znanje. Avtomatiziran sistem klimatskih naprav na ladji je namreč plod strokovnjakov iz novogoriškega podjetja Goap. Zaupanje največjih svetovnih ladjarjev so si Novogoričani pridobili pred nekaj leti, ko so za P&O opremili prvo razkošno potniško ladjo Grand Princess. Od tedaj so jih opremili že devet. Kmalu pa bodo v svoje roke vzeli tudi še tri podobne ladje v Tržiču in celo dve na Japonskem. Ko bodo zgrajene, bodo to največje potniške ladje, ki so kdajkoli zaplule na morske valove.

Toda tudi Zlata princesa se lahko pohvali z osupljivimi dimenzijami. To je pravo plavajoče mesto, opremljeno kot hotel najvišjega razreda, zgrajeno nalašč za drsenje po Sredozemlju ali Karibih s hitrostjo do 24 vozlov. Sprejme lahko 3100 potnikov in tisoč članov posadke. Premore 1300 kabin in 28 apartmajev za najbolj petične potnike. Za razvajanje in trošenje denarja gostov bo na ladji poskrbljeno na vsakem koraku. Trije zabavišni prostori bodo vsak večer vabili na ogled različnih spektaklov, na voljo bodo igralnice, knjižnice, golf igrišča, vsaj ducat barov in klubov, več bazenov, eden celo v karibskem stilu s premično stekleno streho. Če bo od vsega ugodja kak parček zadela še Amorjeva puščica, si lahko večno zvestobo obljubi kar v ladijski kapelici. Tudi sobna strežba bo seveda izpolnila (skoraj) vsako željo podnevi in ponoči, čokoladica na postelji vsak večer je nekaj povsem običajnega.

Križarjenja so na svetovnem turističnem trgu zelo priljubljena. Organizatorji potovanj komaj sledijo povpraševanju gostov po romantičnih počitnicah na luksuznih ladijskih krovih. V prihodnosti pa pričakujejo, da bo ta turistična veja doživela še večji razmah. Največji svetovni ladjari so namreč v zadnjem času naročili gradnjo kar 85 potniških velikank v skupni vrednosti vrtoglavih 138 milijard dolarjev.

Vir: Primorske novice, št. 15, 20. februar 2001, str. 21

Potujoči simpozij

Portal Slovensko-morje.net je na podlagi STA poročal, da je 8. junija 2002 v koprsko pristanišče priplula grška potniška ladja *Festos Palace*, na kateri je potekal četrti okoljski simpozij z naslovom *Religija, znanost in okolje* pod pokroviteljstvom ekumenskega patriarha Bartolomeja I. in Romana Prodijskega, predsednika Evropske komisije. Udeleženci simpozija, 250 najvišjih predstavnikov več verstev sveta, znanstvenikov, okoljevarstvenikov, vladnih predstavnikov in novinarjev je obravnavalo okoljske razmere Jadranskega morja. Simpozij je trajal od 5. do 10. junija, s tem da se je njegova pot začela v albanskem Draču s postanki v Boki Kotorski, Splitu, Kopru, Raveni ter se končala v Benetkah. Ob koncu so sprejeli sklepni dokument, t.i. Beneško deklaracijo.

V Kopru in v drugih mestih so imeli pogovore z vodilnimi predstavniki vlad in nevladnih organizacij. Celotno akcijo pa je izvedla nevladna organizacija, ki ima sedež v Londonu in Atenah.

Prikazan primer nam ilustrira splošno težnjo prehajanja od (zamejenosti) "prostora krajev" k fleksibilnosti in odprtosti, ki omogoča vsebinsko obogatitev in hkrati doživljanje naravnega okolja z večjo mobilnostjo v "prostoru tokov".

Potovati, ne da bi zapustili svoj dom ali svoj kraj

Kot največji dosežek v zvezi s križarjenjem in življenjskim stilom v svetovnem merilu pa izpostavljajo primer ladje *The World*, ki se je maja 2002 iz norveške ladjedelnice podala na prvo potovanje. Le-ta je bila zasnovana tako, da naj bi omogočila lastnikom in najemnikom, da potujejo po svetu, ne da bi jim bilo treba zapustiti svoj dom (stanovanje). Gre za ladjo, ki jo uporablja Resident Sea Club, ki vključuje lastnike 110 zasebnih, polno opremljenih luksuznih stanovanj (velikosti od 103 do 301 m²) in 88 apartmajev za goste. Stanovanja lahko kupijo po ceni od 2,25 do 7,5 milijona ameriških dolarjev.

Tu se torej ponuja bivanje v nenehno spreminjajočem se okolju, kar naj bi zagotavljalo ugodno kombinacijo zasebnega udobja s privlačnostmi križarjenja in luksuznim vzdušjem ekskluzivnih počitniških krajev.

Izdelujejo tudi že načrte za *Freedom Ship* (Ladjo svobode), ki jo najavljajo kot "plavajoče mesto na morju". To bi bila nekakšna lokalna skupnost v nenehnem gibanju okoli sveta (štirikrat daljša kot znana Queen Mary). To ne bi bila več križarka, ampak edinstven prostor, kjer bi ljudje živeli, delali, se upokojevali, počitnikovali ali kamor bi prihajali na obiske. Ladja bi imela lastno letališče in letala za prevoz stanovalcev in obiskovalcev. Pri tem računajo, da bodo pritegnili številna podjetja tako v veliko mednarodno nakupovalno središče kot tudi v prostore, kjer bi le-ta predstavljala svoje proizvode.

Ladja bi po načrtih lahko sprejela 30.000 dnevniških obiskovalcev in še 20.000 obiskovalcev, da bi zapolnila 10.000 hotelskih sob. Ker so možnosti za uresničevanje projekta za sedaj še dvomljive, puščam podrobnosti tam, kjer so na voljo, npr. na internetu (www.freedomship.com).

MOBILNOST STVARI, DOBRIN, BLAGA

Kot sem že nakazal v uvodnih poglavjih, moj predmet obravnave v najširšem smislu vključuje spremembe v bivalnem okolju, ki zadevajo mobilnost oziroma tokove ljudi, fizičnih dobrin in informacij. Mobilnost sem doslej obravnaval pretežno kot mobilnost ljudi, saj temu posecam glavno pozornost. Na tem mestu pa gornjo obravnavo dopolnjujem le z izbranimi vprašanji, ki zadevajo kakovost bivanja glede na mobilnost stvari, dobrin oziroma blaga. Pri tem ne gre za tako korenite spremembe, kot jih bom še prikazal z vidika tokov informacij (internet ipd.). Kljub temu pa lahko gre za aktualna vprašanja, ki zadevajo staro in novo, lokalno in globalno, mesto in podeželje.

Nakupovalna središča: povečana izbira in/ ali osiromašenje bivalnega okolja?

Nedorečena lokacijska politika

Postavitev nakupovalnih središč – Mercatorjevega Hipermarketa, nato Super nove (Interspar, Obi, New Yorker idr.) in še drugih – v Kopru izven starega mestnega jedra že nekaj časa odpira vprašanja, ki zadevajo prostorsko-časovno organizacijo celotnega mesta, občine in širšega zaledja. Najprej je izstopilo vprašanje, koliko je to v skladu s prizadevanji po oživiljanju

starega mestnega jedra; postopoma pa so se začele kazati posledice tudi z ukinjanjem manjših trgovin po posameznih mestnih stanovanjskih območjih in na podeželju.

V zvezi z odobritvijo lokacije in ugodno prodajo zemljišč Mercatorju je bil pri odločanju v ospredju predvsem konkreten finančni interes (ali ugovarjanje le-temu). Dileme so bile tudi glede lokacije in gradnje Supernove, ki je še dvakrat večja (27.813 kvadratnih metrov površin); vendar je prevladala razlaga, da gre za lokacijo v bližini starega mestnega jedra in da bo povečan obisk Supernove ugodno vplival tudi na njegove razvojne možnosti. Investitor Immorent Beta izraža stališče, da izbrana lokacija ni najprimernejša in da je bila odločitev povsem v rokah občine. V primerjavi z načinom delovanja v drugih razvitih evropskih državah so pri nas izhodišča za tako odločanje strokovno manj opredeljena in je zato večja možnost, da prevladajo individualni vplivi.

Investitor predpostavlja, da bi morala biti občinska politika tista, ki bi že vnaprej zagotavljala in usmerjala gradnjo nakupovalnih središč na (naj)primernejših lokacijah. Ravno s tem pa se odpira splošna nedorečenost ali vsaj neuskkljenost teorije in prakse tudi v državnem merilu. Gre za podobne dileme, kot so se skozi desetletje pojavljale glede načrtovanja potrebnih prostorov za osebne avtomobile: njihovo širjenje naj bi omejevali, hkrati pa so ga dopuščali. Danes je vstopanje investorjev v lokalni prostor otežen (podobne izkušnje imajo pri Emoni – Obala v zvezi z lokacijami za trgovine Noč in dan v državnem merilu), tako da si praktično lahko zagotovi vstop vanj le s tem, da angažira še lokalnega posrednika, ki prevzame lobistično vlogo. Po izkušnjah (tujega) investitorja je najtežje ravno pridobiti zemljišče. V zvezi s tem se kaže, da je za domače in še zlasti tuje investitorje odločilnega pomena, da se povezujejo s ključnimi osebami v kraju.¹³⁴

Čeprav je vprašanja o konkretni (mikro)lokaciji nujno reševati na lokalni ravni, je vendarle tudi v takem odločanju na voljo zmeraj več splošnih usmeritev in izkušenj, tudi od drugod, na katere se je mogoče opreti.¹³⁵

Koper pa hkrati predstavlja izziv, na katerega se odzivajo v Trstu (blizu italijansko-slovenske meje odprli t. i. evropska stolpa, novi center delavskih zadrug in novi center na Dolgi kroni). Vendar v Trstu hkrati odpirajo tudi vrsto novih trgovin, specializiranih po posameznih podjetniških znamkah. Tudi z visoko specializacijo kvalitetnih izdelkov torej poskušajo pritegovati obiskovalce in oživiti mestno središče.

Supernova v Kopru, sicer največje nakupovalno središče na Primorskem, sledi že uveljavljenim vzorcem po svetu, s tem da računa na lahko dostopno lokacijo, na kateri je en najemnik trgovina z živili (Interspar), drugi največji trgovina za dom (Obi), vsi ostali pa so manjši in poskrbijo za splošno potrošnjo in storitve (restavracija, frizer, obleke, drogerija, glasba idr.).

¹³⁴Pri tem ugotavljajo, da je slovenska zakonodaja v primerjavi z evropsko nedodelana in da je prevečkrat v igri človeški faktor, ne pa strokovnost ter konkretne, dejanske razmere. V drugih državah pa da je zakonodaja bolj dodelana, tako da obstaja manjša možnost za to, da bi lokalni veljaki uveljavljali svoje interese.

¹³⁵Investitor projekta Supernova Koper Immorent Beta d.o.o. Ljubljana, ki je hčerinsko podjetje Immorenta AG Dunaj (ta pa je v 100-odstotni lasti banke Die Erste), je bil angažiran tudi pri gradnji nakupovalnega centra Europark Maribor, Baumax Maribor, pohištveni center Rutar Ljubljana, nakupovalni center Mercator Jesenice idr. V okviru Supernove v Kopru je bila zgrajena že peta Intersparova trgovina v Sloveniji.

Zakaj kupujejo v velikih nakupovalnih središčih?

Stikova telefonska raziskava (februar 2001), ki je zajela vso Slovenijo, je razkrila tudi, kaj so glavni razlogi, zaradi katerih anketiranci kupujejo v velikih nakupovalnih centrih. Ugotovila je, da v njih nakupuje več kot 60 % prebivalcev RS, pri tem pa zelo izrazito izstopajo odgovori, ki kažejo *na veliko izbiro* (če združimo dve kategoriji odgovorov: "ker lahko v njih kupim praktično vse" – 39,6 % in "ker imajo veliko izbiro različnih proizvajalcev istega izdelka" – 23,3 %) s skupno 62,9 % odgovorov; na drugo mesto pa pridejo odgovori: "*ker so poceni*" z 39,6 % odgovorov. V celoti pa bi približno osemdeset odstotkov prebivalcev Slovenije kupovalo v velikih trgovskih središčih, če bi teh bilo več in če ne bi bili *le v večjih mestih* (Delničar, 23. 2. 2001, str. 3).

Z vidika dolgoročnih trendov torej kaže tudi trgovska koncentracija na težnjo k uveljavljanju individualizacije v smislu *povečane svobode izbire*. Ob tem pa je lahko glavni prigovor, da pomeni velika koncentracija raznovrstnega blaga v nakupovalnem središču prednost za ene, hkrati pa poslabšanje in omejitve izbire za druge, npr. za prebivalce bolj oddaljenih krajev na koprskem podežlju in za tiste, ki živijo v mestnih območjih, kjer so začeli zapirati trgovine, še zlasti če ne vozijo avtomobila.

Trendi h koncentraciji trgovine in njene meje

Statistični urad RS v svojih "Rezultatih raziskovanj" (št. 773, 2002) ugotavlja, da se je *celotno število prodajaln* v Sloveniji v letu 2001 v primerjavi z letom 1991 *znižalo*, in to za 7,1 %, najbolj – za 13,5 % – pri prodaji živil (delež vseh drugih prodajaln se je sicer povečal). Za našo temo pa je temeljnega pomena, da se je *delež prodajaln z manjšo prodajno površino zniževal*, delež večjih prodajaln pa povečeval. Površina prodajaln se v zadnjih letih hitro povečuje, čeprav število prodajaln pada. Statistična analiza je tudi pokazala, da je upadanje števila prodajaln značilno za manjše kraje, ne pa za velika mesta. Ob tem pa se koncentracija prodajaln nadaljuje v nakupovalnih središčih, kamor se seli trgovina tudi na račun mestnih središč.¹³⁶

Z gornjimi podatki torej postavljam koprski primer v širši kontekst. V zastavljenih okvirih te knjige tega ne morem še razširjati s podatki za druge države. Vendar je pomembno, da se na Zahodu že kažejo znaki *preusmerjanja nazaj v središče* mesta, in sicer tako zaradi drugačne prostorske politike kot tudi iz ekonomskih razlogov.

Prikazani trendi veljajo tudi za območje Slovenske Istre; vendar je ukinjanje trgovin – kot ugotavljajo na Gospodarski zbornici v Kopru – bolj značilno za mestna središča kot za podeželje, glede na to, da so prebivalci uspeli zaustaviti nameravano zapiranje manjših vaških trgovin (podobno kot so s pomočjo občine ohranili nekatere avtobusne povezave). Nedorečeni pa ostajajo programi o tem, katere trgovine in dejavnosti bodo lahko uspevale tudi v starem mestnem jedru; to bo v veliki meri odvisno od nadaljnega širjenja nove univerze. Zanimiv eksperiment se odvija v Izoli, kjer je občina ponudila za simbolično najemnino v uporabo prazne lokale, da bi spodbudila oživljanje mesta, s tem da bi pritegnila umetniške, obrtne in druge dejavnosti.

¹³⁶Primerjava podatkov iz leta 2001 s tistimi iz 1999 kaže, da se je v letu 2001 prodajni prostor v *nakupovalnih središčih* povečal za 78 %, število prodajalcev za 71 %, število prodajaln pa za več kot 40 % (prav tam, str. 9–11).

Na strokovnem posvetovanju o *viziji slovenske trgovine* (Portorož 20. in 21. 9. 2001) so nekateri udeleženci zaostriili zahtevo, da je treba jasno *razločevati ekonomsko in socialno* izhodišče delovanja. Mercator je sicer res zaprl že okoli 250 majhnih in nedonosnih trgovin in jih še zapira, hkrati pa gradi večje in tako povečuje velikostno povprečje – tako kot to počnejo tudi trgovske verige na Zahodu. Pri tem pa Z. Janković zahteva, da bi morali “enkrat za vselej razčistiti, ali smo *trgovska družba*, ki posluje rentabilno, ali *socialna veriga*, ki oskrbuje vsako vas ... Vsaka posamezna prodajalna mora biti rentabilna. Nekatere smo na primer zastonj ponujali v franšizo poslovodjem, pa jih niso hoteli vzeti. Da pa ne bi ostala območja čisto pozabljena, smo za te kraje vendarle organizirali potujočo trgovino z najnujnejšimi osnovnimi potrebščinami.”

Vendar so tudi drugačna podjetniška stališča. M. Kadiš, direktor malo-prodaje pri Živilih, zastopa stališče, da z velikostjo prodajaln sicer raste produktivnost prodaje, vendar to ne more biti edino merilo pri uresničevanju poslanstva podjetja, ki se ukvarja pretežno s prodajo izdelkov za vsakdanjo rabo. Zato bodo Živila še naprej gradila tudi mrežo manjših marketov v mestnih soseskah (Dnevnik, 3. 8. 2002, str. 11).

Pač pa vsi *podjetniki* izpostavljajo, kako *lokalne oblasti* v razvitih državah z ugodnejšimi pogoji za poslovanje živilskih trgovin poskrbijo, da ostane dovolj gosta pokritost mestnih četrti, še zlasti pa starih delov mesta.¹³⁷

Trgovska koncentracija vodi do zapiranja trgovin v ožjih, stanovanjskih območjih ter starem mestnem jedru, elektronska trgovina pa povečuje *neposredno* dostopnost na dom, kar ima lahko podobne posledice. Vendar so izkušnje v zvezi s tem še zelo omejene. Dolgoročno gledano pa oboje skupaj ustvarja nekakšno praznino v mestnem jedru in na ravni sosesk oziroma krajevnih skupnosti.

Tako tudi vprašanje o tem, koliko bodo nakupovalna središča z vse pestrejšo vsebino slabila vlogo starih mestnih trgov, jih praznila ter jih nadomeščala, ostaja še zmeraj odprto tako pri nas kot v mednarodnem merilu (gl. npr. TAN 2, 1998, str. 41).

Lokalne danosti in blagovni tokovi nekdanj in danes

Naravni kamen in klesarski mojstri v Marušičih

Bodisi da izhajamo iz praktičnih potreb (samo)graditeljev bodisi da se navezujemo na dosti bolj proučeno tematiko, ki zadeva umetnostnozgodovinske poglede na preteklost, v obeh primerih presenetljivo izstopa nekdanja aktivnost ljudi na širšem istrskem območju, na podlagi katere so se vključevali v širši svet. To nam kaže “zgodba” iz vasi Marušiči na hrvaški strani državne meje. Nedavna oživitev kamnoloma *Kornarija* – bolj iz umetnostnozgodovinskih kot čisto gospodarskih motivov – je bila hkrati izziv za oživitev spomina na nekdanjo vlogo Marušičev, ko so od tu kamen vozili ne le v bližnje kraje, ampak tudi v druge države Sredozemlja.

Čeprav je tukaj izhodišče – kamen, se na to navezuje tudi vrsta zelo aktualnih socioloških in družbeno-razvojnih vprašanj. Kamen ni preprosto le kamen, ampak je tudi lokalni in regionalni simbol, s katerim se sicer

¹³⁷V Ljubljani se zavzemajo za sprejem določenih predpisov, ki bodo usmerjali nadaljnji razvoj trgovine na drobno. Sicer pa imajo v prostorski zasnovi občine določilo, da mora biti lokalno središče namenjeno dnevni oskrbi lokalnih prebivalcev in naj zato vključuje trgovino za dnevno oskrbo, vrtec in osnovno šolo. Vse to naj bi bilo v radiju 15-minutne peš hoje.

prvenstveno ukvarjajo arhitekti, pa tudi etnologi in umetnostni zgodovinarji.¹³⁸ Gre za specifično naravno danost, ki tudi za Slovensko Istro predstavlja simbol identitete, od katere se danes – z izdelki od vsepovsod – vse bolj odstopa.

V kontekstu vračanja nazaj k naravi in naravnemu – hkrati z globalizacijo povezovanja in mobilnosti ljudi – se tudi Marušičem odpirajo nove perspektive na sicer tradicionalni podlagi. Danes ne gre več le za izolirano aktivnost vaščanov, saj se v njihovo vsakdanje okolje na vsakem koraku vključujejo kiparji in študentje od vsepovsod. Podobno kot sem ugotavljal že v zvezi s “ponovnim odkritjem” vasi Osp, pod Kraškim robom zaradi svetovnega zanimanja športnih plezalcev, imamo tukaj primer oživljanja vasi Marušiči na podlagi in v kontekstu svetovnega povezovanja. Kot sem in bom še ugotavljal na drugih mestih, naj tudi tu poudarim, da je treba torej zavrniti enostransko razumevanje globalizacije kot (le) nekakšne svetovne nivelizacije, saj gre tudi za uveljavljanje enkratnosti krajevnih naravnih danosti.

“Toni Biloslav, direktor Obalnih galerij, in Burhan Hadžialjević, akademski slikar iz Marušičev, sta bila pobudnika zadruga Umetniška delavnica Kornarija Marušiči, ki so jo poleg njiju ustanovili še Obalne galerije Piran, občini Buje in Grožnjan, Kamen Pazin (upravitelj kamnoloma Kornarija) in KUD Bratstvo iz Marušičev. Zadruga je omogočila zasebni slovenski šoli Famul Stuart (šoli uporabnih umetnosti, ki je nekakšna alternativna šola državni Akademiji za likovno umetnost), da izpelje 14-dnevno kiparsko delavnico. Prve delavnice se je udeležilo 15 študentov te šole in trije gostje Grey School of Art iz Aberdeena na Škotskem, ki so se lahko brezplačno preskusili v ustvarjanju v kamnu. Mentorji kiparske šole so bili Boštjan Potokar, Rene Rusjan in Gail Morris (britanska kiparka, ki živi nedaleč od Marušičev), ki so prvo leto brezplačno poučevali mlade, šolajoče se kiparje. Vsi trije mentorji so se nekaj let udeleževali kiparske delavnice, ki se je začela leta 1980 in je trajala enajst let, dokler je niso prekinile osamosvojitvene vojne. Tedaj so delavnico obiskovali študentje uglednih akademij iz različnih držav po svetu, njihovi učitelji pa so bila velika kiparska imena, kot Francisco Gazitua iz Čila, Masayuki Nagase iz Japonske in Janez Lenassi iz Pirana. V tej delavnici se je na primer podiplomsko izpopolnjeval tudi Mirsad Begić. Tako je že v osemdesetih letih nastajal nekakšen “satelit” portoroški formi vivi. Slednja pa je bila z Marušiči močno povezana, saj so tudi iz teh kamnolomov priskrbeli kamen, ki so ga obdelovali v Portorožu.

Sicer pa so Marušiči (250 prebivalcev) prav nenavadna vas. V njej že tisoč let klešejo kamen in je klesarska tradicija na zavirljivi ravni. Zato so že prvič z odprtimi rokami sprejeli umetnike, saj so razumeli, da odpirajo vrata umetnikom, ki iz vsega sveta prinašajo izkušnje in lepote. Tedaj so namesto asfaltiranja ceste raje s prostovoljnim delom popravili staro šolo, da so lahko v njej namestili mlade kiparje. Po opustitvi kiparske delavnice so spet obudili kamnolom in ga začeli izkoriščati, vendar so ga pred kratkim spet opustili in zaprli. V njem je na stotine zapuščenih mogočnih skalnih blokov,

¹³⁸ Poleti 2002, je bilo v Ljubljani posvetovanje arhitektov o rabi kamna v arhitekturnem in urbanističnem načrtovanju, kar je predstavljeno tudi v publikaciji *Črta in tvar* (Curk, ur, 2002).

ki so tako rekoč neuporabni. Kot nalašč za kiparsko šolo!

Marušiči, ki bi jih lahko šteli za eno najbolj "kulturnih" krajevnih skupnosti v Istri (saj se pol vaščanov ukvarja s kulturo), so že zdaj bogati s kipi. Zdaj bodo svojo formo vivo nadaljevali in še naprej lepšali svoj kraj. Boštjan Potokar pravi, da bodo prihodnje leto nadaljevali z delavnico, le da bodo šolo podaljšali za teden dni, ker sta dva tedna premalo. Tokrat so ustvarili šest skulptur, poleg tega še kamnito mizo in dva stola.

Ponedeljkova prireditve v Marušičih je še ena prelomnica v življenju tega kraja nedaleč od slovenske Istre. Še posebej, če bodo izpolnjene vse obljube, ki so jih o sodelovanju in naklonjenosti umetnosti dali župani in županje."

Vir: Boris Šuligoj (skrajšano), Delo, 10.7.2002

Izvor predmetov za pripravo in uživanje hrane: pogled v etnološko zbirko

V sedmem poglavju sem natančneje obravnaval časovne razsežnosti, ki zadevajo bivalno okolje. Časovna retrospektiva nas usmeri bodisi na mestno ali podeželsko kulturno dediščino na območju Slovenske Istre. Hkrati z zanimanjem za domačo preteklost se krepi tudi zanimanje za geografsko poreklo posameznih sestavin vsakdanjega življenjskega okolja. Oboje se izraža na številne načine, npr. tako v vse številnejših zasebnih zbirkah starin po posameznih krajih in domovih, kot tudi v strokovno pripravljenih etnoloških zbirkah, kakršno najdemo v Pokrajinskem muzeju v Kopru.

Odpiranje kraja v širši svet, kar bom še obravnaval drugod (o globalizaciji), se ne začne danes, temveč ima že dolgo zgodovino, ki je bilo že izkazano, še posebej za mesta v Slovenski Istri.

Ko gre za geografsko poreklo posameznih predmetov iz vsakdanjega življenjskega okolja, nam veliko povedo dosedanja preučevanja, ki so predstavljena v okviru *Etnološke zbirke* Pokrajinskega muzeja v Kopru. Zvona Ciglič, etnologinja in avtorica te zbirke je na sicer ozkem segmentu vsakdanjosti, t.j. z vidika predmetov za pripravo in uživanje hrane, zelo ilustrativno predstavila, kako široko je bilo zaledje, iz katerega so prihajali tovrstni predmeti: saj ni šlo le za vplive iz bližnjega Trsta, Furlanije ali Benetk, ampak tudi iz Francije, Češke, Anglije in drugod. Današnji čas globalizacije pa v tem smislu predstavlja le še nadaljnjo razširitev v interkontinentalnem merilu.

"Razstavljeni predmeti za pripravo in uživanje hrane so delno še iz 18. stoletja, večinoma pa iz 19. ter preloma v 20. stoletje. Po izvoru pripadajo različnim kulturam, kar je odsev trgovanja s sosednjima mestoma, Trstom in Benetkami, ter z rokodelci iz Furlanije in Benečije. S konca 19. stoletja, ko je bilo pomorsko trgovanje v istrskih mestih že močno utečeno, so porcelanasti servisi in jedilni pribori, večinoma angleškega, davenportskega izvora. Začimbne stekleničke, čajniki, keramične sladkornice in manjši krožniki za sladice izvirajo iz beneškega okolja. Z zlatim robom okrašene čajne skodelice so iz Napoleonove dobe. Bakreni gospodinjski pripomočki za pripravo hrane, kotlički in sklede, izvirajo iz Furlanije. Od tod so tudi majolike, večje lončene posode in železne ognjiščne priprave: bogat zaglavljenik za naslanjanje polen, veriga za obešanje kotlička z beneškim imenom kadenja, lopatice in klešče za žerjavico, trinožni podstavki – trplje, več vrst gradel, železne vrtljive posode za pečenje ječmena – bruštolini in mehanizem za vrteči raženj. Vsestransko uporabni železni in leseni mlinčki, priprava za izdelo-

vanje rezancev, sladoleda, stekleničenje šampanjca in stiskalnice izvirajo iz nekdanje Avstro-Ogrske, steklenice in kozarci v živih barvah pa prihajajo iz čeških steklarn. Kamniti predmeti, ročni mlinčki za mletje ječmena in pšenice – žrmlje, posode za hranjenje vode in možnarji za tretje začimb so bili izdelani v istrskih kamnoseških delavnicah.”

Vir: Ciglič, 2001, 10

Odpiranje meja in odtok premične kulturne dediščine?

Z odpiranjem državnih meja se sproščajo tokovi dobrin tako iz Slovenije navzven kot obratno. To pomeni, da – še zlasti glede na evropske integracijske procese – s tem država izgublja nadzor tudi tedaj, kadar bi ga z vidika ohranjanja določenih dobrin nacionalnega ali regionalnega pomena želeli obdržati. To se dogaja npr. glede premične kulturne dediščine, katere promet je sproščen v mejah Evropske unije. To vprašanje še posebej izstopa na Koprskem kot obmejnem območju. Tu je carinska službarazkrila vrsto poizkusov ilegalnega “izvoza” predmetov kulturne dediščine bodisi da so le-ti izhajali neposredno iz obmejne regije ali drugih območij Slovenije ali pa iz drugih držav (npr. Hrvaške, Rusije idr.).

Slika 8.22: Zasežene ruske ikone na nekdanji slovensko-italijanski meji

rodna noša. Iskano je tudi koprsko meščansko pohištvo, vendar ga je Pokrajinski muzej v Kopru – med drugim zaradi tega – veliko pokupil in je v njihovih zbirkah ali depojih. Tako imajo že zavarovane najdragocenejše primerke. Druga oblika zaščite pa je ta, da tisto, kar ostaja v zasebnih zbirkah, skušajo popisati in obenem tudi vplivati na zavest lastnikov zbirk ali posameznih predmetov visoke umetniške oziroma zgodovinske vrednosti.

Nasploš pa Pokrajinski muzej sodeluje s carinskimi službami, ki muzejske strokovnjake po potrebi pokličejo, ko sumijo, da imajo opravka z ilegalnim izvozom predmetov kulturne dediščine. Pogosto sodelujejo s cariniki iz Škofij, mejnega prehoda Dragonja in iz Sežane.

Delovanje antikvariatov v Trstu in dozdevnih restavratorskih delavnic v Furlaniji potrjuje, da gre za veliko pretihotapljenega blaga, ki ga predelujejo in izdelujejo raznovrstne ponaredke (npr. pretihotapljene kmečke skrinje).

Ob vsem tem se zastavlja vprašanje, kdo in kako naj še preprečuje neželeni odliv premične kulturne dediščine? Poleg predhodnega odkupa in

Že zdaj in tudi v prihodnje bodo zelo izpostavljeni zlasti predmeti, ki so redki in imajo zato višjo ceno. Kot ocenjuje Zvona Ciglič iz koprškega Pokrajinskega muzeja, so in bodo z istrskega območja iskani predvsem predmeti, povezani z vinogradništvom, oljarstvom in poljedelstvom (orodja), pa tudi staro pohištvo, zlasti edinstvene stare istrske kmečke skrinje, ki edine niso poslikane, ampak rezljane; poleg tega pa tudi na-

evidentiranja najpomembnejših predmetov se njihovo varstvo usmerja k temu, da naj bi vplivali na večjo ozaveščenost ljudi o pomenu kulturne dediščine in s tem hkrati tudi lokalne in regionalne identitete.

V zvezi s tem je pomembno ustanavljanje majhnih, vaških muzejskih zbirk, ki s pomočjo muzejskih strokovnjakov vzpostavljajo manjše, tematske zbirke kot npr. tedaj, ko gre za predstavitev noš, oljarstva, vinarstva itd. Takšna dejavnost naj bi v največji meri preprečevala ali vsaj omejevala nadaljnjo trgovino in pretok tega narodnega blaga. Sedaj je npr. na območju Slovenske Istre že vzpostavljenih šest takšnih zbirk, ki bodo povezano predstavljene širši javnosti na podlagi zamisli o razglasitvi posebne kulturne poti. Gre torej predvsem za to, da izobraževanje in ozaveščanje najširšega kroga prebivalcev nadomesti tisto, kar bo sicer izgubljeno zaradi opuščanja mejnega nadzora. To pa terjaja vključevanje vrtcev, šol ter različnih interesnih skupin in posameznikov.

Eno od nenačrtovanih varoval pa predstavlja tudi dejstvo, da npr. prav nekatere umetnine, ki so najdragocenejši predstavnik slovenske ali regionalne identitete, na zunanjih trgih ne dosegajo cene, kakršno imajo doma. Hkrati s tem pa, kot to natančneje prikazuje Viktorija Žnidaršič v prispevku Premična kulturna dediščina in njeno pravno varstvo (v Tičar, 2002, 59–98), se nenehoma krepi pravno varstvo v prometu kulturne dediščine v okviru EU.

Hitra dostava pošilk po vsem svetu: Intereuropa in UPS

Kot dopolnilo ali celo kontrast nekdanjim tokovom različnih naravnih dobrin in proizvodov na tem mestu predstavljam še primer, kako se danes Koper in Intereuropa vključeta v svetovno omrežje kurirskega podjetja za hitro dostavo pošilk.

Koprška Intereuropa opravlja v Sloveniji na podlagi franšizne pogodbe storitve za podjetje UPS – United Parcel Service, ki je največje mednarodno kurirsko podjetje za dostavo paketov in drugih pošilk po svetu. Gre za podjetje, ki ima svoj sedež v Atlanti, zaposluje 359.000 ljudi in uporablja 88.000 vozil ter 250 letal; v Evropi pa vključujejo 75 znotrajevropskih letališč.¹³⁹ Vsak dan dostavlja več kot 13 milijonov pošilk v več kot 200 držav po svetu (več kot 3 milijarde na leto). Pri tem še navajajo, da lahko globalni sistem UPS sedaj doseže že štiri od šestih milijard ljudi na svetu.

Veliko pozornost posvečajo informacijski tehnologiji, v katere razvoj vložijo vsako leto več kot milijardo dolarjev, tj. več, kot porabijo za vozila, in skoraj toliko, kot porabijo za letala. Vzpostavili so globalno telekomunikacijsko omrežje, ki povezuje skoraj milijon uporabnikov na 150 mednarodnih lokacijah, kar jim omogoča eno izmed največjih brezžičnih omrežij na svetu. Tako lahko – podobno kot izpostavljajo tudi konkurenčne firme – njihove stranke ugotovijo, kje se nahaja njihova pošiljka.

¹³⁹Na Koprskem in drugod delujejo še druge konkurenčne firme, med katerimi izstopa zlasti DHL. V njihovi ponudbi je z vidika razprav o globalizaciji, ki se sicer pogosto pojmuje kot povečevanje uniformnosti, zanimivo, da se prilagajajo posebnostim lokalnih razmer. V nekaterih delih južne Azije, kjer se lahko običajna vozila zaradi gneče gibljejo le s hitrostjo kilometer na uro, dostavljajo pošiljke tudi na motorjih in s kolesi. Kurirji v vsakem lokalnem DHL-u imajo možnost za iskanje lastnih načinov dostave v skladu z *lokalnimi posebnostmi* in s čim večjo učinkovitostjo.

Na podlagi interneta širijo svojo dejavnost v elektronske trgovine in nudijo vrsto interaktivnih storitev. Tu se odpirajo še velike možnosti, saj je elektronska trgovina šele v začetkih velikega vzpona.

Gre za značilno pošiljanje "od vrat do vrat", pri čemer prevladujejo poslovne pošiljke, v glavnem paketi: npr. specialne elektronske komponente, vzorci blaga, npr. vina, poslovna in druga darila, knjige ipd., manj pogosto so to dokumenti, med njimi pa so zlasti bančni.

Po naročilu pošiljatelja iz Kopra pride kurir po pošiljko, ki mora biti do 18. ure na letališču Brnik, od koder s posebnim UPS letalom potuje do vozlišča na Dunaju, z večjim letalom v Köln, kjer je centrala za Evropo; od tod pa ponoči, med 24. in 2. uro, razvozijo pošiljke na vse konce sveta, tako da so dopoldan npr. že dostavljene naslovnikom v ZDA. S tem ko Intereuropa deluje tudi v okviru podjetja UPS, se torej Koper vključuje v globalno organizacijo tokov dobrin in informacij v enem od najbolj značilnih svetovnih omrežij, ki lahko deluje le na podlagi visoko razvite informacijsko-komunikacijske (in seveda transportne) tehnologije. Takšna služba predstavlja simbol krepitve *neposrednega* povezovanja v svetovnem merilu, čeprav se še vedno spopada z ovirami, kot je carina, ki zmanjšujejo njeno učinkovitost.

Kot so po eni strani dejavnosti Intereurope večinoma izhajale od Luke in pomorskega blagovnega prometa, tako se torej sedaj vključujejo tudi v svetovno organizirana omrežja zračnega prometa, ki nimajo nujno zveze s prvim.

9

OD BIVALNEGA K INTEGRALNEMU IN USTVARJALNEMU ŽIVLJENJSKEMU OKOLJU

Ob delnem zaključku svojih raziskovanj bom na tem mestu najprej nakažal, kako se nekateri značilni problemi navezujejo na različne akterje, deležnike in interese, od katerih je odvisno njihovo reševanje. To predstavlja tisto vsebino, ki jo konkretna načrtovanja – stanovanjsko, urbanistično in prostorsko – dostikrat puščajo ob strani. To pa je tudi eden od pomembnih razlogov, da ne pride do uresničevanja tistega, kar se je načrtovalo. Zato bom – četudi le v sumarni, zgoščeni obliki – poizkušal vsaj prispevati k ozaveščanju o zapostavljenih problemskih področjih, ki so bližja sociologiji kot arhitekturi, v praksi pa so odrinjena in potisnjena med »nestrokovne zadeve«, ki jih rešujejo po »zdravi pameti«, kot da ne bi šlo za eminentna področja družbenih znanosti!

Vendar ne gre le za uveljavljanje posameznih spoznanj iz raziskave, temveč za celostno preobrazbo, ki jo nakazujem kot prehajanje od enofunkcionalnega bivalnega k integralnemu in ustvarjalnemu (vse)življenjskemu okolju. Če težimo od spoznavanja in razumevanja k spreminjanju, lahko največ dosežemo tako, da prispevamo k ustvarjanju okolja, ki bo tudi samo reproduciralo ustvarjalnost. Gre torej za snovanje takšnega okolja, ki bo v kontekstu informatizacije in globalizacije najbolj spodbudno za inovacije in ustvarjalnost in s tem pomembno za strategijo preživetja v tekmovalnem svetu, ki je pred nami. Na to pa se bo osredotočala druga knjiga in tudi nadaljnje objave.

OD RAZISKOVANJA K SPREMINJANJU

Akterji in interesi v reprodukcijskem ciklusu bivalnega okolja

Preozko upoštevanje razpona interesov in udeležencev

- Opravljeno raziskavo v MO Koper lahko štejejo kot primer sociološke obravnave sprememb v prostorsko-časovni organizaciji bivanja, ki odpira in razjasnjuje »prostor« potencialnega vključevanja in vplivanja vse širšega kroga akterjev, udeležencev oziroma deležnikov (stakeholders); gre za razkrivanje možnosti njihovega usposabljanja in opolnomočenja (»enablement, empowerment«) in to z nudenjem pomoči za samopomoč, tako glede izražanja kot usklajevanja njihovih interesov.
- V dosednji praksi prostorskega in stanovanjskega načrtovanja se praviloma ni zadosti upoštevalo dejansko prisotnih različnih in nasprotujočih si interesov. Planiranje je bilo zasnovano preveč aprioristično, in to s pomankljivim poznavanjem in/ali s premajhnim oz. prepoznim vključevanjem prizadetih, ki so zato šele v fazi realizacije zapoznalo zadrževali ali preprečevali uresničenje izhodiščne zasnove.
- Planerska praksa premalo razširja razpon vključevanja različnih neposredno in posredno prizadetih in zainteresiranih deležnikov. Pri tem se v uveljavljanju demokratičnega sodelovanja preveč omejuje le na (nederencirano) vabljenje posameznikov, zapostavlja pa se raznovrstnost

formalno in neformalno delujočih skupin v kontekstu vse širše sfere civilne družbe.

- Zato je treba odpravljati upravno-institucionalne blokade in nenehoma uvajati nove spodbude za njihovo vključevanje. S širjenjem delovanja neprofitnih, nevladnih, socialno-humanitarnih društev, ki npr. vključujejo ljudi z duševnimi in telesnimi motnjami ali boleznimi ter njihove svojce, prostovoljce, strokovnjake, se ustvarja opora, ki omogoča bolj samostojno bivanje izven institucij.

Preusmeritev k »vsakdanjemu urbanizmu«

- Pri nas se še premalo upošteva spoznanje, ki ga v svetu poudarja t. i. vsakdanji urbanizem (»everyday urbanism«), da vsak prebivalec s svojimi vsakdanjimi dejanji sooblikuje in izgrajuje svoje okolje. To postane opazno šele tedaj, ko se tudi urbanizem ne opira več le na metafore, analogije in procedure, na podlagi katerih ljudem od zunaj določa vzorce njihovega vsakdanjega življenja, temveč postaja »odprt« in pozoren tudi na navidezno banalne vsakdanjosti, ki so jih pred tem ignorirali. To pa pomeni, da so načrtovalci v nenehnem dialogu s prebivalci.
- Pri nas je celoten sistem upravljanja še preveč tog in kot tak ne more biti dovolj inkluziven v odnosu do vse večje raznovrstnosti ter dinamike in fluidnosti ter efemernosti vsebine in oblik vsakdanjega življenja v prostoru.
- Doslej je bilo prostorsko planiranje uveljavljeno le v formalno določenih okvirih posameznih institucij, ne pa tudi kot praksa množice drugih akterjev in konec koncev vsakega posameznika. Zlasti v zahodnih državah je dosti več dejanske načrtnosti v vsakdanjem življenju ljudi. Tako nam še zmeraj preostaja naloga zbliževanja med obema sferama (institucionalno in individualno).
- Že objektivno dejstvo, da se posamezniku širi razpon različnih možnosti, ga hkrati sili k izbiri in organizaciji uresničevanja le-teh v vse širših prostorskih in časovnih okvirih. Ne gre preprosto za povečevanje svobode izbire, npr. glede prostora in časa bivanja, saj njeno uresničevanje terja tudi vse večjo ozaveščenost o pogojih za to ter disciplino in samoomejevanje na poti do izbranih ciljev.

Perspektiva vključevanja prebivalcev: planiranje kot vsakdanja življenjska praksa

- Čeprav nam podatki iz opravljene ankete kažejo, da ima le zelo ozek krog občanov vpliv na reševanje problematike bivalnega okolja oz. da so sodelovali v kakšni skupni akciji (njihov delež se povečuje s stopnjo izobrazbe), se v širšem kontekstu vendarle kaže, da je njihova vloga večja. V tem smislu so aktualna naslednja vprašanja:
- Medtem ko se prevladujoča miselnost osredotoča na ozko formalno-institucionalno sfero »participacije« (tradicionalno razumljene kot udeležba na sestankih), pa pri tem ostaja neupoštevano pestro dogajanje izven teh okvirjev, torej v najširšem kontekstu civilne družbe. Povečuje se število in raznovrstnost akterjev (posameznikov in skupin), ki jih ni mogoče nadomeščati in lahko le sami uveljavljajo svojo specifično pobudo. Gre za dolgoročno perspektivo, vendar bi si že danes lahko prizadevali za konvergenco obeh sfer.

- Doslej je bila udeležba občanov intenzivna predvsem tedaj, ko so negativno reagirali na določene posege v svoje okolje (kot t. i. veto skupine ali ozko obrambovski »NIMBY«), ne pa tedaj, ko je šlo predvsem za njihovo afirmativno vlogo. Pri tem ne gre le za egoizem nastopajočih; če bi jih predhodno oskrbeli z bogatejšimi informacijami in uvajali nove metode, kakršne že prakticirajo v okviru t. i. »community planning« (vrsta že preizkušenih postopkov, kot so npr. simulacije, elektronske karte, katalogi, delavnice ipd.), bi postopoma presegali takšno enostranost.
- Dokaj neopazno je horizont udeležbe občanov v planiranju in nasploh omejen z ustavno zamejitvijo lokalne samouprave na izključno lokalne zadeve (to je bila tudi sestavina konflikta v zvezi z zahtevo po uvedbi manjših občin na območju sedanje MO Koper). To pomeni vsebinsko osiromašenje in getoizacijo lokalne demokracije, in ne odpiranje v smislu »glokalizacije«. Več o tem kasneje.
- Informacijsko-komunikacijska tehnologija radikalno povečuje možnosti za učinkovito vključevanje prebivalcev tako z vidika povečevanja dostopnosti relevantnih informacij kot glede na možnosti samoorganiziranja prebivalcev z določenimi interesi. V širšem smislu gre tudi za to, da se s tem končno uresničujejo pogoji, da prebivalci sami postajajo tudi raziskovalci svojega okolja. To se v rudimentarnih oblikah že pojavlja med mladimi, npr. s »projekti« učencev v šolah, v klubu mladih raziskovalcev ipd. S tem se hkrati ustvarja podlaga za vsebinsko bogatejšo participacijo ter za spodbujanje odgovornosti za probleme v okolju.
- Nerazrešena pa ostaja značilna protislovnost tudi znotraj same stroke prostorskega planiranja. Le-to po eni strani sledi mednarodnim pozivom za večje vključevanje prebivalcev, hkrati pa svari pred tem (npr. s pozivom proizvajalcem gotovih hiš), naj ne nasedajo slabemu okusu kupcev. Tudi tu ne bi smeli videti le alternative, temveč izziv in potrebo po dialogu.
- S tem ko se označuje posameznika in še zlasti samograditelja kot tistega, ki neodgovorno posega v prostor in s svojo nedisciplino izpodkopava prostorski red, kar se dejansko v preučevanih primerih dostikrat potrjuje, se zastavlja vprašanje, ali je – tako diskvalificiran – sploh še lahko udeleženec v procesu planiranja. Čeprav na tem mestu ne moremo pojasnjevati pomembnih razlik v vedenju posameznikov, recimo v severno – in južноеvropskih državah, pa so vsaj ena od posledic zgodovinsko različne ureditve lokalno-nacionalnih (državnih) odnosov. Odtujenost centrov odločanja je pogojevala »nedisciplino« (zvitost, sprejemljivost prevare v odnosu do odtujene oblasti). Drugo vprašanje zadeva sistem izobraževanja in sredstva javnega obveščanja. Z vidika mednarodnih primerjav (npr. v primerjavi s Švedsko) oboje močno zaostaja.
- Čeprav je udeležba posameznika v širšem smislu relevantno vprašanje v vseh fazah reprodukcijskega ciklusa grajenega okolja (ne le v načrtovanju), je pri tem vendarle treba razločevati med usposabljanjem posameznika za odločanje, da torej lahko izbira izvajalce (na kar se je doslej osredotočal Gradbeni center ZRMK), in samo izvedbeno dejavnostjo, značilno za samograditelja na podeželju.
- Tudi z vidika upravnega reševanja vprašanj, ki zadevajo (ne)red v prostoru, gre za paradoks: po eni strani upravni organi ne morejo sprotno slediti spremembam dejanskega stanja, po drugi strani pa niti množica vlog tistih občanov, ki prijavljajo nepravilnosti (črne gradnje) v okolici, ne do-

biva odziva. Tu gre za izziv, saj pobude in energija občanov, ki jo s tem izkazujejo, ostajajo neizkoriščene, čeprav bi občani v skladu s prakso v nekaterih razvitih državah lahko prevzemali tudi (samo)kontrolno vlogo.

Večnivojska povezanost in partnersko reševanje zadev

- Vprašanje o podobnostih in razlikah med razmerami v izbrani občini in drugod, s tem pa vprašanje o reprezentativnosti za celotno Slovenijo močno spreminja svoj pomen. Teritorialna reprezentativnost – glede na diverzifikacijo in individualizacijo – nasploh postaja vse bolj sporna. V ospredje pa stopajo vprašanja o konkretnih povezavah med akterji, ki se pojavljajo kot partnerji v določenem razvojnem projektu.
- Kljub navedenemu pa je eden od pomembnih razlogov, zakaj zaostaja reševanje problemov ljudi v njihovem lokalnem okolju, prav v tem, da se niti v občinskem niti v državnem merilu še ni uveljavil nov model organizacije delovanja, ki ga terja razširjena dostopnost v prostoru in odločanje na več ravneh.
- Prebivalci se v svojem vsakdanjem okolju vse pogostejše srečujejo s problemi, ki jih ne morejo rešiti sami, izolirano, temveč le s hkratnim angažiranjem in sodelovanjem med več ravnmi teritorialne organizacije družbe. Če s centri odločanja niso vzpostavljeni stiki in operativno sodelovanje v procesu demokratičnega odločanja, problemi ostanejo nerešeni, prizadeti prebivalci, ki so sami soočeni s prevelikimi zahtevami (npr. v zvezi s prenovo objektov na vasi), pa se bodisi pasivizirajo bodisi prestopijo meje pravno dopustnega delovanja.
- Iz tega je razvidno, da predlog za pospešeno uveljavljanje modela večnivojskega snovanja programov prostorskega razvoja ni le abstraktna, teoretska zamisel, temveč nekaj, kar ima tudi izrazito praktične posledice. Potrebujemo različne stopnje posploševanje in konkretizacije, da bi s tem olajšali zbliževanje v delovanju na več ravneh. Vključevanje številnih različnih akterjev predpostavlja tudi raziskovanje številnih različnih tem in problemov ter okoliščin, v katerih delujejo. Vse to pa postaja preveč kompleksno, da bi lahko spremljali iz enega središča, bodisi na nacionalni ali lokalni ravni. Hkrati z novimi možnostmi na osnovi informacijsko komunikacijske tehnologije, smo postavljeni pred novo nalogo: prebivalci sami naj postajajo tudi raziskovalci in načrtovalci.
- Brez večnivojskega partnerskega sodelovanja vplivnih akterjev v zvezi z varstvom (stavnbe) kulturne dediščine to varstvo vodi do nasprotnih učinkov od pričakovanih. S tem ko se navajajo le zahteve, nič pa se ne pove o njihovih posledicah z vidika dodatne obremenitve prebivalcev (vaščanov), ki se lotevajo prenavljanja starih objektov, se hkrati zmanjšuje verjetnost realizacije takšnih (spomeniškovarstvenih) zahtev. Posameznik jim ne sledi in prej »izstopi iz sistema«; poišče alternativno, četudi nelegalno rešitev (npr. graditev hiše sredi polj, izven starega vaškega naselja). Takšen sistem torej spodbuja svojo lastno dezintegracijo.

Kratkoročni interesi akterjev

- Večjo pozornost bi morali posvetiti vprašanju, kakšna je vloga posameznih akterjev glede na časovno razsežnost planiranja. Politični funkcionarji se – in to ne glede na znanje – tako na občinski kot na vsedrjavni ravni prvenstveno osredotočajo na čas svojega mandata. Urbanisti in

projektanti se utapljajo v tekočem, bolj ali manj rutinskem delu, tako da se tudi tisti, ki imajo osebni interes za razširjanje horizontov svojega delovanja, večinoma omejujejo na »borbo za preživetje«. To pomeni, da puščajo ob strani tako novosti v širokem krogu relevantnih strok kot tudi konkretne, praktične izkušnje iz drugih držav o tem, kako upoštevati spremembe v prihodnjih desetletjih.

- Glede na to pa je omejena tudi njihova vloga v odnosu do naročnikov oz. potencialnih uporabnikov. Načrtovalcem primanjkuje tako znanja o prihajajočih spremembah kot tudi časa, da bi bodoče uporabnike oza-veščali o tem.
- Verjetno celo najpomembnejši pa je pritisk kratkoročnih profitnih interesov (kar podrobneje prikazujem v pogl. 10. 1.).

Varčevanje s prostorom in (ali) varstvo pridobljenih ugodnosti (NIMBY)?

- Argumenti glasno nastopajočih za »meje rasti« so pogosto uperjeni predvsem proti drugim, ki bi tako ali drugače lahko ogrozili že doseženo blagostanje v konkretnem bivalnem okolju. Njihovo ekološko pomembnost pa utemeljujejo predvsem z ohranitvijo naravnega okolja, in to s preprečevanjem nadaljnje pozidave. Pri tem je težko razločevati, kdaj in koliko gre za dejansko privrženost dolgoročnim interesom, kdaj pa bolj za osebni interes, saj sta lahko v takih okoliščinah oba povsem usklajena.
- Ravno ob tem zavzemanju za interese prihodnjih rodov pa že nastopi moralna dilema: Ali lahko tisti, ki so poskrbeli sami zase in si zagotovili najbolj »zelen tip« bivališča (hišo z vrtom, s pogledom na morje ipd.), v naslednjem koraku zahtevajo, da se mlajši generaciji (domačinov) to isto onemogoči?
- Ker gre z ekološkega vidika za omejevanje, se lahko to zelo hitro poistoveti z ozko osebnimi ali lokalističnimi interesi, ki preprosto odklanjajo vsakršno poseganje v njihov prostor (Not-In-My-Back-Yard, NIMBY).
- Toda, ali smo zares razjasnili, kakšna naj bi bila »teža« takih interesov v primerjavi s širšimi, javnimi interesi, saj se – po drugi strani – domačini spet počutijo tako, kot da niso niti na svoji domači zemlji samostojni gospodarji?

Spreminjajoča se vloga projektantov in uporabnikov

- Izkušnje kažejo, da se vpliv potencialnega uporabnika uveljavlja predvsem v zaključnih fazah graditve stanovanj (če gre za hiše, že tudi pri zasnovi). Ljudje so vse manj pripravljeni sprijazniti se s tem, da bi bili postavljeni »pred izvršeno dejstvo«, da bi bili zgolj v vlogi objekta planiranja. Nasprotno, povečuje se tako njihov interes kot usposobljenost – sorazmerno z vse višjo izobrazbo – za (so)udeležbo v snovanju in graditvi njihovega bodočega (oz. v preureditvi obstoječega) bivalnega okolja. Zato je umestno prizadevanje, da se že v izhodišču preseže praksa dokončne določenosti v načrtovanju in graditvi.
- Časovna delitev (omejitev) vlog med načrtovalcem in uporabnikom ni najbolj primerna rešitev tudi zato, ker bodoči uporabniki v fazi dokončevanja gradnje zlahka razvrednotijo predhodno opravljeno delo (projektanta), če je bilo prekinjeno sodelovanje z njimi. Nasploh pa je značilno, da gre v fazi projektiranja za vrsto omejitev, medtem ko delovanje v fazi izvedbe uhaja vsakemu nadzoru.

Kako utrjevati koprsko identiteto v kontekstu globalizacije?

Gre za temo in dileme, ki bodo dobivale vse večji pomen, čeprav ozaveščenost o tem na Koprskem še ni dosti prisotna. Ob zaostritvi vprašanj o posebnostih koprške občine v državnem merilu je doslej ostajala v ozadju problematika koprške identitete v kontekstu globalizacije. Čeprav se zdi, da globalizacija zadeva predvsem gospodarsko delovanje (npr. Luke), pa dejansko že konfliktno posega v identiteto mestnega jedra (npr. načrti in že začeta gradnja poslovne stavbe podjetja Tonicity iz Avstralije). Zares pa smo razkrili nekakšno polarizacijo: na eni strani vključevanje v svetovno tržišče, na drugi strani pa velika stopnja navezanosti prebivalcev na svoj kraj.

Koprške posebnosti in identiteta mednarodne firme

- Težnje k uniformnosti in k odpravljanju lokalnih posebnosti v imenu mednarodno oz. svetovno (pa tudi nacionalno) prepoznavne identitete določene firme se spopadajo s prizadevanji za ohranjanje kulturne oz. arhitekturne dediščine. Že dosedanje izkušnje v Kopru, Sloveniji in drugod nam kažejo, da pri tem ne gre za togo določeno alternativo, temveč da gre za znaten razpon možnega prilaganja z obeh strani (npr. lokacija za Mc Donald's v Mercatorju in ne v starem mestnem jedru; ko gre za osnovni mednarodni prepoznavni »image«, pa npr. BMW – Istrabenz trdno ostajal pri svojem).
- Torej naj lokalne (občinske) oblasti ne bi avtomatično sprejemale vsakršnih predlogov oz. zahtev mednarodnih firm; tudi one se morajo prilagajati lokalnim razmeram in določilom prostorskega planiranja ter varstva naravne in kulturne dediščine.
- Vendar pa je odločilnega pomena stopnja zainteresiranosti; če je ta visoka, bo tudi firma pripravljena na večje prilagoditve oz. odstopanja od svoje »corporate identity« (praviloma bo vztrajala pri tem, da ohrani mednarodno prepoznavnost); podobno – v določenih mejah tolerance – gre za vprašanje, koliko je občina zainteresirana, da pritegne določeno firmo. Več o tem v 2. knjigi.

K INTEGRALNEMU IN USTVARJALNEMU ŽIVLJENJSKEMU OKOLJU

Tukaj izpostavljam le nekatera spoznanja, ki so hkrati izhodišče za nadaljnje obravnave v drugi knjigi. Gre za dve smeri sprememb. Prvo označujem kot spremembe oziroma preobrazbo od bivalnega k *integralnemu*, (vse)življenjskemu okolju, drugo pa kot spremembe od pasivnega, nespodbudnega k spodbudnemu okolju za ustvarjalnost in inovacije oziroma – poenostavljeno – kot uveljavljanje *ustvarjalnega okolja*. Gre za dve razsežnosti istega dogajanja v kontekstu globalne informacijske dobe, za katero je značilno intenziviranje tokov ljudi, dobrin in informacij. Vse večja mobilnost in celo fluidnost izpodkopavata dosedanje toge ločnice v funkcionalni prostorsko-časovni organizaciji vsakdanjega življenja, ki so ga zamejevale značilne cone mestnega naselja in reglementacija delovanja oziroma življenja v togih institucionalnih okvirih.

V preučevanem okolju se že tudi pri nas – četudi v zelo začetnih oblikah – zmanjšuje dosedanja enofunkcijska izključnost (v smislu ena funkcija, ena zgradba, eno območje). Vzemimo npr. kulturne prireditve in šolarje v mestni vrtnariji, koncerte za splošno javnost v cerkvi, izobraževalno dejavnost javnega podjetja Komunala Koper. Nekdanje strogo zaprte institucije sproščajo svoj režim in dostopnost: npr. bolnišnice z »rooming in«, tj. s sobivanjem matere in otroka; domovi za ostarele povečujejo svojo zunanjo pomoč na domu; poleg običajnih šol imamo šole v naravi; povečuje se delež gospodarskih organizacij z majhnim številom zaposlenih, ki najdejo svoje prostore v dozdam skoraj izključno stanovanjskih naseljih; številna podjetja prepuščajo določene dejavnosti, ki za njih niso osrednjega pomena, zunanjim izvajalcem (»outsourcing«); univerze (po svetu) zaposlujejo vse več profesorjev z nepolnim delovnim časom ipd. (o tem že Mlinar, 1994, str. 94).

Sproščanje od dosedanje vezanosti in zamejenosti in prostoru in času pa se še zlasti nakazuje z razširjanjem rabe nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, kar se pogosto pojavlja z oznakami kot *kjerkoli* in *kadarkoli* (pa tudi *kdorkoli*, *karkoli*). Prihaja do polarizacije in hkrati do prežemanja lokalnega in globalnega. Po eni strani ves svet postaja dostopen in je soprisoten na domu (»domocentričnost«), hkrati pa se z novo tehnologijo povečuje vsepovsodnost različnih aktivnosti (npr. na osnovi vsepovsodne rabe računalnikov, »ubiquitous computing«). Z večjo razširjenostjo asinhronih komunikacij se zmanjšuje tudi dosedanja zamejenost in izključnost v teku časa. Nakazuje se nam »24-urna družba« oziroma inkluzivnost – 24/7/265. Tako se – sicer ob nasprotnih težnjah – prostorsko, časovno in vsebinsko bogatijo možnosti za *svobodno izbiro* in se s tem krepijo vloga, moč in edinstvene značilnosti posameznika. Zmanjšuje pa se vnaprejšnja določenost njegovega bivanja in življenja glede na okolje, medtem ko se zlasti raznovrstnost nesorodniških oblik bivanja povečuje.

Pred nami je perspektiva vse večje raznovrstnosti v vsakdanjem življenjskem okolju, ki prestopa okvire prostorsko-časovne organizacije na osnovi funkcionalno homogenih enot (con) mesta v industrijski dobi. Vse večjo raznovrstnost v fizičnem prostoru vsakdanjega življenjskega okolja dopolnjuje – in se z njo prepleta – še neizmerno bogastvo raznovrstnih informacij, idej in izkušenj v virtualnem prostoru. Oboje skupaj pa v globalnem merilu predstavlja podlago in izziv za večjo ustvarjalnost, saj lahko *ustvarjalnost* razumemo kot sinonim za novo povezovanje in kombiniranje raznovrstnosti. S kritičnim izpostavljanjem doslej neopaženih zamejitev naj bi razširjali okvire integracije raznovrstnosti in s tem povečevali verjetnost za inovacije v prepletanju sprememb v fizičnem in virtualnem prostoru.

Doslej je bila ustvarjalnost obravnavana predvsem kot dejavnost posebnega sektorja (npr. na področju umetnosti in kulture) in posebne profesionalne kategorije ljudi. Podobno so tudi inovativnost in inovacije zamejevali na »inovativno okolje«, ki so ga upoštevali predvsem z vidika tehnno-ekonomske sfere znotraj delovnih organizacij. Glede na nakazane spremembe pa je oboje preozko. Potrebno je poenoteno obravnavanje vseh oblik ustvarjalnosti v kontekstu integralnega, (vse)življenjskega okolja.

Tako kot nasploh v urbanizmu pa gre tudi pri inovacijah v glavnem za neorganizirano nizanje, dodajanje posameznosti. Pirkovič (1989, str. 96) piše o »adiciji«, ko arhitekt svojo stvaritev oblikuje, kot da bi bila položena

v prazen prostor. Arhitekt Safdie, ki je za Habitat v Montrealu – kot sem že prikazal – izdelal načrt za znameniti stanovanjski kompleks, v katerem naj bi bila ob visoki gostoti naselitve zagotovljena tudi potrebna zasebnost in zunanja zelena površina, je po daljšem času samokritično ocenil, da ne gre le za to, da bi iznašli nove tipe stanovanjskih zgradb; revitalizacija mestnega jedra in reševanje problemov suburbanizacije terjata dosti bolj celovito upoštevanje kompleksnih ekonomskih in tehnoloških trendov. Prav tej kompleksnosti ter razvojnim trendom in procesom pa bi morali posvečati večjo pozornost tudi v teoriji in praksi urbanističnega in prostorskega načrtovanja.¹

Zelo enostavno je spremljati vse širšo rabo posameznih tehnoloških inovacij, dosti težje pa je razumevanje in uveljavljanje inovacij, ki zadevajo celoten kompleks prostorsko-časovne organizacije mesta. Če upoštevamo »meje rasti«, najvišje stopnje želene individualizacije v stanovanjski gradnji ali v prometu, ne bomo dosegli preprosto z dodajanjem še več enot na isti ravni (več hiš, več avtomobilov ipd.), ampak z zahtevnejšo organizacijo (in disciplino) na kolektivni ravni. Kot so že potrdili nekateri primeri v praksi, je z (boljšo) organizacijo, ko je npr. večje število uporabnikov uporabljalo manjše število avtomobilov (»car sharing«), mogoče zagotoviti višjo stopnjo individualizacije v prometu kot pa preprosto s povečanim številom vozil.

V Kopru sta arhitekta Lučka in Aleš Šarec že pred tridesetimi leti izdelala najbolj celovito in inovativno zasnovo novega naselja Žusterna III, ki naj bi postalo prvo slovensko naselje, zgrajeno po načelu *integracije dela in bivanja*, s prednostno vključitvijo javnega potniškega prometa in dostopnostjo do osebnih avtomobilov na robu naselja. Pri tem pa sta imela prevelika pričakovanja glede tega, do katere mere in kako je mogoče že s prostorsko-fizično strukturo grajenega okolja vplivati tudi na način življenja ljudi. To je upoštevanja vredna izkušnja tudi pri snovanju okolja, ki naj bi bilo čim bolj spodbudno za ustvarjalnost.

Večjo pozornost v načrtovanju bi morali posvetiti družbenim spremembam, sestavi in organizaciji prebivalcev in še zlasti spremembam, ki jih prinaša nova informacijska tehnologija. Četudi se povečuje pomen telekomunikacijske povezanosti s svetom, pa to vendarle ne negira pomena bližnjega fizičnega okolja. Višja stopnja informatizacije celo zahteva uravnoteženje z večjo aktivnostjo v fizičnem prostoru. Privlačnost naravnega okolja pri morju in edinstvena identiteta grajenega okolja ne izgubljata, ampak celo pridobivata pomen za pritegovanje mladih, talentiranih in ustvarjalnih izobražencev. Po izkušnjah iz Silicijeve doline in raziskavah Richarda Floride zahteva njihovo intenzivno intelektualno delo pred računalnikom tudi aktivno rekreacijo v bližnjem okolju (ne pa pasivno vlogo na stadionu, gledališču ipd.). Kakovost tega okolja postaja prav za »delavce znanja« vse pomembnejša pri odločanju o kraju bivanja.

Raziskovanje z vidika sprememb v bivalnem okolju na Koprskem nam

¹ V zvezi s tem so značilna nesoglasja v razpravah o vlogi in razmerjih med prostorskim načrtovanjem in arhitekturo znotraj Zbornice za arhitekturo in prostor (11. 5. 2007). Andrej Pogačnik je kritično zavrnil teze o monodisciplinarnosti posegov v prostor, tako da bi bil arhitekt nekakšen nadgraditelj, ki je hkrati urbanist in prostorski načrtovalec; arhitektura (posameznega objekta) ni zadostna za načrtovanje večje kompleksnosti v širšem prostoru in na več ravneh teritorialne organizacije.

je sicer razkrilo kar veliko število novosti, ki jih lahko štejemo za inovacije, bodisi da je prišlo do njih na podlagi zgledov ali vplivov od drugod (večina primerov) bodisi na podlagi izvirnih, »domačih« rešitev. V ožjem smislu gre tu najprej za ustvarjalnost prav v procesu snovanja optimalne prostorsko-časovne organizacije same; druga naloga pa zadeva razumevanje, kako – tako ali drugače nastalo – življenjsko okolje vpliva na ustvarjalnost ljudi, ki jih vključuje.

Prvo vključuje tako načrtovane kot nenačrtovane spremembe; v obeh primerih pa se spet pojavljajo tako, da prihajajo od drugod ali pa se porajajo na podlagi domačih, notranjih pobud. Z večjo odprtostjo v svet se povečuje raznovrstnost tujih vplivov, tako da tudi arhitekti, projektanti niso več vezani na eno samo prevladujoče središče (kot sta bila npr. Mihevc in Ravnikar vezana na Le Corbusiera, v Kopru pa so v preteklosti povsem prevladovali vplivi Benetk ipd).

Potrebna bi bila celovitejša preučitev razmer, ki vplivajo na inovativnost načrtovalcev; njihove lastne ocene teh razmer so zelo kritične. Dane okoliščine jih silijo k poenostavljenim, rutinskim rešitvam. Večina novosti v bivalnem okolju pa je dozdej temeljila na tehnoloških in družbeno-organizacijskih inovacijah, ki so se (najprej) pojavljale zunaj formalnih okvirov stanovanjskega, urbanističnega in prostorskega načrtovanja.

Glavno pozornost bom posvečal spremembam na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Le-ta omogoča teledelo na domu in sploh spreminja razmerja med delom, bivanjem, rekreacijo oziroma zabavo in upravljanjem ter prometom. V zadnjem desetletju so se uveljavljale nove oblike prostorsko-časovne organizacije življenja ljudi tako na Koprskem kot (vsaj) v širšem prostoru, ki izražajo povečano odzivnost na različno *stopnjo samostojnosti* oziroma odvisnosti posameznikov od drugih ljudi. Poudarek na osamosvajanju mladih je spontano dobival svoj izraz npr. v netradicionalni ureditvi bivanja mladih v stanovanju z ločenim vhodom v hiši staršev. Omejena samostojnost starejših se upošteva z novo kategorijo »oskrbovanih stanovanj«. Za telesno in duševno motene se vzpostavljajo »stanovanjske (bivalne) skupine«; odvisniki od drog se vključujejo v »azilske terapevtske skupine«; ženske dobivajo potrebno zaščito v »materinskem domu« (npr. v Postojni) ali v varni hiši; zunaj bolnišnice deluje mobilna prehospitalna enota (PHE); brezdomci naj bi dobili posebno zavetišče.

Bolj ali manj vzporedno z odpiranjem v svet se povečuje tudi *strpnost do različnosti*. Le-ta je nasploh značilnost (bolj) ustvarjalnih okolij. Kot merilo te strpnosti pa Richard Florida upošteva odnos do istospolne usmerjenosti. Na Koprskem se je že pojavil »prvi gejevski penzion«, vendar v prikriti obliki.

Le redko pa se izrecno postavlja kot cilj, da bi s prostorsko-časovno organizacijo vplivali prav na ustvarjalnost prebivalcev. Prikazal sem že Sorosov projekt »Korak za korakom«, ko so uvedli novo ureditev v vrtcu prav zato, da bi spodbujali ustvarjalnost otrok ter njihovo individualnost in občutek odgovornosti.

Ne nazadnje najdemo izzive za nadaljnje uveljavljanje ustvarjalnosti v stičiščih lokalnega in globalnega. Ob primerjanju z drugimi lahko lokalni akterji – kot najboljši poznavalci domačega okolja – prepoznavajo svoje posebnosti in komparativne prednosti. To pa je lahko podlaga za uspešne inovativne programe. Koper so v polpretekli industrijski dobi preplavile

nekatero značilnosti kontinentalnega značaja, že nekaj časa pa se krepijo težnje k uveljavljanju lastnih lokalnih in regionalnih *posebnosti*, še zlasti glede na obmorsko lego. Proces, ki ga Prelog (1973) označuje kot »litoralizacija«, predstavlja vsaj eno od usmeritev in izzivov za inovativno delovanje; podobno velja za istrski multikulturalizem in specifično zgodovinsko dediščino. Vse to pa terja razširitev pozornosti na ustvarjalnost, ki presega sedaj utrjene profesionalne in institucionalne zamejitve. Zato bom v nadaljnjih obravnavah (druga knjiga) hkrati s spremljanjem procesov informatizacije in globalizacije usmerjal pozornost prav na ustvarjalno okolje v najširšem smislu. S tem naj bi nakazoval izhodišča, da bi si tudi akterji v stanovanjskem, urbanističnem in prostorskem načrtovanju zastavljali višje in zahtevnejše cilje, kot je le nastanitev določenega števila ljudi.

10 PRILOGE

OBVLADOVANJE SPREMEMB V OBČINI IN POVEZOVANJE V ŠIRSEM PROSTORU

Razvojne spremembe in problemi obvladovanja prostora v občini

To besedilo naj bi prispevalo k ozaveščanju o razsežnostih, problemih in možnostih obvladovanja družbeno-prostorskih sprememb v koprski občini v času uveljavljanja novega političnega sistema (privatizacije, centralizacije) in hkrati radikalnega odpiranja občine do vplivov iz širšega okolja. Pri tem gre za izziv, saj oboje slabi občino v odnosu do drugih akterjev v času, ko gre za temeljno preobrazbo prostorske organizacije družbenega življenja, ki bi terjala jasne usmeritve in ne le odzivanja na že nastale probleme.

Moč in nemoč občine v razpolaganju s prostorom

V Kopru večkrat izraženo prepričanje se glasi: "*Moč občine je v razpolaganju s prostorom!*" Vendar pa v prihodnosti lahko v tem pogledu pričakujemo spremembe, ki ne bodo enoznačne. Po eni strani se bo krepila samostojnost številnih akterjev (tako kot je že prišlo do osamosvojitve gospodarskih subjektov), po drugi strani pa se bo povečeval pomen prostora in s tem tudi vloga občine, v kolikor ga bo obvladovala. Več samostojnih akterjev bo terjalo tudi okrepljeno integrativno vlogo občine (župana), kar so gospodarstveniki pogrešali že v preteklih letih.

Eno temeljnih vprašanj je: ali bo vloga občine v prihodnosti omejena na vzdrževanje "reda in miru" ali se bo uveljavljala s svojo spodbujevalno in mobilizacijsko vlogo glede na razvojne potenciale znotraj in izven svojih ozemelskih meja. V zvezi s tem ugotavljam, da gre za naslednje značilnosti in pomanjkljivosti:

- posamično, ad hoc reševanje razvojnih nalog in utopljenost v dnevnih, tekočih zadevah;
- izguba pristojnosti in davčni politiki in uporaba razpoložljivih sredstev le za tekoče vzdrževanje;
- podražavljanje materialnih virov za spodbujanje razvojnih programov (od katerih so bili nekateri v preteklosti na Koprskem še posebej uspešni, tako kot npr. pospeševanje obrtništva ter razvoja kmetijstva in podeželja idr.);
- okrepitev kratkoročnih podjetniških interesov;
- ukinitve Zavoda za družbeni razvoj v okviru občine;
- zmanjšanje števila strokovnjakov-analitikov ob hkratnem znatnem povečanju števila mestnih redarjev;
- osamosvojitve Sklada stavbnih zemljišč, ki razpolaga s sredstvi za prostorski razvoj, vendar tudi ta vir ni več sestavni del občinskega proračuna.

Vse to kaže, da občina ne uveljavlja (ali pa jo celo izgublja) svoje razvojne mobilizacijske vloge. Preostaja ji le zoženi prostor med državno centralizacijo in privatizacijo. Ob tem pa je povsem oslABLJENA vloga stroke, ki bi

lahko še v največji meri prispevala k uveljavljanju javnega interesa in ob opori na občinski svet utrdila merila, ki bi se zoperstavila ozkim profitnim interesom. Občina bi z vidika svoje razvojne problematike in v sodelovanju z državo morala bolj podpirati (tako redno kot občasno) vključevanje širšega kroga strokovnjakov in njihovo avtonomno nastopanje v javnosti, kar bi lahko predstavljalo pomemben korektiv trenutnim parcialnim interesom.

Profitni interesi in prostorski razvoj občine

Ob dejstvu, da zasebni, profitni interes postaja splošno sprejemljivo izhodišče in nekakšna gonilna sila prostorskega razvoja občine, lahko pričakujemo, da bo to prišlo do izraza na dva načina:

- a) po eni strani se bo s tem pospešilo reševanje odprtih vprašanj (še posebej pa tistih, kjer je prihajalo do zastoja zaradi čakanja na dokončno privatizacijo),
- b) hkrati pa bo okrepljena pobuda na takšni podlagi vodila nedvomno tudi do časovno, prostorsko in vsebinsko neoptimalnih programov in ukrepov, ki bodo povzročali še nove probleme.

Nekateri današnji najznačilnejši urbanistični problemi Kopra so pravzaprav posledica enostranskega uveljavljanja podjetniških interesov še iz časa najbolj dinamične rasti mesta v okviru prejšnjega političnega sistema.

Hkrati z legitimnostjo profitnega motiva je torej treba opredeliti tudi druge akterje z dopolnilno in korektivno vlogo. Še zlasti je kočljiva dejavnost občinskih organov, ki se – v odnosu do zasebnih, profitnih interesov – lahko pojavlja v treh značilnih vlogah: kot partner, kot "servis" in/ali kot nasprotnik, oponent tem interesom. Pri vsem tem pa gre za vprašanje, na kakšni podlagi naj si občina zagotovi zadosti moči, da bi uveljavljala javni interes ob poseganju v prostor in da ne bi postala le sredstvo za uresničevanje pobud v imenu zasebnih interesov. To je bilo otežkočeno glede na to:

- a) ker je šlo v veliki meri za kadrovsko prepletenost vodilnih v podjetjih in v občini (v ožjem smislu);
- b) ker so investitorji hkrati nastopali kot naročniki zazidalnih načrtov oz. prostorskih aktov in si s tem povečevali možnost vplivanja v želeni smeri;¹
- c) ker razlike med javnim in zasebnim interesom niso (bile) zmeraj in tako očitne; včasih so (bile) znane le ožjemu krogu sodelujočih, včasih pa se pokažejo šele naknadno.²

V skladu s "profitno logiko" dobiva prednost predvsem tisto, kar omogoča čim večji in čim hitrejši zaslužek; zapostavlja pa se morebitne negativne posledice v širšem času in prostoru. Zlasti gradbena podjetja so uveljavljala sporno "racionalizacijo", ki je včasih predstavljala izhodišče za izdelavo

¹ V nekaterih državah izrecno prepovedujejo, da bi investitorji lahko nastopali kot naročniki zazidalnih načrtov, da bi tako zavarovali javni interes.

² Priložnost za zaslužek gradbenega podjetja, je npr. privedel do – vsaj v nekaterih ozirih nepriemerne – odločitve o pozidavi naselja "Sončni park" v neposredni bližini Luke v Ankaranu. Lastniki nepremičnin ob Šmarski cesti na območju Tomosa so hkrati nastopili kot naročniki zazidalnega načrta za novo nakupovalno središče in jih na tej podlagi po visoki ceni prodali ljubljanskemu podjetju Mercator. To je po eni strani predstavljalo uspešno "poslovno potezo", hkrati pa je vprašljivo z vidika občinskega programa za oživljanje starega mestnega jedra.

konkretnih zazidalnih načrtov, včasih za njihovo korekturo ali pa za odstopanje od njih. Vzemimo naslednje primere:

- zgostitev pozidave z dodatnim nizom zgradb na površini, predvideni za otroško igrišče in zelenice (Olmo);
- težnja, da bi “zracionalizirali” gradnjo z dodajanjem še več nadstropij pri graditvi stanovanjskih stavb, četudi na račun splošne preobremenjenosti okolja (naselje Prisoje);
- dajanje prednosti graditvi poslovnih prostorov, ne pa tudi zagotavljanje potrebnih parkirnih mest (Ogrlica, SKB banka idr.);
- stanovanjska pozidava z ukinjanjem že predvidenih parkirnih površin (Markovec);
- interes za graditev počitniških stanovanj za prosto prodajo na tržišču, četudi v nasprotju z ekološkimi in drugimi merili (Sončni park);
- zoženje predvidenih površin za ceste in pešpoti ter poddimenzionirana kanalizacija (Semedela).

Ob vse večji prodornosti zasebne pobude pa gre hkrati za zaostajanje v izpolnjevanju nekaterih temeljnih nalog skupnega značaja, ki jih lahko prevzema le občina kot celota, npr. ureditev katastrov, zemljiške knjige, ustvarjanje pogojev za izboljšanje javnega mestnega prometa ipd. Pri tem gre za temeljno informacijsko in fizično infrastrukturo, ki je predpostavka za obvladovanje dogajanja v prostoru na podlagi javnega interesa.

Sedanja nepreglednost, netransparentnost odločanja ne le da upočasnjuje delovanje, temveč povečuje možnosti škodljivega poseganja v prostor. Takšna netransparentnost onemogoča demokratično kontrolo, kar se še zlasti zaostruje glede na to, da občani pretežno ne razločujejo funkcij občinske in državne uprave.

Aktiviranje razvojnih možnosti: pomoč za samopomoč

Razvojne potenciale je možno aktivirati z zbliževanjem posameznika in sistema (institucij). Namesto nekdanjega pričakovanja, da bo “družba” poskrbela za stanovanja, zaposlitev, otroško varstvo in drugo, sedaj ne moremo sprejeti nekakšne alternative. Upoštevati je treba, da npr. rešiti stanovanjsko vprašanje predstavlja nalogo, ki presega zmožnosti posameznika (v krajšem času). Ker pa ta s svojim vložkom prispeva za več naslednjih generacij, je treba v reševanje vključevati tudi občino, državo ter strokovne institucije.

Začetki so skromni, oblike pomoči pa so: krediti za neprofitno stanovanjsko gradnjo, sredstva za socialna stanovanja, zapoznelo in doslej neuspešno prizadevanje za oživljanje koncepta zadružništva idr., vendar je temeljna predvsem takšna dolgoročna preusmeritev. Le-ta pa za sedaj še ni domišljena kot celota, temveč le fragmentarno. Da bi presegli značilno omejenost le na državno-oblastvene posege, bi morali bolj celovito zasnovati sistem spodbujanja družbeno-prostorskega razvoja ter nudenja informacij in pomoči, da bi si lahko občani v večji meri tudi sami pomagali tako:

- z upravnega vidika,
- v zvezi s finančnimi vprašanji
- in tudi pri reševanju tehničnih vprašanj, kot so gradbena, arhitektonska, energetska ipd.

Institucije naj ne nadomeščajo posameznikov, prav tako naj jih ne le omejujejo in nadzirajo, temveč naj jih kot "uporabnikom prijazne" usmerjajo in usposabljaajo, ob sodelovanju z njimi pa tudi korigirajo lastno delovanje.³

V zvezi s samograditeljstvom naj se občina in republika ne le (z zamudo) odzivata na potrebe posameznikov, temveč naj jih anticipativno rešujeta tako s pripravo zemljišč in infrastrukture kot tudi z večjo postopnostjo oziroma tako imenovano "etapno gradnjo". Tako naj nemočnemu posamezniku omogočita, da tudi sam aktivira svoje sicer omejene možnosti. Težnja prostorskega planiranja k omejevanju individualne družinske gradnje pa po drugi strani, mogoče celo neopazno, zmanjšuje možnosti za samopomoč.

Pomembno vlogo bi pri vsem tem bi lahko imel Gradbeni center Slovenije s svetovalnimi pisarnami, med njimi z eno tudi za območje Obale, ki deluje v Izoli. Vendar država (razen energetskega svetovanja) ni primerno podprla njegove svetovalne dejavnosti, širša javnost pa z njo celo ni dovolj seznanjena. Tu gre za velike neizkoriščene možnosti, med drugim tudi z razširjanjem dostopnosti informacij preko interneta.

V takšnih okoliščinah je danes posameznik še vse preveč prepuščen samemu sebi, medtem ko upravne in strokovne institucije delujejo preveč zaprte same vase. V bodoče naj bi na vseh področjih vsakdanjega življenja razširjali različne oblike svetovanja.

Načrtna določenost in fleksibilnost v prostoru

Do problemov v zvezi s prostorsko organizacijo koprsk občine prihaja tako zaradi prevelike in toge vnaprejšnje določenosti kot tudi zaradi prejmajhne, nezadostne določenosti.

Kljub splošni težnji k večji sproščenosti in fleksibilnosti v postmoderni dobi ali pa prav zato, prihaja na urbanistično inšpekcijo, k sodnikom za prekrške in na druge organe veliko pritožb zaradi motenj v zvezi z graditvijo in uporabo različnih objektov in prostorov. V prihodnje bo mogoče bolj diferencirano obravnavati stopnjo vnaprejšnje določenosti, npr. glede na to, ali gre za zagotavljanje varnosti (večja rigoroznost) ali pa za estetska merila (več individualne svobode). Vsekakor pa bi morali preseči prakso, ki je v vsakokratnih načrtih praviloma videla že dokončno rešitev in je s svojo togostjo prispevala k pogostosti nedovoljenih gradenj. Uporabnika oz. stanovalca bo vsekakor treba še bolj vključevati kot soudeleženca v procesu določanja prostorske organizacije.⁴

Ob vsem tem pa je treba usmeriti pozornost na samodisciplino in bivanjsko kulturo prebivalcev ter to vprašanje javno izpostaviti, a tudi poiskati sprejemljive rešitve, ne da bi vanje posegali oblastveni organi.

³ Glede vsakega od gornjih vidikov bi bilo treba – tako v občini kot na ravni države – pripraviti podrobneje razčlenjene konkretne programe pomoči. To ne velja le za stanovanjsko gradnjo v ožjem smislu, temveč tudi za reševanje problemov prenove tako v mestu Koper kot na podeželju, pa tudi za nove razvojne programe v (malem gospodarstvu); dosti je bilo že pridobljenih izkušenj v zvezi s pospeševanjem kmetijstva in podeželja ipd.

⁴ Navzlic pripombam uslužbencev, ki rešujejo prošnje za lokacijska in gradbena dovoljenja, da se postopek podaljšuje zaradi "nedodelanosti prostorskih aktov", torej nedoločenosti (npr. "PUP" – a iz leta 1988) – kar terja posebne ogleda na terenu ipd. – je pri tem vendarle treba poleg teženj k racionalizaciji postopka upoštevati tudi težnjo k individualizaciji obravnave.

Spreminjanje namembnosti prostorov

V preteklih desetletjih je šlo za ločevanje značilnih funkcij in prostorskih enot ali con, kot so npr.: industrijska cona, stanovanjska naselja ali soseske (ali tudi "spalna naselja"), osrednja poslovna območja – skratka za ločevanje urbaniziranih ter kmetijskih zemljišč ipd. Tako kot so morali biti industrijski obrati z več tisoč delavci prostorsko (iz-)točeni od stanovanjskih predelov, tako bo v prihodnosti s povečevanjem števila manjših obratov lahko prihajalo do vse pogostejšega mešanja različnih funkcij v prostoru.

Z drugimi besedami – gre za usmeritev od eno– k večnamembnosti prostorov – bodisi da imamo v mislih različne objekte, kot so nove poslovno–stanovanjske zgradbe, bodisi da gre za uvajanje večnamenske rabe prostorov v šolah, cerkvah, muzejih, samostanih, zakloniščih in drugod ali (celo) za spremembe od eno– k večnamenskosti ožjih območij znotraj kraja (sosesk, con).⁵

V prihodnosti bo prihajalo do najrazličnejših kombinacij funkcij glede na prostore, namenjene za šolske potrebe, za športne dejavnosti, za izobraževanje odraslih, kot so čitalnice, knjižnice, ateljeji za umetniško vzgojo otrok ipd. Glede na spreminjajoče se potrebe, npr. po otroškem varstvu, je mogoče že vnaprej predvideti tudi sukcesivno različno namembnost prostorov. Nenehno bi bilo treba preverjati tudi pogoje, ki jih vzpostavljamo, da bi ali da ne bi prišlo do spremembe določene namembnosti prostora.⁶

Poseben pomen ima oteženo spreminjanje namembnosti kmetijskih zemljišč. Prva kategorija kmetijskih zemljišč, ki je sploh ni mogoče spremeniti, je preveč apriorno izdvojena, tako da med kmetijci in urbanisti v občini ne prihaja do potrebnega sodelovanja v iskanju optimalnih razvojnih programov. Tudi spreminjanje namembnosti stanovanjskih površin, ki jih kupci potem uporabljajo le kot počitniška stanovanja, uhaja iz okvirov planirane rabe prostora.

Ob nakazanem trendu pa je treba upoštevati tudi nasprotno težnjo po višji kvaliteti bivanja, ki jo zagotavljamo z ločevanjem posameznih funkcij v okviru bivalnih prostorov (v preteklosti je šlo najprej za ločevanje ljudi in živali, nato kuhinje in bivalnega prostora, nato ločevanje dnevnih in nočnih prostorov, sanitarij, utilitij, delovne sobe itd.).

Urejanje prostora in demokratizacija odločanja

Po osamosvojitvi Slovenije se je povečal pluralizem političnega odločanja, vendar predvsem le v omejenih okvirih strankarske demokracije. Izkušnje pa kažejo, da kljub temu še prihaja do odločitev "s pozicij moči" določenih interesov, pri čemer strokovne podlage postanejo le nekakšen okrasek, širša javnost pa dostikrat ostaja ob strani, ker ne pozna dejanskih dilem in interesov. Le tako se lahko zgodi, da vsi formalno pristojni organi odobrijo določen poseg v prostor, četudi je ta v nasprotju s temeljnimi razvojnimi programi občine.⁷

⁵ V Kopru glede na svojo velikost izstopa iz okolja nakupovalno središče, ki se delno pojavlja na območju prejšnje industrijske cone.

⁶ Pri tem razlikujemo izrecne in prikrita cilje; pri prvih lahko gre za varstvo narave, z drugimi pa se poizkuša preprečiti naseljevanje, zlasti tujcem.

⁷ Kadar pa gre za zadosti očitno neposredno prizadetost občanov, pa ti v različnih oblikah vendarle tudi učinkovito izrazijo svoj interes, npr. s protestnimi pismi na občino (župana), s pripombami v krajevnih skupnostih (zlati na podeželju) in tudi s tem, da se pritožijo na Ustavno

Nekatere usmeritve za prihodnost so lahko naslednje:

- povečala naj bi se dostopnost in odzivnost tako občinske kot državne uprave glede vseh vprašanj, ki zadevajo urejanje prostora, še posebej pa preglednost in obvladljivost relevantnih informacij za različne posege v prostor;
- zmanjševala naj bi se omejevalna, restriktivno-represivna vloga občinskih in državnih organov, povečeval pa pomen različnih afirmativnih ukrepov; vse večja dragocenost razpoložljivega prostora – še posebej v Slovenskem primorju – pa bo vendarle terjala tudi omejevalne ukrepe;
- razširjanje vključevanja občanov omogoča tudi nova informacijsko-komunikacijska tehnologija, ki vse bolj nudi podlago za sproten in nenehen stik med določevalci in občani, torej nekakšen “permanentni referendum”; s tem bi bile tudi politične stranke bolj vezane na mnenja občanov;
- na podlagi nove tehnologije se bo krepila “teledemokracija”, kar bo pomenilo intenziviranje pretoka informacij med posamezniki, občino in centralnimi državnimi organi, pa tudi Evropsko unijo in drugimi akterji v širšem prostoru;
- povečevanje raznovrstnosti samostojnih družbenih (pod)skupin, ki lahko prispevajo k demokratizaciji odločanja in hkrati predstavljajo korektiv prevladujočih centrov družbene (politične, gospodarske) moči in omejitev strankarske demokracije;
- vse več problemov iz svojega vsakdanjega življenjskega okolja bodo ljudje reševali tudi mimo organov državnih oblasti (krepitev civilne družbe) in tako, da se bodo opirali na splošno veljavne kulturne standarde, ki naj bi jih utrjevali z uvajanjem ustreznih krajevno relevantnih vsebin v sistem izobraževanja.

Povezovanje in vloge v širšem prostoru

1994. 1. je prišlo do ukinitve Skupnosti obalnih občin. Čeprav sta občina Piran in – v manjši meri – Izola izražali svoje zadržke pred ponovno politično institucionalizacijo obalne regije, pa bodo številne medsebojne odvisnosti prej ali slej vendarle terjale trajnejšo obliko sodelovanja, kot ga predstavljajo nekateri sedanji ad hoc projekti. Načeloma naj bi bil zadržek predvsem v tem, da bi omenjeni občini izgubili nekaj svoje sedanje avtonomije, medtem ko bi se koprsko občina s tem okrepila. Občini Piran in Izola sta terjali “bolj enakomerno porazdelitev funkcij”. Koprsko stališče pa je opozarjalo, da bi tudi to lahko vodilo v nove neracionalnosti; nekateri so zavračali “kompromisarske korake” (če bi npr. cca. 60 % prebivalstva Obale, doma iz Kopra, moralo urejati zadeve v drugih dveh mestih).

Smer reševanja je v tem, da bi v čim večji meri upoštevali delitev funkcij glede na že izoblikovane posebnosti vsake od teh občin. Nezadostna podpora ali celo nasprotovanje s strani političnih strank, ki so se organizirale na občinski ravni, ne pa tudi regionalno, pa opozarja, da gre preprosto tudi za odpor prizadetih zaradi prerazporeditve politične moči.

sodišče. Svojo prizadetost pa izražajo tudi s pritožbami na urbanistično inšpekcijo ipd. Paradoks je v tem, da so občani glasni (pa tudi vplivni), kadar gre za probleme v ožjem merilu, hkrati pa so odsotni tedaj, ko gre za najbolj dalekosežne odločitve z vidika urejanja prostora v občini in na Obali.

Tudi če bo prišlo do formiranja regij na širšem ozemlju Primorske, bodo morale obalne občine reševati toliko skupnih in hkrati od drugih različnih problemov, da bo to terjalo institucionalizacijo njihovega trajnega sodelovanja. V dolgoročnejši perspektivi pa bo na podoben način stopalo v ospredje organizirano čezmejno sodelovanje Slovenske obale, širšega tržaškega ter istrskega območja (gl. več o tem v: Mlinar, 1996). Le-to bi terjalo še podrobnejšo preučitev, ne nazadnje tudi z vidika modela "evroregije".⁸

Razvojna vloga občine in države

Sedanja normativna ureditev naše države temelji na razvojno zgrešeni predpostavki, da je mogoče s centralizacijo zagotavljati trdnost in enotnost Slovenije kot celote. Dejansko pa dolgoročni razvojni trendi v razvitem svetu kažejo bolj v nasprotno smer, tj. k uveljavljanju avtonomije regij in lokalnih skupnosti ter drugih "neteritorialnih akterjev". Normativna ureditev je še posebno prizadela občino Koper, za katero so značilne številne posebnosti glede klime, obmorske in obmejne lege, morfologije ozemlja (veliko vzpetin – klancev) idr. Ne le, da je bila občina oslabljenjena s tem, da je država prevzela finančne vire, ne pa tudi sorazmernih obveznosti; izgubila je tudi pravico pobiranja lastnih davkov, tako da se je znatno zmanjšala njena zmožnost uveljavljanja razvojno-mobilizacijske vloge. Čeprav obvladovanje prostora še nadalje ostaja najpomembnejše, je tudi v tem pogledu ravno koprška občina še posebno omejena. Razen tega, da kmetijska zemljišča – kot povsod v Sloveniji – sodijo v pristojnost države, država na podlagi meddržavnih pogodb z Italijo razpolaga tudi z zemljišči optantov. Neustrezno financiranje na podlagi meril, ki upoštevajo le državna povprečja, pa vodi k temu, da mora občina svoja sredstva, ki naj bi bila na voljo za prostorski razvoj, trošiti za tekoče delovanje (npr. na področju komunalnih dejavnosti).⁹

Centralizacija je po eni strani zelo omejila razvojno vlogo občine. Po drugi strani pa vendarle tudi še sedaj ni zadostnega poenotenja v opravljanju nekaterih funkcij, zlasti tistih, ki so represivnega značaja.¹⁰

Trajnejši korektiv bi lahko predstavljala intenzivna komunikacija med občinsko in centralno – državno ravniyo odločanja, ki je sedaj zelo omejena (še zlasti tedaj, kadar strankarska sestava politične moči na eni ravni ne ustreza sestavi na drugi). Uspeh razvojnih prizadevanj v koprski občini bo odvisen tudi od nenehne skrbi za krepitev predstavniških vlog na ravni republike. Hkrati pa bo nujno – ob sedanji legitimizaciji lobiranja v procesih političnega odločanja – tudi ta tema postala sestavina načrtovanja implementacije občinskih razvojnih programov (česar se že poslužujejo tudi zunanji interesi ob pridobivanju lokacij v občini).

⁸ Dinamika reševanja te problematike pa bo v precejšnji meri odvisna tudi od odločitev na ravni republike. Pri tem pa se bo hkrati razjasnilo, koliko se bo regionalna raven okrepila, tako da bo zmanjšala sedanji državni centralizem in ne bo še bolj oslabilila občine.

⁹ S tem, ko npr. država – v povprečju za Slovenijo – določa cene za javni mestni promet, ga mora občina zaradi večjih stroškov (številni vzponi) subvencionirati. Medtem ko drugod zadostuje pokositi travo ob kanalih enkrat letno, jo je potrebno na Obali štirikrat.

¹⁰ Eden od temeljnih razlogov, zakaj urbanistični inšpektorji – ob vseh siceršnjih pooblastilih – ne intervenirajo (npr. z odločitvijo o takojšnjem rušenju nedovoljeno grajenih objektov), je ravno v tem, da so neformalno preveč izpostavljeni pritiskom iz domačega okolja, v katerem živijo.

Občina, republika in Evropska unija

Ko se bo v prihodnjih desetletjih krepila vloga Evropske unije, (koprsko) občina ne bo več tako odločilno podrejena državnemu centru, kot je danes. Namesto tradicionalnega hierarhičnega razmerja se bo vse bolj uveljavljala partnerski odnos med akterji na vseh teritorialnih ravneh (že zdaj se občina skupaj s posameznimi ministrstvi vključuje v programe EU – "Phare").

S tem nakazujem dolgoročno in strateško pomembno preusmeritev, ki se je poglobitveni akterji danes še ne zavedajo. Težišče se torej prenaša z alternativne centralizacija-decentralizacija (z vidika, da ena stran pridobi, v kolikor druga izgubi) na soudeležbo v odločanju in uresničevanju razvojnih programov na več ravneh (vsakdo nekaj pridobi). Takšna preusmeritev terja več pozornosti do različnih možnih oblik krepitve enakopravnejših komunikacij na vseh ravneh. Krepilo pa se bo tudi že danes zelo živo neposredno povezovanje občine (in različnih konkretnih dejavnikov njenega območja) z drugimi subjekti, neodvisno od države. Vse to pa nadalje pomeni, da bo ne glede na pravno ureditev občina (še zlasti pa Koper kot de facto regionalno središče) dobivala večjo samostojnost in boljše možnosti za aktivno mednarodno vlogo, kot jih ima danes. Če bo v perspektivi torej vsaka občina imela nekakšno svoje "ministrstvo za zunanje zadeve", je to v koprskem primeru aktualno že danes. Občina pa naj tega ne bi uveljavljala prvenstveno na formalno protokolarni podlagi, temveč predvsem za uresničevanje konkretnih interesov s področja gospodarstva, kulture, izobraževanja idr.

To pa ne predpostavlja nujno zaostrojitve nasprotij, do kakršnih je prišlo med Istrsko županijo in Zagrebom, ko je prva obšla državno središče in s pomočjo regij iz Italije našla svoje mesto v Skupščini evropskih regij v Strasbourgu (več o tem še v poglavju "Obmejne regije in Europa"). Pač pa je neskladje v tem, da je Koper že danes eno od tistih središč v Sloveniji, ki je v mednarodnem merilu najaktivnejše in pri tem uveljavlja tudi širše regionalne in nacionalne interese, ne dobiva pa temu ustrezne materialne kompenzacije.

Razvojne perspektive in problemi ob odprti meji

Odprava državne meje in "Evroregija Istra"

Z odpiranjem in odpravljanjem oz. odpravo (namesto nekdanjega premikanja) državne meje, prihaja ali pa je pred nami tudi zmanjševanje vloge države na obeh straneh meje. Obmejni in hkrati obmorski značaj koprsko občine sta bila pomembna razloga tako za večja vlaganja kot za večjo prisotnost države na tem območju. V prihodnjih desetletjih se bo v evropskem kontekstu vsaj relativno zmanjševala vloga slovenske in italijanske države (pa četudi sedanje dogajanje tega še ne potrjuje); odpiranje in odpravljanje državnih meja pa so že doslej spremljale lastne in zunanje spodbude (Phare, Interreg 2 idr.) za intenziviranje sodelovanja.

Dinamika odpiranja občine preko državne meje bo v veliki meri odvisna od tega, koliko bo tudi v javnem, političnem delovanju prevladala usmeritev k skupnim evropskim perspektivam, koliko pa bo šlo za usmeritev v preteklost in za spodbuditev "zgodovinskega spomina". Paradoks današnjega stanja ob slovensko-italijanski "meji" je v tem, da je največ nasprotnikov čezmejnega sodelovanja ravno na (tržaškem) območju, ki je sicer občini Koper najbližje. Bolj sproščeno in politično (zgodovinsko) manj obremenjeno pa je sodelovanje gospodarskih in drugih subjektov iz koprsko obči-

ne z bolj oddaljenimi italijanskimi partnerji. Vse oblike izražanja zahtev po spremembah, ki bi pomenile teritorialne premike sedanje etnične razmejitve, bi povečale občutek ogroženosti in obrambne reakcije v smislu ponovnega zapiranja do sosednjega naroda.

Poizkus ustanovitve istrske čezmejne regije kot "Evreregije" v Slovenski Istri ni dobil podpore. To pa ne pomeni, da nima perspektive v prihodnosti. Neuspela pobuda je namreč preveč izhajala iz nekakšne teritorialne preureditve, ki je predpostavljala tudi prerazdelitev politične moči in omogočala oživiljanje iredentizma.

Šele s konkretnimi programi "čezmejnega" sodelovanja med številnimi akterji bo mogoče ustvariti potrebno medsebojno zaupanje, ki ne bo obremenjeno z zgodovinskim spominom in z dvomi o iskrenosti namenov posameznih dejanj z ene ali druge strani.

Bilateralno sodelovanje, neparitetne vloge in istrska identiteta

Vse večja selektivnost v iskanju relevantnih partnerjev vodi k večji razpršitvi povezovanja v evropskem in svetovnem merilu. Bilateralno sodelovanje se vse pogostejše razširja na multilateralna, omrežna povezovanja.¹¹ Na ta način se (lahko) zmanjšuje enosmerna odvisnost in neparitetna vloga partnerjev v čezmejnem sodelovanju. Neenakost položajev med sosednjima partnerjema se zmanjša, ko se npr. oba vključita v multilateralne programe, ki so zasnovani v okviru Evropske unije in temeljijo na splošnih normah, kar onemogoča enosmerno dominacijo močnejšega.

Bilateralno sodelovanje bo torej v prihodnosti vse večkrat le prva stopnja, nekakšna odskočna deska za vključevanje v širša, transnacionalna omrežja akterjev na področju gospodarstva, kulture, izobraževanja, znanstvenoraziskovalnega delovanja ipd. Vendar pa ob takšnih splošnih trendih Koper in Slovenska Istra v slovenskem merilu uveljavljata tudi svoje geografsko-zgodovinske posebnosti kot svojo komparativno prednost. Medtem ko so bile te posebnosti v preteklih letih preplavljene s "kontinentalno" kulturo, lahko v prihodnosti pričakujemo reafirmacijo istrsko-mediterranske identitete. To ne more predstavljati le vračanja v zgodovino, temveč je izhodišče za širjenje mreže povezav enakopravnih partnerjev, ki bi tudi Sloveniji odpirale pot v mediteranski prostor.

Lokalni razvoj v globalnem kontekstu

Med razvojnimi problemi občine bo vse več takšnih, ki ne bodo rešljivi (samo) znotraj njenih, pa tudi ne znotraj regionalnih in državnih meja. Bodi da gre za reševanje problema brezposelnosti, za stanovanjsko vprašanje, za promet z nepremičninami, za onesnaženje morja, za vprašanja v zvezi s priseljevanjem ali s pravicami narodnostnih manjšin ipd., povsod ugotavljamo, da takšnih vprašanj ni več mogoče uspešno reševati, ne da bi se povezovali z drugimi in vključevali v ustrezne programe njihovega reševanja v nacionalnem, evropskem in celo svetovnem merilu. Ozaveščenost o možnih pridobitvah kot tudi o potencialnih negativnih vplivih iz vse širšega prostora je eno od najpomembnejših izhodišč za selektivno opredelitev razvojnih programov. Prav za Koper kot pristaniško mesto bo še posebej

¹¹ To se značilno kaže v širjenju kroga sodelavcev in udeležencev na posvetovanjih, ki jih (so-) organizira Znanstveno raziskovalno središče; le ti prihajajo iz vse večjega števila držav.

pomembno snovati lokalni razvoj v globalnem kontekstu. Tu bo najprej treba preseči preživele predstave o tem, da oddaljeno pomeni nerelevantno, saj bo npr. od dogajanja v Indiji, Kitajski, Indoneziji, Avstraliji in Braziliji vse bolj odvisna tudi gospodarska rast in razvoj občine Koper.

Eno od prednosti v dosedanjem razvoju Kopra je predstavljala večja dostopnost do relevantnih izkušenj v sosednji Italiji, tako da je bila vrsta novosti v Sloveniji in Jugoslaviji prvič uvedenih prav v tej občini. Številne rešitve na vseh področjih vsakdanjega življenja se opirajo na izkušnje in zglede iz sosednje države. To bo tudi vnaprej še ostajala komparativna prednost koprskе občine, še zlasti glede na znanje italijanskega jezika.¹² Vendar se bo pomen tega vira tujega izkustva v teku časa relativno zmanjševal prav z vidika procesa globalizacije.

V vse bolj odprti družbi bodo tudi lokalne in regionalne skupnosti – hote ali nehotе – vse bolj vpletene v tekmovanje, konkurenco in sodelovanje v mednarodnem in svetovnem merilu. V razvitem svetu ne tekmujejo med seboj le gospodarske ali športne organizacije, temveč tudi mesta, univerze idr. Ob zastavljanju razvojnih ciljev bo vse bolj nujno, da se bomo primerjali s svetovnimi vzori, iskali ukrepe za pritegovanje najboljšega, obenem pa predstavljali sebe in svoje uspešne poti drugim. V tem smislu je značilno, da se je Luka Koper najprej zgledovala pri svojih sosedih, nato iskala vzorčne rešitve v severnoevropskih pristaniščih, vse bolj pa s posebno pozornostjo spremlja in jemlje kot svoj zgled Singapur. Dostikrat pa tudi še primanjkuje takšne odprtosti in širine, še zlasti pa ozaveščenosti, da je za razvoj lastne občine potrebno delovati izven občine. To predpostavlja večjo občutljivost za možnosti angažiranja materialnih in človeških virov kot tudi za zaščito pred tveganji.¹³

Izgubljanje zaščite in prednosti "na domačem terenu"

Prebivalci koprskе občine, podobno kot Slovenske Istre in Slovenije v celoti, bodo ob vse večji odprtosti izgubljali določene prednosti, ki so jih že tradicionalno imeli "na domačem termu". Poleg vse večje dostopnosti domačega prostora za druge, se tudi normativno zmanjšuje možnost uveljavljanja dvojnih meril – za domačine in za druge. Pobude za uveljavitev določenih prednosti za domačine, da bi npr. imeli prednosti pri zagotavljanju privezov svojih plovil ali da bi jim zagotovili brezplačen dostop do morja, da bi imeli prednosti pri pridobivanju lokacij za gradnjo ali pri nakupu nepremičnin ipd., prihajajo vse bolj v neskladje z zahtevami po poenotenju pravic v državnem in evropskem merilu. Vsakršna oblika razlikovanja, diskriminacije na teritorialni podlagi postaja v evropskem merilu nesprejemljiva. Čeprav so možni še različni ukrepi kot npr. subvencije s strani občine, pa je vendarle treba računati na takšno temeljno dolgoročno usmeritev.¹⁴

¹² V slovenskem merilu se Koper po razvojni uspešnosti večkrat primerja z drugimi mesti in občinami, npr. z Mariborom, Novo Gorico idr.

¹³ Oboje je pomembno že v soseščini, tako npr. možnost sežiganja odpadkov v Tržiču (Monfalcone) tudi za Slovensko Istro, kot tudi tveganje v zvezi s pretovarjanjem 30 milijonov ton nafte letno za naftovod do Ingolstadta.

¹⁴ Slovenija se je že odrekla npr. različnim cestninam za svoje državljane in za tujce. Tudi v turizmu ne bodo mogli računati na različne cene za domače in tuje goste. V obmejnem območju na italijanski strani pa so vendarle dobivati državno podporo in imeli nižje cene bencina; tudi pri njih pa že prihaja do nakazanih sprememb dolgoročnega značaja.

Z večjo dostopnostjo – na tehnološki, ekonomski in upravno-politični podlagi – bodo domačini vedno manj zaščiteni in vse bolj izpostavljeni pritiskom od drugod. Glede na neenake ekonomske možnosti pa lahko pričakujemo, da se bodo uveljavljale tudi težnje k izrinjanju domačega prebivalstva iz atraktivnejših predelov Slovenske Istre. Že danes je očitno, da bodo tudi domači gospodarski akterji v skladu s “profitno logiko” težili k odprtosti, ne glede na (druge) lokalne in nacionalne interese. Visoke cene zemljišč (za poslovne in stanovanjske namene) ne bodo vplivale le na selektivnost investorjev od drugod, temveč tudi na podražitev življenja za ljudi na Obali nasploh.

Interes za naseljevanje na tem območju, ki sodi v “sončni pas” Evrope, se bo v prihodnjih desetletjih prav zaradi večje dostopnosti iz širšega slovenskega in evropskega zaledja še povečeval. Temeljna naloga razvojnega usmerjanja na ravni občine in regije pa ni v tem, da bi bodisi frontalno sprejemalo ali zavračalo priseljevanje, temveč da vsaj posredno uveljavlja selektivnost v teh tokovih in celo spodbuja pritok razvojno aktivnih kategorij prebivalstva.¹⁵

Pritegovanje strokovnjakov s specifičnimi znanji

Vse večji pomen znanja za nadaljnji razvoj občine je vsaj na načelni ravni splošno priznan in dobiva svojo pomembno konkretizacijo z ustanovitvijo univerze (o čemer več v drugi knjigi). V zvezi z odpiranjem v svet pa naj še posebej izpostavim potrebo koprškega gospodarstva in drugih področij dejavnosti po pritegovanju vrhunskih strokovnjakov iz drugih držav; ti namreč lahko s svojimi specifičnimi znanji prispevajo k uresničevanju razvojnih ciljev občine. Pri tem gre tako za specialistična tehnična znanja kot tudi za pomanjkanje pravnih in ekonomskih znanj ter poznavanja informacijskih sistemov, ki jih je potrebno oblikovati, da bi lahko internacionalizirali svoje delovanje. Pritegovanju strokovnjakov-specialistov od drugod nasprotujejo iz naslednjih vzrokov:

- a) občutek ogroženosti sedanjega vodstvenega kadra (vodje oddelkov, služb ipd.), ki blokira oz. preprečuje pritegovanje tujih strokovnjakov, čeprav (ali pa ravno zato ker) sami nimajo potrebnih specifičnih znanj;
- b) podaljševanje egalitarne miselnosti, ki ne dopušča večje diferenciacije v dohodkih; ta pa je predpogoj, da bi lahko uspešno pritegovali vrhunske strokovnjake vsega sveta;
- c) podcenjevanje pomena vlaganja v pridobivanje novega znanja v primerjavi z vlaganji v materialno infrastrukturo in opremo.

V gospodarstvu pogrešajo pravnike z dobrim poznavanjem anglosaksonskega in evropskega prava; pogrešajo ekonomiste z vrsto specifičnih znanj, kot npr. o špedicijskih postih, borznem in terminskem poslovanju, logistiki ipd. Predvidevamo, da bo v prihodnosti pogostejše prihajalo tako do stalnega ali občasnega angažiranja tujih strokovnjakov specialistov kot tudi do tega, da se bodo naši akterji obračali na tuje svetovalne organizacije.

¹⁵ Koprške ugotovitve (med drugim iz ankete koprskih srednješolcev) se ujemajo z rezultati drugih raziskav v tem, da na splošno dosti bolj izstopa težnja k omejevanju priseljevanja kot pa k njegovemu spodbujanju. Najbolj poudarjeno je to omejevanje glede potencialnega priseljevanja z območij nekdanje Jugoslavije, nato iz sosednje Italije ter od drugod, v manjši meri pa tudi še iz drugih krajev Slovenije ter iz držav Evropske unije.

Neposrednejši dostop do informacijskih virov

Povečevanje dostopnosti do relevantnih virov informacij v svetovnem merilu bo že v bližnji prihodnosti spremenilo tako načine delovanja temeljnih akterjev prostorskega razvoja kot tudi način življenja ljudi. Koprška občina je že doslej pripisovala veliko pomembnost pospešeni informatizaciji in tako npr. vložila velika sredstva za uvajanje "geografskega informacijskega sistema" (GIS). Z razširjanjem računalniških omrežij, še posebej pa Interneta ter CD-romov za posamezna strokovna področja, pa je vse več informacij dostopnih brez posrednikov, ki terjajo plačilo tudi za posredovanje že splošno dosegljivega znanja. Seznanjenost občanov in tudi strokovnjakov, ki so udeleženi pri različnih posegih v prostor, o dostopnosti relevantnih informacij v občinskem, državnem in mednarodnem merilu močno zaostaja za objektivnimi možnostmi.¹⁶ V prihodnje pa bo tudi vse več izzivov za aktivno predstavitev številnih akterjev območja občine, bodisi tistih, ki bodo predstavljali svoje dosežke, kot tudi tistih, ki bodo iskali rešitve za svoje probleme. Že Habitat 2 v Istanbulu 1996 je npr. predstavljal enega od takšnih izzivov za občino. Dinamično širjenje informatizacije pa bo osrednji predmet obravnave v drugi knjigi.

Družbeno prostorske spremembe in narodna identiteta

Gospodarska rast in "etnorazvoj"

Še bolj kot v Slovenskem merilu se bo na Obali oziroma ob meji (ki v številnih pogledih vendarle še obstaja) zaostrovalo vprašanje, ne le, kako zagotoviti večjo gospodarsko rast, temveč tudi, kako ohraniti slovensko identiteto.

Brez zavestnega usmerjanja bo spontano in pragmatično dobivala prednost prva, ki ima na svoji strani ekonomsko racionalnost in močnejšo materialno podlago. Po drugi strani pa bi absolutizacija etno-nacionalnega načela terjala še nadaljnje ločevanje na državnih mejah, do kakršnega je prišlo tudi z uvedbo meje s Hrvaško.¹⁷

V prihodnjih desetletjih bo prihajalo do okrepljenega povezovanja Kopra s Trstom. Ob tem se je zastavljalo vprašanje, koliko bo to hkrati pomenilo slabitev povezanosti z Ljubljano oz. znotraj Slovenije. Nekateri javni delavci v Kopru pričakujejo, da bo navezanost na Ljubljano v prihodnje omejena pretežno le še na državno-upravne funkcije, medtem ko naj bi Trst pridobil svojo vlogo na področju gospodarskih dejavnosti in različnih storitev, pa tudi kulture in izobraževanja. Vendar že prihaja do pomembnega zblizanja tudi med Koprom in Ljubljano, zlasti z zgraditvijo avtoce-

¹⁶ Gre za obilje informacij, ki posredujejo svetovne izkušnje tudi za najbolj specifične probleme npr. s področja arhitekture, gradbeništva in urbanizma, ali pa predstavitev posameznih institucij, s številnimi napotili za stanovalce, samograditelje idr.; ali pa brezplačna dostopnost sistemov informacij, kot je npr. "Socio-file" ali "Proquest" ipd. Mesto in občina Koper v tem kontekstu dobivata vse več možnosti neposrednega dostopa do izkušenj (npr. o t. i. "najboljših praksah") v drugih podobnih pristaniških, obalnih in obmejnih mestih. Na ta način naj bi v občini hitreje uvajali novosti, hkrati pa pri tem zmanjšali tveganje. Podobno velja za dostopnost strokovnih gradiv številnih mednarodnih organizacij. V nekaterih je koprška občina sicer tudi neposredno že imela svoje predstavnike, vendar gradiva iz njih niso bila posredovana širšemu krogu potencialnih uporabnikov v sami občini. Za podobne zastoje gre tudi na relacijah med občino in republiko.

¹⁷ Npr. v zvezi z delovanjem izolske bolnišnice. Le-tej so se v Zagrebu – ne glede na interes bližnjih občin – odrekli na podlagi stališča, da mora vsaka suverena država sama poskrbeti za tako pomembno dejavnost, kot je zdravstvo.

ste, ki omogoča celo dnevne prevoze (ali pa, glede na vse večjo fleksibilnost pri delu, vsaj nekajkrat tedensko) v eni in drugi smeri. S sproščanjem mobilnosti med temi središči bo postajalo jasno, da tisto, kar eno središče pridobi, ne pomeni (več nujno) izgube za drugo. Z intenziviranjem tokov bodo razvojno pridobivali vsi udeleženci, razen v kolikor bi ravno iz etnonacionalnega vidika prišlo do enosmernega porušanja sedanjih razmerij. To še posebej velja tudi za čezmejno obalno območje, na katerem se bo razširjalo poenoteno somestje, podobno kot tudi v Gorici in Novi Gorici.

Spreminjanje položaja narodnostnih manjšin

Izpostavljam tri temeljne procese:

- a) Nadaljnje upravno-politično odpiranje in odpravljanje državne meje bo olajševalo intenziviranje povezovanja italijanske manjšine (iz obalnih mest in širše Istre) z matičnim narodom, podobno kot tudi povezovanja zamejskih Slovencev v nasprotni smeri. S tem se bo okrepila vloga manjšin na obeh straneh meje. Tako bodo le-te zares lahko prevzemale vlogo "mostu" in ne "pete kolone", hkrati pa izgubljale lastnosti manjšine.
- b) Današnja, v evropskem merilu sicer zgledna zaščita italijanske manjšine v koprski občini oz. Slovenski Istri temelji na teritorialni opredelitvi določenih pravic, npr. glede javne rabe italijanskega jezika in obveznega dvojezičnega izobraževanja. V prihodnjih desetletjih pa – ob procesu individualizacije in vse večje gibljivosti ter težnje k večji razpršenosti naselitve pripadnikov posameznih narodov – takšna teritorialna določenost njihovih pravic ne bo predstavljala več rešitve za tiste posameznike, ki se bodo preselili na druga območja.
- c) Razlikovanje med avtohtono manjšino in priseljenimi pripadniki drugih narodov bo v prihodnosti postajalo vedno težje. Ob vse večjem sproščanju gibljivosti ljudi v prostoru ne bo več mogoča jasna kategorizacija (niti večinskega dela prebivalstva) na tiste, ki so domačini, in druge, ki so priseljenci. Zato priseljencem ne bo več mogoče priznavati le "pravice do asimilacije" (kot to zagovarja J. Toporišič).¹⁸ V tem smislu lahko tudi na Koprskem pričakujemo razširjanje multikulturalnosti že na podlagi spontanij teženj. Prej ali slej pa bo to terjalo tudi drugačno opredelitev politike do manjšin in kulturne politike nasploh. Pri vsem tem bo občina nujno soudeležena skupaj z državo in Evropsko unijo.¹⁹

Znanje tujih jezikov

Znanje italijanskega jezika ob znanju angleščine (med srednješolci gre v obeh primerih za preko 80 % vprašancev) predstavlja dotočeno komparativno prednost občine v zvezi z odpiranjem v svet. Izpostavljenost teh dveh jezikov hkrati simbolizira temeljno usmeritev mlajše generacije, ki presega nekdanje jezikovne bariere tako v odnosu do sosednje države kot v globalnem merilu. Glede na splošni trend, ki ga že poznamo na ravni Slovenije kot celote, prav tako v sosednji Italiji in v svetu, pa računamo, da se bo še

¹⁸ V prihodnosti pa lahko pričakujemo priseljevanje tujcev iz širšega evropskega prostora, med njimi vse več izobražencev in vse več tistih, ki bodo živeli na območju občine le za dotočen čas in se kot taki ne bodo hoteli ali mogli odreči svoji prvotni identiteti.

¹⁹ Značilno je, da se je že sedaj zastavilo vprašanje "teritorialnega dometa" zaščite in pravic italijanske manjšine, kar je samo opozorilo na dolgoročne težnje, ki se bodo močneje uveljavljale v prihodnjih desetletjih.

vnaprej prvenstveno povečeval pomen angleškega jezika. Izstopa pa hitro upadanje znanja hrvaškega jezika.

V bilateralnih stikih z italijanskimi partnerji gre danes za povsem enosmerno preseganje jezikovne bariere. Tudi v bodoče ni pričakovati, da bi se v Italiji masovno učili slovenščine. Vendar pa bi bilo ob vse večji odprtosti utemeljeno pričakovati, da se bo tudi z njihove strani v obmejnih območjih pokazala določena pripravljenost oz. interes za učenje slovenskega jezika. Tega interesa pa ne more biti, v kolikor gre za avtomatizem sprejemanja neenakosti in torej le za enosmerno namesto vzajemnega približevanja. Še nedavno so ugotavljali, da nobena javna (italijanska) izobraževalna institucija v Trstu ne nudi niti fakultativne možnosti učenja slovenskega jezika.

Ali bo šlo za enosmerno ali dvosmerno prilagajanje, ostaja odprto kot eno od najobčutljivejših vprašanj, še zlasti, če bi enosmerno razširjanje jezikovnega znanja postalo le nekakšna predstopnja morebitnih politično-teritorialnih zahtev.

* * *

V zgornji obravnavi sem izpostavil nekatera splošnejša vprašanja zlasti glede na dejansko in potencialno vlogo občine pri njihovem reševanju. Njihov skupni imenovalec vidim predvsem v težavnosti preseganja zamejnosti v vsakokratne konkretne razmere – torej v časovno, prostorsko in vsebinsko ozkost interesov za poseganje v prostor, ki s privatizacijo še krepijo svojo ekonomsko in politično moč.

“GLOKALIZACIJA” ALI GETOIZACIJA LOKALNE DEMOKRACIJE?

Koper, Slovenska Istra in država

V času, ko se ljudje v lokalnih in regionalnih enotah razvitih držav kot soodgovorni vse bolj vključujejo tudi v reševanje nacionalnih in globalno-družbenih vprašanj, pravni red slovenske države prostorsko in vsebinsko zamejuje njihovo vlogo na ozko lokalne zadeve. Ker pa je “čisto” lokalnih zadev vse manj in se z delitvijo prejšnjih občin na več manjših še povečuje njihova zamejenost, to pomeni izhodišče za vse večje siromašenje lokalne samouprave. V okviru teritorialne organizacije slovenske države imamo torej bolj opravka z “getoizacijo”, nekakšnim izprtjem, kot z “glokalizacijo”, tj. razširjanjem in bogatitvijo lokalne demokracije. Danes se odpirajo nove možnosti za vključevanje ljudi z razširjanjem dostopnosti in z “neposrednostjo na daljavo”. V Sloveniji pa gre za poudarjeno ločevanje med neposredno in predstavniško demokracijo, kakršno ne sodi v informacijsko dobo. V tem smislu postane razumljivejše ozadje konflikta, do katerega je prišlo v zvezi z zahtevo po razdelitvi koprskе občine. Hkrati pa nam sedanje dogajanje na območju Slovenske Istre razkriva, kako se preživela državocentrična miselnost, na podlagi katere so oslabili vse ožje teritorialne enote, da bi utrdili državo kot celoto in jo ubranili pred zunanjo ogroženostjo, absurdno sprevrača v nasprotno.

Ali bi večja samostojnost delov zares oslabil celoto?

Povod za to moje pisanje predstavlja zaostreno nasprotje med državnim vrhom in občino Koper, ki je nerazrešeno obstalo v slepi ulici in prestopilo mejo 20. stoletja. Ob seznanjanju z njim pa sem postajal vse bolj prepričan, da gre za izziv, ki ne zadeva le konkretnega primera, niti ne gre za vprašanja, ki bi zadevala le občine in lokalno demokracijo ali pa morebiti še regije ipd., temveč da gre za nejasnosti in nasprotja, ki zadevajo celotno zasnovo slovenske države in njene teritorialne organizacije. Le-to pa je mogoče utemeljeno preverjati le, če jo postavimo v širši družbeno-razvojni kontekst. To pa ne pomeni le v kontekst ozko politično pojmovane “tranzicije”, v kateri nekateri vidijo predvsem vračanje nazaj, v predpreteklo stanje (pred drugo svetovno vojno). “Koprski primer” postane izziv širšega pomena šele, če ga postavimo v kontekst temeljne družbeno-prostorske preobrazbe današnjega časa v razvitem svetu, ki jo v družboslovju označujemo z vstopanjem v “post-moderno družbo” ali kot porajanje “globalne civilne družbe” ipd. Za te širše prostorsko-časovne razsežnosti ni bilo prostora v zamejenih okvirih normativnega formalizma, ki je prevladoval v dosedanjih razpravah o teritorialno-političnih preureditvah v Sloveniji, ki naj bi približale odločanje ljudem v njihovem vsakdanjem okolju.

Četudi naj bi šlo za privrženost nadaljnji demokratizaciji družbe, nam opravljena analiza razkriva, da gre bodisi že v izhodišču tudi za drugačne

vrednote in strankarske interese bodisi prihaja do sprevrženih, nasprotnih dejanskih učinkov. Zato ne preseneča, da se je pojavil t. i. "upor na periferiji" v času, ko je Slovenija notranje (re)organizirana po vzorih, ki so bližje Evropi vestfalskega reda (suverenih, centraliziranih in strogo razmejenih teritorialnih držav), kot pa redu, v katerega naj bi se vključevala in ga sous-tvarjala, tj. redu "nove Evrope".

V ozadju nasprotij med Koprom (še prej Mariborom idr.) in Ljubljano torej dejansko razkrivamo temeljna neskladja in nasprotja med *dvema vzorcema* teritorialne organizacije države in tudi družbe nasploh. Dogajanje v prostoru Slovenije kaže nekakšno razpetost in razdvojenost med vezanostjo na organizacijske vzorce delovanja iz preteklosti in tiste, ki se šele danes uveljavljajo z integracijskimi procesi v Evropi in prek nje. Slovenska država je bila zasnovana kot zapoznelec ob izteku skoraj 350-letnega obdobja *vestfalskega vzorca* teritorialne organizacije držav in je glede na to tudi dobila pečat tega obdobja (Mlinar, 1999). Ob vzpostavljanju nacionalne samostojnosti je tako dobila samostojnost ožjih teritorialnih, t. i. "sub-nacionalnih" enot, drugotno in podrejeno vlogo ali pa le-te, tako kot regije, praktično niti niso bile priznane oz. institucionalizirane. Po izteku skoraj polstoletnega nedemokratskega sistema je sicer bil predložen projekt "*reforme lokalne samouprave*", ki pa mu je novi ustavni red – kot bomo še videli – že v izhodišču zamejil njegov domet. Ta zamejitev je izhajala iz dveh prikritih in spornih predpostavk – značilnih za stari red in razmere v preteklosti – in sicer: 1. da bi povečevanje *samostojnosti ožjih* delov pomenilo *slabitev* Slovenije kot *celote* in 2. da se Slovenija kot majhna država lahko ubrani pred ogroženostjo od zunaj le z okrepljenim državnim središčem in z določeno *centralizacijo* oblasti.

Takšne predpostavke so prepoznavne tako v sami ustavi kot v kasnejših normativnih določilnicah "*reforme lokalne samouprave*". Ob skoraj popolni odsotnosti družboslovnih spoznanj o družbeno-prostorski preobrazbi konec dvajsetega stoletja so tudi v strokovnih pripravah prevladovala že *preživela miselna izhodišča*, npr. v zvezi s teorijo države z začetka 20. stoletja. Gre za paradoks, da se reforma, ki naj bi pomenila okrepitev lokalne demokracije, opira na razlage, ki utemeljujejo dominacijo države ter podrejenost in odvisnost "*ožjih družbenih skupnosti*"; država da je tista (kot je pisal Grafenauer, 1997, minister za lokalno samoupravo, ob tem, ko se je zgledoval in skliceval na vire iz dvajsetih in tridesetih let), ki določa, kateri so lahko interesi teh skupnosti in na kakšnem območju se uveljavljajo, in ona je tista, ki ima "na svojem ozemlju pravico zahtevati pokorščino" ipd. Arhaičen je ne le jezik uporabljenih virov, ampak tudi miselnost, tako da se ni čuditi kritičnim odzivom, na kakršne je njeno uresničevanje naletelo v javnosti in še posebej v obravnavanem primeru, tj. v Kopru. Iz gornjega naj bi izhajalo, da je država, kar praktično pomeni njen center, tista, ki izraža in zagotavlja enotnost in celovitost Slovenije – ne s soudeležbo regij in občin, temveč z njihovim podrejanjem; ali pa (če upoštevamo analize pravnega položaja regij, ki jih je opravil Janez Šmidovnik, 1999) celo z njihovim dejanskim nepriznavanjem. Samostojnost določene enote, "uveljavljanje svoje volje", bi po takšni miselnosti pomenila njeno samoizključitev iz sistema.

Takšno sklepanje temelji na logiki "igre z ničelno vsoto" (v smislu: kolikor eden pridobi, toliko drugi izgubi), ki je še nedavno utemeljevala ideološke shematizme o razredni borbi in ki, ob hkratnih zahtevah, da je treba

odločneje prekiniti s preteklostjo, dejansko še vedno v znatni meri prežema slovensko politiko in njene razne izključnosti. Takšno razumevanje stvari je v ozadju odpora proti zahtevam po decentralizaciji, ki jo samoumevno razlagajo kot izgubo in slabitev centra. Spregleda pa se tisto, kar je pri tem *bistveno novega*, tj. da je takšno medsebojno izključnost, ki je bila vseskozi značilna za državno hierarhične odnose, danes moč presegati s *partnersko sodelležbo* več ravni delovanja. Takšna miselnost in normativna ureditev, ki le-to izraža, se vse bolj *spopadeta s pobudami in zahtevami* "nove Evrope". Medtem ko so v Sloveniji prepoznavne predpostavke, da je vprašanje osamosvajanja v osnovi razrešeno z novo državo, pa pričakovanja iz Bruslja šele odpirajo novo zgodovinsko poglavje, v katerem se evropsko povezovanje lahko krepi le, v kolikor se *hkrati krepi* tudi samostojnost regionalnih in lokalnih enot ter različnih nevladnih skupin, manjšin in posameznikov, ki tvorijo sfero civilne družbe. Zgoraj prikazana državocentričnost slovenske politike in pravnega reda, ko se vsega lotevajo v slogu "od zgoraj navzdol", je v pravem nasprotju in se že vsakodnevno spopada z evropskim "načelom subsidiarnosti", ki izhaja "od spodaj", tako da daje prednost lokalnim enotam in "višjim" prepušča le tiste naloge, ki jih lahko uspešneje rešujejo kot "nižje" enote.

V času, ko se pri nas razrašča državni aparat, in se krepijo strankarske centrale, raziskave v Zahodni Evropi in Severni Ameriki razkrivajo povsem *nasprotno trende*. Tako npr. pri njih vse bolj *zavračajo* odmaknjeno in neodvisno centralno-državno birokracijo, hkrati pa dajejo večjo podporo decentralizaciji in individualiziranim oblikam vključevanja v (lokalno) politiko. Upada lojalnost v odnosu do strank in volivci vse pogostejše izbirajo kandidate iz volilnih list različnih strank. Nasploh gre za krepitev t. i. "novih, *neodvisnih* volivcev" (Hoffman-Martinot, 1999; Klingemann, Fuchs, 1995). Udeležba na državnih volitvah upada; članstvo v prostovoljnih združenjih in v skupinah, ki branijo specifične lokalne interese, pa se povečuje. Namesto toge hierarhično-državne strukture, se oblast vse bolj drobi in razpršuje, tako da le za krajši čas izstopi ob obravnavanju posameznih problemov, in hkrati odpira prostor za pobude, skupine in gibanja v kontekstu civilne družbe.

Za razliko od navedenega pa slovenska politika še vztraja in deluje po starem državocentričnem vzorcu. S tem *izgublja razvojno pobudo* in se vse pogostejše znajde le v nekakšni *defenzivni vlogi* ali pa celo predstavlja blokada v odnosu do pobud in programov "*od spodaj*" in "*od zunaj*". Razvojna dinamika bolj prihaja od drugod, kot pa iz državnega središča, ki ima vse več opravka s samim seboj. Slovenija postaja nekakšen auditorij strankarskih veljakov, ki večinoma bolj skrbijo za to, da obdržijo doseženo koncentracijo politične moči tam, kjer so jo pač dosegli, predvsem v centru, pa tudi v občinah, kot da bi se zavzemali za decentralizacijo in demokratizacijo odločanja. Šele v tem smislu razkrivam širše ozadje konflikta (prikritih) interesov, ki nam – poleg preživelih predstav o medsebojni izključnosti enot v teritorialni državni organizaciji – omogoča razumevanje oz. pojasnitev "koprškega primera". Glede na to je zahteva po razdelitvi občine naltela na odpor, saj ljudje v njej niso videli predvsem prizadevanj za okrepitev neposredne demokracije, ampak so v njej bolj prepoznavali centralizem v smislu politike "deli in vladaj" (kar ima svojo osnovo, če upoštevamo tudi "nepriznано" regijo in njeno središče – Koper).

Preživele predstave o državno teritorialni (re-)organizaciji in velikosti občin

Preden bom ta sklop vprašanj osvetlil na koprskem primeru, jih je treba spet postaviti v širši kontekst. "Reforma lokalne samouprave" naj bi na podlagi nove ustave odpravila in presegla "komunalni sistem", ki je bil vzpostavljen še v nekdanji Jugoslaviji, s tem, da bi odločanje približala ljudem in izločila vpletanje države v samoupravno delovanje na ravni občin. Vse lepo in prav! Toda *približanje odločanja občanom* je bilo zelo ozko in enostransko zasnovano, prvenstveno z *zmanjševanjem velikosti občin*. Ni pa vključevalo drugih možnosti, s katerimi bi npr. ob pospešeni informatizaciji vsakdanjega življenja zares lahko kaj več napravili za dosego tega cilja, tudi ne glede na njihovo velikost. Ni se upoštevalo, da se zmanjševanje enot samo zase – brez hkratnega povezovanja v širšem prostoru – dejansko sprevrže v *vsebinsko osiromašenje* lokalne samouprave. Kaj naj pomeni približanje in neposrednost odločanja, če pa se le-to vsebinsko omeji na vprašanja, ki zadevajo kanalizacijo, javno razsvetljavo in podobne zadeve, ki so sicer nujne, a pritegnejo le manjši segment (starejših) občanov.

Danes je že precej pozabljeno mučno, nenehno in brezplodno eksperimentiranje s "teritorialnimi preobrazbami" v prejšnji državi. A tudi sedaj se je z "reformo" pozornost osredotočila le na tisto, kar je *najbolj vidno*, opazno, tj. na velikost občin–

- kot da bi že sprememba le-te lahko odločilno prispevala k demokratizaciji,
- kot da je mogoče določiti optimalno velikost kar nasploh in
- kot da gre pri tem prvenstveno ali pretežno za (upravno) pravna vprašanja.

Izhodišča "reformne" (ustava, zakon) niso upoštevala trendov v Zahodni Evropi, saj je zmanjševanje velikosti občin v Sloveniji v nasprotju s splošnim tokom sprememb k *povečevanju velikosti* občin in zmanjševanju njihovega števila (o tem npr.. Svet Evrope, poročilo in kolokvij na temo "Velikost, učinkovitost in participacija občanov", 1994, pa tudi Vlada RS "Zakaj v nove občine", 1994). Te trende pojasnjujejo s splošnim razširjanjem dostopnosti v prostoru (promet, komunikacije), s širjenjem mest v obliki suburbanizacije in somestij ipd. Pri nas pa se zdi, da je šlo bolj za to, da naj bi pavšalno in brez predhodne analize odpravili prejšnji sistem z vrnitvijo v *predpreteklo stanje* (zgledovanje po ureditvi pred 2. svetovno vojno) kot pa za pozornost do najnovejših družbenih sprememb in do tistega, kar je pred nami; ali pa je šlo za določene bolj ali manj prikritne strankarske interese, ki se prav sedaj spet kažejo v zvezi z določanjem volilnih območij.

Ob miselni ujetosti v tradicionalno pojmovano teritorialnost "reformatorji" niso videli ali upoštevali sprememb, zaradi katerih je velikost občin nasploh izgubila svoj nekdanji pomen. Pri tem mislim zlasti na to, da z razširjanjem t. i. *omrežnega povezovanja* med posamezniki in med skupinami, na podlagi nove tehnologije prometa in komunikacij, postajajo neprimerne in neuporabne tradicionalne predstave o strnjenih in medsebojno jasno razmejljivih območjih lokalnih skupnosti.

Prav v koprskem primeru se je pokazalo, da je bila predložena delitev sedanje občine taka, da je bila bolj upoštevana "teritorialna zaokroženost" kot pa *dejanska* notranja *povezanost* predloženih novih občin na podeželju. Tu se je v drastični obliki izkazalo, kako zgrešena je predpostavka, da je s tem, če zmanjšamo teritorialno velikost občine, že zagotovljena tudi večja med-

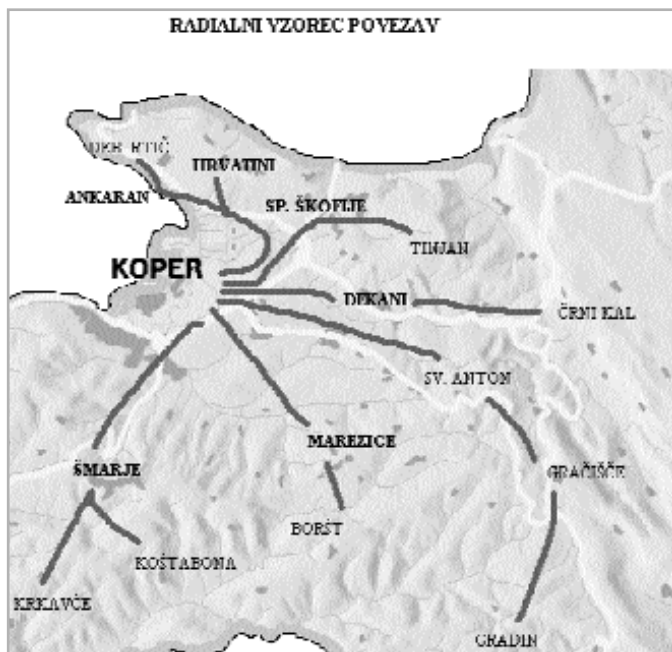
sebojna povezanost zaobseženih krajev in prebivalcev. Prav na območju koprške občine je značilno, da se glavne prometne povezave v *školjkasti obliki, radialno* stekajo v občinsko središče. Le-to je tako lažje dostopno, kot pa so sicer bližje ležeči kraji med seboj, ki dostikrat nimajo “nič skupnega”.

Predlogi za nove občine pa so vključevali prav takšne ne-življenjske in – kot so jih označevali domačini – “pisarniške konstrukcije”, ki so določale območja, na katerih izza videza teritorialne bližine dejansko ni bilo *niti povezanosti* med kraji (brez dejanskega središča) *niti zavesti* o skupni pripadnosti. V vseh predloženih primerih za nove občine so bili prebivalci večinoma bolj povezani prek meja take enote kot pa z največjim krajem znotraj nje.

V tem smislu sta bila najbolj značilna predloga za oblikovanje občine Škofije – Ankaran in občine Šmarje-Marezige. Vsak od teh krajev je prometno bolj povezan z mestom Koperom kot pa z drugim, navidezno bližjim krajem. Tako se npr. pretežni del zaposlenih iz širšega zaledja dnevno vozi v Koper, saj je na mestnem območju osredotočena večina vseh delovnih mest občine.

Če naj bi bile nove, manjše občine kaj več kot *umetno vzdrževane*, od države odvisne tvorbe, potem se ne bi smeli prvenstveno osredotočati na njihovo teritorialno in upravno-politično razsežnost (velikost, zaokroženost ipd.), odločilna naj bi bila dejanska dostopnost materialnih in človeških virov. To pa pomeni, da takšnega “projekta” kot je reforma lokalne samouprave, ne bi smeli obravnavati kot zadevo enega resorja, enega ministrstva, temveč vsebinsko dosti bolj celovito in zato tudi na daljši rok, z večjo strpnostjo, manj direktivno in bolj spodbujevalno; podobno kot so k temu že pristopili v sosednji Italiji. Če gre zares za temeljne vrednote, potem bi morali v takšen projekt vključiti tudi celoten kompleks prostorskega in urbanističnega planiranja in se mogoče spomniti na tisto, kar sta vedeli že cesarica Marija Terezija in carica Katarina Velika, da je treba najprej poskrbeti za infrastrukturo teritorialne organizacije (državne) uprave. Če gre za oživljanje podeželja, potem se ne bi smeli omejiti le na upravno-organizacijska vprašanja, temveč bi ta predstavljala le eno od razsežnosti celovitega načrtovanja *naselitve, dela in bivanja*.

Tudi izkušnje iz Prekmurja, kjer je bilo osnovanih največ malih občin, nam kažejo, da *temeljno vprašanje ni mala ali velika enota*. V manjših, ki so v nekaterih primerih po velikosti izenačene s prejšnjimi krajevnimi skupnostmi, je oživela lokalna pobuda. Taka je npr. obmejna občina Kobilje, ki je bila prej krajevna skupnost v okviru občine Lendava, celo kot prva v Slo-

Karta 10.1:

veniji uvedla inovacijo "telehiša", tj. informacijsko-komunikacijsko središče po vzorih iz Madžarske. Toda ob povečani samostojnosti manjših enot, je že opazno tudi njihovo zapiranje vase in celo razpadanje že prej vzpostavljenih sistemov na širših območjih. Kot kritično opažanje iz Murske Sobote se npr. pojavlja to, da sedaj "vsaka občina ustvarja svoj sistem kanalizacije" in nadalje, da si Beltinci ločeno urejajo svojo vodooskrbo z izkopi novih vodnjakov, čeprav že izgrajeno vodno zajetje ob Muri zadostuje celo za pretežni del Goriškega. Zapiranje v manjše osamosvojene enote ima torej, še zlasti in spet zaradi *odsotnosti* integrativne *regionalne vloge*, za posledico, da namesto priključitev na že vzpostavljene sisteme prihaja do prekinitev, ob tem pa do nadaljnjih drobitev, ko gre za snovanje novih.

Življenjska raznovrstnost in normativna uniformnost

Kot je znano, je ustavno sodišče ocenilo, da je sedanja Mestna občina Koper ustavno neprimerna zaradi "teritorialnega obsega", "števila naselij" in "posledične notranje heterogenosti". Vendar zaradi podobnih odstopanj, v smeri preveč ali premalo, številne občine niso bile proglašene kot sporne. Tako naj bi – ob lastni nedoslednosti – dosledno uveljavljalo zahtevo po enotni (v smislu – podobni) urejenosti na vsem ozemlju države. Že to dvojnost so Koprčani, glede na vse druge moteče zadeve v njihovem spopadanju z državnim centralizmom, doživljali kot diskriminacijo.

Ob tem se zastavlja vprašanje razumevanja in pomena enotnosti, ki naj bi jo zagotavljali z uniformnostjo teritorialne organizacije (ali le z nekaj vnaprej določenimi tipi občin), četudi je očitno, da gre v vseh drugih oziarih npr. geografskem, ekonomskem, kulturnem idr., za veliko raznovrstnost. Že v prejšnji, jugoslovanski državi, ko je osredotočena politična oblast vsiljevala t. i. "monotipsko organizacijo" občin, smo kritično opozarjali na njene proti-razvojne učinke. Ob vstopanju v post-moderno družbo se v razvitem svetu vse bolj odmikajo od prejšnje organizacijske *togosti in uniformnosti*, hkrati pa vrednotijo *fleksibilnost in raznovrstnost* povezovanja v prostoru. Gre torej za usmeritev, ki je prav nasprotna tudi nekdanjemu togemu, formalnemu redu v državah, ki so vključevale dele današnje Slovenije še pred in po prvi svetovni vojni. Čim višje je vrednotenje demokratičnosti delovanja, tem večja je praviloma tudi *strpnost do raznovrstnosti*, kar nam še zlasti potrjuje praksa v ZDA. "Verjetno ni dveh mest v ZDA, ki bi imeli natančno enako strukturo oblasti. Povsod dodajo kaj svojega" (Vlaj, 1998). To hkrati pomeni tudi *večje zaupanje*, da so ljudje na zadevnih območjih sami zadosti "zreli", da bodo – prej ali slej – prišli do spoznanja o tem, kaj predstavlja optimalno rešitev.

Paradoks je v tem, da imamo opravka z zelo ohlapnimi merili za oblikovanje občin (npr. da gre za naselja, povezana s skupnimi potrebami in interesi), hkrati pa z zelo avtoritativnimi odločitvami in vsiljevanjem le-teh. V pripravah so se nekateri (strokovni) predlogi glede števila razlikovali za skoraj 100 občin. Podobno so se pojavljali predlogi v razponu od 6 do 24 pokrajin in tudi predlogi za oblikovanje 12 do 62 upravnih okrajev idr.

Ob tem, ko se ves državni vrh več let ukvarja z vprašanjem o neprimerni velikosti ene občine (in pušča vnevar množico drugih "prestopnic"), pa je hkrati občinam prepuščeno, ali sploh ustanovijo pokrajino ali ne, ali bodo sploh imele krajevne skupnosti ali ne, ali bodo le-te pravne osebe ali ne, ali bodo imele vaške skupnosti ali ne ipd.!? Navidezna strogost in doslednost v

imenu pravnega reda se torej izkaže kot nenačelnost in samovoljnost. Glede novih občin se zaostri nasprotovanje občinam, ko pa gre za krajevne skupnosti, ki so – vsaj po velikosti dostikrat izenačene z njimi – je pa vseeno, kako se reši!?

Ko postaja vse bolj nesprejemljivo vsiljevanje določenega modela z vrha, je očitno *le dialog* tisti, v katerem je mogoče strpno presegati tako enostranosti pristopa od zgoraj kot enostranosti od spodaj. A do takega dialoga vsaj v koprskem primeru ni prišlo. Pri tem pa ne mislim le na javne razprave, temveč na širšo vsebino t. i. “partnerskega sodelovanja”. Le-to omogoča *zблиževanje* med splošnimi in konkretnimi interesi, ne pa prevlade ene od alternativ na račun druge, tako kot pri referendumu.

Nasploh pa gre za sproščanje različnih oblik teritorialnega in vse bolj predvsem funkcionalnega (glede na posebne naloge in interese) povezovanja, ki ne sledi več starim predstavam o *teritorialni zaokroženosti in izključnosti*, temveč predpostavlja medsebojna prekrivanja in križanja v prostoru, tako kot je to sploh značilno za že omenjeno “*omrežno povezovanje*” v današnjem času.

V tem smislu je značilno, da se v razvitih državah (v nekaterih oblikah pa tudi že pri nas) namesto vseobsegajoče, teritorialno zasnovane oblasti pojavlja vse večja *raznoverstnost* različnih oblik (samo-)upravljanja in oblasti za prav posebne eno-namenske enote, vendar tako, da niso prostorsko zamejene na isto območje: lahko gre za upravljanje posameznih zgradb, za poseben širši okoliš, za rekreacijske aktivnosti ipd. Npr. v Kopru je šlo za projekt “Pot zdravja in prijateljstva”, v okviru katerega so uredili kolesarsko rekreacijsko pot na trasi stare železnice od Poreča do Trsta. Oskrba s plinom terja druge povezave, sežiganje odpadkov spet tretje. V širšem kontekstu pa gre tudi za številna omrežna povezovanja mest; tako npr. mesto Piran aktivno sodeluje v evropskem omrežju obzidanih mest ipd. V takih primerih tradicionalne predstave o najbolj primerni velikosti občine niso več uporabne.

Kontinentalna Evropa, po kateri so se pri nas ob “reformi lokalne samouprave” najbolj zgledovali, kaže glede *velikosti* teritorialnih enot, tako znotraj posameznih držav kot med njimi, večjo raznoverstnost kot jo določajo normativni okviri pri nas. Tako po posameznih državah ne problematizirajo velikosti lokalnih enot niti tedaj, če le-te vključujejo le nekaj sto ali pa tudi več milijonov prebivalcev. Konec koncev se je tudi pri nas izkazalo, da velikosti občin ni mogoče držati v vnaprej določenih okvirih.

Ob tem se primerjalno zastavlja še vprašanje: če se lahko države po velikosti razlikujejo celo v takšnih ekstremih kot ju predstavljata Kanada (9.976.146 km² površine) in Monako (1.5 km²), ne da bi bilo to posebej moteče, zakaj bi bilo drugače tedaj, ko gre za organizacijo enot lokalne samouprave? Tudi v evropskem prostoru je prišla do izraza določena težnja držav k homogenizaciji, tako da so znotraj svojih meja uveljavile upravno-politično uniformnost, ki odstopa od večje raznoverstnosti dejanskih življenjskih razmer. Avstrijski politolog R. Rack piše o skoraj patoloških prizadevanjih, da bi v Avstriji z ustavno ureditvijo zagotovili uniformnost na ravni občin, saj se preveč opirajo na splošno predstavo o abstraktni občini.

Tudi težnja, da bi vnaprej vse določili in umestili v omejeno število zakonsko opredeljenih kategorij, bo zmeraj manj uresničljiva in zmeraj bolj zaviralna. Vse večje *raznoverstnosti*, ki postajajo prepoznavni znak postmo-

derne družbe, ni mogoče stlačiti v nekaj kategorij, npr. v nekaj tipov občin. Do tega spoznanja so se že dokopali vsaj v nekaterih evropskih državah, ne pa tudi v slovenski politiki in zakonodaji. Koprsko občino sicer lahko označimo, da je (bila in je še) obmejna, mestna, z demografsko ogroženimi območji ipd.; toda z nobenimi splošnimi predpisi ni mogoče zajeti tistega, kar v konkretnem primeru predstavlja *edinstveno kombinacijo* lastnosti, npr. prav to, da je hkrati geografsko obrobna enota (periferija), pa vendarle dinamično razvojno središče.

Tako kot živimo v času, ko človek vse bolj izrazito uveljavlja svojo individualnost in se upira, kadar ga poizkušajo obravnavati le v nekakšnih kalupih (Roszak, 1981 je uporabljal izraz "identity boxes"), tako tudi lokalne enote ne morejo uveljavljati svojih edinstvenih možnosti in pospešeno reševati svojih problemov, če so normativno obravnavane uniformno ali kvečjemu v nekaj taksativno določenih kategorijah. Kje je torej rešitev? Nakažemo lahko vsaj smer reševanja. Ta pa je v tem, da uveljavljanje edinstvenih lokalnih identitet terja vse večjo lokalno samostojnost in strpnost do različnosti, česar pa slovenski pravni red še ne dopušča.

Teritorialna zamejenost v času "glokalizacije"!?

Ob vrsti izzivov, ki sem jih razkrival v "koprskem primeru", še posebej izstopa ustavna zamejitev vloge občine na "čisto" lokalne zadeve. Po ustavi je torej občina pristojna le za ozko pojmovane *lokalne zadeve*, tj. tiste, ki jih a) občina lahko ureja samostojno in b) ki zadevajo samo prebivalce občine. V širšem kontekstu pa to pomeni, da gre za ozko *prostorsko in vsebinsko zamejevanje* lokalne demokracije v času:

- ko EU postavlja v ospredje krepitev partnerskega sodelovanja med lokalno, nacionalno in nadnacionalno ravno odločanja ter poudarja in že prakticira (tudi pri nas) večravenško soudeležbo in soodgovornost v skupnih projektih ipd.,
- ko Mednarodna zveza lokalnih oblasti (IULA) na svojem svetovnem kongresu (1995) kot glavno temo obravnava občinsko sodelovanje v mednarodnem merilu (municipal international cooperation) in v zvezi s tem "vdiranje globalnih problemov v vsakdanje življenje občanov", podobno tudi Habitat (Istanbul, 1996) zahteva vključevanje lokalnih skupnosti v nacionalne mehanizme odločanja, ali pa ko študija ILO (LedLink, 1996, WP-1) ugotavlja: "Najuspešnejše lokalne dejavnosti so tiste, ki se jih lotevajo tako, da lokalno gospodarstvo obravnavajo v globalnem kontekstu",
- ko sociologi, politologi, ekonomisti, socialni antropologi idr. kot eno od tem, ki jim prav v zadnjem obdobju posvečajo največjo pozornost, obravnavajo proces globalizacije, ki ni "nekaj tam zunaj", temveč tu z nami, v našem vsakdanjem okolju (Giddens, v: Beck, Giddens, Lash 1994) in
- ko se še posebno pozornost posveča preučevanju lokalno-globalnih odnosov in se z novimi pojmi poizkuša zajeti lokalno-globalno prežemanje, npr. "glokalizacija" itd.

V primerjavi z dogajanjem v razvitem svetu je torej normativna ureditev delovanja občin pri nas ne le v nekakšnem "*faznem zaostanku*", ampak dejansko zaostaja kar za dve fazi: 1. naše občine so po ustavnih določilih zamejene tako, da (naj) se ne vključujejo niti v reševanje zadev na nacional-

no-državni ravni in 2. sploh pa naj ne bi posegale v reševanje zadev v mednarodnem in globalnem merilu, kar prav v koprskem primeru pomeni že izrazito zaostajanje za dejanskim stanjem.

V razpravah ob uvajanju reforme lokalne samouprave je bilo predstavljeno sicer dosti primerjalno-pravnega gradiva od drugod, ni pa bilo vključenih novejših družboslovnih spoznanj, ki kažejo, kako dinamično v razvitem svetu presegajo takšno lokalno zaprtost, kakršno utrjuje naš pravni red. Pri tem, poleg že navedenega, mislim na sociološke razprave o prehodu od "prostora krajev" k "prostoru tokov", o razliki med "starim" (zaprtim) in "novim lokalizmom" (odprtim), podobno o "novem regionalizmu", o "teledemokraciji", ki spreminja dosedanja pomen neposredne in posredne demokracije, o "novi politični kulturi", ki kaže na izpodkopavanje toge, hierarhične teritorialne organiziranosti in – če vzamemo še širši kontekst – o slabitvi vloge strank ter krepitvi vloge množstva raznih (pod)skupin, ki presegajo lokalne in nacionalno-državne okvire; pri vsem tem pa nakazujejo dolgoročno perspektivo nastajanja globalne civilne družbe.

Namesto spodbud k vstopanju v širši prostor in k prevzemanju odgovornosti za reševanje problemov tudi na nacionalni in na svetovni ravni, bi pri nas prej lahko govorili o nekakšnem izprtju ali "*getoizaciji*" lokalne demokracije. Medtem ko npr. družboslovci v ZDA spremljajo, kako se na dnevnih redih lokalnih samoupravnih enot in različnih skupin civilne družbe povečuje število zadev globalnega pomena, se naša pravna ureditev usmerja na "čisto" lokalne zadeve, kakršnih bo vse manj, tako da lahko v bodoče pričakujemo samo še nadaljnje *siromašenje* vsebine lokalne demokracije.

Če sem doslej nakazal, kako to zamejitev lahko ocenimo v svetovnem družbenem in družboslovnem kontekstu, naj jo sedaj preverim še z vsakdanjo življenjsko prakso v koprski občini. V ta namen lahko vzamemo kar prikaz mednarodnega delovanja občine, ki ga je (17. 2. 1997) v okviru pregleda opravljenega dela podal nekdanji župan te občine. V njem je med drugim zapisano (kar namerno podajam v neskrčeni obliki): "Obiskali so nas državniki, ministri, parlamentarci, veleposlaniki, župani, poslovni in drugi ljudje iz Avstralije, Kitajske, Japonske, Združenih držav Amerike, Kanade, Angole, Rusije, Velike Britanije, Francije, Nemčije, Finske, Avstrije, Španije, Italije, Slovaške, Madžarske, Albanije, Grčije, Turčije, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Hrvaške. Več ali manj je bila stalnica v izkazanih interesih tujih gostov za naš prostor koprsko pristanišče. Z naše strani smo ponesli podobo in značilnosti Kopra in Slovenije neposredno v ZDA, Kitajsko, Estonijo, Dansko, Francijo, Avstrijo, Italijo, Španijo, Turčijo in na sedež sveta Evrope v Strasbourg. Naši kulturni ambasadorji so bili tudi v Avstraliji, na Japonskem in v skandinavskih državah, medtem ko so koprške poslovne ekipe potipale vse pomembnejše svetovne trge. Dokazali smo sposobnost in pripravljenost odgovornega soočanja z izzivi, ki jih prinaša približevanje Evropski uniji in NATO. K nam so prišle, na prijateljske obiske, ladje francoske, britanske in ameriške vojne mornarice. Slednje kar 6-krat. Z ameriškim obrambnim ministrstvom je slovensko dogovorilo program rednih obiskov enot šestega ladjevja v koprski pristan."

Očitno torej koprška občina že deluje ne le kot občina, ki bi se ukvarjala z zadevami ozko lokalnega pomena, temveč – čeprav normativno sicer ne-

priznано in finančno nepodprto – opravlja tudi naloge, ki so pomembne za Slovensko Istro in za Slovenijo kot celoto; iz zgornjega opisa pa je razvidna tudi evropska in svetovna razsežnost. Vsakdanja življenjska praksa torej daleč *prehiteva* sedaj veljavno *normativno ureditev*!?

Od enoglasne k večglasni Sloveniji: koprskе in istrskе posebnosti kot izizzv nereprezentativnosti središča

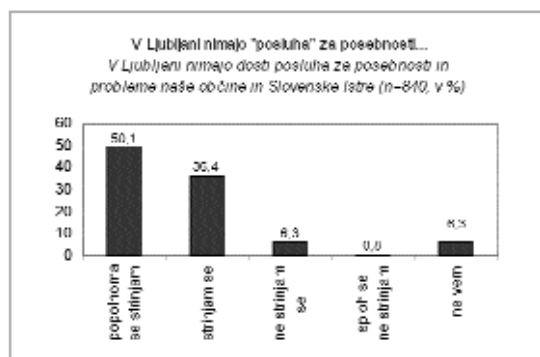
Koper in Slovenska Istra imata veliko skupnega s številnimi slovenskimi mesti, občinami in regijami, ko gre za vprašanje, koliko so njune posebnosti poznane in upoštevane na nacionalno-državni ravni oz. v državnem središču. Kjerkoli izven tega središča, še zlasti pa v močnejših regionalnih jedrih na obrobju, naletimo na izraze nezadovoljstva v tem smislu, da njihove *posebnosti* niso zadosti *upoštevane* v Ljubljani (seveda pa se to ponovi tudi znotraj regij in občin, med manjšimi kraji in središči teh enot; tudi znotraj koprskе občine, v podeželskih krajevnih skupnostih, imajo tovrstne pripombe v odnosu do občinskega središča). Državno središče nikoli popolno ne vključuje vseh regionalnih in lokalnih posebnosti; vendar pa hkrati lahko izraža zelo različno stopnjo odprtosti, občutljivosti in odzivnosti nanje. Čim večje pa je odstopanje teh posebnosti od povprečja, tem manjša je – vsaj domnevno – verjetnost, da bodo ustrezno izražene in upoštevane prek centralnih državnih institucij. Le v določenih primerih se večjo pozornost posveča prav ekstremnim odstopanjem.

Hkrati pa, četudi gre v razvitem svetu za splošni trend spreminjanja nacionalnih držav od “enoglasnosti” k “*večglasnosti*” (polifoniji), ni rečeno, da bodo ravno najbolj prizadeti sploh poizkušali uveljaviti svoj glas, svoje posebnosti in probleme. Sociologi smo že spoznali, da se bolj verjetno prvi oglasijo – ne tisti, ki so prav v najslabšem položaju, temveč – tisti, ki se jim stanje celo relativno izboljšuje. Med zadnje bi lahko uvrstili tudi koprsko občino. Pri tem je sicer opazno, da je bilo v Mariboru že dalj časa prisotno kritično razpoloženje zaradi (občutka) zapostavljenosti od Ljubljane, kot ga npr. izraža naslednja izjava: “Vse, kar se zgodi v Ljubljani, je nacionalnega pomena, karkoli pa naredimo v Mariboru, tudi če dobi pomembna mednarodna priznanja, to je pa lokalna zadeva, naša stvar”. Glede na gospodarsko krizo v mestu je bil njegov glas utišán (čeprav s posameznimi kulturnimi programi vendarle izstopa tudi v afirmativnem smislu in ne le kot “socialna bomba” v zvezi z brezposelnostjo ipd.).

Podobno mariborski kritični oceni razkrivamo tudi stališča prebivalcev koprskе občine. Pri tem se opiram na odgovore iz ankete (reprezentativnega vzorca 840 odraslih prebivalcev občine, ki smo jo opravili marca 1998). V MO Koper kar 86 % vprašancev zastopa stališče: “V Ljubljani nimajo dosti posluha za posebnosti in probleme naše občine in Slovenske Istre”. To lahko zadeva tako ožjo upravno-politično sfero, pa tudi druga področja, kot so kultura, jezik, arhitektura, šport, turizem idr.

Poleg politične (ne)zastopanosti v osrednjih državnih institucijah, strankah ipd. gre torej tudi za neenako zastopa-

Graf 10.1:

nost osrednje in obrobne Slovenije v širši javnosti, v literaturi, v množičnih občilih in za vključenost v simbolnem predstavljanju slovenstva v mednarodnem merilu. Npr. koprski glasbenik, ki opozarja na nezadovoljivo predstavljenost istrske etno-glasbe in na to, da drugi ne vključujejo istrskih motivov, hkrati zastavlja vprašanje: "Ali Oberkrainerji in gorenjska noša lahko – kar nasploh – reprezentirajo slovenstvo?" Gre torej za izziv določeni navajenosti, na podlagi katere se podaljšuje samoumevnost pristranosti, in torej za izziv, ki terja redefiniranje slovenstva (celote) na podlagi večje oz. enakopravnejše vključenosti delov (periferije).

Lahko gre tudi za poenotenje v smislu standardizacije, tako kot to nakazuje naslednje stališče: "Žal mi je, da se istrske in mediteranske *posebnosti izgubljajo* in utapljajo s prevladovanjem vseslovenskih značilnosti", s katerim soglaša skoraj 80 % vprašancev. V zvezi s tem predstavlja značilen primer prizadetost ljudi zaradi "izganjanja" istrskega narečja. Medtem ko je starejša generacija še doživljala, da v šolah niso smeli govoriti slovensko, so mlajše po 2. svetovni vojni v slovenskih šolah odvrčali od govorice v domačem narečju, kar so nekateri spet doživljali kot neke vrste izrinjanje njihovega maternega jezika. V šolah so ocenjevali narečja kot nekaj grdega in nekulturnega, česar naj bi se sramovali in se jim odpovedali, namesto da bi cenili znanje obeh, narečja in knjižnega jezika.

Medtem ko v Kopru še posebej radi poudarjajo svojo pripadnost mediteranskemu kulturnemu krogu, pa hkrati kritično opozarjajo na pomanjkanje razumevanja in podpore za to v Ljubljani, tako kot npr.: "Slovenija se nikoli ni zavedala, da ima tudi svoj mediteranski del." Ipd.

Sredobežnost in obmejnost v razvojni perspektivi

Tako na Koprskem kot v slovenskem merilu so bila že načeta vprašanja o nevarnosti, da bi obmejna območja prišla v *enostransko odvisnost* in v *podrejeni položaj* v odnosu do bližnjih zunanjih središč (gl. tudi pogl. "Obmejne regije in Evropa"). Ermin Kržičnik je v zaostreni obliki – v Sobotni prilogi Dela (8. 10. 1994) – izpostavil tezo o "*Raztrgani Sloveniji*", ki nam grozi z odpiranjem državnih meja. Predstave o tem pa so vplivale tudi na zasnovo teritorialne organizacije slovenske države, ki jo določa ustava in je predmet nenehnih razprav, tudi v zvezi z zahtevano razdelitvijo koprške občine. V pritajeni obliki se pojavlja celo bojazen glede *lojalnosti* slovenski državi, kar konec koncev vključuje tudi misel o možni izgubi določenih obrobni območij, tj. njihovi odcepitvi. Zato je potrebna tako širša osvetlitev, kot tudi konkretnije preverjanje teh vprašanj.

Trstenjak (1991: 88) je razlagal vedenje Slovencev kot mejnega naroda, saj je značilno, da so razen ljubljanske in celjske kotline, vsi drugi predeli v širšem obmejnem pasu. Pri tem je ugotavljal, da majhnemu obrobnemu narodu manjka veliko središče, ki bi ga s svojo sredotežno silo privlačevalo nase in krepilo zavest narodne identičnosti tudi obrobnim prebivalcem. Tako kot majhen človek nehotе gleda velikega *od spodaj navzgor*, tako da velja tudi za majhen narod v odnosu do velikega soseda. Zaradi občutka manjvrednosti skuša govoriti s sosedi v njihovem jeziku in "v tem je že osnovno prilagajanje; v tem že tako rekoč po malem izginja ... zlepa ne more *misлити docela središčno*, ker pač sploh nima velikega središča, iz katerega bi mogel delovati, misлити in čustvovati" (podčrtal Z. M.).

Če imamo v mislih našo preteklost, je takšna razlaga gotovo utemeljena,

če pa razmišljamo o prihodnosti, potem vidim stvari drugače. Pri tem kaže upoštevati sociološka spoznanja o spreminjanju odnosov med "centrom in periferijo", o dolgoročnih razvojnih težnjah k policentrizmu in celo k t. i. "*bresrediščni družbi*" (Willke, 1993). Naša trda realnost je seveda še zajeta v poznanih pojasnjevalnih okvirih iz preteklosti, in bilo bi neresno, če bi kar miselno preskočili v neko pričakovano prihodnost v času – kot bi s staro terminologijo to označili – ko naj bi Slovenijo ogrožala "*zunanja nevarnost*" s strani večjih in bogatejših središč iz sosednjih držav.

Toda v času, ko stopa v ospredje vseevropsko povezovanje in globalizacija, se največkrat spregleda, da se s tem zmanjšujejo tudi možnosti, da bi si večja mesta, kot sta npr. Trst ali Gradec, podredila širše čezmejno zaledje v Sloveniji. Tisto, kar so nam sicer privoščljivo napovedovali ob slovesu iz Beograda, da se bomo znašli v situaciji kot pred prvo svetovno vojno, se v novih razmerah ne more več dogoditi. S tem, ko se vključujemo v širša omrežja povezav, hkrati vsaj relativno *zmanjšujemo odvisnost* od "sosedov", še zlati pa enostransko odvisnost oz. podrejenost v odnosu do njih. Pa tudi sosedje se bodo morali, kar spoznavajo v Celovcu in na Dunaju, vse bolj ozirati na to, kakšno odzivnost bodo s svojimi ravnanji sprožali v Bruslju, Strasbourgu in drugod; pa ne le v središčih, temveč zmeraj bolj glede na splošne, univerzalne standarde o človekovih pravicah, pravicah manjšin ipd. V tako razširjenem kontekstu pa ne bo več podlage za to, da bi mogli "*misliti docela središčno*". Zmanjšuje pa se tudi možnost, da bi si "večji" podrejali "manjše" tako v odnosih med državami, kot tudi med regionalnimi in lokalnimi enotami oz. središči.

Iz anketne raziskave med koprskimi srednješolci (245 dijakov, 1996. l.) smo dobili vpogled v njihova stališča do vprašanja o tem, "koliko je za uspešen razvoj koprške občine v prihodnosti strateško pomembno, da se povezuje" ... v posameznih teritorialnih okvirih. Pri tem prav mladi prese- nečajo s svojo širino, saj glede na delež odgovorov v kategoriji "najbolj po- membno" dobimo naslednji vrstni red: 1. da se povezuje z Evropsko unijo kot celoto (55 %), 2. s celim svetom (53 %), 3. znotraj Slovenije (45 %), 4. z Italijo (32 %) in 5. s Hrvaško (12 %). Iz teh odgovorov torej *ne* sledi, da bi šlo za kakšno *zamejenost ali težnjo k enostranski vezanosti* le na sosedno Italijo.

Neposreden izziv v zvezi s tu obravnavano temo pa je bilo vprašanje: "Nekateri ljudje se bojijo, da bodo Slovenijo z odpiranjem meja preplavili pripadniki večjih narodov in da se bomo še zlasti v krajih blizu meje neka- ko utopili. Ali je ta bojazen upravičena?" Odgovori so se porazdelili takole: "Ne, tega se ni treba bati," je odgovorilo 55 % in "da, ta bojazen je upravi- čena" 45 % vprašancev. Čeprav manj kot polovica, jih je torej še vendarle precejšen delež, ki a priori ne zavračajo utemeljenosti tega vprašanja.

Toda če poizkušamo ugotavljati, kakšen bo odnos mladih do tega doga- janja (tudi) v bodoče, naj dodamo še vprašanje: "Ali bi bilo treba v prihod- nosti težiti k temu, da bi omejevali ali spodbujali priseljevanje drugih v našo občino?" Največji delež se jih zavzema za omejevanje priseljevanja iz območij nekdanje Jugoslavije (94 %), za tem pa tudi že iz sosednje Italije (86 %), nato iz držav izven EU (80 %), iz drugih krajev Slovenije (60 %) in iz (preostalih) držav EU (56 %). Zelo podobna stališča nam je pokazala tudi 1998. l. izvedena anketa med odraslimi prebivalci koprške občine (le vrstni red zadnjih dveh je obraten).

Že v nekaterih drugih raziskavah smo razkrivali, da so Slovenci ob odpiranju državnih meja najbolj restriktivni tedaj, ko gre za morebitno priseljevanje, medtem ko je za njih bolj sprejemljiv prost pritok različnih materialnih dobrin/proizvodov in idej/informacij. Z vstopom v EU je sicer tako država kot tudi občina izgubila možnosti diferenciranja (diskriminacije) v priseljevanju na podlagi teritorialnega porekla iz območij znotraj EU. Vendar pa se kot protitež morebitnim iredentističnim programom z druge strani meje pod geslom "kupimo si Istro", na slovenski strani pojavlja zelo izrazito zavrnilno stališče. Glede na to se ne zdi verjetno, da bi kakšen poizkus porušanja sedanje etnične strukture, npr. z naseljevanjem na območju Slovenske Istre, ostal brez kritičnega odziva javnosti. Spomnimo se le nedavnega odziva v zvezi z lastništvom marine v Izoli.

Glede na splošna sociološka spoznanja o težnjah k individualizaciji prostorske gibljivosti prebivalstva, je zmeraj manj verjetno, da bi prišlo do kakšnih množičnih čezmejnih preseljevanj, kakršnih je sicer prav zgodovina Istre nabito polna. Tudi v zvezi s tem se kaže, da v naši kolektivni zavesti še povsem prevladujejo danes že *preživele predstave o množičnih* selitvah, čeprav vključevanje – zlasti izobražencev – v najrazličnejše mednarodne programe (študija, izpopolnjevanja npr. v EU) in možnosti zaposlovanja strokovnjakov, umetnikov idr. kaže na novi tip vse bolj *razpršene gibljivosti* v prostoru. To pa pomeni, da bojazen pred nekakšnim množičnim vdorom tujcev v obmejno območje izgublja realno podlago.

Največja specifična privlačnost Slovenske Istre za priseljevanje je njena lega v "sončnem pasu" Evrope; toda to velja bolj v odnosu do slovenskega zaledja (to so nam potrdili odgovori na vprašanje v SJM, 1994/1: "Kje v Sloveniji bi najrajši živeli?") in širšega kontinentalnega zaledja kot pa v odnosu do obeh sosednjih obmorskih držav, ki imata sami dosti večje možnosti, da se odzoveta na tako zanimanje. Interes Slovencev za naseljevanje ob morju je že prišel do izraza v *ceni nepremičnin*, ki so višje kot v sosednjih državah. Po nekaterih ocenah so cene primerljivih stanovanj na Koprskem približno za četrtno in celo tretjino višje kot v Trstu; še večje razlike pa so tedaj, ko gre za zemljišča za poslovne dejavnosti. Oboje je od nakupa oz. naselitve na tem območju že odvrnilo vrsto interesentov iz drugih držav, npr. podjetnico iz Italije, ki se je že po prvih informacijah premislila in se raje odločila za še eno restavracijo v Londonu, kot da bi jo odprla v Kopru.

Kolikor več nam Slovincem pomeni to ozemlje, toliko več bomo očitno morali tudi plačevati, da bi ga obdržali v domačih rokah v kontekstu sproščujočega in razširjajočega se evropskega tržišča. Hkrati pa ni mogoče računati na *dvojna merila* v tem smislu, da bi se le drugi odpirali nam, ne pa tudi mi njim. Toda tisto, kar je pri tem *neopažena novost*, je predvsem to, da izpostavljenost za priseljevanje ni več prvenstveno – *frontalno obmejna*, temveč vse bolj *porazdeljena* glede na izbirno vključevanje tujcev tudi v osrednja območja države.

Z jezikovnega vidika pa je novost predvsem to, da sedaj ne gre več le za dvojezičnost in za vezanost na zgolj italijanščino; med anketiranimi srednješolci je skoraj enak delež tistih, ki znajo *italijansko* ali (in) *angleško*. Ravno znanje angleščine, (ki omogoča tudi širše, multilateralno povezovanje) glede katerega Italijani kar močno zaostajajo, pa vse bolj *relativizira* dosedanje enostransko *prilagajanje večjemu* sosednjemu narodu. Aktivnosti v evropskem in svetovnem merilu kažejo, da tudi to "večje" postane

(pre)majhno, da bi lahko zadržalo svoj dominantni položaj. To je tudi že koprška izkušnja, npr. tedaj, ko organizirajo strokovna in znanstvena srečanja, čim gre za udeležence iz več (mediteranskih) držav. Ali pa še drugi primer: Tako kot se v okviru Istrabenza niso po naključju odločili za avstrijskega partnerja v povezavi OMW Istrabenz, tako je po drugi strani značilno, da so se odločili tudi za poslovni jezik, ki ga uporabljajo v komuniciranju z Avstrijci, namreč za angleščino!

Središčnost in obrobnost uhajata geografiji

Središčnost in obrobnost sta *zmeraj manj* nekakšni stalni in v naprej določeni geografski in zgodovinski *danosti*. Kje je središčno dogajanje na nekem področju udejstvovanja, je vse bolj odvisno od akterjev samih. Navajeni smo na preveč samoumevno, statično razumevanje središčnosti in obrobnosti. Življenje pa nam tudi že v Sloveniji kaže vse večjo fleksibilnost. Tako je bilo npr. mariborsko gledališče ob pomembni vlogi Pandurja nekaj časa v ospredju slovenske in precej tudi mednarodne kulturne javnosti. Koper se v času Primorskega festivala pojavlja kot inovativno središče kulturnega dogajanja v Sloveniji, saj vključuje vrsto umetnikov iz drugih krajev in iz drugih držav ter pritegne 10.000 ljudi od vsepovsod. Mariborski Lent je spet novo žarišče kulturnega dogajanja v Mariboru, saj pritegne tudi do 60.000 in več ljudi. Gledališče "Teatro Verdi" je postalo eno najlepših gledališč v sredozemskem prostoru, kjer hkrati – ob računalniških povezavah in vzajemnosti – nudijo tudi vstopnice za predstave Cankarjevega doma v Ljubljani. Tako se tudi Trst v zadnjih letih na kulturnem področju močno spreminja, saj opušča nekdanjo "zadrto zaprtost", vzvišenost pa nadomešča vstopanje v partnersko sodelovanje (a še ne dosti s Koprom).

Vse bolj je torej predvsem od ustvarjalnosti in angažiranosti posameznikov in skupin odvisno, kje je ali bo žarišče dogajanja, saj ob vse lažji prometni in informacijski dostopnosti prihaja tudi do medsebojnega dopolnjevanja in prežemanja programov v širšem prostoru. Tako kot je dosedanjemu središču *zmeraj manj* samodejno *zagotovljena* njegova središčnost za v naprej, podobno tudi periferija ni več samoumevno in v naprej *obsojena* na svojo perifernost. Pod takšnim zornim kotom pa se nakazujejo tudi možnosti preseganja konfliktov v odnosih med Koprom in Ljubljano.

"Evroregija Istra": še ena teritorialna sprememba ali razvojni projekti in graditev zaupanja

Že pred leti so se pojavile prve pobude v hrvaški Istri in z italijanske strani za ustanovitev "Evroregije Istra". V razpravah o tem je stopila v ospredje vrsta pomislekov, katerih skupni imenovalac je bilo *nezaupanje*, predvsem dvomi o resničnih motivih in namenih pobudnikov glede na čezmejne ozemeljske pretenzije posameznih skupin. To je bilo nezaupanje, kakršno se je pojavilo tudi v češko-nemških odnosih (Zich, 1993), glede na pomisleke, da bi močnejša stran v novi obliki poizkušala uveljavljati "stare račune" in svojo prevlado. Zamisel o Evroregiji Istra se je torej pojavljala preveč v stilu dosedanjih državno-teritorialnih sprememb, premalo pa z novo vsebino, ki bi na podlagi konkretnih projektov čezmejnega sodelovanja predstavljala podlago za vzpostavljanje potrebnega zaupanja. Ob tem, ko so nekako pustili ob strani konkretne probleme čezmejnega sodelovanja (vzemimo prekinjeno sodelovanje v zvezi z delovanjem bolnišnice v Izoli,

ki je bila zasnovana in je že delovala tudi za severno območje hrvaške Istre ipd.), so ta prizadevanja dobivala prizvok ustanavljanja nekakšne kvazi-države. To je samo spodbudilo stara nasprotja na podlagi "zgodovinskega spomina" in nacionalno-državnih izključnosti.

Vse številnejši projekti s podporo EU, kot tudi spremembe na Hrvaškem, odpirajo možnosti za bolj realistično lotevanje te problematike. To pomeni določeno *postopnost* in tudi smiselno razmerje med "notranjim" in "zunanjim" (čezmejnim) povezovanjem. Kot sem že nakazoval, gre za paradoks, da slovenska politika še vedno odlaga "regularno" institucionalizacijo regije na domačem terenu v času, ko naj bi že oblikovali transnacionalne regije. Poleg obnovljenih aktivnosti za ustanovitev Evroregije Istra, se je pojavila tudi "Lista Severni Jadran", ki teritorialno še bolj velikopotezno, vendar bolj z vidika konkretnih projektov, nakazuje transnacionalno delovanje na nekaterih območjih treh držav, tj. Italije, Slovenije in Hrvaške.

Največji delež prebivalcev koprskih občine se zavzema za to, da je treba čim prej *vzpostaviti pokrajino* na območju treh občin Slovenske Istre, manj za to, da bi nekatere zadeve sproti reševali za to zadolženi organi, najmanj pa je tistih, ki bi se zadovoljili s tem, da bi le župani občasno obravnavali skupne zadeve treh občin.

Še dosti izrazitejši poudarek prednostne usmeritve pa se pokaže tedaj, ko gre za razmerje med povezovanjem treh občin v primerjavi s povezovanjem prek meje. To je razvidno iz tega, da se 94 % vprašancev strinja (tj. "popolnoma strinja" ali "strinja") s stališčem: "Obalne občine bi se morale najprej tesneje povezovati med seboj, šele potem pa z italijanskimi in hrvaškimi partnerji".

Kdo torej zamuja? Predvsem strankarska politika, večina strankarskih central, ki blokirajo sicer že vsesplošno izraženo zahtevo po spremembi ustave, tako da bi bila omogočena institucionalizacija regij. Tako, kot sem že nakazal, pridemo do paradoksalnega rezultata, da ob zunanjih pobudah za poenotenje na širših območjih dveh ali treh držav (za primerjavo lahko vzamemo tudi enotno organizacijo italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem) prav o teh vprašanih nimamo *niti poenotenja* treh "domaćih" občin. Pri tem je značilno, da so najprej imeli pobudo župani teh občin, ki pa (tedaj) niso dobili potrebne podpore v svojih strankah. Poglejmo še nekatere konkretne ugotovitve iz ankete.

Hkrati z izrazito usmeritvijo prebivalcev k prednostnemu "notranjemu" povezovanju ugotavljam, da med vprašanci ni soglasja, ko gre za omejevanje in nadzor, kakor je to izraženo z naslednjim stališčem: "Država ne sme dopustiti, da bi se občine in regije brez njene odobritve povezovale tudi v mednarodnem merilu". Podpora in nasprotovanje takšnemu stališču sta skoraj izenačeni. Torej se znaten delež občanov že odmika od tradicionalnega teritorialno-hierarhičnega modela državne organizacije, ki je ožjim enotam dopuščal le notranje povezovanje na določeni ravni, vse zunanje povezave pa so vzpostavljali le preko državnega središča (ministrstva za zunanje zadeve).

Vendar pa glede na delež odgovorov na vprašanje, kaj naj bi dobilo prednost v zvezi z nadaljnjim odpiranjem državnih meja z Italijo in Hrvaško, dobimo nekako nasprotni vrstni red kot v "notranjem" povezovanju. Prednost dobi "sprotno reševanje posameznih, konkretnih problemov" in "krepitev dolgoročnejšega čezmejnega sodelovanja", tako da – poleg kate-

gorije “razčistiti zgodovinske spore” – pridejo odgovori “podpirati vzpostavljane čezmejne regije” šele na zadnje mesto.

Očitno torej pobude za uvedbo Evroregije Istra prebivalci koprsk občine večinoma še niso “posvojili”. Prednost dajejo konkretnim oblikam sodelovanja, da bi tako presegli negativno zgodovinsko dediščino in tudi čezmejno utrjevali medsebojno zaupanje, ki bo omogočilo prehajanje k višjim stopnjam skupnega delovanja.

Izhod iz slepe ulice?

Če se v zaključku omejim le na nekatera izhodiščna vprašanja (pomembni teoretični vidiki presegajo okvir razprave na tem mestu), potem me vse zgoraj prikazano navaja k sklepu, da je odločilen premik za razrešitev problema delitve koprsk občine potreben najprej v Ljubljani. Pri tem sicer ne gre preprosto za to, da bi državni vrh odstopil od zahteve, ki jo Koprčani zavračajo. Tudi to bi bil sicer sprejemljiv način potrditve strpnosti in spoštljivosti do demokratično izražene volje ljudi o tistem, kar jih najbolj neposredno zadeva. Gre predvsem za to, da bi na državni ravni morali najprej odpraviti zamudo, zaradi katere ni bilo niti predpogojev za to, da bi bila ta zahteva sploh smiselna in sprejemljiva. To je zamuda v odpravljanju napake, da še vedno ni prišlo do ustrezne normativne potrditve pomena regij in s tem regionalnih središč kot je mesto Koper.

Če je centralizem prav v Sloveniji, kot je ocenil J. Šmidovnik, bolj kot kjerkoli drugje v Evropi, omejil lokalno samoupravo, bi se na to morali odzvati vsaj s treh vidikov: prvič, glede na nepriznane regije, drugič, glede na teritorialno delitev (drobitev) občin in tretjič, glede na vsebinsko osiromašeno vlogo in zmanjšani vpliv občin in krajevnih skupnosti. V tem smislu bi že rešitev prvega vprašanja odprla pot za reševanje drugih. Tudi nekateri od najodločnejših zagovornikov ohranitve občine v sedanjem obsegu so izražali mnenje, da bi bilo njihovo stališče drugačno, če bi bilo mesto Koper priznано kot regionalno središče. Če bi institucionalizacija regije privedla do njene okrepitev, ki ne bi šla na račun občin, temveč bi predstavljala obliko decentralizacije, potem bi bili podani pogoji, da bi Koper s svojimi človeškimi in materialnimi viri prevzemal tudi *soodgovornost* za morebitne ožje enote, ki bi nastale v njegovem zaledju. Napaka vsiljevanja “*delitve*” – ki kot spoznanje in pouk zadeva celotno Slovenijo – je bila ravno njena enostranost in enosmernost, ki se je izražala v tem, da predložene “osamosvojitve” manjših enot ni spremljalo prizadevanje za njihovo hkratno povezovanje v širšem prostoru. “Revnejšim” je bila sicer ponujena nezanesljiva državna pomoč iz centra, od katere pa bi bile spet enostransko odvisne in torej ne dejansko samostojne in samoupravne.

V zvezi z zahtevano razdelitvijo se je pokazalo, kako togo je delovanje centralnih državnih organov, ki niti v projektu “lokalna samouprava” niso presegli klasičnih okvirov državnega delovanja z vrha navzdol in se zato tudi niso dokopali do sprejemljive rešitve. Tu še ni bilo delovnega, partnerskega sodelovanja po vzoru projektov EU. Značilno je bilo formalno-manifestativno izpostavljanje referendumске alternative glede neživiljenjsko zasnovanih predlogov, ki ni dopuščalo iskanja boljših rešitev v konkretnih okoliščinah, temveč je predpostavljalo izključnost v smislu delitve na zmagovalce in poražence. Tako ni bila omogočena odzivnost na zamisli, ki so se v razpravah pojavljale tako na strani zagovornikov sedanje občine kot na

strani tistih, ki so se – sicer maloštevilni – zavzemali za ustanovitev novih. Gre za določena stičišča, ki bi ob že nakazanih predpogojih (regija, postopnost, dolgoročni program v kontekstu prostorskega plana ipd.) lahko pomenila tudi poenotenje glede možne rešitve.

Hkrati s tem, ko so občani zelo kritično zavračali ponujene enote kot povsem neživiljenjske (podeželsko območje brez skupnega središča), niso zavračali možnosti, da bi v nekaterih primerih oblikovali občino, ki bi kot jedro imelo sedanji sedež krajevne skupnosti (najbolj značilen primer: Šmarje, ne pa Šmarje – Marezige). Le na ta način bi jim nova občina zares pomenila določeno približanje. To pa bi pomenilo še več občin kot je bilo “referendumsko” predloženih.

S tem razkrivamo še paradoks celotnega “projekta lokalne samouprave”, ki ga je treba preseči. Če naj bi predvsem z zmanjšanjem velikosti občin približali odločanje ljudem – pri čemer so vseskozi zanemarjali dejstvo, da to ni edini možni način – pomeni, da se teritorialno zmanjša ali odpravi razlika med občino in krajevno skupnostjo. Hkrati pa je sedanja normativna ureditev prav to – še zlasti na podeželju – že utrjeno obliko (neposredne) demokracije celo *oslabila* v primerjavi s stanjem v prejšnji državi. Koprške izkušnje kažejo, da je oslabila vključenost predstavnikov krajevnih skupnosti v odločanju na ravni občine. Predsedniki vseh 23 KS tvorijo le pododbor v okviru odbora za krajevno samoupravo pri občinskem svetu in še tega sklicujejo le redkokdaj.

Gre torej za “sistemski” nesmisel, tj. za uvajanje medsebojno *nasprotujočih si sprememb*: po eni strani gre za zahtevo, da je treba “približati odločanje ljudem” z ustanavljanjem manjših občin, ki se po velikosti približajo in izenačijo s krajevnimi skupnostmi, po drugi strani pa hkrati za oslabitev vloge krajevnih skupnosti (ki imajo ali pa tudi ne položaj pravne osebe ipd.) To terja reševanje na državni ravni. Ob tem pa so določene možnosti tudi v rokah lokalne politike, ki bi lahko tudi znotraj obstoječega reda podeželskim krajem odprla *večje možnosti vplivanja* z okrepljenim predstavnostvom, ki bi ga – med drugim – dosegli s tem, da bi uvedli več volilnih enot, namesto da je za celo občino le ena, tako kot doslej, idr.

Nasploh se zdi, da organizacijske spremembe, ki bi omogočile intenzivnejše *vključevanje* podeželskega zaledja, predstavljajo enostavnejšo rešitev, kot pa da bi (iz nezadovoljstva zaradi ne vključenosti) ustanavljali nove, manjše občine. Strokovne organizacije in množična občila bi lahko prispevala h krepitvi *javnega interesa* (npr. razvoj podeželja), ki ga tudi strankarski interesi ne bi mogli zanemarjati. V razpravah je bila že močno poudarjena pričakovana solidarnost mesta do zaledja. Pri tem ne gre le za nekakšen zgodovinski in moralni dolg. Gre tudi za vse večjo objektivno medsebojno prepletenost, tj. prav za tisto, zaradi česar je v preteklih desetletjih prevladal splošno-evropski trend k zmanjševanju števila in povečevanju velikosti občin. Še bolj kot lokalno-globalno prežemanje, o katerem je bilo govora, je aktualno prežemanje interesov mesta in podeželja.

Čeprav sem z zgoraj nakazanim takoj zadel v potrebne normativne, tudi ustavne spremembe, vendarle lahko hkrati opazamo, kako ustava sicer ostaja, življenje pa teče dalje in tudi mimo nje. Pač pa je v “novem duhu” zasnovan zakon o spodbujanju regionalnega razvoja. V tem smislu se v Kopru in na območju vseh treh občin Slovenske Istre že veliko dogaja zlasti v zvezi z uvajanjem regionalnega načrtovanja in regionalnega razvoja, pri če-

mer se uveljavlja že novi vzorec projektne in partnerskega sodelovanja med posameznimi kraji, npr. Koprno, Ljubljano in Brusljem. Razvojni projekti, ki zadevajo ožja ali širša območja znotraj in prek meja občine, predstavljajo hkrati obetavni način za preseganje teritorialne zamejenosti, ki je doslej prevladovala v zasnovah in miselnosti, ki je bila izhodišče upravno-političnih sprememb in konfliktov v zvezi s tem. Razvojno angažirana ministrstva (npr. za področje ekonomskih odnosov in razvoj, za okolje in prostor, za turizem idr.) se že pojavljajo v novi vlogi, s katero presegajo dosedanja centralistični in hierarhični način delovanja, in v tem kontekstu se spreminja tudi dosedanja omejena vloga lokalne samouprave, vendar bolj na podlagi življenjskih potreb in pobud iz EU kot pa na podlagi že izdelanih razvojnih koncepcij. Če lahko pričakujemo večjo strpnost in demokratizacijo samega načina uveljavljanja lokalne demokracije, pa se bodo s tem povečale tudi možnosti, da se reforma lokalne samouprave ne bo več obravnavala le kot stvar "aktualnega trenutka", temveč – po zgledu iz zahodnih držav – tudi na daljši rok. S tem bo postalo še nujnejše, da se preseže ozka zasnova pravno-političnih sprememb in se namesto sektorske obravnave krepí bolj celostno usmerjanje sprememb v kontekstu prostorskega planiranja in razvoja. Če bodo z nadaljnjim naseljevanjem v zaledju, po vzorcu "decentralizirane koncentracije", tam nastala okrepljena središča, bi le-ta predstavljala tudi realno podlago za morebitno upravno-politično organiziranost novih enot. Vendar take enote ne bodo mogle delovati v smislu samostojnosti z ločevanjem (samozadostnosti) niti kot predvsem umetno vzdrževane enote v odvisnosti od državnega središča, temveč bolj kot dejanska jedra in izhodišča pobud v razvitem omrežnem povezovanju znotraj in prek regionalnih in državnih meja.

OBMEJNE REGIJE IN EVROPA

Uvod

Besedilo nakazuje prihodnost obmejnih regij tako z vidika splošnih dolgoročnih regularnosti družbeno prostorskega prestrukturiranja kot tudi glede na angažiranost regionalnih akterjev v zvezi z "upravljanjem" odprtosti regij. Dve razsežnosti prestrukturiranja, ki jim posvečam še posebno pozornost, predstavljata izziv za bolj avtonomno in aktivno vlogo teh subjektov: 1. prehod od strnjene, območne povezanosti k omrežnim povezavam in 2. razširjanje od regije kot enote same zase k večravenški soudeležbi v političnem odločanju. Zgodovinske in geografske posebnosti določajo stopnjo in način vključevanja v procese evropske integracije. Dediščina igre z ničelno vsoto (zero-sum game) – v smislu premikov in odpiranja meja – vpliva na (strategijo) odpiranje(-a) obmejnih regij glede na inercijo nezaupanja in graditev zaupanja. Neparitetne vloge pa so drugi omejujoči dejavnik. Oboje prikazujem na podlagi pridobljenih izkušenj iz hrvaškega, slovenskega in italijanskega dela Istre ter iz "evroregij" na češko-nemški meji.

Razprave o obmejnih regijah se usmerjajo predvsem na vprašanja o tem, kako se spreminja njihova vloga z odpiranjem državnih meja in kako se širijo različne oblike čezmejnega sodelovanja med njimi. Pri tem pa se lahko spregleda, da je to le eden od načinov njihovega vključevanja v Evropo: to je *povezovanje* med *nacionalnimi periferijami*, ki temelji na prostorski bližini in sosesčini.

Če bi zamejili naše preučevanje le na prostor regij na obeh straneh meje, potem ne bi mogli pojasniti dolgoročnih regularnosti, na podlagi katerih lahko predvidevamo njihovo prihodnost. Kritika modela "biljardnih krogel", ki sicer zadeva nacionalne države, je analogno veljavna tudi na ravni regij. Ali še drugače – kot bi se izrazil Peter Blau (1977) – "s penetracijo diferenciacije v substrukture" (lahko pa bi rekli tudi z avtonomizacijo sistemov, akterjev) se razširja okvir njihove integracije, tako da vse bolj presega prostor obmejnih regij tudi na drugi strani meje.

V perspektivi torej ne gre nujno – kot se zdi, da je prevladujoče prepričanje – za vse več tega povezovanja, temveč lahko pride tudi do upadanja le-tega.

Povezovanje med periferijami je treba spremljati hkrati s spreminjanjem njihovih odnosov do državnih središč in s povezovanjem teh središč v evropskem merilu. Če dinamika čezmejnega povezovanja regij prehitava povezovanje nacionalnih središč, se to praviloma percipira kot ogrožanje nacionalne enotnosti in državne (teritorialne) integritete. Če pa samo sledi odločitvam iz centra – podobno kot če sledi politiki popolne odprtosti preko meje – pa spet ni verjetno, da bo regija optimalno aktivirala specifične človeške in materialne vire za svoj obstoj.

S tem nakazujem, da razkrivanje *objektivnih regularnosti* dolgoročnih sprememb ne pomeni zoževanja prostora za snovanje avtonomne in *aktiv-*

ne vloge posameznih regij; kvečjemu nasprotno. Prav v tukajšnji analizi bom poskušal identificirati objektivne in subjektivne razsežnosti po katerih v Evropi prihaja do znatne variabilnosti med regijami. Četudi je odpiranje (odpravljanje) ali pa tudi uvajanje meja prvenstveno v rokah centralizirane države, bomo videli, da je vendarle še velik razpon možnosti, ki jih je mogoče upoštevati kot sestavine kratkoročne in celo dolgoročne sestavine zavestnega obvladovanja odprtosti (obmejnih) regij.

Z odpiranjem meja se – kot bomo videli – ravno obmejne regije najbolj sprostijo *vnapijnjnje določenosti* (tako v restriktivnem kot tudi v afirmativnem smislu) s strani države. Hkrati pa so z ozirom na prejnjnje omejitve ravno pred njimi največji izzivi, da inovativno opredelijo nove čezmejne kombinacije različnih virov in s tem načine vključevanja v evropske integracijske procese. To pa pomeni, da v vseh predelih Evrope ne morejo avtomatično slediti splošnjim evropskim vzorcem; to bi vodilo do nenačrtovanih posledic in postalo celo kontraproduktivno. Nekatere posebnosti, bodisi vsaka zase ali pa kumulativno, terjajo tudi posebno strategijo odpiranja na ravni regij, npr. to:

- da gre v nekaterih evropskih predelih za obremenjujočo zgodovinsko dediščino sovražnosti in konfliktnih odnosov med sosednjima državama;
- da je odpiranje oteženo, kadar gre za odnose med neenako velikimi državami (regionalnimi centri)¹ in
- podobno, kadar gre za razlike v ekonomski razvitosti, ali
- za pretenzijo z ene strani, na kulturno superiornost v odnosu do druge, ali
- za razlike (ali posledice nekdanjih razlik) med političnimi sistemi idr.

Te posebnosti sicer ne negirajo dolgoročnih trendov (procesov) evropske integracije, vsekakor pa terjajo drugačne načine delovanja, ki odstopajo od splošnjih, uniformnih vzorcev. Zato bom vsaj nekaterim posvetil posebno pozornost s tem, ko se bom oprl na izkustveno gradivo iz območij ob italijansko-slovenski in slovensko-hrvaški meji (zlasti iz Istre) in to dopolnil z nekaterimi spoznanji o “evroregijah” ali/in čezmejnem sodelovanju ob češko – nemški meji in češko – avstrijski meji.

Predstavitev “horizontalne” (prostorske) in vertikalne (hierarhične) razsežnosti prestrukturiranja nam bo razkrila tudi možnosti, da se regija uveljavi ne le kot objekt, temveč tudi kot aktivni subjekt teh sprememb.

Obmejne regije v kontekstu prehoda od območnega k omrežnemu povezovanju

Od vnapijnjnje in zunanje določenosti do inovativnih programov

Da bi lahko razumeli prihodnost obmejnih regij, je treba njihovo vlogo spremljati pod zornim kotom ene temeljnih družbeno-prostorskih preobrazb današnjega časa, to je prehajanja od območnega povezovanja *na podlagi strnjjenosti* v relativno zaprtih “teritorialnih skupnostih” k *selektivnemu in disperznemu* povezovanju vse večjega števila relativno avtonomnih akterjev v transnacionalnih omrežjih. Ravno v tem procesu gre namreč za prehajanje od stanja, v katerem so teritorialni okviri predstavljali nekakšno

¹ Italija ima približno 60 milijonov, torej tridesetkrat več prebivalcev kot Slovenija, ki jih ima približno 2 milijona; Trst kot center regije Furlanije – Julijske krajine ima 208.000 prebivalcev, medtem ko jih ima Koper kot regionalno središče slovenske Istre le 24.000.

vnapijajoč danost, predeterminiranost, ki so jo akterji sprejemali kot *samoumevno*, k novim razmeram, v katerih si na podlagi tehnološko in politično povečane dostopnosti v širši prostor lahko z večjo selektivnostjo sami ustvarjajo referenčne okvire svojega delovanja.

Prehod iz ene v drugo situacijo je najbolj radikalen ravno za obmejne regije. Le-te so ob zaprtosti državnih meja (ki so hkrati določale odnose v smislu modela "biljardnih krogel") bile prvenstveno *določene od zgoraj*, to je z odločitvami v državnih središčih. V teh središčih so določali mejne režime in konkretno vsebino in način delovanja mejnih služb, kot so vojska, policija, carina in s tem različne restriktivne ukrepe glede gibanja in delovanja v obmejnem območju. V podobnem smislu gre za značilna nihanja in nestabilnost ob meji, ki so izraz pogostih sprememb deviznih tečajev ipd.² Pomembnost *zunanj*e določenosti pa ni le v restriktivnih ukrepih centra, temveč tudi v pomoči, ki jo center – spet z vidika nacionalnih interesov – nudi obmejnim regijam (npr. pomoč, ki jo je dobivala regija Friuli – Venetia – Giulia in še zlasti Trst, pa tudi Gorica kot kompenzacijo za izgubljeno nekdanje zaledje in hkrati kot utrditev oziroma konsolidacijo ob meji).

Kot sem nakazal, se osrednja pozornost proučevanj *čezmejnega sodelovanja*, pa tudi v zvezi s formiranjem čezmejnih regij (evroregij) sicer usmerja na procese v zvezi z odpiranjem meja, vendar še zmeraj predvsem v kontekstu *strnjenega območja*. V tem smislu gre bolj za nekakšno normalizacijo razmer, tako da namesto prejšnjih enosmernih povezav, ko je bila periferija "s hrbtom usmerjena proti meji" (Strassoldo in Gottmann, 1980) in so prevladovalle le radialne komunikacije v smeri proti državnemu središču, sedaj prihaja tudi do povezav v nasprotni smeri ali tangencialno v odnosu do prvih. To pa že terja in omogoča *večjo samostojnost* in s tem angažiranost v razkrivanju lastnih komparativnih prednosti in v opredeljevanju programov, ki jih je mogoče (uspešneje) realizirati v povezavah med občinami in regijami preko državne meje³. To pomeni sicer določeno diverzifikacijo povezav, vendar predvsem znotraj obmejnega območja. Gre torej za razširjanje *prostora povezovanja na periferijah* dveh držav. Za povezovanje samih državnih središč pa je že apriori značilno, da le-to ne temelji na strnjenosti (kontigviteti), temveč na bilateralnih ali multilateralnih vezeh oz. omrežjih.

Politična sprostitvev po letu 1991 je – vsaj v tem delu Evrope pomenila da se po osemdesetih letih spet pojavljajo številnejše pobude o različnih projektih čezmejnega povezovanja ter oblikovanja čezmejnih regij in "delovnih skupnosti" ipd. Z vidika območnega širjenja pa so značilni primeri:

1. Dosti pozornosti so vzbudile pobude za formiranje čezmejne regije Istre, pri čemer naj bi sledili splošnemu vzorcu "evroregij". Pri tem bi šlo za institucionalizacijo povezave in avtonomije delov Hrvaške, Slovenije in (le simbolično) Italije. Gre pa še za druge pobude takšnega vsestranskega povezovanja na območju severnega Jadrana, ki sicer izhajajo iz različnih

² Tudi v takšnih razmerah pri kolikor toliko odprti meji, je sicer mogoče uveljaviti nekatere komparativne prednosti obmejnega položaja; izstopajoča značilnost pa je vendarle zunanja, centralna določenost položaja periferije.

³ Tudi v takšnih razmerah pri kolikor toliko odprti meji, je sicer mogoče uveljaviti nekatere komparativne prednosti obmejnega položaja; izstopajoča značilnost pa je vendarle zunanja, centralna določenost položaja periferije.

motivov, vsekakor pa bi šlo za preseganje – bolj ali manj izrazite – perifernosti obmejnih območij teh treh držav.

2. Večje izkušnje imamo že glede "Delovne skupnosti Alpe Jadran". V tem primeru ne gre več le za sodelovanje obmejnih regij v ožjem smislu, še vedno pa gre za *strnjeno območje*, ki sodi med zgodnejše primere povezovanja (celo preko železne zaves), ki presega državno-centrični vzorec prostorske organizacije.
2. Konec koncev pa bi – z določenimi odstopanji, kot je npr. Grčija – tudi širjenje Evropske skupnosti in sedanje EU lahko uvrščali v kategorijo *območnega* povezovanja. Vendar je pri tem značilno, da se s širjenjem teritorija hkrati povečujeta možnost in potreba po selektivnih stikih, ki ne sledijo vzorcu strnjenosti.

Tako pridemo do *druge temeljne oblike*, se pravi do *omrežnega povezovanja* teritorialnih in neteritorialnih akterjev, znotraj katerega je treba spremljati tudi spreminjajočo se vlogo obmejnih regij in lokalnih skupnosti (mest). Pri tem drugem vzorcu načeloma ne gre za vnaprejšnjo določenost, predeterminiranost povezovanja niti znotraj regije niti regij med seboj. Odločilnega pomena postane *selektivno vzpostavljanje* specifičnih vezi in omrežij akterjev za različne namene. Pri tem predstavniki regije kot celote ali pa mest, občin, gospodarskih organizacij, izobraževalnih institucij, profesionalnih združenj, pa tudi neformalnih skupin in posamezniki bodisi sami dajejo pobudo za oblikovanje transnacionalnih omrežij kot njihovi "nosilci" ali pa da se vključijo v obstoječa omrežja. Glede na proces avtonomizacije (diverzifikacije) lahko pričakujemo, da bodo na ta način postale *konceptije* o čezmejnem sodelovanju, ki so se dosedaj uveljavljale pretežno v miselnih okvirih območnega povezovanja (po načelu bližine, soseščine), preozke. Implikacija drugega vzorca, to je omrežnega povezovanja, pa je v tem, da se hkrati s povečano disperzijo pojavlja – po Giddensovi terminologiji – "disembedding", torej odmikanje akterjev od svojega neposrednega zaledja. To pomeni, da bo prihajalo v tem smislu do nekakšnega razredčenja in do *relativne oslavitve bilateralnih* povezav in s tem čezmejnega sodelovanja, vsaj če na to gledamo v dolgoročni perspektivi.

Če v tem smislu spremljamo nakazani proces povezovanja v celotnem evropskem prostoru (in seveda v globalnem merilu), potem lahko razkrivamo številna delna prekrivanja in križanja tako območnih kot omrežnih enot. Znotraj take perspektive pa je treba iskati tudi odgovore na vprašanja, kakšna bo *prihodnost obmejnih regij*. V okviru takšnega prestrukturiranja pa spet ne gre za nekakšno usodno vnaprejšnjo določenost, tako da bi lahko le čakali, da se uresniči. Nakazani strukturni kontekst bo izzival k reagiranju ali celo izsiljeval izbiro med alternativami in angažiranost za dosego ciljev. Ne storiti ničesar ne bo več pomenilo le ničesar dodatno pridobiti, temveč bo verjetno pomenilo celo poslabšanje, nazadovanje glede na dotedanje stanje⁴. V tem smislu pa se tukajšnja razlaga strukturne preobrazbe navezuje tudi na aktivno vlogo (obmejne ali čezmejne) regije in s tem na koncept "active space", kot sta ga predstavila Geenhuizen in Ratti (1995).

⁴ Že danes gre za takšna presenečanja npr. v nekdanjih industrijskih regijah v Evropi in Ameriki, kjer prihaja do poslabšanja predvsem zaradi "globalnih vdorov" npr. cenejših proizvodov iz "novo industrializiranih držav" ali držav v razvoju.

Prehod od območnega k omrežnemu načinu povezovanja, ki vključuje vse večjo disperzijo v prostoru že *eo ipso* implicira, da se bodo postopoma izgubljale tiste posebnosti obmejnih regij in njihovega čezmejnega sodelovanja, do katerih je prišlo zaradi prekinjenih povezav in zaradi ločevanja v prostoru, povečevale pa se bodo posebnosti, ki bodo izražale intenziviranje edinstvenih kombinacij in povezav ljudi in virov v prostoru.

Hkrati z notranjo, to je sub-regionalno in sub-lokalno diferenciacijo in avtonomizacijo ter z uveljavljanjem posameznika, kar vse pomeni, da se povečuje število priznanih akterjev v "mednarodnih odnosih", ki niso vezani na posredniško vlogo države, hkrati s tem tudi prihaja do preseganja običajnega razumevanja čezmejnega sodelovanja. Namesto poenostavljene predstave in pričakovanja o *vesplošnem povečevanju* čezmejnega sodelovanja, na tem mestu nakazujem:

- a) da se bo v določenem obdobju odpiranja državnih meja dejansko intenziviralo čezmejno povezovanje in
- b) da bo v dolgoročni perspektivi prišlo do *relativnega* zmanjšanja pomena tega sodelovanja in obmejne lege.

V prvem obdobju gre za nekakšno *korektivno* fazo v odnosu do omejitev in enostranosti povezovanj zaradi prisotnosti državne meje. Ko pa bodo te omejitve in enostranosti presežene, bo stopilo v ospredje obdobje "normalizacije", v katerem bodo tudi za obmejne regije veljali podobni kriteriji in vzorci povezovanja v prostoru kot za vse druge. Vendar lahko pričakujemo, da bo v prihodnjih desetletjih v obmejnih regijah še vedno prisotna določena specifika, in sicer:

- a) po eni strani zaradi intenzivnejšega kombiniranja jezikovno-kulturnih posebnosti z obeh strani meje, ki bodo (še dalj časa) ostajale tudi po formalni odpravi državnih meja in
- b) zaradi inovativnega vključevanja specifične kulturne dediščine obmejnih regij v razvojne programe, s katerimi bodo "kapitalizirali" nekdanje razlike (tako kot npr. z ustanovitvijo Visoke šole za prevajalce ipd.).

Od državne periferije do transnacionalne mreže

Države so doslej bodisi zanemarjale svojo periferijo ali pa so jo upoštevale kot "občutljivo" točko z vidika teritorialne in državne integritete. V tem drugem smislu je npr. Italija zagotavljala znatno gospodarsko pomoč obmejnim regijam in mestom, ki so zašla v stagnacijo. V podobnem "nacionalno-obrambnem" smislu gre še zmeraj tudi za lokacijo različnih izpostav centralnih državnih funkcij ali ustanov, npr. predlog za ustanovitev šole za finančne stražnike, neposredno ob meji blizu mesta Gorica, na območju etnične manjšine, kar je sprožilo različne proteste. Podobno gre za lokacijo nekaterih mednarodnih znanstveno-raziskovalnih institucij, pa tudi posameznih fakultet in sicer tako na italijanski kot slovenski strani meje (v Gorici in Novi Gorici, v Trstu, Kopru, Portorožu idr.). Pri tem so prisotni različni motivi in razlage o pomenu prav takšne lokacije izobraževalnih in znanstvenih institucij. Eni izhajajo iz povsem pragmatičnih gospodarskih koristi in eventualno upoštevajo še ekološka merila, drugi pa poudarjajo potrebno *nacionalno utrditev ob meji*⁵. Kadar gre za utrjevanje nacionalne-

⁵ Na obeh straneh meje je pri tem prišlo do razhajanj ali pa celo do odkritih konfliktov. Na italijanski strani, ker so ti "programi" lokacijsko posegali v do tedaj etnično homogeno vaška na-

ga obrobja, takrat seveda niso v ospredju prizadevanja za čezmejno sodelovanje, temveč gre za institucije, ki so usmerjene v notranjost države. Kadar pa gre za zelo specializirana mednarodna znanstvena središča je značilno, da njihov relevantni okvir daleč presega prostor čezmejnega sodelovanja obmejnih regij⁶. Njihovo sodelovanje celo presega evropske okvire in se pojavlja predvsem v globalnih omrežjih.

Vse bolj se množijo tudi različni programi in pobude za "*transnacionalno meduniverzitetno sodelovanje*". To so bodisi tisti, ki jih je uvedla EU (Tempus, Kopernicus, idr.), bodisi da gre za pobude različnih drugih subjektov, npr. Avstrije, ki je dala pobudo za CEEPUS, to je "Central European Exchange Program for University Studies". Ta program izrazito promovira mobilnost študentov in profesorjev ter razširja sodelovanje od tistega, ki se je značilno odvijalo v okviru *bilateralnih* meddržavnih sporazumov k tistemu, ki se odvija v *multilateralnih* transnacionalnih omrežjih sodelujočih univerzitetnih enot iz večjega števila držav. Ta vzorec pomembno presega nekdanje značilne odnose med centrom in periferijo, saj v okviru CEEPUS-a *center* (razen administrativne koordinacije, ki ima sedež na Dunaju) predstavljajo *pobudniki konkretnih programov* (preko 200 "nosilcev mrež" in še 441 partnerskih institucij v začetku 1995), tako da *niti center niti periferija* v tem smislu *nista* več vnaprej *lokacijsko določena*. Lokacija je torej odvisna od tega, kje se pojavlja pobuda oziroma aktivnost, za kar pa so seveda tudi objektivno različni pogoji po posameznih krajih in regijah. Vendar ta vzorec povezovanja nakazuje nove možnosti za deperiferizacijo sedanjih obmejnih regij.

To pomeni, da tudi obmejne regije v novem načinu delovanja lahko zmeraj manj računajo na klasično vlogo države, bolj pa na inventivnost v povezovanju različnih situacijskih in kadrovskih prednosti v inovativnih razvojnih programih, ki jih lahko ponudijo v širšem, evropskem merilu. Spoznavanje objektivnih dolgoročnih razvojnih regularnosti pa ne pomeni, da bi zaradi tega izgubljala smisel konkretna angažiranost. Ravno upoštevanje teh regularnosti daje akterjem prednost pred drugimi.

Od avtonomije regije k enakopravni soudeležbi v oblasti

Drugi splošni vidik družbeno prostorskega prestrukturiranja, ki ga je treba upoštevati v razpravah o evropski integraciji in prihodnosti obmejnih regij, zadeva spremembe glede relevantnosti, vloge in medsebojnih odnosov med ravnmi teritorialne organizacije družbe. V družboslovni literaturi se pojavlja zmeraj večja napaka s tem, ko se nekako po inerciji ostaja na obravnavi ene (ali le nekaterih) od teh ravní; v našem primeru na ravni regije. Z vključevanjem v Evropo se namreč *razširja razpon nivojev*, ki so (so)udeleženi v reševanju posameznih problemov. S tem ko vstopa v igro še nadnacionalna raven, se povečuje pomen ne le avtonomije regij, temveč tudi lokalnih in sublokalnih enot ter neteritorialnih akterjev in zlasti posameznikov. Hkrati pa se spreminjajo odnosi med temi ravnmi. Čeprav se njihov razpon razširja, se odnosi med njimi dehierarhizirajo in vzpostavljajo tudi

selja slovenske manjšine. Na slovenski strani gre za razhajanja med koncepcijo, ki bolj poudarja regionalne posebnosti ter jezikovno izpostavlja pomen slovensko-italijanskega dopolnjevanja in koncepcijo, ki na prvo mesto postavlja kvaliteto visokošolskega študija in raziskovanja in zato terja maksimalno odprtost v svet tudi pri rekrutiranju profesorjev in študentov.

⁶ Pri tem mislim na takšne institucije kot je npr. Mednarodni center za teoretsko fiziko v Trstu.

različne bližnjice v povezavah med (najvišjimi in najnižjimi) ravnmi (Mlinar v: Langer, Pollauer, Eds. 1995, 161–179).

Avtonomije (obmejnih) regij ni mogoče dolgoročno uspešneje povečevati, v kolikor bi to razumeli v smislu *zero sum game* v odnosu do višjih in nižjih ravni odločanja. Konec koncev ne gre predvsem za to, da bi dosegli decentralizacijo kot alternativo centralizaciji, temveč za to, da intezivirano mednivojsko povezovanje in hkratna soudeležba v oblasti (*power sharing*) omogočata preseganje logike zero sum. Namesto win-lose gre za perspektivo win-win. Bolj ko so groba odstopanja, do katerih prihaja v praksi, bolj se zaostrejuje konflikti med nivoji konkretno pa še zlasti med predstavniki nacionalnih interesov ter interesov obmejnih regij. To kaže primer hrvaške Istre in sicer tako v odnosih med regionalnim in nacionalnim nivojem kot tudi v odnosih med bližnjima državama ali državami. Hkrati pa imamo tudi izkušnje uspešno realiziranih projektov, ki so uspeli prav zato, ker je v njih prišlo do *optimalne kombinacije* resursov in interesov vseh relevantnih *nivojev odločanja*.

Ilustrativne so izkušnje iz realizacije enega od programov v nastajanju nove Univerze na Primorske. Gre za izkušnje v zvezi z ustanavljanjem Visoke šole za hotelirstvo in turizem v Portorožu, občina Piran, ki sedaj deluje kot fakulteta za turistične študije – Turistica.

Uspešna realizacija tega programa vključuje ravno *kombinacijo in komplementarnost številnih akterjev na vseh relevantnih nivojih*:

- od pomembne *vloge posameznikov* kot pobudnikov,
- preko angažiranja zasebnih *gospodarskih podjetij* s področja turizma,
- nadalje *občine*,
- medobčinskega povezovanja, ki de facto predstavlja nekakšno nadomestno *vlogo regije* (ki v Sloveniji formalno-pravno še ne delujejo),
- nadalje *vlogo državnega središča* Slovenije (strokovni svet, ki mora dati svojo potrditev) in
- tudi opora na ustrezní program na *evropski ravni*, to je pomoč v okviru programa Tempus.

Prikazani primer v določenem *smislu relativizira vlogo (obmejne) regije*, saj se le-ta pojavlja samo kot *ena od številnih ravni in eden od akterjev* v realizaciji določenega programa. Dolgoročno gledano regija kot ena od vmesnih ravni med posameznikom in globalno družbo celo izgublja. Izgublja klasično vlogo državnega administriranja in vlogo, ki jo je imela v preteklosti kot relativno zaprta, izolirana enota tako znotraj nacionalnega prostora kot tudi v čezmejnih relacijah. Vse bolj pomembna pa je *vloga posameznikov in skupin*, ki delujejo na njenem območju in uspevajo povezovati različne elemente iz širšega evropskega in svetovnega prostora, tako da pri tem upoštevajo posebnosti in komparativne prednosti regije.

Pri vsem tem so močno prisotni elementi (zgledi), izkušnje, konkretni akterji iz bližnjih regij na drugi strani meje, vendar pa je zasnova širša tako da presega te okvire in – npr. pod vplivom programa Tempus – vključuje gostujoče profesorje iz drugih držav. To je imelo za posledico tudi odločitev, da bodo predavanja (lahko) tudi v angleščini in se torej delovanje te institucije ne bo omejevalo le na uporabo slovenščine in italijanščine. Evropski programi, kot je v tem primeru Tempus, očitno vplivajo na razširitev kroga sodelujočih, kar je tako pomembna vsebinska obogatitev kot

tudi sprememba, ki presega tradicionalne čezmejne relacije neparitetnih vlog med sosedi. Z vrsto programov, ki neposredno ali posredno zadevajo čezmejno sodelovanje, tako EU predstavlja pomembno nadnacionalno dopolnitev v smislu *večravnenskega odločanja in implementacije* razvojnih programov.

V zvezi s tem lahko pričakujemo, da bodo v prihodnosti tako regionalne kot lokalne oblasti vse večkrat udeležene tudi v meddržavnih dogovorih. Zlasti predstavniki obmejnih teritorialnih enot že sedaj občasno sodelujejo v meddržavnih srečanjih, torej kot *soudeleženci v državnih delegacijah*. Predvideva pa se tudi ustanovitev urada kot izpostave slovenskega Ministrstva za zunanje zadeve v obmejnem območju.

Ravno predstavniki obmejnih regij in lokalnih oblasti so dostikrat najboljši poznavalci konkretnih razmer, ki lahko najbolj konstruktivno prispevajo k razreševanju nasprotij tudi v meddržavnih relacijah. V nasprotnih primerih, ko prihaja na regionalni ali lokalni ravni do akcij, ki se zlasti z vidika državnega središča zdijo kot ogrožanje državne identitete (in so mogoče celo spodbujene, podprte ali pa de facto služijo predvsem interesom države), pa seveda toliko verjetneje pride do blokade čezmejnega sodelovanja. Primer enakopravnega sodelovanja je čezmejno sodelovanje v okviru programov PHARE in INTERREG, kjer gre za planiranje, financiranje in izvajanje določenih projektov.⁷

Dediščina igre zero sum: nezaupanje in (občutek) ogroženost(i)

Odpiranje in odpravljanje meja

Odpiranje meja ter širjenje čezmejnega sodelovanja je v številnih delih Evrope obremenjeno z zgodovinsko dediščino neke prakse, ki bi jo lahko označili za igro z ničelno vsoto: kolikor je ena stran pridobila, toliko je druga stran izgubila. Pri tem je šlo bolj za teritorialni ekspanzionizem in *premikanje meja* kot pa za *njihovo odpiranje* in čezmejno sodelovanje. To dobo je v večji meri v Evropi zaključila druga svetovna vojna, na Balkanu pa znotraj nekdanje Jugoslavije.

Ta praksa pušča za sabo daljnosežne posledice v miselnosti ljudi, ko gre za presojo o namenih, ki jih imajo na drugi strani državne meje. Gre za dediščino preteklega stoletja, včasih pa tudi več stoletij, frontalnega *teritorialnega ekspanzionizma in sovražnosti*, ko je vsak premik na eni strani meje zbujal bojazen, da je to naperjeno proti sosednji državi. Prav za današnji čas je značilno, da gre za obdobje prehoda "od konfrontacije k interpenetraciji" (Mlinar 1995b). Gre za prehod od teritorialnih konfliktov in premikov državnih meja k spremembam, ki kažejo na odpravljanje teh meja. Teritorialni ekspanzionizem kot izraz "politike moči" je –vsaj v odkriti, vidni obliki – izgubil svojo legitimnost in svojo ekonomsko smiselnost. Eno in drugo odpira drugačne perspektive za prihodnost. Že danes je postalo praktično nemogoče, da bi ena od članic EU uveljavljala svojo premoč z nasilnim spreminjanjem meja na račun druge države.

Kljub temu pa imamo v nekaterih obmejnih območjih v Evropi še močno prisotno *dediščino starega vzorca* (zero sum); vsaj v tem smislu, da se v

⁷ V zvezi s tem glej tudi "Linkage Assistance and Cooperation for the European Border Regions: LACE Guide, EUREGIO, Gronau, 1995 in "Okvirni sporazum med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Italije o prekomejnem sodelovanju v okviru programov PHARE in INTERREG Evropske Unije, MZT Ljubljana, 1995.

novi obliki –tudi prek nekaterih evropskih programov – poskušajo uveljavljati neuresničene stare teritorialne pretenzije. S tem pa se hkrati krepijo upravičene in neupravičene bojazni na drugi strani in še zlasti v obmejnih regijah, ki jih bremeni “bogata” zgodovina državno-teritorialnih sprememb.

Ravno območje Istre je v zadnjih sto letih doživljalo dramatične spremembe tako v eni kot v drugi smeri. Prejšnjim konfliktom med Beneško republiko in Avstroogrsko so sledili veliki premiki prebivalstva bodisi naseljevanje z italijanske strani na tem območju hkrati z odseljevanjem Slovencev in Hrvatov bodisi obratno, to je umik okrog 250000 ezulov in optantov v Italijo, čemur je sledilo priseljevanje iz drugih delov tedanje Jugoslavije. To so bila gibanja v zvezi z dejanskimi ali želenimi *premiki državne meje* ali pa glede na pritiske vsakokratnega režima k *asimilaciji* pripadnikov sosednjega naroda.

Zgodovinski spomin ostaja bodisi kot rezidualna kategorija v smislu *občutka ogroženosti* od večje države bodisi v smislu oškodovanosti z vidika “zgodovinskih pravic” na določenem teritoriju, kar je lahko podlaga za novi iredentizem. Glavna poanta pa je v tem, da v takšni situaciji postaja zelo težavno razločevati dobronamerne pobude za čezmejno sodelovanje od tistih, ki poskušajo enostransko in enosmerno uveljavljati stare ekspanzionistične pretenzije v novih oblikah. V takšnih razmerah je razumljivo, da *vsako dejanje postane dvoumno*. Na vsakem koraku se pojavljajo vprašanja o *(ne)zaupanju* ter pomisleki glede resničnih namenov, ki so morebiti prikriti v ozadju ipd.

Čeprav je to nezaupanje predvsem prisotno z vidika občutka ogroženosti “šibkejši” strani (Slovenije, Hrvaške), pa je značilno, da gre za *občutek ogroženosti* tudi na italijanski strani, predvsem na obmejnih območjih in še zlasti v mestu Trst. Gre za bojazen, da bi z odpiranjem prišlo do nekakšnega *vdora* slovanskega prebivalstva, na katerega se gleda podcenjujoče.⁸

V vrsti primerov je prišlo do konfliktov ali različnih negativnih reagiranja v obmejnih območjih Slovenije in Hrvaške (Istre) zaradi dvoumnosti posameznih ukrepov z druge strani meje. Pri tem mislim na:

- podeljevanje *dvojnega državljanstva* s strani Italije ne glede na dejansko nacionalno poreklo;
- zagotavljanje italijanskih *pokožnin* slovenskim državljanom, ki so določen čas delovali na ozemlju nekdanje italijanske države;
- odprta vrata *izobraževalnih* institucij na italijanski strani meji za mlade z druge strani meje;
- pomoč (posameznim) pripadnikom italijanske manjšine, ki se lotevajo samostojne *gospodarske* dejavnosti;
- organizacija “Svetovnega kongresa Istranov” (v Puli, to je v hrvaški Istri), na katerem je po sestavi udeležencev in glede na izražena stališča prevladala italijanska usmeritev;
- *jezikovno politiko*, ki vključuje enosmerno težnjo in predpostavko, da se le ena stran uči jezika druge, ne pa tudi obratno.

⁸ V zvezi s tem je bil značilen primer, da so prebivalci Trsta zavrnilo od države že sprejeti načrt za formiranje proste industrijske cone na Krasu, v neposredni bližini mesta, pri čemer je šlo za ekološke razloge, predvsem pa za negativen odziv na potencialno priseljevanje delavcev z jugoslovanske strani na to mejno območje.

Enosmerni *tokovi informacij* – glede na gospodarsko premoč, neznanje jezika sosedov in splošen občutek superiornosti na italijanski strani – pa upočasnjujejo čezmejno sodelovanje s Slovenijo in Hrvaško. Meddržavni konflikt je sprožila zahteva, da je treba (z odstopom od Osimskega sporazuma) omogočiti italijanskim beguncem in optantom, da na podlagi priznanja prednostne pravice lahko kupujejo *nepremičnine* v slovenski Istri. V takšnih okoliščinah se torej lahko dogaja, da *intenziviranje* določenih oblik čezmejnega *sodelovanja* (ali vsaj poskusov v tej smeri) lahko *še poveča nezaupanje* in sproži različne obrambne reakcije pred hipotetičnim vdiranjem oziroma ekspanzijo z druge strani meje. Vprašanje o nezaupanju pa se je tudi pojavilo glede lojalnosti tistih prebivalcev iz obmejnih regij, ki so se odzvali na ponujeno možnost s strani italijanske države za pridobitev dvojnega državljanstva. V kolikor so ti dvomi in očitki glede *nelojalnosti* izrazitejše prihajali iz osrednje Slovenije, pa je to spet izzvalo splošnejšo negativno reakcijo prebivalcev območij ob slovensko – italijanski meji.⁹ Pri tem ne gre le za klasično nasprotje med centrom in periferijo, temveč za povečevanje razlik z vidika določenega profiliranja specifične socio – kulturne identitete. Le-ta se prostorsko ne omejuje na območje znotraj državne meje niti na jezikovno določenost, temveč se značilno pojavlja kot *čezmejna regija*, ki se razlikuje od osrednjega dela države.

S tem se nakazuje – verjetno prvič v tako izraziti obliki – da se je začela *oživljati*, kot se je zdelo, *že presežena delitev Slovenije* na zahodni del, ki je bil – zgodovinsko gledano – *pod pretežno italijanskim* (romanskim, mediteranskim) vplivom in drugi, kontinentalni del, ki je bil pod pretežno *nemškimi oz. germanskimi vplivom*. Nekako nepričakovano se pojavlja do sedaj – vsaj javno – zabrisana razlika tudi kot izziv doslej nesporni centralnosti in reprezentativnosti slovenske prestolnice.

Graditev zaupanja

Graditev medsebojnega zaupanja je seveda odvisna od tega v kolikšni meri se iz medsebojnih odnosov izloča težnje po dominaciji in še zlasti preostanke nekdanjih teženj k teritorialnemu ekspanzionizmu. V primeru regionalističnega gibanja v hrvaški Istri je dejansko prišlo do drugega, to je do *povečanega nezaupanja* in *odkritih konfliktov* ter medsebojnega oddaljevanja med nacionalnimi in regionalnimi oblastmi na eni strani kot tudi med obema sosednjima državama. Zastoj v uresničevanju teženj k formiranju Istre kot evroregije je treba pojasnjevati:

1. Glede na to, da *ni šlo za postopnost*, temveč za radikalen program formiranja nove čezmejne regije v času, ko je bilo na Hrvaškem v ospredju vprašanje dokončnega konstituiranja države in njene teritorialne integritete. To je bilo torej v času, ko so celo že prej vzpostavljene vezi, npr. med akterji v hrvaški in slovenski Istri, bile prekinjene. Ambiciozni program je bil zasnovan preveč mimo dejanskega stanja in akterjev.
2. *Že* glede na povedano je v ospredje stopila *čezmejna teritorialna tvorba*, ki je bila bližja tradicionalnemu vzorcu *območne organizacije* družbe kot pa novonastajajočemu vzorcu omrežnega povezovanja. Takšen program

⁹ Pri tem se poudarja, da so Primorci že 1000 let ohranjali zahodno mejo, med tem ko se je v tem času severna etnična meja nenehoma umikala pred Nemci. Osrednja Slovenija naj bi imela precejšnje odnose do Nemcev in podcenjujoč odnos do Italijanov

je torej *bolj grozeče* posegal v vprašanje nacionalne suverenosti, saj je izražal težnjo po takojšnji *teritorialni institucionalizaciji* v čezmejnih okvirih. Če bi šlo za večjo raznovrstnost specifičnih in konkretnih programov ter akterjev in njihovega čezmejnega sodelovanja, bi se to manj izzivalno spopadalo s težnjo po ohranitvi nacionalne suverenosti – ali pa preprosto, po centralistični kontroli na celotnem območju države (Hrvaške).¹⁰

Vključevanje v širšo *skupno politično tvorbo*, kakršna je Evropska unija, v osnovi spreminja način gledanja na odpiranje meja in čezmejno sodelovanje. To je perspektiva prehajanja logike “win-lose” k logiki “win-win”. Vse tisto, kar prehaja meje lastne države, v situaciji ko komunikacije na meji niso več avtomatično prekinjene, ne pomeni, da je že eo ipso izgubljeno.

Vendar se je predlog za formiranje Istre kot evroregije pojavil v času ko je Italija bila članica EU, Slovenija je šele kasneje postala članica, Hrvaška pa še niti ni bila sprejeta kot članica Sveta Evrope. Zato je bilo vprašanje *postopnega* intenziviranja in diverzifikacije oblik sodelovanja še toliko bolj pomembno. Razlaga je seveda možna v obratnem smislu, to je da *regija utira državni pot* v Evropo. Dejansko je hrvaška Istra postala članica Skupščine evropskih regij in tudi to predstavlja eno od možnih variant vključevanja v evropske integracijske procese. Vendar ta pot ni povsem “nevtralna”, temveč je bila izgrajena s pomočjo regij države, s katero je Hrvaška v kompetitivnih odnosih glede uveljavljanja *kontrole in vpliva* v eni od svojih regij, katere *lojalnost in pripadnost* ni nesporna.¹¹

Ceprav predstavniki istrskega gibanja na Hrvaškem zavračajo očitek *težnje k separatizmu*, v takšnih okoliščinah določena negotovost in v zvezi s tem nezaupanje ostajata. Nediferencirano forsiranje *splošnega modela* “evropskih regij” se v takšnih razmerah lahko izkaže kot kontraproduktivno. Zaradi dediščine velike *fluidnosti v etnični kompoziciji* Istre je torej še zmeraj prisotna določena negotovost, da bi se lahko tudi pod okriljem evropskih programov de facto uveljavljale stare teritorialne pretenzije.

Neparitetne vloge in uhajanje suverenosti

Izkušnje, ki jih prikazuje František Zich (1993) v prvi sociološki študiji o “evroregijah” ob češko-nemški in češko-avstrijski meji, v veliki meri potrjujejo naše ugotovitve, ki zadevajo čezmejno sodelovanje na območju Istre. Tudi na Češkem gre za sodelovanje s partnerji preko meje z izrazito *neparitetnim položajem*. V danih zgodovinsko-političnih okoliščinah so seveda partnerji z nemške strani meje (podobno kot italijanska stran v Istri) bolj vplivni kot pa češki. Že sama pobuda je prišla z *nemške strani*; motiviranost na drugi strani je bila pogojena s pričakovanjem dodatnih sredstev za reševanje regionalnih problemov od centralne vlade in od zunaj. Pri tem ni šlo le za začetne težave, ko ni bilo ustrezne normativne podlage za delovanje evroregij in so bile njihove aktivnosti do neke mere nelegalne. Pomembnejša je ugotovitev, da so te aktivnosti prehajale jurisdikcijo, ki je izhajala

¹⁰ James Wesley Scott (1989), podobno kot vrsta drugih avtorjev, navaja persistentne napetosti med regionalizmom in nacionalno suverenostjo v Evropi. Pri tem navaja, da v kolikor se različni kooperativni programi izkažejo kot koristni v ekonomski sferi, potem je na tej podlagi lažje doseči institucionalizacijo čezmejnega sodelovanja na širših področjih političnega delovanja.

¹¹ Kot smo videli, se je namreč tudi etnična kompozicija prebivalstva Istre že večkrat bistveno spremenila, kar pušča občutek, da gre za dokaj nestabilne razmere, zato pa za toliko večjo nezaupljivost.

iz mednarodnih sporazumov, tako da so včasih začele delovati kot neodvisni mednarodni subjekti. V dejavnostih regionalnih asociacij se je močno uveljavljal tuji – in predvsem nemški vpliv in to je znotraj izvršne oblasti sprožalo vprašanja o namenu in poslanstvu evroregij (Zich 1993: 9). Prišlo je do razprav med ministrstvi in predstavniki na novo ustanovljenih evroregij glede njihove vloge in pooblastil oziroma pristojnosti. Pri tem je šlo zlasti za uveljavljanje načela *državne integritete* in v zvezi s tem je prišlo do pobude za spremembo statutov¹². Intervencija vlade je upočasnila dejavnosti v zvezi evroregijami, zmanjšala pa se je tudi zainteresiranost in angažiranost samih udeležencev.

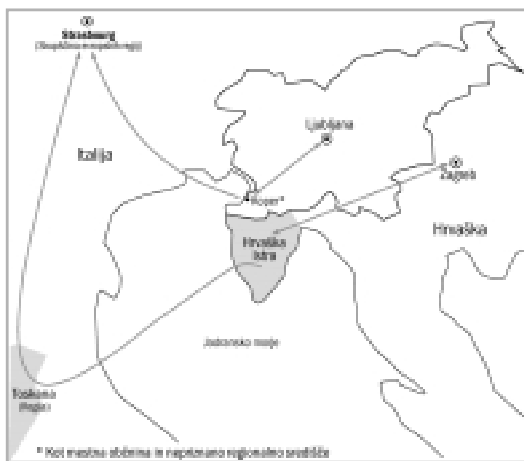
V zvezi z nasprotji med regijami in centralnimi zveznimi organi je češki predsednik vlade takole izrazil svoje kritično stališče glede evroregij:

“Skriti pomen evroregij je različen. Treba je skrbno spremljati in razlikovati med prijateljstvom, partnerstvom in sodelovanjem v čezmejnih projektih in poizkusi izpodkopavati identiteto naše države. Mi hočemo v Evropo kot Republika Češka. Torej ne predpostavljam, da hočemo v Evropo kot Euregija Nisa, Laba ali Šumava ... Nekateri župani predpostavljajo, da bi hitreje vstopili v Evropo na ta način. Jaz pa ne. Jaz vidim v tem nevarnost za državno identiteto. (Klaus, v: Zich 1993, poudaril Z.M).

Osrednje vprašanje je torej avtonomija čezmejnih regij glede na to, koliko se spopada z ohranjanjem nacionalne suverenosti. Regionalno – nacionalna nasprotja so sicer vsepovsod prisotna, ko pa gre za čezmejne regije se nasprotje intenzivira, saj je možnost *ohranjanja kontrole* s strani nacionalnega središča bolj ogrožena. Še zlasti pa postaja ogrožena z večjo odprtostjo meja in s tem povečanimi možnostmi, da:

- a) obmejna regija intenzivira *tangencialne čezmejne povezave* in se s tem izmika tradicionalni hierarhični kontroli znotraj meja nacionalne države in
- b) da pride v podrejen položaj v odnosu do centrov na drugi strani meje.¹³

Karta 10.1:
Osamosvajanje
“obrobni” regij

Tako Koper oz. Slovenska Istra kot Hrvaška Istra sta se začeli vključevati v evropske institucije tudi neodvisno od Ljubljane oziroma Zagreba. Hrvaška Istra se je npr. z italijansko podporo (regija Toscana) proti volji Zagreba vključila v skupščino evropskih regij v Strasburgu.

Iz nekaterih neuspešnih poskusov formiranja evroregij na mejah, na katerih je prišlo do kumulacije razlik po večih kriterijih, se torej ponuja sklep – kot ga nakazuje Zich – da so se ti poskusi pojavili prezgodaj; lahko pa gre vsaj za to, da ni bil realno ocenjen čas, potreben za njihovo

¹² Vse to nas seveda zelo spominja na dialog in nasprotja med istrsko županijo in centralnimi oblastmi v Zagrebu. Tudi pri tem je šlo za razveljavitev osemnajstih členov statuta te regije, za katere je bilo ugotovljeno, da nasprotujejo ustavi (glej tudi Mlinar 1996).

¹³ Razlikovati med prijateljstvom, partnerstvom, kooperacijo in čezmejnimi projekti na eni strani in poskusi izpodkopavanja identitete države na drugi strani, v takšnem širšem kontekstu postane zelo težavno. Če gre samo za izražanje prijateljstva, je to z vidika razvojnih potreb premalo, če pa gre za različne projekte čezmejnega sodelovanja, pa se s tem že začne proces "uhajanja" suverenosti.

uresničevanje. Pri tem ne gre za dejanja, ki bi jih uresničili z enim korakom. V okoliščinah, ko še ni vzpostavljenih neposrednih človeških, gospodarskih in drugih stikov, postane ustanavljanje regionalnih teles samo sebi cilj. Ves proces lahko zaide v organizacijski formalizem. Zdi se, da reševanje specifičnih regionalnih problemov in neposredni stiki lahko prispevajo več kot pa ustanavljanje novih teles (Zich, 1993, 17, podčrtal Z.M.)¹⁴

Glede na prikazane izkušnje se nam potrjuje izhodiščna misel, da v Evropi ni *mogoče uniformno* uporabljati določenih *konceptov* v različnih konkretnih razmerah in da je potreben bolj diferenciran pristop, ko gre za ukrepe, s pomočjo katerih bi uveljavili koncept evroregije v kontekstu evropske integracije. Ta uniformnost je lahko indikativna ravno v tem smislu, da kaže na odsotnost *aktivne in avtonomne vloge posameznih regij*, zaradi česar potem prevlada splošni vzorec, medtem ko konkretne posebnosti niso izražene in upoštevane.

V kolikor *teritorialno organizacijske* spremembe ob institucionalizaciji čezmejnega sodelovanja dobijo prednost pred konkretnimi projekti (in raznovrstnimi povezavami med različnimi akterji na obeh straneh meje), to še zlasti predstavlja izziv, ki sproža negativno reakcijo centralnih državnih organov v državi, ki s tem predvsem izgubljajo svojo kontrolo. Izzivalnost takega pristopa je v tem, da gre za *frontalno, splošno prerazpodelitev* in – z vidika nacionalne suverenosti – izgubo politične moči. To ni primer tedaj, če gre za intenziviranje čezmejnih povezav po posameznih projektih in med konkretnimi akterji (ali pa je vsaj manj opazno in izzivalno in ne gre za tako čisto zero sum alternativo med državama). Večji odpor državnega središča lahko pričakujemo tudi zato, ker tak pristop bolj temelji na *teritorialnem* kot na *funkcionalnem* načelu. To pa pomeni, da se vračamo nazaj k logiki izključnosti in miselnosti o alternativni teritorialni razdelitvi družbene moči.

Izstopa dejstvo, da sta bila *interes in pobuda* za uveljavljanje čezmejnne evroregije izražena na strani močnejše države (Italije, Nemčije) ali pa tistih skupin na drugi strani meje, ki se izrazito vežejo nanjo, kar potencira bojazen, da bi se tako začela uveljavljati njena *dominantna vloga* na obmejnem območju, ne pa da bi šlo za *enakopravno sodelovanje*. Tako se začnejo pojavljati rezerve, pomisleki, da gre le za novo obliko – pod firmo evroregije – teritorialnega ekspanzionizma ali razširjanja “interesne sfere” ene od močnejših držav v starem stilu “power politics”.

Razsežnosti aktivne vloge regij v kontekstu evropske integracije

Ne glede na trenutni pravni status regij po posameznih državah imamo tako teoretsko kot izkustveno podlago, utemeljenost za to, da lahko identificiramo nekatere razsežnosti *strategije odpiranja* obmejnih regij in njihovega vključevanja v evropske integracijske procese. Navzlic podrejenemu

¹⁴ Medtem ko imajo na Češkem opravka z razmerami, ki so posledica skoraj polstoletne prisotnosti železne zaves, pa je situacija v Istri vendarle drugačna. Tu je življenje preko meje (za časa nekdanje Jugoslavije) in kasnejših dveh mej, tj. med Slovenijo in Hrvaško ter Slovenijo in Italijo, vendarle bolj prepleteno. Več desetletij je bila to “najbolj odprta meja” med Vzhodom in Zahodom. Ta odprtost pa je bila včasih (npr. ravno na območju Trsta) bolj izrazita za konkretne vsakdanje povezave, pri čemer pa je vendarle prevladovala trgovina, nakupovanje, medtem ko političnega sodelovanja bodisi ni bilo ali pa je bilo omejeno predvsem na povezave med tistimi občinami, ki so imele podobno (levo) politično usmeritev.

položaju v odnosu do centralnih oblasti se ravno z odpiranjem (odpravljanjem) državnih meja še zlasti za obmejne regije povečujejo možnosti, da bodisi same ali kot soudeleženke, neposredno ali posredno vplivajo na te spremembe. Prvi pogoj pa je ozaveščenost o teh možnostih, kot so:

1. Neposredna in posredna vpletenost regionalnih (lokalnih) oblasti: mejni režim in prestrukturiranje dejavnosti

Regija (občina) lahko vpliva na odprtost neposredno kot (so)udeleženka v spreminjanju mejnega režima ali pa k temu prispeva posredno. V prvem primeru je lahko vsaj eden od vplivnih dejavnikov na odločitve na nacionalni ravni. V začetku je šlo npr. za vpliv na ureditev (režim) maloobmejnega prometa. Značilna pa je bila tudi pobuda občin iz hrvaške in slovenske Istre – “za odprte meje” ipd.

Še več pa je možnosti, da na stopnjo odprtosti vplivajo posredno in sicer z različnimi razvojnimi programi. Vzemimo npr. prestrukturiranje zaposlenih s širjenjem visokošolskega izobraževanja, znanstvenega raziskovanja ipd. S tem pa se posredno in afirmativno vpliva tudi na večjo prostorsko mobilnost – tudi preko današnjih državnih meja – ter na intenziviranje transnacionalnih komunikacij.

Nadalje gre lahko tudi za vpliv na javno mnenje in s tem posredno na povečevanje ali zmanjševanje čezmejnega sodelovanja ipd.

2. Teritorialno odpiranje in/lali funkcionalno povezovanje

Izkušnje – kot smo videli – nam kažejo, da se težnje k večji odprtosti lahko izražajo tako, da ima pri tem prednost bodisi teritorialni vidik, ko gre za celostno preureditev in institucionalizacijo nove čezmejne enote, kot je “evroregija”; ali pa dobijo prednost konkretni programi (projekti) za reševanje specifičnega problema. Večja možnost za uspeh je v primeru, če se najprej uveljavijo konkretni programi sodelovanja (funkcionalni pristop) in teritorialna (re)organizacija predstavlja njihovo nadgraditev, ne pa obratno.

3. Bilateralno in lali multilateralno čezmejno povezovanje

Tako kot je po eni strani bilateralno čezmejno sodelovanje najbolj priročno in značilno za stike z geografsko najbližjimi partnerji, tako je po drugi strani tudi vsebinsko omejujoče. V tej obliki pride najbolj do izraza morebitna neparitetna vloga partnerjev bodisi z gospodarskega, političnega ali jezikovnega vidika. Neenakost položajev med sosednjima partnerjema pa se zmanjša, ko se oba vključita v multilateralne programe (npr. programe EU) v evropskem merilu, ki temeljijo na splošnih normah in višji stopnji internacionalizacije, kar onemogoča partikularne odnose dominacije in subordinacije.

4. Mobilizacija zgodovinskega spomina in/lali izpostavljanje skupne evropske perspektive

Obmejna regija kot nacionalna periferija praviloma ni imela ustreznih možnosti, da bi izrazila svojo identiteto, ki dostikrat vključuje tudi elemente večje kulturne podobnosti s sosednjim narodom. V tem smislu nove težnje k rekonstrukciji te identitete lahko pomenijo krepitev čezmejne povezanosti; vračanje v zgodovino pa lahko predstavlja tudi utemeljevanje akcij

pravice za odpravljanje zgodovinskih krivic glede na izgubljena ozemlja na drugi strani meje.

Poudarjanje skupne evropske perspektive pa že inherentno razširja razumevanje o preseganju medsebojne izključnosti, ki ga je v preteklosti predpostavljala logika zero sum game. S poudarjanjem skupne perspektive je mogoče dosti prispevati, da tudi tisto, kar prehaja (se nahaja) na drugo(i) stran(i) meje, ni izgubljeno, temveč še naprej ostaja "naše"; zmanjšuje se razlika med domačim in tujim.

5. Branik nacionalne integritete in/ali mednarodno središče

Obmejne regije, njihova mesta in podeželska območja so bila doslej po eni strani na slabšem, npr. zaradi večjih transportnih stroškov in zaradi manjšega tržišča. Z vidika nacionalno-državnega interesa pa – sicer v različni meri po posameznih državah – so dobivale državno podporo, da bi tako preprečili nestabilnost in utrdili položaj na obrobju države. V kontekstu evropskih integracijskih procesov (centralna) vloga nacionalne države slabi, izginjata pa tudi meja in nekdanja "sovražna obkolitev". Država opušča kontrolne funkcije, razen v kolikor postaja skrbnik za uveljavljanje splošno-evropskih (civilizacijskih) norm in korektni faktor v primerih, ko bi ob odstopanju od teh norm prišlo do enosmernih vdorov preko meje v smislu starih vzorcev in logike zero sum.

Ob umikanju (tutorstva) države nastaja praznina, ki predstavlja izziv za obmejno regijo, da bolj samostojno zasnuje svoje razvojne programe v čezmejnem, mednarodnem merilu. Njene komparativne prednosti ji v razširjenega evropskem prostoru dajejo podlago za to, da se (kot novo središče) uveljavi na specifičnih področjih dejavnosti.

6. Izguba in pridobitev komparativnih prednosti

Evropska perspektiva za obmejne regije pomeni tako izgubo določenih funkcij kot prevzemanje novih. Eno in drugo bo predstavljalo izziv za regijo v tem smislu, da ne bo le sledila določenim nacionalnim vzorcem delovanja ali celo konkretnim direktivam državne oblasti, temveč bo morala v večji meri sama aktivirati svoje potencialne glede na specifične obmejne razmere. Namesto opiranja na "geografsko rento" kot nekakšno vnaprejšnjo dano se bodo obmejne regije znašle v položaju, da bodo morale opredeljevati svoje razvojne programe in delovanje bodisi kot odziv na že prisotne spremembe bodisi anticipativno.

Značilnost pričakovanih sprememb ob (nekdanji) meji je v tem, da bodo odpadle različne aktivnosti, ki zadevajo obmejno kontrolo, ali pa se navezujejo na to (izguba zaposlitev v zvezi z delovanjem carinske službe, špediterskih organizacij idr.). V tem smislu je že bila potrebna preusmeritev na druga področja zaposlovanja, kar seveda zaostre probleme, do katerih prihaja zaradi splošnega prestrukturiranja gospodarstva v smislu deindustrializacije.

7. Integracija s prostorsko koncentracijo ali (re)distribucijo funkcij (razsredičenjem)

Odpiranje v širši prostor – pa bodisi znotraj regije, znotraj nacionalne države, v odnosu do sosednjih držav ali v evropskem merilu – se zaustavlja, kadar bi to pomenilo povečevanje asimetričnih vlog ter koncentracijo

funkcij in s tem dominacijo večjega središča. Nadaljnji proces integracije bo vse bolj predpostavljal širšo prostorsko (re)distribucijo funkcij in družbene moči. Tudi v tem pa bodo (obmejne) regije (ali občine znotraj njih) bolj uspešne, če bo šlo za pritegovanje in vzpostavljanje povsem novih in specifičnih programov (funkcij) – vzemimo novih institucij in programov visokošolskega izobraževanja – kot pa v tem, da bi dosegle redistribucijo že obstoječih.

Da bi presegli zastoje v intra- in interregionalnem sodelovanju, je treba preseči do sedaj značilno alternativo:

- a) ohranjati avtonomijo, pa četudi z avtarkijo (z nasprotovanjem integraciji);
- b) doseči integracijo, pa četudi s koncentracijo (dominacijo).

Vzorec za to pa je v tem, da tudi na (dosedanji) periferiji lahko najdejo lokacijo specifične funkcije regionalnega nacionalnega ali evropskega pomena, da se tako krepí policentrizem in zmanjšuje pomen delitve na center in periferijo nasploh.

8. *Odpiranje kot povečevanje dostopnosti do drugih in izpostavljenost drugim*

Odpiranje (obmejnih) regij ne le s političnega vidika, temveč tudi glede na tehnologijo prometa in komunikacij v evropskem merilu ne vključuje le povečevanja dostopnosti do drugih, temveč hkrati pomeni, da se povečuje tudi njihova lastna izpostavljenost drugim. Ob tem se pozornost usmerja na odpravljanje meja kot barier, da bi s tem povečali svobodo gibanja. V ozadju pa ostaja dejstvo, da to hkrati implicira *izgubo kontrole* pritokov (ljudi, dobrin, informacij) in vplivov od drugod. Strateško vprašanje glede nadaljnjega razvoja je (*ne*)obvladljivost teh pritokov in s tem povečana ranljivost regije za družbeno in fizično (ekološko) škodljive vdore (posege) od zunaj. Hkrati s težnjami k svobodi gibanja v “novi Evropi” številne evropske države s posebno občutljivostjo bdijo nad tem, da ne bi prišlo do “neugodne” spremembe etnične strukture prebivalstva v obmejnih regijah.

Teoretske predstave o postmoderni družbi kot tudi vizije o “novi Evropi” (le-te sicer nedosledno) vključujejo trend k heterogenizaciji prebivalstva. To pa je nekaj drugega kot le zamenjava ene dotedanje relativno homogene skupine z drugo¹⁵.

Vendar se bo – vsaj v dolgoročni perspektivi – “nevarnost”, da bi prišlo do vdorov takšnih homogenih populacij, zmanjševala zaradi večje *diverzifikacije* delovne sile. Zato v prihodnosti ne pričakujemo več toliko množičnih priseljevanj (ali preseljevanj), temveč bo šlo vse bolj za vzorec individualizirane in *disperzne* prostorske mobilnosti.

Izguba kontrole v smislu možnosti frontalne teritorialne izključitve (kar bi pomenilo diskriminacijo “tujcev”) bo terjala preusmeritev pozornosti na to, da bodo regije bolj sodelovale v formuliranju neteritorialnih mehanizmov regulacije, predvsem splošnih evropskih (restriktivnih) norm in afirmativnih programov.

¹⁵ Ravno množično vdiranje takšnih relativno homogenih populacij od drugod in zlasti v strnjene oblike je nasplošno sprožalo tudi najbolj odklonilne odzive domačega prebivalstva.

VSEBINA, METODE IN VIRI: VPRAŠANJA IN SPOZNANJA

Vsebina raziskovanja je seveda – vsaj v zadnji instanci – najbolj določujoča glede metodologije in virov, na katere se opira. Prostorsko-časovna organizacija bivalnega in vseživljenjskega okolja kot osrednji predmet pa hkrati nakazuje največjo možno vsebinsko inkluzivnost in s tem kompleksnost, iz katere izhaja še posebna zahtevnost glede načina raziskovanja. Že tradicionalne monografske raziskave so sicer poizkušale čim celoviteje zaobseči družbeno življenje posameznih krajev. Toda pri tem je šlo za poenostavitve, tj. za bolj ali manj naključno dodajanje in kopičenje (agregiranje) posameznosti v prostoru in času, tako kot je sploh značilno za idiografska raziskovanja. V sociološkem pristopu k tej tematiki pa se naj ne bi zadovoljili le z opisovanjem posameznih pojavov in dogodkov, ampak naj bi razkrivali tudi njihovo (ne)povezanost in morebitne regularnosti, kot jih izražata npr. proces individualizacije in proces globalizacije. Na podlagi sociološke pojmovno-teoretske usmeritve (obsežno predstavljene že v mojih objavljenih delih) in hkrati z upoštevanjem posebnosti in problemov v preučevanem družbenem in fizičnem okolju na Koprskem sem opredelil predmet obravnave v tej knjigi in se odločil glede načinov zbiranja ter analize podatkov in predstavljanja pridobljenih spoznanj.

Ko sem postavljaj v ospredje sociološke razsežnosti, ki so bile doslej povsem odsotne ali zapostavljene, sem se ob tem hkrati poizkušal približati bolj akcijsko usmerjenemu delovanju urbanistov in arhitektov, ki – od vseh strokovnjakov – v največji meri vplivajo na “urejanje prostora”. To pa pomeni, da se nisem omejeval le na družbene odnose in dejavnosti v ožjem smislu, ampak sem le-te postavljaj tudi v kontekst fizičnih struktur grajenega okolja, ki so osrednja preokupacija arhitekturnega in urbanističnega načrtovanja. Tudi načelna zavrnitev doslej prevladujočega modela funkcionalistične organizacije mesta na cone (delo, bivanje, rekreacija, promet, upravljanje) v urbanistični teoriji in praksi – ob vsej nedorečenosti – predstavlja izziv za sociološko raziskovanje. Temu namreč logično sledi, da bivalno okolje v bodoče ne bo moglo biti obravnavano kot ločen in notranje homogen segment mesta. Informatizacija povečuje možnosti za uveljavljanje t. i. mešanih struktur, ki naj bi postopoma izrinjale in preobrazale dosedanja enofunkcionalna (“spalna”) naselja in ožje prostorske enote, za katere je npr. veljalo načelo “ena zgradba – ena funkcija (institucija)”. V tem smislu se vsaj dolgoročno nakazujejo usmeritve za uveljavljanje integralnega, vseživljenjskega okolja, kar pa terja tudi spremembe v metodologiji raziskovanja, načrtovanja in upravljanja.

V skladu s tem je tudi najširša sociološka razlaga razvojnih sprememb, v kateri izpostavljaj polarizacijo in zbliževanje individualnega in globalnega, domačega in svetovnega. Vse večja raznovrstnost pa pomeni, da (statistična) *povprečja in standardizirani postopki* vse bolj *odstopajo od realnosti*. Zato po eni strani posvečam večjo pozornost vsaj izbranim kategorijam prebivalcev, ki s svojimi *posebnostmi* odstopajo od povprečja. Ob tem pa hkrati raz-

krivam, kako so tudi te kategorije še vendarle preveč toge ("identity boxes"), ker zakrivajo nadaljnjo diferenciacijo in individualizacijo, do česar prihaja s pospešenim odpiranjem v svet. Vse to pa je treba spremljati in uveljavljati tako v fizičnem kot v virtualnem prostoru.

Individualizacija in globalizacija sta sicer značilen tandem, tako da globalizacije (A. Giddens) ne moremo razumeti kot nekaj odmaknjene, tam daleč, zunaj nas. Glede na današnje konkretne razmere na Koprskem, še zlasti v zgodnejši fazi mojega raziskovanja, pa so v tej prvi knjigi dosti bolj prisotne raznovrstne spremembe, ki imajo svoj skupni imenovalac v procesu individualizacije bivanja in življenja prebivalcev v (ožjem) prostoru, npr. znotraj družine, gospodinjstva in stanovanja ter znotraj doslej prevladujočih institucij in formalnih organizacij. Tega dogajanja pa ni mogoče zajeti le s standardiziranimi postopki anketnega raziskovanja. Posebnost opravljenih raziskovanj, na katera se tu opiram, je ravno v tem, da sem si prizadeval čim bolj neposredno razkrivati bogastvo individualne in skupinske raznovrstnosti na podlagi osebnih stikov in nestandardiziranih intervjujev s številnimi "nosilci" različnih vlog. Ko sem načenjal na desetine in celo na stotine različnih –sociološko večinoma še neobdelanih tem, sem hkrati stopal v stik z vse širšim krogom deležnikov ("stakeholders") in poznavalcev na določenih predmetnih področjih. V večletnem razponu je njihovo število poraslo na več kot tisoč posameznikov z območja Slovenske Istre in od drugod, in to z izjemno pestrostjo njihovih vsebinskih preokupacij, institucionalnih in krajevnih pripadnosti, družbenih položajev, vpliva idr.

Gre za posebnost, saj je to število celo večje, kot je bilo število anketiranih po standardiziranem postopku na podlagi reprezentativnega vzorca odraslih prebivalcev MO Koper leta 1998 (840). Med razlogi, ki utemeljujejo takšno širino, pa ni le vsebinska inkluzivnost prostorsko-časovne organizacije (vse se nahaja v prostoru in času!) ter potreba, da spremljamo vse večjo raznovrstnost na podlagi individualizacije. Preprosto gre tudi za dejstvo, da se je ob široko zastavljenih izhodiščih odpirala množica povsem neraziskanih predmetnih področij in se torej ni bilo mogoče opreti na že predhodne ožje tematske obdelave.

Z vidika individualizacije pa ugotavljam, da imamo v javnosti pogosto opravka s popačeno sliko o dejanskem stanju, ko se določena vloga, dejanje ali vpliv pripisuje neki organizaciji (npr. krajevni skupnosti, turističnemu društvu ipd.), organu ali instituciji, četudi gre prvenstveno za prikrito vlogo posameznika. V najuspešnejših "inovativnih prodorih" praviloma razkrivamo močne osebnosti kot gonilne sile sprememb v danem okolju. Njihova vloga pa v standardnih anketnih raziskavah ne pride do izraza in se utopi v različnih kategorialnih povprečjih. Pomen njihovih stališč in vrednotnih usmeritev ni utežen in upoštevan v sorazmerju z njihovim dejanskim vplivom. Sicer pa je že dostopnost do njih za 'običajne' anketarje, kot so npr. študentje, zelo težavna.¹ Zato sem večji delež nestandardiziranih intervjujev v večletnem raziskovanju opravil sam in s tem hkrati izkazoval spoštljiv odnos do sogovornikov.² Poznavalski pogovor enakopravnih ude-

¹ Študentje so lahko uspešni pri anketiranju z vnaprej opredeljenimi možnostmi odgovorov. Ne morejo pa presojati o pomenu različnih informacij za raziskovalca izven zelo jasno vnaprej določenih okvirov.

² V profesionalnih normah znanstvenoraziskovalnega delovanja pri nas takšna potreba še ni sprejeta; prej gre za prepričanje, da takšno delo ni stvar že uveljavljenega raziskovalca.

ležencev se je dostikrat izkazal kot obojestransko doživetje in ne le kot izguba dragocenega časa za tistega, ki mi/nam je posredoval svoje znanje in izkušnje. Marsikdo je bil še počaščen, da se s posebno pozornostjo obračam(o) prav nanj osebno.

Vodilni (vplivni) posamezniki so mi lahko nudili bogate informacije in so sploh kazali široko razgledanost na svojem področju delovanja, kljub temu pa se je izkazovalo, da gre lahko pri tem za – bodisi zavestno ali nezavedno – enostransko, neobjektivno predstavljanje dejanskega stanja. Šele s pritegovanjem tistih, ki so v slabšem oziroma v podrejenem položaju in bolj doživljajo tudi negativne izkušnje, se je bilo mogoče dokopati do realnejše predstave o dejanskem stanju. Pri tem gre lahko za socialne probleme nižjih družbenih slojev, ki so hkrati tudi najmanj organizirani v uveljavljanju svojih interesov. Lahko pa gre tudi za bolj “delikatne” teme, kot je hedonizem in nočno življenje (nekaterih) študentov, ki odstopa od formalno izraženih vrednotnih usmeritev zadevnih institucij, ali pa za vprašanja v zvezi s spolno usmerjenostjo ipd.

Kot sociolog sem nasploh nisem zadovoljeval s formalnimi določili in sem – v določenem smislu nasprotno kot t. i. embalažna arhitektura, ki jo zanima predvsem zunanji videz, fasada (o tem kritično M. Cimolini) – pozornost posvečal bolj prikriti neformalni sferi vsakdanjega življenja ljudi.

S težnjo k čim bolj neposrednemu vpogledu v dejanske razmere in k pristnemu, lastnemu doživljanju le-teh naletimo na znano dilemo glede *spoznavne zamejenosti*, ko gre za raziskovalca “od zunaj” ali za tistega, ki raziskuje svoje lastno, domače okolje. Ne gre preprosto za črno-belo alternativo. Domače okolje raziskovalcu nudi številne prednosti, še zlasti tedaj, ko gre za raziskave, ki terjajo celovitejše poznavanje kompleksnosti lokalne skupnosti. Številna dejstva so mu poznana že iz njegovega vsakdanjega življenja, tako da za svojo razlago potrebuje dosti manj zbiranja dodatnih informacij. V tem pa obstaja tudi nevarnost, da mu navajenost na domače okolje pomeni hkrati tudi samoumevnost in določeno slepoto ter izgubo “kritične distance”.

Izvedba v tej knjigi (in v nadaljnjih objavah) predstavljenih raziskovanj je terjala veliko več zbiranja raznovrstnih informacij prav zato, ker sem deloval kot raziskovalec “od zunaj”. V omejenem obsegu pa sem si vendarle zagotovil tudi “opazovanje z udeležbo”, kakršno bi bilo potrebno tudi domačemu raziskovalcu, ki ne more biti že kar nasploh vključen v vsa lokalna okolja, v posamezne zavode ipd. S tem sem dejansko uspel dobiti realnejši vpogled npr. v bivalne razmere ostarelih v domu upokojencev, kot bi ga dobil le na podlagi “uradnih” predstavitev.

Izostril sem si pozornost do manjšinskih kategorij in okolij, ki imajo ne le objektivno slabši družbeno-ekonomski položaj, ampak tudi slabše možnosti za izražanje svojih problemov. MO Koper je dostikrat utemeljeno opozarjala na določeno zapostavljenost v odnosu do Ljubljane kot državnega središča. V krajevnih skupnostih podeželskega zaledja pa je stopala v ospredje – ne glede na obdobja velikih vlaganj v podeželje – zavest oziroma občutek zapostavljenosti ter nemoči v odnosu do občinskega središča.

Sicer pa sem že v predhodnih raziskovanjih razkrival paradoks, ki ga je težko preseči: zunanji opazovalec sicer ima potrebno distanco, da lahko kritično zaznava negativne pojave v preučevanem okolju, a hkrati kot “tujec” nima prave moralne osnove, da bi se “vmešaval v notranje zadeve”.

Vsaj takrat, ko gre za splošne značilnosti (prebivalcev) preučevanega okolja, lokalni patriotizem vključuje močna pričakovanja, da gostujoči opazovalec ne bo podajal negativnih ocen. Vrsta znakov kaže, da se širša javnost bolj nagiba k temu, da bi dobila pohvalno, pa četudi olepšano, kot pa strokovno natančno utemeljeno sliko o okolju, s katerim se identificira.

Z večjo prostorsko mobilnostjo v kontekstu globalizacije pa prihaja do novih možnosti. Tako sem se lahko oprl tudi na zaznave in stališča Koprčanov, ki živijo drugod v Sloveniji in po svetu; hkrati pa sem večjo pozornost posvečal tudi nedomačinom v Kopru oz. na območju Slovenske Istre (najprej npr. zaposlenim pri OMW – Istrabenz). V zvezi s propadajočimi domačijami na istrskem podeželju sem prek interneta vzpostavljaj stike s solastniki, npr. tudi v Avstraliji; glede oživljanja starega mestnega jedra pa sem se oprl na številne komunikacije kulturnega društva Capris z domačini po vsem svetu. Vendar bom oboje obravnaval kasneje v zvezi s podrobnejšo predstavitvijo procesov informatizacije in globalizacije.

Prostorska zamejitev na območje Mestne občine Koper je bila dosledno upoštevana le pri izvedbi anketne raziskave in pri iskanju uradnih (statističnih) podatkov. Dejansko pa Koper kot regionalno središče – četudi institucionalno nepriznано – po svojem vplivu in glede na povezanost močno presega te okvire. Tako sem po posameznih temah vključeval dogajanje in izkušnje s širšega območja Obale, Slovenske Istre in Primorske, po potrebi pa tudi od drugod iz Slovenije in iz drugih držav. Tako sem vsaj do neke mere upošteval dolgoročno preobrazbo od območnega k omrežnemu povezovanju (Mlinar, 1995) in presegal preživele predstave in tudi ustavna določila o “ozemeljski zaokroženosti” občine ter o delitvi na “čisto lokalne” in nelokalne zadeve, kar sem že kritično obravnaval v poglavju “Glokalizacija ali getoizacija lokalne demokracije”. Ekstremna primera, ki uhajata iz lokalnih okvirov in izstopata iz institucionalnega planiranja, pa predstavljajo pomorščaki s svojim mikrokozmosom v “toku” in vzniki Intereurope. Oboje je predvsem izziv za razmišljanje o prihodnosti.

Z vse bolj razširjeno rabo informacijsko-komunikacijske tehnologije postajajo vedno bolj dostopne izkušnje iz drugih okolij Evrope in sveta, bodisi kot posamične ali že zbrane in urejene na podlagi številnih primerov. S tem se nenehoma povečujejo možnosti za primerjalno obravnavo lastnega izkustva in izkustva drugih. Koper je nekatere svoje urbanistične izkušnje že pred leti predstavil za Habitat v Istanbulu (1996). V zvezi s prometno problematiko v mestih so na internetu npr. na voljo povzete izkušnje in zgledni primeri zlasti iz Danske in Nizozemske v zbirki ADONIS, kar mi je predstavljalo pomembno oporo v presojanju razmer pri nas.

Če bi se v svojem raziskovanju dosledno zamejil le na koprsko območje, bi to pomenilo vsebinsko osiromašenje: ne le zato, ker tu ni na voljo potrebnih podatkov, ampak tudi zato:

- a) ker v procesu družbenih sprememb do določenih novosti na tem območju še ni prišlo in
- b) ker v merilu manjšega mesta določene težnje niso prepoznavne, npr. različne oblike segregacije, ki so sicer izrazite v Londonu ali Los Angelesu idr.

Iz obeh razlogov sem se že v tej knjigi (še bolj pa bo to prisotno v drugi knjigi v zvezi z informatizacijo) pogosto odmikal od konkretnih razmer na Koprskem ter vključeval podatke in spoznanja od drugod. Prostorska razši-

ritev nam nudi trdnejšo osnovo za časovno podaljševanje usmeritev za prihodnost.

Z razširjanjem medsebojnih odvisnosti pa nasploh postaja vse bolj nujna večnivojska analiza, tako da moramo hkrati upoštevati odločitve in vplivne dejavnike v prostorski (ali stanovanjski ali okoljski ...) politiki na lokalni, nacionalni in nadnacionalni ravni. Tudi takšno usmeritev sem upošteval z večjim razponom različnih akterjev in virov ter z vključevanjem obsežnejše literature. Sicer pa tu šele načenjam vprašanja o metodologiji večnivojske analize.

Dosti neopazno se torej povečujejo možnosti za primerjalno obravnavanje preučevanega predmeta. Še manj pa je prisotna ozaveščenost, da s tem prihaja do objektivnejšega ocenjevanja razmer in bi se tako zmanjševala prostor za samovoljo in subjektivizem, ki sicer sprožata veliko družbenih konfliktov, izčrpavata energijo ljudi in blokirata uresničevanje različnih razvojnih programov.

Koper kot mesto, občina in regionalno središče, pa tudi kot bivalno in življenjsko okolje je v spoznavnem smislu v številnih pogledih močno izzivalno in spodbudno za sociološko raziskovanje in razumevanje sprememb, ki se dogajajo in so še pred nami. Izzivalen je njegov geografsko sicer obrobni položaj, v katerem pa hkrati predstavlja "okno v svet". Glede na svojo pestro zgodovino ter notranjo heterogenost prebivalstva in svoj multikulturalizem se Koper pojavlja v ospredju reševanja vprašanj razvojne dinamike sedanjega časa. V tem kontekstu pa potrebuje tudi oživljeno urbanistično delovanje, ki bo anticipativno iskalo inovativne oblike prostorsko-časovne organizacije vsakdanjega življenjskega okolja in nakazovalo usmeritve za prihodnost. Pri tem pa tudi že zelo uveljavljena zgodovinska raziskovanja na Koprskem (in drugod) stojijo pred izzivom, da ne bi obravnavala preteklosti kot nekakšno samozadostno sfero, samo zase. (To vprašanje zadeva zgodovinopisje nasploh, konkretno pa se mi je zastavilo tudi v zvezi z multidisciplinarno predstavitvijo izsledkov projekta "Koper 2020".) Podobno kot v prostoru je treba tudi časovno preseči prakso (kronološkega) dodajanja, ko se niti ne poizkuša, da bi preteklost postavljali v funkcijo/zvezo s prihodnostjo. Bogata kulturna in urbanistična dediščina Kopra pa se dejansko že v praksi vse bolj vključuje tudi v obetajoče razvojne programe.

* * *

Ta knjiga se delno opira na raziskavo, ki smo jo v okviru Centra za prostorsko sociologijo (CPS) na Fakulteti za družbene vede opravili na Koprskem o spremembah v bivalnem in delovnem okolju ter v javni mestni sferi. S tem smo se odzvali na povabilo MO Koper in podali svoj prispevek v okviru projekta "Koper 2020". V ta namen smo najprej opravili nekatere manjše pilotne študije, npr. med srednješolci v Kopru, med študenti pri predmetu "prostorska sociologija" na FDV idr. V svojem lastnem delu sem se osredotočil na sociološke vidike sprememb v bivalnem okolju in s tem najprej na zadevni del vprašalnika, ki smo ga izdelali na podlagi svojih predhodnih teoretičnih in empiričnih raziskovanj ter "posnetka" problematike prostorskega razvoja in urejanja prostora v mestu in občini Koper, na območju Slovenske Istre in širše. Terensko izvedbo te anketne raziskave

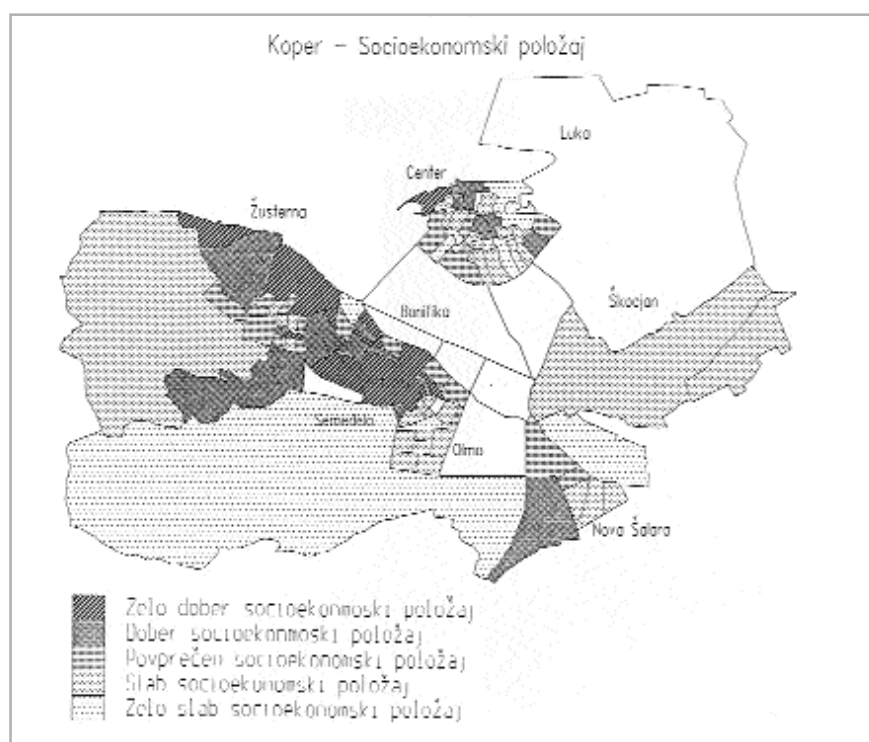
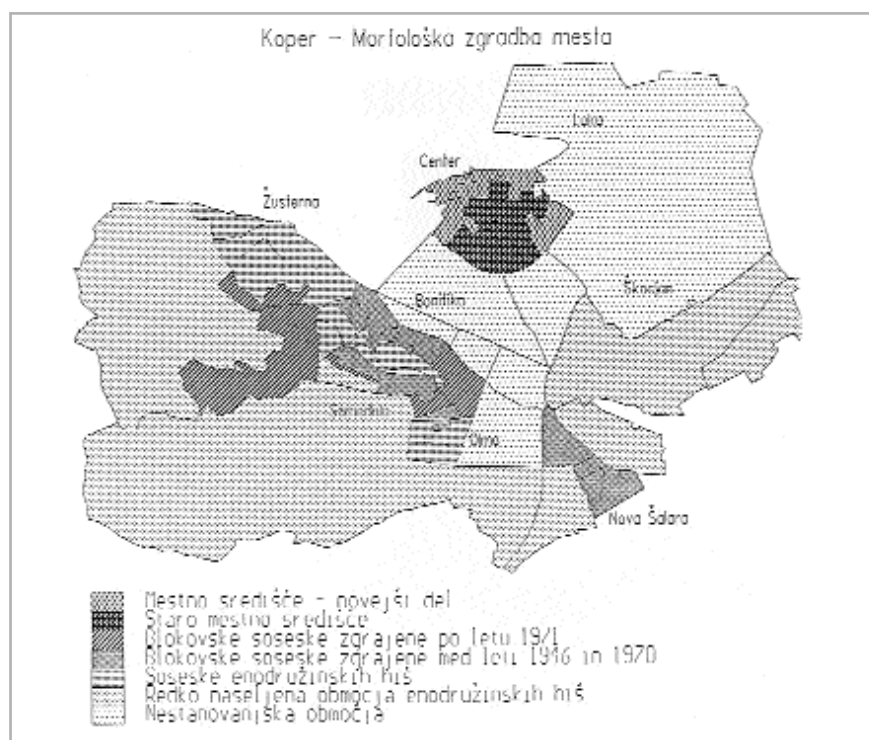
je – na podlagi reprezentativnega vzorca odraslih prebivalcev občine – opravila družba CATI, predstojnik Zenel Batagelj, v štirih mesecih, tako da je bila zaključena marca 1998. Izdelana so bila raziskovalna poročila in podani številni konkretni predlogi v zvezi z urejanjem prostora in usmerjanjem prostorskega razvoja na Koprskem in – ob sodelovanju z Ministrstvom za okolje in prostor – tudi v Sloveniji in širše. Nekatera vprašanja so bila prav posebej preučena tudi za potrebe Stanovanjskega sklada RS.

Upoštevajoč pridobljene informacije in spoznanja pa sem si zastavil cilj, da nadaljujem z raziskovanjem na Koprskem zlasti tako, da bi sproti spremljal najnovejše spremembe na osnovi širjenja rabe informacijsko-komunikacijske tehnologije, kar v opravljeni anketi še ni v polni meri prišlo do izraza. Na ta način naj bi se zagotovilo temeljitejše vstopanje v povsem neproučeno sfero lokalnih sprememb v globalni informacijski dobi, saj praksa planiranja še pretežno zastaja v predinformacijski dobi. To delovanje je delno izkazano že v tej knjigi in v številnih člankih, v večji meri pa ga bom predstavil v drugi knjigi. Pri tem sem se opiral na tematsko specifične lokalne vire (tudi različne projekte, planerske delavnice ipd.), vse bolj pa tudi na relevantne svetovne vire, dostopne prek interneta. To pa terja in omogoča nenehno oscilacijo med splošnim oziroma globalnim in konkretnim oziroma lokalnim.

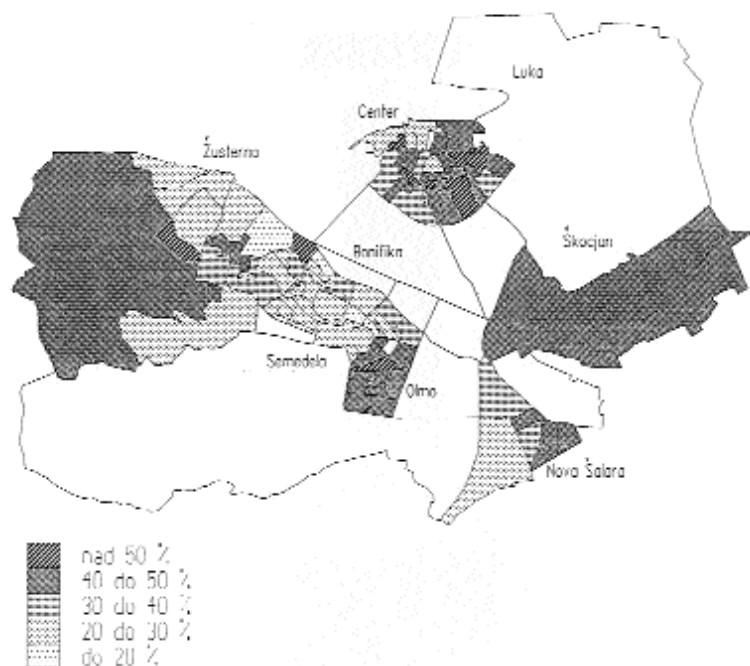
Nekatere značilnosti naselitve in prebivalstva v prostoru mesta

Koper/Capodistria

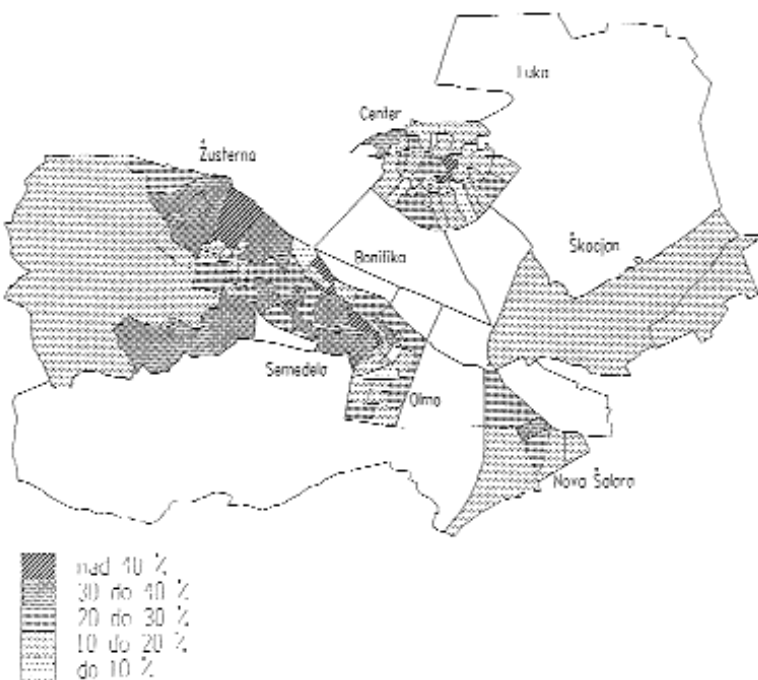
Vir: Rebernik 1996

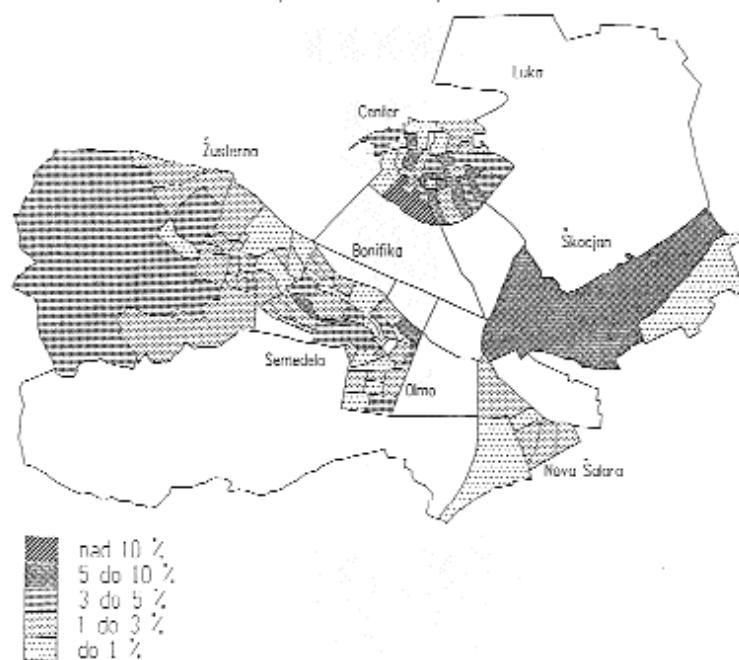
Koper – Delež prebivalcev z nižjo izobrazbo

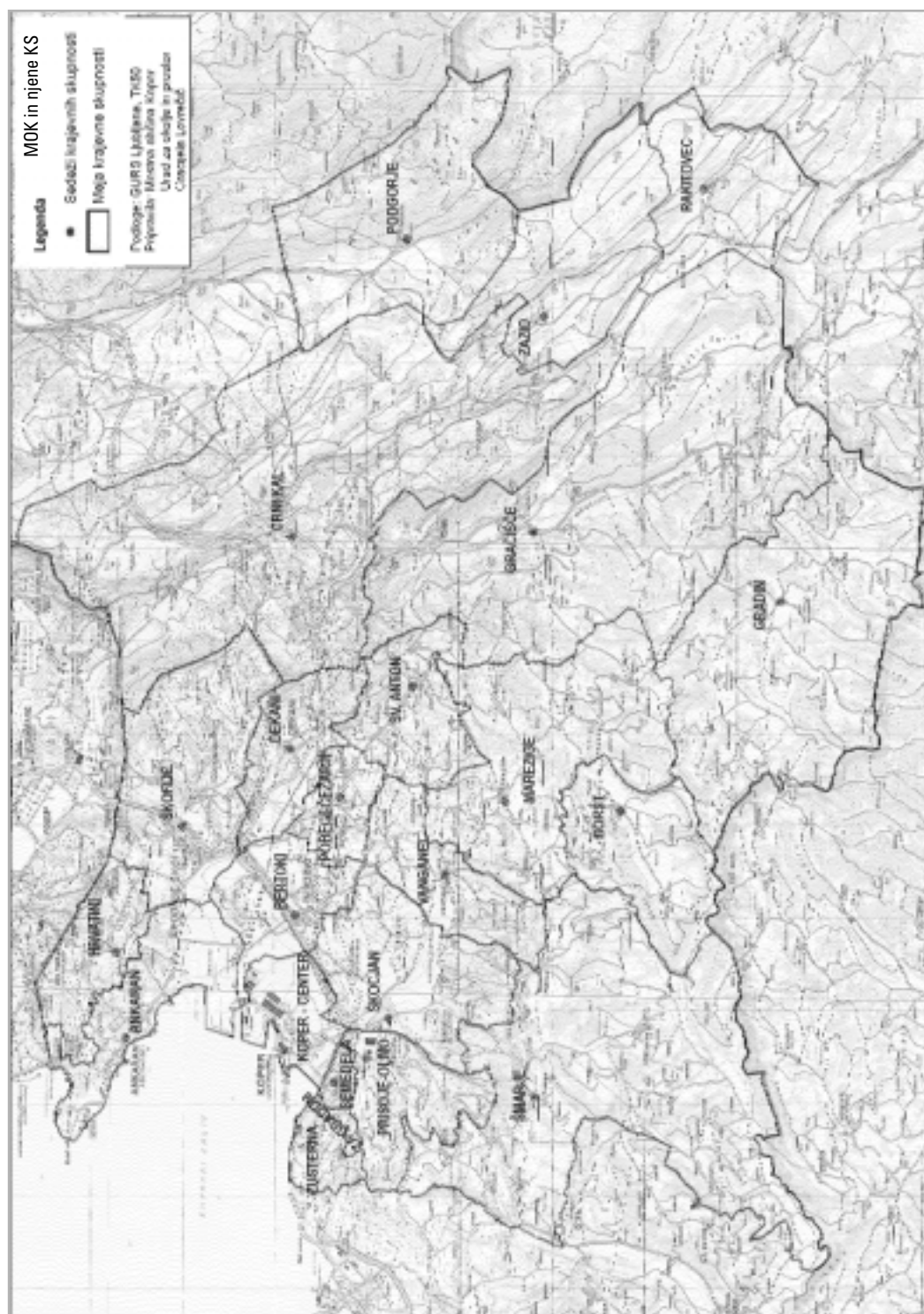

Koper – Delež strokovnjakov in umetnikov

Koper – Delež Italijanov

UPORABLJENA LITERATURA IN VIRI*

- Aarburg, Hans-Peter, Kathrin Oester (Hg.) (1990) *Wohnen, Zur Dialektik von Intimität und Öffentlichkeit*, Freiburg, Universitätsverlag Freiburg
- Aaron, Deborah J. et al. (1996) *Telepreventive medicine*, v: MD Computing, 13 (4), July-August 1996, str. 335–338
- Abel, Chris (1997) *Architecture & Identity*, Oxford, Architectural Press, An Imprint of Butterworth – Heinemann
- Abler, Ronald, Thomas Falk (1981) *Public Information Services and the Changing Role of Distance in Human Affairs*, v: Economic Geography, vol. 57, no. 1, January 1981, str. 10–22
- Abramsson, Marianne (2003) *Housing Careers in a Changing Welfare State*, Umea, University
- Aktualni problemi razvoja stanovanjske gradnje v Sloveniji*, v: Ab – arhitektov bilten, št. 68/69, december 1983
- Ackermans, E. (1973) *Housing Environment, Children's Play Activities, and some Social Factors*, Leiden, Nederlands Instituut voor praeventive geneeskunde tno
- Adam, Frane (2001) *Zaključno poročilo o izdelavi dela strokovnih podlag za program upravljanja Krajinskega parka Dragonja*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Agenda 21 za Slovenijo: prispevek nevladnih organizacij*, Ljubljana, Umanotera – Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, 1997
- Agnew, John (1987) *Place and Politics*, London, Allen and Unwin
- Ahrentzen, Sherry Boland (1987) *Blurring Boundaries: Socio-spatial Consequences of Working at Home*, v: Publications in Architecture and Urban Planning, Report R87-4, Milwaukee, University of Wisconsin-Milwaukee
- Ahrentzen, Sherry Boland (1992) *A Contemporary Building Type for Multiple Residential & Business Use: Hybrid Housing*, Milwaukee, Center for Architectural and Planning Research, University of Wisconsin-Milwaukee
- Aiken, Stuart (1998) *Family Fantasies and Community Space*, New Brunswick, Rutgers University Press
- Albrow, Martin (1996) *Global Age*, Cambridge, Polity Press
- Aleksić, Jelena (2001) *Istrian Old Localism as an Anti-globalism Tendency in the Context of Postmodern Perception of Local-global Relations*, Ljubljana, FDV (referat na mednarodni konferenci ISA, TG 06: Sociology of Local-Global Relations)
- Alger, Chadwick F. (1988) *Perceiving, Analysing and Coping with the Local-global Nexus*, v: International Social Science Journal, vol. 40, no. 3, 1988, str. 321–340
- Alger, Chadwick F., Saul H. Mendlowitz (1985) *Approaches to Global Issues by Local Activists in the United States*, Washington D.C., International Studies Association Convention
- Allan, Graham, Graham Crow (1989) *Home and Family, Creating the Domestic Sphere*, London, Macmillan
- Allen, Peter M. (1997) *Cities and Regions as Self-organizing Systems, Models of Complexity*, Amsterdam, Gordon and Breach Science Publ.
- Altman, Irwin (1975) *The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory and Crowding*, Monterey, Brooks/Cole
- Altman, Irwin, Carol M. Werner (1985) *Home Environments*, New York, London, Plenum Press
- Altman, Irwin, Setha M. Low (eds.) (1992) *Place Attachment*, New York, Plenum Press
- Analiza ocene delodajalcev o sodelovanju z ZRSZ OE Koper pri iskanju kandidatov za prosta delovna mesta*, Koper, Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 1999

* Tukajšnji pregled literature in virov delno zadeva tudi nadaljnje objave; v drugi knjigi pa bo specifični poudarek prav na informatizaciji in ustvarjalnem okolju.

- Anderson, Malcom (1996) *Frontiers – Territory and State Formation in the Modern World*, London, Polity Press
- Anderson, Michael, Frank Bechhofer, Jonathan Gershuny (1994) *The Social and Political Economy of the Household*, Oxford, Oxford University Press
- Aničić, Branka (1997) *Korelacija boravišnih kvaliteta vrtnoga prostora i njegovih strukturnih svojstava*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet
- Anko, Boštjan (ur.) (1990) *Rekreacijska vloga gozda: zbornik seminarja*, Ljubljana, Biotehniška fakulteta
- Apostolopoulos, Yorghos, Philippos Loukissas, Lila Leontidou (eds.) (2001) *Mediterranean Tourism: Facets of Socioeconomic Development and Cultural Change*, London, Routledge
- Appolonio, Marko (2004) *Identiteta arhitekture Slovenskega primorja*, mag. delo, mentor Aleš Vodopivec, somentor Peter Fister, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Arras, John D. (1995) *Bringing the Hospital Home*, Baltimore, John Hopkins University Press
- Asanacijski načrt, Koper, Investburo, 1973
- Ash, Amin (1997) *Placing Globalization*, v: *Theory, Culture and Society*, vol. 14, no. 2, 1997, str. 123–137
- Aškerc Mikeln, Alenka (1997) *Intertedni na Osnovni šoli Cirila Kosmača: Piran*, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo
- Atteslander, Peter et al. (1975) *Dichte und Mischung der Bevölkerung: Raumrelevante Aspekte des Sozialverhaltens*, Berlin, Walter de Gruyter
- ATTI, Centro di Ricerche Storiche-Rovigno, Trieste-Rovigno, vol. XXIII, 1993
- Aurigi, Alessandro, Stephen Graham (2000) *Cyberspace and the City: The 'Virtual City' in Europe*, v: Bridge, Gary, Watson Sophie (eds.) *A Companion to the City*, Oxford, Blackwell Publishers, str. 489–502
- Ažman Momirski, Lučka (ur.) (1997) *Urbanistične delavnice in natečaji – orodje v urbanističnem načrtovanju: posvet ob Svetovnem dnevu urbanizma in Svetovnem dnevu Habitata, Brdo pri Kranju, 12. november 1997*, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje
- Ažman Momirski, Lučka, Jana Gojanović Purger (1997) *Poročilo o urbanistični delavnici: dileme in strategije v Izoli II*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Ažman Momirski, Lučka (1998) *Poročilo o mednarodni urbanistični delavnici: Koper – integracija mesta*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Ažman Momirski, Lučka (1998) *Poročilo o mednarodni urbanistični delavnici: Flows in the northern Adriatic Sea*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Ažman Momirski, Lučka (1999) *Arhivsko poročilo o mednarodni urbanistični delavnici: Koper – integracija mesta, javni prostori: pogoj za transformacijo mesta*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Ažman Momirski, Lučka (2001) *Arhivsko poročilo o mednarodni urbanistični delavnici. Del.1. Obala med Koprrom in Izolo – ureditev rekreacijskih in kopaliških površin*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Babič, Matej (1999) *Ugotavljanje pomena Luke Koper za slovensko gospodarstvo: diplomsko delo*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta
- Bachrach, Leona L. (1976) *Deinstitutionalization: an Analytical Review and Sociological Perspective*, Rockville, U.S. Dept. of Health
- Balaban, Jelka (1993) *Predlog prostorske ureditve obalnega pasu z zaledjem*, Koper, Investburo
- Balaban, Jelka et al. (1996) *Inicialni razvojni načrt: Dolina Rižane*, Koper, Urbanistika d.o.o.
- Balaban, Jelka et al. (ur.) (1998) *Razvojni projekt Koper 2020*, Koper, Mestna občina
- Bale, John (1993) *Sport, Space and the City*, London, Routledge
- Bale, John (1994) *Landscapes of Modern Sport*, Leicester, Leicester University Press
- Bale, John (1995) *Community, Landscape and Identity: Horizons in a Geography of Sport*, Keele, Department of Geography, Keele University

- Bale, John (1998) *Virtual Fandoms; Futurescapes of Football*, v: *Lecturas: Educación Física y Deportes*, año 3, no. 10, Mayo 1998 <http://www.efdeportes.com>
- Ball, Michael, Michael Harloe, Maartje Martens (1988) *Housing and Social Change in Europe and the USA*, London, Routledge
- Barbič, Ana (ur.) (1991) *Prihodnost slovenskega podeželja*, Novo mesto, Dolenjska založba
- Barbič, Ana (1995) *Izzivi in priložnost podeželja*, Ljubljana, FDV
- Bass, Ellen, Laura Davis (1998) *Pogum za okrevanje*, Ljubljana, Visoka šola za socialno delo
- Bassand, Michel, Alexander Henz (1989) *Zur Zukunft des Wohnens*, Zürich, Empfehlungen Herausgeber
- Baš, Franjo (1984) *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju*, Ljubljana, Slovenska matica
- Batten, David F. (1995) *Network Cities: Creative Urban Agglomerations for the 21st Century*, v: *Urban Studies*, vol. 32, no. 2, 1995, str. 313–328
- Batty, Michael (2002) *The Computable City*, v: *Online Planning Journal*, 21st February 2002 <http://www.casa.ucl.ac.uk/planning/articles2/city.htm>
- Baum, Tom (1995) *Trends in International Tourism*, March, Insights
- Bauman, Zygmunt (2001) *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Cambridge, Polity Press
- Baumer, Terry L. (1993) *A Comparative Analysis of Three Electronically Monitored Home Detention Programs*, v: *Justice Quarterly*, vol. 10, no. 1, March 1993
- Baylon, Mate (ur.) (1979) *Povelja "Maču Piču"*, Beograd, Arhitektonski fakultet
- Becher, Ursula A. J. (1990) *Geschichte des modernen Lebensstils*, München, Verlag C. H. Beck
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens, Scott Lash (1996) *Reflexive Modernisation*, Cambridge, Polity Press
- Beck, Ulrich, Elisabeth Beck-Gernsheim (1993) *Nicht Autonomie, sondern Bastelbiographie*, v: *Zeitschrift für Soziologie*, vol. 22, no. 3, Juni 1993, str. 178–187
- Behnken, Imbke (Hrsg.) (1990) *Stadtgesellschaft und Kindheit in Prozeß, der Zivilisation: Konfigurationen städtischer Lebensweise zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Opladen, Leske & Budrich
- Bell, Daniel A. (1998) *Residential Community Associations: Community or Disunity?*, v: Etzioni, Amitai (ed.), str. 199–206
- Benčič Mohar, Eda et al. (1993) *Strokovne osnove za razglasitev posameznih nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Koper*, Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine
- Benčič Mohar, Eda (1993) *Tradicionalno stavbarstvo v Slovenski Istri*, v: *Časopis za kritiko znanosti*, let. 21, št. 158/159, 1993, str. 85–99
- Benčič Mohar, Eda (1998) *Abitanti: nova možnost prezentacije naselbinskega spomenika*, v: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 38, št. 3/4, 1998, str. 82–84
- Benčič Mohar, Eda (2000) *Varstvo nepremične kulturne dediščine – nepremična etnološka in naselbinska dediščina*, v: Čok, Lucija, Vesna Gomezel Mikolič (ur.), str. 96–98
- Benjamin, D., D. Stea (eds.) (1992) *The Home: Words, Interpretations, Meanings and Environments*. (Ethno scapes), England, Aldershot
- Benko, Riana (1996) *Glavni problemi prekomejnega sodelovanja v Sloveniji*, Ljubljana, MZT.
- Benn, S. I., G. F. Gaus (eds.) (1983) *Public and Private in Social Life*, London, Croom Helm
- Bentley, Ina (1997) *Dobiček in prostor*, v: *Urbani izziv*, št. 30/31, 1997
- Berce Bratko, Branka (1993) *Potenciali in možnosti razvoja turizma na Obali in v zaledju*, v: *Annale*, št. 3, 1993, str. 343–356
- Berger, Peter, Brigitte Berger, Hansfried Kellner (1973) *The Homeless Mind*, Harmondsworth, Penguin
- Berman, Marshall (1982) *All That is Solid Melts into Air*, New York, Simon and Schuster

- Bernik, Ivan, Vesna V. Godina, Valentina Hlebec (1996) *Mladi in AIDS: raziskovalno poročilo*, Ljubljana, FDV
- Bernik, Stane (1968) *Organizem slovenskih obmorskih mest: Koper, Izola, Piran*, Ljubljana, Mladinska knjiga, Piran, Medobčinski zavod za spomeniško varstvo
- Bernik, Stane (1970) *Načela zaštite historijskega jezgra Kopra*, v: Arhitektura, urbanizam, god. 11, br. 64/65, 1970, str. 104–112
- Bertagnin, Mauro et al. (1999) *New Thematic-based Services to Strengthen Small Towns and Villages in Marginal Areas of the Adriatic Sea Region*, v: Atti della Conferenza Internazionale Adriatica – CADSES, Interreg IIC, Vision Planet, Trieste, str. 236–238
- Bertaud, Alain, Bertrand Renaud (1994) *Cities Without Land Markets*, Washington, The World Bank
- Bertoša, Miroslav (1993) *Istra između zbilje i fikcije*, Zagreb, Matica hrvatska
- Billan, Marjan (ur.) (1996) *Strokovno srečanje Nočno in izmensko delo*, *Cerkno*, 22. in 23. november 1996, Ljubljana Slovensko zdravniško društvo, Sekcija za medicino dela
- Bizajl, Tomaž (preds. projektnega sveta), Jelka Balaban (ur.) et al. (1998) Razvojni projekt Koper 2020, Koper, Mestna občina, Koper
- Bizjak, Stane (1997) *Kakovost v gostinstvu*, Ljubljana, Ministrstvo za gospodarske dejavnosti, Celje, Fit Medija
- Blaganje, Dušan (1994) *Predstavitev delovnega gradiva za nacionalni stanovanjski program*, v: III. posvet Država, državljani, stanovanja, Portorož, november 1994: zbornik referatov
- Blaganje, Dušan (1997) *Urejanje prostora in gradbene zadeve*, Ljubljana, Visoka upravna šola
- Blau, Judith R. (1991) *The Context and Content of Collaboration: Architecture and Sociology*, v: Journal of Architectural Education, November 1991, str. 36–40
- Blau, Peter (1977) *Inequality and Heterogeneity*, New York, Free Press
- Bluestone, Barry, Bennett Harrison (1982) *The Deindustrialization of America*, New York, Basic Books
- Blume, Mary (1992) *Cote d'Azur: Inventing the French Riviera*, London, Thames and Huston
- Bogataj, Janez (1984) *Etnološka dediščina in posledice razhajanja med teorijo in prakso v slovenski etnologiji*, v: Varstvo spomenikov, 26, 1984, str. 32–37
- Bogataj, Janez (2001) *Srečanja z dobrimi jedmi in ljudmi*, Sora, Hiša kulinarike Jezeršek
- Boniface, Priscilla, Peter J. Fowler (1993) *Heritage and Tourism in 'the Global Village'*, London, Routledge
- Bonin, Flavij (1990) *Ozemeljski spori med komunami Koper, Izola in Piranom do konca 16. stoletja*, v: Primorska srečanja, št. 106/107, 1990, str. 234–241.
- Bonner, Kieran (1997) *A Great Place to Raise Kids*, Montreal etc., McGill-Queen's University Press
- Bonneville, Marc (1994) *Internationalization of Non-capital Cities in Europe: Aspects, Process and Prospects*, v: European Planning Studies, vol. 2, no. 3, 1994
- Bonvalet, Catherine, Eva Lelievre (1997) *The Transformation of Housing and Household Structures in France and Great Britain*, v: International Journal of Population Geography, vol. 3, 1997, str. 183–201
- Borchardt, Knut (2001) *Globalisierung in historische Perspektive*, München, Verlag der bayerischen Akademie der Wissenschaften
- Borelli, Simone, Stefania Ministrini (1999) *Ten Principles for Mediterranean Tourism*, Roma, WWF International, Mediterranean Programme
- Borja, Jordi, Manuel Castells (1996) *Local and Global*, London, Earthscan Publications
- Boswell, John (1980) *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality*, Chicago, University of Chicago Press
- Bottema, S., Entjes-Nieborg, G., Van Zeist, W. (eds.) (1990) *Man's Role in the Shaping of the Eastern Mediterranean Landscape*, Rotterdam, Brookfield, A. A. Balkema

- Boulding, Elise (1988) *Building a Global Civic Culture: Education for an Interdependent World*, New York, Teachers College Press
- Boulding, Kenneth (1985) *The World as a Total System*, London, SAGE Publications
- Box, Richard C. (1998) *Citizen Governance: Leading American Communities into the 21st Century*, London, SAGE Publications
- Brake, Michael, Chris Hale (1992) *Public Order and Private Lives*, London, Routledge
- Bradaschia, Maurizio (1999) *The Adriatic City of the Future*, v: Atti della Conferenza Internazionale Adriatica – CADSES, Interreg IIC, Vision Planet, Trieste, str. 239–242
- Bramham, Peter et al. (eds.) (1989) *Leisure and Urban Processes: Critical Studies of Leisure Policy in Western European Cities*, London, Routledge
- Brandon, David, Althea Brandon (1992) *Praktični priročnik za osebe v službah za ljudi s posebnimi potrebami*, Ljubljana, Visoka šola za socialno delo, Pedagoška fakulteta
- Brezar, Miro et al. (1991) *Funkcionalni in tehnični standardi za projektiranje stanovanjskih objektov v Republiki Sloveniji*, Ljubljana, ZRMK, FAGG
- Brezar, Vladimir (1995) *Stanovanjska gradnja v Sloveniji včeraj in danes*, v: Urbani izziv, št. 28/29, 1995, str. 98–108
- Brglez Uranjek, Alja (2001) *Materialna dediščina in kultura mesta: primer Piran 1579–1609: doktorska disertacija*, Ljubljana, Institutum studiorum humanitatis
- Bridge, Gary, Sophie Watson (eds.) (2000) *A Companion to the City*, Oxford, Blackwell Publishers
- Broadly, Maurice (1966) *Social Theory in Architectural Design*, v: Arena: Architectural Association Journal, 81, 1966, str. 149–154
- Brolin, Brent C. (1985) *Arhitektura u kontekstu*, Beograd, IRO 'Građevinska knjiga'
- Bronski, Michael (1995) *The Pleasure Principle: Sex, Backlash and the Struggle for Gay Freedom*, New York, St. Martin's Press
- Brotchie, John et al. (1985) *The Future of Urban Form: The Impact of New Technology*, London, Croom Helm
- Browning, John (1994) *Knjižnice brez sten – za knjige brez strani*, v: Časopis za kritiko znanosti, let. 22, št. 166/167, 1994, str. 23–29
- Brumen, Borut, Zmago Šmitek, (1995) *MESS Mediterranean Ethnological Summer School: Slovenia 1994–1995*, Piran, Slovensko etnološko društvo
- Brunn, Stanley, Thomas Leinbach (eds.) (1991) *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information*, London, Harper Collins Academic
- Bučar, Bojko (1990) *Oblike predstavljanja subnacionalnih ozemeljskih enot v mednarodni skupnosti*, v: Pravnik, vol. 45, št. 5/7, 1990
- Bučar, Bojko (1993) *Mednarodni regionalizem – mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Bučar, France, Janez Šmidovnik (1975) *Javna uprava in občan*, Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo
- Budge, Ian (1996) *The New Challenge of Direct Democracy*, Cambridge, Polity Press
- Bufon, Milan (1995) *Prostor, meje, ljudje (Space, borders and people)*, Trst, Slovenski raziskovalni inštitut
- Bugarič, Boštjan (2006) *Univerza in mesto*, doktorska disertacija, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, mentor Aleš Vodopivec
- Bull, Anna (1996) *Regionalism in Italy*, v: Wagstaff, Peter (ed.) *Regionalism in European Union*, Exeter and Portland, str. 140–157
- Bulmer, Martin (1987) *The Social Basis of Community Care*, London, Allen and Unwin
- Burguière André et al. (1986) *A History of the Family (vol. 2: The impact of modernity)*, Paris, Polity Press

- Burkart, Gunter (1993) *Individualization and Parenthood-The Case of the USA: Individualisierung und Elternschaft-Das Beispiel USA*, v: Zeitschrift für Soziologie, 22, 3. Juni 1993, str. 159–177
- Byrn, Henrik (1993) *Neuland fuer Marbella: Projekt einer kuenstlichen Insel in Spanien = New Land for Marbella: Project Involving the Construction of a Man-made Island in Spain*, v: Architektur-Aktuell, 1993, str. 208–214
- Cairncross, Frances (1997) *The Death of Distance: How the Communications Revolution will Change our Lives*, London, Orion Bussiness Books
- Camp, D'Laine, Jan de Graff (eds.) (1997) *Europe: Coast, an Anthology of Reflections on Architecture and Tourism*, Rotterdam, Wise 010 Publishers
- Cappellin, Riccardo (1993) *Interregional Cooperation and the Design of a Regional Foreign Policy*, v: Cappelin, Riccardo, Peter W. J. Batey (Eds.) *Regional Networks, Border Regions and European Integration*, London, Pion
- Carnoy, Martin, Manuel Castells (1997) *Sustainable Flexibility: A Prospective Study on Work, Family and Society in the Information Age*, Paris, OECD
- Casey, Edward S. (1993) *Getting Back into Place*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press
- Caso, Olindo (1991) *Influences of Telematics on the Design of Dwellings: OSPA – Research Institute of Urban Planning and Architecture*, The Netherlands, Technical University of Delft
- Caso, Olindo (1999) *The City, the Elderly and Telematics*, Delft, Delft University Press
- Castells, Manuel, Peter Hall (1994) *Technopoles of the World: The Making of Twenty-first-century Industrial Complex*, London, Routledge
- Castells, Manuel (1996) *The Rise of the Network Society*, Oxford, Blackwell
- Castells, Manuel (2001) *The Internet Galaxy*, Oxford, Oxford University Press
- Catana, Sue (2001) *Ustvarjam okolje, v katerem vsakdo razkrije svojo resnico*, pogovarjala se je Karina Cunder, v: Delo – Sobotna priloga, let. 43, št. 51, 3. mar. 2001
- Celostni razvoj podeželja in obnova vasi na območju KS Boršt*, (razvojni projekt CRPOV), Ljubljana, ZOP Management consulting, d.o.o., 2001
- Certeau, Michel de (1984) *The Practice of Everday Life*, Berkeley etc., University of California Press
- Cervellati, Pier Luigi (1984) *Preservation with Participation*, v: Richard C. Hatch (ed.), str. 239–254
- Chamboredon, Jean-Claude (1980) *Les usages urbains de l'espace rural: du moyen de production au lieu de récréation*, v: Revue française de sociologie, XXI-1-1980
- Chapin, Stuart (1951) *The Psychology of Housing*, v: Social Forces, no. 1/4, 1951
- Chase, John, Margaret Crawford, John Kaliski (eds.) (1999) *Everyday Urbanism*, New York, Monacelli Press
- Christopher, Alexander et al. (1987) *A New Theory of Urban Design*, Oxford, Oxford University Press
- Church, Jenny (1995) *Social Trends 25*, London, Central Statistical Office
- Ciglič, Zvona (2001) *Etnološka zbirka – Pokrajinski muzej Koper*, Koper, Pokrajinski muzej
- Ciglič, Zvona, Zora Žagar (1981) *Sodelovanje dijakov v etnoloških raziskavah*, v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, let. 21, št. 4, 1981, str. 81–82
- Cisco Internet Mobile Office, <http://www.cisco.com/warp/public/779/smbiz/cmo/po.html>
- Clark, Terry Nichols (ed.) (1994) *Urban Innovation: Creative Strategies for Turbulent Times*, London, SAGE
- Clark, Terry Nichols, Michael Rempel (1997) *Citizen Politics in Post – Industrial Societies*, Boulder, Westview Press
- Clark, Terry Nichols, Vincent Hoffman-Martinot (eds.) (1999) *The New Political Culture: Urban Policy Chalenges*, Boulder, Westview Press

- Clark, Terry Nichols (2000) *Old and New Paradigms for Urban Research*, v: Urban Affairs Review, vol. 36, no. 1, 2000, str. 3–45
- Clark, W., Frans Dilleman (1996) *Households and Housing: Choice and Outcomes in the Housing Market*, Rutgers, New Brunswick, Center for Urban Policy Research
- Clarke E. Susan, Gary L. Gaile (1998) *The Work of Cities*, Minnesota, University of Minnesota Press
- Claval, Paul (1984) *Urban Space and Freedom*, v: International Political Science Review, vol. 5, no. 2, 1984
- Cliche, Danielle (1997) *Cultural Ecology: The Changing Nature of Communication*, London, International Institute of Communications
- Cohen, A. P. (ed.) (1986) *Symbolizing Boundaries: Identity and Diversity in British Cultures*, Manchester, University Press
- Cohen, E. (1979) *Rethinking the Sociology of Tourism*, v: Annals of Tourism Research, 6, 1979, str. 18–35
- Cooke, Philip (1995) *Planet Europa: Network Approaches to Regional Innovation and Technology Management, Case Study*, New York, Elsevier
- Corbett, Merlisa (1996) *Telecommuting: The New Workplace Trend*, v: Black Enterprise, June 1996
- Corbin, Alan (1988) *The Lure of the Sea*, Paris, Aubier
- Crockett, Douglas (1990) *Suburban Redevelopment*, v: The Planner, vol. 76, no. 31, 1990, str. 11–14
- Csikszentmihalyi, Mihaly, Eugene Rochberg-Halton (1999) *The Meaning of Things: Domestic Symbols and the Self*, Cambridge, Cambridge University Press
- Cuff, Dana (1991) *Architecture: The Story of Practice*, Cambridge (Mass.), The MIT Press
- Curk, Iva, Matjaž Puc (1989) *Varstvo naše dediščine*, Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine
- Curk, Jožica (ur.) (2002) *Črta in tvar: mestne tekste: simpozij o naravnem kamnu v arhitekturi*, Ljubljana, Mineral
- Cvar, Borut (ur.) (2000) *Projekt Onix: rezultati projekta Onix*, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Geoinformacijski center
- Cvar, Borut (ur.) (2000) *Projekt Onix: podprojekt: geoinformacijska podpora planiranju in urejanju prostora na ravni lokalne skupnosti (GPPP)*, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Geoinformacijski center
- Čaldarović, Ognjen (1989) *Društvena dioba prostora*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske
- Čebulj, Janez (1992) *Varstvo informacijske zasebnosti v Evropi in v Sloveniji*, Ljubljana, Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani
- Černič Mali, Barbara, Katja Repič Vogelnik (1994) *Pomen vključevanja razvoja mestnega turizma v urbanistično načrtovanje*, Ljubljana, Urbanistični inštitut RS (referat)
- Černič Mali, Barbara (ur.) (1998) *Stanovanjska oskrba ranljivih skupin in nova stanovanjska tveganja*, Ljubljana, Mednarodna delavnica
- Čok, Lucija, Vesna Gomezel Mikolič (ur.) (2000) *Koper pred izzivi tretjega tisočletja*, Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije
- Čoralić, Lovorka (1994) *Nazočnost, život i djelovanje koperskih doseljenika u Veneciji od XV. do XVII. stoljeća*, v: Annales, let. 4, št. 5, 1994, str. 167–178
- Črepinšek, Maja (1992) *Predvidevanje nadaljnega razvoja spomeniškovarstvenih služb in vpliv sprememb na naloge arhitekturno-konzervatorske stroke*, v: Varstvo spomenikov, 34, 1992, str. 58
- Dahl, Robert, Edward Tufte (1973) *Size and Democracy*, Stanford, Stanford University Press
- Dale, Bruce (1984) *Commentary on Bologna*, v: Hatch, Richard C. (ed.), str. 255–256
- Dalla Valle, Saša (1999) *Naselje začasno bivanje*, v: Urbani izziv, let. 10, št. 1, 1999, str. 88–89
- Daniels, Peter et al. (eds.) (2001) *Human Geography*, Harlow, New York, Prentice Hall

- Darovec, Darko (1992) *Pregled zgodovine Istre*, Koper, Primorske novice
- Darovec, Darko (2001) *Podoba gospodarstva Beneške Istre od 16. do 18. stoletja*, v: Revija 2000, št. 143/144, 2001, str. 234–240
- Darton, D., G. O'Neill (1988) *The Changing Role of the Household Economy in a World of Expanding Technology*, v: Tisdell, C. and P. Maitra (eds.), *Technological Change Development and the Environment*, London, Routledge
- Davis, J. (1977) *People of the Mediterranean*, London, Routledge & Kegan Paul
- Davis, Robert C., Arthur J. Lurigio (1996) *Fighting back: Neighborhood Antidrug Strategies*, London, SAGE Publications
- Davis, Sam (1977) *The Form of Housing*, New York, Van Nostrand Reinhold Company
- Dear, Michael J. (1993) *Understanding and Overcoming the NIMBY Syndrome*, Los Angeles, Department of Geography, University of Southern California
- Dear, Michael J. (2000) *The Postmodern Urban Condition*, Oxford, Blackwell Publishers Ltd
- Debord, Guy (1999) *Družba spektakla*, Ljubljana, ŠOU, Študentska založba
- Dekleva, Bojan (ur.) (1993) *Življenje v zavodu in potrebe otrok (normalizacija): zbornik gradiv seminarja*, Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti
- Dekleva, Marija Majda (1990) *Možnosti vključevanja podeželskih naselij koprškega primorja v turistično ponudbo območja*, v: Orožen Adamič, Milan (ur.) *Primorje: zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov*, Portorož, 24.–27. oktobra 1990, Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, str. 233–236
- Delalle, Radovan (1988) *Traganje za identitetom grada*, Rijeka, Izdavački centar Rijeka
- Delors, Jacques et al. (1996) *Learning the Treasure Within*, Report to UNESCO, Paris, UNESCO
- Depner, Charlene, James Bray (eds.) (1993) *Nonresidential Parenting: New Visits in Family Living*, London, SAGE Publications
- Dertouzos, Michael L. (1997) *What Will Be: How the New World of Information Will Change Our Lives*, London, Piatkus Publ.
- Després, C. (1991) *The Meaning of Home: Literature Review and Directions for Future*, v: The Journal of Architectural and Planning Research, 8, 2, Summer 1991, str. 96–115
- Deu, Živa (2001) *Staro, dopolnilo ali breme novemu?* (referat), strokovni posvet: Ohraniti, obnoviti, nadomestiti, Ljubljana, Ljubljanski sejem, Dednina Šubelj s.p.
- Dieleman, Frans M. et al. (1999) *The Geography of Residential Turnover in Twenty-seven Large US Metropolitan Housing Markets, 1985–95*, v: *Urban studies*, vol. 37, no. 2, 1999
- Dečman Dobrnjić, Olga (1998) *Vzroki konfliktov v dijaških domovih*, Trbovlje, Dijaški dom Trbovlje
- Doheny-Farina, Stephen (1996) *The Wired Neighbourhood*, New Haven, London, Yale University Press
- Dolenc, Danilo (2000) *Delovne migracije v Sloveniji*, 31. 12. 1999, Ljubljana, Statistični urad RS
- Douglass, Mike, John Friedmann (eds.) (1998) *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, Chichester, England, New York, John Wiley&Sons Ltd
- Downey, John, Jim McGuigan (1999) *Technocities*, London, SAGE Publications
- Dreman, Solly (ed.) (1997) *The Family on the Threshold of the 21st Century: Trends and Implications*, London, Lawrence Erlbaum Associates
- Drewett, R. et al. (1992) *The Future of European Cities – The Role of Science and Technology*, Brussels, Commission of the European Communities, DG Science, Research and Development
- Droege, Peter (ed.) (1997) *Intelligent Environments: Spatial Aspects of the Information Revolution*, Amsterdam, Elsevier Science B.V.
- Droth, Wolfram, Jens Dangschat (1985) *Rumliche Konsequenzen der Entstehung neuer "Haushaltstypen"*, v: Friedrichs, J. (Hrsg.), *Die Städte in der 80er Jahren*, Opladen, Westdeutscher Verlag
- Drozg, Vladimir (2001) *Nakupovalna središča v Sloveniji*, v: *Geografski vestnik*, let. 73, št. 1, 2001, str. 9–21

- Duby, Georges (1988) *A History of Private Life*, Massachusetts and London, Harvard University Press
- Duncan, James S. (ed.) (1981) *Housing and Identity*, London, Croom Helm
- Dupuy, Gabriel (1995) *Les territoires de l'automobile*, Paris, Anthropos-Economica
- Dvajset korakov v razvoju projekta Zdravo mesto*, Maribor, Svetovna zdravstvena organizacija, Regionalni urad za Evropo, 1995
- Dvořák, Max (1988) *Katekizam zaštite spomenika*, v: *Pogledi*, vol. 18, no. 3/4, 1988, str. 793–820
- Eichberg, Henning (1988) *Leistungsräume Sport als Umweltproblem*, Münster, Lit Verlag
- Eichberg, Henning (1998) *Body Cultures: Essays on Sport, Space and Identity*, London, Routledge
- Eichner, Volker (1998) *Ausländer im Wohnbereich*, Regensburg, Transfer Verlag
- Ellin, Nan (ed.) (1997) *Architecture of Fear: Shelter from the Storm or Form Follows Fear and Vice Versa*, New York, Princeton Architectural Press
- Engwicht, David (1993) *Reclaiming Our Cities and Towns: Better Living with Less Traffic*, Philadelphia, PA, New Society Publishers
- ENHR: *Housing in the 21st Century: Fragmentation and Reorientation*, 26–30 June 2000, Gävle, Sweden
- Erbežnik, Modest et al. (1999) *Kulturne poti 1999: Vodnik po spomenikih*, Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava R Slovenije za kulturno dediščino
- Erickson, Bill, Marion Roberts (1997) *Marketing Local Identity*, v: *Journal of Urban Design*, vol. 2, no. 1, 1997, str. 35–59
- Ester, Peter, Loek Halman, Ruud de Mur (eds.) (1993) *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*, Tilburg, Tilburg University Press
- Etzioni, Amitai (ed.) (1998) *The Essential Communitarian Reader*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers
- European Community Telematic Forum (ECTF), <http://www.magnet.at/telematic/etcf.htm>
- European Seminar Architecture and the "acquis communautaire"*, Architects' Council of Europe, European Commission, Brussels, 2000
- European Spatial Development Perspective: Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*, European Commission, 1999
- European Telematic Online, <http://www.eto.org.uk>.
- European Urban Charter, <http://www.coe.fr/cplre/eng/etxt/echareurbaine.htm>
- Evans, Mary, Clare Ungerson (eds.) (1983) *Sexual Divisions: Patterns and Processes*, London, New York, Tavistock Publications
- Fathy, Tarik A. (1991) *Telecity: Information Technology and Its Impact on City Form*, New York, Praeger Publishers
- Featherstone, Mike et al. (eds.) (1995) *Global Modernities*, London, SAGE Publications
- Fiamengo, Ante (1959) *Kosmopolitizam i proleterski internacionalizam*, Sarajevo, Veselin Masleša
- Fikfak, Alenka, Alma Zavodnik (1997) *Mesto # Cyberspace: nove dimenzije urbanosti nasprotje ali nadaljevanje informacijske avtoceste?*, v: *Urbani izziv*, št. 30/31, 1997, str. 19–26, 110–114
- Final Declaration 33rd IULA World Congress*, International Union of Local Authorities, Mauritius, 10 April 1997
- Finžgar, Alojzij (1985) *Osebnostne pravice*, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- Fisković, Igor (1990) *Dalmatinski prostori i stari majstori*, Split, Književni krug
- Fister, Peter (1977) *Metoda in načini valorizacije, varstva in revitalizacije arhitekturne dediščine*, (referat, tipkopis)
- Fister Peter (1986) *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*, Ljubljana, Cankarjeva založba

- Fister, Peter (1993) *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*, II. del, Arhitekturna identiteta, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor
- Fister, Peter (1993) *Črne gradnje kot dediščina časa, prostora in družbe*, v: Teorija in praksa, let. 30, št. 5/6, 1993, str. 459–465
- Flaker, Vito (1995) *Procesi dezinstitutizacije služb duševnega zdravlja v Sloveniji*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
- Flaker, Vito (1995) *Skupinsko dinamična in institucionalna protislovja prostovoljnega dela: doktorska disertacija*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Flaker, Vito et al. (1999) *Oblike bivanja za odrasle ljudi, ki potrebujejo organizirano skrb in podporo*, Ljubljana, Visoka šola za socialno delo
- Flego, Isabella (2001) *Koper – med muzejem in življenjem*, v: Revija 2000, št. 143/144, 2001, str. 124–126
- Flichy, Patrice (1995) *Dynamics of Modern Communication: The Sharpening and Impact of New Communication Technologies*, London, SAGE
- Forer, Pip (1978) *A Place for Plastic Space*, v: Progress in Human Geography, vol. 2, no. 2, 1978, str. 230–267
- Forrester, Tom (1988) *The Myth of Electronic Cottage*, v: Futures, 20 (3), 1988, str. 227–240
- Forum Info 2000, <http://www.empirica.com/infogesell/content.htm>
- Freestone, Robert (2000) *Urban Planning in a Changing World: The Twentieth Century Experience*, London, E&FN SPON
- Freimüller-Söllinger, R. (1999) *Frauen in der Technik von 1999 bis 2000*, Wien, ARGE Architektinnen und Ingenieurkonsulentinnen
- Frick, Dieter et al. (eds.) (1986) *The Quality of Urban Life: Social, Psychological, and Physical Conditions*, Berlin, Walter de Gruyter
- Fried, C. Robert (1973) *Planning the Eternal City*, New Haven and London, Yale University Press
- Friedman, Avi et al. (1996) *The Next Home*, Montreal, McGill University School of Architecture
- Friedman, Avi (1997) *Design for Flexibility and Affordability: Learning from the Post-war Home*, v: Journal of Architecture and Planning Research, 14, 2, Summer 1997, str. 150–169
- Funkcionalni in tehnični standardi za projektiranje stanovanjskih objektov v Republiki Sloveniji*, Ljubljana, Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, 1991
- Gaberc, Slavko, Zvona Ciglič (1994) *Odkrivanje in preučevanje Istre in gornjega Krasa*, v: Primorska srečanja, št. 164, 1994, str. 828–831
- Gabrijelčič, Peter (1993) *Koncept prostorske ureditve obalnega območja*, Ljubljana, FAGG, Šola za arhitekturo
- Gabrijelčič, Peter (1977) *Perspektive razvoja slovenskega podeželja v luči tranzicijskih procesov*, v: Priložnosti slovenskega podeželja, Ptuj Združena lista socialnih demokratov, 1997, str. 11–15
- Gams, Ivan (1991) *Analiza imen za obalo regij*, v: Annales, let. 1, št. 1, 1991, str. 7–12
- Ganassi Agger, Simona (1979) *Urban Self-Management: Planning for a New Society*, v: International Journal of Sociology, Spring-Summer 1979
- Gantar, Pavel, Drago Kos (1987) *Problemi socialne in prostorske strukture krajevnih skupnosti Rakova Jelša*, Ljubljana, FSPN
- Gantar, Pavel (1993) *Črnograditelji proti državi*, v: Teorija in praksa, let. 30, št. 5–6, maj-junij 1993, str. 435–443
- Gantar, Pavel (1993) *Sociološka kritika teorij planiranja*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Gantar, Pavel (1990) *Teorija fleksibilne akumulacije in urbano družbeno raziskovanje*, v: Družboslovne razprave, let. 7, št. 10, 1990, str. 45–63
- Gaspar, Jess, Edward L. Glaeser (1996) *Information Technology and the Future of Cities*, v: Journal of Urban Economics, 43, 1996, str. 136–156
- Gasparini, Alberto (1975) *La casa ideale*, Venezia, Marsilio

- Gaudio, Elisa (2001) *Globalizzazione e localismo nella comunicazione*, v: Sociologia urbana e rurale, vol. 23, no. 66, 2001, str. 127–143
- Geenhuizen, Marina van, Remigio Ratti (2001) *Gaining Advantage from Open Borders*, Hampshire, England, Ashgate
- Geenhuizen, Marina van, Remigio, Ratti (1995) *Active Space in Communication and Transport*, NECTAR Cluster 4 Meeting, Delft
- Gershuny, Jonathan (2000) *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*, Oxford, Oxford University Press
- Gibbins, John R., Bo Reimer (1999) *The Politics of Postmodernity: an Introduction to Contemporary Politics and Culture*, London, Sage
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press
- Giddens, Anthony (1996) *Affluence, Poverty and the Idea of a Post-scarcity Society*, v: Development and Change, 27, 1996, str. 365–377
- Giedion, Sigfried (1956) *Architektur und Gemeinschaft*, Hamburg, Rowohlt
- Gill, Valentine (1995) *Out and About: Geographies of Lesbian Landscapes*, v: International Journal of Urban and Regional Research, 19 (1) March 1995, str. 96–111
- Glass, James M. (1989) *Private Terror/Public Life*, Ithaca, Cornell University Press
- Glasson, John et al. (1995) *Towards Visitors Impact Management: Visitor Impacts, Carrying Capacity and Management Responses in Europe's Historic Towns and Cities*, Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney, Averbury
- Glažar, Saša (ed.) (1997) *International Workshop on Housing Heritage, and Social Change, Proceedings, Izola, 24–27 September*, Ljubljana, Faculty of Education
- Goetz, Edward G., Susan E. Clarke (1993) *The New Localism: Comparative Urban Politics in a Global Era*, London, SAGE Publications
- Goffman, Erving (1959) *The Presentation of the Self in Everyday Life*, New York, Doubleday
- Goldscheider, Calvin, Frances K. Goldscheider (1987) *Moving Out and Marriage: What do Young Adults Expect*, v: ASR, vol. 52, 1987, str. 278–285
- Goldscheider, Frances et al. (1990) *Ethnicity and the New Family Economy: Living Arrangements and Intergenerational Financial Flows*, Boulder, Westview Press
- Golob, Renato (1997) *Sistemi zaščite in varovanja oseb in premoženja*, Ljubljana, samozaložba, Tiskarna Povše
- Golob, Sašo (ur.) (1993) *Mestni in primestni gozd – naša skupna dobrina: zbornik republiškega posvetovanja v okviru tedna gozdov, Ljubljana, 27. maj 1993*, Ljubljana, Zveza društev inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesarstva Slovenije
- Goodman, L. Sally, Det Norske Veritas (2003) *Is ISO 14001 an Important Element in Business Survival?*, http://www.iso14000.com/Implementation/DNV_Article.com
- Gordon, Peter, Harry W. Richardson (1997) Point: Are Compact Cities a Desirable Planning Goal? *Journal of the American Planning Association*, let. 63, str. 95/ št. str. 12
- Gott, Marjorie (1995) *Telematics for Health: the Role of Telehealth and Telemedicine in Homes and Communities*, Oxford, Radcliffe Medical Press
- Gottmann, Jean (1980) *Center and Periphery: Spatial Variation in Politics*, London, SAGE Publications
- Gottmann, Jean (1983) *The Coming of the Transactional City*, Maryland, Institute for Urban Studies
- GradPula.com: nezavisne online novine, <http://www.gradpula.com>
- Grafenauer, Božo (1997) *O lokalni samoupravi v sistemu državne oblasti in o državnem nadzoru nad lokalno samoupravo*, v: Zbornik referatov: mednarodni simpozij: IV. Dnevi slovenske uprave, Portorož, 18.–19. september 1997, Ljubljana, VUŠ, str. 162–172
- Graham, Stephen, Simon Marvin (1996) *Telecommunications and the City: Electronic Spaces, Urban Places*, London, Routledge
- Graham, Stephen (1997) *Cities in the Real-time Age: The Paradigm Challenge of Telecommunications to the Conception and Planning of Urban Space*, v: Environment and Planning, vol. 29, 1 (January 1997), str. 105–127

- Graham, Stephen, Marvin Simon (2000) *Urban Planing and the Technological Future of Cities*, v: Wheeler, James O., Aoyama Yuko, Barney Warf (eds.) *Cities in the Telecommunication Age: The Fracturing of Geographies*, New York, Routledge, str. 71–96
- Grča, Dušan (1998) *S Tajske na koprsko pokopališče*, v: Delo, let. 40, št. 251, 29. okt. 1998, str. 4
- Greed, Clara H. (1993) *Introducing Town Planning*, England, Longman
- Green Paper on the Urban Environment: Communication from the Commission to the Council and Parliament*, Brussels, Commission of the European Communities, 1990
- Greenbie, Barrie B. (1976) *Design for Diversity*, Amsterdam (etc.), Elsevier Scientific Publishing Company
- Gregorič, Milan (1997) *Politični ciklon nad Istro ali izjalovljen poskus njene destabilizacije*, Koper, Lipa
- Gregorič, Milan (1998) *Istra, mehki trebuch Slovenije (in Hrvaške)*, v: Nova revija, let. 17, št. 193, maj 1998, str. 192–205
- Gröning, Gert (1979) *Dauercamping: Analyse und planerische Einschätzung einer modernen Freizeitwohnform*, München, Minerva Publ.
- Großklaus, Götz (1995) *Medien-Zeit, Medien-Raum: Zum Wandel der raumzeitlichen Wahrnehmung in der Moderne*, Frankfurt am Main, Suhrkamp
- Guček, Mojca (2000) *Anonimna arhitektura v prenovi Kopra*, Koper,
- Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije
- Guček, Mojca (1998) *Koper: Capris, Justinopolis, Caput Historiae, Capodistria*, v: Batič, Jerneja (ur.) *Srednjeveška mesta*, Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, str. 37–42
- Guédon, Jean-Claude (1996) *La Planète Cyber Internet et Cyberspace*, Paris, Découvertes Gallimard Techniques
- Gulič, Andrej (1992) *Slovenska obala – kakšna in čigava?*, v: Delo, let. 34, št. 182, 8. avg. 1992, str. 20–21
- Gulič, Andrej, Sergeja Praper (1993) *Nekateri vidiki prostorskega razvoja Slovenske Istre*, v: IB revija, let. 27, št. 7, 1993, str. 29–41
- Gulič, Andrej, Sergeja Praper (2000) *Slovenija – informacijska družba?: ali kako se odzivajo ključni razvojni subjekti*, v: Urbani izziv, let. 11, št. 2, 2000, str. 3–7, 133–135
- Gulič, Peter (1989) *Prenova odprtega prostora stanovanjskih naselij*, Ljubljana, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo
- Gulič, Peter (1993) *Predlog prostorske ureditve obalnega pasu z zaledjem s poudarkom na urbanistično arhitekturnem in krajinskem oblikovanju*, Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije
- Gumilar, Vladimir (ur.) (1995) *Strokovno posvetovanje Približevanje slovenskega graditeljstva evropski kakovosti: zbornik referatov*, Ljubljana, Gradbeni center, Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij
- Guštin, Mitja (ed.) (1989) *Koper med Rimom in Benetkami*, Ljubljana, Archaeologia Iugoslavica
- Gutman, Robert (ed.) (1972) *People and Buildings*, New York, Basic Books
- Guzelj, Tomaž (1996) *Zasnova prometnega sistema na obalnem območju*, Ljubljana, Projekt nizke zgradbe
- Gysi, Susanne, Alexander Henz (1989) *Wie wohnen wir Morgen?*, v: Werk, Bauen + Wohnen 5, 1989, str. 19
- Hage, Jerald, Charles H. Powers (1992) *Post-industrial Lives: Roles and Relationships in the 21st Century*, London, SAGE
- Hagerstrand, Torsten (1977) *On the Survival of the Cultural Heritage*, v: Ethnologica Skandinavica, vol. 1, 1977, str. 7–12
- Hahn, Achim (1997) *Wohnen als Erfahrung*, Münster, LIT
- Hall, Ray et al. (1997) *The Pattern and Structure of One-Person Households in England and France*, v: International Journal of Population Geography, vol. 3, no. 2, 1997, str. 161–181

- Hamdi, Nabeel (1991) *Housing Without Houses: Participation, Flexibility, Enablement*, New York, Van Nostrand Reinhold
- Hamelink, Cees (1983) *Cultural Autonomy and Global Communications*, New York, Longmans
- Hampton, Keith N. (2003) *Grieving for a Lost Network: Collective Action in a Wired Suburb*, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology, <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications>
- Hannerz, Ulf (1996) *Transnational Connections: Culture, People, Places*, London, Routledge
- Hansen, Kirsten, Roxane K. Kaufmann, Kate Burke Walsh (2000) *Oblikovanje oddelkov, osredotočenih na otroke od tretjega do šestega leta starosti*, Ljubljana, Pedagoški inštitut, Razvojno-raziskovalni center pedagoških iniciativ Korak za korakom
- Hanson, Julianne (1998) *Decoding Homes and Houses*, Cambridge, Cambridge University Press
- Hanžek, Matjaž (ur.) (1998) *Poročilo o človekovem razvoju*, Ljubljana, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj
- Hareven, Tamara K., Randolph Langenbach (1981) *Living Places, Workplaces and Historical Identity*, v: Lowenthal, David, Marcus Binney (eds.)
- Harlander, Tilman et al. (eds.) (1998) *Stadt im Wandel – Planung im Umbruch*, Stuttgart, Berlin, Köln, Kohlhammer
- Harris, Steven, Deborah Berke (1997) *Architecture of the Everyday*, New York, Princeton Architectural Press
- Harsman, B., Quigley J. (1991) *Housing Markets and Housing Institutions*, Hingman, M. A., Kluwer Academic Publishers
- Hartung, Beth, Kim Sweeney (1991) *Why Adult Children Return Home*, v: Social Science Journal, vol. 28, no. 4, 1991, str. 467 – 481
- Harvey, Fernand, Andrée Fortin (1995) *La nouvelle culture régionale*, Canada, Institut québécois de recherche sur la culture.
- Hatch, C. Richard (1984) *The Scope of Social Architecture*, New York, Van Nostrand
- Hayden, Dolores (1984) *Redesigning the American Dream: The Future of Housing, Work and Family Life*, New York, W. W. Norton
- Held, David (1996) *Models of Democracy*, Cambridge, Polity Press
- Held, David (ed.) (2000) *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*, London, The Open University
- Henderson Chatfield, Rebecca, Sarah Kuhn, Michael Muller (eds.) (1998) *PDC 98 Proceedings of the Participatory Design Conference*, Seattle, Washington, USA, 12–14 November 1998, Palo Alto, Computer Professionals for Social Responsibility (CPSR)
- Hendry, Mike (1997) *Smart Card Security and Applications*, Boston, London, Artech House
- Herasim, Linda M. (ed.) (1993) *Global Networks: Computers and International Communication*, Cambridge (Mass.), The MIT Press
- Hesselbein, Frances et al. (eds.) (1998) *The Community of the Future*, San Francisco, Jossey-Bass Publ.
- Heuer, Jürgen, Leonhard Lowinski (1955) *Beiträge und Untersuchungen*, Köln, Verlagsgesellschaft Rudolf Müller
- Heynen, Hilde (1999) *Architecture and Modernity*, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology
- Hill, Jonathan (1998) *The Illegal Architect*, London, Black Dog Publishing
- Hirschman, Albert (1970) *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard, Harvard University Press
- Hitchcock, Henry-Russel (1989) *Internacionalni stil*, Beograd, Građevinska knjiga
- Höchlich, Hildegard, Ralf Wastermann (2000) *Marktanalyse Mallorca: Wohnimmobilien Süd – und Ostküste*, Immobilienmarktanalyse, München, HVB Expertise
- Hočevár, Marjan (1998) *Analiza revitalizacijske problematike koprškega mestnega jedra: fizični prostor in družbene vsebine*, v: Annales: Anali za istrske in mediteranske študije, 12/98, 1998, str. 79–94

- Hočevar, Marjan (2000) *Novi urbani trendi: prizorišča v mestih-omrežja med mesti*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Hoffman-Martinot, Vincent (1999) *Urban Political Parties: Roll and Transformation*, v: Clark, Terry Nichols, Vincent Hoffman-Martinot (eds.) (1999)
- Hojnik Ida, Drago Rudel (1993) *Prostorsko-družbena pogojenost (ne)samostojnosti starih ljudi: telekomunikacijska tehnologija v funkciji samostojnega življenja starostnika*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Hojnik Zupanc, Ida (1993) *Starostnik v bivalnem okolju in telekomunikacijska tehnologija*, v: Teorija in praksa, let. 30, št. 7/8, 1993, str. 625–633
- Hojnik Zupanc, Ida (1994) *Institucionalno bivanje starih ljudi*, Ljubljana, Gerontološko društvo Slovenije
- Holcomb, Briavel (1991) *Socio-spatial Implications of Electronic Cottages*, v: Brunn, Stanley, Thomas Leinbach (eds.) (1991)
- Holmes David (ed.) (1997) *Virtual Politics: Identity & Community in Cyberspace*, London, SAGE Publications
- Hostelling International: *Who We are and What We Do* (2001), http://www.iyhf.org/iyhf_about_gb.html
- Housing Futures: Renewal, Sustainability and Innovation: Book of Abstracts*, The European Network for Housing Research Conference, ENHR 98, Cardiff, 7.–11. Sep. 1998, Cardiff University Press, 1998
- Housing in the 21st Century: Fragmentation and Reorientation*, Gävle, European Network for Housing Research, 2000
- Howard, Frederick (1993) *Computer Networks and the Emergence of Global Civil Society*, v: Herasim, Linda E. (ed.) (1993), str. 283–295
- Hoyer, Sonja (1987) *Že četrty mednarodni arhitekturni seminar v Piranu*, v: Primorska srečanja, št. 67/68, 1987
- Hoyer, Sonja Ana (1999) *Prispevek k preučevanju zgodovine spomeniškega varstva – konservatorstva na Slovenskem: primer slovenska Istra*, v: Šumi, Jadranka (ur.) (1999) Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem: Šumijev zbornik, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete
- Hoyer, Sonja Ana (1999) *Town Square*, v: The European Heritage Days-Cultural Routes 1999-Guide to Monuments, Ljubljana, Ministry of Culture of the RS
- Hudnik, Špela (2002) *Mobilna arhitektura in možnosti njene uresničitve v realnem svetu (bioelektronska telesa): doktorska disertacija*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Hudoklin, Jelka (ur.) (1996) *Urejanje odprtega prostora v urbanem okolju: zbornik letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije, november 1996*, Ljubljana, Društvo krajinskih arhitektov Slovenije
- Hutchby, Ian, Jo Moran-Ellis (eds.) (2001) *Children, Technology and Culture*, London and New York, Routledge/Falmer
- Ilić, Milan (2000) *Prebili smo zvočni zid! Španija rekordno leto 1999*, v: Delo, 20. apr. 2000
- Ilić, Milena et al. (1994) *Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991: rezultati po občinah*, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko
- Illich, Ivan (1976) *Medicinska nemezis*, Beograd, Vuk Karadžić
- Indovina, F. (1999) *New Technologies and the Future of Cities*, v: Computers, Environment and Urban System, 23, 1999, str. 235–241
- Ingersoll, Richard (1999) *Decompressing Venice*, v: Architecture, vol. 88, Issue 8, August 1999, str. 49–54
- Inglis, Fred (2000) *The Delicious History of the Holiday*, London, Routledge
- Inquanez, Joseph (1998) *Tourism and Cultural Communication: The Maltese Experience*, v: Sociologia urbana e rurale, no. 26, 1998, str. 153–162

Vision Planet Project INTERREG II: Proceedings, International Adriatic Conference, July 1–2, 1999, Trieste, Faculty of Architecture, University of Trieste, 1999

Inicialni razvojni načrt Krkavče, Puče, Koštabona, Buč, Koper, Investbiro, 1997

Iskra, Berislav (1972) *Analiza elemenata urbane i arhitektonske kompozicije istarskog prostora i teze o specifičnom identitetu ambijenata u kontekstu prostornog i povijesnog kontinuiteta istarske regije*, Rovinj, URBIS '72

Ivančević, Radovan (1988) *Bilješke o sociološkim i psihološkim aspektima krize u zaštiti povijesnih ambijenata u Hrvatskoj*, v: *Pogledi*, vol. 18, no. 3/4, 1988, str. 843–862

Ivanšek, France (1988) *Družina, stanovanje in naselje*, Ljubljana, Ambient

Ivanšek, France (1989) *Enodružinska hiša: od prostostoječe hiše k nizki zgoščeni zazidavi*, Ljubljana, Ambient

Ivanšek, France (ed.) (1995) *Hommage à Edvard Ravnikar: 1907–1993*, Ljubljana, (samozal. F. in M. Ivanšek)

Izhodišča za raznolikost stanovanjske gradnje in smernice za načrtovanje glede na razvojne spremembe v kvaliteti bivalnega okolja, vmesno poročilo – I. faza, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, 1997

Jaccoud, Christophe, Martin Schuler, Michel Bassand (eds.) (1996) *Raisons et déraisons de la ville, Approches du champ urbain*, Lausanne, Presses Polytechniques

Jakhel, Rudi (1987) *Iluzija in resničnost urbanih središč*, Ljubljana, Cankarjeva založba

Jakomin, Dušan (1996) *Skozi vasi do ljudi: Sv. Anton pri Kopru*, Trst, Škedenjski etnografski muzej

Jakovac, Valerija (1997) *Mestna občina Koper – neustavna?, diplomatska naloga*, Ljubljana, Visoka upravna šola

Jamieson, Walter et al. (2000) *Contemporary Planning: Issues and Inovations*, v: Bunting, Trudi Pierre Fillion (eds.) *Canadian Cities in Transition*, Oxford, Oxford University Press

Jernejc, Mitja (1974) *Kompleksno pojmovanje okolja človekovega prebivanja in dela – stanovanjsko okolje*, I., II., III. del, Ljubljana, Urbanistični inštitut

Jernejc, Mitja (1965) *Gostota v stanovanjskih naseljih in mestih*, Ljubljana, Urbanistični inštitut

Jeršič, Matjaž (1967) *Sekundarna – počitniška bivališča v Sloveniji in zahodni Istri*, Ljubljana, Inštitut za geografijo

Jeršič, Matjaž (1998) *Bližnja rekreacija prebivalcev Slovenije*, Ljubljana, Inštitut za geografijo

Jezernik, Mišo (1987) *Potrebe in delovni potenciali ostarelih*, Ljubljana, Inštitut za sociologijo

Johansen, Robert, Rob Swigart (1996) *Upsizing the Individual and the Downsized Organization: Managing in the wake of Reengineering, Globalization and Overwhelming Technological Change*, New York, Addison-Wesley Publishing Company

Jones, Gill (1995) *Leaving Home*, Buckingham-Philadelphia, Open University Press

Jones, Barry (1995) *Conclusion*, v: Barry, Jones, Keating Michael (Eds.) *The European Union and the Regions*. Clarendon Press, Oxford, 289–296

Juhel, H. Marc (1999) *The Role of Logistics in Stimulating Economic Development*, Beijing, Logistics Seminar

Jungk, Robert (1980) *Wieviel Touristen pro Hektar Strand?*, v: GEO, Heft 10, 1980, str. 154–156

Juri, Aurelio (1995) *Pobuda o ustanovitvi Istrske pokrajine*, Koper, (tipkopis)

Juri, Aurelio (1996) *Poročilo o vlogi in aktivnostih Mestne občine Koper na področju mednarodnega sodelovanja*, Koper, Mestna občina Koper

Juričič, Đulijana (1998) *Napotki za vključevanje v projekte na internetu*, Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Kajfež, Anja (1999) *Mestna občina Koper in njeni ustavni spori: diplomatska naloga*, Ljubljana, Visoka upravna šola

- Kalčič, Igor, Mario Perossa (1982) *Kriteriji za vrednotenje in načrtovanje stanovanj in stanovanjskih zgradb ter predlog nove tipologije*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo
- Kalčič, Igor (1993) *Edo Mihevc, arhitekt in učitelj ljubljanske šole za arhitekturo*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, Šola za arhitekturo
- Kalčič, Igor (1997) *Izobraževanje arhitektov, urbanistov, oblikovalcev v razmerju do ljudske arhitekture*, v: *Izobraževanje: zbornik povzetkov*, 7. konferenca o ljudski arhitekturi med Alpami in Jadranom, Ljubljana, Delovna skupnost Alpe Jadran
- Kalin, Tomaž (1998) *Uvod v tehnologijo Interneta*, v: Vehovar, Vasja (ur.), *Internet v Sloveniji*, Izola, Desk, <http://www.ris.org>
- Kasse, Max, Kenneth Newton (1999) *Zaupanje v vlado*, Ljubljana, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede
- Kastelic, Ivan (1988) *Bivalno okolje in sodobno urbanistično planiranje*, Ljubljana, Medicinska fakulteta
- Katz, Cindi, Janice Monk (eds.) (1992) *Full Circles: Geographies of Women Over the Life Course*, London and New York, Routledge
- Katz, Peter (1994) *The New Urbanism*, New York, McGraw-Hill
- Keilman, Nico (1987) *Recent Trends in Family and Household Composition in Europe*, v: *European Journal of Population*, 3, 1987, str. 297–325
- Kenny, Michael, David I. Kertzer (eds.) (1983) *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives*, Illinois, The Board of Trustees of the University of Illinois
- Keršič, Irena (1990) *Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju*, v: *Slovenski etnograf*, let. 33/34, 1988/1990, str. 329–388
- Kiesler, Sara et al. (2000) *Troubles with the Internet: The Dynamics of Help at Home*, v: *Human – Computer Interaction*, vol. 15, 2000
- Kincl, Branko, Alenka Delić (2001) *IT and Their Influence of Residential Architecture – Influence of Computer on the Design Process and the Way the Residential Buildings are Used*, Zagreb, Faculty of Architecture, University of Zagreb (referat)
- King, Antony D. (1984) (ed.) *Building and Society: Essays on the Social Development of the Built Environment*, London, Routledge
- King, Anthony D. (1990) *Architecture, Capital and the Globalization of Culture*, v: Featherstone, Mike et al. (eds.) (1995)
- Kirn, Andrej (1999) *Komuniciranje z javnostjo o tveganjih*, v: *Teorija in praksa*, let. 36, št. 6, 1999, str. 944–956
- Kitchin, Rob (1998) *Cyberspace: the World in the Wires*, Chichester (etc.), John Wiley&Sons
- Kjer je lepo, tam je moj dom....*: publikacija dijaškega doma Koper, Koper, Dijaški dom, 1999
- Klarič, Polona (2001) *Razvoj nakupovalno-zabavišnih centrov v svetu in nakupovalnega centra BTC City: diplomsko delo*, Ljubljana, Ekonomska fakulteta
- Klemenčič-Zlodre Bojana, Marija Vovk (1981) *Zdravstveni vidiki – urbanistično načrtovanje* (raziskovalno poročilo), Ljubljana, Urbanistični inštitut
- Klinar, Peter (1979) *O življenskem stilu družbenih slojev na Slovenskem*, v: *Teorija in praksa*, let. 16, št. 2, 1979, str. 196–215
- Klinar, Peter (1981) *Družbeni položaj druge generacije migrantov*, v: *Teorija in praksa*, let. 18, št. 4, 1981, str. 548–562
- Kling, Rob (ed.) (1996) *Computerization and Controversy: Value Conflicts and Social Choices*, San Diego (etc.), Academic Press
- Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs (eds.) (1995) *Citizens and the State*, Oxford, Oxford University Press
- Knox, Paul L. (1988) *The Design Professions and the Built Environment*, New York, Nichols Publishing Company
- Kobe, Janez (2000) *Gradnja novih objektov s področja visokih gradenj*, Ljubljana, Ljubljanski biro za arhitekturo

- Kobler, Andrej, Milan Hočevar (2000) *Zaraščanje kulturne krajine v občinah Cerknica, Postojna, Pivka in Divača*, Ljubljana, Gozdarski inštitut Slovenije
- Kocjančič, Rudi (1998) *Zgodovinski in primerjalni prikaz poslanskega mandata*, v: Zbornik znanstvenih razprav, Visoka upravna šola, 1998, str. 61–75
- Kočevar, Boris, Manca Plazar (2007) Piran – moje mesto, raziskovalno poročilo, Občina Piran
- Koebel, C. Theodore (1998) *Shelter and Society: Theory, Research, and Policy for Nonprofit Housing*, New York, State University of New York Press
- Kogoj, Vitko (2000) "Internet nas tako močno spreminja!": profesorja Kelly Carey in dr. Stanko Blatnik o internetu in učenju na daljavo, v: Primorske novice, let. 54, 2. jul. 2000, str. 27
- Kokol, Peter (ed.) et al. (1999) *Medical Informatic Europe '99*, Amsterdam, IOS Press, Tokyo, Ohmsha (Studies in Health Technology and Informatics, vol. 68)
- Kolesarjenje – za lepšo prihodnost mest, Ljubljana, Ljubljanska kolesarska mreža, 2001
- Kolko, Jed (2001) *The Death of Cities? The Death of Distance? Evidence from the Geography of Commercial Internet Usage*, v: Vogelsang, Ingo, Benjamin M. Compaine (eds.) *The Internet Upheaval*, Cambridge (Mass.), The MIT Press
- Komac, Urša, Špela Kuhar (1999) *Počivališča ob kolesarskih poteh po Krasu*, nagrada Piranesi 1998, v: Piranesi, vol. 7, no. 9/10, 1999, str. 30–47
- Komat, Anton, Iztok Geister (ur.) (1999) *Dragonja*, Koper, Capris, društvo za oživljanje starega Kopra
- Komelj, I., Štupar-Šumi N., Bošadraga, (tipkopis), Republiški zavod za spomeniško varstvo
- Koolhaas, Rem, Bruce Mau (1995) *Small, Medium, Large, Extra Large*, New York, The Monacelli Press
- Koolhaas, Rem et al. (1999) *Mestomorfoze*, Ljubljana, Založba l*cf, Sorosov center za sodobne umetnosti
- Kopomaa, Timo (2000) *The City in your Pocket: Birth of the Mobile Information Society*, Helsinki, Gaudeamus
- Kornhauser, Aleksandra (1989) *Sodobna hospitalizacija otroka*, v: Peče, Henrik (ur.) Zbornik: 11. Derčevi pediatrični dnevi, Ljubljana, 8.–9. 6. 1989, Ljubljana, Univerzitetna pediatrična klinika, str. 337–344
- Kornhauser, Pavle (1994) *Pravice otroka tudi v bolnišnici*, v: Glasnik UNESCO, let. 15, št. 44, avgust 1994, str. 50
- Kos, Drago (1986) *Samoorganizacija in samopomoč v bivalnem okolju*, Ljubljana, Raziskovalni inštitut, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo
- Kos, Drago (1988) *Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj*, v: Svetlik, Ivan (ur.), Neformalno delo, Ljubljana, Delavska enotnost
- Kos, Drago (1993) *Dinamika razmerja med neformalnim in formalnim delovanjem v prostoru: doktorska disertacija*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Kos, Drago (1996) *Dojemanje odprtih urbanih prostorov*, v: Hudoklin, Jelka (ur.) (1996), str. 14–17
- Kos, Drago (1997) *Členjenje prostorskih politik*, v: Urbani izziv, št. 30/31, 1997, str. 14–18, 107–110
- Kos, Drago (ur.) (2001) *Pogledi na Ljubljano: ideje o razvoju. Esejistična anketa*, (Strokovna gradiva za pripravo novega prostorskega plana Mestne občine Ljubljana), Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije
- Košir, Fedja (1998) *Slovenska šola za arhitekturo v mednarodnih teoretskih tokovih*, Piranesi, vol. 5, no. 7/8, jesen 1998
- Košir, Fedja (1999) *Izbrani članki 1970/1985*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo
- Kotler, Philip, Donald H. Haider, Irving Rein (1993) *Marketing Places*, New York, The Free Press
- Kovač, Bogomir (2002) *Trgovina se razvija s strategijo ali brez nje*, (intervju vodila Lidija Pavlovčič), v: Trgovina, št. 3, marec 2002, str. 4–5

- Koželj, Janez (1985) *Tipologija mestne stanovanjske arhitekture in njena vzajemnost z morfologijo mestnega prostora*, (raziskovalna naloga), Ljubljana, FAGG
- Koželj, Janez, Tatjana Capuder (1988–1990) *Metodologija priprave prvin urbanističnega oblikovanja velikih prostorskih meril kot sestavnega dela urbanističnih oziroma krajinskih zasnov*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, FAGG
- Koželj, Janez (1998) *Degradirana urbana območja*, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje
- Kožuh-Novak, Mateja et al. (1998) *Rodnostno vedenje Slovencev: nacionalno poročilo*, Ljubljana, ZRC SAZU
- Krainer, Aleš (1993), *Module 1: Design Principles – Toward Smart Buildings*, London, Architectural Association School of Architecture
- Kralj Pavlovec, Jasna (1999) *A process of Revitalisation Degraded Housing Areas in Ljubljana: Through Participation Model*, v: Černič-Mali Barbara (ed.) *20th Century Urbanisation and Urbanism*, Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, str. 28
- Kralj Pavlovec, Jasna (1999) Edo Mihevc: urbanist, arhitekt, oblikovalec, v: *Urbani izziv*, let. 10, št. 2, 1999, str. 48–65
- Krapše, Štefan (ur.) (2001) *Goriška e-regija*, Mestna občina Nova Gorica in Občina Šempeter-Vrtojba
- Kraut, Robert et al. (1998) *Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being?*, v: *American Psychologist*, vol. 53, no. 9, 1998, str. 1017–1031
- Kreitmayer, Janja (ur.) (1996) *Istanbul+5: Slovensko nacionalno poročilo o izvajanju Agende Habitat*, Ljubljana, MOP, Urad RS za prostorsko planiranje
- Kresal, Janez (1987) *Arhitekturni elementi humaniziranega stanovanjskega okolja*, Ljubljana, FAGG
- Kristeva, Julia (1991) *Strangers to Ourselves*, London, Harvester Wheatsheaf
- Kristl, Stanko (1977) *Občutek za usklajenost*, v: *Delo*, 29. jan. 1977, str. 18–19
- Krivic, Matevž (1998) *Ožji deli občine*, v: Čuden-Rebula, Ida et al., *Neposredna demokracija*, Sežana, Društvo za kakovost življenja in dela v mestu
- Kritovac, Fedor (1983) *Turizam u prostornim analizama*, v: *Naše teme*, let. XXVII, št. 9, 1983, str. 1361–1369
- Križaj, Franc (1989) *Osebnostne svoboščine in zasebnost v "informacijski družbi"*, Ljubljana, Gospodarski vestnik
- Križnik, Božena (1996) *Udobni nakupi na daljavo*, v: *Delo*, let. 38, št. 268, 20. nov. 1996
- Križnik, Božena (2000) *Nepremičninski trg postaja preglednejši*, v: *Delo*, let. 42, št. 81, 6. apr. 2000
- Kroflič, Marjan (1997) *Slovenija v Evropi dveh obrazov*, v: Uršič, Cveto (ur.) et al., *Človekove pravice in invalidi: zbornik esejev*, Ljubljana, Zveza delovnih invalidov, Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo
- Kroflič, Marjan, Cveto Uršič (2002) *Internet in invalidi: možnosti povezovanja invalidskih organizacij prek interneta*, Ljubljana, Zveza delovnih invalidov Slovenije
- Kržičnik, Ermin, (1994) *Raztrgana Slovenija?: policentrizem, decentralizirana demokracija ali razhod v evroregije*, v: *Delo*, let. 36, št. 234, 8. okt. 1994, str. 27
- Kučan, Ana (1999) *Ustvarjanje kulturne krajine / The Making of the Landscape*, v: Mlakar, Aleš (ur.) et al. (1999), str. 71–76
- Kuklinski, Antoni (ed.) (1990) *Globality Versus Locality*, Warsaw, Institute of Space Economy
- Kunstler, James Howard (1993) *The Geography of Nowhere*, New York, Touchstone
- Lace Guide: Project of the Association of European Border Regions*, Gronau, 1995
- Lah, Avguštin (ur.) (2000) *Zdravje in okolje: kakovost okolja in življenja konec 20. stoletja*, Ljubljana, Svet za varstvo okolja Republike Slovenije

- Lajovic, Janez, Nace Šumi (1960) *Od Lazareta vse do Sečovelj eno samo turistično naselje?*, v: Naši razgledi, 9, št. 2 (23. jan. 1960), str. 41–42
- Lajovic, Janez (2000) *Kaj delajo drugi in kaj bi lahko tudi mi*, v: Montažne hiše v Sloveniji, marec 2000, str. 29–32
- Landeck, Michael (ed.) (1994) *International Trade: Regional and Global Issues*, Hampshire, Macmillan Press
- Landry, Charles (2000) *The Creative City, A Toolkit for Urban Innovations*, London, Earthscan Publ.
- Lapuh, Milivoj et al. (1975) *Normativi za graditev in opremljanje splošnih socialnih zavodov*, Ljubljana (tipkopis)
- Lapuh, Milivoj, Marjanka Lapuh (1970) *Kabinetni pouk v sodobni šoli – Šola kulturni in športni center*, Ljubljana, Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SR Slovenije, Zavod za šolstvo SR Slovenije
- Lapuh, Milivoj, Marjanka Lapuh (1978) *Oblikovanje in opremljanje osnovnošolskega prostora za sodobno vzgojnoizobraževalno delo: smernice in navodila*, Ljubljana, Izobraževalna skupnost Slovenije
- Laskhmann, T. R., Lata Chatterje (1999) *New York: Gateway to the Global Economy*, Boston, University of Boston, Center for Transportation Studies, <http://www.bu.edu/transportation/NY.pdf>
- Laurent, Alain (1985) *De l'individualisme: Enquete sur le retour de l'individu*, Paris, PUF
- Laurini, Robert (2002) *Analysis of Web Site Portals in some Local Authorities*, Lyon, Claude Bernard University of Lyon, Laboratory of Information System Engineering (LISI)
- Lawrence, Roderick J. (1982) *Domestic Space and Society: A Cross-Cultural Study*, v: Comparative Studies in Society and History, vol. 24, no. 1, January 1982, str. 104–130
- Lay, Vladimir (1998) *Središnja Istra: studija slučaja*, v: Rogić, Ivan, Maja Štambuk (ur.) Duge sjene periferije, Zagreb, Inštitut društvenih znanosti
- Le Corbusier (1957) *La Charte d'Athènes; Entretien avec les étudiants des écoles d'Architecture*, Paris, Éditions de Minuit
- Lach E. Ronald (1961) *Rethinking Anthropology*, London, Athlone
- Lee, Terence (1971) *The Effect of the Built Environment on Human Behaviour*, v: International Journal of Environmental Studies, vol. 1, issue 1/4, str. 307–314
- Ledinek, Špela, Nataša Rogelja (2000) *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo
- Lenarčič, Blaž (2002) *Fizično vs. virtualno mesto: diplomsko delo*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Lenarčič, Blaž (2004) *Pomen lokalnih ugodnosti za uspešen prehod iz fordističnega v post-fordično mesto: primeri mest v ZDA*, mag. delo, mentor Marjan Hočevar, Ljubljana, FĐV
- Leontidou, Lila (1990) *The Mediterranean City in Transition*, Cambridge, University Press
- Letno poročilo 1999*, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2000
- Levy, Mark, Barry Gunther (1988) *Home Video and the Changing Nature of the Television Audience*, London, John Libbey
- Liben, Lynn S., Arthur H. Patterson, Nora Newcombe (1981) *Spatial Representation and Behavior Across the Life Span*, London, Academic Press
- Likar, Darko (1995) *Arhitekturni postinformacijski sistem*, doktorska disertacija, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, mentor Peter Fister
- Lines, Patricia (1991) *Home Instruction: The Size and Growth of the Movement*, v: Van Galen, Jane, Mary Anne Pitman (1991)
- Listina o severnem Jadranu*, Republika Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, 1999
- Livingstone, Sonia (1992) *The Meaning of Domestic Technologies*, v: Silverstone, Roger and Erich Hirsch (eds.) *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Space*, London, Routledge, str. 113–128

- Loader, Brian D. (ed.) (1997) *The Governance of Cyberspace: Politics, Technology and Global Restructuring*, London, Routledge
- Logan, Donn (1977) *Housing and Urbanism*, v: Davis, Sam (ed.) *The Form of Housing*, New York, Van Nostrand Reinhold Company
- Logan, John R., Harvey L. Molotch (1987) *Urban Fortunes: the Political Economy of Place*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California
- Logar, Franciška et al. (1994) *Oblikovanje turistične ponudbe in zasnova dolgoročnega razvoja turizma v obalno-kraškem turističnem območju*, Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Inštitut za ekonomska raziskovanja
- Lovrečič, Gracijela (1999) *Naselja in krajevne skupnosti*, Koper, Mestna občina
- Lovrenov, Života et al. (1996) *Tehnični pripomočki v obveznem zdravstvenem zavarovanju*, Ljubljana, Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije
- Lowenthal, David, Marcus Binney (eds.) (1981) *Our Past Before Us: Why Do We Save It?*, London, Temple Smith
- Lukes, Steven (1984) *Individualism*, Oxford, Basil Blackwell
- Lunder, Darja (2001) *Oblikovanje globalnega logističnega sistema kot razvojne perspektive Luke Koper in Intereurope: magistrsko delo*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta
- Lyon, David (1994) *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*, Oxford, Polity Press
- Maar, Christa, Florian Rötzer (1997) *Virtual Cities*, Basel, Birkhäuser Verlag
- MacCannell, Dean (1976) *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, New York, Schocken Books
- Magaud, Jacques (1994) *Population*, Paris, Institut national d'études démographiques
- Makarovič, Gorazd (1995) *Slovinci in čas*, Ljubljana, Krtina
- Makarovič, Jan et al. (1977) *Sociološki vidiki načrtovanja in prostorsko-družbene ureditve soseke CS-6 Nove Poljane*, Ljubljana, Raziskovalni inštitut, Center za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij, FSPN
- Makarovič, Jan (1980) *Nekatere značilnosti stanovanjskih sosek v Ljubljani*, Ljubljana, Center za lokalne skupnosti in delovne organizacije, Ljubljana, RI FSPN
- Makarovič, Jan (1995) *Logika množic, omrežij in sistemov*, v: Mlinar, Zdravko (ur.) *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, Ljubljana, FDV, str. 23–60
- Makarovič, Marija (1979) *Medsebojna pomoč na vasi (na primeru Pregare v Istri)*, v: Slovensko morje in zaledje, št. 2/3, str. 115–127
- Makarovič, Svetlana (2001) *Prekleti kadilci*, Ljubljana, Center za slovensko književnost
- Makuc, Alenka (1999) *Izobraževanje na daljavo s pomočjo informacijsko komunikacijskih tehnologij v osnovnih in srednjih šolah*, v: Organizacija, let. 32, 1999, št. 8–9
- Mandič, Srna (1996) *Stanovanje in država*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče
- Mandič, Srna (1996) *Stanovanjska mobilnost in izbira stanovanja: koncepti in nekaj podatkov*, v: Družboslovne razprave, let. 12, št. 21, 1996, str. 105–124
- Mandič, Srna (1998) *Stanovanjska politika in policy-omrežje*, v: Teorija in praksa, let. 35, št. 5, 1998, str. 895–917
- Mandič, Srna (ur.) (1999) *Kakovost življenja: stanja in spremembe*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Mandič, Srna (1999) "Stanovanje in kakovost življenja", Gradivo za seminar, Ljubljana, Urbanistični inštitut RS
- Marega, Milena, Drago Kos (2002) *Aarhuška konvencija v Sloveniji*, Ljubljana, Regionalni center za okolje za srednjo in vzhodno Evropo
- Marinović-Uzelac, Ante (1986) *Naselja, gradovi, prostori*, Zagreb, Tehnička knjiga
- Markus, Thomas A. (1993) *Buildings & Power: Freedom & Control in the Origin of Modern Building Types*, London, Routledge

- Marsili, Massimo, Lorenzo Toresini (1991) *San Vito – Trst: deinstitucionalizacija se nadaljuje*, v: *Časopis za kritiko znanosti*, št. 138/139, str. 33–46
- Marti, Manuel (1984) *No Place to Hide*, London, Greenwood Press
- Martines, Lauro (1979) *City-States in Renaissance Italy: Power and Imagination*, London, Allen Lane
- Marušič, Gorazd (1987) *Istra – Koper v času Napoleona (1806–1813)*, v: *Primorska srečanja*, št. 74/75, 1987, str. 384–390.
- Marušič, Gorazd (1989) *Koper v času Napoleona (1805/6 – 1813)*, v: *Kronika*, 37, 1989, str. 58–66.
- Marušič, Gorazd (1991) *Angelo Calafati: prispevki k biografiji*, v: *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, 1, 1991, št. 1, str. 149–154
- Marušič, Ivan (1999) *Kulturna krajina včeraj, danes, jutri*, v: *Mlakar, Aleš et al. (1999)*, str. 116–120
- Marvin, Simon (1997) *Environmental Flows: Telecommunications and the Dematerialization of cities?*, v: *Futures*, vol. 29, no. 1., 1997, str. 47–65
- Marvin, Simon (1997) *Telecommunications and the Urban Environment: Electronic and Physical Links*, v: *Droege, Peter (1997)*
- Massey, Doreen (1992) *A Place Called Home?*, v: *New Formations*, no. 17, Summer 1992, str. 3–15
- Materinski domovi in sorodne institucije v Sloveniji*, Ljubljana, Socialna zbornica Slovenije, 1997
- Mathieson, Alister, Geoffrey Wall (1992) *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, London and New York, Longman
- Matos, Urša (2002) *Razprodaja riviere: kdo so največji lastniki nepremičnin na slabih 46 kilometrih slovenske obale*, v: *Mladina*, 15. jul. 2002, str. 21–25
- McQuire, Scott (1997) *The Uncanny Home: Or Living On-line with Others*, v: *Droege, Peter (ed.) (1997)*, str. 683–709
- Meadows, Donella H. et al. (1974) *Meje rasti: poročilo za raziskavo Rimskega kluba o težavnem položaju človeštva*, Ljubljana, Cankarjeva založba
- Mega, Voula (ed.) (1996) *Innovations for the Improvement of the Urban Environment: Austria – Finland – Sweden*, Dublin, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Meisen, Karl (1977) *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, Bonn, Ferd. Dummlers Verlag
- Meiss, Pierre von (1990) *Elements of Architecture*, London, Van Nostrand Reinhold (International)
- Melbin, Murray (1987) *Night as frontier: colonizing the world after dark*, New York, Free Press, London, Collier Macmillan
- Melling, Phil, Jon Roper (eds.) (1996) *Americanisation and the Transformation of World Cultures: Melting Pot or Cultural Chernobyl?* Lewinston, The Edwin Mellen Press
- Melucci, Alberto (1996) *Individual Experience and Global Issues in a Planetary Society*, v: *Social Science Information*, vol. 35, no. 3, str. 485–509
- Mercer, Charles (1975) *Living in Cities: Psychology and the Urban Environment*, Harmondsworth, Penguin Books
- Merton, Robert (1936) *The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action*, v: *American Sociological Review*, vol. 1, no. 6, 1936, str. 894
- Mestna občina Koper: predstavitev uprave*, Koper, Mestna občina, 1999
- Meyer, Han (1999) *City and Port*, The Netherlands, Haasbeek, Alphen a.d. Rijn
- Meyrowitz, Joshua (1985) *No Sense of Place*, Oxford, University Press
- Michelson, William (1970) *Man and His Urban Environment: A Sociological Approach*, Ontario etc., Addison-Wesley Publishing Company
- Mihalič, Tanja (1993) *Problematika okolja in ukrepi ekološke politike v turizmu: doktorska disertacija*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta

- Mihelič, Breda (1996) *Odperti javni mestni prostor kot element urbane forme*, v: Hudoklin, Jelka (ur.) (1996)
- Mihelič, Darja, (1993) *Obratovanje krčem in gostišč v srednjeveškem Piranu*, v: Annales, let. 3, št. 3, str. 95–100
- Mihelič, Darja (1994) *Primorska mesta*, v: Benedik, Metod et al. (1994) Dokumenti slovenstva, Ljubljana, Cankarjeva založba, str. 68–71
- Mihelj, Sabina (2000) *Analiza stilov in posameznih pristočasnih dejavnosti mladih MOK: stilske skupine, šport, umetnost, ukvarjanje z računalnikom, ukvarjanje z množičnimi mediji*, v: Krt, Barbara et al., Mladi v Kopru (elaborat), Koper, ZRS Koper
- Mihelj, Sabina (2001) *Struktura pristočasnih dejavnosti v Kopru: stanje in perspektive*, v: Annales, let. 11, št. 2=26, 2001, str. 501–518
- Miklavčič, Martina (1998) *Siva ekonomija na Koprskem: diplomsko delo*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Mikolič Gomezel, Vesna (ur.) (1995) *Dijaški dom Koper 1946–1996: zbornik ob 50-letnici Dijaškega doma Koper*, Koper, Dijaški in študentski dom
- Mikolič Gomezel, Vesna (2001) *Slovenska Istra kot odprta vrata Slovenije*, v: 37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 25. 6.–14. 7. 2001, Zbornik predavanj, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik
- Mikuš Kos, Anica (1993) *Pravice otroka v bolnišnici*, v: Otroci in družina, let. 42, št. 11, 1993, str. 6–7
- Milekšič, Vladimir (1992) *Didaktična prenova razredne stopnje osnovne šole; Prvi del: Načrtovanje didaktičnega pristopa*, Ljubljana, Zavod RS za šolstvo in šport
- Miles, Ian (1988) *Home Informatics: Information Technology and the Transformation of Everyday Life*, London, Pinter
- Milenovič, Vilma (2001) *Perspektive finansiranja infrastrukture na lokalni ravni* (tipkopis)
- Miles, Ian (1988) *The Electronic Cottage: Myth or Near Myth*, v: Futures, vol. 21, no. 4, 1988, str. 355–366
- Mišetić, Anka (1997) *Socijalne značajke rive u životu grada: primer Splita*, v: Društvena istraživanja, god. 6, br. 1, 1997, str. 71–87
- Mitchell, Barbara A. (1998) *Too Close for Comfort? Parental Assessments of "Boomerang Kid" Living Arrangements*, v: Canadian Journal of Sociology, no. 23, 1998, str. 21–46
- Mitchell, Don (2001) *Cultural Geography*, Oxford, Blackwell
- Mitchell, William J. (1995) *City of Bits: Space, Place, and the Infobahn*, Massachusetts, Institute of Technology
- Mitchell, William J. (1997) *Recombinant Architecture*, v: Droegge, Peter (ur.) (1997), str. 551–582
- Mitter, Daniel *Reducing travel? – A case study of Edinburgh, Scotland*, <http://www.ecovillages.org/scotland/scns/Transport.html>
- Mrakar, Aleš et al. (1999) *Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva*, Ljubljana, Društvo krajskih arhitektov Slovenije
- Mrakar, Andrej (1999) *Pregled analize in ocena prostorskih sestavin planskih dokumentov MO Koper glede historičnega mestnega jedra*, Koper, ZRS
- Mlinar, Tomi, Marko Smolič (2001) *Uporaba mobilnega telefona pri ugotavljanju lokacije uporabnika*, v: Življenje in tehnika, april 2001, str. 66–70
- Mlinar, Zdravko et al. (1965) *Ljudje v novem mestu Velenje*, I., II. del Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo
- Mlinar, Zdravko et al. (1970) *Education, General Personal Orientations and Community Involvement: Cross-national Research Project*, v: Comparative Political Studies, vol. 3, no. 1, str. 91–115
- Mlinar, Zdravko, Henry Teune (1972) *The Wealth of Cities and Social Values*, v: La ricerca sociale 1, 1972, str. 3–20
- Mlinar, Zdravko (1978) *Urbanistični kriteriji za urejanje stanovanjskih območij*, Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije

- Mlinar, Zdravko (1982) Raziskovanje mest in uporaba njegovih rezultatov, *Ekonomska revija*, Ljubljana, letn. 33, št. 3–4, str. 295–310
- Mlinar, Zdravko (1983) *Humanizacija mesta*, Maribor, Obzorja
- Mlinar, Zdravko (1989) *Lokalni odzivi na ekonomsko krizo*, v: *Teorija in praksa*, let. 26, št. 6/7, 1989, str. 713–726
- Mlinar, Zdravko (1990) *Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije*, v: *Družboslovne razprave*, let. 7, št. 10, 1990, str. 15–44
- Mlinar, Zdravko, (1991a) *Družbene vrednote in urejanje prostora*, v: *Urbani izziv*, št. 18, dec. 1991, str. 3–5
- Mlinar, Zdravko (1991b) *Individuation et socialisation dans l'espace: qu'avons-nous appris? Experiences yugoslaves*, v: *Espaces et Societes*, n. 1, 1991
- Mlinar, Zdravko (1992a) *European Integration and Socio-Spatial Restructuring: Actual Changes and Theoretical Response*, v: *International Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 12, no. 8., 1992, str. 33–58
- Mlinar, Zdravko (ed.) (1992b) *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury
- Mlinar, Zdravko (1992/93) *Žiri po vsem svetu in ves svet v Žireh?*, v: *Žirovski občasnik*, let. 13/14, št. 19/20, str. 5–18
- Mlinar, Zdravko (1993) *Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema*, v: *Teorija in praksa*, let. 30, št. 5/6, 1993, str. 427–434
- Mlinar, Zdravko (1994) *Individuacija in globalizacija v prostoru*, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- Mlinar, Zdravko (1995a) *Local Responses to Global Change*, v: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, no. 540, July 1995, str. 145–156
- Mlinar, Zdravko (1995b) *Territorial Dehierarchization in the Emerging New Europe*, v: Langer, Josef, Wolfgang Pöllauer (Hrsg.) (1995) *Small States in the Emerging New Europe*, Eisenstadt, Verlag für Soziologie und Humanethologie, str. 161–180
- Mlinar, Zdravko (1995c) *Na pragu ubikvitarne družbe*, v: *Teorija in praksa*, let. 32, št. 5/6, 1995, str. 426–443
- Mlinar Zdravko (ur.) (1995d) *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Mlinar, Zdravko, Franc Trček (1995e) *Teritorialne kulture in globalni vplivi*, v: Mlinar, Zdravko (ur.) (1995d), str. 320–340
- Mlinar, Zdravko (1996a) *Identità culturale, de-teritorializzazione* v: Giorgio de Finis e Riccardo Scartezzini (ur.) *Universalità & differenza*, Milano, Franco Angeli, str. 266–281
- Mlinar, Zdravko (1996b) *Obmejne regije in Evropa*, v: *Teorija in praksa*, let. 33, št. 6, 1996, str. 971–988
- Mlinar, Zdravko (1996c) *Regional Autonomy, National Integrity and Transborder Cooperation: The Case of Istria*, v: *Regional Contact*, vol. 10, no. 11, 1996, str. 137–144
- Mlinar, Zdravko (1996d) *Stages in the Evolution of Socio-territorial Organization: Nation-building and Region-building in Slovenia*, v: Brunn, Gerhard (Hrsg.) *Region und Regionsbildung in Europa*, Wissenschaftliche Konferenz, Siegen, 10–11 Oktober 1995, Baden-Baden, Nomos, str. 211–226
- Mlinar, Zdravko (1997a) *Globalizacija kot izziv za sociološko raziskovanje*, v: *Teorija in praksa*, let. 34, št. 4, str. 575–595
- Mlinar, Zdravko (1997b) *Territorial Diversification and/or Homogenization? From Identities as Islands to Identities as Crossroads*, v: Forsgren, Tuuli, Martin Peterson (eds.) *Cultural Crossroads in Europe*, Stockholm, Swedish Council for Planning and Coordination of Research, str. 163–177
- Mlinar, Zdravko (1998a) *Bivalno okolje in družbeno-prostorske spremembe: sociološki vidiki prostorske organizacije bivanja v Mestni občini Koper*, v: *Annales*, let. 8, št. 12, 1998, str. 61–78
- Mlinar, Zdravko (1998b) *Razvojni trendi, problemi in usmeritve: izbrani sociološki vidiki*, v: Balaban, Jelka et al. (ur.) (1998), str. 74–87

- Mlinar, Zdravko (1998c) *Stanovanjsko vprašanje in delovanje stanovanjskega sklada RS*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo
- Mlinar, Zdravko, Franc Trček (1998d) *Territorial Cultures and Global Impacts*, v: Axtmann, Roland (ed.) *Globalization and Europe: Theoretical and Empirical Investigations*, London, Washington, Pinter, str. 77–92
- Mlinar, Zdravko (1999a) *Človekova (ne)moč in njegove pravice*, v: Šelih, Alenka (ur.) (1999) *Posvet ob 50-letnici Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah*, Ljubljana, 10. december, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 55–66
- Mlinar, Zdravko (1999b) *Proces globalizacije in razsežnosti njegovega raziskovanja*, v: Grad, Janez (ed.) *Zbornik posvetovanja, Dnevi slovenske informatike '99*, Ljubljana, Slovensko društvo Informatika, 1999, str. 1–9
- Mlinar, Zdravko (2000a) *Glokalizacija ali getoizacija lokalne demokracije?* v: *Teorija in praksa*, let. 37, št. 3, maj/junij 2000, str. 413–436
- Mlinar, Zdravko (ed.) (2000b) *Local Development and Socio-spatial Organization: Trends, Problems and Policies: The Case of Koper, Slovenia*, Budapest, Open Society Institute
- Mlinar, Zdravko (2000c) *Z otoka na križišče (intervju)*, v: *Primorske novice*, let. 54, št. 66, 18. avg. 2000
- Mlinar, Zdravko (2001a) *Conceptualizing the Process of Globalization*, v: Woodward, Alison, Martin Kohli (eds.) *Inclusions and Exclusions in European Societies*, London, New York, Routledge, str. 169–186
- Mlinar, Zdravko (2001b) *Managing the Openness of Border Regions in the Context of European Integration*, v: Geenhuizen, Marina van, Remigio Ratti (eds.) (2001), str. 233–256
- Mlinar, Zdravko (2001c) *Vozniki Intereurope*: Fizična odsostnost in telekomunikacijska povezanost, *Primorska srečanja*, št. 248, str. 808–812
- Mlinar, Zdravko, Janez Štebe (2004) *Odpiranje v svet v zavesti Slovencev: Mobilnost in identifikacija v prostoru tokov*, v: Brina Malnar, Ivan Bernik, ur., *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči: Ob 70-letnici sociologa Nika Toša*, Ljubljana, FDV
- Mohar Benčič, Eda (1993a) *Tipologija naselij in stavbarstva v Slovenski Istri*, v: *Kultura narodnostno mešanega ozemlja Istre*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete
- Mohar Benčič, Eda (1993b) *Tradicionalno stavbarstvo v Slovenski Istri*, v: *Časopis za kritiko znanosti*, let. 21, št. 158/159, 1993, str. 85–99
- Moje mesto: list za oživljanje starega mestnega jedra Kopra in zaledja*, Koper, Znanstveno-raziskovalno središče, št. 3, 1999
- Moje tvoje morje: slovensko Sredozemlje in trajnostni razvoj*, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, UNEP, 2002 <http://www.sigov.si/mop>
- Molnar, Szilard (2000) *The "Embedded" Telecottage: Variations for Community and Technology*, Budapest, str. 1–6, <http://www.ittk.hu>
- Molotch, Harvey (1976) *The City as a Growth Machine*, v: *The American Journal of Sociology*, vol. 82, no. 2, 1976, str. 309–330
- Montažne hiše v Sloveniji: priloga revije Les ob posvetu 9. marca 2000*, Ljubljana, Zveza lesarjev Slovenije
- Möntmann, Hans Georg (1994) *Das Ende der Mobilität: Leben am Daten-Highway*, Wien, Ueberreuter
- Moran, Rosalin (1992) *The Electronic Home: Social and Spatial Aspects*, Dublin, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Morley, David (2000) *Home Territories! Media, Mobility and Identity*, London, Routledge
- Mort, Frank (2000) *The Sexual Geography of the City*, v: Bridge, Gary, Sophie Watson (eds.) *A Companion to the City*, Oxford, Blackwell Publishers
- Moser, Franz (1989) *Bewusstsein in Raum und Zeit*, Graz, Leykam
- Mossetto, Gianfranco (1992) *A Cultural Good Called Venice*, v: A. Kakee, R. Towse, *Cultural Economics*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers

- Moughtin, Cliff, Taner Oc, Steven Tiesdell (1995) *Urban Design – Ornament and Decoration*, London, Butterworth-Heinemann
- Mršnik, Mirko (1999) *Šefi prodajajo in uničujejo Koper*, (razgovor vodila Saša Petejan), v: *Sobota*, 6. avg. 1999, št. 30, str. 9
- Mullins, William, Allen Phyllis (1971) *Student Housing: Architectural and Social Aspects*, London, Crosby Lockwood & Son
- Munro, Moira, Ruth Madigan (1993) *Privacy in the Private Sphere*, v: *Housing Studies*, vol. 8, no. 1, 1993, str. 29–45
- Murko, Matija, Drago Rotar (1967) *Nekaj pripomb k predlogu asanacije mestnega jedra Koper*, v: *Sinteza*, let. 2, št. 5/6. apr. 1967, str. 73–74
- Muršič, Rajko (1997) "Razkritje krinke": o lokalno-globalnih identifikacijah, v: *Traditiones*, 26, 1997, str. 223–236
- Mušič, Drago, Vlado Sekavčnik (1972) *Definitivna projektna naloga za I. etapo gradnje nove primorske bolnišnice v Izoli*, Ljubljana, Sklad za gradnjo nove primorske bolnišnice, Splošna bolnišnica Koper
- Mušič, Braco (1964) *Oblikovanje mestnega prostora: analiza trga v Kopru*, v: *Naši razgledi*, let. 13, št. 8 (295), 25. apr. 1964, str. 156–158, št. 9 (296), 9. maj 1964, str. 176–177
- Mušič, Vladimir (1980) *Urbanizem – bajke in resničnost*, Ljubljana, Cankarjeva založba
- Mušič, Vladimir Braco (1996) *Metodika prostorskega načrtovanja*, študijsko gradivo, Ljubljana, Urbanistični inštitut republike Slovenije
- Mušič, Vladimir Braco (1999) *Civilna družba med državo in krajevno samoupravo – v urbanizmu*, v: Bohinc, Rado, Metod Černetič (ur.) *Civilna družba v Sloveniji in Evropi*, Ljubljana, Društvo Občanski forum, Služba Vlade RS za evropske zadeve
- Mušič, Vladimir Braco (2001) *Usmeritve in kriteriji za razvoj in urejanje naselij: prispevek k diskusijskem gradivu za delovni osnutek Prostorskega plana RS*, Ljubljana, Urad za prostorsko planiranje, MOP
- Naglič, Metka (1998) *Nevarno zavetje dom*, v: *Bilten Amnesty International*, Okrogla miza Žensko telo in nasilje v okviru festivala Mesto žensk, 23/VII, december 1998
- Naglič, Miha (2002) *Kultivirati svoj rovt: med rovtarstvom in svetovljanstvom: izbrani članki in eseji iz zadnjih sedmih let (1994–2001)*, Ljubljana, Pegaz International
- Naibitt, John (1985) *Megatrendovi: deset novih smerov razvoja koji mijenjaju naš život*, Zagreb, Globus
- Naibitt, John, Patricia Aburdene (1990) *Megatrends 2000: Ten New Directions for the 1990's*, New York, William Morrow and Co.
- Naldini, Pavel (2001) *Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis-ljudsko-Koper*, Koper, ZRS
- Naravni spomenik Debeli rtič, <http://dragonja.nib.si/DebeliRtic/indexS.html>
- Nature Parks of Slovenia, <http://dragonja.nib.si>
- Nečak Lük, Albina (2001) *Življenje na narodno mešanih območjih v Sloveniji*, v: 37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 25. 6.–14. 7. 2001, Zbornik predavanj, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik
- Neighbourhood Watch Network, Victoria, Australia, <http://www.neighbourhoodwatch.com.au>
- Nemec, Zdenko (1986) *Razvoj arhitekture II: Koprsko*, Ljubljana, FAGG
- Neuman, Zdravko, Marija Vovk (1975) *Premagovanje arhitektonskih ovir za telesno prizadete osebe*, Ljubljana, Zavod SRS Slovenije za rehabilitacijo invalidov
- Newman, Oscar (1972) *Defensible Space*, New York, Macmillan
- Newman, Peter (1992) *The Compact City: an Australian Perspective*, v: *Built Environment*, vol. 18, no. 4, 1992, str. 285–299
- Nock, Steven L. (1993) *The Costs of Privacy*, New York, Aldine de Gruyter

- Nodari, Pio (1992) *Lo sviluppo dei attraverso i porti di Capodistria e di Pola con particolare riguardo al periodo 1970–1990*, Trieste, Università degli Studi di Trieste
- Noin, Daniel, Robert Woods (1993) *The Changing Population of Europe*, Oxford, Blackwell
- Nojfer, Ernst (1990) *Arhitekonsko projektovanje*, Beograd, Građevinska knjiga
- Norberger-Šulc, Kristijan (1975) *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Beograd, Građevinska knjiga
- Normativi za graditev in opremo domov za učence srednjih šol v SR Sloveniji*, Ljubljana, Izobraževalna skupnost Slovenije, 1976
- Normativi za graditev in opremo osnovnih šol v SR Sloveniji: dodatek Uradnemu listu SRS*, št. 21, Ljubljana, Uradni list SRS, 1968
- Normativi za graditev in opremo posebnih osnovnih šol za laže duševno prizadete otroke v SR Sloveniji: dodatek Uradnemu listu SRS*, št. 1, Ljubljana, Izobraževalna skupnost SR Slovenije, 1973
- Novarina, Gilles (1997) *Du quartier a la ville*, Revue de geographie de Lyon, let. 72, št. 2, SPECI, STR. 131/ ŠT. STR. 11
- Nowotny, Helga (1994) *Time: The Modern and Postmodern Experience*, Cambridge, Polity Press
- Ocena stanja in teženj v prostoru Republike Slovenije*, Ljubljana, Vlada Republike Slovenije, 2001, www.gov.si/upp/Assets/Dokumenti/ocena-stanja.pdf
- Odar, Janez (1993) *Slovenska obala iz urbanističnega kaosa proti uravnoteženi poselitvi*, Delo (priloga Delo & dom), 5. avg. 1993, str. 19–24
- Odlok o poslovnem času trgovin in gostinskih obratov ter meril za oblikovanje podaljšanega obratovalnega časa*, Koper, Mestna občina, 2000
- Odlok o ustanovitvi javnega stanovanjskega sklada*, Koper, Mestna občina, 2000
- Odlok o ustanovitvi turistične organizacije Koper*, Koper, Mestna občina, 2000
- O'Dowd, Liam, Thomas M. Wilson (Eds.) (1996) *Borders, Nations and States*, Aldershot, Avebury
- Ogden, Philip E., Ray Hall (2000) *Households, Rreurbanisation and the Rise of Living Alone in the Principal French Cities*, Urban studies, let. 37, št. 2, SPECI, str. 367–391
- Ogrin, Dušan et al. (1986) *Krajinska in arhitekturna izhodišča v oblikovanju enodružinske zazidave*, Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Katedra za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
- Ogrin, Dušan (1991) *Krajina kot nosilec identitete*, v: Urbani izziv, št. 15, april 1991, str. 62–64
- Ogrin, Dušan (1999) *Kulturna krajina: pojmi-problemi-vizija*, v: Mlakar, Aleš et al. (1999), str. 1–4
- Organiziranje služb za duševno zdravje v skupnosti, stanovanjska skupina za mlajše duševne bolnike*, (razvojni projekt), Koper, Center za socialno delo, 2000
- Ošljaj-Marič, Danica (1999) *Brezdomstvo v Sloveniji*, Ljubljana, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (tipkopis)
- Ovsec, Damjan J. (1997) *Segmenti meščanske identitete: interdisciplinarna etnološka interpretacija*, v: Traditiones, 26, 1997, str. 211–221
- Paddison, Ronan (ed.) (2001) *Handbook of Urban Studies*, London, SAGE Publications
- Pahor, David et al. (2002) *Leksikon računalništva in informatike*, Ljubljana, Pasadena
- Papageorgiou, Foui (1989) *Leisure Policy and the Quality of Life in Athens*, v: Bramham, Peter et al. (ed.) *Leisure and Urban Processes*, London, Routledge
- Pavliha, Mitja (1998) *Arhitekturni vidiki turizma v zavarovanih območjih*, Velenje, Pozoj
- Pavlin, Sergej (2001) *Arhitektura je čustvena zvrst gradbene in oblikovalske stroke: pogovarjamo se z arhitektom profesorjem Sergejem Pavlinom*, v: Delo, let. 43, št. 60, 14. mar. 2001, str. 32
- Peachey, Paul, Erich Bodzenta, Wladzimirz Mirowski (eds.) (1984) *The Residential Areal Bond: Local Attachment in Delocalized Societies*, New York, Irvington Publishers
- Pearce, Douglas (1997) *Tourism Today: A Geographical Analysis*, Harlow (Essex), Longman
- Pearce, Philip L. (1982) *The Social Psychology of Tourist Behaviour*, Oxford, Pergamon

- Pečar, Janez (1991) *Neformalno nadzorstvo: kriminološki in sociološki pogledi*, Radovljica, Didakta
- Pečjak, Vid (1998) *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete
- Peristiany, J. G. (1976) *Mediterranean Family Structures*, London, Cambridge University Press
- Perkovič, Marija (1995) *Odzivi na potrebe starih v občini Koper: prehojena pot in vizija: diplomska naloga*, Ljubljana, Visoka šola za socialno delo
- Perossa, Mario (1998) *Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre*, Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije
- Petek, Zvone et al. (1986) *Od Kopra do Pirana*, Ljubljana, Mladinska knjiga, Koper, Lipa
25. strokovno srečanje SIP – Slovenski prostor: Vizija prostorskega razvoja Slovenije, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, 1999
- Petrović, Edit (1985) *Brak i svatba Italijana u Kopru: magistrski rad*, Beograd, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju
- Pettersen, Robert (1999) *Foreign Second Home Purchases: The Case of Northern Sweden, 1990 – 96*, Umea, Umea University, Centre for Regional Science
- Piano, Brane (2000) *Podjetne vabijo v Arnovski gozd: ob križanju glavnih cest bo sredi Slovenije v petih letih zraslo eno največjih poslovnih središč*, v: Delo, leto 42, št. 94, 21. apr. 2000, str. 6
- Picchi, Mario (1995) *Projekt človek*, Ljubljana, Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno
- Pieterse, Jan Nederveen (1994) *Globalisation as Hybridisation*, v: International Sociology, vol. 9, no. 2, 1994, str. 161–184
- Pikel, Valter (1999) *Arhitekturni program prenove (revitalizacije starega mestnega) jedra Kopra (delovni osnutek)*, Koper, Mestna občina
- Pikel, Valter (2001) *Problematika uličnega ambienta v historičnih jedrih*, Koper, Mestna občina (interno gradivo)
- Pirjevec, Jože (1996) *Kulturne in politične zgradbe v Trstu kot priče meščanske samostojnosti*, v: Agosti, Aldo et al. (1996) *Kriza socialnih idej*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo
- Pirkovič, Jelka (1989) *Osrednji pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji: doktorska disertacija*, Ljubljana, Filozofska fakulteta
- Pirnat, Rajko et al. (1997) *Instrumenti regulacije prostorskega razvoja Slovenije*, Ljubljana, Institut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani
- Pivec, Franci (2004) *Informacijska družba*, Maribor, Subkulturni azil, Zbirka Frontier
- Planinšič Kolar, Vesna (1999) *Analiza dokumentov mednarodne skupnosti in njihova navezava na kulturno krajino*, v: Mlakar, Aleš et al. (1999), str. 11–19
- Poche, Bernard (1992) *Identification as a Process: Territories as an Organizational or a Symbolic Area*, v: Mlinar, Zdravko (ed.) (1992), str. 129–149
- Pogačnik, Andrej (1979) *Javno mnenje Slovencev o oblikovanju urbanega in krajinskega okolja na temelju fotoanketiranja*, Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo
- Pogačnik, Andrej (1996) *Nihil novi sub sole: ciklične spremembe in ponavljanja v filozofiji urbanizma ter urejanja prostora*, v: AB – arhitektov bilten, let. 26, št. 133/134, 1996, str. 64–69
- Pogorelec, Breda (1999) *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*, v: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete 1999, str. 7–15
- Polič, Marko (1996) *Ekološka psihologija*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo
- Politika urejanja prostora Republike Slovenije*, Ljubljana, Vlada Republike Slovenije, 2001, www.gov.si/upp/Assets/Dokumenti/politika-upro.pdf
- Pollak, Karel (1998) *Odpravljanje ovir v grajenem prostoru v akciji Ljubljana – moje mesto*, v: Uršič, Cveto, Anton Zupan (ur.) (1998) *“Skupaj smo močnejši” – iskanje skupnega jezika med stroko, politiko in invalidi: zbornik: posvet, 8. in 9. maj 1998*, Ljubljana, Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo, str. 153–156

- Popenoe, David (1988) *Housing and Family Decline: A Cross-National Perspective*, New Jersey, Department of Sociology, Lucy Stone Hall, Rutgers University, New Brunswick, (tipkopis)
- Popenoe, David (1988) *Private Pleasure, Public Plight: American Metropolitan Community Life in Comparative Perspective*, New Jersey, Transaction Books
- Poročilo o delu inšpektorata RS za okolje in prostor v letu 1999*, Ljubljana, Inšpektorat RS za okolje in prostor, 2000
- Predlog nacionalnega programa športa v Republiki Sloveniji (NPS)*, v: Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, let. 26, št. 6, 25. jan. 2000, str. 21–36
- Popov, Jurij (1999) *Senca rdečih luči: prostitucija na Slovenskem*, Ljubljana, Založba Magnolija
- Požeš-Bohinec, Mirjam (1989) *Koper – kakšno mestno središče hočemo?*, v: Primorska srečanja, let. 13, št. 102, 1989, str. 939–942
- Požeš, Mirjam (1990) *Zgradba podeželskih naselij in njeno spreminjanje (primer vasi Gračiče)*, v: Geographica Slovenica, št. 21, 1990, str. 333–347
- Požeš, Mirjam (1991a) *Prostorska preobratna revitalizacije*, Projekt: Reforma kulturne politike in reforma lokalne samouprave, Koper, ZKS
- Požeš, Mirjam (1991b) *Razvoj podeželskih naselij v občini Koper*, Ljubljana, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani
- Požeš, Mirjam (1992) *Prenova vasi na koprskem podeželju*, v: Primorska srečanja, 17, št. 131/132, 1992, str. 184–186
- Požeš, Mirjam (1999) *Revitalizacija historičnega mestnega jedra Kopra*, Koper, Mestna občina
- Praprotnik, Tadej (1999) *Ideološki mehanizmi produkcije identitet: od identitete k identifikaciji*, Ljubljana, ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij
- Pravice otroka v bolnišnici*, Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za otrokove pravice, Forum za pravice otroka v bolnišnici, okrogla miza, Cankarjev dom, Ljubljana, 21. september 1993
- Pravilnik o prodaji stavbnega zemljišča*, Koper, Mestna občina, 2000
- Prelog, Milan (1973) *Prostor-vrijeme*, Zagreb, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske
- Premik, Marjan (ur.) (1997) *Koordinacija dela med različnimi dejavnostmi: strokovni posvet Oskrba na domu*, Ljubljana, marec 1997, Ljubljana, Medicinska fakulteta
- Prenova starega mestnega jedra Škofje Loke*, Škofja Loka, Odbor za prenovo in oživitev starih mestnih in vaških jeder, 1988
- Preston, Samuel H., Z. Qian (1993) *Changes in American Marriage 1972 to 1987: Availability and Forces of Attraction by Age and Education*, v: American Sociological Review, vol. 58, no. 4, August 1993, str. 482–495
- Pribac, Bert (2001) *Vrnitev v deželo Šavrinov: primerjalna reportaža nazaj v čas*, v: Revija 2000, št. 143/144, 2001, str. 105–117
- Prior, Lindsay (1988) *The Architecture of the Hospital: A Study of Spatial Organization and Medical Knowledge*, v: The British Journal of Sociology, vol. 39, no. 1, March 1988
- Proceedings of The First International Conference on Walking – Walk21: Moving Forward Together*, London, 21–22 February 2000, <http://londonwalking.com>
- Program razvoja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005*, Republika Slovenija, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana, december 1997
- Prometna študija občine Koper*, Koper/Capodistria, Investbiro, 1992
- Pusić, Eugen (2002) *Upravljanje u savremenoj državi*, Zagreb, Društveno veleučilište
- Pust, Viktor (1988) *Modeli stanovanjske gradnje in zazidave z ozirom na spreminjajoče potrebe: doktorska disertacija*, Ljubljana, FAGG-VTOZD Arhitektura
- Pust, Viktor (1994) *Stanje in perspektive na področju stanovanjske arhitekture in urbanizma*, v: III. posvet Država, državljani, stanovanja, Portorož, november 1994: zbornik referatov, Portorož, Stanovanjski sklad RS, Ministrstvo za okolje in prostor, 1994
- Pust, Viktor, Richard Sendi (1997) *Izhodišča za raznolikost stanovanjske gradnje in smernice za načrtovanje glede na razvojne spremembe v kvaliteti bivalnega okolja*, Ljubljana, FA, UIRS

- Ramovš, Jože, Tone Kladnik, Branka Knific (1992) *Skupine starih za samopomoč: metodični priročnik*, Ljubljana, Inštitut za socialno medicino in socialno varstvo
- Ramovš, Jože (2003) *Kakovostna starost: socialna gerontologija in gerontagogika*, Ljubljana, Inštitut Antona Trstenjaka
- Rapoport, Amos (1969) *Housing and Housing Densities in France*, v: *Town Planning Review*, vol. 39, no. 4, January 1969
- Rapoport, Amos (1981) *Identity and Environment: a Cross-cultural Perspective*, v: Duncan, James S. (ed.) (1981)
- Rasman, Paolo (1999) *Capodistria su Internet*, v: *La Citta*, let. 5, št. 9, 1999, str. 11.
- Rasman, Paolo (2000a) *Internet. I siti dei giornali*, v: *La Citta*, let. 5, št. 11, 2000, str. 13 – 14.
- Rasman, Paolo (2000b) *Internet/ "Istria regione d'Europa" e il sito di Ottavio de Manzini*, v: *La Citta*, let. 5, št. 10, 2000, str. 23.
- Rasman, Paolo (2001) *Altri siti riguardano Capodistria*, v: *La Citta*, let. 6, št. 12, 2001, str. 24–25.
- Ratti, Remigio, Shalom Reichman (eds.) (1993) *Theory and Practice of Transborder Cooperation*, Basel, Helbing & Lichtenhahn
- Rauch, Judith (1995) *Premakljivi delovni čas – pot iz krize*, v: *Delo in varnost*, let. 40, št. 2, 1995, str. 84–87
- Ravnik, Mojca (198-) *Etnološka nepremična dediščina na območju Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran*, 35 str. (tipkopis, skripta)
- Ravnik, Mojca (1988) *Vprašanja o istrskem stavbarstvu*, v: *Traditiones*, 17, 1988, str. 121–134
- Ravnik, Mojca (1990) *Vprašanja o socialni kulturi v Slovenski Istri*, v: *Traditiones*, 19, 1990, str. 227–232
- Ravnik, Mojca (1995) *Vprašanja varstva etnološke dediščine v Koprskem zaledju*, v: *Annales*, št. 6, 1995, str. 43–48
- Razvojni program CRPOV za vas Lopar v Mestni občini Koper*, Ljubljana, ZOP Management Consulting, 1999
- Raziskovalno-razvojni projekt: Urbanistični kriteriji, normativi in standardi za prostorsko planiranje in urbanistično načrtovanje v RS*, Ljubljana, Urbanistični inštitut RS, 1995
- Razvojna vprašanja statistike*, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1996
- Rebernik, Dejan (1995) *Tipologija stanovanjskih območij ob uporabi metode razvrščanja v skupine na primeru Celja, Kopra in Novega mesta*, v: Klemenčič, Marijan M. (ur.) *Geografska problematika slovenskega alpskega sveta in slovenskih mest*, Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete (Dela, št. 11), 1995, str. 131–149
- Rebernik, Dejan (1996) *Morfološka in socialnogeografska zgradba slovenskih mest (na izbranih primerih): magistrska naloga*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo
- Remaking Cities: Preservation and Creation*, IFHP International Federation for Housing and Planning, International Spring Conference Ljubljana, Slovenia, 19.–22. May 2002, Ljubljana, Urbanistični inštitut, 2002
- Rener, Tatjana (2001–2002) *Regionalni razvoj – razvojno partnerstvo, Pilotni projekt Kras* (uvodno besedilo k Skupnemu razvojnemu programu Kraške regije), Štanjel, Razvojna agencija
- Report on the 7th Meeting of the Commission on Sustainable Development*, German NGO Forum on Environment & Development, 1998
- Rezultati raziskovanj*, Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, št. 664/1996, 726/1999
- Rice, P. L. (2000) *Rooming-in and Cultural Practices: Choice or Constraint?*, v: *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, vol. 18, Iss. 1, Feb. 2000, str. 21–32
- Richter-Malabotta, Melita (2001) *Redefining Cultural Identities*, v: Švob-Đokić, Nada, Culture-link, Zagreb, Institute for International Relations, str. 117–131
- Richter-Malabotta, Melita (1995) *Transfrontier Regional Cooperation: Theory and Practice*, v: Final Document of the 16th Conference Europe of Regions, Maribor, November 16–18, 1995
- Rifkin, Jeremy (1995) *The End of Work*, New York, Putnam Book

- Ritchie, J., R. Brent (1991) *Global Tourism Policy Issues*, v: World Travel and Tourism Review, vol. 1, 1991, str. 149–158
- Ritzer, George (1999) *Enchanting a Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption*, California, Pine Forge Press
- Roberts, Marion (1990) *Living in a Man-made World – Gender Assumptions in Modern Housing Design*, London and New York, Routledge
- Robertson, James (1985) *Future Work*, Aldershot, Gower
- Robertson, Roland (1995) *Glocalization: Time Space and Homogeneity-Heterogeneity*, v: Featherstone, Mile et al. (eds.) (1995), str. 25–44
- Robinson, Mike, Nigel Evans, Paul Callaghan (eds.) (1996) *Tourism and Culture: Towards the 21st Century*, Newcastle, University of Northumbria
- Rogić, Ivan (1990) *Stanovati i biti: rasprave iz sociologije stanovanja*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske
- Rogić, Ivan (1992), *Periferijski puls u srcu od grada: zamke revitalizacije*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske
- Rosenthal, Donald B. (1980) *Urban Revitalization*, Beverly Hills, SAGE Publications (Urban Affairs Annual Reviews, vol. 18)
- Roszak, Theodore (1981) *Person and Planet*, London, Granada
- Rošker, Iris (2002) *Prodajne zmogljivosti v trgovini na drobno 2001*, Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, (Rezultati raziskovanj št. 773)
- Rotar, Drago (1985) *Risarji: učenjaki: ideologije v urbanizmu in arhitekturi*, Ljubljana, Delavska enotnost
- Rothschild, Joan (ed.) (1999) *Design and Feminism: Re-visioning Spaces, Places, and Everyday Things*, New Brunswick, New Jersey, London, Rutgers University Press
- Rötzer, Florian (1995) *Die Telepolis. Urbanität im digitalen Zeitalter*, Mannheim, Bollmann
- Rowe, G. Peter (1993) *Modernity and Housing*, Cambridge, London, MIT Press
- Russanova Olga et al. (1986) *Prostorska problematika družbene skrbi za varstvo in usposabljanje zmerno, težje in težko duševno prizadetih oseb v SR Sloveniji*, FAGG, VOTZ za Arhitekturo, Ljubljana
- Sabo, Albert (1976) *Mogućnost fleksibiliteta stana*, Beograd, Arhitektonski fakultet
- Safdie, Moshe, Wendy Kohn (1997) *The City After the Automobile: An Architect's Vision*, Toronto, Stoddart
- Samouprava, A. *Lokalna samouprava*, v: Uradni list Republike Slovenije, let. 1, št. 33, 1991, <http://www.us-rs.si/si/basisfr.html>
- Sanderson, Duncan, Andrée Fortin (1999) *Espace social, communautaire et virtuel. Continuités et discontinuités*, v: Le géographe canadien, 1999, vol. 43, nu. 2, str. 184–190
- Sanne, Christer (1983) *Living People*, Stockholm, Swedish Council in Building Research
- Schafer, Andreas, David Victor (1997) *The Past and Future of Global Mobility*, v: Scientific American, 277, 4, str. 36–39.
- Schäfers, Bernhard (1997) *Altstädtische Urbanität-Eine Lebensform auch in der Zukunft? Ihre "Bausteine" aus der Sicht des Soziologen*, v: Die alte Stadt, 4/97, str. 273–282
- Schmid, Arno S. (1999) *The International Federation of Landscape Architects IFLA-and New Efforts Towards the Protection of Cultural Landscapes*, v: Mlakar, Aleš et al. (1999), str. 5–10
- Schnieder, Bernd (1997) *Desideratum and Dilemma – Housing as a Teaching Subject in the German School System*, v: Glažar, Saša (ed.), str. 71–75
- Schoemna, Ferdinand David (1992) *Privacy and Social Freedom*, Cambridge, University Press
- Schor, Juliet (1991) *The overworked American: the unexpected decline of leisure*, New York, Basic Books
- Schuman, Tony (1987) *Participation, Empowerment and Urbanism: Design and Politics in the Revitalization of French Social Housing*, v: Journal of Architectural and Planning Research, vol. 4, no. 4, str. 349–359

- Schuster, Ellen (1997) *Virtually Free?*, Stockholm, Nutek
- Sedej, Ivan (1976) *Kmečka biša na Slovenskem*, Ljubljana, Mladinska knjiga
- Sedmak, Mateja et al. (2000) *Prostori za mlade v mestnem jedru: raziskovalno poročilo*, Koper, ZRS
- Sedmak, Mateja (2001) *Narodnostno mešane zakonske zveze kot oblika interpersonalnega kulturnega soočanja: doktorska disertacija*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Seferagić, Dušica (1988) *Kvaliteta života i nova stambena naselja*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske
- Sekavčnik, Vladimir (1997) *Arhitektonska-projektna naloga za izgradnjo nove pediatrične klinike v Ljubljani*, Knjiga II, XII, Ljubljana, Klinični center (elaborat)
- Seljak, Igor (ed.) (2001) *Housing in Constant Evolution: Book of Abstracts*, XXIX IAHS World Congress on Housing, Ljubljana, May 21. – 25. 2001, Ljubljana, Faculty of Architecture
- Sharpe, R., J. Roy (1985) *Teleshopping and Retail Location*, v: Brotchie, John F. et al. (eds.) (1985), str. 188–205
- Shaw, Ian, Susan Lambert, David Clapham (1998) *Social Care and Housing*, London and Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers
- Short, John Rennie (1998) *New Worlds, New Geographies*, New York, Syracuse University Press
- Siegel, Fred (1998) *The Loss of Public Space*, v: Etzioni, Amitai (1998), str. 187–198
- Simič, Slobodan Sime (2000) *Piran na robovih stoletij*, Ljubljana, Institut za komunikacije in informatiko
- Simič, Slobodan Sime, Alberto Pucer (2001) *Slovenska Istra – zaledje*, Ljubljana, IKI
- Sintezin razgovor: Slovenska obala-njena mesta in dediščina*, Sinteza, let. 2, št. 5/6, april 1967, str. 79–82
- Sirše, Janez (ur.) (2000) *Portorož 2005/2025: projekt vizije in strateškega razvoja vodilnega slovenskega turističnega centra*, Ljubljana, Mednarodni inštitut za turizem
- Sirše, Janez, Miša Novak (ur.) (1997) *Turistična tržišča po letu 2000*, 3. mednarodna konferenca turističnega združenja, 20.–23. november 1996, Mokrice, Terme Čatež, Ljubljana, Nacionalno turistično združenje
- Situacijska analiza o položaju otrok in družin v Sloveniji*, 1995, Ljubljana, Slovenski odbor za UNICEF
- Sklep o javni razgrnitvi osnutka "Sprememb in dopolnitev odloka o prostorskih ureditvenih pogojih območja Škofije, Plavje, Dekani"*, Koper, Mestna občina, 2000
- Sklep o javni razgrnitvi osnutka "Ureditvenega načrta Kolombini, Črni Vrh"*, Koper, Mestna občina, 2000
- Sklep o javni razgrnitvi osnutka "Ureditvenega načrta počitniškega naselja Oltra Ankaran"*, Koper, Mestna občina, 2000
- Sklep o javni razgrnitvi osnutka "Zazidalnega načrta Dolge njive, pod cerkvijo"*, Koper, Mestna občina, 2000
- Slovenian National Report, Best practices – Cities: Ljubljana, Maribor, Koper*, Habitat II, Republic of Slovenia, Ljubljana, Ministry of Environment and Physical Planning, 1995
- Slovenija, moja dežela – lepa in gostoljubna: tekmovanje na področju turizma, urejanja in varstva okolja*, Ljubljana, Turistična zveza Slovenije, 2000
- Slovenska mreža projektov zdravih mest 1992–1996, Svetovni dan zdravja – Zdrava mesta*, Maribor, Ministrstvo za zdravstvo Republike Slovenije, 1994
- Slovenski delničar: neodvisni časopis za razumevanje in čar lastništva*, let. 6, št. 49, 23. feb. 2001
- Smernice tehnološkega razvoja Telekoma Slovenije za obdobje 1999 do 2005*, Ljubljana, Telekom, 1999
- Smith, Valene L. (ed.) (1989) *Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press
- Smolić-Krković, Nada (1974) *Gerontologija: priručnik za socialne radnike*, Zagreb, Savez društava socialnih radnika Socijalističke republike Hrvatske

- Sommer, Robert (1969) *Personal Space: The Behavioral Basis of Design*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey
- Sorokin, Pitirim et al. (eds.) (1930) *Systematic Source Book in Rural Sociology*, Mineapolis, The University of Minnesota
- Sošić, Lido (1996) *Krajinske vrednote morske obale v procesih prostorskega razvoja in njihovo varstvo*: doktorska disertacija, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta
- Sperling, Daniel, Susan Shaheen, Conrad Wagner (2001) *Carsharing and mobility services*, http://www.calstart.org/resources/papers/car_sharing.html
- Splichal, Slavko (1983) *Teorija, empirija, praksa*, Ljubljana, Partizanska knjiga
- Spoznnavni zemljevid Slovenije*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2000
- Spremembe in dopolnitve planskih aktov Mestne občine Koper za področje poselitve*, Koper, Urbanistika d.o.o., 1998
- Staeheli, Lynn (1996) *Publicity, Privacy and Women's Political Action: Environment and Planning*, v: *Society and Space*, 14, 1996, str. 601–619
- Standardna pravila za izenačevanje možnosti invalidov*, Ljubljana, Urad Vlade Republike Slovenije za invalide, 1996
- Stanič, Ivan et al. (1999) *Bivalne navade Slovencev in njihov vpliv na prostor: občasna bivališča*, Ljubljana, Urbanistični inštitut RS
- Stankovič, Peter, Gregor Tomc, Mitja Velikonja (ur.) (1999) *Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, Ljubljana, Študentska založba
- Starec, Roberto (1994) *Tipologia degli insediamenti e delle abitazioni tradizionali in Istria*; v: *Annales*, let. 4, št. 5, 1994, str. 117–128
- Statistics in focus, Population and social conditions*, Eurostat, 1999
- Statut skupnosti obalnih občin Koper*, v: *Primorske novice*, Uradne objave, 28. marec 1986, Skupnost obalnih občin, Koper, 1986
- Stele, France (1936) *Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih*, v: *Kronika slovenskih mest*, let. 3, 1936, str. 31–37
- Stele, France (1944) *Kmečka kultura*, Ljubljana, Mohorjeva družba
- Sterlekar, Nevenka N. (1998) *Načrtovanje sodobnih trajnostnih naselij in prostorskega razvoja v Sloveniji*, v: *Slovenija in Evropska unija: urbanizem, prostorsko planiranje in prostorski razvoj*, 14. Sedlarjevo srečanje, Nova Gorica, 23.–24. okt. 1998, Ljubljana, Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije, 1998
- Stevenson, Anne, Elaine Martin, Judith O'Neill (1967) *High Living*, London, New York, Melbourne University Press
- Stewart, Murray, Jenny Carey-Wood (1992) *Mobility and Housing Needs in Urban Europe*, Bristol, SAUS Publications
- Strassoldo, Raimondo (1990) *Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev*, v: *Družboslovne razprave*, let. 7, št. 10, str. 64–76
- Strassoldo, Raimondo (1992) *Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence*, v: *Mlinar, Zdravko (ed.) (1992)*, str. 35–59
- Strassoldo, Raimondo (1996) *Forma e funzione: introduzione alla sociologia del' arte*, Udine, Form
- Strassoldo, Raimondo (1998) *Aspetti sociologici dell' urbanistica postmoderna*, v: *Sociologia urbana e rurale*, n. 55, 1998, str. 119–149
- Strategija razvoja slovenskega kmetijstva*, Ljubljana, Ministrstvo RS za kmetijstvo in gozdarstvo, 1992
- Stritih, Bernard (1993) *Normativi in standardi v socialnem varstvu: raziskovalno poročilo*, Ljubljana, Visoka šola za socialno delo
- Strojin, Tone (1991) *Sanitarno pravo*, Ljubljana, Uradni list

- Strokovne osnove za razglasitev posameznih nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Koper*, 1. in 2. zvezek, Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1994
- Strokovno posvetovanje Slovenska trgovina – jasna vizija ali razpotje?*, Portorož, 20. in 21. september 2001, Ljubljana, Društvo ekonomistov, 2001
- Studen, Andrej (1995) *Stanovati v Ljubljani: socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno*, Ljubljana, ISH – Institutum studiorum humanitatis
- Sulič, Neva (1974/75) *Edo Mihevc: diplomsko delo*, Ljubljana, Filozofska fakulteta
- Sullivan, William C. et al. (1997) *Where does Community Grow? The Social Context Created by Nature in Urban Housing*, v: *Environment and Behavior*, vol. 29, no. 4, July 1997, str. 468–494
- Susič, Emidij in Danilo Sedmak (1983) *Tiha asimilacija*, Trst, Založništvo tržaškega tiska
- Svetlik, Ivan (ur.) (1996) *Kakovost življenja v Sloveniji*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Šarec, Aleš (ur.) (1996) *Carigradska deklaracija o mestih in drugih naseljih*, II. svetovna konferenca Združenih narodov o mestih in drugih naseljih, Carigrad, 3.–14. junij 1996; *Svetovni zbor mest in lokalnih uprav*, Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor
- Šarec-Rozin, Lukrecija (1976) *Posledice in učinki visoke in nizke stanovanjske gradnje na stanovanjsko okolje*, Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije
- Šarec-Rozin, Lučka (1979a) *Gradivo za smernice za izgradnjo na območju Žusterna III*, Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije
- Šarec, Lukrecija (1979b) *Urbanistični kriteriji za urejanje stanovanjskih območij*, Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije
- Šarec, Lučka (1980) *Stanovanjska naselja v dolgoročnem razvoju Slovenije*, v: *Dolgoročni prostorski razvoj SR Slovenije*, Ljubljana, Republiški komite SRS za družbeno planiranje
- Šarec, Lučka, Aleš Šarec (1980) *Mesto našega časa*, v: *Sinteza*, št. 50/51/52, 1980
- Šarec-Rozin, Lučka (1982) *Urbanistično oblikovanje kot sredstvo razvoja humanega okolja: letno poročilo 1982*, Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije
- Šav, Vlado (1996) *Avtentičnost istrske kulture*, v: *Primorska srečanja*, let. 20, št. 180, 1996, str. 286–288
- Šav, Vlado (2001) *Šibki veter z juga*, v: *Revija* 2000, št. 143/144, str. 173–188
- Šelih, Alenka (1979) *Zasebnost in nove oblike kazensko-pravnega varstva*, v: *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani*, let. 39, str. 149–181
- Škerjanc, Jelka (1998) *Kdo me bo varoval pred "skrbno" državo?: zagotavljanje uresničevanja ustavnih človekovih pravic za ljudi, ki so nameščeni v socialne zavode proti svoji volji, raziskovalni projekt (tipkopis)*
- Šmidovnik, Janez (1995) *Lokalna samouprava*, Ljubljana, Cankarjeva založba
- Šmidovnik, Janez (1999) *Ustavnopravni problem regionalizacije Slovenije*, v: VI. dnevi slovenske uprave, Portorož '99, Portorož 23., 24., 25. september 1999; *zbornik referatov*, Ljubljana, Visoka upravna šola, str. 189–196
- Šmitek, Zmago, Rajko Marušič (eds.) (1999) *MESS-Mediterranean Ethnological Summer School (1997 in 1998)*, vol. 3, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
- Šoš, Štefan (1976) *Delavski samski dom in svobode osebnega življenja: diplomatska naloga*, Ljubljana, FSPN, mentor Zdravko Mlinar
- Špolar, Ivan (1973) *Stanovanje*, Ljubljana, Prešernova družba
- Štok-Vojška, Nelda (1998a) *Istrani pravijo: ljudski izreki in modrosti*, Marezige, (samozal.)
- Štok-Vojška, Nelda (1998b) *Moja deštra Istra: o njenih ljudeh, lepota, posebnostih*, Marezige, (samozal.)
- Štupar-Šumi, Nataša (1972) *Štanjel – program za obnovo in oživitev*, v: *Varstvo spomenikov*, let. 15, 1972
- Štupar-Šumi, Nataša (1983) *Problem modernizacije slovenskega Krasa*, v: *Varstvo spomenikov*, let. 25, 1983, str. 115–117

- Šuklje, Gizela (1952) *Vpliv podnebnih razmer na oblikovanje hiš in naselij v Slovenski Istri*, v: Slovenski etnograf, let. 5, 1952, str. 44–53
- Šuligoj, Boris (1993) *Slovenija kaže regijam figo*, v: Delo, 13. mar. 1993, str. 22
- Šuligoj, Boris (1999) *Carina na Črnem Kalu*, v: Delo – Sobotna priloga, 6. feb. 1999, str. 36
- Šuligoj, Boris (1999a) *Na Koprskem manj vikendov*, Nedelo, 19. dec. 1999, str. 2
- Šumi, Nace (1999) *Dva tisoč zlatih oltarjev!* (intervju vodila Jelka Šutej Adamič), v: Delo, let. 41, št. 88, 17. apr. 1999, str. 41
- Tambini, Damian (1998) *Civic Networking and Universal Rights to Connectivity: Bologna*, v: Tsagarouisianou, Roza et al. (eds.) (1998) *Cyberdemocracy*, London, Routledge, str. 85–109
- TAN1 (Temporary Autonomous Network), *Dynamic Networks and (Floating) Nodes*, Haarlem, Netherlands, 1997
- TAN2 *Cultural Identity and Spatial Segregation (within a Generic World)*, Arau, Switzerland, 1998
- TAN3 *Cyberspace and the Loss of Concetration/Centrifugation*, Berlin, Germany, 1999
- Tavčar, Rok (1999) *Uspešnost rehabilitacijskih služb na področju primorske regije*, Ljubljana, Psihiatrična klinika
- Taylor, Charles (1992) *Multiculturalism and "The Politics of Recognition"*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press
- Taylor, J. (1997) *The Networked Home: Domestication of Information*, v: RSA Journal, April 1997, str. 41–53
- Taylor, Ralph B. and Sidney Brower (1985) *Home and Near-Home Territories*, v: Altman, Irwin and Carol M. Werner (1985), str. 183–212
- Taylor, Peter (1995) *Beyond Containers: Internationality, Interstateness, Interterritoriality*, v: Progress in Human Geography, vol. 19, no. 1, 1995, str. 1–15
- Tehnični pripomočki v obveznem zdravstvenem zavarovanju*, Ljubljana, Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije, 1996
- Tepina, Marjan (1996) *Prostor in čas urbanizma in Ljubljane urbane: ob stoletnici urbanizma [1895–1995]*, Ljubljana, Enotnost
- Terseglav, Franc (ps. Urbanus) (1932) *Knjiga o lepem vedenju*, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna
- Teune, Henry, Zdravko Mlinar (1973) *Razvoj i participacija*, v: Revija za sociologiju, god. 3, br. 1–2, 1973, str. 3–26
- Teune, Henry, Zdravko Mlinar (2000) *The Developmental Logic of Globalization*, v: Ciprut, Jose V. (ed.) (2000) *The Art of the Feud: Reconceptualizing International Relations*, Westport, London, Praeger, str. 105–122
- Teze za strategijo razvoja Pirana – ukrepi za oživitev Pirana – ali: kako rešiti Piran*, Piran, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje, 1998
- The Size of Municipalities, Efficiency and Citizen Participation* (Local and Regional Authorities in Europe, No. 56), Strasbourg, The Council of Europe Press, 1995
- Tibbalds, Francis (1992) *Making People-Friendly Towns*, Essex, Longman House
- Tibbitts, John: *Prepairing for Tourism's Next Wave*, <http://www.iopa.sc.edu/ccgov/Articles/Tourism.htm>
- Titl, Julij (1993) *Značilnosti koprške agrarne pokrajine*, Časopis za kritiko znanosti, let. 21, št. 158/159, 1993, str. 51–59
- Toffler, Alvin (1970) *Future Shock*, New York, Bantam Books
- Toffler, Alvin (1980) *The Third Wave*, New York, Bantam Books
- Tomasic, Dinko (1948) *Personality and Culture in Eastern European Politics*, New York, George W. Stewart Publisher
- Tomšič Daniela et al. (1995) *Posebne strokovne podlage varstva naravne in kulturne dediščine za PUP "Staro mestno jedro"*, Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine

- Tomšič, Daniela (1998a) *Prispevek za analizo usklajenosti varstvenih pogojev in realizacije pre-nove na primeru obalnih mest*, Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine
- Tomšič, Daniela (1998b) *Prostorsko-sociološki vidiki revitalizacije s stališča varstva kulturne de-diščine*, projekt: Prostorska problematika revitalizacije mestnega jedra, Koper, ZRS
- Tomšič, Daniela (1999) *Kritična analiza določil varovanja historičnega mestnega jedra*, projekt: Prostorska problematika revitalizacije mestnega jedra, Koper, ZRS
- Toš, Niko (ur.) (1992) *Ekološke sondaže: iz raziskav slovenskega javnega mnenja 1984–1992*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Toš, Niko (1996) *Zaupanje v demokratični sistem*, v: Teorija in praksa, let. 33, št. 4, 1996, str. 631–672
- Toš, Niko (ur.) (1997) *Vrednote na prehodu I., Slovensko javno mnenje 1968–1990*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Toš, Niko (1999) *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*, Ljubljana, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV
- Toulmin, Stephen (1990) *Cosmopolis: the Hidden Agenda of Modernity*, New York, The Free Press
- Town Planning Assistance to Dalt Vila, Ibiza*, Strasbourg, Council of Europe, (Architectural Her-itage Reports and Studies ; no.18), 1989
- Traditiones: zbornik inštituta za narodopisje*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljub-ljana, 1973
- Tratnik, Suzana (1997) *Lezbična skupnost kot dom: ali je kdo doma?*, v: Časopis za kritiko znanosti, let. 25, št. 185, 1997, str. 153–161
- Trček, Franc (1997) *Virtualna demokracija – navideznost ali dejanskost?*, v: Družboslovne raz-prave, let. 13, št. 24/25, str. 98–117
- Trček, Franc (1998a) *Delovno okolje v mestni občini Koper: razvojni trendi in nastavki za razvo-jne strategije*, v: Balaban, Jelka et al. (ur.) (1998), str. 87–95
- Trček, Franc (1998b) *Delovno okolje v mestni občini Koper: stanje, problemi, razvojni trendi*, Ljubljana, FDV, Center za prostorsko sociologijo
- Trček, Franc (2000a) *Problemi informatizacije Slovenije*, v: Teorija in praksa, let. 37, št. 6, 2000, str. 1082–1094
- Trček, Franc (2000b) *Teledelo – sociološki vidiki*, v: Grad, Janez (ur.) Zbornik posvetovanja DSI 2000, Ljubljana, Slovensko društvo Informatika, str. 292–299
- Trček, Franc (2001) *Družbeno-prostorske implikacije interneta: doktorska disertacija*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Trebše-Štolfa, Milica (ur.) (2001) *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljen-ske matice*, Ljubljana, Združenje Slovenska izseljenska matica
- III. posvet Država, državljani, stanovanja, Portorož, november 1994: zbornik referatov*, Ljub-ljana, Stanovanjski sklad Republike Slovenije, Ministrstvo za okolje in prostor, 1994
- Trstenjak, Anton (1991) *Misli o slovenskem človeku*, Ljubljana, Založništvo slovenske knjige
- Tunbridge, John E., Gregory J. Ashworth (1996) *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*, Chichester, John Wiley & Sons
- Turner, John F. C., Robert Fichter (1972) *Freedom to Build*, New York, Macmillan
- Ule Nastran, Mirjana (1993) *Psihologija vsakdanjega življenja*, Ljubljana, Znanstveno in publicis-tično središče
- Uredba o graditvi in vzdrževanju zaklonišč*, v: Uradni list, let. 6, št. 37, 1996
- Uredba o tehničnih normativih za zaklonišča, zaklonilnike in druge splošne objekte*, v: Uradni list, let. 3, št. 48, 1993
- Urry, John (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*, London, SAGE Publications
- Uršič, Cveto et al. (ur.) (1997) *Človekove pravice in invalidi: zbornik esejev*, Ljubljana, Zveza delovnih invalidov Slovenije, Inštitut RS za rehabilitacijo

- Uršič, Cveto, Anton Zupan (ur.) (1998) *"Skupaj smo močnejši": iskanje skupnega jezika med stroko, politiko in invalidi: zbornik*, Ljubljana, Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo
- Uršič, Matjaž, Marjan Hočevár (2007) *Protiurbanost kot način življenja*, Ljubljana, FDV
- Van der Borg, Jan (1991) *Tourism and Urban Development: The Impact of Tourism on Urban Development: Towards a Theory of Urban Tourism, and its Application to the Case of Venice, Italy*, Rotterdam, Erasmus Universiteit
- Van der Borg, Jan, Paolo Costa, Giuseppe Gotti (1996) *Tourism in European Heritage Cities*, v: *Annals of Tourism Research*, vol. 23, no. 2, 1996, str. 306–321
- Van Galen, Jane, Mary Anne Pitman (eds.) (1991) *Home Schooling: Political, Historical and Pedagogical Perspectives*, New Jersey, Ablex Publishing Corporation
- Van Helvoirt, Cees et al. (1999) *Pilotski projekt: Uvajanje elementov managementa v občinsko upravo – na primeru mestne občine Koper*, Koper, Mestna občina, Phare
- Vatovec, Zdravko (1995) *Koper: med žalostjo in melanholijo*, v: *Primorska srečanja*, let. 19, št. 166, 1995, str. 111–116
- Veal, Anthony James (1987) *Leisure and the Future*, London, Allen and Unwin
- Verlič Dekleva, Barbara (1991) *Analiza in praksa urbane revitalizacije*, v: *Urbani izziv* št. 16/17, oktober 1991, str. 27–30
- Verlič Christensen, Barbara (1997) *Mobilnost prebivalcev Slovenije med leti 1974 ter 1994: analiza urbanega razvoja v Sloveniji s perspektive rezidencialnih mobilnostnih tokov*, v: *IB revija*, let. 31, št. 5/6, 1997, str. 14–22
- Verlič Christensen, Barbara (1999) *Revitalizacija mest skozi teorijo vrednostnih razlik*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Verlič Christensen, Barbara (2001) *Registracija prebivalcev in prijava stalnega bivališča v Sloveniji*, v: *Teorija in praksa*, let. 38, št. 2, 2001, str. 244–256
- Velkavrh, Danica (1996) *Vrtec naj ima odprta vrata*, v: *Delo*, 30. 9. 1996
- Verdenik, Ivan, Marjan Pajntar (1998) *Perinatologia Slovenica: 1987–1996*, Ljubljana, Združenje za perinatalno medicino SZD
- Verginella, Marta (1990) *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Trst, Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici
- Vernez-Moudon, Anne, Pierre Laconte (eds.) (1982) *Streets as Public Property*, Washington, University of Washington
- Vida, Irena (2002) *Trgovski velikani in trgovinski formati*, v: *Trgovina*, februar 2002, str. 30–32
- Vidali, Rafael (1996) *Slovenska Istra*, v: *Primorska srečanja*, let. 20, št. 181, 1996, str. 351–353
- Vilfan, Sergej (1961) *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana, Slovenska matica
- Vinčec, Ivan (1997) *Raziskava trga za stanovanjsko področje*, Koper, Dom
- Violich, Francis (1972) *An Urban Development Policy for Dalmatia*, v: *Town Planning Review*, vol. 43, no. 3, 1972, str. 243–253
- Violich, Francis (1983) *'Urban Reading' and the Design of Small Urban Places: The Village of Sutivan*, v: *Town Planning Review*, vol. 54, no. 1, 1983, str. 41–62
- Violich, Francis (1985) *Toward Revealing the Sense of Place: An Intuitive "Reading" of Four Dalmatian Towns*, v: Seamon, David Robert Mugermauer (eds) (1985) *Dwelling, Place and Environment*, Dordrecht, Boston, M. Nijhoff, 1985, str. 113–136
- Virilio, Paul (2000) *The Information Bomb*, London, New York, Verso
- Vlaj, Stane (1998) *Lokalna samouprava: občine in pokrajine*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Vmesni prostor regije – vmesni prostor mesta: mednarodni seminar: zbornik referatov*, 16. Sedlarjevo srečanje, 16., 17. in 18. nov. 2000, Rogaška Slatina, Slovenija, Ljubljana, Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije
- Vodopivec, Aleš (2004) *Sodobno stanovanje*. V: Planinšek, Anja (ur.), Vodpivec, Aleš (ur.) *Razstava Stanovanja za naše razmere*, Ljubljana, Stanovanjski sklad RS
- Vogel, Ronald K., Bert E. Swanson (1989) *The Growth Machine Versus the Anti-growth Coalition*, v: *Urban Affairs Quarterly*, 25, 1989, str. 63–85

- Vogelnik Repič, Katja, Franciška Logar (1994) *Oblikovanje turistične ponudbe in zasnove dolgoročnega razvoja turizma v obalno-kraškem turističnem območju*, Ljubljana, Urbanistični inštitut RS, Inštitut za ekonomska raziskovanja
- Vojnovič, Marija (ur.) (1992) *Dolgoročni plan občine Koper*, Koper, Skupščina občine
- Volovšek, Savo (1994) *Zaščita naselij in zgradb pred hrupom*, v: Lah, Avguštin (ur.) (1994) *Oko-lje v Sloveniji: zbornik*, Ljubljana, Tehniška založba Slovenije, str. 565–569
- Vonta, Tatjana et al. (2000) *Step by step*, Amsterdam, International Step by Step Association
- Vosgerau, Renate (1990) *Elektronische bewahrung: Auf dem Weg zur Abschaffung von Freiheitsstrafen oder in die total Kontrolle?*, v: *Bewahrungshilfe* 37/1990/2, str. 166–168
- Vovk, Marija et al. (1994) *Stanovanjska oskrba za potrebe starejših prebivalcev mesta Ljubljane*, Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije
- Vagnaz, Giovanni (1998) *Simple, very Simple though Complex*, v: Piranesi, vol. 5, no. 7/8, Autumn 1998, str. 54–61
- Vratuša, Anton et al. (2002) *Piran, a Green Coastal Community in the Northern Adriatic*, Ljubljana, ICPE
- Vreg, France (1996) *Sodobna dilema medijev: kje so meje med zasebnostjo in pravico do informiranja?*, v: *Teorija in praksa*, let. 33, št. 3, 1996, str. 408–423
- Wahlström, Bengt (1991) *Europe 2002: Looking Ahead to a New Europe*, London, Kogan Page
- Wallis, Allan D. (1997) *Wheel Estate: The Rise and Decline of Mobile Homes*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press
- Watson, Sophie, Katherine Gibson (1995) *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford, Blackwell
- Weber, Irena (1997) *Kultura potepanja*, Ljubljana, Mladinska knjiga
- Weigert, A. J. (1981) *Sociology of Everyday Life*, London, Longman
- Weiss, Otmar, Wolfgang Schulz (eds.) (1995) *Sport in Space and Time*, Vienna, Vienna University Press
- Wellman, Barry (1997) *An Electronic Group is Virtually a Social Network*, Canada, University of Toronto <http://www.chass.utoronto.ca/wellman/publications>
- Westin, Af (1967) *Privacy and Freedom*, New York, Scribner
- Wheeler, James O., Yuko Aoyama, Barney Warf (eds.) (2000) *Cities in the Telecommunication Age: The Fracturing of Geographies*, London, Routledge
- White Paper – Propositions for Europe's Built Environment*, Architects' Council of Europe, 1995
- Whyte, William H. (1980) *The Social Life of Small Urban Spaces*, Washington, The Conservation Foundation
- Willcocks, Diane M., Sheila M. Peace, Leonie A. Kellaher (1987) *Private Lives and Public Places*, London, New York, Tavistock Publications
- Willke, Helmut (1993) *Sistemska teorija razvitih družb: dinamika in tveganost moderne družbene samoorganizacije*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede
- Wilterdink, Nico (1990) *Where Nations Meet: National Identities in an International Organization*, Florence, European University Institute, Department of Political and Social Sciences, Badia Fiesolana, San Domenico (FI)
- Windsor, Duane (1979) *A Critique of The Costs of Sprawl*, v: *Journal of the American Planning ASSN*, vol. 45, no. 3, July 1979, str. 279–292
- Wolff, Richard et al. (eds.) (1997) *INURA: Possible Urban Worlds*, Switzerland, Birkhäuser Verlag
- World Tourism Leaders' Meeting on the Social Impacts of Tourism, Final Report*, Filipini, World Tourism Organization, 1997
- Wootton, Richard (2001) *Recent Advances: Telemedicine*, v: *BMJ*, vol. 323, 8. sep. 2001, str. 557–560
- Wylson, Anthony (1986) *Aquitecture: Architecture and Water*, London, The Architectural Press

- Wynne, Derek (1998) *Leisure, Lifestyle and the New Middle Class: a Case Study*, London, Routledge
- Young, John B. (ed.) (1978) *Privacy*, Chichester, John Wiley & Sons
- Zakaj v nove občine?*, Ljubljana, Vlada RS, Služba za reformo lokalne samouprave, 1994
- Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja*, v: Uradni list Republike Slovenije, št. 60, 29. 7. 1999
- Zakon o varstvu kulturne dediščine*, ZVKD, v: Uradni list Republike Slovenije, št. 7, 5. 2. 1999
- Zavod za usposabljanje invalidne mladine Kamnik 1947–1997*, Kamnik, Zavod za usposabljanje invalidne mladine, 1997
- Cerar, Vasilij, Živa Novak-Antolič (1998) *Desetletnica porodnišnice Ljubljana: zbornik prispevkov: strokovni sestanek SPS Ginekološka klinika, Medicinska fakulteta, Ljubljana, 20. december 1997*, Ljubljana, Slovensko zdravniško društvo, Združenje za perinatalno medicino
- Zeisel, John (1975a) *Social Science Frontiers*, New York, Russel SAGE Foundation
- Zeisel, John (1975b) *Sociology and Architectural Design*, New York, Russel SAGE Foundation
- Zich, František (1993) *Euroregions Along Czech-German and Czech-Austrian Borders*, Prague, Institut of Sociology
- Zore, Aleš (1998) Telekomunikacije, v: Balaban, Jelka et al. (ur.) (1998), str. 129–134
- Zukin, Sharon (1988) *The Postmodern Debate over Urban Form*, v: Theory Culture and Society, vol. 5, no. 2/3, June 1988
- Zupan, Gojko (2001) *Od zakonske zaščite do prenovljenega spomenika*, referat na strokovnem posvetu: Ohraniti, obnoviti, nadomestiti, Ljubljana, Ljubljanski sejem, Dednina Šubelj s.p.
- Žagar, Zora (ur.) (1987) *Sečoveljske soline včeraj – danes – jutri = Le saline di Sicciole ieri-oggi-domani: katalog k razstavi*, Piran, Pomorski muzej Sergej Mašera
- Žitko, Salvator, Slobodan Simič-Sime (1999) *Koper-Capodistira*, Ljubljana, Inštitut za komunikacije in informatiko
- Žitko, Salvator (1998) *Srednjeveška mesta v Istri*, v: Batič, Jerneja (ur.) (1998) *Srednjeveška mesta*, Ljubljana, Ministrstvo za kulturo
- Žlender, Marjetka, Vesna Gomezel Mikolič (ur.) (2001) *Korak za korakom po vznemirljivi poti življenja: ob 5-letnici programa "Korak za korakom v enoti Bertoki Vrtca Koper, Bertoki, Vrtec Koper"*
- Žnidaršič, Viktorija (2002) *Premična kulturna dediščina in njeno pravno varstvo*, v: Tičar, Bojan (ur.) *Slovenska nacionalna identiteta in evropsko združevanje*, Ljubljana, Pravna fakulteta, str. 59–98
- Živković, Miroslav (1975) *Uvod u sociologiju stanovanja*, Beograd, Arhitektonski fakultet, Poslediplomske studije: Kurs: Stanovanje

SEZNAM AVTORJEV SLIK

Vstavljena slika v naslovnici knjige – <http://www.slo-istra.com/porton/podezelje.html> (Dimitrij Kralj)

2. POGLAVJE

- Slika 2.1: Prevladujoči prostorski okviri tokov ljudi, fizičnih dobrin in idej – Zdravko Mlinar (Z. M.)
- Slika 2.2: Razpršenost in povezanost ljudi v tradicionalni in informacijski družbi (Z. M.)
- Slika 2.3: Krepitev moči akterjev civilne družbe – (Z. M.)
- Slika 2.4: Pranje in sušenje po starem – stara razglednica
- Slika 2.5: Ob vodnjaku: druženje iz nuje – Slobodan Simič-Sime
- Slika 2.6: Vodnjak brez nekdane vloge in ljudi – Z. M.
- Slika 2.7: Koncert učencev češke glasbene šole v lapidariju Pokrajinskega muzeja – Zdravko Primožič
- Sliki 2.8.9: Nove kombinacije funkcij oživljajo odprte prostore: mestna vrtnarja – Z. Primožič
- Slika 2.10: Voda v notranjih in zunanjih prostorih hotela – Marjan Vrabec
- Slika 2.11: Motivi iz kmečkega življenja – Luciano Kleva (a, b), Mario Zucca (lastnik) (c), posredoval A. Cernaz
- Slika 2.12: Ribiči na pomolu Sv. Peter (Sanpieri) – Mario Steffe (lastnik), posredoval Alberto Cernaz
- Slika 2.13: Solinarji pri delu v naravnem okolju (Seča) – L. Kleva
- Sliki 2.14.15: Načrti za poslovno–turistično–stanovanjski kompleks PC Livade – Janez Kobe
- Slika 2.16: Predlog za izgraditev umetnega otoka – Franci Steinman in Leon Gosar

3. POGLAVJE

- Slika 3: Velika koncentracija stanovanj v Prisojah – v čigavem interesu? – Z.M
- Slika 3.2: Tokijski vodni park (Primorske novice): Ali je to tudi naša prihodnost? (Z. M.)
- Sliki 3.3.4: Prepovedi in omejitve v mestnem prostoru – Z. M.
- Slika 3.5: Prvi načrt za pozidavo s terasastimi atrijskimi hišami nad Cesto na Markovec arh. Branko Zabukovec, 1985
- Slika 3.6: Nekateri poudarki iz Projekta Žusterna III, arh. Lučka Šarec in arh. Aleš Šarec, 1989
- Slika 3.7: Zgrajeni del Žusterne III – Z. Primožič
- Slika 3.8: Delo in bivanje: na isti parceli in v dveh ulicah – Z. M. in Maja Kotnik
- Slika 3.9: Picerija v prostorih nekdane samostanske kapelice – Z. Primožič
- Slika 3.10: Koncert orkestra ameriške vojske v koprski stolnici, 1997 – Z. Primožič
- Slika 3.11: Porušena hiša v Ospu: kdo so lastniki ruševine in kje so? – Z. M.
- Slika 3.12: Plodna kmetijska zemljišča: kot meja širitve (počitniških) naselij, Sončni park, Ankaran – Z. M.
- Slika 3.13.14: Mednarodna likovna delavnica v Abitanti (Lions club), L. Kleva

4. POGLAVJE

- Slika 4.1: Notranja organizacija stanovanjskih prostorov: stopnje zasebnosti – Lamur v: Kalčič, Perossa, 1982
- Slika 4.2: Gostota poselitve in stopnja zasebnosti: nižja gostota še ne zagotavlja višje zasebnosti; glej a, b in c – Z. M. in M. Kotnik
- Slika 4.3: Drugačnost mladih in moteči hrup: Mladinski kulturni center – M. Kotnik
- Slika 4.4: Veliko je načinov zagotavljanja zasebnosti bivališča: klasična varianta – Z.M
- Slika 4.5: Tudi z zelenjem poskušajo stanovalci preprečiti narkomanom dostop do terase (na Markovcu) – M. Kotnik

5. POGLAVJE

- Slika 5.1: Kmečka spalnica v Slovenski Istri nekdanj – L. Kleva
Slika 5.2: Ločeno, individualno odločanje ne vodi do "enotnosti raznolikosti": garaže v Šalari – Z.M
Slika 5.3: Druženje po starem: v Hrastovljah še ne izginja – Z.M
Slika 5.4: "Tomosova" stolpnica in individualna (ne)odgovornost – Z.M
Slika 5.5: Nered v prostoru: neupoštevanje pravil o ravnanju s (kosovnimi) odpadki Komunala Koper
Slika 5.6: Premalo in preveč prostora za osebne avtomobile – Z. Primožič
Slika 5.7: Prednost pešcem in javnemu prometu – Lučka Rozin - Šarec in Aleš Šarec
Slika 5.8: Usposabljanje učencev za večjo varnost – OŠ P. Tomažiča, učenka Kaja Kohek
Slika 5.9: Ozaveščanje javnosti – <http://www.cities-of-tomorrow.net/verteil.html>
Slika 5.10: Bližnjica! Ali so pešci premalo disciplinirani ali pa je bilo načrtovanje preveč neživljenjsko (geometrizem)? – Z.M
Sliki 5.11.12: Turistično društvo v Ankaranu pomembno sooblikuje krajevno okolje: ob otvoritvi razstave cvetja – Z.M
Slika 5.13: Neurejenost: tudi prekinitev s tradicijo je potrebna – Z.M
Slika 5.14.1: Tudi otroci, učenci lahko sooblikujejo naše okolje – OŠ J.P. Vojka; Z. M. b

6. POGLAVJE

- Sliki 6.1.2: Odpiranje vrtcev, vključevanje staršev: Bertoki – Z. Primožič
Sliki 6.3.4: Nadzor in zapiranje odprtih prostorov za otroke – Z. M.
Slika 6.5: Pod isto streho z ločenima vhodoma – Z.M.
Slika 6.6: Dijaško-študentski dom v starem mestnem jedru Kopra – Z. Primožič
Slika 6.7: Prvi primer zasebno organiziranega varstva ostarelih, Gažon – Z. Primožič
Slika 6.8: Koncentracija starejših v obalnem pasu? Hotel "Delfin" – prospekt hotela Delfin
Sliki 6.10.11: UNICEF ter sobivanje matere in otroka – Z. Primožič
Slika 6.12: Načrt adaptacije hiše za bivalno skupino, arh. Artur Mlinar
Slika 6.13: Posnetek z Markovca – M. Kotnik
Slika 6.14: Tudi brezdomci imajo svoj "dom" –pod mostom – prispevek študenta

7. POGLAVJE

- Slika 7.1: Dvakratni sporni poseg: izgraditev avstrijske jetnišnice in rušenje kompleksa na Belvederu – stara razglednica
Slika 7.2: Izstopajoča (Mihevčeva) stolpnica v mestnem jedru – Z. Primožič
Slika 7.3: Kako se novo vključuje v kontekst na robu starega mestnega jedra? Izziv: poslovno-stanovanjski objekt Mandrač, arh. Vojteh Ravnikar
Sliki 7.4.5: Perilo na ulici – Lučka Ažman Momirski (4), Z. M. (5)
Slika 7.6: Današnji problemi kot posledica kratkovidnega planiranja: Semedela – Z. M in Tomaž Berčič
Slika 7.7: V pričakovanju nove funkcije, Luka Koper – Branko Mlinar
Slika 7.8: "Noč in dan": mladi kupci v nočnem času – Z. Primožič
Slika 7.9: Shematska predstavitev rastoče hiše – Kresal, 1987, 15
Slika 7.10: Od togosti k fleksibilnosti: Obrtna cona Dolina – Paolo in Roberto Starec
Slika 7.11: Nova generacija v prizidani hiši: tradicija se (nekoliko po svoje) nadaljuje – Z.M
Slika 7.12: Kdo naj bi še kupal na odprtem ognjišču? – L. Kleva
Slika 7.13: Nekdanja istrska noša, boškarini in vino na martinovanju v Kopru – Lucia Rasman (lastnica), posredoval A. Cernaz
Slika 7.14: Ena od akcij mladih na mestnih ulicah – Z. Primožič
Slika 7.15: Grožnjan: risba – arh. Berislav Iskra, 1972

8. POGLAVJE

- Slika 8.1: Bivalna in tranzitna funkcija v prostoru – Z.M.
Slika 8.2: Variantni predlog poteka obvoznice (urbanistična delavnica) – Urbanistična delavnica (L. Ažman Momirski, 2000)

- Slika 8.3: Prosti čas, rekreacija, turizem in izletništvo – Van der Borg, 1991, 8
 Slika 8.4: Stopnjevanje zasebnosti v kampih – Adac, 1992
 Sliki 8.5.6: Prostorski (ne)red in "kontinentalni vrečarji" – Z. Primožič
 Slika 8.7: "Stara" Marina Koper – prospekt
 Slika 8.8: Prostočasne športne aktivnosti v obalni regiji – Matjaž Jeršič, 1998
 Slika 8.9: Kompasova ponudba izleta v Avstralijo – Z.M.
 Slika 8.10.11: Sodobni nomadi: pop glasbeniki – Gregor Kuret
 Slika 8.12,13: Šotori: takojšnja vzpostavitev prizorišča – Petre d. o. o., Žalec
 Slika 8.14: Danijel in njegova potujoča kuhinja/jedilnica – Danijel Mlakar (lastnik)
 Slika 8.15: Struktura pristaniškega mesta – Han Meyer, 1999
 Slika 8.16: Pristanišče kot sestavni del mesta – Slobodan Simić Sime, 2002
 Slika 8.17: Prostorska ureditev pristanišča – Marco Venturi in L. Ažman Momirski
 Slika 8.18: Nekdanja carinska ločitev mesta in pristanišča v Bošadragi – L. Ažman Momirski
 Slika 8.19: Odprtost tudi za javnost – skupina avtorjev Big Koper, 1999
 Slika 8.20: Inmarsat: satelitsko premoščanje oddaljenosti v pomorstvu – Acton d. o. o., Ljubljana
 Slika 8.21: Luksuzna križarjenja z "Veliko princeso" – Fincantieri, Monfalcone
 Slika 8.22: Zasežene ruske ikone na slovensko-italijanski meji – MNZ

* * *

Grafi brez označenega vira se nanašajo na podatke iz naše ankete v MO Koper, 1998, graf 8.1 avtor – Sanne, 1983; graf 8.6 – Leach, 1961, graf 10. 2 – ZM (narisal T. Berčič)

STVARNO KAZALO

A

- Agenda 21 64–66
- Ankaran 77, 80, 90, 94, 96, 145–146, 196–198, 259, 262, 265, 276, 329, 332–335
- arhitektura 65, 196, 214, 218, 221, 238, 242, 247, 369, 397, 424
- avtohtono prebivalstvo 39–40
- avtomobil, Evropski dan brez a. 140–144
 - gl. promet

B

- Benetke 163, 230, 245, 259–260, 301, 313, 324–325, 350, 356, 370
- Bertoki 69, 115, 155–156, 259, 266, 332, 334
- bivališče
 - počitniško, sekundarno 60, 275–279, 302
 - skupno 131
 - stalno, začasno 251–254, 261, 275, 291, 293, 306, 316–317
 - gl. čas
- bivanje, bivalno
 - dejanski način b. 76
 - kakovost b.
 - dostopnost in izključevanje 43
 - želeni način b. 76
 - b. potrebe 105
 - b. prostori 133–134
 - b. na ladji 342
 - b. skupnost 194–196
 - gl. stanovanjske skupine
 - b. v mestnem okolju 201
 - skupinsko b. vrstnikov 162
 - sobivanje matere in otroka 188
- bolniki 8, 11, 38, 90, 186–187, 193–194, 309, 346
 - samopomoč na d. 183
 - zdravniški obiski na domu 38, 191
- bolnišnice, b. Izola
 - b. na domu 183
 - dnevna b. 183
 - hospitalizacija
 - čas 38, 183, 189
 - humanizacija h. 184
 - podomačenje b., atmosfera, vzdušje 184–189
 - zasebnost – odraslih, otrok 116
 - gl. uniformnost

- Bošadraga 57–58, 90–91, 328, 330
- brezdomci 8, 168–169, 204–205, 370

C

- centralizem v Sloveniji 403
 - blokada pobud “od spodaj” 390
 - državocentrični vzorec 390
 - občutek zapostavljenosti 397
 - statično razumevanje središčnosti, obrobnosti 401
 - gl. decentralizacija
- civilna družba
 - akterji, Agenda 21 64–66
 - glob. nevladna org. WWF Inter. 303
 - krepitev glob. c.d. 23–24
 - neuradno soc. delo 190
 - gl. deinstitucionalizacija
- cona, coning 90, 92, 95–96, 232, 292, 326, 329–330, 332, 338, 367–368, 378, 422

Č

- čas
 - ad hoc reševanje zadev 374
 - anticipativno delovanje 2, 33, 43, 135, 234, 256, 377, 420, 426
 - č. mandata polit. funkcije 223
 - č. odsotnost z doma 323
 - č. razsežnost bivanja 6
 - dokončnost načrtov, odločitev 223–224, 230
 - etapna gradnja 85, 377
 - fleksibilnost 117, 164, 171, 212, 223, 255, 386
 - lokacijska f. 98
 - kontinuiteta, diskontinuiteta 110, 216–219
 - rezervne, čakalne površine, lokacije 85
 - sezona, sezonskost, desezonizacija 226–227
 - stalno, začasno, gl. bivališče
 - variabilnost, nihanja 251
 - zapoznelo reagiranje, naknadno poseganje 115, 234
 - 24–urna družba, dostopnost, č. razpršenost 117, 227, 230
 - gl. tudi dediščina, obratovalni čas, čas hospitalizacije

D

- decentralizacija

- d. mest 71
- d. zavodov 196
- mednivojsko povezovanje 412
- policentrizem, brezsrediščna družba 399
- polifonija, večglasna S. 397
- soudeležba v oblasti 381, 412
- dediščina
 - arhitekturna, stavbna 277, 365
 - kulturna 236–243, 357–358, 367–368
 - naravna 62–63, 149
 - nepremična, premična 240
 - urbanistična 212
 - zgodovinska 241, 273
- deinstitucionalizacija, odpiranje zavodov 16, 29, 51, 96, 156, 164, 171, 184, 186, 193–194, 196, 250, 305
 - d. kolektivnih oblik bivanja 37–38
 - neuradno socialno delo 190
- delovni, obratovalni čas 118
 - odprtost lokalov 96, 227
- demokracija
 - demokratizacija odločanja 24, 252, 378–379, 388, 390–391, 405
 - lokalna demokracija, getoizacija l. d. 388–405
 - strankarska 378–379, 390
 - gl. tudi lok. samouprava, teledemokracija
- Dilici 107, 276
- Dolina 232
- dom, domače, domačini 259–263, 276, 287
 - d. okolje 191–193, 256
 - domocentričnost 4, 15–16, 30, 38, 43, 233, 368
 - instrumentalizacija domačega za zunanje cilje 256
 - “lagodno je biti doma” 160
 - podomačenje tujega 17
 - posvetovljenje domačega 7
 - gl. bolnišnica
- druženje, dužabnost
 - catering 314
 - d. homoseksualcev 206
 - “havba žuri” 202
 - hoteno, selektivno, po volji človeka 49
 - med vozniki v EU 321
 - na domu, v dnevni sobi 123
 - šotori 315
 - v javnih prostorih (iz nuje) 52
 - v nevtralnem prostoru 123
 - gl. zasebnost glede obiskov, mediteran
- družina, zakonska, (izven)z. skupnost 28–31
 - d. z dvojno kariero, lokacijsko divergentni interesi 32–34
 - povečevanje št. enostarševskih d. 30
 - preobrazba, reorganizacija d. 28
 - “slovo od družinskega življenja” 27
 - gl. nasilje v družini
- država, oblast
 - d. periferija 406, 408, 411
 - d. teritorialna (re-)organizacija 419
 - razvojna vloga d. 380
 - soudeležba v oblasti 411–413
 - uhajanje suverenosti, avtonomija regij 410–411, 416
- dvorišča 70, 84–87, 124, 126, 145, 147, 150–151, 182, 243, 273
- E
- ekologija
 - Agenda 21 64–66
 - e. kriza in neform. ekonomija, e. škoda 44
 - in promet 139
 - in tržni interesi 80
 - svetovni e. standardi 274
 - število turistov, e. škoda množičnega t. 42
 - gl. meje rasti
- estetske vrednote, olepševanje 79–80, 112, 146, 241–242
 - lep pogled na morje 80
 - lepo, čisto, urejeno 145–147
- etnične strukture 91–92, 400, 421
 - etnične manjšine, skupnosti, Italijani 385–386
 - etnični mikrokozmos 343–344
 - “etnorazvoj” 385
 - Italijani–naselitev v Kopru 23, 430
 - dvojezični napisi– teritorialna določenost 91
 - i. partnerji 387
 - nepremičnine in begunci 415
- Evropska unija 298, 381
- evropske integracije 406–407, 411, 416, 418, 420
- evropski program Prepare 104–105
- Evroregija Istra 401–403
- EU–mobilnost, Movit 298
- G
- garaže 126, 128, 133–134, 139, 226, 230, 264, 322
 - gl. nered
- globalno, globalizacija
 - anglo–ameriški vzori 186
 - človek neposredni državljani sveta 24
 - g. civilna družba 23
 - g. delovanje–Luka Koper, pristanišče 325
 - g. in identifikacija 326
 - g. standardi v porodništvu 188
 - Habitat 2–Istanbul–Koper 385

- “hodi lokalno, misli globalno” 16
 - Intereuropa in UPS 358
 - internac. arhitektura 218
 - internet in potovanja po svetu 297
 - izgubljanje prednosti v dom. okolju 383
 - “kjerkoli in kadarkoli” 312
 - Kompas, potovanja 294
 - lastniki po vsem svetu 106
 - OZN – pravice otrok v bolnišnici 186
 - (ne)razumevanje g. 19
 - svetovna Agenda 21 64
 - svet. ekonomija in ekologija 333
 - svet. razpršenost in povezanost 22
 - svet. tokovi in okoljski standardi, ISO 14001 333–338
 - teorija in dejstva 19
 - tokovi ljudi, dobrin, idej 20
 - denarni t., SWIFT 229
 - UNICEF, Baby’s friendly hospital 185–186
 - vozniki, razgledi po svetu 321
 - znanje tujih jezikov 386
 - WTO 300
 - gl. prostorska mobilnost
 - globalizacija 7, 23, 364, 388, 395, 425
 - gostota, zgoščanje 110, 114–117
 - gl. naselitev
 - Gradin 89–99, 101–103, 106, 236, 304
 - Grožnjan 245
- H**
- homoseksualci, geji, lezbijke
 - gejevski, lezbični lokali 206
 - “gejevski penzion” 207
 - javno izražanje h. 206
 - gl. (isto)spolna usmerjenost
 - heterogenost prebivalstva S. Istre 190
 - hiše
 - atrijske 77
 - dvostanovanjske 159
 - enodružinske 78, 230, 234
 - gl. počitniške
 - hoteli, kampi, marine 275–292
 - bivanje v h. danes, v prihodnosti 280
 - Hrastovlje 134, 237, 259
- I**
- identifikacija 21, 80, 87–88, 133, 148, 281, 326
 - identiteta 131
 - istrska 247, 382
 - kulturna 42, 65, 415
 - lokalna, regionalna, teritorialna 13, 20, 23, 40, 69, 112, 237, 241, 358
 - mestna, koprška 216, 367
 - narodna, državna, slovenska 286, 343, 385, 413, 417
 - naselja, “gručaste vasi” 68, 217
 - posameznika 13, 70, 211, 278
 - individualizacija 11–13, 20–23, 133–134, 295
 - i. pomoč duševno motenim 190
 - personalizirane počitnice 294
 - prehrane 149–150
 - prometa 263, 272
 - v bivalnem okolju 31, 34
 - v družini 25
 - v gospodinjstvu 25–28
 - potovalne destinacije 295
 - pravice posameznika 127
 - gl. meje rasti
 - informacije–niso lokacijsko izključujoče 16–17, 119–120, 128
 - informacijski viri 43, 385
 - informacijskokomunikacijska tehnologija, naprave, opremljenost 42–44
 - elektronska pošta 313
 - internet 18, 23, 44, 207, 253, 273, 283, 294, 297
 - i. infrastruktura 77, 376
 - računalnik, telefon, TV 44
 - informatizacija 15–19, 42, 55–56, 210, 240–241
 - in globalizacija 286, 362, 369, 371, 385, 391, 422, 425
 - in zasebnost 119–121
 - inovacije, inovativni programi, nove ideje, izkušnje 219, 281, 299–301, 362, 367–371, 393, 401, 407, 410–411, 423, 426
 - gl. ustvarjalnost, okolje
 - institucije
 - institucionalno varstvo 191
 - institucionalizacija 37, gl. deinstitutionalizacija
 - uradno delovanje
 - časovna nedostopnost za voznike 322
 - totalne i. 16
 - interesi
 - domačinov in stališča naravovarstvenikov 107
 - javni 404
 - konfliktni, nasprotni 118
 - kratkoročni, profitni 222, 365, 375
 - osebni 128
 - težnje prebivalcev in prostorska politika 77
 - invalidi, gibalno ovirani 90, 172, 194, 196–198
 - samoorganizacija 310
 - Istra 22–23, 53, 72, 80, 226, 245–247, 253, 381–382, 388, 397, 401–403, 414, 416–417
 - Italijani, gl. etnične skupnosti

izbira, svoboda i. med javnim in zasebnim 87
– i. v druženju, stikih 110
– lokacijska 275
– in mobilnost 251
Izola 59, 202, 353, 377

K

konflikti, nasprotni interesi 73–75, 139, 274
– gl. interesi
Koper
– k. identiteta v kontekstu globalizacije 367
– K. in Benetke 324–325
– K. in zaledje 98
– koprške in istrske posebnosti, gl. identiteta
– lokacijska politika 351
– prostorska organizacija mesta 67
– obmorska mesta 87
– primerjava K.–Perpignan 298–300
– pristaniško mesto 323
– raziskovanje XIII–XVI 422–427
– regionalno središče 390
– staro mestno središče, oživljanje, prenavljanje 236, 243
– značilnosti naselitve 428–430
– zunanja podoba in življenje za fasado 240
kriminal, kriminaliteta, delikvenca 52
– prekrški glede javnega reda in miru 47
– turizem 301
– v zvezi z mamili 46
– vandalizem 139
– gl. nasilje, varnost
Krkvče 216, 237

L

lastnina, lastniki, neurejeno lastništvo 106
– gl. globalizacija
Ljubljana 389, 393, 417
Loka pri Črnem Kalu 23
lokacija
– naključna l. zavoda 193
– vezanost na eno l. 275
lokalna samouprava 364
– in centralizem 403
– raznovrstnost oblik (samo)upravljanja 394
– vsebinsko osiromašenje 49, 117, 364, 391, 403, 425,
– sodelovanje, udeležba preb. 362–365
– gl. demokracija, občina
lok. posebnosti in globalizac. 17, 367
lok. razvoj 382–383

M

Markovec 74, 77, 85, 90, 126–127, 137, 183, 193,
222, 241, 257, 259

Marezige 336, 392, 404
Marušiči 355
materinski domovi 3, 5, 127, 166–169, 370
mediteranski, -a
– kontinentalna in istrsko m. identiteta 290, 382
– m. države, turizem, onesnaževanje 304
– m. okolju primerna bolnišnica 183
– m. posebnosti–izgubljanje 398
– m. privlačnost, sončni pas Evrope 73, 400
– m. tip aglomeracije 217
– m. tradicija 221
– m. turizem, m. Slovenija, m. privlačnost 294, 296, 303
– m. živahnost 49
– slog življenja 110
– 100 Mediterranean historical settlements 241
meje, obmejnost 126, 398, 400, 420
– obrobnost 6, 238, 271, 324, 328, 401
– odpiranje m. 357
– odpravljanje m. 381
– perspektive, problemi ob odprti meji 381–382
meje rasti, omejitve
– okoljske, vedenje turistov 74, 303
– omejenost gibanja 154
– in globalizacija 18
– in individualizacija 18, 251
– Kraški rob 61
– gl. ekologija
mešanje, m. raba površin 96
– ločevanje in/ali m. prebivalcev, funkcij 88
– m. stan. in poslovnih prostorov 92
– večnamenskost javnih prost. 93
metode raziskovanja 364, 422
Milje 290–293, 325
mladina, mladi 155
– bivanje vrstnikov 162
– m. s posebnimi potrebami 191
– osamosvajanje m. 158–159, 161–162
– prostorsko ločevanje generacij 158–162
– stanovanja z ločenim vhodom 161, 233
mobilnost, gl. prostorska m.
– m. mladih 298
moč, nemoč
– posameznika 224–225
– občine 374
morje, obmorsko
– čustvena navezanost na m. 290
– diverzifikacija p.č. aktivnosti 293
– m., pesek in sonce 283
– obmorska lega 13
– onesnaževanje m. 304
– plavajoča stanovanja 342

- pogled na m. 59, 68, 71, 77, 79, 80, 85, 105, 113, 276–277
- pomorska in mediteranska usmeritev 290
- starostniki in m. 178
- gl. obala

N

način življenja

- nomadski 306
- pomorščakov 343–344
- voznikov tovornjakov 319–323
- gl. mediteranski

načrtovanje, planiranje

- stanovanjsko, urbanistično, prostorsko 149
- kot vsakdanja življenjska praksa 363
- preusmerjanje k vsakdanjemu urbanizmu 363
- vloga projektantov in uporabnikov 366
- načrtna določenost in fleksibilnost 377
- od prepovedovanja k partnerskemu sodelovanju 242
- gl. soseska, čas

nadzor, urbanistična inšpekcija 73, 154, 377

- elektronski monitoring 268
- komunalni n. 75
- n. in informacijska tehnologija, izguba svobode 6
- n. in zaščita kulturne dediščine 281
- n. dijakov, študentov 164
- n. dostopa v ulico, naselje 127
- n. nad otrokom 87, 158, 166
- n. nad zaposlenimi 15
- n. priseljevanja 72
- Net Nanny–n. dostopa do spletnih strani 121
- razprševanje n. funkcije 331
- v Luki Koper 330
- videofonsko n. 120
- zasebne varnostne službe 126
- gl. tudi zasebnost

nakupovalno središče 177, 243

narava 177, 243

- n. danosti 68, 354
- n. in umetno okolje 55
- odmik in zbliževanje z n. 17, 58–60
- ogrožanje n. 65
- življenje v n. okolju 56
- gl. tudi naravno okolje

naselitev, poselitev 80, 263

- dohodek in gostota n. 78
- gostota naselitve–trend 34, 78
- gostota–pohojene zelenice idr. 81
- nasprotovanje planskim usmeritvam 274
- parcelni urbanizem 114
- praznjenje odmaknjenih območij 98

- gl. tudi poselitev podeželja

nasilje

- v družini 30, 47, 127, 167–168
- gl. tudi družina

navezanost

- čustvena n. otrok, starejših na dom 16
- na teritorialna območja 79
- gl. identifikacija

nepremičnine 415

- cene n. 71–72, 102
- cene zazidljivega zemljišča 48
- imobilizacija in promet n. 182
- in begunci, optanti 415
- počitniška stanovanja za nedomačine 276
- preprodaja n. 247
- promet n. 154, 182, 255, 302, 382
- težavna prodaja dvostanovanjskih hiš 234
- gl. pogled na morje

nered, neurejenost 131

- našarjenost 147
- n. parkirišč in garaž 139
- n. skupnih prostorov med bloki 88
- notranjih in zunanjih p. 132, 139
- n. v stanovanju in videotelefonijska 116
- prekinitev s tradicijo 147
- prometni n. 140, 142
- ravnanje z odpadki 138

nezaupanje

- n. in nadzor pri delu na daljavo 323
- n. in Evroregija 401
- odpiranje meja 413–416
- gl. (de-)institucionalizacija, (ne-)samostojnost

NIMBY 366

Nova Gorica 147, 176, 184, 197, 222, 410

O

obala, Obala, sončni pas

- čisto morje in obala 291
- o. pas 98–10
- Obala.net 251, 262
- litoralizacija 371
- privlačnost 400
- gl. morje, nepremičnine

Obalni dom upokojencev 172–176

občina, Mestna občina Koper 374–378

- mednarodno (čezmejno) povezovanje o. 402
- moč, nemoč o. 374
- obvladovanje prostora o. 374–376
- prostorski razvoj o. 375
- razvojna vloga o. 375
- velikost, delitev MOK 391–934
- gl. lok. samouprava, uniformnost

odgovornost, neodgovornost 133, 145, 148

- individualna neodgovornost 134–135

- o. posameznikov za javno dobro 128
- občutek pripadnosti in soodgovornosti 86
- občutek soodgovornosti za ljudi v okolici 148
- učenje o. v vrtcu 156
- odpiranje zavodov, institucij 174, 191–193
 - o. v svet 17, 46
 - gl. deinstitucionalizacija, globalizacija
- odvisniki, zasvojenici
 - o. od drog 201–202
 - strah pred o. v javnih prostorih 52
 - zdravljenje o. 203–204
 - gl. terapevtske skupnosti, nasprotovanje, odpor
- okolje 55–65, 107
 - enofunkcionalno, večfunkcionalno 84, XV
 - integralno 8, XV
 - naravno 55; voda, svetloba, zelenje 59
 - grajeno 154
 - umetno, umetne stene 55, 63
 - ustvarjalno, ustvarjalnost 8, 225, 371
 - življenjsko 367, XV
 - gl. tudi bivalno in domače o. ter prostori
- Olmo–Prisoje 179, 201, 376
- opremljanje stanovanja, gl. samostojost
- osamosvajanje
 - ločen vhod v hiši staršev 161
 - o. obrobni regij 417–419
 - tangencialno povezovanje/koalicija 417
 - o. posameznika 158–162
 - vnaprejšnja določenost 407–411
 - gl. tudi mladi
- Osp 61–62
- otroci v prostor
 - o. s posebnimi potrebami 191
 - o. v vrtcih, Sorosov projekt v Bertokih 155
 - otroška igrišča 157
 - potrebe o. 157
 - svetovanje, ne nadzorovanje 154
 - ustvarjalno vključevanje o. 155
 - zapostavljenost o. 154
 - gl. nadzor
- P**
- Palma de Mallorca 92
- parki, zelenice 145–147, 201
 - izključnost, večnamenskost 54
 - “P. za življenje Dragonja” 65
 - zbiranje homoseksualcev 206
- parkirišča, parkiranje 139–140, 154, 179
- Piran 163, 221, 226
- počitnice, počitniške h., stanovanja
 - odklonilni odnos do nedomačinov 82
 - personalizirane p. 294
 - razvojne spodbude 276
- sekundarna bivališča 60, 275
- vikend, “vikendaši” 106, 221, 261–262, 277
- gl. prosti čas
- podeželje, vas
 - decentralizirano zgoščanje 100
 - lokacijska fleksibilnost 98
 - pogoji za priselitev 100
 - poselitev, aktiviranje 102–106
 - preusmerjanje naseljevanja in oživljanje p. 98–101
 - propadanje stavb, naselij 99
 - primer Abitantov 106
 - solastniki nepremičnin, neurejeno lastništvo 23, 106
 - stavbna tradicija 99
 - tradicionalna izključujočnost, zaprtost 7
 - vpliv p. prebivalstva 98
 - gl. globalizacija
- pomoč
 - duševno motenim 190
 - inovativne prakse 138
 - medsosedska 128
 - na domu, na daljavo 174
 - na podeželju 106
 - starostnikom, ženskam 168
 - za samopomoč 376
 - žrtvam kaznivih dejanj 167
- pomorstvo, pomorščaki, mornarji
 - čas odsotnosti 340–348
 - GPS, Inmarsat 345–346
 - ladijska posadka, etnična heterogenost, hierarhija, sožitje 343
 - plovba, plavajoči hoteli iz Tržiča, križarjenja 348
 - prost.–čas. org. bivanja in življ. p. 340–347
- Portorož 59, 78, 101, 118, 226, 259, 271, 277, 285, 290, 355,
- posebnost
 - koprška 367
 - istrska 397
 - gl. identiteta
- Postojna 5, 167–169, 308, 370
- potovanja 41–42
 - internet in p. po svetu 297
 - nove izkušnje za K. iz Perpignana 298–300
 - potujoče skupine, avtodom 307
 - povečevanje dolžine p. 144
 - gl. globalizacija
- povezovanje 374, 379
 - globalno 229
 - območno, omrežno 328, 407–412
 - stanovalcev v blokih 150–152
 - (tele)komunikacijsko 42, 345
 - radialni 392

- prave posameznika in zasebnost 127
 - prebivalstvo
 - avtohtono 39–40
 - rast/upadanje 35–36
 - staranje, gl. starost 37–38
 - struktura 153
 - prihodnost 399
 - gl. anticipativno, čas
 - priseljevanje
 - omejevanje, spodbujanje 81–82
 - Prisoje 150, 201, 284
 - pristanišče, Luka Koper
 - mesto, ločevanje in prežemanje 325–327
 - območje in/ali omrežje 328–332
 - prostorska ureditev p. 329
 - pritegovanje
 - mladih, ustvarjalnih izobražencev 369
 - strokovnjakov 384
 - turistov 300
 - privatizacija javnih prostorov 127
 - privlačnost
 - mediteranska p. 303
 - Slov. Istre 400
 - problemi
 - ob odprti meji 374
 - obvladovanja prostora v občini 381–382
 - p. v razvoju k. občine 140
 - profit in javne, skupne površine 141
 - p. in prost. razvoj obč. 375
 - gl. interesi (kratkoročni)
 - promet 142–143, 243, 250–253, 255–259
 - individualni, osebni 144, 263
 - javni 265–272
 - koprski terminali prometnih tokov 271
 - pomorski p. 323
 - souporaba avtomobila, “car sharing” 269
 - gl. varnost
 - prosti čas
 - diverzifikacija, raznovrstnost p.č. aktivnosti 101, 294
 - množičnost, protesti domačinov: Podpeč, Podgrad 258
 - pasivno in aktivno preživljanje p. č. 294
 - povečevanje, skrajševanje 44
 - rekreacija, turizem, izletništvo 92, 262
 - gl. čas, počitnice
 - prostitucija
 - pomorščaki 344
 - p. in turizem 260
 - p. ob vplutju ladje v Koper 341
 - prostorska mobilnost 39, 249–255, 305–316
 - bencinski servis in druge storitve na potovanjih 274
 - kraji, pota in omrežja 273
 - mobilni prostori, ljudje in storitve 305–315
 - nagnjenost k mobilnosti 22
 - plovba, križarjenja 348–351
 - prisotnost–odsotnost 306
 - vozniki Intereurope 316–322
 - gl. potovanja, promet
 - prostor 131, 379
 - fleksibilnost v p.
 - gozdni p. 105
 - javni, živahni p. 4, 50, 87, 93, 212
 - mešanje stanovanjskih in poslovnih p. 92
 - notranji p. 136
 - oblikovanje p. 148
 - p. oddaljenost–zaščitna vloga 110
 - p. organizacija bivanja 25, 154, 165, 203
 - p. vsakdanjega življenja 49–53
 - p.–časovna organizacija 109–113, 340
 - razpršitev in zgoščanje v p. 70–75
 - skupni p. 136
 - spreminjanje namembnosti p. 378
 - strah pred javnimi p., gl. varnost
 - urejanje p. 133
 - zasebni p. 120, 260
 - zunanji p. 54, 139
 - gl. zasebnost
- ## R
- raznolikost 190
 - (ne)enotnost r. 133, 219
 - gl. uniformnost
 - raznovrstnost 393
 - življ. slogov, načrtovanje 189
 - razvoj, r. preobrazbe, procesi, trendi
 - aktiviranje r. možnosti 7–8, 82, 110, 376
 - konec r. procesov, predvidljivosti 10
 - prostorski r. 10, 12, 17, 34, 37, 44, 84, 89–99, 212, 365, 374, 376, 390
 - r. podeželja, gl. podeželje
 - r. občine
 - r. programi, projekti, pobude 390
 - red, urejenost, čistoča 148
 - čistilne, urejevalne akcije 145
 - ocenjevanje, akcija TZS 146
 - prostorski, gl. nered
 - tiranija reda in čistoče 148
 - regije
 - aktivna vloga r. 81, 412, 418
 - avtonomija r. 380, 411–412, 417
 - obalne 79, 82, 176, 276, 294, 379
 - evroregija 380–382, 401–403, 406–408, 415–421
 - obmejne 357, 381, 398, 406–415, 417–419
 - čezmejne 382
 - reintegracija v domače okolje 191–193

- dela in bivanja 92–93
 - gl. deinstitucionalizacija
- rezervati
- rezervatno varstvo 61
 - za nepredvidljive potrebe 223
 - gl. čas

S

- samopomoč 376–377
- samograditeljji 364
- samostojnost 188
- pri opremljanju stanovanja 135
 - s prostorskim ločevanjem 18
 - gl. osamosvajanje
- samsko bivanje 31, 200
- s gospodinjstva–indikator individualizacije 31
 - s. domovi 200
- Semedela 94, 143, 222, 257, 276
- skupno, sk. zadeve 134, 151
- prostori, površine 141
 - terapevtske skupnosti 203
 - bivalne sk., stanov. skupine 3, 28, 96, 191, 194, 196, 233, 370
- Slovenija
- enoglasna 397
 - večglasna 397
- soba
- dnevna 123
 - enoposteljne s. 168
 - mladinska 118
 - v študentskih domovih 162
 - večposteljne s. 167
 - za goste 123, 252
 - za starše 156
 - za turiste 42
 - zasebna 65
- sobodajalci 278–280
- sodelovanje 395–396
- aktivno 186
 - pacientov, uporabnikov 189
 - partnersko 234, 242
 - prostovoljnih dobrodelnih org. 204
 - sodelavcev 239
 - z domačini 140
 - univerz 214
- socialno ogroženi in (ločena) graditev s. stanovanj 198–199
- somestje Koper–Izola–Piran 143
- soseske, koncept, Žusterna III 83–84, 127–129, 269–270, 354, 378
- (isto)spolna usmerjenost, gl. homoseksualci
- spolnost
- v dijaškem domu, študentje, nadzor 164

- prostitucija 301
 - prostori intimnega, spolnega življenja 164
- spremembe 98
- družbeno prostorske 385
 - predvidljivost s. 10
 - v gospodinjstvu 25
 - stanovanjske 96
 - starostnostrukturne 169
 - teritorialne 401
 - v občinah 374
 - v družini 232
 - gl. tudi razvojne spremembe
- središče, obrobje, periferija 406, 408, 411
- nereprezentativnost s. 397
 - središčnost 401
- sredobežnost 398
- stanovanja, stanovanjski
- oskrba 198
 - površina na osebo 34
 - notranja organizacija st. prostorov 92, 111
 - mešanje st. in poslovnih prostorov 92
 - poosebljanje 135
 - (bivalne) skupine (gl. tudi bivanje) 194
 - gl. načrtovanje, spremembe
- starost, starejši, ostareli
- bivanje s. 169, 171, 177, 180
 - dnevno varstvo s. 5
 - ločevanje po starosti 158
 - gl. Obalni dom upokojencev, mladi
 - gl. mladi
- strokovnjaki, strokovnost, strokovno 384
- svet, -ovno, odpiranje v svet 17
- tangencialne čezmejne povezave (t. koalicija) 417
 - gl. globalno

Š

- Šmarje 276, 392, 404
- Štanjel 213, 273

T

- teledemokracija 379
- telefon, stacionarni, mobilni 6, 43, 253, 272, 345
- telekomunikacije, (tele)komunikacijsko 316
- t. povezovanje posameznikov, gl. povezovanje
 - satelitski sistem komuniciranja 317
 - t. povezanost z domom in službo, gl. vozniki, pomorščaki
 - t. vdiranje v dom 121
 - gl. telefon, internet
- terapevtske skupnosti 203
- teritorialno
- de(re)teritorializacija 20
 - reorganizacija 391

- t. pripadnost vs. univerzalizem 91
- t. zamejenost 395
- t. zaokroženost 391
- gl. država
- transnacionalna mreža 410
- Trst 183, 186, 273–274, 292–293, 305, 324–326, 356–357, 398–401
- turizem 293–304
 - beneške izkušnje 300
 - diverzifikacija 293
 - množični 293, 302
 - Palma de Mallorca 302
 - turistični geto 65

U

- umetno, u. okolje 55
- uniformnost
 - normativna 393–394
 - monotipska organizacija občin 393
 - naselij industrijske dobe 315
 - polit. rešitve 10
 - v bolnišnici 189
 - v samskih domovih 164
- urbanizem
 - u. vzori, vzorci 59
 - “vsakdanji u.” 363
 - gl. tudi stan., urb. in pr. načrtovanje, u. inšpekcija, nadzor
- ustvarjalnost, kreativnost 155, 225, 370
 - gl. okolje

V

- varnost
 - prometna v., pešcev, kolesarjev, otrok 140, 143
 - skupno varovanje soseske 127
 - varovanje oseb na daljavo 174
 - v. žensk, gl. ženske v bivalnem okolju
 - gl. tudi soseska
- večstanovanjske zgradbe 77, 126, 150, 179, 199
- Vipolže 213–214
- vozniki tovornjakov, Intereuropa 316
 - osebne izkušnje iz EU držav 319
 - posebne potrebe v. 322
 - gl. prostorska mobilnost

- vrednote, vrednotenje 18–19
 - člov. dostojanstva 127
 - narave 59
 - samostojnost kot v. 160, gl. osamosvajanje
 - skupno, -st, kolektivizem 18
 - svoboda, izbira 11
 - zasebnost kot v. 127
 - gl. estetske v., identiteta, dediščina, tradicija, ustvarjalnost, varnost

Z

- Zagreb 246–247, 381, 385, 417
- zapiranje podlokalnih enot, gated communities 17
- zasebnost
 - bivališča 127
 - glede na emisije 123
 - glede obiskov 121
 - informacijsko-komunikacijska 119
 - kot varnost 126
 - ogrožanje z. 110
 - uveljavljanje 110
 - v mediteranskem prostoru 110
 - vizualna 113
 - zvočna 117
 - gl. bolnišnice
- zavetišče za brezdomce 204
 - gl. brezdomci
- značilnosti naselitve in preb. v prostoru K. 428–430 (karte)

Ž

- ženske v bivalnem okolju 165–166
 - delovni čas 32
 - emancipacija, dom 127
 - možnost umika 127
 - varnost, varne hiše, zatočišča za pretepe ž. 166
 - vloga in položaj 165
 - vpliv ž. na st. načrtovanje 165
 - gl. nasilje v družini, d. z dvojno kariero
- življenjski slog, stil 162–164, 203
 - študentov, mladih 234
 - mediteranski 110
- Žusterna 53, 77, 83–84, 86, 90, 133, 141, 222–223, 282, 284, 369

ENGLISH SUMMARY

LIVING ENVIRONMENT IN THE GLOBAL INFORMATION AGE

Volume 1

SPATIO-TEMPORAL ORGANIZATION OF LIVING

The book attempts a sociological interpretation of changes in the spatio-temporal organisation of living and everyday life in the context of informatisation and globalisation. Existing living patterns are in many ways becoming inappropriate but new guidelines have not yet taken shape. The great technological and lifestyle changes are confronted by the rigid physical structure of the built environment. Spatial management is still predominantly limited to piecemeal and routine solutions of local matters "here and now". Residential, urban and spatial planning that is grounded in formal regulations largely perpetuate practices from the pre-information era.

The author draws on empirical research in the town and municipality of Koper/Capodistria and the Slovenian Istria region along the Adriatic coast south of Trieste, as well as international social research. He shows how the individual is breaking out of his spatial and temporal bonds and predeterminations. He examines the longterm trends towards the liberation of the individual and the assertion of his personal qualities (autonomisation and individualization) on the basis of new information and communication technologies. He rejects the postmodern interpretation of the end of regularities and predictability. Greater attention must be paid to the temporal dimensions from the standpoint of both changes within the life cycle as well as longterm processes. As globalisation proceeds in space, so temporal inclusivity in the "24-hour society" increases (24/7, 365). Deinstitutionalisation grows and leads to new interlinkings and combinations in living, work, recreation, management and transport, which increasingly surpass earlier separations between functionally homogeneous spatial units (zones). Greater diversification entails transformation of monofunctional residential areas into more lively and stimulating living areas.

The scope of the next volume is indicated by the shift of the focus from a residential to an integrated, all-inclusive living environment and from a passive or non-arousing to a creative environment, from a physical to a virtual one, from a local to a global environment (without considering them as alternatives) and towards their mutual confrontations, interweaving and blending.

The author presents the many possibilities flowing from anticipating the socio-spatial changes and transcending the present-day paradox of planning more or less trailing actual changes instead of foreseeing and guiding them. Architectural and design preoccupations with the form of the built environment are expanded by introducing social contents and laying a groundwork for understanding conflicts of interests (e.g. between profit and limits to growth...) and for guidelines for the developmental-mobilisatory role of actors at the level of the household, neighborhood, town, municipality, region and state.

This book, together with the next volume, constitutes a sociological guide for dealing with local policy in practice and offers a broad basis of spatial sociology in general.

MLINAR, ZDRAVKO (1933), zaslužni profesor UL v pokojju, akademik – član SAZU in HAZU; bil dekan FSPN. Raziskovalno in pedagoško zasnoval predmetno področje prostorske sociologije. Soustanovitelj, prvi predsednik in častni član Slovenskega sociološkega društva, predsednik Jugoslovanskega sociološkega združenja, (pod)predsednik dveh raziskovalnih komitejev ISA in soustanovitelj sekcije ISA – TG-06: Sociologija lokalno-globalnih odnosov. Kot profesor in raziskovalec deloval na številnih univerzah po svetu. (Bil) je član 8 uredniških svetov in odborov družboslovnih revij v Evropi in Ameriki in objavljajl v številnih tujih jezikih; je avtor ali soavtor čez 20 samostojnih publikacij in v celoti preko 600 objav. Tri njegove knjige so bile nagrajene. Izvirno je izoblikoval nekatere teoretske koncepcije in skozi desetletja kritično spremljal (ne)uveljavljanje sociologije in drugih družbenih znanosti (v praksi).

Področja raziskovanja: družbeno-prostorske spremembe in teorija družbenega razvoja, mesto in podeželje, lokalna samouprava, regionalne študije, informacijska družba, globalizacija, prostorsko in urbanistično planiranje, teritorialne identitete in jezikovne spremembe, prostorska mobilnost, okolje in ustvarjalnost, idr.

Med njegovimi deli so npr.: Sociologija lokalnih skupnosti, 1974; Local Government and Rural Devel. in Yug., 1974; Developmental Logic of Social Systems (s H. Teunejem), 1978; Social Ecology of Change (soavtor), 1978; Humaniz. mesta, 1983; Protislovja družbenega razvoja, 1986; Globalization and Territorial Identities (soavtor), 1992; Individuacija in globalizacija v prostoru, 1994; Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru (soavtor), 1995. Ob tukaj predstavljeni knjigi pa je, v nadaljevanju, v pripravi še druga pod skupnim naslovom »Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi«.

